

**MINISTRY OF HEALTH OF UKRAINE
DANYLO HALYTSKY LVIV NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY
DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES**

*On the occasion of the 15th anniversary
of department of Ukrainian studies*

MODERN UKRAINIAN NATION: LANGUAGE, HISTORY, CULTURE

**Materials
of International Scientific-Practical Conference
(Lviv, March 16, 2016)**

Lviv, 2016

УДК 342.1 (477):811.161.2:94(477):008
ББК 63.5(4Укр)+81(4Укр)+63.3(4Укр)+71(4Укр)

С 916

Сучасна українська нація: мова, історія, культура [Текст] : матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 16 березня 2016 року з нагоди 15-річчя кафедри українознавства / Наукові редактори : проф. Чоп'як В. В., проф. Магльований А. В. – Львів: Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2016. – 471 с.

Наукова рада:

д-р філол. наук, професор, академік Академії наук вищої школи України Володимир Качкан;
д-р мистецтвознавства, професор Віолетта Дутчак;
д-р філол. наук, професор Ірина Колесникова;
д-р філол. наук, професор Валентина Сімонок;
д-р філол. наук, професор Ірина Кочан;
д-р істор. наук, доцент Андрій Криськов;
д-р пед. наук, професор Володимир Мельничайко;
д-р пед. наук, професор Григорій Васянович;
д-р філол. наук, професор Світлана Шабат-Савка;
д-р філол. наук, професор Михайло Вінтонів;
д-р філол. наук, професор Ірина Утюж;

д-р філол. наук, професор Ігор Держко;
д-р філол. наук, професор Роман Голод;
д-р істор. наук, професор Дмитро Білий;
д-р філол. наук, професор Наталія Руснак;
д-р філол. наук, доцент Ірина Фаріон;
д-р філол. наук, професор Ганна Віват;
д-р істор. наук, доцент Галина Саган;
д-р істор. наук, професор Ігор Срібняк;
д-р істор. наук, професор Олексій Сухий;
д-р філол. наук, професор Володимир Таран;
д-р істор. наук, професор Артур Маргулов;
д-р наук із соціальних комунікацій, професор Ігор Павлюк

Редакційна рада:

канд. філол. наук, доцент Тетяна Єщенко (відповідальний редактор);
канд. філол. наук, доцент Надія Черкес;
канд. істор. наук, доцент Наталія Божко;
Doctor Of Sciences Ігор Ходак;
канд. філол. наук Тетяна Сушкевич;
канд. істор. наук Наталя Гірна;
канд. істор. наук Віра Мельник.

У збірнику розміщено матеріали учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна українська нація: мова, історія, культура». Подано розвідки, в яких проаналізовано феномен українства у світі, образ України у культурі та мистецтві, державну мову як предмет в національних навчальних закладах України, українознавство у площині політики і філософії держави; розглянуто нові інтелектуально-культурні генерації та їх роль у національно-духовному поступі України, українську національну ідею і християнство, сучасні інтерпретації народної культури українців, колективну пам'ять і національну ідентичність, мову як основу безпеки української нації; визначено роль творчої інтелігенції України в період системних змін 1985 – 2015 рр.; запропоновано шляхи дослідження, збереження та популяризації культурно-мистецької спадщини України.

Для науковців у галузі українознавства, істориків, культурологів, філологів.

The collection contains materials of participants of International scientific-practical conference «Modern Ukrainian nation, language, history and culture.»

There are analyzed explorations about the phenomenon of Ukrainians in the world, the image of Ukraine in culture and art, the state language as a subject in national educational institutions of Ukraine, Ukrainian studies in the plane of politics and philosophy of the state; there are considered new intellectual and cultural generations and their role in the national and spiritual progress of Ukraine, the Ukrainian national idea and Christianity, modern interpretation of Ukrainian folk culture, collective memory and national identity, language as the basis of security Ukrainian nation; it is determined the role of intellectuals of Ukraine during the system changes 1985 - 2015 years; there are suggested the ways of research, preservation and promotion of cultural and artistic heritage of Ukraine.

For researchers in the field of Ukrainian studies historians, culture experts, philologists.

Автори несуть повну відповідальність за грамотність поданих текстів, точність наведених фактів, цитат, покликань, статистичних даних, власних імен, оформлення бібліографії

Редакційна рада має право на скорочення матеріалів

Затверджено Вченою радою Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького
(протокол № 1 від 05.02.2016 року)

© Львівський національний медичний
університет імені Данила Галицького, 2016
© Автори тез доповідей, 2016

ЗМІСТ

Вітальне слово ректора	10
Передмова	11

МОВА

Національно-мовна картина світу і культурно-текстова комунікація

Бачишина Ольга Часо-просторове зміщення в українській химерній прозі.	12
Гонтарук Лариса Відображення українсько-російських мовних контактів у «Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст.» та «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.».....	13
Грачова Аліна Символ як показник духовного розвитку людства (на матеріалі українського та італійського фольклору).....	20
Гримашевич Галина Статус прислівника в сучасному мовознавстві: традиції та модерн.....	21
Дидик-Меуш Ганна Здоров'я фізичне і духовне: до мовного портрету людини у львівських пам'ятках XVI – XVII ст.....	23
Ещенко Тетяна До питання про етнологію тексту: символ «козак» у мовній картині світу українців.....	26
Зубець Наталя Облігаторність в українському спілкувальному етикеті	29
Калінська Оксана Мовні маніпуляції як способи впливу на поведінку людини	31
Козелко Ірина Культура мови на сторінках часописів «Рідна мова», «Наша культура»	32
Конопленко Наталія Змістово-логічна роль парцелятивів у композиційному структуруванні тексту	33
Крижко Олена Тваринний світ у контексті сучасної лінгвістики	36
Кушмет-Бодаммер Марія Назви місць для утримання свійських птахів (на матеріалі східностепових говірок).....	38
Лук'янчук Ірина До психологічних особливостей українського світогляду	40
Мельничайко Володимир, Криськів Мирослава Стилізація під старовину в романі І. Білика «Меч Арея».....	40
Микитюк Оксана Індивідуально-авторські кольоролексеми Дмитра Донцова в аспекті антитези.....	46
Олійник Еліна Функціонування з'ясувальних конструкцій мовленнєвої діяльності в публіцистиці.....	49
Руснак Наталія, Руснак Юлія Релікти світоглядних систем у буковинському веселлі	51
Сімович Оксана Символи в українській мові: репрезентація в тлумачних та спеціальних словниках	54
Сімонок Валентина Мова як спеціальна система організації людського досвіду	56
Сніжко Наталія Історія українського мовомислення в інтегрально-ідеографічному вимірі.....	59
Фаріон Ірина Мовосвіт Миколи Лисенка крізь призму його лексики.	61
Хобзей Наталія Структура діалектного словника: ілюстрація.....	64
Чура Анна Ключові терміни старослов'янської суспільно-політичної лексики: етимологічний дискурс.....	67
Шабат-Савка Світлана Етномарковані конструкції як засоби вербалізації комунікативних інтенцій мовця	70
Юносова Валентина Проблема класифікації лексичних синонімів у сучасній лінгвістиці	72

Державна мова як предмет у національних навчальних закладах України

Александрова Валентина Методична розробка засідання тематичного гуртка з української мови «Шанувальники української фразеології» для учнів старших класів	75
Анучина Любов, Грицаненко Валентин Вища школа сучасної України.....	79
Бабай Людмила Роль української мови в професійній діяльності	81
Бабій Ірина Виховання національної свідомості у студентів вищої школи в процесі рідномовної підготовки.....	83
Варнавська Інна Кейс-метод у формуванні комунікативної компетентності студентів спортивного напрямку на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням)	85
Вдович Світлана Роль мови в естетичному розвитку майбутнього фахівця	88
Головата Лариса Застосування інтерактивних технологій у процесі навчання української мови (за професійним спрямуванням)	91
Гончарук Валентина Підготовка студентів-філологів до пошуково-дослідницької експедиційної діяльності.....	93
Дружененко Раїса Формування комунікативно-прагматичної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури на синтаксичній основі.....	95
Кінах Галина Вивчення на уроках української мови в ПТНЗ лексики з використанням інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологій	97
Козловська Лариса Мовно-професійна модель освіти в економічному університеті	100
Колеснікова Ірина Лінгворекламистика: нотатки про новий спецкурс для студентів ВНЗ України.....	102
Лещенко Тетяна, Шарбенко Тетяна, Юфименко Вікторія Інноваційні технології викладання української мови за професійним спрямуванням у ВДНЗ України «Українська медична стоматологічна академія» (м. Полтава).....	104

Нос Наталія Розвиток національно-мовної особистості у вищому навчальному закладі	107
Санівський Олександр Національний образ світу за В. Сухомлинським	109
Сілевич Лілія, Мельничук Оксана Методичні принципи викладання «Української мови (за професійним спрямуванням)»	111
Терещенко Світлана Інновації в лексиконі сучасного освітнього дискурсу	113
Черкес Надія Використання професійної мови медика як активного фактора мовотерапії – важливий аспект вироблення мистецтва спілкування у студентів вищих медичних навчальних закладів України	115
Якубовська Марія Архетип родинного виховання у формуванні загальнокультурної компетентності як парадигми професійного становлення сучасного професіонала-фахівця (на прикладі творчості Ірини Грицини-Матешук та Лесі Вацеби-Матешук).....	118

Мова - основа безпеки української нації

Алтухов Володимир Мовний вимір національної безпеки України	121
Васянович Григорій Сутність і зміст науки про рідномовні обов'язки українського громадянина в імперативах Івана Огієнка	123
Вінтонів Михайло, Вінтонів Тетяна Мовна політика: стан і перспектива	127
Газізова Олена Українознавчий підхід до формування національно свідомої мовної особистості	129
Гимер Надія Мова і правовий рівень культури нації.....	131
Котерлін Ірина Інформаційна безпека як елемент інформаційної культури українського суспільства	133
Кудря Микола Українська мова – основа безпеки держави та основна засада збереження національної ідентичності	136
Магрицька Ірина Мовна політика «Помаранчевої» влади.....	138
Никифоренко Андрій Мова радянської історичної науки як засіб маніпулювання свідомістю	141
Мороз Оксана Українська мова як основа безпеки українців м. Маріуполя	144
Путро Алла Щодо питання національно-духовної культури українського народу	146
Чикайло Ігор Сучасна мовна політика України: об'єднання нації чи загроза національної єдності	148
Чикайло Ігор, Стох Малгожата Мова як засаднича основа національної ідентичності (на прикладі мовної політики Польщі).....	151
Ярова Карина, Дробот Олена Мова, народ, культура: збереження мови як запорука збереження національної свідомості.....	154

Українська термінологія і наукова мова сучасного фахівця

Васильовська Ірина Національна специфіка соматичних термінів в українській мові.....	155
Дидик Наталія Цирульники-хірурги в історії української медицини: специфіка лікування та слововживання.....	156
Жангазінова Руслана Літературно-критичні періодичні видання зламу століть як джерело до вивчення літературознавчих термінів	158
Ішук Наталія Епонімні номінації на позначення хвороб людини.....	159
Кочан Ірина Медична термінологія крізь призму лінгвістики	160
Кравченко Євдокія Граматична варіантність у термінології: система й узус.....	162
Личук Марія До питання про запозичення в медичній термінології і культуру професійної мови	164
Ментинська Ірина Найпродуктивніші суфіксальні моделі комп'ютерної термінології	166
Місяк Наталія Авторська індивідуальність у мові наукових праць Івана Огієнка	168
Панчишин Мар'яна Найактивніший період функціонування власне українських медичних термінів Галичини	170
Сергєєва Галина Особливості формування терміносистеми українського права	172
Содомора Павло Філософські терміни: українська перекладна література	175
Хирівська Галина Українські медичні лексикографічні праці: стан, проблеми, перспективи	176

Українська мова як іноземна

Голод Наталія Мова як засіб інтеграції іноземних студентів в українське культурне середовище.....	179
Дробот Олена Країнознавчий аспект у викладанні української мови у вищих навчальних закладах України	180
Мацюк Зоряна Навчання відмінкової системи іменників у курсі української мови як іноземної	182
Нагорняк Оксана Формування професійного мовлення в іноземних студентів-медиків	184
Стечак Галина Соціально-культурний аспект викладання української мови для іноземних студентів	185
Фоміна Людмила, Калініченко Ольга, Нестеренко Анастасія Особливості компонентного вивчення української мови як іноземної	187
Чорняк Анна Іноземна мова як чинник євроінтеграційних процесів в Україні	189
Шатілова Олена Популяризація культурно-мистецької спадщини України на заняттях з української мови як іноземної.....	190

Якубова Олена Оптимізація навчання фахової лексики іноземних студентів музичних спеціальностей	193
Ярова Карина Функції мовного середовища і аспекти його впливу на іноземців, що вивчають українську мову у вищих навчальних закладах України.....	194

Україна і світ крізь призму іноземних мов

Василенко Олег До питання про деякі особливості перекладу англійських медичних термінів українською мовою	195
Висоцька Роксолана Les difficultes de la tranduction des textes scientifiques et de la terminologie	197
Жук Христина-Марія Соматичні дієслова в контексті англійської медичної лексики	198
Смольська Лариса, Червінська Лариса Контрастивне порівняння розвитку лексичного та словотвірного багатства англійської та української термінології.....	199
Smolska Larysa, Chervinska Larysa Use Of Abbreviations In The Present-Day English Medical Terminology.....	202

ІСТОРІЯ

Коллективна пам'ять і національна ідентичність

Білий Дмитро Культурно – просвітницька співпраця між українцями Кубані та Галичини в другій половині XIX – початку XX сторіччя.....	203
Букресва Ірина Національна ідентичність у полі етнічному середовищі в контексті становлення української політичної нації.....	205
Войціцька Ірина Політика П. Постишева в освітній сфері, спрямована на нівелювання національної ідентичності українців (початок 1930-х років).....	207
Гірна Наталія Формування державницької концепції української історіографії у Львівській історичній школі М. Грушевського.....	210
Дмитренко Віталій Інтерпретація традиції та традиційності у контексті ідеї «винайдення традиції»	212
Єпик Лариса Організація діяльності кабінетів українознавства на Сумщині (поч. 20-х рр. XX ст.)	214
Ковальчук Іван Український театр Житомира у період нацистської окупації: діяльність як спосіб існування.....	215
Комаринська Зоряна Роль історичної пам'яті у формуванні національної ідентичності.....	218
Луц Уляна Феномен національної ідентичності: сучасний контекст	220
Маргулов Артур Концепт радянсько-тоталітарного впливу та доля національних меншин	222
Марискевич Тарас, Снігур Анатолій, Ходак Ігор Комплексний підхід до висвітлення теми геноциду українського народу московським комуністичним тоталітарним режимом у XX ст.....	224
Пержун Володимир, Горошинський Іван Історична свідомість і боротьба символів минулого України: історико-соціологічний аналіз	225
Пішун Сергій Соціокультурні концепти національної ідентичності в добу глобалізаційних процесів	227
Сіницький Андрій Особливості формування національної ідентичності українського народу	229
Снігур Анатолій Історичні корені та імперська сутність концепції «Русского мира»	230
Срібняк Ігор Процеси національної самоідентифікації полонених офіцерів-українців в Австро-Угорщині на завершальному етапі Першої світової війни	232
Сухий Олексій Сучасна українська історіографія: напрями та перспективи	235
Тарасова Наталія Національна ідентичність під кутом комеморативної політики	239
Тодоров Ігор Українська національна ідентичність в контексті російської агресії.....	242
Хіріна Ганна, Лантух Алла Микола Сумцов – фундатор української національної ідеї в Слобідській Україні.....	244
Ходак Ігор Феномени УПА та їх висвітлення в університетському курсі «Історія України». Роздуми над «Літописом УПА».....	246
Швед Ольга Уряд УНР в екзилі та українське питання.....	248
Школа Валентина Національний складник драматургії Миколи Куліша.....	249
Шуст Олена Психологічні та духовно-аксіологічні аспекти формування національної ідентичності.....	250
Щербак Станіслав Твори Г. Ф. Квітки-Основ'яненка як джерело дослідження інтелектуального дозвілля дворянства Харківщини.....	252
Яковенко Галина Домашній учитель та домашня вчителька: екскурс у просторі і часі.....	254

Роль творчої інтелігенції України в період системних змін

Виксюк Наталія Роль творчої, культурної, духовної, мистецької інтелігенції у процесі становлення та розвитку України	257
Карікова Наталія Роль творчості О. Забужко в процесі дерусифікації української нації	259
Кобрин Наталія Формування митця на тлі воєнної доби: Нестор Нижанківський	260

Феномен українства у світі

Губицький Любомир, Доброхлоп Кирило Процес об'єднання закордонних українських націоналістичних організацій у 20-30-х роках ХХ століття	263
Держко Ігор Українське питання в трактуванні європейською політичною думкою (середина ХІХ – ХХ ст.)	264
Дутчак Віолетта Феномен бандури в українській діаспорі ХХ – початку ХХІ століття	265
Криськов Андрій Українські наукові з'їзди у Чехо-Словаччині міжвоєнного періоду	269
Накашидзе Ірина Мова як ознака національної ідентичності в умовах еміграції (на матеріалі україномовної поезії Канади)	270
Поглод Ганна Феномен українців в республіці Аргентині	272
Саган Галина Українська діаспора в Хорватії: виклики сьогодення	274
Саган Галина, П'янкova Єлизавета Культурна діяльність української діаспори в Сербії на початку ХХІ століття	276
Саган Галина, Трофимченко Анастасія Культурно-просвітницька діяльність української діаспори в Республіці Хорватія в ХХІ ст.	278

Українознавство як політика і філософія держави

Білополий Віктор, Руденко Станіслав Розвиток української державності на сучасному етапі: виклики і перспективи	281
Моравецький Остап Відчуження людини у культурному просторі сучасної України	283
Таран Володимир Ідеологія деолігархізації як чинник укріплення української державності	284
Терешко Інна Статус українознавства в сучасному освітньому просторі	286
Утюж Ірина Україна в умовах моделі «суспільства знань»: соціально-філософський аспект	288
Ясінський Михайло Соціологічні засновки обґрунтування розвитку історичного образознавства	290

КУЛЬТУРА

Українська національна ідея і християнство

Білецька Катерина Національна ідея у суспільно-політичних поглядах та діяльності Митрополита Андрея Шептицького	292
Валько Наталія Постаць Андрея Шептицького в українській кінематографії	295
Волошин Леся Категорії милосердя і любові в українському мовному просторі	297
Волошин Леся, Андрушко Володимир, Микита Назарій Християнська концепція культури	299
Волошин Леся Роль інституту служіння в системі християнських цінностей	302
Дідик Сергій Месіанська роль України та християнські цінності у програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства	304
Гадуйко Роман Популяризація української ікони: традиція і сучасність	306
Кліш Андрій Питання захисту української мови в Галичині у діяльності християнських суспільників наприкінці ХІХ ст.	307
Коробко Тетяна Своєрідність методів тлумачення Біблійних текстів у прозі Іоанікія Галятовського	309
Мостова Наталія Вплив християнства на розвиток українського суспільства	312
Процюк Ростислав Громадянське суспільство і релігійна ідентичність української нації	315
Пуряєва Наталія Митрополит Андрей Шептицький і українська мова в богослужінні	316
Роман Лілія, Роман Ігор «Староруські оповідання» як парадигма інтерпретації Біблійних образів і мотивів у прозі Івана Франка	319
Слободянюк Дмитро Православна антропологія Памфіла Юркевича в контексті актуальних завдань утвердження в житті української національної ідеї	322
Терешкевич Галина (с. Діогена), Осадча Галина Жертовність та вірність істині як фундаментальна цінність у встановленні української національної ідеї (до духовної біографії Наталії Назар)	324
Терешкевич Галина (с. Діогена), Попович Богдан, Попович Тарас Значимість ціннісних орієнтирів для наслідування на прикладі славетних лікарів	327
Убогов Сергій Християнська ідентичність українського народу	330
Шевчук Світлана Особливість національного менталітету українців та європейська орієнтація	333

Нові інтелектуально-культурні генерації

та їх роль у національно-духовному поступі України: «шістдесятництво», «вісімдесятництво», «дев'яностництво»

Білик Яна До питання поетичного ідіолекту Василя Стуса	334
Виноградська Галина Радянське повсякдення у спогадах «шістдесятника» Івана Даниловича Низового (1942-2011)	357

Віват Ганна, Гриньків Ольга Власні назви як історико-культурні дескриптори в романі Ліни Костенко «Берестечко».....	339
Доценко Марія Топонімна містифікація - <i>Ялівець</i> Тараса Прохаська.....	342
Лис Ірина Поетика експресіонізму в дискурсивному полі українського літературного модернізму ...	343
Литвин Наталя Друга половина ХХ століття: нові пошуки в мистецтві.....	345
Павлик Неля Лінгвостильові параметри портретних описів у творчому доробку Юрія Покальчука	348
Пац Любов Грецькі та латинські запозичення в поетичному доробку Ліни Костенко	350
Пігур Мирослава Семантична своєрідність неології Василя Стуса.....	352
Поддєсна Оксана Роль шістдесятників у національно-духовному поступі України	355
Сухорукова Юлія Творча діяльність «БУ-БА-БУ» в період системних змін.....	357
Царик Галина «Імпозантність» постмодернізму сучасної української літератури	359

Образ України у культурі та мистецтві

Богдадюк Мар'яна Олена Теліга як представниця покоління «трагічного оптимізму».....	361
Венгринович Наталія Національна своєрідність українського варіанту натуралізму	362
Голод Роман Іван Франко і український літературний модернізм	364
Гриб Ольга Образ Вітчизни в українській музиці ХХ століття.....	367
Гриневич Тарас Українця у творчості Генрика Жевуського.....	368
Гросевич Ірина Атрибути готичної поетики в оповіданні Хоми Купрієнка «Недобрий віщун»	369
Дрогомирецька Марта Конфлікт «батьків і дітей» у прозі Агатангела Кримського: до проблеми міжгенераційних стосунків	371
Зінченко Наталія Українська національна ідея в ідеологічних творах Нечуя-Левицького	373
Кравченко Валентина Конструювання сюжету в драматичній поемі «Цвіте терен» Л. Геньби	375
Павлюк Ігор Українська письменницька публіцистика Другої світової війни: історичний ґрунт.....	377
Пударія Тетяна Архетипний живопис Олександра Антонюка	380
Сушкевич Тетяна «Літературна» модель історії в романі «Людолови» З. Тулуб.....	383
Трумко Оксана Мовний образ української сім'ї в художньому дискурсі Івана Франка	385
Філіпенко Ольга Символіка значень образу матері в казці-есеї «Благослови, мати!» Докії Гуменної.....	386
Шпирало-Запоточна Лілія «Україна і Шевченко»: трансформація образу в мистецьких практиках ХХІ століття	389
Чорна Людмила Джерела творчості Любові Міненко	391

Сучасні інтерпретації народної культури українців

Бокало Ірина Поняття зовнішньої краси дівчини в українських народних піснях про кохання	393
Бриняк Оксана Українські христинні пісні: жанрововизначальні характеристики.....	396
Віват Ганна Хліб у традиціях, обрядах, ритуалах українців	398
Дворницька Лідія Християнська і фольклорна символіка у творчому доробку українських митців	401
Демедюк Марина Етноетикетні конструкції в структурі української народної казки	403
Денисюк Оксана Мандрівні сліпі співаки у культурі та побуті України	405
Денис (Ханас) Ірина Українські традиції вибору власного імені для дитини на Опілі	407
Качмар Марія Етіологічна легенда в українському науковому дискурсі другої половини ХХ – початку ХХІ століть	410
Кріль Богдан Фольклоризм у громадсько-політичній сатири Івана Франка (на матеріалі оповідань «Звір'ячий бюджет», «Опозиція», «Як Русин товкся по тім світі»)	412
Куриленко Дана Козак-Мамай як духовний Пантеон. Темпоральна формація генетичного коду Козака-Мамай: фольклорно-міфологічна перцепція	414
Мамчур Наталія Пісенний фольклор України про народну вишивку (за матеріалами збірника українських пісень, упорядкованого Михайлом Стельмахом)	418
Нестеренко Аліса Стильові тенденції розвитку сучасної народної картини Полтавщини	421
Новосад Марія Культуротворча цінність фольклорних традицій в сучасних реаліях.....	422
Сапеляк Оксана Двокалендарність в Україні: витоки і сьогодення.....	425
Сердега Руслан Колективне та індивідуально-авторське у фольклорно-мовному процесі	427
Хлівна Тетяна Світоглядні уявлення українців про смерть у творі Марії Матіос «Нація»	429
Хомік Олена, Ботвінко Анастасія Міфо-ритуальна основа дитячого фольклору та ігор	432
Чікало Оксана Образ народного героя в українських піснях-хроніках (діахронний зріз)	434
Юзюк Наталія Відродження джерел інтелектуальної емоційності засобами музичного мистецтва в процесі виховання молодшої української генерації	436
Ягело Світлана Мотив контакту людини з духами природних локусів у демонологічних оповіданнях Карпат	438

Дослідження, збереження та популяризація культурно-мистецької спадщини України

Білокінь Ольга, Дзима Віта Тарасова гора в історико-культурному ландшафті України.....	440
Бірьова Ольга Відродження пам'яток архітектури України на прикладі садиби Тростянець	443
Божко Наталія Меценатська діяльність графа Станіслава Скарбека.....	444
Гриновець Ярина Збереження та популяризація медичної книжкової спадщини України (на прикладі Бібліотеки музею хвороб людини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького).....	446
Кириченко Віта Культурно-дозвілєва діяльність майбутніх учителів-філологів – основа збереження культурно-мистецької спадщини України	448
Надрага Марта Публічна бібліотека Товариства народної школи імені Ернеста Адама у Львові.....	451
Цубов Леонід Культурно-мистецькі установи Львова та їх вплив на розвиток міста (кінець XVIII – XIX ст.).....	452
Юзюк Зоряна Збірник «Ще не вмерла Україна» Д. Січинського-С. Людкевича: соціокультурний, етнопедагогічний, музично-терапевтичний аспекти	455

Модель української культури нового тисячоліття: інформаційна доба в постіндустріальному суспільстві

Мисловська Ірина Культура як складник формування ефективного менеджменту	457
Топільницька Ярина Інновації у фармацевтичній науці як складника культури постіндустріального суспільства.....	459
Фоміна Людмила, Скорбач Тетяна, Кулікова Інна Морально-етичні цінності студента в постіндустріальному суспільстві: криза чи нові пріоритети	460
Відомості про авторів	463

Високоповажна наукова громадо!

Гостинно вітаю учасників науково-практичної конференції з міжнародною участю **«Сучасна українська нація: мова, історія, культура»**, що відбувається у ці березневі дні у стінах одного з найстаріших вишів Європи, - Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького, а також у королівському Львові, культурній й інтелектуальній столиці України. Наш заклад продовжує 230-річну історію лідерства на теренах вищої медичної освіти, посідаючи високі цаблі у рейтингах і конкурсах. Зокрема за даними міжнародної бази «Scopus» наш колектив виборов друге місце з-поміж медичних ВНЗ України, а також був нагороджений Гран-прі «Лідер міжнародної діяльності» на Шостій міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти – 2015». Причина такого успіху - наукові творчі колективи, які витворюють шляхетне ім'я ЛНМУ, примножують здобутки новими перемогами й науковими надбаннями.

Ваш приїзд, шановні гості, та участь у ювілейній конференції з нагоди **15-річчя кафедри українознавства** є великою честю для всього університету, особисто для мене. Програма дискусії вражає багатством проблемного кола: «Українознавчі студії XXI-го століття: здобутки, проблеми, перспективи». Академічне представництво, а це понад 180 учених з України, Польщі, Чехії, Франції, серед них - 30 докторів наук, професорів, 150 кандидатів наук, доцентів з науково-дослідних установ та провідних університетів України і Європи:

Інституту народознавства НАН України (м. Львів), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), Інституту української мови НАН України (м. Київ), Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ) тощо, - вказує на значущість окресленої проблематики конференції і заслугоує на схвалення.

Університет традиційно підтримує плекання гуманітарних дисциплін, особливо українознавчих. Бо живемо в складний час відродження і захисту всього українського: держави, нації, мови, історії, культури. Розуміємо вагу українознавства для виховного і освітнього процесу, для формування патріотизму та почуття гідності кожного студента. Тому бажаю Вам успіхів в роботі конференції, плідних наукових дискусій, обміну творчими доробками, цікавих знайомств та смачної львівської кави під час пауз в дусі нашого «*Gaudeamus igitur, Juvenes dum sumus!*».

Окремо хочу привітати славний колектив кафедри українознавства, що має чималий науковий, педагогічний, виховний доробок, підготувавши низку підручників з історії України, української мови (за професійним спрямуванням), культурології, української культури, української мови як іноземної. Серед викладачів - автори монографій, члени спілки письменників, громадські діячі, досвідчені педагоги.

За це Вам щира подяка й уклін! Слава всім Вам! Слава Україні!

З належною пошаною, ЗІМЕНКОВСЬКИЙ Борис Семенович,

Голова оргкомітету, ректор Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, доктор фармацевтичних наук, професор, заслужений працівник вищої школи України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, член-кореспондент НАМН України

ПЕРЕДМОВА

Пропонований збірник матеріалів уміщує наукові розвідки учасників науково-практичної конференції з міжнародною участю «Сучасна українська нація: мова, історія, культура», яка відбулася 16 березня 2016 року у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького. Особливістю цьогорічної зустрічі істориків, філософів, культурологів, філологів з України, Польщі, Чехії, Франції було те, що у 2016 році виповнюється **15 років кафедрі українознавства** нашої Alma Mater, славетному колективу, на який покладено високу місію формування майбутнього лікаря-патріота; фахівця, спроможного на свідому історичну життєдіяльність в ім'я розквіту української нації.

Географія учасників конференції охоплює наукові центри: Київ, Львів, Полтава, Одеса, Харків, Херсон, Суми, Івано-Франківськ, Дніпропетровськ, Вінниця, Тернопіль, Бердянськ, Чернівці, Кременчук, Запоріжжя, Красноармійськ, Житомир, Маріуполь, Рівне, Умань, Мелітополь, Люблін (Польща), Оломоуц (Чеська республіка), Кан (Франція) та ін. З-поміж понад 230 учасників – вчені з науково-дослідних установ та провідних університетів України і Європи: Інституту народознавства НАН України (м. Львів), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів), Інституту української мови НАН України (м. Київ), Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ), Шевченківського національного заповідника (м. Канів), Національного фармацевтичного університету (м. Харків), Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. А. Шупика (м. Київ), Харківського національного медичного університету, Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, Запорізького державного медичного університету, Івано-Франківського національного медичного університету, Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, Київського університету імені Бориса Грінченка, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків), Одеської національної академії харчових технологій, Донецького національного технічного університету (м. Красноармійськ), Харківської державної академії культури, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Львівського національного аграрного університету, Української академії друкарства (м. Львів), Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, Донецького національного університету (м. Вінниця), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця, Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Одеського національного морського університету, Бердянського державного педагогічного університету, Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка, Національного університету «Львівська політехніка», Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Українського державного університету залізничного транспорту (м. Харків), Харківського національного університету внутрішніх справ (Сумська філія), Університету митної справи і фінансів (м. Дніпропетровськ), Університету імені Ф. Палацького (м. Оломоуц, Чеська республіка), Люблінського університету (Польща), Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури», Житомирського національного агроєкологічного університету, Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. А. Лазаряна, Львівського державного університету внутрішніх справ, ДВНЗ «Університет банківської справи», Херсонського державного університету, Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, Житомирського національного агроєкологічного університету та ін.

У колі уваги обговорюваних проблем: українознавство у площині політики і філософії держави, питання колективної пам'яті і національної ідентичності українського народу, національної ідеї і християнства, феномену українства у світі, образу України у культурі та мистецтві. Належну увагу приділено аспектам мови як основи безпеки української нації, української мови для чужоземних громадян, державної мови як предмета у національних навчальних закладах України. Актуальними залишаються студії, в яких визначено роль творчої інтелігенції України в період системних змін, окреслено шляхи дослідження, збереження та популяризації культурно-мистецької спадщини України. У збірнику подано сучасні інтерпретації народної культури українців, описано нові інтелектуально-культурні генерації та їх роль у національно-духовному поступі України. Тож вкотре Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, один із найстаріших вишів Європи, став місцем наукового діалогу між вченими як України, так і далекого зарубіжжя, інтелектуально об'єднавши український світ у любові до рідної мови, історії і культури.

Наукові редактори -

проф. Чоп'як Валентина Володимирівна, заслужений лікар України, проректор з наукової роботи АНМУ імені Данила Галицького;

проф. Магльований Анатолій Васильович, академік АН ВШ України, проректор з науково-педагогічної роботи АНМУ імені Данила Галицького.

МОВА НАЦІОНАЛЬНО-МОВНА КАРТИНА СВІТУ І КУЛЬТУРНО-ТЕКСТОВА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 811.161.2'371

ЧАСО-ПРОСТОРОВІ ЗМІЩЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ХИМЕРНІЙ ПРОЗІ

Ольга Бачишина,

аспірант кафедри української мови Львівського національного
університету імені Івана Франка

Визначено типи часових та просторових зміщень в українській химерній прозі, проаналізовано особливості їх функціонування та засоби, якими таких властивостей досягають. З'ясовано роль відповідних одиниць у висвітленні політичної позиції автора.

Ключові слова: час, простір, часові та просторові зміщення, мовні засоби, химерна проза.

Types of time and spacial shifts in the Ukrainian chimeric prose are defined. It analyses the peculiarities of their function and language tools through which it is achieved. It also defines a role of corresponding units in author's depiction of his political views.

Key words: time, space, time and spacial shifts, language tools, chimeric prose.

Актуальність. У сучасній мовознавчій науці активно досліджують питання відображення в мові категорій об'єктивного світу, зокрема часу та простору. Химерна проза як об'єкт дослідження цікава тим, що в цих творах відбуваються зміщення подій у часі та просторі, які досі не були вивчені. Таким чином, **актуальність роботи** полягає в тому, що вперше проаналізовано часові та просторові зміщення, що функціонують в українській химерній прозі, та засоби, якими цих метаморфоз досягають.

Мета дослідження: проаналізувати особливості часо-просторових зміщень в українській химерній прозі.

Джерельна база: твори В. Дрозда «Ірій», В. Земляка «Лебедина зграя» та В. Шевчука «Дім на горі».

У творах української химерної прози просторові зміщення пов'язані із фантастичними властивостями, які виражені нетиповими комбінаціями мовних одиниць. Такі зміщення проявляються у невідповідності: а) розмірів; б) функціональних властивостей просторів.

Невідповідність розмірів предметів виражена у їх гіперболізації чи літотизації. Просторові характеристики в певних контекстах (ситуаціях) можуть змінюватися та ставати такими, що не відповідають властивостям, які вони мають у реальному світі. Тобто певні простори чи просторові об'єкти можуть зменшуватися чи збільшуватися, вміщати предмети, які в реальному світі значно більші за розмірами, чи, відповідно поміщатися в значно менші простори: *Тітка Дора* // *стригнула сторч головою в ночви, повні води. Плавати не вміла, тож каменем пішла на цинкове дно* [1, с. 22].

Властивості того простору, у якому постійно живе людина, автори приписують іншим просторам, які, за законами нашого світу, мають відмінні риси. Це пов'язано з тим, що мова загалом фіксує антропоцентричне сприйняття світу, і химерна проза – не виняток.

Зміщення у функціональних властивостях просторів представлено тим, що: 1) оболонка фізичних тіл не є твердою та незмінною, як у реальному світі: *Я не став чекати безглуздої смерті, // переетілюєся в горобця і випурхнує через вікно...* [1, с. 90]. Змінність форми та оболонки фізичного тіла проявляється таким чином: а) герої можуть бачити крізь тверду оболонку; б) тіло може змінювати свою форму; в) певні частини тіла можуть з'являтися або зникати; г) об'єкти можуть з'являтися у нетипових місцях; 2) нетверді матеріальні тіла можуть ставати твердими: *Підбори дівчачих черевиків весело вицокували по місячній стежці [...]. Так дійшли ми до П'ятикутків і, взявшись за руки, ковзнули по скісному променю, ніби по крижині, на Рибну вулицю* [1, с. 70]; 3) люди та речі можуть виконувати невластиві їм функції і таким чином набувати фантастичних властивостей: *Дядько Денис* // *узев грушу за хвостик і повільно поніс до рота* //; *проте груша затріпотіла крильми* // *та* // *пурхнула до верби* [1, с. 9-10]; 4) відсутня концепція цілісного функціонування тіла та традиційна ієрархія будови тіл: *Дядько повісив свою голову разом з капелюхом на кілок провітритися* [1, с. 48].

Часові зміщення химерної прози проявляються у: а) прибільшенні чи применшенні часових значень (часових періодів, частотності, інтенсивності, швидкості виконання дії): *Він стояв поперед мене і перебирав шістьома в'юнкими руками яблука у високих кошелях* [1, с. 85]; б) традиційності виконання певних дій, повторюваності: *...Савка Чибіс знімає гойдалку в передчутті зими* // **З того починається пізня вавилонська осінь** [2, с. 154]; в) синхронізації подій: *Зустрів його тут тихий легіт, заворушив каштановим листям, і впав під ноги недозрілий каштан. Так само впав під ноги недозрілий каштан і Галі, яка* // *мовчки сиділа з бабою та сином на ганку* [5, с. 18]; г) зміні часу за бажанням чи потребою героя: *По саду, засипаному мокрим слизьким листям, біглося важко, буцім по мілководдю, і тільки ніч нас порятувала б. Я вхопив себе за вуха, підняв у небо і смикнув завісу, яка відділяла день від ночі. Тої ж миті завіса впала, і густа та вязка, мов пакульська грязюка, темінь хлюпнула на землю, накривши нас, проковтнувши цеглинистий трикутник Жукового обличчя* [1, с.

69]; д) перенесенні із теперішнього в минуле, майбутнє чи перебуванні у позачасовій сфері: **Синю дорогу побачила вона [стара] і високого, чорноволосого, вусатого чоловіка на ній. Чоловік той озирався до неї, немов зважувався: пізнавав її чи ні. — [Т]и там, у вічності, молодий, а я така стара!** [5, с. 189]; е) об'єктивації часу просторовими засобами: **...Цей час [т] став, наче глибока прірва, в якій уперше пропала його свідомість. Навіть озирнувся туди, назад, де мала б бути та прірва, — лежав довкола залитий сонцем простір, знайомий та звичний** [5, с. 178].

Усі зміщення пов'язані з існуванням реального та ірреального, яке у творах химерної прози може поєднуватися в певних одиницях. Таким чином виникають межові простори, що існують і в справжньому, і у фантастичному світі. Межові простори в одних контекстах постають як реальні топоси, в інших – як вигадані.

Часові та просторові зміщення тісно пов'язані з емоційною сферою. Такі перетворення автори використовують як засіб викривання суспільних, політичних вад. В. Дрозд стилізує монологи героїв під промови радянської епохи. У В. Земляка типові радянські явища позначені українськими особливостями: **«... То чи не вступити мені в комуну? Андріян жалкував, що не вступив сюди» - «Я знаю, він говорив. Але пізно Нам потрібні, Мальво, люди хоробрі, самовіддані та безкорисливі. Се асоціація добровільна, як Запорозька Січ.»** [2, с. 39]. Засоби гротеску стають елементами боротьби з системою.

Досягають зміщень завдяки нетиповому використанню мовних одиниць із локативним чи темпоральним значенням, вживанню у невластивому оточенні. В. Дрозд використовує також гру слів на основі фразеологізмів та сталих виразів: **Камінь упав з мого серця і покотився двором, там його зловив дядько Денис та став точити об камінь купило...** [1, с. 75]; і досягає накладання реального, ірреального та емоційного просторів, В. Шевчук – лише реального та емоційного. Велика кількість темпоральних зміщень пов'язана із використанням просторових одиниць для передання часової семантики. Особливістю химерної прози є те, що просторові та часові зміщення героїв сприймають як реальні, у них вільно уживаються люди.

Висновки. Отже, часо-просторові зміщення є особливою рисою химерної прози. Більшість таких фантастичних рис виникають завдяки використанню певних мовних засобів у нетиповому оточенні.

Література

- Дрозд В. Г. *Ирій: Повісті, оповідання* / В. Г. Дрозд. – Харків: Фолио, 2008. – 318 с.
Земляк В. С. *Лебедина згряя: Роман* / В. С. Земляк. – К.: Махаон-Україна, 2002. – 336 с.
Фоміна С. Б. *Концепт простір у фантастичному дискурсі* // *Лінгвістика*. – 2012. – №1 (25). – Ч. II. – С. 99-106.
Фоміна С. Б. *Особливості репрезентації інтерпретаційної складової «концепта» простір у перших фантастичних дискурсах кінця XIX – першої половини XX століття* // *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. – 2011. – № 9 (220). – С. 56-62.
Шевчук В. О. *Вибрані твори: Роман-балада. Оповідання* / В. О. Шевчук – К.: Дніпро, 1989. – 526 с.
Ющенко М. П. *Концептуалізація простору у французькій мові: автореф. дис. канд. філол. наук*: 10.02.05 / Мирослава Петрівна Ющенко. – К., 2007. – 22 с.

УДК 811.611.2'81'27

ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ МОВНИХ КОНТАКТІВ У «СЛОВНИКУ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XIV – XV СТ.» ТА «СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.»

Лариса Гонтарук,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

Предметом дослідження у статті є мовні контакти двох сусідніх народів – українців та росіян – у XIV – першій половині XVII ст. Завдання – з'ясувати: 1) наявність слідів російської мови у словнику української мови вказаного періоду; 2) чи брала участь російська мова у формуванні тезаурусу української літературної мови цього періоду та наскільки активно. Аналіз екстралінгвістичних факторів, які впливали на функціонування цих мов у вказаному періоді засвідчив, що мовні контакти між розмовними українською та російською мовами існували як результат різноманітних зв'язків цих народів впродовж усього періоду, однак вплив російської мови на українську писемну був відсутній, і саме російська мова того періоду зазнавала впливу української.

Ключові слова: мовні контакти, екстралінгвістичний фактор, «сильна» позиція мови, «слабка» позиція мови.

The article traces linguistic contacts of two neighbour peoples – Ukrainians and Russians – in the XIV-the first half of the XVII centuries. The task is to find out 1) the presence of the Russian language traces in the vocabulary of the Ukrainian language in that period; 2) if the Russian language took part in forming thesaurus of the Ukrainian literary language of that period and how actively.

The bulk of the borrowings in the Ukrainian written language is reflected in the word-lists of historical dictionaries of the Ukrainian language of the XIV-XV centuries and the XVI – the first half of the XVII centuries, the material of which is studied in this article. The dictionaries register 23 languages, which supplied thesaurus of the Ukrainian language with foreign words. Among them there are six languages, the peoples of which were neighbours of Ukraine during many centuries: Poles, Hungarians, Moldavians, Rumanians, Lithuanians, Russians. There isn't any Russian borrowing in the

«Dictionary of the Ukrainian language of the XIV-XV centuries». Among 3799 foreign words registered in the «Dictionary of the XVI – the first half of the XVII centuries» there are only 2 Russian words, which are surnames from the Zaporozhian army register. Thus, two historical dictionaries reflect absence of linguistic contacts with Russian-Ukrainian vector of influence.

The linguistic contacts between the colloquial Ukrainian and Russian languages existed as a result of different relationships of these peoples during whole that period, but the influence of the Russian language on the Ukrainian written language was absent. The reasons of this phenomenon are the following: 1) the Ukrainian language has been written since the XI c. – the Russian language – since the XVIII c.; 2) the Ukrainian language of the end of the XV – the first half of the XVII centuries was inserted in the context of Western European processes, which caused its intensive development; 3) since the end of the XV c. the Ukrainian language has entered the ecclesiastical usage, this fact made it sacramental, raised its authority and interest to its vocabulary and grammar – in Russia ecclesiastical sphere is served by the Church-Slavonic language, that's why the Russian language was limited by every day sphere of usage and has been elaborating its literary norm only since the second half of the XVIII c., that's why the Russian language of that period was influenced by the Ukrainian language.

Key words: linguistic contacts, extralinguistic factor, «strong» position of language, «weak» position of language.

Предметом зацікавлення у цій статті є мовні контакти двох сусідніх народів – українців та росіян – у XIV – першій половині XVII ст. Завдання, які тут ставимо: 1) з'ясувати наявність слідів російської мови в словнику української мови вказаного періоду як наслідок цих контактів; 2) з'ясувати, чи брала участь російська мова в формуванні тезаурусу української літературної мови вказаного періоду та наскільки активно.

Писемна форма української мови цього періоду була помітно насичена запозиченнями. Особливо вони характерні для періоду XVI – першої половини XVII ст., який в історії України ознаменувався процесом творення української літературної мови на базі діалектів Галичини та Волині, адже народна діалектна мова не використовувалась у чистій формі, а пристосовувалась для потреб літературної мови¹ шляхом включення у неї більшою чи меншою мірою чужомовних слів. У практиці європейських мов процес витворення літературної мови нерідко супроводжується використанням лексичного фонду сусіднього народу, тож можливість наявності серед великої кількості запозичень в українську мову XIV – першій половині XVII ст. русизмів значна.

Взаємовплив мов – це результат контактів, які мають значно ширший характер, ніж лише взаємовплив мовний, і ґрунтуються переважно на економічному та культурному обміні між народами [36: 5]. Позамовні фактори відіграють вирішальну роль у запозиченні та засвоєнні лексичних одиниць. Впродовж цілої історії та передісторії, завдяки тому, що одна культура потрапляє під вплив іншої та запозичує з неї різні предмети, суспільні інституції, релігійні, юридичні і т.д. поняття, мови поповнюють лексичні прогалини запозиченням слів з інших мов, до яких ці слова належать [29: 283]. Відносно легко запозичують одна від одної слова (разом з предметами або звичаями, які означають) мови, які перебувають у географічних або культурних контактах.

Досліджуючи причини і шляхи взаємодії мов, мовознавці розглядають різні варіанти взаємодіючих між різними мовними спільнотами. Зокрема, вони вказують на «сильну» і «слабку» позицію контактуючих мов, що визначають не стільки напрям впливу (передовсім лексичного), скільки його характер. У більшості випадків процеси прямують від ареалу, що характеризується «сильною» позицією, до ареалу зі «слабкою» позицією. Непроникність мови безпосередньо залежить від «сильної» позиції, якою вона характеризується у певну історичну епоху. «Сильна» позиція, як правило, є прерогативою зовнішніх, екстралінгвістичних причин. Тільки у виняткових випадках мовна непроникність зумовлена морфологічною чи навіть фонетичною своєрідністю, тобто інтралінгвістичними факторами [6: 62 – 65; 31: 299 – 301].

Нерідко вирішальну роль при формуванні «сильної» позиції відіграють різні фактори політичного, економічного, наукового і, нарешті, психологічного характеру. З двох контактуючих етносів «сильну» позицію зазвичай займає той, який перебуває на вищому рівні економічного чи культурного розвитку [15: 6; 2: 550]. Хоча, на думку Б. Задорожного, протиставлення «сильний–слабкий» не обов'язково відповідає протиставленню «з вищим рівнем культури – з нижчим рівнем культури» [11: 182]. Як правило, необхідність запозичень зумовлена інтелектуальним станом етносу, його усвідомленою потребою назвати певне явище, предмет, абстрактне поняття. При цьому запозичення слів чи мовних структур не завжди має характер усвідомленого процесу, хоча воно завжди чітко детерміноване зовнішніми умовами [36: 5]. Важливим чинником мовного контактування, що активізує процес лексичного запозичення, є взаємодія літературних мов (пор.: [34: 13]).

Кількість запозичень в українській писемній, а пізніше літературній мові відображають реєстри історичних словників української мови XIV – XV ст. [26] та XVI – першої половини XVII ст. [27]. Зокрема у «Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст.» засвідчено 600 запозичень [26]: 430 полонізмів, 64 чехізми, серед яких 42 слова старовіхнонімецького походження та 50 — латинського, що потрапили в українську мову через посередництво чеської та польської мов, задокументовано ще 18 лексем германського та 6 слів латинського походження без вказівки на мову-посередник. Така кількість, щоправда, не відображає справжньої кількості іншомовних слів в українській актовій мові, оскільки автори цього словника не ставили за мету фіксувати всю запозичену лексику, зосередивши основну увагу на питомій. Як бачимо, серед іншомовних слів не задокументовано жодного російського.

Дані «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» значно повніші, оскільки запозичення стали предметом зацікавлень його авторів. Однак повна картина буде відтворена лише після виходу всіх випусків цього словника. Поки що розглянемо й проаналізуємо матеріал п'ятнадцяти випусків,

1 Тенденції до використання у письмі не наближеної до народно-розмовної, а окремої, стандартної писемної (літературної) мови, якою міг бути архаїчний варіант рідної мови або й чужа мова – характерні для багатьох мов у донаціональний період [3: 10].

що побачили світ. Представлений у них матеріал (літери **а – л**) містить 17 056 слів [27]. Серед них виділяються 3799 запозичень, тобто, 22, 27 % від загальної кількості слів. Цифри не зовсім точні з огляду на відсутність єдиного виходу до розуміння запозичень, про що вже говорилося раніше [7: 80]. Однак похибка за будь-яких умов невелика. Ми здійснили обчислення, вибравши для підрахунків наступний шлях: дані словника майже не піддаємо ревізії, а беремо до уваги, як правило, ті запозичення, які у ньому виділено.

Серед 3799 запозичень у словнику засвідчено 1764 слова з польської, 1143 – з церковнослов'янської, 396 – з латинської, 257 – з грецької, 135 – з німецької, 47 – з чеської, 48 – з мадярської², 37 – з турецької, 14 – з арабської, по 12 – з італійської, французької, тюркських мов, 8 – з гебрейської, по 5 – з молдавської, литовської, перської, татарської, 4 – з румунської, 2 – з російської, по 1 – з єврейської, монгольської, хорватської, болгарської мов. Таким чином, серед 23-ох мов, які брали участь у поповненні українського тезаурусу чужомовними словами, найбільша кількість запозичень була з польської мови – 10, 34 % від усієї кількості реєстрових слів, задокументованих у 15-ти томах, а від кількості усіх запозичень – 46, 43 %. Другою за кількістю є група запозичень з церковнослов'янської мови – від усієї кількості слів 6,70 %, від усіх запозичень – 30, 08 %. Інші мови становлять значно менший відсоток, відповідно: 2, 32 % / 10, 42 % – латинська, 1, 50 % / 6, 76 % – грецька, 0, 79 % / 3, 55 % – німецька, 0, 27 % / 1, 23 % – чеська, 0, 28 % / 1, 26 % – мадярська, 0, 21 % / 0, 97 % – турецька, 0, 08 % / 0, 36 % – арабська, 0, 07 % / 0, 31 % – тюркська, італійська і французька, 0, 04 % / 0, 21 % – гебрейська, 0, 02 % / 0, 13 % – молдавська, литовська, перська, татарська, 0, 02 % / 0, 10 % – румунська, 0, 01 % / 0, 05 % – російська, 0, 005 % / 0, 02 % – єврейська, монгольська, хорватська, болгарська мови. Висновок: саме польська і церковнослов'янська мови були найактивнішими джерелами запозичень: 76,51 % від усіх запозичень. Статистичні підрахунки вказують на домінуючу позицію польської мови в цьому процесі. На окрему увагу заслуговує той факт, що через польську та церковнослов'янську мови запозичено чимало лексем з латинської, німецької та інших мов, що збільшує значимість перших двох у процесі засвоєння чужих слів українською мовою. Уважаємо, що 15 томів – достатня вибірка, яка майже повністю відображає загальну тенденцію процесу запозичення, оскільки вже з 9-го тому не з'явилося жодної нової мови-джерела і не дуже змінювалися відсоткові відношення.

Серед 23-ох мов, які постачали іншомовні слова до словника української мови, є шість, народи яких були безпосередніми сусідами України впродовж багатьох століть: поляки, мадяри, молдавани, румуни, литовці, росіяни. Однак, тільки польська мова серед шести зіграла важливу роль у формуванні української літературної мови XVI – першої половини XVII ст. Детально про це ми говоримо у іншій статті³, а предметом зацікавлення у цьому дослідженні є 2 русизми, засвідчені в реєстрі вказаного словника: бобыль, бовдырь [28: 133].

За своїм характером ці реєстрові слова суттєво відрізняються від іншої групи запозичень тим, що становлять собою прізвиська, задокументовані в «Реєстрі запорожського війська 1649 р.» [24]. Таким чином, ми тільки умовно можемо зараховувати їх до запозичень (99, 9 % чужомовних слів, зафіксованих у цьому словнику, є власне запозиченнями, оскільки належать до загальних назв або граматичних одиниць: сполучників, прийменників і т.д.).

Виникає закономірне питання: чому два історичні словники української мови XIV – XV ст. та XVI – першої половини XVII ст. відображають відсутність мовних контактів з російсько-українським вектором впливу? Питання логічне – ми історичні сусіди впродовж багатьох століть і дивною була б ситуація, якби ці дві мови не стикалися одна з одною.

Зокрема, у розвідках з історії українського народу наші вчені не раз засвідчують політичні, воєнні та інші контакти цих двох народів. Так, описуючи події Куликовської битви (кін. XIV ст.), Л. Войтович констатує: «У російському війську були також українські та білоруські князі-емігранти... Крім того, у битві взяли участь дружини удільних чернігівських князів... Загалом ці дружини склали мало не третину війська московського князя, причому їх бронювання було більш сучасним» [5: 138].

У першій половині XVI ст. ці два народи стикалися на полі бою то як союзники, то як протиборні сили. Одним із визначних полководців, який брав участь у цих походах, був князь Костянтин Острозький (битва під Оршею 1514 р., литовсько-московські війни 1492 – 1494 рр. і 1500 – 1503 рр.) [33: 16, 21, 25, 48]. Його син – Василь-Костянтин Острозький – як український державний діяч розвивав стосунки з різними країнами, серед яких була й Росія [25: 46].

Отже, безпосередні контакти українського та російського народу в аналізований період – незаперечний факт. Чому ж українські історичні словники фіксують відсутність російських впливів на українську мову? Відповіді на поставлене вище питання можна, розглянувши умови функціонування російської та української мов XIV – першої половини XVII ст.

1. Писемний характер української мови в XIV – першій половині XVII ст. становить собою перший екстралінгвістичний фактор, що впливав на відсутність запозичень з російської мови в українську писемну мову того часу. Нагадаємо, що українська мова мала писемну форму щонайменше з XI ст. Найстарішою відомою пам'яткою, яка документує риси цієї мови, є «Сборник Святослава» 1076 р., пізніше «Руська правда» (оригінал XI ст, Синодальний список 1282 р.), а також «Слово о полку Ігоревім» XII ст.⁴ Відмітимо перевагу юридичної складової у лексиці двох перших творів. Використання

2 Авторі словника виокремлюють мадярські (41 слово) й угорські (7 слів) запозичення. Це не доцільно, оскільки два терміни стосувалися одного народу. Обраховуємо їх як сукупність.

3 Екстра- та інтралінгвістичні фактори впливу польської мови на українську в XVI – першій половині XVII ст. (в друці).

4 Говорячи про староукраїнську добу (900/1000 - 1350 від Христа), О. Горбач відмічає такі стилі функціонування староукраїнської мови: « правно-ділові, світсько-літературні жанри, дружинний епос, частково літописання» [9: 8]. На народну основу мови «Руської правди» та «Слова» вказує С. Обнорський (щоправда у контексті російської народної мови): «виокремлюється Руська правда з повністю відсутніми церковнослов'янськими; власне таке ж і Слово о полку Ігоревім» [18 : 34].

української писемної ділової (юридичної) мови було безперервним. Зокрема, українською мовою (простою руською) у Великому Литовському князівстві XIV – XV ст. велися судові акти [10]⁵. Цю писемну практику в державному і судовому листуванні зафіксував «Литовський статут» (XVI ст.) Великого князівства Литовського, який велів: «А писаръ земьски(й) маеть по руску литерами и словы рускими вси листы, выписи и позвы писати а не и(н)шимъ езыкомъ и словы» (цит. за: [17: 59]).

Російська мова аналізованого періоду, на відміну від української, не мала такої писемної традиції, оскільки в Росії у всіх сферах державного життя функціонувала церковнослов'янська мова, російська мова обслуговувала побутову сферу. Зокрема, В. Виноградов відмічає, що «Російською літературною мовою середньовіччя [до другої половини XVII ст. – Г. Л.] була мова церковнослов'янська» [4: 10]. Цю ж думку він висловлює іншими словами, говорячи, що церковнослов'янська мова до XVII ст. скріплювала систему літературної мови [4: 102]. Усі зразки фіксованої писемно російської побутової мови В. Виноградов ілюструє «Граматиною» Г. Лудольфа (1696), яка написана латинською мовою, а ще творами старообрядців, зокрема Аввакума. Важливо, що усі ці зразки датуються другою половиною XVII ст. [4: 52]. Але функціонувала в межах Російської держави й українська мова. Так, С. Кохман, досліджуючи дипломатичну кореспонденцію російської мови, прийшов до висновку, що в аналізованих ним текстах «є значні руські нашарування (старобілоруські чи староукраїнські). Походять вони з документів, написаних руською мовою, яка повсюдно застосовувалася в дипломатичних стосунках між Польщею і московською державою у XV – XVII ст.» [35: 23].

Писемна форма мови в усі часи мала більший авторитет, як усна її форма, на що неодноразово вказували лінгвісти [38: 27, 30]. Отже, в XIV – першій половині XVII ст. українська писемна мова займала «сильну» позицію стосовно російської розмовної мови.

2. Другим екстралінгвістичним фактором було те, що українська мова кін. XVI – першої половини XVII ст. була включена в загальноєвропейський контекст культурно-економічних і суспільно-політичних змін. Зокрема, серед частини міського населення тогочасної України поширювалися гуманістичні погляди, що готувало ґрунт для приєднання цих земель до загальноєвропейських культурно-ідеологічних [23: 36] та реформаційних рухів, з якими пов'язана поява рукописних Євангелій, Апостолів та інших церковних книг у перекладі українською книжною мовою, а звідси початок процесу формування української літературної мови. Напряма реформаційних впливів (Німеччина→Чехія→Польща) значною мірою позначився на лексичній системі української літературної мови, про що свідчить велика кількість запозичень із німецької, чеської та, особливо, з польської мов.

Російська мова залишалася поза цими західноєвропейськими процесами. А. Курбський про аналізований період існування Російської держави сказав, що царство Російське було закрите «аки в аде твердыни» (цит. за: [13: 237]). У Росії реформаційні ідеї майже не мали впливу, що було зумовлено, на думку автора статті «Біблейні переклади» у енциклопедії Ф. Брокгауза та І. Ефрона «відсутністю тих інтелектуальних та релігійних запитів, які хвилювали Русь Південно Західну [Україну – Г. Л.], і взагалі низьким рівнем просвіти» [1: 693]. На різний шлях розвою Росії та України, вписаної у європейський контекст, вказує Я. С. Лур'є в розділі «Література в період творення єдиної Російської держави. Елементи Відродження в російській літературі. Середина XV – XVI ст.»: «Розбіжність у шляхах економічного і політичного розвитку між Росією XVI ст. і країнами Західної Європи зумовило й суттєві розбіжності в культурному розвитку Русі [Росії – Г. Л.] та Заходу» [13: 243], і далі: «У Росії не було епохи Відродження, як на Заході» [13: 290].

У силу вказаних причин фіксується вплив саме української мови та культури на російську XVII ст. Зокрема, в «Історії російської літератури XV – XVII ст.» стверджується, що в російській літературі XVII ст. «постійно діючим фактором стала орієнтація на досвід поезії України, Білорусії, Польщі» [14: 311]. І далі: «Твір Хворостиніна [придворного поета – Г. Л.] не оригінальний. Це переклад (чи, точніше, переказ) одного українського поемічного твору, також віршованого» [14: 312]. З цього ж приводу цитований уже тут Я. С. Лур'є пише: «З кінця століття [XVI ст. – Г. Л.] з часів Бориса Годунова, почалося свого роду російське «повернення в Європу», переорієнтація на Україну, Білорусію, Польщу ... польські, особливо ж українські та білоруські впливи міцно вкоренилися у московській культурі» [13: 294], і далі: «українсько-білоруські та польські витоки московського віршування ... очевидні» [13: 295].

На вплив української літературної мови на російську другої половини XVII – XVIII ст. кілька разів вказує В. Виноградов: «у другій половині XVII ст. ... російська літературна мова піддається сильному впливу української літературної мови (церковно-книжної, світськоділової і художньої)» [4: 25]; «[просторіччя міста в XVII ст. – Г. Л.] почало енергійно вбирати в себе нові жаргонні та професійні різновиди мовлення, які йшли з німецької слободи або перебували з ... України і Білорусії» [4: 63]; «Глибокі сліди польсько-українського впливу, особливо в ліричному стилі початку XVIII ст.» [4: 95]; «В демократичних «міщанських» стилях російська літературна мова XVIII ст. більше «простонародна», більш архаїчна, ... менш «літературна». ... Характерна, наприклад, довга живучість українсько-польських віршів, кантів, псалмів і древніх перекладних повістей у «середньому стані» впродовж XVIII ст., тоді як літературні смаки і стилістичні норми вищих верств суспільства різко змінилися» [4: 97] та ін.

Робимо висновок, що в культурно-економічному та суспільно-політичному аспектах українська мова займала «сильну» позицію стосовно російської.

5 Дослідники вважають, що, попри наявність у тих чи інших пам'ятках суто українських чи білоруських рис, «проста» книжна мова була спільною для обох народів [16: 46]. На території Польсько-Литовської держави проста руська мова виконувала функцію, тотожну польській літературній мові, хоча й не була позбавлена локальних українських чи білоруських рис [37: 7].

3. Третім екстралінгвістичним чинником, який зумовив відсутність запозичень з російської мови в українську XVI – першої половини XVII ст., був той факт, що Україна перетворилася в країну, де реформаційні ідеї знайшли сприятливий ґрунт, унаслідок чого жива народна мова набула права існування у всіх жанрах літератури⁶, і навіть у царині церкви, що спостерігаємо вже з кінця XV ст. (Четія 1489 р., Пересопницьке Євангеліє 1556 р. і т.д.). Звичайно, процес входження української мови в церковну сферу був повільним. Церква є дуже консервативною інституцією, і швидкі зміни там неможливі. Однак українська мова впевнено завойовувала свої позиції. Про цей період функціонування української мови в церковному вжитку І.Огієнко пише так: «Проповіді на Україні виголошувались українською мовою, про що красномовно свідчать товсті томи українських проповідей за XVII вік, наприклад «Ключь Разумнїя» 1659, 1660, 1663 і 1665 рр. славетного проповідника українського Іоанікія Галятовського або «Огородокъ Марїи» 1676 р. та «Внєць Христовъ» 1688 р. Антонія Радивиловського і багато інших праць проповідників українських, як от: Леонтій Карпович, Лазар Баранович, св. Димитрій Ростовський (Туптало) і інші» [20: 26]. Далі І. Огієнко пише: «Євангелія в українській церкві дуже часто читалася «простою мовою» по-українському, для чого ще в XVI віці було перекладено її на українську мову аж п'ять раз: 1) в 1556 р. в м. Пересопниці на Волині, 2) в 1571 р. в Володимирі Волинському, 3) в 1580 р. переклав і надрукував її Василь Тяпинський, 4) в 1581 р. – Валентин Негаєвський і 5) Літківська Євангелія. Додамо до цього цілу низку так званих Учительних Євангелій українською мовою (друкованих і недрукованих) рр. 1595, 1606, 1616, 1619, 1637, 1696 і ін.» [20: 26]. Завдяки тому, що українська релігійно-публіцистична мова помітно збагатила свій словник (у тому числі й запозиченнями), стало можливим те, що в другому десятилітті XVII ст. у Києві українською мовою для деяких книжок переклали фрагменти богослужбових текстів, підготували перший зведений виклад основ православного віровчення («Православне ісповідання віри») і опублікували щонайменше чотири видання укладеного на його основі короткого катехізису «Собрание короткой науки о артикулах віри», який у 1645 р. друкувався двічі українською і польською мовами [12: 165, 188, 189]. Мова цих творів стала загальноприйнятою нормою в українській православній церкві та мала чималий вплив на церковну мову Росії. Хоча й надалі в Україні церковнослов'янська мова залишалася єдиною в літургії і переважала в патристиці, агіографії, богослов'ї тощо [12: 175].

Факт входження української літературної мови в церковний вжиток сприяв сакралізації української мови, підвищенню її авторитету, активному розвитку її словникового складу, що в сукупності все більше прирівнювало її до церковнослов'янської сакральної мови. Саме це прискорило процес входження української літературної мови в усі сфери життя українського суспільства.

У зв'язку з новим статусом української мови, а звідси й інтересом до її складу та форми, в Україні з'явилися перші словники («Лексис» А. Зизанія, Вільна, 1596 р.; «Лексикон словенороский» П. Беринди, Київ 1627р.) та граматики цієї мови («Грамматика словенская» І. Ужевича (латинською мовою), 1643, 1645 рр.).

У Росії XVI – XVII ст. церковну сферу офіційно обслуговує лише церковнослов'янська мова. Тут аж до середини XVIII ст. (1751 р.) не з'явилося жодних перекладів Святого Письма на російську мову [19: 27; 1: 679], тому й не розпочався процес витворення літературної російської мови на народній основі, подібно як це сталося в Україні⁷. Нагадаємо, що перший загальновизнаний і авторитетний донині в Росії переклад Біблії російською мовою був здійснений Синодальною палатою аж у 1786 р. Щоправда, за Петра I російська розмовна мова повільно входить у церковний вжиток. Зокрема, 19 квітня 1724 р. Петро I дав розпорядження синоду створити катехізис «щоб просто написати так, щоб і поселянин [селянин – Г. А.] знав, чи на дві: поселяном простіше [з перевагою російської розмовної – Г. А.], а в містах красивіше [з перевагою церковнослов'янської мови – Г. А.] для задоволення тих, хто чує» [22: 181]. Констатуємо, що між подібними процесами в Україні та Росії відстань майже півтора століття.

Звідси стає зрозумілим, чому саме українська мова церкви тривалий час впливала на російську церковну мову. В. Виноградов так описує факт поширення української церковної мови в церковному вжитку на території Росії XVI – XVII ст.: «Виправлення московських богослужбових книг за львівськими і київськими зразками, церковно-адміністративна, богословська та філологічна діяльність київських учених у Москві призвели до зближення церковнослов'янської мови московської традиції з церковнослов'янською мовою України. ... Захоплення київським партесним «гласоломательним» співом і київськими півчимами, яке було розповсюджене в колах вищого духовенства та знаті, укріплювало в церковній вимові українські риси» [4: 23], і далі: «у церковній сфері встановлюється соціально-стилістичний контраст між російською літературною мовою, яка реформувалася на базі західно-європейських традицій, на основі українсько-латинсько-польського просвітництва, і між старомосковською церковнослов'янською мовою. Давня московська традиція поступово йде в роскільницьке підпілля» [4: 41 – 42]⁸. Вплив

6 Найпотужніший поштовх до використання народної мови у літературному вжитку дала Реформація (огляд цього процесу див.: [1: 685]).

7 У Росії одиничні спроби перекласти Святе Письмо на народну розмовну мову здійснені 1680 р. (у Москві друкується «Псалтир рифмотворная» Симеона Полоцького); 1683 р. («Псалтир» переклав Авраам Фірсов – заборонений церквою); 1705 р. («Новий Завіт» Глюка – доля перекладу невідома) [1: 693].

8 Саме в старообрядницькому середовищі були здійснені перші спроби введення російської розмовної мови до церковного вжитку. Зокрема, з другої половини XVII ст. старообрядець Аввакум, звертаючись до царя Олексія Михайловича, ратував за входження народної російської мови в церковний вжиток: «Говори своєю природною мовою, не принижуючи її й у церкві, й у домі, й у приповідках» [30: 475]. Нагадаємо, що ці проблеми в Україні обговорюються ще з початку XVI ст.

української церковної мови в Росії почали ліквідувати за Філарета, який заборонив «ввозити, зберігати і читати ... видання єдиновірних українських і білоруських типографів. У 1627 р. заборону наклали на «Катехизис» українця Лаврентія Зизанія, а Учительне Євангеліє другого українця, Кирила Транквіліона, особливим повелінням було наказано «зібрати і на пожарищах спалити» [13: 294 – 295]. І. Огієнко пише, що від Петра I «почалася вперта боротьба за повне знищення українських богослужбових книжок ... гору взяли таки росіяне: старі українські богослужбові книжки почали силою відбирати від церков та палити» [21: 10]. Проте за свідченням О. Сумарокова, і в цей період українська церковна мова мала чималий вплив на російську церковну мову. Причину цього явища О. Сумароков пояснює так: «Найзнатніші наші духовні були до стиду нашого тільки малоросіяниці, які майже до [цього – Г. Л.] часу володіють нами самодержавно» [32: 26]. А далі О. Сумароков критикує сліпе слідування російського духовенства «іхньому [малоросійському – Г. Л.] неправільному і провінційному наріччю» [32: 26]⁹.

Сказане вище дозволяє нам зрозуміти, чому інтерес до живої розмовної російської мови в самій Росії тривалий час був відсутнім (у порівнянні з європейськими країнами). Так, перша російська граматика в Росії була написана М. Ломоносовим лише в 1755р. (опублікована в 1756 р.), тобто на століття пізніше від українських граматик¹⁰. На цю граматику чималий вплив мала «Граматика» М. Смотрицького, тому вона певною мірою відображала й українські граматичні, лексичні та акцентуаційні риси. Зокрема, О. Сумароков констатував залежність ломоносовського високого стилю від української традиції: «Лета замість лёта п. Ломоносов затвердив, будучи не москвитянином, а не ввів сам собою; бо малоросіяни це ввели: а тому, що всі школи ними були наповнені; так ця провінційна вимова і вкоренилася, як всигди, тебі, мя та інші малоруські зіпсуті виговори» [32 : 26]. Крім того, у частині синтаксису «Граматика» М. Ломоносова значною мірою орієнтувалася на церковнослов'янську мову, а не на російську розмовну. В. Виноградов про цю особливість російського синтаксису пише так: «У ділянці синтаксису літературно-мовна нормалізація половини XVIII ст. була зосереджена майже виключно на формах високого стилю ... За високим стилем стояла багата традиція церковнокнижної риторики, яка в кінці XVII – на початку XVIII ст. досягла під латинським і польським впливом блиску і вишуканості» [4: 124]. Для повноти картини звернемо увагу й на те, що російська літературна мова петровської епохи, незважаючи на змішаний склад (церковнослов'янськими, численні запозичення з латинської, польської, української, білоруської та інших мов, а також просторічна російська мова) не перестала називатися «славенською» подібно до церковнослов'янської мови, чітко демонструючи таким чином органічний зв'язок з останньою.

Українська літературна мова XVI – першої половини XVII ст. мала вплив і на лексикографічну діяльність росіян. Зокрема, О. Веселовський, російський повірений у Вені, звітував Петру I про переклади лексиконів: «І гадається мені, що згадані переклади малої праці до виправлення вимагають, а саме Кроліків [перекладач Ф.Кролик – Г. Л.] схильний до київського знаменування мови, а Воєйков до славянського» (цит. за:[22 : 234]).

За таких умов українська мова XIV – першої половини XVII ст. у церковному та науковому (лінгвістичному) аспектах перебувала в «сильній» позиції стосовно до російської.

Отже, робимо висновок, що мовні контакти між розмовними українською та російською мовами існували як результат політичних, воєнних, культурних, церковних і наукових зв'язків цих народів впродовж XIV – першої половини XVII ст., однак вплив російської мови на українську писемну був відсутній внаслідок таких екстралінгвістичних факторів:

- 1) українська мова була писемна найпізніше з XI ст. – російська мова з XVIII ст.;
- 2) українська мова кін. XV – першої половини XVII ст. була вписана в контекст західноєвропейських культурних, церковних, економічних змін, що зумовило досить активний процес її розвою – російська мова була практично поза цим процесом, що гальмувало її розвиток;
- 3) українська мова з кінця XV ст. входить у церковний вжиток, що її сакралізує, суттєво підвищує авторитет і викликає інтерес до її словника та граматики – церковну сферу в Росії обслуговує церковнослов'янська мова, тому російська мова обмежена побутовою сферою вживання і випрацьовує свою літературну норму лише з другої половини XVIII ст.

Усі ці фактори зумовили те, що українська мова стосовно російської XIV – першої половини XVII ст. перебувала у «сильній» позиції, внаслідок чого саме російська мова того періоду зазнавала впливу української, а не навпаки.

9 Однак боротьба між українською та російською мовами в самій Україні другої половини XVII ст. була не на користь першої. О. Горбач стверджує, що упадок української державності призвів до витіснення української ділової мови з ужитку в XVI ст. на Західній Україні, а з падінням Гетьманщини в XVII ст. – на Лівобережжі. Подібне сталося й з мовою літературних жанрів у XVIII ст., а також мовою церкви у XIX ст. [8 : 9].

10 Перша російська граматика написана латинською мовою Г. Лудольфом у 1696 р. в Англії, в Оксфорді. У 1693 – 1694 рр. він перебував у Росії з дипломатичною і комерційною метою, тоді й вивчив російську розмовну мову. Таке нетривале знайомство Г. Лудольфа з цією мовою все ж дозволило йому як філологу задокументувати окремі риси тогочасної побутової російської мови. Однак сучасні російські дослідники російської мови не наважуються з певністю користуватися даними цієї «Граматики» як достовірними. Важливим є й той факт, що зразком для цієї праці була «Граматика» М. Смотрицького [18: 146], і те, що у «Граматиці» Г. Лудольфа відображені окремі білорусько-українські мовні риси [18 : 161 – 162]. У Росії XVIII ст. цей твір був невідомий [18: 162].

Література

1. Брокгауз Ф. Энциклопедический словарь / Брокгауз Ф, Ефрон И. – СПб: Издат. Брокгауза и Ефрона, 1891. – Т.6. – 481– 956 с.
2. Буслаев Ф. И. Иностранные слова в славянских наречиях / Ф. И. Буслаев // Журнал Министерства народного просвещения. – 1867. – Август. – Ч. СXXXV. – отд-ние 2 – С. 540 – 560.
3. Виноградов В. В. Историко-этимологические заметки. Ч. 1 / В. В. Виноградов // Этимология. – Москва: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 85–109.
4. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII – XIX веков: [монография] / В. В. Виноградов – Москва: Высшая школа, 1982. – 528 с.
5. Войтович Л. В. Нащадки Чингиз-хана: вступ до генеалогії чингізидів-джучидів: [монографія] / Л. В. Войтович – Львів: Піраміда, 2004. – 249 с.
6. Вессен Э. Скандинавские языки / Э. Вессен – Москва: Госинязиздат, 1949. – 166 с.
7. Гонтарук А. В. Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. / А. В. Гонтарук // Проблеми слов'язнознавства. – Львів: Ін-т славістики Львівського нац. ун-ту. ім. І. Франка, 2004. – № 54. – С. 78–103.
8. Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших словянських / О. Горбач // Фенікс – Дітройт-Мюнхен – 1992. – Ч. 2. – № 10. – С. 3 – 16.
9. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку / О. Горбач // Другий міжнародний конгрес україністів– Львів: Атлас, 1993 – 245 с.
10. Грамоти XIV ст. / упор. Пецак М.М. – Київ: Наукова думка, 1974. – 255 с.
11. Задорожний Б. История языка и экстралингвистические факторы / Б. Задорожний // Вопросы языкознания – Москва. – 1975. – № 1. – С. 178–194.
12. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми: [монографія] / Я. Д. Ісаєвич – Львів: Вид-во Місіонер, 2002. – 515 с.
13. История русской литературы: В 4 томах: [учебник] / [ред. Д. С. Лихачёв, Г. П. Макогоненко] – Ленинград: Изд. Наука, 1980. – Т. 1. – 813 с.
14. История русской литературы XI – XVII веков: [учебник] / [ред. Д.С. Лихачёв] – Москва: Министерство просвещения СССР – ИРАИ, 1985. – 432 с.
15. Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X – XIV ст.: [монографія] / П. Ковалів – Нью-Йорк. – 1964. – Т.2. – 323 с.
16. Нікалаєў М. Палата кнігапісная. Рукапісная кніга на Беларусі ў X – XVIII стагоддзях / М. Нікалаєў – Мінск: Мастацкая літаратура, 1993.
17. Нудька Г. А. На літературних шляхах / Г. А. Нудька – Київ. – 1990. – 346 с.
18. Обнорский С. П. Избранные труды по русскому языку : [монография] / С. П. Обнорский – Москва: ГУПИМП РСФСР, 1960. – 354.
19. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х р.: В 2 томах / І. Огієнко – Варшава – 1930. – Т. 1. – 520 с.
20. Огієнко І. Українська мова як мова Богослужбова. Право живої мови бути мовою церкви / І. Огієнко – Тернів: «Благодійне вид-во Українська автокефальна церква» під ред І. Огієнка, – 1921. – 26.
21. Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову / І. Огієнко – Варшава. – 1927. – 33 с.
22. Пекарський П. П. Наука и литература в России при Петре Великом: В 2 томах / П. П. Пекарский – Санкт-Петербург. – 1862. – Т. 1. – 572 с.
23. Подокишн С. А. Франциск Скорина / С. А. Подокишн – Москва: Мысль. – 1981. – 215 с.
24. Реестръ запорожскому войску 1649 г., съ гербомъ Хмельницкаго и подписями Богдана Хмельницкаго и Ивана Выговскаго. – Зберігається в ЦДАДА Росії, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп. 1, спр. 1691.
25. Саух П. Ю. Князь Василь-Костянтин Острозький / П. Ю. Саух – Рівне: Волинські обереги, 2002. – 236 с.
26. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. / [ред. А. Л. Гумецька, І. М. Керницький] – Київ: Наукова думка, 1977, 1978. Т. 1 – 2. – 1221 с.
27. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / [ред. Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, Л. М. Полюга, М. І. Чікало] – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Вип. 1–15. – 1994 – 2010. – 3592 с.
28. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / [ред. Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, Л. М. Полюга, М. І. Чікало] – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Вип. 2. – 1994 – 151 с.
29. Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Ф. Сосюр – Київ : Основа, 1998. – 324 с.
30. Сочинения протопопа Авакума // Памятники истории старообрядчества XVII в. – Ленинград: Изд-во АН СССР – 1927, – Кн.1. – Вып. 1. – 960 столб. – ХСМШ с. – Хранится в Русскоаой исторической библиотеке. — Т. XXXIX.
31. Стеблин-Каменский М. И. История скандинавских языков. / М. И. Стеблин-Каменский – Москва–Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, – 1953. – 340 с.
32. Сумароков А. П. Полное собрание всех сочинений в стихах и прозе []: В 10 томах / А. П. Сумароков – Москва: Университетская типография Н. Новикова, Изд. 2-е. – 1787. – Т. 10.
33. Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький / В. Ульяновський – Острог: Вид-во Нац. ун-ту Острозька академія, 2009. – 167 с.
34. Budniak D. Adaptacja wyrazów polskich we współczesnym ukraińskim języku literacki / Budniak D. – Opole: WSP, – 1993. – 137 s.
35. Kochman S. Polsko-rosyjskie stosunki językowe od XVI do XVIII w. Słownictwo / S. Kochman. – Opole: OTPN, 1975. – 154 s.
36. Rybicka H. Losy wyrazów obcych w języku polskim / H. Rybicka –Warszawa. – 1976. – 152 s.
37. Rytter G. Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku / G. Rytter – Łódź: Wyd-wo Uniwersytetu Łódźkiego, 1992. – 172 s.
38. Tolstaja O. Tekst ustny w języku i kulturze / O. Tolstaja // Etnolingwistyka. – Lublin: UMCS, 1992.– №5. – S. 27 – 30.

**СИМВОЛ ЯК ПОКАЗНИК ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ТА ІТАЛІЙСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ)**

Аліна Грачова,

асистент кафедри італійської мови, літератури та культури
Маріупольського державного університету

Піддалася науковому осмисленню специфіка символічної системи зооморфних образів, що виконують роль унікальних ідентифікаторів національних ціннісних орієнтирів в українському та італійському фольклорі.

Ключові слова: *символізм, зооморфний образ, фольклор, ментальні особливості, трактування образу, народне вірування.*

It is undergone scientific understanding of the special symbolic system of zoomorphic images that serve as unique identifiers of national values in the Ukrainian and Italian folklore.

Keywords: *symbolism, zoomorphic image, folklore, mental peculiarities, interpretation of the image, popular beliefs.*

Актуальність. Символіка – поняття загальнолюдське і національно-специфічне, етногенетичне, адже символ є універсальною естетичною категорією пізнання, знаковим показником морального розвитку людства.

Функціональною особливістю символу є те, що ця стійка і пластична відносно до змісту структура відбиває певну думку, замінюючи назву життєвого явища або предмета на базі асоціативності.

Символіка народного світосприйняття, художньо відтворена у фольклорних текстах, має специфічні властивості: вона уможливає ідентифікацію національної філософії і розкриття глибинного змісту міфологічного бачення світу. На думку українського науковця М. Д. Дмитренка, фольклор є найбагатшою «художньою системою, видом мистецтва, де символи – основа й вершина, а водночас і спосіб творення цієї основи й спосіб досягнення вершини» [1].

Враховуючи той важливий факт, що тварини є активними виразниками традиційного символічного значення у народній творчості, зооморфні образи становлять інтерес для фольклористичної науки. Всебічне дослідження символічної системи тваринних персонажів українського та італійського етносу дає змогу виявити ментальні особливості цих двох національностей у порівняльному контексті.

В арсеналі сучасної науки, що бере свій початок з античності, – вагомі досягнення з питань виникнення, природи, функціонування і впливу символів на мислення людини. Зокрема, давньогрецький філософ Аристотель вважав символ знаком, значенням якого є якийсь знак іншого розряду чи іншої мови.

Німецький філолог В. фон Гумбольдт підкреслював, що за допомогою символічних одиниць окремий індивід не втрачає зв'язок з еволюцією тисячі поколінь. На думку філософа Г. В. Ф. Гегеля, ознаки символічного образу, що є комплексною структурою, накладаються одна на одну.

Вивчення української фольклорної символіки розпочалося в першій половині XIX ст. Природу зооморфних образів дослідили такі науковці, як І. М. Вагілевич і М. І. Костомаров. О. О. Потебня проаналізував мову народної творчості з позицій лінгвістичного психологізму, створивши цілісну теорію образного слова. У XX ст. теоретичний і практичний аналіз символу здійснили Н. Д. Арутюнова, М. Д. Дмитренко, С. Я. Єрмоленко, В. І. Кононенко, Л. О. Пустовіт.

Серед італійських науковців, що піддали детальному вивченню специфіку зооморфних образів у національному й іноземному фольклорі, слід назвати Оттавіо Боско та Альберто Ломбардо.

Слід зазначити, що у народному уявленні птахи виступають посередниками між родом і померлими предками, вони символізують співпричетність до астрального чи космічного божества. Одним з найбільш розповсюджених і найдавніших в українському фольклорі є образ-символ **зозулі**. За легендою цей птах походить від жінки, що вбила сво го чоловіка і була навіки проклята Перуном на одиноке життя без подружньої пари. Трактування цього образу є досить суперечливим. Міфопоетична символіка зозулі пов'язана передусім зі смертю, з потойбіччям. Саме цей невеликий птах має ключі від вирію, щоб відчиняти його навесні й зачиняти, коли всі інші птахи повертаються взимку в царство померлих. Зозуля має здібності віщувати майбутнє: вона відмірює людям життя, пророкує дівчатам родинне щастя. Згідно з повір'ями, птах символізує непутящу матір, що покинула своїх діточок. Однак друге значення цього зооморфного образу є зовсім протилежним: зозуля вважається оберегом, що захищає рід.

В італійському фольклорі *il ciculo* символізує кохання, плідність і достаток. Однак з іншого боку образ зозулі пов'язується з нехтуванням материнськими обов'язками і навіть з іронічним глузуванням («*ciculiare*» означає «дражнити»). Слід підкреслити, що в італійській мові з'явився сталий вираз «*vecchio come il cicco*» (дослівно «старий, немов зозуля» – «порохня сипається»), у якому наочно демонструється народне вірування у безсмертя, а тому і в мудрі віщунські здібності птаха.

Голуб в українській фольклорній традиції є символічним уособленням чистого кохання, подружньої вірності і ніжності. Пара голубів, що сидять по обидва боки від стовбура світового дерева, втілює ідею благополуччя і багатства. У дохристиянську добу слов'яни пов'язували цього птаха із

божеством грози, дощу і вітру, а за міфологічними уявленнями голуб був учасником творення світу. Згідно з християнським віруванням голуб символізує Святий Дух і є улюбленим птахом Господа, тому і виник закон, за яким страви з голубів були заборонені.

Італійці трактують образ голуба (*la colomba*), як символ божественної чистоти, священного благословення і допомоги. Це особливий птах-оракул, який веде людину, вказуючи правильний шлях у подоланні перешкод.

За українськими народними уявленнями, **лелека** символізує добробут і щасливу долю, тому появу у сільській хаті гнізда цього птаха вважали позитивним знаком: господарів чекали здоров'я та добрий врожай. Фольклорна традиція наділяє лелек героїчними рисами. Зокрема, згідно з легендою, чорногузи, що мешкали на солом'яній стрісі будинку, врятували немовлят від пожежі і тому відтоді мають червоні ноги та дзьоб і чорні крила. Інша історія розповідає, що ці птахи нагодували виноградом запорожців, яких заточили до татарської в'язниці.

В італійському фольклорі лелека (*la cicogna*) є символом благословення давньоримської богині Венери, а перші християни вірили, в те, що лелека прилетів до смертного одра Христа, щоб виказати йому своє співчуття. Звідси асоціація чорногузів з ангелами, чистотою, цнотливістю і пильністю.

Висновки. Отже, фольклорний символ характеризується семантичним і функціональним навантаженням, він репрезентує сутність національної естетики, тому що в ньому органічно акумулюються етноментальні особливості народу, його світобачення, історична пам'ять.

Література

- Костомаров М. Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики та літературознавства / М. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – 383 с.
- Потебня А. Слово и миф / А. Потебня. – М.: Правда, 1989. – 623 с.
- Українські символи / М. Дмитренко, Л. Іваннікова, Р. Лозко, Я. Музиченко, О. Шалак. – К.: Народознавство, 1991. – 140 с.
- Bosco O. *Simbolismo animale* / O. Bosco / *Misteri e folklore*. – Erba: La tela nera, 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.latelanera.com/misteriefolclore/misteriefolclore.asp?id=331>
- Lombardo A. *La fauna dell'Urheimat* / A. Lombardo / *Episteme*. – Perugia: Dipartimento di Matematica, Università, 2002. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://itis.volta.alessandria.it/episteme/ep5/ep5-lombard.htm>

УДК 811.161.2'282:81'367.624

СТАТУС ПРИСЛІВНИКА В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ: ТРАДИЦІЇ ТА МОДЕРН

Галина Гримашевич,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті охарактеризовано традиційні погляди українських мовознавців ХХ ст. на статус прислівника як самостійної незмінюваної частини мови, водночас проаналізовано сучасні тенденції в дослідженні прислівника як периферійної частини мови, у визначенні його частиномовного статусу та динаміки.

Ключові слова: прислівник, частина мови, лексико-граматичний клас слів, традиційна граматики, функціональна граматики.

In the article the traditional looks of the Ukrainian linguists of the XX-th century to the status of adverb as unalterable part of speech are described in general, at the same time the modern tendencies in research of adverb as peripheral part of speech are analysed, in determination of its leksiko-gramatical digits.

Keywords: adverb, part of speech, leksiko-gramatical class of words, traditional grammar, functional grammar.

Актуальність. Лінгвістика, як і більших наукових галузей, перебуває в постійному розвитку, позначена низкою новітніх тенденцій, які функціонують у різних сферах мовознавства, з-поміж них і в граматиці, зокрема й у морфології, складовою якої є прислівник як лексико-граматичний клас незмінюваних слів.

Прислівник як самостійна частина мови з огляду на свою незмінність і похідність від інших частин мови (іменника, прикметника, займенника, числівника та дієслова) здавна привертав увагу дослідників, які визначали статус цього класу слів із-поміж інших лексико-граматичних розрядів (С. Аксаков, В. Богородицький, І. Вагилевич, В. Виноградов, Я. Головацький, О. Левицький, І. Могильницький, О. Павловський, М. Петерсон, О. Пешковський, О. Потебня, В. Сімович, М. Сморицький, Є. Тимченко, Д. Ушаков, Ф. Фортунатов, О. Шахматов, Л. Щерба та ін.).

І половина ХХ ст. позначена в українській лінгвістиці поглибленою увагою до частиномовного статусу прислівника, висвітленням проблем його функціонування з трьох позицій: морфологічної, словотвірної та синтаксичної, простеження історії формування прислівників як класу похідних слів, становлення й розвитку прислівникової системи української мови загалом та окремих лексико-граматичних розрядів зокрема від найдавніших періодів до сучасності (С. Бевзенко, П. Білоусенко, Л. Булаховський, М. Вербовий, І. Вихованець, К. Городенська, Л. Гумецька, І. Даценко, Т. Довга, М.

Жежеря, М. Жовтобрюх, І, Кучеренко, Г. Муқан, В. Німчук, І. Ощипко, В. Русанівський, С. Самійленко, О. Тараненко, Т. Ніколашина, І. Уздиган, В. Франчук, І. Чапля та ін.).

Аналіз діалектних прислівників представлено в працях Д. Бандрівського, О. Брошняк (Пискач), Т. Довгої (Розумок), В. Забеліної, О. Захарків, М. Леонової П. Лизанця, В. Німчука, І. Ощипко, М. Пагірі Н. Прилипко П. Приступи (південно-західне наріччя), О. Левенець, Г. Мартинової (південно-східне наріччя), Г. Аркушина, Ю. Громика, Н. Прилипко, Г. Чешко (північноукраїнське наріччя).

Зазначимо, що більш докладно історію дослідження прислівника від найдавнішого періоду – II ст. до н.е. (часу виділення прислівника представниками Олександрійської школи) до сучасності проаналізував А. Висоцький, акцентуючи увагу на виокремленні цього класу слів у граматиках XIX ст. і підходах до класифікації прислівників у сучасних студіях [1], тому ми такі аспекти проблеми докладно не висвітлюємо з огляду на їх дослідженість.

Мета нашої розвідки – охарактеризувати нові тенденції в граматиці кінця XX – початку XXI ст. щодо частиномовного статусу прислівника.

Зауважимо, що в традиційній граматиці за гомогенною класифікацією прислівник виділяли як самостійну незмінювану повнозначну частину мови, що виражає сталу ознаку дії, стану, ознаку іншої ознаки [9, с. 180]; вважали її лексико-граматичним класом незмінних (невідмінюваних і недієвідмінюваних) повнозначних слів, співвідносних за походженням з іменами та дієсловами, частиною мови, яка відрізняється відсутністю морфологічної парадигми (крім ступенів порівняння, безвідносної міри якості і суб'єктивної оцінки у частини слів цього класу) і неможливістю бути підведеними під будь-який тип відмінювання чи дієвідмінювання, від інших незмінних – наявністю чи відсутністю, поряд із граматичним, самостійного лексичного значення [10, с. 430] тощо.

Натомість у лінгвістичних студіях кінця XX – початку XXI ст., які позначені функціональним підходом і гетерогенною класифікацією лексико-граматичних класів слів, відомі різні погляди на статус прислівника. Насамперед зазначимо, що концепцію прислівника зазначеного періоду в українському мовознавстві розробив І. Вихованець [4, с. 153–156], яку підтримали інші лінгвісти [7, с. 299], констатуючи, що основною ознакою цього класу слів є відсутність самостійного лексичного значення [4, с. 185; 7, с. 299], вважаючи прислівник самостійною, але абсолютно периферійною частиною мови [7, с. 299].

Водночас І. Вихованець зазначає, що прислівники – абсолютно периферійний клас слів, який прилягає до аналітичних синтаксичних морфем, при цьому активно поповнюючи службові граматичні морфемі, що зумовлено його спрямованістю на вираження обставинних семантико-синтаксичних відношень [4, с. 156], що дало підстави вченому запропонувати новий термін на означення цієї частини мови – обставинник [3, с. 7].

Свою позицію на статус прислівника пропонує К. Городенська: з-поміж інших повнозначних частин мови прислівник вирізняється синтаксичною зумовленістю його лексичного значення, тому що воно не є самостійним, як в іменника, прикметника та дієслова, а базується на лексичних значеннях іменників, прикметників і дієслів, ужитих у прислівниковій синтагматичній позиції [6, с. 244].

На теоретичних засадах новітньої функціональної граматики визначив сферу синтаксичного вживання семантико-синтаксичних розрядів і семантичних груп прислівників А. Висоцький, розв'язавши дві важливі проблеми – частиномовний статус прислівників і їхні синтаксичні позиції, поділяючи думки інших сучасних граматистів про статус прислівника як морфологічно безкатегорійної, самостійної, але найпериферійнішої частини мови, яка відрізняється від інших повнозначних класів слів синтаксично зумовленим значенням ознаки іншої ознаки, морфологічно безкатегорійністю й незмінністю та синтаксичними функціями детермінантного і прислівного другорядного члена речення, здатністю поєднуватися з граматичним центром речення або опорним словом слабкою формою підрядного зв'язку – приляганням [2, с. 21], розподілив прислівники на синтетичні (морфологізовані), аналітичні та займенникові прислівники.

Зауважимо, що проблемі синтаксичної прислівникової транспозиції в сучасній українській літературній мові присвячене монографічне дослідження А. Габай, у якому виокремлено та проаналізовано аналітичні синтаксичні прислівники, які виражають обставинні локативні, темпоральні, каузальні, цільові допустові, умовні та інші відношення [5, с. 44], що свідчить про нові тенденції та погляди на традиційний клас прислівників як частини мови.

Водночас зазначимо, що з-поміж сучасних дослідників є й такі, які в кінці XX ст. усе ж виділяють прислівник у руслі традиційної граматики, вважаючи що це повнозначна частина мови, яка об'єднує у своєму складі клас слів із загальним категоріальним значенням непроцесуальної ознаки дії або стану, іншої непроцесуальної ознаки або предмета [12, с. 446].

Як зазначено в працях традиційних граматистів, деякі прислівники, крім указаних функцій, можуть ще виконувати в реченні роль присудка та модальних слів [10, с. 431, 440; 11, с. 123], які виражають ставлення мовця до змісту всього речення, але ні семантично, ні граматично не пов'язані з якимось із його членів [10, с. 443]. Натомість виділення сучасними граматистами окремих класів слів станівника (станівник – клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням не процесуального стану у функції головного члена (присудка) односкладних (безособових) речень [8, с. 237]) та модальника (модальник – частина мови, до якої входять специфічні повноцінні самостійні слова, які виражають суб'єктивну модальність (ставлення мовця до висловлюваної думки), не мають системи словозміни та синтаксичних зв'язків з членами речення, відокремлені від інших у реченні, але пов'язані з ними семантично та інтонаційно [8, с. 243]) вносить корективи в кількісний склад прислівника та його частиномовний статус.

Висновки. Отже, проаналізувавши основні тенденції, які функціонують в українському мовознавстві щодо ознак прислівника в сучасних граматиках на основі функціонального підходу щодо виділення частин мови, дають підстави зробити висновок про те, що прислівник і досі перебуває в полі зору багатьох мовознавців, які досліджують цей лексико-граматичний клас слів як із позиції діакронії, так і синхронії, не тільки на матеріалі літературної, а й діалектної мови, щоразу знаходячи нові аспекти дослідження та класифікації слів цієї частини мови. У сучасних граматиках за гетерогенною класифікацією превалює погляд на прислівник як самостійну, але абсолютно периферійну частину мови переважно із синтаксичною функцією обставини, на підставі чого навіть запропоновано термін обставинник. Водночас спостерігаємо дві взаємно протилежні тенденції: поповнення традиційного класу прислівників аналітичними прислівниками та у зв'язку з виокремленням станівника та модальника як окремих частини мови – зменшення кількісного складу прислівників у зв'язку переходом їх у контексті речення до інших лексико-граматичних класів слів. Усе зазначене вище дає підстави констатувати, що неабияка увага до досліджуваного класу слів свідчить про активні динамічні процеси, які відбуваються в українській граматиці загалом і в морфології зокрема, що підтверджує важливість наукових студій, їхню потрібність для майбутнього розквіту української лінгвістики та забезпечення їй гідного місця в науковій парадигмі прийдешнього. Велика увага до класу прислівника передбачає вивчення його в сучасних умовах із різних позицій (граматичної, словотвірної, семантичної, синтаксичної тощо), дослідження змін у його структурі з огляду на динамічні процеси, що відбуваються в українській морфології загалом, водночас спонукає до вивчення діалектного прислівника на різних теренах українськомовного діалектного континууму як складової лексичної діалектної системи загалом.

Література

1. Висоцький А. В. Історія дослідження прислівника як самостійної частини мови / А. В. Висоцький // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство) : Зб. наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Випуск 1. Книга 1. – С. 185–192.
2. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові : монографія / А. В. Висоцький. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.
3. Вихованець Іван Студії про частини мови : Термінологічний аспект / Іван Вихованець // Українська термінологія і сучасність : Збірник наукових праць. – 2005. – Вип. VI. – С. 3–8.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К., 1988. – 256 с. с. 153-156, 185-222.
5. Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : [монографія] / А. Ю. Габай. – К. : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – 232 с.
6. Городенська К. Г. Прислівник // Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : Підручник. – К. : Либідь, 1993. – С. 243–273.
7. Городенська Катерина. Прислівник / Катерина Городенська // Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 411 с.
8. Горпинич В. О. Морфологія української мови : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 336 с.
9. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1984. – 252 с.
10. Коломієць Л. І. Прислівник // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 430–473.
11. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / І. К. Кучеренко. – Ч. 2. – К. : Ун-т вид., 1964. – 158 с.
12. Уздиган І. М. Прислівник / І. М. Уздиган // Сучасна українська літературна мова : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / за ред. А. П. Грищенка. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – К. : Вища школа, 1997. – С. 446–454.

УДК 811.161.2'373.15-16

ЗДОРОВ'Я ФІЗИЧНЕ І ДУХОВНЕ: ДО МОВНОГО ПОРТРЕТУ ЛЮДИНИ У ЛЬВІВСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ XVI–XVII ст.

Ганна Дидик-Меуш,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Пропоноване дослідження акцентує на деяких аспектах характеристики людини – її фізичного та психічного стану – за допомогою прикметників-атрибутивів. Аналізовані прикметники вибрано із текстів українських писемних пам'яток XVI–XVIII ст., які написані у Львові. Виявлено багатство мовних засобів для зображення характеру та поведінки тогочасної людини, її соціального статусу.

Ключові слова: пам'ятки української мови, прикметник-атрибутив, мовні засоби.

The proposed study focuses on certain aspects of human characteristics - its physical and mental state - using attributive adjectives. All adjectives were selected from the Ukrainian language monuments of the XVI–XVIII c. written in Lviv. The richness of linguistic means to describe the nature and behavior of a man that time, his social status is highlighted.

Keywords: the Ukrainian language monuments, attributive adjectives, linguistic means.

Пам'ятки української мови, створені у Львові упродовж XVI–XVII ст., акумулюють чимало вербальних характеристик людини з огляду на її фізичний та духовний стани. Як показує джерельний

матеріал, група атрибутівів на означення фізичного стану людини (беремо тут до уваги також пов'язаний із цим її соціальний статус) є, з одного боку, нечисленною, з іншого – сформована з корпусу традиційних, усталених слів-характеристик, збережених загалом і в сучасному українському лексиконі.

Фізичний стан людини.

У львівських пам'ятках виявлено такі прикметникові означення, що стосуються хвороби та здоров'я, пошкодженого чи неповноцінного організму внаслідок дії зовнішніх факторів:

здоровий 'здоровий' – **хорий** // **недужий** // **недужний** 'хворий, недужий': *кождый человек, такъ хорый, яко здоровый, на каждый час смерти на себе певен есть* (1571) [1, с. 7]; *грѣгорію хорому на траву далисмо грошеи* (1631) [1, с. 6]; *маѣми доми свои дедичные в рынку Под ратушемъ, до котрых из Сакраментами ходити до хорих учтине По християнъску мусимо* (1609) [1, с. 1]; **затрудненый** 'прокажений': *Евангелиста выписоуе якъ Христось оуздоровиль в день святочным водою затрудненого човѣка* (II пол. XVII ст.) [2]; **уломный** 'скалічений, який має фізичні вади': *Так теж и домы для вдов и сирот и шельяких уломных людей збудовати* (1609) [1, с. 422]; **ранный** 'ранений, поранений': *служебники мои отпровадивши Желеха до господы его и яко человека ранного отшедши его, вжо на постели тамъ zostавили* (1564) [1, с. 251–252].

До названих вище атрибутівів долучаємо групу означень соціального статусу тогочасної людини, її вікової характеристики та сімейного стану: **багатый** // **маетный** 'багатий, маєтний, заможний': *и рачиль бы въ томъ ему ласку и милосердые свое господарское вчинити, и отъ совершенья священства малый подарокъ взяти: бо, милостивый государю, онъ есть человекъ немаетный* (1563) [2]; **убогий** // **нищий** // **недолужный** 'бідний, убогий, неімущий' // **упадлый** 'зубожілий': *я Гаврииль ланкшишь дарую до шпиталя на выжывеня, и опатрєня убогимъ, и недолужным там наидуочим ся золотых полских чтыреста* (1636) [1, с. 47–47 зв.]; *пришедши пред нас пани андреевая налісничанка просячи братии способом пожичаным золотих трох видячи мы упадлюю в убозтві дали смы ей грошеи до часу слушного* (1612) [1, с. 14].

Зауважмо, що атрибутиви для характеристики фізичного та соціального стану людини часто втрачали суто атрибутивну ознаку і субстантивувалися, як, наприклад, слова *убогий, нищий, престарілий, осьротілий* та ін.: *братство шпитали мужескии и женскии, слугам церковным, и посполите братским убогим, престарілым, осьротілым начали будовати* (1591) [1, с. 154]; *При том варуючи того, яко бы теж власне записом урядовымъ тоє виштко слово в слово варовало абы доход такъ убогихъ в шпиталю, яко и нищих в школи // завше доходиль* (1636) [1, с. 48]; *Болницу убогих своих посецати и строити зобовязалися* (1591) [1, с. 157].

Виявлено поодинокі випадки розщеплення значення атрибутівів, це, зокрема, стосується часто вживаних слів **посполитый** та **простый**. Щодо першого значення двох слів, то спостерігаємо ідентичність вияву ознаки – 'посполитий, простий, який належить до простолюду, нешляхетний': *з низкого роду посполитый человекъ приходит для своих цнот ку вышшей чти* (1507) [2]; *же наветь, будучи простым человеком, выжилъсе турбацію чинити в Речи Посполитой, згodu святую торгати* (1605–1606) [2]. Стосовно другого значення, то атрибутив **посполитый** вказує на ознаку світської людини (на відміну від людини з церковного клиру): *К тому тыжь чините межи чиномъ духовнымъ и посполитымъ човѣкомъ мятежи васни бѣнты з досадою и безчестием великимъ якъ закону божого такъ и стану посполитого* (1588) [1, с. 103]. Атрибутив же **простый** у другому значенні вказує на людину земну, звичайну (на відміну від Бога): *мы о двоохъ головахъ церкви (о одной богочеловеци, а другой – простомъ человеце) не знаемо и не признаваемо* (1621) [2].

Окрему групу, за нашим спостереженням, формують ті прикметники-атрибутиви, які внаслідок своєї багатозначності можуть позначати і фізичний, і духовний стани людини. Увагу привертає атрибутив **убогый**, перше (пряме) значення якого стосується бідної, убогої особи, без належних засобів існування (*не перешикожуй суду оубогого човѣка: не май възгляду на особу богатога, ани ся дивуй обличности потужного* (1637) [2]), а друге (переносне) значення стосується духовно убогої, нікчемної особи: *О оубогій човѣче, слышиши, якъ синь божій молился аж до крѣвавого потоу, тож был vysлоуханъ* (XVI ст.) [2].

Із цього ж погляду цікавим для дослідника можна вважати атрибутив

християнский (хрестиянский) 'християнський; який вірує і сповідує учення Ісуса Христа'.

Однак сповідування тогочасною людиною християнської віри характеризувало її завжди і як позитивну особу (поєднання з атрибутивом **цнотливый**): *Кдыж християнскому а цнотливому човѣкови ничь иншого не есть потребнишого и пожиточнишого на світі, едно ся пилно о том пытати и того ся оучити а таких дорогъ искати, которыи бы его ик почтивоуму станови приводити могли* (1565) [2].

Психічний стан людини.

Психічний стан людини, з одного боку, зумовлений умовами життя, побуту та праці людини, її виховання, а з іншого – сам зумовлює та визначає характер та особливості поведінки. Відібрані атрибутиви на означення людських рис можна поділити на дві антонімічні групи слів стосовно людини позитивної та людини негативної.

Для характеристики позитивної людини виявлено такі прикметникові кваліфікатори: **боголюбивый** 'який любить Бога, вірить у Бога, боголюбний' // **боголюбезный** 'те саме' // **побожный** 'те саме': *лыжки, коновки, котелокъ от побожных и боголюбивыхъ людей лекгованые* (1633) [1, с. 36]; *добродиеви своему... по промешканю спокойномъ весполь зъ Боголюбезною панею Малжонкою, дедикую* (1631) [2]; **богоугодный** 'милий, угодний Богові': *Колико лучше иде же суть тридесять или шестъдесятъ, или больше. Священниковъ богоугодных, честных, некорчемных, избирати себѣ* (1591) [1, с. 157]; (перев. у звертанні) **возлюбленный** 'улюблений, дорогий, любимий' // **любимый** 'те саме' // **велцеласкавый** 'те саме', **славетный** 'славетний, ушавлений': *Возлюбленному у христѣ брату*

нашему Пану Василию Леоновичу купцу и мещанину Лвовскому отдати належитъ (1642) [1, с. 2 зв.]; Нам велцеласкавыи пане Василии... брате любимыи, зычим ваш.мил. и соби абысмо вас... в цалости всякою оглядали (1642) [1, с. 1]; Заце Славетныи панове мещане Лвовскии которыи ся скланяючи до святого брацтва союзом любве совокупены по Богу брацтво приняли... послушенство совершити офировали (1616) [1, с. 23]; **вірный** 'відданий, вірний': долги церковные у кого ся колевек укажут выправляти и такъ позволили абы то полицити... вірному и пилному практикови за контентацією его от нас (1618) [1, с. 27]; **добрый** 'добрий, доброзичливий, чуйний': ижъбы былъ утонулъ, кгда бы его былъ добрый человекъ чолъномъ не поратовалъ (1649) [2]; **жалосный** 'сповнений жалю, суму до негідного вчинку будь-кого': Прето братия жалосными будучи на таковое нерадение его. пришлои... схадзце вручают винити и казнити (1633) [1, с. 35 зв.]; **зацный** 'поважный, достойный, шанований' // **значный** 'те саме': особу яко человека значного позволилихмо Абы тое право записом было улито (1612) [1, с. 8]; За слушную теды и барзо ся здало намъ всемъ до зацное особы вашей мил. пана издавна на нас ласкаваго прихилнаго писати (1610) [1, с. 1]; **розсудный** 'кмітливий, розсудливий': призвавши розсудных маистров муарского ремесла плазу на танкахъ притесавши кронитинов поздимати (1638) [1, с. 50]; **смиранный** 'покірний, смиренный': Сего ради мы смиренныи Епископъ бачачы их згоду и любовь благословляем их повелеваем хранить им сие предание (1602) [2].

Для характеристики негативної людини виявлено такі прикметникові кваліфікатори: **винный** 'винуватий, який провинився, вчинив злочин' // **выступный** 'злочинний': Его Королевская Милость врады от него взяти рачил и к тому именье его все к рукамъ своим взяти сказал, яко человека винного и выступного в послушеньстве противъ Его Королевское Милости (1554) [2]; братия розсужаючи тое межи ними, нашли быти винного Никифора за помитованя ключей (1601) [1, с. 5]; брат брата выступного не мает таити. Але мает оповісти его в брацтві жебы былъ каранъ (1609) [1, с. 423]; **грішний** 'грішний' // (експресив.) **многогрішний** 'який має багато гріхів': А хто бы мель тое наданье мое отъ церкви Божей отдалити да буди проклятъ отъ мене, человека грішного въ сей вікъ и въ будущий (1542) [2]; и я многогрішний человекъ себе зычачи, от мамоны неправедное други собе хотяж отворити (1638) [2]; **грубый** 'грубий, простакуватий': Яко отпал старший небесный ангель Сатана, з многими ангелы уподобляючися Богу вышнему, и на тое місце вступил земный грубый человекъ, на которого отступник Сатана завжды воюет (1605–1606) [2]; **злонравный** 'негідний, огидний': отецъ иосифъ взиралъ на сестренца злонравнаго (1634) [1, с. 40 зв.]; **злый** 'поганий, злочинний, злодійський': из допущена божого злый человекъ то ест злодий вломившия до моего мешканя и покрал тое все що на мене мовит (Львів, 1607) [2]; **корчемный** 'грубий, лайливий' (< корчемникъ 'корчмар, шинкар'): Колико лучше иде же сутъ тридесять или шестьдесятъ, или болше. Священниковъ богоугодных, честных, некорчемных, избирати себѣ (Львів, 1591) [1, с. 157].

Традиційно назви негативних людей супроводжувалися відповідними «характерними» прикметниками із префіксом-запереченням **не-**, наприклад:

непокорывый 'непокірний, непослушний' // **непослушный** 'те саме': Протож тебе юж и по третее не благословляемъ и анатемѣ предаем яко непокорываго и противника закону божья (Львів, 1594) [2]; Милостию божью Гедьонъ Епископ Лвовский Галицкии и Каменецкии Тоби михаилу попу месцкому Лвовскому непослушному и противнику закону Божого (Львів, 1594) [2]; **нерозсудный** 'нерозважливий, нерозумний': затымъ братия болезнуючи о недузѣ брата старшего, послали з межы себе двоих братиш запрошуючи до посродку братиш и до прочитаня листовъ, надто пытаючи прычины заятрення, албо тежъ упору нерозсудного брата (Львів, 1635) [1, с. 43 зв.] та ін.

У пам'ятках XVI–XVII ст. неодноразово виявляємо безпосереднє використання антонімічних пар (зокрема **добрый** – **злый**) для кращого відтворення описуваної ситуації: Братство при загаенои цисѣ, и при зуполном збраню радячи, судячи, добрых милуючи, а злых караючи Лукаша Бартниковича ведлугъ его поступку, коториш не такъ ся заховал, яко на брата старшого принадлежало кгда брата на него досвидчилися карали его (1600) [2].

Натрапляємо в давніх текстах, писаних у Львові, на ілюстрації слововживання форм із неоднозначним трактуванням їхнього значення. Наприклад, виявлено атрибутив **твирдый** в одному з документів I половини XVII ст.: Был так панъ михал твирдым же не тылко панъ ланкшишъ але и панове братия презъ увес той рок з ним се не могли сторговати для его высокои цены и нееднословъности (1641) [1, с. 56]. На нашу думку, виділений прикметник зазнає в цьому фрагменті накладання двох переносних значень: 'непоступливий, затятий, упертий' та 'непохитний, твердий', що характеризує одну і ту ж особу і з позитивного, з негативного боку.

Література

1. Документи Львівського Ставропігійського братства (XVI – середина XVII ст.) // Центральний державний історичний архів у Львові, ф. 129, оп. 1.
2. Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» / Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
3. Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини) / М. Капраль. – Львів, 2003.
4. Вендина Т.И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т.Вендина. – Москва, 2002.
5. Студинський К. Три панегірики XVII віку / К. Студинський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1896. – Т. 12. – Кн. 4. – С. 1–32.
6. Франко І. Література XVII віку: Полеміка проти унії (Рогатинець, Смотрицький, Копистенський, Филипович, Пелагія Гегевичівна, Гальшка Гулевичівна) / І. Франко // Зібрання творів: У 50-и т. — Т. 40 : Літературно-критичні праці / Ред. тому: В. О. Мишинич. – Київ, 1983. – С. 248–273.

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЕТНОЛОГІЮ ТЕКСТУ:
СИМВОЛ «КОЗАК» У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ**

Тетяна Єщенко,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, член НТШ

У статті йдеться про національний символ «козак» в культурі та мові українців. На прикладі фразеологізмів ілюструється ідея утілення в образі козака етнічного ідеалу, героїства і лицарства, самопожертви заради Любові до рідної Землі. Це духовні скрижалі, на яких і нині вибудовується соборність нашої нації.

Ключові слова: символ етнічний, текст, козак, фразеологізм, код нації, мовна картина світу, побратимство, мандри, самосвідомість національна.

The article refers to the national symbol «Cossack» in the Ukrainian culture and language. For example phraseology idea illustrated embodiment in the form of a Cossack ethnic ideal of chivalry and heroism, self-sacrifice for the love of Mother Earth. This spiritual tablets, which now builds unity and our nation.

Keywords: ethnic character, text textCossack, idiom, the code of the nation, language world vision, brotherhood, travel, national identity.

Постановка проблеми. Культура є національним світом, універсумом, де етнокультура виконує функцію ядра, справжнього механізму, який зберігає народні ознаки нації. Каталізатором при цьому постає національна самосвідомість – це не просто усвідомлення причетності до рідної культури, а особливе розуміння ролі культури в консолідації нації, у формуванні її зацікавленень. Етнокультура та її складники (національний менталітет, мова) посідає в національній картині світу стрижневе місце, бо зберігає у своїй пам'яті етнічні шаблони, зразки, вироблені багатовіковим досвідом народу й усталені в його культурі. Символічний світ з давніх-давен супроводжує існування людини. Він є засобом усвідомлення й самовираження, кристалізації національної самосвідомості та рівня розвитку етнокультури. Кожний народ утілює у мовні формули особливості свого світосприйняття. Він не тільки «фотографує», інтерпретує світ засобами мовної символіки, а й створює свій **ментальний портрет світу**. Віддає мудрість наших пращурів закодована в українському слові. Вплив козащини не міг не позначитися на такому фрагменті українського мовного надбання, як фразеологія. І справді, цей вплив вражаючий. Наслідком його є, зокрема, наявність в українській мові прислів'їв та приказок про життя, звичаї й подвиги козаків. Козацькі прислів'я і досі дивують нас своєю значущістю і філософською ємністю й актуальністю. Ця мудрість – неоціненний скарб, славу якого ми, прийдешнє покоління, повинні примножувати Вірою, Добром, Правдою, Красою. Попри чималий доробок у галузі етнолінгвістики (М. Голянич, В. Жайворонок, Ж. Колоїз, В. Кононенко, Н. Малюга та ін.) залишаються фрагментарно висвітлені питання етно- / - культурних, - психологічних, - філософських основ мовних явищ із символічним значенням, а також проблеми виникнення, функціонування, розвитку лінгвального символу.

Мета розвідки – описати значеннєві вияви культурної семантики етносимволу «козак», проаналізувати вказану одиницю у ролі складника мовної картини світу, репрезентанта менталітету української нації.

Так званий **козацький** тип ментальності українців формувався на пріоритеті чоловіка – сильної, мужньої людини, лицаря; на ідеї дороги, походу, мандрів – на відміну від прив'язаності до землі та рідної оселі. Усе, що пов'язане з козащиною, колективна пам'ять українського народу дбайливо зберігає оповитим у серпанок романтики, героїки, душевної теплоти і глибокого ліризму. Водночас козак – символ непереможності духу, моральності, волелюбності, побратимства, щирості, величі духу, оптимізму і гумору українця, співучої душі народу, мужності та відваги. І ця сила є вічною і непереможною у будь-які часи, бо усе своє життя козак присвячував духовному поступу, самовдосконаленню, божественному пізнанню світу. Він є непереможним лицарем духу і честі, ідеалом для нащадків.

Отже, найважливішою рисою українця-козака є те, що він – людина православна, шанує християнську церкву та її священнослужителів. Віротерпимість – козацька риса. Шануючи свою віру, козак не дозволяє зневажати інші вірування («Козак на Бога надіється», «Козак у дорозі, а надія в Бозі», - «Чим грішен? – Іди, душа, в рай! (про запорожця)», «Береженого Бог береже, а козака – шабля», «Бог не без милості, козак не без долі (цастя)», «А що козакові треба: степу, хліба й неба!», «Козак – душа не вередлива, в пеклі не мерзне, в ополонці не пріє», «Хліб та вода – то козацька їда», «Хати наші на цвинтарі, а тут ми не надовго!». На останнє вказує і козацька зачіска – гоління голови на знак відмови від мирського життя, переходу на шлях духовності та абсолютного аскетизму. Чуб, так званий «козацький оселедець», символізує вищі духовні сили, безпосередній зв'язок із Богом. Іншими словами, козак – духовно-розвинена людина, яка досягла завдяки своїм практикам, вищого стану свідомості і отримала надлюдські можливості, навіть набула певної божественності.

Право на незалежність, свободу, волю – індивідуальну й національну – найсвятіше для козака. Вони обґрунтували волю людини як головний дар життя, її природне право на свободу і незалежність, а найвищими цінностями вважали Християнську Любов до людини, народу, національної держави («Україна – козацька мати», «Поки Дніпро пливе, Україна не вмере»). Тож, обов'язок козака – виступати за свободу України і за будь-яких обставин не миритися із втратою її незалежності: «Козак без волі, як кінь на припоні», «Що буде, то буде, а козак паницини робить не буде!», «Козача потилиця панам-ляхам не хилиться», «Або волю добути, або дома не бути», «Кінь, шаблюка, вітер в полі і ніхто не здолає козацької волі!», «Степ та воля – козацька доля», «Кали козак в полі, то він і на волі», «Вольному – Воля, скаженному – круча, спасенному – рай!», «Лучче смерть на полі,

ніж життя в неволі», «Хоч і спина гола, аби своя воля», «От тобі хомут і дуга - тобі я більше не слуга», «Ви - пани, а ми – запорожці». Тоді як Запорізька Січ завжди поставала символом Козацької Вольниці зі своїми самобутніми законами і порядком. І як влучно писав П. Куліш у IV розділі роману «Чорна рада»: «Запорожже іспоковніку було серцем українським, що на Запорожжі воля ніколи не вмирала, давні звичаї ніколи не забувались Тим-то, мабуть, й припадало так до душі всякому!».

Усі козаки на Січі вважалися рівними. Їх рід, походження не бралися до уваги. Усі були товаришами, навіть знатні козаки. На раді старшина складала низький поклін черні на знак того, що вона вийшла з рядового козацтва і тільки завдяки перебуванню в його лавах набула відповідного статусу. Кожний козак завдяки винятково своїм зусиллям і здібностям міг стати старшиною. Тож роль громади в козацькому бутті є неоціненною: «Терпи, козаче, отаманом будеш», «Терпи, козаче, горе - будеш пити мед», «Терпи, хлопче, козаком будеш», «Терпи, хлопче - козаком будеш, а з козака - в отамани попадеш», «Без гетьмана військо гине», «Козацькому роду нема пререводу», «Козацький Рід ще не перевівся», «Як череді без лчмана, так козакам без гетьмана», «Без доброго козацького командира військо – отара», «Без Гетьмана (проводу) військо гине», «Де два козаки, там три гетьмани», «То не козак, що отаманом не думає бути», «Три пани, два отамани, а один козак підданий», «Добрий козак баче, де отаман скаче». На козацьку мораль позитивно впливав і демократичний устрій на Січі. Важливі справи вирішувала військова рада, в якій брало участь усе козацтво.

На окрему увагу заслуговує побратимство як ознака козацького буття. Так, збірна назва козацтво має синоніми лицарство, товариство, братство, адже козак козаку - рідний брат, йому він допомагає і в скрутну годину, і в мить небезпеки: «У ляхів - пани, у Москві - ребята, а у нас – брати», «Легше вовком орати, ніж козаком проти козака воювати», «Сам загибай, а братчика виручай». Кінь для козака - найвірніший товариш, який ніколи не зрадить і розуміє радощі і печалі свого господаря. Віддавен вважалося, що кінь символізує світло, розум, мудрість, силу, справність, плинність часу. Він володіє інстинктивною чуйною звіриною натурою, магічними силами обожнювання і навіть лікування: «Дівчина родиться, а козак на коня садовиться», «Не наше діло у ряжі стрибати, наше діло козацьке конем з меренцем по степу гуляти», «Без коня немає й козака», «Кінь та ніч козакові товариш», «Козак сам не їсть, а коня накормить», «Козаку кінь за себе дорожче», «Козак дружбу знає: в біді коня не покидає», «Кінь, шаблюка, вітер в полі і ніхто не здолає козацької волі!», «Козак без коня, що воїн без пістоля», «Горе тому козакові, в якого нема сіна лошакові», «В бою козак себе славить не на ящіці пиллокою, а конем та шаблюкою», «Не козакувати Миколі, бо не буде у його коня ніколи», «Козак з конем і в ночі і днем», «Козак без волі, як кінь на припоні», «Хто бува на коні, бува і під конем».

Особиста честь для козака-лицаря - понад страх смерті: «За честь голова гине». Захищаючи свою гідність, він не мав права дозволяти собі брудну лайку та протиправні дії. Окрім цього, справжній козак ніколи не піддавався провокаціям, а відповідав на образи у правовій формі: «Зроду-віку козак не був і не буде катом!». Невід'ємною рисою морального портрета козака-січовика є сміливість і кмітливість, бо ж боягузу і зраднику немає місця з-поміж козаків: «То не козак, що боїться собак», «Козак не боїться ні тучі, ні грому», «Йди ж козак світ за очима, неси свою смерть за плечима, не бійся смерті, поки живеш – її нема, а як умреш – тебе чортма!», «Умер козак та й лежить, тай нікому затужить», «Козак не боїться ні хмари, ні чвари», «Назвався козаком хоробрим - виходь на бойовисько», «Сміливий наскок - половина порятунку», «Сміливого куля не бере», «Страхи нема там, де його не бояться», «Козак з біди не заплаче», «Не той козак, що поборов, а той, що вивернувся», «Не той козак, хто боїться собак», «Козак - як кішка, як не кинь - на ноги впаде», «Краще вмирати в полі, аніж в баб'ячому подолі», «Не лише силою боротися треба, а і вмінням».

Звісно, що така відданість справі супроводжувалася славою, адже козак-братчик смерті не боїться, дарма не ризикує й навмисно загинелі не шукає, та коли вона неминуха – зустрічає її мужньо: «Слава козацька не поляже, не поляже, а розкаже, що діялось в світі, чия правда, чия кривда і чії ми діти», «Де козак, там і слава», «Життя собаче, зате слава козака», «У козака життя коротке, а слава вічна», «Куди козака доля не кине, все буде козаку», «Не той козак, що за водою пливе, а той, що проти води!», «Де є козацькі бої, там є герої», «Слава не поляже, а про себе розкаже», «Чия відвага, того й перемога».

Козак - людина щира, з відкритим серцем, думок не приховує. Він позбавлений почуття помсти. Двоєдушність, підступність - неприпустимі у козацькому середовищі. Відтак, моральність для козака є понад усе. Нечесність, грабіжництво, здирство, лихварство несумісні із званням козака. Натомість він зобов'язаний гідно поводитися, вести здоровий спосіб життя, уникати спокус: «Щирий козак ззаду не нападає», «Душа щира, козацького роду», «Козак душа правдивая, сорочки не має - коли не п'є, так нужу б'є, а все не гуляє», «Не братайтеся з козаками пити», «Не той сильний козак, що камінь верже, а той, що серце в собі держе», «Коли навколо вороги - то не життя, честь бережи».

Суворе козацьке життя не робило їх черствими у побуті. Запорожці славилися своєю гостинністю, почуттям гумору, веселістю. Особливо любили вигадувати прізвища товаришам, враховуючи їх нерозважні вчинки, риси характеру. На цьому побудовано сміхову культуру українців, пор.: Голопупенко, Дубогризенко, Побігайло, Тягнишкіра, Прохватило, Черепаха, Гнида, Рябошапка, Непийвода, Неїжко, Недайкаша, Неїжбори, Нагнибіда, Паливода, Перебийніс, Убийвовк, Куйбіда, Нетудихата, Махина, Кривохижа, Саловоз, Панібудьласка тощо. Атмосфера гумору вносила у їх стосунки тепле, особистісне начало.

Про вміння козака по-справжньому кохати жінку свідчать народні вислови: «Птиця з птицею не наб'ється, а козак з дівчиною не наживеться», «Сніп з бородою, а козак з молодою», «Козак оженився, наче упився», «Без жінки, як без люльки».

Не дивним є і те, що українська мова рясніє устааленими висловами, які постають своєрідними квантами етнічної культури, осердям козацького духу, символами-знаками національного єднання: козацький дух, козацька доля, козацька відвага, козацький звичай, козацький край, козацька воля,

козацька сила, козацька вдача, козацька слава, козацька душа, козацька правда, козацьке здоров'я, козацьке життя, козацькі жарти та ін. І зараз, коли українці хочуть підкреслити найкращі якості чоловіка, то кажуть, що він «добрий козак», «гарний козак», «справжній козак».

Важливим механізмом символотворення є також неологізація - виникнення нових слів на тлі різноманітних сфер існування людини: козакування, козакувати, козарлюга, козацтво, козацький, козача, козаченько, козачий, козачина, козачище, козачковий, козачок, козаччина, по-козацьки, по-козацькому, покозачений, покозачення, покозачити, покозачитися.

Символічним є й український ономастикон, на який мала помітний відбиток козаччина. На мапі України майже у всіх її областях рясніють власні географічні назви (населені пункти, ріки, потоки, балки, урочища та ін.), які семантично пов'язані із цим історичним явищем. До таких топонімів варто віднести назви населених пунктів: Козак, Козаки, Козаківка, Козаківське, Козакова Балка, Козакове, Козацьке, Козача Лопань, Козачани, Козаче, Козачий, Козачий Гай, Козачий Яр, Козачі Лагері, Козачі Майдани, Козачка, Козачки; річок – Козак, Козакове, Козацька, Козача, Козачка, Кошова; балок – Козацька, Козацький Яр, Козача, Козачка; потоків – Козаки, Козацький; ярів – Козацький; урочищ - Козацький Терник тощо.

Збагачення лінгвостилістичних засобів української мови, спричинене феноменом козацтва, відбувається й у сферах парафразування. Це явище помічаємо на таких зразках, як козацьке сонце (=місяць) («Місяць - козаче сонце»), батько (=кошовий або курінний отаман, ватажок), Козацький Шлях (=Дніпро), козацький товариш (=кінь), степ та воля (=козацька доля), вольниця, лицарська республіка (= Січ).

Нині набули особливої виразності власні назви з історичного козацького лексикону. Про це свідчать сучасні найменування народних ансамблів, хорів («Козаче коло», «Кубанський козачий хор», «Запорозькі козаки»), газет («Україна козацька», «Запорозька Січ»), різного роду фірм і підприємств («Байда», «Отаман»), будинків відпочинку («Великий Луг»), кав'ярень («Січ»), суден («Сагайдачний», «Козак»), ресторанів («Козак-Хол», «Козачий Хутір», «Козачий Гай»), вулиць («Козачий Шлях») тощо.

Філософія «козака» у мові утілює закодовану світоглядну систему українців. Козак, як і всесвіт, - біполярний, самодостатній, згармонізований: у ньому втілено два світові початки (чоловічий - святий-батько, козак-лицар та жіночий - земля-мати, душа-пісня). «Він постає своєрідним каналом зв'язку між двома планами буття, слугує живим камертоном українців, який налаштовує на гармонійний лад, постає «матрицею-кодом» етнічного ідеалу. Для того, щоб набути подібного статусу посвячення, козакові варто було втілити і поєднати в собі два начала і в такий спосіб злитися з Космосом, стати його невід'ємною часткою» [2]. У етносимволі «козак» закриптовано життєвоважливі чинники етнічного світогляду, основні складники національного ідеалу та духовних орієнтирів українського народу.

Висновки. Отже, козак у мовній картині світу українців символізує шляхетність і порядність, кмітливості і дотепність, стійкість і незламність, безкомпромісність і твердість у відстоюванні правди і справедливості. Він є утіленням синівської любові до Матері-України, заповітів батьків і дідів, материнської мови, рідної культури, історії. «Козацтво - це сила, душа і кров українського народу» (А. Чайковський). Віддавен козаки плекали ідеали побратимства, згуртованості і єдності людей для досягнення шляхетної мети. А провідними завданнями були утілення ідеї Бога, ствердження України-Батьківщини, свободи особистості і волі народу, збереження спадщини пращурів, їхньої духовності, переконання в торжестві народної правди, перемоги добра над злом, ідеалу незалежності України. На противагу вказаним цінностям козаки саме зраду і підступництво вважали найтяжчим злочином перед товариством, народом, своєю державою, Богом; вони зневажали байдуже ставлення до долі України, міщанське животіння й пасивне очікування добра.

Література

- Єценко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. пос. для студентів ВНЗ [Текст] / Т.А. Єценко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
Пошивайло Т. «Козак-Мамай» як етносимвол українців [електронний ресурс] / Т. Пошивайло. - Режим доступу // Назва з екрана : <http://honchar.org.ua/p/odkrovennyu-kozaka-mamaу>.

УДК 81'27: 316.454.52: 177

ОБЛІГАТОРНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СПІЛКУВАЛЬНОМУ ЕТИКЕТИ

Наталя Зубець,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету

Проаналізовано специфічні засоби ввічливості, що існують в українському культурному ареалі у вигляді етикетних блоків-діалогів, складаються зі стереотипних, обов'язкових (облігаторних) фраз і вживаються в конкретних комунікативних ситуаціях. З'ясовано особливості українського спілкувального етикету.

Ключові слова: ввічливість, комунікативний акт, спілкувальний етикет, облігаторні репліки.

The specific means of politeness existed in Ukrainian cultural area in the form of the etiquette blocks of dialogues which are composed from stereotype obligatory phrases and used in the concrete communicative situations are analyzed in this article. The peculiarities of Ukrainian communicative etiquette were determined.

Key-words: politeness, communicative act, communicative etiquette, obligatory conversational turns.

Актуальність. З-поміж різних видів людської діяльності (мисленнєвої, пізнавальної, трудової) важливе місце належить спілкувальній. Як слушно зазначає Ф. Бацевич, « сутність людини полягає не

тільки в тому, що вона істота, яка мислить, а й у тому, що вона істота, яка розмовляє, спілкується» [2, с. 45]. Спілкувальний вид діяльності виявляється в словесному означенні або комунікативному акті (КА), який слід розглядати, враховуючи соціальні, психологічні та мовні чинники. Широке трактування цього поняття в сучасній лінгвістиці потребує формулювання, яке прийняте в нашій розвідці. Отже, під КА розуміємо насамперед ситуації спілкування, де ролі учасників регламентовані соціальним і культурно-національним середовищем. Основою таких ситуацій є повідомлення, а результатом – дискурс, який можемо асоціювати з виявом правил спілкування, способів викладу та втілення прагматичної мети мовців, яким є, зокрема, етикетний спосіб.

Дослідження мовленнєвої прагматики (праці С. Богдан, А. Коваль, О. Корніяки, Н. Плющ та ін.) свідчать, що в міжособистісному спілкуванні, яке виникає в результаті контакту між співрозмовниками під час його зав'язування, підтримання, припинення, одним із найважливіших виступає принцип ввічливості (етикетності): спілкування буде ефективним, дієвим тільки тоді, коли комуніканти – люди виховані, уважні, тактовні, люб'язні, шанобливі, дотримуються певних норм мовної поведінки.

Від найдавніших часів в Україні цінувалася така чеснота, як ввічливість. В основі шанобливого національного поведіння лежить не лише самоповага, шляхетність, а й доброзичливість, чуйність, увага до людини чи безпосередньо до співбесідника. Ось як зворушливо писав про це Остап Вишня: *Ми добре з вами знаємо чудесний звичай нашого народу, коли, проходячи вулицею в найглухішому селі, один одного обов'язково привітає: «Здорові були!». А на відповідь: «Драстуйте!». І то не обов'язково треба бути знайомими один одному, ні! Це такий собі всенародний, сказати би, звичай, що знаменує собою повагу громадян один до одного. Це – пошана, це любов не тільки до свого земляка, гордість, що він твій земляк, а це самогордість і самолюб'є, що ти маєш за щастя мати такого земляка і що є щаслива нагода його привітати* [4, с. 67].

В одному з сучасних словників синонімів – перекладному російсько-українському – синонімічний ряд із домінантою *ввічливий* налічує 16 слів (половина з них мають стилістичну маркованість у вигляді позначок **розм.**, **книж.**, **рідко** тощо), тоді як до російського відповідника *вежливый* подано 7 синонімів (стилістичні позначки мають лише 2 слова) [1, с. 30]. У словниковій статті з відповідним реестровим словом в академічному Словнику синонімів української мови подано більше двох десятків лексем із спільним значенням 'який дотримується правил пристойності, виявляє уважність, люб'язність' та різними його відтінками [3, с. 129–130].

Упродовж тривалого історичного розвитку в українській мові вироблено різні лексичні, морфологічні, синтаксичні, інтонаційні засоби вираження ввічливості. Проблема їх вивчення мала перш за все практичне спрямування. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки актуалізується теоретичний аспект, оскільки становить інтерес з'ясування психологічних, соціально-політичних, культурних факторів, які сформували структуру національного лінгвоетикету, сприяли виробленню цілої системи специфічних мовних і позамовних засобів вираження ввічливості по відношенню до інших об'єктів комунікативного акту (спілкувальний етикет), які мовець повинен не тільки знати, правильно вживати, а й розуміти їх функціональне призначення. Сьогодні вважається, що саме комунікативний (спілкувальний) етикет становить основну частину етикету загалом [6, с. 29].

Вербальне спілкування має насамперед діалогічний характер: між двома людьми, між людиною і групою чи суспільством. У нашому дослідженні ставимо за мету розглянути специфічні засоби ввічливості, що існують в українському культурному ареалі у вигляді етикетних блоків-діалогів, складаються зі стереотипних, обов'язкових (облігаторних) реплік і разом із певними жестами, рухами, позами, виразом обличчя вживаються в узвичаєних комунікативних ситуаціях (привітання, прощання, побажання, запрошення, прохання, вибачення та ін.), перетворившись на своєрідні мовні формули, наприклад: – *Доброго ранку.* / – *Доброго здоров'я.*; – *Христос воскрес!* / – *Воістину воскрес!*; – *Смачного!* / – *Дякуємо!* та інші.

Етикетні норми передбачають обов'язкову відповідь, до якої долучаються позамовні засоби спілкування. Дібраний фактичний матеріал засвідчує, що такі діалоги складаються щонайменше з репліки-стимулу та репліки-реакції, хоч трапляються й ширші контексти, як-от розмова між господарем і гостем, який прийшов під час обіду: – *Споживайте здорові!* / – *Просимо до обіду.* / – *Їжте здорові!*

Куртуазність (витончена вишуканість) українців виявляється в оволодінні широким апаратом мовних побудов у спілкувальному етикеті, різних за структурою та лексичною наповненістю. Незважаючи на узвичаєний характер, у рамках комунікативного акту вони спрямовані на встановлення контакту між співбесідниками, підтримку спілкування в певній тональності, яку тлумачать як ступінь дотримання етичних норм взаємодії комунікантів, як показник інтелігентності, культурності співрозмовників [5, с. 92]. В українському комунікативному просторі прийнята триступенева шкала тональності: висока, нейтральна, фамільярна.

Облігаторність у спілкувальному етикеті може виявлятися в тому, що репліка-стимул і репліка-реакція цілком ідентичні щодо лексичного складу, наприклад, у ситуаціях привітання, прощання: – *Добрий день.* / – *Добрий день;* – *Добрий вечір.* / – *Добрий вечір.*; – *На добраніч!* / – *На добраніч!*. Комуніканти вимовляють їх автоматично, з нейтральною тональністю, щоб продемонструвати елементарну культуру. Тональність цих реплік змінюється на фамільярну, якщо облігаторна відповідь скорочується до одного слова (– *Добрий.* або – *Добридень.*; – *Добраніч!*), чи навіть високу, коли вживається інверсований порядок слів (– *Вечір добрий.*).

Однак більшість етикетних блоків містять різноструктурні облігаторні репліки, які в типових життєвих ситуаціях полегшують процес спілкування, бо відповідні формули є в свідомості мовців і їх відтворюють при потребі у сферах релігійній (– *Слава Ісусу Христу!* / – *Навіки слава!*; – *Христос рождається!* / – *Славимо його!*), професійній (– *Ні пуху ні пера!* / – *(Іди) До біса!*; – *Здрастуйте товариші солдати!* / –

Здравія бажаємо товаришу генерал!), побутовій (– Зі святом (з неділею святою) будьте здорові! / – Дай, Боже, їй вам здоров'я!; – Щасливої дороги! / – (Широ) дякуємо!; – Пробачте мені, будь ласка. / – Хай Бог простить, я прощаю.), суспільно-політичній (– Слава нації! / – Смерть ворогам!; – Слава Україні! / – Героям слава!). З-поміж них немає формул із нейтральною тональністю. Спостережено, що в окремих блоках-діалогах виявляється варіантність або синонімія реплік, однак це не суперечить їхній облігаторності, а допомагає співрозмовникам виявляти свою індивідуальність, пор.: *Боже поможи! (Бог в поміч!, Помагай Біг!, Помагайбі!, – Казали боги, щоб і ви допомогли) / Дякуємо! (Дякуємо красенько!)*.

Креативність українців виявилася в тому, що змістом реплік у спілкувальних ситуаціях є добрі побажання: – *Дай, Боже, щастя!*; – *Дай, Боже, здоров'я!*; – *До нових зустрічей / – Усього найкращого!*. Очевидно, вітальні репліки-стимули – *Доброго ранку!*, – *Доброго дня!*, – *Доброго вечора!*, яким віддається перевага в спілкувальному етикеті в порівнянні з фразами – *Добрий ранок!*, – *Добрий день!*, – *Добрий вечір!*, є усиченими варіантами побажальних конструкцій, які починалися словами [– *Я бажаю Вам*]. Завдяки словам і зворотам ввічливості та особливому інтонуванню разом із такими позамовними засобами, як вираз обличчя, погляд, поза, відбувається пом'якшення спонукальної мовленнєвої дії, як-от: – *Покажіть, будь ласка*; – *Маю надію, що ти мене розумієш*; – *Чи не будете Ви такі люб'язні*. На такі етикетні прохання існують позитивні облігаторні репліки-відповіді (– *Будь ласка*; – *Звичайно*; – *Із задоволенням*) або відмовні (– *Я б із радістю, але*; – *Вибачте, не можу*; – *Даруйте на слові, але*).

Українці вміло використовують почуття гумору, що помітно в таких прикладах, які мають розмовний характер: – *Бог в поміч!* / – *Казали боги, щоб і ви допомогли!* (діалог відбувається між людьми, зайнятими працею, і перехожими чи сусідами, які за добрим звичаєм можуть допомогти в роботі); – *Здоровенькі були!* / – *І вам – не кашляти!* (дружня розмова з нотками іронії); – *Здоров!* / – *Здоров – до коров!* (вітальна формула, що має конотацію зниженості). Отже, тональність облігаторних формул залежить також від віку, статі, уподобань, релігійності спілкувальників.

Уживання обов'язкових етикетних блоків регламентується в Україні навіть територіально, що свідчить про ідіоетнічність національного спілкувального етикету. Західні українці для привітання використовують сакральні вислови – *Слава Ісусу Христу!* / – *Навіки слава!* або – *Мир Вам!* / – *Миром!*, а в Центрі та на Сході поширені розмовні облігаторні відповіді – *Здоров був!*, – *Здрастуйте*, – *Привіт!*. На хвилі сучасного національного відродження, патріотичного піднесення блок – *Слава Україні!* / – *Героям слава!*, що з'явився в середовищі холодноярівських повстанців на Черкащині ще в 20-х роках минулого століття як вітальний, тепер відомий і активно вживаний у всій Україні з виразною офіційною конотативністю як гасло побажання щасливого майбутнього.

Висновки. Отже, гама облігаторних формул в українському спілкувальному етикеті – досить широка. Вони забезпечують духовну та мовну красу комунікації з точки зору етико-естетичних засад, демонструють моральність і глибину культури українців.

Література

1. Башнякова Н. П. Русско-украинский словарь синонимов Н. П. Башнякова, Г. П. Вишневецкая, Н. Н. Пилинский, Л. А. Роднина и др. – К.: Освіта, 1995. – 265 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
3. Бурячок А. А. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наукова думка, 1999. Т. 1. – 1040 с.
4. Вишня Остап. Якби моя бабуся встала / О. Вишня. – К.: Веселка, 1976. – 159 с.
5. Плющ Н. П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / Н. П. Плющ // Українська мова і сучасність: Збірник наук. праць. – К.: УМК ВО, 1991. – С. 90 – 98.
6. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2008. – 291 с.

УДК 81.27

МОВНІ МАНІПУЛЯЦІЇ ЯК СПОСОБИ ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ

Оксана Калінська,

старший викладач кафедри гуманітарної підготовки Інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»

Визначено і подано механізм маніпулювання свідомістю за допомогою мовно-комунікативних засобів, які надає інформаційне суспільство.

Ключові слова: мовна маніпуляція, прийоми маніпуляції, модель комунікаційного процесу, вплив на підсвідомість.

The mechanism of consciousness manipulation through the lingual communication means provided by information society is defined and given.

Keywords: language manipulation, manipulation techniques, model of communication process the impact on subliminal mind.

Актуальність. У сучасному вербалізаційному суспільстві головним інструментом комунікації є мова. Адже мова – багатофункціональний інструмент і, крім явних функцій, що виявляються у ситуаціях, коли мова виступає інструментом комунікації і координації спільної діяльності, має низку

менш очевидних. Вона може бути використана належним чином – для практичних цілей – або створювати маніпуляційні пастки. Маніпуляції за допомогою мови – основний спосіб маніпулювання суспільною думкою. Тим більше, що мова надає для цього найширший вибір різних форм і способів впливу, дозволяючи не тільки зробити необхідний ефект, а й замаскувати сам факт маніпуляції. Особливо продуктивним знаряддям соціальної маніпуляції мовою є в таких ситуаціях, коли маніпулятор користується авторитетом в очах аудиторії [4].

Цікавість лінгвістів до феномену маніпуляції взагалі та маніпулятивного впливу, зокрема, спричинений тим, що такий вплив здійснюється за допомогою природної мови, адже мовний вплив виробляється на звичних для мислення «кодах». [2].

Дослідники, які описують це явище, такі як Стернін І.А., Кларк Г.Г., Карлсон Т.Б., Панкратов В.Н., Рудик І.М., Муратова І.С., Бикова О.М., Шеглова Э.А., Дж.Р.Серль та ін., стверджують, що існують різноманітні методи і засоби інформаційно-психологічного впливу на людину, які дозволяють зробити її слухняною, керованою тими, хто володіє спеціальними засобами і технологією зміни людської психіки за допомогою слова. Цей інструментарій систематично та постійно використовується у нашому повсякденному житті, практично в усіх сферах соціальної взаємодії людей і об'єктом його впливу в наш час виступає будь-яка людина сучасного суспільства.

В статті Никифорової Л.А та. Шляхова О.В. про маніпуляцію як основну модель сучасного спілкування, теоретичний аналіз показує, що широке використання маніпулятивного впливу, маніпулятивних засобів у діловій сфері спілкування зазвичай також переноситься на сферу дружби, неформальних міжособистісних стосунків, що призводить до руйнації довірливих зв'язків між людьми. Існує декілька особливостей маніпулятивної поведінки, які відрізняють її від інших моделей спілкування: брехня, неусвідомленість, низька самооцінка, контроль, цинізм. Ефективність же маніпуляції залежить від уміння маніпулятора використовувати психологічно уразливі позиції людини [6].

Так, на думку О.М. Бикової, мовна маніпуляція суспільною свідомістю за допомогою засобів масової інформації є однією з найактуальніших і найменш вивчених проблем сучасної культури мовного спілкування.

Мовне маніпулювання у дисертаційній роботі Зірки В.В. розглядається як соціальна сила, як могутній засіб тиску і нав'язування поглядів, спокуси, привертання і утримання уваги, підтримки інтересу а, отже, як важливий фактор життєдіяльності людини. Розглядаючи маніпуляції свідомістю як невід'ємну частину комунікативного процесу, в своєму дослідженні Зірка В.В. наголошує, що деяка частка «маніпулятивності» властива практично будь-якому висловленню. При цьому основною лінгвістичною передумовою впливу мови на свідомість є принципова невідповідність між безліччю фактів дійсності і широкими, але не безмежними можливостями мови, тобто кінцевою кількістю мовних одиниць, які використовуються для опису навколишнього світу [1].

Психологічні механізми різних за природою видів впливу не однакові. Кожний з них специфічний і застосовується за певних умов. Маніпулятор може навмисно приводити жертву в потрібний психічний стан, використовуючи різні засоби впливу, адже на службі маніпулятора і мовна метафора, і помилкова аналогія, і багатозначність, і непрямі мовні акти, і пресуппозиції, і багато чого іншого. [3].

За визначенням І.А.Стерніна – призначення будь-якого слова – впливати на співрозмовника. Завдання мовленнєвого впливу полягає в тому, щоб змінити за допомогою мовлення поведінку чи думку співрозмовника у напрямку необхідному мовцеві. Це можна зробити за допомогою багатьох способів впливу у спілкуванні: доведення, переконання, вмовляння, скигнення, навіювання, прохання, наказу, примусу [5].

Отож, теоретичний аналіз досліджень показує, що ставлення до маніпуляції в комунікативному процесі здебільшого негативне. Проте, є й такі, які доводять, що неможливо однозначно стверджувати, що мовний маніпулятивний вплив на свідомість людини має лише негативний наслідок. Деякі дослідники припускають, що мовне маніпулювання є і необхідним явищем, хоча це і не надто приємний момент людського існування, адже це призводить до масового використання комунікативних моделей маніпулювання, метою яких є одержання односторонніх переваг, найчастіше на шкоду іншим.

Висновки. Як висновок, можна сказати, що маніпуляція це не завжди погано. Адже подана гарно та тонко, з використанням маніпулятивних прийомів та засобів, соціальна реклама, яка пропагує здоровий спосіб життя, часто приносить більше користі та має сильніший вплив, ніж пряме прохання чи порада. В сучасному суспільстві ми не уникнемо маніпулювання, але маючи чималий арсенал зі знань ми повинні прагнути уникати міжособистісних маніпуляцій та взаємодіяти між собою на гуманних принципах.

Література

1. Зірка В. В. Маніпулятивні ігри в рекламі. Лінгвістический аспект: [моногр.] / В. В. Зірка. - Изд. 2-е, испр. - М.: URSS: [АИБРОКОМ], 2010. - 253 с.
2. Кравець Т.В. Український рекламний текст в прагмалінгвістичному аспекті. / Т.В. Кравець. – К.: КДУ, 2011. – 26 с.
3. Маніпуляції у діловому спілкуванні та їх нейтралізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.anodonta.com.ua/Control/Manipulatio.html>
4. Специфіка прийомів і средств мовної маніпуляції в інтернет-СМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knowledge.allbest.ru/journalism/c-2c0a65625a3bc69b4d53b89521216d27.html>
5. Стернін І.А. Практическая риторика: Учебн. Пособие для студ. вузов. – М.: Изд. Центр «Академия», 2003. – 270 с.
6. Шляхов О.В., Никифорова Л.А. Маніпуляція як основна модель сучасного спілкування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/33_NIEK_2008/Psihologia/37443.doc.htm

**КУЛЬТУРА МОВИ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСІВ
«РІДНА МОВА», «НАША КУЛЬТУРА»**

Ірина Козелко,

викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького

Проаналізовано погляди на культуру української мови знаного науковця І. Огієнка. Виділено роль публікацій під назвою «Наука про рідномовні обов'язки» (І. Огієнка) у часописі «Рідна мова», а також «Наша культура» що засвідчили вирішальну позицію для збереження культури української народу та його мови.

Ключові слова: культура мови, Іван Огієнко, часопис «Рідна мова».

The views at the culture of Ukrainian language of famous scientist I. Ohienko are analyzed. The role of publications entitled «Science about native language duties» (I. Ohienko) in the journal «Native language» and also «Our culture» are singled out, they proved decisive position to preserve the culture of the Ukrainian people and their language.

Key words: culture of language, Ivan Ohienko, journal «Native language».

Актуальність. Студії початку ХХ ст. складають особливу цінність для дослідницького потенціалу сфери наукових знань. З одного боку, такі дослідження прокладали міцний ґрунт для розвитку українського слова, опираючись на романтично-народницькі погляди у питаннях нормалізації української мови, у виробленні її галузевих терміносистем, у призбируванні українських лексичних одиниць, в опрацюванні синтаксичних конструкцій та морфологічних форм слова, з іншого — відображають багатовікову українську граматичну традицію. На таку активну діяльність звертав увагу Ю. Шевельов. Вчений вважав, що «українське мовознавство другої половини 19 сторіччя, поза блискучими, але спорадичними виступами Житецького, Михальчука й Потебнісходило головне на нормалізаторську працю» [3, с. 311].

На сторожі кодифікаційних справ тогочасного періоду з'явилась ціла плеяда мовознавців щиро відданих своїй праці. Серед них були М. Гладкий, М. Ганцов, О. Курило, В. Сімович, О. Смеречинський, Є. Тимченко, А. Кримський за кордоном І. Огієнко та ін.

Їхня праця засвідчила появу наукових осередків, шкіл, сприяла виробленню української мовознавчої думки. Поширення науково-популярних видань дозволяло висвітлювати міркування науковців на всеукраїнському науковому плацдармі та поза його межами. Огляд цих міркувань і складає **актуальність** даного дослідження, які є співзвучними із сьогоденням.

Окремі питання мовотворчого процесу тривалий час перебували у науковому полі зору дослідників. Зокрема, за впорядкування норми літературної мови активно взялись В. Сімович, І. Огієнко та ін., бо саме нормативний підхід до мовних явищ реалізується вже у теорії мови. Однозначно, питання мовної норми продовжуватимуть бути предметом наукових дискусій, бо науковці усіх поколінь турбувались і пікаувались про чистоту і правильність мови, та головне спостереження вчених були зосереджені на *культурі* української мови. Оскільки дотримання цих норм і є головним критерієм, що забезпечить створення єдиної культури мовлення, що згодом включатиме також і фахову культуру мовця.

Отже, питання культури мови назріло із потреб практичних іще на початку ХХ ст. На сторінках журналів, часописів, альманахів чи у наукових авторських розвідках розкривались для обговорення у значній мірі питання присвячені культурі української мови.

До таких дискусій долучалось чимало небайдужих українців-інтелігентів. За усвідомленням яких «мова — це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції» [1, с. 240]. Звідси розуміємо той шлях, з якого постала культура мови української нації.

Мета дослідження передбачає розкрити ідейність поглядів вчених на сторінках часопису «Рідна мова», виданням якого опікувався І. Огієнко. Часопис виходив у Варшаві 1933-1939 рр.

І. Огієнко був українським філологом, громадським і культурним діячем, який усе своє свідоме життя присвятив дослідженню й популяризації рідної мови. Сфера досліджень відзначається багатогранністю його зацікавлень. Чільне місце завжди займали розвідки із історії української літературної мови та її культури та ін. Тому, мабуть, із особистих поборювань за культуру української мови, її збереження і вдалось видавати на території Польщі журнал «Рідна мова», де він був головним редактором та автором багатьох публікацій.

Цей журнал є яскравим зразком такої невтомної праці освічених людей, які провадили роботу над українським словом і за межами України.

У зібранні «Українська мова: енциклопедія» (2004) читаємо допис науковця В. Задорожного, який наголошував, що науково-популярний місячник «Рідна мова» «відіграв значну роль у поширенні норм єдиної укр. літ. мови у Галичині та серед українців поза межами України» [2, с. 554]. Це свідчить про те, що фіксований досвід був помічений українцями та закріплювався у повсякденні.

Тематика часопису охоплювала широке коло проблем: *розвій літературної мови, роль письменницької мови, методи навчання граматики у школі, складні (сучасний термін синтаксис) української мови, рідної мови та найважливіше місце посідала — культура народу.* Зокрема, найчисельнішими є статті під назвою **«Наука про рідномовні обов'язки»** (І. Огієнко), у яких культура мови пізнається крізь призму шкільної освіти, духовенства, преси, відносин між батьками і рідною мовою, педагогіки, спортивних організацій та ін.

Часопис «Рідна мова» покладав великі сподівання віднайти можливості, з допомогою яких міг би відбуватись культурний зріст українців. І, як показали спостереження, ця ідейність поглядів авторів підтримувалась та поширювалась.

Цікавими та потрібними були міркування про культуру української мови викладені у науково-популярному місячнику української культури «Наша культура», який видавався у Варшаві, а згодом і у Вінніпезі. Тексти дописувачів були різносторонніми, що й радо віталось шанованою публікою.

Висновки. Отже, причетність І. Огієнка до підтримання, збереження культури української мови проявлялась через видання часописів, місячників, наукових статей, у яких вчений вбачав культуру не тільки як сукупність правил. Закликом для нас, українців, постають слова виголошені І. Огієнком «в мові — наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання» [1, с. 240].

Література

1. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — Вінніпез, 1970. — 272 с.
2. Задорожний В. Б. «Рідна мова» // Українська мова : енциклопедія. — К. : Українська енциклопедія, 2004 — С. 554
3. Шевельов Ю. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві // Записки наукового товариства ім. Шевченка, 1962. — Т. CLXXXIII. — С. 311 – 332.

УДК 811.161

ЗМІСТОВО-ЛОГІЧНА РОЛЬ ПАРЦЕЛЯТІВ У КОМПОЗИЦІЙНОМУ СТРУКТУРУВАННІ ТЕКСТУ

Наталія Конопленко,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов
Львівського національного університету ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Ґжицького

У статті вміщено основні теоретичні положення з проблеми парцеляції, окреслено закономірності вживання парцельованих конструкцій як змістово-логічних елементів у композиційному структуруванні тексту.

Ключові слова: парцеляція, парцельовані конструкції, текст.

The article deals with the fundamental tenets of a parceling problem, natural use of the parceling structures as notional and logical elements in the composition structuralism of a text.

Key words: parceling parcellate-caption, text.

Актуальність. Активізація мовознавчих досліджень у галузі лінгвістики тексту зумовила актуалізацію питань, пов'язаних із сегментацією речених утворень у межах текстових структур як цілісних величин, а отже запропонована розвідка на сьогодні є актуальною, адже чимало сторін синтаксичної будови мови потребують наукового аналізу, зокрема і явище парцеляції.

Парцеляція як засіб членування висловлення є доволі поширеним явищем сучасної української мови. Аналіз парцельованих конструкцій розпочинався з визначення їхнього статусу як неповних речень (О.Шахматов), приєднувальних конструкцій (Л.Щерба, В.Виноградов), сегментованих конструкцій (Ш.Баллі, Г.Акімова), приєднувально-видільних (І.Петличний), видільних конструкцій (П.Коструба) та ін. На сучасному етапі явище розчленування єдиної граматичної структури на частини здебільшого називається парцеляцією (Ю.Ванников, А.Загнітко, С.Єрмоленко, І.Попова, А.Конюхова, В.Федонюк та ін.).

Незважаючи на чисельність праць, присвячених вивченню парцелювання, деякі аспекти цього питання потребують уточнення й доповнення.

Метою статті є окреслення закономірностей використання парцельованих конструкцій як змістово-логічних елементів у композиційному структуруванні тексту.

Парцельовані конструкції, як і всі інші складові частини тексту, тільки відносно самостійні одиниці. Властивості парцелятів у тесті обумовлені їх системно-мовними потенціями. Саме в тексті конкретизуються їх смислові та структурні можливості, де вони отримують, крім основного денотативного значення, значне прирощення інформації.

Проблема вираження оцінки в мові належить до складних наукових питань. У статті ми будемо користуватися більш узагальненим визначенням, що не обмежується окремим мовним рівнем, а отже, може вважатися універсальним. Оцінне значення (за В.Н.Телією) – це інформація, що містить відомості про ціннісне ставлення суб'єкта мовлення (того, хто використовує певне слово чи вираз) до певної властивості позначуваного, яка виділяється відносно того чи іншого аспекту розгляду певного об'єкта [3, с. 54].

Орієнтація ж на чинник мовленнєвої діяльності допомагає визначити суб'єктивний характер такого прирощення. У реченні, що є певним мовленнєвим знаком, взаємодіють два види значень: денотативне та сигніфікативне, що збігаються з інформаційним та суб'єктивно-концептуальним планом речення. Слушним є твердження дослідників, що оцінний компонент може репрезентувати різні аксіологічні плани, де взаємодіють логічні й емотивні-оцінні плани. Залежно від характеру оцінної класифікації, яку здійснює об'єкт, виділяють три семантичні типи оцінки [1, с. 9]. По-перше, це раціональна оцінка, що міститься в денотаті й пов'язана з таким ставленням до об'єктивної дійсності, яке ґрунтується на логічних судженнях про притаманні об'єкту оцінки позитивні/негативні

властивості, а тому така оцінка тяжіє до дескриптивного значення. Емоційна оцінка виражає почуття-ставлення того, хто говорить, до предмета оцінки, і, відповідно, є компонентом конотативного значення. Третій раціонально-емоційний тип оцінки з'являється тоді, коли суб'єкт актуалізує установки як логічного, так і чуттєво-образного сприйняття, тобто коли судження та переживання знаходяться в органічній єдності.

У створенні оцінного ефекту важливу роль відіграють парцельовані конструкції, що виконують не лише інформаційну, але й обов'язкову для газетно-журнальної публіцистики прагматичну функцію: вони впливають на думки й переконання, викликають певну психологічну і дієву реакцію з боку тих, хто сприймає текст.

Під час реалізації парцельованої конструкції у конкретній мовній ситуації зміни відбуваються в порядку слів, інтонаційному оформленні, актуальному членуванні тощо. Адже у мовленнєвому акті при суб'єктивізації мови виникає низка прагматичних значень, які відображають, «в яких умовах і з якою метою в цьому разі говорить людина»[2, с. 11].

Аналіз та класифікацію парцельованих конструкцій за функціями у мові здійснювало чимало дослідників (Н.П.Плющ, А.Ф.Папіна, А.І.Конюхова, Г.Н.Рибакова, Н.Федонюк, Т.Шевченко та ін.), які виділяли функції різного рівня, які пов'язані як зі змістом висловлювання, так і з логіко-граматичним відношенням всього висловлення.

У сучасних художніх і публіцистичних текстах парцельовані конструкції, як і будь-які мовні знаки, виконують основні семантичні функції: а) синтаксичні функції, тобто є необхідними членами висловлення, виражаючи певні логічні і граматичні відношення між знаками одного рівня (тотожності, гіпонімії, диз'юнкції і т.д.), б) семантичні функції, які виражені відношенням знаків (в нашому випадку парцелятів і їх опорних слів) з об'єктами дійсності; в) прагматичні функції, тобто відношення знаків (парцелятів) до її користувачів: тому, хто говорить та інтерпретатору тексту (читачу) в умовах комунікативних ситуацій: повідомлення, спілкування, апеляції, побудження, інтимізації тощо.

На думку дослідників, оцінність належить до головних особливостей зображувально-виразових засобів публіцистики. Так, Г.Я. Солганик стверджує, що газета й публіцистика відчують гостру потребу в експресивних засобах, проте їх виразовість часто набуває соціального характеру, вона передусім цілеспрямована, вибіркова, оцінна [4, с. 14]: *Рівненський держуніверситет... У Криму* (О. – 2001. – №26-27); *Батьків хлопчиків замінив... Тренер* (ОУ. – 2000. – №4); *Якби я був... Міністром* (ОУ. – 2000. – №4); *Суворя догана. З відставкою й невизначеністю* (МУ. – 2004. – №88). Тут семантико-граматичні властивості стрижневих слів потребують поширювачів, місце яких займають парцеляти. Відчленовані компоненти грають важливу роль в формальній організації цих висловлювань, тому парцеляція в них утруднена. Проте не структура висловлювання, а змістовне навантаження парцелятів має тут першочергове значення. При такому розчленуванні смислові акценти розставляються дуже чітко: автор газетної статі, намагаючись звернути увагу читача на свою оцінку фактів, розриває облігаторний зв'язок.

Парцеляти виконують в текстах логічну функцію, яку виділяють на підставі ряду логічних законів, що сприяють формуванню публіцистичного мовлення. Це, зокрема, закон достатнього обґрунтування, відображений в особливій лаконічній формі підсумку – парцеляті: *Єдине, у чому я переконався - Гіацинтовий Дім - місце справді погане. І краще більше туди не заглядати* (О. – 1999. – №15).

Це й закон тотожності, який сприяє появі у текстах парцелятів – точних повторів, повторів-синонімів, а також дозволяє мовцю вводити деталізацію, аргументацію чи уточнення, пояснення описуваного предмета, художнього простору і т.п.: *От і все. Все треба починати з початку. З самого-самого* (О. – 1999. – №37); *То надовго. Бо нічیه. Всіх. Кожного. А відтак – ніхто за це не відповідає* (МУ. – 1999. – №37).

А також закон відмінностей, що продукує в текстах: а) розчленування в парцеляті суб'єкта і об'єкта, названих в базі; б) відношення пересічення між опорним словом бази і парцелятом; в) відношення виключення, диз'юнкції, які викликають особливу позаположеність несподіваних, здавалося б, понять, названих в базі і парцеляті; д) відношення контрадикторності. Ці відношення – одні з найпоширеніших, які є логічною основою для прийомів виокремлення потрібної інформації.

Серед парцельованих конструкцій, характерних для художньо-публіцистичних текстів, виділяються конструкції, в яких парцеляти сприяють виявленню, оформленню будь-якої ланки цілого тексту або служать своєрідним граничним сигналом між двома розповідними мовленнєвими композиціями. Парцеляти в таких випадках беруть участь в організації інтригуючого початку, зачину: *Кому відповідати? Проблему вирішувати? Ніхто не хоче. Але і овки голодні. І вівці не цілі. А час спливає* (ГУ. – 2000. – №40); *Корній ходить навколо і тішитися. Багато, але не досить. Треба більше. Більше, далеко більше. Стільки як у кухарчуків, як у Трихона. Не гірший від них. Потягне більше...* (МУ. – 1999. – №3).

Саме парцелят особливо виразно виділяє у тексті завершальний логічний висновок, посилює пафос кінця: *Кожний шкільний день наповнений подіями. Різноманітність їх приголомшує. Але тільки згодом ти починаєш помічати своєрідну послідовність, злагодженість. Розумієш – це праця колективу* (ЛУ. – 1999. – №19).

У досліджуваних текстах функціонально-смислове навантаження парцельованих конструкцій різне, переважно основним їх призначенням виступає виділення або вичленування певної інформації з метою її акцентування, актуалізації і навіть графічного оформлення як окремої частини, фрагменту. Водночас автори прагнуть досягти максимальної злотованості й зв'язаності всіх елементів тексту, незважаючи на широке використання парцеляції: *Три роки він працював для інституту. Три працюватиме в інституті. І далі?* (ЛУ. – 2000. – №48); *Наша слабкість у всьому. У невмінні думати. Проявляти мудрість. І любити...* (О. – 2001. – №30-31).

Парцельовані конструкції з розвивальним парцелятом продовжують, розвивають думку, висловлену в базовій частині: *Анекдот? Можливо. Якби не було так сумно* (МУ. – 1999. – №48); *Дізнавшись про зраду, маленькі серця по-дорослому страждатимуть. Краятимуться. Переживуть і зміняться. І вже інші страждатимуть...* (О. – 1999. – №37).

Парцельовані конструкції з пояснювальним парцелятом конкретизують зміст попередньої частини, роз'яснюють певні деталі. Так, виявлено два різновиди таких конструкцій:

а) парцельовані конструкції, в яких парцеляти конкретизують будь-який з членів базової частини: *Нічого у мене в хаті не змінилося. Поки що не змінилося* (О. – 2001. – №6); *Тепер вам належить тримати все це й на своїй душі. Що повинна бути чистою* (ОУ. – 2000. – №18); *Як собі хочете, пані. Або колишіть свою біду і далі. Або трудіться – чистіть душу й серце постом. Молитвою від брудних думок. Вчинків, сліз, колісь творимих* (МУ. – 1999. – №48); *В горах. В степу. В лісі. Були в селі на природі* (ГУ. – 2000. – №73).

б) парцельовані конструкції, в яких парцеляти розкривають всю базову частину: *Бажань стає менше. А менше бажань – менше гріхів. Більше ж посилює падіння людини* (МУ. – 2000. – №20); *Ці права, передбачені 42 статтею Конституції України, відповідають усім вимогам цивілізованого суспільства. Однак вони не всім відомі. Не всі ними й цікавляться. А дарма* (У. – 2000. – №1-2).

Сучасний газетно-журнальний текст насичений значною кількістю парцельованих конструкцій, що використовуються для вираження підсумку, висновку: *Так уже повелося, що на євроарені іспанці та португальці – непримиренні суперники. І цього разу було те саме* (ОУ. – 2000. – №16); *Якщо так відверто, то я був радий. Що захворів. Не міг її співати. І мав великі неприємності* (ОУ. – 2000. – №68); *Люблю копатися в землі. Вона завжди така тепла. Лагідна. Щедра. Безмежна в своїй доброті* (МУ. – 1999. – №2).

Висновки. Таким чином, парцеляти є спеціальними синтаксичними конструкціями, породженими писемним мовленням, які базуються на синтаксичному членуванні, тобто порушенні синтагматичного ланцюжка слів, що організовані морфологічними показниками синтаксичних зв'язків. Парцельовані структури постають важливими конструктивними елементами тексту, тому що сприяють розвиткові теми (виконуючи тексторозвивальну функцію), актуальному виділенню інформації і її якнайкращому оформленню (виконуючи текстоформлювальну функцію). Тільки в результаті взаємодії текстоформлювальних і тексторозвивальних елементів-парцелятів, що передають нову інформацію, створюється тематична прогресія тексту.

Література

1. Бессонова О.Л. Оцінка як семантичний компонент лексичного значення слова [Текст]: автореф. дис. канд. філол. наук. – Донецьк, 1995. – 20 с.
 2. Гак В.Г. Расчлененное предложение в современном французском языке [Текст] / В.Г.Гак // Тартус. военного ин-та иностранного языка, 1954. – Вып. 5. – С.42-56.
 3. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н.Телия [Текст]. – М.: Просвещение, 1986. – 123 с.
 4. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика / Г.Я.Солганик [Текст]. – М.: Высшая школа, 1973. – 196 с.
- Список скорочень:** ГУ – Голос України, ЛУ – Літературна Україна, О – Освіта, ОУ – Освіта України, УК – Урядовий кур'єр.

УДК 811.161.2'38

ТВАРИННИЙ СВІТ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Олена Крижко,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
та методики викладання фахових дисциплін
Бердянського державного педагогічного університету

У статті аналізується біологічна картина світу у зв'язку з таксономічною ієрархічною системою. Зокрема, встановлюється специфіка терміна в когнітивному аспекті, його відмінність від номенклатури.

Ключові слова: біологічна картина світу, таксони, терміни-зооніми, номенклатура.

There are analyzes the biological picture of the world due to taxonomic hierarchical system in the article. Author established the specificity of the term in the cognitive sense, its difference from the nomenclature.

Key words: biological picture of the world, taxons, terms of zoonyms, nomenclature.

Актуальність. Існуючі картини світу (наївна, міфологічна, наукова тощо) не збігаються. Так само, визначаючи таксономію тваринного світу в контексті сучасного наукового знання, необхідно спиратися на сучасну біологічну систематику, яка дає уявлення про ієрархію біологічних одиниць класифікації [1].

Звергання до сучасних концепцій біологічної картини світу в лінгвістичному дослідженні зумовлена необхідністю з'ясування проблеми віднесення тих чи інших об'єктів реального світу до зоонімних референтів. У нашій роботі референційною основою зоонімного найменування є всі ті реальні об'єкти, які сучасною наукою трактуються як такі. Це важливо також в тому плані, що категорії живого / неживого у мовознавстві та біології не збігаються, оскільки лінгвістична категорія відображає історію емпіричного підходу до уявлення людини про живе / неживе й не завжди збігається з пануючими науковими знаннями.

В основу сучасної біологічної картини світу покладено декілька концепцій: 1) еволюція живої природи; 2) теорія Ч. Дарвіна; 3) закони спадковості; 4) розвиток екосистем; 5) концепції походження життя; 6) розвиток життя на Землі; 7) походження людини [1; 2]. Проте для лінгвістичного опису біологічної картини світу визначальним є ідея еволюції живої природи, оскільки вона розвивалася паралельно з практичним досвідом людини.

Ідея еволюції живої природи, на наш погляд, є визначальною у встановленні сучасних видових класифікацій біологічних об'єктів. Вона виникла в Новий час як протиставлення креаціонізму (від лат. «творення»), що у свою чергу як світогляд склався в епоху пізньої античності та Середньовіччя й посів панівні позиції в культурі. Креаціонізм разом із теологією є наукою про створення світу Богом з нічого і незмінності створеного творцем світу. З теологічних позицій усе в природі влаштовано доцільно і всякий розвиток є здійсненням наперед визначених цілей, які або встановлюються Богом (Х. Вольф), або є внутрішніми причинами природи (Аристотель, Г.В. Лейбніц).

Лише завдяки концепції трансформізму Ж. Бюффона, тобто обмеженої мінливості видів під впливом середовища була впроваджена в життя концепція еволюції живої природи. Завдяки цьому, вже починаючи з 17-18 століть, спочатку серед натуралістів і філософів-трансформістів (Р. Гук, Ж. Ламетрі, Д. Дідро, Е. Дарвін, І. Гете, Е. Сент-Ілер), набуває розвитку *систематика* – біологічна наука про різноманітність всіх існуючих і вимерлих організмів, про взаємини і споріднені зв'язки між їх різними групами (таксонами). Фундаторами цієї науки були Дж. Рей (1693 р.) і К. Лінней (1735 р.). Останній вперше послідовно застосував бінарну номенклатуру і побудував найбільш вдачу штучну класифікацію рослин і тварин. Отже, саме в цей період виникає ідея історичних змін спадкових ознак організмів, тобто незворотного історичного розвитку живої природи – ідея еволюції органічного світу.

Сутність цієї ідеї полягає в тому, що в ході еволюції, по-перше, виникають нові види, збільшуючи різноманітність форм організмів; по-друге, організми адаптуються, пристосовуючись до змін умов зовнішнього середовища; по-третє, у результаті еволюції поступово підвищується загальний рівень організації живих істот: вони ускладнюються й удосконалюються. Основою еволюційного вчення стала теорія Ч. Дарвіна.

Незважаючи на те, що всі дослідники відзначають важливу роль середовища в еволюції організмів, виділяються два підходи: 1) *ектогенез* як сукупність концепцій, що розглядають історичний розвиток живої природи як пряме пристосування організмів до середовища проживання; 2) *автогенез* як сукупність концепцій, що розглядають історичний розвиток живої природи [3]. Автогенез протилежний ектогенезу й близький віталізму – сукупності течій в біології, згідно з якими життєві явища пояснюються присутністю в організмах нематеріальної надприродної сили («життєва сила», «душа», «ентелехії», «архей»), що управляє цими явищами. Віталізм (від лат. «життєвий») пояснює життєві явища дією особливого нематеріального початку. Ідея еволюції органічного світу розвивалася в теорії катастроф Ж. Кюв'є, що виходить з уявлень про єдність геологічних і біологічних аспектів еволюції. У теорії катастроф прогрес органічних форм пояснюється через визнання незмінності окремих біологічних видів.

У свою чергу віталізм протиставляється уніформізму, що складався під впливом успіхів класичної механіки, галактичної астрономії, уявлень про нескінченність і безмежність природи у просторі та часі. Ця концепція дає уявлення про одноманітність і безперервність законів природи, їх незмінність протягом історії Землі. У ній проголошується відсутність усіляких переворотів і стрибків в історії Землі, отже, заперечується прогрес у розвитку. Усі ці концепції, незважаючи іноді на певну протилежність, віддзеркалюють поступовість у визначенні основ сучасної біологічної класифікації.

Біологічна наукова картина світу в науці ХХ ст. представлена таксономічною ієрархічною системою, одиницею якої є *таксон* (лат. *taxon*, мн. *taxa*) – елемент таксономії, група в класифікації. Це поняття в основному застосовується у біологічній систематиці, де під *таксоном* розуміють групу живих організмів, об'єднаних на підставі прийнятих методів класифікації [1; 2]. Кожен таксон об'єднує кілька підтаксонів. Найсуттєвішими характеристиками таксону в сучасній біологічній систематиці є *ранг* і *обсяг* [10].

За допомогою *рангу таксону* відображається ієрархічність структури, тобто її рівень. За К. Ліннеєм, у порядку зменшення, це *царство* (лат. *regnum*) – Animalia (тварини), *клас* (лат. *classis*) – Mammalia (ссавці), *порядок* (загін) (лат. *ordo*) – Primates (примати), *рід* (лат. *genus*) – Homo (осіб), *вид* (лат. *species*) – Homo sapiens (людина розумна), *різновид* (лат. *varietas*). У сучасній біології таксономи – *Надтип / Надвідділ – Тип / Відділ – Підтип / Підвідділ – Надклас – Клас – Підклас – Ряд – Надряд / Надпорядок – Загін / Порядок – Підряд / Підпорядок – Інфразагін – Надродина – Родина – Підродина – Надтриба – Триба* (лат. *tribus* – коліно, позначає порядок нижчий ніж родина, але вищий, ніж рід) – *Підтриба – Рід – Підрід – Надсекція – Секція – Підсекція – Ряд – Підряд – Вид – Підвид – Варієтет / Різновид – Підрізновид – Форма – Підформа*.

Обсяг таксону – це об'єктивно заданий шляхом перерахування перелік організмів (або таксонів нижчого рангу). Ті таксоми, щодо яких закріпилися уявлення про обсяг, але не про ранги, часто називають просто «основними групами» [4].

Усе викладене вище дає нам підстави стверджувати, що сучасна біологічна картина світу описується за допомогою таксономічної ієрархічної системи, одиницею якої є *таксон*, що характеризується передусім рангом та обсягом.

Питання про критерії термінологічності завжди були актуальними для лінгвістики. Незважаючи на те, що до термінологічної лексики відносять слова, обмежені або професійною сферою вживання, або сферою функціонування слова в галузі наукового знання, однак до цього часу немає формального критерію термінологічності, тому всі інші підстави є більш-менш суб'єктивними, особливо якщо

пам'ятати, що всі критерії термінологічності розроблялися переважно не для терміна-слова, а терміна-словосполучення [5, с. 60–67].

Для того, щоб визначити специфіку терміна в ономазіологічному аспекті, необхідно звернути увагу на те, що він межує з номенклатурою [6; 7], від якої відрізняється: 1) відносно довільним способом позначення на зразок ярлика; 2) об'єктом позначення, оскільки іменує одиничні предмети (іноді й поняття); 3) не дефінітивною, а денотативною функцією.

Термін – слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання чи діяльності, у сучасній науці трактується, з одного боку, як засіб закріплення результатів пізнання в певних галузях, з іншого, – як спосіб фіксації нових знань [9]. У зв'язку з цим загальна структура терміна має три складові: 1) когнітивну, що вказує на поняттєвий клас; 2) функціональну, що пов'язана з видовою ознакою; 3) формально-граматичну, яка віддзеркалює оформлення терміна як частини мови.

Когнітивний аспект вивчення термінів визначається двома підходами: семасіологічним та ономазіологічним.

У семасіологічному плані науковий термін є специфічною мовною одиницею, яка тісно пов'язана із науковим поняттям, хоча й ніколи не збігається з останнім [9, с. 115]. Це пояснюється тим, що терміносистеми є відносно замкненими методологічно орієнтованими єдностями, тому динаміка терміна значно обмежена. В основному він переміщується або зі сфери наукового мовлення до загальноживаної лексики і навпаки, або відбувається пересування в інші сфери науки. Внаслідок цього термінологічне слово стає багатограним та поліфункціональним, незважаючи на те, що традиційно до терміна висуваються такі вимоги, як системність, наявність класифікаційної дефініції, точність, стислість, відповідність позначуваному поняттю та мовним нормам, однозначність, прозорість внутрішньої форми, стислість, дериваційна здатність, інваріантність (відсутність варіантів та синонімів), висока інформативність [10, с. 666].

Що стосується термінів-зоонімів, то в переважній більшості вони відповідають усім вимогам, оскільки тяжіють до номенклатури. Це їх загальна властивість. Однак і серед них достатня кількість термінологічних слів, які вступають у різноманітні семантичні відношення. Як правило, це синоніми, антоніми, омоніми.

Серед синонімів найбільш поширеними є абсолютні синоніми, тобто синоніми-дублети та дериваційні синоніми, які утворилися на основі грецьких або латинських коренів, що найчастіше використовуються у словотвірній практиці (*бати**б**іонти* – *аеро**б**іонти* – *гідро**б**іонти*). Антонімічні відношення спостерігаються в межах одного поняття (*алохтони* – *автохтони*). На власне українському ґрунті найчастіше вони утворюються префіксальним способом, де префікси позначають, як правило відсутність ознаки, що міститься у вихідному слові: *черепні* – *безчерепні*.

Когнітивна основа терміна в поняттєво-концептуальному аспекті представлена 4 мотиваційними групами: 1) абсолютна мотивація при збігу семантичних ознак внутрішньої форми та лексичного значення; 2) повна мотивація за внутрішньою формою, що відбиває ознаку, яка цілком входить до значення; 3) часткова мотивація, яка спостерігається, коли існує спільна для внутрішньої форми та лексичного значення частина мовного змісту одиниці; 4) відсутність будь-якої мотивації.

Терміни абсолютної мотивації найбільш адаптовані до системи української мови. *Терміни повної мотивації* складаються як з окремого слова, так і з словосполучення. Специфіка однослівних термінів повної мотивації полягає в тому, що вони за структурою є складними. Найбільш поширеною є модель: *корінь + корінь з однієї мови*. У переважній більшості це слова, структурні елементи яких походять з грецької або латинської мов (*ам**ф**ібластула*, *археоп**т**ерикс*). У структурному відношенні це моделі: 1) корінь з однієї мови (*ап**ен**дикулярі**й***); 2) префікс + корінь з однієї мови (*ан**ам**ній*); 3) заперечна частка + корінь + корінь з однієї мови (*ана**ер**оби*); 4) корінь з однієї мови + корінь з іншої (рідної) мови зустрічається при словотвірній деривації значно рідше (*ав**ст**ралоп**і**теки*).

Терміни часткової мотивації традиційно поділяються на три групи: 1) вживаються тільки в Singularia tantum; 2) у науковому мовленні переважає форма Pluralia tantum; 3) можуть функціонувати у формі однини (переважно поза біологічною сферою) та множини. До першої групи належать терміни, що позначають назви наук або їх підрозділів, а також сукупність тварин, для позначення яких неважливе одиничне найменування (*ек**т**огенез*). У другу групу об'єднуються терміни, що також позначають певну сукупність у вигляді родини, класа тощо (*ан**ел**іди*). Третя група найчисельніша, вона відповідає семантичній моделі: корінь з іншої мови + нове значення (*ак**у**ли*).

Немотивовані терміни поділяються нами на дві групи: 1) у яких відомий етимон, проте він або нечітко визначений, або його походження невідомо (*ак**с**олотль*); 2) абсолютно немотивовані слова (*зубр*).

Література

1. Захаров Б. П. Трансформационная типологическая систематика / Б. П. Захаров. – М. : КМК, 2005. – 163 с.
2. Симпсон Д. Г. Принципы таксономии животных / Дж. Г. Симпсон; перевод с англ. И. Я. Павлинова; под ред. и с предисл. А. И. Шаталкина. – М. : КМК, 2006. – 293 с.
3. Наймушина Т. В. Экологическая картина мира как форма интеграции экологического знания : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 / Наймушина Татьяна Васильевна. – Барнаул, 2006. – 163 с.
4. Таксон / <http://ru.wikipedia.org/wiki/>.
5. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
6. Дидик-Меуш Г. М. Медична номенклатура в пам'ятках української мови XVI-XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. М. Дидик-Меуш. – Львів, 2001. – 19 с.
7. Комаровська А. М. Чеська ботанічна номенклатура в аспекті питомих та запозичених назв : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / А. М. Комаровська. – К., 2005. – 20 с.

8. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування і функціонування / Інститут української мови НАН України, Уманський педуніверситет ім. П.Г. Тичини | Л. О. Симоненко. – Умань : Софія, 2006. – 103 с.

9. Олійник І. В. До проблеми мотивованості терміна (на матеріалі англо-французьких відповідностей термінології телекомунікації) / І. В. Олійник // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. *Linguarum-VIII. Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ*. Філологія. Педагогіка. Психологія. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2008. – Вип. 6. – С. 115–118.

10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

УДК 811.161.2:81'282 (477.62)

НАЗВИ МІСЦЬ ДЛЯ УТРИМАННЯ СВІЙСЬКИХ ПТАХІВ (на матеріалі українських східностепових говірок)

Марія Кушмет-Бодаммер,

кандидат філологічних наук (м. Кан, Франція)

У статті розглядаються діалектні назви господарських приміщень, призначених для утримання свійських птахів. На матеріалі східностепових говірок Донеччини здійснено структурно-семантичний аналіз лексем окресленої лексико-семантичної підгрупи.

Ключові слова: діалект, лексико-семантична підгрупа, семантична структура, сільськогосподарська лексика, східностепові говірки.

The article touches upon the dialectal names of household apartments, intended for maintenance of domestic poultry. According to the material, devoted to the east-steppe accents of Donbass region the lexemes' structural-semantic analysis of the outlined lexical-semantic group was done.

Keywords: dialect, lexical-semantic group, semantic structure, agricultural vocabulary, east-steppe dialects.

Східностепові говірки Донеччини, знаходячись на перехресті кількох діалектних масивів (наддніпрянські, Слобожанські, донські говірки) і ввібравши під час свого творення риси старожитніх говорів та говірок більш пізнього формування, зазнавши впливу іншомовних вкраплень, бо розташовані на периферії українського діалектного континууму, не тільки не одержали системного опису, а й залишаються недостатньо вивченими на всіх структурних рівнях.

Актуальність статті полягає у відсутності робіт, присвячених аналізу назв приміщень для утримання свійських птахів на матеріалі східностепових говірок.

Мета роботи – виявити назви, що вживаються в донецьких говірках на позначення зазначених господарських приміщень, з'ясувати їхнє семантичне наповнення.

Назви господарських приміщень для свійських птахів на основі їхньої семантичної спільності ми розглядаємо як лексико-семантичну підгрупу (ЛСП), яка є складовою частиною лексико-семантичної групи (ЛСГ) назв господарських приміщень, і постає чітким структурним утворенням, що перебуває в різнорівневих зв'язках з іншими номенами зазначеної ЛСГ.

Господарські приміщення як показник матеріальної культури кожної етнічної групи є досить специфічними, про що неодноразово йшлося в працях українських та російських етнографів і мовознавців. Так, Л. В. Петропавловська погоджується з думкою Е. А. Бломквіста, що в росіян, білорусів та українців наявні різні типи забудови подвір'я й зовсім різні принципи побудови господарських приміщень [2: 79], а відповідно, різняться й назви будівель. Назви сільськогосподарських приміщень, характерні для східностепових говірок, дозволяють стверджувати, що на зрізі ХХ-ХХІ ст. у назвах зазначеної ЛСГ відображаються риси, які диференціюють побут селян не лише на етнічному рівні, але й у межах самої етнічної групи. Крім етнографічних особливостей, це пояснюється неоднаковим словниковим складом у різних регіонах країни [1: 35].

Розведення домашньої птиці завжди було й залишається важливою складовою повноцінної господарської діяльності українців [4: 50], хоч «залежно від господарської цінності свійські птахи поширені в Україні неоднаковою мірою» [3: 31].

Лексико-семантична мікрогрупа назв приміщень для утримання свійських птахів у донецьких говірках охоплює п'ять семем: 'приміщення для свійської птиці (загальна назва)', 'приміщення для курей', 'приміщення для гусей', 'приміщення для качок', 'загорода для свійської птиці (загальна назва)'. Семема 'приміщення для свійської птиці (загальна назва)' репрезентується лексемами: *saráy* – у більшості населених пунктів; *saráyč'ik* – н.п. 5,50,58,59,79; *xl'ev* – н.п. 65; *xl'ivéu* – н.п. 70; *птáшниц^ек* – н.п. 11.

Привертає увагу вживання загальних назв на позначення спеціалізованих приміщень. Так, характерними репрезентантами семем 'приміщення для свійської птиці (загальна назва)' в обстежуваних говірках є лексеми *кúрни^ек* і *кур'áтни^ек*, що відомі літературній мові з семемою 'приміщення для курей' [СУМ (4: 411; 414)]. У говірках Донеччини такі назви мають певну кількість словотвірних та акцентуаційних варіантів: *кúр'áтни^ек* – н.п. 9,23,24,35,43,53,54, 59,64,65,73,77; *кур'áтни^ек* – н.п. 1,19, 21,31,52,60; *кур'áтн'ик* – н.п. 56; *кúрни^ек* – н.п. 5,13,14,32,47,51,54,62,80. Широку семантичну амплітуду засвідчують не лише назви спеціальних приміщень для утримання

курей, що є найпоширенішими з птахів у домашньому господарстві. Аналогічні зміни відбуваються й у лексемі *гус'ятниєк* – н.п. 34.

Для говірки н.п. 27 релевантною виявилася опозиція сем 'приміщення для свійської птиці (велика кількість)' : '~ (мала кількість)', у якій перша семема репрезентується назвами *пт'ичн'ік*, *кур'ятниєк*, а друга – лексемою *сарай*. Пор.: *у сарайі пт'іц'у дєржат' / а в колхоз'і / де багато пт'іц'і / кур'ятниєки //* (27).

Семема 'приміщення для гусей' виражена в говірках Донеччини як загальними – *сарай* (8,15,20,39,47,61,77,82), *пташнієк* (11,64,77), *пт'ичн'ік* (16), *хл'єв* (65), *хл'івец'* (70), так і спеціальними назвами: *кур'ятниєк* – н.п. 2,4,30,50,75; *к'урнієк* – н.п. 10,13,14,43,45,80; *кур'ятн'ік* – н.п. 56; *гус'ятниєк* – у більшості населених пунктів; *гус'ятниєк* – н.п. 5,9,14,19,21, 22,24,28,31-33,40,41,47,49,51,55,60,63,65,69,71,72,76; *гус'ачий сарай* – н.п. 48,62,78. В. А. Чабаненко, розглядаючи стилістичні можливості словотвірних варіантів української мови, зазначив, що суфікс *-ач-* у групах словотвірних варіантів на позначення приналежності птахам і тваринам (див.: *гус'ачий*) позначений певною грубуватістю, просторічністю, через що більшість утворень із цим афіксом функціонує в розмовно-побутовому мовленні [5: 38].

Семема 'приміщення для качок', крім загальної назви *сарай* – н.п. 3,4,20,29,40,61,62,65,74,77, репрезентована також лексемами: *ут'ятниєк* – у більшості говірок; *ут'ятниєк* – н.п. 48,65,78; *ут'ятн'ік* – н.п. 56; *вут'ятниєк* – н.п. 23,34,44,81; *качатниєк* – н.п. 68,72; *загородка* – н.п. 39; описовою конструкцією *сарай дл'я уток* – н.п. 70.

Маніфестантами семими 'загорода для свійської птиці (загальна назва)' є лексеми: *загородка* – у більшості обстежуваних говірок; *згородда* – н.п. 5, 46,47,49; *загородда* – н.п. 12,79,80; *згородд'* – н.п. 24,37; *огорожа* – н.п. 58, 66,82; *л'єтн'ік* – н.п. 16,25,56, спорадичним виявом відзначаються назва *віг'ін* (24) та сполучення *л'єтн'ій лагер'* (2).

Отже, репрезентанти семими 'загорода для свійської птиці (загальна назва)' збігаються з лексичною реалізацією семими 'загорода для худоби на подвір'ї (загальна назва)' і разом з тим відображають варіативність номена *загородда*. Лексема *віг'ін* у відповідному значенні постала в результаті змін семантичної структури слова, пор.: укр. літ. *віг'ін* як 'простора вільна ділянка біля села або в селі, куди виганяють пастися худобу, птицю' [СУМ (1: 373)].

Висновки. Таким чином, у діалектному мовленні східно степових говорів спостерігається розгалуження семантики, через що слова виступають багатозначними лексемами і входять до різних мікропарадигм лексико-семантичної підгрупи назв приміщення для утримання свійських птахів. Лексико-семантичні мікрогрупи назв місць для утримання свійських птахів є чіткими структурними утвореннями, які перебувають у тісних зв'язках з іншими назвами господарських приміщень.

Індекс обстежених населених пунктів Донецької області

1. с. Андріївка Волноваського району; 2. с. Артемівка Амвросіївського району; 3. с. Билбасівка Слов'янського району; 4. с. Благодатне Амвросіївського району; 5. с. Богоявленка Мар'їнського району; 6. с. Верхньоторецьке Ясинуватського району; 7. м. Волноваха; 8. с. Володарське Володарського району; 9. с. Григорівка Мар'їнського району; 10. с. Дерилоче Краснолиманського району; 11. с. Донське Волноваського району; 12. с. Дробишеве Краснолиманського району; 13. с. Єгорівка Волноваського району; 14. с. Єлизаветівка Мар'їнського району; 15. с. Златоустівка Волноваського району; 16. с. Золотарівка Шахтарського району; 17. с. Іванівка Краснолиманського району; 18. с. Івано-Піпль Костянтинівського району; 19. с. Іскра Великоновосілівського району; 20. с. Кам'янка Добропільського району; 21. с. Карла-Маркса Великоновосілівського району; 22. с. Кіровське Краснолиманського району; 23. с. Красне Артемівського району; 24. с. Красногорівка Мар'їнського району; 25. с. Лисиче Амвросіївського району; 26. с. Луганське Артемівського району; 27. с. Луганське Мар'їнського району; 28. с. Маринівка Красноармійського району; 29. с. Марково Костянтинівського району; 30. с. Мемрик Мар'їнського району; 31. с. Межове м. Макіївки; 32. с. Микільське Олександрівського району; 33. с. Микільське Волноваського району; 34. с. Миколаївка Слов'янського району; 35. с. Михайлівка Тельманівського району; 36. с. Мічуріне Тельманівського району; 37. с. Нижня Кринка Амвросіївського району; 38. с. Новоандріївка Волноваського району; 39. с. Новобахмутівка Ясинуватського району; 40. с. Новогнатівка Волноваського району; 41. с. Новокатеринівка Старобешівського району; 42. с. Новопавлівка Красноармійського району; 43. с. Новопетриківка Великоновосілівського району; 44. с. Новоселівка-3 Ясинуватського району; 45. с. Новоторецьк Красноармійського району; 46. с. Новотроїцьке Волноваського району; 47. с. Новоукраїнка Мар'їнського району; 48. с. Октябрське Добропільського району; 49. с. Олександринка Волноваського району; 50. с. Олександрівка Мар'їнського району; 51. с. Олексіївка Великоновосілівського району; 52. с. Оленівка Волноваського району; 53. с. Орлинське Великоновосілівського району; 54. с. Орлинське Ясинуватського району; 55. с. Осипово Старобешівського району; 56. с. Перчишне м. Моспіно; 57. с. Піски Ясинуватського району; 58. с. Петрівка м. Дзержинська; 59. с. Петровське Волноваського району; 60. с. Піддубне Великоновосілівського району; 61. с. Приморське Новоазовського району; 62. с. Рай-Олександрівка Слов'янського району; 63. с. Рівнопіль Волноваського району; 64. с. Свободне Волноваського району; 65. м. Селидове; 66. м. Сіверськ Артемівського району; 67. с. Стародубівка Першотравневого району; 68. с. Старомайорське Великоновосілівського району; 69. Старомихайлівка Мар'їнського району; 70. с. Степанівка Шахтарського району; 71. с. Степне Мар'їнського району; 72. с. Удачне Красноармійського району.

району; 73. с. Українка Новоазовського району; 74. м. Українськ; 75. с. Уманське Ясинуватського району; 76. с. Успенівка Мар'їнського району; 77. с. Чичерине Волноваського району; 78. с. Шабельківка м. Краматорська; 79. с. Щербинівка м. Дзержинська; 80. с. Юрївка Добропільського району; 81. с. Яківівка Артемівського району; 82. с. Ямпіль Краснолиманського району; 83. с. Ясинівка Ясинуватського району.

Література

1. Блинова О. И. Русская диалектология. Лексика / О. И. Блинова. – Томск : Изд-во Томского университета, 1984. – 134 с.
 2. Петропавловская Л. В. Названия построек для скота и домашней птицы в говорах Новосибирской области / Л. В. Петропавловская // Лексика и фразеология русских говоров Сибири. – Новосибирск : Наука, 1982. – С. 78-87.
 3. Прилипко Н. П. Визуки, якими кличуть та відганяють свійських птахів (ареальна характеристика і генеза) / Н. П. Прилипко // Українська діалектна лексика : зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 31-45.
 4. Українська мінувшина. Ілюстративний етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
 5. Чабаненко В. А. Стилистичні можливості словотвірних варіантів / В. А. Чабаненко // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 11. – С. 38-40.
- СУМ – Словник української мови: у 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980.

УДК 159.9

ДО ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СВИТОГЛЯДУ

Ірина Лук'янчук,

викладач кафедри філософії та економіки

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Визначено типові риси національного характеру та особливості психологічного складу українців. Встановлено, що процес формування цілісного українського національного характеру є далеким від свого завершення

Ключові слова: національний характер, психологічні риси, світогляд.

Determined typical traits of national character and psychological peculiarities of Ukrainian. It was established that the formation of a holistic ukrainian national character is far from complete

Key words: national character, psychological traits, outlook

Актуальність. Вивчення і врахування національних особливостей людської психології мають сьогодні важливе значення для стабільного розвитку країни в економічному, політичному та соціальному плані. Національний характер висвітлюють історики, етнографи, соціологи і психологи. Серед дослідників українського національного характеру М. Костомаров, В. Липинський, Шлемкевич, Чижевський. У вітчизняній психології проблему національного характеру почали розробляти недавно і нині не існує одного напрямку дослідження.

Метою нашого дослідження було виявлення особливостей психологічного складу та типових рис національного характеру українців.

У більшості досліджень до базових рис українського національного характеру зараховують демократичність, волелюбність, емоційність, що виявляються у музичності, наближеності до природи, культі жінки і родини, релігійності, толерантності до інших народів, працелюбстві, гостинності тощо. Українцям властива така психологічна риса, як інтровертність — спрямованість (установка) людини на свій внутрішній світ, на проблеми власного соціуму. З такою установкою пов'язані миролюбність, несхильність до агресії та насильства, високе поцінування своєї внутрішньої свободи. Натомість екстравертність як спрямованість людини на зовнішній світ зумовлює відчутно сильніший вияв колективізму (общинності), товариськості, відкритості зовнішньому світу. З інтровертністю пов'язана така характерологічна риса українців, як індивідуалізм. В окремих дослідженнях висловлюються міркування, що він дещо ускладнює процес державотворення в Україні, бо часто межує з непокорю, ігноруванням, запереченням будь-якої влади, наближаючись іноді до анархізму. Інтровертність, заглибленість у внутрішній світ орієнтують на критичне ставлення до себе, своїх дій, налаштовують на відповідальне ставлення до результатів своєї праці. Проте кілька столітня бездержавність не сприяла формуванню в української нації відповідальності за власну долю, породжувала політичну пасивність, сподівання на чужу допомогу в розв'язанні власних проблем. Ще однією домінуючою рисою українського національного характеру є емоційність як підвищена чутливість, вразливість національної душі, схильність ображатися, слабка волева регуляція. Водночас підвищена чутливість до всього, зокрема і до взаємин з іншими людьми, нерідко поєднується з певною амбіційністю («гоноровитістю»), що знаходить свій вияв у наданні значно більшого значення зовнішнім атрибутам, ніж суті явищ. З цього погляду в різноманітних дослідженнях йдеться про недостатню розвиненість соціальної волі в українців. Перевага емоційності, споглядальності, мрійливості над волею часто не давали змоги досягати визначених цілей, реалізувати задумане, довести до кінця розпочате. Неадекватність волевої регуляції проектується в таких характерологічних рисах, як упертість, прагнення діяти по-своєму, всупереч раціональній логіці.

Висновки. Зазначені якості не є специфічно українськими, вони притаманні й іншим народам, хоч виявляються у кожного з них по-своєму. Важливо при цьому мати на увазі, що жодна з рис національного характеру сама по собі не визначає його суті, а є лише певним способом реагування на

обставини, формою переживання навколишньої дійсності. До того в Україні можна виокремити кілька відносно самостійних етнічних типів, зосереджених у конкретних регіонах: у Закарпатті, Галичині, на Буковині та ін. Етнічний характер мешканців кожного з цих регіонів формувалася під впливом різних соціально-історичних, політичних, культурних, релігійних, мовних, соціально-психологічних та інших умов. Тому процес формування цілісного українського національного характеру ще далекий від свого завершення.

Література

1. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. - К., 1992.
2. Етнопсихологія / Л. Орбан, В. Хруц, В. Ларіонова та ін. - Івано-Франківськ, 1994.
3. Шлемкевич М. Загублена українська людина. - К., 1992
4. Швецова А.В. Національний характер як феномен культури. - Сімферополь, 1999.

УДК 811.161.2'276.6:34

СТИЛІЗАЦІЯ ПІД СТАРОВИНУ В РОМАНІ І. БІЛИКА «МЕЧ АРЕЯ»

Володимир Мельничайко,

доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови і методики її навчання
Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка

Мирослава Криськів,

кандидат педагогічних наук кафедри української мови і методики її навчання
Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка

У статті розглядається питання про те, якими мовними засобами скористався І. Білик у романі «Меч Арея», щоб, не порушуючи принципу доступності тексту для читачів, надати йому колориту давно минулих часів. Для цього автором знадобилися історизми, архаїзми та похідні від них, в тому числі й авторські неологізми. Приклади стилізації під старовину представляють усі рівні мовної структури – лексичний, фонетичний, морфемний, граматичний, матеріал для діахронічного зіставлення з сучасною літературною мовою – давньоруські і староукраїнські тексти, просторічні та діалектні висловлювання, окремі явища інших слов'янських мов.

Ключові слова: архаїзація, стилізація, діахронічний аналіз, структура слова, словотвір.

The article deals with the linguistic means used by Ivan Bilyk in his novel «Ares' Sword» to give it a flavour of bygone times without violating the principle of text intelligibility to readers. The author uses historicisms, archaisms and their derivatives, including author's neologisms. The examples of antique stylization represent all levels of language structure (lexical, phonetic, morphemic, and grammatical levels), material for a diachronic comparison with the modern literary language (Old Russian and Old Ukrainian texts), vernacular and dialectal expressions, and separate phenomena of other Slavic languages.

Keywords: archaization, stylization, diachronic analysis, word structure, word formation.

Актуальність теми. Автор літературного твору пише не тільки «в пориві натхнення», не тільки для власного задоволення. Він керується конкретним творчим мотивом, комунікативним завданням донести свої думки до читача, переконати в обґрунтованості власних поглядів і переконань, зробити своїм співрозмовником і одноступенем. Для цього текст твору має бути доступним і зрозумілим. Це стосується і творів на історичні теми, події в яких відбувалися в більш чи менш віддаленому минулому, що створює додаткові труднощі. Час, відтворений у романі «Меч Арея» – кінець IV – середина V ст. н.е. – належить до тих бурхливих епох, коли історичні події межують з історичними вчинками можновладців, племена і народи покидають насиджені території і захоплюють нові, занепадають колись могутні імперії і на їх руїнах виростають інші, щоб невдовзі зазнати такої ж долі. Це була доба одного з найбільших завойовників Аттіли, що підкорив більшу частину Європи, суттєво вплинувши на подальший хід історії, підірвавши основи, здавалось би, непереможної Римської імперії.

У працях, що стосуються подій того часу, стверджується, хоч і не дуже обґрунтовано, що орди гунів прийшли із далеких степів Азії. На своєму шляху вони, за будь-яких умов, не могли обминати територію сучасної України. Проте ніяких слідів гунів в Україні не виявлено. Як так могло статися? Ще більшою загадкою є те, куди поділися гунни після смерті Аттіли у 453 чи 454 році і розпаду його імперії. Усі намагання істориків та археологів відшукати хоч якісь реальні сліди перебування цих азійських орд в Європі закінчились безрезультатно. Так ось: прийшли з нізвідки, пішли в нікуди.

Це не могло не викликати сумнівів у правильності офіційної версії щодо сутності гунів і, очевидно, вплинуло на вибір І. Біликом теми його роману та спонукало до власних пошуків істини.

Судячи зі статті «Аксіоми недоведених традицій», доданої до тексту роману в ролі своєрідної післямови, автор дуже ґрунтовно опрацював багато історичних документів, хронік, у яких наведено матеріали, що стосуються епохи Аттіли, територій, якими володіли гунни, і розташованих там найважливіших міст. І ніде не натрапив на те, що самі мешканці цих територій називали себе гунами. Натомість сказано, що жили вони навколо Дніпра і далі на захід до Рейну та Ельби, що є у них свій метрополіс (столиця). Гунагардом називають Київську Русь, а центром його Кіенуборг або Хівен. Згадуючи гунів, автори хронік фіксують, що розмовляють вони «скіфською» мовою. Часто не тільки скіфи та гунни, але й слов'яни та руси сприймаються як синоніми.

Усе це дозволило І. Білику виробити власний підхід до проблеми походження гунів. За його художньою версією, гуни – не самоназва народу. «Вандалами і гунами лишились в історії ті, хто ще не вмів у пишних трактатах і хроніках описати справжній хід подій і справжню вартість вождів та народів» (с. 432 – післямова). Так називали «цивілізовані» греки і римляни своїх ворогів, чіпляючи на саму пам'ять про них ярлики жорстоких дикунів-головорізів. Насправді, ті, кого називали гунами, не пришельці з Забайкалля чи Монголії, вони споконвіку жили на наших землях. Це наші предки, слов'яни, що пізніше стали називатися русичами. Скіфи, гуни, сармати, слов'яни, русичі – один народ. Аттила ж – це вождь могутнього об'єднання слов'янських племен, яким належали величезні простори північного Причорномор'я від Волги до Рейну з прилеглими до них територіями. Центром їх володінь був Київ, заснований на кількасот років раніше, ніж це прийнято вважати (офіційне святкування 1500-річчя нашої столиці відбулося 1982 року). А саме ім'я вождя «гунів» – це перекручене прізвисько Гатило, на походження якого у Білика теж є своя версія.

У цитованій щойно статті автора «Аксіоми недоведених традицій», яка виконує роль коментаря до основного тексту твору, наведено чимало висловлювань істориків, зіставлень фактів, логічно побудованих міркувань на підтримку цього припущення. Але докази ці непрямі, опосередковані, тому їх також можна віднести до розряду недоведених. Зрештою, І. Білик писав не науковий трактат, а художній твір, у письменника є право на творчий домисел, на свою «художню правду». У певному розумінні роман «Меч Арея» можна навіть вважати науково-фантастичним твором, тільки не на технологічну, астрономічну чи біологічну (як більшість творів такого жанру), а на історичну тему, який висвітлює уявлення про давно минулі часи.

Версія І. Білика – не просто авторська видумка. Вона має реальну основу: відомі непоодинокі факти, коли один і той же народ називали по-різному. Італія у поляків – *Влохи*, а Китай – *Хіна*. Німеччина у росіян – *Германія*, а в самих німців – *Дойчланд*. Навіть в одній мові назви одного народу можуть співіснувати як синоніми: для нас мадяри, венгри, угорці – один народ.

Оскільки, як відомо, наука доводить, а мистецтво, в тому числі література, показує, перед автором стояло подвійне завдання: логічно обґрунтувати свою концепцію, переконати читачів у ймовірності такого розвитку подій і разом з тим увести читача в атмосферу епохи, дати відчуття почуття, думки, прагнення людей тих далеких часів. Шлях до цього – ефективне використання виражальних можливостей засобів мови.

Розуміється, в жодному художньому творі на історичну тему автор не може обійтися без показу реалій тодішнього життя, а отже, і без слів, що їх називають, – і відповідних коментарів щодо їхньої семантики.

Персонажі будь-якого твору живуть у конкретному середовищі, без опису якого їхні дії неможливо ні показати, ні усвідомити. Тому кожен автор у своїх текстах використовує лексеми, що називають реалії цього середовища. І, оскільки ці реалії з часом змінюються, деякі слова виходять з ужитку, перестають бути усім зрозумілими. За сотні і тисячі років таких застарілих слів набирається багато, і автори творів на історичні теми неодмінно їх використовують.

Широко представлені вони і в романі «Меч Арея». У тексті твору ніби мимохідь вкраплені відомості про племена, які ввійшли до полянського об'єднання, – сіврів, деревлян, лужан, що «носяться (одягаються) вони не так», про те, що в кожного є свої звичаї та обряди (наприклад, при похороні померлого), про відмінності у їхніх говірках (у словах *лось*, *лись*, *лусь*; *тризна*, *тирзна*, *терзання*). Висвітлення подій, що відбуваються у творі, пов'язані з розповідями про особливості життя різних народів, різних верств суспільства. Тому тут широко представлені назви різних прошарків населення (*боляри*, *можі*, *роби*, *смерди*, *челядники*, *вогнищани*), звань і титулів (*князь*, *конунг*, *тивун*, *сол*), військового спорядження (*сулиця*, *тула*, *меч*, *шолом*, *кольчуга*), приміщень (*хором*, *терем*, *кліть*, *медуниця*), одягу (*ногавиці*, *плахта*, *гунька*, *клобук*) та інших суттєвих ознак епохи. Більшість з них відійшли у минуле разом з позначуваними ними реаліями.

Такі слова використовують автори будь-яких (а не тільки художніх) творів на історичні теми. Але це тільки зовнішні ознаки часу. Художній твір має завданням не лише розказати про щось, а й створити уявленні про людей, які діють за цих обставин, про їхнє світосприймання, цілі і прагнення, моральні засади тощо. Адже література показує світ в образах, і необхідно, щоб вони були переконливими. Цьому слугують описи вірувань і звичаїв людей зображуваної епохи. І це теж засоби архайзації тексту.

У романі «Меч Арея» таких фрагментів багато: розгорнуті описи певних ритуальних дійств (похорон покійника, весільний обряд, складання клятви, «якої ще ніхто не наважувався переступити» – клятви на землі), звичаї у якомусь середовищі (прийом у товариство «косаків», обрання кошового), принагідні згадки про зачіски *лугарів* з вузьким пасмом «*оселедця*», про стрижку «*під макотер*». Наведено досить повний перелік богів, яким поклонялися і ласки яких намагалися запобігти наші предки (з вказівкою на «сферу повноважень» багатьох з них). Тут і «*білий бог Дажбог, що зветься Сонцем*», і батько його Соварог, який «*править небом і землею*», і Земля-матір, яку ще «*називають Ладю, бо дає лад усьому*», і Перун, котрий мече блискавки, і весняний Ярило, а також Світовид, Сімаргл, Морана, «*котра відбирає в чоловіка життя*», Цур з Пеком, що «*живуть у вогні земному і підземному*», русалії, водяники, лісовики і домовики, упирі та вовкулаки, добрі кумири, що сприяли їм у всьому допомагали людям, і злі духи, які намагалися їм напакостити. І всіх їх потрібно було задобрювати жертвами, щоб забезпечити себе від неприємностей. Тому й побутував звичай кидати у вогнище, як жертву, шматочки їжі, просити божого благословення перед дорогою. Традиція, що впродовж віків зберігається на нашій землі, – зустрічати гостей у святково вишиваному одязі, з хлібом-сіллю. Ознакою часу була і несхитна віра людей у ворожіння, якими займалися жінки-*віщунки* чи

відьми (до речі, дуже позитивного значення слово, похідне від *відати*, тобто *знати*, – *та, що знає*). Волею автора перенесено у далеке минуле звичай козацьких часів: давати новоприйнятим у товариства прізвиська (саме так княжич Богдан за свою небуденну силу і незвичайну вправність володіти окованою залізом тяжкою довбнею був названий *Гатилом*), і голити голови, залишаючи лише вузьке пасмо волосся – *оселедець*.

Наші далекі предки були переконані, що люди мусять помирати, бо «якби не вмирали, то земля зважніла б і провалилася в прірву», що небіжчик має пробути у світлиці 3 дні, щоб встигнути попрощатися з Цуром, зі своїм домовиком і з усіма тими, що «*стережуть хату, і вогонь й теплий дух людський узимку*». Похорон покійника супроводжувався традиційним оплакуванням – *терзанням*. Жінки-терзальниці «*мають витирати сльози полотками*» і класти їх у човен, «*бо в ірію нема води*», а небіжчик на прощання «*частував терзальників*».

З глибини віків, разом з віруванням, прийшли до нас і забобони. Поняття «наврочено» існує і досі. Чорний кіт продовжує віщувати неприємності, а постукування по дереву чи спльовування через ліве плече допомагає уникнути їх. З далеких часів дійшли і цілком позитивні звичай зустрічати гостей хлібом-сіллю, присісти перед дорогою, новорічні побажання і ювілейні поздоровлення.

Специфіку такого сприймання світу і життя в романі передано не описово, розповіддю про них, а «зсередини» – через мислення персонажів, що, як відомо, здійснюється в слові. тому в подібних фрагментах натрапляємо на інші застарілі слова-**архаїзми**, названі якими реалії не зникли з бігом часу, але для позначення їх тепер уже вживаються інші лексеми: *ланити* – *цоки*, *пруги* – *сарана*, *студінь* – *холод*, *всп'ять* – *назад*, *нав* – *труп*, *сімлиця* – *тиждень*, *відати* – *знати*, *ректи* – *сказати*, *ловчі* – *мисливці*. У тексті роману знаходимо чимало таких слів або похідних від них. Деякі можуть бути незрозумілими для читача, особливо ті, що являють собою вільні корені (*таль*, *нав*, *здоб* тощо). Тому автор використовує кілька способів роз'яснення: тлумачення у виносках або примітках (*нав* – небіжчик, *труп*), паралельне вживання архаїзму з загальноживаним словом, навіть у межах одного речення: «*На човні дерев'яний змії, що мав одганяти від **небіжчика** злих духів, і **навів**, і перевертнів, і вовчулак, що, які відомо, так і нишпорять навколо **померлого**, аби забрати його душу і перейняти собі його силу*». Засобом тлумачення може стати й ширший контекст, який дає змогу усвідомити зміст вислову (напр., те, що *таль* – це заручник у чужому таборі). Якщо ж архаїзм – похідне слово, утворене від іншого кореня, паралельно вжитими можуть бути не слова, а речення тотожного змісту (напр., *Валтарій ускочив* – *Валтарій утік*).

Від деяких архаїзмів було утворено багато похідних слів – цілі словотвірні гнізда. Наприклад, від слова *відати* маємо не тільки застарілі слова (*відун*, *відьма*) чи такі, що вживаються у конфесійному стилі (*сповідь*), відзначаються офіційним чи урочистим колоритом (*повідка*, *сповіщати*), але й загальноживані й дотепер (*вісті*, *свідок*, *довідатись*, *розвідка*, *оповідь*, *довідник*, *невістка* та ін.). Спільні елементи в семантиці таких варіантів також допомагають «розшифрувати» не зовсім очевидне значення слова чи речення. Така розшифровка буває потрібна, наприклад, тоді, коли слово або його корінь вживаються в різних значеннях. Приміром, від архаїзму *ректи* бачимо похідні у фразях «*наречемося русинами*», «*нарекли в жертву*», «*нарочитий мож*», «*заректись від чогось*», «*наречений слом*», зрештою, й сучасне «*наречена*», значення яких відповідно «*назвемося*», «*пообіцяли*», «*повноважний*», «*твердо вирішити*», «*призначений*», «*засватана*». В архаїзмах зі зв'язаними коренями справжню семантику слова підказують і його афікси або афікси споріднених з ним лексем: «*потягнімо й ми*» означає *вирушаймо*, бо є слова *витяга*, *звитяга*, *витязь*.

Незважаючи на таке розмаїття спільнокореневих та багатозначних слів, у мові все-таки немає стільки архаїзмів, щоб з їхньою допомогою висвітлити всі перипетії сюжету. Тому більшість авторів художніх творів на історичні теми вживають архаїзми нечасто, послуговуючись, за винятком деяких реплік персонажів, засобами сучасної для них мови.

I. Білик належить до тих авторів, хто намагається і забезпечити зрозумілість тексту, і максимально наблизити мову твору до мовного колориту описуваної епохи, застосовуючи стилізацію під старовину.

Хоч мова і має здатність постійно змінюватись, робить це дуже повільно і за певними законами, тому є можливість простежити, які зміни відбуваються протягом певного відрізка часу. Оскільки найдавніші пам'ятки, що дійшли до нас, віддалені від часу написання роману (1972 р.) на 10-8, а описані в ньому події – більш як на 15 століть, документальних підтверджень того, якою була мова наших предків в епоху Аттіли, немає, тож автор вчинив суто по-науковому – застосував діахронічний ретроспективний аналіз. Адже те, що існувало у мові X чи XII століть, не могло появитися відразу, а вкорінювалося поступово, впродовж кількох сотень років, отже, у межах описуваної в романі епохи. Здійснюється, таким чином, порівняння явищ сучасної авторові літературної мови і мовних елементів давньої руської мови з проекцією на ще давніші «гуські» часи.

Завдяки такому підходу усі елементи давньоруської чи праслов'янської мови, застосовані в романі, можна трактувати як засоби архаїзації. А вони спостерігаються на будь-якому рівні мовної системи. навіть саму назву роману – «*Меч Арєя*» (у тексті ще «*меч Юрія*») – можна розглядати як один з таких засобів. Те саме можна сказати і про особливість композиції – за зразком відомих історичних пам'яток події описуються в хронологічному порядку («в літо 376-е», «місяця квітного» і т.п.) з використанням у заголовках архаїчної лексики.

У романі зіставлення мовних фактів найчастіше здійснено на матеріалі фонемної та морфемної структури слів.

З метою стилізації під старовину на *фонетичному* рівні автор використовує такі властиві українській мові явища, як чергування голосних і приголосних звуків, звукові зміни внаслідок втрати

редукованих голосних, наявність чи відсутність приєднаних до кореня протетичних звуків, перестановка фонем (метатеза), зближення деяких з них на основі подібності артикуляції, спрощення для полегшення вимови окремих звукосполучень. Розглянемо кілька прикладів з тексту твору.

1. У східнослов'янських мовах функціонує *повноголося* – вживання у словах сполучень *-оро-, -оло-, -ере-, -еле-* між приголосними звуками. Зокрема, є загальнослов'янське слово *полотно*, споріднені з яким лексеми тепер замінені іншими. І. Білик вводить у текст слова *полоток, полаття, полотка*, підкреслюючи таким чином спорідненість, спадкоємність між сучасним і минулим етапом розвитку мови.

2. До системних чергувань голосних звуків у коренях слів належить наявність *о* чи *е* у відкритих та *і* у закритих складах. Показовим у цьому відношенні є наявність у творі чотирьох варіантів кореня, етимологія яких зводиться до дієслова *могти*: *мож, між, муж* і навіть *монж* (останнє у мові представників західнослов'янського племені, до речі збережене у сучасній польській мові з її носовими голосними звуками). Перші три з них залишилися в сучасній українській мові – слова *вельможа, заміж, мужність* і подібні. У тексті твору знаходимо також лексеми *можі, міжний, зміжніти*.

3. Властива деяким західноукраїнським говіркам (і польській літературній мові) подібність артикуляції свистячих і шиплячих звуків спричинилася до використання гіпотетичних лексем типу *скора – шкіра, снур'я – шнури, злюб – шлюб* та похідних від них.

4. Зближення у вимові (в певних позиціях) звуків *зі с*, *зі дз*, яке спостерігається в українських говірках, дозволило вжити варіанти слів *Злуч, Знятин, Асія, дзванок* і спричинилося до авторської етимології: *коса – косак – козак*.

5. Наявність чи відсутність перед коренями, що починаються з голосного звука (*очі – вічі, отець – вітчий, ірії – вирій, отаман – готаман, Урарту – Гурарту*) також використано як засіб архаїзації: застарілим сприймається той варіант, який не відповідає сучасній мовній практиці.

6. На основі того, що українській мові властиве (хоч і не системне) чергування *ст – д*, як, напр., у словах, похідних від *відати*, маємо подібні вияви і щодо кореня *волод – волост*: *волостіти – володіти, підволосний – підвладний* (останній – зі спрощенням у групі приголосних), а слово *волость* вживається у двох значеннях *володіння* і *влада* (в українській мові з'явилося як старослов'янське з неповноголосям (пор.: *золото – злато* і под.)).

Різноманітні способи стилізації під старовинну мову, пов'язані з морфемною структурою слова. Зокрема, в романі спостерігається:

1. Заміна сучасного кореня його архаїчним відповідником: *оборужити – озброїти, наректи – назвати, ускочити – утікати*.

2. Додавання до сучасних слів префіксів і суфіксів: *опояс, опроба, влови, всхід*.

3. Заміна афіксів, властивих сучасній українській мові, застарілими (частіше всього – старослов'янського походження): *возсідати – засідати, завдовіти – овдовіти, вректися – заректися, възгодити – погодити, вихитритись – ухитритись, незліч – безліч, полунич – північ, узвищення – підвищення*.

4. Зменшення кількості афіксів: *рядити – спорядити, доволити – задоволити, лучитися – прилучитися, оздоб – оздоба, поблиз – поблизу, індський – індійський, славління – прославлення*.

5. Збереження структури при заміні коренів і афіксів: *увиділось – здалося, убоятися – злякатися, побігти – втікати, упочити – померти*.

6. Заміна морфем окремими словами: *чорний роб – чорнороб, у праву руку – праворуч, брати полоном – полонити, сього дні – сьогодні*.

7. Утворення похідних слів (можливо, авторських неологізмів) на основі словосполучень: *узорити – прикрашати узорами, данник – платник данини, невсипущий – якому не спиться, вокняжитись – стати князем, першорід – перша дитина, яблукатий – сірий кінь «в яблука»*.

8. Утворення складних слів: *первоповажний – почесний, браточадовий внук – внучатий племінник, лихоїмний – злочинний*.

9. Заміна компонентів складного слова: *ратоводи – полководці*.

Відправним пунктом для таких зіставлень служать, крім фактів української літературної мови, особливості діалектів, зокрема тих, де збереглося найбільше ознак давньоруської, старослов'янської чи навіть праслов'янської мови, окремі явища у мовленні людей, які волею особистих або історичних обставин виявилися серед носіїв інших племінних говірок – північних або західних. Приклади таких лексем автор моделює на основі російської або польської мов: *жатварі (женці) – жатва, гнуситись (гидувати) – гнусний, зналізи (знайти) – znaleźć, замунж (заміж) – zamaż*.

Елементи стилізації під старовину бачимо, правда, не так часто, і на рівні морфологічному. Зокрема, навіть у наративних фрагментах автор вживає рідко вживані в літературній мові короткі форми прикметників та дієприкметників (*висок, знатен, уречен, дивен, стар*), а окремі з них навіть використовує як твірні для похідних слів (напр., для іменника *вистукан*), вводить у текст застарілі форми ступенів порівняння прикметників та прислівників: *близько – ближчий, старий – старіший, прикметник незорий* в значенні *невидючий, сліпий*, а на його фоні ще й *зорий* (збережений у мові в лексемах *неозорий, далекозорий*) та його вищий ступінь порівняння *зоріший*, прояснює етимологію деяких слів (*заутра – завтра, мабути* як проміжна ланка між *має бути* і *мабуть*).

У діалогічних фрагментах часто трапляються і не властиві сучасній мові форми дієслів наказового способу: *речи, видь, сидь, ходь, пущь* і т.п.

Найбільш послідовно у діалогах застосовано складені форми дієслів минулого часу I та II особи однини (*сказав есмь, зробив еси*) та множини (*відали есмо, увиділи есте*), при чому форми допоміжного дієслова *бути* розташовуються не тільки після основної назви дії, а й після будь-якого слова перед нею (*я-м зрозумів, вчора-сте бачили*). Як відомо, такі дієслівні форми вживаються у галицьких говірках, а

також у польській мові, отже, виникнення їх можна віднести принаймні до часів виокремлення зі спільнослов'янського масиву західнослов'янських варіантів мови.

Про давні етапи у розвитку мови свідчать і форми складних числівників (*дванадцять, чотирдцять, чотирма стами*), сполучення слів, на основі яких утворені сучасні прислівники (*сього дні, у праву руку*) тощо. З метою архаїзації тексту змінено граматичні категорії деяких власних назв: за допомогою звукових та морфемних іменникові *Ніжин* надано категорію жіночого роду *Нежинь*, іменникові *Київ* – відповідного його походженню статусу прикметника (*у Києвому городі*), одну з назв столиці Візантії *Царгород* оформлено як іменник *город* з прикладкою *цар* (*Цар-город* – найважливіше місто, столиця).

Засобами архаїзації виступають і **словосполучення**. Мається на увазі не ті, в яких головні чи залежні слова (або й ті та інші разом) є архаїзмами. Таких у тексті багато. Але вони стосуються семантики слів. Йдеться про такі, де невластивим для сучасної мови є вид або засіб зв'язку між компонентами. Такими є словосполучення, в яких:

1) замінено безприйменниковий зв'язок прийменниковим: *нарочиті од віча (послані вічем), взавтра по сонці (завтра ввечері)*;

2) замінено прийменниковий зв'язок безприйменниковим: *вступати вслід йому (вслід за ним), которитись княжій руці (воювати під проводом князя), зламати свою волю (відмовитись від свого задуму), відібрано йому (відібрано у (від) нього)*;

3) ужито для зв'язку інший, ніж у сучасній мові, прийменник: *прийти в дань (за даниною), молити о мир (просить про мир), держати по нас руку (держать за нас), їхати у греки (до греків), пояти в жони (взяти за жінку), потягти по князеві (рушити за князем)*;

4) залежне слово вжите в іншій, ніж у сучасній мові, формі: *встромити меча в піхва (у піхви), уміти письма (розуміти письмо), прийшов у двох конях (з двома кіньми)*;

5) сполучення компонентів незрозуміле з позицій сучасної граматики: *нарікати в себе місто (призначити замість себе), зійди з-перед очі мої (зійди сперед моїх очей), брат уперше (двоюрідний брат)*.

Порівняно з іншими мовними одиницями, речень, побудованих не за канонами сучасної лінгвістики, небагато. І майже всі вони є репліками персонажів з діалогічних фрагментів.

1. Переважають серед них питальні прості речення еліптичної структури: *Ви чий сте? А хто есте? Звідкуду? Де би-с узья? А що хіба діється?* і т.п.

2. Характерною ознакою таких речень є спосіб вираження присудка – він часто розщеплений: *шукати підкори (замість підкоряти), не має довіри (не довіряє), натяк зводиш (натякаєш), мала хіть звести мене (хотіла), пойми віру (повір)*.

3. Незвичний порядок слів – з допоміжним дієсловом у кінці речення: *гереду виймати не став (не став захоплювати город); На сього дня вже доста є; Що йому ректи маю?*

4. Односкладна граматична основа переважно без підмета: *не треба нікого сміхати; було дрижко; Не діяв би-с такого! Мало бути на негідь (заповідалося на негоду)*.

5. У безособових реченнях замість сучасного нема вжито давню форму, збережену в карпатських говірках не є: *У ногах правди не є; Не є вже сили*.

6. Наявність зв'язки *бути* в теперішньому часі, що в сучасних текстах не спостерігається: *Куди є путь ваша? (Куди прямуєте?); Скільки вже є світ на Русь? (існує); Що є совітував мені?*

7. Нечіткі зв'язки між членами речення, особливо вираженими питальними займенниками: *А то що ж ради? О що б то ворожити? Пощо прохаєш? (Про що); Що ради питаєш? Їв землю-м здобути Юрійв меч.*

У складних реченнях трапляється лише вживання сполучних слів *іже, кої* замість *які*.

Відхилень від сучасних норм в реченнях відаваторських наративних фрагментів немає. І це цілком зрозуміло: речення є засобом вираження думки, а її читач має сприйняти чітко і однозначно.

Як бачимо, арсенал засобів архаїзації тексту в романі «Меч Арея» досить багатий і різноманітний.

Наведемо уривки відаваторських монологічних висловлювань та фрагментів із діалогів дійових осіб роману:

1. Богданові заплуталося стремено, й він одійшов **на півтора коня всп'ять**, а тоді почав **завдруге** протискатись до передніх. **Вої** змішалися в суцільне вировисько, та полян годі було сплутати з ворожими **можками**: всі, хто не мав **різниці – кольчуги**, вивертали свої **гуні** вовною догори, й густе бараняче хутро правило їм за найкращу **бороню – мечі** сковзали по ньому, **сулиці** заплутувались у ковтунах <>. Недармно ж у всьому світі називають **руське воїнство гунами**.

2. Обіч Великокого князя сидів Борислав Борич, по той же бік, за **жоною нареченою, мостився її суджений отець** ¶ І тоді Борислав звернувся до Великокого князя:

– **Гатиле! Речи** мені, бо я досі не можу второпати **сього. Пощо** тоді не **взяв еси** Рима?

Войслав теж закивав головою:

– Я також не **відаю. Речи**, Богдане.

Несподівано для всіх Гатило промовив:

– Тож **речу: могли смо вийняти** Рим ¶ А **я-м** помислив так. нащо землі Руській Рим? Вона й так доволі земель має – від Ітилю до **Райни. Вельми многа держава є Русь**. Ворога Русі треба ¶ Як ворога не буде, кожен князь і кожен **болярин** заспокоїться, й душу його **пойме алчба велія**, і почне він скося поглядати на сусіда свого, а той на нього, а другий на третього, й почнуть шматувати святе тіло землі Руської, й **погине Русь, у прях межисобних котораючись**.

¶ **Були б смо взяли** Рим – і мали б ще одного недруга, змію в пазусі нашій. ¶ А Рим має свого першого ворога – готів західних, і на них **день по день зирить**. А готи **зирять** на Рим. ¶ Коли вовки між собою гризуться – ведмедеві спокійніше жити. Рим був би наш, і готи б західні **стали суть наші вороги! Зумів еси, Боричу?**

Чи такою була мова наших предків у 5 столітті? Важко категорично стверджувати, але й нелегко заперечувати. Усі засвідчені тут приклади еволюційних змін у мові могли мати місце на шляху її історичного розвитку. Наявність їх як засобів архаїзації, крім історичного та етнографічного матеріалу, підсилюють ймовірність зображених у романі «Меч Арєя» подій, а, отже, й логічність художньої версії І. Білика щодо походження і реального змісту лексеми «гуни». Завдяки використанню багатого і різноманітного лінгвістичного матеріалу текст роману є вдалою ілюстрацією до авторської гіпотези.

Література

1. Білик І. І. Аксиоми недоведених традицій // Білик І. Меч Арєя, 1972. – С. 403 – 437.
 2. Білик І. І. Меч Арєя. Роман / І. І. Білик. – К. : Рад. письменник, 1972. – 402 с.
- Житецький П. Нарис історії літературної української мови в XVII в. / П. Житецький. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 203 с.
- Коцюбинська М. Образне слово в літературному творі / Михайлина Коцюбинська. – К. : Вид-во АН УРСР, 1990. – 188 с.
- Wilkoń Aleksander. Archaizacja językowa tekstu / A. Wilkoń // O języku i stylu «Ogniem i mieczem» Henryka Sienkiewicza. – Warszawa – Kraków : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1976. – S. 123 – 159.

УДК 811.161.2'38+81'366.5

ІНДИВІДАЛЬНО-АВТОРСЬКІ КОЛЬОРОЛЕКСЕМИ ДМИТРА ДОНЦОВА В АСПЕКТІ АНТИТЕЗИ

Оксана Микитюк,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

Проаналізовано антитези зі семою кольору у творі «Дух нашої давнини», показано індивідуально-неповторну картину світу автора, виокремлено стилістичне навантаження основних кольорів у Дмитра Донцова. З'ясовано, що авторські кольороназви вжито для відтворення протилежних ідеологій: національної (з чорною, червоною та золотою барвою) та ліберальної (біленькі хати, сині річки, сонечко).

Ключові слова: мовна картина світу, антитеза зі семою кольору, Дмитро Донцов.

The article analyzes the antithesis with the colour seme in the book «The spirit of our old times», shows the individually unique view of the world of the author, singles the stylistic burden of the main colours in the work of Dmytro Dontsov. It was found out that the authors names of colours are used for the illustration of the opposite ideologies: the national (with black, red and gold colours) and the liberal (little white houses, blue rivers, the sun).

Keywords: linguistic view of the world, the antithesis with the colour seme, Dmytro Dontsov.

Актуальність. Одним з аспектів розгляду образної лексики є аналіз кольороназв. У сучасному мовознавстві досліджено семантичну структуру лексики на позначення кольору, з'ясовано кольористику національної мовної моделі світу, показано співвіднесеність між кольором та його прототипом (приміром, *зелений* – це трава), проаналізовано використання назв кольорів у творах письменників тощо. Різні аспекти кольороназв описували: Г. Півторак, А. Критенко, А. Іншаков, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, А. Ставицька, Г. Яворська, І. Бабій та ін.

Актуальність дослідження полягає в тому, що на сьогодні не вивчено кольоросвіт письменників Вісниківського періоду, не подано функційно-стилістичного аналізу основних кольорів, не відтворено кольористики в системі координат часу.

Завдання роботи: на основі твору Дмитра Донцова «Дух нашої давнини» проаналізувати індивідуально-авторські кольоролексеми в аспекті антитези.

Матеріалом дослідження є твір «Дух нашої давнини», у якому символіка кольору відтворює ідеологію автора, налаштовує читача на певне світосприйняття.

Найяскравішим засобом художнього вираження мовної картини світу є антитези зі семою кольору, що відтворюють позицію автора та створюють увиразнювальні можливості для сприймання довколишньої дійсності. Саме націєтворчий світогляд Д. Донцова, його категоричність у судженнях, гостре відчуття проблем часу відтворюють кольороназви твору «Дух нашої давнини». Автор, з одного боку, вважає за необхідне виховання «провідної верстви», пропагує духове відокремлення України від азійської Росії, обстоює виховання українців як сильних морально й мілітарно та, з іншого боку, нещадно критикує демократію, не сприймає тихого раювання замість боротьби, не розуміє ідилії українських білих хаток, синіх річок і золотого сонця. Саме такі кардинально протилежні погляди є причиною використання низки антитез, які є кольороназвою або мають увиразнювальні кольороносні ознаки.

Кольороназву *чорний* Дмитро Донцов вживає як етнонаціональний знак української культури. Переконавання в тому, що провідна ката покликана правити, існує від старокнязівської доби, проходить через литовський і козацький періоди. Про суспільне «щаблювання перед нівеляційним XIX віком» свідчить Сковорода, який протиставляє *шляхетному станові чорний народ*. Колір *чорний* – це відтворення маси, до якої належали *броварники, пастухи, гречкосії, пастухи, мугирі, наймити, гніздюки, сидні, люди подлого рожаю* [1, с. 53], що не вміли думати про *Вітчизну, Віру, Землю* (державу), вольності та свободи.

У мовній палітрі Дмитра Донцова особливого значення набуває іменник *золото*, яким позначено певні конкретні предмети, та похідний прикметник *золотий*. Учені «з певним застереженням» зараховують до назв кольору слова на зразок *сонце, небо, річка*, а також назви характерних кольорових предметів на взірць *золото, срібло, бронза, мідь* та інші, що «при потребі і самі виражають колір» [4, с. 98–99]. Отже, центральна сема слова *золото* – це коштовний метал, а «периферією своєї семантики» [4, с. 99] воно належить до назв кольорів. Автор неодноразово для відтворення національної картини світу використовує антитези з кольоролексеєю *золото* (наприклад: *золото* та *нешляхетний метал*, *золото* та *залізо*, *золото* та *руда*, *золото* та *мідь*, *золоте сідло* та *рабське сідло*, *степ* зі *золотою пшеницею* та *степ*, *де люди скачуть як сірі вовки*), що набувають емоційно-оцінювальної характеристики.

На переконання Дмитра Донцова, державу може створити тільки провідна каста зі *золота*, від неї йде сяйво правди, вона має «мужність, кріпость і безстрашність» [1, с. 99]. Цій касті протиставлено касту з *нешляхетного металу* (при цьому використано мезонім *срібло*). Вживаючи слово *золото* як метафору, творець національної доктрини пише: «*Перша каста – з золота, друга – має душу з срібла, остання каста – з нешляхетного металу*» [1, с. 19]. В іншому випадку є антитеза – *залізо* та *золото*, бо вислів «не скорити ні *залізом*, ні *золотом*» [1, с. 99] – це не лише бути твердим до себе і до ворожих спільнот, а й не піддаватися на позлітки, на спокуси, які можуть притягати своїм сяйвом.

З'ясовуючи рівність людей, Дмитро Донцов цитує Платона: «*Всі рівні, але Бог, що вас створив, вложив золото, творячи тих, які надаються правити іншими, домішав срібло, формуючи вояків, і руду, коли творив ремісників і хлопів*» [1, с. 50]. У протиставленні *золота* та *руди* автор відтворює блиску та тьмяність (проміжним до яких є мезонім *срібло*). Ідеолог націоналізму вважає, що *світло золота*, його блиск – це «мудрість, шляхетність і завзяття» [1, с. 50], «і тому, коли до тої [шляхетної – О. М.] касты приходять масово представники іншої, створені з нешляхетного матеріалу, все йде шкереберть у тій суспільності» [1, с. 50]. Ще одна антитеза – *сідло рабське* і *сідло золоте*, коли автор дає визначення раю: «*У демократичних смердів поняття раю – це відпочинок, відпруження. У касты панівної – це гарцювання, воювання, панування, пересідання з сідла рабського в сідло золоте*» [1, с. 135]. Кольороназва *золотий* «здавна виступає ознакою багатства і контрастом до злиднів, бідності» [2, с. 253], що засвідчує вживання цього слова як стрижневого в українській етнокультурі.

Зіставляючи *землю* і *небо*, Дмитро Донцов підсилює власну антитезу кольористикою. Вважаючи, що *земля не золото, а мідь*, ми маємо переносне вживання кольороназв: *золото* (як м'який яскравий метал) та *мідь* (як тьмянний і твердий метал). В іншому випадку, вважаючи, що *небо не блакить, але залізо*, автор зіставляє *блакить* зі семою «світле», «ніжне» та *залізо* зі семою «боротьба», «завзятість». Отже, в очах касты, відповідальної за долю своєї країни, «*земля не золото, а мідь, і небо не блакить, але залізо*» [1, с. 115].

Неймовірно велика кількість антитез у розділі «Ідеї провідної верстви у відношення до землі». Це зіставлення *блакитного* як символу неба, погідності, спокою та кольору *пожежі*, себто вогняного, що символізує «Божу силу», має очищувальне й захисне значення та є основою життя [2, с. 105]. Для кольору *блакитний* автор додає ще й некольорову властивість, бо цей колір зіставляє з нордійцями, «панською расою», що мають у собі «потяг і пристрасть різьбити світ і давати йому свої закони, свою правду» [1, с. 109].

В індивідуально-авторській антитезі *синь – чорнозем* Дмитро Донцов гостро засуджує «*сліпих на синь, на чорнозем обачних*» гречкосіїв, що у *холодочку перекусивши смачно, вилежуються з соплікою в руці*» [1, с. 116]. У цьому випадку кольороназва *синь* символічно означає щось високе, недосяжне, прекрасне. Цю *синь* автор зіставляє зі словом *чорнозем*, що є втіленням тяжкої хліборобської праці.

Автор досконало ілюструє картину степу за допомогою антитези, наприклад, протиставляє *степ хлібороба з золотом пшениці* та *степ, де люди скачуть як сірі вовки*. Слово «Слова о полку Ігоревім» – це розміряний степ «*хлібороба з жайворонками і ясним сонечком, з безхмарним небом і морем золотої пшениці, розманіжений, приспаний і сонний*» [1, с. 114]. Дмитро Донцов відтворює щасливий степ за допомогою кольороназв *сонечко* (тобто жовтий колір), *небо* (блакитний колір), *золота пшениця*, які підсилює додатковими ознаками: *ясне, безхмарне*. Антитезою до зображуваного є *степ, де люди скачуть як сірі вовки*. Словосполука *сірі вовки* наголошує на семі *сірий* зі значенням «швидкий, але нічим не примітний». У цьому випадку кольороназва *сірий* «виражає явно некольорові якості» [3, с. 73].

Позицію автора, для якого понад усе є творення незалежної України, передає антитеза *степ борців* та *степ, де ніколи кров'ю не вмивались* Продовженням та підсиленням цієї антитези є *степ, де ригали золотом і сріблом*, та *степ зі славою, политий кров'ю*. Водночас *степ борців* та *степ, де ригали золотом і сріблом* створюють синонімію, бо це трагічний, повний небезпек для воїна, уславлений боротьбою степ, а не *ідилічний степ серпа й коси*. Антитезою до цього героїчного степу є степ, який змальовує Панас Мирний, себто: з *тихими ланами, які ніколи з горечком не знали, ніколи кров'ю не вмивались, з білими хатками, з легеньким вітерцем, з річками, що гадючками синіють*), з *мирною працею землероба, без ризику для життя, без небезпек, з усією ідилічною країною хліборобського раю, що його «пестить і гріє сонечко»* [1, с. 114]. Низка кольороназв відтворюють зорову картину степу. *Білі хатки* – це символ спокою, тиші, затишку, тому це – «білий умовний» [4, с. 106]. *Річка, сонечко* – це слова, «які мають, так би мовити, «кольороносні» властивості», вони «збагачують і освіжають засоби кольористики» [3, с. 73], створюють неповторний кольоровий образ української символіки – *жовтий* та *блакитний (голубий)* та відтворюють картини райського життя. Метафора *кров'ю не вмивались* свідчить про відсутність боротьби. Окрасою та водночас оманною для автора є «*хліборобська примара укритої барвінком з соловейком у гаї землі*» [1, с. 115], де слово *барвінок* символізує українську природу та передає кольороносні ознаку зеленого кольору.

Антитеза **чорна земля та степи, що «ригали золотом і сріблом»** – це ще одне увиразнення позиції Дмитра Донцова. Для панівної верстви **чорна земля** – це *грім, блискавка, дощ, блиск зброї, бо «гроза велика і січа сильна і страшна»* [1, с. 115]. Протиставленням **чорної землі** до тих «степів, що «ригали золотом і сріблом», а славу, **кров'ю** своєю їх поливала і своїми кістками огороджувала» [1, с. 115] автор пояснює, що Січ не користала з мирної праці, а оберігала свободу – те найважливіше що потрібне для вільної людини. Вислів **кров'ю поливати** забарвлює враження від сказаного, бо А. Крищенко зазначає, що «головними носіями червоного кольору в українській, як і багатьох інших мовах світу, є кров і вогонь» [4, с. 109].

Протиставлення **темний – ясний** показує присутність крайне полярних поглядів. Характеризуючи раси, які є в Україні, Дмитро Донцов зображає расу *середземноморську, медитеранську – «довгоголові, темні», «люблять кольори, барви і форму»* [1, с. 108] (також раса *динарська – «темні»* [1, с. 107]), яким протиставляє *нордійську расу – «ясне волосся, сині очі»* [1, с. 108]. Протиставлення **темний – ясний** (який підсилено ознакою **сині очі** – погідні, добрі) – це відтворення різних рас, які склали тип людей сучасної України.

Перспективою дослідження матеріалу є: виокремлення антитези в кольороназвах на лише на рівні синхронії, а й на рівні діакронії; характеристика синонімічного, антонімічного та омонімічного поля в межах категорії кольору (приміром, *червоне та чорне* в Дмитра Донцова – це символи боротьби); аналіз зв'язку кольору та звуку.

Проведений аналіз переконує, що Дмитро Донцов – майстер індивідуальних контрастів зі семою кольору. Його твір «Дух нашої давнини» є віддзеркаленням двох ідеологій: національної та ліберальної. Державотворча позиція автора (переконує в необхідності творення самостійної сильної України) контрастує з ліберальною (це – замилування ідилією української природи). Відтак національне тло відтворено *червоним, чорним* кольором та кольоролексемою *золото*, позаяк йдеться про героїчне минуле українського народу, силу і велич гетьманства та козацтва, що плекали сильну «провідну верству». Ліберальні цінності – це тиша, садок і гайок, тому маємо *блакитний, білий* кольори та слова *сонце, річка, жито, пшениця, барвінок*.

Творячи неповторно-індивідуальну картину світу, Дмитро Донцов відтворює у кольороназвах непохитний націоналістичний світогляд, власні переконання, особисте світовідчуття й дух часу, що засвідчують проаналізовані антитези.

Література

1. Донцов Дмитро. *Дух нашої давнини [Текст] / Дмитро Донцов. – Львів-Київ: Накладом Юрія Криворучка, 2011. – 160 с.*
2. Жайворонко В. В. *Знаки української етнокультури [Словник-довідник] / В. В. Жайворонко. – К.: Довіра. 2006. – 703 с.*
3. Крищенко А. П. *Колір і барви в поезії Тараса Шевченка [Текст] / А. П. Крищенко // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 63–74.*
4. Крищенко А. П. *Семантична структура назв кольорів в українській мові / А. П. Крищенко // Славистичний збірник [збірник наукових праць]. – К.: Вид-во АН Української РСР [відп. ред. І. К. Білодід], 1963. – С. 97–111.*

УДК 811.161.2'367.335

ФУНКЦІОНУВАННЯ З'ЯСУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПУБЛІЦИСТИЦІ

Еліна Олійник,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету

У статті виокремлено семантичні різновиди дієслівної лексики, що виступає в ролі опорного компонента головної частини з'ясувальних складнопідрядних речень мовленнєвої діяльності, які повною мірою реалізують інформативну функцію газетного стилю.

Ключові слова: *з'ясувальні складнопідрядні речення, мовленнєва діяльність, публіцистичний стиль, газетна публіцистика.*

In the article the semantic varieties of verb vocabulary have been distinguished which are taking the role of the base component of declarative complex sentences of speech activity, decision which realize the informative function of the newspaper style fully.

Key words: *declarative complex sentences, speech activity, sociopolitical style, newspaper sociopolitical journalism.*

Актуальність. Вивченням структури та семантики з'ясувальних конструкцій займалося багато науковців. Теоретичних проблем названих конструкцій торкалися в своїх роботах В.А. Белошапкова, Н.С. Валгіна, І.Р. Вихованець, М.У. Каранська, С.Є. Крючков, Л.Ю. Максимов, І.І. Слинко та ін. Попри глибоке висвітлення структурно-семантичних особливостей з'ясувальних конструкцій, необхідним постає дослідження стильової специфіки цих речень, що зумовлює актуальність наукової розвідки.

Дослідження з'ясувальних складнопідрядних речень показує, що серед граматичних засобів публіцистичного стилю належне місце посідають обрані нами для вивчення структури. Це свідчить про їхню здатність брати участь у задоволенні вимог двох основних функцій публіцистичного стилю – інформативної і впливової.

Позалінгвальні вимоги до оформлення публіцистичних текстів скеровують виклад інформації на те, щоб привернути увагу читача до друкованого слова, щоб вплинути не тільки на свідомість, але й на його почуття. Щоб досягти цього, інформація має переконувати в достовірності повідомлюваного, бути аргументованою, зрозумілою і яскравою. Встановлення наукової вартості і практичної здатності з'ясувальних складних речень виконувати ці позалінгвальні завдання пов'язується з визначенням того, які з семантичних різновидів розглядуваних конструкцій фіксуються в публіцистичних текстах. Проте в статті ми не можемо розглянути всі семантичні групи з'ясувальних конструкцій, що активно функціонують у мові преси, тому мета нашої статті полягає у вивченні семантичних особливостей з'ясувальних складнопідрядних речень *мовленнєвої діяльності*, які, на нашу думку, повною мірою реалізують інформативну функцію газетного стилю.

До з'ясувальних складнопідрядних речень, де опорним компонентом є дієслово зі значенням мовлення, віднесено речення з лексемами, які позначають продуктивні форми мовлення – говоріння та письмо. Інші різновиди мовлення, зокрема читання, ми розглядаємо серед речень, що позначають процес сприймання. Такі речення частотні в газетних текстах.

Мовленнєве значення в з'ясувальних складнопідрядних конструкціях формується за допомогою опорного компонента головної частини – дієслова, що має різні відтінки мовленнєвого процесу: *казати, сказати, промовляти, божитися, говорити, оголосити, розповідати, відповідати, оповідати, писати, виголошувати, присягатися, клястися, зізнаватися, зауважувати, шепотіти, перепрошувати, передавати, просити, пояснювати, висловлюватися, запитувати, допитуватися, обіцяти, признаватися, дякувати, попереджати, переказувати, вмовляти, дискутувати, заявляти, доносити, доповідати, подійкувати, сповіщати, домовлятися, додавати, сповідатися, брехати, твердити, теревенити*, а також фразеологічних сполучень типу: *плескати язиком, скреготати зубами* тощо.

З огляду на це, можна виділити такі групи з'ясувальних складнопідрядних речень мовленнєвої діяльності, що трапляються в текстах газетних статей:

1. Речення з семантикою інформування, повідомлення об'єкту певної інформації: Людмила Рибалко одразу після буревію офіційно **сповістила** всіх, що шифер відповідно до кількості пошкодженого, видаватимуть тільки на житлові будинки, в яких реально проживають люди, а ремонт господарських будівель – проблема господарів («Дзеркало тижня», 30.09.2012); Історія була така: я привіз до Чміль автора, вона нас вислухала, погодилася підтримати, а потім попросила мене на 15 хвилин вийти, протягом яких **домовилася**, що фільм зніматиме Балаян, бо йому сподобався сценарій («Київ», 24.12.2010); **Домовився** з деканом, що «за свої гроші поїду шукати долі» («Дзеркало тижня», 31.10.2012); «Свідомий» російський громадянин **доніс** у відповідні інстанції, що, виявляється, керівництво українських організацій Росії злісно порушує російське законодавство, а саме – брало участь у програмі на «Радіо Свобода», в організації і проведенні у Москві міжнародної науково-практичної конференції «Україністика в Росії: історія, стан, тенденції розвитку», а також керувало заходами, присвяченими пам'яті жертв Голодомору, які були організовані в підтримку акції «Незгасима свічка» у листопаді 2009 р. («Київ», 14.01.2011); Тимошенко **доповів**, що військова рада вважає небезпеку кривавої групи явно перебільшеною, а отже, припиняти наступальну операцію немає підстав («Дзеркало тижня», 11.05.2012); А я до білки збиралася **писати**, чому Верховна Рада досі не може конструктивно працювати. («Київ», 25.01.2008); Можу **сказати**, що Лукашенко справив на мене велике враження («Київ», 05.12.2009); Через рік можна з упевненістю **сказати**, що Белград із багатьох згадуваних тоді сценаріїв розвитку ситуації у відповідь на проголошення незалежності, обрав той, за яким Косово як держава не може відбутися з огляду на цілком об'єктивні причини – міжетнічний і територіальний розкол краю («Київ», 21.02.2009); Ні, ми не збираємося **говорити**, що треба голосувати за того чи за того кандидата («Київ», 31.10.2009); Але уряд в жодному разі не повинен **говорити**, що це добре («Київ», 21.04.2009); Я завжди відповідала, що завдання письменника – це ставити запитання, а не **відповідати** на них («Київ», 27.09.2010); Національний банк мав би публічно **оголосити** про те, яка його позиція у питанні про повернення західним кредиторам 40 млрд («Київ», 30.06.2009); Хоча відразу після його появи Микола Катеринчук поспішив **оголосити**, що Конституцію буде дотрацьовано «з використанням механізму референдуму» («Київ», 28.01.2007).

2. Речення з семантикою констатації загальновідомих фактів: Свого часу тутешні гіді полюбили **розповідати**, що на такій території одночасно могли б розміститися такі європейські держави, як Ватикан, Сан-Марино і, здається, Монако («Київ», 28.11.2009); Наш віце-прем'єр з гуманітарних питань любить **розповідати**, що зараз у нас кількість учасників Другої світової війни втричі більша, ніж у Росії, хоча п'ятнадцять років тому було навпаки – просто через те, що населення в нас менше («Київ», 16.02.2007); Чи слід **казати**, що в таких умовах у Януковича не може бути усвідомленого, затвердженого плану тактичних і стратегічних реформ («Дзеркало тижня», 24.09.2012); І не треба мені **казати**, що це український народ був не готовий до радикальних реформ, грузинський народ теж був не готовий (при Шеварднадзе), а при Саакашвілі виявився готовим («День», 22.10.2010).

3. Речення з семантикою чуток, пліток: Олександра Гаусс – так звали лікарку, яка не надала йому допомогу, а потім **брехала**, що перед смертю Магницького лікували й навіть проводили реанімаційні заходи («Дзеркало тижня», 22.07.2011); **Подійкують**, що у планах розробників пенсійної реформи взагалі поступово збільшити пенсійний вік до 65 років («Львів», 09.12.2010).

4. Речення з семантикою рішучого ствердження (заяви, клятви, обіцяння, твердження): *Більше того, Президент України Віктор Ющенко у своєму недільному інтерв'ю телеканалу «Інтер» заявив, що до питання транзиту газу варто ставитися дуже обережно («Український тиждень», 13.07.2007); Між тим дехто з російських експертів **твердить**, що такі наміри Москви викликані загрозами, перед якими може опинитися Росія («Київ», 03.10.2010); Екс-заступник голови НБУ Сергій Яременко **стверджує**, що в Україні немає бізнесу, здатного обслуговувати такий дорогий ресурс, а отже, причину таких високих ставок потрібно шукати у фінансовій звітності банку («Київ», 05.12.2009).*

5. Речення з семантикою необхідності повідомлення додаткової інформації, пояснення: *Важливо **додати**, що за християнською традицією, Хліб позначає основні смисли буття і є символом єднання всіх християн («Київ», 05.01.2010); Тут слід **зауважити**, що в петровські часи не існувало чіткого мірила православ'я, яке можна було б застосувати для експертизи філософської думки та тогочасної науки («Київ», 20.10.2007); Взагалі варто **зауважити**, що в ті дні класична бюрократична зверхність вищого чиновництва до підлеглих кудись зникла: серйозність ситуації підштовхувала керівників до «скорочення дистанцій» («Київ», 04.01.2010).*

6. Речення з семантикою попередження: *Невипадково Резолюція про ставлення лікарів до проблеми трансплантації людських органів, прийнята 46-ю Генеральною асамблеєю ВМА (Стокгольм, 1994 рік), **попереджає** про те, що сьогодні є значний інтерес до зростання кількості повідомлень про участь лікарів у трансплантації людських органів або тканин, узятих від тіль у'язнених, страчених під час виконання смертного вироку, без попереднього отримання їхньої згоди або без надання їм можливості дати таку згоду; чи від тіль інвалідів, смерть яких, як можна здогадуватися, було прискорено для полегшення отримання їхніх органів («Віче», 12.07.2013); Перш ніж підсумувати більш як дворічний досвід роботи на посаді головного комунікатора зі ЗМІ однієї із найпотужніших українських державних компаній, хотіла б **попередити**, що жодним чином не посягаю на основні постулати етичного кодексу журналіста («Дзеркало тижня», 20.04.2011); Так, Ющенко вкотре **попередив**, що в разі приходу до влади його опонентів, НАТО не світить Україні («Київ», 30.11.2009).*

7. Речення з семантикою запитання: *Передзвонили з центрального штабу «Нашої України», **запитали**, чи готова висловити своє ставлення до нашого Президента, чи згідна, щоб моє фото з'явилося на плакаті? («Львів», 19.11.2009); Я хочу **запитати**, чи пов'язуєте ви технологічну революцію з демократизацією? («Київ», 04.10.2010); Читач уже, сподіваюся, розуміє, що дарма **допитуватися** в Табачника, коли і як гітлерівці вивчали досвід Директорії («Київ», 16.07.2010).*

У газетних виданнях серед з'ясувальних складнопідрядних речень мовленнєвої діяльності засвідчено структури з іншими опорними словами, які формують у них певну мовленнєву семантику. Вони становлять незначну кількість, це речення з опорними лексемами зі значенням подяки: *Тому **дякувати** мені за те, що мені було все життя відрядно робити, я не бачу такої великої нужди («Дніпропетровськ», 13.12.2009); І **спасибі** моїм рідним за те, що маю можливість це прекрасне розпізнати, відчувати й полюбити («Дзеркало тижня», 22.07.2012); зізнання: *Схоже, віднедавна українцям на Заході стало соромно **зізнаватися** в тому, що вони українці («Дзеркало тижня», 14.03.2011); У їхній присутності вже й ніяково вимовляти вголос слово «дерзновенно» і **зізнаватися**, що найбільше цінуєш у людях делікатність («Дзеркало тижня», 09.06.2013); Маю чесно **признатися**, що звіряння баз даних з різних соціальних програм дає катастрофічні результати – вони зовсім не збігаються ні за принципами наповнення, ні за алгоритмами обробки інформації («Дзеркало тижня», 09.06.2013); Його наступник Андрій Шишацький якось **признався**, що персональні тренери з Москви, відпрацьовуючи з ним методику публічних виступів, навчали його сприймати «неформатних» кореспондентів як спеціально вишколених агентів чи то Держдепу, чи то Моссаду, чи то масонів («Дзеркало тижня», 04.05.2012); скарги: *До речі, схожу схему недавно запровадили в Україні, однак підприємці **скаржаться**, що процедури занадто складні та дорогі («Київ», 08.08.2009); натяку: Янукович під час неоднозначної тригодинної розмови з країною, серед іншого, недвозначно **натякнув**, що українську газотранспортну систему може бути віддано в оренду Росії («Дзеркало тижня», 09.06.2013); умовляння: *Олігарх і банкір почали його **вмовляти**, щоб він підтримав ідею Фірташа про порятунок банку «Надра» за рахунок олігарха і бюджету – в пропорції 50 на 50 («Київ», 03. 10. 2010); У той час, як Тимошенко викликала дух Майдану, а Янукович розпалював жагу до помсти, Тігіпко **вмовляв**, що здатен на те, чого за п'ять років не дочекалися від Ющенка – здатен діяти («Київ», 20.01.2010) тощо.****

Отже, дослідження з'ясувальних складнопідрядних речень показує, що обрані нами для вивчення структури, здатні брати участь у задоволенні вимог двох основних функцій публіцистичного стилю – інформативної і впливової. Семантична організація обстежених речень визначається значенням опорних дієслів, які формують у них певну мовленнєву семантику.

Література

- Богатько В.В. Синтаксис і стилістика неповних речень у мові сучасної української періодики : [навч. посібник для спецкурсу] / Валентина Василівна Богатько. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 176 с.
- Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
- Карпенко В.О. Основи професійної комунікації : [посібник для вищих навчальних закладів] / В.О. Карпенко. – К. : Нора-прінт, 2002. – 348 с.

РЕЛІКТИ СВИТОГЛЯДНИХ СИСТЕМ У БУКОВИНСЬКОМУ ВЕСІЛЛІ

Наталія Руснак,

доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Юлія Руснак,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету

Висвітлено релікти світоглядних систем у буковинському весіллі, одні з яких перетворилися в рекреативний елемент дійства, інші, втративши актуальність, забулися. З'ясовано значення архетипних предметів-символів.

Ключові слова: символ, обрядотермін, словосполучення, номінативний ряд, внутрішня форма, диференційна ознака, фонетичний варіант.

The article deals with the relics of philosophical systems of Bucovinian wedding. Some of them turned into recreative action, other lost relevance, and have been forgotten. It was also found the science of mentioned archetypal characters.

Key words: symbol, ritual term, phrase, nominative row, inner form, differential sign, phonetic version.

Актуальність. Кожна нація дбає про своє народонаселення, а кожна сім'я – про продовження роду. Весілля – початок створення нової родини – є запорукою продовження роду, а тому виступає центральною урочистою подією у житті кожної людини. «Весільні обряди – це закріплені традиціями суспільні звичаї, що супроводять і знаменують одруження, народження нової сім'ї» [1, с. 7]. В українців весілля завжди було найбільшим родинним святом, проводилося з почитаннями, а головне – несло в собі високий морально-соціальний зміст. Весілля, виступаючи однією з найархаїчніших форм народної обрядовості, ілюструє суспільну психологію, народну мораль, етнічні норми, світоглядні уявлення, традиції, культурні набутки та вірування нації, що формувалися впродовж століть.

Весілля як зародження нової сім'ї має довгу передісторію, яка пов'язана з різними етапами становлення дослов'янських і праслов'янських племен на території України, що у тій чи тій формі залишили слід і в буковинському весіллі.

Найдавнішим періодом, що заклав початки весільної обрядовості, але не має нічого спільного з сучасними її виявами, був період гетеризму. Він знаменувався існуванням громад, де чоловіки і жінки жили статевим життям цілими групами, не виокремлюючись у подружжя. Діти у таких громадах вважалися спільними, їх виховувала уся громада. Це була найархаїчніша форма доплемінного життя, яка, за твердженням М. Грушевського, лягла в основу формування молодіжних організацій. Припускаємо, що залишками гетеризму є слова *пле'мінник* та *'вуйко*, про що свідчать їхні внутрішні форми. У буковинських говірках слово *'вуйко* 'дядько, батьків або материн брат' [2, с. 64] розширило семантику, втратило диференційну ознаку, яка збереглась у польській мові та у західноукраїнських українських говірках, пор.: *шцї* 'дядько (брат матері)' [3, с. 688; 4, с. 85; 5, с. 42]. Етимологічно спорідненими лексемами є *вуйко* і *авункулат*. Значення слова *авункулат* дає змогу говорити про лексему *вуйко* як релікт гетеризму. Пор.: *авункулат* [лат. *avunculus* – дядько по матері] – звичай у багатьох стародавніх народів, напр., германців, греків (як пережиток – у деяких сучасних народів Африки, Океанії та ін.), який полягає у тісному родинному зв'язку між племінником і дядьком зі сторони матері, який повинен піклуватися про племінника більше, ніж про рідного сина, є пережитком матриархату [6, с. 14].

Г. Лозко стверджує, що період гетеризму в пізніші часи заклав поняття пробного шлюбу, коли хлопець з дівчиною могли жити разом ще до офіційного вступу в шлюб. Нібито це була перевірка дівчини на спроможність продовжити рід. У наш час такі традиції здаються неправдоподібними, адже в Україні здавна цінувалася чесність дівчини, незайманість. Цей етап суспільства залишив релікти у весільній обрядовості першої половини ХХ ст. на Буковині. Діалектоносії розповідають, що колись після першої шлюбної ночі повинні були представлені докази цноти нареченої. На Хотинщині у цій ситуації акціональна частина обряду «замінювала» вербальну, символічного значення набував червоний колір: *на другий ден' брали со'рочку молодої і к'лалі їй 'торбу / і це 'несли до її'ї 'мами / і при'ехо'дили до 'мами її'ї по'казували / шо її'ї 'дочка по'радочна і вс'о' / як'шо во'на бу'ла не^u по'радочна / то в'ін'чал'на 'матка мо'гла це розго'лошувати // ста'вала 'коло 'муру / р'вала ц'ат'ки їй 'себе на 'шиї / шоп ц'ат'ки ц'ї розл'ї'талиса // бо як'шо во'на це не^u з'роби / то її'ї 'буде бо'л'їти голо'ва // ко'ли при'ехо'дили / ту че'р'вону 'нитку кру'тили // і в'їа'зали 'татови 'руку об'їазували / і 'мам'ї / і там вуй'кам / вуй'нам / шо мо'ло'да чесна // (с. Ширівці Хотинського р-ну).*

З організації воєнної парубоцької верстви, що була покликана охороняти мирне населення від набігу ворогів, стає поширеним викрадання дівчат, які заблукали у лісі чи гаї. Пізніше цю дівчину видавали заміж за одного з членів громади або за чужинця, після чого ті переселялися жити у рід. Відтоді походить обряд *викрадання нареченої* на весіллі, який у наш час є рекреативним (розважальним) елементом весільного дійства.

Релікти обміну, продажу (викупу) збереглися у буковинській весільній обрядовості. Так, у весільному дійстві викупувають наречену, дружок, браму, вінок, деревце. Залишком колишнього архетипу купівлі-продажу залишилася система обрядодій, назви яких мотивує слово *купувати*: *ску'повувати мо'ло'ду*, *ску'повувати дру'жок*, *'вкупити де'ре'в'їце*, *'вкуп бат'к'їй*. Родовим поняття до цих мовних одиниць виступає слово *куп*: *'н'їсл'а 'пої'ниц'ї зачи'найеси ску'п* // (с. Черногузи Вишницького р-ну).

Назви викупу молодої позначають мовні одиниці, які становлять номінативний ряд (далі НР): *куну'вати (в'ікупити) моло'ду, пла'тити 'вкуп, да'вати 'вкуп, 'вкуп, 'в'ікуп, п'родаж моло'дой, б'рати за хо'рошу, мого'рич, к'ласти бло'каду, к'ласти ст'ію, в'іку'повувати (в'ікупити) б'раму, вадро'ве, вагро'ве, робити ро'гатку, закла'дати ко'лодами до'рогу, чіпо'ве*.

Так, у буковинських говірках побутує обрядовий термін *вадро'ве: друж'би моло'дой с'тойуєт н'ід ії'ї вор'ім'ми/ шоб ї'з'ати з моло'дого 'в'ікуп// вадро'ве//* (Мамаївці Кіцманського р-ну). Обрядовий термін *вадро'ве*, фонетичний варіант *вагро'ве*, пов'язаний з румунським словом *vādrit* 'мито за переправу (vad)' [7, с. 745]. Народна свідомість перенесла соціально-економічний термін на весільну обрядовість. Слово *вадро'ве* у буковинських говірках функціонує як субстантивований прикметник на зразок *подушне, чіпове* (мито). У значенні 'вкуп' може використовуватися слово *мого'рич*, оскільки зазвичай вкуп платили алкогольними напоями: *'коло во'р'ім іє'го ст'р'іли 'наш'і / з 'вулі'ці' парун'ки і т'ребували мого'рич / за то шо би'ре ме'не//* (с. Берегомет Вижницького р-ну), пор. також *чіпо'ве* 'вкуп алкогольними напоями за молоду' [2, с. 646].

Розважальний характер має обрядодія викупу дружок (НР): *куну'вати дру'жок, ску'повувати дру'жок, ви'ку'повувати дру'жок*.

У весільній обрядовості гуцулів Буковини побутує обрядодія *'вкупити де'ре'ї'це*. Якщо дружба не зберіг деревце, він повинен його викупити.

У говірці с. Банилів Вижницького р-ну зафіксований обрядотермін *'вкуп бат'к'ію*: батьків молодої, якщо вони одружують останню дитину, «викрадали», вивозили на тачці на край села і вимагали викуп.

Князівська доба в українському весіллі залишила номінації на позначення головних осіб весільної драми – *князь* (наречений), *княгиня* (наречена), *боярин* (дружба). За етнографічними джерелами, молоді йшли додому до священика (молода несла курку світлої масті хвостом наперед), яку перед входом на подвір'я віддавала священику. Після розпитування молодих духовник *робив спис*. Після запису у священика молоду називала *княгинєю*, а молодого – *князем* [8, с. 45].

З історичним розвитком суспільства, формуванням людської свідомості та водночас з новим християнським поглядом на мораль, сімейне життя та ставлення до жінки архаїчні весільні традиції змінюються новими. Найпоширенішою стає практика укладання шлюбу за згодою закоханих, парубка та дівчини, за попередньою домовленістю, але часто трапляються випадки одруження дітей за бажанням батьків, які могли домовитися без згоди наречених чи одного з них, часто при цьому вирішальну роль відігравав майновий стан зацікавлених сторін. Сватання на Буковині справді набувало форми куплі-продажу, діалектний дискурс «рясніє» словами на позначення економічних відносин: *закла'датиси, 'заклат, за'л'іг, ї за'м'ін: при'їш'ли старос'ти до 'д'ї'чини // 'пили мого'рич // 'д'ї'чи'на да'вала шос ї за'л'іг / чи коу'їор / чи іа'кус оди'жину //* (с. Пашківці Хотинського р-ну). Ідею перемовин між зацікавленими сторонами, в результаті яких виникає домовленість, реалізує слово *го'дитиси: го'ди'їси с сва'тами 'нен'о/ бо в'ін їм'їю ба'лакати //* (с. Неполоківці Кіцманського р-ну). Етнограф А. Яківчук стверджує, що процес домовленості між батьками молодих на Буковині мав назву *робити контракти*, «батьки торгувалися між собою за посаг (придане). Це називалося *робити контракти*» [9, с. 295].

Весілля як цілісна театралізована драма, яка пройшла довгий шлях становлення, відтворює давні архетипні уявлення нації, тобто первісні вроджені психічні структури, вияв родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого, що забезпечує цілісність і єдність людського сприйняття і виявляється у знакових продуктах культури [10, с. 39]. Під час *зачи'найниц'ї* у селах Хотинського р-ну відбувалася обрядодія *чи'сати моло'ду* (спеціальна назва відсутня, дієслівно-іменникове словосполучення відтворює референтну ситуацію). Обряд зберіг архаїчні риси – залишки тотемного світобачення – молоду садили на вивернутий кожух, «що символізував жертвну тварину і за тотемними віруваннями був запорукою майбутнього добробуту» [11, с. 215], магічного значення набувала сокира, яка мала лежати поряд. Обрядодія *чи'сати моло'ду* – своєрідне прощання з незаміжнім життям, яке могло відбуватися, напр., на Вижниччині у день весілля, напередодні шлюбу, у селах Кельменецького р-ну під час післявесільних обрядодій (тобто обрядодія має локальні часові вияви).

Весільна обрядовість реалізує культурні архетипи нації: спільне споживання їжі, обмін, рослинність, перетворення. Специфікою культурних архетипів весільної обрядовості є те, що вони мають передовсім матеріальну, предметну форму: *калач, вінок, весільне деревце* тощо. Матеріальна форма символів зумовлює акціональну частину весільного обряду. Архетип *калач* бере участь у всіх обрядодіях. На відміну від інших, напр., цукру, пшениці, меду, вінка, він втратив свою магічну основу, діалектоносії не пояснюють його призначення, однак калач залишився обов'язковим атрибутом весільного дійства.

У буковинській весільній обрядовості збереглися релікти давнього світобачення, які перетворилися у символи. Таким архетипним залишком є коло. «Магічне триразове обертання по хаті бере, напевно, свій початок від шлюбної звичаєвості давніх слов'ян» [12, с. 75]. Й. Лозинський зауважує, що звичай ходити в хаті по колу – це залишок звичаю ідолопоклоніння. У весільній обрядовості буковинців не збереглась назва обрядодії на позначення імітації руху сонця, вона існує у формі опису: *ста'вати ї коло, ста'вати ї круг, за'водитиси 'колом, ста'вати 'колом, моло'да 'водить процес'їю т'рич'і най'круг с'толу, окруж'л'ати ст'іл, за'водити три 'рази 'кругом сто'ла, три 'рази най'п'рет по'рога оп'ходити, робити круг на 'загород'ї*. Етнограф, дослідник гуцулів на Буковині Р. Ф. Кайндль зазначає, що після триразового обходу

стола молода сідає на призначене їй почесне місце, при цьому вона непомітно підставляє стільки пальців руки під себе, скільки років бажає бути бездітною [13, с. 24].

Спільній весільній трапезі – одній з найголовніших обрядодій, яка сягає прадавніх глибин, коли разом споживати їжу було ознакою доброзичливого ставлення, і яка задовольняє одну з найголовніших потреб людського існування – відводиться велика роль у весільному дійстві. НР «назви споживання їжі» репрезентують мовні одиниці: *прийм'яти, класти за ст'їю, приймаєтиса, пов'їч'ер'ати, пригош'чати л'юдий, пого'ст'уватиса, брати за стіл, класти за стіл, кликати за стіл, сісти за стіл, зай'ти за стіл, почи'нати стіл, при'лагодити сто'ли, нари'хту'вати стіл, за'водити сто'ли на ве'ч'ер'у, загош'чатиса, пригош'чати, вгош'чатиса, часту'вати, ч'їсту'вати*.

Родинна обрядовість (весілля, народження та поховання) становлять цілісність людського життя. Вони мають спільну рису – виступають етапом трансформації, переходом із одного стану до іншого, є рудиментами ініціації.

Архетип перетворення засвідчує перший танець молодої: *на д'ругий ден' в'їс'їл'а // н'їт час танц'у моло'да мог'ла пр'їки'є'датиса кул'гавойу/ кри'войу/ а ў к'їн'ї'ї танц'у во'на ўже 'добре танц'увала //* (с. Іванківці Кельменецького р-ну). Тут виникають асоціації з українською народною казкою «Про кривеньку качечку», в основі якої також лежить ідея трансформації.

Висновки. Буковинське весілля, пройшовши крізь віки, зберегло релікти попередніх світоглядних систем, викристалізувавши досконале театральне дійство.

Література

1. Матушенко В. Б. *Сучасне весілля в контексті української обрядової культури* / В. Б. Матушенко. – К. : Стилюс, 2009. – 200 с.
2. *Словник буковинських говірок* / [заг. ред. Н. В. Гуїванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
3. *Українсько-польський і польсько-український словник* / [упор. Л. В. Біленька-Свистович та ін.] – Львів : Світ, 2004. – 744 с.
4. *Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району* / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
5. *Шило Г. Наддністрянський регіональний словник* / Гаврило Шило. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
6. *Словарь иностранных слов* / [ред. : В. В. Пчелкина, Л. Н. Комарова і др.]. – [10-е изд., стереотип.]. – М. : Рус. яз., 1983. – 608 с.
7. *Румыно-русский словарь* / [сост. Николай Поповский] – [2-е изд. Справ., доп.]. – Кишиневъ. КНИГОИЗДАТЕЛЬСТВО Т./д. «ШЕХТЕРЬ и С'ья», 1922. – 813 с.
8. *Кожоляно Г. К. Духовна культура українців Буковини* / Г. К. Кожоляно. – Чернівці, 2007. – 404 с.
9. *Весілля в селах Горошівці і Чорний Потік Заставнівського району Чернівецької області*. Записав А. Ф. Яківчук. 1966-1967 / А. Ф. Яківчук // *Весілля : у 2-х кн.* / [упоряд текстів, прим. М. М. Шубравська. Нотний матеріал упоряд. О. А. Правдюк]. – К. : Наук. думка, 1970. – Кн. 2 – С. 294 – 333.
10. *Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія* / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К. 2006. – 716 с.
11. *Лановик М. Українська народна словесність : [посіб. для студ. гуманіт. ф-тів. вищ. навч. закл.]* / М. Лановик, З. Лановик. – Львів : Літопис, 2000. – 614 с.
12. *Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні* / Н. І. Здоровега. – К. : Наук. думка, 1974. – 160 с.
13. *Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази* / Р. Ф. Кайндль. – Чернівці : Молодий буковинець, 2000. – 208 с.

УДК 8122(038)

СИМВОЛИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ У ТЛУМАЧНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ СЛОВНИКАХ

Оксана Сімович,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

У публікації представлено вербальний символ як явище культури, описано його неоднорідну природу. Окреслено проблему репрезентації символічних значень у лексикографічних працях.

Ключові слова: символ, символічне значення, семантична структура символу, контекст, словник.

This paper presents the verbal symbol as a cultural phenomenon, and is described its diverse nature. The problem of symbolic meanings representation in lexicographical works has been defined.

Key words: symbol, symbolic meaning, the semantic structure of a symbol, context, a dictionary.

Актуальність. У сучасній лінгвістиці сформувався поняття – мовна картина світу, тобто історично сформована в пересічній свідомості народу система уявлень, що відображена в мові її носіїв. У суті речі це колективна, народна філософія, система поглядів, яку складають як універсальні, так і специфічно національні мовні одиниці.

Лінгвістиці початку ХХІ ст. властива переорієнтація у вивченні мови: ідеться, зокрема, про мову як феномен ментальності людини. Сучасна наука повертається до пізнання людини, її духовного світу і культури. У цьому контексті видається доцільним дати новий поштовх багатом теоретичним та практичним проблемам, які донедавна були об'єктом автономного аналізу. Серед них – поняття мовної картини світу, концепту, символу. Останній, зокрема, тривалий час аналізували як об'єкт філософії або ж як художньо-літературний засіб, культурне явище дійсності.

Символ у художньому тексті має великий потенціал як засіб смислотворення та інтерпретації, відкриття прихованих смислів та виявлення мікротекстів у творі. Символ є тим текстовим компонентом, що має здатність актуалізувати семантико-асоціативний комплекс не тільки авторських, а й читацьких смислів; впливати на «народження» тексту та на його розуміння. Символи подають ту саму реальність ніби в «іншій», збільшеній перспективі, указуючи на цілу низку прихованих, на перший погляд, асоціацій між словами, речами та ідеями. Тому – принаймні в побутовому розумінні – символи здаються чимось більшим, аніж просто знаки, а процес символізації думки полягає у витлумаченні вже наявних семіотичних систем. Мабуть, тому словники символів та словники культури викликають інтерес серед широкого кола читачів – часто навіть більший, як зацікавлення лексиконами тлумачного чи енциклопедичного типу. Символи завжди неоднозначні: це і слова, і дії, і зображення. Не кожне слово є символом, як і не кожне зображення чи дія стають символічними. Не кожна символічна дія, оформлена вербально, буде так само залишатися такою (дія *обв'язувати щось червоною ниткою* є символічною – символізує захист від зла, оберіг та ін. Проте відповідне словосполучення не закріпилося в мові як таке, що має символічне значення, хоча в семантичній структурі символу-прикметника *червоний* також розвинулося значення 'відмежованість від чужого, ворожого світу'). Слова, що «виросли» до рівня символу в одному контексті, не завжди зберігають символічність в іншій (художньо-)мовній системі і функціують відповідно у прямому або переносному значенні.

На перший погляд, символічні слово, зображення, дія мають багато спільного, проте їх не можна сплутувати, адже всі вони мають різну основу. Проте між ними також є глибинний зв'язок. Розвиваючись на ґрунті національної мови, слово-символ має цілком іншу природу, ніж те ж слово у мовній системі: воно й далі залишається тією ж лінгвальною одиницею, проте модифікує свою семантичну, радше семну структуру. Як і більшість слів мовної системи, символ є багатозначним, проте – на відміну від загальноживаного слова – він цілком інакше реалізує свою багатозначність у тексті. Актуалізуючись у контексті культури, символ має здатність накопичувати вже виявлену в попередніх контекстах семантику та актуалізувати в одному художньо-мовному контексті увесь спектр символічних значень одночасно. У кожному тексті символ функціює вже як багатозначний і може відразу розгортати кілька символічних співзначень: *Чи вогонь горить, чи полум'я палає, Чи на Наталці золотий вінок сіяє? Не вогонь горить, не полум'я палає, То на Наталці золотий вінок сіяє* [3, с. 291], де вербальні символи *вогонь*, *полум'я* мають основне значення 'чистота, очищення'. Проте навіть у такому «любовному» контексті в семантичній структурі символів зберігається семантика 'сонце', 'світло', 'життя', 'душа', 'кохання', 'вродження'; на периферії – 'туга, жаль', 'нищення, руйнування'. Загалом символ *вогонь* належить до *архетипових*, що разом із *неархетиповими* національними символами формують та репрезентують систему кожної національно-мовної культури. Як архетиповий символ, *вогонь* збігається в багатьох символічних значеннях із відповідним символом в інших національно-мовних системах [див.: напр.: 7, с. 352–353], проте в українській мові його символічні значення, безперечно, розвиваються на національному мовному ґрунті. Символ *калина* відомий не тільки українцям, а й іншим слов'янам, проте саме на національній основі сформувався його символічне значення 'Україна, рідний край' [8, с. 296].

Трансляція культурно-історичного досвіду багатьох поколінь ґрунтується на глибоких національних традиціях, збережених у пам'яті народу. Завдяки цьому формується досить стійка система цінностей, що відображає ідеали народу у фольклорі. Відповідно фольклор є не якимось рудиментом первинної культури, а феноменом духовного життя народу. Реалізуючись вербально, такі символи-речі завдяки багатоплановості свого змісту, зв'язку зі словесним знаком, що стає формою вираження символу-речі, та різноманітним контекстам збагачує, поглиблює не тільки свій зміст, а й внутрішню форму слова, що набуває статусу символу.

Те, що вихідним у формуванні символічного значення слова є семантика загальноживаних слів, зумовлює залежність значення слова-символу від світоглядних традицій, що властиві відповідній етнічній групі, народові. Цей чинник є необхідною умовою адекватного (у символі – наближення до такого) розуміння семантичного наповнення слова. Тому потрібно постійно усвідомлювати співвіднесення між словом, його лексичним значенням і об'єктом символізації. Проте розвиток семантики слова-символу здійснюється переважно на базі одного із значень чи окремих семантичних компонентів слова, тобто процес символізації, яка є непрямим відображенням об'єкта, опосередковується значенням базового слова.

Контекстуальне оточення слова-символу зумовлює перерозподіл сем, зміну їхньої активності. Периферійна семантика семантичної структури слова із символічним значенням є широко розгалуженою. Її семи, не стало закріплені в семантичній структурі, можуть бути більше або менше віддаленими від інтегральної семи, що об'єднує загальномовне з індивідуально-авторським. Оскільки підставою для утворення символічного значення є семантико-асоціативні зв'язки відображеної думки, ідеї, поняття, з одного боку, та введеної ознаки, з іншого, то стимулом для такого асоціативного зв'язку означуваного та означеного може бути актуалізація будь якого типу сем – потенційних, диференційних, асоціативних. Індукування постійних асоціацій стає однією з найважливіших причин вибору того чи іншого слова та «перетворення» його на символ. Символічне

значення зазвичай пов'язане з одночасним індукуванням кількох значень, які й творять його семантичну структуру. Частина компонентів семантичної структури слова-символу стає ніби фоном для вираження відповідного символічного значення, однак ці неактивні компоненти можуть актуалізуватися під впливом іншого контекстуального оточення. Водночас слово-символ частково видозмінює семантику слів у контексті, підпорядковуючи собі мікроелементи, наділяючи їх символічною функцією. Ці процеси сприяють тому, що слово-символ не має чітко окресленого і вузького значення, а лише натякає на нього, указує реципієнтові на шляхи інтерпретації семантики слова-символу, які часто лежать у позамовній площині. Тому навіть заданість митцем символічного значення не є абсолютною, оскільки формування семантичної структури слова-символу може змінюватися – розширюватися чи звужуватися – завдяки включенню реципієнтом тих чи інших семантичних компонентів у семантичну структуру слова, що впливає на можливості інтерпретації символу. Тоді виникає логічне запитання: чи можливо (і чи доцільно взагалі) репрезентувати символічне значення слова у словнику. Зазвичай те, що можна визначити як символічне значення, у лексикографічній праці можуть викладати або як образне значення (із ремаркою *обр.*), або ж описово. Скажімо, загальновідомий символ *калина* у словниках української мови представлено так: СУМ взагалі не згадує про символічне значення, викладаючи слово лише як назву рослини [10 IV, с. 76]. Натяком на символ може слугувати хіба що «у порівняннях. *Дівчина чорнява та рум'яна, як калина, встала, щоб вискочити на берег*» – із покликанням на І.Нечуя-Левицького [там само]. Однак представників іншої – неукраїнської – національно-мовної культури така цитата й коментар аж ніяк не «скажуть» нічого про символ *калина* в українській мові. Не відступають від традицій СУМ й укладачі Великого тлумачного словника сучасної української мови, які продублювали значення одинадцятитомного словника [2, с. 411]. Натомість іншою є інтерпретація слова *калина* у словнику початку минулого століття за редакцією Б.Грінченка. Друге значення слова лексикограф викладає як «дївство, а также кровавый знакъ на сорочкѣ после перваго совокупления» [9 II, с. 210], у суті речі формулюючи одне з основних (проте не єдине!) символічне значення слова 'чистота, цнота' [див.: 8, с. 292]. Інакше виглядає вербальна репрезентація символу дівочого вінка у словниках української мови: слово *вінок* СУМ не фіксує осібно як символ, проте все ж таки дає досить багату інформацію про нього, виокремлюючи словосполучення *забрати вінок* – 'позбавити незайманості' (*Вона не тяжка, але вінок забрав я в неї* [Вільде]) [10 I, с. 677]. На перший погляд, видається, що завадило те, що вербальний символ сформувався і функціонує передусім у текстах фольклору, які не найбільше представлені в ілюстраціях тлумачних словників, проте далі натрапляємо на словосполучення *загубити вінок* 'утратити незайманість' із покликанням на словник за редакцією того ж таки Бориса Грінченка, який, до речі, символічне значення слова *вінок* виклав як окреме: 'незайманість, дівоча чистота'; пор. також: *вінець, вінок* «дївство, дївственность» [9 I, с. 238, 239]. До того ж одинадцятитомний Словник української мови подає ще три символічних значення, актуалізовані у словосполученнях: *носити вінок* – бути незайманою дівчиною та *терновий вінок*, описавши останній взагалі як символ страждання та *лавровий вінок* – символ слави, перемоги, нагороди [10 I, с. 677]. Саме так академічний тлумачний словник репрезентує три основних символічних значення слова *вінок*: 'незайманість, дівоча чистота', 'слава, перемога', а також традиційне для вербального символу *терен* 'страждання', що актуалізується у словосполученні *терновий вінок*. Символічне значення слова *вінок* позначилося і на словосполученні *як у вінку* – 'дуже гарно, чисто' [10 I, с. 677]. Натомість більше інформації про значення символу подають діалектні словники, зокрема ті, що репрезентують духовну культуру українців. Проте сумнівним видається, що представникові іншої мовної культури, навіть такому, який цікавиться українством, спаде на думку зазирнути до діалектних словників.

Символічне значення, зокрема, репрезентує один із діалектних словників гуцульських говірок: *вінок* 'дівоча цнота' [1, с. 268]; *вінец* зі значенням 'вінчання' подає Олекса Горбач [5, с. 457].

Відома ще одна категорія словників, що спеціально репрезентують духовно-матеріальну культуру українців, – словники символів і словники-довідники, у яких символ займає значну частину серед інших знаків культури. Проте не забуваймо, що не кожний знак культури, не кожний *речовий* символ функціонує також і як символ *вербальний* (символом матеріально-духовної культури є вінчик, проте слово *віник* так і не розвинуло у семантичній структурі символічного значення), тобто не всі словники такого типу диференціюють речовий та вербальний символ, до того ж такі праці мають передбачуваний «недолік»: для витлумачення символічного значення потрібний широкий контекст, якого, звичайно ж, не мають змоги подати навіть спеціальні словники символів. Тому єдине, що залишається укладачам, – перерахувати можливі символічні значення (або ж символіку). Наступний крок – самотужки шукати у словниках енциклопедичного типу та в етнолінгвістичних словниках, звідки ж розвинулася та чи інша символіка та чи розвинулася вона як значення слова. Започаткований багато років тому Словник вербальних символів, частини якого опубліковано в «Діалектологічних студіях» (Вип. 2–7) намагався представити саме символ як слово. Обмежений перелік символів зумовлений не тільки тим, що символічні значення розвинула незначна кількість символів матеріально-духовної культури українців, а й тим, що словник такого типу може вмістити та репрезентувати лише традиційні слова-символи. Це пов'язано передусім із відкритістю семантичної структури символу, а тому перерахувати всі символічні значення – практично не до снаги дослідникові. Укладені фрагменти словника передбачають також подальший розвиток значень слова-символу, оскільки цю категорію мовної культури значною мірою визначає безмежна здатність читацької інтерпретації. Пропоновані у словниках символів тлумачення (почасти – значення) мають слугувати лише *поштовхом* до розвитку та формування обмежено-безмежної семантики символу.

Література

1. Астаф'єва М., Воронич Г. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова [Текст] / Марія Астаф'єва, Ганна Воронич. – Івано-Франківськ, 2014. – Т.1.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст]. – Київ; Ірпінь, 2001. – 1440 с.
3. Весілля: У 2 кн. / Упор. М. Шубравська. – Київ, 1970. – Т. 1.
4. Войтович В. М. Українська міфологія [Текст] / В. М. Войтович. – Київ, 2002. – 664 с.
5. Горбач О. Словник діалектної лексики південноволинської говірки сіл Ступно й Мошаниця, кол. повіту Здолбунів [Текст] / Олекса Горбач // Зібрані статті: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1977. – Т.5. – С. 434–523.
6. Жайворонок В.В. Знаки етнокультури: словник-довідник [Текст] / В. Жайворонок. – Київ, 2006. – 706 с.
7. Керлот Х. Словарь символов [Текст] / Х. Керлот. – Москва, 1994. – 608 с.
8. Сімович О. Словник вербальних символів: калина [Текст] / Оксана Сімович // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір [збірник наукових праць]. – Львів, 2005. – С. 287–297.
9. Словарь української мови / За ред. Б.Грінченка: У 4 т. – Київ, 1907.
10. Словник української мови: В 11 т. – Київ, 1970–1980.
11. Словник символів / За ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко. – Київ, 1997. – 156 с.

УДК 811.161.1'37

МОВА ЯК СПЕЦІАЛЬНА СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ДОСВІДУ

Валентина Сімонок,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов №1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Висвітлено принцип мовної відносності, який дозволяє створити картину всесвіту при схожості або співвідносності мовних систем, та принцип мовної додатковості, який означає, що в мовній картині світу крім центральних є периферійні ділянки, які залишаються за межами логічного відображення.

Ключові слова: принцип мовної відносності, всесвіт, мовна система, та принцип мовної додатковості, периферійна ділянка, логічне відображення.

The article deals with the principle of linguistic relativity, which allows to create a picture of the universe due to similarity or correlation of language systems and the principle of language complementarity, which means that besides central areas there are peripheral areas in the language picture of the world that remain outside the logical reflection.

Key words: the principle of linguistic relativity, the universe, language system and the principle of language complementarity, a peripheral area, logical reflection.

Актуальність. Дійсність, що не має меж у своїй різноманітності, відбивається у свідомості людини за допомогою дискретних одиниць мови. Загальновідомим є той факт, що реальність уявляється в цілому однаково народами, які знаходяться на одному рівні соціального розвитку, вона переломлюється крізь призму їхніх мов у вигляді нетотожних відрізків, що відбивається у лексико-семантичних системах мов. У випадку, коли певні об'єкти номінації є життєво важливими для однієї нації і другорядними для іншої або навіть відсутні в екстралінгвістичному оточенні цієї нації, розрізнення у системах значень перебувають на поверхні і не потребують будь-яких коментарів: вони пояснюються виключно екстралінгвістично.

Поняття, відомі одній нації через словесне їхнє втілення, але незнайомі іншій, тобто не мають у національній мові словесного вираження, є для другої нації абсолютними вербальними лакунами. Самі ж об'єкти номінації, властиві певному мовному колективу, називають власне реаліями. Серед абсолютних вербальних лакун виділяються абсолютні номінативні лакуни (наприклад різна кількість відтінків снігу у французькій та ескімоській мовах і, відповідно, різні межі між поняттями) і етнографічні диференціації, що не мають аналогів в інших мовах. На думку Б.Рассела, об'єкти номінації, невідомі даній мові, є зовсім недосяжними для її носіїв [3, с. 2-14]. Зрозуміти значення слів, які номінують відсутні для даного мовного колективу реалії, можна, але для цього треба володіти лінгвістичними знаннями цих значень.

Вже в античні часи виникає ідея мовної спорідненості, яка остаточно запанувала в науці з кінця XVIII і особливо в XIX ст. Наприкінці XVIII ст. англійський дослідник Дж.Джонс, німецький філолог Ф.Шлегель висловлюють думку про існування в минулому прамови, яка стала джерелом усіх сучасних індоєвропейських мов. І хоч рівень тогочасної науки не дозволяв досягнути витоків прамови і її цілісну систему, через що уявлення тогочасних учених про прамову були багато в чому хибними, сама ідея походження індоєвропейських мов із спільного джерела була плідною і розвивалася в подальшому як в індоєвропейській сім'ї мов, так і в інших мовних сім'ях.

Протягом XIX ст. кілька поколінь мовознавців проводили активне вивчення порівняльної граматики мов індоєвропейської сім'ї й окремих її груп. При цьому спонтанно виявилось, що спільні корені й лексеми зумовлені двома причинами: по-перше, спільністю походження мови, що є питомою для всіх мов, які належать до сім'ї, і, по-друге, запозиченнями пізнішого часу, які виникають унаслідок мовних контактів.

У XIX ст. основна увага дослідників була зосереджена на питаннях становлення й розвитку фонетичного та граматичного складів мов. На кінець століття, із посиленням пошуків законів розвитку мов, у поле зору потрапляють і закономірні семантичні зміни слів.

У середині минулого століття В.Гумбольдт звернув увагу на своєрідність відображення дійсності у різних мовах. Наріжним каменем його теорії стала концепція мови як «духу народу» [2, с. 267]. На його

думку, головне призначення мови – перетворювати світ у думки, тобто мислення народу визначати мовою. У ХХ ст. до теорії В.Гумбольдта звернулися мовознавці різних напрямків. Вони висловлювали думку, що поведінка людей перебуває під впливом мови, яка є засобом спілкування в даному суспільстві, і що повне усвідомлення дійсності неможливе без мови. Довкілля – це безладний потік різноманітних вражень, закон і порядок у який вносить мова. Але у кожній мові свої власні форми, тому й дійсність уявляється по-різному людям, які розмовляють різними мовами. Мова виступає як спеціальна система організації людського досвіду. Звідси робиться узагальнення, що й логіка не відбиває дійсності, а залежить цілком від мови. Згідно з принципом мовної відносності такі фізичні явища дозволяють створити подібну картину всесвіту лише при схожості або принаймні співвідносності мовних систем.

Г. Брутян, на протиположності принципу мовної відносності, висунув принцип мовної додатковості, який полягає у тому, що у мовній картині світу (МКС) є, крім центральних, периферійні ділянки, які залишаються за межами логічного відображення. Через словесні образи і мовні моделі відбувається додаткове «бачення світу». Мовне моделювання світу отримують у вигляді логічного відображення, що забезпечує створення більш «повної картини довкілля у свідомості людей» [1, с. 57]. Однак і ця теза не знайшла загального визнання.

Згідно з концепцією Л. Вайсгербера, мова перетворює навколишній світ в ідеї. Мова – це безперервна діяльність, яка визначає спосіб сприйняття дійсності. Мови різних народів – це різні картини світу [4, с. 59]. Але не слід забувати таке поняття, як «наївна картина світу», яка присутня у мовному мисленні усіх без винятку народів і передається з покоління в покоління. Звісно, що наївна картина світу може підлягати зміні у зв'язку із рухом народу вперед на шляху до пізнання явищ дійсності, але її базові поняття, як правило, залишаються незмінними. Разом з тим наївна картина світу у народів, що перебувають на одному рівні соціально-історичного розвитку і живуть поряд, продовжує відбивати специфічні риси мовного мислення цих народів. Наголошуючи на своєрідності мовних картин світу, дослідник і його однодумці залишають поза увагою те спільне, що є в мовах, і дозволяє порівнювати ці картини світу. Насправді мова відбиває те, що пізнає людина. Мова не вносить порядок у природу, хоч формує мислення, фіксує закони довкілля, відкриті людиною. Оскільки для різних мов є спільним об'єкт відображення, мова може служити засобом зв'язку між людьми. Деталі у вираженні окремих явищ у мові та їх ступінь не впливають на концептуальну картину світу (ККС).

Так, у мовах сучасного європейського культурного ареалу спостерігається безумовна єдність у тому, що стосується центральної ролі серця як зосередження емоцій, разом із тим щодо сприйняття інших органів спостерігається розходження. Зокрема в українській наївній картині світу серед джерел емоцій у тілі людини повністю відсутня селезінка, чого не можна сказати про західноєвропейські мови, наприклад французьку: *ne pas se fouler la rate*, «не навантажувати себе роботою» буквально «не м'яти собі селезінку» або *dilater la rate* – «розсмішити до сліз», буквально «розтягнути селезінку». З іншого боку, всі європейські мови ігнорують нирки, в той час як у китайській наївній картині світу у них поряд із серцем локалізується частина емоцій. У мовах Західної Африки центральну роль у наївній картині світу відіграє печінка як місце зосередження емоцій.

Л. Вайсгербер вважав, що мовна форма визначає зміст, отже коли в мові немає певної форми, то в ній немає й відповідного поняттєвого змісту, тим самим мовці не сприймають окремих реалій. Однак це зовсім не так. Хоч у мові слов'янина немає окремих слів на позначення пальця на руці й на нозі, а в мові француза є *doigt* і *orteil*, це не означає, що слов'янин і француз по-різному сприймають об'єктивну реальність і що слов'янин не розрізняє самі ці предмети і їх відмінності.

Стосунки людини з об'єктивною реальністю здійснюються не тільки за допомогою мови. Мова, незважаючи на її величезну роль в аналізі й класифікації фактів і явищ реальної дійсності, не може відокремити людину від безпосереднього існування в цій дійсності і постійного до неї пристосування. Однією з форм пристосування є збагачення мови новими одиницями, які відбивають нові здобутки пізнання, в тому числі в практичній діяльності. Запозичення є однією з форм освоєння досвіду, зокрема досвіду народів, з якими інший народ перебуває в контакті.

Розглядаючи такі величини, як мова, мислення і об'єктивний світ, слід визнати, що мова є похідним явищем від об'єктивного світу. Вона відбиває діяльність, мислення й матеріальні умови, в яких ця діяльність відбувається. Відбиваючи в собі об'єктивний світ і свідомість, що його відображає (а процес відображення не має дзеркального характеру), кожна мова здійснює це неоднаково. Ця неоднаковість відображення може бути пояснена різними причинами.

По-перше, здійснюють свій вплив матеріальні і соціальні умови існування носіїв мови.

По-друге, людська свідомість пізнає об'єктивну реальність шляхом постійних пошуків, у процесі яких люди можуть і помилятися, що відбивається на мовах різних людських колективів і створює різноманітні «картини світу».

По-третє, кожна мова має свою власну структуру. Ця внутрішня система пов'язана закономірними відношеннями, що існують між її частинами, і включення до неї нових фактів завжди відбувається залежно від цих відношень. Нарешті, сукупність мовних значень не є чимось незмінним, як і все в світі. Це – інтелектуальні зміни мови, яка, на перший погляд, має бути більш однорідною, але містить у собі велику кількість змін, зумовлених багатьма причинами. Тут діють сили, які не можна осягти розумом і визначити за допомогою понять. Фантазія і почуття викликають індивідуальні образи, в яких відображається індивідуальний характер народу. В цьому разі той самий зміст може бути виявлений у безмежній кількості форм. Це стосується не тільки мови цілого народу, а й мови окремого індивідуума, що пояснюється багатьма внутрішніми і зовнішніми чинниками. У цій царині виявляється національна своєрідність мови, породжена національною своєрідністю бачення світу.

Означений процес пояснюється тим, що людина у процесі пізнання природи наближається до неї і виробляє своє внутрішнє сприйняття залежно від того, у які відношення вступають духовні сили.

Мова перебуває в безперервному розвитку у зв'язку зі змінами в суспільстві. У науковій літературі відзначалося, що мова кам'яного віку не могла б задовольняти потреби сучасного суспільства, та й приклад мовної історії останніх двох сторіч, особливо позначеної змінами структури мови під впливом бурхливого науково-технічного, економічного, культурного розвитку протягом XX ст., підтверджує це. Наші предки (українці, росіяни, німці та ін.) минулого сторіччя (якщо уявити таку можливість) ледве розуміли б свою рідну мову в сучасному її функціонуванні в певних сферах діяльності, у той час як ми їхню чудово розуміємо. Рано чи пізно у процесі розвитку виникає невідповідність між наявним у певний момент станом мови і необхідністю вираження нею нових явищ, думок. Така необхідність задовольняється, з одного боку, змінами в мові внаслідок внутрішніх процесів, з другого – шляхом запозичування в результаті суспільних контактів.

Питання контактів, незважаючи на його нібито очевидну простоту, складне хоч би через різноманітність і багатоглибкість таких етнічних контактів українців, їхніх предків з різними народами у різних напрямках - схід, захід, південь, північ. Про них багато чого можуть розповісти самі слова, серед яких у нашій мові є лексеми англійського, французького, німецького, італійського, іспанського, голландського, португальського походження. Одні з них потрапляли в українську мову безпосередньо, інші – через посередництво інших мов.

Оцінюючи запозичені слова з погляду тривалості їх функціонування в українській мові, можна виділити серед них давні, що ввійшли ще в дописемний період, ті, що входили на різних історичних етапах контактів українського народу з іншими народами у писемний період розвитку мови, і ті, що входять до нашої мови нині і щодня, через постійну взаємодію з іншими мовами.

Аналіз історії й суспільно-політичних причин запозичування слів в українську мову з європейських доводить, що означений процес розпочався на давніх історичних етапах. Протягом історії входження в українську мову запозичень із романських і германських мов спостерігається певна хронологічна послідовність, особливо на початкових етапах контактування з тією чи іншою мовою. Пізніше диференціація відбувається не за хронологією, а за сферами функціонування, що дозволяє виявити певну кореляцію етнічних і соціальних аспектів: з французької мови запозичуються назви, пов'язані з модою, побутом; з німецької – з ремісничою, військовою справами; з англійської – з економікою, технікою, спортом. Цей процес із економічним, соціально-політичним, культурним розвитком суспільства поступово прискорювався.

Література

1. Брутян Г.А. Гіпотеза Сепира-Уорфа / Г. А. Брутян. – Єреван: Луйс, 1968. – 66 с.
2. Гумбольдт В.О. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человеческого рода / В.О. Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 297 с.
3. Rassel B. Logical positivism / B. Rassel // *Revue Internationale de philosophie*. – 1950. – V. 4. – № 18. – P. 2-14.
4. Weisgerber L. Vom Weltbild der deutschen Sprache / L. Weisgerber Dusseldorf, 1950. – 296 p.

УДК 811.161.2'374

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВОМИСЛЕННЯ В ІНТЕГРАЛЬНО-ІДЕОГРАФІЧНОМУ ВИМІРІ

Наталія Сніжко,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України

Запропонована методологія інтегрально-ідеографічного вивчення історії українського мовомислення з використанням інформаційних баз словників різних типів, укладених в Україні та за кордоном упродовж XVII – XXI ст.

Ключові слова: історія українського мовомислення, зведений словник, інтегральна лексикографія, інтегрально-ідеографічне моделювання, макронаукова парадигма.

The author proposed a methodology of integral ideographical research of the history of the Ukrainian lingual thinking based on informational basis of various Ukrainian dictionaries published in Ukraine and abroad during XVII – XXI centuries.

Keywords: history of Ukrainian lingual thinking, summary word index, integral lexicology, integral ideographical modelling, macro scientific paradigm.

Початок XXI ст. позначений утвердженням макронаукової парадигми знань, яка охоплює надбання нових лінгвістичних галузей (лінгвокультурології, лінгвоконцептології, лінгвофілософії, етнолінгвістики, соціолінгвістики, інтегральної лексикографії та ін.) й спрямована на комплексне дослідження історії України й української мови.

Українськими вченими формуються наукові засади дослідження мовної картини світу та української концептосфери (П. Ю. Гриценко, Н. Ф. Клименко, Л. А. Лисиченко, П. В. Мацьків, Н. О. Мех, М. В. Скаб, Т. В. Радзівська, Н. В. Сніжко та ін.), упорядковуються зібрання авторських, нових та актуалізованих слів і значень (Г. М. Вокальчук, О. М. Демська, Є. А. Карпіловська, А. М. Нелюба, Н. М. Сологуб, Л. В. Струганець, О. М. Тищенко та ін.), укладаються загальномовні й аспектні словники з оновленими реестрами (І.С. Гнатюк, В.В. Жайворонок, Л.О. Симоненко, В. Г. Склярєнко, Т. В.

Цимбалюк-Скопненко, В. В. Чумак та ін.). У лексикографічних базах даних зосереджується багатий матеріал для різноаспектних досліджень розвитку лексичного складу української мови, а на його основі – моделювання мовної й концептуальної картин світу українців багатьох поколінь.

Актуальною проблемою української лінгвістики початку ХХІ ст. є формування методології інтегрально-ідеографічного дослідження лексичного складу мови. Серед найважливішими **завдань** цього напрямку: 1) створення загальномовного тезауруса з такою системою навігації, яка передбачає дослідження структури й функціонування лексики на певних часових зрізах та в діахронії; 2) здійснення загальномовного ідеографування лексики, тобто розбиття лексичного складу мови за смисловими групами слів; 3) з'ясування особливостей співвідношення поняттєвих груп слів та відтворення ієрархічного упорядкування лексики; 4) стратифікація лексики за функціонально-стилістичними розрядами; 5) визначення українських моделей метафоризації, полісемії тощо. Здійснення перелічених завдань сприятиме комплексному дослідженню лексичного складу мови як класифікатора суспільного досвіду [1; 9; 10; 11].

Задля створення універсальної лексикографічної бази даних науковці відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України сформувавши **Зведений словник лексики української мови кінця ХVІІІ – поч. ХХІ ст.** До його складу ввійшли реєстри 20 різних за типами та часом створення словників [7; 8; 12]. Інтегральний лексичний тезаурус має зони граматичної, семантичної та функціонально-стилістичної інформації, отже, є оптимальною основою для комплексного вивчення історії розвитку мови й суспільства, збереження усіх лексичних надбань мови [2].

Лексичне ядро сучасної української мови засвідчене 11-томним Словником української мови (СУМ), Великим тлумачним словником сучасної української мови (ВТС), Великим зведеним орфографічним словником (ВЗОС) (за ред. В.Т. Бусла) та Українським орфографічним словником (Орф-09) (за ред. В.Г. Скляренка). Зіставлення реєстрів 11-томного СУМа з реєстрами новітніх словників ВТС, ВЗОС та Орф-9 відтворює потужне наповнення української лексики новими питомими та запозиченими словами на позначення нових реалій, а також актуалізованою лексикою. Укладачі словників ВТС та ВЗОС (за ред. В.Т. Бусла) включили до реєстрів лексику зі «Словаря української мови» Б.Д. Грінченка, яка не була подана в СУМі, а також ввели значну кількість новітніх термінологічних назв із медицини, біології, інформатики та ін. галузей знання. Отже, сукупний реєстр Зведеного словника відтворює динаміку розвитку словникового складу мови й особливості його лексикографування різними словниками та авторськими колективами. У цьому полягає **новизна** дослідження. Розширення джерельної бази системного вивчення лексики та з'ясування закономірностей мовомислення в діахронії – **перспективний** напрямок дослідження, який збагатить теорію лінгвістики й макронаукових досліджень розумінням сутності понять *мова, мислення, поліфункційність мови, моделі української когніції, константи української культури, закономірності мовної концептуалізації, український концептуарій* тощо.

Динамічні зміни українського лексикону, а також українського мовомислення упродовж останніх трьох століть є **предметом** нашого дослідження. Поняття *мовомислення* вживаємо на позначення взаємодії мови й мислення, спрямованих на пізнання світу мовцями. Основу для дослідження змістової сторони мови, що відтворює пізнавальні досягнення народу, дають тлумачні словники. Внаслідок зіставлення поняттєвої структури лексики 11-томного СУМ та ВТС (за ред. Бусла) з'ясуємо традиційні та нові напрями розвитку лексико-семантичних засобів мови. Виявляємо: 1) поступове збагачення концептосфер ЛЮДИНА, ПРИРОДА, ПРАЦЯ, НАУКА, ТВОРЧИСТЬ; 2) активне розширення словесних засобів вираження поняттєвих груп ДЕРЖАВА, МОВА, МОВЛЕННЯ, МОВОМИСЛЕННЯ, КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ, ЕКОЛОГІЯ; 3) розгортання нових для української ментальності концептів ІНТЕРНЕТ, ТУРИЗМ, ДИЗАЙН, ФОБІЇ тощо [6, 8, 9, 10, 11].

Давню основу традиційно високих наукових досягнень українського народу маємо змогу дослідити за матеріалами «Лексикону словеноросського» П. Беринди (ХVІІ ст.) [3]. У ньому знаходимо прадавнє українське розуміння понять **наука, слово, розум, мудрість, творчість, закон, любов, істина, свобода** та ін. Словник містить значну кількість композитів, що свідчать про високий науковий та гуманістичний рівень розвитку суспільства того часу: *любомудр, любомудріє, лоботрудіє, любословіє* та под. Структуру словника складають різні тематичні групи (назви занять, ремесел, знарядь праці, абстрактна лексика тощо). Подана у словникові і лексична основа медичної галузі знання (*горло, кістка, кров, хвороба, лікар, аптека, шпиталь*). Слово **зір**, наприклад, П. Беринда тлумачить як одне з п'яти чуттів людини [3, с. 41]. Автор застосовує досконалі на той час способи лексикографічного відтворення поняттєвої структури мови (родові й видові назви), її багатой синоніміки, подає зразки оформлення метафоричного й образного вживання слів.

Системне вивчення особливостей розгортання української концептуалізації світу за словниками П. Беринди, П.П. Білецького-Носенка, Б.Д. Грінченка, 11-томного СУМа, ВТС (за ред. В.Т. Бусла), Словником іншомовних слів (за ред. О.С. Мельничука), Сучасним словником іншомовних слів (укладачі: О.І. Скопненко та Т.В. Цимбалюк) засвідчує динаміку розвитку української мови як складної системи, що містить загальноживану й термінологічну лексику, давню й нову, питому й запозичену тощо. Постає історія українського осмислення наукової й ненаукової картин світу, вимальовуються контури глобальної картини світу.

Внаслідок системного аналізу усіх іменників, зареєстрованих укладачами загальномовного 11-томного СУМ, з'ясуємо, що серед них значну частину складають медичні, анатомічні, біологічні, фізіологічні терміни. У тлумачному словникові вони позначені ремарками *мед., анат., фізіл., біол.* Це об'ємні групи назв галузей медицини, хвороб, хворобливих станів, способів лікування та діагностування хвороб тощо. Підгрупу слів на позначення запальних процесів, напр., складають слова: *апендицит, бленорея, бронхіт, ішіас*,

мастит, метрит, неврит, отит, перитоніт, плеврит, проктит, простатит, стоматит, тонзиліт, трахеїт, холецистит, цистит та ін. Способи лікування в 11-томному СУМі відтворені словами: вітамінотерапія, гідротерапія, озокеритотерапія, рентгенотерапія, серотерапія, термотерапія і т. д.

Варто зазначити, що новітні словники засвідчують значне наповнення груп лексики на позначення найменш хвороб та способів їх лікування і виявляють активну роль інтернаціональних елементів (артеріо-, бронхо-, офтальмо- та ін.) при творенні нових слів. За матеріалами Зведеного словника лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. з'ясовуємо, наприклад, що слово *артеріальний* вперше в українській загальномовній лексикографії зафіксоване Є. Желехівським та С. Недільським у «Малорусько-німецькому словнику» (1886 р.). З. Кузеля та Я. Рудницький, автори «Українсько-німецького словника» (1943 р.), наводять питоме слово *б'ючка* для позначення артерії. Нині, як засвідчують укладачі ВТС та Орф-9, словотвірне гніздо з коренем **артеріо-** нараховує кілька десятків назв, серед яких: *артеріалізація, артеріально-альвеолярний, артеріально-венозний, артеріально-капілярний, артеріально-судинний, артеріографія, артеріологія, артеріологічний, артеріофросклероз, артеріофезографія, артеріофезометрія, артеріоплетизмографія, артеріосклеротичний, артеріостеноз, артеріотомія* та ін. Зведений словник детально відтворює розвиток власне українського словотворення й зосереджує знання про взаємодіяння української мови з іншими мовами світу. Інтенсивне запозичення іншомовної термінології підкреслює високі потенції української мови й української науки.

Зведений словник відтворює вагомість кожної лексикографічної праці в дослідженні історії українського мовомислення. Великою заслугою укладачів 11-томного СУМ є те, що вони детально відтворили взаємодію структурно-функціональних розрядів лексики, засвідчили моделі української метафоризації, образного вживання слів, напрями та способи розгортання полісемії, розвиток синонімічних рядів та словотвірних гнізд, отже, представили лексичний склад української мови в структурно-функціональному вимірі. Кожне слово постає як елемент Вічності (за визначенням В.М. Русанівського) [4], як творче начало концептуалізації світу, що суголосне вченню лінгвофілософів та лінгвоконцептологів (В. Гумбольдта, О.О. Потебні, І. Огієнка, С.Я. Єрмоленко, Ф.С. Бацевича, Н.О. Мех та ін.) про мову як оселю духу.

Внаслідок системного автоматизованого опрацювання предметної семантики (за матеріалами 11-томного СУМ) нам вдалося визначити групу слів з найвищим творчим потенціалом (*душа, любов, серце, кров, сіль, мед, голос, слово, час*) [9, с. 25]. До розряду слів, які вживаються у ролі термінів у медичині або суміжних з нею галузях, а також є компонентами фразеологізмів, образних виразів чи порівнянь, належать слова: *блокада, ворота, гіпс, молоточок, паличка, свічка, сироватка, сумка, труба, шишка, шлях, шум, цілина, язик* та ін. Назви частин тіла людини та її найважливіших органів (*голова, рука, нога, горло, жила, зуб, серце, око, шия*) є потужною основою розвитку української фразеології. Цю особливість засвідчує Словник фразеологізмів української мови (укладачі: В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко), у якому фразеологічні одиниці згруповані за частотністю їх компонентів [6, с. 788–1097].

Висновки. Отже, інтегрування інформації про давні й нові лексичні одиниці мови в електронній лексикографічній системі «Зведений словник лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст.» – запорука збереження національно-мовного багатства й джерело всебічного дослідження особливостей функціонування мовної системи. Застосування методології інтегрально-ідеографічного дослідження лексики увиразнює традиційно високий рівень розвитку мови й українського народу та сприяє ґрунтовному вивченню історії його мовомислення.

Література

1. Бартмицький Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Перевод с польского. – М.: Индрик, 2005. – 528 с.
2. Гриценко П.Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії / П.Ю. Гриценко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник. – К., 2011. – С. 238–249.
3. Лексикон словеноросійський Памви Беринди / Підготовка тексту і вступна стаття В.В. Німчука. – К.: Вид-во академії наук Української РСР, 1961. – 272 с.
4. Русанівський В.М. У слові – вічність: (Мова творів Т.Г. Шевченка). – К.: Наук. думка, 2002. – 240 с.
5. Словник української мови. – Т. I–XI. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
6. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
7. Сніжко Н.В. Динаміка лексико-граматичної системи української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. (напрями та перспективи інтегрального лексикографічного моделювання) / Н.В. Сніжко // Наукові записки. – Випуск 126. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 242–248.
8. Сніжко Н.В. Зведений словник лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. в інтегральних дослідженнях та компаративістиці / Н.В. Сніжко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2015. – Вип. 27. – С. 174–185.
9. Сніжко Н.В. Ідеографічний тезаурус як модель лексико-семантичної системи (за наслідками автоматизованого аналізу українських іменників) / Н.В. Сніжко // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 28–35.
10. Сніжко Н.В. Категоризація знань про світ і мову в інтегральних лексикографічних системах / Н.В. Сніжко // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Вип. 36–37. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету, 2012. – С. 28–32.
11. Сніжко Н.В. Моделі багатозначності українських іменників (за матеріалами тлумачної лексикографії) / Н.В. Сніжко // Лексикографічний бюлетень: [збірник наукових праць] / Відпов. ред. к. філол. н. І.С. Гнатюк. – Вип. 19. – К., 2010. – С. 83–93.
12. Сніжко Н.В. Системний підхід до вивчення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. / Н.В. Сніжко // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 110–127.

**МОВОСВІТ КОМПОЗИТОРА
МИКОЛИ ЛИСЕНКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ЛЕКСИКИ**

Ірина Фаріон

доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

Висвітлено мовосвіт композитора Миколи Лисенка крізь призму його лексики та мовну діяльність. Увагу зосереджено на антропонімах та етнонімах як символах етнічної ідентичності та національного самоусвідомлення. Розкрито внесок композитора у видання перекладів П. Куліша.

Ключові слова: мовосвіт, лексико-семантична практика, мовна діяльність, соціалема, антропонім, етнонім.

In the article it is researched the language world of Mykola Lysenko through the prism of his lexis and linguistic activity. The attention is focused on anthroponyms and ethnonyms as symbols of ethnic identity and national consciousness. There is revealed the compositor's contribution to P. Kulish's translations publication.

Key words: language world, lexical and semantic practice, linguistic activity, socialema, anthroponym, ethnonim.

Нещодавно, 2004 року, видано 550 листів Миколи Лисенка, 200 з яких опубліковано вперше – і вперше видання побачило світ без текстових вилучень ідеологічного характеру, як це було у попередньо виданих листах 1964 року [2; 3]. Листи-2004 дають можливість через мову «почути самого Миколу Віталійовича» [3, с. 7] через його правдиву фонетику, виписану в неусталеному правописі (через це і зберігаємо правопис композитора); багату і своєрідну лексику, щойно кодифіковану в основних словниках за редакцією Б. Грінченка та Є. Желехівського і С. Недільського; пружний і природний синтаксис, що тільки починав розгонисто входити до наукових текстів; і соковитий словотвір, з якого, на жаль, не все ввійшло до теперішньої літературної мови.

Не маємо на меті розлогого аналізу лексико-семантичного складу мови Миколи Лисенка («Словник давніх, діалектних та новостворених українських слів» додано до Листів-2004, с. 661–663 [3]), проте зауважимо, що його дуже соковита і насичена мова, чи радше ідіостиль, – це прообраз сучасної літературної української мови, об'єднаної синтезом усіх українських нарід в основі з сучасними південно-східними говорами. Натомість наше завдання – показати композиторове ставлення до слова та його мовну діяльність.

Лексико-семантична практика

Вважаємо, що серед лексичного складу мови є пласт особливих лексем – сигналізаторів етнічної тожсамости та водночас мовної універсальности. До таких лексем належать *антропоніми* та *етноніми*. Саме ця онімійна (pomina prorgia) лексика спресовано виказує національну свідомість та історичну пам'ять народу. Цю пропріяльну лексику доречно розглядати крізь призму **соціалеми** – максимально співвідносної лексичної одиниці з суспільством. На цьому промовисто зауважує сам композитор, прочитуючи крізь призму суспільних обставин вимушену польськомовну форму **прізвища** українця (лист до рідних від 1873 р.): «перед Перемишлем почув нашу мову русин, довідався, відки ми, запросив до себе, вітав нас шампанським яко найдорожчих братів з України, виводив скрізь по Перемишлю и провів до залізниці. Это был лікарь Мепсінскі (Меньцінський). Тут часто под польскою фамилиею кроется щироруське серце. Предки под обстоятельством полячились, а потомки, як зоря спізнання народовости зійшла, так и они почувствовали, какому народу должны служить. А настоящие поляки – так тех сразу узнаешь по отталкивающей манере» [3, с. 89]

Серед соціалем особливе значення посідають *антропоніми*, що у Лисенкових текстах мають переважну українську фонетико-словотвірну адаптацію: його діти називаються *Катерина*, *Галина*, *Мар'яна*, *Остан*, *Тарас* і дбайливий батько звертається до них такими пестливих формами: *Тарасику*, *Мицю*, *Остале*, *Галю* і *Катрюю* (с. 377, 379 – сторінки див. за позицією [3]). Зафіксоване ім'я *Олександр* (с. 22) у характерній для природної мови формі, що згодом була зруйнована радянським правописом 1933 року; *Йван* – так зазвичай називав Івана Франка (с. 283).

До своєї рідної сестри звертається з допомогою типових українських демінутивів: *Сохвійко*, *Сохвієчко* (с. 16, 18), *Соничка* (с. 76), до братів – *Михайло* (с. 16), *Миша* (с. 59), *Андрійко* (с. 23); *Оличка* (с. 78), *Олечка* (с. 79), *Марусю* (с. 19), *Лідочка* (с. 119), *Мася* (с. 23), *Катря* (с. 434), *Ися* (від Інна, с. 430); *Хведько Рильський* (с. 10) і дуже рідко *Федько Рильський* (с. 59), що відомий нам як *Тадей Рильський* – батько у майбутньому відомого поета Максима Рильського. Молодшого брата П. Чубинського названо з допомогою демінутива іменників IV відміни -ен: *Чубеня* [3, с. 116, 505]. Лише декілька антропонімів мають інтерферентну форму: *Людмила Михайловна* (с. 122), *Дарья Владимировна* (с. 213), *Михайле Сергієвичу* (с. 235), *Ольго Хведоровно* (с. 287), *Маня* (с. 81).

Найяскравішою та унікальною *соціалемою* у контексті зв'язків між мовою і суспільством, межі своїми та чужими є *етнонім* – назва народу як знак його окремого існування. Лисенко не оминув підкресленого називання своєї етнічності: «можу й мушу себе взивати, **яко щирій українець**, але, крий Боже, не «українофіл». Українофілом може бути великорос, жид, поляк, але українцеві не приходитьсья. Це все одно, якби поляк був полякофіл, великорос – русофіл іт.и. Це ж нісенітниця, чорти-батька-зна-що!» [3, с. 267]. Звісно, композиторове обурення мало під собою правдивий ґрунт, адже від початку *українофілами* себе називали саме чужинці, що дуже шанобливо ставились до української культури: перший із них – це німецький філософ Й.-Г. Гердер, відтак польські поети, що живучи в

Україні, звісно, писали українською мовою, а тому, у 1860-ті роки, цей термін поширився на діячів національного спрямування, що воліли називати себе *народовцями* (див. [3, с. 179]), аж поки з новим поколінням не виник термін *націоналіст* та *націоналізму* разом із «Братством тарасівців» (1891 р.) І. Липи, М. Міхновського, Б. Грінченка та інших.

Микола Лисенко, з огляду на свою бурхливу суспільну діяльність і загострене національне самоусвідомлення в умовах суспільно-політичного пресу його ідеалів, дуже часто вживає характерні етноніми-назви українців, що відображають не лише його національну свідомість, але і засвідчують історію функціонування етноніма, зазвичай, це протиставна опозиція *русин, українець* – *малоросіянин, хохол*: «яко и кожного правдивого **русина** опанувала найживіша цікавість и схильність до першого дійсне народнього органа української народовости» (с. 42). Часом він *русинами* називає лише галичан: «**Про русинів** не згоджуюся з Вами. Добробут наших **українців** і трохи не кращий від галичан» (с. 206).

Етнонім **хохли** вживає винятково в негативному значенні, що випливає з показового тексту про міжособистісні чвари серед українців: «Оце ті **хохли**, що безпричинно можуть пошкодити не так людям, а ділові» (с. 235) чи про підступні і підлі утиски російської цензури: російська цензура «*ходить під урядовим девізом нищити всяко україніські літературні заходи, й дійсне, все, що талановитіше, – нищиться, забороняється, все, що гірше, недотепніше, – пускається цензурою в світ, щоб подати публіці на очі, що, бачте, мовляв, чим **хахли** пробавляються!*» (с. 267), чи про виродження українців-посіпак: «От тільки в цьому гемонському Києві, з якого зроблено центр обрусенія Юго-Зап[аднаго] края и де найбільше, коли не виключно, «хохлы» – Піхно, Томара, Новицький жандарм et consotes (з і спілникамими) – причинилися до «попиранія» української національності и її загону» [3, с. 270]

Етнонім **малоруський** використовує лише у російськомовних текстах, зокрема, у ранніх листах до родини «из-за научных рефератов на малорусском языке» (с. 290), а також у зневажливому значенні про незнання мови одним молодим українцем: «Він, сердешний, по-польському а ні бе, та й по українському теж поганенько, як звичайно паничі **малоросійських дворянъ**, де немає натяку на яку-небудь свідомість національну» (с. 293).

Показовими є прикметникові похідники від двох етнонімів *русин– українець*, які митець використовує як нероздільну сурядну й однорідну єдність: «про **русько-українських** міщан» (с. 81), «оповісти на ввесь **українсько-руський люд**» (с. 237), «перлина **русько-української** нації» (про С. Крушельницьку) (с. 285), «загальний наш **русько-український інтерес**» (с. 307).

Серед промовистої і колоритної лексично-семантичної і словотвірної практики зауважено на таких унікальних формах: «німецько-український *послівник*», «наською мовою» (с. 81), «зверхній *орудчий* (керівник) при редакції», «утвори з *наських* писателів» (с. 77), «імення *перекладця* не скажу» (с. 81), «усім добрим, ласкавим *родимцям*» (с. 85), «з *чужоземських* літератур» (с. 116), «з великим *ухіттям* припав до роботи» (с. 117), «розв'язалося оце *безмов'я*» (с. 119), «люди наші справді неохочі до пера через *нікольство* або більш того через *баглаї*» (с. 175), «визначити певного *реченця* (термін, вирок)» (с. 206), «*носители* високих знань» (с. 213), «оце тобі *Соція* (товариство, громада)» (с. 214), «щоб Куліш згодився на *перероб*» (с. 238), «дотепні *письмовці*» (с. 270), «речі *сьогобіцького* Куліша можуть здаватися *згобичанам* в зовсім іншому освітленні» (с. 296), «була *товаришем-помогачем* у *обчеських* справах» (с. 300), «*питима* справа» (с. 301), «поки ще *розлід* іде, з глибоким поважанням *щирий покірник*» (с. 311), «до *двірця* залізничного» (с. 378), «беручи *чужу власність*, не спитавши *властивця*» (с. 385) та ін.

Його мова пересипана іскристими метафорами та народними фразеологізмами, що виказує обдарованого літератора, який, до речі, дуже вимогливо ставився до мови лібрета до своїх творів, про що свідчить грона його лібретистів, яке С. Єфремов назвав «*інтимною силою українського руху*». Серед них М. Старицький, М. Драгоманов, І. Нечуй-Левицький, Дніпрова Чайка, М. Садовський, Л. Старицька-Черняхівська [6, с. 56]. Отож дрібка словесних вервечок від маestra музики, що полонив своєю мовою: «а *надії поживкли*» (с. 214), дякує Франкові за «*боротьбу супроти овечих темпераментів синів Руси*» (с. 271), «А Вас я ждав-виглядав та й жданки погубив» (с. 265), «Що кияни покисли, та коли ж вони підсихали?» (с. 174–175), «Ніхто, хто має здатність, кебету, снагу – ніхто ні за холодною водою» (с. 136).

Мовна діяльність

Безцінними для нас я міркування Лисенка 1887 року про роботу над Словарем Б. Грінченка – основним творінням часопису «Київська старовина» покоління так званих українофілів (від 1864 до 1902 рр.), а зокрема, складні суспільні умови його творення: «Словарь все поки в одному стані. На Різдо про нього балакали і міркували. Біда, що він, здається, писаний *герцеговинкою* [драгоманівкою – І. Ф.] з *ї* (їотами); поки в Академії був Ягич, доти й *надія* була, що проведе через Академію, а як вийшов, та ще в останній час *страшенні утиски* и *важення* у *цензури* *умертвити* усю *укр[аїнську]* літературу, про що вони и *похваляються*, то, *мабуть*, на *російську добрість* не *сподівались*, а як *викінчать*, то на *свої сили* *підіймати*» [3, с. 175]. Як згадує Б. Грінченко, Микола Лисенко брав активну участь у зборів матеріалів до цієї епохальної словниці [1, с. XXII]. Про Лисенкову перейнятність готовністю словника до друку свідчить його лист до Б. Познанського, де він виокремлює особливу роль у словникові відомого історика мови П. Житецького, що певний час відповідав за фіксування на картках окремих лексем, взятих із етнографічних збірників, а також В. Науменка, що «*був попереду хазяїном роботи коло словаря*». Проте через їхнє надмірне завантаження і через відсутність відданих словникарській праці людей робота над словником ішла поволі: «*усе молодше од нас або в роботах* *єсть 0, або ж такі, як Яків Шульгін* // – *пошивсь геть у заробітки приватні* //». Оце тобі *Соція* [товариство, громада]» [3, с. 214]. Проте, як уже знаємо, знайшовся цей «молодший», Борис Грінченко, що взяв на себе основну працю довершення Словника.

Організація і підтримка видань українських творів, зокрема перекладних, – окрема ділянка праці невтомного композитора. Передусім це стосується драматичних перекладів П. Куліша з Шекспіра та Шиллера. У листі до І.Франка від 15 листопада 1894 року Лисенко просить видатного письменника «узяти на себе труд вести усю тую працю видавництва Кулішевих перекладів», натомість він бере на себе фінансову та організаторську роботу: «я давно вже пильнував це діло і близько брав до серця, що така чільна праця не бачить світа» [3, с. 234–235, 290–191]. Уже за кілька років композитор дуже делікатно, але наполегливо просить через дружину Ольгу, аби Іван Франко жодною мірою не втручався у лексику Куліша, «бо пані Куліш абсолютно заборонила чіпати мову їїїї небіжчика мужа. И коли трапиться яке слово замінити (у його часто бува московське слово), то, хиба, українським, а не галицьким, – крий, Боже» [3, с. 293], з чого бачимо цікаве протиставлення українського – галицького, українського – московського. Проте композитор не вгавав – і за кілька днів написав окремого листа І. Франкові (від 26 вересня 1899 року), де просить не виправляти Кулішевої мови з дуже цікавою мотивацією: «Ви, наприклад, слово **вгонобити** вважаєте за ідентичне **вшанувати, пригостити**. У нас же це слово кажуть в змислі **умовити, уговорити, ублажити** []. Таким побитом деякі вирази її речі сьогобіцького Куліша можуть здаватися тогобічанам в зовсім инчому освітленні, в инчому змислі. Ну, **королиця** зам[інити] **королева**, – це я цілком поділяю непотребу такого вульгарізма. Вже з народ[ніх] уст скоріше **«королиха»** (у веснянці: «А короля нема дома, королиха сама дома, – одчиняй ворота») [3, с. 296–297]. Серед ще одних наполегливих прохань композитора – дотримання фонетичного правопису, всупереч тому що наприкінці життя Куліш сам «фонетіку і етимологію ужива мійша й здається **ять** навіть подекуди» [3, с. 296].

Обстоюючи «недотичність первотвору» і «відсутність власного рукоприкладства», композитор демонструє блискучі знання семантики окремих слів, що мали різне тлумачення у Галичині і в Україні, і водночас приймає Франкову рацію щодо вживання окремих лексичних одиниць із власною ґрунтовною мотивацією: «Ви, наприклад, слово **вгонобити** вважаєте за ідентичне **вшанувати, пригостити**. У нас же це слово кажуть в змислі **умовити, уговорити, ублажити** []. Таким побитом деякі вирази її речі сьогобіцького Куліша можуть здаватися тогобічанам в зовсім инчому освітленні, в инчому змислі. Ну, **королиця** зам[інити] **королева**, – це я цілком поділяю непотребу такого вульгарізма. Вже з народ[ніх] уст скоріше **«королиха»** (у веснянці: «А короля нема дома, королиха сама дома, – одчиняй ворота») [3, с. 296–297]. Серед ще одних наполегливих прохань композитора – дотримання фонетичного правопису, всупереч тому що наприкінці життя Куліш сам «фонетіку і етимологію ужива мійша й здається **ять** навіть подекуди» [3, с. 296].

Поза тим композитор організував комісію з науковців та літераторів, що мали опрацювати Кулішеві рукописи та подати їх до друку у «Київській старовині», «щоб павутина забвения не покрасила тих творів» [3, с. 286, 284] і дбав про чергове видання «Чорної ради» українською мовою [3, с. 297].

Після смерті П. Куліша 1897 року розпочинається активне листування Миколи Лисенка з удовою письменника Ганною Барвінок щодо закінчення перекладу Біблії від І. Нечуя-Левицького, зокрема четвертини Старого Завіту, та видання цієї епохальної праці: «Не стало Куліша – zostалися ж діти по йому, котрі не дадуть пропасти скарбам материним. Це так скрізь у світі робиться, те, що мусить животити, не повинно згинутися!» [3, с. 276–277, 291].

29 вересня 1900 року Микола Лисенко звернувся листом до Кулішевого співперекладача Нового Заповіту відомого богослова, полігота і фізика Івана Пулюя. Їхній спільний переклад Євангелій за Матеем, Марком, Лукою та Іваном виходив послідовно один за одним у Відні 1871 року, повністю Новий Заповіт надрукувало НТШ у Львові 1880 року [5, с. 204]. Лисенко сподівався від І. Пулюя «на патріотичну чулість і відгучність у такому кардинальному питанні, як видання у рідній мові цілої Біблії» і вже в наступному листі наголошував, що про гонорар для пані Кулішевої та І. Нечуя-Левицького «нема чого й гадати [] річ иде лишень о те, щоб довелось хоч побачити видану Біблію на укр[аїнській] мові» [3, с. 308, 312] – і світ побачив її у Відні 1903 року. Олександра Барвінок у листі до І. Пулюя слушно написала: «Казав одним дуже освічений чоловік науковий: «Не було б Куліша, не було б і Біблії. А я тепер кажу: «Не було б Пулюя, не було б Біблії» [5, с. 207]. Дозволимо собі риторично запитати: чи вийшла б Біблія 1903 року, коли б на цьому не наполягав Микола Лисенко?

Р. С. Лисенкове серце раптово завмерло 6 листопада 1912 року. Як завше, зловорожий до правдивого українства світ випустив своєї антиМОВНОЇ жовчи навіть при смертному одрі маєстра. На другий день після похорону у якомусь часописі написали: «Навіщо читати Євангеліє українською мовою, а не те, що звичайно читають над небіжчиками? Чом не читали псалтирі слов'янською мовою?». Олена Пчілка відповіла: «Читали потім і псалтир – теж українською мовою; та який же тут гріх, як читали її ту книжку, що так любив небіжчик, мав у себе, як велику, двічі дорогу для його святоці?» [4, с. 129]. Його ховали під його ж «Жааібний марш», який влада наказала негайно припинити Звуки маршу, що линули з театру Садовського, раптово урвались, як і життя цієї Людини, сильнішої за ЧАС. Героя людського ДУХУ.

Література

1. Гринченко Б. Предисловіє // Словарь української мови / [упорядк., з дод. власн. матеріялу Борис Гринченко]. – К., 1907–1909. – Т. I. – К., 1958. – С. IX–XXXII.
2. Гайда Роман, Пляцко Роман. Пулюй Іван (1845–1918). Визначні діячі НТШ. Життєписно-бібліографічний нарис [Текст] / [відп. ред. Олег Купчинський]. – Львів, 1998. – 284 с.
3. Лисенко М. В. Листи / [упорядк., примітки та коментарі О. Лисенка]. – К., 1964. – 533 с.
4. Лисенко М. В. Листи / [авт.-упоряд. Р. М. Скорульська]. – К., 2004. – 680 с.
5. Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / [редкол.: А. П. Лашенко та ін.]. – К., 2003. – Т. I. – 342 с.
6. Таранченко О. Г. Микола Лисенко у роботі над оперним лібрето: особливості творчого процесу // Микола Лисенко, його діяльність і стильові параметри творчості / О. Г. Таранченко. – Режим доступу: http://knmai.com.ua/chasopys/15_NBUV/docs/02_Taranchenko.pdf

СТРУКТУРА ДІАЛЕКТНОГО СЛОВНИКА: ІЛЮСТРАЦІЯ

Наталія Хобзей,

кандидат філологічних наук, завідувач відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

У статті порушено проблеми застосування збірок діалектних текстів у лінгвістичних дослідженнях. Текст у словнику, а також словник у виданнях текстів – основні аспекти, на яких зосереджено увагу. Важливим у створенні діалектних словників, окрім фахового визначення, є добре дібрані фрагменти автентичних текстів. Це дає змогу правильного прочитання культурного коду, який закладено в слові.

Ключові слова: діалект; словник; лексичне значення; цитата; текст.

The article introduces problems of the usage of the dialect texts collections as a subject of the linguistic investigations. It also points its attention on such aspects to be considered as a vocabulary as a text, the text in the vocabulary and the vocabulary in the published texts. Working on the creation of the dialect vocabulary, one should not forget that except its professional definition, it also contains a qualified selection of the authentic texts and gives a possibility to read a cultural code, constructed in the word inside.

Key-words: the dialect; the vocabulary; the lexical meaning; the quotation; the text.

Не тільки в мовознавчому, а й в інших середовищах у сучасному світі зацікавлення словником стає дедалі звичнішим: переказ, орфографія, наголошування, значення, походження слів – те, чого шукає читач. Є й зворотний процес. В Інтернеті час до часу створюються групи, у яких обговорюють значення слів, які користувачі чули в різний час у різних місцевостях. Жанр словникарства впливає й на інші тексти. Впродовж незначного відтинку часу в українській літературі з'явилися і «Лексикон таємних знань» Т. Прохаська (Львів, 2003), і «Лексикон інтимних місць» Ю. Андруховича (Чернівці, 2011). Щоправда, якщо в Ю. Андруховича лексикон таки має значення 'словник' [7 IV, с. 473], де словник, відповідно, 'книга, в якій в алфавітному чи тематичному порядку подано слова якоїсь мови (з тлумаченням, переказом на іншу мову і т. ін.)' [7 IX, с. 367], то в Т. Прохаська лексикон – радше 'запас слів; лексика' [7 IV, с. 473] (відповідно, лексика 'сукупність слів певної мови, її окремих сфер чи діалектів', 'словниковий склад твору або творів якого-небудь письменника' [7 IX, с. 367])

Проте, імовірно, назви українських літературних творів нав'язані й «Хозарським словником» Мілорада Павича, який додатково має підзаголовок «Роман-лексикон на 100 000 слів» (український переказ 1998 року). «Книга не має видимої фабули, її неможливо переказати. Це радше величезний каталог сюжетів і мотивів, позичених ланцюжком авторів скрізь, де тільки можна – з міфології, апокрифів, повір'їв, Біблії, житій, літописів, наукових текстів тощо. Для роману-лексикону Павича затісними є будь-які жанрові рамки. Це текст, що постійно обманює, обіцяючи мудрість, але ховаючи цю мудрість подалі від профанів. Його можна порівняти хіба що зі змією, що ковтає свій хвіст і ховає всередині істину. За формою «Хозарський словник» – радше відкритий гіпертекст із купою посилань, що не вимагає негайного прочитання від першої до останньої сторінки. На те він і словник, щоб відкривати його в потрібний момент і читати (чи навіть опрацьовувати) окремі статті» [3].

Діалектні словники переважно подають не тільки значення слова, а й зрідка ілюстрацію, переважно невелику й малоінформативну для значення. Іноді мета, з якою автор розмістив цитату у словниковій статті, залишається читачеві невідомою, таке спостерігаємо в низці праць, однак наведу приклади тільки з «Наддністрянського регіонального словника»: *лошітко* 'лошатко': *Лоци'ітко загубилос'і; мацьо́пкий* 'малесенький': *Але воно таке мац'опке; ней* 'хай, нехай': *Ней спит!; нех див. ней: Нех спит!* та ін. [9, с. 163; 171; 185].

Натомість діалектний словник, що як ілюстрації наводить спеціально дібрані тексти, має змогу перетворитися в гіпертекст, який від одного реєстрового слова приводить читача до іншого. Словник, що не вириває реалії чи поняття з культурного контексту, а має змогу продемонструвати їх у цілісній картині світу, кодами до якої стають слова.

Наприклад, у гуцульських говірках є слово *дримлюх*. У словнику можна подати значення 'кропива глуха пурпурова (*Lamium purpureum*)', додати ще традиційну для словників ремарку *бот. й вважати статтю завершеною*. У короткому гуцульському словнику таке реєстрове слово відсутнє [1]. У словнику «Гуцульські світи. Лексикон» [8, с. 243] маємо ще й цитату, яка відкриває певні перспективи прочитання діалектного матеріалу: *Як дитину нападуть нічниці, купають ї в виварі дрімлюха і кладуть его під голову* [10 V, с. 250]. Читач може подумати, що нічниці – 'безсоння', та на цьому задовольнити своє пізнання, а відкривши словникову статтю *нічниці* [8, с. 425–426], зможе підтвердити свій здогад, адже словник фіксує вираз *наслати нічниць* 'позбавити сну': *Бізі́тно, ка́же Васи́ліна, шо хтос́ь на нас нічні́ці наслáв* (Богдан), *Не вільно бра́ти ва́три с ха́ти ве́чером, як є малá дити́на, бо ва́трої мож нічні́ці наслáти і дити́на не буде спáти* (Зелена). Однак основне значення слова пов'язане з духовною культурою – 'душі померлих дівчат, жінок, які з'являються вночі й позбавляють сну', при цьому словник подає і давні, і сучасні ілюстрації: *Нічне́ці – то ду́ші загиблих не своєв смерте́в діво́к, шо находя на чолові́ків і відбирають сон у тих, хто хочет спати, а насилають сон на тих, кому не можна спати* (Річка); *Як чолові́кови шо умре, або він загу́бит гро́ші, то він за тим забануе; з того він не може спати, бо его нападають нічниці приступае до него така вмерла чельїдина, йка до него має жыль, або сама за ним бануе* (Жабе) [10 V, с. 249]; *Се такі ді́вки, шо по смерти їх ду́ші йивіють си чолові́кови у ночі, вони відбирають ему сон, або знов на того, шо має чогос пильнувати насилають сон. Вони показуют си лиш тому, до кого вони чуют ййкус пімсту, чьисом нападають вони дітій такого* (Бервінкова) [10 V, с. 202].

Хоча словник не відображає усього лексичного багатства гуцульських говірок, а містить слова, що позначають ключові поняття гуцульської культури, проте із наведених тут текстів можна перейти до реєстрових слів *ватра, чельидина, чоловік, дівка, банувати, бізівно* та ін., які своєю чергою документують нам інші культурні фрагменти і вказують дальший шлях до пізнання і мовного, і духовного світу гуцулів. Кожна зі словникових статей є міні-текстом, сукупність яких творить гіпертекст.

Важливим мотто до усієї моєї роботи (хоча наводжу їх тільки зараз) вважаю слова У. Еко, висловлені у праці «Роль читача»: «Створюючи текст, його автор застосовує низку кодів, які надають певний зміст висловлюванням, які він використовує. До того ж автор (якщо він призначає свій текст для комунікації) має виходити з того, що комплекс кодів, які він застосував, такий же ж, як і в його мовного читача. Іншими словами, автор має мати на увазі деяку модель можливого читача (далі М-Читач), який, як передбачується, може інтерпретувати сприйняті висловлювання у тому ж дусі, в якому письменник їх створив» [2, с. 17].

Видавалося б, що словник, який є засобом декодування текстів не має допускати жодної інтерпретації, можливо, найближчими до досягнення мети є термінологічні словники, хоча й тут можлива багатозначність, а отже, і різне декодування.

Важливість корпусу текстів у процесі створення кожного словника незаперечна. Сучасні технології дозволяють оперувати власне міні-текстами, а не просто скарткованими вибірконими цитатами. Проте для діалектологічних словників ми – наразі здебільшого – і далі йдемо проторованим шляхом виписаних на картках чи створених у комп'ютері цитатах-фрагментах.

Текст важливий не тільки для визначення значення тих маловідомих загалу слів, на які натрапляємо в потоці діалектного мовлення, а й для виявлення відмінностей саме записи текстів часто дають змогу виявити додаткові значення.

Тому і звичні для нас слова, які часто й не потрапляють до діалектних словників (а звідси, і не відомо, чи слово вживається в конкретному обширі, чи ні), можуть мати в різних читачів різне декодування.

Слово *паска* в говірках південно-західного наріччя, як і в літературній мові, має два значення: ' Великдень, Пасха' та ' обрядовий хліб, який печуть спеціально до Великодня та освячують у церкві' . Однак сам великодній хліб не всюди однаковий та має відмінності і в зовнішньому вигляді, і в складниках, із яких замішують тісто, зрештою, й у призначенні самого виробу. Проте його «літературність» і традиційність причинилися до його відсутності, наприклад, у словниках наддністрянських чи буковинських говірок, хоча й маємо тут інший відповідник *баба* в одному зі значень – у наддністрянських: ' солодкий здобний високий білий хліб циліндричної форми, який випікають до Великодня' : *К'їл'ко баб'їв напекли'сте?* (із поширенням – 6 населених пунктів) [9, с. 30] та у буковинських: ' вид здобного хліба' (із поширенням – 6 районів) [6, с. 20]. У гуцульській традиції, окрім того, що паска має свої особливості випікання, вона ще й має різне призначення, що й засвідчує словник «Гуцульські світи. Лексикон» (подаю скорочений текст словникової статті): «*пáска* 1. великодній хліб, оздоблений виробленими з тіста хрестами, пташками тощо, призначений для освячення, споживання на Великдень та роздавання за простибіг: По тім сїдають усї до стола, кушають свяченої паски промовляючи: «Дай Боже гїждати від нинї за рік; дай Господоньку гїждати у мирности, у єдности усїм людим и нам»(Зелениця) [5, с. 39-40]; Давнійшими літами (20-30 літ) не вмів тут ніхто упекти паски, але кожний купував у місті у Надвірній, у тамошних міщанок. Нинї бере гáздиня «8-20 кварт муки» («по заможности») і «причинїї»паску. Як «рошчина»підкисне, додає муки, яєць, молока, коріня і «місит». При своїй роботі заняті майже всі домашні – ті місять, те «вироблєї»прикраси на верх паски, инше приладжує корїне. Не одна гáздиня не вмїє ще й нинї сеї штуки. Є много гáздів, що печуть паску самї, инші знов наймають собі «пекарів»або пекарок і паатять за упечене по 60 сотиків. Як тісто виросо, вирабляють із нього паску і кладуть у «велику бльиху»; кругом (верх паски) кладуть з тіста «обруч»; відтак вироблюють (з тіста) хрест (аби файно росла) і ставлять його верх паски; на середині хреста і на його чотирох кінцях кладуть пять «плащів»(се є паланичок краєм покроєних ножем), а на кожний з тих плащів кладуть по «гусці»(малі булочки з дзюбками), врешті біля кожної гуски кладуть по дві «долонї»(то божа рука, аби сї паска удала) з пальцями (з тіста). Виробивши таку паску, зачиняють двері, приказують усїм стояти (аби паска не запала сї, аби росла у гору) і всаджують її в піч. По сїм умиває гáздиня руки і мокрими іще «гладит на віглї кожду дитину по лиці і приповїдає: «Абис такий величний, як хліб пшеничний, а гїўчыти»: «Абис така велична, як паска пшенична». Всім ходить про те дуже, щоби паска «удала сї»[коментар А.Онищука] (Зелениця) [5, 35–36]; Вкинувши віхопник у піч, саджає гáздиня на великій лопатї першу паску, помастивши єї зверху сметаною або маслом; підчас чога стрїляє з пістоляти гáзда, що дивить ся з надвїря у вікно, а гáздиня промовляє: «Йика ти лїзеш у піч ладна, гладонька, така аби-с влізла!»– значить: абис не попукала, бо з того, як паска у печи пукне, ворожать, що умре гáзда або гáздиня або маржина, або той, на котрого гáздиня саджаючи паску у піч, «помінит си»[10 IV, с. 231]; Як сї трафит, шо кавалок паски віддетит, то хтос не дїжде другого Великоднї. У нас самих раз сї трафило, шо відросла одна гуска і відкачыла сї гет – то умер гїтвах (Зелениця) [5, с. 36].

Зафіксовано і словосполучення *пєрша пáска* ' паска, яку випікають першою та освячують на Великдень' [10 IV, с. 232], а також *худобїйна пáска* ' великодній хліб, який висушують, розтирають та дають худобї як ліки впродовж року (замішують на тісті, з якого випікають великодню здобу, додають яйця, сир, сало, бджоли, які загинули у вулику, тощо)' [10 IV, с. 232–233].

Окрім цього, у гуцульських говірках зафіксовано також значення: ' писанка за типом орнаменту' : Назви гуцульських писанок: [] 3) назви окружуючих предметів: [] кожушок, ретїзьки, ключі, порошниці, колачики, проскурки, паска [коментар В.Шухевича] [10 IV, с. 220, 222].

Створюючи лексикографічну працю, автор (чи група авторів) репрезентує результат свого наукового дослідження, формує науковий текст, який має конкретні жанрові особливості. Й завдання лексикографа полягає в тому, щоб застосовані коди не викликали інтерпретацій. Однак у багатьох випадках (у різних типах словників) це вдається не завжди. Діалектний словник не виняток.

«Жодне дослідження значення, крім повного контексту, не можна сприймати серйозно» [цит. за: 4, с. 277], – так ще 1935 року писав один із творців британської лексикографії Дж.Р.Фірс, який стверджував, що мову треба досліджувати на підставі фактичних прикладів мовного вжитку в цілих текстах, а не на підставі окремих речень, сконструйованих на основі інтуїції.

Дібрати вдачу цитату до реєстрового слова, навіть якщо є значна кількість матеріалу скарткованого чи корпусного є досить складним завданням. Проте важливість цитат є очевидною.

Щоразу, коли можна використати фактичну цитату, треба це робити. За фактичним вжитком стоїть вага авторитетного джерела. Воно документує значення, яке словникар тільки інтерпретує. Якщо є цитата, то читач може також робити своєї висновки щодо правильності формулювання. Цитата не просто підтверджує значення, вона може свідчити про межі його вживання, показати, чи можливе поряд із прямим значенням і метафоричне. Часто метафоричне значення ще не сформувалося, але видно, що воно потенційно можливе. Розумно дібрані ілюстрації посилюють дефініцію, а у випадові діалектних словників дають змогу яскраво побачити слово в культурному контексті.

Література

1. Гуцульські говірки: короткий словник [Текст] / Відп. ред. Я.В. Закревська. – Львів, 1997.
2. Эко У. Роль читателя [Текст] / Умберто Эко. – Москва, 2005.
3. Купріян О. «Хозарський словник» Мілорада Павича: текст на межі смислів, метафор і абсурду [Текст] / О. Купріян // [електронний ресурс]: <http://sumno.com/article/hozarskyj-slovyk-milorada-pavycha-tekst-na-mezhi/>
4. Лендау С. І. Словники: мистецтво та ремесло лексикографії [Текст] / Сидні І. Лендау. – Київ, 2012.
5. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування привязані до поодиноких днів у році, записані у 1907–10 рр. в Зелениці, Надвірнянського повіту [Текст] / А. Онищук // Матеріяли до української етнології. – Т. XV. – Львів, 1912.
6. Словник буковинських говірок [Текст] / Наук. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005
7. Словник української мови: В 11 т. – Київ, 1970–1980.
8. Хобзей. Н. Гуцульські світи. Лексикон [Текст] / Наталія Хобзей, Тетяна Ястремська, Оксана Сімович, Ганна Дидик-Меуш. – Львів, 2013.
9. Шило Г. Словник наддністрянських говірок [Текст] / Гаврило Шило. – Львів, 2008
10. Шухевич В. Гуцульщина [Текст] / Володимир Шухевич. – Т. 1-5. – Львів, 1899–1908.

УДК 811.163.1'373. 6 : 32

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ: ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Чура Анна,

аспірантка кафедри порівняльної слов'янської філології
Університету імені Ф. Палацького в Оломоуці (Чеська республіка)

У науковій статті йдеться про соціальне та етимологічне походження найважливіших термінів старослов'янської суспільно-політичної лексики в сегменті найвищих політичних та релігійних статусів середньовічної державно-монархічної конструкції.

Ключові слова: суспільно-політичні терміни, синонімічні ряди, державні, церковні та військові посади, порівняльних аналіз.

The following scientific article deals with the social and etymological origin of the most important terms Old Slavic socio-political lexicon in the segment of the highest political and religious status of state-medieval monarchical structure.

Key words: socio-political terms, synonyms ranks, government, church and military posts, comparative analysis.

Актуальність. Як відомо суспільно-політична лексика – це відкрита система, котра виражає ставлення соціуму до політичних реалій та ступінь політизації суспільства. Вона віддзеркалює державний і громадський стан у їх мовному взаємозв'язку та репрезентує способи вираження суспільно-політичних відносин. Витоки праслов'янської суспільно-політичної лексики сягають доби раннього середньовіччя – періоду державотворчого оформлення слов'янських держав. Тут панувала старослов'янська мова – перша писемно зафіксована літературна мова, створена Кирилом і Мефодієм на базі одного з праслов'янських діалектів знаного як солунський. Створена для репрезентації слов'янською мовою канонічних християнських книг і літургій та обслуговування культових потреб, вона отримує назву староцерковнослов'янської. В літописних пам'ятках мова представлена двома системами письма: кирилицею і глаголицею та використовувалась як міжнародна, позаяк містила багато рис спільних для усіх слов'янських етносів, кожен із яких уже усвідомлював себе як окремий народ.

Як наслідок, процес національної самоідентифікації, а відтак зведення державних інституцій спричиняється до формування на старослов'янському мовному тлі надто важливого лексичного пласту – давньої суспільно-політичної лексики. З плином часу, політична лексика зазнавала перманентних

трансформацій в усіх сферах функціонування. З огляду на те, що вона відіграла ключову роль у розповсюдженні суспільно-політичних концепцій та формуванні соціальної свідомості населення, потреба у описі цієї лексики стала об'єктивною необхідністю. Джерельною базою запропонованої наукової розвідки слугуватиме матеріал почерпнутий з «Slovník jazyka staroslověnského» укладеного видатним чеським дослідником Й. Курзом [1] та «Етимологічного словника української мови» визначного українського дослідника О. Мельничука [2].

Вивчення політико-релігійного термінологічного об'єму вказаних джерел дозволяє стверджувати, що означенням найвищої політичної посади періоду абсолютистських монархій був термін ***краль**. Це слово в перекладі на словацьку мову звучить як «král», польську – «król», сербську, хорватську та словінську – «kralj», болгарську – «kral», українську та російську – «король». У науковий аналіз цей термін увів відомий філолог Й. Добровський, який висунув гіпотезу його походження від імені франкського короля Карла Великого. У «Етимологічному словнику української мови» запропоновано ще два варіанти його генези. Перший – від праслов'янського дієслова ***koriti** (укр. «оволодівати»), другий – від старонімецького слова ***karlija** (укр. «вільна людина»). За даних обставин слід зазначити, що переважна частина практикуючих славістів надає перевагу праслов'янському варіанту походження. Цей термін вперше зустрічається у одному із найдавніших давньослов'янських літописів «Житті Мефодія», написаного у Моравії приблизно у 885 р. Тут сказано: «Въздвжѣ сърдцѣ врагоу моравского корола» (укр. «Підніме серце ворогів моравського короля»). Характерною особливістю вживання даного терміну є його постійне сполучення з прикметником, що вказує на етнодержавну приналежність. Наприклад: «моравского корола» (укр. «моравського короля»).

Звертає на себе увагу, що у «Slovník jazyka staroslověnského» до терміну ***краль** подано синонім ***цѣсарь**. Історично склалися так, що у старослов'янському політичному середовищі другим словом, що означав найвищий державний статус був саме цей термін. Він веде витоки з часів Римської імперії від та походить від терміну ***Caesar** (укр. «Цезар»), котре у свою чергу має за основу ім'я римського імператора Гая Юлія Цезаря. Серед наукових дослідників побутує думка, що ім'я Цезар народилося від прізвиська людини, яка носила багато волосся тобто мала «густу шевелюру». Одну з неординарних версій походження терміну ***цѣсарь** подає римський історик Пліній Старший. За його словами слово «caesar» є похідним від слова «caedere» (укр. «вирізати»). Цікаво, що в збірці римського права «Lex Regia» походження цього терміну трактується як означення людини, яка родилася шляхом кесарського розтину, тобто природно відрізняється від решти соціуму, а значить має особливі переваги. Найменш вірогідну версію походження терміну «caesar» обстоює данський історик літератури А. Стендер-Петерсен. На його думку ключове значення має дієслово «caedere» (укр. «вмерти»). Ймовірно, за таких обставин вирішальною є сакральна етимологія слова. Разом з радянським філологом М. Серієвським А. Стендер-Петерсен є родоначальником ще однієї версії. У даному випадку походження терміну вони відносять до готського слова «Kaisāreis» що означає «царедворець» [3, с. 840].

Подальший етимологічний аналіз вказує на те, що латинський термін ***цѣсарь** став основою для формування давньослов'янської лексики ***царь**. Від нього ведуть витоки російське слово «царь», українське, болгарське, білоруське «цар». У старослов'янських писемних текстах слово ***царь** вживається у двох статусах – політичному та релігійному. У першому випадку йдеться про соціо-політичне становище володаря етнічно виокремлених територій оформлених у державне об'єднання. Одна із перших згадок присутня у відомому церковному літописі написаному в Македонії у X ст. «Codexu Zographensis» (укр. «Зографське Євангеліє»). Прикладом слугує фрагмент «не хотѣбъша мнѣ да црь бимъ бълъ надъ ними» (укр. «не хотів щоб був змінений цар над ними»). Тут же міститься фрагмент «не имамъ црь тъкъ мо кесарѣ» (укр. «не маю царя крім кесаря»).

Доповнює парадигму прикладів земного трактування терміну ***царь** старослов'янська писемна пам'ятка XI ст. укладена в Богемії «Fragmenta Pragensia (hymni, officium)» (укр. «Празькі фрагменти»), де міститься речення «оудариша ты цѣсарю за ланитоу» (укр. «вдарити царя по щоці»). У церковному літописі праслов'янської доби «Nomiliae s. Gregorii Magni» (укр. «Проповідь святого Георгія Великого») до прикладів політичного контексту змісту аналізованого слова належить речення «въ персиисцѣи же земли и въ чьстьныхъ земляхъ цре на ц (ѣса)р(ѣ)ствие ражають са» (укр. «в персидських землях та в інших землях царі на царство народжуються»). У кириличній пам'ятці Київської Русі XII ст. «Passio s. Viti» (укр. «Страждання Святого Віта») має місце фрагмент «тъгда црь пороучи и о(тъ)цю своему» (укр. «тоді цар доручив батькові своєму»). Про царя Болгарії Симеона I Великого згадано в «Vita sancti Naumi (antiquior)» (укр. «Житіє преподобного Наума Охридського»). Це сербська кирилична пам'ятка XV ст., де сказано: «бл(а)говѣрнци црь симеонъ пхсти наоума на хчительствомъ» (укр. «благовірний цар Симеон пустив Наума на вчительство»). У кириличному давньослов'янському рукописі XI ст. «Liber Sabbae (evangelium)» (укр. «Саввина книга») прикладом слугує речення «въздадите оубо ц(ѣса)рева цреви и б(о)жию б(о)гови» (укр. «воздайте цареві цареве а Богові Богове»). Згадка про візантійського імператора Тиверія III присутня у фрагменті речення, що міститься у «Nomiliae s. Gregorii Magni» (укр. «Проповідь святого Георгія Великого»). А саме: «владоушоу тиверивкеи црю» (укр. «владою царя Тиверія»). В літописі XVI ст. «S. Venceslai ve Vita palaeoslovenica recentior Nikol'skiana» має місце спогад про римського імператора Октавіана Августа та імператора Священної Римської імперії Оттона II Рудого «по велѣнью побѣдѣтел'наго цара и ав'густа мирьскаго и штты в'тораго» (укр. «по наказу переможного царя і Августа мирського Оттона Другого»).

Другим значенням використання терміну ***царь** є релігійний контекст його вживання. Він підкреслює божественне походження верховної влади в наслідок верховного статусу її носія. Так у середньовіччі відбувалася легітимізація державної влади внаслідок споріднення останньої із небесною. Одним із найдавніших прикладів вживання терміну ***царь** у релігійному контексті є богословський

трактат написаний глаголицею в Македонії у XI ст. відомий як «Psalterium Sinaiticum» (укр. «Синайський псалтир»). Тут містяться фрагменти речень «Богъ же царь нашъ» (укр. «Бог же цар наш») та «господь и богъ и вьсѣмъ црь» (укр. «Господь і Бог і всім цар»). «Б(ог)ъ же цѣсарь нашъ прѣжде вѣка» (укр. «Бог є нашим царем на усі віки») – такий сегмент оповіді знаходиться у псалтіри написаному глаголицею в Македонії у XI ст. під назвою «Psalterium Sinaiticum» (укр. «Синайському псалтіри»). Поряд з цим у «Codex Suprasliensis» (укр. «Супрасильський рукопис») читаємо: «отець нарицаатъ са и вьседръжителъ и г(осподь и б(ог)ъ и вьсѣмъ црь» (укр. «отець назвався і вседержителем і Господом і Богом і всім царем»).

Загальновідомо, що у середньовічній монархічній державній побудові другою посадою після короля був ***кѣнѣзь** (укр. «князь»). Такий поділ стосується пізнього середньовіччя коли у старослов'янському світі в основному завершуються ключові державотворчі процеси. Як наслідок, значення цього терміну зазнає певних трансформацій і в старослов'янських писемних пам'ятках. Тому «Slovník jazyka staroslověnského» та «Етимологічний словник української мови» чи не найбільшої уваги присвячують саме цьому терміну. Зазвичай він використовується двох у значеннях: як верховного очільника держави, або керівника завойованих земель, що входили до її складу. У слов'янській транскрипції – удільного князя.

У першому випадку, слід виокремити згадку про короля Великого Князівства Литовського Стефана Баторія. Про нього йдеться у фрагменті старослов'янської пам'ятки «Homiliae s. Gregorii Magni» (укр. «Проповідь святого Георгія Великого»), де сказано: «въ томъже градѣ теуфанѣ князь бѣ» (укр. «в цьому ж місті Стефан князем був»). Черговим прикладом використання терміну є другий князь ранньофеодальної Великоморавії *Ростиславъ (укр. «Ростислав»), за князювання якого прийшли з Візантії «учителі словенські» Кирило і Мефодій. Про нього говориться в наступному уривку: «ростиславъ бо, моравьскыи князь ... съвѣтъ сътвори съ князи своими ис моравланы» (укр. «Ростислав бо, моравській князь . святий створив князів своїх з моравських»). Названий приклад міститься в давньоруському літописі XV ст. «Vita Constantini» (укр. «Житіє Константина»).

У другому випадку на увагу заслуговує згадка про римського прокуратора Іудеї Пилата Понтійського, яка зустрічається у кириличному апокрифічному Євангелії «Pseudo-evangelium Nicodemi» (укр. «Псевдоевангеліє від Никодима») написаному в Сербії в XV ст.. Уривок «аште се оуслышано боудеть оу пилата кнеза» на українську мову перекладається як «ще почують всі про Пилата князя». Яскравим прикладом зазначених середньовічно-монархічних посадових трансформацій є опис політичних колізій, що стосується системи престолонаслідування у східних слов'ян. Зокрема йдеться про нащадків монарха Київської Русі – Великого князя Ярослава Мудрого. В «Evangeliarium Ostromiri» (укр. «Остромирове Євангеліє») написаному в XI ст. згадується князь *Изаславъ (укр. Ізяслав Ярославович). Про нього розповідається у реченні «самъ же изаславъ кѣназь правлааше столъ о(т)ѣца своего ярослава кѣевѣ» (укр. «сам же Ізяслав князь править престолом батька свого Ярослава в Києві»). За даних історичних обставин мова йде про старшого сина Ярослава Мудрого Ізяслава Ярославовича – володаря Турово-Пінського і Новгородського удільних князівств, який став наступним керівником Київської Русі [4, с. 840].

Заслуговує на увагу те, що «Slovník jazyka staroslověnského» досить часто термін ***кѣнѣзь** сполучає з терміном *фарисьскыи (укр. «фарисейський»). Науковий аналіз такого словосполучення вказує на те, що цей термін зазнавав не тільки суспільно-політичних а й лексикографічних трансформацій. Наприклад, у давніх польських та чеських мовах термін ***кѣнѣзь** на основі означення найвищого соціо-політичного стану ввійшов у релігійний вжиток етимологічно синонімічний з терміном «священник». У згаданій пам'ятці македонської глаголичної писемності X-XI ст. кодекси «Codexu Marianus (tetraevangelium)» (укр. «Марійське Євангеліє») зустрічається словосполучення *кѣназь фарисьскыи (укр. «священник-фарисей»). Ймовірно цей термін вживався для означення священнослужителів суспільно-релігійних течій, котрі відкидали ключові постулати християнського віровчення. Наприклад есеї та садукєї. У тому ж релігійному контексті спостерігається використання терміну ***кѣнѣзь** у двох антагоністичних словосполученнях «кѣназь мира сего» (укр. «князь світу цього») та «дияволь кнезь сьмирѣти» (укр. «диявол князь смерті»). Скажімо, у фрагменті «изышьдѣ дияволь прѣдни[и] кнезь сьмрътныи» (укр. «зійде диявол прийде князь смерті»). Перший термін зустрічається в літописі X-XI ст. «Codexu Zographensis» (укр. «Зогафське Євангеліє») та у «Evangeliarium Ostromiri» (укр. «Остромирове Євангеліє»). Другий термін можливо віднайти лише у апокрифічному літописі «Pseudo-evangelium Nicodemi» (укр. «Псевдоевангеліє від Никодима») – пам'ятці сербського походження написаної кирилицею в XV ст.

У релігійному значенні аналізований термін ***кѣнѣзь** нерідко зустрічається у наступних пам'ятках старослов'янської писемності. Як от: «Codexu Zographensis» (укр. «Зогафське Євангеліє»), кириличний болгарський орнаментований рукопис XI ст. «Liber Sabbae (evangeliarium)» (укр. «Саввина книга») та «Evangeliarium Ostromiri» (укр. «Остромирове Євангеліє»). У цих пам'ятках зазначений термін найчастіше зустрічається у реченні «нѣнѣ кѣназь мира сего изгнанъ бадеть вѣнѣ» – «сьогодні князь світу цього вигнаним буде геть». У цьому контексті заслуговує уваги уривок речення що знаходиться в болгарському рукописі XIII ст. «Homilia de Annuntiatione B. Mariae Virgin» (укр. «Проповідь Благовіщення Пресвятої Діви Марії»). Тут йдеться про уривок «съи бадеть велики б(ог)ъ крѣпкъ князь властелинъ» (укр. «це буде великий Бог могутній князь володар»). Важливо зауважити те, що аналіз термінологічного наповнення словника Я. Рудницького вказує на те, що в окремих слов'янських мовах аналізоване слово має різне значення. Наприклад, словацькою мовою слово «kneiša», польською – «książe» означає католицького священника. Тоді як сербською, хорватською та словінською – «knez», болгарською – «knez», українською та російською – «князь», верхньолужицькою та нижньолужицькою – «knjez» могло використовуватися у значенні «пан» [5, с. 94].

Висновки. Таким чином, порівняльний аналіз найбільш вживаних старослов'янських дефініцій вищих посад релігійно-політичної влади у середні віки здійснений на основі термінологічних об'ємів поданих у «Slovník jazyka staroslověnského» Й. Курза та «Етимологічного словника української мови» О. Мельничук дозволяє стверджувати наступне. Етимологічно більшість найменувань є запозиченими з латинської або грецької мови. Науковий аналіз синонімічних рядів та подані еквіваленти в сучасних слов'янських мовах простежує наступні трансформації. У різнопланові суспільно-політичні мідієвістичній палітрі слід виокремити наступні ключові терміни: ***краль, *цѣсарь, *царь, *кѣнясь.** У переважній більшості їх значення носить дуалістичний політико-конфесійний характер та використовується для легітимації світської влади релігійним інструментарієм. Однак, їх походження має швидше політичне ніж сакральне коріння. Відтак, усі вони у першу чергу означали найвищі державні статуси у середньовічній монархічній побудові.

Література

1. Slovník jazyka staroslověnského (Lexicon linguae palaeoslovenicae), I–VI, hl. red. J. Kurz, IV, hl. red. Z. Hauptová. – Praha, 1966. – 973 s.
2. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К. : Наукова думка, 1982. – 228 с.
3. Slovník jazyka staroslověnského (Lexicon linguae palaeoslovenicae), I–VI, hl. red. J. Kurz, IV, hl. red. Z. Hauptová. – Praha, 1966. – S. 132 – 141.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К. : Наукова думка, 1982. – С. 45 – 57.
5. Slovník jazyka staroslověnského (Lexicon linguae palaeoslovenicae), I–VI, hl. red. J. Kurz, IV, hl. red. Z. Hauptová. – Praha, 1966. – S. 456 – 473.

УДК 811.161.2'367

ЕТНОМАРКОВАНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ІНТЕНЦІЙ МОВЦЯ

Світлана Шабат-Савка,

доктор філологічних наук,

професор кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті визначено низку етномаркованих конструкцій, з якими мовець як носій української лінгвоментальності входить у процес мовленнєвої діяльності; з'ясовано, що побажально-оптативні висловлення, непрямі та фразеологізовані конструкції яскраво вербалізують інтенції мовця, уповні відображають психоментальний простір мовної особистості й увиразнюють етнокультуру народу.

Ключові слова: комунікативна інтенція, мовець, лінгвоментальність, етномарковані конструкції, побажально-оптативні висловлення, непрямі конструкції, фраземи.

The article focuses on a number of ethnically marked constructions with which the speaker being a bearer of the Ukrainian linguistic mentality enters into the process of communication. The undertaken study has demonstrated evident efficiency of desiderative-optative phrases and indirect and phraseological constructions in verbalization of the speaker's communicative intention as well as their ability to amply represent a linguistic personality's psycho-mentality and to draw attention to the ethno-cultural specificity of a nation.

Key words: communicative intention, speaker, linguistic mentality, ethnically marked constructions, desiderative-optative phrases, indirect constructions, phrasemes.

Сучасну лінгвістику виформовують комунікативні, когнітивні та дискурсивні парадигми, що мають стосунок до антропоцентризму – чинника, який детермінує розгляд мовних явищ у тісній взаємодії з людиною, з вербалізацією її інтенцій, з етнокультурою народу та ментальністю. У рідчій таких антропоорієнтованих тенденцій у дослідницьке поле потрапляють не тільки універсальні мовні одиниці, а передусім національно-культурні конструкції, які «з найбільшою повнотою і силою передають народний дух і національний менталітет» [4, с. 3]. Як стверджував В. фон Гумбольдт, мова – це діяльність індивіда, тісно пов'язана з народною (національною) самосвідомістю, адже в мові завжди знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що мова перейняла від характеру нації [1, с. 372 – 373]. З огляду на це, конче необхідною для сучасної граматики виявляється систематизація етномаркованих мовних ресурсів, які вповні можуть виражати «простір української ментальності», передавати змістовий діапазон комунікативних інтенцій, з якими мовець як носій етнокультури входить у процес мовленнєвої діяльності.

Комунікативна інтенція – одна з важливих категорійних величин, у якій виразно експлікується план змісту (інтенційні потреби мовця: поінформувати, оповісти, запитати, спонукати, побажати, емоційно відреагувати на щось, оцінити, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо) і план мовної репрезентації. Ця універсальна лінгвістична субстанція тісно пов'язана з мовцем як носієм різноманітних психоментальних станів, представником тієї чи тієї етноспільноти. Ю. Караулов зауважував, що мовна особистість – це зосередження і результат соціальних знаків; продукт історичного розвитку етносу [3, с. 22], тому й мета лінгвістичного дослідження – пояснити «мову через окрему людину» [1, с. 361], через мовця –

репрезентанта національно-культурного простору. На переконання багатьох учених, мовною особистістю є лише той суб'єкт, мова якого найповніше відтворює культурну спадщину свого народу, що виявляється у вербальних і позалінгвальних елементах комунікації, мовних стереотипах, правилах етикету [2, <http://www.politik.org.ua/vid/>].

Мовна особистість репрезентує психоментальний простір певної лінгвокультури і володіє низкою різнорівневих засобів вербалізації комунікативних інтенцій. Наприклад, для вираження інтенцій інформування мовці використовують розповідні висловлення (*– Чесно робити тяжко, але від чесно роботи легко на душі* (І. Чендей), для інтенцій волевиявлення – спонукальні й оптативні речення (*– Василю, ходімо в ліс по ягоди!* (Б. Грінченко); *Хоч би вже буря, вир, абоцо* (Є. Маланюк); для інтенцій запити – питальні структури (*– А хто тобі цю книжку дав, хлопче?* (Б. Грінченко). Водночас у процесі спілкування актуалізуються мовні засоби, детерміновані ментальністю народу. Метакомунікативні інтенції, що їх вербалізують фразеологічні конструкції, експлікуються у фатичних ситуаціях привітання, прощання, вдячності, знайомства, вибачення, побажання і постають із пам'яті як гештальти мовленнєвих реакцій і поведінкових приписів мовної особистості. Спектр зазначених соціально необхідних інтенцій, зважаючи на концептуальність та образність їхніх реченнєвих реалізацій, увиразнює насамперед риси національного характеру, має важливе значення для розуміння української етнокультури загалом.

До етномаркованих конструкцій вналежнюємо передусім побажально-оптативні висловлення, що становлять своєрідні імперативні формули, спрямовані на вираження доброго чи поганого ставлення до співрозмовника, на демонстрацію ввічливого (приємного) чи агресивного (неприємного, злого) побажання, напр.: *– Хай тобі, дитино, завжди добре буде поміж людьми* (М. Стельмах); *– Пупоть тобі на язик, дурна курко!* (Г. Тарасюк). Вірячи в магію слова, у небесні сили та Бога, мовці прагнуть повернути до людини здоров'я, щастя, добро або відвернути від неї всі людські блага і щедроти.

Метакомунікативні інтенції побажання становлять два функційних типи: інтенції-благобажання та інтенції-злопобажання і реалізуються, з одного боку, у святковому, урочисто піднесеному дискурсі, з іншого – у мовленні розмовно-побутовому, емоційно-оцінному. Так, **інтенції-благобажання** відображають комунікативний намір мовця, спрямований на вираження адресатові добра, родинного затишку, щастя, здоров'я. Цей тип інтенцій пов'язаний із важливими (етапними) ситуаціями в житті людини, із різноманітними ритуалами, звичаями. Це можуть бути: хрестини: *– Хай росте на радість батькам і людям* (М. Стельмах); заручини: *– Даруй же, Боже, нам і нашим дітям вік довгий та щасливий, щоб ти, моя доню, була здорова, як вода, щоб цвіла довіку, як рожа, щоб ти закрасила мою хату, моя втіхо, як зозуля садочок, приголубила мою старість* (І. Нечуй-Левицький); весілля: *– Дай вам, Боже, і з роси, і з води; нехай ваше життя буде між солодкими медами, між пахучими квітками* (І. Нечуй-Левицький); здоров'я-гости: *– За твоє здоров'я, за твоє життя! Хай Бог і люди не зобидять тебе* (М. Стельмах).

Добророзумні побажання, оберегові примовки, щирі зичення притаманні календарно-обрядовій ліриці. Магічну функційність побажань створювали реальні матеріальні обставини життя, потреби людини, що досить виразно та яскраво представлено в колядках, у поколядях: *А за сим словом будьте здорові, господаренько з господареньком! Щоб плодились бики і телиці, барани і ягнці. Скільки качечок, стільки дочечок! Скільки дубочків, стільки синочків* (з колядки). Такі побажання становлять своєрідні лінгвоментальні формули, національно-культурні знаки, у яких виразно простежено фольклорну традицію, благородні людські почуття і прагнення: *Здоровле в той дім на челядоньку, щастечко на двір, на худобоньку. Бувай здоровенька, Богу миленька, здорова рости, на весіле проси* (зі щедрівки).

У магічно-величальних колядках та щедрівках відображено побажання щасливого та заможного життя. Піднесено емоційність увиразнює магічна побажальна конструкція-волевиявлення *Дай, Боже, порівн.: Ой дай ти, боже, в городі зілля, дома весілля! Щоб твій ячмінь уродився; щоб нажали сто кіп жита. Щоб сім'я була вся сита, щоб скотина водилася, щоб пшениця родилася, щоб горілку випивали. Колядників частували*. Як правило, ритуал побажання дуже тісно пов'язаний із поздоровленням, вітанням, віншуванням, напр.: *Віншуємо вас, щастям-здоров'ям! Щастям-здоров'ям і святам Різдом! Ой по цім слові, будьте здорові!* На думку В. Храмової, висока українська емоційність, чутливість та ліризм, що виявляється, зокрема, в естетизмі українського народного життя і обрядовості, в артистизмі вдачі, у прославленій пісенності, у своєрідному м'якому гуморі тощо – це дар Божий [5, с. 10].

Щирі благобажання передають оптативні висловлення, у яких визначальний модус оптативності репрезентують частки: **хай, нехай, най** (*– Нехай обмине тебе лиха година!* (М. Стельмах); *– Най ласкава доля дасть здоров'я та гаразди і вашим дітям!* (І. Чендей); **щоб, аби** (*– Аби краще вам жилося ще й моглося!*; наказові форми предикатів **бути, щастити** (*– Будь же, дочко, здорова, як риба; гожа, як рожа; весела, як весна, робоча, як бджола, а багата, як свята земля!* (І. Нечуй-Левицький); *– Щастя тобі, сину!* (М. Стельмах); еліптичні неповні реченнєві реалізації (*– Щастя-здоров'я, із святом Василям! Христос народився!* (М. Матіос).

Інтенція-благобажання має образно-символічну основу. Магічно-енергетичні заклики містять апеляцію до «світлих» небесних сил (Бога, Діви Марії, інших святих), які виступають носіями найвищих людських ідеалів, моральної довершеності, втілюють справедливість, милаість, всемогутність: Напр.: *– Хай посприє тобі Господь!* (В. Шевчук); *– Хай тебе Пречиста Мати і всі святи шанують* (У. Самчук).

В уснорозмовному, буденному дискурсі комуніканти використовують емоційно-оцінні висловлення, у яких звербалізовано **інтенцію-злопобажання** (прокльон): *– Щоб ти кричав і не переставав!* (О. Довженко); *– Бодай тобі повилазило!* (М. Стельмах). Такі негативно-агресивні волюнтативи постають унаслідок емоційного дисбалансу між спілкувальниками і передають побажання нещастя, невдачі, негараздів адресатові. Саме в такому контексті дуже часто мовець апелює до Господа, Божої Матері, святих, аби заручитися їхньою підтримкою і виголосити своє, цілком

справедливе, на його думку, злопобажання: – *А Бог би вас побив!* (І. Франко); – *Бодай вам Господь гріхів не простив!* (С. Воробкевич); – *Святий Петре, угоднику, аби він сказився на старість* (М. Стельмах).

Експресивністю позначені окличні фразеологізовані висловлення з апеляцією до темних надприродних сил: чорта, диявола, напр.: *Чорти б вашу душу дерли!* (Г. Тарасюк); – *Хай їх дідько задує!* (М. Стельмах); до релігійних атрибутів: – *А бодай вас хрест побив!* (І. Нечуй-Левицький); – *Щоб на тебе образи поспадали!* (С. Воробкевич); до космогонічних слів-символів: вітру, грому, блискавки, бурі, що символізують вираження Божого гніву, кару за гріхи, порівн.: – *Щоб вас вітрами завіяло!* (С. Воробкевич); – *Щоб тебе буря вивернула!* (М. Стельмах). За кожним таким висловленням глибина традицій, вірувань та обрядів українського народу.

Негативні волюнтативи з частками *щоб, аби*, утворені в результаті партикуляції сполучників, містять побажання ворогу лиха, нестатків, поганого здоров'я, смерті: – *Щоб ріс він не вгору, а вниз і щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому* (О. Довженко); – *Щоб тебе нужда не минула!* (С. Воробкевич). Деякі прокльони виражають конкретні потреби-побажання: – *Щоб не вийшло з нього ні кравця, ні шевця, ні плотника, ні молотника* (О. Довженко); – *А щоб тебе люди не знали!* (М. Стельмах).

Подекуди інтенція маркується лише незавершеним, недомовленим комплексом з часткою: *Бодай вас Бодай тих зависників!* (С. Воробкевич). Нанизування прокльонів створює високу емоційність, напр.: – *А най би вас!.. А бодай вас!..* (Г. Тарасюк); – *А шляк би вас А бодай би вас!* (Г. Тарасюк); – *І цур тобі, і пек тобі, осика тобі на тебе й на твого батька* (І. Нечуй-Левицький). Емоційний дискурс відтворюють комунікативні моделі, що виникають у повсякденних ситуаціях мовлення, тому природними і закономірними є вигуківі моделі на зразок – *Ні пир'ячка вам, ні лусочки* (В. Шкляр); – *Хай тобі грець!* (М. Стельмах).

Непряма комунікація (використання модально-інтенційних висловлень у нетипових, вторинних для них контекстах) – це ще один спосіб реалізації інтенцій, у якому виявляється лінгвокультура мовної особистості, ввічливість і тактовність мовця у ставленні до співрозмовника. Пор.: – *Чи не підвезли би ви мене, куме Петре, до сусідського села?* (Є. Ярошинська); – *Діду, чи не продали б нам трохи мила?* (Є. Гуцало); – *А може, дасте мені кухоль води?* (В. Шевчук); – *А ви б не пішли з нами, Остапе Михайловичу?* (М. Івасюк). Такі синтаксичні конструкції-транспозити можна вважати найрелевантнішими для дискурсу українця, завжди виваженого, толерантного, люб'язного [6, с. 214 – 223]. Перебігу успішної комунікації сприяє запевнена форма присудка. Уведення часток *чи не та б / би*, суб'єктивно-модальних синтаксисем надає мовленню етикетно-ритуального характеру.

Національний колорит виявляється в побудові фрази, актуальному членуванні змісту висловленого, у вживанні специфічних синтаксичних конструкцій, нечленованих комунікативів, обірваних, парцельованих структур, етикетних та вигуківих фразем, пор.: – *А ти, Любко, знаєш, де він був?* – **Та чом не знаю?** (М. Стельмах); – *А ти знаєш, чого я до тебе прийшов?* – **А звідки мені знати?** (Ірина Вільде); – *А увечері теж хочеш зустрітись?* – **Не без того** (М. Стельмах); – *Е, вуйно!* **Де мені до вашого Наливайка?** (Д. Харов'юк); – *Отак для людей і поставити?* – **А чому б ні?** (Є. Гуцало); – **Чим тобі Дудник не чоловік?** (Є. Гуцало).

Отже, соціокультурний простір і ментальність народу впливають на перебіг мовленнєвої діяльності, на вибір мовцем тих чи тих мовних засобів задля вербалізації комунікативних інтенцій. Цілком релевантним для процесу спілкування є використання універсальних (загальноживаних) мовних одиниць, однак етномарковані конструкції відображають світобачення народу, його емоційність, психіку, обряди та вірування. До таких конструкцій належать непрямі й фразеологізовані структури, побажально-оптативні висловлення з виразною диференціацією на інтенції-благопобажання та інтенції-злопобажання.

Усебічний аналіз інтенцій з урахуванням позиції мовця як носія етнокультури та лінгвоментальності народу сприятиме створенню національно зорієнтованої комунікативної граматики української мови.

Література

1. Гумбольдт В. Язык и философия культуры [Текст] / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 448 с.
2. Засекіна Л. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі [Електронний ресурс] / Лариса Засекіна // – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/>.
3. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения [Текст] / Ю. Н. Караулов // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С.3 – 8.
4. Кононенко В. І. Символи української мови [Текст] / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
5. Храмова В. І. До проблеми української ментальності [Текст] / Вікторія Храмова // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – 128 с.
6. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.

УДК 81'44:81'373.421

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ СИНОНІМІВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Валентина Юносова,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету

У статті проаналізовано різні погляди вчених на суть лексичної синонімії, розглянуто проблеми класифікації неповних синонімів у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: класифікація, лексичні (повні і неповні) синоніми, відтінок значення.

In the article the different views of scientists on the nature of lexical synonyms are analyzed, the problems of incomplete synonyms classification in modern linguistics are considered.

Keywords: classification, lexical (full and incomplete) synonyms, shade of meaning.

Актуальність. У лінгвістичній літературі питання про суть лексичної синонімії, про характер синоніма вивчаються досить активно, але семантична природа синонімії й досі залишається предметом дискусій. Тож не дивно, що в класифікації синонімів існує чимало розбіжностей. Мета нашої роботи – здійснити аналіз різних поглядів учених щодо класифікації синонімів та узагальнити наявні в мовознавстві тенденції дослідження з цієї проблеми.

Синоніми – близькі або тотожні за значенням слова, які по-різному називають те саме поняття. Глибину основу синонімії становить позначення того самого денотата (предметний компонент у слові) кількома різними словами. Лексичні значення цих слів можуть повністю збігатися (*відсоток – процент, мовознавство – лінгвістика*) або відрізнятися певними відтінками (*уважний – доброзичливий – чуйний – прихильний – шанобливий*). Поняття *відтінок значення* не достатньо окреслене, тому що в його тлумаченні переважають не строго визначені критерії, а здебільшого оцінки суб'єктивного плану. Однак не можна заперечити й того цілком очевидного факту, що в мові слова відрізняються одне від одного найтоншими смисловими, емоційно-оцінними та іншими нюансами, як, наприклад, дієслова з загальним значенням «говорити, мовити»: 1) «говорити дуже голосно»: *галасувати, горлати, горлопанити, горланити, гагакати, лементувати*; 2) «говорити нечітко або невпевнено»: *мимрити, белькотати, цідити, бубоніти, лепетати*; 3) «говорити швидко і беззмістовно»: *тараторити, торохтіти, торочити, захлинатися, щибетати*; 4) «говорити безвідповідально»: *ляпати, плескати, теревенити, верзти, верзятати, варнякати* [2, с. 157-158].

Класифікуючи синоніми, одні дослідники акцентують на тотожності чи подібності їхніх значень, інші – на їхній повній або частковій взаємозамінності в тексті, дехто особливу увагу звертає на їхню оцінно-стилістичну характеристику. Здебільшого в основу визначення синонімів кладеться або тільки семантична близькість слів, або тільки тотожність, або обидві ці ознаки. Укладачі більшості синонімічних словників та автори підручників з курсу сучасної української мови найчастіше беруть до уваги обидві ознаки.

Залежно від ступеня близькості лексичних значень розрізняють синоніми *повні і неповні*. Повним синонімам властивий абсолютний збіг лексичних значень, у зв'язку з чим вони кваліфікуються також як *абсолютні*, семантично тотожні: *розвиток – еволюція; обрій – горизонт; губний – лабіальний, правопис – орфографія, оплески – аплодисменти, доказ – аргумент, відтінок – нюанс, укол – ін'єкція*. Вони не мають якихось значенневих відтінків. Використовують їх у мовленні для того, щоб уникнути повторів. Найчастіше абсолютні синоніми виникають унаслідок взаємодії української мови з іншими мовами (*ландшафт – краєвид, анемія – недокрив'я*) або шляхом засвоєння в літературній мові з різних діалектів кількох назв того самого поняття (*борошно – мука, лелека – чорногуз – бусол, господар – хазяїн*).

Проте такі синоніми є тимчасовим явищем мови. У процесі її розвитку одне зі слів синонімічної пари або поступово виходить з ужитку (з-поміж двох синонімів *літак і аероплан* останнє тепер уже не вживається), або вони розподіляються між стилями, отже, перестають бути абсолютними (з синонімічної пари *півники – ірис* перше вживається в усному мовленні, в художній літературі та публіцистиці, друге в – науковій літературі). Деякі синоніми характеризуються різною сполучуваністю і не завжди можуть взаємозамінитися: *вивіз* товару й *експорт* товару (в цих словосполученнях вони абсолютні синоніми), але тільки *вивіз* гною на поля (не експорт) [3, с. 203]. Або: *абетка – азбука – алфавіт*; розташувати слова за *алфавітом, абеткою* (не за азбукою).

На думку О. Тараненка, «у мовній практиці синонімів абсолютних як таких, по суті, немає, тому що за своїм фактичним становищем у стилістичній системі вони все-таки розрізняються, хоч і не завжди помітно на перший погляд» [5, с. 588]. Проте назва *абсолютні синоніми* застосовується для того, щоб відрізнити їх від синонімів з більш віддаленим ступенем близькості.

Неповні синоніми характеризуються певними відмінностями, які виявляються у відтінках лексичних значень.

На основі протиставлення за повним і неповним збігом лексичних значень окремі мовознавці виділяють два основні типи синонімів: 1. *синоніми*, тобто слова з тотожними, ідентичними лексичними значеннями (тобто повні синоніми); 2. *квазісиноніми* (лат. quasi – майже, приблизно), тобто слова з близькими, але не тотожними лексичними значеннями (це і є неповні синоніми). Суть такої класифікації полягає в тому, що синонімам (повним) властива взаємозамінність слів у відповідних контекстах. Квазісиноніми (неповні) у зв'язку з наявністю певних відтінків не характеризуються взаємозаміною без додаткових значенневих або емоційно-оцінних втрат.

Докадніша класифікація ґрунтується на внутрішній диференціації квазісинонімів, у складі яких виділяються такі синоніми: семантичні, або ідеографічні; стилістичні; семантико-стилістичні [2, с. 158]. Це найбільш поширена класифікація синонімів. Її пропонують більшість лінгвістів (М. Жовтобрюх, А. Грищенко, М. Плющ, М. Кочерган та ін.). Представлена вона й в академічному виданні «Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія» за заг. ред. І. Білодіда (К., 1973).

Семантичні, або *ідеографічні* (від гр. *idea* «поняття» і *grapho* – «пишу») синоніми передають різні значеннєві відтінки того самого поняття (їх також називають *понятійними*): *здібний – обдарований – талановитий; сміливий – хоробрий – безстрашний – відважний; товариш – приятель – друг – побратим*. Основна функція синонімів цього типу – уточнювати характер поняття. Суттєво важлива диференційна ознака семантичних синонімів полягає в тому, що вони позбавлені емоційно-оцінних, експресивних значенневих нашарувань.

Стилістичні синоніми пов'язані зі стильовою диференціацією лексики, з місцем слова у стилістичній системі. Вони виділяються за ознакою емоційно-експресивних відтінків, наявністю в них указівки на позитивну або негативну оцінку предмета, ознаки, дії тощо. Для стилястичних синонімів основним є протиставлення не за відмінностями в понятті, а за вживанням слова переважно в тому чи тому функціональному стилі. Напр.: *радити* (стилястично нейтральне) – *рекомендувати* (вживається переважно в науковому, офіційно-діловому стилях); *пояснення* (стилястично нейтральне) – *коментар* (поширене в науковому, публіцистичному стилях); *летіти* (стилястично нейтральне) – *линнути* (вживається в художньому, публіцистичному стилях); *вкрати* (стилястично нейтральне) – *поцулити* (властиве розмовному стилю).

Семантико-стилястичні синоніми відрізняються один від одного як за значенням, так і за емоційно-експресивним забарвленням, наприклад: *йти* – *плестися* – *перти*, де слово *плестися* означає «йти повільно, стомлено» і вживається переважно в розмовному стилі, слово *перти* виражає інтенсивність дії і має відтінок згрубілості. Порівняймо синонімічні пари *витрачати* – *промотувати* («витрачати марно, нерозумно» + сема фамільярності); *їсти* – *жерти* («їсти жадібно, багато» + сема вульгарності); *говорити* – *цвенькати* («говорити з великою частотою звуків» + сема розмовності).

Стилястичні та семантико-стилястичні синоніми часто використовують у художній літературі для створення образності.

І. Ющук виділяє ще й 4 групу синонімів – *конотативні (емоційно-оцінні)*, які виражають ставлення мовця до названого ним явища: 1) з наростанням позитивних емоцій: *дитина*, *дитя*, *маля*, *крихітка*; 2) з наростанням негативних емоцій: *обличчя*, *лице*, *фізіономія*, *ника*, *морда*, *рило* [6, с. 182]. До них він також зараховує нейтральне слово *райдуга* і поетичне *веселка*. Проте ці синоніми підпадають під попередню класифікацію, їх можна віднести до стилястичних. М. Кочерган стилястичні синоніми називає ще *емоційно-експресивними* і наводить такі приклади: *їсти* – *жерти*, *працювати* – *ішачити* [3, с. 203].

Дослідниця лексичної системи сучасної української мови Л. Лисиченко всі синоніми ділить на чотири великих класи: ідеографічні, стилястичні, експресивні (або емоціональні) й абсолютні [4, с. 77]. Вона не виділяє семантико-стилястичних синонімів, натомість виокремлює емоційно забарвлені (або *експресивні*): це такі синоніми, значення яких відрізняється від інших слів синонімічної групи емоційним компонентом, що виявляє ставлення особи чи колективу до явища. Так, у синонімічних парах *неправда* – *брехня*, *майно* – *манатки* перші компоненти позбавлені виразної оцінки, а другі виражають негативне ставлення. У синонімічних парах *солдат* – *воїн*, *майбутнє* – *грядуще* другі компоненти відзначаються позитивною оцінкою, урочистістю.

На нашу думку, найбільш чітку класифікацію, що поєднує всі попередні погляди вчених на суть синонімії, запропонував О. Бондар, який поділив усі синоніми на три групи: абсолютні, семантичні, стилястичні, до складу останніх входять семантико-стилястичні [1, с. 225-226].

Проте доцільно було б у складі *стилястичних синонімів* виділити такі підгрупи: *власне стилястичні* – лексеми, які протиставляються лише за вживанням у тому чи тому функціональному стилі й не мають інших смислових чи експресивних відтінків: *житель* – *автохон*, *радити* – *рекомендувати*; *семантико-стилястичні* – слова, які відрізняються один від одного за значенням та експресивним забарвленням: *йти* – *плестися* – *перти*; *витрачати* – *промотувати*; *емоційно-експресивні* – синоніми, в яких емоційне забарвлення не пов'язане із самим предметом чи явищем, а виявляє ставлення до нього: *майно* – *манатки*, *обличчя* – *ника*.

Оскільки емоційно-експресивне забарвлення слова впливає на його стильове використання, вважаємо віднесення семантико-стилястичних та емоційно-експресивних синонімів до загальної групи стилястичних цілком логічним. Адже лексеми з негативним забарвленням (*хлистати* замість *пити*, *патли* замість *волосся*) вживаються переважно в розмовному стилі; ті, що мають позитивне забарвлення, властиві книжним стилям (*звитяга* в значенні *сміливість*, *витязь* у значенні *богатыр*).

Окрему групу становлять *контекстуальні синоніми* – слова, що набувають синонімічності тільки в певному контексті, напр.: *Спливало життя, як листя за водою* (Л. Костенко). Тут дієслово *спливати* є синонімом до слова *минати*. Поза контекстом вони не є синонімами. За певного словесного оточення лексема *заливатися* може бути синонімом до слова *сміятися*, лексема *щебетати* – до слова *говорити* тощо. Контекстуальні синоніми здебільшого мають яскраве емоційно-експресивне забарвлення.

Висновки. Отже, у мовознавстві існує декілька підходів до вивчення синонімії. Зважаючи на суб'єктивний характер поняття *відтінок значення*, класифікація синонімів є досить умовною, проте подальші дослідження явища синонімії сприятимуть кращому його розумінню.

Література

1. Бондар О. І. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. / Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. А. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
 2. Грищенко А. П. Сучасна українська літературна мова : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. – [2-ге вид.]. – К. : Вища шк., 1997. – С.156–163.
 3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 368 с.
 4. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. (Семантична структура слова) / Л. А. Лисиченко. – Х. : Вища школа, Вид-во при Харк. ун-ті, 1976. – 114 с.
 5. Тараненко О. Синоніми абсолютні / О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / [Редкол.
 6. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
- Ющук І. П. Українська мова : Підручник / І. П. Ющук. – 3-тє вид. – К. : Либідь, 2006. – 640 с.

ДЕРЖАВНА МОВА ЯК ПРЕДМЕТ У НАЦІОНАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

УДК [811.161.2:81'373.7] : 375.5

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА ЗАСІДАННЯ ТЕМАТИЧНОГО ГУРТКА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ «ШАНУВАЛЬНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ» ДЛЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

Валентина Александрова,

старший викладач кафедри української мови Гуманітарного
інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті розглядається роль позакласної роботи з української мови у навчанні та вихованні старшокласників, удосконалення їх умінь і навичок та творчих здібностей. Розглянуто особливості організації та проведення гурткової роботи з фразеології, розкрито зміст, форми та методи, подано орієнтовні теми засідань гуртка, наведено приклади творчих завдань та вправ з української мови для самостійної роботи учнів.

Ключові слова: позакласна робота, методи і форми навчання, освітні і виховні цілі, засідання гуртка, класифікація фразеологізмів, пошукова робота, виховна спрямованість.

The article examines the role of extracurricular activities on the Ukrainian language training and education of high school students, improve their skills and creativity. The features of the organization and conduct of the circle of phraseology, the content, forms and methods presented tentative theme group meetings, are examples of creative tasks and exercises on Ukrainian language independent work of students.

Keywords: class work, methods and forms of training, education and educational goals, meeting Circle, classification phraseology, job search, educational orientation.

Актуальність. Позакласна робота з української мови є невід'ємною частиною навчально-виховного процесу. Необхідність проведення позакласних освітніх занять очевидна, так як є додатковим засобом формування у школярів зацікавлення до предмета, засобом розширення і поглиблення знань, набутих на уроках.

Позаурочна робота сприяє розширенню лінгвістичного світогляду, розвиває творчі можливості, підвищує загальну мовну культуру учнів, вона покликана зробити крок уперед у порівнянні з уроком у збагаченні учнів знаннями й уміннями. Крім того, позакласні заняття - одна із форм наукової популяризації предмета.

Останнім часом у школі значно поширились масові форми позакласної роботи з рідної мови. Це Дні і Тижні рідної мови, олімпіади, фестивалі, усні журнали, конференції, конкурси, шкільна мовна преса, радіо. Головним їхнім завданням є підвищення і розвиток інтересу до української мови, залучення учнів до активної участі в позакласних заходах.

Під позакласною роботою з мови більшість методистів (Аркушин Г., Асірій А., Вашуленко М., Караман С., Горошкіна О., Передрій Г., Бугайчук О., Білоусенко П., Гамалій А., Могила Н., Радевич-Винницький Я. та ін.) розуміє спеціально практиковані в позаурочний час заходи, які мають свій зміст, не завжди передбачений навчальною програмою, і які базуються на принципі добровільної участі в них школярів.

Позакласна робота з мови має дві основні форми: систематичну, яка постійно ведеться протягом року, та епізодичну — заходи, що проводяться один-два рази на рік. До систематичної позакласної роботи належить мовний гурток (товариства, клуби любителів словесності, школи юних лінгвістів), лінгвістичні куточки, стінна мовна преса, журнали чи альманахи, сплановані на півріччя, лінгвістичні радіопередачі (певний цикл).

Види епізодичної роботи надзвичайно різноманітні, їх можна об'єднати в кілька споріднених за методикою і метою проведення: заходи, що пропагують науку про мову (виставки, лекції, бесіди, окремі радіопередачі про мову, зустрічі з видатними вченими-мовознавцями чи письменниками); мовні конкурси (письмові, усні), КВК, вікторини, аукціони, олімпіади); свята мови (вечори, ранки, дні, декади, тижні); конференції й учнівські збори з питань мови; мовна преса, екскурсії (до бібліотеки, редакції, друкарні, поштамту, на підприємство).

Мовний гурток як систематичний вид роботи забезпечує поглиблення знань з предмета. Зазвичай у шкільній практиці існує два основних типи мовних гуртків: гурток мови (або шанувальники мови) і тематичні гуртки.

У мовному гуртку повинно працювати не менше 10 - 15 осіб. Учитель-словесник обов'язково повинен визначити для кожного гуртківця завдання, враховуючи можливості кожного. Завдання мають добиратися так, щоб поглибити знання, розширити кругозір, запалити дослідницький вогник, збудити прагнення заглиблюватись у мову, шукати, вивчати. Теми засідань гуртка повинні бути складені таким чином, щоб вони супроводжували в часі матеріал уроків української мови.

Там, де учні відчували смак до гурткової роботи з мови, набагато доцільніше вести один із тематичних гуртків. Найпоширенішими є гуртки лексики, фразеології, етимології, топоніміки, стилістики, культури мовлення, цікавої граматики. У нашій статті мова піде про гурток шанувальників української фразеології.

Фразеологія формувалася протягом століть, акумулюючи в собі життєвий досвід народу. У фразеологізмах найбільшою мірою виявляється національна специфіка мови, вони становлять образну частину її лексики.

Українська мова дуже багата на фразеологізми. З урахуванням віку та розвитку учнів для роботи гуртка можна рекомендувати такі питання: фразеологізми як особливий вид лексики; класифікація фразеологізмів; багатозначність, синонімія і антонімія серед фразеологізмів; походження фразеологізмів; творення фразеологізмів на базі прислів'їв та приказок; використання фразеологічних зворотів у художній літературі (зазвичай на матеріалі одного письменника).

Учні із задоволенням добирають фразеологічні одиниці за морфологічним принципом або фразеологізми із цікавим для них словом. Люблять ігри, в яких протягом визначеного часу потрібно дібрати стійкі звороти, що мають у своєму складі назву якоїсь тварини (*вовком дивиться, як білка в колесі*) або птаха (*глуха тетеря, горобцеві по коліна*), назву частини людського тіла (*набрати в рот води, замовляти зуби*) тощо.

Гуртківці виявляють великий інтерес до стійких сполучень слів, влучних виразів, прислів'їв та приказок. Їм треба обов'язково рекомендувати завести спеціальні зошити для запису образних висловів, фразеологізмів та цитат, що сподобалися. Згодом школярів можна залучити до створення картотеки фразеологічних зворотів.

Робота в гуртку шанувальників української фразеології сприяє розвитку мови і збагачує мову школяра фразеологізмами. Програма гуртка спирається на ті знання, вміння і навички, які були отримані школярами у процесі вивчення базового курсу української мови. Основні форми організації занять гуртка – семінари і практичні заняття. Учитель-словесник повинен чітко визначити зміст навчання фразеології на заняттях гуртка, виділивши необхідний теоретичний мінімум і уточнивши фразеологічний словник, призначений для активного засвоєння, розробити відповідну систему вправ.

Роботу гуртка можна будувати поетапно: 1 етап - робота з восьмикласниками, 2 етап – із дев'ятикласниками. Основною метою першого етапу навчання є формування навичок правильного використання фразеологізмів у мові відповідно до їх семантики, етнокультурної своєрідності, структурно-граматичних особливостей; основна мета другого етапу - формування в учнів умінь комунікативно доцільного вживання фразеологізмів у мові, що робить необхідним вивчення стилістичних властивостей фразеологізмів, особливостей їх використання в художньому, публіцистичному, науковому, офіційно-діловому та розмовному стилях.

Для успішної роботи гуртка застосовуються різноманітні форми: інтегровані заняття; лекції; практичні заняття; фронтальні бесіди; театралізовані вистави; мовні вечори; лінгвістичні КВК; Дні чи Тижні мови; екскурсії.

Для проведення навчальних занять використовуються різні групи методів: словесні; наочні; практичні; репродуктивні; проблемно-пошукові; індуктивні; дедуктивні; методи самостійної роботи.

У шкільній програмі вивченню фразеології приділено вкрай мало уваги. Тому перед словесником при плануванні роботи гуртка треба визначити необхідну кількість годин для занять і мету.

Мета роботи гуртка - поглиблювати відомості про фразеологію; збагачувати й активізувати словниковий та фразеологічний запас учнів; сприяти розвитку комунікативної компетенції школярів; підвищувати комунікативну активність учнів; удосконалювати вміння школярів працювати колективно, в групах та самостійно.

Освітні цілі: формування і розвиток грамотного і вільного володіння усною і писемною формою української мови, формування та розвиток творчих умінь, формування читацької самостійності.

Виховні цілі: виховання любові і поваги до рідної мови.

Завдання: відкрити перед учнями невичерпні можливості української мови; стимулювати інтерес школярів до вивчення рідної мови; підвищувати загальний рівень мовленнєвої підготовленості учнів; активізувати вміння й навички живого спілкування, розвиток видів мовленнєвої діяльності; сприяти всебічному розвитку особистості кожного школяра; збагатити запас фразеологізмів в активному словнику учнів, навчити їх вільно володіти фразеологічними зворотами; виробити деякі навички фразеологічного аналізу в художньому тексті, що є компонентом загального мовного аналізу літературного твору.

Унаслідок вивчення фразеології на заняттях гуртка учні повинні:

1) **знати** про місце фразеології в загальній системі мови, основні ознаки фразеологізмів, що виділяються за різними ознаками, способи утворення фразеологізмів, функції фразеологізмів у мові, причини змін фразеологічного складу української мови, основні фразеологічні словники і довідники;

2) **уміти** виділяти в тексті фразеологізми, визначати їх синтаксичну роль у реченні, в доступних випадках визначати лексичне значення фразеологізмів, використовувати їх у мовленні з урахуванням стилістичних особливостей, користуватися фразеологічними довідниками та словниками, складати невеликі тексти, включаючи в них відповідні фразеологічні звороти.

Орієнтовні завдання до занять гуртка

1.1.Доповнити таблицю:

Джерела української фразеології	
З народних джерел	<i>З голови до п'ят; водити за носа; теревені правити.</i>
З професійно-технічних висловів	<i>З іншої опери; на ловця і звір біжить; де тонко, там і рветься</i>
З релігійних висловів	<i>Співати Лазаря; Хома невірющий, терновий вінок</i>
Вислови античних часів	<i>Прокрустове ложе; Сізіфова праця; крокодилячі сльози</i>
Прислів'я і приказки	<i>Любиш кататися — люби й саночки возити; лінивому все ніколи.</i>
Крилаті вислови видатних осіб, філософів, учених, політичних діячів, письменників	<i>Послухали Лисичку і Шуку кинули у річку (Л. Глібов). Бути чи не бути (Шекспір). Пропаца сила (Панас Мирний)</i>
Переклади іншомовних фразеологізмів	<i>Дивитися крізь пальці (з нім.), се ля ві (таке життя) — (з франц.)</i>

1.2. Вибіркова робота

Прочитати речення, виписати фразеологізми. Пояснити їх значення за допомогою фразеологічного словника.

Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, той не вмере, не здобувши нового добра (Леся Українка). *Хватить на Данька спину гнути* (М. Стельмах). *От як може чоловік жити, коли має олію в голові* (М. Стельмах). *Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем* (І. Нечуй-Левицький). *Старий заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім мішків гречаної вовни, незважаючи на святу п'ятницю* (І. Нечуй-Левицький).

1.3. Творчі вправи

1. За допомогою фразеологічного словника розтлумачити подані фразеологізми й увести їх у прості речення, ускладнені однорідними членами, вставними словами, звертаннями (робота за варіантами).

Варіант 1. *Сізіфова праця, ахіллесова п'ята.*

Варіант 2. *Езопівська мова, піррова перемога.*

Варіант 3. *Ганнібалова клятва, валамова ослиця.*

Варіант 4. *Дамоклів меч, Карфаген повинен бути зруйнований.*

Варіант 5. *Троянський кінь, розмотати клубок.*

Варіант 6. *Грати першу скрипку, виходити на арену.*

2. Закінчити речення за допомогою фразеологізмів, поданих у довідці. З'ясувати їх походження.

1) Місто він своє знає як .

2) Нові будинки ростуть як .

3) Крутиться зранку до вечора як .

4) Схожі ми з сестрою як .

5) Що йому не кажи, йому все як .

6) Приїзд давніх друзів був як .

7) Дощу цієї весни було мало як .

8) Після ранкової зарядки сон як .

9) Коли ми піднялися на гору, село було видно як .

10) Дізнавшись, що починається футбол, Андрій як . .

Довідка. Свої п'ять пальців, гриби після дощу, муха в окропі, дві краплі води, з гуски вода, сніг на голову, кіт наплакав, рукою зняло, на долоні, вітром здуло.

1.4. Пошукова робота

Сократична бесіда (назва походить від давньогрецького філософа Сократа, який учив афінян мислити, залучаючи їх до своєї евристичної бесіди).

Який із поданих фразеологізмів відповідає слову:

◆ ніколи (а) тоді як рак свисне; б) дійти до краю; в) бити байдики);

◆ бідувати (а) у чорта на болоті; б) не меду пити; в) змотувати вудочки);

◆ викрити (а) хоч око виколи; б) кури не клюють; в) зірвати маску);

◆ дошкуляти (а) грати на нервах; б) намолоти дурниць; в) намотати собі на вус);

◆ приборкати (а) як корова язиком злизала; б) обламати роги; в) язиком чесати);

◆ перемогти (а) терпіти скруту; б) дійти до краю; в) узяти гору);

◆ сумний (а) мов у воду опущений; б) горить у руках; в) нести хрест);

◆ швидко (а) мов у воду опущений; б) як корова язиком злизала; в) узяти гору);

◆ голодний (а) і крихти в роті не було; б) одного поля ягоди; в) кинути тинь);

◆ осоромитися (а) вскочити в сливки; б) сісти маком; в) грати першу скрипку);

◆ щасливий (а) сім п'ятниць на тиждень; б) злий геній; в) бути на сьомому небі).

1.5. Завдання на встановлення відповідності (1-3)

Завдання 1.

Установіть значення фразеологізмів

1) Вбивати клин	А) Здоровий
2) Гріти руки	Б) Запальний
3) Спускатися з неба на землю	В) Домагатися залагодження справи
4) Оббивати пороги	Г) Досвідчений
5) Стріляний птах	І) Нечесно наживатися
6) Книга за сімома печатями	Д) Приховане
7) Кров з молоком	Е) Сварити кого-небудь між собою
8) Гаряча голова	Є) Звільнитися від ілюзій

Завдання 2.

2. Утворіть синонімічні пари фразеологізмів

1) Ставати під вінець	А) Одним ликом шити
2) Мати рацію	Б) Точити ляси
3) Мати голову на плечах	В) Брати шлюб
4) Теревені правити	Г) Допікати до живого
5) Два чоботи пара	І) Затаїти зло
6) Мати свій розум у голові	Д) Мати ґрунт під ногами
7) Точити зуб	Е) Жити своїм розумом
8) Заливати за шкуру сала	Є) Мати сенс

Завдання 3.

Утворіть антонімічні пари фразеологізмів

1) Аж до ніг	А) З наперсток
2) Тримати хвіст трубою	Б) Як мерзле горить
3) Як бджіл у вулику	В) Як гриби після дощу
4) Тримати в тіні	Г) Аж до хмар
5) Тримати у кулаці	Ґ) Тримати на виду
5) Як корова язиком злизала	Д) Попускати віжки
7) Триматися гоголем	Е) Піджимати хвоста
8) Аж горить під руками	Є) Опускати руки

Завдання 4.

Установіть синтаксичну роль фразеологізмів у реченнях. Зробіть повний синтаксичний аналіз останнього речення

- 1) Ця подія відбулась за царя Гороха.
- 2) Ніхто його не тягнув за язик.
- 3) Дівчата як кров з молоком намагалися переспівати парубків.
- 4) Справжні друзі повинні пуд солі з'їсти.
- 5) А він живе десь між небом та землею.
- 6) Ти мусиш мовчати, а інші можуть теревені правити.

Завдання 5.

Гра «Переклада», суть якої полягає в тому, що вчитель промовляє фразеологізм, а учні – замінюють його одним словом:

Працює як віл -	(тяжко)
Надути губи -	(розсердитись)
Як кіт заплакав -	(мало)
Ходити півнем -	(гордовито)
Як корова язиком злизала -	(швидко)
Вилетіло з голови -	(забув)
Сім потів зійшло -	(втомився)

Завдання 6. Біліц – турнір.

Назвати фразеологізми до слів.

Запам'ятати -	(зарубати на носі);
Посваритися -	(розбити глека);
Червоніти -	(пекти раків);
Лінуватися -	(бити байдиків);
Мало -	(як кіт заплакав);
Дружно -	(рука за руку).

Останнім часом популярною формою роботи гуртка став метод проєктів. Він надає можливість проявити творчі здібності усім гуртківцям, а для цього учителю-словеснику потрібно розподілити завдання так, щоб ніхто не залишився без роботи. Наприклад, тема проєкту – «Фразеологізми у нашому житті», мета проєкту – створення умов для формування в учнів навичок вживання фразеологізмів у мовленні, а також можливість працювати у команді.

Учні діляться на три команди, для кожної команди визначається тема.

1 команда – «Фразеологізми у Біблії»; 2 – «Фразеологізми у художньому творі»; 3 – «Фразеологізми розмовно-побутового мовлення». У результаті роботи кожна команда робить висновки, що у тексті Біблії фразеологічні звороти зустрічаються доволі часто. Це пояснюється тим, що книга, яка адресована усім людям, була написана так, що стала близька і зрозуміла їм, увібрала в себе народну мудрість і образність народної мови, бо біблійні фразеологізми вживаються в народній мові не одну тисячу років.

У творах художньої літератури автори вживають фразеологічні звороти для емоційного забарвлення мови героїв, яскравої передачі їх вчинків, зовнішності, поведінки, характерів тощо. Яскравим прикладом цьому може бути демонстрація на екран (Smart-дошку) текстів оповідання Марка Вовчка «Сестра», поеми І. П. Котлярвського «Енеїда», роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», у яких гуртківці знайдуть дуже багато фразеологізмів та зможуть пояснити їх за допомогою фразеологічного словника. Учитель-словесник повинен порадити гуртківцям дослідити фразеологізми і фразеологічні звороти розмовно-побутового мовлення через спілкування зі старшим поколінням – своїми бабусями та дідусями або з жителями сільської місцевості, у мові яких їх збереглося чимало.

Висновки. Отже, робота в гуртку української мови відкриває величезні навчальні можливості для поглиблення мовних знань, отриманих на уроках, розширює лінгвістичний світогляд учнів, активізує їх розумову діяльність, ініціативу й самостійність, дає можливість учням з різними інтересами та з різним рівнем підготовки навчатися разом. Атмосфера неформального спілкування допомагає вирішити виховні завдання: згуртування та формування колективу, почуття взаємовиручки, взаємодопомоги, виховання творчого ставлення до справи.

Література

1. Караман С.О., Караман О.В. Орфоепічний тренінг: Фонетика. Орфоепія. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Стилїстика. Риторика. Завдання і вправи: Навчальний посібник – вид. КМПУ ім.Б.Д.Грінченка, 3-е:

перероб. і доп., 2009.-132 с.

2. Караман С.О., Пентиліук М.І., Галетова А.Г. та ін. Методика навчання української мови в гімназії. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. - К.: Вища школа, 1992. - 217 с.

3. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. - Х.: Прапор, 1997. - 462 с.

4. Удовиченко Г.М. Фразеологічний словник української мови. Т.1 – А - М. -К.: Вища школа, 1984. - 303 с.

5. Ужченко В.Д, Ужченко Д.В.Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. - К.: Знання, 2007. - 494 с.

УДК 008:378(477)

ВИЩА ШКОЛА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДНИК КУЛЬТУРИ

Любов Анучина,

кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Валентин Грицаненко,

заслужений художник України, доцент кафедри культурології
та медіакомунікацій Харківської державної академії культури

У статті висвітлені проблеми, пов'язані з особливостями стану вітчизняної вищої школи. Підкреслено, що зміна духовних настанов українського суспільства, яке живе в нових соціально-економічних умовах, вимагає розробки концепції розвитку сучасної освіти України. Спроба це зробити надає підстави дійти висновку: вища освіта України втрачає свою гуманістично-гуманітарну складову. Офіційні настанови щодо вищих навчальних закладів передбачають акцентування уваги на формуванні та розвитку знань та вмінь майбутніх фахівців. Головна мета педагогічної діяльності – формування особистості практично виключена з процесів педагогічної діяльності. Досвід національної педагогіки, її досягнення не враховуються. Виникає загроза втрати людиною (що важливо, інтелектуальною) своєї універсальності, а в результаті руйнування якостей інтелекту в її життєдіяльності.

Ключові слова: система освіти, вища школа, знання та вміння, інтелектуал, фрагментарна, мозаїчна людина, універсальна людина.

The article highlights the problems associated with features state of the domestic higher education. Emphasized that changing spiritual guidance Ukrainian society that lives in the new socio-economic conditions requires the development of the concept of modern education in Ukraine. Trying to do this gives grounds to conclude: higher education Ukraine loses its humanistic humanitarian component. Official guidelines for higher education institutions include focusing on the formation and development of knowledge and skills of future specialists. The main objective of educational activities – identity formation practically excluded from educational activities. The experience of national pedagogy, its achievements are not counted. There is a threat of losing a man (which is important intellectuals) its universality, and the destruction of the intellectual qualities in her life.

Keywords: education system, higher education, knowledge and skills, intellectual, fragmented, mosaic man, universal man.

Актуальність. Кінець ХХ – початок ХХІ століття – час змін та випробувань для України. Життя в нових реаліях – соціальних, економічних, політичних тощо зумовило формування, впровадження у повсякденність нових духовних орієнтирів, нових норм спілкування, нових родинних відносин тощо.

Традиційні духовні змісти та форми життя українців, усталені цінності поступаються місцем стандартизованим настановам технократичного спрямування, утилітарним підходам до життєвих ситуацій. Суперечливість та парадоксальність наповнили духовний простір України. Українське суспільство опинилося у стані розгубленості, песимізму, апатії, зневіри. В Україні зростає попит на людей пасіонарних, на лідерів, фахівців високого ґатунку, державників, які б за своїми моральним та професійними якостями були готові вивести державу на новий рівень.

Особливо важливою в цій ситуації є роль системи освіти (починаючи з початкової), особливо вищої. Саме вища школа покликана реалізувати завдання підготовки фахівця, здатного в духовному та професійному відношенні бути провідною силою в суспільстві.

Але, на жаль, офіційна доктрина сучасної вищої школи країни не передбачає підготовку фахівця як особистості духовно збагаченої, моральної – не тільки як представника сучасної інтелігенції, а й, у першу чергу, як людину-інтелектуала.

Головним для вищої школи України державною доктриною сьогодні визначено формування високого рівня знань та вмінь. З її діяльності виключено таке важливе завдання, як формування світогляду майбутніх фахівців. Відмова від цього спрямування діяльності вищої школи обмежує зміст освіти технократично-технологічними вимірами, в умовах яких людина стає таким собі біологічним роботом-продуцентом, здатним поза виробничими сенсами хіба що на спорадичні ірраціонально-емоційні рефлексії у відповідь на змістовні виклики життя. Філософи, соціологи, психологи, культурологи вже розгубилися у пошуках академічних визначень такої людини. Людина часткова, фрагментарна, дискретна, мозаїчна, калейдоскопічна та ін. Відсутність світоглядних позицій дозволяє значно підвищити можливість маніпуляції людиною, використання її в якості об'єкта тих чи інших політтехнологій.

Безперечно і те, що подібна людина віддаляється від творчого підходу до будь-якої діяльності. Іншими словами, сучасна вища школа, готуючи фахівців, не ставить перед собою завдання формування людини творчої, людини, яка: усвідомлює навколишній світ; здатна ідентифікувати себе

по відношенню до цього світу; здатна розумно й адекватно сформулювати програму самореалізації у цьому світі, виробити особистісний проект саморозгортання; здатна творчо і продуктивно реалізувати свою життєву програму завдяки оптимістичній філософсько-світоглядній і етичній настанові, волі та вітальній енергії, а також завдяки своїм спеціальним знанням та вмінням.

Заради справедливості слід зазначити, що в радянські часи були спроби і намагання враховувати це в системі освіти. Варто згадати композитора Д. Кабалевського або художника Б. Неменського, які незалежно створили розгорнуті педагогічні системи художнього виховання і розробили відповідні так звані проблемно-евристичні методики. Не будемо забувати і про педагогічну діяльність В. Сухомлинського, який не тільки велику увагу приділяв вихованню учнів-патріотів рідної землі, формував у них емоційно-почуттєву спорідненість з природою. Він сформував так зване «золоте ядро» – список художніх творів, без знайомства з якими не можна реалізувати завдання виховання людини етично-естетично наповненої (насиченої).

Ми прагнемо сьогодні входження в європейський світ, але реалізуємо вимоги цього входження суто механічно, виконуючи настанови, які за всіма ознаками мають характер політичної PR-кампанії і розгортаються власне не як продумана і обгрунтована реформа, а саме як PR-акція. Не треба сподіватися, що можливість отримання безвізової можливості відвідування Європи це входження в Європу. Для цього треба кардинально змінити якості, що відрізняють наших співвітчизників. Це, перш за все, споживацтво, безвідповідальність, аморальність, самовпевненість тощо. Мається на увазі опанування нашою спільнотою загальнолюдськими моральними якостями, без яких жодні перетворення в житті суспільства не мають сенсу.

Ми ігноруємо демократичний складник докорінних соціальних трансформацій, власні здобутки, менталітет свого народу. Ми поки що не надаємо значення поверненню у життя українців тих моральних настанов, які визначені українським менталітетом, починаючи з емпатії й закінчуючи толерантністю.

До цього часу, на жаль, наше суспільство позбавлено не тільки системних концептуальних напрацювань, пов'язаних зі змістом освітянського процесу (педагогічних доктрин, моделювання динаміки розгортання освіти на найближчий час і на перспективу тощо), а навіть не має уявлення про сонм найнагальніших проблем і завдань, які потребують радикальних (ще раз підкреслимо, змістовних) змін в системі освіти вже сьогодні.

У цьому контексті варто нагадати думку Президента АПН України В. Кременя, який наголошував на тому, що:

- нарощування темпів економічної складової стає визначальною домінантою для сучасної цивілізації, а всі значущі донедавна виміри суспільного буття (гуманістичні, екологічні, інформаційні) – другорядними;
- ми опинилися у світі вичерпаності духовних енергій гуманістично-просвітницького вектору розвитку;
- на арену життя в контексті змін світоглядних домінант (античний світ – філософська, середньовіччя – релігійна, Ренесанс – гуманістична, Новий час – наукова) постала принципово нова домінанта – економічна – і, на підставі цього світової історичної арені виникла і була реалізована потреба у появі нової людини – homo oeconomicus («людини економічної»), головними відмінностями якої є егоїстичність і прагматизм;

– гуманістичні цінності цієї людини принципово відрізняються, тому традиційний духовний світ українців вимагає радикальних трансформаційних змін;

– сьогодні добро і зло, віра і зрада, свобода і свавілля, достоїнство і підлість немов би помінялись місцями, а подекуди в параметрах нової системи цінностей взагалі втрачають своє змістовне значення;

– обставини вимагають формування в суспільстві нової моралі і нової культури мислення.

Позиції Президента АПН України можна поділяти, можна з ними погоджуватися, а можна вважати їх неслухними. Але безсумнівно одне: сучасна українська спільнота (до речі, як і весь світ) живе в умовах кризи культури. Профанні начала визначають стан сучасної культури, а в Україні це найбільш відчутно, що наочно виявлено в тих моральних принципах, які стали пріоритетними: агресивність, самовпевненість, втрата визнання цінності людського життя, знищення природних ресурсів, безвідповідальність, несправедливість тощо. Вражає рівень непрофесіоналізму у всіх сферах діяльності.

Звичайно не можна не визнавати значущість діяльності вищої школи в рішенні означених проблем. Але структурні, технологічні, технічні нововведення в системі вищої школи, на жаль, забезпечують зміну тільки форми, а не спрямовані на вдосконалення змісту її діяльності. Те, що пропонується державними органами, практично загострює процес розмежування навчання і виховання, призводить до втрати гуманістичного сенсу навчання. Нагадаємо, що бачення сутності вищої школи змінюються з приходом на посади нових міністрів, а це трапляється дуже швидко.

Прикладом цього може бути зведення до мінімуму кількості та обсягу фундаментальних гуманітарних дисциплін, які мають світоглядне значення (етики, естетики, релігієзнавства тощо), у навчальних планах вищих навчальних закладів, віднесення їх до складу вибіркових дисциплін, або взагалі відмова від їхнього викладання, що апріорі позбавляє майбутніх фахівців можливості торкнутися загальнолюдських норм та принципів суспільного життя, опанувати духовні здобутки людства. Також однією із причин, які ведуть до обмеження результативності процесу формування ціннісних орієнтирів молоді, здібності логічно мислити, передбачати не тільки матеріальну значущість своєї діяльності, а й її духовні наслідки, є зведення системи оцінки знань студентів до тестування (відкритого або закритого

його варіантів). Зазвичай молоді люди, легко оперуючи інформацією, втрачають здібність до роздумів, вони не привчені до аргументування, логічного висловлювання своєї думки, використання для цього мовного розмаїття. Тому визначена культурологами загроза зниження значущості знань і заміна їх інформацією подібною політикою не тільки не визнається, а реально стимулюється.

Очевидною є і тенденція обмеження можливості безпосереднього спілкування між викладачем та студентом. Про це свідчить скорочення обсягу аудиторних занять, впровадження та поширення позааудиторних форм навчання, перехід до дистанційних форм навчання, а також суттєві зміни навантаження викладачів. У зв'язку з цим згадаймо твердження послідовника Песталоцці А. Дістервега: «Сумне явище, коли голови учнів наповнені великою і малою кількістю знань, але вони не навчилися їх застосовувати», а також висновок В. Сухомлинського про високий рівень авторитету педагога та думку К. Ушинського про те, що без підтримки виховання навчання не можна досягнути високих результатів, тому що саме виховання забезпечує формування особистості, її духовний світ.

Безсумнівно, бажання підвищення вимог до поширення та поглиблення рівня професійних знань майбутніх фахівців, тобто підвищення професіоналізму в країні не можна не вітати у зв'язку, як вже про це говорилося, з падінням професіоналізму в усіх сферах життєдіяльності. Але реалізація знань та вмінь, їхня спрямованість, результативність визначаються тими духовними (в першу чергу, морально-естетичними) настановами, які сповідує фахівець. Останні, звичайно, автоматично не формуються тим багатством професійних знань, що отримані в процесі навчання. Їхнє формування залежить від результативності тієї виховної роботи, яку виконують соціальні інститути.

Висновки. Отже, недооцінка значущості виховання є однією з причин того, що більшість фахівців, підготовлених вищою школою, пов'язують своє майбутнє тільки з кар'єрним ростом та високою заробітною платою. Серед них панують споживацькі настрої, упевненість у власній значущості. Необмежені, необгрунтовані претензії та відсутність розуміння неминучості важкої праці для досягнення успіху, призводять до розчарувань, депресій, озлоблення. До того ж, слід нагадати й про те, що подібна людська спільнота відзначається зниженим рівнем національної самосвідомості, відстороненням від вирішення проблем державної значущості, необмеженістю матеріальних апетитів і задоволення їх шляхами, далекими від загальнолюдських норм моралі. Не варто забувати: важливим є подолання необмеженої впевненості власної значущості, формування здібності до самообмеження, прагнення побудови життя одухотвореного, бажання гармонії власного «Я» з навколишнім світом, збереження морально-ціннісних настанов як в системі індивідуальних, так і суспільних відносин. На наш погляд, не може бути успішно вирішено у разі відсутності поряд з молодого людиною особистість, як своєю діяльністю, своїм прикладом допоможе їй. Саме таку роль, такий обов'язок в системі вищої школи традиційно виконували викладачі. Завдяки цілеспрямованій виховній діяльності, що завжди поєднувалась з навчанням, можливо досягнути результативності у вирішенні проблем формування змісту духовних орієнтирів молодого покоління вітчизняної інтелігенції.

Література

1. Бычков В.В. Художественный апокалипсис культуры. Строматы XX века. Кн. 1. – М., 2008.
2. Шпенглер О. Закат Западного мира. Очерки морфологии мировой культуры. Т. 1. – М., 2009.
3. Пазиніч С.М. Духовна культура як субстанційний чинник особистості культури – соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи // Матер. V міжнар. наук. конфер. – Х., 2014. – С. 13-17.
4. Прокопенко І.Ф. Сквородинівська освітня традиція та європейські цінності [Текст] / Освіта і доля нації і європейські цінності в освітньому просторі України. – Х., 2015. – С. 3 - 4.

УДК 811.161.2:37

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Людмила Бабай,

старший викладач кафедри мовної підготовки
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

Висвітлені деякі проблемні моменти функціонування української мови в суспільному житті. Впровадження української в освітні процеси.

Ключові слова: українська мова, держава, нація, громадяни, освіта, суспільство.

The article is devoted to some problem moments of functioning of the Ukrainian language in social life. Much attention is given to the introduction of Ukrainian in educational process.

Key words: Ukrainian language, state, nation, citizens, education, society.

Актуальність. Українська мова – визначальний чинник українського народу, на сторожі коло них поставлю Слово. Найбільше найдорожче добро в кожного народу – це його мова, – справедливо зауважив визначний майстер українського слова Панас Мирний. Наша мова, витворена у віках, стала однією з універсальних форм вираження характеру української нації, її найвищою цінністю, феноменом незнищенності. У процесі життя людини національне й матеріальне переплетено найтіснішим чином. Це цілком відноситься і до взаємодії об'єктивно існуючих спільнот людей.

Зазначимо, що нація виникає за певних історичних передумов територіальної, мовної, політичної, економічної, культурної, єдності населення. Вона не з'являється на порожньому місці, а спирається на історично створену спільноту. Водночас, нація не лише надає нової форми спільності, яка вже була, а й створює те, чого раніше не існувало. У цьому сенсі і виняткове значення нації і національних рухів. Національна самоідентифікація громадян – силою якої, власне, і створюються самі нації – це один із найглибших виявів історичної творчості людства. Українці, американці, німці, французи, італійці, англійці з'являється разом зі своєю національною державою, мовою, культурою, економікою та політикою, тобто тоді, коли вони стають повновладними розпорядниками власної долі на засадах загальнонаціонального життя.

Сучасна Україна – вільна і незалежна європейська держава, народ якої цінує і оберігає свої традиції й культуру. Нова влада докладатиме максимум зусиль, щоб зберегти і примножити наші національні скарби, серед яких українська мова займає особливе місце. Розвиток українського суспільства також пов'язаний з формуванням нових видів діяльності, поведінки і спілкування, що, у свою чергу, припускає появу відповідних нових етнічних програм, представлених кодами мови та культури. Держава формує соціальне замовлення на підготовку професіоналів і визначає вимоги, котрі ставляться до них. Ці вимоги реалізуються в процесі навчання у вищих навчальних закладах. Багатопланова природа навчального процесу визначається дією закономірностей трьох рівнів: соціального, власного, педагогічного та індивідуального. Соціальному рівню містить мету, зміст, організацію й методику навчання як двобічного активного процесу спільної діяльності тих, хто навчає, і тих, кого навчають, для оволодіння останніми відповідними знаннями, навичками та вміннями, формування в них професійно важливих якостей. На індивідуальному рівні проявляються закономірності розвитку студента, котрий виступає як цілісний феномен із макрохарактеристиками – індивід, особистість, суб'єкт праці.

Сьогодні важко собі уявити професіонала в будь – якій галузі промисловості, який би обмежував коло своїх інтересів суто технічними проблемами. Тому одним із завдань вищої школи залишається гармонійне поєднання дисциплін гуманітарного циклу з фаховими предметами. У ХХІ ст. у зв'язку з переорієнтацією системи освіти на нові цінності, необхідні суттєві зміни в системі освіти, особливо в тій ланці, де формується спеціаліст вищої кваліфікації. У зв'язку з цим останнім часом питання, пов'язані з проблемою формування культури професійного спілкування студентів технічного університету, залишаються відкритими. Професійне спілкування реалізується в мовній комунікації і є втіленням у мовленні форм професійної діяльності з урахуванням різних рівнів взаємодії, специфіки ситуацій, мети і завдань навчання. Професійне спілкування в цілому розглядається як інтелектуальне спілкування, що ґрунтується на комплексі професійних знань, умінь і навичок. На нашу думку, формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців промисловості та виробництва неможливі без систематичної, цілеспрямованої підготовки в рамках предмета «Українська мова професійного спрямування».

Мова – це дух народу, його буття. Духовний світ індивіда пов'язаний із розвитком його мовних здібностей. У мові відбито характер народу, історія, побут. Мова є засобом спілкування між людьми. Це обмін думками, інформацією, це передача знань. Мова є важливим чинником розбудови громадського суспільства. Сучасна наука доводить, що мова є унікальним інструментом культури. Вона є зв'язком між людиною і мисленням. Мова дає змогу людям розуміти один одного. Мова – це явище суспільне, соціальне. Вона функціонує, розвивається тільки в суспільстві і є найнеобхіднішою умовою сутності людини, живе, функціонує в мовленні – усному чи писемному. Минуло багато часу перш ніж людина оволоділа писемністю, навчилася писати – це дало змогу дізнатися про багато цікавого, що випало на долю народу.

У процесі спілкування люди здійснюють комунікацію засобами мови. За допомогою мови люди заявляють про свої потреби й інтереси, висловлюють свою думку. Спілкування – сукупність зв'язків і взаємодії індивідів, груп, спільнот, під час яких відбувається обмін інформацією, досвідом, вміннями, навичками й результатами діяльності. Найзмістовнішим, ємним і виразним засобом людського спілкування є слово, мова. Уміння говорити й слухати, вести бесіду – важлива умова взаєморозуміння, перевірка істинності чи помилковості своїх думок, уявлень. Однак і «мова тіла»(погляд, жест, поза, особливості поведінки при розмові) може виявити ставлення до людини, характеризувати культуру співрозмовника.

Найважливішу роль у розвитку суспільства відіграє духовність сучасної людини. Зараз відбувається відродження принципу пріоритету духовних цінностей над матеріально-економічними, які можуть бути головними у субординації людини. Виховання фахівців нової генерації, висококваліфікованих, грамотних, з високим інтелектуальним потенціалом, які вільно володіють українською мовою, користуються нею у всіх сферах і особливо у професійній, можливе лише за умов належної підготовки. Поєднання загальних цінностей зі спеціальним їх виявом для окремої особистості – це шлях до кращого досягнення вищих духовних цінностей, до формування певних світоглядних концепцій. Побудова демократичного суспільства, економічно розвиненої країни – це не тільки високий рівень розвитку економіки. Суспільство повинно цілеспрямовано впливати на особистість з метою прищеплення певних якостей майбутнім фахівцям культурних надбань, використовуючи ті ідеали, переконання, цінності, які спроможні змінити не тільки конкретну людину чи групу осіб, а й усе сучасне суспільство, коли цінності старшого покоління інколи мають деструктивний характер. Підвищення активності особи як суб'єкта історичного процесу дає змогу реалізувати свою внутрішню соціально-психологічну готовність до творчої діяльності в умовах соціальної кризи суспільства, соціально програмувати молодь. Побудова розвиненої держави – це ще й розвиток духовних цінностей.

Ми спілкуємося, надаючи перемогу усному мовленню. Майстерне володіння словом включає і культуру мовлення. А культура мовлення – це оволодіння нормами літературної мови. Василь Сухомлинський писав, що «мовна культура – це живодайний корінь культури розмовної, високої, справжньої інтелектуальності. Щоб правильно розмовляти і писати, треба прагнути до удосконалення своїх знань, набутих раніше, треба любити українську мову і свою справу». З того, як говорить людина, можна зрозуміти її характер, рівень культури, інтелекту. Оволодіння мовою забезпечує комфортне буття людини в навколишньому середовищі. Мова є могутнім чинником відображення дійсності. Вона є частиною соціального середовища, у якому живе людина, у якому складається ментальність нації і кожного індивіда. Особа виростає у мовному середовищі, стає її носієм. І хоч від окремої людини доля мови не залежить, але живе вона доти, доки існують носії, які вивчають, користуються нею. Мова є ланцюгом між минулим і майбутнім. Тому на заняттях з української мови ми повинні прищеплювати студентам любов до неї, до українського слова, студенти мають вільно володіти і свідомо користуватися нею. Мова не тільки формує свідомість і впливає на світогляд студента, а через них впливає і на поведінку особи та її вчинки. Видатний учений О.О. Потебня доводив, що люди, як правило, добровільно не відмовляється від своєї мови. А за його висновками саме мова дає змогу людині глибше орієнтуватися в самій собі, усвідомлювати свій фізичний стан, думки і почуття, формувати в людини національну свідомість, совість, чесність, правдивість. У 1996 році була прийнята Конституція України – це статус України як незалежної держави. Це дає змогу українській мові відроджуватися. Не такими швидкими темпами, як хотілося б, але впевнено українська мова набирає все більшої потужності. Сьогодні ми є свідками того, як у різних сферах життя розширюється функціонування української мови.

Висновки. Високої мовної культури здатна досягти людина, яка наполегливо працює над словом, людина діяльна в думці. Наші громадяни мають навчитися національно мислити, усвідомити свої національні цінності, насамперед роль мови, і тоді Україна стане на одному щаблі з високорозвиненими країнами. Українська мова та українська культура пропагують ідею громадянського суспільства, сприяють становленню України як демократичної, правової держави. На сьогоднішній день українська мова має всі потенційні можливості для розвитку та поширення в Україні.

Література

1. Васенко Л. А., Дубічинський В. В., Кримець О. М. Фахова українська мова: Навч. посіб. – Київ, 2008. – 278 с.
2. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення: Навчальний посібник для студентів аграрних вищих навчальних закладів та коледжів – Вінниця: Нова книга, 2003. – 472 с.
3. Корж В.А. Українська мова: Навч. посіб. – К.: Правдива єдність, 2009. – 296 с.
4. Культура фахового мовлення: Навчальний посібник / За ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 206 с.
5. Мацько Л. І., Мацько О. М., Сидоренко О. М. Українська мова: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1998. – 416 с.
6. Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спрямування. Навч. посіб. – Київ: Каравела, 2009. – 352 с.
7. Педагогика высшей школы: учеб. пособие Р. С. Пионова. – К., 2002. – 256 с.

УДК 37.035.6:811.161.2

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ РІДНОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

Ірина Бабій,

кандидат педагогічних наук, молодший науковий співробітник
Львівського навчально-наукового центру професійної освіти НАПН України

У статті розглянуто національну свідомість у її взаємозв'язку з мовою – ключовим національним ідентифікатором, а також можливості рідномовної підготовки у формуванні національно свідомої студентської молоді.

Ключові слова: національна свідомість, рідномовна підготовка, мовний обов'язок, мовна стійкість.

The article reveals national consciousness in its interrelation with language as the key identifier of a nation as well as the opportunities of native language training in the formation of national consciousness of students' youth.

Key words: national consciousness, native language training, language duty, language stability.

Актуальність. Українське суспільство протягом тривалого часу зазнавало тотальної послідовної денационалізації, що призвело до деформації національної свідомості українців.

Визначальним чинником у формуванні національно свідомої особистості була і залишається рідна мова. Державний статус української мови та україномовна освіта покликани перешкоджати денационалізаційним процесам в Україні, однак російськомовний маскульт, розрив між побутовою мовою студентів і мовою навчання знецінює ефективність виховання національно свідомих громадян. Багатомірність та актуальність окресленої проблеми зумовила значний інтерес дослідників, зокрема окремі аспекти формування національно свідомої мовної особистості відображено у працях О. Біляєва, М. Вакуленко, С. Єрмоленко, Л. Масенко, Л. Мацько, Л. Скуратівського та ін. У нашому дослідженні зосереджено увагу на виховних можливостях рідномовної підготовки студентів нефілологічних спеціальностей у контексті задекларованої проблеми.

Виховання національно свідомих громадян є одним із пріоритетних напрямів державної національної програми «Освіта» (Україна XXI ст.). Відтак одним із основних завдань чи не кожної нормативної гуманітарної й негуманітарної дисципліни, яка викладається у вищих школах України, є формування національного світогляду особистості майбутнього фахівця. Безсумнівно, що рідномовна підготовка є визначальним чинником у цьому процесі, адже національна свідомість формується лише у своєму мовно-культурному середовищі.

Національна свідомість є складною модернізованою цілісною системою духовних феноменів та їх утворень, що сформувались в процесі історичного розвитку нації і відображають основні засади її буття і розвою [1, с. 82]. Як будь-яка, система національна свідомість має складну структуру, одним із ключових компонентів якої є національна ідентичність [1, с. 7]. В основі процесу ідентифікації лежить система ідентифікаторів: громадянство, територія, мова, історія. На думку О. Федик, найважливішим національним ідентифікатором є саме мова, завдяки якій «кожна нація вирізняється з-поміж інших, усвідомлюючи себе самодостатнім та самочинним суб'єктом історії» [5, с. 62]. Крім того, високий рівень володіння рідною мовою забезпечує формування таких рис національно свідомої особистості, як мовна стійкість; почуття мовного обов'язку; бажання, потреба спілкуватись рідною мовою; наявність мовної свідомості.

Мовна стійкість. Відображена у мовній поведінці людини і передбачає вірність своїй мові. Основними джерелами, які живлять мовну стійкість є національні традиції, культура, сформована національна свідомість;

Почуття мовного обов'язку. Усвідомлення своєї відповідальності за стан мови, її повноцінне функціонування у суспільстві і зокрема в обраній сфері діяльності; відповідальному ставленні до власного мовлення і мовлення співрозмовника, роботі над поглибленням і удосконаленням мовно-мовленнєвих знань та умінь.

Бажання, потреба спілкуватись рідною мовою, говорити українською правильно з'являється тоді, коли мовець відкрив для себе красу й унікальності рідної мови;

Наявність мовної свідомості – сукупності культурно і соціально зумовлених установок щодо мови і мовної самосвідомості; формування національно свідомої мовної особистості повинно базуватись на українознавчій основі мовного курсу у ВНЗ, що навчить студентів відчувати національну специфіку мови, мовну картину, створену ментальністю українського народу.

Таким чином, національна свідомість і національна мова творять своєрідну духовну формулу життя кожного народу

Аби реалізувати націєтворчий потенціал рідномовної підготовки, засадничою в процесі викладання української мови у вищій школі повинна стати українознавча основа усього курсу. Очевидно, що зміст не кожної теми однаковою мірою уможливує реалізацію виховних завдань курсу, зокрема формування національної свідомості. До прикладу, вступні лекції, які розкривають теоретичні аспекти функціонування мови, розглядають розвиток української мови в діахронії. Це дає змогу проілюструвати її давнє походження, нерозривний зв'язок з національною історією, розкрити історичну та соціальну зумовленість таких явищ як білінгвізм, диглосія, суржик. Доречним доповненням до цієї теми можуть стати відомості про специфічні риси української мови, зокрема, її фонетичну (унікальність українського звуку [u], диференційну функцію [r]), милозвучність, яка забезпечується злагодженістю звуків і звукосполучень у мовленнєвому потоці, численні фонетичні чергування) словотвірну (властиві лише українській мові дериваційні засоби: *-оци, -ий*), граматичну (важливість кличного відмінка у нашому мовленні, особливості уживання пасивних конструкцій) своєрідність серед інших слов'янських мов, що сприятиме подоланню відчуття мовної ущербності українців, яка послідовно формувалась у часи політичної залежності та культурної асиміляції, повернення нашої мови соціального престижу передусім в очах самих українців.

Якісно іншого підходу вимагає вивчення питання про функціональну природу мови, розгляд якого зводиться, як правило, до аналізу комунікативної, мисленнєвотворчої, естетичної функцій, у той час як функції національної ідентифікації, духовної апеляції, моралі, духовної екзистенції посідають другорядне місце. Такий підхід формує споживацьке ставлення до мови, безвідповідальність у користуванні неї.

У навчальних програмах з української мови укладачі оминають такі мовознавчі розділи як етимологія та етнолінгвістика, які мають велике загальнокультурне значення. Перша вивчає походження та історію розвитку слів, друга – аналізує мову через призму духовної культури етносу. Введення до курсу основ етимології та етнолінгвістики сприятиме глибокому усвідомленню і розумінню концептуальної мовної картини світу українців, її національної своєрідності. Наприклад, можна запропонувати етимологічний аналіз національних етнонімів, топонімів, типових антропонімів, адже саме національна ономастика несе закодовану інформацію про спосіб мислення українців; розглянути походження окремих історичних лексем. Об'єктом етимологічного аналізу може стати сучасна лексика, зокрема, цікавим для студентів буде розбір молодіжного сленгу, який тривалий час розвивався на російськомовних основах.

Під час вивчення лексичних тем, основна увага зосереджена, як правило, на особливостях формування і функціонування термінологічної лексики, яка становитиме основу ділового словника майбутнього фахівця, відтак явища синонімії, діалектна лексика, фразеологізми вивчають оглядово або на прикладах уже згаданої термінологічної лексики, яка за своїм складом здебільшого є запозиченою. Такий підхід з огляду на брак аудиторних годин виправданий, однак поза увагою студентів залишається синонімічне багатство української мови, яке є її визначальною рисою. Зокрема, професор О. Пономарів слушно зауважує, що, користуючись численними синонімами, можна побудувати два

тексти з однаковим змістом, де не повторюватиметься жодна з повнозначних частин мови [9, с. 57]. Таким чином, вивчення явищ синонімії не лише збагачує лексичний запас студента, а й розкриває красу і неповторність рідного слова, виробляє так зване мовне чуття, мовний смак, уміння розрізняти відтінки значень слів. Важливим елементом формування національної свідомості, на думку Л. Мацько, є також вивчення діалектної лексики [6, с. 70]. Зокрема, розглядаючи діалектизми, можна проаналізувати походження і семантику лексем, що характерні для місцевості, у якій проживають студенти; пояснити доцільність уживання діалектизмів у різних стилях мови, адже діалектизми є не лише засобом мовної індивідуалізації носія, а й джерелами, що живлять літературну мову. Однак, мабуть, найвиразніше передають дух і красу мови фразеологізми. Саме у фразеологізмах найповніше виявляється національна специфіка мови, особливості образного мислення народу, власне національне сприйняття мовної картини світу, відбито характерні особливості культури, побуту, історичного минулого українців.

Потужним джерелом формування національної свідомості і мовленнєвої культури студента є література, позаяк художнє слово апелює не лише до розуму, а й до серця, є еталонним кодом національного самовираження, а мовна підготовка у вищій школі – це не просто засвоєння лінгвістичних норм, правил, формул мовленнєвої поведінки, а й складного комплексу морально-психологічних, соціальних, інтелектуально-духовних та розумово-ментальних орієнтирів [8, с. 6]. Відтак доцільним, на наш погляд, є вивчення тем, присвячених мовним особливостям художнього стилю, що дало б змогу ознайомити студентів із кращими зразками передусім сучасної української літератури, адже читацький доробок студентів нефілологічних факультетів, як правило, обмежується шкільними хрестоматійними творами, у той час як кращі тексти сучасних українських авторів є джерелом «кування нових слів», а також реанімують та реабілітують репресовані лексеми, які через ідеологічні міркування були усунуті з нашої мови.

Висновки. Отже, проблема формування національної свідомості є складним і багатогранним процесом, основа якого закладається в родинному колі й доповнюється в роки навчання. Очевидно, що рідномовна підготовка у вишах не вичерпує виховні можливості мовної освіти в процесі формування національно свідомої особистості, адже мовленнєвий розвиток є постійним процесом, на який впливають не лише спеціально організовані засоби, а й сукупність усіх інших впливів. Важливо, аби вивчення мови у вищій школі ґрунтувалось не лише на засвоєнні граматики і правописних норм, що є, безсумнівно, спрощеним і звуженим, а розумінні мови як національного духовного феномена й ідентифікатора, студенти повинні усвідомити специфіку, оригінальність, врешті, життєву необхідність у вивченні та знанні саме рідної мови.

Література

1. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз) / І. Кресіна. – К. : ВШ, 1998. – 392 с.
2. Мацько Л. І. Українська мова: формування національної свідомості / Л. І. Мацько // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 67-70.
3. Пасинок В. Г. Мовна підготовка студентів як загальнопедагогічна проблема. – Харків, 1998. – 154 с.
4. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.
5. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 300 с.

УДК 378.147.371.126

КЕЙС-МЕТОД У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ СПОРТИВНОГО НАПРЯМУ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Інна Варнавська,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної освіти
Херсонського державного університету

Проаналізовано особливості застосування кейс-методу у процесі формування комунікативної компетентності студентів спортивного напрямку на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням). Запропоновано розглянути приклади використання ситуаційних завдань. З'ясовано місце кейс-методу у практичній діяльності вчителя фізичної культури.

Ключові слова: кейс-метод, спортивний напрям, комунікативна компетенція, заняття з української мови (за професійним спрямуванням)

An analysis was performed of the particular qualities of using the case method approach to forming sport student's communicative competence in Ukrainian language classes (for professional purposes). It was suggested to consider examples of the use of situational tasks. The role of the case method approach for PE teachers was found.

Keywords: case method, sport, communicative competence, Ukrainian language classes for professional purposes.

Актуальність. Динамічність соціально-економічних і духовних процесів, що протікають на тлі науково-технічних й інформаційних змін в усьому світі призводить до того, що фахівцям необхідно безпосередньо спілкуватися із різними за фахом людьми, під час цього використовувати вербальні та

невербальні засоби комунікації, здійснювати пошук необхідної інформації у всесвітній мережі Інтернет. Тому велике значення набуває впровадження інноваційні методів навчання і виховання, яке є ефективнішим засобом в опануванні сучасних технологій, підвищенні ефективності навчання і якості знань, формуванні життєвої і професійної компетентності сучасної молоді. На сьогодні завдяки використанню новітніх технологій можливим і доступним є навчання з використанням інноваційних технологій та методів навчання: групові тренінги, мозкова атака, метод синектики, метод вільних асоціацій, дидактичні ігри (ділова гра «Новий керівник», «Термінологічне доміно» тощо), метод кейсів (вирішення практичних проблем), метод «Коло ідей», «Акваріум», розігрування ситуацій у ролях, метод «Ток-шоу», метод «Ажурна пилка» та ін. [2].

Кейси (ситуаційні вправи) мають чітко визначений характер і мету. В основному, вони пов'язані з проблемою чи ситуацією, яка існувала чи існує.

Метою застосування кейс-методу у процесі формування комунікативної компетентності студентів спортивного напрямку на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) є:

- активізація і мотивація пізнавальної діяльності студентів, заохочення до опрацювання інформації, що буде необхідною в майбутній професійній діяльності вчителя фізичної культури або тренера;

- актуалізація необхідності вивчення української мови, адже в україномовних джерелах (підручник, Інтернет) студент знайде багато необхідної інформації, пов'язаної із майбутньою професійною діяльністю;

- розвиток комунікативних умінь і навичок, вербальної комунікації українською мовою, що реалізується у формі діалогової взаємодії студента з комп'ютером, із викладачем, взаємодії студентів у парах і мікрогрупах за допомогою інформаційних комп'ютерних технологій;

- формування навичок професійної комунікативної поведінки у колективі, вміння аналізувати характер міжособистісних стосунків у різних ситуаціях спілкування (під час проведення уроків і тренувань).

Мета кейсів – детальний аналіз, а не оцінювання (особливо, завчасне оцінювання). Навчання за допомогою кейсів розвиває здатність аналізувати, уникати помилок, які часто виникають під час виконання конкретних завдань.

Кейс має задовольняти такі вимоги: відповідати чітко поставленій меті;

мати відповідний рівень складності; ілюструвати кілька аспектів життя; мати національне забарвлення; бути актуальним; ілюструвати типові ситуації; розвивати аналітичне мислення; провокувати дискусію; мати кілька рішень.

Враховуючи, що дисципліна «Українська мова (за професійним спрямуванням)» проводиться лише 1 раз на два тижні, етапи використання методу-кейсу мали лише фрагментарний характер. На кількох заняттях, коли відбувався аналіз фахової термінології доречним був цей метод.

Отже, застосування кейс-методу на заняттях передбачає такі дії:

Представлення кейсу

Створення ситуація психологічного комфорту і зацікавленості у діяльності та відбувся розподіл студентів за групами. За 14 днів кожен студент отримував картку зі словосполученнями; на дошці були написані висловлювання про спорт та його значення у житті людини. Студенти повинні зорієнтуватися, «зібрати» висловлювання і таким чином розподілитися на групи. Наводимо приклади запропонованих висловлювань: В. Сухомлинський: «Спорт стає засобом виховання тоді, коли він – улюблене заняття кожного»; Гіппократ: «Гімнастика, фізичні вправи, ходьба повинні міцно ввійти в повсякденний побут кожного, хто хоче зберегти працездатність, здоров'я, повноцінне і радісне життя»; А. Моссо: «Фізичні вправи можуть замінити безліч ліків, але жодні ліки в світі не зможуть замінити фізичних вправ»; П.Анохін: «У масовому розвитку фізичної культури і спорту я бачу один із кращих варіантів у боротьбі за здоров'я людини, її творчу активність і довголіття».

Після формування груп відводився час щодо розподілу обов'язків усередині кожної групи.

Ознайомлення зі змістом кейсу

На цьому етапі відбулося ознайомлення студентів із його змістом: кожна група отримала картку з інформацією і питаннями для обговорення: вони аналізували фактичний матеріал про стан здоров'я молоді України за питаннями: 1) як ви вважаєте, про яку проблему свідчить ця інформація?; 2) що є причиною такого положення?

Студенти працювали з такими положеннями:

Картка-завдання №1

Проблема здоров'я і фізичного виховання дітей особливо гостро постала на початку третього тисячоліття. Гуманізація освіти потребує якісно нового підходу до потреб дитини - навчання свідомого ставлення молодого покоління до збереження та зміцнення здоров'я, пристосування до умов наявного в Україні рівня безпеки, що залежить від стану навколишнього середовища, державної системи підтримки безпеки людини та індивідуальної захищеності. Здоров'я підрастаючого покоління є невід'ємною складовою частиною загальнолюдських цінностей будь-якої держави. Воно тісно пов'язане з рівнем розвитку держави та її місцем серед когорти провідних країн світу. Незважаючи на низку заходів щодо покращення стану здоров'я дітей, які пропонуються керівними освітніми та науковими установами, в Україні спостерігаються лише поодинокі випадки успішної їхньої реалізації у діяльності роботи навчально-виховних закладів.

Картка-завдання №2

Дуже часто причини хвороб серця пов'язують з неправильним харчуванням. Потрібно постійно піклуватись про себе і своє серце та їсти те, що корисно. Лікарі рекомендують якомога більше їсти

риби, овочів, фруктів. Хліб з висівками, боби, квасоля, соя, баклажани і свіжа зелень пов'язують холестерин і виводять його з організму – тому вони повинні бути завжди на столі. Дуже корисні сухофрукти, особливо – курага, у ній багато калію, який вкрай необхідний для нормальної роботи серця. Бажано відмовитися від гострої, солоної, жирної і копченої їжі. При схильності до хвороб серця, особливо якщо є родичі, які страждають від серцево-судинних захворювань, потрібно обмежити вживання молока, сметани, яєць, майонезу, вершкового масла, ікри, жирного сиру. Це мабуть, основна профілактика хвороб серця.

Картка-завдання №3

До того, як було встановлено День фізичної культури та спорту України, українські спортсмени стали чемпіонами світу та Європи в різних дисциплінах. Крім того, спортсмени України були кістяком олімпійської збірної Радянського Союзу. Легендою світового спорту став Сергій Бубка, який встановив 35 світових рекордів у стрибках з жердиною. До цих пір встановлений ним в 1994 році рекорд (6 м 14 см) ніким не побитий.

В День фізичної культури та спорту України вся країна також згадує імена Олега Блохіна, Ірини Дерюгіної, Лариси Латиніної, Віталія та Володимира Кличків, Яни Клочкової, Ганни Безсонової, Жанни Пінтусевич та інших видатних спортсменів України всіх часів.

Картка-завдання №4

Привертають до себе увагу такі поширені відхилення в стані здоров'я, як деформації хребта, грудної клітини та порушення постави, які становлять близько 34%. Понад 38% дітей мали неврологічну симптоматику, які виявляються більше всього у підлітків старших класів. Велика кількість дітей мають потребу консультації психологів і лікарів.

Проведені дослідження засвідчили, що у більшості обстежених дітей мали місце прояви хронічної інтоксикації у вигляді скарг на підвищену втомлюваність у 55%, емоційна лабільність у 11%, неспокійний сон у 14%, підвищена пітливість у 30 %, головний біль у 55%, артралгії у 22%, міальгії у 26%.

Дискусії щодо основних положень

За підсумками аналізу цієї інформації була організована дискусія за такими проблемним питанням: «Який внесок у покращення стану здоров'я людей можуть зробити вчителі фізичної культури?»

Представники кожної групи висловлювали свої пропозиції. За підсумками дискусії студенти дійшли до висновку:

вчителі фізичної культури, тренери спортивних гуртків активно залучають школярів до спортивного життя. Спорт – це рух. Він сприяє продовженню людського життя, укріплює здоров'я і взагалі позитивно діє на всіх. Можна написати майже кілька книг про користь спорту, а можна сказати все однією фразою. Останнє вміло виходить у знаменитих науковців минулого і сьогодення.

Організація обговорення кейсу

На наступному етапі студентам кожної групи було запропоноване ознайомитися із роботою Молодіжного товариства «Оберіг». Члени якого переконливо закликають ровесників до здорового способу життя, пропонуючи їм спільні заходи. Одночасно запрошують до співпраці волонтерів, які своїми добродійними діями сприятимуть розвитку товариства.

Завдання: обговорити питання «Чи можливо створити таке товариство у місті Херсоні?»

Одноголосно студенти факультету фізичного виховання та спорту стверджували, що подібні товариства мають велику користь. І тому перспективною у нашому місці може бути спроба організувати подібні товариства, організації щодо здорового способу життя.

Далі було обговорення питання: **які знання потрібні для організації такого товариства?**

У результаті дискусії підлітки визначили певні питання, які необхідно опрацювати, тобто проаналізувати, відшукати додаткову інформацію, для досягнення мети:

- Як ви розумієте поняття «здоровий спосіб життя»?
- Яку роботу варто проводити, щоб зацікавити підлітків займатися спортом?
- Активні тренування – користь чи шкода?
- Як створити молодіжне товариство?

Презентації

Таким чином, були визначені завдання для групової роботи та взаємодії студентів чотирьох груп. Робота над виконанням цих завдань проходила протягом 2 тижнів. Студенти працювали самостійно, роль викладача у цьому випадку полягала в проведенні консультацій і допомозі у відборі та аналізі інформації.

Далі на заняттях кожна група презентувала проаналізований та опрацьований матеріал.

Підбиття підсумків роботи

Якість підготовлених матеріалів і презентації оцінювалися за критеріями: наприкінці заняття відбулася дискусія за питанням: «Як ви вважаєте, що є першим кроком для створення подібних організацій?»

Спільними зусиллями підлітки зробили висновок, що створення організацій, товариств починається із розробки бізнес-плану. Які вони у подальшому і розробляли.

Завершали розгляд цієї проблеми (реалізація основного замислу та мети розглянутої кейс-ситуації): визначити можливості та перспективи майбутніх учителів фізичної культури і спортивних тренерів щодо покращення здоров'я людей, пропаганди здорового способу життя.

На заняттях студенти захистили свої бізнес-плани щодо створення молодіжної організації, яка б пропагувала здоровий спосіб життя. Усі учасники захисту брали активну участь у дискусії, задавали питання, тобто проявили велику зацікавленість у результатах роботи.

Висновки. Таким чином, застосування кейс-технології сприяло формуванню таких ключових і професійних компетенцій студентів спортивного напрямку: уміння швидко знайти необхідну інформацію з теми та її важливі положення; уміння користуватися здобутою інформацією в практичних ситуаціях; засвоєння конкретних знань з галузі фізіології харчування, медицини, фізичної культури в обсязі навчального плану ВНЗ, а також у розширеному обсязі. Участь студентів у практичній діяльності щодо опрацювання кейс-ситуації сприяла також розвитку їх інтелектуальних і комунікаційних здібностей, формуванню інформаційної грамотності, а відповідно і комунікативної компетентності. На нашу думку, застосування кейс-методу у роботі зі студентами спортивного напрямку дозволяє підготувати майбутнього фахівця – вчителя фізичної культури. Долучити його до роботи у сучасних динамічних умовах виробництва та соціуму, сформувати і розвинути компетенції, які необхідні сучасному професіоналу.

Література

1. Скринник З. Е. Проведення індивідуального заняття за методом аналізу конкретних навчальних ситуацій [Текст] : навчально-методичний посібник / З. Е. Скринник. – Львів: ЛБС УБСНБУ, 2012. – 145 с.
2. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи [Текст] : навчальний посібник / Т. І. Туркот. – К.: Кондор, 2011. – 628 с.

УДК 37.036

РОЛЬ МОВИ В ЕСТЕТИЧНОМУ РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Світлана Вдович,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
доцент Львівського навчально-наукового центру професійної освіти Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

Обґрунтовано роль мови в естетичному розвитку особистості, визначено можливості навчальної дисципліни «Українська мова» в естетичному вихованні майбутніх фахівців.

Ключові слова: українська мова, естетичний розвиток особистості, естетичне виховання, фахівець, професійна підготовка.

The author shows role of language in the aesthetic development of the individual, and identifies the opportunities of «Ukrainian language» subject in the aesthetic education of future professionals.

Key words: Ukrainian language, aesthetic development of the individual, aesthetic education, training.

Актуальність. Проблема естетичного розвитку особистості майбутнього фахівця на сучасному етапі розвитку суспільства надзвичайно актуальна. Професійні навчальні заклади покликані не лише навчати студентів певній спеціальності, а й формувати їхнє естетичне світосприйняття, розвивати естетичні почуття, естетичний смак. Адже від рівня естетичної вихованості, від уміння випускника професійного навчального закладу передавати іншим людям своє розуміння добра, краси залежить його творча самореалізація як фахівця. Для естетичного розвитку особистості необхідно використовувати всі можливі дисципліни навчального плану та різноманітні форми позанавчальної виховної роботи.

Невичерпні можливості естетичного розвитку особистості має навчальний предмет «Українська мова». Роль мови в естетичному формуванні особистості важко переоцінити. Досліджуючи мову як духовний адекват світу, О. Федик зазначає: «Через мову дух животворить, щоб людина мала можливість пізнати цей світ, створити його ідеальну модель із метою поширення та розгортання своєї діяльності у ньому. Мова виконує визначальну роль у парадигмі «людина – її життя, чин – навколишній світ», оскільки вона і тільки вона трансформує фізичний світ в ідеальний, а також створює усю систему життєвих вартостей, є джерелом розвитку людського розуму та душі» [7, с. 17].

Мова супроводжує людину все життя. Людина починає засвоювати мову з перших хвилин появи на світ. І те, що вона чує, що бачить навколо себе, те, в якому середовищі вона перебуває, яка мова біля неї звучить упродовж життя, визначає її подальший розвиток, у тому числі естетичний. «Чому людина в роки дитинства оволодіває такою великою кількістю слів рідної мови?» – запитував видатний український педагог В. О. Сухомлинський. І відповідав: «Тому, що перед нею у цей час уперше відкривається краса навколишнього світу. Тому, що в кожному слові вона не тільки бачить смисл, а й відчуває найтонші відтінки краси» [6, с. 221]. Краса навколишнього світу здатна пробудити в дитині гаму почуттів, які активно впливають на становлення її особистості, формування естетичних смаків. Таким чином, естетика оточення, в якому перебуває людина, торкаючись її почуттів, сприяє найкращому оволодінню мовою. «Споглядання і слухання, переживання побаченого і почутого – це перше вікно у світ краси» [6, с. 48].

Цю думку підтверджує також відомий російський художник-педагог Б. Неменський: «Через милування до співпереживання, через співпереживання до почуттів, через почуття – до активних соціальних дій» [2, с. 159]. Він також зазначає, що переживанню, співпереживанню треба вчити, здатність цю від простого до складного треба формувати у процесі навчання і виховання [1, с. 24].

Отже, формування естетичності особистості починається з почуттів, які в юному віці переважно сприймаються невизначено. Щоб естетичні почуття перетворилися в уявлення, які позначаються й закріплюються словом, та постійно вдосконалювалися, породжуючи нові почуття й уявлення, слід цілеспрямовано управляти процесом естетичного розвитку особистості. Мова зміцнює й укріплює створене душею і тим дає їй можливість перейти до нової творчої діяльності. Облагородження людини, її естетичний розвиток полягають не в тому, що людина робить початкове природне життя свого почуття предметом холодної і відмежованої рефлексії; воно можливе лише за умови піднесення природного світу почуття до ступеня духовної власності душі, до чітких уявлень.

Як зазначає український учений-мовознавець О. О. Потебня, «без слова людина залишилась би дикуном серед найвитонченіших витворів мистецтва, серед машин, карт і т. ін., хоча б бачила на ділі застосування цих предметів, тому що як учити нічим прикладом навіть наукам, які потребують наочності, як передати без слів такі поняття, як наука, істина та ін.? Одне лише слово є monumentum aere perenius; лише воно стосується усіх інших засобів прогресу (до яких належить їх джерело, людська природа) як перший та основний» [3, с. 155].

Мова – це не лише сукупність інформації про навколишній світ і саму людину; це також засіб формування культури (інтелектуальної, естетичної, моральної), певного способу поведінки, ставлення до оточення. Автономний характер національної мови проявляється в її творчій спроможності, у продовженні й розвитку навколишньої дійсності. Лише у слові й через слово пізнаються явища, процеси, які неможливо пізнати безпосередньо – через сприйняття. Отже, мова допомагає людині пізнавати світ, проте не є лише відомою системою прийомів пізнання, як і пізнання не відірване від інших сторін людського життя. Пізнане впливає на нас естетично й морально. Мова є шляхом усвідомлення естетичних, моральних, національних ідеалів.

Мова забезпечує кожній людині духовне життя і суттєво визначає її фізичне життя, поведінку, щоденне буття, моделює її вчинки, акумулює енергію. Мова розвивається в людині, функціонує в її психіці, в її душі, наповнює внутрішній світ людини мисленням. Через рідну мову здійснюється духовне становлення особистості, а також складний процес самоусвідомлення людини, її самоутвердження. Мова забезпечує і духовно-моральне зростання людини, і її занепад, вона виступає ідентифікатором її духовного «я». Будь-які зміни у моральних чи естетичних поглядах, у сприйнятті навколишнього світу, в самосвідомості особистості обов'язково знаходять своє відображення у мові. За рівнем розвитку мови, багатством словесного запасу особистості, набором мовних засобів, умінням використовувати ті чи інші стилі мовлення можна судити про рівень не лише інтелектуального, а й морально-естетичного, національного становлення людини. Це підтверджує відомий афоризм Сократа: «Заговори, щоб я тебе побачив». Кожна людина відчуває у собі присутність свого «я» через мову, бо мова є і змістом, і формою духовного ества людини.

Отже, мова підтримує духовний рівень, виступає духовним рушієм, конденсатором духовної енергії. У слові визріває те, що людина прагне, хоче зробити, зреалізувати тощо. Саме мова вирізняє людину з-поміж інших створінь, виявляючи її духовну природу, виражаючи її інтелект. «Проте мова не є пасивним адекватним внутрішнього світу людини, мова самочинна, вона керована духом, а тому самодостатня і самодіяльна. У мові народжуються і ферментують ідеї, які стають (чи не стають) чинністю. Мова є джерелом і керманічем людської психології, вона є визначальною як у плані поведінки людини, так і в плані самоствердження і в суспільному, і в індивідуальному житті» [7, с. 33-34].

Ступінь опанування мовою – чи не найважливіший показник духовного світу людини. Видатний український учений Іван Франко, досліджуючи проблеми мовознавства, наголошував на нерозривному зв'язку духовного розвитку людини з розвитком її мовних здібностей. Нехтування рідною мовою, на його думку, веде до дегенерації як окремої людини, так і всієї нації. Нормальний розвиток мови – це одна з передумов здорового розвитку нації, утвердження естетичних і моральних ідеалів. Рідна мова особливо важлива для дитини, бо саме нею розширюється кругозір, загострюється розум, формується характер, закладаються моральні й естетичні засади.

О. О. Потебня порівнював мову із зором: «Подібно до того, як найменша зміна в будові ока і діяльності зорових нервів неодмінно дає інші сприйняття і цим впливає на все світоспоглядання людини, так кожна дрібниця в будові мови повинна давати без нашого відома свої особливі комбінації елементів думки. Вплив будь-якої дрібниці мови на думку свого роду єдиний і нічим незамінний» [4, с. 163-164].

Одним із важливих етапів формування особистості учнівської та студентської молоді є період навчання у професійному навчальному закладі, тому вивченню мови слід приділяти значну увагу.

Без знання державної мови сьогодні неможливо стати повноцінним громадянином, патріотом України, високоінтелектуальною людиною, політиком, державним діячем, кваліфікованим, конкурентоспроможним фахівцем у будь-якій галузі виробництва. Головна вимога до навчання української мови у професійних навчальних закладах – це його професійна спрямованість, яка сприятиме підготовці конкурентоспроможних фахівців, здатних забезпечити високий духовний, технологічний, матеріальний і культурний розвиток нашого суспільства. Теоретичні та практичні завдання на заняттях з української мови мають бути тісно пов'язані з професійною підготовкою за обраним фахом із максимальним впровадженням інноваційних комп'ютерних технологій. Навчання української мови у професійному навчальному закладі полягає в подальшому розвитку умінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності, у формуванні гуманістичного світогляду особистості.

Виховання почуттів, зокрема естетичних, на уроках української мови у професійних навчальних закладах – одне з важливих завдань викладача-мовника, який покликаний показати красу рідної мови, навчити правильно говорити, удосконалити мовні навички учнів та студентів. Це особливо актуально для професій типу «людина – людина».

Майбутні фахівці повинні мати вибір слів, думок, дій; вміти добре володіти ними. Адже слово характеризує не лише людину, а й суспільство, в якому вона живе. Це особливо актуально сьогодні, у час великого віртуального перевороту, розвитку нових інформаційних технологій. Саме тепер особливо трепетно слід оберігати і плекати мову. Розширення можливостей використання комп'ютерних технологій дозволяє вже нині на уроках мови для підвищення грамотності й розвитку мовленнєвої культури успішно використовувати програми «Рута», «Плай», «Master», за допомогою яких можна знаходити й виправляти помилки, перекладати з іноземних мов українською, активно збагачуючи словниковий запас учнів, опрацьовуючи мовні норми.

Чистота мови – одна з головних проблем, важливість якої для сучасної молоді важко переоцінити. Досить часто студенти, які мають низький рівень загальної культури і бажають виділитися у колі своїх ровесників, активно використовують так звані «суржик», ненормативну лексику. Тому нагальним є постійне вдосконалення, очищення рідної мови від чужомовних елементів, жаргонних слів і висловів. З цією метою доцільно впроваджувати відповідні спецкурси та факультативи для студентів (особливо для тих, які здобувають професії типу «людина – людина») та курси в рамках підвищення кваліфікації для викладачів, а також проводити у навчальних закладах різноманітні заходи, спрямовані на підвищення мовної культури всіх суб'єктів навчально-виховного процесу. Проте головне завдання викладача української мови в аспекті естетичного розвитку особистості – показати красу слова, милозвучність рідної мови, прищепити любов до української мови, навчити відчувати слово, сформувані потреби спілкуватися правильно і гарно.

Майбутні фахівці повинні добре знати не лише лінгвістичні поняття і правила граматики, а й уміти активно використовувати мову як засіб спілкування в усіх сферах громадського життя, зокрема в офіційній (між установами, окремою особою й установою, між посадовими особами, ділові взаємини на виробництві), дотримуватися вимог культури усного й писемного мовлення, налагоджувати контакти, вибудовувати гармонійні взаємини.

На заняттях української мови важливо значну увагу приділяти професійній лексиці, засвоєнню термінів конкретної галузі виробництва. На жаль, сьогодні відсутні українські тлумачні та перекладні словники для конкретних професій, тому викладачам і студентам часто доводиться користуватися відповідними російськими довідниками чи посібниками. Покращенню ситуації сприяли б підготовка відповідної літератури (навчальних, методичних посібників, довідників), розробка словників для конкретних галузей виробництва. Важливе завдання викладача-мовника в естетичному розвитку учнівської та студентської молоді – показати перевагу та красу українських термінів і слів-професіоналізмів, їх відповідність конкретному мовному контекстові.

Однак, на нашу думку, не лише мовний аспект важливий у викладанні української мови. Слід звертати увагу на спілкування як психологічне явище, адже «домінантними для сучасної системи підготовки працівників для сфери обслуговування виступають людські стосунки, від яких залежить ефективність функціонування цієї сфери народного господарства та її розвиток. Це передбачає приділення особливої уваги у підготовці таких фахівців формуванню, розвитку й удосконаленню професійних комунікативних умінь та умінь презентувати себе якнайкраще з метою забезпечення тривалої співпраці з клієнтом» [5, с. 49-65]. Для майбутніх фахівців, що набувають спеціальності типу «людина – людина», Л. А. Руденко пропонує включати у навчальні плани предмети психологічного циклу, зокрема курс «Основи психології професійного спілкування». Дослідниця наполягає на тому, що для фахівців сфери обслуговування необхідна ґрунтовна естетико-психологічна підготовка.

Висновки. Таким чином, рідна мова відіграє надзвичайно важливу роль у становленні особистості загалом та у професійному розвитку майбутнього фахівця зокрема, тому в професійних навчальних закладах значна увага повинна приділятися вивченню державної мови.

Література

1. Неменский Б. М. Дидактика глазами художника // Педагогика. – 1996. – № 3. – С. 19-24.
2. Неменский Б. М. Распахни окно. – М. : Молодая гвардия, 1974. – 188 с.
3. Потебня А. А. Мысль и язык // Потебня А. А. Мысль и язык. – К. : СИНТО, 1993. – С. 7-157.
4. Потебня А. А. Язык и национальность // Потебня А. А. Мысль и язык. – К. : СИНТО, 1993. – С. 158-185.
5. Руденко Л. А. Психологічні особливості професійного спілкування фахівців сфери обслуговування // Теоретичні засади методики професійно спрямованого викладання загальноосвітніх предметів у ПТНЗ : монографія / За ред. Г. П. Васяновича. – Львів : Сполом, 2005. – С. 49-65.
6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. – К. : Видавництво «Радянська школа», 1977. – Т. 3 : Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – С. 5-279.
7. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). – Львів : Видавництво «Місіонер», 2000. – 300 с.

УДК 81'36

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Лариса Головата,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Пропонована до друку стаття містить обґрунтування організаційно-педагогічних умов під час професійної підготовки фахівців у ВНЗ, зокрема викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», розроблених сучасними ученими.

Необхідними умовами навчання української мови за професійним спрямуванням засобами інтерактивних технологій є: розвиток мотивації до формування культури професійного мовлення, створення сприятливого психоемоційного клімату, організація навчального простору, матеріально-технічне забезпечення.

Ключові слова: українська мова (за професійним спрямуванням), інтерактивні технології, організаційно-педагогічні умови.

The article, proposed for publication, contains developed by modern scientists proving of interactive technologies during the training of specialists in higher education, teaching the subject «Ukrainian language (of professional direction)» in particular.

The necessary conditions of learning the Ukrainian language of professional direction by means of interactive technologies are: development of motivation of creating a culture of professional speaking, creating a conducive psycho-emotional climate, organization of educational field, logistical support.

Key words: ukrainian language (of professional direction), interactive technologies interactive technologies, interactive technologies.

Визначаючи організаційно-педагогічні умови навчання (Андрєєв В., Боритко М., Кіндрат І., Найн А., Пехота О., Посталюк Н., Хриков Є., Чижевський Б., Шамова Т. та ін.) української мови за професійним спрямуванням засобами інтерактивних технологій, слід враховувати закономірності навчання, згідно з якими результативність підготовки студентів перебуває у залежності від таких чинників: значущість змісту навчального матеріалу; використання методів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів; створення ситуацій посиленої міжсуб'єктної взаємодії, у якій основним чинником є професійне спрямування; створення навчальних ситуацій для практичного застосування студентами результатів теоретичної підготовки.

Організаційно-педагогічними умовами навчання української мови за професійним спрямуванням засобами інтерактивних технологій є: розвиток мотивації до формування культури професійного мовлення; створення сприятливого психоемоційного клімату; організація навчального простору; матеріально-технічне забезпечення.

Розвиток мотивації до формування культури професійного мовлення

Можливість реалізації умови полягає у формуванні таких мотивів, які б спонукали студентів до формування культури професійного мовлення. Саме негативне або байдуже ставлення до учіння може бути причиною низької успішності або неуспішності студента. Жоден, навіть висококваліфікований викладач, не досягне бажаного результату, якщо його зусилля не будуть узгоджені з мотиваційною основою конкретного процесу учіння, а успішне розв'язання проблеми мотивації навчальної діяльності значно впливає на якість мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців [2], [1].

Практичне виконання вправ із використанням інтерактивних технологій не буде ефективним, якщо студент не матиме потреби розвивати та удосконалювати культуру мовлення не лише як майбутній фахівець, але і як громадянин. Спеціаліст повинен говорити правильно, чітко, без використання суржику. Крім того, мовлення людини є показником рівня її освіти. Використання формул вітання, прощання, вибачення, подяки – свідчення вихованості та обізнаності з правилами етикету.

Для створення мотивації до формування культури професійного мовлення доцільними є бесіди: «Роль культури мовлення у досягненні професійного успіху», «Комунікативна культура фахівця». Варто практикувати мозковий штурм, проектну роботу («Чи правильно ми розмовляємо?», «Що значить мовлення у професійній діяльності людини?», «Як можна прокоментувати твердження П. Мовчана: «Мова – універсальна, але користування нею вкрай індивідуальне»?). Саме *мотивація до формування культури професійного мовлення* є першою необхідною умовою навчання української мови за професійним спрямуванням засобами інтерактивних технологій.

Створення сприятливого психоемоційного клімату

Можливість реалізації цієї умови полягає в організації психологічної взаємодії на рівні, який сприятиме ефективному засвоєнню і відтворенню навчального матеріалу. Навчальний процес здійснюватиметься набагато ефективніше за таких умов: налаштування студентів на роботу під час заняття; відсутність відволікаючих чинників; позитивне ставлення до предмета та викладача; сприятлива психологічна атмосфера в аудиторії.

Оскільки методи інтерактивного навчання можуть бути новими для студентів, необхідно ознайомити з метою, завданнями виконання кожної вправи. Це стимулюватиме розвиток пізнавального інтересу. Крім того, потрібно чітко розкрити алгоритм виконання завдань. Таким чином викладач уникне не лише виникнення хаосу на занятті, а й розвитку негативних установок студентів на роботу в аудиторії. Також важливо акцентувати увагу на тому, що виконання вправ з використанням інтерактивних методів сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, розвитку творчих, комунікативних, організаторських здібностей, а не є грою, результати якої не важливі.

Можна створити сприятливу атмосферу, налаштувати студентів на продуктивну роботу, спільну діяльність, уникнути проявів суперництва, протистояння, використовуючи виховні інтерактивні технології на початку заняття (метод «Прогноз погоди» є ефективним для визначення психологічного стану студентів, створення позитивного настрою). Знаючи, які емоції переважають, педагог відповідно вибудовує свою діяльність. Результативними є і методи «Комплімент», «Подаруй квітку». Отже, *сприятливий психоемоційний клімат* є необхідною умовою навчання української мови за професійним спрямуванням засобами інтерактивних технологій.

Організація навчального простору

Можливість реалізації цієї умови вбачаємо у розстановці меблів в аудиторії таким чином, щоб виконання вправ із використанням інтерактивних технологій було максимально ефективним. У більшості аудиторій домінує традиційна форма розташування парт. О. Пометун називає таку схему розташування меблів «Класом» [3, с. 27]. Ця форма дозволяє розмістити велику кількість студентів в аудиторії, створити єдиний центр концентрації студентів – викладача, який знаходиться перед студентами. Схема розташування меблів за формою «Клас» дуже зручна під час застосування пасивної форми навчання. Крім традиційної форми розташування меблів, О. Пометун пропонує інші варіанти: «Буква «П»; «Прямокутник»; «Коло»; «Дискусійний клуб» [3, с. 28 – 29].

Матеріально-технічне забезпечення

Саме інтерактивні технології передбачають взаємодію не лише між людьми, а й між людиною і книгою, людиною і твором мистецтва, людиною і комп'ютером. Тому матеріально-технічне забезпечення є важливим аспектом навчання української мови за професійним спрямуванням засобами інтерактивних технологій.

Студентам для ефективного і цілісного оволодіння лінгвістичним матеріалом необхідно користуватися словниками та довідковою літературою. Джерелом інформації є не лише книжки, а й комп'ютер. На сьогодні розроблені сайти з онлайн-версіями словників, створені інформаційно-довідкові портали, які сприяють розвитку української мови і поліпшенню грамотності серед її носіїв. Зокрема, на «СловоUA» [5] можна поставити питання, як правильно говорити українською мовою, а кваліфіковані фахівці оперативно дадуть відповідь. Мета лінгвістичного порталу Mova.info [4] – здійснювати систематичну довідково-інформаційну роботу щодо української мови та української лінгвістики в мережі Інтернет.

Особливої уваги заслуговує система АBBYY Lingvo – родина електронних і друкованих словників. Словник можна встановити на персональний комп'ютер або ноутбук, кишеньковий комп'ютер і смартфон. П'ята версія АBBYY Lingvo x5 охоплює більше 220 словників, які містять понад 12,5 мільйонів статей загальної та тематичної лексики: медичної, юридичної, економічної, комп'ютерної, науково-технічної та інших (залежно від мовного напрямку) для 20 мов. Завдяки інтеграції технології розпізнавання в АBBYY Lingvo x5 з'явилася можливість отримати миттєвий переклад наведенням курсора не лише у тексті, але й на зображенні (у PDF-файлах, відео та Flash-роліках, повідомленнях у вікнах ігор і субтитрах до фільмів). Також програма містить інтерактивні вправи для поповнення словникового запасу Lingvo Tutor, відеоуроки, тлумачний словник англійської мови з ілюстраціями. Портал надає користувачам можливість знаходити значення українських слів у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, що містить близько 250 тисяч слів та словосполучень [6]. Крім того, вправи з використанням інтерактивних технологій передбачають підготовку роздаткового матеріалу (карток із завданнями, схем, таблиць тощо).

Висновки. Отже, розвиток мотивації до формування культури професійного мовлення, створення сприятливого психоемоційного клімату, організація навчального простору, матеріально-технічне забезпечення є необхідними умовами навчання української мови за професійним спрямуванням засобами інтерактивних технологій.

Література

1. Маркова А. К. *Формирование мотивации учения* / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 138 с.
2. Міхеєва Л. В. *Особливості формування навчально-пізнавальної мотивації у студентів-першокурсників спеціальності «Практична психологія» [Електронний ресурс]* / Л. В. Міхеєва. – Режим доступу : http://ito.vspu.net/upload/zbirniku/imad/z_30/r5/osoblivosti_formyvania_navchalno_piznavalnoi.pdf
3. Пометун О. І. *Енциклопедія інтерактивного навчання* / Олена Пометун. – К. : А. С. К., 2007. – 144 с.
4. <http://www.mova.info/>
5. <http://slovoua.com> [СловоUA]
6. http://uk.wikipedia.org/wiki/ABBY_Lingvo

УДК 371.134:39(477)(07)

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ДО ПОШУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ЕКСПЕДИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З УКРАЇНОЗНАВСТВА

Валентина Гончарук,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Висвітлено специфіку підготовки студентів-філологів вищого педагогічного навчального закладу до пошуково-дослідницької експедиційної діяльності з українознавства. Розкрито зміст аудиторної та позааудиторної навчально-виховної роботи, спрямованої на підготовку студентів до такого виду діяльності. Визначено роль українознавства у вихованні духовно багатого та національно свідомого особистості студента.

Ключові слова: українознавство, пошуково-дослідницька експедиційна робота, підготовка студентів-філологів, українознавчі експедиції, народна культура, фольклор, етнографія.

The peculiarities of training Philology students of higher educational establishment for research and expedition activities connected with Ukrainian studies are explained. The content of classroom and extracurricular educational work aimed at preparing students for this type of activity is revealed. The role of Ukrainian studies in education of a nationally conscious student is determined.

Key words: *Ukrainian studies, research and expedition activity, training of Philology students, expeditions connected with Ukrainian studies, national culture, folklore, ethnography.*

У наш час в українському суспільстві поширеним явищем стала криза ідентичності особистості, основними ознаками якої є відсутність єдиної системи суспільних цінностей, світоглядна невизначеність, невміння орієнтуватися в складних соціально-історичних процесах. Тому українознавство як навчальний предмет у вищій школі та у середніх навчальних закладах покликаний, з одного боку, забезпечувати молодих людей визначеним навчальною програмою обсягом знань про історичну та культурну самобутність українського народу в умовах світової глобалізації, та, з другого, – виконувати надзвичайно важливу роль засобу національно-патріотичного виховання, особливо в умовах війни в Україні.

На хвилі національного піднесення ми помічаємо втішні зрушення у справі навчання та виховання молоді, як-от: щире виконання національного гімну, спілкування рідною українською мовою, справжня віра у оберегове значення сорочки-вишиванки, рушника та інших магічних предметів, які захищають кожну людину, а, особливо, бійця на полі бою.

Хочеться наголосити на тому, що викладачі вищих педагогічних навчальних закладів дбають про підсилення військово-патріотичного компоненту українознавства, основу якого становить козацько-лицарська сміливість і стрілецька звитязність, а також усвідомлення кожним студентом високого рівня духовного розвою нації, високих моральних основ українського суспільства, кращих традицій державницького управління та плекання найвищими особами української держави її національної ідеї.

Сучасні вимоги до викладання гуманітарних дисциплін у навчальних закладах акцентують увагу педагогічних навчальних закладів на проблемі виховання духовно багатой, культуромовної особистості студентської молоді, формування етно-, соціокультурної, методичної компетенції у майбутніх учителів-словесників.

Сьогодні основними ознаками культурності й освіченості особистості стають її інтелектуальний розвиток, високий рівень її самоосвіти, самовдосконалення та глибоке переконання в необхідності проведення активної пошуково-дослідницької діяльності з українознавства.

Одним із принципів Державної національної програми «Освіта: Україна XXI століття» є національна спрямованість освіти, яка полягає в її органічному поєднанні з національною історією і традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу [2].

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні наголошується на необхідності формування інтелектуального потенціалу держави. Відтак важливим завданням освіти є зростання рівня ефективності форм організації навчально-виховного процесу, орієнтованих на проведення пошуково-дослідницької діяльності учнівської молоді. Чільне місце серед них посідає українознавча експедиційна робота, під час якої створюються сприятливі умови для розвитку пошуково-дослідницьких здібностей учнів [3].

З огляду на вищесказане проблема підготовки студентів-філологів до пошуково-дослідницької роботи під час українознавчих експедицій є надзвичайно актуальною.

Викладачі у вищому педагогічному навчальному закладі постійно удосконалюють зміст і форми підготовки майбутнього вчителя-словесника, а також виховують особистість, яка дбатиме про вивчення, збереження та популяризацію традиційної народної культури певного регіону.

Проблему підготовки студентів до народо- (україно-)знавчої роботи та їх виховання в процесі такої діяльності досліджували П. Р. Ігнатенко, В. А. Денисенко, Т. М. Котик, Н. Є. Кравцова, Т. І. Люріна, М. О. Семенова, О. М. Семенов, З. О. Сергійчук, Н. П. Сивачук, Р. П. Скузьський, Н. М. Соломко, М. Г. Стельмахович, М. А. Струнка, Ю. Г. Підборська, Л. С. Плетеницька, Г. В. Шах.

Завдання нашого дослідження – розкрити особливості аудиторної та позааудиторної навчально-виховної роботи у вищому педагогічному навчальному закладі, спрямованої на ефективну підготовку студентів-філологів до пошуково-дослідницької роботи під час українознавчих експедицій.

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини співробітники науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» (керівник – кандидат педагогічних наук, професор Сивачук Наталія Петрівна) готують майбутнього вчителя-словесника та українознавця за спеціально розробленою моделлю. Така модель передбачає оволодіння студентами не тільки теоретичними знаннями з дисциплін українознавчого циклу (українознавства, фольклору та етнографії України, української міфології, методики українознавчих досліджень, практичної фольклористики, етнології та націології, музичної фольклористики, методики викладання українознавства та інших), а й практичними вміннями та навичками (вишивати, розписувати писанку, виготовляти народну іграшку, співати народні пісні й танцювати народні танці, здійснювати пошуково-дослідницьку діяльність під час експедицій) [1, с. 139].

Викладачі разом зі студентами на заняттях з українознавчих дисциплін уточнюють визначення поняття «українознавство» з урахуванням сучасних підходів. Вони звертають увагу на думку вітчизняного вченого О. Мостяєва, згідно з якою українознавство як наука визначається у двох вимірах: 1) як наука, «котра вивчає Україну як природно-соціокультурну цілісність» і 2) «його ... можна вважати як науку про специфічні системоутворюючі чинники української культурно-цивілізаційної спільноти» [4, с. 39]. Викладачі спільно зі студентами обговорюють мету й завдання курсу

українознавства: опанування знаннями про етно- та націогенез українців, про їхню мову, символіку, психологічні особливості; усвідомлення специфіки традиційної духовної та матеріальної культури етнографічних груп українського народу; осмислення етнічних архетипів у змісті знакової системи українського народного мистецтва; вироблення умінь і навичок пошуково-дослідницької експедиційної роботи; розвиток національної свідомості; виховання громадянських якостей і патріотизму.

У процесі викладання українознавства ми керуємося наступними принципами: історизму, об'єктивності, системності, наступності (спадкоємності: наприклад, традицій і звичаїв), світоглядної зорієнтованості, системно-структурним тощо [4, с. 39]. Основу змістового наповнення цього курсу становить вивчення етногенезу нації, відтворення історичної та фольклорної пам'яті, дослідження національної духовної та матеріальної культури, використання мудрого життєвого досвіду кращих її представників. Увесь навчально-виховний процес спрямовуємо на виховання у молодого покоління національних цінностей, на формування у нього прагнення досягти ідеалу, оскільки розуміємо, що справа виховання без опори на систему національних цінностей приречена на загибель.

В університеті активно впроваджується розроблена нами модель підготовки майбутнього вчителя-словесника на засадах українознавства, яка включає п'ять етапів, на кожному з яких студенти, отримавши необхідний обсяг знань з українознавчих, фахових і загальнокультурних дисциплін, проходять певний вид навчальної практики (фольклорна, етнографічна), під час якої здійснюють пошуково-дослідницьку роботу з українознавства.

Навчальна діяльність студентів проходить у формі лекцій, семінарів, тренінгів, практичних занять, екскурсій, експедиційних досліджень, фольклорних та етнографічних практик, зустрічей з відомими етнографами, фольклористами, народними майстрами, респондентами, відвідування виставок, театралізованих українознавчих заходів. На них студенти знайомляться з самобутніми формами втілення етнічного світогляду, своєрідним традиційно культурним комплексом і оригінальним типом національного світобачення.

Майбутні вчителі опановують мовні традиції українського народу, серед яких виділяємо етикетні, ритуального мовлення, традиції раціонального користування словом, антропонімічні, говіркові. Такі традиції несуть у собі історичну, пізнавальну, естетичну цінність і є джерелом збагачення літературної мови. Мовні традиції українців виховують пошану до думки іншої людини, правильність, ясність, точність, виразність мовлення, тобто виступають риторичними засобами мовлення.

На формування готовності студентів до експедиційної діяльності впливали зустрічі студентів із відомими майстрами нашого регіону, активна пошукова робота та збирання етнографічних матеріалів. В українознавчих експедиціях до сіл Уманського і сусідніх районів студенти під керівництвом викладачів досліджують локально-територіальні особливості мови, фольклору, традиційно-побутової культури, календарної, сімейної обрядовості, народного мистецтва історичної Уманщини. Безпосереднє знайомство студентів з народною творчістю, спостереження за її «живим» побутуванням сприяє вихованню їхньої національної гордості й патріотизму, розвитку усного та писемного мовлення, удосконаленню їх вміння спілкуватися з людьми різного віку, що знадобиться їм у майбутній професійній діяльності.

Зміст пошуково-дослідницької роботи з українознавства охоплює всі розділи фольклору (календарно-обрядова та родинно-обрядова творчість, героїчний епос, балади, ліричні пісні, казкова проза, історична проза, пареміографія, дитячий фольклор) та етнографії (народні промисли і ремесла, народне житло, вбрання, харчування, народні знання, світоглядні уявлення і вірування, звичаї, традиції й обряди). Також збирається і фіксується інформація про історію певного села, його відомих людей, носіїв фольклорної пам'яті.

Наслідком проведення експедиційної роботи є з'ясування побутування автентичного фольклору та старовинних обрядів на території історичної Уманщини, встановлення причин, які впливають на деформацію фольклорної традиції, трансформацію етнографічних явищ.

Усі фольклорні й етнографічні матеріали, зібрані у селах історичної Уманщини, постійно поповнюють фонди лабораторії «Етнологія Черкаського краю». Упродовж останніх років було укладено науковий архів лабораторії (20000 карток), яким послуговуються студенти-філологи, вчителі, викладачі.

За весь період проведення експедицій було зафіксовано 4000 пісень, найбільше таких жанрів: календарно-обрядову поезію (2204 од.), родинно-побутових пісень (1565 од.), весільних пісень (3106 од.), колискових пісень (454 од.), поховальних пісень, псалм, голосін (284 од.), пісень про кохання (798 од.), балад, дум, історичних пісень (181 од.), суспільно-побутових пісень (332 од.), жартівливих, сороміцьких пісень (534 од.), легенд топонімічних (1635 од.), сімейних звичаїв і обрядів (429 од.), календарних звичаїв і обрядів (474 од.), оповідей, спогадів респондентів (125 од.), 956 одиниць дитячого фольклору.

Співробітниками лабораторії та студентами зібрано колекцію старовинних рушників історичної Уманщини і значну кількість предметів старовини. Також створено велику аудіо- та відеотеку, оформлено матеріали фольклорної й етнографічної практик (560 папок), які використовуються докторантами, аспірантами, студентами у науково-дослідницькій роботі.

Уже з I курсу студенти обирають тему дослідження та зосереджено працюють над нею упродовж усього періоду навчання в університеті. Результати своєї науково-дослідницької роботи вони представляють у вигляді дописів до газет, виступів на конкурсах та конференціях різного рівня, статей у наукових збірниках. Також студенти виконують курсові та кваліфікаційні роботи, проводять педагогічні експерименти у школах, під час яких перевіряють ефективність запропонованих ними педагогічних умов, розроблених методичних рекомендацій.

Висновки. Така організація навчально-виховної діяльності студентів-філологів створює сприятливі умови, де кожен студент має можливість прилучитися до невичерпної скарбниці народної мудрості нашого регіону, пізнати глибинні корені нашої духовності, усвідомити себе українознавцем-

дослідником, пропагандистом фольклорно-етнографічних надбань рідного краю. Підготовлені за такою моделлю вчителі-словесники будуть активно здійснювати пошуково-дослідницьку діяльність під час українознавчих експедицій з учнями, у процесі якої виховуватимуть національно свідомих молодих людей, справжніх патріотів, гідних українців, адже без виховання любові до рідної культури неможливе й виховання патріотичних і громадянських якостей.

Література

1. Денисенко В. А. Підготовка майбутнього учителя-філолога до проведення експедиційної роботи з учнями загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / В. А. Денисенко / Інститут професійної освіти АПН України. – К., 2003. – 323 с.
2. Державна національна програма «Освіта: Україна XXI століття». – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта України. – 2001. – 11–18 липня.
4. Семінар про перспективи підготовки кадрів з народознавства та координацію дослідницької діяльності ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, 4 березня 2015 року) // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 2. – С. 32–52.

УДК 378[81`367:811.161.2]

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ НА СИНТАКСИЧНІЙ ОСНОВІ

Раїса Дружененко,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

Висвітлено актуальну проблему формування комунікативно-прагматичної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури. З'ясовано пріоритети синтаксичної основи в набутті прагматично орієнтованих знань, умінь та навичок.

Ключові слова: комунікативно-прагматична компетентність, вчитель української мови і літератури, синтаксис.

It is elucidated the actual problem of forming communicative and pragmatic competence of future teachers of Ukrainian language and literature. It was found syntactic priority of basis in pragmatically oriented acquisition of knowledge and skills.

Key words: communicative and pragmatic competence. Teacher of Ukrainian language and literature. syntax

Сучасна людина з вищою освітою прагне бути конкурентоспроможною, а отже, зацікавленою в успішному спілкуванні, у сформованому вмінні ефективно використовувати тактико-стратегічний потенціал власних мовно-мовленнєвих ресурсів з метою досягнення комунікативної мети.

Особливо це стосується вчителя української мови і літератури – носія зразкового, еталонного, грамотного, а також впливового й результативного мовлення. Відтак важливими є перспективи формування у майбутнього вчителя-словесника позитивних суб'єкт-суб'єктних відношень у процесі комунікації, в основі яких – мовленнєва взаємодія з адресатом спілкування (учнівським середовищем) та результативність як вплив на нього.

Актуальність проблеми формування прагматичної компетентності майбутнього вчителя-словесника виправдана завданням його комунікативної лідерської позиції. На нашу думку, комунікативний лідер – це комунікативно успішна особистість, яка висловлюється в найдоцільніших, найвиразніших, найзмістовніших формах з неодмінною умовою взаєморозуміння з адресатом, впливу на нього, а також досягнення найвищого ефекту в результаті комунікативно-когнітивної взаємодії. Відтак студент має свідомо розвивати прагматичні вміння налагоджувати контакт, уникати конфлікту, планувати особисту мовленнєву поведінку, прогнозувати поведінку співрозмовника в умовах комунікативної ситуації та досягати позитивного результату в процесі комунікації.

У сучасній лінгводидактиці проблема формування комунікативно-прагматичної компетентності актуалізується у зв'язку з пріоритетом комунікативного та компетентнісного підходів у навчальному процесі. Лінгводидактичні закономірності формування комунікативної компетентності досліджуються М.Вашуленком, Н.Голуб, О.Горошкіною, В.Капінос, С.Караманом, В.Мельничайком, М.Пентилюк, А.Скратівським, Г.Шелеховою та ін.

Комунікативний підхід до навчання забезпечує формування комунікативних умінь і навичок особистості в умовах ситуації спілкування. Остання передбачає врахування обставин спілкування (офіційні чи неофіційні), адресата, мети висловлювання. Українські лінгводидакти називають деякі комунікативні завдання у навчанні мови, які в основі мають прагматичний компонент, зокрема: вчити мовця впливати у певній ситуації, враховувати адресата, мету спілкування, цілеспрямовано розв'язувати комунікативне завдання (О.Горошкіна, А.Нікітіна, М.Пентилюк).

Формування комунікативно-прагматичної компетентності тісно пов'язане з формуванням риторичної компетентності, основою якої є формування дієвого, переконливого, ефективного мовлення, що тісно пов'язане з особистостями адресанта й адресата, тобто суб'єктивними (прагматичними) чинниками. Особливо цінними в проблемі формування комунікативно-прагматичної компетентності особистості є ті дослідження з навчання риторики, що пов'язані з проблемами формування вмінь міжособистісної мовної інтеракції та впливу на адресата засобами мови з обов'язковим урахуванням мовленнєвого жанру висловлювання. Деякі аспекти реалізації прагматичного аспекту навчання риторики обстоюють А.Богущ, Н.Голуб, А.Курінна, Л.Мацько, Г.Сагач та ін.

Комунікативно-прагматичну компетентність розглядаємо як різновид загальної комунікативної, природа якої пояснюється двома основними рівнями організації мовленнєвої діяльності – інформаційним та прагматичним. Останній є предметом вивчення лінгвопрагматики, що включає комплекс питань, пов'язаних із суб'єктом мовця, адресатом, їхньою взаємодією в комунікації, ситуацією спілкування, свідомим відбором мовленнєвих стратегій і тактик, формально виражених мовними засобами різних рівнів. Іншим напрямом лінгвопрагматики є вивчення постулатів спілкування, тобто принципів або правил людської комунікації. Комунікативні постулати або максими – це правила поведінки, що стосуються етики мовлення й засновані на принципі кооперації, співробітництва.

На наш погляд, комунікативно-прагматична компетентність учителя української мови і літератури – це складне багатофункційне явище, що має вияв у педагогічній діяльності, позначене суб'єктивним та інтенційним маркерами досягнення успішного результату в комунікативній взаємодії з учнівським колективом; сукупність пізнавальних (когнітивних) знань та комплекс сформованих умінь і навичок індивідуального, особистісного вибору й реалізації тактико-стратегічної комбінації вербальних і невербальних засобів з метою досягнення мети спілкування – впливу на учнівське середовище або окремого учня (досягнення перлокутивного ефекту) та позитивної, безконфліктної взаємодії (інтеракції, кооперації) з ним.

У структурі комунікативно-прагматичної компетентності варто диференціювати рівні: 1) рівень формування лінгвопрагматичних знань, умінь і навичок; 2) рівень формування мовленнєвих прагматичних умінь і навичок; 3) рівень формування комунікативно-інтенційних умінь і навичок, що має два компоненти – перлокутивний та інтерактивний.

Ефективним шляхом формування комунікативно-прагматичної компетентності вчителя української мови і літератури є оволодіння синтаксичними засобами мови, що здатні виконувати прагматичну функцію. З-поміж сучасних науковців, які глибоко вивчають проблеми прагматики мовних знаків загалом та синтаксичних зокрема назовемо Н.Арутюнову, Ф.Бацевича, Л.Безуглу, В.Карабана, С.Карамана, Н.Карасика, Б.Нормана, М.Олешкова, Г.Почепцова, М.Плюц, М.Степаненко, І.Сусова, І.Шевченка, І.Яшенкову та ін. Учені поділяють думку про те, що за кожним висловленням стоїть мовна особистість, комунікант, тому висловлення не можна розглядати як формальну структурно-семантичну організацію, а з позиції авторського наміру, стратегій і тактик досягнення комунікативного (перлокутивного) ефекту засобами мовленнєвих дій (ходів), тобто мовленнєвої поведінки адресанта з урахуванням його особистісних характеристик.

Прагматичний аспект навчання синтаксису простого речення за основу має не те, з чого складається висловлення і що воно виражає, а те, в умовах якої комунікативної ситуації, з якими намірами здійснюється висловлювання і чи досягає воно мети взаєморозуміння або впливу на адресата. Прагматичний ефект мовлення, як зазначають учені, досягається структурним членуванням висловлення, відбором та використанням мовних засобів з прагматичною орієнтацією.

Однією з прерогатив актуалізації проблеми прагматичного синтаксису є залучення широкого текстового й дискурсивного матеріалу. Глибокою в цьому аспекті є позиція Ф.Бацевича. Дослідник узагальнює досвід попередників і пропонує два напрями вивчення прагматичних мовних явищ, а саме: дослідження і з'ясування прагматики мовних одиниць (на рівні тексту) та дослідження взаємодії комунікантів у різних ситуаціях спілкування (на рівні дискурсу). Прагматика синтаксичних мовних одиниць розглядається вченим як одна із складових системи мовних явищ.

Серед основних завдань у формуванні комунікативно-прагматичної компетентності на основі синтаксису виокремлюємо такі: оволодіння студентом основною термінологічною системою (речення-висловлення, елементарний мовленнєвий акт, прагматична функція, комунікативно-прагматичний смисл, тактико-стратегічні мовленнєві ресурси, мовленнєвий хід тощо), розвиток комплексу прагматично орієнтованих умінь і навичок (наприклад, уміння аналізувати прагматичний рівень тексту через виділення в ньому прагматично орієнтованих синтаксичних засобів та визначення їх основної функції вживання, редагувати тексти з погляду прагматичної правильності та досягнення результативності автором, виступати в ролі активних, успішних комунікантів в умовах пропонуваної педагогічної ситуації тощо).

Формування комунікативно-прагматичної компетентності майбутнього вчителя-словесника є процесом довготривалим. Потенційно адаптованими для набуття відповідних знань та розвитку вмінь і навичок називаємо такі обов'язкові навчальні дисципліни, як «Вступ до мовознавства», «Практикум з української мови» (1 курс), «Культура усного і писемного мовлення» (2 курс), «Сучасна українська літературна мова» (2-4 курс), «Методика навчання української мови» (3 курс), «Лінгвістичний аналіз тексту», «Загальне мовознавство», «Методика профільного навчання української мови» (5 курс). Поступово студент – майбутній учитель української мови і літератури – оволодіває знаннями про синтаксичні одиниці як такі, що у мовленнєвій ситуації виконують комунікативно-прагматичні функції (прагмеми), аналізують їх роль у різних текстових та дискурсивних фрагментах на основі інтерпретації

інтенційних смислів, вчать відстежувати тактико-стратегічний мовний матеріал висловлювання та комунікативні умови досягнення успіху автором. Комунікативно-прагматичний аналіз тексту (дискурсу) як різновид лінгвістичного аналізу стає основою для формування лінгво-, мовленнєво-прагматичної, комунікативно-інтенційної компетенції, тобто вмінь успішно використовувати синтаксичні одиниці задля реалізації власної комунікативної мети з неодмінною умовою впливу на адресата, інтеракції та кооперації з ним.

Висновки. На наш погляд, вивчення функційного синтаксису простого речення повинне зайняти особливе місце у системі роботи з формування комунікативно-прагматичної компетентності майбутнього вчителя української мови та літератури, оскільки забезпечує роботу на основі елементарного мовленнєвого акту, передбачає залучення широкого текстового та дискурсивного матеріалу, сприяє реалізації основних підходів сучасної лінгводидактики.

Література

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної прагматики/ Ф.С. Бацевич. – К.: Академія. – 2011. – 304 с.
2. Булыгина Т.В. О границах и содержаниях прагматики// Известия АН СССР. Серия лит. и яз. – т.40. – 1881. - №4. – С.333-342.
3. Пентиліук М.І. Теоретичні орієнтири сучасної української лінгводидактики/ Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. Збірник статей/ М.І. Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2011. – С.6-25.
4. Степанов Ю.С. В поисках прагматики (Проблема субъекта)// Известия АН СССР. Серия лит. и яз. – т.40. – 1881. - №4. – С.325-332.

УДК 377:81'276.6:64](07)

ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПТНЗ ЛЕКСИКИ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРАКТИВНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Галина Кінах,

викладач української мови та літератури Міжрегіонального центру професійно-технічної освіти художнього моделювання і дизайну м. Львова

У статті представлений педагогічний досвід вивчення на уроках української мови у професійно-технічних навчальних закладах лексики із використанням інтерактивних і комп'ютерних технологій.

Ключові слова: українська мова, лексика, інтерактивні технології, інформаційно-комунікаційні технології.

The article presents the pedagogical experience of learning vocabulary using interactive and computer technology at the lessons of the Ukrainian language at vocational schools.

Key words: Ukrainian language, vocabulary, interactive technology, information and communication technology.

Уроки з вивчення лексики в ПТНЗ проводяться у двох аспектах. З одного боку, є декілька уроків, а саме: «Лексикологія. Зміни в лексичній системі української мови. Власне українська лексика. Стилистичні засоби лексикології»; «Синонімічне багатство української мови. Складні випадки слововживання»; «Роль фразеологізмів у професійному мовленні»; «Стилистичні засоби фразеології», на яких ми пригадуємо основні терміни з лексикології та фразеології. З іншого боку, на кожному уроці української мови всі вправи, тести, відповіді пов'язані зі збагаченням словника учнів і виробленням компетентностей правильного і вмілого користування словом.

Учні нині мають змогу отримати інформацію з різних джерел: пояснень викладача, підручників, посібників, довідників, словників, Інтернету. Подати якнайбільше інформації, швидко і якісно її опрацювати і засвоїти допоможуть уроки, на яких поєднано інтерактивні й інформаційно-комунікаційні технології.

Готуючись до уроків, кожен викладач ставить перед собою мету, якої він хоче досягти, визначає, чого повинні навчитися учні, а потім шукає шляхи для здійснення задуманого, бо у кожного філолога свої підходи до організації навчання учнів.

На уроках із вивчення лексикології учням варто нагадати, що означають такі терміни, як лексика, лексема, лексикологія, лексикографія. На цьому етапі, щоб пригадати основні поняття з лексикології, можна використати такий метод, як незакінчені речення: *Лексичне значення слова – це Граматичне значення слова – це Однозначні слова – це Багатозначні слова – це Пряме значення слова – це Переносне значення слова – це Етимологія – це Ономастика – це Омоніми – це...*

Якщо учнів запитати, що таке омоніми, то отримаємо відповідь, що це слова, які однакові за звучанням, але різні за значенням, але більшість не знає про їх поділ на повні та неповні. Викладачеві потрібно детальніше зупинитися на цій характеристиці омонімів.

Обов'язково при повторенні теми «Синонімія» потрібно нагадати учням (безпосередньо чи опосередковано через відповіді учнів), що таке синонімічний ряд, стрижневе слово у ньому, повні та неповні синоніми.

Важливо наголосити учням, що саме синоніми тісно пов'язані з культурою мовлення й урізноманітнюють наше мовлення, дозволяють серед кількох варіантів слів вибрати те, яке висловить думку найдоречніше. М. Рильський у передмові до «Синонімічного словника української мови» писав: «Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці, – невід'ємна прикмета доброго стилю, доконечна риса справжнього майстра».

Можна запропонувати учням попрацювати в парі, а завдання вивести на монітор комп'ютера або надрукувати на картках:

Картка 1. Підберіть синоніми до запропонованих слів й уведіть їх у речення: *Лихо, хата.*

Картка 2. Підберіть синоніми до запропонованих слів й уведіть їх у речення: *Чистий, горизонт.*

Картка 3. Підберіть синоніми до запропонованих слів й уведіть їх у речення: *Ходити, відомий.*

Картка 4. Підберіть синоніми до запропонованих слів й уведіть їх у речення: *Друг, добрий.*

Картка 5. Підберіть синоніми до запропонованих слів й уведіть їх у речення: *Дорога, завірюха.*

Можна розповісти учням, як умів шукати найвлучніше слово Т. Шевченко. Ось як він працював над удосконаленням рядків, які стали афоризмом. Наприклад, у первісному варіанті було таке речення: «*Ми просто йшли: у нас нема йоти кривди за собою*». Поет згодом знайде влучніші слова-синоніми – так з'являться усім відомі рядки: «*Ми просто йшли: у нас нема й зерна неправди за собою*».

На основі явища синонімії у мові виникають евфемізми (слова, які завуальовують або пом'якшують суть сказаного) і перифрази (описові звороти, з допомогою яких про щось можна сказати не прямо, а через якісь особливі ознаки). Саме евфемізми допомагають нам зрозуміти, наскільки толерантні, ввічливі українці. Вони часто складні, важкі для сприйняття слова замінюють на коректні, наприклад, померти – «*відійти в інший світ*», «*покинути назавжди землю*», «*навіки заплющити очі*», «*заснути навіки*»; обманює – «*Ви помиляєтесь*», «*Ваші слова не відповідають дійсності*».

Щоб зацікавити учнів вивченням евфемізмів, можна розповісти їм про гумористичні написи на дорогах Франції: «*Якщо ви будете їхати через наше місто зі швидкістю 60 км за годину, то матимете нагоду ознайомитися з нашою новою тюрмою; швидкість понад 80 кілометрів приведе вас у нашу чудову лікарню; якщо ж ви перевищите 100 км – будете спочивати на нашому кладовищі*».

Урізноманітнюють наше мовлення перифрази: *вугілля – чорне золото; Львів – місто Лева; лев – цар звірів*.

Усі знання про евфемізми й перифрази учні можуть застосовувати на уроках української літератури.

На заняттях із вивчення лексикології варто наголосити, що якщо на позначення одного поняття є дві назви – українська й іншомовна, то перевагу слід надавати українській.

Наприклад, краще сказати *мовознавець*, ніж *лінгвіст*; *вихідний*, ніж *уйк-енд*; *образ*, ніж *імідж*; *відшкодування*, ніж *компенсація* тощо.

Лексика української мови з точки зору функціонування поділяється на активну та пасивну. За допомогою методу «Мозковий штурм» пропонуємо учням пригадати, що до категорії пасивної лексики належать історизми, архаїзми, неологізми, і навести приклади до кожного з них.

Повторюючи тему «Лексика української мови з погляду сфери вживання», учні через систему вправ, тестові та пошукові завдання отримують компетенції щодо діалектологічної, термінологічної, професійної лексики, а також жаргонізмів, сленгу.

Щодо лексики української мови з погляду походження учні з уроку, консультаційних занять повинні винести такі компетенції:

Знають про те, що є слова у нашій мові, які виникли у різні періоди розвитку мови, а саме: індоєвропейського, праслов'янського, східнослов'янського, власне українського.

Уміють розпізнавати, з якої мови те чи інше слово прийшло в нашу (наприклад, більшість слів, що починаються на *ф, а, е, і* є запозиченими тощо).

Розрізняють слова-варваризми (ті, які мають виразні ознаки іншомовності, наприклад, *о'кей, тет-а-тет, мерсі*) і слова-екзотизми (ті, які позначають такі реалії, яких у нашій країні немає: *сакля, аул, меджліс, кімоно*).

На уроках української мови, консультаціях варто пригадати з учнями, які лексичні помилки є найпоширенішими. Тут учні можуть використати інтерактивний метод «Прес»: *На мою думку Тому що Отже*

Ось які лексичні помилки у своєму мовленні виділяють учні: 1) вживання слів паразитів (*тіпа, кароче, ну, блін*); 2) вживання ненормативних слів, жаргонізмів (*мент (міліціонер), шкари (взуття)*); 3) сплутування паронімів (*мій адрес, моя адреса*); 4) використання слів із невластивими їм значеннями (*мішати комусь (заважати комусь)*); 5) вживання суржика (*нема – російською «нет», українською «нема»*); 6) вживання тавтологічних сполучень.

Учням можна запропонувати усно виправити помилки у таких словосполученнях: *моя автобіографія – моя біографія, автобіографія; перша прем'єра – прем'єра, перший показ; перший дебют – дебют, перший виступ; місцевий абориген – місцевий мешканець, абориген; пам'ятний сувенір – пам'ятний подарунок, сувенір; меморіальний пам'ятник – пам'ятник, меморіальний постамент; передовий авангард – авангард, передовий загін; народний фольклор – фольклор, народна творчість; спитати питання – спитати, поставити питання; дитячий лікар-педіатр – лікар-педіатр; дитячий лікар; адреса проживання – місце проживання, адреса; вільна вакансія – вакансія, вільне місце; відступати назад – відступати; дивний парадокс – парадокс, дивний випадок; преїскурант цін – преїскурант; сходити вниз – йти вниз, сходити; основний лейтмотив – основний мотив, лейтмотив; колишній екс-прем'єр – колишній прем'єр, екс-прем'єр; колега з роботи – колега, товариш з роботи; маршрут руху – маршрут; щасливий хепі-енд – хепі-енд, щасливий кінець*.

Найкраще учні засвоїли у школі тему «Антонімія», тому варто лише пригадати, які слова називаються антонімами, і попросити методом «Мікрофон» швидко придумати такі слова, до яких можна підібрати антоніми. Потрібно пригадати учням, що на основі антонімії виникає такий троп, як антитеза.

Зовсім не засвоєною є тема «Паронімія», тому її вивчення варто продовжити частково на інших уроках, на консультаційних заняттях, нагадуючи учням значення тих слів-паронімів, які найчастіше вони сплутують, а саме: *адрес // адреса; компанія // кампанія; логіка // логістика; мимохідь // мимохіть; однобічний // односторонній; освітлений // освічений; поверхневий // поверховий; показник // покажчик; рятівник // рятувальник; степінь // ступінь; цитований // цитований* тощо.

Вивчаючи фразеологізми, пригадуємо дефініцію цього терміна, поділ і походження цих мовних одиниць. Такий урок можна провести у формі веб-квесту. Учнів ділимо на 6 груп, кожна з яких працює над пошуком відповідей для свого завдання: 1 група – Фразеологізми, до складу яких входять назви тварин; 2 група – Фразеологізми, до складу яких входять назви рослин; 3 група – Фразеологізми, до складу яких входять назви частин тіла людини; 4 група – Фразеологізми, до складу яких входять числівники; 5 група – Фразеологізми біблійного походження; 6 група – Фразеологізми античного походження.

Кожна група самостійно обирає собі керівника, який слідкує за часом, записом пояснень, допомагає тим учням, які повільно шукають необхідну інформацію в Інтернеті. Набуті на уроці навички учні можуть використати при виконанні домашнього завдання, наприклад, знайти фразеологізми, які пов'язані з їхньою майбутньою професією.

Уроків із вивчення лексики небагато, тому варто на кожному уроці української мови повертатися до вивченого, використовуючи метод «Лови помилку».

Кожен викладач, готуючись до уроків, завжди шукає щось нове, що зацікавить учнів, урізноманітнить їх роботу і сприятиме формуванню мовних компетенцій. Для цього можна використовувати Інтернет. Наприклад, у тубі (YouTube) є 38 роликів колишнього директора УТ-1 Анатолія Васяновича, у них він за 1-2 хвилини пояснює значення тих слів, які часто використовують неправильно: «Слова латинського походження»; «Ювілей чи роковини»; «Тепер чи зараз»; «Рахувати чи вважати»; «Робітник, працівник, співробітник»; «Еліта».

Саме на допомогу викладачам видавництво «Грамота» видало у 2014 р. посібник «Українська за 20 уроків», укладачем якого є автор багатьох підручників з української мови та літератури Олександр Авраменко. Головним навчальним завданням цього видання є збагачення лексичного запасу для вільного і правильного спілкування українською мовою. Посібник продається з диском, у якому зібрані мультимедійні матеріали, ілюстрації, мистецькі сторінки, творчі завдання, які зроблять процес вивчення мови ефективним, цікавим і захопливим.

Як домашнє завдання варто запропонувати учням переглянути у ютубі ролик-лекцію «Українська мова. Тема № 4. Лексика і фразеологія», щоб учні ще раз систематизували свої знання щодо словникового запасу рідної мови.

Перевірити знання учнів можна з допомогою тестів ЗНО. Усі завдання стосуються стилістичних можливостей лексики та фразеології та вибрані із тестів ЗНО з української мови від 2009 року до 2015 року (були опрацьовані матеріали основного, додаткового, пробного тестувань). Усіх тестів 36, вони згруповані по 6 завдань на кожній картці. Для їхнього опрацювання можна застосувати метод роботи в парі або груповий метод так, щоб кожен мав змогу виконати всі тести. Правильні відповіді можна вивести на монітор, а кожна група спробує зробити взаємоперевірку. Ті учні, які дали максимальну кількість правильних відповідей, отримують оцінки високого рівня. Виконуючи такі тести, учні спробують на мить відчутти себе учасником ЗНО та зможуть на практиці застосувати всі ті знання, які отримали у школі, ПТНЗ щодо стилістичних можливостей лексики і фразеології.

Висновки. Основною вимогою сьогодення є постійне самовдосконалення, безперервна освіта і пошук нових знань. Тож учні повинні усвідомлювати, що процес вивчення мови не завершується отриманням атестата, а продовжується все життя, адже чим багатший словниковий запас людини, тим вищий рівень її розвитку.

Література

1. Авраменко О. М. *Українська за 20 уроків : навч. посібник*. – К. : Грамота, 2014. – 112 с.
2. Авраменко О. М. *Українська література : Підручн. для 10 кл. / О. М. Авраменко, В. І. Пахаренко*. – К. : Грамота, 2010. – 280 с.
3. Вдович С. М. *Сучасні освітні технології мовної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування : методичний посібник / С. М. Вдович, О. В. Палка*. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 128 с.
4. Вознюк Г. Л. *Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посібник-практикум*. – Львів : Видавництво «Львівської політехніки», 2015. – 308 с.
5. Заболотний О. В. *Українська мова 10 клас : навч. посібник / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний*. – К. : Генеза, 2010. – 224 с.
6. Мацюк З. *Українська мова професійного спілкування : навч. посібник / З. Мацюк, Н. Станкевич*. – К. : Каравела, 2013. – 352 с.
7. Улиценко А. *Комп'ютер для нас! Інтернет у роботі вчителя української мови та літератури // Українська мова та література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. – 2007 – № 2. – С. 45-50.

МОВНО-ПРОФЕСІЙНА МОДЕЛЬ ОСВІТИ В ЕКОНОМІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Лариса Козловська

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та літератури ДВНЗ
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

У статті представлена апробована в неспеціальному вищому навчальному закладі мовна модель професійної освіти. Характеризовані зміст та навчальні завдання кожної мовної дисципліни, визначено їх місце в освітній парадигмі економічного університету.

Ключові слова: мовне моделювання фахової освіти, професійно орієнтовано навчання, парадигма університетської освіти.

The article deals with the description of the concept of teaching languages at professionally oriented higher educational establishments. The author outlines the curriculum, specifies the aims and objectives of linguistic disciplines in the paradigm of an academic process at an economic university.

Key words: linguistic modelling, professionally oriented education, paradigm of academic process.

Актуальність. Комунікативний простір сучасного вищого навчального закладу, зокрема економічного університету, активно реалізує вектор особистісно орієнтованого навчання, за якого студент стає метою педагогічного дискурсу, а не його засобом [7]. Беззаперечно, що мова як чинник самоідентифікації, націоідентифікації та засіб самовираження мовної особистості майбутнього фахівця належить до дієвих педагогічних інструментів формування його професійної компетентності. Аналізуючи лінгвальний аспект підготовки студента непрофільного ВНЗ, варто говорити про вдосконалення вже набутих навичок словесного та несловесного спілкування на попередніх етапах вивчення мови. Удосконалюючи знання студентів рідної мови, потрібно вважати пріоритетом формування їх мовної та культурної компетенції як частини освітньої компетентності, сприяння особистісному і професійному зростанню студентів, виховання національно свідомого патріота.

Зважаючи на актуальність зміни змісту освітньої парадигми з передавання знань на навчання, засноване на компетенціях, на навчання, орієнтоване на власне процес, можна стверджувати, що компетентнісна модель спеціаліста повинна мати два основні складники: спеціальний (професійний) та мовний [1, с.190].

У Київському національному економічному університеті протягом останніх років сформована модель рідномовної освіти студентів, яка об'єднує дисципліни різних структурних рівнів підготовки, а саме: українську словесність, українську мову за професійним спрямуванням, ділову українську мову (нормативні); культуру наукової мови, мовну культуру сучасної бізнесової комунікації, сучасний риторичний канон, практичну риторику (вибіркові). Це забезпечує статус української мови як складника культурно-корпоративного коду КНЕУ. Попри об'єднану мету, кожен із цих мовних курсів має своє завдання, оскільки відповідає за опанування конкретного мовного сегмента знань та формує визначені предметні компетенції.

Базовий курс української словесності – це інтегрований курс, який задовольняє потреби сучасної молодої людини не лише в якісному професійному спілкуванні, а й органічно вводить у національний лінгвокультурний дискурс. Студент, виконуючи запропоновану стилістичну програму відповідно до ситуації спілкування, учить реалізовувати весь арсенал мовновиражальних засобів, зважаючи на власний мовний досвід. Активне зближення усних та книжних жанрових форм часто спричиняє розхитування усталених літературних норм чи створює стилістично знижені тексти. Тож актуалізація знань про систему норм сучасної літературної мови, динамічну стабільність як їхню основну ознаку, засвоєння екологічного підходу до використання мовних ресурсів, практичне опертя на кращі здобутки українського художнього слова підвищують, без сумніву, інтелектуальний рівень студентів економічного університету, серед яких чимало тих, кого називають нестандартизованими мовними особистостями [2].

У дисципліні «Ділова українська мова» традиційно залишається тільки назва, а навчальний акцент (про це йшлося в працях Л.Барановської, Л.Головатої, Л.Паламар, С.Шевчук) зміщено на комунікативні навички майбутнього професіонала у сфері ділового спілкування, вироблення вмінь обирати та ефективно застосовувати мовні стратегії і тактики ділової комунікації. Офіційно-діловий стиль літературної мови (водночас з науковим) виявляють сьогодні чи не найвищий ступінь функціональної активності, тому на заняттях у формі міні-кейсів студенти розв'язують проблемні ситуації ділового спілкування, а під час рольових ігор відпрацьовують мовні техніки різноформатної усної та писемної ділової комунікації.

Оновлення списку галузей та спеціальностей спричиняє активну диверсифікацію традиційної для економічного університету матриці підготовки фахівців. Це також актуалізує потребу у викладанні мови на основі компетентнісного підходу до засвоєння фаху, з урахуванням вимог конкретного галузевого стандарту (Н.Бабиц, І.Кочан, Е.Огар та ін.). Розвиток умінь і навичок у професійно-науковій комунікації, не обмежуючи лише опануванням термінологічного апарату відповідної галузі знань, – ось завдання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», який у КНЕУ диверсифіковано за різними спеціальностями, зокрема професійна освіта, психологія, соціологія, комп'ютерні науки, туризм [5]. Студенти вчать не лише організовувати спілкування за нормами літературної мови в будь-яких ситуаціях професійної комунікації, але й доцільно використовувати знання про комунікативні стратегії,

про міжкультурні особливості такої комунікації. Одним з основних інструментів опанування основами мови професії є текст, який поєднує інформаційно-змістовий та мовний рівні. Тому за методиками роботи в малих групах, ситуаційних завдань, ролевих ігор на заняттях відпрацьовується комунікативна потреба студентів не тільки в адекватному отриманні професійної інформації з готових текстів спеціальності, але й потреба у продукуванні власного тексту як монологічного висловлювання, яке так само адекватне до запрограмованої професійної ситуації на рівні мовного вираження [4, с.161].

Вибудуванню траєкторії наскрізної мовної підготовки в університеті сприяє вибіркова дисципліна «Культура наукової мови», у викладанні якої зроблено спробу наголосити на найсуттєвіших проблемах оволодіння мовою професійно-наукової комунікації, виробити чіткий баланс між термінознавством і комунікативним спрямуванням курсу. Обов'язковою вимогою до нього є зв'язок з профільними дисциплінами, який дає змогу випрацювати спільний підхід до розвитку та поглиблення відповідної компетенції. Опановуючи навчальний матеріал, студенти формують навички текстотворення в різних ситуаціях наукової комунікації; навички професійного володіння словом в усному науковому спілкуванні, вільного оперування правилами структурно-мовного оформлення наукового дослідження [3]. Постійне ускладнення сучасного інтелектуального продукту потребує постійної вербальної та невербальної інтерпретації, удосконалення системи мовних засобів. Галузевий профіль університету логічно спричиняє активне дослідження економічної терміносистеми сучасної мови науки, тому студенти різних спеціальностей опановують відповідну термінологію як інформаційне ядро субмови галузі. Зокрема, дослідницькі проекти студентів, виконані в співпраці з науково-дослідними інститутами університету, виявляють очевидну зацікавленість у розробленні мови сучасної економічної науки з метою її кодифікації, створенні електронних версій словників її окремих субмов.

Іншу сферу комунікації – бізнесову – з мовного погляду актуалізує дисципліна «Мовна культура сучасної бізнесової комунікації». На інтерактивних лекціях, вебінарах, мовних тренінгах, розв'язуючи конкретні ситуаційні завдання під час ролевих ігор, відкритих семінарів, студенти вчаться ефективно користуватися основами культури мови в різноформатних ситуаціях усного та писемного бізнес-спілкування, удосконалюють власну комунікативну компетенцію, ядром якої є міжкультурна. Поглиблення загальних знань про культурний фон спілкування, про правила мовної поведінки та взаємодії у відповідних комунікативних ситуаціях сприяє формуванню достатнього для ефективного спілкування рівня міжкультурної грамотності майбутнього фахівця-міжнародника [6].

Зважаючи на активізацію усної сфери мовно-професійного спілкування в умовах глобальних комунікацій дисципліни «Сучасний риторичний канон» та «Практична риторика» пропонують студентам систему теоретичних і прикладних знань у галузі риторики та сучасного мовного етикету, зокрема для спілкування з бізнес-партнерами, які представляють інші культури. Їхнє завдання – сформулювати у студентів комплекс компетенцій, достатніх для початкової комунікації з вітчизняними та іноземними бізнес-партнерами. Практичні заняття передбачають актуалізацію знань з культури усної мови, адже студенти вчаться продуктивно висловлювати думку, репрезентувати створений текст перед цільовою аудиторією. Комплекс індивідуальних та групових завдань спрямований на те, щоб навчити студента уникати конфліктних ситуацій, розв'язуючи їх за допомогою мовних засобів, оволодіти навичками ведення успішного діалогу з бізнес-партнерами, обирати найбільш ефективні методи спілкування з представниками вітчизняного та іноземного бізнесу. Наскрізний лінгвокультурний вектор мовної підготовки підтримуваний актуалізацією знань про національні особливості мовного етикету в поліетнічному сучасному світі.

Висновки. Отже, уся система мовних дисциплін в неспеціальному вищому навчальному закладі об'єднана однією наскрізною ідеєю – формуванням толерантної мовної особистості студента, який на основі набутих компетенцій удосконалює здатність у конкретній ситуації спілкування оптимально використувувати вербальні та невербальні засоби. Власне, студент учиться структурувати власний комунікативний простір відповідно до мети і завдань ефективної комунікації.

Література

- Дрибас Н.И. Компетентностный подход к обучению языкам студентов педагогических специальностей / Н.Дрибас // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования : [сб. науч. труд.]. – Ч.2. – Брест, 2014. – С.188-191.
- Козловець І.І. Українська словесність: навч. посіб. / І.І.Козловець, А.С.Козловська, І.А.Колесникова, Т.Г.Яременко. – К.:КНЕУ, 2011. – 275 с.
- Козловська А.С. Культура мови. Усна наукова комунікація: навч.посіб. / А.С.Козловська, С.І.Терещенко. – К.: КНЕУ, 2011. – 170 с.
- Колесникова І.А. Детермінованість мовних стратегій адресанта сферою його професійної діяльності / І.А.Колесникова // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії: [збірник тез доповідей]. – Рівне, 2013. – С.159-163.
- Лісняк Н.І. На допомогу майбутньому менеджеру: мовний практикум / Н.І.Лісняк. – К.:КНЕУ, 2014. – 146 с.
6. Терещенко С. І. Сучасні форми бізнес-комунікації в міжкультурному дискурсі / С. І. Терещенко // Лінгвокультурний дискурс у парадигмі професійної освіти: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 5 берез. 2015 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т імені Вадима Гетьмана». – Київ: КНЕУ, 2015. – С. 189-196.
7. Черновол Н.М. Концепція студентоцентрованого навчання – віддалена перспектива чи наближена реальність? / Н.М.Черновол // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії: [збірник тез доповідей]. – Рівне, 2014. – С.283-286.

**ЛІНГВОРЕКЛАМІСТИКА:
НОТАТКИ ПРО НОВИЙ СПЕЦКУРС ДЛЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ УКРАЇНИ**

Ірина Колеснікова,

доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та літератури
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

У статті розглядаються негативні наслідки рекламної діяльності (мовний аспект), а також пропонується приблизна програма нового спецкурсу «Лінгворекламістика» для студентів-копірайтерів.

Ключові слова: *рекламна діяльність, рекламний продукт, новий спецкурс, «Лінгворекламістика», студенти-копірайтери.*

In an article the negative consequences of an advertising activity (language aspect) are examining and also approximate programme of a new special course of lectures «Lingvoreclamistics» for students-copywriters is offered.

Keywords: *advertising activity, advertising title, programme, lingvoreclamistics, students-copywriters.*

Як відомо, мова - основа всіх наук, наважливіший інструмент для реалізації професійних знань. Сучасна реклама є суперагресивною, оскільки її мета - продати за будь-яких умов товар або послугу, відомості про які вона поширює. Це природна фахова ознака копірайтингу, проте мова і реклама не можуть виступати як антагоністи, а мають корелювати між собою [2].

Негативними наслідками рекламної діяльності в лінгвальному просторі є такі:

- розхитує норми літературних мов, як української, так і російської, наприклад: «*Київев*» (більярдний клуб, м. Харків); «*Жара Rave Club*», «*Дунь'ка*» (назви нічних клубів, м. Харків); «*Чкалофф*», кафе, м. Харків); «*The Шенген food-n-joy*» (ресторан, м. Харків);

- розбалансовує мовну систему [3];

- піднесить до рівня нормативної мови маргінальних шарів українського суспільства, наприклад: «*Алики*» (масажний кабінет, м. Харків); ресторани «*Не гони!*», «*Не жени!*», «*Рублевка*», «*Терка*» (м. Харків); стриптиз-бар «*Папа даст...ы!*» (м. Харків);

- презентація неправильних орфографічних стандартів : ресторан «*Шарикофф*» (м. Харків), ресторан «*Красная Площадь*»(м. Луганськ);

- стає масштабним і потужним ксероксом, що тиражує мовні та інтелектуальні помилки: кафе *Мон-Амі* (м. Харків);

- являє собою хибний зразок для школярів, студентів та фахівців-нефілологів: *PapaRoma* (кафе-ресторан, м. Харків);

- зачіпає естетичні смаки споживачів, викликає негативні почуття та асоціації або виглядає комічно, наприклад: *арт-клуб «Корова»* (м. Харків); банно-оздоровчі комплекси «*Медуза*», «*Бездна*» (м. Харків); «*Ермітаж*» (ресторанно-готельний комплекс, м. Харків); трактир «*Зверь*»; ресторани і готелі Харкова «*В избе у Зазы*», «*Пробка*», «*Чичиков*», «*Пьяная Хата*», «*Opium party bar*», «*Ной*» (вірменський готельний комплекс, ресторан), туристична компанія «*7 вітрів*», пивбар «*Пивнушка*»; ресторан «*Мыши Бляхера*» (м. Дніпропетровськ) [2];

- окремі назви є відвертим плагіатом, порівн.: ресторан «*Плакучая ива*» (кінофакт з фільму Л. Гайдая «*Діамантова рука*») - м. Донецьк; ресторани Харкова «*Не горюй!*» (грузинський ресторан, кінофакт з однойменного фільму), «*Дубы Колдунь*» (перифраз кіноцитати з фільму Л.Гайдая «*Діамантова рука*»), «*Зелений Папуга*» (онім з оперети Кальмана «*Принцеса цирку*»), «*Печка лавочки*» (трансформація назви відомого кінофільму Василя Шукшина «*Печки-лавочки*»).

Рекламу називають двигуном торгівлі, але будь-який двигун сприяє певному руху, а рух має свій вектор, тому реклама не може бути руйнівним чинником української культури.

Одним з варіантів зміни ситуації може стати започаткування комплексної та якісної культурно-мовної підготовки майбутнього копірайтера, чому поряд з іншими,вкрай необхідними для рекламіста курсами («*Світова література*», «*Міфологія*», «*Класична українська література*», «*Сучасна українська література*», «*Історія світової та української культури*» та ін.), може стати і університетський спецкурс «*Лінгворекламістика*», що народжується на стику двох наук - лінгвістики та копірайтингу.

Предметом курсу «*Лінгворекламістика*» (назва утворена за аналогією з відомими назвами прикладних та суміжних наук, наприклад лінгвоюрістика, за активною словотвірною моделлю, порівн.: компаративістика, комунікативістика тощо) є реальний рекламний продукт, що функціонує в сучасному інформаційному просторі і потребує лінгвістичної корекції.

Завдання курсу можна представити таким чином: 1) систематизувати знання студентів з культури мови, зокрема в аспекті норм літературної мови; 2) змоделювати ці знання відповідно до потреб рекламного бізнесу; 3) кваліфікувати основні мовні одиниці, що використовують як рекламний матеріал при створенні назв, слоганів, історій тощо; 4) активізувати інформацію,отриману студентами у середній школі (і глибше!), про видатних письменників, митців - представників світової та української літератури і культури, чий прізвища, імена, по батькові, псевдоніми, літературні та інші персонажі стають брендами або складниками рекламного продукту; 5) привернути увагу майбутніх рекламістів до слів-пасток, неправильне використання яких призводить до конфузів та дезінформації клієнтів; 6) дати інформацію про семантику слова, її складники, що створюють певний дискурсний ефект, наприклад, конотації слова; 7) оновити знання студентів щодо образних засобів мови, їх специфіку в художньому

та рекламному дискурсах; 8) познайомити студентів з художньо-стилістичними прийомами (зокрема з алюзією), що впливають на формування уявлення споживача про товар чи послугу; 9) навчити прогнозувати асоціації, що можуть виникнути у клієнта при знайомстві з продуктом /послугою через рекламу; 10) сформувані практичні навички щодо «фільтрування» рекламної продукції та її коригування.

Крім того, неправильне використання як брендів лексем та словосполучень, що мають вагомий культурологічний потенціал для представників інших етносів і культур, свідчить не тільки про низький професійний рівень вітчизняних копірайтерів, а й сприяє створенню цивілізаційних конфліктів, оскільки це демонструє неповагу або нехтування українськими фахівцями європейськими цінностями. Те саме враження складається при некоректному вживанні культурних та історичних символів іншої країни, порівн. назви ресторанів у Харкові: *Big Ben*, *Mona Lisa* тощо.

Пропонуємо такий варіант алгоритму вибору рекламної назви: 1) обрати слово, яке відповідає профілю бізнесу компанії, продукт якої рекламується; 2) дізнатися про значення цього слова (словосполучення) з академічного словника; 3) з'ясувати конотації слова, класифікувати їх як позитивні / негативні; 4) проінспектувати значення слова, звернувшись до словників паронімів, антонімів, щоб не виникло неприємних асоціацій; 5) вивчити лексикографічну історію слова; 7) виключити можливість використання даної лексеми як арготизму, жаргонізму чи сленгової одиниці; 8) якщо ви працюєте зі словом іншомовного походження, обов'язково зверніться до відповідного фахового словника, щоб не виникало інтелектуальних курйозів, порівн.: ресторани «*Дежавю*» (з франц. - уже побачене) - психічний стан, коли людина відчуває, що вона вже колись була у подібній ситуації, переважно у далекому минулому; «*Декорум*» (з лат. decorum - гідність, пристойність; обстановка, відповідна до рангу, посади, становища); розповсюджена назва кафе, барів, ресторанів у різних містах України - «*Алібі*» (з лат. alibi - в іншій місці); у кримінальному праві - обставина, яка є одним із засобів захисту, оскільки підозрюваний перебував у даний час в іншому місці; 8) звернути увагу на етнокультурний шлейф іншомовного слова, на його вимову, щоб не виникало неприємних асоціацій; 9) звірити написання лексеми з орфографічним словником. Реклама може маніпулювати шрифтом, але не тоді, коли це порушує орфографічні норми, наприклад: *О.Кей* (салон краси, м. Харків); 10) звернути увагу на графічну форму слова, не порушувати правила вживання великої літери, порівн.: «*Гуляй-Хата*» (ресторан- фазенда), м. Донецьк; 11) провести етнокультурологічний аналіз слова/словосполучення, зробивши акцент на специфіці його значення і функціонування в певному регіоні світу, а особливо в країні поширення товару/послуги; порівн. класичний казус з гастролями Большого театру у Китаї, коли жоден з мешканців не прийшов на виставу балету «Червоний мак», оскільки так у китайській традиції називають повію; 12) проаналізувати рекламний продукт як елемент естетичної сфери. Він не обов'язково має бути затратним, довгим, великим за обсягом. Іноді одна вдало знайдена фраза за силою впливу на споживача може замінити рекламний ролик, порівн. рекламу апельсинів: «*Безкінечно смачний апельсин!*»; 13) детально вивчити значення міфонімів, бібліїзмів, культурних символів інших країн та визнаних загальнолюдських брендів, екзотизмів перед тим, як почати працювати з ними як з рекламним матеріалом, порівн. назви кафе і ресторанів м. Луганська: «*Армения у паровоза*», «*Шопен-Гоген*»; 14) нічний клуб «*Гагарин*» (м. Луганськ)[1].

Висновки. Отже, робота копірайтера - складна і надзвичайно відповідальна, враховуючи розповсюдженість його кінцевого продукту. Влучна грамотна реклама не тільки активізує бізнес, а й сприяє покращенню грамотності населення, позитивно впливає на суспільні відносини взагалі і настрій окремої людини.

Література

1. Колеснікова І.А. Міфологічні назви в сучасній рекламі // *Культура слова*. - Вип. 57 - 58. - К., 2001. - С. 563 - 567.
2. Колеснікова І. А. *Функції слова в сучасній рекламі* // *Мова і культура*. - Вип. 3: *Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії*. - Т. 3. - К., 2001. - С. 105 - 107.
3. Колеснікова І.А. *Крос-культурний конфлікт як наслідок лінгвальної помилки (на матеріалі рекламних назв)* // *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки»*. - Кн.1.- Ніжин, 2013. - С.14 - 16.

**ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ У ВДНЗ УКРАЇНИ «УКРАЇНСЬКА МЕДИЧНА
СТОМАТОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ» (м. ПОЛТАВА)**

Тетяна Лещенко,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки
Державного вищого навчального закладу України
«Українська медична стоматологічна академія» (м. Полтава)

Тетяна Шарбенко,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
та гуманітарної підготовки Державного вищого навчального закладу України «Українська медична
стоматологічна академія» (м. Полтава)

Вікторія Юфименко

старший викладач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки Державного вищого
навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія» (м. Полтава)

Висвітлено досвід викладання навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» на медичному і стоматологічному факультетах вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія» (м. Полтава) на основі теорії особистісно орієнтованої освіти і сучасних технологій навчання.

Ключові слова: українська мова, професійна спрямованість, навчальні технології.

The article is devoted to the experience of educational discipline «The Ukrainian Language for professional purposes» at the medical and stomatological departments of the Higher State Educational Establishment of Ukraine «Ukrainian Medical Stomatological Academy» (Poltava city) on the base of theory of individual orientated education and modern training technologies.

Key words: experience of educational, ukrainian language, professional purposes, training technologies.

Викладання навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» у непрофільних ВНЗ України, зокрема медичних, проводиться з 2009-2010 навчального року. Доти вона називалася «Ділова українська мова» з акцентами на вивченні основ офіційно-ділового стилю. Зі зміною навчальних цілей розширився діапазон технологій навчання, які застосовуємо для досягнення провідної мети – вміння використовувати фахову нормативну лексику, опанування навичками мовнокомунікативної компетенції лікаря. Підкреслимо, що «Українська мова за професійним спрямуванням» як практично нова навчальна дисципліна на нефілологічних факультетах ВНЗ вимагає від викладача насамперед поєднання філологічних знань і знань базової медичної лексики, а отже, – новаторського підходу до методології та методики викладання.

Отже, **актуальність наших досліджень** зумовлена гострою необхідністю вдосконалювати методичний інструментарій для виконання нелегких завдань вивчення основ професійної мови в медичному ВНЗ.

Оскільки зміст і цілі навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» повністю адаптовані до потреб медицини, профілізація навчання вимагає насамперед відповідних базових знань викладача. Для досягнення провідної мети навчального процесу викладач «Української мови за професійним спрямуванням» у медичному виші мусить насамперед самотужки опанувати базову медичну лексику, термінологію з анатомії, гістології, фізіології, мікробіології, стоматологічних та інших галузей медичної науки.

У педагогічній діяльності керуємося тим, що сучасна педагогічна наука розмежовує поняття «педагогічна технологія» та «технологія навчання».

«Педагогічна технологія» – це комплексний інтегральний процес (люди, ідеї, засоби і способи організації діяльності) для аналізу проблем планування, управління і забезпечення всіх аспектів засвоєння знань.

«Технологія навчання» – поняття близьке, але не тотожне педагогічній технології, оскільки воно відображає *шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах певного предмета, теми.*

Технологія навчання визначає впорядковані професійні дії суб'єктів педагогічного процесу, які за оптимальності ресурсів і зусиль усіх учасників педагогічної взаємодії сприяють реалізації свідомо визначеної освітньої мети і забезпечують можливість відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності викладача.

Варто підкреслити, що технології педагогічного процесу вищих навчальних закладів мають набагато складніший характер, ніж технології навчання загальноосвітньої школи. Педагогічна специфіка вищого навчального закладу – це макросистеми, компонентами яких виступають а) загальноосвітні та б) **виробничі** макросистеми з різними соціальними функціями.

У **медичних вищих навчальних закладах виробничі системи** (практична охорона здоров'я) виступають як **системи-замовники** на підготовку **кваліфікованих кадрів**, тому їхні потреби відіграють провідну, визначальну роль у проектуванні та реалізації **технологій навчання ВНЗ**.

Крім того, викладання за Болонською системою вимагає **індивідуалізації** процесу засвоєння знань, опанування практичними навичками та індивідуального поточного і підсумкового контролю відповідно до вимог кредитно-модульного навчання. Сучасні дослідники зазначають, що наявна в Україні

система вищої освіти в цілому забезпечує якісну підготовку студентів, їх конкурентоспроможність на національному і міжнародному ринках праці, але потребує суттєвої адаптації до вимог, які передбачені ECTS (Європейською системою перезарахування кредитів) [1, с.103].

Профілізацію та індивідуалізацію тісно пов'язуємо з теорією особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх лікарів. У сучасній вітчизняній і зарубіжній педагогіці виділяється низка концепцій особистісно орієнтованої освіти з різних позицій, які не суперечать одна одній, а акцентують на різних сторонах освітнього процесу. Ідеальною моделлю цих концепцій є **суб'єкт** освіти – особистість здібна і вільна, активна, ініціативна, розвинена, впевнена в собі, здатна орієнтуватися в широкому діапазоні суперечностей сучасного суспільства і володіє стратегіями творчої діяльності та професійною інтуїцією [2, 3, 4, 5, 6]. Дотримуємося точки зору академіка С.У.Гончаренка, який стверджує, що «особистість, особа – у широкому розумінні – конкретна, цілісна людська індивідуальність, у єдності її природних і соціальних якостей, у вужчому, філософському розумінні – індивід як **суб'єкт** соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретною-історичними умовами життя суспільства»[4, с.243]. Постіндустріальна культура вимагає від фахівця, особливо медика, інтелекту і творчого потенціалу як основи продуктивної професійної діяльності, що означає «посилення ролі людського фактора, особливо таких якостей людини, як її самобутність і самоцінність»[7, с.39]. У професійній освіті, як вважає Г.О. Балл [2, с.54], першочерговим завданням постає включення особистості в специфічну підсистему людської культури – професійну культуру. Він розцінює особистість як **суб'єкта професійної культури**. Ми ж підкреслимо, що невід'ємною складовою професійної культури медика як складової професійної компетенції є мовна культура. Опанування її навичками допомагає студенту медичного ВНЗ не просто здобути знання, опанувати вміннями і навичками, освоїти способи майбутньої професійної діяльності, а і оволодіти творчим підходом до її здійснення, розвинути стійкі пізнавальні інтереси і мотиви до постійної професійної самоосвіти.

Зважаючи на вищевикладене, в розробці, впровадженні та вдосконаленні технологій постійно працюємо за такими провідними напрямками: 1) профілізація викладання предмета «Українська мова за професійним спрямуванням» відповідно до виробничих потреб системи-замовника; 2) методичне забезпечення і профілізація самостійної аудиторної роботи студентів; 3) індивідуалізація поточного та підсумкового контролю знань студентів на основі профілізованих завдань для самостійної роботи; 4) удосконалення методичних прийомів проведення практичних занять на основі теорії особистісно орієнтованої професійної підготовки; 5) урізноманітнення та профілізація форм і методів організації, проведення і контролю самостійної й індивідуальної роботи студентів.

Усвідомлюючи те, що на сучасному етапі розвитку освіти, як ніколи раніше, студентам необхідні знання не для відповіді на екзамені, а для майбутнього життя і професійної, точніше – для професійної діяльності, курс «Українська мова за професійним спрямуванням» (із різною кількістю годин у різні роки) ми поступово повністю адаптували до профілю медичного ВНЗ, до **виробничих потреб системи-замовника**. З цією метою постійно працювали і працюємо за такими темами для повноцінного методичного забезпечення викладання дисципліни:

- правописний аспект української мови за професійним медичним спрямуванням, зокрема, правописні особливості вживання україномовних анатомічних термінів на позначення утворів щелепно-лицевої ділянки (профілізація на стоматологічному факультеті);
- стилістичний аспект української мови за професійним медичним спрямуванням: типові помилки в професійній мові лікаря та їх корекція;
- складні випадки перекладу української медичної лексики з російської мови;
- лексичний аспект української мови за професійним медичним спрямуванням: унормовані лексичні синоніми в медичній лексиці; пароніми в медичній лексиці;
- словотворчий аспект української мови за професійним медичним спрямуванням: терміноелементи в медичній лексиці;
- морфологічний аспект професійної мови медика: специфіка вживання частин мови;

культура мови медика та ін.

Курс «Українська мова за професійним спрямуванням» завдяки багаторічній праці викладачів над професійною лексикою повністю адаптований до профілю медичного вузу. Профілізований освітній матеріал акумульований у навчальних посібниках, виданих із грифом центрального методичного кабінету МОЗ України (Лещенко Т. О. Професійна мова медика. - Полтава, 2004. - 140 с.; Лещенко Т. О., Шарбенко Т. В. Українська мова за професійним спрямуванням. - Полтава, 2010. - 234 с.).

Аудиторна та позааудиторна робота студентів над опрацюванням основ офіційно-ділового стилю теж профілізована. Робота над профілізацією зразків документів відповідно до потреб практичної медицини узагальнена в навчальному посібнику Лещенко Т. О. «Офіційно-діловий стиль у мові медицини» (Полтава, 2006).

Досвід роботи над науковою і методичною літературою з галузі медицини дозволив зосередити увагу на найпосутніших питаннях слововживання, культури мови майбутнього лікаря, спрямувати зусилля на формування в студентів відповідного рівня правописних навичок у фаховій мові, що має велике практичне значення для їхньої майбутньої професійної діяльності.

За профілізованими методичними розробками відповідно до основ кредитно-модульної системи на кожному занятті студенти виконують самостійні роботи. Завдання до них розроблені відповідно до профілю стоматологічного і медичного факультетів. Особливість цих завдань полягає в тому, що вони індивідуальні. У сучасній педагогіці загальновідомо, що особливості дидактичної організації педагогічного процесу, яка базується на індивідуалізації, диференціації та інтеграції змісту навчального

матеріалу, забезпечують стимулюючу, розвивальну й особистісно-творчу функції засвоєння знань, їх самостійність і мобільність, можливість контролю, самоконтролю, що є основою підготовки компетентного фахівця. Саме з таких позицій організовуємо поточний модульний контроль на практичних заняттях з української мови за професійним спрямуванням. Виконані завдання перевіряємо, оцінюємо, відповідно детально аналізуємо на наступному практичному занятті. При цьому широко використовуємо міжпредметні зв'язки: з анатомією, гістологією та іншими фундаментальними і клінічними навчальними дисциплінами.

У суто філологічну фахову основу поточного і підсумкового модульного контролю покладені різні види філологічного аналізу, зокрема переклад і редагування текстів професійного змісту. Так, студенти стоматологічного факультету перекладають індивідуальні тексти з анатомії щелепно-лицевої ділянки, що дозволяє закріпити знання, отримані під час вивчення анатомії, та вдосконалити навички правильного користування анатомічними термінами, що, безумовно, сприяє кращому засвоєнню студентами окремих питань анатомії, гістології, а отже, **вдосконаленню педагогічних технологій міждисциплінарної взаємодії**.

Наводимо текст одного з варіантів індивідуальних завдань.

ПЕРЕКЛАДИТЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

«В преддверьи полости рта со стороны слизистой оболочки щеки на уровне коронки второго верхнего моляра открывается проток околоушной слюнной железы, имеющей форму округлого возвышения.

На верхней челюсти осмотру и обследованию подлежит слизистая оболочка собственно полости рта, покрывающая все участки твердого и мягкого неба. На нижней челюсти осматривают переходную складку и слизистую оболочку дна полости рта.

Слизистая оболочка твердого неба покрыта многослойным плоским ороговевающим эпителием и почти на всем протяжении плотно сращена с надкостницей. Вследствие этого слизистая оболочка данного участка неподвижна и неподатлива. Однако в переднем отделе твердого неба имеются участки, где в подслизистом слое находится незначительное количество жировой ткани, что определяет ее смещение по вертикали.

Зразок перекладу українською мовою: « У переддвер'ї порожнини рота з боку слизової оболонки щоки на рівні коронки другого верхнього моляра відкривається протока привушиної залози, яка має форму округлого підвищення.

На верхній щелепі огляду й обстеженню підлягає слизова оболонка власне порожнини рота, яка покриває всі ділянки твердого і м'якого піднебіння. На нижній щелепі оглядають перехідну складку і слизову оболонку дна порожнини рота.

Слизова оболонка твердого піднебіння покрита багатошаровим плескатим зроговілим епітелієм і майже по всій довжині щільно зрощена з окістям. Унаслідок цього слизова оболонка цієї ділянки нерухома і непіддатлива. Але в передньому відділі твердого піднебіння наявні ділянки, де в підслизовому шарі міститься невелика кількість жирової тканини, що визначає її зміщення по вертикалі».

Аналізуючи цей варіант, акцентуємо увагу на специфіці перекладу і внормованого вживання окремих термінів: рос. *преддверье* – порівняння термінів «переддвер'я», «присінок», «присінки»: семантика, словотворчий аналіз, частотність уживання, фіксація в словниках (Міжнародна анатомічна номенклатура; за ред. І. І. Бобрика; В.Г.Ковешнікова.- К.: Здоров'я, 2001.- 328 с.; Новий тлумачний словник української мови / [уклад.: В. В. Яременко, О.М.Сліпущко] : у 3-х т.- К.: Аконіт, 2001; Орфографічний словник української мови / [уклад.: С. І. Головащук, М.М.Пещак, В.М.Русанівський, О. О.Тараненко]. - К.: Довіра, 1994.- 864 с.; Російсько - український словник наукової термінології. Біологія. Хімія. Медицина. – К.: Наук. думка, 1996.- 660 с.; Усатенко О. К. Російсько-український словник медичної термінології / О. К. Усатенко. - К.: Наук. думка, 1996. – 463 с.; Новітній російсько-український словник. 15 000 слів / [уклад. Коврига

Л.П. ; ред. доктора філолог. наук, проф. Степаненка М. І.]. – Харків : Белкар –книга, 2006. – 1072 с.

рос. *проток* – **протока**: рід іменників;

рос. *околоушный* – **привушний**: специфіка словотворення; наголос;

рос. *небо* – **піднебіння**: специфіка перекладу і відмінювання;

рос. *многослойный плоский ороговевающий эпителий* – багатошаровий

плескатий зроговілий епітелій: міжпредметні зв'язки – гістологія;

специфіка словотворення; правописні особливості; фіксація в медичних перекладних, тлумачних словниках;

рос. *надкостница* – **окістя**: специфіка перекладу; правописні особливості відмінювання іменника і прикметника «*окісний*»;

рос. *слой* – **шар**: труднощі творення прикметників і дієприкметників,

характерних для медичної лексики (пошаровий, шаруватий, відшарований, розшарований та ін.).

Працюючи над перекладом, студенти користуються методичними розробками, нашими навчальними посібниками, перекладними і тлумачними словниками, зокрема медичними, та «Міжнародною анатомічною номенклатурою. Український стандарт».- К.: Здоров'я, 2001.

Другий вид філологічного аналізу – редагування тексту – рекомендований програмою з української мови за професійним спрямуванням, дозволяє найадекватніше виявити прогалини в знаннях студентів та усунути їх. Наводимо один із варіантів індивідуальних текстів для редагування, які пропонуються студентам стоматологічного факультету для самостійної роботи з метою поточного контролю.

ВІДРЕДАГУЙТЕ ТЕКСТ

«Альвеолярний паросток верхньої челюсті на передній поверхні має ряд підвищень, які виникли від близького прилягання корнів зубів. Ці виступи за звичай більш виражені у першого різця та клика, і можуть бути прощупані не тільки крізь десна, але й крізь товщину губи. У чоловіків підвищення більш значніші від жінок. Альвеолярний відросток, по даним Ю.Б.Гінзбурга, являється генетично самостійною кісткою».

ПРАВИЛЬНИЙ ВАРІАНТ

«Альвеолярний відросток верхньої щелепи на передній поверхні має ряд підвищень, які утворилися від близького прилягання корнів зубів. Ці виступи зазвичай виразніші в першого різця та ікла, їх можна прощупати не тільки крізь ясна, а й крізь товщу губи. У чоловіків підвищення виразніші, ніж у жінок. Альвеолярний відросток, за даними Ю.Б.Гінзбурга, - генетично самостійна кістка».

Аналізуємо текст, акцентуємо увагу на таких термінах:

альвеолярний відросток - порівняння термінів «альвеолярний» і «комірковий», фіксація їх у словниках і навчально-методичній літературі; семантика;

відросток - розрізнення значень слів «відросток», «виросток» (рос. -мышелок) і «паросток» за відповідними словниками;

корінь зуба - особливості відмінювання;

ікло - специфіка перекладу з російської мови; особливі граматичні форми (**іклів** - Р.в. множини); неправильні граматичні форми;

ясна - вживання тільки у множині; специфіка прикметникових форм (**ясе́нний**);

товща - розрізнення значень паронімів «товща - товщина».

Ми підготували банк профілізованих тестових і текстових завдань на кожне заняття для поточного контролю знань студентів медичного і стоматологічного факультетів, де широко використані вищезгадані технології навчання за дидактичним принципом - від простого до складного.

Застосовуємо також тестовий контроль знань, ділові ігри («Професіограма лікаря», «Прийоми професійного спілкування»).

Висновки. Отже, застосування новітніх педагогічних технологій на основі теорії особистісно орієнтованої освіти сприяє досягненню провідних цілей вивчення навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» у медичному ВНЗ. Накопичений авторський досвід постійно збагачується.

Література

1. Основні засади розвитку освіти України ; за ред. В.Г.Кременя та ін. - Київ-Тернопіль, 2004. - 147 с.
2. Балл Г. О. Категорія «культура особистості» в аналізі загальної та професійної освіти / Г. О. Балл // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи : [зб. наук. прац.; за ред. І. А.Зязюна, Н. Г.Ничкало]. - К., 2003. - С. 51 - 61.
3. Бондаревская Е. В. Смыслы и стратегии личностно ориентированного воспитания / Е. В. Бондаревская // Педагогика. - 2001. - №1. - С.17 - 24.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. -К.: Либідь, 1997.- 376 с
5. Инновационные технологии в гуманитарном вузе / В. Й.Носков, А. В. Кальянов, О. В. Мирошниченко [и др.]; под. ред. В.Й.Носкова.- Донецк: ООО «Лебедь», 2002.- 288 с.
6. Козаков В. А. Теория и методика самостоятельной работы студентов: дис. доктора пед. наук / В.А. Козаков. - К., 1991. - 387 с.
7. Сисоева С. О. Освіта і особистість у швидкозмінному світі / С. О. Сисоева // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: [зб. наук. прац.; за ред. І.А.Зязюна, Н.Г.Ничкало]. - К., 2003.- С.39-50.

УДК 342.725

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Наталія Нос,

старший викладач кафедри мовознавства Українського державного університету залізничного транспорту

Висвітлено шляхи розвитку національно-мовної особистості у вищому навчальному закладі. З'ясовано вплив культурологічного фактора та мовленнєвої діяльності, запропоновані прийоми роботи на практичних заняттях з української мови для досягнення поставленої мети.

Ключові слова: національно-мовна особистість, норми літературної мови, національна свідомість, культурологічний фактор.

It is lit the ways for the development of the national-linguistic personality in the high school. The influence of cultural factor and speech activity is found. It is proposed the techniques of work in practical classes of the Ukrainian language to achieve this purpose.

Key words: national-linguistic personality, norms of the literary language, national consciousness, cultural factor.

Актуальність. Переорієнтація сучасного суспільства на гуманістичний розвиток людини зумовила нові вимоги до навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. Зараз навчально-виховний процес повинен бути спрямований перш за все на формування та розвиток

національно-мовної особистості, тобто, особистості, як носія національної свідомості, рідної мови та культури. Як наголошував Григорій Нудьга (український письменник і літературознавець): «Дехто ладен вважати мову тільки засобом комунікації, інструментом порозуміння між людьми, народами. Насправді ж це не так. У мові заховане нація всю історію, свій багатівковий досвід, здобутки культури і цивілізації, свою матеріальну і духовну самобутність» [1, с. 254].

Перша сходинка до формування національно-мовної особистості у вищому навчальному закладі – це оволодіння студентами теоретичним і практичним матеріалом, а це стосується орфографії, пунктуації, фонетики та стилістики. Як показує практика, більшість першокурсників недостатньо володіють нормами сучасної української літературної мови, не знають значення деяких суто українських слів та фразеологізмів, не кажучи вже про труднощі усного зв'язного мовлення при створенні діалогів та монологів.

Мова є універсальним засобом не тільки спілкування, а всього буття народу з усіма його ціннісно-змістовими ознаками, що формують структуру об'єктно-суб'єктної взаємодії. Мова містить у собі досвід попередніх поколінь, комплекс соціально та історично вироблених категорій світопізнання і оцінювання явищ дійсності, систему морально-етичних понять і суспільних орієнтирів. Особливу увагу звертаємо на усі види мовленнєвої діяльності, які необхідні для розвитку комунікативної компетентності студентів. Комунікативна компетентність може включати такі аспекти, як вміння створювати, читати та розуміти тексти різного характеру (діалоги, доповіді, розповіді); вміння підтримувати розмову навіть при обмеженій лексичній та граматичній базі; знання того, як змінюється мова залежно від комунікативної ситуації та учасників спілкування (формальне та неформальне спілкування). На практичних заняттях бажано створювати такі мовні ситуації, в яких би формувалася особистість як суб'єкт ділового спілкування. «Адже особа з низьким рівнем мовної культури, яка не вміє висловлювати свої думки, яка припускається помилок під час спілкування, приречена на комунікативні невдачі» [3, с. 67]. Перш за все – це розвиток вмінь вести діалогічне спілкування на мікро-макрорівні, тобто будувати міні-діалог відповідно до конкретної ситуації і розширювати його, включаючи до обговорення додаткові питання. Під час проведення таких практичних занять з української мови відбувається взаємопов'язаний процес оволодіння студентами теоретичними знаннями та стимулювання творчої ініціативи суб'єктів взаємодії.

Не менш вагомим у процесі формування національно-мовної особистості є культурологічний фактор. Адже шлях української мови до відродження був тернистим і нелегким. Як казав В. Маринчак: «Слово-Бог і слово людське одвічно, повсякчас і повік віку передує всьому, що творить людина в світі. А це значить, що поки є у нас слово, перед нами є майбутнє, є надія. У нас не було ні правди, ні волі, у нас одбирали віру. Але крізь мури пробивалося слово, і попри все, навіть коли розум вже не бачив перспективи, серце сподівалося» [1, 258]. Таким чином, основні моменти української культури у мовних особистостях студентів слід поповнювати знаннями про видатні мовні постаті минулих епох історії українського народу – від «Повчання» Володимира Мономаха до сучасності. Елементарне незнання молоддю зачинателя сучасної української літературної мови наводить на думку про своєрідний «вакуум» рідної культури суспільства. Адже вихід у 1798 р. «Енеїди» І. Котляревського передумовив всю подальшу історію не лише нової української літератури та національної ідентичності, а й нової української літературної мови. Котляревський «отим словом переносить козацьку славу в убогу сирітську хату. В «Енеїді» звучить голос українського соловейка, що віщує пробудження. Пробудження і народження новітньої думи» [1, с. 258].

Іншою проблемою, яка виникає на шляху формування національно-мовної особистості постає суржик. Суржик – це «побутове мовлення», «елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно; нечиста мова» [2, с. 854]. Суржик – явище досить поширене. Мабуть, чи не найголовнішим засобом його викоренення є спілкування українською мовою. Спочатку це буде непросто і постійні виправлення можуть навіть викликати негативні емоції, але поступово з'явиться так званий «внутрішній цензор». Проблема словникового запасу, яка буде поставати при цьому, може бути вирішена шляхом залучення україномовних текстів до усного і писемного мовлення студентів.

Для розв'язання поставлених завдань слід активніше звертатися до таких прийомів роботи на практичних заняттях з української мови, як: 1) добір слів до певної мовної ситуації; 2) написання й редагування документів; 3) складання речень і текстів у різних стилях сучасної української літературної мови; 4) написання рефератів та повідомлень; 5) переклад і редагування речень та словосполучень, звертаючи особливу увагу на складні моменти; 6) читання вголос, імітування ситуацій ділового спілкування.

Література

1. Горбачук В. Барви української мови [Текст] / В. Горбачук. - К.: КМ АCADEMIA, 1997. - 272 с.
2. Словник української мови: академічний тлумачний словник (1970-1980) в 11 томах. - К.: Наукова думка. - Т. 9. - 1978. - 917 с.
3. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням [Текст] / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. - К.: Алерта, 2011. - 696 с.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ОБРАЗ СВІТУ ЗА В. СУХОМЛИНСЬКИМ

Олександр Санівський,

викладач кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Висвітлено «образ світу» з точки зору філософської традиції, мовознавства, міфології тощо. Проаналізовано педагогічну систему В. Сухомлинського крізь призму національного світобачення. Автором запропоноване власне тлумачення «образ світу», «національний образ світу».

Ключові слова: В. Сухомлинський, образ світу, національний образ світу, педагогічна система В. Сухомлинського, українознавство.

Deals with the «image of the world» in terms of the philosophical tradition, linguistics, mythology and more. Analyzed the educational system V. Sukhomlynsky the light of the national outlook. Authors offer their own interpretation of «world image», «national image of the world.»

Key concepts: V. Sukhomlynsky, the image of the world, national image of the world educational system V. Sukhomlynsky, Ukrainoznavstvo.

Актуальність. Основу світосприйняття – образ світу – кожного народу становить система незмінних архетипів, які відображені у культурних традиціях того чи іншого народу, його художньому самовираженні, релігійних уявленнях, науці тощо.

У філософській традиції образ світу позначається терміном «картина світу». М. Каган у праці «Людська діяльність» виокремлює дві її основні функції: 1) вона генерує та 2) опосередковує собою всі акти людського світосприйняття й світоуявлення, що сприяє тісному зв'язку і єдності знання й поведінки людей у колективі [4].

Перш за все слід з'ясувати, що означає термін «образ». Згідно міфологічним уявленням образ це бачений оком «зовнішній вигляд» речі. М. Маковський визначає образ як форму міфотворчого уявлення; біолого-соціальним продуктом, що виникає внаслідок взаємодії вищої нервової діяльності та об'єктивних соціальних умов [6, с. 20].

У «Великому тлумачному словнику української мови» образ має декілька значень: «1. Зовнішній вигляд когось, чогось-небудь. 2. Специфічна для літератури і мистецтва конкретно-чуттєва форма відображення дійсності // Тип, узагальнений характер, створений письменником, митцем. 3. Зображення якого-небудь явища через інше, конкретніше або яскравіше, за допомогою мовного звороту, переносного вживання слова і т. ін.. 4. Те, що вимальовується, постає в чийсь-небудь уяві. 5. Зображення зовнішнього вигляду когось, чогось-небудь (про портрет, фотографію, скульптуру і т. ін.). 6. Відображення у свідомості явищ об'єктивної дійсності» [1, с. 815].

Образ як сплетення душевних процесів, розглядає О. Потебня. Він підкреслює те, що образи мають багато значень є синтезом сприйняття, вони амбівалентні та протилежні за значенням, оскільки складаються з протилежних якостей – безкінечності та визначеності рис [15].

«Введіть дітей в обстановку, де є і яскраві образи, і причинно-наслідкові зв'язки між явищами, де діти захоплюються, переживають почуття подиву перед красою і водночас мислять, аналізують» [13, с. 515]. Педагог наголошував: «Ми прагнемо до того, щоб бачення світу почалося для дітей з тривоги і стурбованості. Нехай навіть перед сном, у ліжку, дитина з боєм і гіркою думкою про те, що ось поле жило і – вмерло. Не бійтеся затьмарити дитинство гіркими думками – адже головне те, про що ці гірки думки, тривоги, турботи, хвилювання» [12, с. 430].

Тому одними з найважливіших умінь і навичок, якими повинен оволодіти учень упродовж навчання Василь Олександрович визначив: 1) умінь спостерігати явища навколишнього світу; 2) умінь думати – зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле; вмінь дивуватися; 3) умінь висловлювати думку про те, що учень бачить, спостерігає, робить, думає [12, с. 567].

Потребує окремого розгляду поняття «національний образ світу», яке охоплює усю сферу національного світобачення. С. Смирнов вважає образ світу «тим постійним і ніколи не зникаючим тлом, що випереджає будь-яке чуттєве враження», на основі якого «останнє тільки й може придбати статус складової почуттєвого образу зовнішнього об'єкта» [9].

В. Петухов розглядає уявлення про світ як нераціональну конструкцію, у якій відображено практичну «залученість» людини у світ, пов'язану з реальними умовами її суспільного й індивідуального життя. У певних психічних процесах реальність уявлення світу, на думку дослідника, виступає у зміненому, замаскованому вигляді, як життєве або наукове знання про нього, є фундаментальною умовою психічного життя суб'єкта [8].

Українське слово «світ» етимологічно пов'язане зі «світлом», «святом», «святістю» [3, с. 196 – 197]. За твердженням В. Личковаха світ «набирає сакральних вимірів і стає об'єктом шанування в усіх своїх вітально-екзистенційних вимірах: Природа, Край, Хутір, Хата, Хліб, Земля. Ці архетипи уособлюються і часто пов'язуються із символічними образами Жінки, Матері, Дому, Саду («дивосаду»)» [5].

Залучати дітей до світу прагнув В. Сухомлинський, стверджуючи, «Людина стала Людиною тому, що побачила глибину блакитного неба, мерехтіння зірок, рожевий розлив вечірньої зорі, прозорий серпанок степових просторів, червоний захід сонця перед вітряним днем, тремтіння марева над горизонтом, сині тіні в заметах березневого снігу, журавлину зграю в голубому небі, відображення сонця в мірадах крапель вранішньої роси, сірі нитки дощу в похмурий день, фіолетову хмарку на куші

бузку, ніжну стеблину й блакитний дзвоник проліска – побачила і, здивована, пішла по землі, творячи нову красу» [13, с. 409]. Таким чином, педагог розпочинав знайомство дітей з національним образом світу, вчив сприймати довкілля, оцінювати її, діяти в ній згідно встановлених норм та зразків поведінки, тобто формувалася менталітет вихованців.

В. Сухомлинський писав: «Я прагнув, щоб вихованці не тільки знали, розуміли добро й зло, справедливість і несправедливість, честь і безчестя, а й переживали непримиренність, ненависть до соціального зла, безчестя, несправедливості. Дуже важливо, щоб сферою утвердження й вираження чистих, високих моральних почуттів було багате, благородне емоційне життя, особисте ставлення людини до значних соціальних, суспільно-політичних явищ» [11, с. 435].

«У формуванні науково-матеріалістичного світогляду велике значення мають погляди на суспільство. При правильному розумовому й громадянському вихованні в підлітків пробуджується великий інтерес до таких світоглядних питань, як людина і суспільство, особистість і колектив, народи і людство, матеріальне виробництво і духовна культура, боротьба проти зла, справедливості проти несправедливості, честі проти безчестя; соціальний і моральний прогрес в історичному аспекті і в наші дні; ідеал людського щастя» [11, с. 393].

Отже, педагог прагнув сформувати в учнів чіткі уявлення про світ, що базуються на духовній і матеріальній культурі нашого народу, розуміння таких понять як «добро» і «зло», «честь» – «безчестя», «справедливість» і «несправедливість». Він прагнув виховати їх небайдужими, свідомими громадянами суспільства.

Мова. Аналіз мови дозволяє досить точно виявити культурну специфіку відношень людей до довкілля та представляє внутрішній світ людини, який можна пізнати через стиль мислення.

Взаємовпливи «мова і людина», «мова і культура» стали основою наукових досліджень українських мислителів М. Драгоманова, П. Куліша, О. Потебні, та ін.. Не став виключенням і Василь Олександрович Сухомлинський.

За допомогою рідного слова виховується ціннісне бачення світу, формується національна психологія, характер, світобачення. Без мовної освіти не може бути мови про зв'язок з рідним народом, повноцінне національно-духовне життя та самовияв особистості. В рідному слові з покоління в покоління народ повідає найдорожчий скарб – правду життя, «з дада-прадіда», батькової науки, з матиної пісні. Педагог писав: «Батьківщина – це твоє рідне слово. Знай, бережи, збагачай велике духовне надбання свого народу – рідну українську мову. Це – мова великого народу, великої культури» [10, с. 34].

В. Сухомлинський наголошував: «відточуйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Оволодіймо ж цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса» [14, с. 167].

Таким чином В. Сухомлинський втілював у життя твердження П. Мовчана, про зв'язок слова з пам'яттю: «Мова – це весь об'єм нашої народної пам'яті. Людина протистоїть Часові саме в Слові, і бореться з безпам'ятством, з ентропією Словом. Власне, Слово і є Пам'ять. А пам'ять – це життя. Мова оживляє Світ, вона фокусує в собі енергію Світу, тому розслаблення чи активізація того чи іншого національного організму відбувається через Слово. Мова – це п'ята ефірна стихія, яка облягає національний простір» [7, с. 162].

На основі наведених вище міркувань пропонуємо своє визначення: **образу світу** – це глобальний образ світу, що складається зі взаємозалежних універсальних понять, є результатом взаємовпливів людини і світу та має загальнолюдський (наднаціональний) характер.

Національний образ світу відображає всю сферу національного світобачення, в основі якого – національні традиції, філософські, естетичні, міфологічні уявлення про світ, буття, комунікативні та поведінкові моделі певного етносу, що репрезентують менталітет народу.

Дослідник національних образів світу Г. Гачев вважає, що в основу подібних досліджень мусить покладатися «цілісність національного життя: і природа, і стихії, і побут, і фольклор, і мова, і образність життя, співвідношення простору й часу () – тобто виявляється начебто набір, основний фонд національних цінностей, орієнтирів, символів, архетипів, що й визначає потім склад мислення, Логос народу» [2, с. 87].

Висновки. Отже, В. Сухомлинський за радянських часів, розробив педагогічну концепцію формування національної картини світу, плекав український дух в українській дитині, виховував відповідальність за інтереси та історичну долю Батьківщини, готовність заради них до самопожертви, вірність вітчизні, що бореться з ворогами, гордість соціальними та культурними досягненнями своєї країни, співчуття до страждання народу і негативне ставлення до соціальних вад суспільства, повагу до історичного минулого вітчизни, і успадкованих від нього традицій, прив'язаність до місця проживання (до міста, села, області, країни в цілому).

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : бл. 170000 сл. та словосполучень / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
2. Гачев Г. Д. Национальные образы мира / Г. Гачев. – М.: Советский писатель, 1988. – 448 с.
3. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 5: Р-Т / Уклад.: П. В. Болдирев та ін.. – 2006. – 704 с.
4. Каган М. С. Человеческая деятельность / М. Каган. – М., 1974. – 328 с.

5. Личковах В. Українські святості. Сакральні сигнатури мистецтва / В. Личковах. – <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28596/13-Lichkovakh.pdf?sequence=1>.
6. Маковський М. М. Язык – Миф – Культура. Символы жизни и жизнь символов / М. Маковский. – М.: Инт-т русского языка РАН, 1996. – 329 с.
7. Мовчан П. Мова – явище космічне : есе, літературно-критичні статті / Павло Мовчан. – К.: Всеукр. т-во «Просвіта», 1994. – 168 с.
8. Петухов В. В. Образ мира и психологическое изучение мышления / В. Петухов // Вестник МГУ. – Сер. 14. Психология. – 1984. – № 4. – С. 13–20.
9. Смирнов С. Психология образа: проблема активности психического отражения / С. Смирнов. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 231 с.
10. Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності / В. Сухомлинський. – – Київ : Радянська школа, 1966. – 231 с.
11. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 283 – 582.
12. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 393 – 629.
13. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 419 – 654.
14. Сухомлинський В. Слово про слово / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 160 – 167.
15. Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра / О. Фрейденберг / Подготовка текста и общая редакция Н. В. Брагинской. – М.: «Лабиринт», 1997. – 445 с.

УДК 811.161.2' 367

МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ ВИКЛАДАННЯ «УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

Лілія Сілевич,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

Оксана Мельничук,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

У тезах розглядаються методичні принципи викладання «Української мови (за професійним спрямуванням)». Автори акцентують увагу на методах активізації та інтенсифікації навчання, на зростанні ролі української професійної мови.

Ключові слова: гуманітаризація навчально-виховного процесу, активізація та інтенсифікація навчання.

The article deals with methodical principles to teaching the Ukrainian Language for specific purposes. The authors focus their attention on motivating and intensifying the process of teaching, as well as on the increasing importance of the Ukrainian Language for specific purposes.

Key words: humanitarization of teaching process, motivating and intensifying the process of teaching.

Українська мова – державна мова України, вільне володіння нею сприяє реалізації творчих можливостей кожної людини в усіх сферах життя, її духовному вдосконаленню та розвитку національної самосвідомості. Критерієм освіченості й вихованості є висока мовна культура, яка передбачає знання основних законів мови і мовлення, їхньої природи, норм літературної мови та її різновидів, вільне володіння багатством виражальних мовних засобів.

Одним із актуальних завдань системи вищої професійної освіти є підготовка конкурентноспроможних фахівців, які відзначатимуться прагненням до вдосконалення в інформаційно-технологічному просторі на основі інноваційності.

Вивченню питань впровадження кредитно-модульної системи навчання з врахуванням інноваційних методик присвячують свої дослідження Р. Басій, О. Зенін, Е. Крюков, В. Кремень, В. Рябова, Н. Терещенко, К. Чернова, О. Іванцова та ін.

Мета вивчення «Української мови (за професійним спрямуванням)» полягає в досягненні кінцевих цілей, які встановлюються на основі ОПП підготовки медика за фахом відповідно до навчальної програми (гуманітарна освіта) і є основою для побудови змісту навчальної дисципліни. Опис цілей сформульований через перелік умінь у вигляді цільових завдань (дій). На підставі кінцевих цілей до кожної теми сформульовані конкретні завдання у вигляді переліку певних умінь (дій), цільових завдань, що забезпечують досягнення кінцевої мети вивчення дисципліни.

Кінцеві цілі дисципліни: 1) *засвоїти основоположні поняття з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»; 2) усвідомити значимість державної мови в професійному спілкуванні; 3) оволодіти основами фахової мови медика; 4) опанувати норми укладання медичних документів.*

«Українська мова (за професійним спрямуванням)» як навчальна дисципліна:

а) ґрунтується на отриманих під час навчання у середній загальноосвітній школі базових знаннях із сучасної української літературної мови й інтегрується з дисциплінами українознавчого спрямування та з іншими дисциплінами на рівні використання фахової нормативної лексики (медичної термінології);

б) закладає основи фахової мови медика, з перспективою використання здобутих знань у професійній діяльності;

в) продовжує формувати мовну компетенцію, комунікативні навички майбутніх спеціалістів та сприяє становленню національно свідомої особистості.

Методи активізації та інтенсифікації навчання:

діагностування (усне опитування згідно з розробленими викладачем методичними вказівками, бесіда, спостереження, тестування, контрольні й самостійні роботи); *інформування* (виготворення індивідуальних папок із зразками професійної медичної документації, демонстрація, консультування, розповідь, групове навчання, підсумковий тестовий модульний контроль); *самостійна робота* (написання та виголошення рефератів, дослідження наукових та інформаційних джерел, здійснення мовних розвідок); *практична робота* (виконання тренувальних вправ та завдань); *розвиток творчої діяльності* (здійснення мовних розвідок); *операційний метод* (ділові ігри, самокритика, розв'язання комунікативних ситуацій).

У практиці викладання «Української мови (за професійним спрямуванням)» доцільно використовувати комунікативно-діяльнісний та функціонально-стилістичний принципи, як-от, при розгляді теми «Науковий стиль у фаховому мовленні. Структура та види наукового тексту».

Метою вивчення цієї теми є конкретизація змісту понять «науковий стиль», «науковий текст», «оформлення наукового тексту»; визначення місця термінології в системі професійного мовлення; удосконалення практичних навичок та вмій щодо добору доречних мовних та логічно-змістових засобів для створення наукових текстів.

Використання наукової лексики фахового мовлення регулюється стилем вими нормами офіційно-ділового стилю. Слід пам'ятати, що мова наукового стилю повинна відповідати нормам сучасної української літературної мови відповідно до чинного правопису.

Для реалізації поставленої мети при вивченні теми «Науковий стиль у фаховому мовленні. Структура та види наукового тексту» пропонуємо використовувати такі тренувальні вправи, наприклад:

Завдання 1. Підберіть тексти на медичну тематику, що належать до різних підстилів наукового стилю.

Завдання 2. Укладіть анотацію до Тлумачного словника медичних термінів: рос., латин. та укр. мовами: для лікарів, науковців, студ. мед. навч. закл. – К.; Ірпінь : ВТФ Перун, 2010. – 848 с. (автори: Литвиненко Н.П., Місник Н.В.).

Завдання 3. Оформіть бібліографічний опис підручників з анатомії та історії медицини.

Завдання 4. Доберіть науковий текст і підготуйте до нього тези.

Завдання 5. Укладіть конспект наукової статті на медичну тематику.

Завдання 6. Прочитайте в підручнику параграф за фахом. Складіть короткий конспект, використовуючи цитати з прочитаного.

Завдання 7. Напишіть відгук на наукову статтю, присвячену актуальним проблемам сучасної медицини.

Завдання 8. Підготуйте та виголосіть в аудиторії наукове повідомлення на тему: «Мовні засоби наукового стилю».

Завдання 9. Складіть речення із поданими мовними формулами:

Незважаючи на аналіз фактів, студіювання окремих питань <> ; науковий доробок учених, у якому висвітлюється <> ; наявні переконливі докази; у навчальному посібнику розглядаються <> ; працю присвячено актуальній темі <> .

Завдання 10. Доведіть, що поданий текст належить до наукового стилю, проаналізувавши його лексичні, морфологічні та синтаксичні особливості:

На сьогоднішньому етапі одним із найважливіших стратегічних завдань вищої освіти України є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог. Ідея реформування медичної вищої освіти полягає в адаптації національної системи вищої освіти до європейських стандартів. Метою реформування вищої освіти є створення уніфікованих критеріїв і методологій та систем контролю, а також взаємовизнання дипломів про вищу освіту, сприяння мобільності студентів. Процес євроінтеграції вимагає нових підходів до організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, що й було задекларовано Україною у підписаній Болонській конвенції та полягає у запровадженні кредитно-модульної системи навчання. Кінцевою метою впровадження основних положень ЄКТС є конкурентоспроможність українських освітянських кваліфікацій на європейському ринку праці, визнання загальноприйнятої системи освітньо-кваліфікаційних ступенів, впровадження стандартизованого додатка до диплома (Медична освіта. – 2014. – № 2. – С.34).

Завдання 11. Ознайомтесь із уривком рецензії проф. Герича І. на підручник «Хірургія» за редакцією чл.-кор. НАМН України, д-ра мед. наук, проф. Л.Я. Ковальчука, проаналізуйте її структуру, вживання мовних кліше, термінологію.

Однією з основних складових підготовки медичних кадрів є необхідність використання якісної сучасної навчальної книги, підручника та посібника нового типу, перш за все з урахуванням змін у принципах навчання.

Підручник «Хірургія» обсягом 1050 сторінок складається із передмови, 11 розділів і списку літературних джерел. У 9 розділах висвітлено питання клінічної хірургії. У доступній конкретній формі подано клінічну (хірургічну) анатомію і фізіологію органів, патофізіологічні та патанатомічні дані, симптоматику захворювань, варіанти клінічного перебігу, диференційну діагностику і тактику хірургічного лікування. Чітка структурованість викладу матеріалу сприяє патогенетичному підходу до розуміння й вирішення діагностичних і тактичних питань та лікування хірургічних захворювань. Довіру читача викликає багата ілюстрованість кожного з розділів підручника рентгенограмами, фотографіями, томограмами і рисунками власних клінічних спостережень.

У підручнику «Хірургія» висвітлено як найсучасніші методи діагностики та лікування хірургічних захворювань, так і технічні прийоми, які визнані золотим стандартом вітчизняної та світової хірургії. При викладі кожного розділу простежуються інноваційність, сучасність, доказовість і новизна поданої інформації, системність та методична досконалість.

Із 11 розділів підручника дев'ять присвячені питанням клінічної хірургії, а два розділи – питанням телемедицини в хірургії і роботорадіохірургії, що суттєво відрізняє рецензоване видання від інших своєю новітністю та високотехнологічністю.

Зміст підручника відповідає програмам «Хірургічні хвороби» для студентів відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики випускників вищих медичних навчальних закладів України – Державного стандарту вищої медичної освіти 1101 «Медицина» та лікарів-інтернів «Хірургія», затверджених МОЗ України (Медична освіта. – 2013. – № 4. – С.96).

Завдання 12. Складіть план реферату на одну із запропонованих тем, скориставшись 3-5 науковими джерелами:

«Мова народу як унікальний спосіб пізнання світу»; «Медична лексика як частина загальнонародної мови»; «Мовленнєвий етикет – невід'ємний елемент культури мовлення лікаря»; «Мовленнєва діяльність та її етикетний аспект»; «Запозичена лексика в професійному мовленні»; «Роль невербальних засобів у професійному спілкуванні лікарів»; «Медичний дискурс як один із найдавніших типів професійного спілкування».

Завдання 13. Законспекуйте наукову статтю, опубліковану в періодичному виданні (журналі) за обраним вами фахом або опановуваною навчальною дисципліною.

Завдання 14. Запишіть графічні скорочення до поданих слів.

Доктор медичних наук, професор, доцент, асистент, завідувач, член-кореспондент, виконувач обов'язків, університет, факультет, розчин, препарат, медицина, медичний, стаття, бібліотека, читальний зал, видання, література, довідник, авторський аркуш, том, сторінка, місце печатки, наприклад, діаграма, область.

Проблематика цього питання є актуальною і перспективною як у плані подальших досліджень, так і в плані підвищення мовної компетентності студентів вищих медичних навчальних закладів, піднесення престижності української мови, формування морально-етичних якостей та етнічних почуттів – свідомого «відчуття своєї належності до етносу, його культури, що викликає гордість за свій народ, любов до Вітчизни, емоційно позитивне сприйняття явищ етнічної культури, інтересів свого народу» [2, с. 268].

Література

1. Іванцова О. П. Аналіз використання принципів, методів і форм у модульно-рейтинговому навчанні / О.П. Іванцова // Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Другого Міжнародного конгресу (м. Київ, 25 - 27 жовтня 2007 р.). – К. : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – Кн. 1. – С. 114-115.

2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.О.Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2008. – 712 с.

3. Юкало В. Я. Культура мови: Навчальний посібник для студентів вищих медичних закладів освіти / В. Я. Юкало. – Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. – 77 с.

УДК 81'374:81'42:81'373.45

ІННОВАЦІЇ В ЛЕКСИКОНІ СУЧАСНОГО ОСВІТЬОГО ДИСКУРСУ

Світлана Терещенко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана»

Висвітлено питання активної трансформації лексики субмови освітньої сфери. Визначено актуалізовані групи лексики досліджуваного дискурсу та найбільш продуктивні шляхи їх поповнення.

Ключові слова: лексикон, субмова, освітній дискурс, метафоризація, пряме запозичення.

The author highlights the active transformational process of the global educational vocabulary, attempts to specify groups within the global educational wordage, and keeps in-depth research into the problems of productive direct linguistic borrowings.

Key words: vocabulary, wordage, thesaurus, educational discourse, metaphorization, direct borrowings.

Феномен сучасної освіти, що виявляється, перш за все, у співіснуванні традиційної та новітньої освітніх парадигм [6, с. 88], привертає увагу багатьох дослідників, зокрема мовознавців. Крізь лінгвістичну призму аналізу особливостей розвитку освітнього дискурсу вчені розглядають мовні стратегії й тактики навчання [4], виявляють закономірності створення навчального та фахового тексту [2], осмислюють роль вербальних і невербальних засобів у навчальній комунікації [5] і т. п. Дослідження визначених проблем актуалізує, зокрема, вивчення інноваційних процесів у складі лексики, яка обслуговує сучасну сферу освіти, оскільки якраз у ній акумульовано зміст новітніх трансформацій, що відбуваються в освітньому дискурсі. Саме такі перетворення сприяють якісному й кількісному

оновленню лексики субмови освітянської сфери, у якій спостерігаємо передусім виникнення або проникнення з інших сфер термінів на позначення:

- нових освітніх напрямів, процесів, систем, напр., *едукологія /освітологія* (наука, що охоплює всі знання про освіту), *дистанційне навчання* (освітній процес, у якому навчання здійснюється викладачами, віддаленими в просторі або часі від тих, хто навчається); *онлайн /онлайнова магистратура* (дистанційна форма навчання в магистратурі), *медіа-освіта /медійна освіта* (частина освітнього процесу, спрямована на формування в суспільстві інформаційної культури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії з сучасною системою мас-медіа);

- форм, технологій, методів навчання, напр., *кооперативне навчання* (метод співробітництва учнів/студентів у групах, коли вони досягають успіхів у навчанні, лише взаємодіючи один з одним), *онлайн-семінар/вебінар* (спосіб віртуальної організації зустрічей, формат проведення семінарів, тренінгів та інших заходів за допомогою Інтернету), *веблекція* (відеолекція із застосуванням сучасних мультимедійних технологій, коли її слухачі можуть знаходитися в будь-якому куточку світу), *телеконференція* (технологія одержання й надсилання матеріалів дискусій, у яких можуть брати участь люди, розділені великими відстанями), *подкастинг* (популярна технологія презентації та поширення звукових файлів за допомогою інших сумісних технологій), порівняйте також *скайпкастинг, ігрофікація /геймофікація* (навчання за допомогою гри), *мобільне навчання* (можливість отримувати навчальні матеріали на персональній пристрій – смартфон, мобільний телефон), *метод case-study /метод конкретних ситуацій/метод кейсів* (активний проблемно-ситуативний аналіз, що являє собою навчання шляхом вирішення конкретних завдань-ситуацій), *коучинг* (навчання за допомогою питань і використання спеціальних технік, що являють собою один з методів навчання в дії);

- номінацій фахівців освітньої сфери, напр., *координатор навчального проекту* (організатор і консультант навчального проекту на всіх стадіях його реалізації- ініціації, планування, аналізу і т. д.), *коуч/коучер/коуч-консультант* (педагог-тренер, діяльність якого спрямована на розкриття внутрішнього потенціалу студента шляхом делегування відповідальності), *тьютор* (особа, що веде індивідуальні або групові заняття з учнями, студентами; репетитор, наставник, в університетах це помічники викладача, здебільшого аспіранти або старші студенти), *фасилітатор* (наставник-педагог, який сприяє саморозвитку, самореалізації, самовдосконаленню особистості, яка навчається), *модератор* (наставник-посередник між учнями/студентами та змістом сучасної актуальної інформації);

- критеріїв та процесів установалення рівня якості освіти / знань, напр., *європейський освітній стандарт* (система вимог, спрямованих на внутрішній розвиток освітнього закладу, напр., публічність інформації про перебіг навчання, актуальність і прозорість навчальних програм), *моніторинг якості знань* (система заходів щодо збору та аналізу інформації для вивчення та оцінювання розвитку навчально-виховного процесу на основі виявлених типових особливостей та тенденцій);

- органів та процесів самоврядування в освіті, напр., *батьківська опікунська рада, студентська академічна рада* (органи самоврядування, утворені для сприяння прозорості, чесності та відкритості навчального та виховного процесу), *«кошти йдуть за учнем»* (схема адресного фінансування, за якої кожна дитина шкільного віку отримує освітній ваучер з розрахованими на неї бюджетними коштами і який передає адміністрації обраної школи, де хоче навчатися);

- назв (власних і загальних) освітніх організацій та установ, напр., *Європейська асоціація університетів дистанційного навчання (EADTU), Інститут модернізації змісту освіти, виш, ВНЗ, онлайн-університет*;

- віртуальних платформ, поширених у всьому світі та / або в Україні і спрямованих на організацію, перш за все, якісної самоосвіти, напр., *МООС (massive open online course – курси, покликані розвивати освіту, що доступна кожному), Coursera* (проект, який поширює навчальні курси найвідоміших університетів), *Prometheus* (український онлайн-проект для підтримки дистанційного навчання в Україні).

Розширення лексики освітньої сфери відбувається переважно за рахунок:

- метафоризації, напр., *цифрова освіта*, тобто віртуальна освіта, що здійснюється в інтернетних мережах; *хмарні сервіси в освіті, хмарні технології, хмарне навчання*, де *хмара* – назва низки комп'ютерів, об'єднаних в одну мережу, що працюють заагоджено і являють собою комп'ютерну модель навчання; *перевернуте навчання, перевернутий клас*, у якому викладання лекцій відбувається в онлайн-режимі, а домашнє завдання слухачі виконують у реальному класі;

- прямих запозичень та напівкальок, напр., *воркшоп* (англ. Workshop – вид інтерактивного заняття з високою інтенсивністю групової взаємодії, якому притаманні активність і самостійність учасників, актуальний досвід та рефлексія), *едукологія* (англ. educology), *грант-холдер* (англ. grant holder – координатор освітнього проекту), *е-навчання* (англ. eLearning – цифрове навчання з широким спектром додатків і процесів, які забезпечують студентів навчальними матеріалами); WWW-система (від англ. World Wide Web – Всесвітня Павутина), у якій студент здійснює пошук основних понять, запитань і проблем з опрацьовуваної теми;

- уведення в обіг освітнього дискурсу значної кількості словосполучень-неологізмів на зразок *змішане навчання* (навчання у форматі віч-на-віч + віртуальне навчання), *інтерактивний діалоговий тренажер* (ігровий симулятор з розгалуженим сюжетом та озвученим діалогом), *сучасна ноосферна едукологія* (наука про освіту, яка базується на принципах цілісності та взаємозв'язку фізичних, хімічних, геологічних, біологічних, соціальних, мовних, наукових та інших систем, механізмів їх розвитку і взаємодії з іншими системами), *крос-культурний контекст освіти* (зорієнтованість освітнього процесу України на встановлення міжкультурних зв'язків, головними елементами яких є мова й культура), *культурологія освіти* (принцип, за яким педагог не передає готові зразки етичної й духовної культури, а створює, виробляє їх разом з вихованцем, реалізований у спільному пошукуві

цінностей, норм і законів життя, їх дослідженні в конкретних видах діяльності, у спілкуванні), *полікультурна освіта* (спрямованість на розкриття кращих людських якостей, формування національної й міжнаціональної самосвідомості учнів/студентів) і под.

Інновації в термінології освітнього дискурсу простежуємо у використанні словосполучень з «оновленим значенням» (напр., зміст поняття «*вища освіта*» нині розуміють з урахуванням визначених і відповідно набутих компетентностей – професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, – здобутих у ВНЗ) або з «розширеним значенням» (напр., поняття «*інноваційний метод навчання*» розуміють не тільки як застосування сучасних форм і способів навчання, а й як шлях викладання, при якому повністю досягнуто мети навчання), а також із «звуженим значенням» (напр., технологія навчання ораторської майстерності у *форматі дебатів К. Поппера*, що являє собою спрощену й оптиміальну для початківців форму проведення дебатів).

Динаміка лексики освітньої сфери виявляється в активізації окремих способів словотвору. Так, спостерігаємо інтенсивне використання складних слів з предметно-понятійним значенням, напр., *онлайн-освіта, відеоконференція, комунікативно-діяльнісний підхід, студентоцентризм, кейс-метод, блоготипспільнота*. У досліджуваному дискурсі вживані як адаптовані ініціальні аббревіатури на зразок *МВОС* (масові відкриті онлайн-курси), так і неадаптовані на зразок *BYOD* (Bring your own devices, принцип, за яким для занять активно використовують власні смартфони, ноутбуки, планшети тих, хто навчається).

Оновлення змісту й форми освіти в Україні підкреслюють лексеми із семантикою спрямованості навчання на активізацію людського фактору та модернізації навчання, напр., *студентоцентрична спрямованість навчання, розвиток рефлексивних здібностей студента, технології розвивального навчання, метод проектів, інфоноосферна едукологія, самостійно спрямоване навчання, технологія 1:1* і под.

Зазначимо, що інноваційний характер змін у лексиці сучасної української освіти породжує й низку проблем, пов'язаних з правописною адаптацією чужомовних та утворених за чужими моделями слів (порівняйте, напр., застосовуване в текстах різне написання *скайпкастинг/скайпкастінг, онлайн-освіта/онлайн освіта/онлайносвіта* і, як варіант, *онлайнова освіта; практикоорієнтоване навчання/практико-орієнтоване навчання*. Оновлення понятійного апарату викликає синонімічну конкуренцію, напр., *вебінар – онлайн-семінар, коуч/коучер/коуч-консультант*. Варто зауважити, що серед синонімів-конкурентів, напр. *метод case-study/кейс-метод/метод конкретних ситуацій/метод кейсів*, мовці не завжди надають перевагу питомим словам [3, с. 218].

Висновки. Отже, значне оновлення лексики освітнього дискурсу, викликане трансформацією системи сучасної освіти, засвідчує активну розбудову її словника за рахунок запозичень з інших мов, освоєння іншомовних та питомих лексичних ресурсів суміжних сфер діяльності, перш за все новітніх інформаційних технологій, філософії, соціології й економіки.

Література

1. Вергун Л. І. *Перекладна взаємовідповідність англійської та української освітньої лексики* / Л. І. Вергун: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.16. — К., Київський національний університет імені Т. Шевченка, 2004. — 20 с.
2. Козловська Л. С. *Науковий текст як складник фахової комунікації економічного університету* / Л. С. Козловська // *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії*. — Рівне, 2013. — С. 172-175.
3. Куньч З. Й. *Проблеми чужомовного впливу на українську науково-технічну термінологію* / З. Й. Куньч // *Термінологічний вісник: [збірник наук. праць]*. - К., 2013. - Вип. 2(1). — С. 215-221.
4. Нікітчина Світлана. *Мовні та комунікативні стратегії в полікультурному середовищі* / Світлана Нікітчина - Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/psling_2010_6_31.pdf
5. Свиренко Ж. С. *Вербальне й невербальне спілкування викладача вищої школи* / Ж. С. Свиренко // *Духовність особистості*. - 2011. - Вип. 4. - С. 165-174. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2011_4_21
6. Світлична В. В. *Освітній простір в умовах глобалізації: парадигмальний плюралізм і перспективи інтеграції* / В. В. Світлична, Т. О. Чистіліна // *Гуманітарний часопис*. - 2013. - № 2. - С. 83- 91. - Режим доступу: <http://www.khai.edu/csp/nauchportal/Arhiv/GCH/2013/GCH213/pdf/11.pdf>

УДК 811.161.2' 367

ВИКОРИСТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВИ МЕДИКА ЯК АКТИВНОГО ФАКТОРА МОВОТЕРАПІЇ - ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ ВИРОБЛЕННЯ МИСТЕЦТВА СПІЛКУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Надія Черкес,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У роботі через визначення основних складових мистецтва спілкування окреслено можливості подолання комунікативних бар'єрів на шляху досягнення взаєморозуміння співрозмовників для отримання потрібного лікувального ефекту. Питання місця і ролі мовотерапії у професійній медичній діяльності розглядаються в контексті їх аудиторного опрацювання студентами на заняттях з української мови за професійним спрямуванням.

Ключові слова: мистецтво спілкування, комунікативні бар'єри, арттерапія, мовотерапія, професійне мовлення медика.

The use of the professional medical language as an active factor of linguotherapy — an important aspect of making student's art communication in the higher educational institutions of Ukraine.

The possibility of overcoming the communication barriers to mutual understanding of interlocutors to obtain the desired therapeutic effect by means of identifying key components of the atr communication is outlined in the work. The questions of the role and place of the linguotherapy in the professional medical activity are considered in the context of their classroom study by the students.

Keywords: art of communication, communication barriers, art therapy, linguotherapy, the professional medical language.

Слова — не половина, коли мудра голова.

Українська приказка

Актуальність. Людська мова - найважливіший фактор комунікативного процесу, його безперечна рушійна сила. Загалом життя людини - це довготривалі мовні контакти. В усі часи цінувалися не просто здібності, а здатність їх застосовувати в соціумі, тобто вміння спілкуватися. Історія людського спілкування сягає ще доісторичних часів, а автором одного із перших досліджень спілкування є Геродот, який у V столітті до н.е. описав особливості спілкування. Оскільки будь-яка комунікація (від *lat. Communicatio - єдність, з'єднання, передання*) - це об'єднана можливість обміну інформацією, то від рівня володіння мовою нерідко залежить реальність досягнення кінцевого результату спілкування — мети, яку ставлять перед собою комуніканти.

Відомо, що традиційне спілкування у своїй суті є триєдиним і жодна з його сторін не може існувати чи діяти автономно, без підтримки інших. У кожній конкретній ситуації спілкування відбувається активна взаємодія його складових: *власне комунікативної, інтерактивної та перцептивної*. Тому, навчаючи студента вищого медичного навчального закладу вмінню керувати своєю фаховою мовою, потрібно виробити у нього стійкі навички гнучкого використання усіх сторін професійного спілкування. Майбутній лікар повинен усвідомити, що у *власне комунікативному випадку*, тобто вже на першій стадії комунікативного процесу в діалозі «лікар-пацієнт» він мусить отримати належну кількість потрібної йому інформації для вироблення певної точки зору на тимчасові чи потенційно перспективні потреби пацієнта: це може відбуватися при первинній бесіді з пацієнтом, при збиранні і фіксації анамнезу, при спілкуванні з родичами хворого і таке інше. Тут враховується і зворотній зв'язок між комунікантами, і подолання певних особистісних чи професійно-сутніх бар'єрів, і наявність вербальної та невербальної яскравості обміну інформацією.

Інтерактивна суть процесу спілкування передбачає організацію активної взаємодії комунікантів, нерідко зі зміною комунікативних ролей «слухача» і «того, хто говорить». Майбутній лікар повинен, з одного боку, виробити в собі уміння уважно слухати свого співрозмовника, ненав'язливо направляючи його мовлення у тематично визначене русло бесіди, а з другого, - подавати таку інформацію, яку необхідно отримати і засвоїти. При цьому реалізується і *перцептивна* (від *lat. Perceptio - сприйняття*) функція процесу спілкування, яка допомагає його учасникам не лише отримувати інформацію, а через сприйняття одне одного досягти певного рівня взаєморозуміння. У контексті спілкування «лікар-пацієнт» існує неминучий зворотній зв'язок — реакція пацієнта на кожне слово і поведінку лікаря. Лікар не повинен тільки же розуміти, як подана ним інформація осмислена, сприйнята й оцінена пацієнтом, але й відкрито реагувати на поведінку «слухача-пацієнта», добираючи для цього найдоцільніші вербальні формули. Загальний клімат комунікації повинен бути теплим, без зневажливих риторичних окликів чи запитань, як от: «Може, ви б самі себе вилікували?» чи «О, та ви краще знаєте, які вам ліки допоможуть», а тим більше, - без іронічних зауважень, грубого переривання розмови, роздратування, тощо. Вироблення комунікативної терпимості в різного роду якраз і розпочинається з моделювання майбутніх фахових ситуацій на заняттях з української мови за професійним спрямуванням в різного роду професійних діалогах з інтерактивних рольових іграх, у модельованих монологіях, при розв'язанні комунікативних задач і вправ. Вирішуючи завдання комунікативного характеру, студент, безперечно, маючи право на навчальну помилку, усе-таки повинен міркувати й діяти як лікар-фахівець, а не як випадковий співрозмовник, прагнучи не стільки подати необхідну інформацію, скільки досягти адекватного її сприйняття. Рівень цього сприйняття залежить, окрім професійних якостей мовця та рівня володіння мовою, ще й від наявності або відсутності комунікативних бар'єрів. Якщо лікар або пацієнт говорить швидко, «ковтаючи» звуки чи цілі слова, якщо мова його бліда й невиразна, якщо є помітні дефекти мови і погана дикція, то виникає складний *фонетичний* бар'єр, який утруднює взаєморозуміння комунікантів. *Смисловий (сементичний)* бар'єр потрібно враховувати у спілкуванні з підлітками, наркоманами, хакерами чи представниками яких-небудь інших соціальних чи вікових груп людей, у мовленні яких використовуються жаргонізми, елементи арго, застаріла лексика, діалектні слова, емоційна лексика з негативною конотативною оцінкою тощо. З іншого боку, - надмірне використання у мові лікаря медичних термінів та професіоналізмів, тільки не сприяє успішному досягненню терапевтичного ефекту, але й призводить до негативного впливу на психіку хворого аж до імовірності розвитку в нього патологічних реакцій.

Як занадто строга, зверхньо-відчужена поведінка лікаря, так і надмірна його фамільярність і розкутість, можуть створювати умови для виникнення *стилістичного* бар'єру, коли поза увагою «опиняються» психологічні особливості людей, специфіка їх характеру, зміна їх психологічного (а інколи - і психічного) стану. Якщо логіка міркувань медичного працівника (лікуючого лікаря, хірурга, медичної сестри, лікаря-інтерна чи дільничного лікаря) занадто складна для пацієнта чи видається йому непереконливою або помилковою, якщо пацієнт вперто дотримується хибного погляду на перебіг

власного захворювання чи методику його лікування, - може виникнути бар'єр *логічного нерозуміння*. Подолання цього бар'єру складне і, звісно, залежить від особистих якостей лікаря, проте завжди воно повинно базуватися на доброзичливому ставленні до пацієнта.

У процесі фахової комунікації «лікар-пацієнт» можуть виникати і *соціо-культурні* бар'єри, в основі яких - наявність певного соціального статусу пацієнта (високого чи, навпаки, низького), приналежність його до якоїсь національності, етнічної групи, статі, зрештою, - і професії, у результаті чого створюється вільний інтелектуально-культурний простір, який мусить бути заповнений делікатною позитивною установкою лікаря у професійній розмові з цією, «не такою, як усі» людиною. Бар'єри *відносин*, що інколи також виникають на основі неприязні та низьки негативних емоцій, які викликає людина, можуть стосуватися як лікаря, так і пацієнта. Негативне ставлення до хворого лікар переборює самотужки або з допомогою колег, бо до цього його зобов'язує вже сам статус лікаря («лікар на хворого не ображається»), а от якщо у пацієнта виробляється недовіриливо-вороже ставлення до лікаря, то ця недовіра відображається і на результаті лікування («Навіщо слухати цього лікаря... Він все одно нікого ще не вилікував і ліки приписує неефективні»). Моделюючи в аудиторії подібну комунікативну ситуацію, варто зацентрувати увагу студента на необхідності максимально уважного добору лексики, у тому числі термінів, з метою відновлення позитивного іміджу лікаря і досягнення належного терапевтичного ефекту. Інколи ефективності комунікативного діалогу стає на перешкоді й чисто *психологічний* бар'єр, який із різних причин вибудовує сам пацієнт, як свій уявний захист, не бажаючи сприймати ту інформацію, яку йому готовий запропонувати лікар. Це небажання може ґрунтуватися на минулому негативному досвіді хворого, підвищений увазі до себе, його минулих і теперішніх страхах, недостатній авторитетності лікаря і поданих ним аргументів, домінування авторитету нефахівців (друзів, родичів, сусідів) над доказовою базою лікаря і т.ін. У кожному окремому випадку лікар мусить спершу з'ясувати причину появи психологічного бар'єру, а вже потім працювати над його подоланням. І тут, як і для знищення усіх перерахованих вище комунікативних бар'єрів, мовцєві необхідно вміти бездоганно володіти мовою і максимально ефективно використовувати її можливості.

У навчальній аудиторії майбутній медик має можливість усвідомити, що його мова вже з перших хвилин спілкування з пацієнтом чи його родичами є не простим набором звуків чи фраз, а, навпаки, - сильним дієвим фактором лікувального процесу. Вона, поруч із об'єктивними, лабораторними та інструментальними методами обстеження, здатна досягати реального діагностичного результату, а згодом - ставати динамічним немедикаментозним терапевтичним чи реабілітаційним засобом, який сприяє одужанню хворого, прискорюючи виздоровлення чи сповільнюючи його залежно від ефективності використання саме мовних засобів.

І в цьому контексті варто говорити про *лінгвотерапію* (з *lat. Lingna - мова і грец. Therapeia - лікування*), що передбачає методику лікування за допомогою слова і мовних засобів, яка насправді є активним комунікативно-впливовим аспектом лікувального процесу. Досі часто мовотерапію пов'язують із арттерапією (вид психологічної корекції, заснований на мистецтві та творчості), розглядаючи її лише як один зі складових компонентів цього виду психіатрії. Класична арттерапія (термін уперше використав британський лікар і художник Адріан Хілл у 1938 році при описі своєї роботи в санаторних шпиталях із туберкульозними хворими) передбачала тільки візуальні види творчості: живопис, графіку, малювання, ліплення і фотографію. До сучасних методик арттерапії зараховують також музикотерапію, кольоротерапію, відеотерапію, пісочну терапію, оригамі, а також методики, які безпосередньо ґрунтуються на мовотворчості: поезіотерапію, казкотерапію, драмотерапію, маскотерапію, бібліотерапію, ігротерапію та бесідотерапію.

Методика *поезіотерапії* передбачає активний естетичний вплив на особистість через дотик до тонких струн її душі і формування цікавого, всебічно розвиненого інтелектуала, а не примітивної посередності. Її можна застосувати на професійних тренінгах держслужбовців, бізнесових майстер-класах, навчаннях працівників банків, представників різних торговельних (та фармацевтичних) фірм тощо.

Казкотерапію найчастіше застосовують у педіатричній практиці, коли потрібно зняти тривогу чи страхи маленького пацієнта перед інструментальними втручаннями, болісними маніпуляціями чи для досягнення мажорного настрою при спілкуванні з лікарем-педіатром, ця методика актуальна і для дитячого стоматолога. Разом із цим казкотерапія здійснює позитивний вплив і на дорослих пацієнтів різних вікових груп.

Вплив *драмотерапії* на хворих різних клінік може здійснюватися у двох напрямках: 1) коли пацієнти гуртом беруть участь у перегляді драматичної вистави, мюзиклу, комедії чи будь-якого іншого театралізованого дійства з наступним спільним його обговоренням; 2) коли вони самі в якості акторів беруть участь у виставі. Обидві форми драмотерапії допомагають вираженню почуттів пацієнтів, розкриттю їх творчого потенціалу, перенесенню їх емоційних акцентів та переорієнтації і створенню умов для покращення перебігу захворювання, для підвищення ефективності лікувального процесу і т.ін.

Методика *маскотерапії* хоч і близька до попередньої, проте поєднує різні методики (ліплення, кольоротерапію, театротерапію, мовотерапію): пацієнти мають змогу самостійно виготовити маску-позитив, у яку вкласти усі свої мрії, надії і побажання, або маску-негатив, яка буде відображенням усіх їхніх побоювань, страхів, негативних емоцій, спогадів тощо з наступним використанням її у пропонуваніх лікарем чи створюваних спонтанно діалогах, монологів чи полірольових дійствах. Значення мови при цьому залишається дуже важливим.

Бібліотерапія найефективніша в роботі з пацієнтами середньої і старшої вікової групи, для яких вагомими є християнські цінності та високоморальні ідеали. Колективне або індивідуальне прочитання та осмислення фрагментів Святого Письма позитивно впливає на створення стійких мотивів лікування, виробленню терплячості, встановлення контакту взаємодовіри з лікуючим лікарем.

В ігротерапії лікар може поєднувати як вербальні, так і невербальні засоби впливу на пацієнта, які з одного боку посилюють терапевтичний ефект, а з другого - сприяють якомога повнішому розкриттю індивідуальної творчості пацієнтів, та узагальненню її результатів при колективній тематичній грі. Виключно мовним мистецтвним засобом лікування вважається *бесідотерапія*, яка є невід'ємною частиною терапевтичної практики.

Активно застосовуваний у психології і комплексний метод арт-синтезотерапії, заснований на поєднанні живопису, віршування, театру риторики і пластики, часто виходить за межі лише психіатричної практики і використовується у клінічних лікарнях різних профілів. Наприклад, підвищення ефективності лікування бійців, поранених у зоні АТО, та формуванню загального позитивного мікроклімату в лікарняних палатах сприяли театралізовані, концертні та поетичні виступи студентів Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького у Центральному військовому клінічному госпіталі Західного регіону.

Проте мовотерапія, навіть будучи одним із супровідних методів арттерапії (наприклад, при формуванні завдання для малюнка чи ліплення, збиранні думок, формулюванні вражень чи підбитті підсумків), залишається самостійним, а часто і домінуючим фактором, що допомагає лікареві досягти максимального ефекту. Вона не має жодних протипоказань, і тому її застосування є невимушеним і доступним. Варто лише налагодити комунікативний контакт, протягнути тонку нитку уваги - і пацієнт, не напружуючись, готовий не тільки сприймати необхідну інформацію, але й виконувати певні, наперед запрограмовані дії. Добрий ефект дає і залучення самих хворих до лінгвотерапевтичного процесу в якості активних решепієнтів: вони не тільки слухають і споглядають, але й самостійно декламують поетичні твори, грають ролі у драматичних виставах, коментують та аналізують пропонувані фрагменти «Біблії», обговорюють прочитані книги, переглянені відеокліпи, відеороли та фільми, обмінюються думками з приводу споглядання творів живопису, графіки чи скульптури, в тому числі і виготовлених власноруч.

Варто зазначити, що лінгвотерапія, як високовпливовий вид мистецтва і, як метод професійної медичної комунікації, широко застосовується у різних галузях медицини. Згадаймо, що будь-яка фахова зустріч лікаря з пацієнтом розпочинається з розмови, бесіди, формулювання низки запитань і відповідей, які вже самі по собі стають елементами чи фрагментами складного лінгвотерапевтичного процесу. Лікування словом можуть потребувати: 1) діти, які перенесли стресові стани, що супроводжувалися страхами; 2) діти у період їх підготовки до операційних втручань, чи болісних маніпуляцій, перев'язок тощо; 3) ослаблені тривалою хворобою діти чи особи похилого віку; 4) жінки, піддані згвалтуванню чи будь-яким іншим формам насильства з грубим застосуванням сили; 5) жінки у післяпологовий період; 6) військовослужбовці та поранені, які повернулися з полону чи після участі в активних бойових діях; 7) держслужбовці із напруженим графіком роботи; 8) хворі в реабілітаційних групах анонімних алкоголіків; 9) онкохворі (до і після променевої чи хіміотерапії); 10) самотні пенсіонери, переважно похилого віку; 11) хірургічні хворі в період реабілітації після перенесення тяжких операцій, ампутацій кінцівок тощо; 12) хворі в санаторіях та відділеннях пульмонології, кардіології, фтизіатрії, неврології тощо, де потребується довготривалий процес.

Моделюючи фахово-медичні комунікативні ситуації на заняттях української мови за професійним спрямуванням варто запропонувати студентам відповідно до їхніх уподобань побудувати власні монологи та діалоги. Самостійно опрацьовуючи тему, студенти не тільки підбирають необхідний лексичний матеріал, але і вчать вести логічно послідовну і професійно виважену бесіду, формулювати міні-монологи, швидко реагувати на репліки співрозмовника («пацієнта») ставити і самостійно відповідати на несподівані запитання, переконувати, відстоювати свою точку зору. Така методика навчання дозволяє студентам розвивати й закріплювати навички та вміння фахового спілкування, вміння користування лексико-граматичним матеріалом сучасної української літературної мови, а також готує їх до майбутньої професійної діяльності, вчить орієнтуватися у різних, фахово звичних та неординарних ситуаціях.

Висновки. Отже, виокремлення та усвідомлення проблем професійної комунікації медичних працівників студентами вищих медичних навчальних закладів дає можливість вдосконалення їх професійної майстерності у майбутній практиці.

УДК [378.016.80]:33

**АРХЕТИП РОДИННОГО ВИХОВАННЯ
У ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ПАРАДИГМИ ПРОФЕСІЙНОГО
СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ПРОФЕСІОНАЛА-ФАХІВЦЯ
(НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ІРИНИ ГРИЦИНИ-МАТЕШУК ТА ЛЕСІ ВАЦЕБИ-МАТЕШУК)**

Марія Якубовська,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, документознавства
та інформаційних технологій Української академії друкарства

На прикладі творчих і родинних і творчих контактів Ірини Грицини-Матешук та Лесі Вацеби-Матешук досліджується, як впливає архетип родинного виховання на формування загальнокультурної компетентності як парадигми професійного становлення сучасного професіонала-фахівця.

Ключові слова: гуманізм, гуманний, гуманізація, гуманітаризація, гуманітарні науки, цінності, розвиток особистості, творчий потенціал, діалогова взаємодія, свобода вибору.

The experience of creative and artistic family and contacts Irina Hrytsyna-Mateschuk and Lesia Vatscha-Mateschuk investigated the effect of the archetype of family education on the formation of the general cultural competence professional development as a paradigm of modern professional specialist.

Keywords: humanism, humane, humanism, liberalization, humanities, values, personality development, creativity, interactive cooperation, freedom of choice.

Актуальність. Архетип родинного виховання у формуванні загальнокультурної компетентності як парадигми професійного становлення сучасного фахівця стає одним із визначальних принципів становлення інноваційної педагогіки життя, розробленої академіком Н. Ничкало, адже родина є тим первинним середовищем, у якому формуються як людські, так і професійні якості майбутнього професіонала-фахівця. Зважаючи на це, актуальність даної проблеми зумовлено формуванням культурологічної основи в сучасній професійній освіті, проблемою її духовного відродження і є невід'ємною складовою гуманітаризації суспільної свідомості та соціальних взаємовідносин. Трансформація даної проблеми у житті є засобом вирішення проблеми гуманітаризації освіти, реалізація гуманістичної спрямованості процесу навчання. Ці інноваційні процеси нерозривно пов'язані зі становленням нового педагогічного мислення. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили філософи Г. С. Ботищев, І. Т. Фролов, психологи В. В. Давидов, В. П. Зінченко, А. П. Леонтьєв та інші. Проблема ціннісних орієнтацій студентської молоді активно досліджують провідні науковці України (С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, О. М. Олексюк, С. О. Сисоєва та інші).

Літературна творчість Лесі Вацеби-Матешук та Ірини (Орисі) Матешук складають єдиний і цілісний культурологічний материк, основа якого лежить у площині морально-духовних цінностей. Освіта упродовж життя з давніх-давен у етнопедагогіці була визначальним фактором буття. «У моїй душі твоя душа зуміла вірши родити», – взаємовідчуття як взаємовиховання і дуалізм двох споріднених душ – як першопочаток світу. «Політичні ідеї втрачають блиск і привабливість. Стає видно весь її примітивний і наївний схематизм. Утопічна програма виказує свій внутрішній формалізм, свою убогість, свою сухотність у порівнянні з яскравим і чудовим потоком життя. Революційна ера завершується просто, без фраз, без жестів, і поглинається новим світовідчуттям. За політикою ідей настає політика речей і людей. Зрештою робить висновок, що не життя існує для ідей, а ідея, інституція, норма – для життя» [5, 382].

В історії світової літератури маємо чимало прикладів архетипу родинної творчості. Зокрема в українській: Панас Мирний та Іван Білик, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Обачний (Косач), Володимир Дрозд та Ірина Жиленко, Павло Мовчан та Любов Голота, Михайло та Любов Пшеничні.

Родина виступає архетипом парадигми світобудови людського духу. Ця проблема маю досліджена, але, як свідчить практика, саме ця парадигма педагогіки життя є соціально значущим результатом гуманітаризації вузівської підготовки сучасного професіонала-фахівця і може стати одним із засобів повернення в освітній процес вільномудства, креативності, гуманності, інтелігентності, особистісної самодостатності.

Твори Лесі Вацеби-Матешук та Ірини Матешук, незважаючи на жанрово-тематичну багатоманітність, мають спільну художньо-естетичну основу. Виховання моральної сили і становлення світогляду, у якому знання стають переконаннями – ось найголовніші постулати педагогіки життя, які стають засадничим моментом педагогіки життя і реалізації її основ у житті. Тут іде боротьба за утвердження засадничих засад добра у людській індивідуальності і здатності утверджувати ці засади у житті. Ще свого часу К. Ушинський наголошував: «В розвитку своєю душа все йде далі, і тому не залишається нічого більше, як виховати добрий нахил ще більшої сили Слід, отже, виховувати виключно добрі нахили» [7, 418]. К. Ушинський пов'язує розвиток «доброї сутності» людини з поняттям сумління. Якщо людина вмє формувати його у собі, розвиває, робить його вразливим, то воно стає для особистості професіонала-фахівця джерелом і опорою моральності.

Виховання особистості починається з поняття правди, і правда ця – у самій людині. Як наголошує академік Н. Ничкало, професійне становлення розпочинається із становлення свідомості людини. Найвища майстерність: добувати і розвивати те, що закладене у самій людині. Професійне становлення – це допомога людській індивідуальності в усвідомленні себе, своїх духовних джерел. «Хто перший зірку відкриє, сам зіркою стане навіки» [1, 68].

Творчість Лесі Вацеби-Матешук та Ірини Матешук – це відчуття високого світу, де сплелися історія та сучасність, де мерехтять позаобрійні світи, опадає на нашу душу радість і смуток світлими дощами споминів і кризь призму своєї все очищаючої любові вчить нас осмислювати сутність нашого великого, Богом даного світу. Так через призму родинного досвіду і любові, приходить зрілість мужності і всеочищуюча любов пізнання. «А все-таки були промінь тепла, і мрія, і сподівання» [1, 58].

Г. Ващенко наголошує, що «педагог допомагає вихованцеві в усій повноті розкрити ті кращі риси, що дані йому природою, реалізувати те покликання, що дане йому від Творця» [2, 92].

Пізнавати світ по-материнськи – це пізнавати його кризь ракурс любові і ніжності. Книги Лесі Вацеби-Матешук та Ірини Матешук – це велика енциклопедія народного духу і народної, материнської, моралі, в основі якої – любов, ніжність і ласка.

Ірина Матешук та Леся Вацеба-Матешук у творах переконливо доводять, що конфлікт зі світом у кожного народу, у кожній індивідуальності свій. В Україні – свої стосунки зі світом буття. ХХ століття було для неї великим випробуванням. Ніби переносячи всі кривди історії, людина мужньо несла у своїй душі витримку і натхнення. Вона страждала, але нітрохи не зникла її сутність. Вона мучилась і не знаходила виходу своїм силам, вона тугила крихітку до крихіточки, зеренце до зеренця, аби захисти своїх дітей – і не завжди могла їх берегти.

Така доля України – така доля всіх українських матерів, які крізь воєнні лихоліття несли своїх дітей, загортаючи їх у домоткані пелюшки і колишучи на калиновому і яблуновому вітті, сплітаючи коліски із вербових пагонів і купаючи у купацьких росах. Така доля кожної матері, яка дарує найбільше диво світу – людське життя. Людське життя – це прямування до світла. «Суцільне світло хочеться схопити, а воно неловиме» [1, 26].

Архетип творчих родинних стосунків – засаднича парадигма єдиного процесу підготовки фахівця, у якій передбачають відхід вищої школи від авторитарної педагогіки, з її ставленням до студентства як пасивного об'єкта впливу, й оволодіння повною мірою педагогікою співробітництва, заснованою на діалогічному спілкуванні науково-педагогічних працівників і студентів як рівноправних суб'єктів навчальної діяльності.

Шекспірівські пристрасті, філософія почуттів епохи Відродження, романтизм XIX, інтелектуалізм XX століть – все це сконцентровано у творах Ірини Матешук та Лесі Вацеби-Матешук. Увібравши тисячолітню історію розвитку світових цивілізацій, письменниці роблять своєрідний художній і філософський підсумок високого духовного життя суспільства. Пізнати таємницю найвищих почуттів – це пізнати світ, закони його творення і накреслити шляхи його удосконалення. Їхні книги появилася з'явилася як ніколи вчасно, у час нівеляції високих духовних устремлень, загострення світових катаклізмів, загальної глобалізації духовного життя людини.

Книги Ірини Матешук та Лесі Вацеби-Матешук становлять розмову про духовний світ людини, про пізнання людиною самої себе, про непросту історію розвитку людського світу від найдавніших світових цивілізацій і до нинішнього часу.

Леся Вацеба-Матешук виокремлює духовні материки у розвитку людства: український, японський Система віршування, засоби відчуття людського світу, співвіднесення індивідуальності особистісного «я», що прагне вийти за межі свого простору відбивається у формі віршотворення. Абсолютне злиття форми і змісту, де думка перетікає через метафору у чуттєвий світ щораз новим відкриттям і художнім узагальненням складають високу гармонію людського Духу як вічної філософської субстанції. «Тополиний пух літає – моє нещастя» [1, 27].

Проблема гуманітаризації сучасної освіти має яскраво виражений аксіологічний характер. Знання без трансляції ціннісного ставлення до них є мертвими, а згодом і небезпечними. Гуманітарна освіта завжди, перш за все, формує ціннісні орієнтації. Проте у часи своєрідного «ціннісного шоку», який переживає суспільство, міцні знання, спроможний «вдихнути» в навчальний матеріал певну ціннісну основу.

Аксіологічний підхід до інтеграції вузівських дисциплін спрямований на корекцію світоглядних установок професійного мислення викладача. Зокрема, гуманітарний світогляд педагога є найкращим продуктом нової філософії освіти [4]. Основою гуманітарного професійно-концептуального мислення сучасного професіонала-фахівця стає особистість з притаманною їй своєрідністю світобачення, міцним генетично виробленим світоглядом та способами її самореалізації в соціумі.

«Людиноцентризм» є яскравим репрезентом культурологічних позицій сучасної професійної освіти. Власне людська індивідуальність стає центром освітнього процесу. Ця ідея в умовах технократичного суспільства реалізується за допомогою культурологічного феномену, у якому архетип родинного виховання відіграє домінуючу роль. Структуру ціннісних ставлень до світу, як правило, розуміють як багатоконпонентне утворення, що функціонально розгортається від інтелектуально-когнітивних через емоційно-мотиваційні до вчинково-оцінних аспектів. Таким чином, на прикладі творчості Ірини Матешук та Лесі Вацеби-Матешук набуття ціннісних орієнтацій – це процес поступових, часто одночасних змін у розумовій, морально-естетичній, діяльнісно-вольовій сферах особистості.

Висновки. Успішність ціннісно-орієнтаційної діяльності залежить від цілісності функціонування та гармонії всіх його складників. Таку гармонію і цілісність якнайкраще забезпечує інтегрований підхід до викладання різних дисциплін. Зміст же більшості університетських дисциплін орієнтує майбутнього професіонала-фахівця на засвоєння конкретних знань і на фактографічне їх відтворення. Такий тип навчання закріплює раціональний (дискретний, дискурсивний, конвергентний) спосіб професійного мислення. Але від сучасного професіонала-фахівця чекають сьогодні іншого типу мислення – креативно-гнучкого, варіативно-рухливого, концептуально-гіпотетичного.

Література

1. Вацеба-Матешук Л. Слова. – Львів-Дубно, 2005.– 154 с.
2. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. – Лондон, 1952. – 292 с.
3. Грицина-Матешук Ірина. Олеська земля – земля героїв. –
4. Зязюн І.А. Філософія освіти: парадигми і технології // Педагогічні новації столичної освіти: теорія і практика. – К., 2001, – С. 7–20.
5. Ортега-і-Гассе Хосе. Епілог про розчаровану душу // Вибрані твори. – Київ: Основа, 1994, 420 с. – 398 с.
6. Пикассо П. С веком наравне. – М., 1990.- 45 с.
7. Ушинський К. Твори в 6-и томах.– К.1956.– Т.6.– 480 с.

МОВА – ОСНОВА БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

УДК 81'272(047)

МОВНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Володимир Алтухов,

старший викладач кафедри мовної підготовки Донецького національного технічного університету
(м. Красноармійськ, Україна)

Досліджується мовний вимір національної безпеки України. З огляду на це розглядається розвиток і функціонування української мови як невід'ємної базової ознаки української ідентичності і ключового чинника національної безпеки України.

Ключові слова: державотворчий потенціал, ідентичність, комунікативний простір, консолідація, мовна політика, національна безпека, нація, реалізація мовних прав.

The article investigates the linguistic dimension of national security of Ukraine. Given this considers the development and functioning of Ukrainian language as an integral part of the basic signs of Ukrainian identity and a key factor of national security of Ukraine.

Keywords: national security, state capacity, identity, consolidation, language policy, the nation, the implementation of linguistic rights.

Мова народу є одним із визначальних чинників нації і її культури. Українська мова є своєрідним синтезом усього національного, єдиним чинником української національної ідентичності. Безперечно, як і раніше, сьогодні «мовне питання неминуче перестане бути тільки лінгвістичним питанням, чи, краще сказати, безпосередньо лінгвістичним, а стає також – і то часто насамперед, питанням політичним, соціальним і культурним» – підкреслював Ю. Шевельов [11, с. 6].

Актуальність теми дослідження полягає в тому, щоб переконливо довести, що українська мова є ключовим фактором національної безпеки, провідним чинником державотворення, консолідації українського народу.

Розвиток і функціонування української мови, її безпековий вимір, формування мовного світогляду й національно-патріотичного ставлення до рідної мови є предметом активного обговорення і віддзеркалення в наукових працях Б. Ажнюка, Ю. Гнаткевича, В. Іванишина, В. Лизанчука, І. Магрицької, Л. Масенко, О. Пономаріва, Я. Радевич-Винницького, В. Радчука, І. Фаріон, Ю. Шевчука та ін. Подальший розвиток українського постколоніального суспільства зумовлює необхідність постійної уваги до мови як об'єкта не лише лінгвістики, але й національної безпеки. Сьогодні українська мова як суттєва ознака українськості, національної ідеї має виступати важливим чинником національної безпеки України, консолідації нашого суспільства, відігравати виключно важливу роль у згуртуванні етнічних українців у єдину україномовну націю.

Як відомо, необхідною умовою пробудження державницької свідомості та ідентифікації етносів у націю є формування єдиного культурного простору засобом єдиної мови. Завдяки унормуванню мови поширюється і вдосконалюється той єдиний комунікативний простір, який потрібен для безпечного існування й розвитку модерної нації. З набуттям статусу державної, мова, якою творяться закони, стає пріоритетною в усіх сферах суспільного життя й державного управління. важливим чинником національної безпеки України, геополітичної ідентичності національної держави.

Державна мова є гарантією присутності країни у світовій культурі і цивілізації, збагачуючи й урізноманітнюючи глобальну культурну скарбницю людства. Держава, маючи чітку національну та мовну ідентичність, здатна успішно презентувати власну волю в сучасному світі, тим самим сприяючи зміцненню міжнародної безпеки.

В Указі Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 «Про Стратегію національної безпеки України» актуальними загрозами національній безпеці України названо інформаційно-психологічну війну, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу.

Аби досягти прогресу у зміцненні національної безпеки України необхідно повною мірою реалізувати невичерпний державотворчий потенціал української мови, її багатющі ресурси.

Для українців, які тривалий час перебували залежно від московської і радянської імперій, а сьогодні потерпають від відкритої «гібридної» агресії РФ, становлення національної культури, а також пов'язаного з нею національного відродження і зміцнення позицій української мови є одним із чинників національної безпеки України.

М. Грушевський наголошував, що в Україні питання функціонування української мови завжди було політичним і пов'язувалося з національно-визвольним рухом та утвердженням незалежної держави. Цю ж думку висловлював й Іван Огієнко: «Мова наша – це національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості... і коли живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозить під чужим народом» [6, с. 239-240].

Українська нація в усі часи мала ефективний механізм регенерації й у сприятливі періоди національної історії відновлювала свою цілісність. І. Фаріон зауважує, що поєднання «фонетичної краси

мови і її духовної сили суспільно-національного творення обумовило феномен непоборності народної мови. Вона стала не лише головним ідентифікатором нації, але заступила собою відсутність української держави.» [9, с. 9]. За влучним висловом Курта Хюбнера, мова в радянські часи «ставала засобом опору національному гніту, була чи не основною політичною силою в боротьбі українців за збереження національної ідентичності, а захист рідної мови був і є національним обов'язком» [10, с. 344].

Усвідомлюючи невичерпну творчу енергію і потужний державотворчий та ідентифікаційний потенціал української мови, у процесі націєбудівництва, в обороні української мови завжди стояли визначні письменники, поети, перекладачі й укладачі словників, які були «мовними стратегами», бо «перо набагато могутніше за меч» [10, с. 344].

З метою зміцнення національної безпеки України важливо подолати нав'язані російсько-радянські імперські стереотипи погляду на українську націю і її мову, які беруть початок від часів поневолення українського народу у другій половині XVII ст. Так, наприклад, Катерина II писала: «Думка, що вони (малороси) є нація, абсолютно відмінна від нашої, є аморальна». Вона пропонувала уряду Росії вжити заходи відносно українців, щоб примусити «їх самим делікатним способом зрусифікуватись». За словами В. Винниченка, ця настанова стала заповітом російської політики, у відповідності до якої будувалися різні концепції [2, с. 308].

Цими ж «інструкціями-настановами» й сьогодні керуються очільники і прихильники московської імперії, «єдиної і неделимой». Високий рівень зрусифікованості, денационалізації населення Сходу і Криму дав можливість московському президентові здійснити агресію проти України, прикриваючись фальшивою тезою про захист прав російськомовного населення.

Лариса Масенко зауважує, що нинішнє керівництво України, здавалося б, мало усвідомлювати необхідність протидії мовно-культурній експансії Росії, адже, як показали останні події, вона торує шлях для військової окупації українських територій. Проте президент Петро Порошенко і його оточення обрали хибну стратегію підтримки й пропаганди українсько-російської двомовності, тим самим продовжуючи після глобальної русифікації Російської імперії й шовкової русифікації Радянського Союзу [4] так звану «патріотичну» русифікацію» [5]. В ситуації домінування російської у великих містах це призводить до нового витка зросійщення й денационалізації, є прямим шляхом до сепаратизму, до невпинного поширення «мовної шизофренії» [12]. Не можна не погодитися зі словами Л. Масенко: «... вислів Порошенка «можна любити Україну російською мовою», як і педалювання теми про «російськомовного патріота», мотивоване прагненням гармонізувати стосунки російськомовної й україномовної частин соціуму. Але варто нагадати, що російською мовою Україну можна любити, як це довела солідарність україномовних і російськомовних учасників Євромайдану, але, водночас, можна зневажати й ненавидіти. Не варто забувати, що російська мова впродовж трагічного XX століття була для багатьох українців мовою насильства й обману. І якою мовою, як не російською, зачищають нині будь-які сліди українства в Криму й на Донбасі» [4].

Наприклад, у так званій «ДНР» остаточно вбивають українську мову, де «Донецьк» трансформували в «ДонеЦк», де перекваліфікують учителів української мови, які залишилися на окупованій території, на викладачів російської мови і літератури [1].

На думку Василя Шкляра, російська окупаційна армада не змогла просунутися там, де українська мова стала оберегом української нації: «Наймогутніша зброя – мова. Саме тому окупант не зайняв північ Луганщини, де україномовні села» [13].

Безперечно, у всеукраїнському літературному процесі були присутні письменники Донбасу. Це – письменник, засновник Української Гельсінкської спілки Микола Руденко, це Олекса Тихий, Іван Дзюба, Анатолій Лупиніс. Але «на Донбасі ми не гострили свою бритву на цих іменах, не переконували співвітчизників, що патріотичні ідеї походять від них. Тими людьми зайнялися наші вороги. І поки що домоглися свого» [13].

Олександр Пономарів слушно наголошує, що для того, щоб по всій Україні відродити українську мову, нам треба агресивно її захищати. «Не боюся цього слова, - говорить він, - бо з нас її вибивали століттями агресивно. А ми тепер чогось боїмося, щоб нам чимось не дорікнули» [7].

Сьогодні вкрай необхідно запроваджувати українську мову в усіх сферах суспільного життя і перш за все в усіх закладах освіти: у школах і вишах. Прикро констатувати, але в ДонНТУ, як раніше в Донецьку, так і сьогодні в Красноармійську, викладання здійснюється виключно росмовою. «І чи не злочином годилося б кваліфікувати діяльність органів народної освіти, вчителів, діячів закладів культури та всіх керівників на ниві асиміляції мільйонів українців Донеччини. Адже таку масову асиміляцію не можна назвати інакше, як тільки інтелектуальним геноцидом», - ще у березні 1972 року писав мужній патріот Олекса Тихий [8, с. 31].

Після анексії Криму та війни на Донбасі, які почалися з гасла про захист «русскоязычного населення», освіту, безперечно, можна також зарахувати до сфери національної безпеки. «І якщо українську мову терміново не повернути до столичних храмів науки, то за кілька років, можливо, Путін прийде «визволити й захищати» не тільки Донбас, але й Київ» [3].

Висновки. Отже, з огляду на викладене вище, зазначимо, що українська мова, будучи мовою найчисельнішого корінного етносу України і маючи невичерпний державотворчий потенціал, є одним із визначальних чинників національної безпеки України. Мовний вимір національної безпеки держави найточніше висловили ще древні римляни: «чия мова, - того і влада». Мова – один з головних атрибутів незалежності держави, запорука її національної безпеки. Ця, часто повторювана аксіома, яка в більшості країн Європи є наріжним каменем внутрішньої політики, в Україні, на превеликий жаль, залишається порожнім гаслом. Нерідко цю аксіому московські імперіалісти та агенти «руського міра» називають «виявами українського націоналізму». Взамін пропонується дика, неприродна з погляду

демократичних країн Європи, модель функціонування української мови в Україні, яка дає право іншомовним на незнання державної мови, сприяє нав'язуванню «мовної шизофренії». Незважаючи на те, що й дотепер лишається чинним закон Ківалова-Колесніченка, який сприяє «м'якій», «патріотичній» русифікації України, а держава практично самоусунулася від здійснення цілеспрямованої мовної політики, у містах поширюються громадський рух, спрямований на популяризацію і зміцнення позицій української мови. А тому сьогодні, як ніколи, державні органи, мовознавці і громадськість повинні об'єднати зусилля, оскільки захистити державну мову, а тим самим і територіальну цілісність України, ми зможемо лише згуртувавшись. «Російською мовою можна любити Українську державу, проте зберегти й зміцнити її можна лише державною українською мовою» [4].

Література

1. ДНР - остаточно вбиває українську мову [Електронний ресурс] - <http://expres.ua/news/2016/01/12/168512-dnr-ostatochno-vbyvaє-ukrayinsku-movu>.
2. Винниченко В. Відродження нації [Текст] / В.К. Винниченко. - Ч.ІІ.- Київ-Відень: Політвидав, 1990 -348 с.
3. Власенко Вікторія. Мовна диверсія [Електронний ресурс] - [Зhttp://ukurier.gov.ua/uk/articles/movna-diversiya/](http://ukurier.gov.ua/uk/articles/movna-diversiya/)
4. Масенко Лариса. Українська мова як чинник національної безпеки [Електронний ресурс] - <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27433474.html>
5. Марусик Т. «Патріотична» русифікація - <http://ukrpravda.net/index.php?37.0>.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. З малюнками і портретами українських культурних діячів: курс, читаний в Українськiм Народнiм Унiверситетi [Текст] / І.І. Огієнко. - Репр. відтворення вид. 1918 р. - К.: Абрис, 1991. - 272 с
7. Пономарів Олександр. Щоб по всій Україні відродити українську мову, нам треба агресивно її захищати [Електронний ресурс] - <http://ar25.org/article/oleksandr-ponomariw-shchob-po-vsij-ukrayini-vidrodyty-ukrayinsku-movu-nam-treba-agresywno>.
8. Тихий Олекса. Думки про рідний донецький край [Текст] / О.І.Тихий. Не можу більше мовчати / Упор. Василь Овсієнко, Людмила Огнева, Євген Фіалко, Євген Шаповалов. - Донецьк: Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. - С.30 -42.
9. Фаріон І. Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в ХІ- середині ХІХ ст. [Текст] – 2-ге видання. -Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 212 с.
10. Хюбнер Курт. Нація от забвения к возрождению / Перевод с немецкого А. Ю. Антоновского [Текст] / — Курт Хюбнер. – Канон+, 2001. — 400 с.
11. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941) : Стан і статус [Текст] / Ю.В.Шевельов. - Чернівці: «Рута», 1998. - 208 с.
12. Шевчук Юрій. Коли мова має значення - [Електронний ресурс] - <http://www.volfoto.inf.ua/pages/istomist/statti/2013rik/t130505/mova/mova.htm>.
13. Шкляр Василь. Наймогутніша зброя – мова [Електронний ресурс] - <http://ukrreal.info/ua/intervyu/81463-vasil-shklyar-naymognutnisha-zbroya-mova-same-tomu-okupant-ne-zaunyav-pivnich-luganshini-de-ukrainomovni-sela>

УДК 371.1

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ НАУКИ ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНИНА В ІМПЕРАТИВАХ ІВАНА ОГІЄНКА

Григорій Васянович,

доктор педагогічних наук, професор,
директор Львівського навчально-наукового центру професійної освіти
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

У статті розглядаються сутність і зміст науки про рідномовні обов'язки українського громадянина в імперативах Івана Огієнка.

Ключові слова: рідномовні обов'язки, громадянин, Іван Огієнко, українська мова.

The article examines the nature and the content of science of mother tongue duties of Ukrainian citizen in the imperatives of Ivan Ohienko.

Keywords: mother tongue duties, citizen, Ivan Ohienko, Ukrainian language.

Актуальність. Серед багатьох питань, які є актуальними для нашого суспільства – це питання мови. Ця актуалізація посилюється тим, що Україна презентує себе світові як поліетнічне утворення, в якому переплітаються економічні, соціально-політичні, національні, релігійно-конфесійні інтереси націй, народностей, племен.

Розв'язанню цієї проблеми здатне активно сприяти творче використання величезного спадку видатного вченого-мовознавця, патріота, культурного й релігійного діяча Івана Огієнка (митрополита Іларіона).

За глибоким переконанням вченого, мова – найцінніший скарб, чарівна перлина, вічне небо, уквітчане зірками. «Рідна мова, – писав І. Огієнко, – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчулішою опікою. Рідна мова глибоко пересякає наше духовне життя – приватне й державне. Давно вже стверджено, що

тільки рідна мова приносить людині найбільше й найглибше особисте щастя, а державі – найсильніші патріотичні характери. Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державності, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [3, с. 3].

З огляду такого підходу, Іван Огієнко ставив собі за мету глибинно вивчити історію української літературної мови, культури і на цій основі побудувати науку про рідномовні обов'язки українського громадянина. Ця мета здійснювалася вченим у надто тяжких умовах життя – особистого і суспільного. Але все-таки вона здійснювалася, і серед тисячі наукових праць, публіцистичних творів перлинно засяяли такі, як: «Історія української літературної мови» [2], «Українська культура» [5], «Наука про рідномовні обов'язки» [3], «Тарас Шевченко» [4] та ін.

Свої наукові дослідження Іван Огієнко реалізує у вивченні різноманітних джерел, передусім першодруків, архівних матеріалів, рукописів, монографічних видань тощо. Це уможливило йому здійснити аналіз становлення й розвитку української мови і культури від найдавніших часів до другої половини ХХ ст. Учений довів, що українська мова як головна складова культури українського народу є своєрідною, оригінальною, вона формувалася тисячоліттями й природно, що міцно утвердилася серед мов народів планети. Отже, тут чітко використовується *космологічний (ноосферний) підхід* вченого до творення й функціонування мови. Саме на цих засадах людина й соціум шукають гармонії між світом, космосом, людством і собою. Вчений переконливо довів, що особливе місце у творенні літературної мови посідає творчість геніального Тараса Шевченка. «Мова Тараса Шевченка стала наріжним каменем дальшої нашої літературної мови Шевченко перший у нас глибоко зрозумів вагу літературної мови в письменстві й тому творив її пильнучи, щоб була вона якнайкращою» [4, с. 286]. І далі: «Чисто народна своєю побудовою мова і глибоко національно-патріотичний зміст його творів зробили його найріднішим сином свого народу, більш того – його пророком» [4, с. 290].

У своїх пошуках Іван Огієнко не обмежується космологічним підходом, вчений також обґрунтовує і *психологічний (психосферний) підхід*, який, як відомо, був притаманний В. Гумбольдту, О. Потєбні, Л. Виготському, М. Бахтіну та іншим вченим. Цей підхід є необхідним людині з погляду пошуку душевної сумісності з іншими індивідами та можливості реалізації свого інтелекту, волі й емоцій. Душевний зміст української мови особливо відчувається у пісні, яка дозволяє людині перелити свої глибинні почуття в почуттєвий світ іншої (іншого). Натомість душевна сумісність не заперечує високості Духу, волі. Мова є і тим органом, який виражає силу Духа народу, його потреби й прагнення [7].

Наукові розвідки Івана Огієнка щодо сутності і змісту мови та рідномовних обов'язків базується також на *соціальному (соціосферному) ґрунті*, де людина шукає гармонії соціальних відносин між собою й іншими людьми соціуму на рівні морально-етичних, естетичних, ментальних відносин. Науковець доводить, що соціальна й національна єдність українського народу – це вірний шлях його перемог і здобутків. І, навпаки, брак належної національної, суспільної єдності негативно відбивається на його житті, і дуже часто використовується ворогами України. «Рідна й літературна мова – органи надзвичайно ніжні й чутливі, – навіть найменші недостачі й потрясіння життя приватного чи всенародного помітно відбиваються на них» [3, с. 5].

Такі застереження вченого слід особливо уважно враховувати сьогодні, оскільки ситуація війни, в якій опинилася Україна під навалюю російської агресії і внутрішнього сепаратизму, зачіпають не лише питання мови, а й всього суспільного життя української нації.

Варто звернути увагу й на таких аспектах аналізу сутності й змісту науки рідномовних обов'язків українського громадянина, як суспільно-виробничий і родово-родинний.

Суспільно-виробничий (профісфера). В ній людина прагне реалізувати засобами мовної діяльності свої громадянські права і можливості на рівні професійно-виробничих, економічних, майнових відносин тощо. Часто-густо недосконале знання особистістю української мови стає на заваді такій реалізації, вона багато втрачає, проте шукає вини в інших, державі, але не в собі. Не секрет, що і до цього часу є значна кількість громадян України, які погано володіють українською мовою, а головне – не прагнуть її вивчати і вдосконалювати. Інші, взагалі вважають її непотрібною для вивчення, чим неймовірно збіднюють свій духовний, моральний світ.

Надзвичайно важливим у розумінні сутності і змісту мови й рідномовних обов'язків є *родово-родинний (генетичний) концепт*. Генетична пам'ять роду спонукає до певного типу традиційного звичаєвого спілкування, утвердження гуманних відносин. Родово-родинний підхід у питаннях мови міцно стає не перешкодою «винародовленню», втраті ідентичності індивіда і всієї нації. «Мовне винародовлення, – писав Іван Огієнко, – завжди призводить до морального каліцтва, а воно – найродючіший ґрунт для різних злочинів. Через це мовно винародовленого уважай за духовно прокаженого: не май із ним жодних стосунків, як із заразливо хворим» [3, с. 63].

Конкретний контекст проблеми. Загальний контекст проблеми мови й рідномовних обов'язків українського громадянина вимагає його конкретизації. Отже, подальший аналіз має бути спрямований на основні положення праці Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» [3].

Перший пункт, на якому наголошує науковець – це вироблення чіткої *рідномовної політики*. «Збір державних і приватних практик найкращого розвою рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури зветься рідномовною політикою або наукою про рідномовні обов'язки. Через те, що рідна мова – найголовніший ґрунт, на якому духовно зростає й цвіте нація, рідномовна політика – це найважливіша політика всякого народу, яку конче мусить знати кожен інтелігент, якщо бажає бути свідомим членом своєї нації, якщо бажає своєму народові стати сильною нацією» [3, с. 5]. Далі Іван Огієнко переконливо доводить, що знання рідномовних обов'язків сильно

підносить національну свідомість, а вона – найкращий ґрунт для знання і розвитку соборної літературної мови. Принагідно зазначимо: незважаючи на те, що минуло майже сто років відтоді, коли про це писав великий патріот України – Іван Огієнко, все ж рідномовна політика в нашій державі є надто недосконалою. Біда не стільки в тому, що чогось не вистачає на теоретичному рівні – ключові моменти визначені і в Конституції України, і в Постанові Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р. «Про затвердження комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови», але найгірше те, що практично мало зреалізованими є головні положення цих нормативних документів. Українська мова не лише слабко впроваджується на побутовому рівні, а й на державному. Навіть у найвищому законодавчому органі – Верховній Раді України значна кількість депутатів спілкується виключно не державною, а іноземною мовою. Годі вже й говорити про різного роду чиновників: від міністрів до звичайних чиновників. Втім і в цьому питанні Іван Огієнко був категоричним: «Урядники на державній та громадянській службі мусять добре знати свою соборну літературну мову й вимову й свій соборний правопис» [3, с. 58].

Прикметно, що Іван Огієнко послідовно обстоював думку, згідно з якою – у будь-якій установі, на будь-якому виробництві, а тим більше в закладах освіти – має панувати не «говіркова» мова, не діалект, а всезагальна літературна мова, бо лише вона є об'єднавчою силою нації. «Говіркова мова ніколи не може бути мовою всенациональною, – для цього кожний народ утворює собі особливу соборну літературну мову, спільну й обов'язкову для всіх його племен. Літературна мова – це найцінніше й найважливіше оруддя духовної культури та найміцніший цемент єдності нації, а тому всі народи оточують її найпильнішою опікою» [3, с. 3-4].

Отже, головним гаслом, яке сформував Іван Огієнко у мовному питанні має бути «Для одного народу – одна літературна мова, вимова і правопис».

Рідномовна політика має бути спрямована на створення умов для всіх народів і племен, які населяють Україну. «Кожна держава, що дбає про своє майбутнє, мусить давати своїм меншинам повну змогу нормально розвивати свої літературні мови» [3, с. 8]. Ця надзвичайно важлива теза у вченого має свою антитезу: «Держава, що не дає своїм меншинам змоги нормально розвивати свої літературні мови, робить із них своїх неприхильників, що завжди загрожуватимуть політичній силі її» [3, с. 9]. Далі автором наголошується, що рідномовні обов'язки у сенсі своєї всенародної літературної мови держава виконує через усі соціальні інститути – «церкву, школу, пресу, письменників, уряд, судівництво, інтелігенцію, театр, кіно, радіо та ін., що зобов'язані вживати доброї соборної літературної мови» [3, с. 8].

Учений також сформулював важливе положення, яке пронизане турботою про збереження мови своєї еміграції. «Держава зобов'язана пильно й безперестанно дбати про мову своєї еміграції, змушуючи її вживати тільки соборної літературної мови й вимови та соборного правопису й не допускаючи її до мовного винародовлення» [3, с. 8].

Принагідно зазначимо, що це положення практично не могло реалізуватися за радянських часів, оскільки радянське суспільство було закритим, існувала «залізна завіса» між ним та іншими державами. І лише після проголошення України незалежною державою стало можливим здійснення державної політики, спрямованої на тісні зв'язки з українською діаспорою на різних континентах, надання можливості українцям – громадянам інших держав, відвідати свою рідну землю вклонитися їй. Хоча і тут не без проблем. Досі для України не працює безвізовий режим, є країни, які недружелюбно ставляться до українців і т. ін., що викликає їх справедливе обурення.

Чітко й мудро визначив І. Огієнко низку найперших і найважливіших рідномовних обов'язків кожного українського громадянина (всього їх 16), але є десять найголовніших заповідей свідомої особистості-патріота. Наведемо деякі з них: 1) Кожен має зберігати честь мови, як свою власну, як честь нації; всюди розмовляти лише рідною мовою, інакше він чинить великий гріх; варто кожному усвідомити, що мова – це серце народу: гине мова – гине народ; 2) Хто дурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ; 3) Літературна мова – то головний двигун духовної культури народу, то найміцніша основа її [3, с. 11-12]. Учений акцентує на тому, що кожен громадянин має постійно вивчати, удосконалювати знання української мови, де лише можливо, підтримувати свої національно-патріотичні видання. «Добрий стан національних видань – то могутня сила народу й запевнення розвою рідної мови, а висота її накладу – то ступінь національної самосвідомості народу» [3, с. 11]. Ця справедлива теза науковця сьогодні далеко не всіма, навіть свідомими українцями може бути виконаною. Той жалюгідний стан, у якому перебуває нині українська інтелігенція, не дозволяє здійснити навіть передоплату найнеобхідніших професійних видань, а видання результатів фундаментальних досліджень навіть у Національній академії педагогічних наук ніколи не перевищувало 300 примірників.

У такі ж умови поставлені й українські письменники, коли їх прекрасні художні твори коштом держави майже не друкуються, а самотужки здійснити це для більшості майстрів пера – просто неможливо. Не випадково сьогодні у літературних газетах з'являються статті з промовистою назвою «Кілька нотаток про смерть української літератури», «Живі мерці, або ще кілька нотаток про смерть української літератури», де автори з великою тривогою і боєм пишуть про реальний стан і проблеми цього надважливого виду мистецтва [1, с. 4-5; 7, с. 4-5].

Виразними у справі мови й рідномовних обов'язків є вимоги Івана Огієнка і до вчених. Видатний науковець, який був вимогливим передусім до себе, писав: «Кожний учений мусить писати свої праці, особливо ж шкільні підручники, тільки соборною літературною мовою, щоб вони тим самим ставали всенациональним добром. Писати наукові праці місцевою мовою недопустимо» [3, с. 52]. На жаль, така

ситуація, коли деякі українські науковці пишуть свої підручники, посібники нерідною мовою не така вже й рідкісна. Деякі з науковців пояснюють цей факт поганим знанням української мови, певним середовищем, навіть більш широкими можливостями трансляції своїх здобутків. Очевидно, що тут далеко не все добре із світоглядом таких науковців. Є й інша проблема. Справді, досконале знання української мови притаманне лише деякій частині філологів. Навіть «іноземці-філологи» часто-густо пишуть з великою кількістю помилок, неграмотно, або ж так «закручено», що й зрозуміти з першого разу – годі. Вболіваючи за чистоту української літературної мови, Іван Огієнко наполягав на тому, що вчений має дотримуватися чіткого й простого стилю викладу своїх думок: «ясний і простий стиль – то найкращий стиль», а «популярний виклад – то найцінніший виклад» [3, с. 53]. Що ж стосується використання наукової термінології, то І. Огієнко займає також однозначну позицію у цьому питанні. Вчений писав: «Як єдність літературної мови, вимови, правопису, так і єдність наукової термінології кінче необхідна для кожного народу, бо допомагає розвиткові науки й витворює корисне почуття єдності народу» [3, с. 55]. Науковець переконливо доводить, що усі вчені в усіх своїх наукових працях, особливо в шкільних підручниках, зобов'язані постійно дотримуватися однієї для всієї нації спільної, наукової термінології. «Єдність шкільної термінології: граматичної, математичної, природничої й т. ін. по школах, у підручниках і в наукових статтях необхідна насамперед; недотримання цієї вимоги сильно шкодить моральному розвиткові літературної мови» [3, с. 55]. Що ж стосується конкретних вимог до наукової термінології, то, на думку І. Огієнка, вона має відповідати таким засадам: а) творитися на рідномовній основі; б) найповніше відповідати вкладеній в неї думці; в) не має викликати якоїсь двозначності, іншого розуміння, тлумачення, особливо уважно слід вживати чужомовні слова. Є ті слова, які запозичені давно і набули статусу загальнонавчаних, отже, вони є активно вживаними. До прикладу, більшість термінів, запозичених із неслов'янських мов, функціонують у термінологічній системі української мови як слова, які пристосувалися до норм орфоєпії та орфографії мови-реципієнта: абонемент, альбом, брошура, буклет, бібліотека, графіка, поліграфія (з грець.); автор, анотація, ілюстрація, коректор (з лат.); абзац, капітал, шрифт (з нім.); репринт (з англ.); аббревіатура (з італ.); альманах (з араб.). Співзвучними з українськими залишається багато російських термінів: рос. *пробел* – укр. *пробіл*, рос. *разрядка* – укр. *розрядка*, рос. *сверка* – укр. *звірка* та ін. у більшості випадків українські та російські відповідники функціонують як переклади, наприклад: рос. *закраска* – укр. *зафарбування*, рос. *обложка* – укр. *обкладинка* та ін. Нові ж слова, як правило, не мають статусу загальнонавчаних. Натомість останнім часом чужоземні слова все більше і більше засмічують українську мову. Наприклад, такі слова як «маркетинг», «менеджмент», «офшори» і т. ін. вже повсюдно використовуються в побуті, науці, хоча їм є цілком адекватні українські заміники. В українському літературознавстві в останні роки з'явилися терміни, які мають емоційно-оцінні ознаки, що цілком заперечується в науковій термінології. Це, насамперед, терміни типу «фантазмагорійна література», «химерний роман», «галантно-героїчний роман», «несамовитий роман» і т. ін. Аналіз змісту цих термінів свідчить про те, що далеко не всі вони можуть сприйматися однозначно; окремі з них потребують уточнення значення, конкретизації іменованих ними понять; низка термінів, на нашу думку, в українській мові не має права на існування, бо фактично відсутні поняття, які їм приписуються; врешті значна частина термінів має виразне емоційно-експресивне забарвлення, що не допускається в науковій термінології. Тому надзвичайно слушною є порада Івана Огієнка: «Збагачайте своє літературну мову й не вживайте чужих ялових слів!» [3, с. 62].

Принципово важливою у площині рідномовних обов'язків є думка великого педагога щодо ролі учителя. Свій імператив Іван Огієнко формулює у такий спосіб: «Кожний учитель – якого б фаху він не був – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителю оправдувати свого незнання рідної мови нефаховістю» [3, с. 37]. І далі: «Як у школі, так і поза нею, учитель повинен говорити тільки взірцевою рідною соборною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення» [3, с. 37]. Ця вимога науковця далеко не завжди учителями виконується сьогодні, особливо це стосується учителів фізичного виховання, природознавства, математики, хімії тощо. Деякі вчителі вважають, що за межами школи вони знімають з себе цей «тягар обов'язку» і спілкуються чужою мовою. Таку поведінку рано чи пізно помічають учні, серед яких відбувається роздвоєння: одні засуджують, а інші виправдовують своїх учителів, або ставляться зовсім байдуже. У будь-якому випадку це завдає великої шкоди у справі виховання молоді.

Глибокий зміст закладено у вимогах вченого до батьків, які з самого малечку мають прищеплювати любов до своєї рідної мови. Іван Огієнко звертається до батьків словами щирого прохання: «Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки мова принесе їм найбільше духовних цінностей. Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує у вашій родині» [3, с. 38-39]. Батьки, що виховують дитину рідною мовою, прищеплюють їй найвищі моральні чесноти, формують сильний характер, а водночас – патріотизм, честь і гідність. І. Огієнко був переконаний: «Дитина, вихована нерідною мовою, ніколи не буде для свого народу національно сильною і морально міцною». На жаль, доводиться констатувати, що далеко не всі молоді люди добре знають рідну літературну мову, часто використовують різного типу вульгаризми, сленги тощо. Як людина високо духовного чину – митрополит Іларіон постійно підкреслював велику роль церкви і духовенства у поширенні й утвердженні рідної літературної мови. Він писав: «Кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова – шлях до Бога. Усі церковні богослужіння мусять відправлятися тільки живою мовою свого народу, як то було й у давнину» [3, с. 30]. Застосовуючи образні порівняння, Іван Огієнко зазначає: народ, який слухає служби Божої в нерідній йому мові, подібний до

в'язня, який сприймає світ Божий через ґрати в'язниці. Кожен священник зобов'язаний добре знати рідну мову і повинен навчитися добре володіти нею, використовуючи вироблені закони і принципи гомілетики. «Священик, що вживає в родинному житті або в розмові з вірними чужої їм мови, чинить тим непрощеним гріх перед ними й Церквою» [3, с. 33].

Виняткову значущість в утвердженні й поширенні серед народу рідномовних обов'язків Іван Огієнко надавав пресі. Його думка у цьому питанні була чіткою і прозорою: преса і взагалі всі видання зобов'язані плекати ідею всенародної єдності народу. Тому кожне видання, якого б фаху не було воно, має видаватися тільки зразковою соборною літературною мовою й загальним українським правописом. Особлива відповідальність за це покладається на редакторів і коректорів, а також на всіх робітників пера. Преса не має будуватися на «смажених фактах», вона повинна бути правдивою, щоб читач їй вірив і підтримував.

На основі викладеного можна зробити такі **висновки**:

1. Геній народу витворив і передав нам у спадок лінгвістичне багатство – мову. Іван Огієнко, як талановитий учений, справжній патріот української нації сформулював головні положення науки про рідномовні обов'язки кожної особистості і суспільства в цілому.

2. Мова, як головна складова української культури, митрополитом Іларіоном розглядається на рівні тотожності з духом, і в цьому сенсі вона підноситься до божественного начала. Мова – це не просто засіб спілкування людей, підтримки суспільних зв'язків: вона закладена у самій природі людини і необхідна для розвитку її духовних сил та формування світогляду.

3. Функціонування й розвиток мови вимагає вироблення чіткої й ґрунтовної рідномовної політики, яка б не була формальним викладом тих чи інших положень, а була б насправді народною, гуманною і реально втілювалася в життя.

4. Обов'язком усіх суспільних інститутів: школи, церкви, батьків, учителів, науковців, преси, всього громадянства й кожної особистості окремо – виконувати свої рідномовні обов'язки, дбати про здійснення рідномовної політики і цим утверджувати українську мову серед інших народів світу.

Література

1. Кіяновська М. Кілька нотаток про смерть української літератури / М. Кіяновська // Нова неділя. Часопис. Числа 6 - 7 (46 - 47), липень-серпень, 2015. – С. 4 - 5.
2. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд, авт. іст-біограф. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
3. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / Іван Огієнко / – Жовква : друкарня оо. Василіян, 1936. – 72 с.
4. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Упоряд, авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2002. – 440 с.
5. Огієнко Іван. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко / – Київ : фірма «Довіра», 1992. – 140 с.
6. Пащенко В. О. Іван Іванович Огієнко / В. О. Пащенко / Персоналії в історії національної педагогіки : 22 видатних українських педагогі : Підручник / А. М. Бойко. В. Д. Бородіна та ін.; під аґ. ред. А. М. Бойко. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С. 490-503.
7. Стасіневич Є. Живі мерці, або ще кілька нотаток про смерть української літератури / Є. Стасіневич // Нова неділя. Часопис. Числа 6-7 (46-47), липень-серпень, 2015. – С. 4-5.

УДК 81'272

МОВНА ПОЛІТИКА: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Михайло Вінтонів,

доктор філологічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри української мови
Донецького національного університету

Тетяна Вінтонів,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства
і слов'янської філології

Стаття присвячена аналізу мовної політики в Україні, статусу та функціям державної мови. Особлива увага приділена механізмам взаємодії мови меншин та мови титульної нації, охарактеризовано механізми захисту державної мови.

Ключові слова: мовна політика, державна мова, рідна мова, двомовність.

The article is devoted to the analysis of language policy in Ukraine, the status and functions of the official language. Special attention is paid to the mechanisms of interaction of minority languages and the language of the titular nation, there are characterized the mechanisms of the protection of the official language.

Key words: language policy, official language, native language, bilingualism.

Актуальність. Проблема мовної ситуації в Україні, мовної політики, статусу та функцій державної мови і на сьогодні залишається актуальною, особливо гостро вона постала на початку ХХІ ст. У зв'язку з цим потребують уточнення такі поняття, як *мовна політика, мовна компетенція, комунікативна*

компетенція, рідна мова, державна мова, базова мова, стандартизовані форми мовлення, розмовне мовлення, суржик, мовна спільнота, мовний код, двомовність, багатомовність, регіональна мова, соціальна поширеність мов, соціально-територіальна диференціація мови, соціально зумовлена варіативність тощо. В опрацюванні теоретичних і прикладних засад національно-української та українсько-російської двомовності, функціонування української мови важливе значення належить дослідженням В. Брицина, А. Масенко, С. Соколової, Л. Ставицької, О. Ткаченка та ін.

Мовна політика – сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи. В багатонаціональних державах мовна політика є складником національної політики, вона віддзеркалює її принципи, відповідає панівній ідеології [1, с.357].

У наш час завдання мовної політики мають бути пріоритетними завданнями держави, оскільки держава неможлива без нації, а нація – без загальнонаціональної мови. Статус мови – це правове становище мови в соціальній системі, визначене і закріплене в державі Конституцією або законодавчими актами, а також її соціальне становище, зумовлене функціями в суспільстві. Українська мова є державною мовою в Україні. Проте для повноцінного функціонування української мови, утвердження її статусу в усіх сферах суспільного життя недостатньо статусу юридичного, необхідна державна підтримка на всіх рівнях, встановлення державних пріоритетів її розвитку, розширення галузі її застосування, результатом чого має поставати максимально-насичене поле українськомовної сфери.

Ситуація ускладнюється тим, що і сьогодні найсвідоміші носії української мови не є однотайними щодо мовної політики України, дискусії і далі тривають щодо двох державних мов в Україні. Крім того, відсутність активної мовної політики – це теж мовна політика, і все це не могло не позначатися на сучасному політичному дискурсі, результатом чого стало прийняття 3 липня 2012 року Верховною Радою України закону «Про засади державної мовної політики» (неофіційно – закон Колесніченка-Ківалова або «МОВНИЙ ЗАКОН»).

На підтвердження того, що в Україні потрібно надати статус державної мови українській і російській, наводять досвід таких країн, як Швейцарія, Бельгія, Канада, правда, не вдаючись до аналізу культурно-історичного розвитку цих країн, своєрідності вжитку державних мов у різних регіонах цих країн. Дискусія щодо мовної моделі, яка була б прийнятна для нашої держави, ускладнюється ще й тим, що українське суспільство і далі залишається мовно розділеним. «Ця роздільність спричинена не поліетнічністю країни, а тим, що в Україні є дві нації – українська і, як її називають дослідники, російсько-радянська. Етнічне ядро останньої становить російська меншина, яка, однак, відчуває себе не національною меншістю в Українській державі, а – за інерцією з часів СРСР – всесоюзною більшістю» [2]. Необґрунтованим на сьогодні є твердження, що за мовною ознакою проходить межа між Україною і тимчасово окупованими районами Донецької та Луганської областей. Хоч з іншого боку, не можна ігнорувати той факт, що останні роки відверта міфотворчість у галузі мовної політики дала свої негативні плоди. Ситуація ускладнюється ще й тим, що громадяни тимчасово окупованих районів Донецької та Луганської областей перебувають у стані ідентифікаційного вакууму, в той час як для держави відсутність спільної ідентичності дуже небезпечна і стає одним із найважливіших чинників нестабільності, тлом для поширення антидержавної гібридної політики, тому надактуальним постає завдання розбудови мовно-національного інформаційного простору.

Необхідно розмежовувати такі два поняття, як право на використання рідної мови і обов'язок громадянина володіти державною мовою.

Помилковим є твердження, що спочатку треба відбудувати економіку і тільки тоді вирішувати мовно-культурні питання, оскільки, як показує досвід інших країн, зокрема Польщі, саме визначення сфер функціонування державної мови, її статусу, взаємодії з мовами національних меншин дозволяє успішніше проводити економічну політику.

Україна як держава, де титульною нацією є українське населення, повинна мати одну загальнодержавну мову. Цією мовою має бути українська. Держава повинна створювати умови для збереження всіх мов народів України і використання української мови як державної. Проте мовна політика не може зводитися виключно до вивчення державної мови в початковій, середній та вищій школі, тому що прив'язка мови тільки до освітніх програм негативно позначається на статусі мови, наслідком чого є її занепад.

Висновки. Отже, держава має забезпечувати умови функціонування державної мови в усіх галузях комунікації.

Література

1. Брицин В. М. Мовна політика / В. М. Брицин // *Енциклопедія. Українська мова.* – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 357 – 361.
2. Дубовик О. У нас до сих пор есть две нации – украинская и русско-советская. – <http://gazeta.ua/ru/articles/comments/newspaper/-u-nas-do-sih-por-est-dve-nacii-ukrainsraya-i-russko-sovetskaya/461468>
3. Радевич-Винницький Я. К. Актуальний історизм і проблема мовних прав в Україні / Я. К. Радевич-Винницький // *Мовознавство.* – 2013. – № 5. – С. 61-67.

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Газізова Олена,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (м. Київ)

Висвітлено шляхи формування національно свідомої мовної особистості на засадах українознавства як головної складової всіх освітніх галузей і окремої навчальної дисципліни. Розкрито роль мови як одного із головних чинників національної безпеки держави.

Ключові слова: *українознавство, українська мова, мовна особистість, сучасний зміст освіти, патріотизм, підростаюче покоління, освіта, виховання.*

Deals with ways of creating a nationally conscious language personality on the basis of Ukrainian study as the main component of all educational areas and a separate discipline. The role of language as one of the main factors of national security.

Key-words: *Ukrainian study, Ukrainian language, linguistic identity, modern education content, patriotism, the younger generation, education, upbringing.*

Актуальність. Спостереження за мовною поведінкою школярів та студентів виявляють ряд невирішених проблем. По-перше, значна частина молоді не переймаються якістю власного мовлення, у якому переважає суржик, вульгаризми. По-друге, великий відсоток учнів загальноосвітніх навчальних закладів та студентів вищих навчальних закладів не виявляють мовної стійкості: в офіційному спілкуванні послуговуються українською мовою, а в неофіційному – російською. Така мовна ситуація свідчить перш за все про недостатній рівень сформованості у підростаючого покоління українознавчого світогляду, українських національних цінностей.

З огляду на гуманітарні аспекти воєнно-політичної кризи на південному-сході України можна зробити висновки, що протягом 24-річного періоду незалежності України держава не вживала дієвих засобів щодо формування патріотизму, національної гідності й національної самосвідомості громадян, що відобразилось і на мовній ситуації в державі. Хоча ще задовго до подій 2014-2015 рр. українські вчені, політичні та громадські діячі піднімали питання про гуманітарну кризу особливо на Півдні та Сході України, викликану недостатньою присутністю української мови в цих регіонах, і вказували на необхідність на державному рівні вжити термінових заходів для подолання цієї кризи. Так, у 2008р. Ю. Гнаткевич висловлює стурбованість з приводу того, що «багато українців, що живуть на теренах південної і східної України та у Криму втрачають уже в умовах самостійної України свою національну ідентичність, національно розмагнічуються, стають космополітами і манкуртами» [1, с. 75]. Політик стверджує, що «зароджується переконання, що місцева влада свідомо спрямовує свою політику на подальшу русифікацію українців Сходу й Півдня України. Це змушує нас розробляти плани захисту українців від «розукраїнювання» [1, с. 75]. Проте, на жаль, офіційна українська влада спокійно споглядає цю ситуацію. Натомість українські науковці з цього приводу висловлюють тривогу. Я. Калакура у статті «Мова як об'єкт та інструмент історичного дослідження» запитує чому «українська мова – одна з найдавніших і наймелодійніших мов у світі, мова одного з найбільших народів Європи, мова, яка має конституційний статус державної, у багатьох містах Сходу і Півдня України, а також у Криму залишається на узбіччі комунікативного простору. Пошук відповіді на це питання, наукове осмислення мови як об'єкту історичного пізнання, одного з його методологічних інструментаріїв, видається важливим і актуальним» [3, с. 97].

С. Єрмоленко у монографії «Мова і українознавчий світогляд» наголошує на державотворчій функції мови: «Маємо усвідомити її роль як засобу державотворення, бо ж таки єдина мова робить населення народом – державним народом» [2, с. 78].

Саме тому сучасні фахівці з українознавства, педагогіки, методики в галузях навчання мови, початкового навчання – С. Єрмоленко, А. Мацько, В. Шляхова, П. Кононенко, Т. Кононенко, А. Пономаренко, Я. Калакура, Н. Бабич, М. Вашуленко, В. Галузинський, М. Євтух, С. Грабовський, В. Лозова, М. Наумчук, С. Павлюк, М. Пентиліук, О. Савченко, М. Стельмахович, А. Токар, Т. Усатенко, В. Цимбалюк, А. Яресько та ін. – зазначають, що нинішній період докорінної переорієнтації цінностей насамперед від учителів, вихователів та викладачів слід очікувати реалізації українознавчого інтегративного підходу у вирішенні проблеми консолідації української нації.

Як зазначає С.Ярмоленко, слово матері, слово народної пісні, історія, закодована в думках, піснях, переказах, засвідчена в історичних пам'ятках, козацьких літописах, історія, яка повернулася до українців у 60 страшних документах голодомору, духовного винародовлення, – все це формує мовно-національну свідомість, а вона, в свою чергу, впливає на всі сфери суспільного життя українців. [2, с. 59-60].

Мета. У пропонованій статті ставимо за мету розкрити найголовніші шляхи формування національно свідомої мовної особистості в умовах реалізації стандартизованої мовної освіти на засадах українознавства як навчально-виховного предмета, так і філософії змісту сучасної освіти загалом.

Концентр «українська мова» в системі українознавства передбачає висвітлення всіх питань, що стосуються універсального характеру мови: як державно-політичної проблеми, як феномена етнокультурного, суспільно-історичного, психологічного, комунікативно-прагматичного і под. Синтез цих складників забезпечує зв'язок феномена мови з іншими конценрамами українознавства.

У системі українознавчих понять П.Кононенко, Т.Кононенко дають таке визначення рідної мови: «Рідна мова з'єднувала людину з родом, природою, історією, вірою, філософією, мистецтвом (передусім, словесним), з його родинними, обрядовими, календарними, дружинними (військовими) піснями й діями» [4, с. 12].

Українознавчі засади мовної освіти виявляються уже в 1992 р., коли поставлено завдання розвивати українознавче наповнення мовної освіти, а конкретизуються у 1993 р., коли М. Стельмахович проголосив потребу вивчати мову на засадах народності, культуровідповідності, урахування регіонального компонента етнічної соціалізації. У подальшому було додано світоглядний, інтегративний та етнокультурологічний принципи [2, с. 61].

З часом чітко визначилася головна освітня мета – формування національно свідомої мовної особистості, спроможної вільно й комунікативно виправдано послуговуватися засобами української літературної мови, та шлях, який міг забезпечувати готовність особистості до таких якісних змін – формування українознавчого світогляду.

У методичних рекомендаціях з організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді Міністерства освіти і науки України від 27.10.2014 р. за № 1/9-614 зазначається, що важливим аспектом формування національно самосвідомої особистості є виховання поваги та любові до державної мови. Володіння українською мовою та послуговування нею повинно стати пріоритетними у виховній роботі з дітьми. Мовне середовище повинно впливати на формування учня-громадянина, патріота України [5]. Виходячи із нових концептуальних положень і завдань сучасної освіти, особливої актуальності набуває впровадження у загальноосвітні і вищі навчальні заклади курсу «Українознавство», який дасть можливість на основі синтезу з різних галузей знань про Україну та світове українство сформувати у свідомості підростаючого покоління цілісний часопросторовий образ Батьківщини [10].

Курс «Українознавство» входить до варіативної складової навчального плану, тому вивчається в загальноосвітніх навчальних закладах як факультативний курс за вибором. Але нині актуальним є питання не лише вивчення українознавства як окремого предмета, а в першу чергу – українознавче наповнення всіх освітніх галузей. Учнів необхідно вчити аналізувати, співвідносити події сучасності з історичним розвитком держави, а також розкривати історичну місію України, її інтеграцію та роль у світі.

Нині існує три офіційно затвержені Міністерством освіти і науки України та Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти навчальні програми з українознавства для загальноосвітніх навчальних закладів: «Українознавство. 1–4 класи» [9] (авт. Кононенко П.П., Присяжна Т.М. Програма схвалена для використання у загальноосвітніх навчальних закладах; лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України від 27.12.2013 №14.1/12-Г-686), «Українознавство. 5–11 класи» [10] (авт. Кононенко П.П., Касян А.Г., Семенюченко О.В. Програма курсу за вибором схвалена для використання у загальноосвітніх навчальних закладах; лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України від 03.07.2014 р. № 14.1/12-Г-1058) та навчальна програма з українознавства «Земля, де живем, Україною зовем» для 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів Донецького регіону» [7] (укладачі: Авілова О. В., Дерев'янченко Н. М., Кузьменко Р. П., програма схвалена для використання у загальноосвітніх навчальних закладах; лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України від 03.12.2014 р. № 14.1/12-Г-1837).

У програмах з українознавства чітко простежується нахил до самопізнання та самотворення, що відрізняє їх від сучасного інформативно-компетентнісного підходу щодо вивчення більшості навчальних предметів. За своїм освітньо-філософським та виховним спрямуванням зміст навчального матеріалу ґрунтується на українській «філософії серця», відданості ідеалам активної людяності та патріотизму, що органічно поєднані з процесом пізнання роду, народу, рідної природи, мови, культури, доленосних етапів (фактів, імен, подій) історії народу та Батьківщини, етичних та естетичних настанов українців Концентр «українська мова» в системі українознавства передбачає висвітлення всіх питань, що стосуються універсального характеру мови: як державно-політичної проблеми, як феномена етнокультурного, суспільно-історичного, психологічного, комунікативно-прагматичного і под. Синтез цих складників забезпечує зв'язок феномена мови з іншими концентрами українознавства [8, с. 185].

Таким чином, вивчення українознавства дає змогу сформувати українськомовні пріоритети у підростаючого покоління, показати взаємозв'язок мови з історією, географією, математикою, правознавством тощо.

На сучасному етапі розвитку української держави особливо актуальною є роль української мови як важливого чинника консолідації суспільства, в якому поняття людської гідності поєднується з поняттям громадянської гідності. І хай для одних людей вона буде рідною, материнською, першою мовою, якою вони почали спілкуватися зі світом, а для інших – мовою засвоєною, мовою, яка стимулювала процес адаптації в суспільстві, мовою, через яку сприймається в повному обсязі українська національна культура, мовою, яка допомагає пізнати українську культуру, а також зрозуміти народ, який живе в Україні і який заявив про своє бажання жити в самостійній суверенній державі. По-різному приходять люди до усвідомлення державотворчої ролі української мови. Але для всіх найприроднішим мав би бути шлях – через дитячий садок, школу, через родину й шкільне виховання, через засвоєння мови в дитинстві. Тоді мова стає атрибутом, ознакою належності людини до певного соціального, державного утворення, через мову відбувається ідентифікація людей з усією національною культурою.

С. Я. Єрмоленко стверджує, що процес формування національно свідомої мовної особистості, як свідчить мовна ситуація в Україні, досить складний. Його не можна замінити гаслами, закличками любити найчудовішу з мов, що розквітла на Дніпрових берегах, озвалася в старовинних українських

народних піснях, утвердилася в могутньому Шевченковому слові. Цю ниточку історії мови українського народу має відчутти кожний громадянин України, він має відчутти себе вдома, знати, що дім його – Україна і мова його держави – українська [2, с. 83].

Аналіз концептуальних засад мовної освіти свідчить про те, що оволодіння виражальними засобами рідної мови не може вважатися самоціллю, процес опанування українською мовою має супроводжувати формування духовного зв'язку з українським народом, ось чому ядром сучасного змісту освіти має бути українознавча тематика. Щоб сформувати світогляд школярів на засадах українознавства, належить вибудувати у їхній свідомості систему уявлень про українців як народ, що має свою історію, сучасне і майбутнє, систему принципів та ідеалів [1, с. 17].

Висновки. Таким чином, українознавчий підхід до формування національно свідомої мовної особистості в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах сприяє актуалізації в учнів українознавчого бачення мови як світоглядного феномена, забезпеченню мовної стійкості і стабільності молоді, вихованню в неї мовного обов'язку щодо своєї держави, формування патріотизму, духовної культури.

Література

1. Гнаткевич Ю. Українська мова в Україні має виконувати об'єднавчу роль // *Національна безпека й оборона*. – 2008. – № 10. – С. 75.
2. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. – К.: НДПУ, 2007. – 444 с.
3. Калакура Я. Мова як об'єкт та інструмент історичного дослідження / Ярослав Калакура // *Українознавство*. – 2005. – № 4. – С. 96-101.
4. Кононенко П., Кононенко Т. Феномен української мови. Генеза, пролеми, перспективи. *Історична місія*. – К.: Наук.вид. центр «Наша культура і наука», 1999. – 165 с.
5. Методичні рекомендації з організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді/ лист Міністерства освіти і науки України від 27.11.2014 № 1/9-614 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-614.doc. – Назва з екрана. – Мова укр. (дата звернення: 12.05.2015).
6. Мова в системі українознавства: Дидактичний матеріал для слухачів курсів підвищення кваліфікації працівників галузі освіти/ Укл. А.Ю.Пономаренко, П.П.Кононенко, С.Я.Єрмоленко, С.В.Костянтінова, С.А.Яременко. – К.: Міленіум, 2005. – 142 с.
7. Навчальна програма з українознавства «Земля, де живем, Україною зовем» для 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів Донецького регіону (укладачі: Авілова О.В., Дерев'янченко Н.М., Кузьменко Р.П.). – Режим доступу: <http://old.mon.gov/img/zstored/2les/1234.pdf>
8. Присяжна Тетяна. Українознавство як комплексна дисципліна та філософія освітньо-виховного процесу // *Українознавство*. – 2015. – №3 (56). – С. 183 – 189.
9. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українознавства. 1-4 класи (авт. Кононенко П.П., Присяжна Т.М.). – Режим доступу: <http://old.mon.gov/img/zstored/2les/progr-1-4-2013.pdf>
10. Програма курсу за вибором «Українознавство. 5 – 11 класи» (авт. Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В.). – Режим доступу: <http://old.mon.gov/img/zstored/2les/progr-5-11-2014.pdf>
11. Шляхова В.В. Українознавчі засади мовної освіти: Монографія. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю. – 2010. – 198 с.

УДК 811.161.2'373,46

МОВА І ПРАВОВИЙ РІВЕНЬ КУЛЬТУРИ НАЦІЇ

Надія Гимер,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, документознавства та інформаційної діяльності Української академії друкарства (м. Львів)

У статті висвітлено проблематику індивідуальної мовної особистості в залежності від соціального та правового статусу. Окреслено соціокультурні особливості через призму денационалізації та формування правового рівня культури нації.

Ключові слова: формування правової культури, мовна особистість, правовий рівень, соціокультурні особливості, самоідентифікація.

The article highlights the problems of individual linguistic identity depending on the social and legal status. Outlined socio-cultural features in the light of denationalization and formation of the legal culture of the nation.

Keywords: formation of legal culture, language personality, the legal level, socio-cultural characteristics, identity.

Актуальність. Україна є частиною європейського культурного простору. Сьогодні Україна перебуває в середовищі європейських інтеграційних процесів, та, щоб підвищити їх повноту й ефективність, необхідно відновити те, що було свого часу розірване або забуте. Без сумніву, одним з ефективних засобів, що впливають на культурні процеси в державі залишається освіта. Відновлення завжди передбачає повернення до певних висхідних ідеалів, цінностей, ґрунтовних феноменів, одним з яких є і належний рівень правової культури суспільства. Етнічний склад населення України надто різноманітний. Структура українського суспільства - це об'єктивна реальність, що має глибокі історичні коріння, і тому міжнаціональні відносини завжди залишаються важливим чинником соціального розвитку та формування правової культури населення. Як відомо, міжнаціональні відносини одні з найскладніших типів соціальних відносин, тому що в їх основі лежить антитеза: ми-вони, яка властива

будь-якому етносу. Коли таке протиставлення відсутнє, тоді і відсутня національна самосвідомість, коли немає самосвідомості - немає і самого етносу. Українці мають багатий і в основному, позитивний досвід взаємодії з іншими національними об'єднаннями, з якими їм доводилось жити в складі єдиної держави.

Основним політико-правовим принципом, необхідним для демократичного урегулювання національних відносин, є принцип національного самовизначення, під яким розуміють право самостійного вибору державного ладу, державної символіки, незалежно вирішувати питання економічного, соціокультурного і політичного розвитку. Прогресивна демократична думка в Україні визнавала необхідність підняття правової свідомості населення в процесі створення держави, оскільки головним фактором, що впливає на правову свідомість і культуру, в усі часи була консолідація нації, яка заклала фундамент формування стабільних економічних, політичних та торгових зв'язків. Рушійною силою цього процесу залишалася освіта.

На нашу думку, правова культура виникає і розвивається як наслідок практичної та освітньої діяльності людей. У суспільній культурі народу присутня: правова культура, правова свідомість, мораль та інші норми, що регулюють правову поведінку людей. Виникнення і розвиток права - це необхідна частина в розвитку культури народу. Право є необхідним елементом суспільної культури. Створення народом моральних цінностей безпосередньо впливає на правову культуру. Правова культура об'єднує в собі здобутки людства в галузі права, засвоюється особою шляхом набуття знань: права, своїх прав, права свободи, обов'язків, способи та методи їх захисту, гарантії для особи її недоторканості, недоторканості сім'ї та власності. Правова культура, як і взагалі культура, яку опанувала людина, проявляється не лише в знаннях особи, а передусім — в її історичному корінні та вчинках.

Відродження непорушних етнічних цінностей є важливим завданням суспільства. І особлива роль у цьому належить освіті. Зараз вона є головною моральною опорою суспільства, постійно скерована в майбутнє. Від неї багато в чому залежить, яким буде наше суспільство завтра, рівень правової культури, який об'єднує в собі здобутки нації на теренах етнічної спадщини. Кожна людина народжується, зростає, стає зрілою і набуває життєвого досвіду в цілком конкретних, індивідуальних, неповторних для кожного обставинах. Тому одним з вагомих чинників формування особистості людини є мова. І. Огієнко наголошував: «Пильуйте всіма силами, щоб перша мова вашої дитини була справді матірня, – своя рідна. Не забувайте, що дитина вважатиме тільки ту мову за рідну, якою говоритиме перші п'ять років свого життя» [2, с. 3]. Проте формує дитячу особистість не тільки сім'я. Її становленню сприяє насамперед суспільне буття, моральні, етичні, правові та інші цінності. На основі цього можна простежити вплив рідної мови на формування особистості та її духовного зростання. Мова людини - це своєрідний лакмусовий папірець, який виявляє рівень її загальної культури, освіченості, внутрішньої інтелігентності. Вбираючи в себе знання, відображені в мовленні, людина вибудовує свій власний внутрішній світ, формує себе як особистість. Антуан де Сент-Екзюпері писав, що єдина справжня розкіш - це розкіш людського спілкування. Коли людина добре володіє мовою, вона має могутній засіб для впливу на інших людей і досягнення поставленої мети. Тут особливо важливо наголосити, щоб цей засіб використовувався для примноження добра, а не зла, щоб особисті цілі не суперечили суспільним, загальнолюдським [1, с.7].

Доцільним є твердженням, що мова має індивідуальне закорінення, перебуваючи в залежності від соціального статусу і ролі особистості в суспільстві та виступаючи атрибутивною її властивістю, оскільки вона формує і значною мірою визначає саме її, особистості, соціальне існування. Так, наприклад, з-поміж соціально-психологічних особливостей саме професійна належність безпосередньо впливає на характер мовлення, оскільки професія формує певний стереотип поведінки, зумовлений частотою повторення рольових ознак. Особливо помітною є професійна мовленнєва деформація осіб, що змушені через професію спілкуватися різними мовами. Це пов'язано з фундаментальним значенням спілкування в соціумі і його важливою роллю у самовизначенні і самореалізації особистості. Ф. де Соссюр зазначав, «мова – це систематизована сукупність правил, необхідних для комунікації». У мові відображено життєвий досвід, сприйнятий людством від давнини до сучасності. При цьому мова відображає не лише те, що на поверхні, а й невидиме для ока, внутрішню суть речей, не лише світ матеріальний, а й світ ідеальний, який віддзеркалюється в світогляді, фольклорі, текстах, ідеях [3, с.23].

Передусім через мову пізнаємо рідний народ, його ментальність, культуру, історичний досвід. Крізь призму слова сприймаємо одну з граней краси, що представлена в художній літературі. Наші моральні переконання формуються на основі моральних понять та ідей, що пізнаються завдяки мові. Чим краще ми опануємо мову, тим досконалішим стає наше мислення, бо мова і мислення нероздільні. У кожного народу – своя мовна картина світу, тобто в мові виявляється ментальність, і водночас мова формує, забезпечує оригінальний, неповторний погляд на світ представників різних народностей. Наприклад, свідомість людини формується навіть від того, як звучить мова. У співочих народів і мова, як правило, звучить, як мелодія. Прагматичні ж, суворі і раціональні народи користуються, як правило, мовою, якій притаманна велика кількість приголосних. Також знаходять вираження всі витвори людської свідомості і мовні знаки, слова, словосполучення й речення. Універсальні, загальні закони людського мислення не заперечують, а навпаки, підтверджують існування конкретних етнічних мовних картин світу, специфіку сприймання кожним народом навколишнього світу й відображення цього сприймання в певних комплексах понять та у відповідних психолінгвальних діях. Сучасні мови разом із народами носіями цих мов пройшли довгий, часом тернистий шлях у своєму розвитку. У вченні про націю як історичну форму спільності людей мова вкупі з територією, економічним життям, культурою та особливостями психології виступає однією з найхарактерніших ознак, що входять у це поняття.

Соціокультурні особливості особистості як проблема денационалізації цікавили, як відомо, О. Потебню. Він бачив органічну участь національної (етнічної) мови не тільки у формуванні народного світосприйняття, але й у самій розгортанні думки. Вчений підкреслював загальнолюдську цінність кожної мови – у якості ще однієї, відбитої саме в цій мові, картини світу. Необхідно зазначити, що О. Потебня, підкреслюючи різноманітність кожної окремої особистості, украй негативно ставився до асиміляції, вважаючи її процесом, що призводить до знищення особливого в особистості [5, с.31].

Усне слово у телерадіофері чи на сцені має могутню силу впливу на свідомість і сприяє утвердженню авторитету мови, тому працівники цієї сфери (журналісти, ведучі телепрограм, актори тощо) повинні усвідомлювати моральну відповідальність за потужний вплив на формування мовної особистості, на виховання молодого покоління. Іван Огієнко зазначав: «Особа, що не знає добре своєї соборної літературної мови та своїх рідномовних обов'язків, не може бути робітником пера» [2, с.4].

Українська мова сьогодні – це лише засіб спілкування українського народу, через мову відбувається процес самоідентифікації українців. Національна самоідентифікація певною мірою залежить від значення рідної мови для особистості, від частоти її використання під час спілкування, адже слово розкривається через особистість. Відомо, що немає жодного суспільства, яке б не знало мови, яке б не володіло цим найважливішим засобом людських відносин; нею постійно користуються люди в своїй трудовій діяльності, спрямованій на досягнення певної мети; без мови не може існувати будь-яке виробництво, не можуть розвиватися техніка, культура, наука, мистецтво; за допомогою мови, люди висловлюють свої думки і передають їх іншим людям; за допомогою мови людство зберігає й передає новим поколінням нагромаджений досвід.

Мова як засіб спілкування – це вагомий аргумент, адже спілкуватися сяк-так не можна. Тому мова – є генетичним кодом, ознакою національної ідентичності цілого народу, а це завжди несе ідею суверенності, окремішності, незалежності. В Україні, як і в інших високорозвинених країнах світу, освіта вважається однією з головних складників загальнолюдських цінностей. Знання права, етнічної спадщини, а також вміння правильно їх використовувати свідчать про високий правовий культурний рівень нації. Особливості розвитку сучасної цивілізації, зростання ролі особистості, демократизація суспільства, інтелектуалізація праці і швидкий розвиток сучасних технологій потребують створення умов, за яких народ України, опановуючи сучасними знаннями, став би інтелектуальною нацією із європейським рівнем правової культури, а освіта – одним із головних пріоритетів державного управління.

Література

- Левченко Т. Мова і духовність нації / Левченко Т. // *Українська мова і література в школі*. - 2003. - № 5. - С. 67-69
- Ляхоцька Л. «Хочеш добра своїй нації-не нехтуй рідною мовою...»(І.Огієнко і мова) / Ляхоцька Л. // *Початкова школа*. - 1997. - № 12. - С. 1-5
- Невгодювський А. У мові - пам'ять народу. Мова - код і паспорт нації : Українознавча робота в школах-родинах / Невгодювський А. // *Початкова школа*. - 2000. - № 6. - С. 29-32
- Сідько Н. Українська мова : джерело нації і державності / Сідько Н. // *Вісник Книжкової палати*. - 2005. - № 10. - С. 55
- Скільський Д. Українська мова-духовна основа української нації / Скільський Д. // *Визвольний шлях*. - 2001. - № 9. - С. 38-43

УДК 004

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ірина Котерлін

асистент кафедри соціальних комунікацій та права
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Висвітлено взаємозв'язок інформаційної безпеки як елементу системи інформаційної культури суспільства в умовах становлення сучасного інформаційного суспільства. З'ясовано основні завдання щодо вирішення проблем інформаційної безпеки, аспекти визначення поняття «інформаційна безпека», розглянуто основні фактори інформаційних загроз.

Ключеві слова: інформаційна культура, правова культура, інформаційне суспільство, інформаційна безпека, інформаційна загроза.

The interconnection of information security as an element in the system of information culture in the context of forming modern information society is described. The main tasks about solving the problems of information security and aspects of defining the concept «information security» are cleared up; the main factors of information threats are considered.

Key words: information culture, legal culture, information society, information security, information threat.

Постановка проблеми. Всебічний аналіз наукової літератури дає підставу стверджувати, що інформаційна культура є значною теоретичною основою перебудови свідомості особи, суспільства, світового співтовариства в умовах формування сучасного етапу інформаційного суспільства. Проте

проблеми інформаційної культури в наш час ще недостатньо й повно вивчені і потребують комплексного наукового осмислення. Інформаційна культура, як соціальне явище взаємодії суспільства і держави, пов'язане з питанням інформаційної безпеки. В Україні, як і у всьому світі, на сучасному етапі розвитку одним з пріоритетів є прагнення побудувати інформаційне суспільство. Оскільки правова культура суспільства відображає рівень його розвитку, відповідно, правова культура суспільства не може залишитись незмінною. Інформатизація всіх сфер життєдіяльності людини приводить до зростання значимості інформаційної складової правової культури, особливим чином це проявляється у високотехнологічних сферах, а тому вимагає розвитку інформаційної культури стосовно забезпечення інформаційної безпеки.

Завдання щодо вирішення важливих питань інформаційної безпеки зумовлені зокрема: 1) наявністю проблеми сучасного державотворення в Україні; 2) правового регулювання інформаційної діяльності в сучасних умовах; 3) наступним дослідженням структури інформаційної безпеки як соціального явища; 4) визначенням взаєморозвитку соціального, індивідуального, морального аспектів інформаційної безпеки та відображення їх у праві, зокрема у процесі правового регулювання суспільних інформаційних відносин; 5) визначенням основних напрямів формування інформаційної безпеки.

Суперечливі тенденції світових інтеграційних процесів, що пов'язані з викликами інформаційної революції, продукують проблеми у визначенні змісту і характеру глобальної безпеки, потребують перегляду підходів до питань національної та інформаційної безпеки, як засобів забезпечення миру та громадського порядку. Інформаційної безпеки людини, суспільства, держави є основою захисту інформаційних прав суб'єктів правовідносин. Відповідно, мета цієї статті дати визначення поняттю інформаційної безпеки та її елементів в системі інформаційної культури.

Ступінь розробки теми. Г. А. Смолян і Д. С. Черешкин до основних ознак інформаційного суспільства зараховують: формування єдиного світового інформаційного простору і поглиблення процесів інформаційної і економічної інтеграції країн і народів; створення ринку інформації і знань як чинників виробництва на додаток до ринків природних ресурсів праці й капіталу та перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку за рахунок розширення доступу до них; підвищення значущості проблем забезпечення інформаційної безпеки особистості, суспільства і держави та створення ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне отримання, поширення і використання інформації [1, с.16].

Питанню вивченню правової культури присвячено значну кількість праць фахівців з права, соціології і політології, зокрема: О. Аграновської, С. Алексеева, О. Бандурки, В. Каменської, В. Копейчикова, В. Нерсеянца, А. Ратинова, А. Скуратівського, І. Співака, Ю. Тодики та інших. Особливості правової культури в інформаційному суспільстві досліджувались в працях І. Арістової, В. Брижка, О. Баранова, В. Гавловського, М. Гуцалюка, Р. Калюжного, Б. Кормича, А. Марущака.

Інформаційна безпека є популярним об'єктом дослідження науковців в Україні та закордоном. Однією із найбільш ґрунтовних в Україні є праця Б. А. Кормича «Інформаційна безпека: організаційно-правові основи» [2].

Виклад основного матеріалу. Існують два аспекти вивчення інформаційної безпеки в контексті національної безпеки. Її розглядають як самостійний елемент національної безпеки будь-якої країни і водночас як інтегровану складову будь-якої іншої безпеки: військової, економічної, політичної і т.д. [3]. У цілому політика національної безпеки держави спрямована на мінімізацію та, по можливості, уникнення існуючих чи потенційних внутрішніх або зовнішніх загроз розвитку держави у відповідності з її цілями [4, с.13].

Важливо розрізнити поняття «небезпека» і «загроза», котрі часто сприймаються як синоніми. В академічному тлумачному словнику української мови загроза визначена, як груба, зухвала обіцянка заподіяти яке-небудь зло, неприємність; погрожування, нахваляння, можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, важкого для кого-, чого-небудь, те, що може заподіювати яке-небудь зло, якусь неприємність [5, с.95]. Тобто загроза – це актуалізована небезпека. Самі поняття «небезпека» і «безпека» тлумачаться як «Можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди і т. ін.» [6, с.246] і як «Стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [7, с.137] відповідно. Поняття «безпека» прямо пов'язується тільки з потенційними жертвами небезпеки, однак поняття «безпечний» може тлумачитися прикметником як стосовно об'єкта, на який спрямовані деструктивні дії, так і до самого джерела небезпеки. Поняття «загроза» у довідковій літературі розкривається як реальна небезпека «неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, важкого для кого-, чого-небудь, те, що може заподіювати яке-небудь зло, якусь неприємність» [5, с.95].

Користуючись визначенням К. К. Коліна, інформаційна загроза – це фактори і сукупності факторів, що створюють небезпеку функціонуванню інформаційному середовищу суспільства [8, с.339]. Розкриття загроз і вразливих об'єктів в інформаційній сфері відбувається через визначення поняття інформаційної безпеки та її об'єктів.

До джерел інформаційних загроз можна віднести: недружню політику іноземних держав, поширення інформації та новітніх інформаційних технологій; цілеспрямовану діяльність іноземних спецслужб, політичних та економічних структур; злочинну діяльність міжнародних угруповань, формувань та окремих осіб; неправомірну чи протиправну діяльність посадових осіб державних органів, структур, формувань, спрямована проти інтересів України; стихійні лиха, катастрофи, збройні конфлікти; некерований характер процесу створення інформаційних інфраструктур України; недосконалість технічних і програмних засобів й недостатня кваліфікація персоналу інформаційних служб і систем; недосконалість, неповнота і неузгодженість з відповідними міжнародними правовими

актами чинного законодавства України в інформаційній сфері; недостатній розвиток лексикографічної бази української мови і національного лінгвістичного забезпечення інформаційних систем; низькі темпи науково-технічного і культурного розвитку суспільства внаслідок економічної кризи або неадекватної внутрішньої політики держави в інформаційній сфері; низьку правову, організаційну та програмно-технічну забезпеченість в сфері інформаційної безпеки та ін.

Основна мета протидії інформаційним загрозам полягає в запобіганні обмеженню прав людини, суспільства і держави (національних інтересів), а також у запобіганні нанесенню шкоди діяльності держави по задоволенню цих потреб.

Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки» від 09.01.07р. № 537-V, визначає інформаційну безпеку як складову частину національної безпеки, її наявність характеризує стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави. До негативних чинників, що посягають на стан інформаційної безпеки Закон відносить нанесення шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації. Відповідно, інформаційна складова не може існувати поза цілями загальної національної безпеки, так само, як і національна безпека не буде всеохоплюючою без інформаційної безпеки [9, с.34], вона забезпечується послідовною реалізацією грамотно сформульованої національної інформаційної стратегії. В кінцевому результаті інформаційна безпека сприяє забезпеченню досягнення успіху при вирішенні задач у політичній, військово-політичній, військовій, соціальній, економічній та інших сферах державної діяльності.

На думку О. А Баранова під інформаційною безпекою слід розуміти такий стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, при якому зводиться до мінімуму завдання збитків через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації [10]. Б.А. Кормич стверджує, що «інформаційна безпека – це захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі, що забезпечують гарантовані Конституцією умови існування і розвитку людини, всього суспільства і держави» [2, с. 92].

Таким чином, рівень інформаційної безпеки активно впливає на стан політичної, економічної, оборонної та інших складових національної безпеки України, бо найчастіше реалізація інформаційних загроз – це нанесення шкоди саме в цих сферах. Загроза інформаційній безпеці не є самостійно існуючим об'єктом – вона є змістом або специфічним проявом взаємодії об'єкта безпеки з іншими об'єктами, виявляючи себе як джерело зовнішніх загроз, або з елементами, що його утворюють, визначаючи в цьому випадку себе як джерело внутрішніх загроз. Розглядаючи поняття «інформаційна безпека», відзначимо, що на сьогоднішній день основним об'єктами цієї сфери є право на інформацію суб'єктів інформаційних відносин, що впливає на реалізацію основних свобод особи, формування духовних і матеріальних цінностей суспільства, непорушність конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності держави.

Висновки. Отже, виходячи зі змісту інформаційно-правова культура особистості як відповідним чином історично сформована і закріплена в нормах приватного та публічного права множина знань, які виявляються в інформації, правомірній діяльності чи поведінці вона набуває втілення у відповідній рефлексії суб'єкта суспільних правовідносин, у тому числі щодо інформаційної безпеки. Сьогодні інформаційно-правова культура особистості – це позитивна частина правосвідомості та її прояв у правомірній діяльності, висловлюваннях і поведінці у глобальному інформаційному просторі. Відповідно, поняття інформаційної безпеки можна визначити як стан захищеності права на інформацію суб'єктів інформаційних відносин через формування правил позитивної поведінки за допомогою інформаційної культури, з метою подолання негативних факторів чи загроз таких як неповнота, невчасність і недостовірність інформації, негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також несанкціоноване поширення інформації і встановлення відповідальності у випадку їх порушення.

Література

1. Черешкин Д. С., Смолян Г. А. *Сетевая информационная революция // Информационные ресурсы России. 1997. - № 4. - С. 15 – 18.*
2. Кормич Б.А. *Інформаційна безпека: організаційно-правові основи : Навч. Посібник. – К.: Кондор, 2004. – 384 с.*
3. *Інформаційна безпека України: сутність та проблеми: матеріали круглого столу // Стратегічна панорама. - 1998. - №3 - 4.*
4. Гелей С., Рутар С. *Політологія : Навч. посібник. - 3-є вид., перероб. і доп. - К.: Знання, 1999. – 427 с.*
5. *Словник української мови: в 11 томах. — Том 3, 1972.*
6. *Словник української мови: в 11 томах. — Том 5, 1974.*
7. *Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970.*
8. Колин К. К. *Фундаментальные основы информатики : социальная информатика. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 350 с.*
9. Шемичученко Ю.С. *Політологічний енциклопедичний словник. - К.: Генеза, 1997. – 361с.*
10. *Інформаційна безпека України: сутність та проблеми: матеріали круглого столу // Стратегічна панорама. - 1998. - №3 - 4. – С. 41 - 47.*

УКРАЇНСЬКА МОВА – ОСНОВА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ОСНОВНА ЗАСАДА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Микола Кудря,

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Київського національного університету фізичного виховання і спорту України

Висвітлено значимість української мови як основи безпеки держави та основної педагогічної засади збереження національної ідентичності вищої освіти України.

Ключові слова: національна ідентичність, материнська мова, протекція розвитку національної мови, мовна політика, засіб спілкування.

It is revealed the importance of the Ukrainian language as the basis of state security and the principal pedagogical means of preserving the national identity of the higher education of Ukraine.

Key words: national identity, native language, protection of the national language development, language policy, means of communication.

Актуальність. Державна політика в освітній сфері визначається, насамперед, об'єктивною вагомістю освіти як у суспільному розвитку, так і в житті кожної людини, що передбачає адаптацію вітчизняної освітньої системи до нових суспільних реалій і, водночас, на збереження кращих здобутків минулого (від радянського періоду до сучасної незалежної України). Це виявляється у спробах формування цілісної самодостатньої системи освіти, її модернізації в умовах демократичних і ринкових суспільних відносин, гармонізації та забезпеченні її конкурентоспроможності у постіндустріальному інформаційному суспільстві, що передбачає виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися впродовж всього життя, про що йдеться в Конституції України, Законі України «Про освіту», Законі України «Про вищу освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Концепції національного виховання студентської молоді. Водночас у сучасних умовах важливо знайти певний баланс – з одного боку, інтегруватися в світовий освітній простір, а з іншого – зберегти безперечні переваги національної системи освіти, що забезпечує розвиток національної культури як такої.

Ключовим поняттям нашого дослідження є поняття **національна ідентичність** (англ. «national identity»; лат. «identitas nationalis») [6, с. 709]. Словники так дефінують термін «національний» (англ. «national»; лат. «nationalis»): пов'язаний із суспільно-політичним життям нації; властивий даній нації, її характеру (наприклад, в освіті); те, що належить даній країні, державі [3; 4; 6]. Джерела дають таке визначення: усвідомлення власної згоди та причетності до низки цінностей стосовно рідної мови, релігії, етичних норм, культурної та освітньої спадщини, які закріплені в єдиній системі політичних та громадських організацій держави. Національна ідентичність – це не якась притаманна нації апріорна даність, а система світоглядно-орієнтаційних азимутів, котра набуває структуризованого вигляду лише в результаті соціальної взаємодії. Беручи до уваги те, що за конкурентними моделями нації стоять певні спільні погляди на те, що, власне, становить націю, відрізняючи її від усіх інших видів колективної культурної ідентичності, можна сформулювати такі **найголовніші риси національної ідентичності**: 1) історична територія, або рідний край; 2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадська культура; національна освіта; 4) материнська мова; 5) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 6) спільна економіка [5, с. 9].

Визначаючи національну ідентичність для соціальних інституцій як систему світоглядно-орієнтаційних азимутів, можна стверджувати, що *національна ідентичність вищої освіти України – це система світоглядно-орієнтаційних азимутів, яка повинна бути закріплена в законодавстві і яка пов'язується з цінностями української політичної нації та враховує етнічні та регіональні ідентичності суб'єктів навчального процесу.*

Зважаючи на те, що національна ідентичність України є насамперед національною ідентичністю громадян України, а не українців, можна виокремити такий виклик, який сьогодні є нагальним для України – це мовне питання, або усвідомлення важливості єдиної державної мови як одного із найважливіших засобів об'єднання народів України в єдину українську націю.

Євроінтеграційний рух вищої освіти України означає, зокрема, й визнання європейських стандартів і в галузі мовної політики. Передові європейські країни насамперед прагнуть забезпечити повноцінне функціонування державної (офіційної) мови, гарантують збереження, розвиток і використання національних та регіональних мов, сприяють вивченню щонайменше двох іноземних мов [1, с. 3]. Відповідно визначено і три типи мовної політики держави: 1) протекція національній мові; 2) невторчання («відсутність мовної політики»); 3) свідомо підтримка мови колишньої метрополії.

Дослідник з'ясував, що *завдання сучасної Української держави полягає в протекції розвитку національної (української) мови.* Він аргументовано довів, що в умовах сьогодення України державі слід докласти максимум зусиль, щоб українська мова стала загальнонаціональною, а згодом і загальнодержавною. Алгоритм запропонованих дій повинен бути таким: мова формує націю – нація будує державу – держава охороняє мову [1, с. 10].

Взявши за основу висновки І. Лопушинського, ми вважаємо, що *державна мовна політика в галузі вищої освіти України – це свідомий вплив держави, спрямований на практичне кероване наскрізне застосування державної (української), національних, регіональних та іноземних мов у*

навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, незалежно від форм власності, з метою консолідації українського суспільства на основі єдиної державної (української) мови, створення сприятливих умов для збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті європейської і світової інтеграції.

Питання навчання рідної мови в Україні тісно пов'язане з історією української культури, збереженням етно традицій, з урахуванням поглядів між різними мовами в українському соціокультурному просторі. Професійне спрямування освіти аж ніяк не заперечує потреби загальнокультурного розвитку, формування гуманної, гармонійної, цілісної особистості. Дисципліни мовного циклу посідають особливе місце в навчальному процесі. Українська мова є інструментом долучення до духовних скарбів рідного народу і стає в Україні основною мовою комунікації в науці та діловодстві. Вивчення сучасної української мови, ділового українського мовлення, фахового мовлення створює для студентів унікальні можливості: здобути вправний засіб орієнтування у сферах офіційно-ділового писемного та усного спілкування, збагнути особливості мовної стилістики, специфіку використання різних мовних одиниць залежно від сфери та мети вживання, прилучитися до вироблення загальних мовних норм і стандартів, які перебувають на етапі становлення [2, с. 15].

Розуміння сутності мови як діяльності й основної її функції як комунікації природно визначає аспектистність цілей і завдань навчання. Українська мова як нефахова (загальноосвітня) дисципліна, що вивчається на різних природничих та гуманітарних факультетах інститутів, академій та університетів, є для студентів предметом і водночас інструментом наукового та практичного пізнання майбутнього фаху. Сьогодні зміна концептуальної основи і розширення цільових функцій дидактики української мови вимагає суттєвої корекції деяких поширених методичних сценаріїв, підвалинами яких є стереотипні уявлення про лінгводидактичний процес у вищій школі: спрямування на заучування правописних правил, набуття декларативних знань, обмеження мовлення науковим та офіційно-діловим стилями тощо. Відповідно до цього проектування дидактичного процесу передбачає розроблення моделі формування змісту діяльності викладача та студентів згідно з педагогічними принципами вибору методів, засобів, форм засвоєння змісту навчального предмета без обмеження сфер спілкування.

В галузі вищої освіти українська мова має повним обсягом забезпечувати інтеграційно-консолідуєчу, організаційну та інформаційну функції. Реалізація цієї вимоги потребує комплексного послідовного вжиття заходів адміністративного, науково-методичного, роз'яснювально-пропагандистського характеру. Українська мова в галузі освіти повинна реалізуватися: а) як навчальний предмет; б) як основний засіб комунікації і здобуття знань з інших (не мовних) сфер пізнання; в) як засіб розвитку і саморозвитку студента, творчого самовираження і утвердження особистості в суспільстві [2].

Велике значення у відновленні почуття національної гідності має розширення сфери застосування української мови як повноцінного засобу наукового спілкування у сфері інформатики та викладання технічних дисциплін у вищій школі.

Одним із головних показників рівня кваліфікації випускників вищого навчального закладу за європейськими нормами є рівень володіння ними державною мовою. Моніторинг стану викладання державною мовою у вищих навчальних закладах та їх структурних підрозділах (за даними керівників ВНЗ) виявив, що середній показник викладання нормативних дисциплін українською мовою у ВНЗ становить: за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста – 89 %, бакалавра – 86 %, спеціаліста (магістра) – 88 %.

Водночас переконані, що реальні показники без перебільшення значно нижчі, попри запевнення з «низів», що ситуація з упровадженням української мови у вищих навчальних закладах в усіх адміністративно-територіальних одиницях держави поступово поліпшується. Аналіз інформації про мови викладання нормативних навчальних дисциплін за даними Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України виявив низку проблемних питань, зокрема: 1) недостатній рівень професійного володіння викладачами українською мовою; 2) відсутність або замала кількість підручників, навчальних посібників та нормативної документації в окремих галузях виробництва державною мовою; 3) збереження через незрозумілі причини можливості вибору мови викладання іноземними студентами при укладанні контрактів на навчання.

Значною перешкодою на шляху поширення використання української мови у навчальних закладах є низький рівень видання підручників державною мовою. Для подолання цієї проблеми необхідно, по-перше, щоб вищі навчальні заклади брали на себе витрати з видавництва літератури і функції з її розповсюдження (як по бібліотеках, так і для продажу студентам і всім бажавим). Другою ж передумовою є підвищення у викладачів мотивації для написання україномовних підручників із кожної навчальної дисципліни (оскільки самомотивація не завжди виявляється дієвою, то у виконанні цього завдання значна роль належатиме завідувачам кафедр і менеджерам ВНЗ, які відповідають за наукову та навчально-методичну роботу). З'ясовано, що національна ідентичність для соціальних інституцій є системою ціннісно-орієнтаційних азимутів, національну ідентичність вищої освіти України – системою світоглядно-орієнтаційних напрямів, яка повинна бути закріплена в законодавстві і пов'язуватися з цінностями української політичної нації та враховувати етнічні та регіональні ідентичності суб'єктів навчального процесу. Основними педагогічними засадами збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті глобалізації визначено: 1) сприяння впровадженню в навчальний процес вищих навчальних закладів державної української мови, що дозволяє консолідувати українське суспільство та створити сприятливі умови для збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті європейської і світової інтеграції; 2) розвиток суспільствознавчої підготовки студентів, зокрема історичної, громадянознавчої та правової,

що забезпечує здійснення підготовки компетентнісного фахівця для виконання важливих стратегічних функцій, реалізація яких значною мірою визначає їхнє пізнавальне, ціннісне, духовне, просвітницьке, виховне та загальнокультурне значення; 3) національне виховання студентської молоді з акцентом на його складові (громадянське і патріотичне виховання), що сприяє реалізації засадничих принципів вищої освіти, на основі яких формується особистість фахівця, спроможного конкурувати на вітчизняному та міжнародному ринках праці завдяки ґрунтовності професійних знань і практичних досягнень, високому рівню національної духовної культури, громадянськості, патріотизму та сформованості вмінь встановлення міжнародних відносин;

- створення сприятливого освітнього середовища для розвитку і збереження національної ідентичності студентів вищих навчальних закладів, що забезпечує виховання високоорганізованої спільноти з прогресивними, національно налаштованими системами цінностей, продуктивною діяльністю, здатну забезпечити становлення особистості, яка компетентно вирішує як власні професійні проблеми, так і відзначається активною громадянською позицією.

Обґрунтовано, що державна мовна політика в галузі вищої освіти України – це свідомий вплив держави, спрямований на практичне кероване наскрізне застосування державної (української), національних, регіональних та іноземних мов у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації незалежно від форм власності.

Доведено, що велике значення у відновленні почуття національної гідності має розширення сфери застосування української мови як повноцінного засобу наукового спілкування у сфері інформатики та викладання технічних дисциплін у вищій школі. Позитивним явищем у контексті збереження національної ідентичності вищої освіти визначено: вміння студентів спілкуватися державною мовою та користуватися україномовними підручниками, зміст яких відповідає українській дійсності, переорієнтація методик викладання мови від системно-описових до комунікативно-діяльнісних, що дає можливість відійти від традиційного погляду на вивчення української мови, що і передбачає не стільки запам'ятовування студентами системи правил, скільки розуміння закономірностей їх функціонування та формування комунікативних умінь і навичок.

Висновки. Встановлено, що державна мовна політика в галузі вищої освіти України – це свідомий вплив держави, спрямований на практичне кероване наскрізне застосування державної (української), національних, регіональних та іноземних мов у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, незалежно від форм власності, з метою консолідації українського суспільства на основі єдиної державної (української) мови, створення сприятливих умов для збереження національної ідентичності вищої освіти України в контексті європейської і світової інтеграції.

Література

1. Лопушинський І. П. Формування реалізації державної мовної політики в галузі освіти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 „Механізми державного управління” / І. П. Лопушинський. – К., 2008. – 30 с.
2. Любащенко О. В. Лінгводидактичні стратегії навчання української мови студентів неспеціальних факультетів вищих навчальних закладів : дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» / О. В. Любащенко. – К., 2008. – 27 с.
3. Новий словник іноземних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; за ред. Л. І. Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.
4. Словник української мови. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1970. – 475 с.
5. Сміт Е. Національна ідентичність : [монографія] / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
6. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – UK, Oxford : Macmillan Publishers Ltd., 2006. – 1689 p.

УДК 342.725

МОВНА ПОЛІТИКА «ПОМАРАНЧЕВОЇ» ВЛАДИ

Ірина Магрицька,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Проаналізовано особливості мовної політики Української держави часів президента Віктора Ющенка на тлі світового досвіду розв'язання мовних проблем та українських мовних реалій часів незалежності.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна політика, мовне законодавство, деукраїнізація культурного та інформаційного простору, державність української мови.

The characteristic features of the language policy of Ukraine at the time of Viktor Yushchenko's presidency have been analysed in contrast to the international practice in solving language problems and Ukrainian linguistic realities in the days of independence.

Key words: linguistic situation, language policy, language legislation, deukrainization of the cultural and information space, national identity of the Ukrainian language.

Держави, які створюються не на одне-два десятиріччя, а на віки, в першу чергу дбають про збереження духовності та історичної пам'яті свого народу, передусім його мови, адже саме мова відображає самобутність кожного народу. Такий шлях обрали Ізраїль (у цій країні не тільки відродили

мертву мову іврит, а й змусили вивчати її всіх, хто прагнув підніматися по службових щаблях), колишні радянські республіки Латвія, Литва та Естонія (тут упровадили в усі сфери життя мови титульних націй), інші держави. У жодній країні світу (окрім хіба що України та Білорусі) не отримаєш громадянства без знання державної мови, без неї не збудеш освіти, не матимеш пристойно оплачуваної роботи.

Від прихильників офіційної двомовності в Україні часто можна почути посилання на досвід дво- і багатомовних країн, зокрема Швейцарії та Канади. Справді, у Швейцарії кілька державних мов, але цю країну населяють три народи, що з давніх-давен живуть у рівноправних стосунках, і кожен народ має свою окрему територію (кантон) і свою окрему мову. У Канаді свого часу надто демократично впровадили французьку мову в провінції Квебек, і саме тут час від часу спалахують сепаратистські настрої й проводяться референдуми щодо відокремлення від англійської більшості Канади. Адміністрація США, усвідомлюючи загрозу для держави двомовності, всіляко протидіє спеціальному статусу іспанської мови в деяких своїх південних штатах.

У більшості країн Європи титульні народи (народи, що дали назву цим країнам) користуються своїм споконвічним правом – бути господарем на власній землі і дбати про свій усебічний розвиток. Народи ж, які забувають мову своїх предків і не дбають про її розвиток, врешті-решт утрачають право називатися народами, про що влучно сказав Чингіз Айтматов: «Кожний народ доти народ, доки володіє власною мовою, і в цьому – його культурна суверенність. І тільки-но з тих чи інших причин він втрачає можливість вживати й культивувати свою мову, він перестає бути тим, ким він був і мусить бути». Додамо, що такі народи апіорі не можуть бути й державними.

На жаль, від 1991 року й до сьогодні в Україні так і не прийнято Закону про державну мову, не створено Комітету з мовної політики при Кабміні для розроблення програми та механізмів упровадження державної мови в усі сфери життя, не запроваджено постійного контролю над виконанням мовного законодавства у ЗМІ, не українізовано комп'ютери в державних установах і навчальних закладах, відсутні служби української мови при держадміністраціях і спеціалізовані мережі поширення українського друкованого слова.

Починаючи з 2012 р. в Україні діє прийнятий в антиконституційний спосіб закон «Про засади державної мовної політики» авторства регіоналів В. Колесніченка та С. Ківалова, спрямований передусім на захист мови колишнього колонізатора і на зближення з Росією (про наслідки його функціонування на Луганщині див. [1]).

Спробуємо з'ясувати, чи мала «помаранчева» влада (2005-2010 рр.) свою мовну політику і якими були її пріоритети в цій галузі.

Уже мало хто пам'ятає, що наприкінці своєї президентської каденції В. Ющенко, очевидно, усвідомлюючи роль мови в процесі державотворення, підписав указ № 161/2010 «Про концепцію державної мовної політики» [2].

У преамбулі цієї Концепції зазначено: «Мовна політика посідає чільне місце в системі державних пріоритетів, оскільки її стратегічним завданням є забезпечення неухильного дотримання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин та задоволення мовних потреб громадян України».

У розділі «Сучасний стан мовної ситуації в Україні» наголошено на тому, що поняття державної (офіційної) мови разом із поняттям державних символів є складовою більш широкого поняття – «конституційний лад», а право визначати і змінювати останній в Україні належить виключно народові; повноцінне ж функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації, єдності України.

У розділі «Аналіз причин виникнення мовної проблеми та обґрунтування необхідності її розв'язання» йдеться про те, що в умовах скорочення чисельності сільського населення та іноземної мовно-культурної експансії посилюються процеси деукраїнізації культурного та інформаційного простору, що призводить до масового порушення мовних прав українців.

Розділ «Мета та основні завдання Концепції» містить такі позиції: 1) пріоритетом державної мовної політики має бути утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі та є базовим складником української державності й Українського народу; 2) держава повинна забезпечити безумовне виконання конституційної норми щодо всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України; 3) усі громадяни України повинні володіти українською мовою; володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, є неодмінною умовою набуття громадянства України; 4) володіння українською мовою посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад; положення Конституції України зобов'язують посадових і службових осіб застосовувати державну мову під час виконання ними службових обов'язків, у роботі і в діловодстві органів державної влади та місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України; 5) принципове значення для майбутнього української мови має національна мовна свідомість і національна гідність; у цьому чільне місце належить, насамперед, вищому керівництву держави, яке своїм особистим прикладом і зусиллями має утверджувати престиж української мови; 6) державна мовна політика має бути спрямована на утвердження поваги до української мови та мов національних меншин, будь-які прояви зневаги є неприпустимими; публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення

української або інших мов в офіційних документах і текстах, створення перешкод і обмежень у користуванні ними, проповідь ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть за собою відповідальність, установлену законом.

Концепція визначила такі пріоритети мовної політики президента Ющенка: приведення Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» у відповідність з об'єктом та цілями Хартії в її автентичній редакції; забезпечення права громадян на отримання інформації українською мовою, в тому числі через друковані ЗМІ, рекламу, а також на перегляд іноземних фільмів, дубльованих або озвучених чи субтитрованих українською мовою; розвиток українського сегмента Інтернету та комп'ютерного забезпечення українською мовою; забезпечення відповідно до законодавства утворення та передачі українською мовою географічних назв; поліпшення якості українського мовлення на вітчизняних теле- і радіоканалах; створення системи дієвого контролю за дотриманням законодавства про мови та механізму його здійснення; підвищення престижу української мови, виховання української мовної свідомості та національної гідності; завершення роботи над єдиним загальнонаціональним правописом та забезпечення науково обґрунтованого нормування і вдосконалення української мови; моніторинг мовної ситуації в Україні, висвітлення актуальних проблем державної мовної політики в засобах масової інформації.

В Указі підкреслено: «Планомірне виконання завдань мовної політики відповідно до цієї Концепції має створити умови для утвердження державності української мови, підвищення її престижу, набуття рис перспективності й авторитетності, а також забезпечити вільний і безконфліктний розвиток самобутності національних меншин в Україні».

Двома роками раніше, а саме 25 грудня 2008 р., тодішній Міністр освіти і науки України І. Вакарчук розіслав усім ректорам українських вишів лист № 1/9-480 [3], у якому він обґрунтовує доцільність реалізації міністерської програми системного утвердження української мови як державної у вищій освіті, а також застерігає колег від надмірної політизації мовного питання.

У листі сказано: «Молоді люди – випускники державних і приватних українських вищих навчальних закладів – інвестують у власне майбутнє і в майбутнє своєї країни вивченням української мови з першого класу. Не їхня вина, що є проблеми з викладанням українською мовою в школі чи в університеті, що є відверте та приховане ігнорування державного статусу української мови. Освіта і наука завжди і всюди об'єднують, а не зводять штучні кордони. У добу високих інформаційних технологій мова є засобом порозуміння та шляхом до самореалізації, а не знаряддям політичних ігор, інколи за дикунськими сценаріями. Академічна гідність та академічна етика зобов'язують нас говорити про це відверто та спільно шукати вирішення».

І. Вакарчук запропонував розпочати утвердження державної мови у вишах із національної програми динамічного «перехресного» обміну викладачами та студентами з різних за мовним домінуванням регіонів країни. Такий обмін повинен сприяти подоланню «смуги мовного відчуження» та мовних бар'єрів. Формами міжуніверситетської співпраці, на думку міністра, можуть бути стажування, наукові семінари та конференції, спільні наукові дослідження, двотижневі лекції та семінари відомих професорів.

У європейському, демократичному дусі міністр звернувся до ректорів висловити своє бачення висунутої ним ініціативи, яка «сприятиме усуненню постколоніальної асиметрії щодо функціонування в системі освіти української мови як державної» і запропонував обговорити «дорожню мапу»: зменшення загального навчального навантаження й запровадження різноманітних форм академічного заохочення викладачів, які переходять на викладання українською; створення можливостей мовного стажування в українськомовних вишах для викладачів, які апробують свої курси українською; запровадження «включного» навчання на семестр чи навчальний рік у закладах, де викладання здійснюється українською мовою, а також обміну для проходження навчальних та виробничих практик, організацій дозвілля та відпочинку; створення центрів академічного викладу і письма українською мовою в кожному університеті.

Міністр додав, що з метою утвердження принципів Болонської декларації потрібно забезпечити мобільність студентів та викладачів усередині країни, зменшуючи розбіжності в навчальних планах. Лист завершується проханням до колег-реktorів: «Важливо, щоб ми робили це з доброї волі, відповідально та з усвідомленням того, що ми відновлюємо історичну справедливість і повертаємо можливість українській мові на її вільний розвиток».

Наведемо приклад того, наскільки корисною могла бути практична реалізація такої програми І. Вакарчука.

У січні 2005 р. ми разом зі студентами-журналістами СНУ імені Володимира Даля їздили за програмою «Схід і захід – разом!» до Львова на святкування Різдва. Тоді нас, гостей із Луганської, Донецької, Запорізької області та Криму, радо зустріли в ЛНУ імені Івана Франка, запропонували нам цікаву й змістовну культурну програму. Луганським студентам у Львові настільки все сподобалось, що вони навіть не хотіли вертатись додому. У них не було ніяких ні мовних, ні ментальних бар'єрів із «західниками»: достатньо було всього трьох днів, щоб вони стали говорити і навіть думати українською. Так само було й під час нашої поїздки наступного року на Івано-Франківщину, і якщо 2005-го наша екскурсійна група складала 26 студентів, то наступного охочих поїхати на Галичину уже було 40.

Організатором цього об'єднувального заходу у Львові був тодішній ректор Львівського університету, який згодом став Міністром освіти і науки України, – І. Вакарчук. Для нас (у вихідний, святковий день!) в університеті було організовано зустріч із викладачами та студентами, яку розпочав привітальним словом Іван Олександрович, на університетській сцені виступили артисти з вертепом. А потім наші студенти-журналісти мали змогу на «круглому столі» поспілкуватися з відомими вченими –

професорами Львівського інституту журналістики В. Лизанчуком та О. Сербенською, а також із Народним артистом України С. Максимчуком. Усі ми отримали в дарунок від них авторські книги та аудіозаписи з декламуванням української літературної класики. Поїздка до Львова так емоційно вплинула на луганських студентів-журналістів, що по приїзді вони вирішили видавати українськомовну кафедральну газету, яку назвали «Літера». Вони зробили цю газету від початку й до кінця своїми руками, і на восьми її шпальтах були розміщені й розповіді про їхню різдвяну поїздку, і зразки прозової та поетичної художньої творчості студентів. На жаль, керівництво кафедри журналістики тоді не підтримало цей творчий почин студентів і закрило газету, а головним аргументом у прийнятті цього рішення була заява завідувача кафедри М. Євдокимова про те, що особисто він (цитуюмо:) «воспитан на русской культуре».

Безперечно, такі заходи, як наші культурно-пізнавальні екскурсії до Львова та Івано-Франківщини, по-справжньому консолідує українську молодь, об'єднують схід і захід нашої країни, відкривають добру перспективу для збереження й розвитку єдиної, соборної держави на ім'я Україна. Немає сумніву в тому, що в сучасних умовах фактичної деукраїнізації мовно-культурного та мовно-інформативного простору наша країна конче потребує документу, подібного до проаналізованої вище «Концепції державної мовної політики». Документу, надзвичайно важливого у плані практичного втілення ст. 10 Конституції України і зміцнення єдності держави. Схожі мовно-стратегічні закони діють в усіх цивілізованих державах.

Аналіз особливостей мовної політики «помаранчевої» влади буде неповним, якщо не завважити: а) відповідний указ був підписаний В. Ющенком не 2005-го року (коли він тільки-но став главою держави), а лише наприкінці його президентської каденції; б) наскільки нам відомо, більшість українських вишів від часу отримання їхніми ректорами листа І. Вакарчука № 1/9-480 і до кінця президентства В. Ющенка так і не пішли шляхом практичної реалізації основних постулатів мовної політики цієї проукраїнської влади.

Література

1. Магрицька І. «Регіональна» мова на Луганщині витіснила державну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24815779.html>
2. Указ Президента України № 161/2010 «Про концепцію державної мовної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>
3. Лист міністра освіти і науки України Івана Вакарчука до ректорів вищих навчальних закладів України від 25.12.08 № 1/9-480 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Work/MON_Vakarchuk_lyst_N1_9_480_2009_Vocab.htm

УДК 81'276.1-930.1.

МОВА РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ЯК ЗАСІБ МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ

Андрій Никифоренко,

старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Донецького державного університету управління (м. Маріуполь, Україна)

У роботі виявлено зміст та способи використання мови радянської історіографії в якості засобу маніпулювання свідомістю в минулому та нині.

Ключові слова: новомова, мова радянської історичної науки, маніпулювання свідомістю, методологія історіографії.

The given article reveals contents and methods of realization of the attempts to use the Soviet historical sciences language as means of human consciousness manipulation in past and nowadays.

Key-words: newspeak, language of Soviet historical sciences, manipulation of consciousness, methodology of historiography.

Актуальність. Функціонально мова покликана поставати насамперед засобом відображення (опису) певної об'єктивної реальності. Втім, кожен з нас дивиться на світ власними очима і сприймає речі по-своєму, живе у власному світі. Здоровий глузд, економічна теорія, філософія дають цьому безліч підтверджень. Отож, саме сприймання і є реальністю. Поряд з функцією «називання світу» мова придатна для його «підроблювання» [1, с. 20]. За її посередництвом фрагменти тієї чи іншої реальності можна цілеспрямовано «вибудувати» в людській свідомості, використовуючи слова в якості таких собі спускових гачків, що приводять у дію сховані в цій свідомості смисли, («кондиціонуючи» свідомість). Це, в свою чергу, дає змогу зовні впливати на процеси мислення дозволяє певною мірою управляти людськими рішеннями.

Реконструкція минулого в СРСР, поряд з іншими видами людської діяльності, вважалася монополією правлячого режиму (прихованою за вивіскою «партиїності» як методологічного принципу) і масштабно використовувалася в політичних цілях. Покладаючись на відповідні керівні вказівки, істориків в унісон щось чи когось оспівували, славили, вихваляли, або ж викривали, ганили, таврували. І лише в окремих працях, опублікованих у 1970-80-ті рр. на Заході (а на теренах СРСР розповсюджуваних у самвидаві) ця практика була піддана критиці. Наприкінці 1980-х рр. магія слова радянських істориків втратила силу. Настав час «змінювати імена». Подих гласності за два роки знищив ідеологічну роботу семи десятиліть. «Дерев'яна мова»,

вигадана у 1920-тих, соціалістичний реалізм 1930-тих, зображення дійсності як постійної війни класів – усе це зникло і люди повернулися до нормальної мови, обговорюючи свої реальні проблеми. Реалістична половина двозначності витіснила ідеологічну половину, пригнічене усвідомлення Брежнє вилилося справжнім потоком. Ця втрата легітимності стала фатальною для системи, бо її сюрреалістичні структури перебували в такому стані, що не могли пережити появи правди на поверхні. Режим, породжений ідеологією, почав руйнуватися, тільки-но зникла ця ідеологія [2, с. 466-467]. Проте сподіваного «олюднення» мови історичних студій, кардинального оновлення історії як науки – не відбулося. Цим актуалізується аналіз змісту і способів використання мови радянської історіографії в якості засобу маніпулювання свідомістю в минулому, а також окреслення нинішнього маніпулятивного потенціалу цієї мови.

Десятиліттями нас переконували в тому, що маніпулювання свідомістю через відповідний добір слів – суто західний феномен, властивий умовам життя в «світі капіталу». Уособленням цього маніпулювання вважалося, перш за все, реклама справа. Про дієві ж механізми нейтралізації можливих зловживань на мовному ґрунті, також властиві цьому «світові», звісна річ, не йшлося. Натомість СРСР, інші країни з тоталітарними режимами перебували в цілком іншій ситуації. Масштабне маніпулювання свідомістю було можливим завдяки монополії на правду, всеохоплюючому контролю за розповсюдженням, зберіганням та отриманням інформації, одержавленню сфери освіти, науки, мистецтва, адміністративній сваволі, а й функціонально необхідним (для забезпечення панування певної ідеології). Сфера мови, за А. Безансоном, – являла собою справжню арену діяльності ідеологічної влади. Саме на цьому фронті розігрувалися вирішальні битви, від підсумків яких залежала доля диктаторів, режимів, суспільств, пересічних індивідів. До чого все зводилось? Певна панівна група прагнула будь-що стати абсолютним та монополюючим господарем Слова. Всіма засобами вона доводила, що існуюча реальність є саме такою, якою вона мала б бути згідно з ідеологією – відповідною одному з етапів велетенського історичного процесу, визначеного лінією цієї групи. Оголошуючи «передбачувану» (бажану) реальність існуючою, панівна група, так би мовити, «задавала тон», під який мали підлаштуватися у власних висловлюваннях усі її підлеглі. Роль камертону в цьому випадку відігравали «програмові документи» панівної групи. Мова ж перетворювалась на такий собі інструмент установаження причастя до єдиної «ірреальності», втрачаючи при цьому функцію засобу обміну між тими чи іншими суб'єктами [3, с. 239-240].

Близькі спроби опису зародків такої «інструментальної» мови у другій половині XIX ст. були здійснені Н. Салтиковим-Щедріним. Перший опис «радянської» (визначення М. Геллера) мови наприкінці 1920-х рр. у праці «Язык революционной эпохи. Из наблюдений над русским языком последних лет (1917—1926)» зробив А. Селіщев, а її зразки різних років зафіксовані в творах Є. Замятіна, А. Платонова, М. Булгакова, М. Зощенка, А. Солженіцина, В. Шукшина, В. Єрофєєва. На Заході усвідомлення підкорювальної функції тоталітарної мови почалося вже по тому, як щось аналогічне «радянській» мові розповсюдилося в Німеччині часів Третього Райху [4]. Завдячуючи успіхові антиутопії Дж. Орвела «1984 рік», протиставлення природної мови, яка виконує роль засобу людського спілкування, й мови за своєю функцією тоталітарної («newspeak'a») стало загальноприйнятим. У подальшому тема, про яку йдеться, розроблялася на Заході А. Безансоном, Л. Бодом, Ф. Гаском, І. Глазовим, О. Зінов'євим, В. Клемперером, Б. Лазічем, Ч. Мілошем, Ф. Ту, Дж. Янгом; на пострадянському просторі її досліджують А. Баранов, Р. Блакар, О. Геліх, О. Дикан, Е. Лассан, С. Кріх, О. Марченко, А. Міхєєв, П. Мовчан.

Наймасштабнішим за змістом, значенням, наслідками серед маніпуляцій словом, здійснюваних радянськими істориками, було тотальне нав'язування відповідної термінології та структури оповіді. У його межах висвітлення подій, явищ, процесів, подальші узагальнення не «виростали» з певних фрагментів більш-менш природно, а приписувалися ідеологією як істиною в останній інстанції. «Мова констатації» будь-який подавала матеріал таким чином, щоби знайти в ньому риси завжди тієї самої історії [5, с. 218]. Людське минуле зображувалося як зримий ланцюг «сходинок суспільного розвитку», що нібито мав чітку спрямованість, а властиві їм явища та факти – недвозначний зміст.

Людське буття (уявлення, погляди, настанови, взаємодія та діяльність) радянськими істориками принципово розглядалося в світлі абстрактних понять, витлумачуваних в якості предметів безпосереднього сприйняття, як щось таке, чому відповідає не лише назва, а й якась реальність вищого порядку, автономна й незалежна від індивідів. Через десемантизацію лексики, спотворення значень слів, вивітрювання з них смислу «цеглина» за «цеглиною» будувалися фортечні мури, якими людей відгороджували від подій, які описували історики. «Опис» поступався місцем «припису»; автентична конкретно-історична термінологія витіснялася концептуалізованою. Лексика безпристрасно фактологічна підмінялася емоційно-експресивною. І. Гель з приводу такого слововжитку зауважив брак слів «завойовувати», «окупувати» в працях радянських істориків; вони мають «власні терміни для того ж змісту – «возз'єднувати», «визволяти», «допомагати», «дружити», «зближувати», «зливатися», «розбудовувати». Кожна трагічна подія в житті українського народу – анексія території, ліквідація автономії, руйнування Січі, погроми, асиміляція, переселення, агресивна війна з УНР та повторна окупація, колоніальна економічна політика, знекровлення нації внаслідок геноциду, пограбування її реліквій, культурних цінностей, в радянській історіографії подавалася як певні етапи та факти «визволення», «братської помочі». Прагнення до свободи називалося «зрадою» національних інтересів, а найвидатніші діячі та національні герої – «зрадниками свого народу. Без лайливих епітетів не дозволено було згадувати Антоновича, Єфремова, Грушевського, Дорошенка, Міхновського, Донцова, Огієнка, Юрковича, Шелухіна, Липу, Чижевського, Маланюка, Смаль-Стоцького, Мірчука» [6, с. 74-77].

Як пише Ю. Бадзьо, намагаючись асимілювати дорадянську національну, етнічну історію неросійських народів імперії, органічно вплести її в тканину політичних інтересів царської «Росії, поєднати, злити ці інтереси з аналогічною нібито інтернаціоналістською, а насправді націоналістичною метою Росії соціалістичної, і тим самим підготувати психологічний ґрунт для остаточного політичного, а

потім і етнічного поглинання неросіян російською нацією», радянські історики вдавалися до практики словесного шахраювання. Їх спекулятивне, просякнуте антиісторизмом словоблуддя про дружбу й братерство народів царської Росії, про «єдину древнерусскую народность», «возз'єднання» східних слов'ян і «прогресивність» російських колоніальних загарбань мало нейтралізувати «критичне ставлення до завойовницької політики Росії й виправдовувало великодержавництво минулого» [7, с. 125].

Цілоком маніпулятивними за своїм характером були претензії радянських істориків на ортодоксальність та спроби виступати від імені науки (спираючись на її культ у суспільній думці) й у такий спосіб реалізовувати політико-пропагандистські цілі. У гонитві за науковість вони намагалися наслідувати прийоми, методи, термінологію природничих наук; приписувати фізичну (об'єктивну) природу фактам та явищам минулого, використовувати їх в якості своєрідного «будівельного матеріалу» для відповідних теоретичних узагальнень, поширюючи на студії з історії такий атрибут науковості як доказовість. Зловживання наукоподібними термінами призводили до того, що здійснюване пояснення історичних явищ взагалі втрачало осмисленість.

Маніпулювання Словом, здійснюване істориками, впродовж десятиріч давалоправлячому режиму вагомий політико-пропагандистський зиск, але воно було пасткою. Задля ефективності воно мало бути дозованим, з іншого – мусило постійно зростати, руйнуючи мову, логіку, здатність людей мислити, сіючи апатію та зневіру. Навіть ті, хто безпосередньо його здійснював, всупереч власній волі піддавалися впливу «подвійної правди», ставали її заручниками. Чи не вперше у такій ситуації, – вважає А. Граціози, – опинилися очільники КП(б)У вже у 1919-1920-х рр.: «Побудова, задля контролю й маніпуляції дійсністю, категорій, у хибності яких вони давали собі звіт..., змусила в подальшому режим застосувати гамівну сорочку. Вона теж була зроблена з брехні, яка заважала зростаючій групі керівників, змушених дотримуватися цих категорій навіть у конфіденційних дискусіях, «бачити» дійсність, а отже, належно відповідати на її виклики. Це ще більше обмежило свободу дій керівників, які вже частково були у полоні категорій марксизму, в усякому разі менш зобов'язуючих і «закритих» від реальності порівняно з категоріями, що слугували для найближчих політичних цілей» [8, с. 153].

Мова історіографії як система кодів та розпізнавальних знаків, народжених у процесі розвитку певної системи поглядів, що на неї покладається більш-менш широке коло істориків, і яка виражає їхнє особливе ставлення й підходи до предмета свого дослідження [5, с. 215] не змінюється одномоментно. Маніпулятивний потенціал мови радянської історіографії зберігається завдяки інерції свідомості самих істориків та пересічних громадян, величезному масиву історичної літератури попередньої епохи, специфіці відтворення кадрів істориків, одержавленню системи освіти, нерозбудованості демократичних інститутів, відсутності реального методологічного плюралізму в історичній науці. Проявляє він себе безпосередньо через використання відповідних слів, синтаксичних конструкцій, стилістичних зворотів або у вигляді запозичення механізмів маніпулювання свідомістю, апробованих радянською історіографією. Більшість вітчизняних істориків продовжує покладатися на марксистську термінологію, не усвідомлюючи при цьому її маніпулятивних властивостей. Адаптуючись до змін політичної кон'юнктури, вони дещо оновлюють власний понятійний апарат, змінюють деякі «знаки», коригують визначення та оцінки. Уявлення, вірування конкретних індивідів, їхні ціннісні орієнтації, стереотипи, поведінкові шаблони, мотивація їхніх дій поки що не стали предметом глибокого зацікавлення більшості істориків. Життя людей в минулому, як і раніше, висвітлюється насамперед за посередництвом абстрактних («пояснюючих») понять. Додамо, що реєстр, ієрархія та зміст останніх дещо змінилися. Штучній, концептуалізованій термінології, як і раніше, надається перевага по відношенню до термінології автентичної конкретно-історичної та безпристрастно фактологічної.

Висновки. Мовне маніпулювання в межах вітчизняної історіографії нині відбувається за інерцією, за звичкою, а не цілеспрямовано. Немає всевадного «замовника», отож маніпулятивний потенціал мови істориків поступово розпоршується. Цей потенціал важко знищити тим таки способом, яким він накопичувався та реалізовувався («згори»-«вниз»). Протидією є життя в системі реальних вартостей. З часом, якщо «минуле» й надалі не домінуватиме над «теперішнім» та «прийдешнім», історія остаточно посяде належне їй місце. Поки ж базовий маніпулятивний ефект мови істориків проявляється, насамперед, в безальтернативності інтерпретації минулого. Як наслідок – його некритичне сприймання, брак інтересу а подекуди й відраза до вивчення. Головна ж небезпека полягає в тому, що навіть загалом ставши пам'яткою історії, мова радянської історичної науки залишається здатною до самовідтворення, спокушає своєю монументальністю, уявлюваною зручністю.

Література

1. Дзюба И. Вымирание слова [Текст] / И. Дзюба // *Зеркало недели*. – 2004. – № 29. – С. 20.
2. Маля М. Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії 1917-1991 [Текст] / М. Маля / *Пер. з англ.* – К.: Мегатайп, 2000. – 608 с.
3. Безансон А. Компромисс в сфере языка [Текст] / А. Безансон. – В кн.: Безансон А. *Советское настоящее и русское прошлое. Сборник статей / Пер. с франц.* – М.: МИК, 1998. – С. 239-243.
4. Герцштейн Р.Э. Война, которую выиграл Гитлер [Текст] / Р. Э. Герцштейн / *Пер. с англ.* – Смоленск: Русич, 1996. – 608 с.
5. Крих С. Б. Язык советской историографии: основные характеристики [Электронный ресурс] / С. Б. Крих. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-sovetskoj-istoriografii-osnovnyje-harakteristiki>
6. Говерля С. Грані культури [Текст] / С. Говерля. – Лондон: Укр. вид. спілка, 1984. – 184 с.
7. Бадзьо Ю. Минуле, або Сучасна історіографічна неоколонізація України радянською Росією [Текст] Ю. Бадзьо. – У кн.: Бадзьо Ю. *Право жити: Україна у складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму*. – К.: Таксон, 1996. – С. 126-163.
8. Грациози А. Большевики и крестьяне на Украине, 1918-1919 годы. Очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях [Текст] / А. Грациози. – М.: АИРО-XX, 1997. – 200 с.

УКРАЇНЬСЬКА МОВА ЯК ОСНОВА БЕЗПЕКИ УКРАЇНЦІВ м. МАРІУПОЛЯ

Оксана Мороз,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології
Маріупольського державного університету

З'ясовано особливості розвитку української мови в Маріуполі. Визначено, що українці є етнічним населенням цієї території. Висвітлено питання поширення української мови в Маріуполі в аспекті збереження української нації.

Ключові слова: українська мова, рідна мова, мовна свідомість, державна мова.

It is found the features of Ukrainian in Mariupol. It is defined that Ukrainians were the ethnic population of this territory. The questions of distribution of Ukrainian are revealed in Mariupol in the aspect of maintenance of Ukrainian nation.

Keywords: Ukrainian, the mother tongue, language consciousness, official language.

Актуальність. Українська мова – це єдина державна мова України, мова українського народу, для якого територія сучасної України є етнічно, політично, економічно й культурно визначена. Очевидно, що справжній державний статус українська мова здобула 24 роки тому назад, отримавши нові можливості для свого всебічного розвитку. Питання державотворення й досі лишається актуальним для українців, особливо для південних і східних регіонів, найбільшою мірою зрусифікованих. При цьому українська мова нині перетворюється на особливе знаряддя збереження національної ідентичності, державних кордонів України в цілому.

Громадяни України відповідальні за стан мови в державі, адже й сама українська мова – це основний носій українства, невичерпне джерело української ментальності [8, с. 101]. А кожен українець має право на мовне користування, право на незасмічену різними англїзмами, русизмами, полонїзмами, діалектизмами, архаїзмами мову [3, с. 10].

Прикрий, але очевидний факт: ментальність українців Сходу формувалася під впливом російського окупанта. На переконання І. Ющука, завойовники будь-якою ціною прагнуть утриматися на чужих землях, і роблять це не «тільки збройною силою, а й засилаючи туди колонізаторів і підкидаючи аборигенам свою мову» [13, с. 2]. Й у такому випадку чужа мова «сковує власне мислення і зрештою гальмує інтелектуальний розвиток «ощасливленого» чужою мовою суспільства» [13, с. 2]. Зрусифікування української мови – не нове явище, і має давню історію, сягаючи ще XVI століття, однак саме східні регіони виявилися найбільш придатним ґрунтом для процесу русифікації, для нав'язування неприродних антиукраїнських понять і положень, для формування свідомості, яку легко окреслити питанням «Какая разница, на каком языке?». Власне, уся історія державності української мови на Сході й полягає в цьому питанні. Ідеться насамперед про офіційне ставлення до мови з боку місцевої влади, яка дозволяла «бути й ширитися» подібній думці, з відома якої формується перевага російської мови в суспільному бутті. Як зауважив П. Селігей, унаслідок «міжмовних контактів можуть виникати почуття мовної зверхності або меншовартості, ворожості і агресія до чужих мов» [10, с. 40]. Насамперед у Маріуполі така ворожість була реальною щодо української мови, особливо вона загострилася в часи правління В. Януковича. І не останню роль відіграв тут так званий «русский мир», а разом із ним і російська мова. Отже, у XXI столітті, у часи державності української мови, російська мова на Сході перетворилася на потужну зброю нищення українців, і частина такої їх було знищено, якщо врахувати воєнні події 2015 року й утворення на питомих українських землях російського ДНР.

Відомо, що східні території України були заселені досить пізно, а південно-східні діалекти української мови теж виникли найпізніше за інші. Однак, це зовсім не означає, що Схід – це питома російські землі, як нині оголошують проросійські сили. Заселялися ці землі далеко не росіянами, так само й м. Маріуполь. Так, історія м. Маріуполя пов'язана з козацьким містом Домахою. Про це свідчить колективна праця XIX століття «Маріуполь та його околиці». Козацьке поселення існувало, на думку авторів, у XV чи XVI столітті, згодом утворилося більше поселення, а саме козацька фортеця – Кальміуська паланка, або Кальміус [7, с. 71]. Крім фортеці, до паланки входив 61 зимівник [7, с. 72]. Уже згодом, наприкінці XVIII століття, до Азовського моря почалося переселення греків, які вимушені були лишати свої землі з волі російської імператриці Катерини II. Оселилися греки й у Маріуполі. Отже, заснування міста етнічно зовсім не пов'язане з росіянами.

Так, історія приховує багато чого, але, поза сумнівом, лишається факт переваги етнічного українського населення на Сході і за радянських часів, і нині. Російськомовним населенням цієї території стало з політичних та ідеологічних міркувань зацікавлених у цьому ідеологів, політиків, впливових людей тощо. Російськомовність як «особлива цінність» пропагувалася й утілювалася активно в життя досить довго, ширилася філософія вищості російської мови. Це нівелювало вагу української мови, перетворювало її на «мертву», хоча була вона рідною для багатьох, а також і в Маріуполі. А саме рідна мова є «вершинним виявом духовної сутності», основою цілісності людини, необхідною умовою її розвитку, синергетичного зв'язку і взаємодії зі світом та іншими людьми [2, с. 120]. Тільки у злагоді й повазі до рідної мови людське існування стає справжнім життям.

Події останніх років суттєво сколихнули свідомість українців, особливо тих східних територій, яким пощастило лишитися у складі України. Стало зрозуміло, що мовні суперечки були лише штучним приводом для серйозніших дій. Довгий час мовним питанням спекулювали, мовби російськомовне населення в Україні, зокрема й Маріуполі, «ображають», російська мова зазнає утисків і подібні витівки. Усе це виявилось плідним ґрунтом для конфліктів, спочатку в Криму, а згодом і Донбасі. Насправді ж

про російську мову ніхто й «не дбав», ніхто не спішив розвивати мову Пушкіна, бо мета була одна: розпалити мовний конфлікт, довести його до гарячої точки. І мети було досягнуто, хоча й частково, адже певна територія Донбасу окупована, і там українську мову як предмет скоротили в навчальних закладах, із перспективою поступового вилучення.

У Маріуполі, який українці змогли відстояти, українська мова активно розвивається, останнім часом зникло деяке напруження, пов'язане з її вільним використанням. Хочеться навіть зауважити, що українською говорити на вулиці не страшно, як би це промовисто не звучало. Також протягом двох років Маріуполь відвідало багато відомих українців, які виступали перед громадськістю міста, зустрічалися зі студентством. Зокрема, у Маріуполі були С. Жадан, Ю. Андрухович, О. Забужко, О. Ірванець та інші. У вересні 2015 року в Маріуполі відбувся черговий Всеукраїнський фестиваль сучасної пісні та популярної музики «Червона рута». Такі події всі разом суттєво вплинули на формування мовної свідомості українців, на підвищення авторитету української мови зокрема.

Не можна сказати, що до війни з Росією українська мова була в занепаді, але деяку стагнацію вона переживала. Насамперед через гальмування з боку місцевої влади. Ситуація в українській освіті була деформованою, адже існувала певна «невідповідність декларацій про домінування української мови як державної та офіційної статистики» про кількість навчальних закладів з українською мовою навчання [5, с. 17]. У Маріуполі з 1991 року були українські школи, й окремі українські класи, однак їх кількість оголошувалася лише на папері, насправді ж їх було мало й не існувало особливого зацікавлення з боку офіційних кіл в їх розвитку. Преса місцевого рівня, зрозуміло, була російськомовною. Хоча було дозволено україномовні сторінки (1 раз на місяць) у газетах «Приазовський робочий» та зрідка в «Іллічівці».

В обороні за українське слово завжди був Маріупольський міський осередок Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Ця громадська організація протягом усіх часів незалежності протистояла антиукраїнським заходам, принаймні прагнула висловлювати супротив, якщо й не домагатися розв'язання певних проблем.

Отже, у російськомовному Маріуполі питання української мови не було однозначним від початку української незалежності, але ж воно мало давні витоки. І найголовніше те, що й за незалежності, коли були всі умови для того, відсутньою була політика мовного розвитку, заґрунтована на філософії рідної мови. Справа в тім, що поняття рідної мови взагалі ігнорували, маніпулюючи ним, або трактували в ідеологічному ключі, вигідному для проросійських сил. Натомість рідна мова, як переконаний І. Ющук, – це мова її роду й народу: «до якого народу я признаюся, то й мова того народу є моєю рідною» [14, с. 9]. Маріуполь – українське місто, відповідно, мешканці Маріуполя, принаймні більша частина, усвідомлюють себе українцями, пов'язуючи своє коріння з українським народом, долучаючи свою моводіяльність до української мови.

Російськомовне середовище сьогодні поступово змінюється, і це відбувається також і за рахунок військових, які проходять службу в Маріуполі. Багато з них представляють західні і центральні регіони України, на просторах яких, як відомо, природною є українська мова. Отже, вулицями міста можна почути українську, і це вже стає звичним. Зміцнюють нову мовну свідомість різні мітинги, яких відбулося вже чимало протягом 2014–2015 рр. Вони проводяться українською мовою. Для мешканців Маріуполя українська мова стає цілком нормальним явищем, вона не викликає негативних емоцій чи певних політичних асоціацій. Крім того, сьогодні втілюється в життя й ідея перейменування вулиць Маріуполя. Так, площа Леніна вже давно неофіційно називається площею Свободи, згодом така назва буде закріплена офіційно.

Успішно нині розвивається українська мова в освітньому середовищі, зокрема Маріупольського державного університету. Так, від 1991 року існує спеціальність «Українська мова та література», яка готує фахівців-україністів і водночас патріотів України. Випусковою є кафедра української філології, викладачі якої приділяють чимало уваги формуванню національної свідомості студентів. Це виявляється не тільки в прищепленні належних знань з української мови та літератури, а й веденні позааудиторної роботи, участі у створенні низки заходів, які пропагують українську мову: проведення днів української писемності, днів української мови, участь у телепередачах на місцевому телебаченні з різних мовних питань, зустрічі з видатними українцями – як усеукраїнського, так і місцевого значення. Активно співпрацює кафедра української мови з учителями української мови та літератури міста. Так, цього року вперше на базі кафедри було проведено перепідготовку, тобто підвищення кваліфікації, учителів української мови місцевих шкіл. Так, саме вчителі є тією духовною базою, що в сучасних умовах здатна змінювати погляд на українську мову, формувати мовну свідомість молодих українців, прищеплювати любов до українського слова. Тому нагальною сьогодні є проблема створення асоціації вчителів української мови м. Маріуполя, принаймні спочатку в режимі певного блогу чи сайту.

Висновки. Отже, українська мова в Маріуполі сьогодні є реальністю. Її розвиток – це завдання насамперед освіти, яка повинна формувати повагу й любов до рідної мови, примножуючи таким чином духовну сутність суспільства загалом, адже цілком влучно зауважив Іван Ющук: «Рідна мова, мова рідного народу й рідної землі, посилює інтелект людини, примножує її творчі можливості» [14, с. 11]. У зв'язку з цим вважаємо, що українська мова в Маріуполі сьогодні є справжньою зброєю збереження української нації, бо через мову людина прилучається до творення суспільних і духовних цінностей.

Література

1. Ажнюк Б. М. Мовні права як категорія соціолінгвістики // Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2013. – № 5. – С. 3 - 11.
2. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси [монографія] / Флорій Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с.

3. Белей Л. А. Мовний маркетинг як інструмент мовної політики / Л. А. Белей // *Мовознавство*. – 2015. – № 5. – С. 3-12.
4. Гнатюк Л. П. Варіативний складник мовної свідомості українців: історико-лінгвістичний вимір / Л. П. Гнатюк // *Мовознавство*. – 2015. – № 2. – С. 86-96.
5. Данилевська О. Мовне середовище в освіті: простір комфорту чи компромісу (за результатами анкетування киявських школярів) / Оксана Данилевська // *Українська мова і література в школах України*. – 2015. – № 3. – С. 17-21.
6. Задорожний В. Рідне слово в рідній мові / Василь Задорожний // *Українська мова і література в школах України*. – 2014. – № 1. – С. 8-14.
7. Маріуполь и его окрестности. Издание почетного попечителя Д. Ал. Хараджаева [репринт]. – Маріуполь: Типо-Литографія А. А. Франтова, 1892. – 579 с.
8. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] / Любова Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
9. Саєвич І. Роль людського чинника мови: людина – мова – світ / Українська мова і література в школах України. – 2014. – № 7-8. – С. 9-12.
10. Селігей П. Мовна свідомість – шанобливе ставлення до мови / Пилип Селігей // *Дивослово*. – 2012. – № 7. – С. 40-44.
11. Степаненко М. Українська мова і суспільно-політичні трансформації сьогодення / Микола Степаненко // *Українська мова*. – 2015. – № 2. – С. 3-23.
12. Хентшель Г. Мовний ландшафт Центральної України: українська мова, російська мова, «суржик» / Г. Хентшель, О. О. Тараненко // *Мовознавство*. – 2015. – № 4. – С. 3-25.
13. Ющук І. Мова – зброя стратегічна. Політичний і психологічний аспекти мовного питання / Іван Ющук // *Дивослово*. – 2015. – № 6. – С. 2-3.
14. Ющук І. Рідна мова й інтелект / Іван Ющук // *Дивослово*. – 2013. – № 10. – С. 8-12.

УДК 008:316.7(477)

ЩОДО ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Алла Путро,

доцент кафедри української та іноземних мов,
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ)

У світлі подій сьогодення, постає актуальність питання щодо складових аспектів національно-духовної культури українського народу: мови, яка є основою духовності людини та суспільства, релігії – духовного чинника соціального середовища, соборності – невід’ємного компонента національної ідеї.

Ключові слова: національно-духовна культура, український народ, українська мова, релігія, церква, українська нація, національна ідея, національне відродження, суспільство, соборність, незалежність.

In the light of current events vital is the subject matter as for the following national & spiritual aspects of the Ukrainian culture: language – the basic spiritual principle of the society, religion – the social spiritual force and unity ('sobornist') – an integral part of the national idea.

Key words: national & spiritual culture, Ukrainian people, Ukrainian language, religion, church, Ukrainian nationality, national idea, national revival, society, unity ('sobornist'), independence.

Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає, За вас сила, за вас правда / І воля святая!
Т.Шевченко

У серпні 2016 року Україна відзначатиме 25-ту річницю проголошення своєї Незалежності. Два з половиною десятиліття тому наша держава започаткувала нову епоху в своїй історії. Здобувши незалежність, український народ продемонстрував волелюбність, патріотизм і згуртованість. Але на терені подій останніх років, коли Україна за висловом Лесі Українки бореться «мов Ізраїль», вона дається занадто гіркою ціною, адже її доводиться виборювати зі зброєю в руках, і тим вона цінніша й бажаніша. Із проголошенням незалежності України, відродження національної культури стало державною справою. Для українців відкрилася перспектива вільного розвитку і набуття престижності своєї мови і культури. Велике значення для розвитку суспільства відіграє мова, адже вона є основою національної культури. У ній зберігаються культурні коди нації, акумулюється її історична пам'ять. Мовна спільність – одна із основних ознак нації; в ній закодовані особливості народу, його менталітет. Мова – духовне багатство народу, серцевина нації. Є мова – є нація. Є нація – є держава. Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Мова тісно переплетена з духовним розвитком людства і простує за ним на кожній сходинці його локального прогресу чи регресу, віддзеркалюючи в собі кожну стадію культури. Як переконали світовий досвід, в основі духовного єднання людей у певну спільноту лежала й тепер лежить, насамперед, мова. Мова виконує такі найважливіші функції: а) інтегруючу – мова об'єднує людей, створює в них відчуття групової єдності, групової ідентичності і, отже, сприяє перетворенню населення в суспільство; б) організуючу – мова виступає засобом планування, мобілізації зусиль, адекватної передачі волі від одних структур суспільства до інших; в) регулюючу – мова забезпечує здатність підтримувати й відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків, якими поширюються інтелектуальні й моральні імпульси, що пронизують суспільство. Ці функції мова найуспішніше виконує тільки тоді, коли вона витворена даним суспільством, пристосована саме до його менталітету, до його умов існування, і стала спільним надбанням для всіх його членів.

Боротьба українців за відновлення власної державності, за консолідацію як нації завжди була невіддільно пов'язана з боротьбою за права рідної мови. В історичній пам'яті українського народу особливо закарбувалися ті часи, коли українську мову оголошували поза законом, позбавляючи націю найневід'ємнішого її права – самовираження рідним словом. Мова є важливою складовою інформаційної безпеки, адже саме інформаційна безпека характеризує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави. Мова є основою духовності людини і суспільства. Духовно-релігійне життя кожної нації пов'язане з мовою. За словами Івана Огієнка (митрополита Іларіона) «кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри» [4]. Історія українського народу, формування його культури, духовності, менталітету безпосередньо пов'язані з християнськими цінностями. Його морально-етнічними основами. Саме тому останнім часом усвідомлюється важлива роль релігії, як духовного чинника українського суспільства. Вона відіграє велику роль у процесах національної етноінтеграції й етноіндивідуалізації, є складником духовної культури, яка постає механізмом передачі нагромаджених суспільством різноманітних цінностей і традицій, охоплює сферу духовного виробництва. Національне відродження України, проголошення суверенітету, певною мірою сприяло підвищенню ролі церкви в її суспільному житті. Адже церква Христова була орієнтиром, компасом українства у вирі не тільки загальнонаціональних, але й світових глобальних явищ і подій, оскільки своїми засобами впливу на духовний світ людей формувала їх світогляд, поведінку, спосіб життя. На тернистих шляхах історії на противагу агресивним, загарбницьким культурам і релігіям, українці протиставляли свою високу православну віру, національну культуру як захисну національну силу, що підзаряджала, відновлювала і розвивала цілющі джерела національної духовності, глибинні витoki національної свідомості, могутні потенції національного визвольного руху.

Панування матеріальних інтересів і потреб людей в їхньому повсякденному житті часто відтісняє в їхній свідомості духовні цінності на друге місце, а іноді й повністю. На жаль, це затримувало й затримує відновлення єдності та духовний розвиток українського народу. В Україні для її відставання в духовному розвитку було достатньо причин, адже століттями українці були підпорядковані зовнішнім силам, мали колоніальний статус, не мали власної державності, частинами входили до складу чужоземних держав, територіально і політично були роз'єднані, піддавалися русифікації, колонізації та іншим видам денационалізації.

Складником національної ідеї, у змісті якої органічно вплетені національна солідарність, патріотизм, усвідомлення єдності народу, виступає ідея соборності. Слово «соборність» означає вільну духовну єдність людей як у церковній так і в мирській спільноті. Соборність – це загальна, органічна ознака будь-якої нації, неодмінна умова її розвитку й процвітання. Вона означає, по-перше, об'єднання в одне державне ціле всіх земель, які заселяє конкретна нація на суцільній території. По-друге, соборність не обмежується лише ідеєю збирання етнічних земель у рамках національної держави, а передбачає також духовну консолідацію всього населення країни, єдність усіх її громадян, незалежно від їхньої національності. Нарешті, соборність невіддільна від досягнення реальної державності, забезпечення справжнього суверенітету і незалежності народу, побудови процвітаючої демократичної національної держави. Для України дане питання особливо значуще і буде актуальним ще довгий час, бо нині проблема в тому, що українці роз'єднані не територіально, а за етнопсихологічним станом. Тому для українського народу, нагальним є питання щодо об'єднання навколо спільного стрижня, яким є українська державність, українська ідентичність. Сила нації – в її єдності.

Висновки. Підбиваючи підсумки необхідно вказати на наступне: 1) Мова – явище системне, її функції постають не ізольовано, виявляються у взаємодії. Відсутність чи неповнота використання якоїсь із них негативно впливає на мову загалом, а це, у свою чергу, відбивається на долі народу. Отже, мова є дзеркалом національної ментальності; 2) В Україні українська мова не є повноприсутньою в суспільному житті. Вона витіснена на периферію засобів масової інформації, наукового життя, зрештою, і міського побуту. Працездатність української мови паралізується, таким чином, гальмується її внутрішній розвиток, звужується простір спілкування нації. Зазвучати повноцінно в міському побуті і в усьому суспільному житті українська мова зможе лише унаслідок тривалого процесу її соціально-культурної емансипації, починаючи зі створення відповідної мовної атмосфери, підвищення привабливості й інформативності та інтелектуальної насиченості українського друкованого слова, впровадження української мови в комп'ютерні та Інтернет-технології, які є побутом уже не майбутнього, а сучасності. Для українців питання мови набуває значно більшого масштабу та значущості, ніж для будь-якого іншого народу, оскільки йому потрібно не просто зберегти, а спочатку відродити свою мову; 3) Велике значення матиме всебічний прогрес України як держави. Тільки він зможе піднести почуття національної гідності в масі населення, а отже, й почуття відповідальності за свою культуру і мову; 4) Одним із вагомих чинників життя кожного народу, його політичної діяльності постає релігія, яка на рівні світоглядному через моральні та етичні приписи й норми впливає на життя народу та кожної людини. Початок XXI ст. в релігійному житті українського народу позначився докорінними змінами: стрімко зросла мережа релігійних організацій, збільшилася кількість вірян, церква із переслідуючої і уполісованої владою інституції перетворилася на активний елемент соціуму; 5) Проблема соборності України навіть й після двох з половиною десятиріч Незалежності є актуальною, не втратила свого ціннісного значення. Хоча український народ територіально і політично єдиний, проте духовно він продовжує бути роз'єднаним. Побуває навіть думка про «національно свідомий» західний регіон України і «національно несвідомі» її східні та південні райони. Існує конфесійна роз'єднаність українців. Таке протиставлення одних районів України іншим за рівнем національної самосвідомості, актуалізують проблему української соборності як у теоретичному, так і

практично-політичному ракурсах; 6) Культурні та ментальні відмінності між українцями Сходу та Заходу існували й існують, вони отримали назву «синдром Збруча», однак наші співвітчизники завжди прагли єдності, завжди були єдиною нацією; 7) 22 січня – День Соборності (День Злуки) України – свято, що відзначається щороку в день проголошення Акту возз'єднання Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки. Цього року вся українська спільнота відзначила вже 97-му річницю другого, після Дня Незалежності та з позиції державної значимості, свята нашої країни. Відзначення цієї події на державному рівні ще раз свідчить про безсилля будь-яких спроб роз'єднати український народ, протиставити українців один одному; 8) Ідея духовного єднання українського народу затребувана в суспільстві, оскільки існує об'єктивна необхідність самопізнання народом самого себе, своєї сутності, а, відповідно, обґрунтування самоцінності та самозначимості свого існування. Проте пошук шляхів духовної єдності ускладнюється тим фактом, що пострадянське суспільство перебуває у стані духовного зубожіння; 9) Питання духовного єднання нації, утвердження духовних цінностей у житті соціуму мають принципове значення, коли йдеться про основні вектори розвитку майбутнього українського народу та державотворення; 10) За умови духовної єдності українського народу, Україна зможе стати активним учасником світових культурних, політичних та економічних відносин; 11) Духовне відродження українців сприяє підвищенню моралі й етики чи, принаймні, збереженню їх рівня в умовах панування матеріальних інтересів; 12) Основним завданням держави щодо формування та розвитку духовних цінностей соціуму є не уніфікація ціннісної системи, а створення та забезпечення оптимальних умов для повної духовної самореалізації та самоствердження особистості та громадянина. Без розвинутої духовної сфери досить важко уявити розвинене суспільство людей; 13) Тотальна всеохоплююча корупція, зневіра в суспільстві, втрата ціннісних орієнтирів буття, цинізм, відчай, внутрішня еміграція відбуваються не лише через фінансову чи суто політичну кризу. Визначальною причиною руйнівних суспільних, економічних та політичних змін у соціумі є цінності духовні. Соціально-економічні, політичні проблеми лише прискорюють та ускладнюють трансформаційні зміни в житті українського народу; 14) Нова ера потребує нової філософії, нової граматики мислення. Вкрай рідко можна спостерігати, настільки внутрішньо суперечливе поєднання різних історичних традицій, міфів, культурних моделей, як в Україні. Таке культурне розмаїття та існування багатьох культур є джерелом багатства, проте може спричинити глибокий конфлікт і зіткнення ідентичностей. Це ті глобальні проблеми, що постають перед усіма націями світу, але особливістю української ситуації є те, що найголовніші атрибути нації – національна свідомість, національна держава та економіка – є надто слабкими. Всі ці чинники в сукупності з небезпекою, яку несе з собою глобалізація, кидають виклик українській нації, її існуванню.

Література

1. Лазоренко Т. Г., Рибалко В. С. *Основи моралі й етики, їх значення в житті народів: посібник* / Т. Г. Лазоренко, В. С. Рибалко. – К.: Преса України, 2009. – 128 с.
2. Слободянюк П. *Українська церква: історія руїни і відродження* / П. Слободянюк. – Хмельницький, 2000. – 266 с.
3. Смолінська О. Є., Ваврін С. І. *Українська мова за професійним спрямуванням: навч. посібник* / О. Є. Смолінська, С. І. Ваврін. – Львів: СПОЛОМ, 2009. – 236 с.
4. Іван Огієнко [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.shron.chtyvo.org.ua/Ohiyenko_Ivan/Ridna_mova.pdf. – Назва з титул. екрана.
5. Кавказ. Тарас Шевченко. *Повне зібрання творів. Том 1. - Ізборник* [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.litopys.org.ua/shevchenko/shev139.htm>. – Назва з титул. екрана.
6. Леся Українка – «І ти колись боролась, мов Ізраїль» [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: www.l-ukrainka.name/uk/Verses/Alone/ITyKolys.html. – Назва з титул. екрана.
7. Гринчишин Н.І. *Проблема духовного та національного відродження українського суспільства: соціально-філософський аспект* [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.eprints.cdu.edu.ua/360/1/N210p094-098.pdf>. – Назва з титул. екрана.
8. Роль християнства у житті українського народу [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.mitropolia.kiev.ua/dorovid-protiuyereya-dionisiya-martishina-na-kruglomu-stoli-rol-xristiyanstva-u-zhitti-ukrainського-narodu/>. – Назва з титул. екрана.
9. Дні інформаційного суспільства - [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/infpol/.../e3996411-35f8-4fd4-869b-b52c2fa60be1.pdf>. – Назва з титул. екрана.

УДК 81'272:316.356](477)

СУЧАСНА МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ОБ'ЄДНАННЯ НАЦІЇ ЧИ ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ

Ігор Чикайло,

старший викладач кафедри українознавства Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького

Розглянуто роль державної мови у формуванні національної свідомості громадян, становлення української мови як державної, окреслено сучасну мовну ситуацію в Україні та можливі варіанти її подальшого розвитку.

Ключові слова: державна мова, мовна політика, русифікація, національна ідентичність, консолідація нації. *The role of the state language in formation of the national consciousness of citizens, an establishment of Ukrainian as the state language are revealed, the modern language situation in Ukraine and possible versions of its development are outlined.*

Key words: state language, language policy, russification, national identity, consolidation of the nation.

Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не було, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх шарів і прошарків суспільства і кожної окремої людини. Мова – це головне знаряддя соціалізації, тобто перетворення біологічної істоти у соціальну, у члена певного суспільства. Мова бере участь у творенні людини. Вона є соціальним феноменом людської свідомості, що виразно виявляється в її реагуванні на соціальні чинники. Соціальна природа мови, її формування і розвиток під впливом суспільних факторів зумовлюють і помітні зворотні процеси впливу мовних факторів на соціальну діяльність людини, її політичну реалізацію. Питання зв'язку політики і мови набуває неабиякого значення для визначення не тільки майбутнього у мовному розвитку країни, а й для усвідомлення соціальних наслідків тієї чи іншої державної мовної стратегії та формування національної свідомості громадян. Державна мова суттєво впливає на формування національної самосвідомості громадян будь-якої держави, зокрема й України.

Актуальність теми полягає у тому, що у будь-якій країні, яка перебуває на перехідному етапі, має місце становлення національної самосвідомості її громадян. Державна мова у цьому процесі відіграє провідну роль. Мова обслуговує культуру, комунікацію соціальних верств, територіальних і професійних груп, робить можливим обмін інформацією між ними, що сприяє здійсненню соціальної взаємодії у суспільстві. Державна мова постає символом етнічної спільноти та єдності всіх членів суспільства. Державна мова набуває політичного змісту в міжетнічних відносинах, коли один із етносів політично домінує над іншим. Це відбувалося у відносинах між етносами колоніальних і напівколоніальних країн та їх метрополій, а також у більшості багатонаціональних країн. Нерівноправність автохтонних мов часто-густо закріплюється законодавчо і набуває характеру юридичної нерівноправності, що і спостерігається нині в Україні. На мовному підґрунті в Українській державі знову постала проблема загрози єдності нації.

У процесі роботи над розвідкою використовувалися теоретичні дослідження з питань мовної політики як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (І. Огієнко, Г. Касьянов, В. Кривошеїн, О. Куць, В. Лизанчук, А. Масенко).

Мета дослідження – на основі розвідок з політології, філології визначити вплив мовної політики в Україні на стан національної свідомості населення.

Мала енциклопедія етнодержавознавства тлумачить мовну політику як «сукупність ідеологічних настанов, нормативних актів та практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мови в певному напрямі» [3, с. 533]. Від мовної політики залежить мовна ситуація у суспільстві – уряд може стимулювати розвиток багатомовності в державі, стримувати і звужувати функціонування мов недержавних націй, нерідко доводячи їх до цілковитого вимирання. У кожній державі мовна політика є складником національної політики і віддзеркалює її принципи, відповідає панівній ідеології. Спрямування і форми провадження мовної політики детерміновані суспільно-політичним ладом, політичним режимом, міжетнічними відносинами. Мовна політика здатна або закріплювати привілеї панівної мови, вабо сприяти зняттю міжнаціональної напруженості за допомогою підтримки мов національних меншин. Оскільки мова тісно пов'язана з мисленням і психологією людини, вона несе в собі і поширює усталену систему цінностей у вигляді сукупності понять. Поняття формують численні семантично-лексичні мережі, за допомогою яких не тільки передаються, а й індукуються людиною думки та поняття, тобто її свідомість. У процесі спілкування це дає можливість співпереживати, бути однодумцем. Саме так на єдиній мові, передусім рідній, історично формується нація як «спільнота переконаних однодумців, які закладають гарантію патріотичної єдності з метою розвитку власного політичного утворення, нормативних актів і технології діяльності державних інституцій» [2, с.190]. Як будь-яке суспільство вдосконалюється, розвивається через засоби мови, так і держава починається з мови, ґрунтується на ній. Можливість мови проникати у внутрішній соціальний світ є передумовою створення міцної держави. Слушною з цього приводу є думка професора О.М. Куця: «Мова однаково спрямована як у внутрішній, так і в зовнішній світ людей. Цим вона забезпечує єдність індивіда і суспільства, безперервне їхнє взаємозбагачення і взаємопідтримку» [1, с. 8]. В онтологічному та етнопсихологічному плані мова постає як один з найважливіших феноменів національного буття. Іван Огієнко у своїй праці «Українська культура» зазначав: «Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. В мові – наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психики, це найперша сторожа нашого психичного Я і поки живе мова – житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорушиться поміж дужчим народом» [5 с.239-240]. Якщо політику можна розглядати як боротьбу за владу, то мовну політику – за владу над людським мисленням і світоглядом. Часто мовну політику в державі використовують як засіб маніпуляції громадською думкою. Це перешкоджає виконанню державною мовою консолідуючої функції та загрожує єдності української нації. На жаль, у сучасній Україні простежується цілеспрямоване бажання певної частини громадян замінити українську мову російською в усіх сферах життя. Мовне питання не є таким несуттєвим, як може видаватися на перший погляд. Вимога надати статус державної російській мові є прихованим приводом до розколу України, а це вже наступ на цілісність держави, питання національної безпеки. На сьогодні українська мова є тим чинником, який має об'єднати різні за менталітетом східну та західну частини України. Переконані: впровадження другої державної мови розірве цей зв'язок і може призвести до розколу всередині держави.

Розглянемо історичний контекст становлення української мови як державної, який допомагає зрозуміти, наскільки загрозливою є двомовність для України. У час перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського українська, або, як її тоді називали, західноруська мова, стала мовою великокняжчої канцелярії, урядових актів, князівського листування, переказів. Після прийняття Кревської унії 1385 р. почався процес поступового звуження адміністративно-державних функцій української мови. Загальнодержавною стала латинська, а пізніше – польська. Початок жорсткій політиці щодо української мови дала нищівна для України Переяславська угода 1654 р. Почався процес обмеження й ліквідації української автономії та активна русифікація українських земель, особливо після перемоги Росії під Полтавою 1709 р. У 1720 р. було заборонено друкувати книжки українською мовою, а українські видання церковнослов'янською мовою наказано порівнювати з російськими виданнями для того, щоб уникнути найменшої різниці. Ці події стали початком цілеспрямованої русифікації України, спроби знищити українську націю та державність, які Росія провадила з метою повністю розчинити український етнос у російському. Русифікацію України було посилено за Катерини II, після скасування гетьманства і зруйнування Запорізької Січі. Другій Малоросійській Колегії під проводом П. Румянцева-Задунайського було доручено здійснити широку програму русифікації України, встановлюючи російську мову як обов'язкову в школах, єдину у друкованих виданнях тощо. Русифікація України посилювалась у другій половині XIX ст.: Валуєвський циркуляр 1863 р. та Ємський указ 1876 р. загальмували український літературний процес до революції 1905 р. Навіть після 1905 р. залишилися обмеження щодо української мови й літератури, а під час першої світової війни український друк в Україні було практично повністю заборонено [1, с.142-143]. Після короткочасного припинення політики асиміляції України внаслідок розпаду Російської імперії у 1917 р. її було відновлено комуністичним режимом Радянського Союзу на початку 30-х рр. XX ст. На відміну від попереднього періоду, зросійщення України здійснювалось інтенсивно, планомірно й системно, у незрівнянно ширших масштабах та із застосуванням найжорстокіших і найвитонченіших методів аж до умисного знищення мільйонів носіїв української мови, особливо, української національної еліти. Відправним пунктом для цього стало примусове вивчення російської мови у школах з 1938 р., а також спотворення Українського правопису 1933 р. як основного мовного кодексу. Цим новим правописом створено радянсько-російську норму української мови, яка дійсна й досі та закріплена Українським правописом 1933, 1946 та 2007 рр. З метою створити так званий єдиний радянський народ на початку 1960-х рр. у системі АН СРСР було створено наукову раду з проблем «Закономірності розвитку національних мов у зв'язку з розвитком соціалістичних націй». Ця програма поділила мови на так звані перспективні і неперспективні, так як «сфера їх подальшого функціонування далеко не однакова». До перших, крім «великої російської мови», зарахували вірменську, грузинську, латиську, литовську, естонську. Решта мов, серед яких й українська, потрапили до неперспективних [4, с.50]. Процес неухильного витіснення української мови з багатьох сфер життєдіяльності та процес зменшення носіїв української мови не зупинило навіть тимчасове надання українській мові статусу державної 1989 р. й подальше закріплення цього статусу як одного з елементів конституційного ладу країни у Конституції незалежної України.

Тож нинішню мовну ситуацію в Україні потрібно розглядати як результат незавершеного асиміляційного процесу примусового перетворення українськомовної спільноти на російськомовну, що здійснювався з метою повністю розчинити український етнос у російському і знищити українську Україну. Світовий досвід розв'язання проблем у сфері мовної політики показує, що мовне питання в різних країнах розв'язувалося майже однаково – на державному рівні. Набуваючи статусу державної, мова стає важливим чинником міжнаціональних відносин і стабілізації чи дестабілізації суспільства. Проаналізувавши досвід інших країн, можна зробити висновок, що утвердження в Україні російської мови як другої державної не є виправданим з таких причин: по-перше, у країнах де існує кілька офіційних мов, наявні беззаперечні підстави для цього, а в Україні крім політичної спекуляції, немає жодної причини запроваджувати другу державну мову; по-друге, у жодній країні, де існує рідна мова корінного народу, яка ще не остаточно утвердилася, не вводилася друга державна. На значній території України продовжує існувати підданський русофільський тип масової історичної свідомості. У свою чергу такий тип свідомості обґрунтовує вищість російської мови над українською та слугує стимулом переходу на російську мову спілкування. Звідси – природна реакція людей з таким типом історичної свідомості на проблему захисту української мови як «засіб дискримінації російської мови». Відсутність спроб держави пов'язати важливі історичні події місцевого значення з новітньою інтерпретацією історії України будуть означати консервацію нинішнього типу історичної свідомості та зверхнього ставлення до української мови. Із загостренням мовного питання зростає загроза процесові формування єдиної української громадянської ідентичності. Мовний поділ накладається на поділ суспільства за ставленням до історії країни, за регіональними політичними вподобаннями, за вектором їх цивілізаційного вибору. Виникає загроза протиставлення україномовних та російськомовних громадян, що зрештою приведе до формування двох полярних, самодостатніх громадянських ідентичностей, локалізованих у різних регіонах держави.

Висновки. Українська мова є одним із небагатьох чинників консолідації нації і народу. Але доки вона залишається політичною гральною картою, яку періодично розігрують, доки політики за рахунок мови будуть вирішувати свої власні інтереси, доти ми будемо мати неефективну політику в мовній галузі. Виходячи з проаналізованих наукових матеріалів, присвячених проблемам мовної політики, можна зробити висновок, що мовна політика держави може мати два варіанти розвитку та впливу на національну свідомість громадян. У першому випадку державна мова може бути чинником національної консолідації, що об'єднує громадян усієї країни, які різняться за менталітетом та світоглядом. У другому випадку за хибно спланованої системи заходів мовної політики вона може стати основою серйозних соціальних розбіжностей та причиною конфліктів різних соціальних груп у державі.

Література

1. Куць О. М. Мовна політика у державотворчих процесах України: Навчальний посібник / О. М. Куць. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – 275 с.
2. Лизанчук В. В. Не лукавити словом / В. В. Лизанчук. – Львів: ЛНУ, 2002. – 560 с.
3. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України [Редкокол.: Римаренко Ю.] – К.: Генеза, 1996. – 942 с.
4. Масенко А. Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / А. Т. Масенко. – К.: Генеза, 2004. – 317 с.
5. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. З малюнками і портретами українських культурних діячів: курс, читаний в Українськiм Народнiм Університетi/ І. Огієнко. – Репр. відтворення вид. 1918 р. – К.: Абрис, 1991. – 272 с.

УДК 811:316.356.4(438)

МОВА ЯК ЗАСАДНИЧА ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (на прикладі мовної політики Польщі)

Ігор Чикайло,

старший викладач кафедри українознавства Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького

Малгожата Стох,

студентка медичного факультету Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького (Польща)

Висвітлено роль польської мови у відновленні державності Польщі, збереженні національної ідентичності та розвитку культури. Проаналізовано основні законодавчі документи, які спрямовані на належне використання та захист польської мови.

Ключові слова: національна ідентичність, мова, захист польської мови, поширення польської культури і мови.

It is reported on the role of Polish in reestablishment of the statehood of Poland, preservation of the national identity and cultural development. The basic legal documents aimed at the proper use and protection of Polish are analyzed.

Key words: national identity, language, protection of Polish, spreading of Polish culture and language.

Після трьох поділів 1772, 1793 і 1795 рр. Річ Посполита перестала існувати як держава, а її територію розділили між собою Австрія, Прусія та Росія. Відновлення Польської держави відбулось більше як за сто років у 1918 році, проте, справжня незалежність розпочалась після переходу від Польської Народної Республіки до справжньої незалежної, демократичної Польщі. Впродовж цих двохсот років, як пише професор Адам Павловський, «за відсутності власної території та суверенних державних інститутів, важливим або й найважливішим визначником національної ідентичності була мова» [4, с. 8]. Станом на сьогодні польська мова є однією з найрозвиненіших західнослов'янських мов північної (лехітської) підгрупи, яка поширена на території Західної Європи. Вона є офіційною державною мовою Республіки Польща. За кількістю носіїв польська мова посідає третє місце серед слов'янських народів (після російської та української). Її носії проживають у США (близько 8 млн. осіб), Німеччині (1,5 млн.), Франції, Бразилії, Білорусі, Канаді, Україні, Англії, Австралії, Аргентині та Росії (близько 10-15 млн. осіб) [1, с. 3]. На сьогодні, за різними даними, польською мовою розмовляє від 39 до 48 мільйонів осіб. [3, с. 80].

Польща приділяє значну увагу захисту своєї мови. Конституція Польщі у ст. 27 визначає, що єдиною державною мовою є польська мова. У статті наголошено, що це не порушує прав національних меншин. [2, с.4]. Закон Польщі «Про мову» був прийнятий 7 жовтня 1999 року і скасував чинність попереднього закону «Про державну мову та мову здійснення влади органами публічної адміністрації та місцевого самоврядування» від 30 листопада 1945 року. У преамбулі закону «Про мову» зазначено, що, «врахувавши історичний досвід, коли боротьба ворогів та окупантів з польською мовою була інструментом знищення народності», вона «становить основний елемент національної ідентичності і є багатством національної культури» [5, с. 1]. Також в преамбулі говориться, що з огляду на глобалізацію існує необхідність захисту польської мови, а також сказано, що «збереження і розвиток польської культури можливі лише через захист польської мови» [5, с. 1]. Усі державні органи Польщі, публічні інституції та громадяни зобов'язані захищати польську мову. Важливими є положення статті 3 Закону, де сказано, що захист польської мови полягає у правильному використанні польської мови та протидії її вульгаризації, поширенні знань з польської мови та пошані до діалектів, поширенні польської мови у світі та підтримці вивчення польської мови за кордоном [5, с. 1]. Практика показує, що зазначені у цій статті положення виконуються реально. Є надзвичайно багато курсів вивчення польської мови для іноземців, мовних центрів з вивчення польської мови для іноземців у різних містах Польщі, а також різноманітні онлайн курси. Також існують державні програми та стипендії для осіб, які хочуть приїхати до Польщі та вивчати польську мову. Держава пропонує різні гранти для реалізації проектів пов'язаних з поширенням польської культури та мови, а також культурні обміни, за якими до Польщі приїжджають іноземці з метою ознайомлення з польською культурою та вивчення польської мови. У свою чергу польські громадяни їдуть за кордон знайомитись з культурою інших країн. Згідно з положеннями Закону всі міжнародні договори, які підписує Польща, мають бути перекладені на

польську мову. Стаття 7 Закону зобов'язує використовувати польську мову у відносинах між споживачами, а також у трудових відносинах [5, с. 2]. Звичайно, з цієї норми є винятки, наприклад, якщо працівник є іноземцем тощо. Назви всіх товарів та послуг, а також усі пропозиції, гарантійні умови, чеки, застережна інформація для споживачів повинні бути польською мовою. Якщо продукти імпортовані з-за кордону, незалежно, чи з країни – члена ЄС чи з іншої, обов'язково має бути наклейка з перекладеною на польську мову характеристикою товару. Реклама також має бути лише польською мовою. Контроль за дотриманням використання польської мови у відносинах між споживачами та у трудових відносинах здійснює Управління Захисту Конкуренції та Споживачів, Торгова Інспекція, а також Державна Інспекція Праці [5, с. 3]. Ці норми також чітко виконуються, оскільки без знання польської мови знайти постійну роботу у Польщі досить важко. Можна працювати на сезонних роботах чи за цивільно-правовим договором, але для працевлаштування за трудовим договором знання мови є обов'язковим. Наприклад, лікар з України, який бажає працювати за трудовим договором у Польщі, крім проходження спеціалізованих курсів повинен скласти іспит з польської мови. Вимога ця є обов'язковою для іноземців. Незнання мови для іноземця, який хоче працевлаштуватися, може бути проблемою, оскільки всі документи складаються на польській мові, а несовісні працевластувачі часто використовують незнання мови працівником у своїх корисних цілях. У кінцевому результаті такі працівники часто працюють без винагороди або за меншу, ніж передбачалося. Відповідно до статті 9 Закону «польська мова є мовою навчання та мовою екзаменів, дипломних робіт у державних та недержавних школах усіх типів, у закладах освіти та в інших освітніх інституціях, якщо законом не передбачено іншого» [5, с. 3]. З цього правила звичайно існують винятки, оскільки в університетах за згодою наукового керівника студенти-іноземці мають право писати дипломну роботу або докторську дисертацію на іншій, ніж польська, мові. Поширення польської мови та захист її правильності є законодавчим обов'язком публічного телебачення та радіо. Усі телепрограми та фільми на телебаченні транслюються лише польською мовою. Фільми у кінотеатрах показують в оригіналі з польськими субтитрами. Левову частку книжкового ринку Польщі займають книжки польською мовою. Усі назви та інформація в органах громадської адміністрації, місцевого самоврядування, а також у публічних місцях та громадському транспорті обов'язково мають бути польською. У Польщі працює Державна Комісія Підтвердження знання Польської Мови як іноземної, де можуть скласти іспит з польської мови іноземці або громадяни Польщі, які постійно проживають за кордоном. Дорадчим органом з питань вживання польської мови та її стану є Рада Польської Мови. Відповідно до частини 2 статті 12 Закону «Про мову» Рада кожні два роки подає до Сейму та Сенату звіт про стан захисту польської мови [5, с. 4].

Мова для поляків є своєрідною кам'яною стіною, яка захищає їхню культуру та національну ідентичність. У 70 – 80 роках ХХ століття мовна політика Польщі була зосереджена на боротьбі із запозиченими словами та з непольськими формами слів. Наприклад, у польській мові, на протиположний загальнопоширеним у світі назвам та іменам, є суто польські назви, зокрема: Італія – це *Włochy*, Мікеланджело – *Michał Anioł*, Рене Декарт – *Kartezjusz* та багато інших прикладів. У Польщі існують свої мовні проблеми. Наприклад, мешканці Шльонська мають свою «мову», яка відрізняється від польської та, яку людині, яка розмовляє чистою польською, зрозуміти досить важко. Між мовознавцями ведеться дискусія: шльонська мова чи все ж таки шльонський діалект. У 2006 році був винесений проект закону про надання шльонському діалекту (чи, як часто пишуть у польській літературі, етнолекту) статусу регіональної мови. Проте проект так і залишився на своїй початковій стадії. Свій діалект мають також жителі гір (*górale*). Але не можна цілковито твердити, що це інша мова, хоча цей діалект має яскраві характерні ознаки, які створюють певні проблеми для мешканців гір громадянами Польщі з інших регіонів. Та, незважаючи ні на що, поляки оберігають та захищають свою мову і кожен поляк, незважаючи на те, у якій частині країни він живе, знає і розмовляє польською. Таким чином, одномовність у Польщі можна вважати засадничою основою національної ідентичності поляків. Велику перевагу одномовності Польщі відзначив режисер фільму «Добровольці Божої Чоти» Леонід Кантер. Після показу цього фільму у Кракові йому поставили питання щодо мови: чи є проблема з українською та російською мовами на українському східному фронті. Відповідь була своєрідною: у Польщі всі розмовляють польською і ворогів цілісності польської держави та її незалежності легко можна було б ідентифікувати. Однак в Україні інакше: є багато російськомовних українців, які віддано борються за Україну, але є й противники територіальної цілісності України, які також розмовляють російською. Тож буває важко встановити чи це російськомовний українець, чи справді, ворог.

Висновки. Польща завжди ревно оберігала свою мову, культуру і традиції, що стало запорукою її розвитку як держави та збереження національної ідентичності. Виходячи з вищевикладеного, можна з певністю стверджувати, що мова – це зброя, без якої дуже важко, чи правильніше неможливо, виграти боротьбу за незалежність.

Література

1. Войцєва О.А. Польська мова: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге видання. – Чернівці: Букрек, 2010. – 384 с.
2. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. z dnia 16 lipca 1997 r. Art. 27.*
3. *Lisek, Grzegorz. 2011: Polityka językowa Polski I jej sąsiadów na przykładzie Republiki Czeskiej i Republiki Słowackiej. Język, Komunikacja, Informacja, nr 6, s. 79-89.*
4. *Pawłowski, Fdam. 2006: Problemy polskiej polityki językowej w Unii Europejskiej. Socjolingwistyka, nr 20, s. 7-17.*
5. *Ustawa z dnia 9 października 1999 r. o języku polskim. Dz. U. 90/1999 z dnia 8 listopada 1999 r. poz. 999.*

**МОВА, НАРОД, КУЛЬТУРА:
ЗБЕРЕЖЕННЯ МОВИ ЯК ЗАПЛУКА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ**

Карина Ярова,

старший викладач кафедри українознавства Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького,

Олена Дробот,

викладач кафедри українознавства Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького

Предметом дослідження статті є мова як унікальна ознака етносу, зв'язок мови із національною свідомістю, народною самоідентифікацією. Проаналізовано зв'язок мови із українською національною ментальністю.

Ключові слова: нація, мова, самоідентифікація, національна свідомість.

The article treats language as a universal indicator of nation and tackles language in relation with the national awarness and Ukrainian words outlook.

Key-words: nation, language, national awarness, nation self-identification.

Наша українська мова – одна з п'яти з половиною або навіть із шести тисяч мов сучасного світу. Люди, що розмовляють цими мовами, можуть мати однакові думки і почуття, але виражають їх по різному, кожен своєю мовою, як схожими одна на одну, так і зовсім не схожими.

Вам звичайно, знайоме відоме біблейське оповідання про те, як Бог покарав людей, що нібито будували височенну вежу, щоб піднятися нею на небо, урізноманітвивши мови так, аби різні люди не могли прозутися між собою. Ця легенда характерна для далекого минулого людства. Однак навіть сучасна наука не може дійти порозуміння в питанні, чи була в прадавніх пращурів теперішніх людей одна мова, чи в різних куточках світу, де оселялися люди, почали зароджуватися мови різні. Елементи майбутньої науки про мову можна прослідкувати у греків та римлян у Європі, у індусів в давній Індії. Для становлення мовознавства як окремої науки про мову потрібно було вивчення не однієї окремої мови, а багатьох мов світу, зважаючи на їхні зміни в часу і просторі. Таке вивчення стало можливим внаслідок зіставлення вже існуючих і розвинених мов та ознайомлення з мовами раніше невідомими. До другої половини 19 ст. теоретичне мовознавство було відомим під назвою «порівняльної граматики». У 1861 р. англійською мовою було видано «Лекції щодо науки про мову» англо-німецького мовознавця Макса Мюллера (1823-1900). Німці називали цю науку Sprachwissenschaft, а французи – la linguistique. Від цих слів саме походять терміни «мовознавство» та «лінгвістика». Саме мовознавство як одна з гуманітарних наук є невід'ємною частиною культурології і, так чи інакше, пов'язано з багатьма іншими науками. Мовознавство розглядає зв'язок між мовою і культурою нації, між мовою і національною свідомістю. Коли йдеться про поняття «мова», «народ», «культура», ми розуміємо, що всі вони пов'язані одне з одним, проте цей зв'язок не є нерозривним. В історії людства є немало прикладів, коли завойованим народам довелося засвоїти мову та культуру своїх завойовників. Наприклад, кельтські народи в Європі засвоїли мову та культуру римлян. Траплялися і протилежні випадки. Завойовники, що прийшли на Балканський півострів із берегів Волги (булгари) на території сучасної Болгарії засвоїли мову та культуру завойованих ними слов'ян. Але цілком зрозуміло, що саме завойовники нав'язують свою мову завойованим ними народам (наприклад, як у Латинській Америці). У теперішній час ні географічне поширення, ні мови, ні культури безпосередньо не пов'язані з поділом людства на національності. Якщо хтось гарно і вільно розмовляє українською, не означає, що він є українцем за походженням. Можна зустріти людину, що не говорить мовою своєї національності, бо з якихось причин (частіше історичних або політичних) батьки жили за кордоном і спілкувались переважно мовою країни їхнього перебування, хоча, звісно, таких випадків мало. В подібних випадках багато залежить і від мовної політики, яка проводиться в кожній окремій державі.

Від початку проголошення державної незалежності України питання функціонування української мови як державної набуло особливого значення. «Важко віднайти аналогі в світі, де б мовна ситуація в країні так впливала на сторони суспільного життя, а також на перспективи розвитку молоді держави» [1]. Це викликано низкою чинників, серед яких варто виокремити тривалий період політики утискання української мови і культури; наявність в країні регіонів з неоднорідними національно-культурними і мовними соціально-політичними традиціями, як: Схід-Захід (умовний поділ таких регіонів на україномовні та російськомовні), причому поділ цей не є суто етнічним. Процеси державотворення актуалізували проблеми мови як потужного засобу формування національної свідомості. Саме процес національної самоідентифікації безпосередньо пов'язаний з мовою. Утвердження української мови як мови української нації змушує розглянути питання мови в контексті її зв'язку із національною свідомістю.

Серед учених досі немає єдиного підходу до визначення поняття національної самосвідомості, оскільки існують різні погляди щодо розуміння і сутності її змісту. Це обумовлено як складністю самого суспільного феномену, так і неможливістю повноцінного його дослідження упродовж тривалого часу, оскільки у радянський період етнопоблематика перебувала під тиском тоталітарної ідеології і, замість акцентування на тих чи інших ознаках певної нації, акцент робився саме на знищення цих ознак. Після розпаду Радянського Союзу з'явилась реальна можливість неупередженого дослідження етнопоблематичних проблем суспільного розвитку. Аналіз наукової літератури свідчить, що більшість

дослідників визначають категорію «національної самосвідомості» через категорію «усвідомлення», виділяючи мову як одну із важливіших її характеристик.

Доведено, що мова і свідомість тісно пов'язані між собою і не існують одна без одної. Свідомість – це відображення дійсності нервово-мозковою системою людини, усвідомлення буття, суб'єктивний образ світу. Вона охоплює як раціональне, так і чуттєве відображення дійсності, як пізнавальне, так і емоційно-оцінне ставлення людини до світу. Національна свідомість – це не просто відображення дійсності індивідами, що належать до однієї нації. Як зазначає І.Кресіна [5], це цілісна система духовних феноменів нації, у яких відображено її сумісні потенції і смисложиттєві інтенції. Вона постає універсальним центром зосередження інтересів, прагнень, сподівань нації. Найважливішим складником національної свідомості є етнічна і національна ідентичність. Одним з таких ідентифікаторів безпосередньо постає мова. У свідомості більшості людей поняття «мова» і «народ» тісно пов'язані, тобто один народ – це ті, хто розмовляє однією мовою. Саме мова об'єднує народ і відрізняє його від інших. Таким чином, етнічний і мовний розподіл взаємопов'язані і, як правило, збігаються. О. Потебня писав, що «єдиною прикметою, за якою ми визнаємо народ, і разом з тим, єдиною і незмінною нічим умовою існування народу є єдність мови» [6]. Заслуговує на увагу, на жаль, небезпідставна існуюча думка щодо мови і свідомості: в Україні і досі є значний відсоток людей, яких можна відокремити в категорію «радянськосвідомих», або, ще гірше – «москвосвідомих». І проблема тут набагато глибша. Мовлення – це вияв свідомості, її лабіринтів, воно відбиває психосоматичний стан людини, показує рівень культури, духовності, свідомості. Натомість суржик – це хвороба, що зачіпає не тільки порушення мовної норми. Це проблема психічна, психологічна, гуманітарна.

Спільність мови, культури і самосвідомості є суттєвими ознаками нації. Літературна мова є найкращим продуктом розвитку нації, що вбирає в себе всі писемно-літературні традиції національного розвитку і кращі надбання народної творчості. Мова стає об'єктивним цементуючим феноменом нації. Мова поєднує людей більше ніж класова, релігійна, партійна належність, а іноді навіть більше, ніж етнічна належність. «Хто якою мовою думає, той до того народу належить», - писав син датчанина і німкені учений В. Даль.

Коли населення США почало усвідомлювати себе окремою нацією, бажання національного відокремлення стимулювало виникнення і розвиток американського варіанту англійської мови, що зафіксований у відомих словниках (Noah Webster – «American English»).

Визначальне і стабільне в духовності нації, в її ідейно-моральних засадах належить особистості, через яку розкривається національно-культурний тип людини. Але суспільні процеси багатьох десятиліть української історії не стали сприятливим ґрунтом для національної свідомості. Сьогодні із надзвичайно позитивними націєтворчими концептами в українській національній свідомості можна відзначити чимало комплексів неповноцінності, довічно гнобленої нації, другосортності, національної соромливості. Професор І. Ющук справедливо зазначає, що пошкоджену самоідентифікацію українського народу породжує не стільки недостатня обізнаність із своїм історичним минулим, а переважно викривлена мовна ситуація. На думку професора, можливість втратити Україною свого історично-інформаційного-культурного простору становить серйозну загрозу нашому суверенитетові, оскільки в сучасному індустріальному суспільстві ЗМІ мають величезний вплив на формування масової свідомості.

Висновки. Сьогодні ми маємо унікальну можливість «перепрограмувати себе, свою свідомість і самосвідомість». Визнання повноцінності і самодостатності української мови, надання їй гідного місця серед інших національних духовних цінностей, повага до неї як до національної святині, формують у людей уявлення про себе як про повноцінну самодостатню націю, яка здатна витворювати своє духовне життя.

Література

1. Снігур А. А./ Проблеми розвитку української мови як державної в сучасній Україні // Мова як чинник української ментальності. ЛНМУ імені Данила Галицького. Збірник статей. Випуск №1, с. 38
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство / Білецький А.О. // ArtFk – 1997 – Київ. – 223 с.
3. Ковальова Т. Мовний компонент національної самосвідомості як визначальний чинник мовної політики держави / Ковальова Т. – інтернет-ресурс.
4. Костриця Н.М. Мова як засіб формування національної свідомості / Костриця Н. М. - інтернет-ресурс.
5. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси / І. Кресіна. – К.: Вища школа, 1998. – 392 с.
6. Потебня А. Мысль и язык / А. Потебня - К.: Наукова думка, 1993 – 191 с.

УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ І НАУКОВА МОВА СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

УДК 811.161.2'27

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СОМАТИЧНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ірина Васильовська,

здобувач кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

Розглянуто особливості соматичних найменувань в українському термінотворенні. Проаналізовано специфіку творення українських соматичних слів-термінів. Дослідження виконано на матеріалі наукових видань та анатомічних англійських, латинських та українських словників.

Ключові слова: соматичний термін, медична термінологія, формування термінів.

Features somatic names in Ukrainian terminology. Specificity of creating word-Ukrainian somatic terms. The research was conducted on the material of scientific publications and anatomical English, Latin and Ukrainian dictionaries.

Keywords: somatic term, medical terminology, terms of formation.

Актуальним завданням термінології як науки є систематизація різноманітного медичного термінологічного матеріалу. Сьогодні українська наукова термінологія тяжіє до міжнародних стандартів, водночас значна увага дослідників спрямована на вивчення власне українських лексем. В англійській медичній термінології важливе місце займають власне англійські назви медичних понять.

Актуальність теми - активне дослідження в галузі термінотворення для виявлення особливостей при творенні власне українських медичних еквівалентів на основі мовної картини світу та національно-культурної специфіки. Комплексний аналіз охоплює семантичний та структурний аспекти. Необхідним є дослідження, у якому з'ясовуються семантичні наповнення медичних термінів, зокрема соматичних, в українській мові, визначаються номінативні типи аналізованих лексем.

Важливу роль у формуванні медичної термінології відіграє національний елемент у мові, що активно впроваджувався в кінці XIX – першій половині XX століття в Галичині. За таким принципом слов'янські мови (чеська, польська) робили усе для того, щоб очистити свою мову від чужих слів. За словами Т. Панько, сучасна мова науки і медицини висуває до термінів кілька вимог. Найважливішими з них є: 1) Термін має відповідати граматичній структурі відповідної мови. Для української термінології словотвірний афікс компонент **-томія (-ектомія)** передає значення *видалення*, наприклад: **тонзилотомія** – видалення мигдалин, **апендектомія** – видалення апендиксу; 2) Для терміна характерна дефінітивність, тобто кожен термін зіставляється з чітким окремим визначенням, яке орієнтує на відповідне поняття: **нирка** (лат. *ren, renis m*; грец. *nephros*) – життєво важливий парний орган у хребетних тварин, зокрема людини, що розташований в заочеревинному просторі; 3) Терміну властива відносна незалежність від контексту: **повіки** захищають передню поверхню ока від несприятливого впливу навколишнього середовища і сприяють рівномірному зволоженню рогівки і кон'юнктиви; 4) Термін повинен бути точним: *серце, кров, рука, вена*; 5) Термін має бути коротким: *артерія, нога, легня*, хоча така вимога в українській мові часто вступає в суперечність з вимогами точності, тобто повноти терміна: *надключичні нерви, внутрішня мембрана очного яблука*; 6) Термін має прагнути однозначності: *хребет, лопатка, горло*. Але однозначність треба враховувати в межах однієї терміносистеми.

Висновки. Конкретність та однозначність медичного терміна визначається тим, що в кожний елемент своєї актуалізації він диференціює тільки одне поняття в межах однієї парадигми понять загалом. Тому завданням медичної термінології є точний та лаконічний опис предмета, людини з усіма її станами та ознаками захворювання. Крім того, якщо представлений термін-словосполучення, то необхідно розглядати його як єдність з урахуванням значень усіх терміноелементів, розуміти їх і правильно зіставляти з еквівалентами в рідній мові.

УДК 811.161.2'373

ЦИРУЛЬНИКИ-ХІРУРГИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЦИНИ: СПЕЦИФІКА ЛІКУВАННЯ ТА СЛОВОВЖИВАННЯ

Наталія Дидик,

кандидат медичних наук, викладач кафедри ортопедичної стоматології
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Висвітлено деякі аспекти функціонування медичної науки та лікувальної справи в Україні XVI-XVIII ст., а також специфіку формування української медичної термінології вказаного періоду. Особливу увагу звернено на назви осіб, які лікували хворих, зокрема назви цирульників-хірургів, та, відповідно, на назви захворювань зубів.

Ключові слова: історія медичної термінології, лікарський порадник, назви давніх лікарів, термін на позначення хвороби зубів.

Barber-surgeon in the history of Ukrainian medicine: specificity of treatment and terminology

The article deals with some aspects of the functioning of medical science and medical affairs in Ukraine XVI-XVIII centuries., as well as the specific formation of Ukrainian medical terminology at that period. Particular attention is paid to the names of persons treated patients, including names of barber-surgeons, and accordingly, the names of teeth diseases.

Keywords: history of medical terminology, medical manual, the historic names of doctors, terms to describe diseases of the teeth.

Лікувальна справа та медична наука віддавна були в Україні на високому рівні та відповідали загальноприйнятим європейським нормам. Критика середньовічних лікарів у працях новітніх учених необ'єктивна і несправедлива; давньоукраїнські лічці не були такими невігласами, якими їх часто намагаються зобразити. А «давня українська медицина базувалася на трьох складниках: психотерапії (так лікував Агапіт – молитвою і зіллям), фітотерапії (лікування травами) та фізіотерапії (компреси, пов'язки, масаж, протирання, кровопускання, лазні та ін.)» [7, с.814]. Це аж ніяк не заперечувало активного функціонування медичної справи на українських землях завдяки різним методам та методикам (див. подану нижче схему).

1. *Народна медицина* – невід'ємна частина української традиційно-побутової культури, у якій відображено світогляд народу, акумульовано його досвід і знання (у вужчому значенні – це комплекс рецептів і прийомів лікування, що склався в народному середовищі і передавався усно від покоління до покоління. Простий люди міг удатися до одного зі способів лікування: звернутися до народних цілителів; займатися самолікуванням за допомогою природних засобів, а також замовляннями, молитвами, відвідуваннями святих місць та ін.; використовувати магічні засоби [1; 2; 3; 5].

2. *Монастирська медицина* за давністю лікування та зцілення поступається народній медицині, проте значення лікування та оздоровлення хворих при монастирях та з допомогою ченців незаперечне і вагомим. Монастирі були «своєрідними академіями, де концентрувалися основні кадри інтелігенції, зокрема й медичні» [10, с. 31].

3. *Цехова медицина* пов'язана з діяльністю цехів – «закритих корпоративних спілок, члени яких мали один чи кілька споріднених ремісничих фахів» [5, с. 3675]. Ремісники-лікувальники, відомі як цирульники, – єдина і найпоширеніша школа медичної науки для широкого загалу. Із часом цирульники перейшли до рангу хірургів (в Україні їх ще називали костоправами) [1, с. 39–40; 3, с. 19].

4. *Братська медицина* виникла і розвинулася завдяки появі братств – релігійно-національних товариств при церковних парафіях з ініціативи членів ремісничих і цехових організацій у містах України в XV–XVII ст. (за традицією середньовічних релігійних братств Західної та Східної Європи). Власне братська медицина асоціюється із відкриттям та утриманням шпиталів – братських притулків для немічних, убогих, сиріт [6, с. 205].

5. *Військова медицина* на українських землях розвинулася особливо у добу Гетьманщини, коли життя козаків минало в походах та війнах, тож вони часто змушені були самі надавати собі медичну допомогу та знатися на лікуванні. А козацькі шпиталі при Трахтемирівському та Межигірському монастирях були найбільшими тогочасними шпиталями в Україні [14; 17].

6. *Придворна медицина* пов'язана із лікування вищих верств населення (гетьманів, митрополитів, світської знаті). Припускають, що зародилася вона в час князювання Володимира Великого, який тримав на службі Івана Смиру – першого ученого-медика слов'янського походження, який прибув із Візантії [3, с. 13–14].

7. *Дипломована медицина* пов'язана із лікарською діяльністю тих людей, які здобули медичну освіту у спеціальних навчальних закладах (Замойська академія, Острозька академія, Києво-Могилянська академія та ін.). Саме від XVI ст. українська медицина переходить на новий етап розвитку – професійний [4, с. 37–42].

Осіб, які лікували хворих, у давнину називали по-різному, що залежало від методів та способу лікування: *баула, баба, ворожитъ, ворожка, чаровникъ, чаровница, шепотница, цілитель, врачъ, лікаръ, докторъ, докторка, докторчикъ, медикъ, целюрникъ, балвиръ, барберъ*. Одним із часто вживаних є назва *цирульникъ* та його аналоги *балвиръ* і *барберъ*.

У свідомості сучасних українців цирульники традиційно асоціюються з перукарями, проте, як подає історія медицини, вони надавали хірургічну допомогу, лікували рани, переломи кісток, вправляли вивихи, виконували деякі операції, навіть видаляли камені з сечового міхура, оперували килу, ампутували кінцівки тощо; також виготовляли мазі, пластирі, порошки, видаляли зуби, пускали кров, ставили банки, окрім цього, виконували обов'язки перукарів. Цирульництво виникло в Західній Європі в Середньовіччі і через Німеччину, Австрію і Польщу поширилося по всій Україні. Учні-цирульники в Україні здобували фахові (практичні) знання в корпораціях хірургів-майстрів впродовж чотирьох років, по закінченні навчання ставали підмайстрами, а через три роки практикування складали іспити на майстрів.

Цирульники, як стверджують давні джерела і сучасні історики медицини, були проміжною групою між представниками народної медицини і дипломованими лікарями, з часом цирульників перейменували хірургів, які до 1731 року не входили до рангу лікарів, а залишалися у складі цехових ремісників [2; 3]. А в 1731 році цирульники об'єдналися в окремі цехи, статuti яких гарантували монополію лікарського ремесла, регламентували тривалість праці, ціни, кількість працівників та учнів у майстра» [18; 19; 20]. «Перші згадки про цехи цирульників датуються XIV ст. Зразковим цехом був Львівський, заснований 1512 року. Київський цех цирульників існував уже в XV ст., однак за деякий час він з'єднався з цехом кравців. Цехи цирульників діяли і в інших містах України. У Кам'янці-Подільському він звався цехом хірургів» [3, с. 25].

1741 року в Центральній і Східній Україні було розпочато підготовку цирульників при військових шпиталях. 1794 року влаштовано перевірку знань «партачів» у Медичній колегії. Повністю Лікарська управа в Києві взяла під контроль цех цирульників 1817 року. Після скасування Магдебурзького права в Києві, як і по всій Україні (1835), цехи цирульників припинили існування».

«На Західній Україні цехів цирульників було значно більше, однак за панування Австрії вони почали занепадати. У 1775 році у Львові вперше організовано курси з основ медицини для цирульників та повитух. Зі створення у Львові Медичної колегії право на приватну практику надавалося лише лікарям із університетськими дипломами, що стало початком кінця діяльності цирульників. Офіційно в Галичині й на Буковині цехи цирульників ліквідовано 1870 року, однак споконвічні традиції їхніх методів лікування збереглися аж до початку ХХ ст.»[5, с. 3683]. Але цирульників-лікарів і надалі сприймали іронічно, про свідчать тогочасні народні вирази; наприклад у поляків: *Cyruлик niedoszły jest kat doskonaly* або *Dobry cyruлик za medyka stane* [13, с. 74].

Слово *цирулик* є латинізмом (лат. *chirurgus*) і прийшло до східних слов'ян за посередництвом польської мови: старопольські назви *chirurg*, *chirurgic* та *cyruлик* 'лікар, медик' часто вживалися в наукових трактатах від XVI ст. Потрапивши до реєстрів українських словників ХІХ – початку ХХ ст. зі значенням 'цирульник-хірург', слово *цілюрик* // *целюрик* // *цирульник* у І половині ХХ ст. вже втратило медичну спеціалізацію та іменувало перукаря. У сучасному українському лексиконі слово *цирульник* 'перукар, який також виконував деякі обов'язки лікаря (пускав кров, ставив п'явки і т. ін.)' [дет. див.: 4, с. 89–92].

Термін *цирульниць* мав синонім *балберь* // *балверь*. Назву запозичено теж із польської мови через нім. *Barbier* 'перукар', яке зводиться до іт. *barbiere* чи фр. *barbier* 'те саме' (від лат. основи *barb-* 'борода'). Ця медична назва часто трапляється в українських пам'ятках, а в українських говірках вона збережена й до сьогодні [дет. див.: 4, с. 92–97]. Зокрема на Гуцульщині вживаються назви *байбірник* 'шептун', *байбірниця* 'шептуха', *байбірництво* 'замовляння', *байбірничити* 'замовляти', які виникли внаслідок злиття давньої питомої лексеми *бай* 'замовляння' та запозиченої *балєір* 'лікар, цілитель' [12, с. 36–37].

Як було згадано вище, до цирульників зверталися також і ті люди, які страждали від захворювань зубів. Щоправда, навіть у лікарських порадниках ХVІІІ ст. спостерігаємо відсутність спеціальних назв зубних хвороб. Вдалося виявити тільки виразу *болізьнь зубная, боленіє зубовъ та боль зубовъ*; наприклад: *голова болитъ, як болізьнь зубная долегаєть; учини пляцюкъ, приложи на щоку з той сторони, с коей чуєшь боленіє зубовъ; F літера показуєть жили под язиком, з которихъ кровъ пуцена боль зубовъ отдаляєть* [дет. див.: 9, с. 17–91]. Тоді автори лікарських порадників вдавалися переважно до описових конструкцій: *на зуби боляцій, хорий на зуби, боленъ зубами, боліти зубами*, або й просто *помогаєть на зуби* [дет. див.: 9, с. 92–113].

Попри те, широко використовувалися в українській мові ХVІ–ХVІІІ ст. стійкі вирази зі словом *зубь*, які стосувалися повсякденного вжитку: *зубами скреготати* (*скрегитати, скрекотати*) 'виявляти роздратування, лють, ненависть', *зубами звонити* 'тремтіти від холоду або страху', *зубь за зубь* 'відповідати на образі, кривду, заподіяне зло тим самим', *зубы волчье указати* (*показати*) 'виявити злість', *зубы наострити* 'налаштуватися проти когось, бути готови заподіяти кривду', *взяти на зуби* 'насміятися, глузувати з когось', *смерть зазирає в зуби* 'про близьку кончину' та ін. [11, с. 102–103].

Література

1. Болтарович З. Народна медицина українців / З. Болтарович. – Київ, 1987.
2. Верхратський С. Історія медицини / С. Верхратський. – Київ, 1964.
3. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Я. Ганіткевич. – Львів, 2004.
4. Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв / Г. Дидик-Меуш. – Львів, 2008. – 400 с.
5. Енциклопедія українознавства / Гол. ред. В. Кубійович; переклад. в Україні. – Т. Х. – С. 3683.
6. Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури ХVІ–ХVІІІ ст. / Я. Ісаєвич. – Київ, 1966.
7. Історія української культури: У 5-ти т. / Гол. ред. П. Толочко. – Київ, 2001. – Т. І: Історія давнього населення України. – С. 813–814.
8. Історія української культури: У 5-ти т. / Гол. ред. Я. Ісаєвич. – Київ, 2001. – Т. ІІ: Українська культура ХІІІ – І половини ХVІІ ст. – С. 467–470.
9. Лікарські та господарські порадики ХVІІІ ст. / Підгот. до вид. В.А. Передієнко. – Київ, 1984.
10. Плюц В. Нариси з історії української медичної науки та освіти / В.Плюц. – Мюнхен, 1970. – Кн. І (від початків української державності до ХІХ ст.).
11. Словник української мови ХVІ – першої половини ХVІІ ст. / Відпов. ред. Д. Гринчишин. – Львів, 2005. – Вип. 12. – С. 203–204.
12. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Львів, 2002.
13. *Księga przysłów polskich* / Zebrał i opracował Samuel Adalberg. – Warszawa, 1889–1894.
14. *Majewski P. Wojna, ludzie i medycyna* / P. Majewski. – Lublin, 1972.
15. *Ashenburg K. Historia brudu* / K. Ashenburg. – Warszawa, 2010.
16. *The Oxford Handbook of the History of Medicine* / Edited by M. Jackson. – Oxford, 2011.
17. *Piotrowski W. Polska medycyna oświeceniowa* / W. Piotrowski. – Jawor, 1997.
18. *Siraisi N.G. Medicine, 1450–1620, and the History of Science* // Isis, 2012. – Vol. 103, № 3. – P. 491–514.
19. *Medieval Medicine: A Reader* / Edited by F. Wallis. – Toronto, 2010.
20. *Western Medicine. An Illustrated History* / Edit. I. Loudon. – Oxford, 1997.

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ЗЛАМУ СТОЛІТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Руслана Жангазінова,

здобувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету
імені Івана Франка, викладач кафедри українознавства Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького

Актуальність. Період XIX-XX століть був складним для розвитку української культури та мистецтва. Саме на цей час припало посилення утисків Польщею та Росією всього українського. На початку століття усі народні школи західної України було переведено на польську мову навчання, в той час, як навчання на Правобережній Україні велось російською мовою. Також не можна не згадати про розгром Кирило-Мефодіївського товариства і посилення жорстокого переслідування української мови та культури, заборону до публікації та знищення кращих творів літератури, зокрема таких авторів як М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш і ін. Також великий вплив на знищення чи гальмування розвитку української літератури та літературознавства мали Валуєвський циркуляр (1863р.), за яким було заборонено давати цензурний дозвіл на публікацію україномовної літератури, Емський указ (1876р.) про заборону друку чи ввезення з-за кордону будь-якої україномовної літератури, заборона перекладу книг на українську мову (1892р), заборона видавати українські книги для дітей (1895р.) та ін.

Проте, незважаючи на таку складну ситуацію, саме з середини XIX століття починається інтенсивний розвиток українського літературознавства як системи наукового знання про мистецтво слова та, за словами П. Федченка, «як закономірного етапу нагромадження, систематизації й інтерпретації фактичного матеріалу». У цей час друком виходять такі періодичні видання як «Украинский альманах», «Утренняя звезда», «Украинский сборник», «Ластівка», «Молодик» «Основа», «Киевская старина», «Світ», «Народ», «Зоря», «Дзвін», «Житє і слово» «Літературно-науковий вісник», «Рідний край», «Рада», «Украинская жизнь» тощо. На сторінках цих журналів та альманахів публікували свої твори генії літератури: Т. Шевченко, І. Франко, Л. Глібов, Марко Вовчок, С. Руданський і т.ін. Окрім художніх творів, на сторінках журналів було опубліковано і велику кількість праць наукового характеру, зокрема літературно-критичного напрямку. О. Полумисна зауважує, що чимало статей присвячено «творчості найвизначніших представників української літератури – Т. Шевченку, І. Франкові, Лесі Українці. Оцінка цих видатних постатей критиками значною мірою випереджала свій час і становить собою вагомий внесок у дослідження художнього спадку геніальних митців». Також обговорювалась проблема співвідношення модерністських і народницьких тенденцій в українській літературі того часу, давалась різностороння характеристика напрямків романтизму та реалізму у творах української літератури, обумовлювались основні принципи та закони літературної критики, систематизовано подавались бібліографічні описи щорічних здобутків у літературній сфері.

Щодо авторів, на чії літературознавчі статті на сторінках періодичних видань можемо натрапити найчастіше, то слід згадати І.Франка, М. Сліблянского, Лесю Українку, А. Товкачевського, Ан. Ніковського, М. Євшана, Є. Гребінку, М. Драгоманова, М. Троцького, С.Людкевича та ін. Порушуючи різноманітні літературознавчі та літературно-критичні теми, письменники у своїх статтях давали поштовх до все ширшого розвитку літературознавчої науки, зокрема, наповнювали її новими термінами та поняттями. Так можемо зазначити, що, наприклад, з початку XX століття все частіше у публіцистиці натрапляємо на термін «*мистецтво*», замість якого до цього часу вживали термін «*штука*», що, очевидно, до цього могло бути наслідком впливу польської мови. Схожі зміни у вживанні були і з іншими термінами, до прикладу, почастишало вживання таких термінологем як «*письменник*» і «*вірш*», що є ідентичними до сучасних і замінили собою тогочасні відповідники «*писатель*» та «*стих*». Також у цей період своєї сучасної дефініції набув уже і термін «*повість*», яким до того найменували романістичні твори. Загалом, слід зазначити, що у статтях літературно-наукових та літературно-критичних видань була дуже велика кількість термінології, у шарі якої траплялось і багато синонімічних форм (*вірш – поезія, література – письменство, писатель – письменник, поет – вірописець*). Також в літературознавчій терміносистемі була широко розгалужена гіперо-гіпонімія (наприклад, гіперо-гіпонімії ряди: *твір – історично-художній твір, літературний твір, побутовий твір; роман – буржуазний роман, історичний роман, утопічний роман, соціальний роман, психологічний роман; поезія – епічна поезія, ідеалістична поезія, інтелектуальна поезія, легендарна поезія, лірична поезія, поезія в прозі*).

Висновки З такого термінного наповнення статей можемо зробити висновок, що література і мистецтво того часу, незважаючи на усі утиски, знаходились на високому рівні і давали величезну джерельну базу для розвитку інших наук, зокрема сучасного літературознавства та термінознавства. Адже наявність великої кількості термінів свідчить про тогочасний розвиток явищ у літературі і мистецтві, які ці терміни найменували. Загалом, літературно-критичні періодичні видання зламу XIX-XX століть є величезною джерельною базою для вивчення їх науковцями різних галузей (культурологами, літературознавцями, фольклористами, лінгвістами, термінознавцями), оскільки на сторінках цих видань розміщено тексти, які відображають тогочасний розвиток мови, культури та мистецтва.

ЕПОНІМНІ НОМІНАЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ ХВОРОБ

Наталія Ішук,

викладач кафедри українознавства Львівського національного
медичного університету імені Данила Галицького

У тезах досліджено сполучуваність відпрізвищевих компонентів із загальними термінами. Виділено лексеми, які найчастіше входять до складу епонімів.

Ключові слова: слова-терміни, епоніми, стоматологія.

In theses explored the compatibility of the components of the eponymous general terms. Highlight tokens which are often part of the eponyms.

Key-words: word terms, eponym, dentistry.

Актуальність. Епонім - це назва, утворена від імені чи прізвища особи. Найменування з компонентами-власним назвами, зокрема у функції термінів, давно привертала увагу дослідників, таких як Д. С. Лотге, Г. І. Боженар, О. В. Суперанська, О. В. Данильченко, Ю. О. Карпенко, Б. П. Михайлишин, В. Болотов та ін. Дослідження в галузі термінознавства доводять, що головною умовою творення термінів-візантропонімів є наявність історичної згадки про існування тих чи інших осіб, чий імена лежать в основі творення епонімів.

Мета розвідки - писати частотність уживання ключових слів-складників епонімних назв у професійному мовленні стоматолога.

Результати. Для дослідження вибрано 203 епонімні хвороби, як характерні для щелепово-лицевої ділянки, так і загальних, що можуть маніфестувати в цій та суміжних сферах. Серед них: інфекційні, хірургічні, онкологічні, системні захворювання, вроджена та спадкова патологія. Простежимо частотність сполучуваності відіменних компонентів із загальнонауковими лексемами.

Найчастіше до епонімів входить лексема «хвороба», яку словник тлумачить як порушення нормальної життєдіяльності організму під впливом несприятливих чинників внутрішнього й зовнішнього середовища; недуга, захворювання. Наприклад: *Аддісона хвороба, Борлоу хвороба, Верльгофа хвороба, Гунтера хвороба, Дюшенна хвороба, Крістмаса хвороба, Лайелла хвороба, Реклю хвороба, Сеттона хвороба, Німанна-Піка хвороба, Ослера хвороба, Плезента хвороба, Реклю хвороба, Сеттона хвороба, Танісона хвороба, Уінпла хвороба, Фордайса хвороба, Ходжкіна хвороба, Яффе-Ліхтенштайна хвороба* (усього налічується 95 термінів, що складає 23 % від загальної кількості термінів). Другу за частотністю уживання становить група із лексемою «пухлина», яку словник тлумачить як: «1. Болюче припухле місце, здуття на шкірі людини або тварини. 2. Розрощення тканин, новоутворення в організмі людини або тварини» [1]. Наприклад: *Абрикосова пухлина, Акермана пухлина, Баркітта пухлина, Вартіна пухлина, Капоші пухлина, Шмінке пухлина, Шпрінгля пухлина, Юінга пухлина* (усього налічується 6 термінів, що складає 7 % від загальної кількості термінів).

Ангіна — гостре запалення слизової оболонки зів, зокрема мигдаликів глотки. Наприклад: *Венсана ангіна, Дригальського ангіна, Дюге виразкова ангіна, Людвіга ангіна, Сенатора ангіна, Шульца ангіна*. (усього налічується 6 термінів, що складає 7 % від загальної кількості термінів).

Остеомієліт — запальне ураження кістки і кісткового мозку у людей і тварин. Наприклад: *Гарре остеомієліт, Ольє остеомієліт* (усього налічується 2 терміни, що складає 0,5 % від загальної кількості термінів). Віспа — інфекційна хвороба, що супроводжується гнійним висипом на шкірі та слизових оболонках. Наприклад: *Базіна віспа*. Стоматит — запалення слизової оболонки ротової порожнини. Наприклад: *Боткіна-Сімановського-Плаута-Венсана стоматит*. Залоза — орган, що виробляє необхідні для організму речовини або видаляє кінцеві продукти обміну. Наприклад: *Серра (Серроса) залози*. Набряк — 1. Пухлина, яка виникає через скупчення рідини (випоту) в тканинах. 2. Темно-червона або синювата припухлість на тілі від незначного підшкірного крововиливу, удару та інших причин. Наприклад: *Квінке набряк*. Комплекс — сукупність предметів, явищ, дій, властивостей, що становить одне ціле; переплетення, вузол. Наприклад: *Папійона-Леаж-Псома комплекс*. Дерматит — запальне захворювання шкіри. Наприклад: *Дюрінга герпетиформний дерматит*. Інфільтрат — скупчення клітинних елементів у патологічне змінених тканинах організму людини і тварини. Наприклад: *Гохзінгера інфільтрат*. Язик — «1. Рухливий м'язовий орган у ротовій порожнині хребетних тварин і людини, який допомагає захоплювати, пережовувати й ковтати їжу, визначає її смакові якості. 2. Цей самий орган людини, за допомогою якого вона усно передає свої думки, спілкується; орган мовлення» [1]. Наприклад: *Брока-Потріє язик*.

Висновки. Таким чином, фіксуємо найпродуктивнішу групу слів-епонімів з домінуючим словом «хвороба». Меншою частотністю позначено уживання ключових слів «пухлина», «ангіна», «остеомієліт», «стоматит», «залоза», «набряк», «комплекс», «дерматит», «інфільтрат», «язик». Загальний відсоток уживання епонімів із лексемою хвороба складає близько 50%.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови: У 3 томах / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. - Том 1-3.- К.: Вид-во: «Аконіт», 2006. – 862 с.
2. Стоматологія: симптоми, синдроми, епонімні хвороби, термінологія / Під ред. Зіновія Масного. - Львів: ГалДент, 2001. – 193 с.
3. vprcom.ua/files/11_37.pdf.

МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВІСТИКИ

Ірина Кочан

доктор філологічних наук, професор кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

Здійснено огляд навчальних посібників та авторефератів дисертацій з українського термінознавства медичної сфери.

Ключові слова: українська мова, медична термінологія, посібники, автореферати

There are reviewed the study guides and the abstracts of theses in the sphere of Ukrainian medical terminology.

Key words: Ukrainian language, medical terminology, study guides, abstracts.

Актуальність. Завданням вищої школи сьогодні є виховання висококваліфікованих спеціалістів, які не лише набувають певних професійних знань і навичок, а й розуміють закономірності творення назв наукових понять, вміють грамотно застосовувати термінологію в усіх сферах професійної діяльності. У курсі вивчення української мови за професійним спрямуванням чільне місце посідає лексика професії, назви наукових понять. Термінологія через навчальний процес стає для студента основою його професійних навичок на рівні фахової комунікації. Унаслідок вивчення дисципліни студенти повинні навчитися диференціювати нормативне і ненормативне слово та терміновживання, вибирати із низки дублетних форм ту, яка відповідає не лише вимогам семантичної точності, але й стилістичної доречності, граматичної та стилістично правильної сполучуваності. Для цього потрібні відповідні навчальні книжки: підручники, посібники, методичні вказівки тощо.

Медичні науки також вивчають студенти медичних навчальних закладів. Фахові назви - терміни, номени, професіоналізми сьогодні привертають до себе все більше і більше дослідників, Оскільки медицину поділяють на клінічну, профілактичну, підліткову, народну і под. і кожна з них має свої підтипи: теоретична і практична, котрі так само поділяються, скажімо, на стоматологію, гастроентерологію, офтальмологію, гінекологію тощо, то кожен напрям вимагає пильної уваги не лише фахівців-медиків, а й філологів-лінгвістів. Особливо до спеціальних слів-термінів щодо відповідності форми слова змістові поняття, бо *медична термінологія* – це сукупність слів і словосполучень, які використовують спеціалісти для визначення наукових понять у галузі медицини й охорони здоров'я. Саме вона має бути в центрі уваги викладачів спеціальних предметів передусім і української мови зокрема. Адже спотворений термін, який породжує непорозуміння, може спричинити помилку, яка в медичній сфері коштуватиме хворому життю і здоров'ю.

Окремим розділом у посібнику «Фахова мова медика» (автори Золотухін Г.О., Литвиненко Н.П., Місник Н.В. (К., 2002, 2011) є тема № 14: «Термін як основний елемент фахової мови медика», у якій узагальнено й поглиблено знання про термінологію та джерела її виникнення. Оскільки лікар зустрічається з безліччю термінів різних медико-біологічних і клінічних дисциплін, то він повинен володіти спеціальною термінологією, але термінологічна підготовка майбутніх лікарів передбачає не лише знання термінології, але й розуміння її, тобто вміння користуватися нею на практиці. У посібнику чітко сформульовано визначення медичного терміна «це спеціальне слово чи словосполучення, що дає точне визначення чи пояснення предметам, діям, процесам у галузі медицини». Автори виділяють кілька етапів становлення й розвитку медичної терміносистеми. Це *підготовчий* (II половина XIX – поч. XX ст.), *творчий* (поч. XX – 30-ті роки), *русифікаційний* (30-80 рр. XX ст.), *антирусифікаційний* (80 –ті рр. і до нашого часу). Виділено два основні джерела: загальнонародна лексика й наукова, за походженням – це корінна й запозичена лексика. Тема містить також систему вправ та тестів.

Відповідно до галузевого поділу окремим терміносистемам присвячено посібник: «Анатомічна термінологія» (уклад. К. А. Дюбенко, К.2001) (для студентів та викладачів медичних університетів); *Анатомічна термінологія*, як стверджують автор посібника, це — сукупність термінів, якими визначають органи, тканини та інші структурні компоненти організму в межах науки анатомії Ці терміни слугують також для точного опису розташування частин тіла, органів й інших анатомічних утворень у просторі і відносно один до одного.

У той самий рік світ побачила ще одна книжка: Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник «Українська медична термінологія у фаховій мові лікаря: навч. посібник для студ. вищих мед. закл. освіти III-IV рівнів акредитації» (К., 2001) та ін., з яких довідуємося, що українська *медична термінологія* є складною динамічною системою, що має чіткі межі в лексичній системі української мови. Висока комунікативна значущість досліджуваної терміносистеми засвідчена взаємозв'язками з літературною мовою, загальнонауковою та іншими термінологічними системами, а також активним уживанням у нефармацевтичній сфері. Це найдавніша термінологія, на прикладі якої можна простежити шляхи становлення, розвитку та вдосконалення термінів, реалізацію семантичних процесів, певні тенденції, способи і засоби словотворення, а також функціонування цих засобів саме в галузі медицини.

Окрім спеціальних навчальних книжок, медичним термінам присвячено чимало дисертацій. Однією з них є дисертація Ганни Дидик-Меуш «Медична номенклатура в пам'ятках української мови ХУІ-ХУІІІ ст.» (Львів, 2001). У ній досліджено українські медичні найменування на основі

пам'яток XVI-XVIII ст., проаналізовано семантичну структуру, основні словотвірні моделі, походження, еволюційні процеси, системну організацію конститuentів тематичної групи «назви хвороб людей», у межах якої функціонували лексико-семантичні групи «загальні назви хвороби» та «назви конкретних захворювань». Простежено подальшу долю аналізованих найменувань, їхню роль у розвитку української літературної мови загалом та мови медичної науки зокрема, функціонування в сучасних говорах. Встановлено, що особливістю лексики цієї тематичної групи є її тісний зв'язок із природничими науками, удосконаленням знань про специфіку людського організму, що зробило досліджувану медичну номенклатуру динамічною та нестійкою. На думку дослідниці, початком вивчення історії українських медичних найменувань можна вважати працю Т. Олещук «Медична лексика в давньоруській книжнописемній мові (назви хвороб та хворобливих станів)» (Київ, 1983). У роботі розвиток української номенклатури хвороб людей розглянуто у зв'язку з історією становлення номенклатурної системи мови взагалі і тематичної групи назв хвороб людей зокрема, що дає можливість теоретично обґрунтувати засади формування не тільки медичного, але й українського наукового назовництва загалом, також сприяє з'ясуванню загальних тенденцій розвитку словникового складу української мови.

Не менш цікавою є робота Наталії Місник «Формування української медичної клінічної термінології» (Київ, 2002). Вибір теми дисертації був зумовлений недостатнім вивченням медико-клінічної термінології, невпорядкованістю її словникового складу, що пов'язано з відсутністю в українській мові словника клінічних термінів, а також відсутністю повного переліку клінічних термінів із визначеннями в наявних медичних тлумачних словниках. У роботі розглянуто питання мовного статусу медико-клінічного терміна, визначено його знакову специфіку. Проаналізовано шляхи формування системи клінічної термінології, встановлено джерела її поповнення. Досліджено засоби термінотворення, наведено головні словотвірні моделі, статус та семантичні характеристики формантів - складників терміна. Проаналізовано закономірності формування та розвитку клінічної термінології. Розроблено рекомендації щодо унормування термінології та здійснено спробу їх практичної реалізації.

Біологічну і медичну лексику у лікарських порадиниках XVI-XVIII ст. описала *Тетяна Файчук* (Київ, 2004). предметом дослідження стали їхній склад, семантична структура, мотиви номінації і генеза. Мовний аналіз лексичних одиниць поєднався з їхнім функціональним медичним навантаженням, за рахунок чого виявлено «цінність» лексики як у вузькоспеціальному лінгвістичному, так і лікувальному медичному, а отже, і в загальнолюдському аспекті. Дисертація максимально повно представляє стародавні назви рослин і тварин, назви форм ліків і лікарських препаратів. З'ясовано, що основу досліджених груп лексики становить питома українська лексика, ряд слів успадковані з праслов'янської мови, незначну частину складають іншомовні запозичення. Ботанічні, зоологічні й медичні назви мають свої структурні й морфологічні особливості, є семантично мотивованими і немотивованими. Матеріал розглянуто в етимологічному, семантичному й структурному аспектах.

«Вторинній номінації в системі української медичної термінології» присвятила свою дисертацію *Наталія Цісар* (Львів, 2009). Вона намагалася осмислити термінологічну систему з позицій ономазіології, тому здійснила цілісний мовний аналіз українських медичних термінів, утворених шляхом перенесення назви, й довела їхню системність. Пошукувачка наукового ступеня виділила ономазіологічну базу вторинної номінації, запропонувала критерії розмежування мовних та літературних метафор та метонімій. Показала перехід загальноживаних слів та термінів різних фахових систем у медичну галузь. Не оминула дисертантка і питання унормування наукових назв.

Дотичними до медичної сфери, а нерідко і будучи її частиною, є косметика та косметологія, яку описала *Надія Гимер* у роботі «Лексика косметики та косметології сучасної української мови» (Львів, 2010), логопедія, яку проаналізувала *Ірина Іваненко* у дисертації «Українська логопедична термінологія: структура, семантика, функціонування» (Сімферополь, 2010). лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології розглянула *Тайсія Лепеха* (Київ, 2000).

Висновки. Лише від 2000 року до сьогодні захищено більше 100 дисертацій, у яких описано близько 50 наукових напрямків і дано рекомендації щодо удосконалення у них термінів та номенів щодо відповідності їх термінологічній і загальномовній нормі. Ознайомлюючись із текстами авторефератів, ми дійшли висновку, що кожна наукова галузь має свою історію становлення, певні особливості побудови терміносистеми у структурному та тематичному планах, перевагу тих чи інших мовних конструкцій на позначення наукових понять. Велику допомогу в опануванні мови фаху надають медичні термінологічні словники та енциклопедії. «Українсько-латинсько-англійський тлумачний словник», укладений і виданий колективом професорів Львівського медичного університету імені Данила Галицького за редакцією Л. Петрух та О. Павловського у двох томах (1995) був визнаний одним із найкращих на той час лексикографічних фахових видань і сьогодні доповнений і допрацьований перевиданий вже як енциклопедія. Вважаємо, що ще не усі медичні галузі унормували свої терміносистеми. Тому роботи попереду ще чимало як для фахівців, так і для лінгвістів-термінологів.

ГРАМАТИЧНА ВАРІАНТНІСТЬ У ТЕРМІНОЛОГІЇ: СИСТЕМА Й УЗУС

Свдокія Кравченко

кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики
Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету (м. Київ)

У статті проаналізовано динаміку граматичної норми термінів-іменників та проблеми їхньої кодифікації. Розглянуто різновиди граматичних варіантів термінів як в діахронії, так і в синхронії, висвітлено особливості їхньої лексикографічної інтерпретації.

Ключові слова: термін, мовна норма, граматичний варіант, динаміка норми, професіоналізм

This article is devoted to question language norm. Language norm has double disposition: on one hand a language is by language phenomenon, and a language norm distinctly comes forward and public phenomenon. Like so, during estimation process, choice and fixing of normative realizations necessary to take into account as in lying and external factor.

Key word: termin, language norm, morphological variants, dynamic of norm, profesionalizm

Оновлення наукової термінології об'єктивно відтворює багатоступеневий процес пізнання. Лишається дискусійним на сьогодні питання щодо розрізнення власне термінів і професіоналізмів [1; 3; 5]. Сучасна термінологія та ті глибокі трансформації, яких вона зазнала упродовж історичного розвитку і які досі різною мірою наявні в мовленнєвому узусі, зумовляють неослабний інтерес мовознавців до цього об'єкта дослідження, свідчать про **актуальність** вивчення термінів-іменникових форм, їхнього генезису й лексикографічної інтерпретації.

Метою статті є дослідження мовно-нормалізаційних процесів у термінології української мови через аналіз морфологічних варіантів термінів-іменників. Відповідно до поставленої мети передбачено розв'язати такі завдання: 1) узагальнити підходи щодо виокремлення різновидів морфологічних варіантів термінів-іменників; 2) з'ясувати динаміку мовної норми; 3) здійснити аналіз функціонування конкуруючих варіантів у нормативно-стилістичному аспекті.

Спільним залишається в українському та зарубіжному мовознавстві розуміння того, що варіанти є необхідним етапом побудови елементів мовної системи, які забезпечують більш раціональний спосіб вираження. Це вияв динамічного розвитку мови, еволюція її системи й норми. Мова розвивається поступово, і наявність варіантності, тобто стадії співіснування старої та нової якості, не тільки не шкідлива, але навіть корисна, бо допомагає звикнути до нової форми, робить зміну мовної норми менш відчутною. Цілком правомірними видаються пошуки мовознавців спрямовані на послідовне розмежування граматичних варіантів. Тільки критерій функціональної тотожності, взаємозаміни, важливий у практичній роботі, нині не може вважатися ні єдиним, ні основним.

Вивчення загальнотеоретичного осмислення проблеми граматичних варіантів у працях М. Я. Пляц, В. І. Кононенка, І. Р. Вихованця, М. М. Пилинського, А. П. Загнітка, Н. М. Козирод, В. Д. Семиряк, А. І. Кучеренко, Н. М. Сологуб, В. Юносової та ін. уможливило створення найбільш цілісної й обґрунтованої та поглибленої класифікації граматичних варіантів, запропонованої А. П. Загнітком. Умовний поділ варіантів враховує еквівалентність граматичного значення, граматичну системність і регулярність взаємозамінності, однорідність порівнюваних структур, стильову приналежність, пор.: категоріально-граматичні, лексико-граматичні, семантико-граматичні, фонетико-граматичні, словотвірно-граматичні, граматико-стилістичні і граматико-стильові варіанти [3, с.132].

Водночас зауважимо, що під нормою розуміємо – відповідність системно-структурним основам мови в цілому, відповідність реалізації сучасним діючим тенденціям розвитку мови, адекватність мовного вираження позамовним потребам. У поняття зразка, еталону нормативності мовного засобу все частіше включають значення доречності, комунікативної доцільності, тобто мовна норма дає насамперед рекомендації щодо відбору з мови найбільш вдалих і доречних мовних елементів для певної ситуації мовлення.

У зв'язку з цим сучасні мовознавці визнають, що навіть сама «норма допускає два способи вираження, і обидва вважаються правильними» [3, с.134]. Зміни граматичної норми термінів-іменників у діахронії відбуваються умовно за триярусною ієрархією варіантів щодо усталення певної норми. Перший ярус становлять рецесивні варіанти – релікти старої норми або залишки елементів загальмованих інноваційних процесів, напр.: *монополія – монополь; фортепіано – фортеп'яно; догана – нагана, нагінка; випробування – випроб; обмін – мінба – мінма; турист-туриста* тощо. Подальша доля таких варіантів зводиться до альтернативи - повний вихід із вживання або перехід у стилістичні чи некодифіковані різновиди мови. Факультативні варіанти формують другий ярус – це члени відносно стабільних зіставлень, однаковою мірою правильні з боку норми, пор.: *крильми – крилами; вихору – вихру; граблів – грабель; вала – валу; рукава – рукави; фіжм – фіжмів; тім'я – тімені; генезис-генега* тощо. Завершують цю ієрархічну побудову так звані експансивні варіанти, що відбивають проникнення у літературну норму елементів зі стихій сформованого узусу, напр.: *пил – розм. пилюка, пилюга; вал – проф. валовина* [ВТССУМ].

Грамматична варіантність термінів виникає внаслідок різних чинників: запозичення з кількох мов-джерел (*філія – філіал; військовослужбовець, військовий – вояк, вояка, войник*); вплив орфографії (*трансфер-трансферт*); стихія розмовного мовлення (*шашіль – шашелі і шашелю; авто – авта*); експансія діалектної норми (*розвиток – діал. розвій; геод. зйомник – знімач*); функціонально-стильова належність (*туристичний – туристський, таємниця – тайна, таїна*); явище аналогії (*ват – ватів*);

тенденція до відтворення вилучених чи «репресованих» мовних одиниць та їх форм (*інтелігентності* – *інтелігентности*, *міліціонер* – *міліціант*) тощо. Розмежовуючи морфологічні варіанти термінів-іменників, враховуємо взаємопов'язаність граматичного значення та граматичної позиції на відміну від інших варіантів. У іменниковій парадигмі виокремлюємо такі різновиди морфологічних варіантів: категоріально-морфологічні (*конструкторові* – *конструктору*), семантико-морфологічні (*сіма* – *сімома*, *червіні* – *червеню*), лексико-морфологічні (*блока* – *блоку*, *онікса* – *оніксу*), акцентуаційно-морфологічні (*в краї* – *в краю*; *в роді* – *в роду*), фонетико-морфологічні (*виворіт* – *виворіть*; *поет* – *пійта*; *шоце* – *соша*), словотвірно-морфологічні (*велич* – *величчя*; *свербіння* – *сверблячка* – *свербіж*), морфолого-стильові (*боротьба* – *борня*, *володар* – *владика*), морфолого-стилістичні (*бульба* – *бульбега*, *ЛАЗ* – *лазик*; *свищик* – *свистик* – *свистілка* – *свистало*), комбіновані (*ім'я* – *імення* – *наймення* – *імено*; *полум'я* – *полом'я* – *полуміння* – *поломін* – *пломін*). Науковий стиль характеризується спеціалізацією, вибірковістю терміновживання, його закріпленням за певним науковим узусом – при збереженні тісних зв'язків із певним мовним джерелом. Термінологія є вторинною щодо загальноживаної мови, але між складовими системами на лексико-семантичному рівні відбувається процес взаємообміну [5, с.221].

Наявність термінів-варіантів на етапі формування й розвитку мови окремої галузі, на думку дослідників, є об'єктивною закономірністю, адже потрібен час, щоб синонімічний ряд чи варіанти вистоялися і виділилися серед цілої низки одиниць найбільш вдалий термін. Терміновживання, основу якого становлять категорії і форми граматичної будови загальнолітературної мови, в своїх особливостях не виходить, як правило, ні за межі цих форм і категорій, ні за межі діючих тенденцій їх розвитку. Термінологічна стандартизація спрямована на вибір термінологічної норми та її затвердження як обов'язкової [2]. Для науково-професійного спілкування притаманні узусні норми, які враховують і те спільне, що є в науковому різновиді загальнолітературної мови (професійному мовленні) і літературній мові, і те особливе, властиве лише мові певної науки, але відсутнє в структурі загальнолітературної мови. Необхідність у професійному варіанті норми виникає головним чином тоді, коли: 1) існують варіантні засоби вираження певного поняття чи реалії; 2) з'являються нові засоби вираження понять чи реалій, типових для мови професійних сфер вживання, але відсутніх в літературній мові.

У сучасній літературній мові нормативність узусних варіантів не у всіх випадках однакова. Так професійна лексика широко використовується у тих випадках, коли спеціальність чи різновид діяльності не мають власної, добре розвинутої термінології і використовуються розмовні, неофіційні заміники термінів, пор.: *рибалка* – *риболов* – *риболовець*; *ходьба* – *ходіння* – *хода*; *жовтяниця* – *жовтачка* – *жовтуха*; *тралер* – *тральник* – *тральщик*; *центровий* – *центряк*; *фото* – *фотка*; *тунель* – *тунеля*. Показовим у цьому випадку є те, що сучасні нормативні словники й довідники з української мови подають узусний варіант граматичної норми термінів по-різному. Частина варіантів вважається рівноправними і нормативними, напр.: *аналіз* – *аналіза*, *антитеза* – *антитезис*, *манжет* – *манжетка*, *генезис* – *генеца*, *табурет* – *табуретка*, *інертність* – *інерція*, *плечей* – *пліч*, *контроверс* – *контроверза* [КСЖЛУМ]. Що ж до граматичних форм *мотоцикл* – *мотоциклет* – *мотоциклетка* накачування – *накачка*, *трафарет* – *трафаретка*, *копанка* – *рідк. копань*, *комиш* – *спец. комишит*, *пістоль* – *заст. пістоля*, то словники подають їх із різними позначками – це або професійний, або застарілий чи розмовний варіант норми [ВТССУМ].

Теза про нормативність частини професійних граматичних варіантів терміна підкріплювалася ще й тим, що окремі галузеві циркуляри у свій час фіксували професійні норми. Так, у морській термінології спеціальним циркуляром були узаконені варіанти типу: *лоцмана*, *крейсера*, *мічмана*, *шкіпера*, *катера*, *якоря* тощо [6, с.66-69]. Такі форми Н. відмінка множини іменників чоловічого роду на – *а* (наголошене) в російській мові належать до усного різновиду професійного варіанта норми чи професійного просторіччя. А в українській літературній мові подібні граматичні форми вважаються взагалі ненормативними.

Українське мовлення багате на родо-видову граматичну варіантність термінів, коли форми однини у зв'язку з наявністю у них не тільки однинного, але й загального (родового) значення часто вживаються для позначення найхарактерніших ознак цілого класу предметів без виділення поодиноких предметів, що входять до цього класу, напр.: *Під впливом зовнішніх причин атом може перейти в інший стан, який має більшу енергію і, звичайно, є нестійким* (З підручника) (Пор. *атоми*). Поширеною у мовленні є варіантність, що відбувається завдяки активному вживанню форм множини насамперед речовинної чи абстрактної семантики замість однини, пор.: *гінс і гіпси* – у мовленні зі сфери графіки й живопису; *торг і торги* – у політиці, напр.: *Приготували гіпси для роботи. Перед великими політичними торгами; Торги за крісло спікера* (З газет).

Вузкий корпоративний характер мають ті граматичні форми іменників-жаргонізмів, що виступають еквівалентами граматичних форм термінів і понять в усному спілкуванні, напр.: *фотоапарат* – *фотик*, *безкозирка* – *безка*, *міліціонер* – *мільтон*; *мигалка* – *мигалка*, *мобільний* – *мобіла*, *файл* – *файло* [КСЖЛУМ]. Так, наприклад, щодо сленгу правоохоронних органів, то він має багато спільного з жаргоном правопорушників (цей феномен у соціології називається професійним травматизмом, деформацією), а тому відповідне біжаргонне поле іменників надзвичайно взаємопроникне й функціональне, пор. *компромат* – *компра*, *дезінформація* – *деза*, *замовне убивство* – *заказуха*; *наївний* – *наївняк*, *доза* – *дозняк*, *наркоман* – *наркоша*, *бомж* – *бомжак* – *бомжара* – *бомжиха* [КСЖЛУМ]. Для специфічно професійної реалізації системи і структури мови в цілому характерний відбір варіантів термінів за кількома основними принципами: актуальності, доцільності, аналогічності та поширеності.

Кодифікація ж граматичної варіантності термінів свідчить, що досить поширені у розмовному мовленні варіанти, представлені по-різному у словниках. Тому Б.Зінкевич-Томанек пропонує

кодифікувати варіанти не лише в окремих випадках, а всюди, де норма ще не ustalена [4, с.30]. Яскравим прикладом до вищезазначеного є кодифікація окремих варіантів лексем, пор.: *опер*, *оперативник*, *оперуповноважений*. «Великий тлумачний словник української мови» подає: **опер.**: розм. до **оперативник**: «Співробітник органів міліції»; **оперуповноважений**: «заст., розм. Оперативний працівник міліції» [ВТССУМ]. Подібний випадок спостерігаємо із кодифікацією узусних варіантів іменника гараж. Так, іменник словниками подається в родовому відмінку з двома варіантними формами – *гаража* і *гаражу* (крім того, зафіксована ще й форма третього морфолого-фонетично-акцентуаційного узусного варіанта - *гаража*) [4, с.31]. Граматична варіантність термінів-іменників, яка у мові є перехідною ланкою від старої норми до нової, дає змогу побачити співіснування конкуруючих варіантів-термінів та спрогнозувати майбутню норму. Перебуваючи за межами літературної мови, обслуговуючи обмежену сферу вживання, професіоналізми згодом виходять за межі певної професії і стають загальноновживаними. Професіоналізми – варіанти термінів мають бути відмежовані від термінів (за ознаками недиференційованості, експресії, стилістичної забарвленості), розмовної лексики (за ситуативною зумовленістю, обмеженістю сфери функціонування) та жаргонізмів форм.

Висновки. Усвідомлення власної культуромовної діяльності є особливо важливим чинником для фахівців зі сфери виробництва, науки, освіти, бізнесу, оскільки саме вони покликані формувати загальнонаціональний мовний еталон та поповнювати термінологічний фонд української мови.

Література

1. Вихованець І. Про граматичні норми сучасної української літературної мови [Текст] / І. Вихованець // Проблеми унормування української мови. Матеріали розширеного засідання координаційної ради «Українська мова». - Київ-Херсон, 2003. - С.37-48.
2. Ганішкевич М. Досягнення в опрацюванні української науково-історичної термінології (генетико-історичний аспект) [Текст] / М. Ганішкевич, А. Залізний // Науково-технічне слово. - 1993. - №1. - С.48.-53.
3. Загнітко А.П. Проблеми правописної варіантності: система й узус (на матеріалі граматичних системних та узусних варіантів) [Текст] / А.П. Загнітко // Лінгвістичні студії. - Вип.4. -Донецьк, 1998. - С.126-132с.
4. Зінкевич-Томанек Б. Норма сучасної української мови і лексикографічна практика останнього десятиліття [Текст] / Б. Зінкевич-Томанек // Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. - К., 2002. - С. 26-31.
5. Симоненко Л.О. Термін у загальномовних словниках // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія / Інститут української мови НАН України; відп. ред. І.С. Гнатюк. - К.: КММ, 2012. - С.218-224.
6. Станюкович К.М. Непонятний сигнал [Текст] / К.М. Станюкович // Русская речь. - №2, 1967. - С.66-69.

Джерела: ВТССУМ - Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред В.Буцела. - К.-Ірпінь, 2001
КСЖАУМ - Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови/ Л. Ставицька. - К.: Критика, 2003.

УДК 81'373. 613:811811.161.2:(001.4:61)

ДО ПИТАННЯ ЗАПОЗИЧЕННЯ В МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ І КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВИ

Марія Анчук,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та класичних мов
Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ)

З'ясовано роль запозичених термінів у мові медицини. Схарактеризовано групи медичних термінів в українській науковій мові. Закцентовано на транслітерації і транскрипції як основних способах уведення медичних термінів в українську професійну мову.

Ключові слова: запозичення, медичний термін, європеїзм, транслітерація, транскрипція, інтернаціоналізація.

The role of adopted terms in the medicine language is determined. The group of medical terms in scientific Ukrainian are characterized. The transliteration and transcription of medical terms in professional Ukrainian is studied..

Keywords: borrowing, medical term, Europeanism, transliteration, transcription, internationalization.

Актуальність. Активний розвиток медичної науки, що супроводжується появою нових галузей і напрямів, розширенням лексичної бази, особливо термінології, висуває нові вимоги до наукової і професійної мови медичних працівників. Культура мови фахівця будь-якої галузі знань, зокрема і медицина, засвідчує його рівень освіченості, інтелектуального розвитку. Як зазначав О. Потебня, «мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства».

Однією з основних тенденцій сучасної медичної науки є поповнення запозиченою спеціальною термінологією. Частина медичних термінів застаріла і виходить з ужитку, інші – зазнають неосемантизації, а для вираження нових наукових понять виникають нові терміни.

Питання використання запозичених термінів у медицині залишається суперечливим. Більшість дослідників сприймає позитивно входження нових запозичень у мову медицини. Так, О. Стишов розглядає запозичення одним із джерел поповнення словникового складу української літературної мови. Використання нових запозичень є необхідним через інтернаціоналізацію наукової термінології,

відсутність у запозичених термінах додаткових стилістичних конотацій. У мовній практиці медичних працівників активно вживаними є такі нові терміни, як-от: *натуропатія* – «наука про оздоровлення засобами природи», *фітопрепарат* – «лікувальний препарат на рослинній основі», *хоспіс* – «лікарня, де безнадійно хворим, переважно на рак, надається медична допомога, психологічна і духовна підтримка, що дає змогу зменшити страждання приречених», *реанімобіль* – «реанімаційний автомобіль, у якому можна робити операції», *кріотерапія* – «лікування холодом, заморожуванням» тощо.

Інші дослідники вважають процес входження іншомовних слів у медичну термінологію негативним, оскільки інколи запозичення викликають труднощі в розрізненні значень. Це є причиною виникнення паронімії: *дефективний і дефектний, штамп і штат, афект і ефект, стрес і струс* тощо.

П. Селігей наголошує, що українська термінологія, зокрема і медична, повинна збагачуватися насамперед із першоджерел. Перенасичення запозиченнями у термінології не сприяє її розвитку. Б. Степанішин рекомендує послуговуватися українськими відповідниками. Українські слова вимовляти легше, вони звучать милозвучніше, природніше і зрозуміліше. Наприклад: *вакцинація* – *щеплення*, *гіпноз* – *навіювання*, *дефект* – *вада*, *індиферентний* – *байдужий*, *інтернаціональний* – *міжнародний*, *кастрація* – *вихолощення*, *модифікація* – *видозміна*, *натуральний* – *природний*, *перманентний* – *безперервний*, *пропедевтика* – *підготовка*, *регенерація* – *відновлення*, *регрес* – *рух назад*, *зміна на гірше*, *репродукувати* – *відтворювати*, *спазми* – *судоми*, *токсичність* – *отруйність*, *трансплантація* – *пересадка*, *циркуляція* – *кругообертання* тощо.

В українській медичній науковій літературі можна виділити такі групи термінів: 1) терміни, які давно ввійшли в українську мову і є певною частиною професійного мовлення; 2) відомі й уживані терміни, які не наповнюють групи професійно необхідних; 3) терміни – транскрипція іншомовних слів, тобто європеїзми; 4) псевдонаукові терміни; 4) терміни – авторські новотвори.

Поділ на групи є досить умовним. Терміни першої групи переважно спрощують спілкування фахівців і утворюють невід'ємну частину повсякденної медичної лексики. Наприклад, *фертильність* (лат. *fertilus* – плодovitий, здатний до народжування дітей), *резидуальний* (лат. *residuus* – те, що залишилося від вияву хвороби) тощо. Терміни цієї підгрупи запозичені переважно з латинської та грецької мов. Сфера їхнього вживання – інтернаціональна. Другу групу утворюють терміни, які запозичені з інших галузей знань: з економіки, юриспруденції, історії, філософії тощо. Найчастіше терміни другої групи поєднуються з медичними термінами, утворюють семантично виразні термінологічні словосполучення, як-от: *імунні депозити* (лат. *depositum* – вклади, заощадження; те, що знаходиться на збереженні), *біологічна нерентабельність* (нім. *rentable* – показник ефективності виробництва) тощо. Третя група термінів досить чисельна. За останні десятиріччя така група розширюється через вклучення запозичень з англійської мови. Якщо лікар знає англійську мову, то йому зрозумілі такі терміни-європеїзми, як *верифікований* (англ. *verify* – перевіряти), *прецизійний* (англ. *precise* – точний, визначений). Однак неточність, двозначність у тлумаченні маловідомих англійських транскрипцій, тобто кальок англійських слів і висловів, веде до постійної дискусії, а найголовніше – до різночитань медичних текстів. Саме тому доцільно замість спірних термінів-європеїзмів уживати відповідні рівноцінні синоніми, українські відповідники. Наприклад: *симультанний* – *одночасовий*, *каузальний зв'язок* – *причинний зв'язок*, *інтерація* – *взаємодія*, *реплікувати* – *відтворювати* тощо.

Псевдонаукова група термінів – це термінологічні сполучення, які не завжди є коректними за змістом; компоненти такого терміносполучення у своїй сукупності не несуть смислового навантаження, інколи один компонент навіть заперечує значення іншого. Наприклад: *сімейна агрегація ревматизму* (лат. *aggregatio* – приєднання), *міненгіальна ретардація* (лат. *retardatio* – спізнення) та ін. П'яту групу утворюють терміни-словосполучення як авторські видумки-словотвори. На сторінках медичних журналів часто зустрічається термін *агроедоценоз*, утворений поєднанням трьох коренів: *агро* (грец. *agros* – поле) у значенні агрономічний, *педо* (грец. *pais (paidos)* – дитя), *ценоз* (грец. *koinos* – загальний), тобто термін потрібно розуміти як «сукупність дітей, що заселяють спільну ділянку середовища проживання». Зазвичай медичні словники не подають значення таких лексем.

Медичну термінологію можна розподілити у три групи за специфікою входження в українську мову. Перша група – запозичена лексика, яка давно і надійно увійшла в українську мову, як-от: *пацієнт* (лат. *patientis*) – який страждає, *гормон* (грец. *hormon* – рухаю, збуджую), *акушерство* (франц. *accoucher* – приймати пологи). Другу групу утворюють запозичені слова, носії певної іноземної мови, які все частіше починають вживатися в професійному мовленні, як-от: *силікоз* (лат. *silex* – кремінь) – професійне хронічне захворювання легень; *теренкур* (франц. *terrain* – місцевість і нім. *Kur* – лікування) – лікування дозованим (щодо часу, довжини й кута підйому маршруту) ходінням. Третю групу формують запозичені терміни, які є низькочастотними. В українській мові є відповідники для таких медичних термінів, однак відрізняються обсягом вираження поняття або відтінками значення. Саме термінологічні утворення третьої групи вносять найбільше розбіжностей щодо правильного використання таких термінів. Наприклад: *де і ресенситизація* (англ. *sensitivity* – чуттєвість) – зменшення або зникнення чуттєвості. У медичній науковій літературі часто послуговуються українськими відповідниками, навіть якщо вони виражені складними описовими конструкціями.

Основними способами уведення медичних термінів в українську професійну мову є транслітерація і транскрипція. За допомогою транслітерації закріпилися такі терміни, як *аритмія*, *візуалізація*, *коліт*, *лейкоз*, *люмбаго* тощо. Однак рідко вживаються і нові термінологічні словосполучення, утворені способом транслітерації. Наприклад: *генетичний фінгерпринтер* (нім. *finger* – палець, англ. *printer* – друкар) – індивідуальний генетичний відбиток; *тригерна дія* (англ. *trigger* –

пусковий процес) як пусковий процес, що забезпечує різкий перехід клітини, органу чи всього організму з одного функціонального стану в інший тощо.

Транскрипцією послуговуються деякі автори статей для більш зрозумілого, на їхню думку, передавання медичної інформації, як-от: *ресетинг нирок* (англ. *reseting* – скидання) – перебудова нирок, *альтернативний сплайсинг* (англ. *splicing* – сплетення) – зрощення (злиття) одного з двох варіантів. Саме транслітерація і транскрипція – джерело необґрунтованої появи медичних термінів.

Висновки. Запозичення медичних термінів з інших мов – надзвичайно активний процес розширення медичної термінологічної системи зокрема і словникового складу української літературної мови загалом. Це природне явище для будь-якої мови в усі періоди її розвитку. Однак потрібно вести боротьбу проти бездумного копіювання іншомовних термінів, і на порядку денному залишається важливим питання обдуманого використання запозичених спеціальних термінів у науковій і професійній мові медичних працівників.

УДК 811.161.2'373

НАЙПРОДУКТИВНІШІ СУФІКСАЛЬНІ МОДЕЛІ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Ірина Ментинська,

старший викладач кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано словотвірну організацію сучасних комп'ютерних термінів, утворених суфіксальним способом. Описано найпродуктивніші моделі суфіксації комп'ютерних терміноодиниць, окреслено основні тенденції суфіксального терміноутворення сучасної комп'ютерної термінології.

Ключові слова: сучасна комп'ютерна термінологія, морфологічний спосіб, суфіксація, терміноутворення, словотвірна модель.

The article analyses word forming organization of modern computer terms, formed by means of suffixes. The most productive types of computer terminological units suffixation were described, the main tendencies of suffixes term-formation of modern computer terminology were indicated.

Keywords: modern computer terminology, morphological mode, suffixation, term-formation, word-formation model.

У сучасному українському термінознавстві існує чимала низка досліджень, де структурно-словотвірні процеси в різних терміносистемах є предметом всебічного вивчення (особливості терміноутворення в галузі радіотехніки ретельного описав І. Кочан, риторики – З. Куньч, хімії – Г. Наконечна, машинобудування – О. Литвин, музики С. Булик-Верхола, фізики – І. Процик, електроенергетики – А. Харчук тощо). Зокрема, в галузі комп'ютерної техніки [1] були певні спроби структурного аналізу комп'ютерної термінології, однак бурхливий розвиток ІТ-технологій спонукає до подальших досліджень.

Метою статті є проаналізувати найпродуктивніші суфіксальні моделі та найактивніші форманти в сучасній комп'ютерній термінології (СКТ), простежити тенденції подальшого розвитку, визначити специфіку дериваційних процесів у досліджуваній галузевій терміносистемі.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю з'ясувати загальні й специфічні закономірності суфіксальної деривації СКТ, що сприятиме впорядкуванню, стандартизації та кодифікації терміноодиниць, дасть змогу прогнозувати тенденції подальшого терміноутворення.

Джерельною базою слугують сучасні словники з інформатики, обчислювальної техніки, програмування. [2,3,4].

На основі аналізу лексикографічних джерел виявлено, що творення нових одиниць у СКТ забезпечує передусім морфологічний спосіб творення. Найпоширенішим у СКТ традиційно є *суфіксальний спосіб*, що використовує як питомі, так і запозичені суфікси, приєднуючи їх до твірних основ іменників, прикметників, дієслів. Морфеми в терміноодиницях поєднуються двоюко: способом аглаутизації або фузії.

Проаналізуємо основні суфіксальні моделі та найактивніші терміноелементи:

Основа іменника + суфікси:

-аці(я)/-за-ці(я) – становить найбільшу групу (приблизно 37% від аналізованих терміноодиниць). Це абстрактні іменники жіночого роду, що вказують на опредметнену дію або результат дії: *апроксимація, ротація, верифікація, візуалізація, буферизація*. Деякі номінації цієї групи в мові-джерелі мали термінокомпонент *-atio*, а на українському ґрунті транслітерувалися як *-аці(я)*: *комутація* (лат. *commutatio* – зміна), *компіляція* (лат. *compilatio* – *крандіжка*). Простежуємо, що суфікс *-аці(я)* утворює номінації від різних частиномовних твірних основ: **іменника**: *модуль – модуляція, табулятор – табуляція*; **прикметника**: *валідний – валідація*. Від термінів-іменників з морфемою *-аці(я)* можна утворити дієслова із суфіксом *-ува/ва*, що позначають процеси та стани: *авторизація – авторизувати, автентифікація – автентифікувати, архівація – архівувати, інсталяція – інсталювати, комп'ютеризація – комп'ютеризувати, локалізація – локалізувати*. Слід зазначити, що терміноелемент *-аці(я)* може вступати в семантичні відношення з суфіксом *-анн(я)/-енн(я)*, утворюючи словотвірні віріанти: *архівація – архівування, інсталяція – інсталювання*. Це свідчить про адаптацію чужомовних термінів до вимог української мови.

-ник: *кодувальник, комп'ютерник; -іст:* *програміст, логіст.* Ці суфікси в СКТ є менш продуктивними порівняно з загальноживаною лексикою, вони слугують для позначення виконавців дії. Подекуди в комп'ютерному усному дискурсі стикаємось із одночасним уживанням суфіксів **-ник** і **-щик**, наприклад: *лексеми комп'ютерник і комп'ютерщик* уживають як словотвірні варіанти. Зазначимо, що паралельне використання суфіксів **-ник** і **-щик** – це характерна ознака творення іменників – назв осіб за видом занять у російській мові, а також суфікс **-щик** в українській мові був продуктивним ще в XVII ст. [5, с. 65], отож на сьогодні, щоб не порушувати словотвірних норм, слід вживати *комп'ютерник*.

Основа дієслова + суфікси:

-анн(я), -енн(я), -янн(я) є продуктивними виявами процесуальності, яким властиве загальне словотвірне значення опредметненої дії, процесу та які додають до дієслівних основ. Суфікси приєднують як до питомих основ дієслова (*вилучення, введення, застосування, завантаження, поглинання*), так до чужомовних (*архівування, буксирування, інтегрування, копіювання, каскадування, моделювання, програмування, сканування, сортування, трасування, тиражування*).

-ач – продуктивний для назв суб'єкта дії, інструментальності, назв деяких приладів. На сьогодні нові процеси в словотворенні засвідчує взаємодія варіантних словотвірних суфіксів [2], отож суфікс **-ач** рівноправно побутує з словотвірними суфіксами **-ник/-льник, -ець, -ар** та ін. На нашу думку, доцільно використовувати паралельні форми для назв суб'єкта дії: *користувач – користувальник, налагодувач – налагоджувальник*, хоч, як зазначає Катерина Городенська, «варіантне вживання таких найменувань осіб за виконуваною дією – явище тимчасове. Український, передусім професійний, соціум вибере одну з варіантних назв і кодифікує її як нормативну» [6], тому для назв інструментальності та назв приладів, щоб уникнути полісемії, варто використовувати суфікс **-ач**: *повторювач, порівнювач, перетворювач, накопичувач, зчитувач, налагоджувач, записувач, завантажувач*.

-ор – в галузевих терміносистемах більшість терміноодиниць із суфіксом **-ор** вказують на назви приладів та різних технічних засобів. У СКТ ці терміни аналогічно означають механізми, засоби та предмети, за допомогою яких здійснюють певні дії та процеси: *класифікатор, компілятор, транслятор, інтерпритатор, комунікатор, конектор (роз'єм), маршрутизатор, курсор, процесор, монітор*. Низка таких термінів увійшли в українську термінологію вже із морфемою **-ор**, наприклад: *МОНИТОР* ім., ч., -а, мн. -и (від лат. *monitor* – той, що попереджає, наглядач з *monere* – повідомляти, застерігати з *memini* – пам'ятати; згадувати). 1. Пристрій для контролю за якістю телевізійного зображення. 2. У комп'ютері пристрій візуального відображення інформації; дисплей. [7]. Іноді важко виявити, на якому етапі творення з'явився суфікс **-ор**.

-к – *розсилка, заливка, вставка, вкладка, вибірка, роздруківка, правка*. Спостерігаємо, що останнім часом продуктивність суфікса **-к** у творенні віддієслівних термінів СКТ дещо знизилась. Їх активно витісняють спільнокореневі віддієслівні іменники на **-анн(я)/-енн(я)/-янн(я)**: *розсилка – розсилання*, або терміноелементи *-ова-нн(я)/-ува-нн(я)*: *марк-ува-ння (незавершена дія) – по-марк-ува-ння (завершена дія) – марк-ова-нн-я (наслідок дії)*. Сучасні науковці [5, с. 72-73; 6, с. 5;] зауважують, що віддієслівні іменники із суфіксом **-к** можна вживати на позначення наслідків події (*розсилка, розробка*). Оскільки в системі комп'ютерної термінології девербативи на **-ання** зазнають конкуренції з боку іменників на **-к** під впливом російської мови, то пропонуємо кодифікувати їх в словниках відповідно до словотвірної норми української літературної мови: *редагування* замість *правка*; *заповнення* замість *заливка*; *видрук* замість *роздруківка*.

Основа прикметника + суфікси:

-ість – досить продуктивний суфікс для творення термінів-іменників від ад'єктивів: *гранулярність, казуальність, контрастність, мобільність, детермінованість*. Деривати із формантом **-ість** виражають атрибутивність, їх мотивовано якісними та відносними прикметниками, суфіксальними переважно із суфіксами **-н:** *гранулярний – гранулярність, контрастний – контрастність; -альн-* *казуальний – казуальність, -ичн-/ичн-* *автентичний – автентичність, циклічний – циклічність*. Суфікс **-ість** активно творить від прикметникових термінів-комполітів іменникові: *багатозначний – багатозначність, відеопослідовний – відеопослідовність*.

-ов- – у прикметниковому словотворенні СКТ спостерігаємо активізацію словотвірного варіанта відносних прикметників із суфіксом **-ов-**, який приєднують до новітніх іменникових чужословів, що утворились переважно від англіцизмів на **-інг/-инг** (пор.: *транкінг – транкінговий*), простежуємо співіснування словотвірних типів відносних спільнокореневих прикметників із словотвірними суфіксами **-ов-** та **-н-** *інтернетовий і інтернетний, безпрограмовий і безпрограмний, структуровий і структурний, драйверовий і драйверний, шаблонний і шаблонний*. Мовна практика засвідчує, що суфікс **-ов-** має ширші функціональні можливості, а також погоджується з думкою деяких дослідників, які вважають, що продуктивність суфікса **-ов** на сьогодні «зумовлена певною мірою мовною практикою західної діаспори, а також тенденцією до дистанціювання від російської мови» [8, с. 250]

Висновки. Отже, суфіксальний спосіб творення сучасної комп'ютерної термінології є високопродуктивним. Значну кількість терміноодиниць СКТ утворено за моделлю: основа дієслова + суфікси. Найпродуктивнішими є терміноелементи: **-аці(я)/-за-ці(я); -анн(я), -енн(я), -янн(я)**. У творенні нових термінолексем помітними є тенденції, спрямовані на зміцнення автохтонних словотвірних варіантів та формування національних пріоритетів у словотвірному освоєнні запозичень.

Література

1. Ніколаєва А. О. Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації: Автореф дис. канд. філол. наук:10.02.01 / А. О. Ніколаєва. – Х., 2002. – 20 с.

2. *Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування* / [авт.-укл. Е. М. Проїдаков], Л.А. Теплицький. – К. : Видавн. дім «СофтПрес», 2005. – Вид.1. – 552 с.
3. *Російсько-український словник з математики, фізики та інформатики : 46000 термінів* / [авт.-укл. В. І. Перехрест]. – К. : Довіра, 2008. – 658 с.
4. *Тлумачний словник з інформатики* / [авт.-укл.: Г. Г. Півняк; Б. С. Бусизін, М. М. Дівізінюк, О. В. Азаренко, Г. М. Коротенко, Л. М. Коротенко]. – Дніпропетровськ : Нац. гірн. ун-т., 2010. – 600 с.
5. *Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання): [монографія]* / Ірина Дмитрівна Фаріон. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 328 с.
6. *Городенська К. Г. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи детрукція словотвірних норм* / Катерина Городенська // *Українська мова*. – 2013. – № 2. – С. 3 – 12.
7. *Універсальний словник української мови* / [авт.-укл. З. Й. Куньч]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.
8. *Коць Т.А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі* / Т.А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.

УДК 811.161.2:81'38

АВТОРСЬКА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ У МОВІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ І. ОГІЄНКА

Наталія Місяк,

кандидат філологічних наук, доцент загальноуніверситетської кафедри мовної освіти
Херсонського державного університету

З позиції визнання притаманності науковому стилю експресивності, виразності висвітлено своєрідність уживання мовних виражальних засобів у наукових працях І. Огієнка. Визначено найхарактерніші прийоми організації їх у науковій прозі вченого, яка репрезентує науково-популярний і науково-навчальний підстилі.

Ключові слова: науковий стиль, індивідуальні мовні особливості, мовні виражальні засоби, організація виражальних засобів.

From the perspective of recognition of expressiveness, emphasis typical for a scientific style it is highlighted the peculiarity of use of language expressive means in I. Ohnienko's scientific works. It is defined their most typical techniques in scientific prose of the scientist that represent science education and academic types of style.

Keywords: scientific style, language individual peculiarities, language expressive means, expressive means organization.

Актуальність. Зростання рівня самостійності, мовної замкненості наукового стилю пов'язане як із лінгвістичними, так і з екстралінгвістичними факторами, і передусім з розвитком самої науки, що вимагає підвищеної точності дослідження та описання його результатів. Останнє супроводжується зміною значущості окремих стильових рис, підсиленням прагнення системи мовних засобів наукового стилю до звужування сфери функціонування. Внутрішньостильові норми, а вони значно суворіші порівняно зі загальнолітературними, призводять до того, що мова наукових праць стає одноманітною, з усталеним репертуаром своїх засобів, позбавленою мовленнєвої індивідуальності автора. Вивчення особливостей наукової мови в українському та російському мовознавстві розпочалося в 60–70-ті роки ХХ ст. (праці Б. Д. Антоненка-Давидовича, М. А. Жовтобрюха, М. М.Кожини, А. П. Коваль, О. А.Лаптева, Л.І. Мацько, Г. С. Онуфрієнко, В. М. Русанівського, О. А. Сербенської та ін.). Як підкреслюють дослідники, становлення наукового стилю відбувалося значною мірою під впливом екстралінгвістичних факторів, серед яких можна назвати мову наукових праць учених, тому фронтальне й послідовне вивчення мовних особливостей наукових текстів, вивчення реального розподілу всіх мовних явищ наукової прози на всіх етапах її розвитку, аналіз еволюції мови наукових жанрів є темами самостійного дослідження. І якщо індивідуальний стиль письменників (діюстиль) давно став об'єктом пильної уваги стилістів, то індивідуальні особливості мови українських учених, їх вплив на становлення наукового стилю в українській мові дотепер глибоко не вивчалися, що певною мірою робить нашу лінгвістичну розвідку в мову наукових праць І.Огієнка актуальною.

У науковій літературі співвідношення загального та індивідуального розвивається в напрямку беззаперечної переваги загального і виявляється по-різному в мові підстилів і жанрів наукового стилю. Зважаючи на те, що виток, із якого й на основі якого формувався науковий стиль, є стиль художній, цілком закономірним є збереження в окремих жанрах наукової прози виражальних засобів художньої мови, особливо тих, що створюють образність. У науковому тексті її призначення вбачається в уточненні, конкретизації пояснювального наукового явища. Саме так розцінюється образність, як і інші стильові риси – емоційність, експресивність, мовознавцями М. М. Кожиною, В.М. Русанівським, Н. М. Разинкіною та іншими. «Науковому мовленню зовсім не протипоказана емоційно-експресивність; вона тут цілком «законна» і обумовлюється екстралінгвістичною основою наукового стилю. Інша справа, що вона тут знаходить начебто «опір» з боку інших стильових рис (наприклад, об'єктивності викладення), і тому вияв її тут у достатньому ступені обмежений і внаслідок цього часом виступає так би мовити в прихованій формі» [2, с. 27]. У цій прихованій формі й слід шукати індивідуальне, авторське, що виникає як наслідок впливу екстралінгвістичних факторів на індивідуальний стиль мислення і мовлення певної мовної особистості.

Загальноновизнаним є положення про те, що специфіка наукового стилю створюється не тільки і не стільки наявністю особливих, лише йому притаманних засобів вираження, скільки особливостями функціонування загальноновизнаних засобів і особливими законами їх відбору та організації, «не тільки сукупністю цих засобів, але й структурною організацією всієї цієї сукупності аж до закономірних відношень у ній» [1, с. 435]. Саме такий підхід до аналізу загальноновизнаних одиниць у науковому тексті дозволяє побачити авторські особливості їх організації та функційного навантаження. І якщо матеріал українських науково-технічних текстів підлягав дослідженню (І.В.Гавриш), то мова мовознавчих творів, зокрема створених І.Огієнком, залишалася поза увагою дослідників, хоча його наукова проза є зразком того, як досягати комунікативної мети лекторові або авторові, чії праці спрямовані широкому загалу: «У цій праці подаю широкому громадянству все потрібне для пізнання й ґрунтовної оборони своєї мови як основи народу-нації, що прагне до свого незалежного державного життя» [5, с. 69].

Ядро наукового стилю складають монографії, дисертації, наукові статті; периферійними вважаються повідомлення, рецензії, лекції та інші, у яких також репрезентується когнітивна функція мови. Аналізу підлягала мова наукових праць І.Огієнка, де рельєфно переплітаються об'єктивність матеріалу, що повідомляється, лекторська майстерність (суб'єктивний характер форми) та бажання якнайефективніше досягти мети – розуміння й усвідомленого сприйняття адресатами змісту повідомленого: Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українському народнім університеті; Історія української літературної мови.

Безперечно, мова наукової прози І.Огієнка свідчить про те, що його творче мислення в процесі мовленнєвого оформлення знаходилося під контролем, з одного боку, логічності мислення, з іншого боку, тих екстралінгвістичних факторів, урахування яких призводить до створення комунікативно повноцінного тексту. Слідом за Т.В. Радзівською до таких факторів відносимо «усвідомлення тієї моделі взаємодії з адресатом, у межах якої «працює» автор, володіння стилістикою, яка потребує даний тип тексту, відповідними засобами вираження, загальну комунікативну компетенцію» [6, с. 7]. Аналізуючи мову наукових праць І.Огієнка саме з цієї позиції, зазначаємо, що його наукова проза прозора, створюється в основному стилістично нейтральною лексикою. Тим більш виразними стають «вкраплення» в науковій мовній тканині – слова зі зниженою стилістичною забарвленістю: порушуючи стильові норми, вони стають виражальним засобом емоцій автора: «*Різні кочові монгольські орди, що товклися по нашій землі, довший час не давали змоги нашим племенам тісніш об'єднуватися в державну спільноту*» [5, с. 60]; «*Мушу додати, що Греч був чоловік авторитетний і впливовий і думки його котилися широко по цілій Росії*» [4, с. 244.] У текстах майже відсутні ефектні метафори, наявність їх у працях науковця пояснюється комунікативною метою – висловити авторське ставлення до об'єктивної інформації: «*От так померла стара українська літературна мова і так вона воскресла вже літературною московською мовою*» [4, с. 254]. Уживанню в науковій прозі такого виражального засобу, як епітет, присвятила своє дослідження Н.Д.Коваленко, зазначаючи в ньому, що ад'єктиви, характеризуючи по-різному предмети або явища, водночас є виразниками емоційних переживань науковця, його ставлення до рідного народу, його мови та культури [3]. Вважаємо за потрібне зауважити, що епітети як виражальний засіб у наукових працях І. Огієнка не порушують загальної тональності мови науково-популярного або науково-навчального підстилів: «*Жива мова, як цілісність, надзвичайно багата на найрізніші форми – архаїчні й нові, рідкі й часті*» [5, с. 78]; «*мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я*» [4, с. 240].

Авторською індивідуальністю характеризуються поодинокі порівняння, виражені порівняльними зворотами чи підрядними частинами складнопідрядного речення: «*Кожна літературна мова органічно виростає з мови живої народної так само, як юнак виростає з дитини*» [5, с. 75]; «*різниця між мовою народною й мовою літературною така сама, як між музикою народною й музикою художньою, хоч ця остання може складатися і з пернів народних*» [4, с. 77]. Проте, на наш погляд, на формування наукового поняття у слухачів / читачів більше впливає такий мовний виражальний засіб, як розгорнуті порівняння, які вчений уживає паралельно з поясненням сутності мовного явища. Так, розкриваючи питання про теорії постання мов, І.Огієнко зупиняється на теорії хвиль (чи групової теорії Й. Шмідта) і створює уяву про неї через розгорнуте порівняння: «*Кожна мова на обидва боки є ніби мостом до мови сусідньої. Як кинути каменя в воду, то від нього розходяться на всі сторони хвилі, які з часом і щодалі все меншають, – отак живе й мова, чому цю теорію й названо теорією хвиль*» [5, с. 53]. Такі порівняння, побудовані на загальноновизнаній лексиці, створюють образ, що набуває в пам'яті начебто «внутрішньої форми» для наукового поняття: «*сусідні мови сильно збігаються між собою, і їх відокремити так же трудно, як трудно відокремити окремі кольори в райдузі: колір існує, але неможливо окреслити, де він починається, а де кінчається*» [5, с. 67].

Особливої уваги заслуговує синтаксис мови наукових праць ученого. Саме в синтаксичній будові речень виявляються індивідуальні мовні особливості, повторювані як у текстах праці «Історія української літературної мови», так і в лекціях приват-доцента Київського університету. Ця повторюваність стає характерною рисою науково-популярного підстилю, авторською індивідуальністю. Серед таких мовних індивідуальностей слід назвати інверсію, яка у науковця виражається в постійному розташуванні логічно наголошеного, змістовно значущого узгодженого означення після означувального слова: «*Від племен українських ці російські племена були відгороджені густими величезними лісами, тому обидві ці мови розвивалися незалежно одна від одної*» [4, с. 62] , «*У який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український*» [4, с. 5]. Така організація виражальних засобів не є випадковою: поруч уживаються речення з прямим розташуванням означення й означувального слова (порівняйте: «*Українська мова, як така, зарисувалася ще на слов'янській прабатьківщині*» [5, с. 58]); у заголовках зустрічаються

аналогічні розташування слів: «**Українська культура за давні часи**», «**Розвиток літературної мови не може ґрунтуватися тільки на мові селянській**».

Досить регулярно є така організація словосполучення: **прикметник + займенник + означувальне слово** замість закономірного в мові **займенник + прикметник**: «У всякому разі в **дунайську нашу добу ми сусідували з сербами, а не з росіянами**» [5, с. 67] (порівняйте: «можна ясно бачити, що народів з такою культурою повинно мати такі ж самі форми і **свого державного життя**» [4, с. 129]).

Постпозицію в словосполученні порядкового числівника та іменника може займати порядковий числівник, якщо його, з погляду автора, треба актуалізувати: «**Року 1569-го відбулася т.зв. Люблінська унія, в силу якої до Польщі приєдналися Литва й уся Україна**» [5, с. 100].

За нашими спостереженнями, інверсійна організація мовних одиниць у наукових текстах І.Огієнка призводить до певної мелодики, інтонацій плавності, синтаксичного ритму. Проте це тема окремого дослідження (про зв'язок порядку розташування слів з інтонацією писав О.М.Пешковський). Спостереження за повтором слів як виражальним засобом – а він у І.Огієнка завжди експресивно навантажений – і аналіз особливостей побудови речень з повторами дозволяє виділити такі конструкції: 1) повторювальні слова контактують: «**Згадаймо царського коханця гр.Олексія Розумовського – він теж прийшов на Москву чистим співаком. Співаком в Петрограді був і наш філософ Гр.Сковорода**» [4, с. 8]; 2) повторювальні слова дистантні, але паралелізм конструкцій, у яких вони зустрічаються, підсилює висловлену думку, висвітлюючи слово або слова в словесному ланцюжку: «**нашу стародавню церковну й літературну мову не можна звати тільки мовою чужою болгарською, як це в нас звичайно роблять, – їй треба звати мовою староукраїнською, під впливом якої росла й наша нова літературна мова**» [5, с. 87].

Висновки. Отже, аналіз мови наукових творів І. Огієнка дозволив визначитися з тими мовними виражальними засобами, що створюють його авторську індивідуальність у мові науково-навчального та науково-популярного підстилів наукового стилю. Серед них найбільш яскравими, на наш погляд, є розгорнуті порівняння, «вкраплення» стилістично забарвлених елементів у канву нейтрального тексту та організація виражальних засобів у межах синтаксичних конструкцій.

Література

1. Гавранек Б.О. О функциональном расстройстве литературного языка [Текст] / Б. О. Гавранек –// Пражский лингвистический кружок: [сборник статей]. – М.: Просвещение, 1967.
2. Кожина М. К проблеме экспрессивности научного стиля [Текст] / М. Кожина // Исследования по стилистике: [сборник научных трудов]. – Вып.3: Учёные записки №244 Пермского ГУ. – Пермь, 1971. – С.25 – 41.
3. Коваленко Н. Д. Живе багатство української мови (матеріали до словника епітетів мови І. Огієнка) [Текст] / Н. Д.Коваленко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: [збірка наукових праць]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2008. – 300 с.
4. Огієнко І. І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українським народнім університеті [Текст] / Іван Огієнко. – К.: Видавництво книгарні Є Череповського, 1918. – 272 с.
5. Огієнко І. І. (Митрополит Лларіон). Історія української літературної мови [Текст] / Іван Огієнко (Митрополит Лларіон) / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та прим. Т. С. Тимошик. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
6. Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації [Текст] / Т. В. Радзівська. – К.: АН УРСР, 1993. – 194 с.

УДК 81: (477.83/86)

НАЙАКТИВНІШИЙ ПЕРІОД ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКИХ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ ГАЛИЧИНИ

Мар'яна Панчишин,

викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету

Висвітлено становлення і розвиток власне українських медичних термінів кінця XIX – першої третини XX століття. Розглянуто шляхи формування та джерела поповнення української медичної термінології Галичини цього періоду. Дослідження виконане на матеріалі науково-популярних видань та словників Галичини зазначеного періоду.

Ключові слова: медична термінологія, власне український медичний термін.

The article deals with the formation and development of the Ukrainian medical terms of the late 19th – the first third of the 20th century. The ways of formation and sources of replenishment of the Ukrainian Galician medical terminology of the given period are observed. The research is performed on the material of the Galician popular scientific editions and dictionaries of the period.

Keywords: medical terminology, a proper Ukrainian medical term.

Формування медичної термінології в Галичині кінця XIX – початку XX ст. характеризується специфічними особливостями та закономірностями її творення та вживання. У зв'язку з тим, що в зазначений період, як відомо, утверджується фонетичний принцип правопису із одночасним використанням народної мови як літературної, то саме ці фактори і стали визначальними для формування власне української медичної термінології. Наприкінці XIX століття в Галичині виходять друком науково-популярні видання на медичні теми («Про жите». Просвіта. НТШ. Львів, 1878). Дещо

пізніше з'являються перші наукові публікації українською мовою Євгена Озаркевича (автор першого українського медичного словника 1898 року; за редакцією Є. Озаркевича вийшов «Лікарський збірник» НТШ (1898-1902) – перше українське науково-медичне періодичне видання; автор книги «Недуги пошестні», 1911), Фелікса Сельського («До механіки нормальних і патологічних змін положень матеріці», 1897), Івана Горбачевського («Увага о термінології хемічній», 1905), Сильвестра Дрималика (автор популярних у Галичині книг «Порадник лікарський», 1906, «Порадник лікарський у всіх недугах людей», 1921), Євгена Лукасевича («Анатомічний словник», 1926), Ярослава Грушкевича («Окулістична термінологія», 1927), Мар'яна Панчишина («Туберкульоза (сухоти) й зима», 1937) та інших. Особливості галицької медичної термінології окресленого періоду досліджували Я. Вакалюк, Т. Панько, Г. Дидик-Меуш, О. Орешко, Н. Місник та інші.

Актуальність публікації зумовлена дослідженнями в галузі термінотворення для виявлення особливостей формування власне української медичної термінології кінця XIX – першої третини XX століття в Галичині. Відомо, що в цей період лікарями Євгеном Озаркевичем, Іваном Горбачевським, Сильвестром Дрималиком, Іваном Куровцем, Софією Окуневською, Мар'яном Панчишином було проведено велику роботу з опублікування медичних матеріалів українською мовою. Але ці праці не були всебічно вивчені з лінгвістичної точки зору.

Мета дослідження – проаналізувати шляхи формування української медичної термінології Галичини, синонімічну варіантність термінів та значущість власне українських еквівалентів, які з певних причин не прижилися в сучасній медичній лексиці.

Медичний термін – це слово або словосполучення, яке точно позначає спеціальне медичне поняття і його співвідношення з іншими медичними поняттями. Українська наукова медична мова формувалася впродовж багатьох років. Але варто зауважити, що специфікою медичної термінології є її «інкорпорованість» у систему міжнародної медичної термінології, твореної на основі здебільшого латинської мови, та інтеграція у світовий мовно-медичний простір.

Поява слова-терміна зумовлюється різними чинниками: впливом класичних мов (поряд з власне українським еквівалентом подане слово іншомовного походження: *arteria* → *б'ючка*, *артерія*), прямим або частковим калькуванням форми (укр. *цукровий діабет* → *цукрівниця* (власне український еквівалент) → пол. *sukrzyca*), а також використанням власне українських номінацій (мікроскоп – *дрібновид*, пульс – *живчик*, блефарит – *війниця*, ключиця – *дужка*). Останнє відіграло важливу роль у становленні української медичної термінології того часу. Зокрема, творячи медичні терміни, Є. Озаркевич брав до уваги: а) багатий досвід у цій галузі німців, чехів, поляків; б) народну мовну практику; в) водночас унікав української транслітерації грецизмів та латинізмів [2, с. 92; 5]. Наприкінці XIX – на початку XX століття в Галичині відбувалося «вироблення термінологічних систем в одному руслі із загальнопросвітницьким рухом» [8, с. 49]. За словами І. Верхратського, підґрунтям національної термінології стає народномовна система [7, с. 78]. Аналізуючи наукові праці, можна виділити такі принципи творення медичної термінології зазначеного періоду: термінологія повинна бути народною; термін повинен мати прозору внутрішню форму; однозначність терміна; «відповідність духові мови» [6, с. 97]. На основі цього почав формуватися народницький підхід творення власне української медичної термінології.

Українська термінологія в умовах бездержавності та заборон видання літератури українською мовою розвивалася повільно. Та наприкінці XIX – на початку XX століття у зв'язку зі становленням різних форм української державності відбувся активний розвиток української термінології, зокрема й медичної. На теренах Західної України в першій половині XX століття відбувалися процеси, пов'язані із мовним пуризмом¹¹, особливо у стосунку до термінології. Загальною тенденцією стало вживання «рідних» термінів замість іншомовних у різних наукових галузях.

Одним з основних принципів творення медичної термінології кінця XIX – першої половини XX століття було те, що вона повинна бути народною. Тому позитивний бік мовного пуризму полягає у «пропагуванні виражальних засобів саме рідної мови, використанні її лексико-семантичних та граматичних можливостей для передачі нових понять» [8, с. 73]. У цей період на лінгвістичному підґрунті було здійснене упорядкування української літературної мови, «збереження її чистоти», що допомогло зберегти національний дух народу, його самобутність.

У Галичині з'являються науково-популярні медичні видання українською мовою («Лікарський збірник» Наукового товариства імені Т. Шевченка, «Порадник лікарський», «Народне здоров'я»). Протягом 1926-1938 рр. виходить у Львові журнал-квартирник для лікарів «Лікарський вісник», у якому опубліковано так званий «термінологічний куток», де поряд з латинськими назвами подається власне український відповідник. Зокрема, у «Лікарському віснику» 1927 р. Я. Грушкевичем розгорнуто представлена офтальмологічна термінологія [1]. Українська термінолексика охоплює слова іншомовного походження та власне українські найменування. У період появи перших українських медичних видань широко використовувалася власне українська медична лексика. Проте не всі з новоутворених медичних термінів витримали випробування часом. Згодом вони були замінені термінами-інтернаціоналізмами греко-латинського походження (наприклад, не прижилися такі терміни, як *кліпавка* (повіка), *нервівка* (сітківка), *прозорка* (рогівка), *дугівка* (райдужна оболонка ока), *дрібновид* (мікроскоп), *промінниця* (війкове тіло), *живчик* (пульс), *гарячкомір* (термометр) тощо).

11 Мовний пуризм (з лат. *purus* – чистий) – крайній вияв турботи про чистоту літературної мови, орієнтація на встановлення суворих правил дотримання літературних норм, оберігання мови від впливу іншомовних запозичень, очищення її від нелітературних явищ [3, с. 503].

Особливу роль у формуванні медичної термінології того часу відіграло Наукове товариство ім. Т. Шевченка, яке існувало у Львові з 1873 до 1939 р. Члени організації популяризували українську словесність, публікували історичні, філософські, філологічні матеріали, розбудовували різні галузі науки українською мовою. У Товаристві діяло три секції: історико-філософська, філологічна і математично-природописно-лікарська. Для публікацій наукових статей засновано видання «Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка». Згодом кожна секція почала видавати свій збірник. В одній із рубрик («Термінологічний відділ») «Збірника математично-природописно-лікарської секції НТШ» Я. Гординський вперше в українському мовознавстві висунув актуальні питання про впорядкування медичної термінологічної системи і запропонував активно публікувати на сторінках «Збірника НТШ» власне українські медичні терміни наприкінці наукових розвідок. Загалом діячі НТШ виокремили такі надзвичайно важливі положення українського термінотворення: 1) *термін мусить відповідати «духові» мови*; 2) *у формуванні терміносистем логічно дотримуватися поєднання власне національного і міжнародного*; 3) *синонімія в термінології можлива, але не бажана*; 4) *«кований» термін повинен бути коротким і вмотивованим* [6, с. 97].

Ці рекомендації, звісно, стосувалися й медичної термінології. Так, в основу термінотворення були покладені власні номінативні ресурси, у результаті чого галицька медична термінологія, спираючись на народний термін, набула національного «обличчя». Синонімія в термінології вважається явищем негативним, але на етапі створення медичних термінів вона була потрібною, оскільки давала можливість вибрати найточніший і найвдаліший варіант. «Кування» слів як один із засобів збагачення лексики української мови використовували і для творення медичних термінів, пор.: *комора серця* → камера серця, *наколінюк* → коліна чашка, *надколінюк*, *черевослинівка* → підшлункова залоза тощо. Деякі з нових слів, що означали нові поняття і не порушували закономірностей словотвору української мови, увійшли до її словникового складу: *перев'язка, сліпа кишка, мазь, набряк, висипка, всмоктування* та ін. [2, с. 93].

Поява періодичних медичних видань на теренах Галичини кінця XIX – початку XX століття зумовила використання лексичних одиниць з медицини та скерування їх у мовленнєвий потік. Це стало великим поштовхом для становлення власне української медичної термінології. Та через складні політичні та історичні події в Україні впродовж всього XX століття ці терміни не прижилися, тобто частина вже впроваджених українських медичних назв того часу не відтворюється теперішніми носіями мови. Незважаючи на широке вживання медичних термінів іншомовного походження, потрібно приділяти належну увагу вивченню власне українських еквівалентів, адже такі слова увиразнюють мову й підкреслюють її поліфункціональність та самобутність.

Висновки. Наша розвідка засвідчила, що наприкінці XIX – на початку XX століття процес входження власне українських медичних термінів у загальнонародний лексичний фонд відбувся досить організовано та швидко завдяки умовам, які сприяли розвиткові мови, та наявним публікаціям українською мовою, дослідження яких є перспективним та актуальним.

Література

1. Грушкевич Я. Окулістична термінологія: Анатомічна частина / Я. Грушкевич // Лікарський вісник. – Ч. 3-4. – Львів, 1927. – С. 8-10.
 2. Дидик-Меуш Г. Про галицькі елементи в українській медичній термінології початку XX століття / Г. Дидик-Меуш // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова [Текст]: Збірник наукових праць / відпов. ред. М. Плющ. – Вип. 3. – Кн. 2. – К., 2008. – С. 89 – 95
 3. Єрмоленко С.Я. Пуризм / С.Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – К.: «Українська енциклопедія», 2000. – С. 503 - 504.
 4. Лукасевич Є. Анатомічний словник (матеріали) / Є. Лукасевич. – Львів, 1926. – 72 с.
 5. Озаркевич Е. Недуги пошесні / Е. Озаркевич. – Львів, 1911. – 134 с.
 6. Панько Т. Українське термінознавство / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с. Термінологічні витяги / Уклад д-р Є. Озаркевич // Лікарський збірник НТШ. – Т. 5. – Вип. 2. – Львів, 1899. – С. 1-4; Т. 2. – Вип. 2. – Львів, 1900. – С. 51-53; Т. 3. – Вип. 2. – Львів, 1901. – С. 77-79.
- Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – Львів – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1996. – 190 с.

УДК 81'373.45=111:340.113=161.2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Галина Сергеева,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов №1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

Подано аналіз розвитку української правничої термінології, схарактеризовано головні чинники та особливості її формування. Розглянуто підходи до визначення ролі в цьому процесі запозичень та до їх унормування.

Ключові слова: українська юридична термінологія, англомовні запозичення, пуризм, русифікація, термінологічна норма, національний критерій нормативності.

The analysis of the Ukrainian law terminology development is provided; the main factors and peculiarities of its formation are characterized. The existing approaches to the role of loan-words in this process and to their standardization are considered.

Key words: the Ukrainian law terminology, English loan-words, purism, , terminology standard, national criterion of standard.

Генезис і розвиток української правничої термінології тісно пов'язані з витоками та історією національного права, української державності і законодавства. Юридична термінологія є одним із найдавніших пластів термінологічної лексики української мови – норми звичаєвого («неписаного») права зафіксовані вже у перших юридичних писемних пам'ятках періоду Київської Русі, що дають нам «найстаріші зразки актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі X в.» [9, с. 203]. Однак, дослідники вважають, що тільки у другій половині XIX ст. формується наукова термінологічна система, в якій кожен термін означає певне, чітко сформульоване поняття.

Правничу термінологію еволюціонує з розвитком держави, адже зі змінами державного устрою тісно пов'язані зміни в суспільних відносинах, що регулюються правом. Тому прямим наслідком прогресу в різноманітних сферах суспільного життя є розвиток та неологізація терміносистеми правничих наук.

Дослідження різних етапів розвитку української юридичної термінології свідчить, що процес поповнення цієї терміносистеми новими терміноодinicями найбільш інтенсивно відбувався саме у періоди активного розвитку держави, коли виникали нові інститути права, розвивались правові норми. Результатом такого розвитку була поява нових правових понять, що потребували мовного вираження і закріплення у терміносистемі. Слід зазначити, що термінологічно-мовне оформлення досягнень науки є важливим для її подальшого розвитку. Правничі поняття втілюються в мовних конструкціях, бо мова – єдиний засіб формалізації права. Отже, процеси неологізації системи понять зумовлюють появу нових термінів та стимулюють розвиток терміносистеми. Розвиток правничої терміносистеми тісно пов'язаний із формуванням української термінології взагалі, і ті тенденції, що характеризують становлення загальнонаціональної термінології, певною мірою притаманні і термінології права. Це, зокрема, стосується співвідношення і доцільності використання в ній іншомовних елементів.

Українська юридична термінологія протягом століть творилася, головним чином, на основі внутрішніх мовних ресурсів [2, с.12]. Проте, становлення і формування термінології українського права, як і української мови взагалі, відбувалося в надзвичайно складних і несприятливих історико-політичних умовах бездержавності [див. 8, с.184–185], під впливом багатьох мов, що не могло не позначитися на розвитку термінологічного словника української юридичної мови, основою якого є споконвічна українська лексика, проте, іншомовні засвоєння у її складі займають достатньо важливе місце. Національний характер наукової термінології, на нашу думку, великою мірою залежить від інтенсивності розвитку національної науки. Загальновідомо, що термін виникає лише тоді, коли поняття настільки розвинулось, що йому можна присвоїти цілком визначену наукову назву. Однак це не завжди можна зробити на ґрунті національної мови, а надто тоді, коли саме поняття виникає і певний час функціонує в іншому мовному середовищі. Спираючись на висновки термінознавців, зазначимо, що серед багатьох шляхів творення термінів, найлегшим способом є запозичення іншомовної номінативної одиниці [5, с.84]. Питання про «своє» та «чуже» у наукових термінологіях завжди привертало увагу науковців. Особливо гостро це питання постає в мовах, які довгий час функціонують в умовах бездержавності й мають обмежений комунікативно-функціональний простір. Тому цілком логічно, що протягом усієї історії розвитку української літературної мови в мовознавстві завжди існували протилежні погляди щодо ролі й місця в ній лексичних запозичень.

Однією з реакцій на поповнення лексики української літературної мови словами іншомовного походження був пуризм. Багато науковців вважали запозичення шкідливим явищем, що заважає розвитку її внутрішньої структури і поступово призводить до втрати мовою своєї самобутності. Ю. Шерех убачав в пуристичних тенденціях практичне і теоретичне значення: «Поміркований пуризм до певної міри корисний тим, що перешкоджає надто швидкій і численній появі чужих слів» [10, с.45]. При цьому дослідник зауважує, що відкидання всіх чужих слів суперечило б закону розвитку мови, а нормальний приплив чужих слів не шкодить розвитку мови й не порушує її цілісності, її системи, а часто збагачує її.

У XIX ст., коли постала необхідність створення власної наукової термінології переважали ідеї народної основи термінології, які особливо активно підтримувались у Західній Україні (М. Левченко, П. Єфименко, І. Верхратський, В. Левицький, НТШ). У термінологічних працях того часу простежується тенденція до заміни іншомовних слів народними. Однак, були й представники поміркованого пуризму, зокрема М. Драгоманов, який не поділяв думки про суто народну основу термінології, цілком відмежованої від російської чи польської. У 20-30-х роках XX століття термінологічні традиції НТШ були продовжені. Основна концепція тогочасного термінотворення полягала в підшуванні народного терміна, побудованого за законами української мови, і характеризувалася мінімальним впливом іншомовних термінів. В Інституті української наукової мови при ВУАН, в основу діяльності якого було покладено здобутки галицьких учених, було засновано Правничу термінологічну комісію, завданням якої стало укладання словника української правничої термінології.

Під час укладання словника було використано практично всю наявну на той час українську правничу термінологію, що містилася в давніх українських актах – рукописних чи друкованих. Для іншомовних термінів, навіть грецького і латинського походження, підшукувалися українські паралелі і перевага віддавалася словам українського походження. Щодо іншомовних термінів, до яких не знаходилось українських відповідників, вони транскрибувались, зберігаючи точну фонетику мови-джерела. Процес упорядкування української правничої мови і термінології був брутально перерваний сталінським режимом, а з 1931 року почався занепад термінологічної справи та русифікація термінологічного фонду української мови. Термінологія, відображена в лексикографічних працях цього періоду, характеризується калькуванням російських термінів та повною орієнтацією на російську мову в правописі й вимові іншомовних слів. Окрім того, процес творення правничої термінології, як і всієї

галузевої української термінології, десятиріччями підпорядковувався законам і правилам російської мови. Піддаштовуючись під російськомовні правничі терміни, українське правознавство нездатне було випрацювати власну термінологію, внаслідок чого відбулося збіднення власне української правничої лексики та фразеології.

Проте, на сучасному етапі розвитку української літературної мови, коли вона нарешті здобула статус державної, коли створено можливості для активного розвитку правничої термінології, питання щодо ролі й доцільності запозичень та їх впливу на формування української правничої терміносистеми залишаються актуальними. Протягом останніх десятиліть правова система України активно реформується. Реагуючи на зміни в політичному та економічному житті суспільства, право поширюється на сфери, які раніше не регулювалися законодавством. Спостерігаючи за розвитком терміносистеми правничих наук на сучасному етапі, можна констатувати, що процес розширення понятійного апарату багатьох галузей права супроводжується запозиченням термінів, серед яких вагома частка англійських запозичень. У зв'язку з цим постає низка питань структурно-функціональної адаптації запозиченої термінології. Проблема лексичних запозичень у сучасних терміносистемах у першу чергу пов'язана з проблемою термінологічної норми. Вирішуючи проблему унормування правничої термінології, мовознавці активно користуються національним критерієм нормативності терміна, намагаючись знайти національний відповідник іншомовному терміну [7, с.159–166], що яскраво відображається у лексикографічних працях [див. 6]. Дослідники констатують, що проблема нормалізації запозичень поступово переміщується з вивчення суто лінгвістичних аспектів процесу запозичення на розгляд його соціолінгвістичних аспектів [4]. У дисертаційному дослідженні Л. Кислюк звертається увага на актуальність теоретичного обґрунтування послідовного й несуперечливого підходу до питання доцільності нормалізації запозичень, зокрема до проблеми свідомого регулювання суспільством процесів запозичування лексичних одиниць з англійської мови [3, с.27]. Ця проблема є актуальною сьогодні для багатьох мов світу, у тому числі й для тих, які нещодавно самі активно впливали на інші мови, зокрема німецької й французької.

Історія нормалізації процесів запозичення іншомовних термінів, у тому числі й англійських, у багатьох мовах свідчить про неефективність та недоцільність імперативного втручання в мовні процеси. На нашу думку, ніякі штучні регуляції не можуть зупинити природних тенденцій входження іншомовних слів до термінологічного словника сучасної української мови. Тільки активний розвиток національної науки може підняти престиж національної наукової мови та вплинути на інтенсивність запозичення іншомовних термінів, що може викликати зворотні процеси, як це відбулося свого часу з англійською науковою термінологією.

Пуристичні тенденції, виявом яких є національний критерій нормативності терміна, здебільшого пов'язані з поглядом на запозичення як на штучне, неприродне явище в національній мові. Однак, вирішуючи долю іншомовних термінів в українській мові, слід усвідомлювати, що жодна з природних мов при творенні термінології не може обмежитися власними ресурсами. Як слушно зазначає В. Акуленко, «тільки метафізичний підхід до мови як до механічного поєднання незв'язаних компонентів - міжнародного і національного - може приводити до висновку, що розвиток інтернаціонального у мові загрожує її національному характерові. Як доводить весь хід світового лінгвістичного процесу, зміцнення у мовах їх інтернаціональної сутності не лише поєднується з їх прогресивним розвитком, але й є його невід'ємною складовою частиною» [1, с.12].

Проблема функціонування в мові іншомовних запозичень, на наш погляд, може бути вирішена в рамках теорії мовної синергетики, яка пояснює мовну систему як таку, що здатна до саморегулювання та самоорганізації, і вимагає від дослідника показу мовних явищ з погляду їхньої взаємодії та конкуренції [4, с.132]. Під час запозичення відбувається складна взаємодія зовнішніх і внутрішніх законів розвитку мови, тому передумови процесу запозичення часто закладені у деяких особливостях мовної системи. Виходячи з цього, можна припустити, що головну роль у нормалізації процесу запозичення повинні відігравати лінгвістичні чинники. Адже саме внутрішньомовні фактори, потреби самої мови, визначають подальшу долю запозичень. Під впливом цих факторів відбуваються перетворення, у результаті яких запозичене слово або стає органічною частиною лексико-семантичної системи мови-реципієнта, або ж залишається на її периферії, чи й зовсім зникає. Тому проблему «свого» та «чужого» можна інтерпретувати і як різний ступінь освоєння запозичених слів системою мови-реципієнта [5, с.4]. Слушною є думка про те, що тільки дослідження причин появи запозичень та особливостей їх освоєння мовою-реципієнтом може дати певні підстави для визначення ролі запозичень у формуванні певної терміносистеми, а отже й для їх унормування.

Висновки. Ми схильні вважати, що до вивчення та оцінки мовних явищ слід підходити аналітично, а не імперативно. Більшість вітчизняних учених дотримується думки про можливість результативної нормалізаторської діяльності, якщо до уваги беруться внутрішні закономірності розвитку мови, її системні можливості. Отже термінологію необхідно досліджувати системно, беручи до уваги цілі термінологічні групи, а не взяті окремо термінологічні запозичення. Встановленню чи уточненню місця запозичених слів у певній терміносистемі сприяє також визначення парадигматичних та синтагматичних зв'язків запозиченого терміна, що може виявитися дуже важливим для унормування термінів-варіантів.

Література

1. Акуленко В.В. Німецький вплив на розвиток української мови: Проблеми методології [Текст] / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 12 – 19.
2. Брицин М.Я. Юридическая терминология в восточнославянской письменности до XV века: автореф. дис. д-ра филол. наук / М. Я. Брицин. – Каменец-Подольский, 1966. – 38 с.

3. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Л. П. Кислюк. – Київ, 2000. – 238 с.
4. Клименко А.С. Социолингвистический аспект англо-американских заимствований в современном французском языке новейшего периода: к вопросу о нормализации англицизмов: автореф. дис. канд. филол. наук / А. С. Климченко. – К., 1995. – 24 с.
5. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов [Текст] / Д. С. Лотте. М.: Наука, 1982. – 149 с.
6. Мисик Л.В. Українсько-англійський словник правничої термінології [Текст] / Л. В. Мисик. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 528 с.
7. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль [Текст] / М. М. Пилинський. – К.: Наук. думка, 1976. – 287 с.
8. Сергеева Г. А. Про склад української правничої термінології з погляду її походження [Текст] / Г. А. Сергеева // Вісник ХНУ. Сер. філологія. – 2000. – №473. – С. 183-187.
9. Франко І. Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 р.: Твори у 50-ти т. [Текст] / І. Франко. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41: Літературно-критичні праці (1890 – 1910). – С. 203.
10. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови [Текст] / Ю. Шерех. Мюнхен: Вид-во «Молоде життя», 1951. – 402 с.

УДК 1(092)(450)/653

ФІЛОСОФСЬКІ ТЕРМІНИ: УКРАЇНЬСЬКА ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА

Павло Содомора,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри латинської мови
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Розглядається значення метафізичних термінів «субстанція», «акциденція» та ін. і пропонуються лексеми «підстава», «припадковість» т. д. як їх українські відповідники. Наводяться відповідні місця тексту «Суми теології» Св. Томи з Аквіну пропонується їх український переклад. Наводяться аргументи такого відтворення лексем. Розглядаються витоки і подальший розвиток питання підстави та припадковості.

Ключові слова: субстанція - підстава, акциденція - припадковість, негация - заперечення, реляція - стосунок.
Reproduction of key metaphysical terms plays significant role in general structure of philosophical text. The gradual transformation of previous philosophical traditions into ideas of St. Thomas' teaching is apparent on the material of certain metaphysical terms. Thomistic ideas develop into subsequent philosophical streams.

Key words: substance - pidstava, accidence - pryypadkovist, negation - zaperechennia, relation - stosunok.

Основна проблема, що виникає при перекладі філософських текстів – відтворення схоластичних термінів. Усі терміни умовно можна поділити на дві групи: терміни в абсолютному їх значенні та напівтерміни. Щодо відтворення термінів, то у цьому питанні важливе дотримання «золотої середини». Неможливо усі без винятку терміни подати транскрибованими латинськими словами: адже тоді потрібно буде перекладати українською мовою лише сполучники; також неможливо повністю відмежуватися від латинських слів. Тому при роботі з латиномовними текстами доволі часто прийнятне калькування; з іншого боку, транслітерація не завжди працює як ефективний спосіб відтворення схоластичних термінів українською мовою. З уваги на це, не прагнемо поставити крапку у цьому питанні, а лише розгорнути дискусію.

Латинський термін «accidentia» за бажанням можна подавати або транслітерацією (акциденція), або калькуванням – «припадковість». Термін «припадковість» утворений способом калькування (структурно-морфологічна калька) латинського терміна ac-cidentia – при-падковість. Знову ж, і в цьому випадку абсолютну перевагу важко надати якомусь одному відповідникові. «Припадковість» є морфологічною калькою лексеми оригіналу. Граматично лексеми не співпадають, оскільки латинське «accidens» – це форма множини середнього роду дієприкметника, а українська калькована лексема «припадковість» є іменником. До того ж, лексема «припадковість» проводить, хоча й незначну, все-таки небажану аналогію із клінічним терміном.

Окрім того, лексема не має статусу терміна у філософській термінології. Транслітерована лексема, «акциденція», в українській мові також виводить свою граматичну форму – стає іменником жіночого роду однини, втрачаючи множину. Однак це пов'язано із мовними особливостями: далеко не завжди лексема іншомовного походження зберігає у цільовій мові свою граматичну структуру, навіть частково. До того ж, «акциденція» – філософський термін, не завжди зрозумілий широкому колу читачів. А твір Томи, як видно із Прологу, спрямовується саме до широкого кола читачів.

Усі ці деталі, про які йдеться, а саме – граматична форма та її значення, семантичне наповнення терміна, додаткові семи, що привносяться при відтворенні терміна цільовою мовою, складають експлікативний компонент термінолексми, завдяки якому термін набуває значення терміна у контексті твору. Тобто, необхідною умовою при перекладі є відтворення якщо не всіх, то принаймні великої кількості цих деталей (сем) для того, щоб лексема функціонувала як термін у тексті перекладу.

Семантичне наповнення терміна у випадку відтворення транслітерацією (акциденція) зберігається частково завдяки внесенню семи «незвичність» у текст перекладу. Однак цього не завжди буде достатньо, а подекуди це буде й перешкодою для прочитання періоду тексту, оскільки термін вживається досить часто. Окрім того, відтворюючи один термін транслітерацією, слід відтворювати аналогічно й інші, аби не було дисонансу у термінологічній канві українського тексту. Особливої ваги ця теза набуває тоді, коли йдеться

про корелятивні терміни [3, с. 206]. При відтворенні калькуванням (припадковість) семантичне наповнення відтворюється частково завдяки відносній зрозумілості самої лексеми, що відслідковується завдяки спільнокореневим словам, однак все-таки це слово у повсякденній лексиці не зустрічається.

Щодо відтворення цього терміна в іншомовних перекладах, спостерігаємо різні підходи до проблеми. У польському перекладі маємо «przypadlost», в англійському – «accidence». Принципи відтворення цього терміна узгоджуються із принципами відтворення інших термінів: визначаються ці принципи загальною тенденцією формування філософської термінології у різних мовах [2, с. 94].

Тут зустрічаємося із поняттям національної ідентифікації у перекладі: ряд термінів при відповідно підбраному способі перекладу несуть у собі яскравий колорит національної мови завдяки використанню морфем цільового походження. Такий приклад маємо на матеріалі терміна припадковість – акциденція: перший варіант перекладу національно ідентифікується, тоді коли другий варіант містить у собі, можна сказати, інтернаціональний компонент, позбавлений конкретної національної прив'язаності. Під час аналізу терміносистеми стає очевидним, що метод транслітерації сприяє «інтернаціоналізації» лексем, тоді як метод калькування, навпаки, сприяє національній ідентифікації термінолексеми, і в кінцевому результаті – перекладу загалом.

Значення терміна у Томи збігається із аристотелівським [1, с. 225-227]. Вперше термін зустрічається у питаннях 1 та 3 у зіставленні з терміном «substantia». При цьому подано посилання на «Фізику» Аристотеля щодо розрізнення між цими термінами (ST I, 1, 3): «Підстава ні для чого не може бути припадковістю». Із цього уривку видно зміст, який вкладає Тома у цей термін, і що можна протиставити до цього терміна, тобто – «підстава». В інших розділах (ST I, 1, 6) цей термін зіставлено із терміном «сутність» (essentia), у розділі 10 – із терміном «підмет» (subjectum). Усі ці терміни, що вживаються як протилежні до «акциденції», стосуються сталої частини означуваної речі – підстава, сутність, підмет. Припадковість, чи акциденція долучається до вже сталої частини [4, с. 173].

Висновки. У латинській мові – точна калька грецького терміна, який використовує Аристотель – *symbebekos*. Відповідно, це дає додаткові бали на користь українського варіанту – припадковість. Способи, якими відтворювали термін латинською мовою, абсолютно такі самі, що їх використовуємо для відтворення латинського терміна українською мовою. Важко собі уявити, що Тома використовував би транслітерацію грецького терміна [5, с. 105].

Література

1. Brown B.F. *Accidental being: a study in the metaphysics of St. Thomas Aquinas.* – N.Y., London: University press of America, 1985. – 424 p.
2. Deferrari R. *A lexicon of St. Thomas Aquinas.* – Baltimore, 1949. – 1185 p.
3. Gilson E. *The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas.* New York: Random house, 1966. 502 p., P. 226.
4. Muckle J C.S.B., *Algazel's Metaphysics, A Medieval Translation, St. Michael's College, Toronto, 1933.* – 253 p.
5. *The Oxford companion to philosophy / Ed. by T. Honderich.* – Oxford, 1995. – 1010 p.

УДК УДК 811.161.2'27

УКРАЇНСЬКІ МЕДИЧНІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ПРАЦІ: стан, проблеми, перспективи

Галина Хирівська,

викладач кафедри українознавства

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті акцентовано увагу на важливості створення нових українських медичних лексикографічних джерел та здійснено огляд тих, які є в обігу.

Ключові слова: лексикографічне видання, медичний термін, словник, лексичні одиниці.

In the article attention is accented on importance of creation of the new Ukrainian medical lexicographic sources and a review is carried out those that are in use.

Key words: lexicographic edition, medical term, dictionary, lexical units.

**Не знаючи термінології, не можна ні науку вперед посувати,
ні передавати її здобутки народові** (І. Холодний)

Актуальність. З огляду на те, що наукова термінологія відіграє важливу роль у державотворенні і є показником розвитку наукового, соціально-економічного та культурного поступу держави, інтерес до проблеми термінології як з боку галузевих фахівців, так і лінгвістів постійно зростає. Важливо розвивати наукову термінологію, вдосконалювати усне і письмове мовлення, створювати лексикографічні праці. Це питання є дуже гострим зараз. І це не дивно, бо сильною є та країна, у якій потужна наука, а отже, разом з тим і високо розвинена термінологія, а відповідно і лексикографічна база. У нас цей процес перебуває ще на початковій стадії, але вже дуже активній, тому результатів слід очікувати, але ще не так скоро.

Медична термінологія надзвичайно об'ємна (усі медичні терміни науковці поділяють на анатомічні, клінічні та фармацевтичні, до яких у свою чергу належать ще деякі підсистеми) і процес створення медичних видань словниково-довідкового типу потребує великих зусиль і затрат часу. Крім

того, не можна забувати, що нашій мові довелося пройти тернистий шлях свого становлення і розвитку. Цим і пояснюється недостатній рівень опрацювання лексичного медичного матеріалу у лексикографічних виданнях. Ще досі залишаються взагалі не досліджуваними великі пласти термінів медичної наукової галузі. Медичні терміни уже неодноразово були об'єктом наукових філологічних досліджень, зокрема у наукових розвідках Н. Місник, Н. Цісар, А. Лисенко, Т. Лепехи, І. Корнейко, О. Петрової та ін., але, на жаль, ще не напрацьовано усіх потрібних для практичного застосування лексикографічних видань. Дослідження щойнозгаданих лінгвістів повинні додати багатий фактичний матеріал як підґрунтя для створення нових лексикографічних праць.

Щоб опанувати відповідний фах, треба досконало володіти термінологічними, і взагалі усіма лексичними багатствами цієї наукової діянки. Для цього дуже корисним і доречним буде використання різних словниково-довідкових джерел. Але у сучасній науці їх хоч і багато, але і недостатньо. Взагалі, галузевий словник – це багатогранна праця, яка не лише відбиває стан розвитку тієї чи іншої діянки знань та її термінології на час його створення, а є ще й своєрідним пропагандистом нормативної, уніфікованої та кодифікованої термінології як вихідної мови, так і мови перекладу. Словник повинен подавати усталені граматичні форми, наголоси, дотримуватися правил правопису, стилістично характеризувати слова, подавати відповідники до реєстрового слова у мові перекладі тощо. Не у всіх словниках дотримуються цих загальноприйнятих у лексикографії правил. Крім того, словники містять часово обмежені пласти лексики, тому не всі слова, які функціонують у мові, входять до їхнього складу (адже словник проходить тривалу підготовку поки вийде друком).

Починаючи з 1860 року почали друкувати перші наукові медичні статті українською мовою, що зумовило гостру потребу у лексикографічних працях для медичних наук. Такі праці з часом почали з'являтися. А сама українська термінологічна лексикографія була започаткована у другій половині ХХ століття працями І. Верхратського, І. Гавришкевича, Є. Озаркевича та ін. і розвивалася хвилеподібно. 20 – 30-ті, 50 – 80-ті роки характеризуються піднесенням, а між названими датами – періоди спокою, що пов'язано із позамовними чинниками (звинуваченням українських учених у націоналізмі, курс на русифікацію суспільства, практично недержавний статус української мови тощо). На жаль, 80-ті роки позначені спадом спеціальної лексикографії: за десятиріччя вийшло у світ всього близько 20 видань [6,11]. Лексичні одиниці, які можна назвати термінами, зафіксовані ще в «Ізборнику Святослава» та у «Руській правді». Перші словники із медичної термінології почали з'являтися ще у XVI-XVII століттях. У 1920 році видано «Латинсько-український словник» М. Галина, у 1925 – «Nomina anatomica ukrainica» (за редакцією Ф. Цешківського, І. Черняхівського, О. Курило). У 1928 році видано «Номенклатуру хвороб» (латинсько-українські назви хвороб та російський покажчик перед тим). У 1928 році вийшов «Медичний російсько-український словник» В. Кисільова, у якому зафіксовано переважно терміни із словника М. Галина (серед варіантів на першому місці інтернаціоналізм, а не термін власне українсько побудований). У 1931 році - «Практичний словник медичних термінів» У. Крамаровського. При аналізі цих видань стає зрозумілим, що автори використали досвід світової науки про переклад медичних словників рідною мовою із латинської та грецької мов. А це у свою чергу вказує на високий рівень освіченості вчених, які укладали ці словники. У 1993 році з'явився «Орфографічний словник української медичної термінології» за редакцією А. І. Петрух. Вперше в Україні видано працю, в якій уміщено таку велику кількість медичних термінів (29 тис.). Серед медичних словників слід відмітити й такі, як-от: «Російсько-український медичний словник» Галина М., «Медичний російсько-український словник» Кухти С., «Терапевтична стоматологія. Тлумачний словник», «Тлумачний посібник термінів з карієсології», «Термінологія надзвичайних ситуацій (словник-довідник)» П. Олійника. У Тернополі Завальнюк А. видає «Тлумачний словник судово-медичних термінів». У Львові Влох І. видає «Довідник з терапії психічних захворювань», з'являється «Словник для нейрохірургів і невропатологів» авторами якого є В. Цимбалюк та О. Вінницький (у якому крім основних термінів вміщено ще лексику для написання історій хвороби, спілкування з пацієнтами та медичним персоналом). У Харкові видано «Український термінологічний словник з фармацевтичної ботаніки». У Києві видано «Російсько-українсько-латинський тлумачний словник гігієнічних термінів». Перевидано «Російсько-український медичний словник: матеріали до української термінології» за ред. О. Корчак-Чегурківського. Основні терміни з анатомії зібрано в «Українсько-латинському анатомічному словнику» М. Нетлюха. «Словник-довідник з клінічної анатомії – російсько-українсько-латинський» уклали Портус Р. (подано вичерпну інформацію з клінічної анатомії. В якому містяться терміни і словосполучення з нормальної анатомії, топографії, анатомії, гістології, патологічної анатомії тощо). У 1995 році «Російсько-український медичний словник професійної мови фахівців з внутрішніх хвороб». Створено і «Судово-медичний російсько-український словник-довідник» О. Герасименком. Серед сучасних і найновіших лексикографічних видань слід відмітити «Медичну енциклопедію» за редакцією П. Черв'яка, «Фармацевтичну енциклопедію» за редакцією В. Черниха, «Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів» за редакцією В. Черниха, але ці видання не можуть охопити увесь обшир термінів медичної галузі.

Окремо зупинимося на лексикографічних доробках С. Нечая. Вони свідчать про те, що матеріали словника є ще зовсім сирими і потрібно докласти багато зусиль для його впорядкування і опрацювання. Недостатньо лише вибирати матеріал із різних джерел столітньої давності. Тому доцільно авторові попрацювати над збіраною термінолексикою, залучаючи до роботи науковців-лінгвістів та медиків. Такі видання не можуть бути науково схваленими і уведеними в ужиток, бо їх укладено на аматорському рівні. С. Нечай, укладаючи свій словник, порушив вимоги щодо терміна. Автор використовує по вісім, а то і п'ятнадцять слів-синонімів на позначення певних понять, що неприпустимо. Термін не може накопичувати таку кількість слів-термінів у синонімічній ряд. У

передмові ж до «Російсько-українського медичного словника» читаємо «Ми вважали за потрібне подати всі українські синоніми, які нам пощастило знайти, залишаючи за читачем можливість використання найбільш прийнятних з них у кожному конкретному випадку» [13, 6]. Науковці О. Тараненко і Л. Симоненко при аналізі вищезгаданого видання зазначили, що «автори вирішили повернутися до методів 20-их років і, намагаючись зробити українську частину словника по-справжньому українською, заповнили її архаїчною лексикою народної медицини та індивідуальними витворами лексикографів кінця минулого – першої третини нинішнього століття — і як результат словник не може використовуватися сучасними лікарями» [14].

Робота лікаря — це не тільки спілкування з пацієнтом, з колегою, з науковцем, але і постійний розвиток, навчання, самовдосконалення, відповідність вимогам часу. Лікар не може розмовляти російською мовою, вживати у мовленні російські терміни, бо так його вчили, за старими російськомовними підручниками. Слід постійно підвищувати свій розмовний рівень. Для медика це дуже важливо. Лікар повинен послуговуватися професійною термінологією правильно. Для цього треба активно користуватися літературою словниково-довідкового типу.

Українська наука ще потребує таких праць, які б давали можливість ближче ознайомитися із окремими термінами, допомогли перевірити сумнівні випадки. Скажімо родовий відмінок іменника, проблемні форми 3-ої особи дієслова, наголошування, написання, а також лексичні одиниці і словосполучення. Адже часто з'являються такі проблемні випадки, які складно вирішити самотужки. І на допомогу мав би прийти словник чи довідник.

Після ознайомлення із медичними виданнями словниково-довідкового типу цілком зрозуміло, що медичне термінологічне словникарство активно ведеться науковцями по всій Україні.

Висновки Багато зроблено, а ще більше треба зробити. Можна сказати, що праці, які з'явилися (які у 90-их, а які і нещодавно) – це зачатки до створення нових великих лексикографічних видань сучасності. Тепер важливо систематизувати і удосконалити цей матеріал, який уже напрацьовано. Адже, як ми вже зазначали раніше, не у всіх словниках автори дотримувалися вимог щодо укладання лексикографічних джерел. Практика показує, що лікарі погано володіють українською медичною лексикою і термінологією зокрема. Тому цілком справедливо потребу у таких виданнях нам диктує практика науково-професійного життя.

Література

1. Влох І. Довідник з терапії психічних захворювань / І. Влох . – Львів, 1998.
2. Галин М. Російсько-український медичний словник: Матеріали до української медичної термінології. / М. Галин. – Київ, 1920.
3. Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів українсько-латинсько-російсько-англійський / За ред В.П. Черниха. – Вінниця, 2014.
4. Завальнюк А. Тлумачний словник судово-медичних термінів / А. Завальнюк. – Тернопіль, 1999.
5. Кисільов В. Ф. Медичний російсько-український словник / В. Ф. Кисільов. – Київ, 2008.
6. Комова М. Українська термінографія. 1948 – 2000 / М. Комова. - Львів, 2003. – 110 с.
7. Кочан І.М. Українське термінознавство в іменах / І. М. Кочан. – Львів: Літопис, 2012.
8. Кочан І.М., Мацюк Г.П., Панько Т. Українське термінознавство / І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, Т. Панько. – Київ, 1994.
9. Кухта С. Терапевтична стоматологія. Тлумачний словник / С. Кухта. – Львів, 1995.
10. Черв'як П. І. Медична енциклопедія / П. І. Черв'як – Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2001
11. Нечай С. Російсько-український медичний словник з іношомовними назвами / С. Нечай. – Київ, 2000.
12. Поканевич В.,Томіна Ю. Українська термінологія народної та нетрадиційної медицини: стан і перспективи розвитку // Ліки України. – 2000. – №11. – с. 60 – 63.
13. Російсько-український медичний словник / Укладачі: Мусій О, Нечай С., Соколюк О., Гаврилюк С. - Умань, 1992. – 114 с.
14. Тараненко О., Симоненко Л. Українська термінологія: стан, проблеми, перспективи // Урядовий кур'єр. – 18. 03. 1993 (№40 – 41)
15. Термінологія надзвичайних ситуацій (словник-довідник) / Упорядник П. В. Олійник. – Львів, 2004.
16. Фармацевтична енциклопедія / За ред. І.М. Черних. – Київ, Моріон. – 2010 .

УКРАЇНЬСЬКА МОВА ЯК ІНОЗЕМНА

УДК 811.161.2+376.68

МОВА ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ В УКРАЇНЬСЬКЕ КУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Наталія Голод,

старший викладач кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

Висвітлено шляхи і засоби модернізації адаптивних практик і методик освоєння нових комунікативних компетенцій студентами-іноземцями, які навчаються в українських ВНЗ. Актуалізується проблема пізнання іноземними студентами нового культурного середовища крізь призму вивчення української мови.

Ключові слова: іноземні студенти, культурне середовище, культурна адаптація, комунікативні компетенції, українська мова.

The ways and means for modernization of the adaptive practices as well as the methods of new communicative competences mastering by the foreign students are being highlighted, concerning those learning in the Ukrainian universities. Through the prism of learning the Ukrainian language, such problem as the perception of the new cultural environment by the foreign students is being actualized.

Key words: foreign students, cultural environment, cultural adaptation, communicative competences, Ukrainian language.

В умовах зростання кількості іноземних студентів, які приїжджають на навчання в Україну, актуалізується проблема їхньої адаптації в новому культурному середовищі. Своєчасна інтеграція студентів-іноземців є важливою передумовою їхнього успішного навчання у ВНЗ України. З іншого боку, для створення позитивного іміджу України на світовій політичній і культурній арені, важливо, щоб іноземні студенти, випускники українських ВНЗ, виконували місію популяризаторів новопізнаної культури у країнах, до яких вони повернуться після навчання. У зв'язку з цим має рацію Л. Селіверстова: «Зважаючи на те, що мова виконує дві найважливіші функції – комунікативну й кумулятивну, іноземці мають вивчати українську мову не тільки як новий код – спосіб вираження думки з метою навчання, а і як джерело повідомлень про українську культуру. Для того, щоб наблизитися до нової культури, світогляду, світосприйняття, недостатньо засвоїти лише план вираження змісту мовних явищ. Необхідне засвоєння і плану змісту – нової системи понять, тобто концептуальної картини світу, що покладено в їхню основу» [13, с. 9].

Актуальність. Відтак у процесі навчання студентів-іноземців у нашій країні особливої актуальності набуває проблема модернізації адаптивних практик і методик освоєння нових комунікативних компетенцій. Зазначеної проблеми у своїх дослідженнях торкалися зокрема М. І. Алексєєва-Вовк, Ж. В. Баб'як, О. М. Білик, А. М. Бондаренко, Н. А. Грищенко, О. І. Гуренко, Т. І. Демет'єва, В. С. Коломієць, Д. О. Порох, С. В. Савченко, Н. М. Самохіна, А. І. Селіверстова, Ю. О. Трубішкова, О. А. Туріна та інші.

Для успішного інтегрування студентів-іноземців в український культурний простір процес вивчення української мови повинен поєднуватися із процесом пізнання історії, філософії, обрядів і звичаїв, фольклору, мистецтва, ментальних особливостей українського народу. У цьому аспекті фразеологізм «мова – душа народу» для студентів-іноземців повинен наповнитися реальним пізнавальним змістом. Для ознайомлення студентів-іноземців з ментальними особливостями українського народу під час занять із вивчення української мови необхідно систематично застосовувати мовні надбання нашого народу в галузі фразеології (приказки, прислів'я, афоризми, крилаті вислови, у яких відобразився характерний спосіб мислення українців). Бажано, щоб на кожному занятті з української мови студенти вивчали по 1-2 нових фразеологізми. Важливо використовувати при цьому відповідні словники: «Словник фразеологічних антонімів української мови» (автори В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз); «Словник фразеологізмів української мови» (Київ, 2003); «Фразеологічний словник української мови» (автори В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко); «Словник фразеологічних синонімів» (автори Н. Ф. Коломієць, Е. С. Регушевський, під ред. В. А. Винника) та інші. Для ознайомлення з історією краю, в якому навчаються студенти-іноземці, важливо, крім аудиторних занять з української мови, використовувати позааудиторні форми роботи, зокрема (в умовах навчання у м. Івано-Франківську), походи у місцевий краєзнавчий музей, музей С. Бандери, музей Небесної Сотні. Під час відвідування музеїв, студенти практикують таку форму роботи як аудіювання. Після відвідування музею для закріплення отриманих знань важливо запропонувати студентам (залежно від рівня знання мови і курсу навчання): а) написати твір-мініатюру «Цікаві сторінки історії України»; б) скласти невеличку розповідь на тему «Історія архітектурного комплексу «Бастіон»»; в) придумати іронічний діалог на тему «Івано-Франківськ – місто контрастів»; г) опанувати відповідним лексичним матеріалом краєзнавчої спрямованості.

Для ознайомлення студентів-іноземців із фольклором, обрядами, звичаями українського народу важливо зацікавити їх різноманітними календарно-обрядовими діями. Зокрема, колядою,

вертепною драмою, маланкуванням, веснянками та гаївками, обжинками, особливостями національного весільного обряду. Бажано залучати студентів до участі у тих чи тих календарно-обрядових дійствах, за умови, якщо це не суперечить їхнім релігійним переконанням.

Для ознайомлення студентів-іноземців із давнім і модерним мистецтвом краю важливо використовувати такі позааудиторні види роботи, як екскурсії у художній музей, драматичний театр, філармонію. Після відвідання кожного закладу для закріплення отриманих знань (залежно від рівня знання мови і курсу навчання) бажано запропонувати виконати відповідні завдання: а) написати рецензію, відгук або есе про переглянуту виставу чи фільм (наприклад, «Оскар, Рожева Пані і я», – за мотивами однойменної вистави); б) скласти твір-мініатюру на тему «Музика у моєму житті»; в) скласти діалог на тему «У театрі»; г) опанувати відповідним лексичним матеріалом.

Крім того, важливо залучати студентів-іноземців до диспутів на теми: «Сучасний політичний стан України»; «Форми дискримінації та необхідність толеранції в сучасному соціумі»; «Росія чи Європа: до проблеми культурологічного вибору українців»; «Проблеми і виклики сучасного глобалізованого світу».

Для підвищення ефективності вивчення української мови як іноземної та прискорення інтеграції студентів-іноземців в українське культурне середовище необхідно застосовувати у навчальному процесі інтерактивні форми роботи. Наприклад, на початку і наприкінці кожного курсу пропонувати студентам невелику творчу роботу (моделювання життєвих ситуацій, анкетування, опитування, метод-інтерв'ю тощо) на тему «Мої побажання і пропозиції щодо вдосконалення тематичного плану з дисципліни «Українська мова як іноземна»».

Навчання іноземних студентів проводиться у інтернаціональних навчальних групах, тому спілкування зі студентами з інших країн впливають на формування особистості студента. Важливо проводити презентації для кожної з етнічних груп.

Висновки. Таким чином, вивчення студентами-іноземцями української мови додатковим своїм завданням має відкривати перед ними шляхи комфортної інтеграції в нове етнокультурне середовище. Крім того, мова бере на себе важливу презентаційну роль щодо популяризації національних духовних цінностей у світовому культурно-цивілізаційному просторі.

Література

1. Алексеева-Вовк М. І. Педагогічні умови соціалізації студентів засобами культури мовлення: автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.05 – соціальна педагогіка / М. І. Алексеева-Вовк. – К.: КНПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 20 с.
2. Баб'як Ж. В. Діагностика соціально-виховного процесу як умова соціалізації студента вищого навчального закладу: автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.05 – соціальна педагогіка / Ж. В. Баб'як. – Луганськ: ЛНПУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 20 с.
3. Білик О. М. Соціалізація іноземних студентів як педагогічна проблема / О. М. Білик // Вісник Харківської державної академії культури. – 2014. – Вип. 43. – С. 281 - 289.
4. Бондаренко Л. М. Урахування ментальних особливостей іноземних студентів, що навчаються у ВНЗ України / Л. М. Бондаренко // Вестник ХНАДУ. – Вип. 68. – 2015. – С. 7-11.
5. Грищенко Н. А. Особливості соціалізації іноземних студентів вищих навчальних закладів / Н. А. Грищенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 5 (240). – Ч. II. – С. 192 - 196.
6. Грищенко Н. А. Формування просоціальних особистісних смислів студентської молоді у позанавчальній діяльності: автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.05 – соціальна педагогіка / Н. А. Грищенко. – Луганськ: ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2009. – 20 с.
7. Гуренко О. І. Формування етнокультурної компетенції студентів педагогічного університету в умовах поліетнічного середовища: автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / О. І. Гуренко. – Х.: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2005. – 20 с.
8. Дементьева Т. І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання: автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.09 – теорія навчання освіти / Т. І. Дементьева. – Х.: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2005. – 20 с.
9. Коломієць В. С. Формування професійних мовленнєвих умінь у студентів іноземного походження засобами комплексних дидактичних ігор: автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / В. С. Коломієць. – К.: КНПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 19 с.
10. Порох Д. О. Соціально-педагогічні умови адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних медичних закладах України: автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.05 – соціальна педагогіка / Д. О. Порох. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 20 с.
11. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального простору: дис. Розділ 3. Педагогіка докт. пед. наук 13.00.05 – соціальна педагогіка / С. В. Савченко. – Луганськ: ЛНПУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 455 с.
12. Самохіна Н. М. Громадянська соціалізація майбутніх вчителів засобами мистецтвознавчого краєзнавства: автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.05 – соціальна педагогіка / Н. М. Самохіна. – Луганськ: ЛНПУ імені Тараса Шевченка, 2005. – 20 с.
13. Селіверстова Л. Лінгвістична та психологічна основа навчання української мови як іноземної / Л. Селіверстова // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 8 - 13.Т
14. Трубінова Ю. О. Застосування комунікативної методики як однієї з найефективніших методик при викладанні української мови іноземним студентам на підготовчому відділенні / Ю. О. Трубінова // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер.: Педагогіка і психологія. – 2013. – №1. – С. 26 - 30.
15. Туріна О. А. Культурно-мистецьке середовище як чинник творчої соціалізації особи: автореф. дис. канд. мистецтвознавства 26.00.01 – теорія та історія культури / О. А. Туріна. – К.: Академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2009. – 20 с.

КРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Олена Дробот,

викладач кафедри українознавства

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті проаналізовано методичну проблематику українського лінгвокраїнознавства, концепцію культурної грамотності, проблему підбору і презентації країнознавчої інформації.

Ключові слова: *країнознавчий досвід, іноземні студенти, методи навчання, мовне навчання.*

The problem of teaching subject «Country specific studies» at the process of teaching of foreign students are analyzed. The project of a typical ways of teaching is proposed.

Key-words: country-specific studies, foreign students, methods of teaching, phone-knowledge.

Актуальність. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується передусім виведенням освіти в Україні на рівень найбільш розвинених країн світу. Закріплення Конституцією України статусу української мови як державної зумовлює зростання її впливу на всі сфери українського суспільства. Українська мова є мовою державних органів влади, мовою науки і освіти, мовою ЗМІ, засобом спілкування людей у виробничій і культурній сфері. Таким чином, українська мова активно використовується не тільки носіями мови, але і іноземцями, що навчаються в вищих навчальних закладах України. Методика викладання української мови як іноземної є порівняно молододою наукою. І хоча вища школа накопичила немалий досвід викладання української мови як іноземної, питання дидактики і інноваційних методів навчання досі є найбільш актуальними у цій галузі навчання. Потреба в оволодінні українською мовою як засобом отримання необхідної інформації є початковою потребою студентів-іноземців, зокрема, медиків, тому питання про підвищення ефективності навчання іноземних спеціалістів в наш час набуває особливого значення. В останні роки спостерігається значне розширення об'єму дослідницьких робіт в галузі країнознавства, зокрема, у викладанні країнознавчого аспекта студентам-іноземцям, що є абсолютною закономірним. Це обумовлено, в першу чергу, завданнями сучасної методики, для якої практичні потреби комунікації відтіснили на другий план абстрактне вивчення граматики. Країнознавчий аспект викладання української мови як іноземної визначає погляд, згідно з яким українська мова розглядається не тільки як предмет вивчення, тобто під мовою розуміється не тільки засіб комунікації, але і засіб ознайомлення іноземців з новою дійсністю, новими реаліями і соціальними відносинами в суспільстві, в якому вони перебувають.

Комунікативна функція мови (функція передачі повідомлення, обмін інформацією) реалізується в тексті, мінімум в реченні. Але не менш важливою є *кумулятивна функція* мови, тобто функція закріплення накопиченого колективного досвіду безпосередньо в мовленнєвих формах, в словах, фразеологізмах, афоризмах. Кумулятивна функція мови - це включення культури в мову, зв'язок мови і культури. Та частина значення будь-якої мовної одиниці - лексеми, морфемі, синтаксичної конструкції, але, перш за все, слова, - що відображає зв'язок мови і культури і яка обумовлена національною культурою, називається культурним компонентом семантики мовної одиниці. Основним принципом і метою країнознавчої роботи із студентами-іноземцями при вивченні української мови є засвоєння ними знань країнознавчого характеру, що найкращим чином мають орієнтувати їх в новому середовищі, що, в свою чергу, сприяє кращому опануванню української мови як іноземної. Велику роль в засвоєнні такого матеріалу відіграє безеквівалентна і фонова лексика. Така лексика відображає поняття, притаманні культурі і які, можливо, відсутні в рідній культурі студентів, тому вивчення такої лексики, що відображає реалії нового середовища, є надзвичайно цікавим аспектом як для вивчення української мови як іноземної, так і для викладання її на заняттях у вищому навчальному закладі.

Країнознавчий аспект роботи з такою лексикою з погляду відбору саме країнознавчого матеріалу є зумовлений наступними чинниками: 1) студенти-іноземці мають певний обсяг фонових знань (тобто знань, пов'язаних з явищем, яке позначає дане слово); 2) студенти-іноземці мають запас відповідних слів в їхній рідній мові, що більш-менш відповідають явищам, позначеним безеквівалентною лексикою української мови; 3) студенти мають достатньо розвинуте абстрактне мислення, що відкриває можливості розуміння внутрішніх зв'язків між явищами мови і життєвих реалій, що створює базу для успішної країнознавчої роботи. Розподіл країнознавчого матеріалу зумовлює вибір методичних прийомів презентації такого матеріалу. Для лексики основної сфери це поступова робота, що ускладнюється, для лексики периферійної сфери - це системний коментар рідною мовою студента або мовою-посередником, пізніше - комплексний коментар українською мовою у вигляді текстів для домашнього читання або самостійної роботи.

Таким чином, при філологічному підході визначаються такі завдання: 1) виділення з мовних одиниць інформації культурознавчого характеру; метод використовується як пріоритетний в методиці викладання української мови як іноземної; 2) навчання, що базується на сприйнятті мовних одиниць на прикладі знань, що вже існують в свідомості носія мови і культури.

Теорія «лінгвокраїнознавства» зазначає, що саме виконання цих трьох завдань поєднує в собі як навчання мови, так і дає комплекс знань про країну, мову якої вивчається.

Оскільки основним об'єктом вивчення є не сама країна, а фонові знання носіїв мови, їхня культура в загальному вигляді, правильніше було б говорити про «культуроснавство». Однак термін «лінгвокраїнознавство» широко застосовується в практиці викладання усіх іноземних мов, тому, безперечно, має право на існування. Але потрібно чітко визначати відмінність між *традиційним країнознавством* і *лінгвокраїнознавством*. *Країнознавство* - це суспільна дисципліна, *лінгвокраїнознавство* - це філологічна дисципліна, яка не викладається окремим предметом, а лише на практичних заняттях з української мови як іноземної в процесі роботи над семантикою мовних одиниць.

Отже, до завдань країнознавчо-орієнтовного мовознавства належать такі конкретні завдання країнознавчої лінгвістики: 1) семантичний аналіз суттєвих в комунікативному та освітньо-виховному співвідношенні національно-специфічних елементів окремих лексем; 2) зведення країнознавчо-значущих одиниць лексики в лексико-фразеологічні поля; 3) вивчення специфічно-формальних засобів іноземної мови для позначення країнознавчо суттєвих реалій; 4) лінгвістичне обґрунтування країнознавчого аспекту навчальних матеріалів для викладання та вивчення іноземної мови, створення навчальних словників країнознавчого спрямування.

Одним із основних об'єктів лінгвокраїнознавства є реалії країн, мова яких вивчається. Під реаліями розуміються реальні факти, що стосуються побуту, історії, традицій, звичаїв. У філологічних дисциплінах реалії розуміють як: 1) предмет, поняття, явище, характерне для теорії культури, побуту, звичаїв народу, країни, і що не зустрічаються в рідній культурі студентів; 2) слово, що означає предмет чи явище. В реаліях найбільш наочно відображається близькість між мовами та культурою. Виникнення нових реалій у житті призводить до виникнення реалій в мові, тобто лексика є тою платформою, що чутливо реагує на всі зміни у суспільному житті.

Висновки. Таким чином, різноманітність національних особливостей, що втілені в реаліях, є основою та об'єктом лінгвокраїнознавства, за допомогою якого іноземні студенти вивчають і намагаються зрозуміти внутрішній лад, економічний і культурний рівень, історію України, традиції та звичаї. Саме через реалії студенти розуміють певні риси, що притаманні саме нашій країні, що існує в сучасному світі.

Література

1. Болотна Т., Зубрицька О. Поняття «країнознавство» та «лінгвокраїнознавство» - http://www.rusnauka.com/20_PRINT_2007/Philologia/23704.Dochtm.
2. Денисова М. А. Лингвострановедческий словарь. М.: Русский язык, 1978- / под ред. Верещагина Е.М., Костомарова В.Г./ - 276 с.
3. Из опыта создания лингвострановедческих пособий по русскому языку /под ред. Верещагина Е. М., Костомарова В. Г., Прохорова Ю. Е./ Изд-во МГУ, 1977, - 208 с.
4. Країнознавство у вивченні професійної англійської мови. - Науковий блог naub.ua.edu.ua/2013/krajinoznausto-u-vyvchenni-profesijnoi-ahlijskoji-movy/

УДК 811.161.2'243'36(072)

НАВЧАННЯ ВІДМІНКОВОЇ СИСТЕМИ ІМЕННИКІВ У КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Зоряна Мацюк,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка

Актуалізовано проблему підготовки викладачів української мови як іноземної. Висвітлено своєрідність навчання відмінкової системи української мови студентів-іноземців.

Ключові слова: викладач української мови як іноземної, методика викладання граматики української мови як іноземної, відмінкова система іменників, послідовність вивчення відмінків.

Modified the problem of teacher for Ukrainian as a foreign language. Originality of teaching of case system in Ukrainian for foreign students has been considered.

Keywords: teacher of Ukrainian language as a foreign language, grammar teaching methods of Ukrainian as a foreign language, the noun case system, the sequence of study cases.

З виходом України на міжнародну арену як незалежної самостійної держави зросла зацікавленість іноземців її мовою, культурою, наукою, економікою, політикою. Відомо, що поширення мови за межі країни, де ця мова функціонує, є важливим елементом зростання впливу держави на всіх рівнях міжнародного співробітництва.

У цьому контексті проблема підготовки фахівців для навчання української мови як іноземної набуває особливої актуальності. Відомий дослідник історії методики викладання української мови як іноземної А. А. Бронська наголошує, що «бракує самої «Методики викладання української мови як іноземної», її, на жаль, ще не існує. Але є велика потреба у викладачах української мови як іноземної і ця потреба щодня зростає» [1, с. 31].

Першим кроком щодо підготовки кадрів відповідної кваліфікації стало відкриття у Львівському національному університеті імені Івана Франка на базі кафедри українського прикладного мовознавства філологічного факультету 1996 року спеціалізації «Українська мова як іноземна».

Упродовж 20 років викладачі кафедри успішно розвивають лінгводидактичні студії. Практика навчання засвідчила, що повне засвоєння програми і змісту передбачених у межах спеціалізації «Українська мова як іноземна» спеціальних курсів дає змогу студентам отримати необхідні теоретико-методологічні знання, а практична робота з іноземцями – виробити навички практичної роботи щодо викладання української мови в іншомовній аудиторії.

У системі комплексної методичної підготовки майбутнього викладача української мови як іноземної особливе місце займає методика навчання граматики української мови як іноземної (УМІ), оскільки граматичний матеріал є важливою частиною змісту навчання української мови іноземців [2].

Однією із найбільш складних методичних проблем є навчання відмінкової системи іменників у курсі української мови як іноземної. Завдання лінгводидактики щодо вивчення відмінків іменників полягає в тому, щоб визначити способи, принципи, методичні прийоми навчання відмінків; вказати на основні труднощі при вивченні відмінків; окреслити шляхи активізації граматичних навичок вживання відмінкових форм у мовленні відповідно до потреб спілкування.

Практика викладання УМІ актуалізує дві проблеми: 1) відбору значень іменників з урахуванням етапів навчання; 2) послідовності вивчення відмінків.

Суттєвим вважають підхід до вивчення відмінкової форми не як самодостатньої, а лексико-граматичної одиниці, пов'язаної з іншими у структурі словосполучення. Природно при цьому в полі зору опиняється дієслово як стрижневе у словосполученні. Далі об'єктом вивчення стають відмінково-прийменникові сполучення, які формуються на основі валентності дієслова. Відбір їх відбувається з урахуванням типу синтаксичного зв'язку; семантики дієслова та іменникових компонентів; розрізнення обов'язкових та факультативних компонентів словосполучення. У практичній граматиці при описі дієслівно-іменникових словосполучень активно використовують лексикографічну інформацію [4].

Про потребу вивчення на середньому етапі прийменниково-відмінкової системи української мови як іноземної у зв'язку з вивченням окремих лексико-семантичних груп дієслів, насамперед префіксальних, які мають однотипне керування (*підійти до будинку, до школи; відійти від будинку, від школи; керувати, завідувати, управляти... заводом, фабрикою, людьми*), а також із урахуванням семантики залежних іменників вказує Н. Ф. Зайченко. Основну увагу дослідниця звертає на значення відмінків та особливості функціонування прийменників, які вживаються з різними відмінковими формами [3, с. 27].

Для методики викладання граматики УМІ важливим є питання щодо послідовності вивчення відмінків, яка відрізняється від прийнятої в підручниках з рідної мови. Розв'язання цього питання узгоджується з етапом та профілем навчання, вибором методів і способів навчання. Так, на початковому етапі навчання слухачів-нефілологів відмінки вводять не в повному обсязі, а поступово. Комунікативний підхід до вивчення мови як іноземної передбачає тісний зв'язок з практикою спілкування і відповідно послідовність введення відмінків іменників (іменникових займенників) пов'язаний з актуальністю їх функціонування у мовленні. Лінійний спосіб подання граматичного матеріалу вимагає насамперед забезпечення системності викладу і послідовності вивчення відмінків в основному відповідно до послідовності їх опису в академічній граматиці.

В українській лінгводидактиці не існує обов'язкової послідовності введення прийменниково-відмінкових конструкцій, їхніх значень і синтаксичних функцій. Для прикладу, принцип методичної доцільності диктує такий порядок навчання відмінків іменників на початковому етапі:

Називний відмінок:

суб'єкт дії (підмет): *Це студент. Студент читає;*

те, що являє собою суб'єкт (присудок): *Іван – студент;*

друга назва суб'єкта, пов'язана з його ознакою за родом заняття, зовнішніми чи внутрішніми властивостями тощо (прикладка): *Приїхали студенти-іноземці;*

реальний об'єкт дії (підмет): *Місто будується;*

об'єкт порівняння: *Брат старший, ніж сестра.*

Знахідний відмінок:

об'єкт дії (додаток – **Кого? Що?**): *Я бачу викладача. Я слухаю музику. Студент читає книгу.*

Оксана пише конспект;

час або проміжок часу дії (обставина часу – **Як довго?**): *Студент працює годину. Богдан приїде у середу (вівторок). Викладач приїде через годину. Андрій написав реферат за тиждень. Я позичаю книгу на тиждень;*

напрямок дії (обставина місця – **Куди?**): *Микола іде в університет. Марія іде в школу.*

об'єкт порівняння (додаток – **За кого?**): *Оксана старша за Петра.*

Місцевий відмінок:

місце дії (обставина місця – **Де?**): *Батько працює в університеті (на заводі). Книга лежить на столі. Я прочитав про це в книзі;*

час дії (обставина часу – **Коли?**): *Я приїду в жовтні;*

Родовий відмінок:

об'єкт дії при дієсловах із заперечною часткою **не** та при присудкових словах **нема, немає** (додаток – **Кого? Чого?**): *Я не бачу викладача. Я не слухаю музики. Студент не читає книги. Оксана пише конспекту. У країні немає води;*

суб'єкт дії у поєднанні з прийменником **у** (додаток – **У кого?**): *У товариша є словник (= Товариш має словник);*

власник предмета (означення – **Чий?**): *Це словник товариша;*

кінцевий або початковий пункт руху (обставина місця – **Звідки? Куди?**): *Я їду з Києва до Львова;*

назва точної дати без прийменника або з прийменниками **до, після, під час, з, за** (обставина часу – **Коли? До якого часу? З якого часу?**): *Я приїду п'ятого жовтня; Я приїду після п'ятого жовтня. Я приїду до початку навчального року. Це було за мого перебування у Львові;*
ознака предмета (матеріал, з якого виготовлений предмет) з прийменниками **з, без, у, в** (означення – **Який?**): *Чай без цукру. Лекція з історії. Стіл з дерева. Плаття в горошок;*
призначення предмета з прийменником **для** (означення – **Який?**): *Книга для читання;*
назва предмета при визначенні його міри, кількості: *Літр молока коштує три гривні. Багато студентів-іноземців навчається у Львівському університеті. П'ять днів минуло.*

Орудний відмінок:

знаряддя дії (додаток – **Чим?**): *Іван малює олівцем (фарбами);*
місце дії (обставина місця – **Куди?**): *Я йду дорогою;*
спосіб дії (обставина способу дії – **Як?**): *Писати великими літерами. Писати з помилками;*
місце дії з прийменниками **за, над, під, між, поруч** (обставина місця – **Де?**): *Андрій сидить між Петром та Оксаною. Картина висить над столом;*
співучасник дії (додаток – **З ким?**): *Я йду з братом в кіно. Я приїду з товаришем до Львова;*
ознака предмета з прийменником **з** (означення – **Який?**): *Я люблю каву з молоком;*
частина складеного іменного присудка з дієсловами **бути, стати** (присудок – **Хто є (буде) підмет?**): *Він був студентом. Марія хоче бути інженером. Я мрію стати журналістом.*

Давальний відмінок:

адресат дії (додаток – **Кому?**): *Я подарував сестрі книгу. Студентам вручили залікові книжки;*
носії фізичного або емоційного стану, при вказівці на вік (додаток – **Кому?**): *Петрові холодно (= Петро змерз). Оксані весело (= Оксана весела). Марії двадцять років;*
суб'єкт дії при словах **можна, треба** (додаток – **Кому?**): *Мені треба йти (= Я мушу йти). Мені можна вийти? (= Я хочу вийти);*
суб'єкт при дієслові **подобатися**: *Мені подобається цей фільм;*
особа, яка має стосунок до предмета (означення – **Чий?**): *Я стою біля пам'ятника Шевченкові.*

Кличний відмінок:

об'єкт, до якого звертається мовець: **Галино Петрівно, дозвольте Вас запитати. Пробач, Петре.**

Робота над засвоєнням прийменниково-відмінкових форм продовжується на наступних етапах навчання, але вона має свої особливості. Якщо на початковому етапі виробляють і закріплюють навички вживання прийменниково-відмінкових форм в основних їхніх значеннях та синтаксичних функціях на основі відомого лексичного матеріалу (в межах визначеного кола тем і ситуацій), то на просунутому етапі концентрують організовують на основі: а) функціонально-сміслових категорій, наприклад: способи вираження часу, місця, причини, мети, порівняння, належності тощо. Робота в межах смислових категорій дає можливість працювати над синонімією прийменниково-відмінкових форм і конструкцій, звертати увагу на їхні стилістичні характеристики; б) систематизації та узагальнення матеріалу щодо вживання відмінків з прийменниками і їхнє функціонування без прийменників. Узагальнення як елемент навчання обов'язково потрібне на всіх етапах навчання, інакше в студентів-іноземців може створитися враження роздробленості граматичного матеріалу, а різноманітність втомлює їх і знижує інтерес до навчання.

Висновки. Отже, викладач української мови як іноземної повинен мати достатній рівень лінгвістичних та лінгводидактичних знань, а також практичних умінь та навичок задля забезпечення успішного навчання студентів-іноземців особливостей граматичного матеріалу української мови.

Література

1. Бронська А. А. Формування методичної компетенції викладача української мови як іноземної (викладання граматики) [Текст] / А. А. Бронська // Іноземні мови. – 1997. – № 4. – С. 31 – 33.
2. Мацюк З. О. Методика викладання граматики української мови як іноземної [Програма спецкурсу для студентів філологічного факультету спеціалізації «Українська мова як іноземна»] / З. О. Мацюк. – Львів, 2008. – 33 с.
3. Навчальні мінімуми з української та російської мов для іноземців / Укл. Н. Ф. Зайченко, С. А. Воробйова. – К., 1995. – 198 с.
4. Сокіл Б. Дієслівне керування в українській мові [Навчальний посібник] / Б. Сокіл, Л. Новицька, М. Товкало. – Львів, 2008. – 752 с.

УДК 811.161.2'243'36(072)

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ В ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

Оксана Нагорняк,

викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті розглянуто один з аспектів підготовки студентів-іноземців медичного ВНЗ до професійної діяльності – набуття ними комунікативних умінь і навичок. Акцент робиться на поетапному формуванні мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій майбутніх медиків.

Ключові слова: українська мова, іноземні студенти-медики, професійне спілкування, мовленнєва компетенція, комунікативні уміння і навички.

The article reviews one of the aspects of training foreign students in the medical universities necessary for their professional activity – forming communication skills and attainments. The emphasis is on gradual formation of language, speech and communicative competences of future physicians.

Key-words: *Ukrainian language, foreign medical students, professional communication, language competence, communication skills and abilities.*

Актуальність. В Україні проживають представники різних національностей. Для більшості з них українська мова є мовою посередником для спілкування. Вони намагаються досконало вивчити її з різних причин. Однією з таких причин є навчання, здобуття освіти у вищих навчальних закладах нашої країни. Оволодіння мовою – довготривалий процес, який вимагає наполегливості, терпеливості й бажання вчити мову. У програму вивчення української мови входить поглиблене вивчення граматики, фонетики та лексичного складу мови. Необхідно навчити студентів не тільки основам мови, а й з цікавістю й ентузіазмом спілкуватися іноземною мовою, як в рамках професійної тематики, так і в повсякденному житті. Професія лікаря вимагає не лише фахової майстерності, а й широкої мовної підготовки, оскільки пов'язана з інтенсивним усним і писемним спілкуванням, передбачає активну мовленнєву практику, потребує точного вираження понять і категорій у різних сферах медицини. Тому вищий навчальний заклад покликаний сформувати у студентів мовну компетенцію, яка є складником фахової культури майбутнього лікаря. Важливу роль у формуванні професійної компетенції студентів-медиків відіграє дисципліна «Українська мова як іноземна», бо саме на цих заняттях студенти оволодівають потрібним мовним матеріалом, який необхідний для їхнього подальшого професійного становлення. Оскільки матеріальну основу мови становить лексика, то значна увага зосереджується на різних видах словникової роботи, що має на меті насамперед збагатити словник майбутніх медиків, особливо термінологічною, фаховою лексикою, виховати в них чуття слова, навчити вільно зорієнтуватися в словниковому запасі української мови, правильно використовувати його залежно від сфери й мети спілкування. До комунікативних умінь студентів-медиків належить вміння читати та розуміти тексти професійної спрямованості, усно здійснювати діалогічне висловлювання, робити монологічні повідомлення за фахом, письмово оформлювати результати фахових досліджень. Впровадження у навчальний процес різних вправ і завдань, ділових ігор, які відображають суть майбутньої професійної діяльності студентів, дає можливість стимулювати комунікативну активність майбутніх медичних працівників, відпрацьовувати професійно-мовленнєві навички в ситуаціях, що гіпотетично можуть виникнути у фаховій діяльності сучасних студентів. Детальний аналіз помилок студентів під час підбивання підсумків знижує ймовірність їхнього повторення як у навчальній діяльності, так і в реальній дійсності. За допомогою таких форм роботи поєднуються теоретичні знання та їх творче практичне використання. Як наслідок у студентів формується творчий підхід до вирішення професійних завдань.

Щоб вільно володіти усним і писемним професійним мовленням, іноземні студенти-медики повинні мати в активі широкий запас фахової термінології. Виробленню мовного чуття сприятимуть саме переклади. Пропонуючи завдання на переклад, слід спонукати студентів вдумливо аналізувати науковий текст, добирати такі виражальні засоби, які б якнайточніше передавали його зміст українською мовою. Крім того, варто рекомендувати студентам вести індивідуальний словник, куди студенти записуватимуть незнайомі терміни і словосполучення, які необхідно знати напам'ять.

У навчанні професійному спілкуванню іноземних студентів чільне місце посідає професійний діалог «Лікар-пацієнт», де лікар виступає лідером у процесі спілкування. Він керує стратегією і тактикою ведення діалогу, тому він повинен адекватно сприймати інформацію та вміти правильно реагувати на мовленнєву поведінку пацієнта. Під час діалогу у студента формується вміння ставити запитання, уміння перепитати, уточнити інформацію у співрозмовника, висловити сумнів, невдоволення щодо почутого і т.ін. Аналізуючи помилки іноземних студентів-медиків на занятті з української мови, необхідно повніше враховувати лексико-граматичні чинники. При навчанні іноземних студентів-медиків діалогічного мовлення важливо передбачити труднощі, урахувати різні рівневі фактори. Для цього необхідне подальше вивчення мовленнєвих і соціокультурних особливостей професійного діалогу, що збагатить мовленнєве надбання.

Висновки. Формування професійного мовлення студентів вищого медичного навчального закладу – вимога державного значення, що залежить не тільки від суті засвоєних студентами понять, термінів і правил, а й від вдалого добору дидактичного матеріалу, що сприяв би опануванню фахової медичної лексики, вільному продукуванню висловлювань на професійну тематику. Від того, наскільки вільно зможуть користуватися своїми професійно-мовленнєвими вміннями й навичками іноземні студенти, залежить їхня активність у виробничому та суспільному житті. Щоб засвоєні теоретичні відомості набули практичного значення, потрібне постійне тренування в застосуванні знань у мовленнєвій діяльності. Мовна освіта має бути самодостатнім складником фахової підготовки майбутніх спеціалістів і впливати на соціальне становище та суспільний престиж набутої професії.

Література

1. Бурда К. Л. Мовна компетенція студентів медичних ВНЗ як складник фахової культури майбутнього лікаря /К. Л.Бурда, І. Я.Заліська, В. І. Зевако, Т. П. Мірошник, А. М. Пришляк, Т. В. Саварин, В. Я. Юкало // *Медична освіта.* – 2011.- № 4. - С. 74 - 76.
2. Золотухін Г. О. Фахова мова медика: підручник /Г.О. Золотухін, Н. П. Литвиненко, Н. В.Місник. – К.: *Здоров'я.* – 2002. – 392 с.
3. Сура Н. А. Навчання студентів університету професійно орієнтованого спілкування іноземною мовою /Н. А.Сура. – М.: *Вид-во Східноукраїнського НУ ім. В. Даля.* – 2008. – 126 с.

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Галина Стечак,

викладач кафедри українознавства

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Закцентовано увагу на доцільності впровадження етнічного виховання, фрагментів усної народної творчості з метою створення ґрунту для формування належного рівня культурної грамотності, яка є основою для усвідомленого вивчення та перспективного використання української мови у професійній діяльності та в повсякденному спілкуванні.

Ключові слова: культурна грамотність, комунікативність, комунікативні здібності, етнічний аспект, етнічні особливості, національно-етнічна лексика.

In order to create the ground for the formation of an adequate level of cultural literacy, which is the basis for conscious and prospective study and use of Ukrainian language both in professional work and in everyday life, the feasibility of implementation of ethnic education as well as fragments of oral traditions was emphasized.

Key-words: cultural literacy, communicativeness, communicative ability, ethnic aspect, ethnic characteristics, ethnic national language.

Актуальність. Методика викладання української мови як іноземної у вищій школі нині потребує якісного доопрацювання щодо впровадження у навчальні програми тематики етнічного характеру. Аналізуючи наявний досвід викладання української мови іноземним студентам – майбутнім фахівцям різних галузей, робимо висновок щодо деякої затеоретизованості курсу. Тому доречним є сприяння вирішенню питання підбору навчального матеріалу й системи тренувальних завдань з використанням фрагментів усної народної творчості, зокрема, приказок, прислів'їв, прикмет та ін. Однією з важливих проблем методики української мови як іноземної є підбір та якісна характеристика етнічного матеріалу, розрізнення національно цінної та національно-етнічної інформації, застосування її з метою формування та вдосконалення комунікативних здібностей.

Метою статті є аналіз методичної проблеми щодо оптимізації використання фрагментів українського етносу, проблеми підбору та впровадження країнознавчої та краєзнавчої інформації, формування культурної грамотності. Культурна грамотність – це не тільки вміння читати, правильно говорити, а й володіння певними знаннями – концептом усієї цивілізації та традиційно-національними відомостями й оцінками, спільними для всіх освічених українців, як стверджує Лісовий М. І. Цей запас інформації забезпечує належне розуміння і важливий сам по собі, але ще більше як умова вміння читати, писати, слухати, говорити, як інструмент під час спілкування, що допомагає повноцінній комунікації. Досконалий обмін усною та писемною інформацією, тобто адекватне спілкування і навіть навчально-мовленнєве спілкування, неможливі без знань і умінь у галузі культури. Щоб правильно та усвідомлено спілкуватися українською мовою, повною мірою сприймати отриману інформацію необхідно усвідомлено прийняти сутність української культури, особливості минулого та сьогодення носіїв мови. Для ефективного користування українською мовою, у спілкуванні з її носіями, необхідно розуміти й знати її динамічний зв'язок із соціальними змінами, побутом [3], діями та прагненнями українського народу. Очевидно, що мова є засобом пізнання національної культури. Проте, усвідомлення національної культури є вагомою підставою повноцінного оволодіння іноземною (українською) мовою. Диференціація сфери діяльності фахівців відповідно до регіону вимагає адекватного науково-методичного погляду на етнічний аспект навчання. Під цим кутом зору проблеми методики викладання української мови як іноземної пов'язані з аналогічними проблемами викладання інших іноземних мов.

Методичній інтерпретації підлягають стереотипи поведінки та реалії країни, мова якої вивчається, з урахуванням етнічних особливостей регіону.[2] Кожна культура (етнічна група) має свої традиції, звичаї, які в ненав'язливій формі описуються у творах усної народної творчості (фольклору).

Оскільки форми ситуаційної поведінки у різних народів часто різні, то, вивчаючи іноземну мову, необхідно засвоїти цей соціально-стереотипний досвід. [4] Незнання, неволодіння ним порушує комунікацію, тобто не дозволяє правильно сприймати та передавати інформацію. Тому оволодіння досвідом соціально-культурної адаптації є одним з основних завдань роботи в процесі вивчення української мови як іноземної. Воно вирішується в наших умовах завдяки впливу й педагогічному використанню українського мовленнєвого середовища, в якому переважно здійснюється навчання іноземців в Україні з урахуванням регіональних та етнічних особливостей.

Величезна кількість безеквівалентних слів розкриває своєрідність української національної культури, проте створює проблему щодо оптимального лексичного об'єму навчального матеріалу. Отож, очевидним є доречність врахування етнічно-територіальної приналежності конкретного навчального закладу. Навчально-пізнавальна діяльність студентів не може бути на достатньо високому рівні без використання національно-етнічної української лексики. Засвоєння духовних цінностей української культури та вивчення української мови – це взаємопов'язані, взаємодоповнювані процеси.

Одним з дидактичних завдань на заняттях з української мови є подолання труднощів сприйняття іноземними студентами специфічних для українського середовища, української культури явищ, які

передбачають безпосередній зв'язок між лексичними термінами та їх емоційним забарвленням, асоціаціями. Під час відбору мовленнєвих одиниць для кожного етапу навчання необхідно брати до уваги не тільки комунікативні потреби, а й професійні інтереси, соціальні ролі, які виконують студенти в навчально-професійній сфері, а також у повсякденному спілкуванні.

Висновки. Практика роботи у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького свідчить, що іноземці, які вперше приїжджають до України, майже не володіють знаннями про її історію, про видатних людей нашої держави, про їхній внесок до світової науки, культури. Що ж до особливостей цього регіону – знання практично відсутні. Така ситуація потребує належної корекції, найдоступнішим механізмом якої є – легенди, балади, байки, казки, притчі і т. д. Твори усної народної творчості – це не лише невичерпне джерело національно-етнічної лексики, а й ґрунт для становлення усвідомленого сприйняття української мови через емоційно-образне сприйняття української культури, звичаїв, історії. Соціально-культурний аспект викладання української мови як іноземної визначається на підставі застосування досліджень з етнолінгвістики, країнознавства та краєзнавства. Саме в цьому формується і функціонує мова [1].

Література

1. Добрусинець Д. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2007. – Вип. 2. – С. 81–91.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006.
3. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48–63.
4. Семенов О. Етнолінгвістичний підхід у вивченні назв спорідненості і свояцтва // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 6. – С. 44–47.

378.016:811.161.2 – 057.87 – 054.6:378.091.33

ОСОБЛИВОСТІ КОМПОНЕНТНОГО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Людмила Фоміна,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, основ психології та педагогіки Харківського національного медичного університету

Ольга Калініченко,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, основ психології та педагогіки Харківського національного медичного університету

Анастасія Нестеренко,

викладач кафедри української мови, основ психології та педагогіки Харківського національного медичного університету

У статті висвітлено проблему викладання української мови англомовним студентам-медикам. Наголошено на важливості трьох основних компонентів, які сприяють вивченню української мови як іноземної. Подано низку пропозицій щодо застосування різноманітних методів і прийомів навчання.

Ключові слова: психологічний, лінгвістичний і методологічний компоненти, аудіювання, мікродіалог.

The article reflects the problem of teaching Ukrainian language to English-speaking medical students. It is accentuated on the importance of the three major components that contribute to studying of Ukrainian as a foreign language. A number of proposals for the use of different methods and techniques of teaching are suggested.

Keywords: psychological, linguistic and methodological components, listening, microdialog.

Актуальність. Вищі навчальні заклади України завжди відзначалися високою якістю підготовки фахівців у різних галузях. Харків як одне з найбільших міст нашої держави за кількістю студентів правомірно посідає найвищі позиції серед університетських центрів України. Тому природньо, що з року в рік усе більше молодих іноземців обирає для навчання саме це місто й, зокрема, Харківський національний медичний університет, який традиційно випускає зі своїх стін якнайкращих спеціалістів медицини (і не лише практиків, але й науковців).

За статистичними даними, на сьогодні в Україні навчається понад 50 тисяч іноземних студентів, що майже на 20 тисяч більше, ніж 10 років тому. Загальновідомо, наявність студентів з інших країн не лише підвищує імідж держави, але й стає джерелом суттєвих інвестицій в економіку, науку та освіту. Швидшому ознайомленню іноземних студентів з культурним надбанням України сприяє знання української мови, яке, крім того, стає в нагоді в багатьох ситуаціях повсякденного життя. Тому важливою видається якнайшвидша мовна адаптація іноземних громадян в українських реаліях.

Провідні методисти, зокрема О. Біляєв, Г. Оникович, Г. Коваль, Т. Суржук та ін., виокремлюють три основні компоненти, які сприяють вивченню та навчанню української мови як іноземної: 1) психологічний; 2) лінгвістичний; 3) методологічний [3, с. 76]. Видається доцільним дослідити ці компоненти більш докладно.

Важливість психологічного компонента полягає в тому, що студенти-першокурсники потрапляють в абсолютно незнайоме середовище, де все є новим: від культури до харчування. І навіть наявність знайомих співвітчизників, які навчаються або навчалися в Україні, не допоможе суттєвій адаптації до чужого середовища. Іноземцю потрібен час, щоб звикнути до проживання в іншій країні. Психологічний компонент є чи не найважливішим у спілкуванні викладачів з іноземними студентами, адже навчати мови

– значить навчати іншого способу мислення, іншої ментальності, а отже, висловлення своїх думок мовою іншої країни. Важливо пам'ятати, що вивчення мови не обмежується лише запам'ятовуванням і подальшим використанням слів, словосполучень і речень. Мова включає в себе й багато інших, невербальних, факторів (міміка, жести), а також такі важливі складники, як інтонування, актуальне членування речень тощо. Для досягнення такої розгалуженої та складної системи в нагоді стануть правильно використані природні можливості людини, зокрема, її пам'ять, увага, уява, воля, наполегливість. Усі названі якості нашого організму є предметом вивчення психології, а знання особливостей їхнього функціонування дає змогу індивідуального підходу до кожного студента. Адже, як показує практика, вік студентів, які приїжджають в Україну для отримання медичної освіти, різний.

Лінгвістичний компонент вивчення мови полягає в «комунікативних потребах» студентів [4, с. 55]. Тому необхідно розуміти, що студенти насамперед потребують навичок спілкування з однокурсниками-українцями, з викладачами у повсякденному житті. Тож матеріал, що використовується на перших заняттях з української мови для англомовних студентів, має володіти такими якостями: а) актуальність для студента, б) доступність, в) цікавість, г) простота. Вважається, що «матеріал з мовного боку має бути природним, а не штучно препарованим. Зміст матеріалу повинен стимулювати студентів на бесіду, до дискурсу, спонукати їх до активної мовленнєвої діяльності» [3, с. 76]. З метою досягнення названих вимог та отримання максимальних результатів в умовах скороченого календарно-тематичного плану дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» (на опанування всіх мовних рівнів відведено лише 30 аудиторних годин) викладачі кафедри української мови, основ психології та педагогіки ХНМУ використовують такі методи навчання:

1. Демонстрація відеороликів із різних комунікативних ситуацій, з якими студенти стикаються в повсякденному житті. Велике значення надається також використанню аудіозаписів живого українського мовлення. Усе це сприяє якнайшвидшій адаптації англомовних студентів в українське середовище.

2. Перевага усних завдань над письмовими дає змогу вдосконалити комунікативні компетентності іноземних студентів. Мовлення викладача не повинно займати більше 10% часу заняття. Решта часу відводиться мовленню студентів. Орієнтація на активне навчання – один з компонентів перебудови освіти. Усні завдання є не лише індивідуальними, але й колективними. Так, з метою урізноманітнити форми роботи застосовуємо: а) робота у формі ділових ігор, де моделюються мовні ситуації в найрізноманітніших сферах – від професійного спілкування до побутового; б) створення проблемних ситуацій; в) прийом роботи в парах (без змін або із зміною партнерів), у групах, спонтанне складання мікродіалогів, характерних для певної побутової ситуації; г) комунікативна спрямованість занять з мови, яка передбачає спілкування студентів-медиків між собою для розв'язання життєвих завдань, а також використання мовних одиниць у мовленні.

3. Зацікавити студентів-іноземців українською мовою як предметом навчання передусім шляхом уникнення одноманітності, шаблону та схематизму в роботі над словом, позбавлення студентів необхідності нудно зубрити визначення й правила. Чітке й доказове опрацювання мовних явищ, медичних термінів і варіювання форм, методів і прийомів навчання є тими чинниками, які збуджують пізнавальний інтерес і стимулюють самостійне мислення студентів.

4. Зведення до мінімуму використання мови-посередника сприяє адаптації англомовних студентів: викладачі намагаються застосовувати англійську мову лише для пояснення нового матеріалу, здебільшого використовуючи на заняттях українську. Максимально «одномовна» ситуація на занятті дає можливість студенту спрямувати всі розумові ресурси на засвоєння мови, яка вивчається, не витрачаючи сил і часу на «потрійний» переклад (українська–англійська–хінді; українська–англійська–арабська тощо). Реалізація такої ситуації – доволі складне завдання, оскільки переважна більшість дисциплін іноземним студентам викладається англійською, а в поза навчальний час молодь спілкується здебільшого рідною мовою або мовою, зрозумілою їхнім друзям-іноземцям.

З огляду на це при викладанні необхідно наголосити на важливості спілкування саме українською мовою як державною мовою країни, у якій студенти навчаються. Тому на заняттях викладачі регулярно пояснюють іноземним студентам, що українська мова – це мова щоденного спілкування. Для цього важливо продемонструвати студентам конкретні ситуації, у яких володіння українською мовою справді стане їм у нагоді, як-от: вивчення культури та традицій українського народу, подорож до Західної України, до Києва, заповнення бланків документів, користування послугами супермаркетів, пошти та ін., перегляд національних телеканалів тощо. Крім того, володіння державною мовою України знадобиться студентам на старших курсах під час проходження медичної практики в установах охорони здоров'я. І це необхідно зазначити саме на перших курсах, спонукаючи й заохочуючи студентів до вивчення української мови, оскільки на останніх роках навчання, перед поверненням додому, вони втрачають зацікавленість у вивченні мови, яка на батьківщині їм уже не знадобиться.

Головною своєю метою кожен викладач, таким чином, вбачає насамперед зацікавлення студента, а внаслідок цього і спонукання його до вивчення української мови. Для реалізації цієї мети необхідно володіти методологічними прийомами викладання гуманітарних дисциплін.

Методологічний компонент викладання будь-якої мови як іноземної полягає у використанні різноманітних методик, зокрема інноваційних, і сучасних засобів вивчення мови. Уже давно доведено, що ці методики дають позитивні результати при правильному їх використанні.

Для досягнення якнайкращих результатів у вивченні української мови дуже важливою є постать викладача. На кафедрі української мови, основ психології та педагогіки ХНМУ всі викладачі за фахом філологи-україністи, які вільно володіють англійською мовою, що використовується як так званий «посередник» під час пояснення матеріалу. Проте під час вивчення української мови як іноземної перед викладачами часто постають проблеми, серед яких:

1. Здебільшого контингент англомовних студентів становлять громадяни Індії, Йорданії, Палестини й окремих африканських країн. Англійська мова в цих країнах є державною, проте непоширеною в повсякденному житті. Тож деякі студенти не володіють англійською мовою на достатньому рівні. Крім того (і це насамперед проблема громадян Індії), студенти говорять не літературною англійською, а місцевим діалектом, що значно відрізняється від тієї класичної мови, якою викладають педагоги ХНМУ.

2. Частими є випадки, коли іноземці на елементарному, початковому рівні розмовляють російською мовою, і це знання заважає їм вивчати українську: розуміючи одну мову, іноземні студенти не вважають за потрібне вивчати ще одну. Крім того, дві слов'янські мови можуть змішуватися в уявленні студентів, що призводить до ускладнення процесу навчання й появи лінгвістичних помилок.

3. В Україні недостатня кількість підручників, які б давали можливість працювати над вивченням української мови «з нуля». Для вирішення цієї проблеми колектив кафедри розробив «Практикум з української мови» і «Розмовні теми» для англомовних студентів, які містять завдання для самостійної роботи студентів та мінімальний теоретичний матеріал двома мовами (українською та англійською), що дає змогу іноземним громадянам у будь-який момент повторити певну тему під час підготовки до занять або відпрацювання пропусків.

Важливим аспектом методологічного компонента у вивченні української мови як іноземної вважаємо уніфікацію системи оцінювання та вимог до рівня знань, умінь і навичок у всіх навчальних закладах світу, де викладається ця дисципліна. На сьогодні єдиної системи викладання й оцінювання української мови як іноземної немає [4, с. 72], хоча вона є вкрай необхідною, оскільки сприятиме вдосконаленню й оптимізації процесу навчання української мови як іноземної, а також систематизації теоретичних основ методики викладання.

Багато хто з науковців звертає увагу ще на один важливий аспект у викладанні української мови іноземним студентам, який отримав назву «лінгвокраїнознавство». Його сутність полягає в тому, що знання будь-якої іноземної мови є основою для міжнародного спілкування, а отже, навчальні програми слід розробляти за принципом країнознавчої спрямованості з урахуванням рідної мови і культури людини. Навчаючи англомовних студентів, завжди наголошуємо на національній специфіці української мови, української культури, української нації. Простеження національної специфіки в українській мові можливе на різних мовних рівнях: фонетичному (вимова окремих літер, різне звукове значення літери *B* в українській та англійській мовах), лексико-семантичному (походження назв українських місяців, днів тижня, числівників), морфологічному (відміни і відмінки українського іменника, часи дієслів) тощо – і, як засвідчує практика, викликає в студентів жвавий інтерес, стимулюючи їх до порівняння українських реалій з власними.

Перед іноземними студентами, таким чином, відкривається можливість не лише вивчити українську мову, але й долучитися до української національної культури та історії, до життя народу.

Висновки. Отже, вивчення української мови як іноземної – складний і тривалий процес, який вимагає не лише бажання викладача навчити, а студента – навчитися, але й розв'язання великої кількості завдань психологічного, лінгвістичного та методологічного спрямування. Усе це потребує від викладача бездоганного знання свого предмета, мови-посередника, а також психологічних і методологічних прийомів у роботі з іноземними студентами, розуміння особливостей менталітету представників інших національностей, уміння поєднувати традиційні методи навчання з інноваційними. Викладач має рівномірно розподілити навчальний матеріал, поєднавши вивчення граматики з лексикою (насамперед медичною термінологією) та розмовним матеріалом. Постать викладача у вивченні української мови як іноземної, таким чином, стає центральною, адже лише викладач може зацікавити студента в навчанні, мотивувати його та захопити.

Література

1. Біляев О. М. *Методика вивчення української мови* / О. М. Біляев. – Київ, 1987. – 179 с.
2. Коваль Г. *Методика викладання української мови. Рекомендації до виконання науково-дослідної тематики : навч.-метод. посіб. для студентів вчз* / Г. Коваль, Т. Суржук. – Тернопіль, 1993. – 368 с.
3. *Методика викладання іноземних мов у вищій школі* / За ред. Жлуктенка Ю. О. – Київ : Вища школа, 1971. – 226 с.
4. Оникович Г. *Українознавство і лінгводидактика : навч. посіб.* / Ганна Онкович. – Київ : Логос, 1997. – 108 с.

81.243:371.3

ІНОЗЕМНА МОВА ЯК ЧИННИК ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Анна Чорняк,

викладач кафедри латинських та іноземних мов
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Висвітлено проблеми реформування та навчання мовної освіти в Україні з позицій євроінтеграції. Проаналізовано мету та зміст вивчення іноземної мови, комунікативні методи навчання.

Ключові слова: мовна освіта, євроінтеграція, інтерактивні технології, комунікативний підхід.

It is revealed the problems of reforming and teaching of foreign language education in Ukraine from the viewpoint of Eurointegration. It is analyzed the aim and the content of studying foreign language, communicative teaching method.

Key words: foreign language education, Eurointegration, interactive technologies, communicative approach.

Актуальність. Процеси європейської інтеграції в Україні охопили дедалі більше сфер життєдіяльності. Наша держава чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи, для цього здійснюється модернізація освітньої діяльності в контексті європейських вимог. Відповідно реформування вищої освіти і науки України вимагає перегляду та оновлення цілей, принципів, змісту навчання, методів викладання, форм контролю та критеріїв оцінювання, засобів навчання як загалом в системі вищої освіти, так і в межах кожної конкретної спеціальності. Процес євроінтеграції вимагає високого рівня іноземної мовленнєвої компетенції, що особливо необхідна для реалізації професійної діяльності та мобільності майбутнього фахівця. Якщо раніше іноземна мова вивчалася лише для здобуття суми знань як одного з обов'язкових предметів, то із змінами в суспільстві метою вивчення іноземної мови стало оволодіння нею як засобом міжособистісного спілкування відповідно до соціального замовлення.

Випускник вищого навчального закладу повинен мати високий рівень іноземної мовленнєвої компетенції не тільки у межах професійного спрямування. Це означає, що в період навчання студенти повинні оволодіти цілим комплексом мовленнєвих навичок і вмінь як основи комунікативного рівня. Таким чином, основним завданням начального процесу є формування потреби у вивченні іноземних мов, яка диктується сучасними соціальними умовами, такими як: глобалізація економіки, зближення європейських систем вищої освіти, сумісні проекти з іноземними партнерами, зацікавленість вітчизняних фірм та підприємств у фахівцях зі знанням іноземної мови. Тому на сьогодні перед викладачами іноземних мов постає конкретне завдання широкомасштабної підготовки студентів, готових до навчання в рамках освіти європейських університетів.

Одним із головних напрямів реформування мовної освіти є вивчення та викладання мов згідно з вимогами Ради Європи, які були розроблені представниками країн-учасників проектів у сфері сучасних мов при Раді Європи. Формування соціальної компетентності, відповідно до рекомендацій Ради Європи, має бути одним із пріоритетних завдань сучасної освіти, оскільки вона забезпечує соціалізацію студента, спрямована на його соціальну діяльність, набуття ним соціального досвіду у розв'язанні життєвих і суспільних проблем та створення власної системи життєвих пріоритетів. Необхідність формування соціальної компетентності зумовлено також модернізацією змісту освіти і здійснюється засобами відповідних методів і технологій навчання. Інтерактивні технології, на мою думку, найкраще поєднують можливість обговорювати актуальні проблеми, виробляти власну точку зору, розвивати критичне та креативне мислення та практично використовувати здобуті знання. Наступний підхід, запропонований Радою Європи полягає в удосконаленні комунікативних здібностей студента, розвитку основних мовних компонентів – аудіювання, читання, граматичний матеріал, письмо та усне мовлення. Популярним є залучення нестандартних форм роботи, таких як: мозковий шторм, інтерв'ю, читання зигзагом, бесіда, обмін думками. Ще одним методом, який застосовується для навчання та оцінювання – є метод портфоліо. Нині в Європі в рамках домовленостей Болонського процесу створюються єдині зразки портфоліо, наприклад, «Європейський мовний портфоліо», затверджений Радою Європи. Європейське мовне портфоліо спрямоване на те, щоб мотивувати студентів на подальше вивчення мов, забезпечуючи визнання усіх їхніх зусиль розширити та урізноманітнити свої мовні навички на всіх рівнях. А також забезпечити офіційний документальний перелік всіх досягнутих ними мовних та культурологічних навичок для презентації цих документів під час вступу в навчальний заклад або прийом на роботу. Європейське мовне портфоліо приймається в Європі як інформаційний та визнаний доказ певного рівня володіння європейськими мовами. Варто зазначити, що який би метод не використовувався, викладання іноземної мови повинно бути спрямоване на підвищення якості мовної підготовки та формування необхідної комунікативної спроможності в сферах професійного та ситуативного спілкування в усній і письмовій формах, навичок практичного володіння іноземною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності в обсязі тематики, що обумовлена професійними потребами, оволодіння новітньою фаховою інформацією через іноземні джерела.

Висновки. Можна зробити висновок, що зміни, які відбуваються в українській освіті, позитивно впливають на вивчення іноземної мови, на основі інтеграційних тенденцій, а також визначити своє місце на теренах європейського простору.

УДК 811.161.2:378.147

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Олена Шатілова,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

У статті порушено питання популяризації культурно-мистецької спадщини України на заняттях з української мови як іноземної у вищих навчальних закладах. Окреслено поняття країнознавчої компетенції з позицій системного підходу. Розглянуто способи репрезентації країнознавчого матеріалу. Описано методичне підґрунтя формування країнознавчої компетенції під час вивчення української мови як іноземної. Розроблено експериментальні навчальні матеріали, що містять інформацію про культуру й традиції України.

Ключові слова: комунікативна компетенція, країнознавча компетенція, українознавство, українська мова як іноземна.

The article describes the methods of forming Ukrainian cultural competence at the classes of Ukrainian as a foreign language in higher education. Also there was defined the concept of cross-cultural competence in terms of the systematic approach. Either was given consideration to the ways of representing of cross-cultural knowledge. A methodological basis of formation of cross-cultural competence in teaching Ukrainian as a foreign language was described. The experimental training materials containing the information about the culture and tradition of Ukraine are were developed.

Key words: communicative competence, cross-cultural competence, Ukrainian Studies, Ukrainian as a foreign language.

Останніми роками відбулися зміни освітньої політики нашої держави, розширення культурних, професійно-ділових зв'язків з іншими країнами, що вимагає перегляду цілей, змісту й технологій навчання іноземної мови як засобу міжкультурного, міжнаціонального спілкування у ВНЗ. Тому до підготовки посібників і підручників з іноземної мови висувають сьогодні високі вимоги, особливо до культурно-країнознавчого компоненту.

У державних документах щодо професії викладача іноземної мови відзначено, що він повинен уміти виконувати функції посередника між студентами (представниками різних країн) і культурою свого народу. Це передбачає володіння певним набором знань про країну й умінням пояснювати історичні, побутові, географічні та інші реалії, описані в текстах.

У зв'язку з цим до викладача мови як іноземної висунуто низку додаткових вимог, зокрема, відбирати й інтерпретувати навчальний матеріал про Україну, порівнювати культуру української нації з рідною для студента, роблячи акцент на повне розуміння іншої культури, на повагу до традицій, звичаїв іншого народу. Необхідно також аналізувати художні образи в різних видах мистецтва, використовувати їх з метою гуманістичного та морально-естетичного виховання.

Важливим компонентом змісту навчання мови як іноземної є країнознавча компетенція. Вона тісно пов'язана з комунікативною компетенцією, яку в сучасній методиці визначають як здатність здійснювати спілкування іноземною мовою й розглядають як провідний орієнтир, що зумовлює специфіку процесу навчання іноземних студентів в Україні.

Країнознавча компетенція є різновидом предметно-тематичної компетенції (знання предмета й екстралінгвістичного контексту спілкування), забезпечуючи можливість вираження власних думок, глибокого розуміння співрозмовника та читання текстів.

До складу країнознавчої компетенції зараховано знання про природу, історію, географію, культуру та науку України. Іноземці, їдучи до нашої країни, вже володіють певною інформацією, проте нерідко в неповному обсязі чи спотвореному вигляді. Це породжує труднощі в процесі вивчення мови та спілкування з її носіями. Тому розробка матеріалів, спрямованих на формування країнознавчої компетенції в іноземних студентів, популяризацію культурно-мистецької спадщини України є **актуальною**.

Аналіз останніх наукових розвідок дає підстави стверджувати, що різні способи підвищення ефективності навчального процесу в іноземній аудиторії активно досліджують сучасні методисти. Питанням викладання країнознавства у вищих навчальних закладах присвячено дослідження таких науковців, як А. О. Басова, Л. М. Горева, Д. В. Закревський, В. І. Ковальова, В. І. Пелешенко, В. К. Хильчевський, Т. А. Шмоніна та ін.

Метою роботи є розробка методики формування країнознавчої компетенції в іноземних студентів на заняттях з української мови як іноземної в нефілологічних ВНЗ, зокрема розроблення експериментальних навчальних матеріалів, спрямованих на популяризацію реалій історичного минулого та сьогодення України.

Країнознавча компетенція студентів формується на основі різнопланових матеріалів: текстів, відеофільмів, аудіоматеріалів, фотографій, малюнків, ілюстрацій, оскільки вони демонструють різні аспекти життя носіїв мови, дозволяють зіставити культуру рідної країни з українською, а також враховують екстралінгвістичну інформацію. Доведено, що студент володіє комунікативною компетенцією, якщо він успішно розуміє та взаємодіє з носіями мови, яку вивчає, відповідно до норм і традицій культури країни цієї мови.

Німецький учений Х. Крумм [6] на основі даних Ради Європи виокремлює в структурі комунікативної компетенції такі компоненти: лінгвістичний, прагматичний і соціокультурний. Останній передбачає наявність знань про культуру та мистецтво країни. Такі відомості створюють у студентів образ не лише країн, мову яких вони вивчають, але й образ їхніх мешканців, сприяє знайомству з менталітетом носіїв мови тощо. Знання, отримані в діалозі двох культур, є одним зі складників культурно-країнознавчої компетенції. Українознавчі матеріали повинні забезпечити подальше використання їх студентом-іноземцем у житті як предмета спілкування, фонових знань тощо. Принцип урахування комунікативних цілей навчання української мови з метою популяризації культурно-мистецької спадщини України реалізовано в навчальному посібнику з українознавства [5]. У розробці враховано країнознавче зацікавлення іноземних студентів матеріалом, на основі якого відбувається навчання. Також враховано принцип наочності: у навчальному посібнику вміщено значну кількість малюнків і фотографій, що сприяє кращому засвоєнню інформації, увиразнює її.

Розроблений посібник з українознавства містить теми, присвячені символам і традиціям України, християнським святам, історії Київської Русі тощо. Дібраний матеріал покликаний задовольнити вимоги щодо формування країнознавчої компетенції, усунути упереджене ставлення до України, неадекватність знань про неї тощо.

З метою вдосконалення процесу формування країнознавчої компетенції виникає необхідність вирішення завдань країнознавчого матеріалу для навчання української мови як іноземної на сучасному етапі та розроблення прийомів формування країнознавчої компетенції. Вирішення цих питань доречно здійснити на основі реалій, які вміщено в свідомості носіїв української мови. Важливе місце з-поміж них посідають релігійні свята. Так, наприклад, студентам запропоновано тему «Великдень». У ній вивчення країнознавчого матеріалу поєднано з граматичним, передбаченим навчальною програмою. Текст, на базі якого формується країнознавча компетенція, за своїм змістом і тематикою задовольняє пізнавально-комунікативні потреби та інтереси студентів. У процесі читання студент реалізує мовленнєву згоду щодо значення незнайомих слів, спираючись на контекст. Система вправ, що передують тексту, допомагає в оволодінні мовним матеріалом, в його закріпленні та накопиченні. Розпочинає тему низка нових слів, які готують студента до сприйняття матеріалу: *Великдень, писанка, крашанка, діжка, віск, мистецтво, майстерність, оздобити, шкаралупа* тощо.

Наступні завдання покликані зняти труднощі читання тексту.

Завдання 1. Прочитайте слова з префіксом – роз-, зрозумійте їхнє значення:

розмалювати, **роз**писати, **роз**топити, **роз**почати, **роз**горнути, **роз**клад, **роз**давати, **роз**в'язати, **роз**'яснити, **роз**казувати.

Завдання 2. Доберіть за допомогою словника синоніми до слів: використовувати, оселя, оберіг, оздобити, популярний, лихо, фарба.

Завдання 3. Поставте наведені іменники в родовому відмінку: віск, популярність, майстерність, важливість, кіт, стіл.

Завдання 4. Прочитайте текст. Знайдіть в ньому однокореневі слова до іменників: писанка, символ, малюнок, фарба, оберіг.

ПИСАНКА

Фарбоване, розмальоване куряче чи декоративне яйце вважають оберегом. З писанок чи крашанок розпочинався Великодній сніданок у кожній українській оселі.

Назва «писанка» походить від слова *писати*. *Крашанки* – яйця одного кольору, а *писанки* – «писані» малюнками, орнаментами.

Пташині яйця для давніх слов'ян символізували життя. Весною, коли пробуджувалась природа, люди наносили на поверхню яєць різні узорі. Згодом цей звичай почали використовувати на Великдень.

Писанки розписували за допомогою розтопленого воску і природних барвників. Віск наносили спеціальною паличкою «*писалом*». Узорі, намальовані на писанках, мали символічне значення: вазон або дерево означали життя, коло – сонце. Давнім є зображення Березині – богині роду та оселі. Малювали також домашніх, диких птахів і тварин. Кожен регіон мав свої улюблені узорі й кольори.

Писанки були своєрідними оберегами від усякого лиха і хвороб. Їх святчили у церкві, дарували дітям, родичам, знайомим, коханим. Ці яйця тримали в оселях, клали на могилах померлих, обходили з ними весняні поля. Шкаралупу не викидали на сміття і не віддавали тваринам. Її закопували в землю або ж кидали у річку.

Виготовлення писанок, порівняно з крашанками, потребувало більшої майстерності. Не кожна жінка могла їх оздобити. На весь світ славляться писанки із прикарпатського містечка Космач, яким навіть поставили пам'ятник у Канаді. У місті Коломиї відкрито музей писанки.

У наш час мистецтво розписування яйця на Великдень відновлюється, набуває все більшої популярності. **Це цікаво:**

Про гарну дівчину (жінку) кажуть - «наче писанка»

Завдання 5. Відгадайте загадку: в одній діжці два тіста.

Завдання 6. Дайте відповіді на запитання: 1. Коли виник звичай наносити узорі на яйця? 2. За допомогою чого розписували яйця? 3. Що малювали на яйцях? 4. Чим писанки відрізняються від крашанок? 5. На яке свято оздоблюють яйця? 6. Що роблять з яйцями на свято та після нього? 7. Де відкрито музей писанки? 8. Розкажіть, що ви знали про писанки?

Користуйтеся словником.

Далі в посібнику надано інформацію про історію походження писанок, про особливості святкування й традиції Великодня, супроводжувані системою вправ. Це забезпечує належну організацію процесу навчання та сприяє засвоєнню матеріалу. Вправи дозволяють комплексно опанувати матеріал (лексичний, граматичний, фонетичний, орфографічний) і дають можливість поповнювати фонд знань про Україну.

Висновки. Наведений фрагмент дослідження є спробою поділитися досвідом роботи з іноземцями, спрямованої на розвиток, закріплення набутих знань і формування країнознавчої компетенції, зокрема популяризації культурно-мистецької спадщини України. Продемонстровані приклади окремих занять, безумовно, не вичерпують усього розмаїття форм і методів роботи в аудиторії. Створення системи вправ, що розвивають країнознавчу компетенцію потребує подальшого детального вивчення як в теоретичному, так і практичному аспектах.

Література

1. Бех П. О. Концепція викладання іноземних мов в Україні / П. О. Бех, А. В. Биркун // *Іноземні мови*. – 1996. – № 2. – С. 3-8.
2. Біляев О. М. *Методика вивчення української мови* / О. М. Біляев. – Київ, 1987. – С. 54-63.
3. Коваль Г. *Методика викладання української мови. Рекомендації до виконання науково-дослідної тематики : Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів* / Г. Коваль, Т. Суржук. – Тернопіль, 1993. – 368 с.

4. Кочан І. М. Словник-довідник з методики викладання української мови / І. М. Кочан. – Львів : Видав. центр Львівського ун-ту. – 2005. – 340 с.
5. Матулевська Н. П. Навчальний посібник з українознавства (для початківців і студентів-іноземців II, III курсів) / Н. П. Матулевська, Т. В. Матулевська, О. С. Шатілова. – Донецьк : ДонНТУ, 2013. – 134 с.
6. Krumm H.-J. Neue Wege in der Deutschlehrerausbildung / H.-J. Krumm // Fremdsprache Deutsch. – Sondernummer, 1994. – S. 6–12.

УДК 372.881.1.

ОПТИМІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ МУЗИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Олена Якубова

аспірант Київського університету ім. Бориса Грінченка,
старший викладач кафедри іноземних мов
Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка

Розглянуто особливості навчання музичної лексики на заняттях з української мови як іноземної у ВНЗ і запропоновано способи їх оптимізації.

Ключові слова: українська мова як іноземна, оптимізація навчального процесу, формування позитивної мотивації, музична лексика, комбіновані заняття.

Features of teaching musical lexicon in High schools have been examined during the lessons of Ukrainian as a foreign language and some of the optimization methods have been proposed.

Key words: Ukrainian as a foreign language, optimization of the teaching process, formation of a positive motivation, musical lexicon, integrated classes.

Актуальність Оптимізації навчання професійно-орієнтованої лексики у вищій школі є одним з ключових аспектів сучасної педагогіки.

Українські лінгводидакти активно ведуть спроби розробки методики викладання лексики в курсі української мови як іноземної. Як приклад, можна навести статті З. Бакум, С. Карамана («Навчання лексики в курсі української мови як іноземної»), І. Процик («Презентація нової лексики в лінгводидактиці для чужоземців»), З. Куньч («Системне вивчення науково-технічної термінології у роботі зі студентами-іноземцями») та ін. Ґрунтовно та різноаспектно музичну термінологію розглядала С. Булик-Верхола («Формування і розвиток української музичної термінології»); З.Булик досліджував діалектну музичну лексику; деякі спостереження над музичною термінологією наведено у монографії «Українське термінознавство» Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. Але вивчення музичної лексики у курсі української мови як іноземної потребує особливої уваги і нових підходів. Навчання державної мови у вищому музичному навчальному закладі мусить розвивати в іноземного студента уміння вільно користуватися фаховою літературою, а також спілкуватися українською мовою у професійних ситуаціях. Великий обсяг інформації та необхідність збільшення ефективності засвоєння матеріалу зумовлюють доцільність використання різноманітних способів, прийомів, методів оптимізації викладання української музичної лексики іноземцям.

Мета роботи - розглянути найважливіші аспекти вивчення музичної лексики іноземними студентами та запропонувати ефективні механізми їх оптимізації.

Основна частина Головними критеріями оптимізації процесу навчання є результативність і якість виконання навчально-виховних завдань, витрати часу і зусиль викладачів та студентів на їхні досягнення, а також професійний інтерес. Викладачі, які працюють у вищих навчальних закладах, стикаються з відсутністю у багатьох іноземців інтересу до вивчення української мови. Більшість першокурсників приходять з мінімальними знаннями мови і навчаються без бажання. Тому так важливо правильно мотивувати студентів. Найбільш надійний та перевірений спосіб – зробити заняття цікавими і ефективними. Для цього слід використовувати інтерактивні вправи і цікаві пізнавальні тексти (факти з життя відомих композиторів, музикантів; виникнення жанрів, стилів у музиці; опера і театр та ін.). Також, позитивно впливає на зацікавлення мовою перегляд кліпів і прослуховування сучасних українських пісень під час заняття. Однією з особливостей навчання іноземців музичних спеціальностей є те, що групи можуть бути сформовані зі студентів різних факультетів. Це ускладнює подання вузькоспеціальної термінології. Тому теми занять мають, з одного боку, поглиблювати теоретичні знання української мови, з іншого, – розширювати загальний лексичний і термінологічний запас, а вузькоспеціалізовані завдання слід давати на самостійне опрацювання. Дуже часто студенти, які закінчують підготовчий факультет, мають різний рівень володіння українською мовою (від потрібних B1-B2 до A2, A1). У зв'язку з цим на занятті з української мови стають обов'язковими диференційований та індивідуальний підходи. Для реалізації згаданих підходів в структуру уроку можна ввести, крім загальних, завдання вищого рівня складності (для студентів з кращими знаннями мови). Для вирівнювання якості володіння мовою на початковому етапі, слід ввести корективний курс, який забезпечить необхідну рівність у знаннях студентів. Недостатній обсяг навчального навантаження зумовлює доцільність використання комбінованих занять. На думку М. Гольберт, «Комбіноване

навчання є інтегрованою формою традиційного навчання та різних видів Інтернет-навчання, електронного або/та дистанційного, за яких навчальний матеріал у будь-якому електронному виді передається студентові через Інтернет або локальні мережі для самостійного опрацювання, а закріплення та перевірка якості здобутих студентом знань і навичок проводиться в аудиторії під безпосереднім керівництвом викладача з використанням традиційних і мультимедійних засобів навчання» [1, с. 38].

Висновок. Отже, щоб оптимізувати процес навчання музичної лексики для іноземців, потрібно раціонально структурувати зміст навчального матеріалу та відібрати найбільш відповідний матеріал. А також створювати сприятливі і комфортні умови навчання, брати до уваги диференційований та індивідуальний підходи до студентів, використовувати інтернет-технології.

Література

1. Гольберт М. З. Оптимізація навчання професійно-орієнтованої англійської мови у вищій школі // «Сучасні підходи до навчання іноземної мови: шляхи інтеграції школи та ВНЗ» Матеріали IV Міжнародної конференції. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 37 - 39.
2. Куньч З. Системне вивчення науково-технічної термінології у роботі зі студентами-іноземцями // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 198 – 202.
3. Палінська О. Урок української: принципи оптимізації роботи на занятті з української мови як іноземної // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2009. – Вип. 4. – С. 51 – 58.
4. Пасічник О. С. Оптимізація процесу іншомовної підготовки студентів немовних спеціальностей: дидактико-методологічний аспект / О. С. Пасічник, О. О. Пасічник // Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. : Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2015. – Вип. 734. – С. 101 - 109.
5. Строганова Г. Концептуальні підходи до засвоєння української мови іноземними студентами // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 173 – 179.

УДК 811.161.2:378.147

ФУНКЦІЇ МОВНОГО СЕРЕДОВИЩА І АСПЕКТИ ЙОГО ВПЛИВУ НА ІНОЗЕМЦІВ, ЩО ВИВЧАЮТЬ УКРАЇНСЬКУ МОВУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Карина Ярова,

старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Висвітлено актуальні проблеми і напрямки методики навчання іноземців української мови в умовах мовного середовища, зокрема комунікативність, врахування особливостей рідної мови студентів, врахування факторів культури та історії України, тобто країнознавчого аспекту.

Ключові слова: комунікативність, методи, мовне оточення, функції.

The article deals with current issues and trends of teaching methods of Ukrainian as a foreign language in terms of language environment. Such peculiarities, which include communication, taking into account of the student's native language, facts of Ukrainian history and culture. Also, the article deals with functions of language environment and their influence of students.

Key-words: the communication, methods, language environment, functions.

Актуальність. Одним із важливих комунікативних завдань курсу української мови як іноземної є навчання студентів мовленнєвому спілкуванню. Феномен, який можна позначити терміном «спілкування», включає в себе не тільки комунікацію, як таку (обмін інформацією), але і нерозривно зв'язані з ним інтеракцію, (обмін діями, взаємодію), перцепцію (обмін сприйняттям один одного, взаєморозуміння, взаємопізнання), тому він має розвиватися у трьох відповідних аспектах. Водночас відомо, що мовлення має соціальну спрямованість на іншу людину, виконує одночасно функції «повідомлення і зв'язків з довколишнім середовищем» [5, с. 41]. Саме тому методично недоцільно поділяти цілі спілкування на інформативні і регулятивні, а саме спілкування – на мовленнєве інформування та на регуляцію поведінки адресата, мовленнєвий вплив, що має таку настанову. У зв'язку з цим в основу навчання комунікації не можна покласти розподіл видів мовленнєвої діяльності на інформативні підвиди, (тобто інформативне говоріння і інформативне письмо, усне і писемне анутовання, реферування, тезування) і прагматичні підвиди (монологічне висловлювання-перекопування, рецензування і под.).

Такий підхід є результатом механічного співвіднесення двох вищезгаданих видів спілкування з інформативною і прагматичною підсистемами мовних одиниць, що, в свою чергу, призводить до суперечливого методичного висновку про те, що мовленнєвому інформуванню і мовленнєвому впливу треба навчати окремо і поетапно як двом рівням ієрархічної системи спілкування [6]. При такому розгалуженому підході в тіні залишається найважливіший аспект будь-якого спілкування: функція впливу один на одного учасників комунікації, і, що більш важливо, функція впливу мовного середовища на оволодіння учасниками навчального процесу комунікативними моделями різних типів.

Українська мова, як і кожна інша, нерозривно пов'язана з історією суспільства і відображає національну культуру і національну ідею, що, в зв'язку з останніми подіями в країні, набуває особливого

значення. «Важко віднайти аналоги в світі, де б мовна ситуація так впливала на сторони суспільного життя, а також а перспективи розвитку молодшої держави» [7, с. 38]. Тому перенесення безпосередніх відомостей про культуру України, її історію на заняттях з вивчення української мови як іноземної є дуже важливим аспектом викладання мови, оскільки саме мовне середовище має неабиякий вплив на підвищення рівня мовленнєвої компетенції іноземних студентів. Для успішної і цілеспрямованої реалізації потенціалу мовного середовища необхідно виділити і охарактеризувати його функції. В методиці викладання української мови як іноземної питання впливу мовного середовища на навчальний процес почали розроблятися порівняно недавно [Беспаленко, 1972; Леонтьев, 1983 та ін.]. При аналізі функціонального впливу мовного середовища виокремлюють *інформативну, комунікативну і мотивувальну* функції. Такі функції досить повно характеризують навчальний потенціал середовища, але ніяким чином не відображають багатогранності процесу впливу мовного середовища на студента, що вивчає українську мову як іноземну. Кожний викладач будь-якої мови як іноземної, не тільки української, зіштовхується з проблемою так званого психологічного бар'єру, що перешкоджає комунікації тою мовою, яка вивчається. Цей феномен описаний в багатьох дослідженнях, як вітчизняних, так і в зарубіжних джерелах. Проблема в тому, що людина, яка засвоїла тільки так звану механіку мови, тобто знає лексичну і граматичну структуру мови, не в стані використовувати цю мову для спілкування. Цей страх обумовлений відсутністю практичного досвіду використання української мови в природному мовному, а не навчальному середовищі. Але в умовах мовного оточення такі студенти швидко долають страх говорити українською, оскільки мають можливість переконатися на практиці у відповідності своїх теоретичних знань комунікативним потребам їхньої достатності для комунікативної діяльності. Тобто, логічно було б виокремити ще одну функцію мовного середовища, яку можна було б назвати *елімінативною* (від англ. *elimination* «усунення»). Ця функція не є навчальною, але в багатьох випадках вона сприяє процесу оволодіння мовою, вдосконаленню мовних знань і для певної категорії студентів є досить важливою. В умовах мовного середовища іноземні студенти практично кожного дня стикнуться з комунікативними завданнями різного характеру і змушені вирішувати такі завдання з метою досягнення взаєморозуміння з носіями мови. У зв'язку з цим пасивна лексика, що була накопичена ними на заняттях з української мови, переходить в категорію активної. Тому правомірно було б виокремити й *активізувальну* функцію мовного середовища. І. Бондаренко виділяє ще одну функцію мовного середовища, *коригувальну*, під якою розуміється процес коригування студентами власних знань, набутих в умовах мовного оточення. Але це відбувається тільки у випадку досить розвиненої мовної свідомості студента, коли він в стані самостійно виправити мовленнєву помилку згідно з мовленнєвою моделлю, яку він отримує із середовища. Таким чином, реалізація вказаної вище функції вимагає певного рівня володіння мовою і є притаманною для самостійної роботи з мовним матеріалом. Особливе місце серед функцій мовного середовища займає так звана *акселеративна* функція, яка, по суті, не є ані навчальною, ані такою, що сприяє навчанню, тобто допоміжною. Ця функція характеризує процес оволодіння мовою в умовах мовного середовища в цілому як більш прискорений і інтенсивний, ніж при відсутності реального мовного оточення. Але прискореним, або акселеративним, процес навчання мові може відбуватися і поза межами такого оточення, тому необхідно підкреслити, що активізується вона у будь-якому випадку інтенсифікації процесу вивчення мови.

Висновки. Таким чином, характеризуючи процес впливу мовного середовища на студентів, що вивчають українську мову в вищих навчальних закладах України, можна виокремити наступні функції: *навчальні* (інформативна, комунікативна) і *допоміжні* (мотивувальна, елімінативна, активувальна, коригувальна, акселеративна). Ступінь реалізації цих функцій залежить від термінів перебування студентів в умовах іншомовного оточення, рідної мови та індивідуальних особливостей студентів.

Література

1. Рубинштейн С. А. К психологии речи // Проблемы общей психологии. – М., 1973.
2. Бей Л. Б. Вплив мовного середовища на зміст та викладання української мови іноземним студентам на Сході України // Фахова підготовка іноземних громадян в Україні і сучасний стан та перспективи розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 4 - 6 листопада 2002 р. – К., 2002.
3. Чистякова А.Б. Українська мова для іноземців / А. Б.Чистякова, Л. І.Селіверстова, Т. М.Лагута. – Харків, ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2006. – 522 с.
4. Бондаренко И. П. Функции языковой среды и динамика её воздействия на учащихся. // Русский язык для студентов – иностранцев. Сборник методических статей № 25. – М.: Русский язык, 1988.
5. Выготский Л. С. – Мышление и речь. – М. – Л., 1934, с. 41.
6. Киселёва Л. А. Некоторые теоретические проблемы методики обучения общению на русском языке как иностранном. // Обучение иностранцев общению на русском языке: Теория и методика. – Межвузовский сборник. – Ленинград, 1983.
7. Снігур А. А./ Проблеми розвитку української мови як державної в сучасній Україні // Мова як чинник української ментальності. АНМУ ім. Д.Галицького. Збірник статей. Випуск №1, с. 38.

УКРАЇНА І СВІТ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІНОЗЕМНИХ МОВ

УДК: 61.001.4:811.111:811.161.2:81'255

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ МЕДИЧНИЙ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Олег Василенко,

старший викладач кафедри латинської та іноземних мов
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті детально проаналізовано особливості перекладу англійських медичних термінів українською мовою. Зроблено акцент на відповідність українських термінів при перекладі симптомів захворювань, які трапляються в англійських медичних текстах.

Ключові слова: термінотворення, українські відповідники, англійські еквіваленти, декодування аббревіатур, семантичне значення.

The article contains some details concerning peculiarities of English medical terms translated into Ukrainian. Emphasis is made on the compliance of Ukrainian terms while translating symptoms of diseases that are found in English medical texts.

Keywords: terminology, Ukrainian equivalents, English equivalents, decoding abbreviations, semantic meaning.

Актуальність. Значення медичного терміну, як і будь-якої термінологічної одиниці, неможливо розібрати на частини і скласти як математичну суму значень цих компонентів. Крім того, його неможливо утворити зі значень семантичних елементів, які знаходяться в складі цього терміна. В такому випадку перекладач повинен мати аналітичний розум, підходячи до перекладу слова-терміна, щоб воно не лише відтворювало правопис, але й адекватно передавало семантичне значення. Немає потреби говорити про важливість належного медичного перекладу, яким не слід займатися без хороших навиків. Наприклад, що саме лікуватиме лікар, який неправильно зрозуміє і, як результат, неправильно інтерпретуватиме значення слова «heartburn» (печія). Не позаздриш такому пацієнту, у якого лікуватимуть вади серця, замість того, щоб призначити антацид. Та й інший пацієнт наражатиметься на небезпеку, якщо його діагноз «angina» замість «стенокардії» лікар перекладе буквально. Такі «хибні друзі» перекладача зовсім не рідкість у медицині.

Неправильне декодування аббревіатур може призвести як до неправильного діагнозу, так і до неправильного призначення курсу лікування або медикаментів. Наприклад, якщо в скороченні DTP з першими літерами пов'язані лише дифтерія (diphtheria) і правець (tetanus), то остання може означати як поліомієліт (polio) так і кашлюк (pertussis). Для такої розповсюдженої аббревіатури як PVC, крім медичної галузі, існує кільканадцять трактувань в інших сферах. Але й в медицині її можна декодувати по-різному: Premature Ventricular Contraction (передчасне шлуночкове скорочення або екстрасистолія шлуночка), Pneumococcal Conjugate Vaccine (пневмококова кон'югована вакцина) або polyvinylchloride (полівінілхлорид). Бувають інколи дуже цікаві випадки скорочень, коли на перший погляд не скажеш, що це аббревіатура, особливо, якщо перекладач рідко має справу з медичними текстами. Наприклад, IV drugs можна сприйняти за римську цифру 4. Довго можна роздумувати над тим, про які чотири ліки йдеться, якщо не знати справжнього тлумачення IV – внутрішньовенний (intravenous).

Якщо термін має певні місцеві особливості, це теж не полегшує роботу перекладачеві. Можна розглянути термін «over-the-counter drugs», який офіційно скорочується як OTC, то буквальный переклад «ліки над прилавком» мало прояснить нам ситуацію. Насправді маємо справу з безрецептурними ліками, котрі зазвичай для реклами знаходяться саме над прилавком у кожній аптеці. Такий дослівний переклад ще у нас не прижився на відміну від його антоніма «under the counter». Багато хто ще досі чудово пам'ятає ті часи, коли майже все не купувалося, а діставалося «з-під прилавку». Термін «low-fat» не має українського аналога. Натомість його перекладають як «низькокалорійний», як наприклад, low-fat diet – низькокалорійний раціон або дієта; «знежирений», напр. low-fat milk – знежирене молоко. Інколи застосовують описовий переклад «з низьким вмістом жирів», напр. low-fat nourishment – харчування з низьким вмістом жирів.

Не завжди граматичне число гарантує відповідність. Однина чи множина можуть не співпадати або переклад буде цілком відмінним. Українською «їжа» (food) – це незлічуваний іменник. Англійською у множині «foods» перекладатиметься як продукти (харчування) або харчові продукти. Хоча не раз можна було почути неологізм від студентів «їжі». Форму множини «sugars» частіше перекладають загальною категорією «вуглеводи». Хоча «цукри» інколи можна почути в словосполученні «прості цукри». Але англійський «simple sugars» має технічний термін «моносахариди». А така довга фраза як «metabolism of sugars and other carbohydrates» має значно простіший відповідник «глікогенез».

Все більш популярними стають прямі запозичення, особливо з англійської мови, хоча в мові є суто українські терміни. Наприклад, все частіше чуємо про нутрієнти (nutrients) замість поживних речовин, превентивні заходи (preventive measures) замість запобіжних. Особливо рясно вони зустрічаються у фармацевтичній галузі: протеїни (proteins), ліпіди (lipids) та карбогідрати (carbohydrates) – замість білків, жирів та вуглеводів; оксиген (oxygen), гідроген (hydrogen), нітроген (nitrogen), сульфур

(sulphur) тощо – замість кисню, водню, азоту, сірки та ін. Важливо знайти баланс ніж виправданим запозиченням термінів і чистою рідною українською мовою.

Висновки. Завершуючи розвідку, процитую українського письменника і перекладача О. Кундзіча, який слушно сказав, що «функцію цілого завжди можна виразити засобами мови перекладу, якою народ все виражає, від найточніших наукових визначень до найтонших нюансів художньої творчості».

Література

1. Кундзіч. А. *Переводческая мысль и переводческое недомыслие* // *Вопросы художественного перевода*. – Москва, 1955 – 218 с.
2. *multitran.ru* [Electronic Resource]. – Mode of access : URL : <http://www.multitran.ru> *Англо-русский и русско-английский словарь*.
3. *Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда (переклад 30-го, американського видання). У двох томах*. – Львів: «Наутилус». – 2007. – 2272 с.
4. *Wikipedia, the free encyclopedia* [Electronic Resource]. – Mode of access : URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Вузлеводи>.

УДК:811.133.1:81'255.2

LES DIFFICULTES DE LA TRADUCTION DES TEXTES SCIENTIFIQUES ET DE LA TERMINOLOGIE

Роксолана Висоцька,

викладач кафедри латинської та іноземних мов
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Звернуто особливу увагу на принципи та засоби перекладу наукових текстів та технічних термінів. Подано основні вимоги, яким повинен керуватися перекладач маючи справу з науковими термінами. А також висвітлено найбільш поширені помилки та труднощі при перекладі термінології.

Ключові слова: термін, фаховий текст, транскрипція, транслітерація, науковий стиль, перекладач.

It is payed particular attention to the principles and means of translating scientific texts and technical terms. It is presented the basic requirements for translator while he is dealing with scientific terms. And also it is underlined the most common mistakes and difficulties in translation of terminology.

Keywords: term, professional text, transcription, transliteration, scientific style, translator.

Le trait distinctif essentiel de la traduction du texte scientifique est l'abondance de termes spéciaux. Le terme technique est un mot ou groupe de mots désignant un objet, une opération, un processus ou un phénomène physique ou chimique, unité de mesure, etc [1, c. 27]. Autrement dit, le terme scientifique et la dénomination d'une notion concrète ou abstraite appartenant à une branche de la science. La majeure partie des termes scientifiques ne sont pas utilisés dans la langue de tous les jours et ne sont pas employés que dans l'activité des spécialistes. Plus encore, même un spécialiste qualifié ne sait pas tous les termes, mais seulement ce qu'on appelle la terminologie scientifique générale, la terminologie du domaine où il travaille et celle des branches voisines. La terminologie scientifique générale est celle qui est employée dans toutes ou la plupart des branches de la science. La terminologie, employée dans un ou plusieurs domaines de la science, est nommée terminologie scientifique spéciale [1, c. 34].

Les dictionnaires bilingues spéciaux englobent des dizaines de milliers de termes, mais aucun dictionnaire ne peut contenir toute la terminologie, car actuellement la science dispose de certaines de termes. Il est évident qu'il est impossible de savoir tous les termes techniques, d'autant plus ceux de deux langues [2, c. 118]. Aussi, le traducteur, comme le spécialiste d'ailleurs, doit-il se spécialiser dans un domaine de la technique. Naturellement, il n'est pas rationnel que les futurs traducteurs se spécialisent déjà à l'établissement scolaire, mais ils doivent assimiler la terminologie générale et la terminologie spéciale des principaux domaines de la science qui serviront de base pour leur spécialisation ultérieure [2, c. 120].

Le traducteur des textes scientifiques doit répondre aux exigences générales suivantes: 1) le traducteur, quel que soit le domaine dans lequel il se spécialise, doit savoir la terminologie en langue maternelle et étrangère, c'est-à-dire non seulement savoir traduire tel ou autre terme en langue maternelle ou étrangère, mais avoir une notion nette du phénomène ou objet désigné par ce terme, employer ce terme correctement. Tout cela présuppose que le traducteur doit disposer d'un minimum de connaissances générales, sans lesquelles la compréhension et donc la traduction correcte seraient impossibles [3, c. 125]; 2) le traducteur doit également savoir lire le dessin. Le dessin permet d'établir la forme et parfois la destination des pièces (cela concerne notamment les noms de l'équipement, etc.), désignées par un terme inconnu pour le traducteur. En d'autres termes, le dessin permet d'effectuer la dénomination de la pièce en langue d'arrivée, c'est-à-dire de traduire ce terme. La consultation d'un spécialiste (médecin spécialisé, p.ex.) peut s'avérer d'une importance considérable [3, c. 126]; 3) le traducteur doit posséder également les techniques de la traduction. Ce terme marque une notion assez large, englobant une série de savoir-faire professionnels.

Les principaux savoir-faire du traducteur sont les suivants: 1) L'analyse grammaticale de chaque phrase du texte traduit; 2) La traduction des termes et des locutions figées spéciales (des clichés terminologiques); pour ce faire, il est inutile d'établir les rapports d'équivalence entre le terme traduit et son équivalent hypothétique; 3) Le déchiffrement et la traduction des abréviations, dont on ne donne pas

l'écriture complète dans le texte. Il existe différents procédés de traduction des sigles et abréviations, tels que : a) l'emploi de l'abréviation si elle existe en langue d'arrivée et est généralement adoptée : *EKG*, *электрокардиограма* = *ECG*, *Electro-cardiogramme* ; b) le déchiffrement et la traduction d'une abréviation en par son équivalent en toutes lettres : *SAMU* = *служба невідкладної медичної допомоги* ; c) en cas d'absence de l'abréviation, sa traduction littérale : *AFIPH* : *association française pour l'insertion des personnes handicapées* = *Французька асоціація соціальної адаптації інвалідів* [4, c.160]; 4) La mise à la norme grammaticale, syntaxique et stylistique de la traduction conformément avec la norme de la langue d'arrivée; 5) La mise en page du texte de la traduction conformément à la mise en page de l'original.

Lors de la traduction des termes et tournures spéciaux, aussi bien que pendant la déchiffrement et la traduction des abréviations inconnues, l'horizon du traducteur est d'une grande importance. La qualité principale du terme est le fait qu'ils sont monosémiques, ce qui facilite considérablement le processus de la traduction. Mais, malheureusement, tous les termes ne sont pas monosémiques. La majeure partie des termes ne sont pas monosémiques que dans un domaine isolé de la science, mais dans d'autres domaines ces termes possèdent des significations différentes. Par exemple : **Aberration – en biologie** : écart par rapport à l'espèce type. *Aberration chromosomique* : anomalie dans la formule chromosomique, à l'origine de diverses manifestations pathologiques. **En astronomie** : déplacement apparent d'un corps céleste causé par les effets combinés du mouvement de l'observateur et de la vitesse de la lumière. **En optique** : défaut de l'image donné par un instrument d'optique (lentille, miroir grossissant), ou par l'oeil, dû à une irrégularité de forme (*aberration géométrique*, *aberration de sphéricité*), ou à une inégalité de réfraction des différentes fréquences du rayonnement (*aberration chromatique*). **Traduction** : аберация, викривлення, відхилення від норми [4, c.170].

Les dictionnaires spéciaux contiennent généralement des termes. L'aspect polysémique d'un grand nombre de termes contribue à ce que les éditeurs donnent plusieurs variantes de traduction du même terme. Le traducteur doit absolument avoir une notion nette de chaque terme et de l'ensemble de notions qu'il englobe.

La traduction d'un document spécialisé doit être exécutée en respectant strictement **les exigences pour ce types de traductions**, notamment: 1) la reproduction complète et exacte du contenu sémantique de l'original; 2) l'équivalence stricte de la traduction *aux normes générales* de la langue de traduction; 3) la traduction doit être effectuée *en langue techniquement correcte*, c'est-à-dire avec l'utilisation de la terminologie, adoptée dans une branche de la science; 4) *l'homogénéité de la terminologie* scientifique au cours de tout l'ouvrage ou d'une série d'ouvrages analogiques; 5) l'écriture universellement adoptée des *noms propres* (noms des scientifiques, villes, fleuves, etc.) Des encyclopédies et le réseau Internet peuvent s'avérer utiles pour la recherche des noms propres; 6) l'utilisation *d'abréviations* généralement adoptées (surtout d'unités de mesure).

Les erreurs et imperfections suivantes, par contre, baissent de la qualité de la traduction [5,c.206]:

1) L'altération du contenu de l'original (dont la cause réside le plus souvent dans l'incompréhension par le traducteur du texte traduit); 2) Le littéralisme (traduction mot à mot) qui amène le plus souvent à la violation des normes de la langue d'arrivée; 3) La traduction descriptive là où existe un terme exact; 4) La transcription du terme (la où existe un terme); 5) Le non-respect par le traducteur des règles de la mise en page du document (texte à part, légende à part, etc.) [5,c.211].

Littérature

1. Ballard M. *Les termes scientifiques en traduction* /M. Ballard // Paris, Ophrys. - 2001. – C. 25 - 40.
2. Ballard M. (dir.). *La traduction, contact de langues et de cultures (2)*. / M.Ballard//Artois Presse Université. - 2006. – C.115 - 125.
3. Agafonov C., Grass T., Maurel D., Rossi-Gensane N. & Savary A. « *La traduction multilingue des noms propres dans PROLEX*»./ C.Agafonov//Méta 51. - 2006. – C.125 - 126.
4. Vitas D., Koeva S., Krstev C. & Obradovic I. «*Tour du monde through the dictionaries* », in *Proceedings of the 27th Conference on Lexis and Grammar*. / D.Vitas//L'Aquila. - 2008. – C. 160 - 170.
5. Chantreau S. et Rey A., *Dictionnaire des expressions et locutions*./ S. Chantreau //Paris, Dictionnaires Le Robert, collection «les usuels du Robert». - 1997. – C. 206 - 211.

УДК 811.111'373.7'373.46:61

СОМАТИЧНІ ДІЄСЛОВА В КОНТЕКСТІ АНГЛОМОВНОЇ МЕДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Христина-Марія Жук,

викладач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Статтю присвячено аналізу особливостей соматичних дієслів, що часто використовуються в медичній лексикі.

Ключові слова: соматизм, соматичний, соматичні дієслова

The article deals with the analysis of the peculiarities of somatic verbs, which are often used in the lexicon associated with medicine.

Key words: somatism, somatic, somatic verbs

Актуальність. Термін «соматичний» (від грецького soma (somatos) – тіло) охоплює всі форми однієї з невербальних мов, соматичної мови, що включає жести, міміку, пози, вирази осіб і різноманітні симптоми душевних рухів і станів. В медицині цей термін використовується в значенні «пов'язаний з тілом людини, тілесний» і протиставляється поняттю «психічний» [1]. У мовознавстві він починає активно застосовуватися з другої половини 20-го століття в дослідженнях, що відображають в своїй семантиці все те, що належить до сфери тілесності. Тіло людини як носій соматичного коду культури залишається актуальним об'єктом сучасного мовознавства. Соматична лексика – одна з найдавніших універсальних груп слів у всіх мовах світу. Незважаючи на універсальну ідентичність будови людського тіла, соматична лексика може являти собою національно марковані номінації. У цьому сенсі соматична лексика посідає особливе місце як об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії. Будучи дуже давньою, вона відображає ті зміни, які відбувалися у фонетичній, фонологічній, морфологічній, синтаксичній будовах мови на різних етапах її розвитку. Незважаючи на універсальну ідентичність будови людського тіла, соматична лексика може являти собою національно марковані номінації [2]. Соматична лексика є найбільш антропоцентричною лексикою. У філософсько-антропоцентричному аспекті людське тіло як конститутивний складник вводить її у світ і є основою введення в пізнавальний контакт з цим світом – процес усвідомлення себе серед навколишньої дійсності і виокремлення себе як особистості людина починає з відчуттів, які виникають безпосередньо через органи і частини тіла. А тому соматична лексика характеризується високою частотою функціонування, здатністю активно вживатися в переносних значеннях, а також великою фразеотвірною продуктивністю. Соматична лексика входить у різні ситуативні групи. Таким чином соматичні лексичні одиниці можуть часто зустрічатися і у медичній лексиці, а саме у таких лексичних темах, як «Будова тіла», «Зовнішність людини», «Здоров'я», «Медична допомога», «У лікаря», «Хвороби» [3].

Невербальні компоненти комунікації в мові зазвичай репрезентуються дієсловами, оскільки дієслова номінують дії, що здійснюються людиною в певних ситуаціях і несучи ту чи іншу інформацію про виконавця. До соматичних дієслів відносимо дієслова, що позначають дії, процеси, стани, що належать до сфери тілесності. Водночас сюди належать також дієслова, які позначають маніпуляції над людським тілом, медичні та косметичні процедури. Такі дієслова можна виявити в результаті компонентного аналізу на основі словникових дефініцій через наявність у семній структурі соматичних компонентів, які позначають тіло та його частини.

Розглядаючи соматичні дієслова, що використовуються в контексті медичної лексики, виявляємо, що найбільш численними є ті дієслова, в семантиці яких є компонент «торкатися тіла» та «торкатися частини тіла»[4]. Це демонструється наявністю в дефініціях дієслів таких лексичних одиниць, як *hand, fingers, arms, part of someone's body, someone, someone's hand, someone's muscles, someone's body* та ін.:

palpate – to touch part of someone's body in order to examine it;
touch – to put your fingers or hand onto someone or something;
massage – to press and rub someone's body with your hands, to help them relax or to reduce pain in their muscles;
rub – to move your hands or fingers quickly backwards and forwards over part of your body, while pressing down, especially in order to make a pain less severe;
tingle – if a part of your body tingles, you feel a slight stinging feeling, especially on your skin;
pinch – to press a part of someone's skin very tightly between your finger and thumb, especially so that it hurts;
pat – to touch someone lightly several times with the flat part of your hand, in order to comfort them or to show them that you are pleased;
brush – to accidentally touch someone or something lightly when passing them;
chafe – to rub part of your body to make it warm;
embrace – put your arms around someone and hold them in a friendly or loving way, especially when you are meeting or leaving someone;
hold somebody's hand – to hold someone's hand, especially to comfort them or to make them feel safe;
cling to – to hold on to someone or something very tightly for comfort or support;
hug – to put your arms around someone and hold them close to you, especially to show that you love them, or to comfort them;
knead – to press someone's muscles many times to help cure pain or to help someone relax;
put your arms around – to hold someone especially when you want to comfort them or kiss them or show that you love them;
scratch – to rub your finger nails hard on part of your skin, for example because it itches;
stroke – to move your hand or fingers over part of someone's body in a gentle, loving way;
take somebody by the arm / hand – to take hold of someone's hand, arm etc, in order to take them somewhere;
tickle – to run your fingers quickly and gently over a sensitive part of someone's body, in order to make them laugh [4].

Висновки Загалом, соматична лексика найнаочніше демонструє процес утворення вторинних значень, семантичний зміст яких зв'язаний з людською діяльністю та відображає не тільки знання носіїв мови про навколишній світ, але і їх уявлення про себе і про свій організм. Протягом останнього часу тема людського чинника в мові набуває великої актуальності, що свідчить про важливе методологічне зрушення, що окреслилися в сучасному мовознавстві. Таким чином антропоцентрична парадигма, що припускає звернення до аналізу семантичних і поняттєвих категорій егоцентричної спрямованості, набуває домінуючого значення в сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Література

1. Велика радянська енциклопедія / ред. Б.А. Вєденський. – Т. 34. – 634 с.
2. Горошкевич О. Соматична фразеологія в курсі вивчення японської мови як іноземної [Текст] / Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури – 2011 – Вип. 17. – С. 7 – 10.
3. Яніцька Н. Соматична лексика як об'єкт вивчення в іншомовній аудиторії [Текст] / Теорія і практика викладання української мови як іноземної – 2008 – Вип. 3. – С. 211 – 213
4. Non-verbal communication [Electronic resource]. – Available at: <http://non-verbal-communication.wikispaces.com>

УДК : 61:001.4:811.111:811.161.1:81'255:003.083+003.084

КОНТРАСТИВНЕ ПОРІВНЯННЯ РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОГО ТА СЛОВОТВІРНОГО БАГАТСТВА АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНОЛОГІЙ

Лариса Смольська,

Кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри латинської та іноземних мов
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького,

Лариса Червінська,

старший викладач кафедри латинської та іноземних мов

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті зроблено контрастивне порівняння розвитку лексичного та словотвірного багатства англійської та української медичних термінологій. Основним будівельним матеріалом для утворення нових медичних термінів є латинська й грецька мови. Більшість нових медичних термінів є інтернаціональними і вживаються з однаковим значенням у 2-х, 3-х або більше мовах.

All kinds of abbreviation are very productive in present-day English. They are especially numerous in medicine (both in oral speech and professional language). They display great combining activity and form bases for further word-formation and medical terms in particular.

Наука – продукт багатомовної розумової діяльності та накопиченого людством досвіду, що ґрунтується на досягненнях попередніх поколінь, на праці багатьох людей і навіть народів. Яскравим прикладом цього є медична термінологія, бо саме медицина – це система наукових знань і практичної діяльності. Актуальне значення наукової термінології зумовлене тим, що без фіксованих термінів для будь-якої з **36** медичних дисциплін прогрес у науці, обмін знаннями та продуктивна співпраця вчених-медиків у світовому масштабі є неможливою.

Робота над створенням посібника «**English for Postgraduate medical students**» засвідчила якими різноманітними є джерела медичної термінології, у розвиток якої зробили свій внесок багато народів світу. Наприклад, в англійській та українській медичних термінологіях наявні терміни з різних мов: **node** (лат.) - вузол; **iodine** (грец.) - йод; **influenza** (італ.) - грип; **massage** (франц.) - масаж; **croup** (шотл.) - круп; **cacao** (іспан.) - какао; **spasm** (нім.) - спазм; **ginseng** (кит.) - женьшень; **sudanophilous** (судан.) - суданофільний; **kumyss** (тюрк.) - кефір, кумис; **agar-agar** (малайск.) - агар-агар; **alcohol** (араб.) - алкоголь, **beri-beri** (сингал.) - бері-бері.

Динамічний розвиток медичної термінології проходив паралельно з розвитком самої медицини. Щоденні реалії життя вказували і вказують на потребу створення назв різного роду недуг, прийомів, методів лікування, застосування лікарських засобів, елементарної гігієни.

Однак, неповні знання про хворобу або брак їх породжували і неправильні назви. Вимова назв деяких хвороб в англійській мові поступово настільки змінювала їх звучання, що з часом ці терміни ставали семантично незрозумілими, а їх етимологію було важко пояснити: **речовини контрастні** – *radiopaque substances*; **нориця серцева** – *epithelial fistula*; **нирка серцева** – *congested kidney*; **спина плоска** – *dorsum paralyticum*; **макрофагоцит печінковий** – *stellate; macrophagocyte*; **навантаження мутаційне** – *mutagenic exposure*; **трихомонада сечостатева** – *trichomonas vaginalis*. Незважаючи на те, що в Єгипті, Індії та в Китаю рівень медицини був високим, запозичення назв європейцями у народів цих східних країн досить незначні: (напр. **hashish** (араб.) - гашиш; **kala azar** (інд.) - кала азар; **saffron** (араб.) - шафран. Найбільшого розвитку стародавня медицина набула спочатку в Греції, а потім і в Римі. Розквіт Римської імперії мав безпосередній вплив на розвиток науки і культури країн Європи. Високий рівень її лікарів (здебільшого греків за походженням), які розвивали медичну науку і були засновниками медичних «шкіл», призвели до того, що саме грецька мова разом із зачатками медичної термінології лягла в основу сучасної світової медицини (напр., **anatoxin** - анатоксин, **bacteriolysins** - бактеріолізени, **gymnastics** – гімнастика, **salpingitis** – сальпінгіт, **pylorostenosis** – пілоростеноз, **dose** - доза).

Поживним середовищем, основою, на якій розвинулася сучасна медична термінологія англійська і українська зокрема, була латинська мова (напр., **occasion** - okazія, **remedy** - ліки, **duodenum** - дванадцятипала кишка, **membrane** - мембрана, **tube** - трубка, **fracture** - перелом, **lethality** - летальність).

В епоху Відродження саме латинська мова досягла рівня міжнародної мови науки і зберегла своє значення аж до **XVIII** ст. Нею передавалася усна та письмова інформація, велися наукові диспути, викладалися медичні дисципліни, заповнювалися історії хвороб та виписувалися рецепти.

На Україні ж вона набула поширення завдяки курсам Києво-Могилянської академії. Отже, не дивно, що багато анатомічних, клінічних і фармацевтичних термінів мають латинське походження як в українській, так і в англійській мовах, хоча з плином часу латинські корені набули англійських закінчень (**solutio - solution** - розчин; **operatio - operation** - операція; **amputatio - amputation** - ампутація), а також українських (**venous** - венозний; **arterial** - артеріальний).

Частина термінів грецького та латинського походження втратила властиві їм закінчення, наприклад: **norma (L.) - norm (E.)** - норма; **orbita (L.) - orbit (E.)** - орбіта; **herba (L.) - herb (E.)** - трава, рослина (особ. лікарська рослина); **antidotum (L.) - antidote (E.)** - протиотрута; **abscessus (L.) - abscess (E.)** - абсцес, гнояк. Деякі з грецьких та латинських термінів збереглися в своєму первісному правописі і відрізнялися від своїх англійських еквівалентів лише вимовою, наприклад: **femur** - стегно; **aloe** - алоє; **basis** - основа, база; **trauma** - травма; **hernia** - грижа; **pneumonia** - пневмонія, запалення легень; **tumour** - пухлина. Дифтонги, характерні для грецької і латинської мов, майже повністю втрачені в англійському правописі, наприклад: **gangrene (G.) - gangrene (E.)** - гангрена; **oedema (G.) - edema (E.)** - набряк; **anaemia (G.) - anemia (E.)** - анемія, недокрів'я; **oesophagus (G.) - esophagus (E.)** - стравохід; **pyaemia (G.) - pyemia (E.)** - піємія, гноєкрів'я; **adhaesivus (L.) - adhesive (E.)** - адгезивний, липкий, клейкий; **praesentation (L.) - presentation (E.)** - передлежання плода; **adaequatus (L.) - adequate (E.)** - адекватний, відповідний.

Водночас, правопис слів грецького походження, у яких перед голосною пишеться «i» набув англійського витоначення, наприклад: **iodine** - йод; **ionization** - йонізація.

Найбільша кількість грецьких слів з відповідною англійською інтерпретацією вимови зустрічається в клінічній термінології, хоча їх достатньо і у фармацевтичній: **eczema** - екзема, **laparotomy** - лапаротомія, **psychiatry** - психіатрія, **psychology** - психологія, **phenylpiperone** - фенілпіперон, **phenylpropanolamine** - фенілпропаноламін. В анатомії переважають латинські терміни, кількість грецьких запозичень незначна. Ця ж тенденція спостерігається і в рецептурних термінах: **Q.d., q.d. - quarter in die** - чотири рази на день; **Q.h., q.h. - quaque hora** - щогодини.

Англійська та українська медичні термінології - яскраве підтвердження історичного впливу Стародавньої Греції в галузі медицини. Це безпосередньо стосується: 1) **переліку хвороб: hemoglobinuria** - гемоглобінурія, **cardiosclerosis** - кардіосклероз; 2) **методів лікування: thermotherapy** - термотерапія, теплолікування; 3) **acupuncture** - акупунктура, голковколівання, **balneotherapy** - бальнеотерапія; 4) **лікарських засобів: phenytoin** - фенітоїн.

Отже, англійська медична термінологія формувалася на двомовній основі. Ця двомовність - традиційна закономірність розвитку медичної термінології упродовж багатьох століть і до сьогоднішнього дня. Найчіткіше вона проявилася в тому, що ті ж самі анатомічні утвори часто позначаються в анатомічній номенклатурі латинськими словами, а в номенклатурі хвороб - компонентами грецького походження. Наприклад: **liver - hepatic** (печінка - печінковий); **stomach - gastric** (шлунок - шлунковий). Але **spleen - splenic** (селезінка - селезінковий); **diaphragm - diaphragmatic - phrenic** (діафрагма - діафрагмальний).

Англійська та українська медичні термінології постійно розвиваються. На динаміку розвитку медичних термінів вказує те, що одні з них виходять з ужитку, а інші замінюються відповіднішими. Наприклад: **sinusitis** - синусит замість **sinusitis** - синуйт; **macrophagocyte** - макрофагоцит замість **macrophage** - макрофаг. Подальший розвиток медицини і фармації зумовлює появу низки нових термінів, особливо назв фармацевтичних препаратів. Медична англійська термінологія включає в себе доміанти, взяті безпосередньо з латинської розмовної мови: **digitus** - digit (палець); **viscera** - viscera (внутрішні органи); **foramen** - foramen (отвір); **femur** - femur (стегно); **tibia** - tibia (великогомілова кістка); терміни, утворені за певними словотворчими моделями: **lymphosarcomatosis** - лімфосаркоматоз; **thoracoabdominal** - торакоабдомінальний, **dacryorrhea** - дакриорея.

Крім того, медичну термінологію можна поділити на загально медичну та суто галузеву. Прикладом першої є терміни, які належать до всіх медичних дисциплін: а) методи досліджень (**palpation** - пальпація, обмацування; **auscultation** - аускультация, вислуховування; **examination** - обстеження); б) стан хворого (**alarm condition of a patient** - стан пацієнта, що викликає занепокоєння); в) симптоми та ознаки хвороб (**aggravation** - погіршення, **improvement** - поліпшення); г) назви інструментарію та апаратури (**scalpel** - скальпель, **thermometer** - термометр, **phonendoscope** - фонендоскоп).

Ці терміни зустрічаються на кожному кроці і використовуються медичними спеціалістами у їх повсякденній праці. Спеціальна ж термінологія стосується тільки відповідних вузьких сфер діяльності (**keratoplasty** - кератопластика, **uraniscoplasty** - пластика піднебіння, **blood transfusion (hemotransfusion)** - переливання крові, **tendon grafting** - (пересадка сухожилика).

Виходячи з того, що більшість термінів дають чітке визначення предметів, явищ, процесів, їх можна поділити за хронологічним принципом створення, а також за періодом життя їхніх авторів (**hemorrhoids = piles** - геморої, відомий ще у V - VI ст. до н.е.; **fallopian tubes** - фалопієві труби (XVI ст.); **Botkin's disease** - хвороба Боткіна (1880); **tuberculous bacilli** - туберкульозна паличка (1882), **AIDS** - СНІД (1981).

Лексичне та словотворче багатство (корені, префікси, суфікси) стародавніх грецької та латинської мов служить і в наш час основним будівельним матеріалом для утворення нових термінів. Більшість з них є інтернаціональними і вживаються з однаковим значенням у 2-х, 3-х або більше мовах. Наприклад: **clinic** (англ.) - **clinique** (франц.) - **Klinik** (нім.) **injection** (англ.) - **injection** (франц.) - **injektion** (нім.) **medicine** (англ.) - **medecine** (франц.) - **Medizin** (нім.).

Чимало таких термінів запозичені англійською та українською мовами з західноєвропейських мов. Серед них найбільше французьких термінів. Наприклад: **barrier** - бар'єр, **pantrouge** - патронаж,

phantom - фантом, **agitation** - хвилювання, збудження, **alarm** - тривога, **assortment** - асортимент. Однак і вони створювалися з грецького та латинського лексичного та словотворчого матеріалу. Латино-грецька основа англійської та української термінології конструктивна. Структурні особливості клінічного терміна можуть іноді дати вичерпну цінну характеристику хвороб або методів лікування або обстеження. Наприклад: **Dermatitis** – **derma** – шкіра + **itis** -запальний процес (запальне ураження шкіри); **electrocardiogram** – **electro** електрика + **cardio** - серце + **gram** – запис крива, що відображає зміни **електричних потенціалів серця**); **gastroenterology** – **gastr/o** – шлунок + **enter/o** – кишки + **log** – знання + **y** –процес вивчення стану шлунка і кишок).

References

1. Antonio M. Gotto, Jr. *The Cornell Illustrated Encyclopaedia of Health*. – Lifeline Press – Washington, D. C. – 2002.
2. Barbara Janson Cohen. *Medical Terminology. An Illustrated Guide*. J.B. Lippincott Company. – 1998.
3. George A. Wistreich. *Medical Terminology in Action*. – Wm. C. Brown Publishers. – Dubuque. – 1998.
4. McCarthy Michael, O'Dell Felicity. *English idioms in Use*. Cambridge University Press. – 2003.
5. Glendinning Eric, Howard Ron. *Professional English in Use. Medicine*. – Cambridge University Press. – 2007.
6. Edward Alcamo. *Anatomy and Physiology*. – New York: Barron's. – 1996.
7. Misztal Mariusz. *Tests in English. Thematic Vocabulary*. – Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. – Warszawa. – 1996. – Oxford University Press. 1996. Second edition.
8. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. – Oxford University Press. – 2005.
9. Pohl Alison. *Test Your Professional English. Medical*. – Penguin English. – 2002.
10. Англо-український медичний словник Дорланда. – Львів, Наутилус. – 2 т. – 2003.
11. Гурська А. І. та ін. *English for Advanced Medical Students*. – Львів, Світ – 2003.
12. Мусик Л. В., Арцишевська А. Л. та ін. *Англійська мова. Комунікативний аспект*. – Київ. Атіка. – 2000.
13. *Українсько-англійський медичний словник Дорланда*. – Львів, Наутилус. – 2 т. – 2006.

УДК : 61:001.4:811.111:811.161.1:81'255:003.083+003.084

USE OF ABBREVIATIONS IN THE PRESENT-DAY ENGLISH MEDICAL TERMINOLOGY

Larysa Smolska,

Danylo Halytskyi Lviv National Medical University,
PhD, Assoc. Professor Head of the Department for the Latin and Foreign languages,

Larysa Chervinska,

Danylo Halytskyi Lviv National Medical University,
Senior Teacher of the Department for the Latin and Foreign languages

All kinds of abbreviation are very productive in present-day English. They are especially numerous in medicine (both in oral speech and professional language). They display great combining activity and form bases for further word-formation and medical terms in particular.

Abbreviations in modern languages, particularly in present-day English are already the objective reality. Nowadays, they are very productive, display great combining activity, form bases for further word-formation and in that way serve as an integral part of all existing dictionaries. They are widely used in oral speech, all kinds of official documents, professional slang, etc. Abbreviations are significant subtraction in which part of the original word (initial, middle or final) is either reduced or completely taken away: **D.A.H.** for *disordered action of the heart*; **detn** for *detection*; **dic.** for *dicentric chromosome* Newly shortened words appear continuously, simultaneously with the brisk pace of development of science; especially numerous they are in medicine. Among the major reasons which bring them to life are the intentions of scientists to express their ideas briefly, by substituting cumbersome medical terms for monosyllabic words, as well as for economy of space and efforts, e.g. **WHO**- *World Health Organization*; **PHS** – *Public Health Service*. Abbreviations are divided into graphical and lexical. Initial abbreviations which are formed from the initial letter or letters, retain the alphabetic reading, e.g. **CAT** – *computerized axial tomography*; **HOPE** – *Health Opportunities to People Everywhere*, **ELISA** – *enzyme-linked immunosorbent assay*; **HOT** – *hyperbaric oxygenation therapy*, **SAD** – *seasonal affective disorder*, **GIFT** – *gamete intrafallopian transfer*, **GOT** – *glutamic oxaloacetic transaminase*, **ECHO** – *echocardiogram*, **PET** – *positron emission tomography*, etc. They are freely used in professional slang as well as in colloquial speech, e.g. **Hb** – *hemoglobin*; **ECG** – *electrocardiogram*; **EEG** – *electroencephalogram*. The clipped forms **doc** – *doctor*, **lab** – *laboratory*, **liq** – *liquor*, **cap** – *capsule*, **diff dx** – *differential diagnosis*, **g-cal** – *gram calorie*, **Lys** – *lysine*, **mets** – *metastasis*, **peds** – *pediatrics*, **neg.** – *negative*, **oint** – *ointment*, **orth** – *orthopedic surgeon*, **elix.** – *elixir*, **polio** – *poliomyelitis*, **preop** – *preoperative*, **pulv.** – *powder (used in prescription)*, **rehab** – *rehabilitation*, **sol., sol** – *solution*, **supp.** – *supplement*, **susp.** – *suspension*, **syr.** – *syrup*, **strep** – *streptococcus*, **tab.** – *tablet*, **temp. or T** – *temperature* exist alongside their prototypes and do not entail a change of meaning. The abbreviations are stylistically and emotionally neutral. In spite of their new arrangement, the abbreviations and their prototypes are of equal worth, both in meaning and usage, for example: **e.g.**- *exempli gratia*; **P.S.** – *post scriptum*; **etc.**- *et cetera*; **BP** – *blood pressure*; **cc** – *cubic centimeter*; **RBC** – *red blood cell count*; **ESR** – *erythrocyte sedimentation rate*; **WBC** – *white blood cell count*. In some cases, the abbreviated written form acquires the linguistic value of its own and

becomes an independent separate lexical unit which is more frequently used than its prototype, e.g. **AIDS** – *acquired immune deficiency syndrome*; **G.P.** – *general practitioner*, **TB** – *tuberculosis* **tab.** – *tablets*, **a.m.**, **AM** – (*ante meridiem*), *before noon*, **p.m.**, **PM** – (*post meridiem*), *at night*, etc. The abbreviations of Latin origin with their alphabetic reading retained deserve special attention: **a.d.**, **A.D.** – (*auris dextra*), *right ear*; **a. c.** – (*ante cibum*), *before meals*; **b.d.**, **b.i.d.**, **BID** – (*bis in die*), *two times a day* [used in prescription]; **ad. lib** – (*ad libitum*), *before meals*; **ggt** – (*guttae*), *drops*; **NPO**, **n.p.o.** – (*nil per os*), *nothing by mouth*; **p.o.**, **PO** (*per os*), *by mouth*; **Rx** – 1. *take (used in prescription)*, 2. *treatment (in case notes)*, **Sig.** – *write/label (used in prescription)*, etc.

With the above in mind and supported by a thorough survey of different medical literature, press media and periodicals, it is reasonable to state that the abbreviations are extremely convenient and valuable for replacing the bulky medical terms for their abbreviated written forms. Thanks to their productivity, compactness, stylistic neutrality, the overwhelming majority of scientists give preference to the abbreviations of all types:

Acronyms (a word formed from the first letters of other words in a phrase): **UNESCO** for the *United Nations Economical, Scientific and Cultural Organization*; **NATO** for the *North Atlantic Treaty Organization*.

Ellipsis (leaving out words rather than repeating them unnecessarily): **finals** for *final examinations*, **medicines** for *medical preparations*; **co-ed** for *a girl student at a co-educational institution*.

Blends (a word made up of parts of two other words and combining their meaning) : **motel** for *motor and hotel*.

Apocopes (the loss of a sound or sounds at the end of a word): **curio** from *curiosity*; **cuppa tea** from *cup of tea*.

Apheresis (omission of the initial sound of a word as when **he is** pronounced as *he's*)

Syncope (omission of sounds or letters from within a word): when **library** is pronounced as [lAɪbrɪ].

Abbreviations are used in a variety of ways in health care. In most cases, common medical abbreviations are so routine that the full name is almost never used. Though it should be kept in mind that a misspelled or misunderstood abbreviation for a medicine dosage can be very serious consequences. For example: **ART** – 1. *antiretroviral therapy*; 2. *assisted reproductive technology*; **ALL** – 1. *acute lymphoblastic leukemia*; 2. *acute lymphocytic leukemia*; **AS** – 1. *alimentary system*; 2. *aortic stenosis*; 3. *arteriosclerosis*; **BBB** – 1. *bundle branch block*; 2. *blood-brain barrier*; **ALT** – 1. *acute life-threatening event*; 2. *alanine aminotransferase*; **C** – 1. *head presentation*; *centigrade*; **CA/Ca** – 1. *cancer*; 2. *carcinoma*; 3. *calcium*; **CT** – 1. *cerebral tumor*; 2. *coronary thrombosis*; 3. *computerized tomography*; **DIDMOAD** – 1. *diabetes insipidus*; 2. *diabetes mellitus*; 3. *optic atrophy and deafness*; **LCA** – 1. *left coronary artery*; 2. *leukocyte common antigen*; **LMP** – 1. *last menstrual period*; 2. *left mento-posterior position of fetus*; **MMR** – 1. *mass miniature radiography*; 2. *measles, mumps and rubella*; **PND** – 1. *postnatal depression*; 2. *paroxysmal nocturnal dyspnoea*; **SMR** – 1. *submucous resection*; 2. *standard mortality ratio*; **TT** – 1. *tetanus toxoid*; 2. *tuberculin tested*, etc. Hereby, learning how to spell medical abbreviations properly is a matter of practice.

References

1. Antonio M. Gotto, Jr. *The Cornell Illustrated Encyclopaedia of Health*. – Lifeline Press – Washington, D. C. – 2002.
2. Barbara Janson Cohen. *Medical Terminology. An Illustrated Guide*. J.B. Lippincott Company. – 1998.
3. George A. Wistreich. *Medical Terminology in Action*. – Wm. C. Brown Publishers. – Dubuque. – 1998.
4. McCarthy Michael, O'Dell Felicity. *English idioms in Use*. Cambridge University Press. – 2003.
5. Glendinning Eric, Howard Ron. *Professional English in Use. Medicine*. – Cambridge University Press. – 2007.
6. I. Edward Alcamo. *Anatomy and Physiology*. – New York: Barron's. – 1996.
7. Misztal Mariusz. *Tests in English. Thematic Vocabulary*. – Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. – Warszawa. – 1996. – Oxford University Press. 1996. Second edition.
8. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. – Oxford University Press. – 2005.
9. Pohl Alison. *Test Your Professional English. Medical*. – Penguin English. – 2002.
10. *Англо-український медичний словник Дорланда*. – Львів, Наутілус. – 2 т. – 2003.
11. Гурська А. І. та ін. *English for Advanced Medical Students*. – Львів, Світ – 2003.
12. Мисик Л. В., Арцишевська А. Л. та ін. *Англійська мова. Комунікативний аспект*. – Київ. Атіка. – 2000.
13. *Українсько-англійський медичний словник Дорланда*. – Львів, Наутілус. – 2 т. – 2006.

ІСТОРІЯ КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

УДК(930.253:94)(477+470+436)

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА СПІВПРАЦЯ МІЖ УКРАЇНЦЯМИ КУБАНИ ТА ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

Дмитро Білий,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри
Львівського державного університету фізичної культури

У статті розглядаються заходи по вшануванню пам'яті Т. Шевченка українцями Кубані та Галичини як чинник формування єдиного національного простору в другій половині ХІХ – початку ХХ століть. Автори розглядають умови та обставини, в яких відбувалось створення «культу пам'яті» як на Кубані, так і в Галичині в цей період.

Ключові слова: Кубань, Галичина, національний простір, історична пам'ять.

Celebration in honour of memory of T.G. Shevchenko by Ukrainians of Kuban and Galychyna in the second half of XIX - beginning of XX of centuries. In the article measures are examined on celebration in honour of memory of T.G. Shevchenko by Ukrainians of Kuban and Galychyna as a factor of forming of single national space in the second half of XIX - beginning of XX of centuries. Authors examine terms and circumstances in that there was creation of «cult of memory» as on Kuban so in Galychyna in this period.

Keywords: Kuban, Galychyna, national space, historical memory.

Актуальність. В другій половині ХІХ сторіччя в Центрально-Східній Європі відбуваються інтенсивні процеси формування модерних націй. Найбільш докладно внутрішню сутність цих процесів висвітлили в своїх працях М. Хальббакс та Я. Асман. У своїй узагальнюючій праці «Культурна пам'ять: письмо, пам'ять про минуле і політична ідентичність у високих культурах давнини» Я. Асман стверджує, що національна ідентичність може утворюватись за допомогою створення єдиної системи спільної культурної та історичної пам'яті, яку забезпечує наявність певних ритуалів, святкових церемоній, символів та норм поведінки, які визнають та вважають обов'язковими всі члени спільноти [1]. Одним з найбільш важливих і необхідних чинників у цьому процесі було створення коммеморативних практик – заходів по вшануванню дат, пов'язаних з конкретними подіями національної історії, відзначення роковин видатних національних культурних та історичних діячів – полководців, письменників, вчених. Для українців такою культурною постаттю став Тарас Шевченко, а його «Кобзар» - своєрідною національною «Біблією» українців. В ХІХ ст. із дивовижною швидкістю постать Тараса Шевченка стала ключовою в створенні єдиного національного ментального простору, який об'єднував всі регіони, хоча й розділені політично але в яких українці складали переважну більшість.

В 70-80 роках ХІХ сторіччя коммеморативні заходи, присвячені життю, діяльності та творчості Т. Шевченка стали найважливішим фактором становлення української національної ідентичності та створення загальноукраїнського національного простору. У формуванні «шевченківського дискурсу» в Чорномор'ї в середині ХІХ ст. визначну роль відіграв Я. Кухаренко, який і привіз один з перших примірників «Кобзаря» в Чорномор'ю з Петербурга в 40-х рр. ХІХ ст. Вже на початку 60-х рр. багато чорноморських старшин були добре обізнані з поезіями Т. Шевченка. Популяризацією творчості Т. Г. Шевченка серед українців Кубані через розповсюдження «Кобзаря», активно займалися діячі українського руху в 60 – 80-х рр. ХІХ ст. У березні 1862 р., дізнавшись про смерть Т. Шевченка, члени чорноморських козацьких родин поставили в Катеринодарі виставу «Наталка-Полтавка», а зібрані кошти відправили до Петербурга на увічнення пам'яті поета [2]. У 1882 р. в Катеринодарі при одній з перших приватних газет в Краї – «Кубані» була надрукована пам'ятна книжка «Поминки Тараса Григорьевича Шевченка 25 февраля 1882 года в Екатеринодаре», підписана криптонімом [А.Т.]. Автором її був кубанський громадський діяч Олексій Андрієвський (1845 – 1902). На перших сторінках газети неодноразово розміщувалася реклама цієї книжки. Зібрані за продаж цієї брошури кошти були передані в Канів на збереження та впорядкування могили поета та відкриття школи його імені [3].

Одним із важливих заходів, який сприяв активізації українського національного руху, стають «Шевченківські роковини» – урочисті зібрання, присвячені пам'яті Т. Шевченка.

Подібні процеси були характерними і для Галичини, де масове утворення культурно-просвітницьких організацій (зокрема Товариства «Просвіта») забезпечувало розповсюдження коммеморативних практик, присвячених Т. Шевченку. Досить показовим щодо цього є спогади про діяльність «Просвіти» у селі Княждвір: «Вона не допускала в село москвофільства, на місце. . . легенди про білого східного царя покладала єдине правдиве Шевченкове слово, від якого затурканий, неписьменний народ прозрів, пізнав, «чий він син і за що закутий». Відкривши очі, народ йшов до читальні, слухав і читав книжки, часописи, різні газети, брав активну участь в громадському і культурному житті села» [4].

Якщо до початку 80-х рр. XIX ст. українська еліта Кубані орієнтувалася, головним чином, на Харків та Київ, то згодом відбулося «відкриття» Галичини. Уже кубанський поет Василь Мова (Лиманський) (1842 – 1891), мав можливість публікувати свої твори лише в галицьких газетах та часописах. Науковий вісник НТШ, вже в своїх перших томах друкував розвідки з етнографії української спільноти Кубані [5]. Багато матеріалів, присвячених історії та сучасному життю української спільноти Кубані, знаходимо у львівському часописі «Зоря» [6]. Це вірші та переклади Василя Мови (Лиманського), публікації, присвячені його творчості, публікації листів Я. Г. Кухаренка, відгук на статтю Л. Мельникова про відносини Я. Кухаренка з Т. Шевченком, яка була надрукована у «Кубанських обласних відомостях».

Поширювалися зв'язки кубанських вчених з НТШ. Наприклад, видатний кубанський фольклорист та науковець М. О. Дикарев заповів Науковому товариству імені Шевченка у Львові свій науковий архів. Після смерті вченого його рукописи (близько 10 рукописних томів) та більшість паперів – особистий щоденник, бібліотека, матеріали до словника, упорядковані редактором «Кубанських обласних відомостей» Лукою Мельниковим, відправлено до Львова. Розбирати архів М. Дикарева за дорученням Товариства взявся Іван Франко, наслідком чого стало видання через три роки окремим шостим томом у серії збірників філологічної секції НТШ, з передмовою і за науковою редакцією І. Франка, «Посмертних писань Митрофана Дикарева з поля фольклору і мітології» [6].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. зміцнюються зв'язки з українськими галицькими видавництвами, місцевими осередками української культури, громадсько-політичними діячами. Коли 1911 р. у Перемишлі відкрилася українська гімназія, один із провідних діячів українського національного руху на Кубані, Кузьма Безкровний відправив своїх дітей туди на навчання. Загальне ставлення до Західної України серед українських діячів Північно-Західного Кавказу висловив вже на еміграції в 1926 р. Лука Бич: «в Галичині – цій, здавалося тоді нам, обітованій землі, де є школи українські і навіть українські кафедри при університеті, де можна скликати віча й говорити до свого народу на своїй мові, де в парламенті виступають українські послы» [7].

Висновки. У підсумку, маємо зазначити, тісна і плідна співпраця між українськими науковцями, письменниками та громадськими діячами всіх українських регіонів стали надзвичайно важливим чинником формування української модерної нації та змогли створити єдиний український національний простір від Кубані до Галичини.

Література

1. Ассман Я. «Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 154.
2. Федина Т. Первые попытки увековечивания памяти Т. Г. Шевченко на Кубани (дореволюционный период) / Т. Федина // Донецкий вестник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк, 2006. – Т. 12. – С. 246.
3. Ерастов С. В. Спогади. Спомини кубанського українця / С. В. Ерастов // Пам'ятки України: історія та культура (науковий часопис). – 2006. – № 3. – С. XVI – XVII.
4. Футулуйчук М., Г. Рогозіна-Марусяк Г. «Княздвір» / М. Футулуйчук, Г. Рогозіна-Марусяк. - Макіївка: Графіті, 1998. – С. 54.
5. Див.: «Зоря» 1880 – 1897: Систематичний покажчик змісту журналу / Уклав О. Д. Кізлик. – Львів, 1988.
6. Франко І. Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору і мітології / І. Франко. – Львів, 1903. – VII. – С. 258.
7. ЦДАВО. – Ф. 3979с. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 6.

УДК 316.334.3 (477)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВІЩІ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Ірина Букресва,

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології
Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького

Проаналізовано результати соціологічного опитування етнічних спільнот інтеркультурного міста Мелітополь щодо їхньої національної ідентичності на сучасному етапі становлення української політичної нації. Висвітленні національно-державницькі орієнтації етнічних спільнот міста.

Ключові слова: ідентичність, нація, етнічна спільнота.

Analyzed the results of a survey of ethnic groups intercultural cities-Melitopol on their national identity at the present stage of formation of Ukrainian political nation. Raskryty national orientation of ethnic groups city.

Key words: identity, nation, ethnic group

Актуальність. Процеси сучасного державотворення в Україні передбачають зміни характеру взаємовідносин між особистістю, суспільством і державою. Йдеться про пошук спільних засад для творення єдиної ідентичності, яка стала б основою для комунікації різних етноконфесійних, регіональних та культурних груп, пов'язала громадян із власною державою на підставі спільних цілей, громадянських інтересів на шляху становлення політичної модерної нації. Водночас вироблення

спільних ідентифікаційних засад має два взаємопов'язані вектори: з одного боку - самоусвідомлення українських громадян як спільноти саме через національну і громадянську консолідацію, а з іншого - прагнення зберегти та посилити власну етнічну ідентичність, оскільки українське суспільство є поліетнічним.

Водночас в науці існує думка, що деякі регіони України мають слабку виразність ідентифікаційних ознак, невизначену систему соціально-політичних орієнтацій, що ускладнює процес формування загальнонаціональних орієнтирів.

Одним із таких регіонів є Запорізьке Приазов'я, мешканці якого десятиліттями знаходилися під впливом спочатку радянської, а потім російської політичної системи, що в сучасних умовах зумовило низький рівень громадянської культури й таких цінностей як солідарність, відповідальність, громадянська активність. Оскільки регіональні менталітети (у просторовому розумінні) розпадаються на місцеві, то об'єктом нашого дослідження є Мелітополь як типове місто індустріального Південного Сходу України, мешканці якого слабо інтегровані на рівні взаємодії соціальних груп. Слід зазначити, що Мелітополь є унікальним містом Запорізької області, в якому більш ніж 220 років гармонійно співіснують етнічні та національні спільноти. Сучасна місцева громада представлена представниками більш ніж 100 національностей, які об'єднані у 23 національно-культурні товариства, і місто представляло Україну у 2008 році у Раді Європи як інтеркультурне. Таким чином, м. Мелітополь можна вважати мікроосередком українського поліетнічного суспільства і виявлення пріоритетних чинників національної ідентифікації представників найчисельніших етнічних спільнот міста може бути показовим для України в цілому.

Теоретико-методологічні основи вивчення проблеми національної ідентичності в зарубіжній науці заклали соціальні, культурні антропологі та психологи (Е. Еріксон, К. Юнг, В. Самнер, Е. Шилз, К. Гіртц, Б. Андерсон, К. Дойч, С. Шульман А. Ватерман, Б. Геральд, Ф. Барт, М. Мід, Е. Сміт, Дж. Тернер, Ю. Хабермас та ін.). Науковий доробок українських дослідників І. Вільчинської, В. Євтуха, В. Іщука, А. Колодій, В. Кулика, В. Лісового, Т. Рудницької, Ю. Саєнка, В. Фадєєва, М. Шульги, А. Шкляра, А. Ази, В. Наулко, О. Нельги, Є. Головахи, С. Макеєва, О. Кривицької, О. Маруховської, Н. Паніної, А. Ручки, Л. Скокової, О. Уткіна, Т. Воропаєвої, Г. Палій та ін. присвячений аналізу особливостей етнокультурних ідентичностей та становлення національної ідентичності, дослідженню перспектив творення в Україні національної спільноти.

Проте, незважаючи на значний науковий доробок, питання вироблення ефективних шляхів конструювання національної ідентичності для українського суспільства залишається дискусійним.

Досліджуючи сучасні уявлення світового суспільствознавства щодо проблематики трактувань поняття «нація», Т. Рудницька визначає цю категорію як сукупність громадян однієї держави, котра створюється внаслідок політичної інтеграції етнічних (або релігійних) спільнот у межах єдиної держави на основі спільності території, економічного життя, правової системи, єдиної державної мови, що поступово веде до формування єдиної (національної) самосвідомості, а також загальнонаціональної культури, яка є конгломератом етнічних культур [3, с.29].

Модель політичної нації, виходячи з принципів синергетичного підходу, пропонує дослідник О. Хорошилов. На його думку, в ідеалі політична нація може бути представлена як динамічна система етносів, національних меншин та етнічних груп, які співіснують і взаємодіють у межах територіальної політиї, усвідомлюють спільність своїх цілей, завдань та інтересів і відрізняють себе від інших аналогічних систем. Співіснування етнічних одиниць різного таксону в межах єдиної держави обумовлює їх інтегрованість та інкорпорованість до різноманітних систем суспільства [5, с. 27].

Комплексний підхід до розуміння нації пропонує М. Степико, який уявляє націю як вершину історичного розвитку етносів. На його погляд, немає сенсу протиставляти так зване етнічне та громадянське (політичне) розуміння нації. «Нація, на його думку, – це спільність індивідів, пов'язаних свідомістю своєї добровільної громадянської єдності, спільністю походження, мови, віросповідання, побуту, звичаїв, історичного минулого та солідарністю соціальних і політичних інтересів сьогодення; це історична спільність людей, яка утворюється у процесі формування спільності території, економічних зв'язків, особливостей культури й характеру, що становлять якісні ознаки нації. Однак мова, релігія чи раса не є основною ознакою приналежності до нації, адже ми знаємо багато націй, у яких мають місце різні мови (Швейцарія, Канада), різні релігії (США, Німеччина) та різні раси (США)» [4, с. 41]. Звичайно, етнічні чинники не може бути консолідуючою основою для становлення політичної нації в поліетнічному українському суспільстві. Як зауважує сучасний дослідник проблем націєтворення О. М. Багмет «вихід за межі етнічності як ідентифікаційного чинника прокладає шлях до трактувань політичної нації як горизонтального об'єднання співгромадян, що має серйозне консолідаційне навантаження» [1, с. 39]. Отже, нація — це передусім політична спільнота, що об'єднує всіх громадян певної держави незалежно від їхнього етнічного та соціального походження, мовно-культурних та інших особливостей. Однак політична нація — це не просто населення країни, а спільнота, об'єднана єдиною мовою, символами, лояльністю до держави та її законів, волею, інтересами, сподіваннями на майбутнє тощо. Визначальними засадами політичної нації є спільність території і юридичних прав та обов'язків громадян незалежно від їхнього етнічного походження. В сучасному демократичному суспільстві ці засади зумовлюють повноцінне конституювання нації та її вплив на процеси становлення громадянського суспільства. З метою виявлення національно-державницьких орієнтацій представників найчисельніших етнічних спільнот м. Мелітополя, лабораторія соціологічних досліджень МДПУ ім. Б. Хмельницького проводила моніторингове опитування представників найбільш чисельних етнічних спільнот, які мешкають у м. Мелітополі, а саме: росіян, білорусів, вірмен, болгар, німців, поляків, чехів, караїмів, татар, греків, євреїв. Оскільки точної інформації щодо чисельності представлення окремих

національностей у структурі міського населення на сьогоднішній день немає, то вибіркова сукупність дослідження формувалася методом «снігової кулі» через звернення до осередків національно-культурних товариств, зареєстрованих у місті. Використання цього методу ґрунтується на двох методичних припущеннях: по-перше, оскільки об'єкт дослідження має опосередковану структуру представленості у структурі міського населення, то при підготовці дослідження не є можливим сформулювати основу репрезентативної вибіркової сукупності; і, по-друге - члени національно-культурних товариств добре знайомі один з одним і можуть дати точну інформацію щодо наступного учасника дослідження. Але для більшої точності, вибірка була пропорційно скорегована відповідно до чисельності зареєстрованих членів національно-культурних товариств міста, та встановлено поріг участі у дослідженні не більше 10%. Таким чином в ході дослідження було опитано 132 особи - представника етнічних спільнот міста, за виключенням титульної етнічної групи: (білоруси (10), болгар (12), вірмени (9), греки (17), євреї (12), караїми (16), німці (17), поляки (10), росіяни (10), татари (14), чехи (5)).

Оскільки респондентам на питання «Ким Ви себе вважаєте?» було запропоновано обрати не більше 2-х варіантів відповіді, аналіз соціологічної інформації показав, що більшість опитаних (85,9%) ідентифікують себе як громадяни України, одночасно представниками свого етносу себе вважають – 21,1% (переважно респонденти віком 60 і старше - 75%), європейцями – 9,2%, міста - 8,5%, регіону - 4,2%, мешканцями світу – 11,3, представниками колишнього СРСР – 4,2%. Загальнонаціональна ідентичність яскраво виражена у представників таких етнічних спільнот як греки, поляки, росіяни. Етнічна - переважає у вірмен, євреїв і татар, регіональна – у болгар і німців. А білоруси, караїми, чехи не мають чітких пріоритетів ідентифікаційних ознак і майже в рівній мірі ідентифікують себе як з громадянами України, так і з представниками свого етносу, і з мешканцями свого регіону чи міста. І як не дивно, але 33,3% вірмен вважають себе мешканцем світу. Щодо радянської ідентифікації, то жоден представник таких етносів як болгар, татари, чехи не назвав себе представником колишнього СРСР.

Слід зазначити, що рівень громадянської ідентичності мешканців міста значно збільшилася за останні роки, що пов'язано з соціально-політичними викликами, які зазнало українське суспільство. Так, кількість респондентів, які ідентифікують себе перш за все громадянами України збільшилася вдвічі, і майже настільки зменшилася локальна ідентифікація, що вказує на слабкі інтеграційні зв'язки в середині місцевої громади. І хоча відсоток респондентів, які ототожнюють себе з представниками СРСР зменшився, проте це не показник зміни їхніх ментальних настанов. Дані наведені у порівняльній таблиці 1

Таблиця 1

Самовизначення мешканців місцевої громади %

Ідентичність	2012 рік	2015 рік
Громадяни України	39,7	85,9
Представниками свого етносу	15,3	21,1
Європейцями	9,2	9,2
Мешканцями свого міста	22,1	8,5
Мешканцями свого регіону	2,3	4,2
Мешканцями світу	10,7	11,3
Представниками колишнього СРСР	8,4	4,2

Водночас відбувається процес переосмислення суспільних та громадянських цінностей в бік розбудови демократичних соціальних інститутів і формування спільних національних інтересів. Дані наведені у порівняльній таблиці 2

Таблиця 2

Чинники консолідації етнічних спільнот міста в єдину національну спільноту %

	2012 рік	2014 рік
спільні національні інтереси в економічній сфері	29,2	41,2
організація суспільства на основі демократичних цінностей та громадянського суспільства	24,6	38,3
відчуття патріотизму за громадянство України	23,8	34,8
спільні традиції, культура	13,1	6,4
становлення національної еліти	10,0	9,8
загальнонаціональне примирення щодо спільного історичного минулого	7,7	6,5
етнічний принцип (консолідація етнічних груп навколо титульного етносу)	6,2	3,2
спільна територія	3,8	4,1
спільна мова	3,1	2,8

Висновки. Отже, результати опитування свідчать про те, що серед представників етнічних спільнот Мелітополя на сучасному етапі існує чітко виражена ідея консолідації політичної нації в Україні на основі демократичних цінностей громадянського суспільства. Етнічні пріоритети не є домінуючими чинниками ідентифікації, що створює всі умови для становлення нової політичної нації за принципом «єдність в етнічній різноманітності», яка заснована на пріоритеті прав і свобод людини.

Література

1. Базмет О. М. До питання про формування політичної нації / О. М. Базмет // Політичні науки. – 2002. – Випуск 9. – С. 37 – 40.
2. Результати соціологічного дослідження «Етнічні спільноти Мелітополя на шляху формування політичної нації» // Лабораторія соціологічних досліджень МДПУ ім. Б. Хмельницького. – Мелітополь, 2012. – 66 с.
3. Рудницька Т. Етнос і нація: спроба понятійно-термінологічного розмежування / Т. Рудницька // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. - №3. – С. 17 - 32.
4. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
5. Хорошилов О. Українська політична нація: сценарій конституювання / О. Хорошилов // Політичний менеджмент. - 2004. - № 5 (8). - С. 23 - 30

УДК 37-042.3:32

ПОЛІТИКА П. ПОСТИШЕВА В ОСВІТНІЙ СФЕРІ, СПРЯМОВАНА НА НІВЕЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ (ПОЧАТОК 1930-Х РОКІВ)

Ірина Войціцька,

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук
Київського національного торговельно-економічного університету

Проаналізовано заходи П. Постишева щодо цілеспрямованого руйнування української національної ідентичності в такій ключовій сфері життя суспільства, як освіта. Визначено причини та наслідки такої політики.

Ключові слова: національна ідентичність, освіта, українське національне відродження, репресії, П. Постишев, Й. Сталін.

In the article is analyzed P. Postyshev's measures focused on the destruction of Ukrainian national identity in key area of society, such as education. It finds the reasons and consequences of this policy.

Key-words: national identity, education, Ukrainian national renaissance, repressions, P. Postyshev, J. Stalin.

Боротьба Й. Сталіна із завзятими прихильниками політики українізації мала не лише політико-теоретичний характер – головним було придушення самої стихії національних відроджень. Як слушно зауважує С. Кульчицький, таємна постанова ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1932 р., згідно якої ЦК КП(б)У і РНК УСРР зобов'язувалися забезпечити «систематичне партійне керівництво і контроль за проведенням українізації» шляхом «вигнання петлюрівських та інших буржуазно-націоналістичних елементів з партійних і радянських організацій», стала першим кроком у боротьбі із так званими «націонал-ухильниками» [2, с. 61]. Очолена у 1933 р. П. Постишевим ця кампанія набула нового забарвлення і затягнула у свій вир десятки тисяч представників національної інтелігенції.

Крім очевидних небажаних і навіть небезпечних для московського керівництва наслідків українського національного відродження 1920-х рр., Кремль хвилювало ще й надзвичайне падіння своєї популярності серед українського населення на початок 1930-х рр. У першу чергу це було пов'язано із введенням на селі політики колективізації та її наслідками. Прояви непопулярності керівництва ЦК ВКП(б) були різноманітними. Наприклад, у щоденнику студента М. Чумака, наближеного до кіл відомих українських поетів і письменників, наводяться тогочасні політичні анекдоти про вище московське керівництво. Зокрема, про Й. Сталіна: «Тов. Сталін купався і почав тонути. Врятував його один чоловік. Ну чим тобі віддячити, ти знаєш, що ти врятував самого Сталіна?! Чоловік озирнувся навколо. Нічого мені не потрібно, лишень, будь ласка, нікому не кажи, що я тебе врятував. Тому що мене вб'ють» [5, арк. 14]. За свідченнями очевидців, такого роду пісеньки та анекдоти розповсюджувались у великій кількості у чергах та особистих розмовах [5, арк. 14]. Цілком природно, що не маючи змоги вплинути на падіння своєї популярності, Кремль взяв курс на нищення будь-яких загрозливих настроїв, особливо всього, що було пов'язано з національною ідентичністю українців. На думку Сталіна, українське партійне керівництво не було здатне навести лад в республіці та «втихомирити» українську інтелігенцію. Тому 24 січня 1933 р. він направив до України як свого особистого емісара з необмеженими повноваженнями Павла Постишева. Його виступ на пленумі ЦК КП(б)У 5-7 лютого одразу дав зрозуміти, що суспільство очікує масштабна чистка саме з національним підґрунтям. В ньому зокрема зазначалося: «Ці шкідники і шпигуни, усі ці Яворські, Бадани, Максимовичі, Ерстенюки, Шумські, Солодуби, окрім агентурної роботи, яку вони проводили за завданням контррозвідок деяких держав, керуючи окремим ділянками культурного будівництва, насаджували, зрозуміло, не нашу національну за формою і соціалістичну за змістом українську культуру, а культуру націоналістичну, шовіністичну, буржуазну культуру Донцових, Єфремових, Грушевських, культуру, ворожу ідеології та інтересам пролетаріату і трудящого селянства» [10, арк. 43]. П. Постишев озвучив ставлення вищого радянського керівництва до українського відродження. Водночас цей виступ показує, що завданням нового посадовця було формування нового типу української культури – національної за формою і соціалістичної за змістом. У цій культурі не було місця для національної ідентичності. Українці повинні були перетворитись на слухняну масу, частину великого і неосяжного радянського народу. Будучи

одним із кращих вихованців сталінської номенклатури, П. Постишев у процесі нівелювання української ідентичності діяв особливо цинічно і брутально. Наприклад, щоб підкреслити свою «любов» до українського народу та його культури, він ходив у традиційній українській вишній сорочці. Частина інтелігенції сприймала це як відверте знущання над традиційною українською культурою. Більшість же навпаки з цього приводу глузували. Зокрема, в одному з агентурних спецдонесень збереглися свідчення про В. Бардашевського: «Висміював т. Постишева, коли бачив його портрет в українській сорочці, кажучи, що якби цю сорочку одягнув українець, то йому одразу приписали б націоналізм» [4, арк. 78].

Головне вістря критики П. Постишева було спрямовано проти наркомату освіти та його керівника М. Скрипника, котрий до останнього не визнавав помилок політики українізації і продовжував наполягати на необхідності її здійснення саме так, як це було у 1920-х рр. Зважаючи на його авторитет і провідну роль у здійсненні національної політики, обвинувачення М. Скрипника дозволяло кремлівському емісару обґрунтувати зміни і чистки не лише в освітній галузі, а й в усьому культурному житті республіки. Дуже швидко у сфері освіти було здійснено ротацію і на керівні посади призначено ставлеників Постишева, котрі нещадно та рішуче почали боротись проти усіх здобутків українського національного відродження. Усі кадрові перестановки давали сталінському посланцю можливість контролювати головні сфери життя країни, змінювати здійснення політики українізації відповідно до вказівок Кремля. Практично реалізовувати антиукраїнську політику йому допомагало ДПУ і особисто В. Балицький.

Одним із перших кроків по «виправленню» попередніх недоліків стало прийняття за ініціативою П. Постишева постанови «Про підручники», яка стала початком прискореної уніфікації українських навчальних програм і підручників з російськими. До 1933 р. система освіти УСРР лише у найбільш загальних рисах контролювалась і виправлялася ЦК ВКП(б). Шкільні посібники склались у республіці на основі власне українського матеріалу. Більше того, у численних напрямках розвитку українська освіта була на крок попереду російської, а стан розвитку освіти національних меншин УСРР ставився за приклад у всесоюзному масштабі [7]. Таким чином, було закладено підвалини для виховання кількох наступних поколінь нашого народу у контексті єдності та нерозривного розвитку «братніх» народів. На майбутнє це дозволило кремлівському керівництву забезпечити не просто покірність, а й певну меншовартість українців, котрі почали виховуватись якраз як «молодший брат».

Слід відзначити і той факт, що П. Постишев ініціював гоніння на всіх вихідців із Західної України, котрі переїхали до УСРР розбудовувати національну освіту у руслі здійснення політики українізації. Деякі причини особливої уваги керівництва до них знаходимо у свідченнях сучасників тих подій: «Приїзд в Україну галичан й посідання ними деяких командних висот культурного фронту було не вигідне для великодержавної політики, що її проводила Москва, й тому потрібно було усунути галичан, які є справжніми провідниками розвитку української культури. Москва не зацікавлена у такому розвитку, й гасла, що їх випише партія щодо розвитку української культури, є ширмою, за якою відбувається русифікація України» [1, с. 194]. П. Постишев в одному з виступів виправдовував репресії проти галичан наступним чином: «Свою шпигунську, шкідницьку, контрреволюційну роботу вони прикривали потріпанним, запльованим і проститутованим, не раз проданим Петлюрами, Скоропадськими, Коновальцями знаменом «Соборної України», що означає на ділі реставрацію капіталізму, новий продаж України оптом і в роздріб Детердінгам, німецьким фашистам, польським панам, рабство і закабалення трудящих України, фізичне знищення сотень тисяч і мільйонів робочих та селян» [10, арк. 43].

Протягом лютого-червня 1933 р. командою П. Постишева активно розкручувалась антискрипниківська кампанія, а В. Балицький, заарештувавши найближче оточення колишнього наркома освіти, займався забезпеченням «компромату». Не витримавши настільки брутальної та нечесної критики, зневірившись у комуністичних ідеалах, М. Скрипник 7 липня 1933 р. покінчив життя самогубством. На цю сумну подію відгукнулось чимало українських діячів (які могли це зробити). Так, безліч роздумів з цього приводу знаходиться у «Щоденнику» В. Винниченка, який визначив самогубство провідника політики українізації, як початок нового етапу в політиці Москви щодо України, при чому відкрито антиукраїнського [9, с. 258-264].

Після смерті М. Скрипника не лише не припинилась, а й посилилась на всіх рівнях кампанія звинувачень у прикритті ним «контрреволюційних націоналістичних елементів». П. Постишев ініціював чистку системи освіти і науки. За змістом і масштабами вона стала безпрецедентною каральною акцією, за допомогою якої було досягнуто головної мети – школи більше не виховували українців, вони стали осередками радянської пропаганди.

Лише протягом 1933 р. в обласних управліннях народної освіти за політичними мотивами замінено 100% керівництва, у районних – 90%. Фактично усіх їх було репресовано. Як «класово-ворожі елементи» було звільнено 4 тис. учителів шкіл. Натомість розширювалася мережа російських шкіл і класів. З 29 директорів педагогічних вузів звільнили 18, роботу втратили також 210 викладачів [3, с. 142]. Розгрому зазнали наукові установи Всеукраїнської академії наук у Харківській, Чернігівській та Вінницькій областях. З них було звільнено 507 осіб «петлюрівців» та членів «контрреволюційних організацій», 189 «куркулів» та стільки ж «попів, фабрикантів, поміщиків, торговців» [6, с. 213]. Подібна доля спіткала мистецтвознавчі кафедри у Києві та Харкові. Скасовано було дві найкращі мистецько-промислові школи у Кам'янці та Межигір'ї. Часом П. Постишев доходив до абсурду. Так, наукові дослідження проголошувались небезпечними «фашистсько-націоналістичними ухилами». Навіть модерний конструктивізм визначався «українською націоналістичною вигадкою» [3, с. 143].

За свідченнями сучасників до листопадового (1933 р.) пленуму УСРР підійшла «в атмосфері напруженого стану української партійної організації, в атмосфері, коли вона «стала дибки» після хвилі

арештів, самогубства М. Скрипника, у розпалі ліквідації національної течії в КП(б)У, розгорнутої масової чистки партії й поступового арешту «вичищених» [8, с. 199]. П. Постишев виступив із доповіддю «Радянська Україна – непереможний форпост великого СРСР», в якій у властивій йому пафосній манері зазначив, що лише з початку 1933 р. «було вигнано понад дві тисячі осіб націоналістичних елементів з системи Наркомосу, понад 300 наукових та редакторських працівників. Тільки по 8 центральних радянських установах ми вибили понад 200 осіб націоналістів та білогвардійців, котрі займали посади завідуючих відділами, завідуючих секторами тощо» [12, с. 267-268]. П. Постишев із гордістю доповідав, що під безпосереднім керівництвом і «за прямими вказівками ЦК ВКП(б), особисто тов. Сталіна, ми розгромили українську націоналістичну контрреволюцію. Важко переоцінити значення цього погрому» [11, арк. 66]. Важко також і недооцінити значення цього погрому, організованого кремлівським керівництвом, та духовного зламу українського народу.

Пленум прийняв за доповіддю П. Постишева резолюцію, в якій говорилось, що «в даний момент головною небезпекою є місцевий націоналізм, що поєднується з імперіалістичними інтервентами» [12, с. 270]. «Момент» розтягнувся на кілька років і означав цілеспрямоване руйнування української національної ідентичності та винищення будь-яких її носіїв.

Література

1. «Остання адреса». До 60-річчя Соловецької трагедії. В 3 т. / НАН України; Інститут української археології та джерелознавства ім. М.Грушевського / А. Зінченко (відп.ред.), П. Кулаковський (упоряд.). – Т. 2. – К.: Сфера, 1998. – 286 с.
2. Великий голод в Україні 1932 – 1933 років: у IV т. Т. I-III. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / Виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс. – К.: Вид. дім «Києво-могилянська академія», 2008. – 838 с.
3. Войцицька І.В. Державно-політична діяльність П. Постишева в УСРР (1923-1937 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Войцицька Ірина Вікторівна / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2010. – 230 арк.
4. Галузевий державний архів СБ України (далі – ГДА СБ України). – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 75160-ФП. – Т. 1. – 278 арк.
5. ГДА СБ України. – Ф. 6. – Спр. 47121-ФП. – Т. 1. – 150 арк.
6. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20-30-і рр. / В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 343 с.
7. Єфіменко Г. «Український націоналізм» – головна небезпека для Кремля у 1933 році або справжня мета приїзду Постишева в Україну / Г. Єфіменко // Дзеркало тижня. – № 16(491). – 24-29 квітня 2004.
8. Костюк Г. Сталінізм в Україні: Генеза і наслідки: Дослідження і спостереження сучасника. Пер. з англ. / Г. Костюк. – К.: Смолоскип, 1995. – 508 с.
9. Солдатенко В.Ф. Незламний. (Життя і смерть Миколи Скрипника) / В. Солдатенко. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2002. – 352 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 1 – Спр. 413. – 75 арк.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 422. – 88 арк.
12. Червоний шлях. – 1933. – № 8-9.

УДК 29:94 (477) : 355.02

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ У ЛЬВІВСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ШКОЛІ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Наталія Гірна,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті досліджено формування державницького напрямку української історіографії у Львівській історичній школі М.Грушевського на початку ХХ століття. З'ясовано внесок І.Кревецького як інтерпретатора державницької концепції.

Ключові слова: історична школа, історіографічна концепція, державницький напрям в історіографії, Іван Кревецький.

The article is examined formation the state school of the Ukrainian historiography by M.Hrushevsky historical school in Lviv on the beginning of XX th century. I.Krevetskyu as a representative of the state school in the Ukrainian historiography.

Key words: historical school, historiographical conception, state tendency in the historiography, Ivan Krevetskyu.

Актуальність. Доробком національної української історіографії початку ХХ століття стало утворення модерної концепції української історії. Провідна роль у створенні наукової концепції української історії належить М. Грушевському та його Львівській історичній школі. На противагу представникам народницької історіографії, які нехтували значенням українського середньовіччя, М. Грушевський та його послідовники, учні – І. Кревецький, І. Крип'якевич, М.Кордуба, І. Джиджора та ін.,

доводили історичну тяглість нової та середньовічної доби української історії – між Київською Руссю (через Галицько-Волинське князівство та Литовсько-Руську державу) та Козацькою державою. Новаторство схеми М.Грушевського полягало у поєднанні ідеалів та історичних формул народництва із принципом історичної державності [7, с. 442]. Як влучно зауважив відомий дослідник зазначеної проблеми Ігор Гирич, «М. Грушевський був ланкою між народницькою і державницькою історіографіями, бо зумів виховати цілу генерацію істориків-державників. Адже, крім Львівської історичної школи у нього опосередковано вчився і В'ячеслав Липинський» [1, с. 149]. Зрештою, сама схема української історіографії, на якій побудована «Історія України-Руси», відображає державницько-демократичне бачення історичного процесу на українських землях. На думку Івана Лисяка-Рудницького, «останнім представником народницького напрямку був М.Грушевський, а остаточно руйнацію народницької схеми української історії довершувала концепція «повно класовості» українського суспільства В.Липинського» [2, с. 407]. Вступереч народницькій доктрині, згідно з якою націю утворювали винятково селянські маси, Україна в інтерпретації державницького напрямку, постала як розвинене суспільство з повною соціальною структурою. І, безперечно, найголовнішим внеском державників в українську історіографію було закріплення у науковій свідомості та дослідницькій практиці принципу державності, проблеми влади та політичного проводу, ідеї еліти на її соціокультурного призначення.

Необхідно підкреслити, що межа між народницьким і державницьким напрямами є дуже умовною, адже саме народництво створило культ рідної мови та «відкрило» мовну та етнічну єдність усіх українських земель, штучно розділених двома імперіями – Австро-Угорською та Російською. В ідеології народництва викристалізувалася ще одна ключова державницька ідея – окремішності української історії, український народ постає як незалежний і самостійний суб'єкт історичного процесу [3, с. 618].

Львівська історична школа М. Грушевського постала в умовах протидії шовіністичної частини польської професури Львівського університету, яка всіляко перешкоджала становленню в його стінах власне українського наукового осередку. Тому створена професором Грушевським наукова школа функціонувала на двох рівнях: історичний семінар у Львівському університеті та Історико-філософська секція НТШ. Її діяльність охоплювала низку важливих напрямів: освітній (підготовка істориків-професіоналів), науково-дослідний (розробка широкого кола проблем української історії), археографічний (проведення експедицій, пошук нових джерел), видавничий (поширення наукових результатів у періодичних і спеціальних наукових виданнях). Говорячи про науково-дослідний напрямок діяльності Львівської історичної школи, слід зауважити, що стараннями М.Грушевського було суттєво розширено тематику історичних досліджень. Аналізуючи науковий доробок у тематично-проблемному плані, переконаємося, що більшість праць було присвячено, звичайно, історії України, учні професора досліджували широкий спектр національних, соціальних, політичних та культурних аспектів історичного розвитку. Також багато уваги приділялося регіональній історії – минулому Галичини як за польської, так і за австрійської доби. Надзвичайно важливим був археографічний напрямок діяльності історичної школи М. Грушевського. Він був представлений евристичною (організація джерельно-пошукових експедицій) та едиційною (підготовка молодими дослідниками збірників матеріалів та документів із опрацьованих ними тем) працею. Майбутні вчені активно розшукували, упорядковували і видавали історичні джерела. Так, до 1914 р. вийшло 11 томів спеціального видання «Джерела до історії України-Руси» та 14 томів «Українсько-руського архіву», на сторінках яких учні М. Грушевського друкували результати своїх наукових пошуків [4, с. 45]. Своєю історичною школою видатний педагог сформував солідну академічну базу під дослідження рідної історії дійсно наукового характеру, сприяючи науково-критичному опрацюванню її проблем. Це свідчить про наявність у М. Грушевського добре продуманої програми залучення молоді до наукових студій. Він уміло спрямовував наукову роботу своїх учнів, підтримував їх починання, коректно оцінював здобутки, допомагав їм через наукові пошуки реалізовувати себе. Оцінюючи свою наукову-педагогічну роботу у Львові, сам М. Грушевський відзначив: «все-таки з мого семінару повиходило чимало людей, які полишили деякий, а часом і досить значний слід в науковій роботі, а деякі роблять науково і далі, не вважаючи на тяжкі обставини» [5, с. 102]. Зрештою, оцінку діяльності Львівської історичної школи дала сама історія – це десятки високоосвічених та фахово підготованих гуманітаріїв, що у вирішальний спосіб спричинилися до розбудови цілого спектру українознавчих дисциплін – історії, археології, літературознавства, географії тощо. Виховані М. Грушевським інтелектуали становили справжній цвіт національної інтелігенції, котра стала в авангарді Визвольних змагань нашого народу першої половини ХХ століття та визначила обличчя української культури у ХХ столітті.

Головне завдання Львівської історичної школи – це дослідження історії України у контексті державотворчих процесів та переоцінка історичної спадщини істориків-народників. Отже, державницька школа виросла з історичної школи В.Антоновича, вихованцем якої був М.Грушевський. Практично всі його учні стали істориками-державниками, вбачаючи рушійною силою українського історичного процесу не просто народні маси, а українську еліту як провідну верству суспільства, що розуміла значення державності [7, с. 450]. Так, історик української літератури, дійсний член НТШ Леонід Білецький згадував, що професор М.Грушевський у своїх працях підкреслював ідею української державності, вказував на історичні факти й наголошував на необхідності для українського народу усіма засобами й силами стреміти до самостійної Української держави [6, с. 6]. Саме у Львівській історичній школі було вперше науково обґрунтовано ідею національно-культурної окремішності українського народу, безперервності його історичного розвитку, соборності українських земель та єдності усього українського народу.

Становлення державницького напрямку української історіографії стало завершальним етапом національно-культурного відродження к. XVIII - XIX ст. і підготувало ґрунт для політичних змін. Адже ідеї незалежної, соборної Української держави, окремішності українського народу, науково обґрунтовані у Львівській історичній школі, були втілені під час Української Національної революції 1917 – 1921 рр. Відродження Української держави у 1918 р. перенесло питання про українську державність зі сфери теоретичних міркувань у реальне життя. Українська історіографія та публіцистика намагалися осмислити уроки Визвольних змагань, причини їх поразки. Так, один із найвідоміших істориків, який пройшов школу професора Грушевського і першим інтерпретував державницьку концепцію – Іван Кревецький, головні причини падіння УНР і ЗУНР вбачав у прямій зовнішній агресії та надмірній орієнтації політичних лідерів на Росію та Польщу, яку потрактував як «національне самогубство якщо не всієї України, то якоїсь із її частин» [8, с. 170]. На підтвердження своїх міркувань вчений навів сумну історичну ретроспективу – ставлення до Української держави Московщини – 1169, 1654, 1709, 1775, 1918 та Польщі – 1340, 1569, 1918-1919, врешті згадав про Андрусівський та Ризький договори. На цій підставі І.Кревецький підсумовував: не можна збудувати Українську державу при допомозі народів чи країн, які принципово ворожі українській державності; не можна в ім'я українського ідеалу пропагувати зміцнення наших історичних ворогів, бо це означає пропагувати національне самогубство; не можна взагалі піднімати на п'єдестал національно-державної ідеології будівництво Української держави чужими силами, бо і найбільша чужа сила нічого не збудує, коли в нас самих не буде моральних і психологічних підстав для цього. А забезпечити формування підстав будівництва Української держави може тільки «встановлення ясного українського національно-державного ідеалу та витворення чистої української національно-державної ідеології серед української нації» [8, с.164]. Особливу увагу І.Кревецький закликав звернути на національно-державне виховання молоді, бо тільки молоде покоління забезпечує поступ української справи. Ці висновки Іван Кревецький озвучив майже сто років тому. До честі вченого, але на жаль для нас, вони не втратили своєї важливості та гостроти до тепер.

Література

1. Гирич І. Знакова стаття Омеляна Прицака /Гирич Ігор//Україна модерна. Стандарти науки і академічне середовище. – Київ-Львів, 2007, число 12(1). - 169 с.
2. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х томах. Том 2, - Київ, 1994. – 573 с.
3. Державницький напрям в українській історіографії// Енциклопедія історії України. Т.2:Г-Д./ Редкол. В.Смолій та ін.. НАН України. Інститут історії України. – Київ, 2004. - 688 с.
4. Винар А. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (у 50-ліття смерті: 1934-1984) //Сучасність. – Київ, 1985. – ч. 2. – С.43 – 47.
5. Грушевський М. Автобіографія/ М.Грушевський// Великий Українець: матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського/ Упоряд. та підгот. текстів та фотоматеріалів, комент. та примітки А.П.Демиденка. – Київ, 1992. – С.197 – 213.
6. Білецький А. Рецензія: Возняк М. Українська державність/ А.Білецький// Громадський вісник. – 1922. - №73. – С.6.
7. Suchyĭ Oleksij. Stepan Tomasiwski (1875-1953)// Złota księga historiografii Lwowskiej XIX i XX wieku / pod redakcją Jerzego Maternickiego przy współpracy Leonida Zaskilniaka. – Rzeszow, WUR, 2007. – S. 441 – 452.
8. Кревецький І. Українська історіографія на переломі/ І.Кревецький // ЗНТШ. – 1924. – Т. 134 – 135.. – С. 161 – 184.

УДК 39:130.2(477)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТРАДИЦІЇ ТА ТРАДИЦІЙНОСТІ У КОНТЕКСТІ ІДЕЇ «ВИНАЙДЕННЯ ТРАДИЦІЇ»

Віталій Дмитренко,

кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Г. Корленка

Висвітлено підходи до формулювання поняття традиція у сучасній українській культурологічній словниковій літературі. Оглянуто еволюцію підходів до традиції та традиційності в європейській інтелектуальній думці. На прикладі книги «Винайдення традицій» проаналізовано один з варіантів розуміння механізму створення та функціонування традиції.

Ключові слова: «винайдення традицій», звичай, постмодернізм, традиція, традиційність.

Highlights approaches to the formulation of the concept of tradition in the cultural lexical modern Ukrainian literature. Examine the evolution of approaches to tradition and traditionalism in European intellectual thought. For example, the book «The Invention of Tradition» one of the options analyzed understanding of the mechanism of creation and functioning tradition.

Keywords: «invented tradition», custom, postmodernism, tradition, traditional.

У сучасних умовах глобалізації, вестернізації та поширення мультікультуралізму усе гучніше лунають голоси політиків, інтелектуалів, релігійних і громадських діячів, які закликають зберігати національну ідентичність та самобутність. Головною вимогою такого збереження, доволі часто, є дотримання та популяризація традицій, найповніше закріплених у народній культурі. Проте, у зв'язку з цим постає закономірне питання: що таке традиція, яка природа її появи і механізми функціонування?

Спробуємо поглянути, який сенс вкладає сучасна українська культурологічна література у цей термін. Джерелом наших прикладів слугуватимуть культурологічні словники як своєрідна квінтесенція сучасного стану культурологічної думки. У них віднаходимо такі визначення поняття «традиції»: традиція (лат. *traditio* — передача) — в етнографії: процес позабіологічного передавання від покоління до покоління устаєних культурно-побутових особливостей [1]. Традиції – конкретні форми прояву звичаїв, звичок, обрядів і ритуалів, поведінки, дій, оцінок, які характеризуються особливою стійкістю та цілеспрямованими зусиллями людей з метою збереження та передачі їх наступним поколінням; форми передачі соціального досвіду [2]. Традиція (лат. *traditio* — передавання) — елементи соціальної і культурної спадщини, а також власне механізм їх передавання від покоління до покоління [3, с. 111]. Тож основними атрибутами традиції тут виступають – стійкість, устаєність, тяглість, споконвічність, безперервність. Саме вони, вочевидь, мають пояснити читачеві, що таке традиція.

Питання «традиції» та «традиційності» викликало живий інтерес у європейській інтелектуальній історії на різних її етапах. У часи античності та у середньовічній Європі традиція була вагомим регулятором, який визначав політичне, економічне, релігійне, соціальне та культурне життя спільнот. Природно, що питанню їх дотримання та збереження віддали належне інтелектуали того часу. Левова частина їхніх творів є апеляцією до старих добрих часів, похвалою традиційності та скептичного ставлення до нововведень.

З виходом на історичну авансцену Просвітництва ставлення до традиції змінилося. У ній почали вбачати щось заскарузде та протилежне прогресові й сучасності. З того часу протиставлення традиції та прогресу в європейській інтелектуальній думці не припинялося. Проте, з другої половини ХХ століття, науковці все більше прагнуть вийти за межі примітивної дихотомії «традиція» – «новація», «традиційне» – «модерне». Відтепер увага зосереджується на природі традиції, її функціях, механізмах дії тощо. Демонстрацією таких підходів стала позиція американського антрополога Кліфорда Гірца. Він закликав взагалі відмовитися від порожніх і безплідних універсальних понять «традиції» і «сучасності» і перейти до дослідження культурного плюралізму нашого світу. «Істина» у ньому це не «сеть каких-то обобщающих теорий, стадий эволюции, общечеловеческих идей трансцендентальных форм, а возможность расширить взаимопонимание» [4, с.168, 183 - 184]. У цьому ж ключі писав німецький філософ Ганс-Георг Гадамер: «безумовної протилежності між традицією і розумом не існує ... Насправді традиція завжди є точкою перетину свободи та історії як таких. Навіть найбільш справжня та міцна традиція формується не просто природним шляхом, завдяки здатності до самозбереження того, що є в наявності, але вимагає згоди, прийняття, турботи... Таке збереження є актом розуму, що відрізняється, правда, своєю непомітністю. Тому збереження старого є вільною установкою не меншою мірою, ніж переворот і оновлення» [5, с. 334 - 335].

Мабуть, ключовою проблемою у дискусіях пов'язаних із традицією, традиційністю та сучасністю є питання про джерела та механізми їхньої появи. На нашу думку, цікавий варіант її розв'язання представлений у книзі «Винайдення традиції» за редакцією Ерика Гобсбаума [6]. Вона була створена за матеріалами однойменної конференції, організованої 1983 р. британським історичним журналом «Past and Present». Одним із її натхненників і організаторів був Ерик Гобсбаум. Ерик Гобсбаум один із найвідоміших істориків-марксистів ХХ ст. Роки життя 1917-2012. Отримав університетську освіту в Кембриджі. У 1947-1982 рр. був професором економічної й соціальної історії Лондонського університету, в 1982-2001 рр. викладав у Масачусетському технологічному інституті, Стенфордському і Корнельському університетах; член Британської академії. Сім есе, представлених у збірці, географічно охоплюють: Англію, Вельс, Шотландію, континентальну Європу, британську Індію й Південну Африку, а хронологічно — період від кінця ХVІІІ до середини ХХ ст. Одразу по виході книга опинилася в центрі скандальної уваги. Ідеї викладені авторами викликали в окремих читачів обурення. Милі серцю та звичні поняття такі як національна спільнота та традиція проголошувалися уявленими та винайденими. Авторам закидали спекулятивність назви та концепції. Найбільша порція критики припала на провокативне есе Г'ю Тревора-Роупера про найуспішнішу винайдену традицію — шотландську. На початку есе Ерик Гобсбаум пояснює термін «винайдена традиція» зазначаючи, що його використовують у широкому, але цілком визначеному сенсі. Він охоплює як «традиції» розроблені й формально запроваджені, так і ті, котрі з'являються менш помітно протягом певного періоду і поширюються дуже швидко. У його трактуванні «винайдена традиція» «означає низку практик ритуального або символічного характеру, зазвичай обумовлених прямо чи опосередковано прийнятими правилами, які намагаються прищепити певні цінності й норми поведінки через повторюваність, що автоматично передбачає зв'язок з минулим. Ці практики, як правило, прагнуть де тільки можна встановити зв'язок з відповідним історичним минулим» [6, с. 13]. При цьому історичне минуле, до якого вмонтовується традиція, може бути зовсім не далеким. «Винайдені» традиції у таких випадках відповідають на нові обставини у формі звернення до попереднього становища чи встановлюють власне минуле за допомогою обов'язкового повторення. Дослідник приділяє увагу взаємовідношенню понять «традиція» та «звичай». Він наголошує, що «традицію» треба чітко відрізнити від «звичаю», який домінував у так званих традиційних суспільствах. Характерна риса «традицій», у тому числі й винайдених, — незмінність. Минуле, справжнє чи вигадане, до якого вони звертаються, передбачає певні дії, зазвичай у формі повторення. «Звичай» у традиційних суспільствах виконує подвійну функцію двигуна і маховика. Він не перешкоджає нововведенням і змінам хоча вони мають бути сумісними з ним чи навіть ідентичними йому. Звичай надає будь-яким змінам санкцію прецеденту, історичної соціальної наступності та природного права. «Звичай» не може бути незмінним навіть у «традиційних» суспільствах. Занепад «звичаю», як правило, неминуче змінює й «традицію», з якою той «зазвичай» переплетений. Говорячи про причину появи та природу «винайдених» традицій Ерик

Гобсбаум закликає звернутися до досвіду антропології. Саме вона може допомогти прояснити відмінності, якщо вони є, між винайденими і старими традиційними практиками. Дослідник зауважує, що в традиції окремих груп зазвичай наголошувалися обряди переходу (ініціації, посвяти, перехід у старість, смерть), але вони не були характерними для традицій, розроблених для абстрактних спільнот (націй, країн). Відзначаючи різницю між старими і винайденими традиціями він наголошує, що: «Перші були специфічними і строго обов'язковими соціальними практиками, другі — радше невизначеними і туманними щодо природи цінностей, прав і обов'язків членів групи, які вони прищеплювали: «патріотизм», «вірність», «обов'язок», «гра за правилами», «вірність традиціям школи» та ін.» [6, с.24]. Науковець припускає, що нові традиції винаходять не тому, що старий уклад більше не доступний або не життєздатний, а тому, що його свідомо відкидають або не пристосовують до нових реалій. Приміром, ліберальна ідеологія соціальних змін XIX століття свідомо та систематично ігнорувала соціальні та владні зв'язки, які визнавалися в попередніх спільнотах (наприклад у феодальному суспільстві), і тим створювала прогалини, які мали бути заповнені винайденими традиціями. Винаходження традицій, на думку Ерика Гобсбаума, — це процес формалізації і ритуалізації. Фактичне творення таких ритуалів і символічних комплексів, зазначає він, ще не було належно досліджене й тому доволі неясне. Найлегше проілюструвати цей процес, коли «традицію» свідомо винаходить і конструює окремий ініціатор, як, наприклад, у випадку з Баден-Повеллом який придумав бойскаутський рух. Найскладніше ж простежити його, коли традиції були почасти винайдені, почасти розвинені в приватних групах де були неформальними протягом тривалого часу.

Історик відзначає, що: «воно трапляється частіше, коли швидка трансформація суспільства послаблює або руйнує соціальні моделі, для яких розроблялася «стара» традиція, продукуючи нові моделі, до яких старі традиції не підходять. Або коли такі старі традиції, а також їхні інституційні носії та пропагандисти виявляються нездатними надалі адаптуватися, негнучкими або взагалі зникають. Словом, коли відбуваються достатньо великі й швидкі зміни з боку попиту або пропозиції. Такі зміни були особливо істотними в останні 200 років, і тому резонно, що швидкі формалізації нових традицій масово відбулися саме тоді [6, с.17]. Це, за його спостереженнями, свідчить, проти новіших «модернізаційних» теорій і вказує, що подібні формалізації не обмежуються традиційними суспільствами, а наявні в тій чи іншій формі також у суспільствах «модерних». Ерик Гобсбаум зауважував, що багато політичних інституцій, ідеологічних рухів і груп були такі безпрецедентні, що доводилося винаходити для них навіть історичну спадковість за допомогою напіввигадок чи фальшувань. Яскравим прикладом яких є оссіанові легенди або чеські середньовічні рукописи. Очевидно, що зовсім нові символи й емблеми з'явилися як атрибути національних рухів і держав, скажімо, уособлення «нації» в символі або зображенні, офіційному, як Маріанна або неофіційному, як карикатурні стереотипи дядька Сема. «Винайдення» традиції, вважав історик, притаманне для всіх епох і територій.

Висновки. На нашу думку, міркування викладені Ериком Гобсбаумом і його колегами є важливим для нашого розуміння поняття «традиція». Вони дозволяють по-новому підійти до інтерпретації української народної культури.

Література

1. *Культурологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.subject.com.ua/culture/dict/1173.html>*
2. *Культурологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/14000914/kulturologiya/slovnik_istoriya_ukrayinskoji_kulturi*
3. *Термінологічний словник з культурології [Текст] / Авт.-уклад.: Н. Ю. Больша, Н. І. Єфімчук. — К.: МАУП, 2004. — 144 с.*
4. *Гириц К. Польза многообразия [Текст] / К. Гириц // THESIS: Мир человека / – 1993. – №3. – С.168 - 184.*
5. *Гадамер Г-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики [Текст] / Г-Г. Гадамер — К.: Юніверс, 2000. — 464 с.*
6. *Винайдення традиції [Текст] / За ред. Е.Гобсбаума та Т. Рейнджера; Пер. з англ. М. Климчука. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 448с.*

УДК 94(09):372.48»192»(477.52)

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ КАБІНЕТІВ УКРАЇНОЗНАВСТВА НА СУМЦІНІ (ПОЧ. 20-Х РР. ХХ СТ.)

Лариса Єпик,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Висвітлено організаційні засади діяльності кабінетів українознавства на початку 20-х років ХХ ст. на Сумщині. Розкрито принципи створення методичної та програмної бази курсів українознавства, центрів підвищення кваліфікації лекторів української мови, історії та географії України.

Ключові слова: кабінет українознавства, методична допомога, українознавство, українська мова, історія України.

It is revealed the organizational principles of Ukrainian cabinet in the early 20- th century in Sumy region. It is found the principles of methodology and software courses Ukrainian base, training centers lecturers Ukrainian language, history and geography of Ukraine.

Key words: *a cabinet of Ukraine's providing, systematic help, Ukraine's providing, Ukrainian language, history of Ukraine.*

Актуальність. Проблема формування українського мовного та історичного простору вимагає від науковців звернення до процесу українізації, яка стала у 20-30 рр. ХХ ст. важливим чинником культурного відродження населення України і попри політичну заангажованість сприяла процесам етнічної консолідації населення України. Основні напрямки мовної політики влади в Україні у радянську добу досліджувалися відомими українськими вченими С.Кульчицьким [8], Я. Верменич [1], К.Маңуїловою [9] та Д.Овчаренком [12], Л.Масенко [10, 11]. Окремо досліджувалися проблеми мовного вибору населення під час кампанії з ліквідації неписьменності, організація та функціонування курсів українознавства, практика викладання історії України та української мови на початку 20-х рр. ХХ ст. на Сумщині [5-7]. Вже на початковому етапі організації курсів українознавства виникли проблеми із методичним забезпеченням викладання української мови, історії та географії України, кадровим забезпеченням лекторського складу, мотивацією курсантів і т. і.[2, арк.17; 7, с.15]. Ці та інші проблеми повинен був вирішити кабінет українознавства, який вбачався місцем, де б лектори та вчителі української мови, історії та географії України обмінювалися досвідом викладання.

Роботою кабінету в методичному плані повинна була керувати спеціальна комісія, планові засідання проводив інспектор з українізації. Основним завданням кабінету українознавства був збір та узагальнення матеріалів, які розподілялися між історичним та методичним відділами. Історичний відділ накопичував матеріали які могли допомогти у викладанні історії України та проілюструвати здобутки українізації, освітніх реформ. Це були друковані видання: підручники, періодика, плакати, діаграми, предмети побуту, записи спогадів і т. і.[3, арк.11]. Методичний же відділ займався збором підручників, наочності (малюнки, моделі, таблиці, мапи, орфографічні та граматичні праці учнів та слухачів курсів українознавства, зразкові лекції, конспекти курсів, програми курсів і т. і.). Обов'язковою вимогою щодо роботи кабінету українознавства була організація читальні та наукової бібліотеки, яка містила методичні видання для вчителів та лекторів, підручники для учнів та слухачів, довідкові видання. Наголошувалося, що для тимчасового користування кабінет українознавства може позичати книжки з інших бібліотек та у приватних осіб [3, арк.11зв.]. Кабінети українознавства за допомогою методичних комісій розробляли навчальні програми для підвищення кваліфікації лекторів та учителів, наголошуючи на необхідності пошуку нових форм та методів викладання предметів на курсах українознавства. Так Чернігівська губметодкомісія на 1925 навчальний рік ухвалила план підвищення кваліфікації лекторів з української мови при кабінеті українознавства. Наголошувалося, що мета курсів з одного боку допомогти лекторам та вчителям у виборі та опрацюванні граматичного матеріалу, необхідного для викладання на курсах і практикумах з українського діловодства, а з іншого боку – ознайомити із тогочасними методиками навчання мови. План передбачав наступні заходи: «...1. Спостереження над мовою як метод викладання граматики. 2.Розвиток усної та письмової мови як основний відділ науки рідної мови. 3. Натуральний метод навчання мови. 4. Описова граMATика української мови (у зв'язку із програмою, прийнятою на курсах: курс повинен бути методичним)» [3, арк.14-14зв.]. Практична ж частина представляла собою семінарські заняття, на яких відбувалося обговорення лекцій, дискусії стосовно нових форм та методів навчання української мови. Враховувался різний освітній рівень слухачів, тому пропонувалися такі форми навчання усного мовлення: «1.записування фразеології живої мови. 2. доповіді, реферати, дебати. 3.видання журналу, стіннівки. 4.літературні суди. 5. справжня газетна кореспонденція з відсилкою до редакції. 6. складання синонімічного словника. 7. екскурсії до музею, подорожі у село і вільні твори на підставі цього матеріалу (описи, міркування). 8. характеристика осіб, літературних типів, епох. 9. листування з курсантами в інших містах. 10. спостереження над образністю і стилем художніх творів по задалегідь зібраним зразкам. 11. переклади для стилістичних вправ. 12. постановка вечорів і свят. 13 велика драматизація на задані теми (літературні або із життя). 12. складання альбомів по групах (приказок, влучних поетичних висловів та фразеологічних зворотів). 13. рецензії на літературні твори, або писання подані до журналу» [4, арк.18].

Принагідно зауважимо, що деякі матеріали, узагальнені і зібрані при кабінетах українознавства, відправлялися в Інститут української наукової мови і були використані при складанні російсько-українського словника [4, арк.33 зв.].

Висновки. Методична робота кабінетів українознавства вже на початку 1926 р. мала перші позитивні результати. По-перше, звітність курсів українознавства свідчила про збільшення кількості курсантів, які постійно відвідували заняття, по-друге, результати іспитів з української мови свідчили про досить задовільний рівень знань більшості відвідувачів [2, арк.15; 6, с.130].

Література

1. Верменич Я. «Українізація» 20-х – 30-х рр. ХХ ст. : зміст та основні напрямки / Я. Верменич, В.Даниленко // Україна ХХ ст. : Культура, ідеологія, політика : зб. статей. – К., 2003.– Вип. 7. - 128 с.
2. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). - Ф.Р5600.-Оп.1.- Спр.118.- 136 арк.
3. ДАСО. - Ф.Р4563.- Оп.1. - Спр.727.- 90 арк.
4. ДАСО. - Ф.Р4563.-Оп.1.- Спр.983.- 120 арк.
5. Єпик Л. Особливості викладання історії України на курсах з українознавства (20-і рр. ХХ ст.) /Л.Єпик // Сумська старовина, 2014. - №XLV. – С.37 - 43.

6. Єпик Л. Організація діяльності практикумів з українознавства для радянського і партійного апарату в середині 20-х рр. XX ст. /Л.Єпик // Вісник Луганського національного університету ім. Т.Шевченка, 2013.- №1(260). - С.122-133.

7. Єпик Л. Документи Державного архіву Сумської області про українізацію партійного і державного апарату на поч. 20-х рр. XX ст. /Л.Єпик // Сумський історико-архівний журнал, 2013. - №XX. - С.10 - 18.

8. Кульчицький С. Курс — українізація / С. Кульчицький // Родина. -1999. - № 8. - С. 110-122.

9. Мануїлова К. Українізація партійного апарату в національних адміністративно-територіальних районах південно-західного регіону Української РСР (1920-1930 рр.) /К. В. Мануїлова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012. - Вип. XXXII. - С. 239 - 243.

10. Масенко А. Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір /А.Т. Масенко. - К. : ВД «Киево-Могилянська академія», 2004. - 163 с.

11. Масенко А. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду : Документи і матеріали / А.Масенко, В.Кубайчук, О.Демська-Кульчицька. - К. : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2005. - 399 с.

12. Овчаренко Д. Українізація службовців державних та партійних установ Миколаївського округу у 1920-і роки. [Електронний ресурс] / Д. В. Овчаренко // «Гілея» : зб. наук. праць. - К., 2009.- Вип.23.- Режим доступу до журналу.:http://www.nbuv.gov.ua/portal/-Soc_Gum/Gileya/009_23/Gileya23/17.pdf.

УДК 94 (477. 42) «1941–1943»

УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР ЖИТОМИРА У ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СПОСІБ ІСНУВАННЯ

Іван Ковальчук

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Розглянуто умови діяльності театру в окупованому Житомирі. Визначено, що його існування було зумовлене зацікавленістю окупаційної влади.

Ключові слова: Житомир, окупація, репресії, театр, хорова капела.

It is reveals the conditions of activity the theatre in occupied Zhytomyr. It is define that the existence of theatre was caused the interest of occupation power.

Keywords: the Zhytomyr, the occupation, the repressions, the theatre, the choir.

Актуальність. Театральне мистецтво як частина культурної сфери окупованої України виступає предметом вивчення ряду дослідників [5; 22; 23]. Однак дослідження театру як міжвидового синтетичного мистецтва потребує комплексного підходу, обумовленого залученням міждисциплінарних підходів та різнорівневої методики, що дозволяють виявити не лише новий фактичний матеріал, а перш за все розкрити екзистенціальну, мотиваційну і гносеологічну сферу людської діяльності. Почасти працями такого ґатунку є роботи мистецтвознавця Валерія Гайдабури [6; 7]. Адже саме через вивчення історії тих, хто у ній залишилися переважно «мовчазними» є можливим створення не детерміністсько-матеріалістичної візії минулого, а «наближення» історії до людського повсякденного виміру. Нацистське керівництво ще до початку війни заявляло про незацікавленість у розвитку культури місцевого населення, зокрема й української. Позицію бонз Третього райху промовисто артикулював сам Адольф Гітлер: «принципова лінія для нас абсолютно зрозуміла – цьому народу не треба давати культуру» [24, с. 698]. Тому діячі культурної сфери колишньої Радянської України, які залишилися на окупованій території, опинилися у надзвичайно складній ситуації. Найперше, у тих обставинах радянська влада не була спроможна організувати евакуацію представників інтелігенції, зокрема театральної. Виїхати у тиллові райони СРСР мала можливість лише незначна частка вказаної категорії населення. По-друге, нацистський окупаційний режим аж ніяк не мав наміру опікуватись матеріальним забезпеченням працівників культурної сфери. І по-третє, оскільки театральні заклади розташовувались переважно у містах, то їхні працівники, що втрачали роботу, фактично, порівняно із сільською місцевістю, позбавлялися і засобів забезпечення фізичного існування. Вирішення цієї ситуації та власну легітимність театральна інтелігенція знайшла у «задоволенні» культурних потреб окупаційних структур та працівників української допоміжної адміністрації [7, с. 72]. Тривале психологічне сприйняття стану війни потребує елементів емоційного «переключення» і «відволікання». Саме це частково були здатні забезпечити працівники театру. Іншим вагомим аспектом діяльності окупаційного театрального мистецтва стала увага до нього з боку українських націоналістів та радянських підпільників і партизанів. Вплив і робота оунівців на теренах, які влітку 1941 р. були охоплені похідними групами допомогли «реанімувати» театр в окупаційних реаліях. Безперечно у планах обох ОУН культурно-освітня сфера не мала задовольняти ті чи інші потреби окупаційних сил, а виступала засобом поширення національних традицій і культури серед місцевого населення. Однак кожній із вказаних сторін у тогочасних умовах доводилось адаптуватись і шукати власну нішу.

Частини Вермахту окупували Житомир 9 липня 1941 р. Створення міського українського театру було оголошено 25 липня 1941 р. [12]. Колектив спочатку складався лише із 12 співробітників, серед яких були актори Іван Клепаченко і його дружина Зоряна, Євген Середняков, Козловський, Косовцева. Це радше була самоорганізована група інтелігентів-ентузіастів, які почали працювати над постановкою оперети «Наталка Полтавка» [18, арк. 18]. Заступником директора з господарської частини став Іван

Пустовойтенко. Першим театральним керівником був призначений Платон Семерда [2, арк. 18]. На театр у Житомирі частковий вплив тимчасово поширила ОУН(М). Член оунівської похідної групи та один із керівників відділу пропаганди обласного управління, редактор місцевих газет Дмитро Маслій мав часті зустрічі з акторами театру Петром Бойком, Петром Борисовським, Якимом Коваленком, І. Клепаченком та Іваном Ковальським. Дані працівники театру, за свідченнями очевидців, склали так звану групу «самостійників» [19, арк. 22–22 зв.; 18, арк. 18 зв.]. 2 вересня 1941 р. у панахиді за вбитими членами ОУН(М) О. Сеником і М. Сціборським брала участь уся трупа житомирського театру [18, арк. 92]. Дещо згодом, тут оформився і гурток симпатиків ОУН(Б). Серед них були Леонід Грабовський, Олена Незлобина, Петро Коваль, Людмила Савченко, Михайло Хоменко. Симпатики бандерівців збирались у будинку колишньої вчительки, а на той момент акторки Валерії Джулай. Інколи ці зібрання відвідував і П. Борисовський [4, арк. 38].

Дирекція театру видала усне розпорядження, щоб увесь трудовий колектив під час роботи розмовляв виключно українською мовою [18, арк. 19]. Цивільна окупаційна адміністрація із приходом до Житомира наприкінці листопада 1941 р., встановила контроль над міським українським театром. Зверхність над ним отримав штадткомісар Фріц Магас, який назначав спеціального інтенданта, що контролював репертуар, слідкував за співробітниками та фінансово-господарською сферою. У різний період окупації інтендантами були німецькі службовці Борк, Вікслер, Крайнер, Шнайдер та інші. Співробітники театру за присутності нацистських функціонерів змушені були вітатись підняттям правої руки і вигуком «Heil Hitler!» [2, арк. 19, 26].

Окупаційна адміністрація орієнтувала українські театри на розважальний репертуар, без політико-ідеологічного спрямування. Натомість керівництво українських театрів популяризувало твори класиків української літератури XIX ст. – початку XX ст. За другу половину 1941 р. колектив Житомирського міського українського театру здійснив постановку опер «Наталка Полтавка» І. Котляревського й «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, п'єс «Майська ніч» М. Гоголя та «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» і «Циганка Аза» М. Старицького [20, с. 172–173].

Вистави і концерти у серпні – вересні 1941 р., як правило, відбувались щосуботи і щонеділі, а починаючи з жовтня – й в інші дні тижня. У вихідні дні глядачами театру були представники нацистських окупаційних структур, військовослужбовці Вермахту і працівники української допоміжної адміністрації. Для цивільного населення відбувалися окремі сеанси або ж здійснювалася постановка п'єс у будні дні тижня [1, арк. 15 зв.]. Театр Житомира виїздив із концертними програмами у німецькі військові частини Житомира на вулицях Великій і Малій Бердичівській, на Богунії (передмістя – І. К.), у с. Скоморохи та до військового шпиталю, розташованого у приміщенні колишнього педагогічного інституту [3, арк. 11]. Маловивченою залишається фінансова сторона діяльності театральної справи окупаційного періоду. Квитки до житомирського театру коштували від 3 до 15 карбованців [25]. Касові збори за успішну виставу із аншлагом могли складати приблизно 10 тис. крб. Але всі зароблені кошти театральної бухгалтерія повинна була перераховувати до житомирського відділення німецького держбанку [1, арк. 16]. Виплата ж заробітних плат і фінансування господарської діяльності театру здійснювалися лише за посередництва нацистів. Свідченням високого мистецького рівня Житомирського міського українського театру стало відвідування 3 листопада 1941 р. його постановки опери «Запорожець за Дунаєм» президентом Словаччини Йозефом Тисо. Після вистави, позитивно вражений грою місцевих акторів він виділив на потреби колективу 50 тис. крб. [8]. Обов'язком колективу Житомирського міського українського театру було обслуговування приватних вечірок нацистських посадовців міста. Встановлено, що такі вечірки відбувались у будинку штадткомісара Ф. Магаса по вулиці Лермонтовській. На них перебували актори Галина Ільїна-Яценюк, Олена Круликівська, О. Незлобина, Євдокія Середович та Василь Шевченко [3, арк. 11 зв.]. Піаністом на цих вечірках був І. Пустовойтенко [2, арк. 15 зв.]. Культурна політика нацистів передбачала використання у власних цілях образів історичного минулого окупованих народів. В Україні одним із них стала постать Тараса Шевченка. 14 березня 1942 р. у міському театрі було проведено захід зі вшанування українського письменника. Проте місцеве українське населення не було присутнім на ньому. Вечір пам'яті відвідав генеральний комісар Курт Клемм, міський комісар Ф. Магас, представники нацистської адміністрації, офіцери та солдати Вермахту і союзних армій, працівники української допоміжної адміністрації [9; 10]. Вчителька Віра Шевченко підготувала спеціальну доповідь, після якої відбувся великий концерт [4, арк. 14]. Житомирський міський український театр також використовувався нацистами як місце святкування чергового дня народження А. Гітлера – 20 квітня 1942 р. Спочатку урочистий захід був організований для нацистських службовців та Вермахту, де була делегація українських представників, а надвечір – для фольксдойчів Житомира [11]. Навесні чи на початку літа 1942 р. нібито «за антинімецькі настрої» нацистські карателі стратили директора житомирського театру П. Семерду [2, арк. 47, 89]. Новим керівником міського театрального колективу був назначений І. Клепаченко [18, арк. 19]. За період нацистської окупації колектив українського театру Житомира зазнав кількох репресій та звільнень. У різний час заарештовувались чи перебували під слідством Биков, Григорій Кондратов, Йосип Турман, Василь Шевченко, Шторгін, а згодом й І. Клепаченко [2, арк. 48–49]. Крім того, в акторській групі панувала недовіра, працювали інформатори, завербовані нацистським карателями. Співпраця із жандармерією і СД згодом інкримінувалася П. Борисовському, І. Ковалевському, Петру Масоху, І. Пустовойтенку [2, арк. 16]. На початку грудня 1942 р. із житомирського театру примусово звільнили 17–18 працівників [18, арк. 18 зв.]. Співробітники українського театру впродовж 1941–1942 рр. отримували близько 600 крб. зарплатні. Додатковим заохоченням окупантів для акторів став персональний продуктивний пайок. Також при житомирському театрі діяв свій продовольчий магазин, який обслуговував його колектив [2, арк. 10

зв.; 16, арк. 18]. З погіршенням ситуації на Східному фронті німецькі окупанти вирішили дещо «лібералізувати» культурно-освітню сферу. Зокрема 24 листопада 1942 р. було видане «Спеціальне розпорядження щодо тилу № 4», де А. Гітлер наказував надавати усім акторам українських художніх труп ще додатковий безкоштовний продовольчий пайок ідентичний за наповненням до пайків солдатів Вермахту. Необхідно було також піклуватися про опалення театрів у холодну пору року [24, с. 703–704]. Таке незначне покращення матеріально-побутових умов театральних співробітників мало радше пропагандистський ефект. Театрали в умовах другого року окупації стали більше цінувати свою роботу. Попри ряд репресій і звільнень кількість працівників житомирського міського українського театру на липень 1942 р. зросла до майже до ста осіб [12]. У другій половині 1942 р. і впродовж 1943 р. залежність театру у Житомирі від окупаційної влади стала цілковитою. Прикметно, що у повідомленнях місцевої газети «Голос Волині» його назва іноді трансформувалася у «Житомирський український музико-драматичний театр при гебітскомісаріаті» [13] чи «міський театр при гебітскомісаріаті» [15]. Весною 1943 р. нацистські каральні органи заарештували директора житомирського театру І. Клепаченка. Наступного керівника – І. Пустовойтенка, призначив штатткомісар Ф. Магас. Новий директор театру змушений був дати письмове зобов'язання наглядати за колективом і кожен тиждень повідомляти про найменші антинімецькі настрої. Також уся адміністративна і фінансова діяльність театру мала здійснюватись виключно за дозволом штатткомісара [2, арк. 48, 24].

Практично відразу після утворення, при українському театрі постала хорова капела. Спочатку нею керував Іван Чаус. Із запровадженням у Житомирі цивільної адміністрації вона перейшла у відання відділу пропаганди генералкомісаріату. Ймовірним німецьким «куратором» капели був оберлейтенант Петер Флегер. Прикметною реалією тогочасного життя стало те, що працівниці мистецької сфери для поліпшення власних матеріальних умов вступали в інтимні стосунки з окупаційними військовими і службовцями, ставали коханками та співмешкали з ними. Співмешканкою П. Флегера була художній керівник капели, в минулому балерина Київського оперного театру Тамара Вераксо [17, арк. 20]. Інтимний зв'язок зі штатткомісаром Ф. Магасом у 1941 р. мала й акторка-балерина житомирського театру Галина Ільїна-Яценюк. Ці стосунки допомогли їй покращити матеріальне становище: штатткомісар надав акторці окрему квартиру та періодично дозволяв користуватися власною службовою машиною [3, арк. 11 зв.]. Відтворити поіменно всю кількість співробітників хорової капели на сьогодні надзвичайно складно. Однак встановлено, що Лідія Краснова була помічником художнього керівника і перекладачем. Артистами хору працювали Авксентій Познанський, Лариса Огонян, Любов Охріменко, Нонна Сокол, Антоніна Тумківська [17, арк. 20, 21, 53 зв., 55, зв., 57 зв.]. Наприкінці жовтня 1941 р. хор і капела бандуристів – усього близько 14–16 чоловік, під керівництвом І. Чауса разом із співаками київської опери та артистами балету – 10 чоловік, за наказом окупантів, виїхали на Лівобережну Україну для обслуговування фронтових і тилових частин вермахту. Керував об'єднаною групою артистів П. Флегер [4, арк. 43–47]. Українські актори перебували у Лубнах, потім – у Полтаві і Києві, де виконували твір «Ще не вмерла Україна», народні та церковні пісні, щедрівки, колядки та ін. У лютому 1942 р. українські артисти повернулися додому [21; 17, арк. 3, 20–24]. Репертуар хорової капели на початку її існування складався із українських пісень. Проте згодом поширеною стала практика виконання і російських пісень. Середня заробітна плата працівників хорової капели впродовж 1942–1943 рр. складала близько 700 крб., обов'язковим був і продуктовий пайок [17, арк. 23 зв., 18]. У вересні 1943 р. хорова капела із Житомира виїхала на гастролі до Райху. Хор давав концерти для окупаційних військ, робітників та остарбайтерів. На землях Великонімеччини артисти перебували майже 2 роки [17, арк. 3, 25].

Висновки. Таким чином, існування і діяльність Житомирського міського українського театру у період нацистської окупації стали можливими через необхідність урізноманітнення повсякденного життя самих окупантів. Працівники театральної сфери не мали іншого вибору окрім як скористатися цим для збереження свого життя. Натомість окупаційна влада використовувала театралів у власних культурних та пропагандистських цілях. Актори та службовці театру нерідко були жертвами каральних акцій нацистів, а у повоєнний період – звинувачувалися у колабораціонізмі і служінні ворогу та засуджувалися до тюремного ув'язнення.

Література

1. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області (далі – АУ СБУ ЖО), ф. 5, оп. 1, спр. 10322, 83 арк.
2. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 9236, 274 арк.
3. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 9882, 98 арк.
4. АУ СБУ ЖО, ф. 6, оп. 1, спр. 30391, 112 арк.
5. Бортник Л. А. *Український театр у період окупації : форми організації, репертуар (1941–1944 рр.)* / Л. А. Бортник // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. – 2014. – № 1119. – Серія «Історія України. Українознавство : історичні та філософські науки». – Вип. 18. – С. 63–70.
6. Гайдабура В. *Театр між Гітлером і Сталіним : Україна. 1941–1944. Долі митців* / В. Гайдабура. – К. Факт, 2004. – 320 с.
7. Гайдабура В. М. *Театр, захований в архівах: сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941–1944 рр.) : Історія. Політика. Документи. Ідеї. Художні реалії. Людські долі* / В. М. Гайдабура. – К. : Мистецтво, 1998. – 224 с.
8. *Голос Волині (Житомир)*. – 1941. – 4 листопада.
9. *Голос Волині (Житомир)*. – 1942. – 11 березня.
10. *Голос Волині (Житомир)*. – 1942. – 18 березня.
11. *Голос Волині (Житомир)*. – 1942. – 19 квітня.
12. *Голос Волині (Житомир)*. – 1942. – 28 липня.

13. *Голос Волині (Житомир)*. – 1942. – 22 серпня.
14. *Голос Волині (Житомир)*. – 1942. – 19 грудня.
15. *Голос Волині (Житомир)*. – 1943. – 7 січня.
16. *Голос Волині (Житомир)*. – 1943. – 29 липня.
17. *Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, оп. 2, спр. 23394, 104 арк.*
18. *Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, оп. 2, спр. 23994, 358 арк.*
19. *Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, оп. 2, спр. 23996, 135 арк.*
20. *Ковальчук І. Український театр на Житомирщині в другій половині 1941 року / І. Ковальчук // Матеріали V Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, (Житомир, 9–10 лист. 2012 р.) : зб. наук. праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 172–175.*
21. *Література і мистецтво (Київ)*. – 1941. – 19 жовтня.
22. *Нестеренко В. А. Театри на Сумщині в роки німецької окупації / В. А. Нестеренко // Матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету : конференція присвячена Дню науки в Україні та 60-річчю СумДУ, 21–25 квітня 2008 р. – Суми : СумДУ, 2008. – Ч. 4. – С. 145–151.*
23. *Стельникович С. В. Театр на території генерального округу «Житомир» (друга половина 1941 – початок 1944 рр.) / С. В. Стельникович // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – Вип. XXXVII. – С. 131–136.*
24. *Україна в Другій світовій війні : погляд з XXI ст. : історичні нариси. Кн. 1 / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011. – 734 с.*
25. *Українське Слово (Житомир)*. – 1941. – 7 серпня.

УДК 930.1

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Зоряна Комаринська,

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних дисциплін та суспільної роботи
Львівського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»

Проаналізовано роль та місце історії та історичної пам'яті у формуванні історичної самосвідомості, національної ідентичності, їх вплив на майбутнє народу. Обґрунтовано важливість «подолання історії» задля поступу суспільства на прикладах новочасної історії України.

Ключові слова: історична пам'ять, ідентичність, самоідентифікація, «подолання історії», історична самосвідомість.

The role and place of history and historical memory in shaping historical consciousness, national identity, their impact on the future of the people. Substantiated the importance of «overcoming of history» for the progress of society by the examples of the new times history of Ukraine.

Keywords: historical memory, identity, self-identification, «overcoming history,» historical consciousness.

Актуальність. Людина без історії не має повноцінного існування, тому що саме історія покликана дати відповідь й пояснити людині ким вона була у минулому, ким є зараз і яке майбутнє її чекає. Таким чином, історія – це творення зовнішнього світу людини відповідно до внутрішнього світу, накопиченого минулого та апріорної здатності людського мислення надавати певних смислів подіям нашого життя. Так формується новий спосіб мислення певного часу, епохи. Дивитись вперед на основі знання минулого – ось що визначає смислове значення історії в людині. Усе у світі має свою історію. Але людина має власний історичний вимір, який виявляється у її здатності об'єктивізувати історію, оповідаючи її у послідовному розгортанні. Історії націй, об'єктивовані й зафіксовані письмово, є одним з найвагоміших елементів культури – елементом, який є вирішальним для ідентичності нації у вимірах часу, відзначав Папа Римський Іван Павло II [1, с.15]. Людина прагне пізнати й зрозуміти історію, щоб тим самим зрозуміти себе. Історія – це як спогад, у якому основа, корені нашого життя. Зв'язок людства з історією, з минулим необхідний, щоб не зникнути безслідно, а зробити свій внесок у розвиток людства. Історичний процес може перерватися або змінити свій хід, якщо людство забуде те, що було досягнуто попередніми поколіннями, або ж ці здобутки зникнуть з нашого життя.

Ще одна складова історії - це традиція. Вона сягає своїм корінням глибин історії та творить історичну субстанцію людського буття. Людина прагне, наскільки це можливо, зазирнути за межі свого теперішнього існування, бо історичну основу людського буття складає саме традиція, яка сягає своїм корінням глибин історії. І людське буття розкривається через час, через певну історичність. Погляд на історію людства веде нас до таємниць нашого людського буття. Той факт, що ми взагалі маємо історію, що завдяки історії ми є те, що ми едозволяє нас спитати: звідки вона походить? Куди веде? Що означає? – наголошував німецький філософ Карл Ясперс [2, с. 29-31]. Саме минуле людства приховує певні таємниці, розгадавши які можна розкрити нові можливості для сучасного розвитку людства. Значення історії як засобу самопізнання людини добре простежується у зробленій Фрідріхом Ніцше класифікації історичного знання на три взаємопов'язані типи: монументальна, антикварна, критична історія. Історія покликана дати людині загальний орієнтир у теперішньому, допомогти їй оцінити можливості та умови свого життєвого самоствердження, дійова та консервативна сторони історії забезпечують самоствердження людини у ході історичного процесу.

У 1920 – 1930-х рр. бере початок теорія історичної пам'яті, засновником якої вважається французький соціолог Моріс Альбвакс. За його словами, «найчастіше я згадую про щось тому, що до цього спонукають мене інші, що їх пам'ять допомагає моїй пам'яті, а моя пам'ять спирається на їх пам'ять» [3, с. 10]. Пам'ять формується в неоднорідному, і фрагментарному просторі суспільства, що склався історично. При цьому пам'ять про минуле і формується, і деформується одночасно, а науки про суспільство мають брати до уваги цей подвійний процес - як мінімум роблячи поправку на його деформуючий вплив. В такому сенсі виходить, що існує колективна пам'ять і індивідуальні рамки пам'яті, а наше індивідуальне мислення й сприйняття здатні до спогаду настільки, наскільки вони укладаються в ці рамки пам'яті та беруть участь в цій пам'яті. Історія пам'яті як напрям історичних досліджень виник у середині 1950-х рр. у Німеччині, набуває популярності на зламі 1970-1980-х рр. На сьогодні зробилося кілька напрямків у вивченні «історії пам'яті»: «пам'ять нації», «пам'ять і простір», «пам'ять класів» тощо. Історія пам'яті постає як явище, акт, за допомогою якого суспільство творить власну ідентичність, постійно її уточнює й актуалізує. Надзвичайно важливим й актуальним є збереження історичної пам'яті народу як шляху до цивілізованого поступу держави. Тут суспільство зазвичай зіштовхується із «війнами пам'яті», які часто впливають на сучасну політику та майбутній розвиток держави. Формування власного погляду на свою історію та її провідних діячів стає важливим елементом самоідентифікації народу та ствердження незалежної держави. Цей процес іноді супроводжується забуттям одних спогадів та актуалізацією інших.

Нація не може формуватися й утверджуватися без збереження історичної пам'яті, морально-духовних надбань, самоусвідомлення, відчуття належності до етнічної спільноти, до людського світу взагалі. Згідно з Іваном Павлом II, пам'ять і забуття – дві важливі сили, протиставлені одна одній, які діють як в людині, так і в людській спільноті. Історична пам'ять тісно пов'язана з ідентичністю. У суспільстві пам'ять народу часто-густо стирається або спотворюється – щоб люди не мали ким пишатися, не мали з ким себе ідентифікувати. Це поширений прийом, що застосовується щодо народів окупованих територій. Відбувається підміна справжніх історичних цінностей, пам'яті за допомогою маніпуляцій інформацією через контрольовані та доступні інформаційні ресурси, які можуть сформувати «ідентичності» на тлі фальшивих цінностей минулого й сучасного. Відбувається «розмивання» власної ідентичності, «добровільне» забуття й відсутність чіткої позиції щодо минулого. Однією з найхарактерніших ознак суспільної пам'яті є те, що вона міфічна за означенням. Під міфами розуміємо набір тих архетипних знаків і символів, які слугують ніби емоційно навантаженими дороговказами у цьому світі.

Оскільки суспільна пам'ять міфічна, то її функціонування залежить не так від того, що ми пам'ятаємо, як від того, що ми забуваємо, а точніше від того, що ми погоджуємося забути. Тут зустрічаємося ще з таким поняттям, як «добровільне забуття». Відомий французький історик Ернест Ренан у лекції «Що таке нація?» 1882 р. твердив: «Забуття, а я би навіть сказав неправильне розуміння історії, є підставовою умовою формування нації» [5, с. 257]. Вважається, що народи «добровільно забувають» або корегують свою історію задля досягнення вищих цілей. З цією метою відбувається й ідеалізація певних історичних подій, постатей. Іван Павло II у своїй останній книзі «Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі століть» зупиняється на темі ідентичності. Він твердить, «що найкращим внеском країн у творення єдиної Європи є захист, збереження власної ідентичності». Він добре розуміє, що сьогодні багатьом країнам загрожує небезпека «затмарення» й навіть втрати їхньої ідентичності і що боротьба за її збереження дуже часто є боротьбою за виживання народу як такого. Особливо актуальними є проблеми ідентичності для тих країн, які остаточно не визначилися із власною тотожністю та ідентичністю й коливаються між Сходом і Заходом, між минулим і майбутнім, між гіркою правдою сьогодення і солодкою брехнею вчорашнього. Історична пам'ять відіграє важливе місце у процесі формування національної ідентичності, оскільки уявлення про минуле посідають ключове місце у структурі ідентичності. Дійсна ідентичність може формуватися тільки на тлі дійсних значущих цінностей людського життя – батьківщини, історії, традицій, верховенства закону, загалом – на тлі власної культури.

Від наявності історичної пам'яті у народу залежить прагнення до власного політичного визначення. Суспільство, яке отримує повну інформацію про своє минуле, стає на шлях самоствердження, і, навпаки, якщо його цього позбавлено, воно, на думку Я. Грицака, «втрачає панування над власною поведінкою» [5, с. 28]. Тому основою політики поневолення і панування є корегування історичної пам'яті, аж до невпізнання, формування за висловом Я. Грицака, так званої «короткої пам'яті», тої, яка була вигідна правлячій владі. Як приклад, підхід до вивчення історії в СРСР – переважаючий обсяг інформації з історії України, чи то пак Української РСР припадав саме на період радянський, який всіляко деталізувався.

Найбільша біда України сьогодні – відсутність спільного українського погляду, історичної пам'яті про своє минуле, з якого би формувалися впевнені кроки у майбутнє. Україна та її народ протягом новітньої доби – радянського панування та з часу відновлення незалежності України з 1991 року були штучно розділені на схід і захід, «східняків-москалів» та «бандерівців». У кожній частині народу України було своя історія, свої герої, часто суперечливі, інколи – непримиренні вороги. Війни історичної пам'яті – явище нерідкісне. Особливо вони тривали й запеклі у суспільствах, які щойно здобули незалежність, а особливо по десятиліттях панування авторитарного режиму. Кожний такий режим неминуче ділить суспільство на тих, хто його підтримував, і тих, хто був його жертвами. І ще – сформувалося певне неписане правило: чим віддаленіша від нас історична подія чи постать, тим більше одностайності щодо її оцінки спостерігається серед мешканців різних регіонів. Скажімо, більш-менш рівним й однаковим є сприйняття діяльності гетьмана Богдана Хмельницького (1595 – 1657) та ставлення до нього серед

жителів України, аніж до провідника Організації українських націоналістів Степана Бандери (1909 – 1959), чия постать викликала донедавна запеклі суперечки та дискусії.

Останні події в Україні – Революція гідності, воєнні дії на сході України призвели до зростання активності громадянського суспільства та громадян держави в цілому. На перше місце виходять ті ще в недавньому минулому суперечливі постаті, які були активними учасниками, провідниками та ідеологами боротьби за державну самостійність України у 1930-1950-х рр – С. Бандера, Р. Шухевич, а тепер стали символами й уособленням боротьби за збереження її суверенітету і територіальної цілісності на сучасному етапі. Є уже влучний вислів: «Те, ким ми є, залежить від того, що ми пам'ятаємо про себе». Трапляється, на жаль, непоодинокі, що народи пам'ятають про себе мало або у викривленому руслі представляють свою історію. Через те складно і важко відбувається самоідентифікація народу. Сьогодні твориться на основі історичного минулого, вплив якого ми відчуваємо на собі, паростки якого ми, приймаючи чи відкидаючи вважаємо своїми. Хоч би що ми намагалися зробити, історія завжди тут, поряд з нами. Нам потрібно повернутися до неї. Головним результатом накопиченого минулого є не лише спосіб його осмислення, інтерпретації історичних подій, які, власне, і представляють писану історію, а «подолання історії» – новий спосіб думання про неї, спрямований на прийняття її суспільством. Лише історія людства в цілому може дати масштаб для осмислення того, що відбувається сьогодні.

Завдання будь-якої історичної концепції – сприяти усвідомленню сучасної епохи, показати людям місце в ній. Стосовно України йдеться про розробку й презентацію такого варіанта минулого, який надасть їй можливості для розвитку, а не буде приводом для постійних суперечок, сварок, конфліктів. Видається, що процес зрушився, протиріччя зменшуються. Кожне нове покоління хоче мати свою історію, своїх героїв, і це, безумовно, добре, бо свідчить про рух уперед, поступ у розвитку суспільства, за умови, що ці герої – «позитивні» з погляду нації та державотворення. Вони прагнуть «творити» історію, аніж постійно на неї оглядатися, і це те, що об'єднує більшість громадян, незалежно від регіональних поділів та політичних уподобань.

Насправді історія залишає великий простір для змін. Зміна цінностей у суспільстві впливає на зміну способу думання про історію. «Подолання історії» якраз і лежить в рамках зміни цінностей. Від суспільства та від еліти залежить, який шлях вони оберуть. Хто не хоче цих змін, користаються історією як виправданням, нічого не роблячи для майбутнього.

На думку К. Ясперса, історія для майбутнього фактично безконечна, в якості минулого вона – відкритий для інтерпретацій світ смислових відносин, які інколи ніби зливаються у загальному смислового потоці. Однак для самої історії перспектива часу залишається у вигляді довгої й тривалої історії людства на планеті Земля. У цій перспективі кожна людина повинна поставити собі питання – яке місце вона там займе, заради чого вона буде жити й діяти, що залишить по собі. Тож насправді має значення не те, яке було минуле, а те, що ми думаємо про нього, бо від нашої думки про минуле великою мірою залежить наше майбутнє. Історична самосвідомість людини – умова її власного історичного буття.

Висновки. Історія відкрита в минуле і майбутнє, її не можна обмежити ні з одної, ні з іншої сторони. Майбутнє невідоме, це область безмежних можливостей. А шлях у майбутнє, як відомо, завжди лежить через минуле. Історія є не стільки завершеним минулим, скільки простежуванням струменів, які ще проявляються в майбутньому. Лише уміймо їх розпізнавати.

Література

1. *Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі тисячоліть [Текст] / Іван Павло II (папа); пер. М. Прокопович; Італійський ін-т культури в Україні. - Л.: Літопис, 2005. - 168 с.*
2. *Ясперс К. Смысл и назначение истории [Текст] / К. Ясперс; Пер. с нем.- М.: Политиздат, 1991.-527 с. С.28-286.*
3. *Альбвас М. Коллективная и историческая память [Текст] / М. Альбвас // Неприкосновенный запас. - 2005. - №2-3. - С. 10.*
4. *Ренан Е. Что такое нация / Е. Ренан // Націоналізм : антологія / уряд.: О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 253–263.*
5. *Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад [Текст] / Я. Грицак – К., Критика, 2011. – 350 с.*

УДК [140.8:1(091):159.922.4](477)

ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

Уляна Луц,

кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Простежено взаємозв'язок між національною ідентичністю та національною ідеєю. Визначено значення національної ідентичності для самовизначення людини в контексті сучасних викликів у світовому та українському масштабі. На основі аналізу української ментальності виявлено специфіку сучасних націотворчих процесів в Україні.

Ключові слова: національна ідентичність, нація, національна ідея, національна ментальність, національне виховання.

The correlation between national identity and national idea is traced. The significance of national identity is defined for human self-determination in the context of contemporary challenges in the world and in the Ukrainian scale. Based on analysis of the Ukrainian national mental character, the specificity of the contemporary nation-forming processes in Ukraine is revealed.

Key words: national identity, nation, national idea, national mental character, national upbringing.

Актуальність. Національна ідентичність формується на ґрунті відчуття належності до певної нації. Поняття «нація», що має західноєвропейські джерела, передбачає синтез трьох основних компонентів. По-перше, це конкретно демаркована територія, на якій проживає і з якою себе ототожнює певна політична спільнота. Ця територія у певному сенсі має бути «історичною землею»: не завжди вона може бути землею первісного походження народу, але обов'язково повинна бути джерелом історичної пам'яті, місцем, де жили і творили кілька поколінь. По-друге, це спільна мова і культура. По-третє, це кодекс законів, прав і обов'язків, які впроваджують принцип юридично-політичної рівності між громадянами, та інституції, які виражають єдину політичну волю. Відтак, бачимо, що національна ідентичність є багатограним феноменом, що синтезує в собі елементи різних видів ідентичності: культурної, етнічної, релігійної, громадянської, політичної та ін. Вибудовуючи цілісну мозаїку з цих елементів, національна ідентичність слугує міцним фундаментом самовизначення індивіда у поліфонічному світі сучасності. Внаслідок постмодерних трансформацій, людина відчуває «космічну бездомність», «метафізичну порожнечу» і розгубленість у новій релятивізованій соціокультурній дійсності. Пов'язані з глобалізацією космополітичні тенденції та культурна уніфікація не стирають, а навпаки загострюють внутрішні світоглядні суперечності людини, що призводить до дезорієнтації, психологічного дискомфорту, індиферентності та, нерідко, радикального індивідуалізму. Якраз національна ідентичність допомагає людині відновити світоглядну рівновагу, простежити власні корені, відкрити своє автентичне Я не через ізоляцію від інших, а через глибоку культурно-ментальну та соціально-політичну взаємодію з іншими. Водночас, завдяки національній ідентичності людина зіштовхується з усвідомленням відмінності від інших – і саме умови культурно-національної диференціації дають їй урок толерантності та діалогу.

Національна ідентичність як шлях самовизначення та самоздійснення людини у світі – нерозривно пов'язана з національною ідеєю, адже національну ідею можна назвати певним практичним, прикладним виміром національної ідентичності. Національна ідея – це чітко сформульована мета нації як суб'єкта історичного процесу, яка акумулює фундаментальні цінності та ідеали нації та визначає вектор національного розвитку. За визначенням В. Липинського, національна ідея виражає «хотіння» бути нацією [2], тобто інтегрує народ та спрямовує їхню спільну діяльність. І. Франко також наголошує, що національна ідея полягає в усвідомленні певного національного ідеалу та згоді працювати над його втіленням [3, с. 284]. Поняття національної ідеї та національної ідентичності вперше виразно опрацьовуються у працях представників Кирило-Мефодіївського братства, а особливо у творчості Т. Шевченка, який звертається до «і мертвих, і живих, і ненароджених» та поєднує в своїх описах два типи української ментальності: хліборобський та козацький.

У сучасній історії вже незалежної України формування національної ідеї не просто не було акцентоване серед основних державних завдань, а навпаки витіснялося свідомими антинаціональними програмами. Навіть сьогодні, коли в складних соціально-політичних умовах вперше по-справжньому дозріває національна ідентичність та вибудовується національна ідея, націотворчі процеси розгортаються всупереч державній політиці і беруть початок «знизу», впроваджуються новоутвореним українським громадянським суспільством. Такий механізм, насправді, є органічним і ефективним для нашого суспільства з огляду на специфіку ментальності українського народу. Українці ніколи не сприймали насаджених «згори» цінностей, їм притаманне дивовижне поєднання анархізму, антеїзму та індивідуалізму. Переплетення анархізму, відображеного в образі степу, де віднаходить свободу козацька душа, з антеїзмом хлібороба, якого надихає і живить рідна земля, творить в поєднанні з «хутірним» індивідуалізмом образ українця, який встановлює у своєму домі свій порядок, сам несе за нього відповідальність, не сподіваючись на допомогу «згори», і готовий його захищати. За висловом І. Гегеля, «Із війни народи виходять не тільки зміцнілими, але й нації, всередині яких існують непримиренні суперечності, знаходять внутрішній спокій завдяки війнам» [1, с. 361].

Висновки. Тож всупереч трагічним обставинам українці отримали змогу інтегруватися довкола сформованої у надрах самого суспільства національної ідеї, а національна самоідентифікація стала гострою екзистенційною потребою для багатьох із тих громадян, які ще донедавна взагалі не ставили собі питання про національну ідентичність. Відтак, не надто покладаючись на національну стратегію державної політики, українське громадянське суспільство повинне активно продовжувати вже розпочатий процес укріплення національної ідеї та національної ідентичності, ефективного здійснення якого можливе завдяки національному вихованню як у сім'ї, так і на різних рівнях системи освіти.

Література

1. Гегель Г. *Філософія права [Текст] / Г. В. Ф. Гегель ; пер. с нем.; ред. и сост. примеч. В. С. Нерсисянц.* – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
2. Липинський В. *Листи до братів-хліборобів. Про ідею та організацію українського монархізму [Текст] / В. Липинський.* – К. : Київ, Філадельфія, 1995. – 470 с.
3. Франко І. *Поза межами можливого [Текст] / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 томах. – Т. 45. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 276 – 285.*

КОНЦЕПТ РАДЯНСЬКО-ТОТАЛІТАРНОГО ВПЛИВУ ТА ДОЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Артур Маргулов,

доктор історичних наук, професор кафедри української філології і культури
Донецького національного університету (м. Вінниця)

Ассирійці в Україні в 1920-1930-ті роки так само, як і інші національні меншини, стали заручниками радянсько-тоталітарного державного утворення. Штучно позбавлені традиційного минулого, вони примусово переформувалися до радянського сучасного, стаючи безпорадними об'єктами державних маніпуляцій.

Ключові слова: ассирійці, тоталітарний устрій.

The Assyrians in Ukraine in 1920-1930th ran into the massed, peremptory policy of soviet government and the party of bolsheviks, that have the aim to destroy the national historical memory as such. A community without the past with possibility to construct the future at the state level had to become the result of such aggressive action.

Keywords: Assyrians, totalitarian mode.

Актуальність. Доба незалежності, а особливо останні події в нашій державі, змушують дослідників наново переосмислювати події історичного минулого. Наукові пошуки, позбавлені ідеологічно-пропагандистського впливу, поступово стають новим вектором розвитку сучасної науки. Їх головне завдання полягає у зміцненні фундаменту української національної державності. Це, на наш погляд, має слугувати тією зброєю, яка міцно оберігатиме не лише кордони держави, а й генеруватиме інноваційний розвиток вітчизняного соціо-гуманітарного та економічного простору.

Територія України завжди цікавила представників різних національностей. Цей інтерес зумовлений потужним природньо-економічним потенціалом, державною політикою та ментальною толерантністю української нації. Протягом століть на теренах України знайшли свою другу батьківщину представники більш ніж ста національностей. Останні події переконують нас, що від рівня інтегрування та адаптації національних меншин у внутрішньодержавний простір залежать різні рівні державної безпеки. Національні меншини можуть поставати як територіально-консолідувальним чинником, так і фактором нестабільності у регіональних та локальних державних масштабах. Національні громади на території України упродовж століть зустрічали безліч зовнішніх та внутрішніх викликів. Найпотужнішим за наслідками націоруйнування для них став період 1920-1930-х років. Цей етап встановлення тоталітарних методів управління на державному рівні заклав глибинні асиміляційні процеси в усіх національних спільнотах. Радянська асиміляція розгорнулася не лише в етнографічній площині, а й торкнулася навіть доцільності фізичного існування меншин.

Ассирійці на території України з'явилися ще за часів царату, але це були поодинокі випадки, які мали несистемний характер. Масова поява меншини датується періодом 1914-1918 рр.: часами активного біженського руху, викликаного фактами відкритого геноциду у місцях компактного розселення (Туреччина, Персія). Саме у цей період ассирійці з'являються в межах України і починають активно розселятися в містах і містечках. Фактом їх інтеграції до соціально-економічного життя країни може слугувати поява топоніма *Виноградар* (житловий масив міста Києва). Ассирієць Ісаак Іванович Бекас у 1907 році отримав від київської міської управи в оренду на 24 роки 16 ділянок землі на Вітряних горах площею 17 десятин для розведення винограду. Саме з Ісааком Бекасом пов'язане нове піднесення київського виноградарства. Радянські часи позначилися трагічними випробуваннями для ассирійської громади УРСР. Так само, як українці були обмануті українізацією, так ассирійці – «коренізацією». Задовольняючи свої державно-імперські традиції, більшовицькі технології маніпулювали природним бажанням націй на самовизначення та саморозвиток. Справжня мета проведення «коренізації» – проникнення в етнічно згуртоване та етно-консолідоване національне поле з орієнтацією на «перепрограмування» на потребу влади. Переважна більшість заходів була спрямована на руйнування родоплемінних стосунків, релігійних вірувань, традиційно-звичаєвого укладу життя громади. Радянське переформатування відбувалось за всіма напрямками життєдіяльності ассирійської меншини: окремі заходи були частиною комплексної державної програми. Серед нерозуміючих російську мову ассирійців було розпочато безпрецедентний захід: притягнення їх до різних навчальних закладів, у тому числі до пунктів ліквідації неписьменності. Паралельно із навчальним процесом, учні проходили посиленій агітаційно-пропагандистський вишкіл. Таврувалися вияви національної культури та прищеплювалися нові – комуністичні. У такій спосіб закладався ідеологічний антагонізм між різними поколіннями національної громади. Поява закладів культурного виховання (будинків народів Сходу, червоних кутків) наклали на цей процес свій відбиток. У цих установах серед дорослого населення проводилася широка агітаційна робота. Політінформація, вечори безвірників, театральні гуртки та заходи інших форматів перетворюються з загальнонавчальних освітньо-культурних на знаряддя більшовицько-державного наступу на вияви будь-якого іншодумання. Держава вербувала своїх прихильників з-поміж представників громади за рахунок статусно-матеріального заохочення. Ассирійським громадським діячам було дозволено брати участь у різних комісіях з питань меншини, розподіляти оренду місць для роботи, матеріальну та нематеріальну допомогу. Ці особи були наближені до органів влади або її конкретних представників, постійно моніторили й спрямовували діяльність у національній громаді. Кадрові рокировки призводили до дискредитації національного фактору в управлінні меншиною на користь «досвідчених» місцевих функціонерів. Усі без виключення спроби самоорганізації були керовані та контрольовані правоохоронними державними органами, що теж нівелювало право громади на самостійний розвиток [1, с. 250-270]. Більшовики в революційному запалі намагалися вилючити з комунікативного обігу

на національну мову, яка заважала їм вільно поширювати потрібну інформацію серед меншини. Прецедент лінгвомодельовання розгорнувся навколо факту існування ассирійської алфавіту. Спочатку була спроба побудови системи письма за кириличною системою, а згодом – за латиницею. Обидва експерименти зазнали фіаско, але суттєво похитнули «авторитет» національної мови [2]. Традиційно-звичаєва культура розглядалась під кутом зору соціалістичної та державної доцільності. Більшість з її виявів сприймалися як антагоністичні радянській владі прояви. Що викликало несприйняття на рівні заборони. Паралельно у національному середовищі впроваджувався радянський календарно-святковий цикл. Такі заходи позбавляли ассирійців широких шарів національно-культурної спадщини. Результатом цього стала повна або часткова дезорієнтація у нових соціально-економічних та політико-правових умовах. Головним чинником тиску на громаду було обрано економічну сферу впливу. Штучно позбавивши етнос природної зайнятості (землеробства), держава полишила меншину в скрутні економічні часи сам-на-сам зі своїми проблемами. Самостійне опанування ремеслом чищення взуття стає на довгі роки етновизначальною рисою для ассирійців. Але й така зайнятість не залишається поза увагою держави. Державою здійснювалися спроби контролювати статки, а також таку діяльність, в якій за рахунок організаційних форм (артілей) економічні переваги надавались більш лояльним членам. Намагання організувати національні колгоспи на теренах України зіштовхнулись із відвертим ігноруванням влади та бюрократичною тяганиною, і врешті-решт не мали результату. Ассирійці опинились в умовах братнього державного «піклування». Штучно розхитуючи традиційну теорію національної культури на дорадянський та радянський період, влада самостійно обрала для себе роль визволителя та рятівника від «феодалних лещат». Устрій занурило меншину у безальтернативну візуальну дійсність, де кожен елемент повинен був вказувати на правильність обрання лише радянського способу життя. Заперечуючи традиційність та споконвічність повсякденного життя громади, провокуючи конфлікт поколінь, викорінюючи національну релігію, репресуючи національно-патріотично налаштовану еліту, влада крок за кроком наближалась до утворення «радянських ассирійців».

Висновки. У своєму історичному розвитку в 1920-1930-х роках ассирійці дуже схожі на розвиток інших національностей та українців. Не знайшовши в етнічному середовищі сил гідно протистояти, спокусившись на приємні обіцянки та ставши об'єктами нечуваних на той час технологій впливу на особистість, вони стали безмовними заручниками радянської влади.

Література

1. Маргулов А. Х. Ассирійці України в 1920-1930-х роках: хроніки протистоянь / А. Х. Маргулов. – Донецьк, 2014. - 417 с.
2. Юшманов Н. В. Ассирійський язук и его письмо / Н. В. Юшманов // Письменность и Революция, 1932 – №1. – С.112 - 128.

УДК 930.1

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ МОСКОВСЬКИМ КОМУНІСТИЧНИМ ТОТАЛІТАРНИМ РЕЖИМОМ У ХХ СТ.

Тарас Марискевич,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історичного краєзнавства
Львівського національного університету імені Івана Франка

Анатолій Снігур,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне)

Ігор Ходак,

Doctor Of Sciences, кафедра українознавства Львівського національного медичного університету
імені Данила Галицького

Висвітлено глибокий аналіз масових репресій українців в 1920-х -30-х роках минулого століття, які трактовано, як геноцид. З'ясовано цілісність та поетичність геноциду українців цієї доби.

Ключові слова: геноцид, голодомор, репресії, злочин.

A necessity of an in-depth analysis of mass repressions of Ukrainians in 1920s-1930s of the twentieth century is emphasized. Those mass repressions are interpreted as genocide and are to be regarded from this perspective in the University curriculum programme of «History of Ukraine».

Key words: famine-genocide, Holodomor, repressions, crime.

Українські історики, особливо історики – педагоги, часто висвітлюють проблему геноциду як спланований та ретельно виконаний злочин вбивства українців голодомором 1932-1933 років. Але винищення українців і всього українського було безперервним, перманентним протягом існування московського комуністичного тоталітаризму. Щоб умертвити мільйони українських селян голодом 1932-1933 років спочатку було задумано вбити дух і духовність українців, позбавити їх рідної національної церкви. Тому першою зазнала удару і тотального знищення Українська Автокефальна Православна Церква. В 20-х роках минулого століття кремлівський режим умертвив всіх служителів церкви: понад 10 тисяч священників, всіх єпископів та Владику церкви митрополита Василя Липківського. Коли кремлівські вбивці українського духу розтоптали національну церкву, взялися за винищення національного мозку – української

інтелігенції, відродженої добою українізації. З другої половини 20-х років до початку 30-х років масовими арештами, вивезенням в сибірські концтабори, розстрілами знищено цвіт українського народу – інтелігенцію. Народ без своєї духовності, без свого мозку стає безпорадним, здатним тільки на стихійні вибухи. Він і вибухнув. Тільки в 1930 році мільйон повстанців, село бунтує, достатньо тільки згадати наймасштабніше Павлоградське повстання а подібних розлилося Україною понад 4 тисячі. В Кремлі у відповідь задумали найстрахливіший удар – голодомор. Він переслідував одну мету - знищити фундамент українськості, ліквідувати джерело постійного відродження української еліти. Масштаби доконаного злочину вражають, вражають не тільки нас, українців, але й багатьох у світі. Це може єдина ланка із ланцюга московських злочинів, яку ми донесли сьогодні до світової громадськості. Але попередні дві ланки і дві наступні світ не знає, не знає і наше студентство. Такою наступною ланкою злочинного ланцюга було економічне пограбування всіх і вся, хто мав хоча б якесь майно. Протягом 30-х років українців перетворили на жebraцьку масу, якою легко управляти. Це був наймасштабніший пограбунок в історії не тільки України, але й людства. Цей злочин ще чекає на своїх дослідників, аналітиків, і ми ще переживемо потрясіння чим він був в нашій історії. Бо саме тоді нанесли найбільший удар по почуттю гідності людей, які вижили після репресій 20-30-х років та голодомору 1932-1933-х років.

Після цього, московські вбивці вирішили приступити до останньої ланки геноциду – фрагментації української нації та її остаточного поховання в могилу історії. Маємо на увазі масові виселення українців до Сибіру, азійських степів, Казахстану, на крайню Північ, райони Далекого Сходу. Натомість в Україну, волею Москви, ринули сотні тисяч і мільйони переселенців, переважно з Росії. Ми повинні були зникнути, зникнути мала і вся правда про ці злочини. Для цього тоталітарна комуністична система нанесла свій останній удар – вона ліквідувала всіх місцевих вбивць свого народу і його еліти. З 1934 по 1937 рік, з акцентом на останній, Москва умертвила майже 100 відсотків українських перевертнів республіканського масштабу понад 90 відсотків обласного і районного рівнів. За цими страшними злочинами, ретельно спланованими, скрупульозно до деталей виконаними і по-диявольськи схованими сьогодні бачимо нагальну потребу їх щоденно оприлюднювати і висвітлювати. Бо всі ці злочини підпадають під поняття геноциду, тому їм немає давнини прощення. Це потрібно перш за все нам нинішнім. Адже саме ми є нащадками тих, хто вижив. Вижили не найкращі, бо герої чинили спротив, герої в могилах. А саме нам сьогоднішнім передано на підсвідомому рівні жах страху і розпачу. Звільнитися від цього можна тільки долученням до історичної правди, засудженням вбивць і злочинців, каяттям перед українцями правонаступників Радянського Союзу, вшануванням пам'яті кожного убитого.

Тому ми і пропонуємо розкривати перед студентами кожного університету цю геноцидну схему знищення нас як нації: знищення духу, потім мозку народу, економічне пограбування всіх та остаточне умертвлення фрагментацією. Бо кожен думаючий легко знайде спроби подібного і в 40-х, і в 50-х, і в 60-х. Знайдемо їх і сьогодні. Ці спроби-потуги Москви хіба що стають ще витонченішими і більш завуальованими. Вони всі нам відомі: політика так званого «руського мира», гібридні війни, окупація наших територій під фальшивими гаслами демократичних референдумів, тотальний лінгвоцид української мови під крики утисків російської, аж до заперечення України як держави, українців як нації.

Література

1. Снайдер Тимоті. *Криваві землі. Грані.* - К., 2010.
2. Білас І. *Репресивн-каральна система в Україні. 1917-1953рр.: У 2-х т. - К, 1994.*

УДК 316.48 : 316.346

ІСТОРИЧНА СВІДОМІСТЬ І БОРТЬБА СИМВОЛІВ МИНУЛОГО В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Володимир Пержун,

кандидат наук із соціології, доцент кафедри соціології філософсько-теологічного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Іван Горошинський,

магістрант спеціальності «соціологія» філософсько-теологічного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті розглядаються проблемні питання осмислення історичної свідомості та її місце і роль у процесі боротьби символів минулого в українському суспільстві. Історико-соціологічний аналіз історичної свідомості, історичної пам'яті, боротьби символів історичного минулого мають не тільки чисто науковий характер, але й практичний, оскільки дані процеси впливають на поступ України до цивілізованого світу.

Ключові слова: історична свідомість, історична пам'ять, боротьба символів, сучасність, минуле, регіональні відмінності, нація, держава.

In the article the problem questions of understanding historical consciousness and its place and role in the fight last character in Ukrainian society. Historical and sociological analysis of historical consciousness, historical memory of struggle symbols of the past are not only purely scientific in nature, but also practical, because these processes affect the progress of Ukraine to the civilized world.

Key words: historical consciousness, historical memory, the fight of characters present, past, regional differences, nation, state.

Актуальність. Виховання патріотичної та активної у своїй громадянській позиції особистості є однією з основних проблем гуманітарної політики в Україні. У зв'язку з цим, постає дилема для сучасності: з'ясувати і виділити усталені та діючі у соціумі непрості механізми передачі соціально-історичного досвіду від покоління до покоління, визначити співвідношення процесів та інститутів, що виконують функцію солідарності суспільства, дати об'єктивну оцінку історичного минулого України через вирішення проблеми «повернення до пам'яті» [4] української нації, а в цьому ми вбачаємо одну з головних можливостей і шляхів до плекання нової національно-державницької еліти України. Історична свідомість – феномен соціального характеру. Її функціонування у суспільстві засвідчує про дві речі. З одного боку, вона через знання, переживання, емоції, ставлення до соціально-історичного минулого відображає різноманітні зміни, що відбуваються в оцінці минулого і його впливу на сучасність. З іншого, висвітлює соціокультурні й політичні проблеми історичного минулого, які мають вплив на сьогодення. Втрата можливості (або бажання) використовувати знання минулого, соціально-історичний досвід, соціальні навички й уміння призводить до порушення спадкоємності поколінь, напруженню чи конфлікту як у суспільстві, так і окремих соціальних спільнотах і групах. Осмислення важливості історичної свідомості у сучасній боротьбі символів минулого призведе, на наше переконання, до виявлення та усвідомлення як позитивного в минулому, так і негативного.

Більше того, ми вважаємо, що історична свідомість явище багатогранне, широке, соціально-історичне за змістом і функціями, яка володіє тенденцією оздоровлюючої ролі у соціальному, політичному і духовному житті як окремої людини, так і суспільства в цілому. Вивчаючи зародження, етапи розвитку і функціонування історичної свідомості ми маємо змогу побачити прояви духовної, культурної та соціальної самобутності народів, які через історичну пам'ять привносять сучасним поколінням мотиви і цінності соціально-історичного досвіду; такий досвід, у свою чергу, виконує функцію спадкоємності в соціальній, культурній, матеріальній сфері суспільного життя. Тут варто зауважити, якщо історична пам'ять виконує функцію запам'ятовування того, що відбувалося в минулому; то історична свідомість допомагає інтерпретувати історичне минуле. Окрема людина, колектив, соціальна група, політичні організації тощо по-своєму розуміють, осмислюють, трактують події минулого, оцінюють його відомих діячів і все це відбувається за допомогою саме історичної свідомості. Звідси, емпіричні та пошукові дослідження можуть виявляти орієнтації й оцінки історичної свідомості, що заслуговують серйозного осмислення. До прикладу, з'ясування того, які історичні особистості збереглися в пам'яті людей, які події світової історії є значимими для сучасного розвитку суспільства, відношення суспільства до національної історії держави і корінного етносу, які цінності історичного минулого є для людей найбільш вагомими і т.д. Все це дозволяє зробити висновок, що досвід осмислення історичної свідомості, історичної пам'яті важливий, оскільки в умовах суспільних змін відбувається тенденція відновлення духовного у соціокультурному потенціалі як окремої людини, так і соціуму в цілому. Науково-теоретична і практична проблема боротьби символів історичного минулого в Україні досить актуальна і проявляється, перш за все, у колективних уявленнях про діяльність та оцінку відомих постатей минулого. Утвердження думки про єдине минуле своєї держави і нації, яке солідарно визнається та усвідомлюється переважною більшістю суспільства є основою для становлення зрілої політичної нації. Про це говорили і писали відомі дослідники цієї проблематики на Заході та в Україні як недалекого минулого, так і сучасності – О. Бочковський, Я. Грицак, Д. Донцов, Г. Касьянов, Р. Козеллек, А. Колодій, П. Коннертон, В. Липинський, О. Мотиль, П. Нора, М. Пірен, М. Попович, М. Михальченко, Е. Сміт, М. Хальбвакс та ін.

Українське суспільство характерне тим, що в ньому протягом багатьох років відбувалися і відбуваються дестабілізаційні суспільні процеси, які породженні історичним минулим, вони часто переростають у кризу відносин в соціальній, політичній, економічній, культурній сферах життєдіяльності суспільства і держави. Це відбувається на формуванні сучасних тенденцій історичної свідомості, які привнесли чимало нового як позитивного, так і негативного у суспільне життя країни, зокрема ставлення і оцінка історичного минулого у регіональному вимірі. Більше того, останнім часом (особливо період президенства В.Януковича) важливим аспектом всіх цих процесів є так званий «російський вплив» або реакція на відмінності у домінуючих стратегіях використання минулого в Росії й Україні, що призводить до «жахливого і небажаного», коли українське суспільство, перш за все на Сході та Півдні, виявляється «інтерпретаційною аудиторією і реципієнтом російського досвіду, зокрема тих процесів зміни ставлення до минулого, передовсім – радянського. Тут центральним елементом змісту стає ідеалізація радянського, а конструювальним принципом – соціальне спрощення, репродукція шляхом витиснення пам'яті про зміни, цінність порядку і стабільності», - вірно зауважує український соціолог Ю.Сорока [5, с. 57 – 58].

Наведемо таблицю рівня визнання національними героями історичних постатей за регіонами в Україні станом на 2009 рік (можливо, що ці дані сьогодні дещо змінилися, але тенденція загалом залишається) [3, с. 279].

Рівень визнання героями за регіонами, %

Історичні постаті	Масив, N = 3057	Центр, N = 961	Південь, N = 460	Схід, N = 1170	Захід, N = 456
Богдан Хмельницький	79,2	79,0	77,8	76,5	88,8*
Іван Мазепа	56,8	60,5**	53,3	49,0*	73,7*
Симон Петлюра	31,0	35,5**	26,7	20,8*	53,5*
Степан Бандера	30,9	34,2	20,0*	17,8*	68,7*
Володимир Ленін	26,0	22,8**	26,7	34,8*	9,7*
Йосип Сталін	13,4	10,7*	12,2	19,5*	4,4*

Найпомітніші відмінності в оцінках героїв минулого у Східному і Західному регіонах України. В оцінюванні історичних постатей ХХ століття (С. Бандери, С. Петлюри, В. Леніна, Й. Сталіна) симпатії респондентів на боці радянських – у Східному регіоні та українських – у Західному регіоні. Підкреслимо, що підтримка С. Бандери і С. Петлюри у Східному регіоні більш як удвічі перевищує підтримку В.Леніна та Й.Сталіна у Західному. Звідси можна стверджувати, що регіональні розподіли симпатій та оцінок українських і радянських історичних постатей ХХ століття підтверджують уже перетворені на стереотипи уявлення щодо прорадянських орієнтацій Східного регіону і проукраїнських – Західного. Однак у ставленні до постатей Б.Хмельницького та І.Мазепи, що репрезентують персонажі віддаленішого історичного минулого України, регіональні відмінності виражено значно слабше. Більше того, вони очолюють ієрархію популярності історичних героїв у всіх регіонах. Отже, потрібно зауважити, що колективні погляди й осмислення в історичній свідомості українського суспільства про символи минулого є недостатньо сформованими і відображають різноманітні думки (інколи прямо протилежні) на рівні суспільної свідомості. Історична свідомість, історична пам'ять громадян України містить у собі водночас декілька різних моделей знань, уподобань і уявлень про події та постаті минулого, головними з яких є, умовно кажучи, «національна» і «пострадянська». Цей дуалізм поглядів на історичну спадщину є суттєвим дезінтегруючим чинником, джерелом соціально-політичного напруження в суспільстві, яким активно користуються в ідеологічній та політичній боротьбі представники окремих партій і рухів. Проблеми, які сьогодні виявилися в Україні мають глибокі соціально-історичні коріння, де знаходяться відповіді на доленосні питання: неоднозначна оцінка історичного минулого на Сході і Заході країни; різні соціальні, політичні, культурні й національні цінності регіонів України; неоднакове ставлення до відомих постатей минулого; сучасне бачення шляхів виходу з кризи українського суспільства різноманітними політичними силами і громадськими організаціями тощо. Все це призвело до того, що в українському суспільстві існує декілька суспільств, а в українській нації декілька націй зі своїми політичними поглядами, оцінками, діями, свідомістю, пам'яттю, ставленням до історичного минулого і под.

Сьогодні увага до проблеми консолідації та єдності України як єдиної держави знову на часі, оскільки відмінності між різними регіонами, спричинені історичними обставинами, періодично використовуються політиками і становлять потенційну загрозу ще більшого соціального розшарування та непорозуміння українського суспільства. Наявність в одній країні різних «країн», а в одній нації різних «націй», тобто сегментів, розділених або важкою соціальною прірвою, або культурно-територіальними кордонами – явище не унікальне. Соціальні, мовно-культурні, релігійні протиріччя, різне ставлення до свого історичного минулого і його оцінка та інші обставини ставили перед випробовуванням єдність тих чи інших націй і суспільств. У більшості випадків дані питання вирішувалися, якщо їх вирішення проходило цивілізованим шляхом. У випадку України наведеними вище обставинами проблема не вичерпується. За нашим переконанням, соціально-політичний розкол в Україні є значно глибшим, ніж тільки мовно-культурний і територіальний. Проблема розколу українського суспільства лежить у площині історичного минулого. Якщо для одних членів українського суспільства та чи інша історична подія, постать, символ є позитивною, то для інших вона негативна і навпаки. Знайти мотиви соціокультурного та політичного порозуміння історичного минулого, яке є спільним для всього українського суспільства – це шлях до консолідації і об'єднання, формування єдиної політичної нації

Висновки. Таким чином, фіксація на рівні суспільної свідомості «місць пам'яті», «повернення до пам'яті» на етапі національно-державної консолідації громадян України процес достатньо довготривалий. Він має пройти складний період «розриву між пам'яттю людей та історією, якої нас навчали довгі роки. Необхідна так звана «полоса історії» (проходження деякого соціально-історичного часу . – Авт.) для мінімізації негативних наслідків політики пам'яті минулого і осмислення суспільством сучасних реалій» [3, с. 280 – 281]. Сьогодні варто зрозуміти, що з погляду державної політики даний процес жодним чином не може бути зведений лише до офіційної репрезентації тих чи інших подій та постатей української історії, разових заходів вшанування їхньої пам'яті, оскільки історична свідомість відображається і практично реалізується у конкретному соціальному (у такому значенні символічному) просторі, який формують пам'ятники, меморіали, топоніми, державні свята тощо. У статті ми не будемо наголошувати, що в Україні до сьогодні існує значна кількість пам'ятників, вулиць, меморіалів, різноманітних заходів, які представляють радянський історичний період, оскільки про це говорить часто і написано багато. Добре це чи погано визначати українському суспільству як на Заході, так і на Сході. Бажано щоб це визначення було об'єктивним і незалежним від зовнішнього впливу. Проте, хочемо зауважити, що всі вони є для одних громадян свідомим, а для інших підсвідомим нагадуванням символів радянського (російського) минулого, що слугує колективним спогадам і

безпосередньо впливає на формування історичної свідомості, національної пам'яті чи безпам'яцтва громадян держави. Зрозуміло, що історія (у широкому значенні) тяжіє над суспільством. На заході країни свої герої – на сході свої, але це не повинно бути основним чинником непорозуміння, оскільки переважна більшість українського суспільства (особливо молоді за якою майбутнє) переконані у єдності та унітарності України як незалежної, самостійної, цивілізованої держави.

Література

- Козеллек Р. *Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу* / Р.Козеллек. – К.: «Дух і літера», 2005. – 317 с.
- Нора П. *Теперішнє, нація, пам'ять* / Пер Нора. – К.: Кліо, 2014. – 272 с.
- Пержун В. *Сучасність минулого: соціологічний дискурс* / Володимир Пержун // *Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії. Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції 23 – 24 квітня 2015 року.* – Чернівці: ЧНУ, 2015. – С. 273 – 282.
- Пержун В. *«Повернення до пам'яті»: сучасні виклики для історичної соціології* / Володимир Пержун // *Актуальні проблеми розвитку сучасної соціології. Матеріали Відео-конференції 25 вересня 2015 року.* – Чернівці: ЧНУ, 2015. – С. 112 – 119.
- Сорока Ю. *Ставлення до минулого* / Юлія Сорока // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2009. - № 2. – С. 47 – 66.

УДК 316.7:161.201.3(477)

СОЦІОКУЛЬТУРНІ КОНЦЕПТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Сергій Пішун,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

Подано аналіз основних концепцій глобалізаційних процесів, їх впливу на національну ідентичність як соціокультурний феномен. Визначені основні компоненти та актуальність прояву національної ідентичності в умовах інтеграції етносу у світовий простір.

Ключові слова: глобалізаційні процеси, етнос, національна ідентичність, соціокультурні процеси, трансформації.

The analysis of the main concepts of globalization processes and their influence on the national identity as a social-cultural phenomenon is given. The main components and the topicality of national identity demonstration under the conditions of ethnos integration into the world space are defined.

Key-words: globalization processes, ethnos, national identity, social-cultural processes, transformations.

Процес глобалізації та проблема національної ідентичності можуть бути конкретизовані як проблеми суперництва «правил гри», динаміки соціокультурного розвитку, що співвідносяться з певними різновидами ідентифікації. Усвідомлення та сприйняття сучасних глобалізаційних процесів нерідко сприймається як результат засилля масової культури, яка продукує стереотипи поведінки. Такі глобальні впливи стали органічною часткою локальної ідентичності. За такої умови кінцевими модифікаціями форм національної ідентичності можуть виступати гермінативний етнонаціоналізм і націоналізм громадянський, або, так званий, «конституційний патріотизм». «Націоналізм у тому вигляді, як він розвинувся в Європі з кінця XVIII ст., являє собою специфічно сучасну форму прояву колективної ідентичності ... у національній свідомості наявна напруга між двома елементами ... між універсальними ціннісними орієнтаціями правової держави і демократією, з одного боку, і партикуляризмом нації, що відмежовує себе від зовнішнього світу, з іншої» [4, с. 119].

Протягом останніх десятиліть світ зазнав істотних пертурбацій. Головним викликом суспільству XXI століття є, з одного боку, протистояння стандартів та вимог паралельного існування культур з метою їх діалогу, взаємозбагачення і розвитку в загальнолюдському функціонуванні цінностей масової культури, що, по суті, є мультикультуралізмом, і цінностей національної ідентичності - з іншого. Попри протиріччя вони є рівноправними тенденціями, які розвиваються симультанно. Незважаючи на те, що набувають нових форм та подалі активно реалізуються інтеграційні процеси між країнами, у глобальному вимірі йде формування економічних альянсів, вибудовується світова мережа інститутів управління політичними й соціальними процесами - ми спостерігаємо прагнення тих або інших спільнот будь-що зберегти традиційні національно - релігійні та культурні цінності, що часто призводить до крайнього прояву у вигляді фундаменталізму.

Зміни, що відбуваються в демографічній складовій соціуму більшості країн, на Заході й на Сході вже найближчим часом потребуватимуть перебудови культурної політики. Але пошук альтернативи не є обов'язковою умовою створення будь-якої інноваційної концепції, оскільки її розробка й тим більше penetрація буде обумовлена тривалим часом своєї реалізації. Тому традиційно, як альтернатива, виступає теорія національної ідентичності. *Ідентичність представляє собою усвідомлення людиною сукупності певних рис якої-небудь соціальної групи, що дозволяє їй відповідно статусу орієнтуватися в соціокультурному просторі та навколишньому світі. Такий підхід не заперечує одночасність членства в кількох соціальних і культурних спільнотах. Відповідно до типу групової приналежності можна*

виділити різні вектори ідентичності, а саме: національно-релігійну, етнічну, культурну, професійну, політичну. У синтезованому вигляді національна ідентичність може бути представлена як категорія моралі й духовності, яка є невід'ємною часткою в усіх проявах національного. Її характеризує цілісність, гнучкість. Структура її складна й розгалужена. Складові цієї системи мають відносну автономію, оскільки їх функціонування поза зв'язком один з одним не дає змогу повноцінного уявлення про сутність та експліцитність національної ідентичності. Це процес не просто формального усвідомлення своєї національної приналежності, а складний процес пізнання, осягнення навколишнього світу з позицій етнічності. Національна ідентичність інтегрує в себе внутрішні і зовнішні складові. Для неї особливо важлива відповідність зовнішнього і внутрішнього, форми і змісту, прояву та сутності. Внутрішнє відчуття ідентичності має на увазі сутнісну тотожність, спорідненість, загальну основу, єдиний початок» [1].

Національна ідентичність це, перш за все, самосвідомість, соціальна активність людей, громадянська позиція, домінуюча спрямованість якої є позитивні вчинки, прагнення до прийняття й виконання тих ролей у соціумі, які допомагають у змістовній реалізації свого ресурсу в інтересах етносу чи держави. Однак в періоди соціального вибуху, дестабілізації, відбувається значна ревізія соціокультурних констант. Активізується процес деформації соціальної пам'яті стосовно минулого, трансформуються історичні традиції, нормативи поведінки, мовні конструкти, світоглядна система, посилюється суперечливість, спостерігається хаотичність ціннісних орієнтацій, які є базовими в національно-культурній свідомості спільноти, відбувається процес розчарування в цінностях, які ще вчора були на рівні ідеалу і як підсумок - недовіра до влади та суспільних інституцій. Історичний досвід доводить, що періоди соціальних вибухів призводять не тільки до революцій і усунення політичних режимів, але й обумовлюють дефіцит національної ідентичності, особливо в молодіжному середовищі.

Природа соціокультурного процесу має дисонансний характер, фундамент якого передбачає наявність різних тенденцій: 1) збереження (реалізує збереження й трансляцію соціокультурних надбань, традицій, норм, системи моральних принципів, духовності, що дає змогу забезпечити соціалізацію особистості, надати активного початку у відтворенні нею соціуму; 2) прогрес, удосконалення (з одного боку - різноманітна кількість факторів, вплив яких дозволяє реалізувати соціокультурні перебудови, з іншого боку - фактори негативного впливу на їх функціонування. Коли соціум упродовж тривалого часу перебуває в умовах стійкого розвитку, це може стати підставою для удосконалення якості життя своїх громадян за рахунок розширення економічних, політичних, соціальних, духовних зв'язків з міжнародною спільнотою.

Структурні компоненти національної ідентичності передбачають: 1) сформовані особистістю базові стійкі риси, які характеризують своєрідність спільноти або соціуму, усвідомлення нею приналежності до соціокультурного простору своєї території, держави, усвідомлення себе, як складової частини нації; 2) екстракція з соціуму собі подібних особистостей, які є носіями подібних соціокультурних та національних підстав і зставлення їх як квінтесенції з змістовними характеристиками даної особистості; 3) упізнання індивіда як свого з боку національно-етнічної спільноти, яка об'єднана спільними рисами чи атрибутами.

Національна ідентичність не є усталеною характеристикою, даною від народження. Це структурно складне, багатогранне явище, що утворюється й динамічно прогресує під впливом історичних, політичних, національно-релігійних, соціально-культурних факторів тощо.

Інколи питання культурної інтеграції, мови, певних якостей і рис, їх спрямованість, територіальність є менш важливими, ніж фактори, що визначають формат та критерії поведінки індивіда в якихось ситуаціях, макро- і мікрорезаємості з іншими соціальними угрупованнями, сприйняття матеріально-духовних цінностей, політичних концепцій. Традиції і звичаї давнини часто або спорадично віддзеркалюються в повсякденних практиках, життєвих обставинах і не можуть не перетинатися з інтересами індивіда або певної соціальної групи. Сьогодні ми є свідками процесу глобального зіткнення форматів буття, взаємодії масивів знань, які є визначальним фактором розвитку та удосконалення етнічних культур, наповнюючи їх новим змістом для подальшого зростання. Національна ідентифікація складається із двох аспектів - етнічної та громадянської ідентичності. Саме цю ідею етнічності, громадянськості мусимо враховувати, коли йдеться про функціональну роль української еліти (як представника української політичної нації) у державотворчих процесах сучасної України. Тобто маємо необхідність толерантно твердити про етнічну ідентифікацію та соціальну (громадянську), яка має місце й повинна розвиватися в сучасному українському суспільстві на основі толерантності. Однак мусимо зважати на таку складову проблеми, як належність окремих особистостей до свого власного етносу по крові й водночас до української політичної нації, що консолідує усіх представників еліти на громадянську позицію в українському суспільстві [2]. Ця теза ставить перед елітою завдання про виконання не своїх лише корпоративних завдань, а державницьких потреб суспільно-значимої ідеї згуртування навколо себе всього українського народу на виконання доленосних завдань державотворення і формування громадянськості, відповідальності кожного представника еліти за долю української держави і народу. Даний феномен для українського народу не є сформованим [3, с. 65].

Протистояння процесам глобалізації, які відбуваються, з нашої точки зору є досить химерними. Національна, етнічна ідентичність у світовому соціумі, який підпорядкований конкретним політичним, економічним, соціальним системам, уже давно стала зброєю, за рахунок якої еліта реалізує свій політичний інтерес. Проте це не означає, що не треба підвищувати щабель етнокультурних цінностей. Процес удосконалення в цьому напрямку необхідний. У наш час, коли завдяки інформаційно-комунікативним технологіям нівелюються національні кордони, шанс вижити

буде в етносів, які завдяки використанню усіх ресурсів процесу глобалізації будуть інтегруватися та плідно взаємодіяти у сфері культурної конверсії.

Глобалізація – це виклик національним спільнотам, надання можливості кожному етносу генерувати усі позитивні складові цього процесу, сформувати власний погляд та концепції реалізації певної відповіді.

Література

1. Гаджиев А. С. Национальная идентичность: концептуальный аспект [Текст] / А.С.Гаджиев // Вопросы философии, 2011.– №10. – С. 3 – 16.

2. Довідник міжетнічної толерантності [Текст] / упоряд. Н.Ю.Ротар; за ред. А. М. Круглашова. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2011. – 232 с.

3. Пірен М. І. Національна ідентичність сучасної української еліти як чинник консолідації суспільства та реалізації демократичних реформ [Текст] [Електронний ресурс] / М. І. Пірен // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 2. – С. 62–70. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-2/doc/2/01.pdf>

4. Хабермас Ю. Историческое сознание и посттрадиционная идентичность. Западная ориентация ФРГ [Текст] / Ю. Хабермас // Политические работы [сост. А. В. Денежкина] М., 2005. – С. 119–120.

УДК 3.071

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Андрій Сініцький,

кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук
Житомирського національного агроєкологічного університету

Проаналізовано особливий історичний статус українства (його граничну природу), як найголовнішу ознаку самоідентичності українського народу, що постає актуальною проблемою національного державотворення.

Ключові слова: етнос, нація, національна ідентичність, національна ідея, «межовий статус».

Analyzed the special historical status of Ukrainians (the marginal nature) as the most important sign of identity of the Ukrainian people, which raises the urgent problem of national state.

Keywords: ethnic group, nation, national identity, national idea, «landmark status».

За умов глобалізації перед людьми постійно постає завдання відтворення соціальної ідентичності. Зазначимо, що пошук українською нацією самоідентичності є реакцією як на негативне соціокультурне середовище свого існування (суть якого можна виразити фразою: «українська національна культура за 350 років колоніального існування в рамках Російської (включаючи й радянський період) імперії зазнала значно більших втрат, ніж за часів татаро-монгольської навали» [12, с. 257], так і на ескалацію процесів глобалізації, що призводять до розмивання мовних і релігійних спільнот, національних, соціокультурних, історичних відмінностей.

У сучасному світі, де домінуючим стає прагматичний чинник економічної ефективності, успішності нації на світових ринках, хвиля уніфікації і пріоритет «права сильного» стали причиною ефекту «геополітичної мушлі», коли країни виявляють тенденцію до самоізоляції, до уникнення деструктивного впливу ззовні. Тут кожна держава виявляє право на свою самовизначеність, на національну самоідентичність, коли культурна самотність переживає справжній ренесанс, а нове трактування традиційних, національних способів економічної і соціальної самоорганізації, релігійних практик, народного творчого самовираження виявляються популярними у світі. Відбувається відтворення історії, традицій, маніфестація національних символів, культури, освіти, способу життя, мови. Історична самоідентичність може розумітися як відтворення історичної правди українського народу у всіх її аспектах, коли, по суті, йдеться про боротьбу українського етносу за свою незалежність та самовизначення. Таким чином, ця історична правда несе в собі інформацію про процес цієї боротьби у різних сферах життя українського соціуму, який, як такий, є унікальним серед інших, оскільки він перманентно перебуває у стані свого становлення майже з початку свого народження. Боротьба українського народу за своє самовизначення у процесі становлення національної ідеї знайшла своє вираження у соціально-політичній, філософсько-науковій, культурно-освітній, державотворчій, релігійно-ідеологічній сферах. Головний зміст цієї боротьби, як ми вважаємо, припадає як на другу половину XIX – першу половину XX століття, так і на сьогоднішній день. Тривале бездержавне існування, глибока і багато в чому незворотна денационалізація, уніфікація та десаціоналізація традиційної української культури призвели до соціальної дезорієнтації, національної маргіналізації значної частини етносу. Значною мірою було вбито душу народу, відбулися деструктивні зміни в його реальній ідентичності, а українець втратив особистісно-екзистенційне сприйняття світу, яке було йому притаманне протягом віків [4, с. 125-127]. Водночас, потрібно зазначити, що український етнос при цьому не одноразово виявляв свій «межовий статус», що виражає головні особливості українського державницького менталітету.

Отже, український етнос – принципово граничний народ, який деякою мірою поєднував та поєднує Євразійський Схід та Захід, Європейський Південь та Північ як в геополітичному, так і в

культурологічному відношенні [2; 3]. Як пише В. Цибух, «Україні випала доля всю свою історію бути «на краю», на межі, на кордоні. Між лісом і степом, між морем і суходолом, між землеробною цивілізацією та кочовим варварством, між Заходом та Сходом. Тому Україну завжди вирізняло розмаїття природно-кліматичних умов та культур» [11, 3]. Саме тому Україна являє собою характерну загадку культурно-історичної ідентичності [5, 143-144]. Україна протягом своєї історії завжди знаходилась на лінії протистояння різних державно-політичних сил. Території Київської Русі, Галицько-Волинської, Гетьманської держав, сучасної України – різні. Територія України не один раз була розділена між різними державами. Так в 20-ті роки ХХ століття «ніби зліквідовану Україну. Всі частини її опинилися під різними окупаціями: з 1918 року Буковина – під румунською окупацією, з 1919 року – Закарпаття – під чеською, з 1921 року Наддніпрянська Україна – під російсько-совітською та польською, з 1923 року Галичина – під польською» [9, 133]. Подібна «розірваність» України стосується і етнічного складу українського народу [6, 523].

Граничність України втілюється у її назві, яка виражає ідею краю. Цікаво, що у словнику В. Дала «край» трактується як початок і кінець, тобто має граничну, «біфуркаційну» природу.

«Як кожне пограниччя, ця територія «вагітна», з одного боку, злиттям багатства різних міфічних та релігійно-культурних традицій, а з другого – суперечностями, які оці різні складники переносять із собою: осіла і кочова державність, християнство та іслам, католицизм та православ'я, патрімональна і конституційна основа..» [10, 59]. Цікавим є те, що саме на ґрунті України виявилась одна із спроб поєднати дві гілки християнства – східну та західну – у вигляді греко-католицької церкви. Майже з середини ХІІ ст. українські землі приймають до себе різні форми протестантизму, а ще раніше тут розповсюджувалися іудаїзм та іслам. Тут можна навести й роздуми І. Огієнка щодо феномену окремішності устрою української православної церкви, що зумовлюється, на його думку, середнім географічним становищем України між Сходом і Заходом і, відповідно, формуванням своєрідного менталітету, що поєднував надзвичайну любов до свободи з глибокою релігійністю, прагненням до демократизму не лише у політичній, а і у духовній площині [7]. «Україна, – пише Л. Окішневич, – є країною проміжного характеру, з територією, що лежить на кордоні двох «культурно-історичних типів», і являє собою широкий простір переходового від одної до іншої цивілізації характеру» [8, ПО]. Протягом усієї української історії, на його думку, ми спостерігаємо наявність західних і східних типів, устроїв та породжених ними людських вдач. І.Крупницьким висловлюється таким чином: «Україна, безперечно, є синтезом між Заходом і Сходом, але синтези бувають різні, з перевагою того чи іншого елемента. В усякому разі європейськість України не підлягає жодному сумніву: з загальноєвропейського руху її не можна виключити, до нього вона належить органічно... Хоч Україна належить до Східної Європи, вона духовно репрезентує в своїй синтезі Заходу і Сходу деякі важливі, навіть основні риси західної ментальності. Тому можна, і навіть слід, говорити про призначення України бути Заходом на Сході» [8, 104].

Висновок про граничність українського етносу не є оригінальним. Багато дослідників відмічають, що на рівні філософської думки в українців домінують екзистенціальні мотиви, плюралістичний, поліфонічний стиль філософствування, – саме те, чим характеризується один з видатних українських філософів – Г. Сковорода, якому притаманні «домінантні лінії української світоглядної ментальності – антеїзм («сродність» Людині всього світу), екзистенціальність (орієнтованість на неповторне у своїй окремішності людське існування, плюралістичність і водночас діалогічна гармонійність реальності), кордеоцентризм («серце – всьому голова»), утвердження принципу «нерозривності» і водночас «незілляності» природи та людини» [1]. Існує думка про причину розвитку такої світоглядної риси: «тривале проживання на межі ворожого степу виродило в українців специфічне «екзистенціально-межове» світовідчуття – гостро емоційне переживання сьогоденності життя, життєлюбність, поетичне, лірично-пісенне сприймання природного та соціального оточення» [1].

Висновки. Отже, боротьба українського народу за своє самовизначення перебігала за складних умов, що виявляють особливий історичний статус українства (його граничну природу), який, на наш погляд, постає головною ознакою історичної самоідентичності українського народу. Цей висновок вимагає подальшого історичного аналізу.

Література

- Бичко А. К. *Класична доба української філософії // Філософія. Курс лекцій.* - К: Либідь, 1994. - С 230 -252.
- Вознюк О. В., Грабар І. Г. Козловець М. А. *Соціосинергетика та ідеологія держави: Навчальний посібник.* - Житомир, 2002. - 187 с.
- Вознюк О.В. *Концепція цілісності як основа філософського синтезу знань.* - Житомир, 2005. - 388 с.
- Дзюба І.М. *Україна у пошуках нової ідентичності: Ст., виступи, інтерв'ю, памфлети / Вступ. слово М.В. Поповича.* - К.: Україна, 2006. - С. 125 - 127.
- Кизима В. В. *Тоталогія (філософія обновлення).* - К.: ПАРАПАН, 2005. - 272 с.
- Лисяк-Рудницький І. *Роль України в новітній історії // Історія філософії України. Хрестоматія.* - К., 1993. - 604 с.
- Огієнко І.І. *Історія українського друкарства.* - К.: Либідь, 1994. - 446 с
- Окішневич Л. *Між Заходом і Сходом // Розбудова держава.* - 1997. - № 7 - 8. - С. 108 - 113.
- Полонська-Василенко Н. *Історія України 1900-1923 рр.* - К., 1991. - 344 с.
- Приймак О. *Що таке історія Країни // Слово і час.* - 1991. - № 1. - С. 54 - 60.
- Село мов писанка. *Путівник із зеленого туризму.* - Київ. 2001. - 100 с.
- Філософія. *Курс лекцій. Навч.посібник.* - К.: Либідь, 1994. - 576 с.

ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ ТА ІМПЕРСЬКА СУТНІСТЬ КОНЦЕПЦІЇ «РУССКОГО МИРА»

Анатолій Снігур,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії

Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне)

Проаналізовано праці українських істориків в еміграції присвячені теорії Москва - III Рим. Визначено їх наукову та політичну актуальність. Автор пропонує використовувати висновки цих вчених, методiku їх досліджень для аналізу впливу даної теорії та її інтерпретації в сучасній концепції «Русского Мира» на сучасну політику Кремля і Російської православної церкви.

Ключові слова: теорія III Риму, москвоцентризм, месіанство, тенеза, історіографія, генеалогічна ідея, концепція «Русского Мира», православ'я.

The author analysed works of Ukrainian historians-immigrants dedicated to theory Moscow as the Third Rome. Scientific and policy relevance of these works are defined. The author proposes to use those scientists findings and methods of research to analyze the influence of the given theory and its interpretation in the modern concept of Rus world into modern politics of Kremlin and Russian Orthodox Church.

Key words: theory of the Third Rome, Moscowcentrism, messianism, genealogical idea, concept of Rus world, Orthodox Church.

Актуальність. Концепція «Русского мира» була сформована в 1990-х роках російськими інтелектуалами П. Щедровицьким, Ю. Островським, Г. Павловським, В. Тішковим та ін. В середині 2000-х років ці ідеї почав активно пропагувати патріарх РПЦ Кирил. Вони були підтримані президентом Росії В. Путіним і покладені в основу реформованої зовнішньої політики Російської Федерації. Її практична реалізація щодо України привела до окупації Криму, частини Донецької та Луганської областей, російської агресії. Нічого нового сучасні ідеологи російського імперіалізму не придумали. Ця концепція та її три «стовпи»- православ'я, російська культура та мова, спільна історична пам'ять - є калькою більш ранньої державницької формули XIX ст. «Православие – самодержавие - народность» графа С. Уварова. По суті це сучасна інтерпретація старої замшлої теорії «Москва – III Рим». Цю ідею започаткував і розповсюдив на початку XVI ст. чернець Філотей. В неї було вкладено думку про всесвітньо-історичне призначення Москви як III Риму, про її важливу функцію як єдиного незалежного центру для всіх слов'янських та православних держав і взагалі для цілого християнства. Враховуючи, що московська теорія III Риму гострим мечем проходить крізь багатовікову історію України, усе духовне і матеріальне життя українського народу, глибокий аналіз даної проблеми в працях українських істориків в еміграції видається актуальним як з наукового, так і з політичного погляду. Поява на початку 50-х років за кордоном ряду публікацій українських істориків, присвячених теорії III Риму, її генези і впливу на формування російської та української політичної думки, залишилися майже непоміченими в Україні. Водночас не викликає сумніву наукова та надзвичайна політична актуальність даної проблеми. Перш за все слід відзначити працю Б. Крупницького «Теорія III Риму і шляхи російської історіографії». Аналізуючи праці російських істориків, автор приходив до цікавого висновку про значний, але чомусь ретельно прихований вплив теорії III Риму на формування російської історіографії. Він вказує, що вже професор П. Мілюков в своїх відомих «Главные течения русской исторической мысли» помітив, що схема Карамзіна не була чимсь новим і незанимким, вона повторювала погляди, які висловлювалися вже московськими книжниками XVI ст. і російською історіографією XVIII ст. В їх основі генеалогічна ідея московських царів з їх претензіями на спадщину Візантії та на провідну роль Москви - III Риму. Парадоксально, але проблема теорії III Риму в російській історіографії не знайшла собі належного місця. Проте саме духом III Риму була наповнена офіційна російська наукова історіографія починаючи з капітального твору М. Карамзіна «История Государства Российского». Не уникла цього і ліберально-народницька російська історіографія, яка, незважаючи на свій москвоцентризм, соромливо прикривала свої традиційні ідейні джерела. Хоча майже кожен твір кінця XIX - початку XX ст. з історії Росії чи російської культури містив бодай згадку про III Рим. Ідеї III Риму не тільки продовжували жити і в радянській історіографії, але й надихали радянське керівництво на проведення імперської політики. До речі, цю особливість російського комунізму підмітив ще видатний філософ М. Бердяєв.

Про те, що коріння цієї застарілої теорії засіло в душах багатьох росіян, свідчить і стаття О. Солженіцина «Как нам обустроить Россию», теоретичні та ідейні постулати «Русского национального собора», багатьох правих націонал-патріотичних партій і організацій в сучасній Росії. Така ідеологічна вузькість, однобічність становить серйозну небезпеку як для нової молоді російської держави, так і для її сусідів, особливо України. Російські історики ніби освячували примусовий характер російського історичного процесу, опираючись на цю схему з її основним змістом «собиранія земель» навколо одного московського центру. При цьому київський період був для них підготовчим, вихідним пунктом, без якого не можливо було обійтись саме з мотивів великодержавності. Також ідея Третього Риму була опорою, коли йшлося про універсально-месіанське призначення російського народу. Тому, очевидно, слід погодитись з думкою проф. Крупницького, що в такій ідеологічній однобічності, на яку, без сумніву, вплинула ідея III Риму, крилися і криються серйозні небезпеки і для історичного розвитку самої Росії. На думку О. Оглоблина, теорія III Риму відроджується в другій половині XVII століття, коли визволення України з-під польської влади і звернення про допомогу до Москви відкрили нові і

далекосяжні перспективи для московської політики як на заході так і на півдні. Але, як не дивно, цей процес привів до нової і, здавалось, остаточної кризи даної ідеї. Пов'язано це було з відродженням української держави і створенням нової політичної і церковно-ідеологічної ситуації на сході Європи. Справді, на терені старої київської Руської держави, на землях, де Православна церква канонічно залежала від ІІ Риму, а уніатська Церква – й від І Риму, з'явилась нова міцна своєю київською церковною й державно-національною традицією, своїм національно-визвольним рухом і могутньою мілітарною силою держава не тільки християнська, а й православна, володар якої міг навіть погрожувати московським послам війною. Ця держава – держава гетьмана Б. Хмельницького - в церковному відношенні була під зверхністю Константинопольського патріархату – ІІ Риму. Така ситуація була абсолютно неприйнятна для Москви, вона підривала всі основи, як ідейні так і генеалогічні, офіційної національної московської доктрини. Це добре розуміли провідні кола грецького духовенства, які активно підтримували Богдана Хмельницького проти Москви. Тільки поразка під Берестечком, Переяславська угода 1654 року й згодом підкорення української церкви московському патріарху забезпечили монополію ІІІ Риму на сході Європи.

Висновки. Отже, короткий огляд публікацій українських істориків в еміграції з проблем теорії ІІІ Риму, актуальність якої і в наш час не викликає сумніву, дозволяє оцінити їх, як значне явище в історії української політичної думки. Звичайно, масштабність проблеми теорії ІІІ Риму, її глобальність не дозволила авторам висвітлити всі питання у невеликих за обсягом наукових працях. Але актуалізація проблеми професорами Крупницьким, Мірчуком, Оглоблиним, розробка окремих її аспектів заслуговує на увагу сучасних істориків та політологів, вимагає подальшого її вивчення, особливо в наш час. Адже ця теорія по суті покладена в основу проекту «Русского Мира», практична реалізація якого означає створення новітньої російської імперії і становить пряму загрозу існуванню молодій українській державі.

Література

1. *Енциклопедія українознавства. У 10-х томах. / Головний редактор Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1954—1989.*
2. *Крупницький Б. Теорія ІІІ Риму і шляхи російської історіографії. - Мюнхен, 1952.*
3. *Мірчук І. Історично-ідеологічні основи теорії ІІІ Риму. - Мюнхен, 1952.*
4. *Оглоблин О. Московська теорія ІІІ Риму в XVI—XVII ст. - Мюнхен, 1951.*
5. *Полонська-Василенко Н. Теорія ІІІ Риму в Росії протягом XVIII та XIX ст. - Мюнхен, 1952.*

УДК(930.253:94)(477+470+436)

ПРОЦЕСИ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОЛОНЕНИХ ОФІЦЕРІВ-УКРАЇНЦІВ В АВСТРО-УГОРЩИНІ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Ігор Срібняк,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті аналізуються деякі аспекти національно-патріотичної діяльності полонених офіцерів-українців у таборах Австро-Угорщини у 1917 – на початку 1918 р. Особлива увага приділяється антиукраїнським акціям російських чорносотенців та малоросів, які мали на меті перешкодити розвиткові національного руху.

Ключові слова: табір, полонені офіцери-українці, український гурток, чорносотенці.

This article examines some aspects of national-patriotic officers of Ukrainian prisoners in the camps of Austria-Hungary in 1917 – in early 1918. Particular attention is paid to the Russian anti-Ukrainian actions and Little Black Hundreds that were intended to prevent the development of the national movement.

Keywords: camp, prisoners Ukrainian officers, Ukrainian group, the Black Hundreds.

Окреслена дослідницька проблема є практично повністю недослідженою в українській та зарубіжній історіографії. Існує лише кілька публікацій, в яких побіжно розглядаються окремі сюжети з історії функціонування українських табірних громад в Терезієнштадті[2; 5], діяльності офіцерів-українців у таборі Фрайштадт[1], національних гуртків у Йозефштадті[3; 4] та Кляйнмюнхені[6]. Дана стаття майже винятково ґрунтується на архівних джерелах, опрацьованих автором у ЦДАГО України[7] та проливає додаткове світло на процеси, які відбувались у середовищі полонених офіцерів російської армії у 1917 – на початку 1918 рр.

Одним з наслідків військових невдач царської армії на фронтах Першої світової війни було те, що в німецькому та австрійському полоні опинилися десятки і сотні тисяч полонених з її складу. Для їх утримання на теренах цих країн була створена розгалужена система таборів – для солдатів і окремо для офіцерів. Останнім були забезпечені досить прийнятні умови перебування та харчування, а також внутрішнє самоуправління. Така ситуація сприяла консервації світоглядних поглядів та ціннісних орієнтацій у полонених офіцерів, відтак спроби їх національної сепарації, які з плином часу почали застосовуватись військовим командуванням центральних держав, довгий час не мали бажаних для них наслідків.

Внаслідок цього у 1915-1916 рр. до української справи наважувались приєднуватись лише окремі офіцери – українці за походженням і переконаннями. Майже завжди вони потрапляли під шалений психологічний тиск та моральний осуд з боку російських шовіністів та малоросів, які сприймали їх вибір як виклик їх світоглядним цінностям. Їх подальше перебування у таборі перетворювалося на справжнє «пекало», бо таборовий загал вдавався до всіх можливих форм їх цькування – у переважній більшості випадків офіцерські збори вдавались до ухвалення рішень про їх цілковиту ізоляцію (бойкот), забороняючи всім таборянам не тільки спілкуватись з ними, але навіть й вітатись. Очевидно, що мало хто з цих офіцерів-сміливців, які не побоялись кинути виклик системі, міг витримати випробування мовчанням, більшість з них подавали рапорти про переведення до інших таборів.

Але з поваленням царату ситуація в таборах змінилась – один з головніших стовпів російського шовінізму (самодержавство) був зруйнований, і відповідно, не стало жупелу, який піднімала на щит чорносотенці. Важливим було й те, що зречення Ніколая II звільнило офіцерів від необхідності зберігати вірність присязі – обставина, яка відстрашувала від української справи багатьох українців, які в душі симпатизували українству. Внаслідок цього український рух у таборах полонених офіцерів поступово активізується, чим слід було завдячувати Союзу визволення України, який вже з 1915 р. працював у середовищі офіцерів-українців та заклав підвалини національному культурно-освітньому рухові у таборах. З цією метою здійснювалось їх анкетування, до таборів надсилалась українська періодика та література (у тому випадку, коли хтось з офіцерів виявляв виразне бажання її отримувати), до таких таборів могли приїхати емісари СВУ для бесід з полоненими. У 1917 р. все більше і більше офіцерів-українців починали розуміти причетність Росії, а після більшовицького перевороту процес національного освідомлення офіцерських таборах набув нових потужних обертів. Щоправда, більшість офіцерів-українців продовжувала вагаться зробити свій політичний та національний вибір, бо надто тривалим був процес їх русифікації, який не припинявся жодної хвилини в лавах царської (російської) армії. Тим не менш у багатьох офіцерських таборах Австро-Угорщини почали виникати українські гуртки і громади, члени яких облаштовували «малоросійські» бібліотеки, передплачували українські газети і журнали, влаштовували дискусії на національні теми, і все частіше заявляли про свою українськість та симпатії до національного визвольного руху в Україні.

Початки національного освідомлення офіцерів-українців були дуже складними – досить показово у цьому відношенні виглядала ситуація в таборі Ештергом (Esztergom), в якому першим в обороні української справи виступив офіцер-українець Гладкий ще у травні 1916 р. Він «відважився одверто заговорити про українство і поширити (інформацію про українську справу – авт.) поміж солдат і офіцерів» у згаданому таборі, але таборовий загал сприйняв це як зраду. Позиція Гладкого стала предметом обговорення на офіцерському суді честі, після якого його прізвище внесли до т.зв. «чорної книги» та оголосили бойкот. Зрештою його було переведено до іншого табору, бо він опинився в цілковитій ізоляції серед російських чорносотенців та слабкодушких малоросів [7, арк.16зв.-17]. Після переведення до іншого табору прапорщика Гладкого жоден з інших офіцерів-українців тривалий час не наважувався заявляти про свою українськість (очевидно пам'ятаючи про влаштовану великоросами травлю Гладкого). До табору Esztergom регулярно надходив «Вістник СВУ», який так само регулярно знищувався таборовим бібліотекарем-чорносотенцем, так що навіть ті солдати-українці, які його передплачували, не мали можливості його відчитувати. В грудні 1916 р. до табору прибув підпоручик Пархотюк, який дізнавшись про такі перепони в отриманні української періодики, почав самостійно отримувати «Вістник» безпосередньо у поштаря. У лютому до цього табору були переведені ще два офіцери-українці, які й утворили разом з прапорщиком Пархотюком український гурток, та почали проводити з солдатами бесіди патріотичного змісту [7, арк.17-17зв.]. Чорносотенці відразу ж оголосили цю трійцю «ізмінниками», їх підтримала переважна більшість «малоросів», які «всіма силами своєї скаліченої душі» намагались їх «опоганити перед своїми приятелями москалями і одночасно з тим переконати москалів, що свідомі українці є «виродками нації, котрі не мають нічого спільного з народом, а служать тільки австрійському урядові». Тим не менш оголосити бойкот згадуваній трійці вони вже не наважились: українці готові були відмовитись від спілкування із загалом, бо їх було троє. Натомість великороси заснували в таборі школу грамоти для солдат, намагаючись в такий спосіб ефективніше впливати на свідомість вояцтва та мінімізувати вплив українських визвольних ідей. Тільки після Лютневої революції дехто з офіцерів почав прихильніше ставитись до української справи, і завдяки цьому український гурток поступово збільшився до 20 осіб (хоча рівень їх національної свідомості був дуже різний) [7, арк.19].

Переважна більшість українців з походженням так і не наважились відкрито заявити про свою готовність приєднатись до українства, бо і після повалення царату в таборі не припинялась російська шовіністична істерія. Визнати себе українцем одночасно вимагало розірвання стосунків з переважною більшістю таборового загалу, а серед «малоросів» мало хто мав мужність піти на такий радикальний крок. Підписання ж мирної угоди УНР з державами Почв'їрного союзу взагалі викликало з боку росіян страшне незадоволення, чорносотенці «навіть згромадили маніфестацію й ходили по коридорах з вигуками «Бей хахлов». Взагалі атмосфера була дуже тяжка. Всюди без жодних церемоній просто у вічі лаяли самою артистичною московською лайкою» [7, арк.19].

Але ситуація дуже істотно змінилась після того, як комендант табору звернувся до старшого офіцера з проханням укласти списки тих офіцерів, хто походив з України. Перспектива потрапити додому шляхом зголошення до українського війська спонукала значну частину офіцерів з малоросійськими переконаннями і навіть декого з чорносотенців позірне приховати свою відразу до усього українського, і вписатись до цих списків. Бажання вирватись з полону перемагало будь-які антипатії, а крім того ця частина полонених і не думала служити Україні, а розраховувала в такий

спосіб дістатись Росії. Тому з 167 офіцерів, які перебували в таборі Ештергом, 110 осіб подали свої прізвища до цих списків, мотивуючи це тим, що їх полки до війни дислокувались в Україні. Тільки втручання у процес укладання списків підпоручика Пархотюка дозволило виключити з них непевних людей, після чого в ньому фігурувало вже 67 офіцерів, які походили з України.

Підпоручик Пархотюк попереджав, що і до цього списку могли потрапити випадкові особи, які не мали стійких національних переконань. Аналізуючи політичні погляди полонених офіцерів-українців він, зокрема, у своєму черговому листі до СВУ від 26 березня 1918 р. зазначав: «наше офіцерство зовсім здеморалізоване і переповнене ідеями московської централізації. В ньому нема національної ідеї і національної гідності, воно не може воскресити наші національні традиції». Разом з тим, він наполягав на тому, що в його середовищі «дуже багато й доброго елементу». І хоча такі офіцери є «в зникаючій меншості, але [їх] треба знайти і відділити від змосковщеної та здеморалізованої частини»[7, арк.63зв.]. Проте рішучості та послідовності підпоручика Пархотюка бракувало багатьом офіцерам-українцям, переважна їх більшість, власне, «пливла за течією» і наважувалась на рішучі дії лише після доленосних політичних подій в Україні.

Процес національного самовизначення старшин-українців захопив й інші офіцерські табори. Так, зокрема, у таборі військовополонених офіцерів російської армії в Райхенбергу (Чехія) влітку 1917 р. було створено українське земляцтво «Громада полонених офіцерів у Райхенбергу», яке нараховувало 30 членів. Всією діяльністю земляцтва керувала управа (голова – І.Горак, секретар – А.Шпоновський), що була обрана членами Громади. Товариство мало власну читальню й бібліотеку (що були створені дякуючи допомозі СВУ), кілька разів на тиждень влаштувало історико-літературні виклади та читання. Попри відсутність нот для співу та музичних інструментів, Громада готувала театральні вистави[8, с.79]. Завдяки цій культурно-освідмлюючій роботі в березні 1918 р. до складу української армії зголосилось 22 офіцери (серед них і підполковник Ф.Маурер) та три солдати, про що голова Громади повідомляв своїм листом Президію СВУ[7, арк.33-34].

Архівні документи містять згаду про існування українського гуртку в таборі Мархтренк (Верхня Австрія), при якому діяла чимала книгозбірня (сюди надходили різні українські часописи, у т.ч. «Вістник політики, літератури та життя»). Після від'їзду голови гуртка М.Чирби до табору Терезієнштадт група офіцерів звернулася за підтримкою безпосередньо до голови таборового «уряду» Фрайштадту І.Мороза. Так, зокрема офіцери Горшковський, Максай, Демідов з Мархтренку 11 березня 1918 р. просили допомогти з переведенням до українського табору, бо їх колеги вже виїхали до Володимира-Волинського, а вони з незрозумілих причин продовжували залишатись у ворожому оточенні[7, арк.31, 48].

Особливо почастишали звернення офіцерів-українців до СВУ в березні 1918 р., коли таборами розійшлись вістка про виїзд з Йозефштадту до Володимира-Волинського кількох партій українських старшин для формування «Сірожупанної» дивізії. Так, зокрема, полонені офіцери-українці (штабс-капітан М.Лисий, підпоручик В.Тарновський, прапорщики К.Кравченко, О.Леонтович і І.Скучар-Скворовський) з табору Варосзалонак (Varoszalónak) з Угорщини також висловили своє бажання «стати в ряди оборонців Рідного краю» (лист до СВУ від 5 березня 1918 р.) та бути переведеними до Фрайштадту[7, арк.6, 11-12]. Аналогічне бажання висловили ще 10 офіцерів-українців, проте останні вже ранком наступного дня через «смішки, лайки» і звинувачення у «зраді слов'янській ідеї, війні проти братів» відмовились від підтримки українства[7, арк.43-43зв.].

Висновки. Отже, під впливом українських національно-визвольних ідей та державотворчих процесів в Україні відбувалась поступова руйнація чорносотенної ідеології в свідомості полонених офіцерів-великоросів, разом з тим тривав демонтаж малоросійськості в світоглядних уявленнях частини офіцерів-українців, перетворювало їх на патріотів-самостійників, які ясно усвідомлювали свої завдання у справі захисту та розбудови української державності. Шальки терезів у протистоянні між російським чорносотенним мракобіссям і українською визвольною ідеєю почали схилитись на бік останньої. Завдяки цьому навесні 1918 р. стало можливим розпочати формування частин і з'єднань Армії УНР на окупованих центральними державами українських землях.

Література

1. Дубрівний П. Товариство «Січ» ім. гетьмана Петра Дорошенка у таборі Фрайштадт [текст] / П.Дубрівний // Союз визволення України у Відні (1914-1918). – Нью-Йорк, 1979. – С. 72 - 83.
2. Прохода В. Вплив «Фрайштадської Республіки» і СВУ на українську чинність у старшинських таборах у Терезіні та Йозефові [текст] / В.Прохода // Союз визволення України (1914-1918) у Відні. – Нью-Йорк, 1979. – С.51-56
3. Срібняк І. Діяльність Союзу визволення України серед полонених офіцерів російської армії в Австро-Угорщині (1914-1918 рр.) [текст] / І.Срібняк // Сурмач. – Лондон, 1997. – Ч.1-4. – С.45 - 53.
4. Срібняк І.В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). [текст] / І. В. Срібняк. – К., 1999. – 296 с.
5. Срібняк І.В. Український гурток у таборі полонених офіцерів російської армії Терезієнштадт в Австро-Угорщині (1916 – червень 1917 рр.) [текст] / І.В.Срібняк // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2011. – Т.12. – С.42 - 45.
6. Срібняк І.В. Табір полонених українських офіцерів у Кляйнмюнхені (Австро-Угорщина) навесні 1918 року [збірник наукових праць] / І.В.Срібняк // Київські історичні студії. – К., 2015. – № 1. – С.21 - 25.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.269, оп.1, спр.167.
8. Українське земляцтво «Громада полонених офіцерів у Райхенбергу» (Чехи) [текст] // Вістник політики, літератури й життя. – 1918. – 9 лютого. – Ч.5/6. – С. 79.

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ: НАПРЯМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Олексій Сухий,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті означено умови та зміст творення нових історичних концептів в Україні, формування сучасних методологічних підстав історичних досліджень, а також історіографічні напрями наукових пошуків – позитивізм, модернізм, постмодернізм та ін.

Ключові слова: сучасні історичні школи, методологія історичних досліджень, позитивізм, інтелектуальна історія, модернізм, постмодернізм.

In articles investigated the complex of the conditions and contest for formation a new historical concepts in Ukraine, modern methodological historical researches and historiographical directions – positivism, modernism, postmodernism.

Key words: modern historical schools, methodology of the historical researches, positivism, intellectual history, modernism, postmodernism.

Актуальність. Розвиток історичної науки в незалежній Україні відбувається в умовах, коли в національному дискурсі стала можливою свобода історичної думки, створилися політичні засади для переосмислення усього контексту минулого історіописання, визначилися перспективи творення новітніх історичних концептів. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. політико-ідеологічні зміни на теренах СРСР посиляли суспільно-громадський інтерес до історичного минулого, передовсім власної вітчизняної історії ХХ ст., хоча й обмежені можливості «горбачовської епохи» штовхали дослідників до відкриття нових тем, щодо оцінок становлення радянського режиму, сталінської колективізації та модернізації, розкриття характеру та змісту репресивних акцій влади передвоєнного та післявоєнного часу, висвітлення особливостей хрущовської відлиги та формування радянського тоталітаризму. Український варіант тодішнього наукового пошуку був означений і широкою палітрою досліджень української діаспори, які з'явилися під завісу падіння радянської імперії і стали доброю основою чи, в окремих випадках, зразком для дослідників в Україні того часу: [3] (Нині сформувався в історіографії стосовно сучасних наукових пошуків і новий термін - «сучасна українська новістика» [25, с.150-64]. Фундаментальним для дослідників в Україні вже на рубежі кінця 1980-х – початку 1990-х рр. стало питання методології історичного дослідження. Якщо окремі групи істориків стверджували про прагнення осмислити історичні події відповідно до рівня розуміння явищ суспільного життя та згідно зі світоглядом, де рівень осягнення істинності історичних реалій обмежувався ідеологічною засадою, якою була єдина тодішня марксистсько-ленінська методологія [23, с. 3], то новий історичний етап асоціювався для грона дослідників із кризою методології та пошуком нових методологічних засад.

Чимало істориків почали стверджувати про кризу в сучасній історіографії. Натомість не помічаючи, що криза історичного пізнання обумовлена відсутністю глибинних прозрень і проривів у теоретичній сфері, викликана ігноруванням евристичних методологічних прийомів, гіпотез та історіософських побудов. [31;26; 29; 30; 33]. Прикметною рисою сучасного історіографічного процесу є персоніфікація подій і явищ нашого минулого. Багато постатей української історії повертаються на її сторінки та гідно поцінуються, місце і роль інших переосмислюється, чимало ще не отримало визначених оцінок [Уже на початку 1990-х рр. було зrealізовано проєкт історичного довідника (керівники І. З. Підкова та Р. М. Шуст), де подавалися біографії українських та зарубіжних державних, громадсько-політичних і військових діячів, письменників, учених і митців, діяльність яких була тісно пов'язана з Україною. Підсумком роботи стала публікація до 10-ї річниці незалежності України, об'ємного «Довідника з історії України» Виконання цього проєкту стало значним внеском в українську просопографію] [4;5]. У цьому контексті важливим є вивчення особистісного чинника в суспільних процесах та його суб'єктивного впливу [20; 38]. Історики В. М. Литвин та А. Г. Слюсаренко вважають, що сила цього впливу залежить від місця тієї чи іншої особи в суспільно-політичній ієрархії, особливостей характеру, мислення, таланту, від виховання та умов життя. [22]. Визначальною рисою історіописання вже на початку 1990-х рр. став його національний напрям [14, 151-152]. Однак національний аспект в українській історіографії, на думку західних дослідників, та й окремих істориків в Україні, «відкидає її від кращих зразків світового наукового досвіду», який вже пройшов «національний» етап і оперує «понаднаціональними» категоріями. Скажімо австрійський дослідник А. Капелер стверджує, що ще дуже рано нині очікувати засвоєння національної перспективи. Подібну позицію відстоює М. фон Гаген. Американський дослідник української історії О. Субтельний зазначає, що не тільки в Україні, але й для середовища представників діаспорної української історіографії характерною є їхня прив'язаність до традиційних позитивістських підходів . [6, 142]. Відмінну від зазначених учених позицію зайняв український історик Ф. Турченко. Він вважає, що на сучасному етапі український вчений повинен акцентувати увагу на потребі створення насамперед «власного обличчя» історії України, а вже тоді переходити до багатоманітності представлення історичної інформації (йшлося передусім про видання підручників для ВНЗ та шкіл) [6, с. 150].

Найбільш плідним для сучасного історіописання має бути системний конвергентний підхід, який передбачає симбіоз різнобічних впливів на генезу державотворення, на соціально-економічні умови розвитку українського народу протягом віків [37]. Такий підхід обумовлений тим, що минуле українського народу не збігається з історичними процесами західноєвропейської цивілізації, а водночас, за низкою

параметрів виходить за межі російської євразійської моделі. Історик О. П. Рєєнт вважає, що специфічно українськими рисами історичного процесу слід вважати такі: «1) аграрна домінанта у становленні виробничої інфраструктури і похідні та супутні цьому ознаки: переважно селянський світогляд українців, відсутність міцного прошарку українців серед міської буржуазії, релігійності, традиції індивідуального господарювання тощо; 2) проблема політичної еліти, що простежується на різних етапах вітчизняної історії; 3) провінціалізм, брак волі до консолідації і державотворення, порівняно пізні (на відміну від ідейно-теоретичного) оформлення корінних інтересів нації, аморфність політичних партій, відсутність традицій політичної, парламентської боротьби, дріб'язковий характер протистояння між українськими національними партіями на рубежі XIX – XX ст.; 4) перенесення центру ваги націотворчої діяльності за кордон, у середовище української еміграції» [31, с. 19]. У сучасних дослідженнях особливе місце займає «інтелектуальна історія», яка, на думку дослідника В. Тельвака, на відміну від традиційної історії звертає пильну увагу дослідників на істориків другого чи третього плану, чії твори не мають особливої цінності з погляду сучасних історіографічних та інтелектуальних стандартів, але з огляду на формування суспільної думки можуть бути так само важливими, або навіть і більш важливими, аніж праці визнаних нині великих дослідників [35, с. 11-12]. Важливими також стають питання дослідження мікроісторії. При цьому українськими дослідниками уважно вивчається західний досвід цього напрямку. [Польський дослідник Томаш Кавські, з університету ім. Казимира Великого у Бидгощі наводить такий приклад на основі куяв, які поділяються на східні і західні, охоплюють землю добжинську, землю хелмінську, південний фрагмент кашуб з Борами Тухольськими, частково Палуки і Крайна. Прикордонність регіону відображена і у назві воєводства – Куявсько-Поморське.- [39, с.54]. Окремі західні історики розглядають «мікроісторію» і як засіб вивчення окремих історико-географічних регіонів зі складними етнографічними фрагментами [Провідним представником мікроісторії прийнято вважати Джованні Леві. За його прикладом нині з'являються різними мовами численні публікації, які присвячені історії села, дослідження забутих індивідуальностей, окремих осіб, дослідження монастирів та родин. Наплив історичних досліджень порушив питання, чи не почав діяти «закон убування інтелектуальної користі». Тобто постає питання: чи мікроісторичні дослідження проводити заради них самих, чи тому, що хтось виявив у архівах історію, яка становить «гуманітарний інтерес», і чи цей метод використовуватиметься для вирішення історичних питань, як у випадку усної історії. Західні дослідники вважають, що за допомогою технік мікроісторії можна вирішити принаймні дві історичні проблеми: по-перше,- це проблеми історичних пояснень, завдяки тій можливості, що події, якщо їх розглядати під історичним мікроскопом, а не неозброєним оком, мають інші причини; тобто «стратегія пізнання», що максимально наближена до людського досвіду; по-друге,- мікроісторія дозволяє ввести у науковий обіг дані локальних інтересів (часом зведених до приватних інтересів) – у середньовічній історії це конфлікти між соціальними групами та провідними родинами регіону; між панівними інтерпретаціями політичної історії і конфліктами партій з визначеними програмами; вивчення родини способом, подібним до того, який ми називаємо сьогодні «мікроісторичним». [1, с.139-140].

Серед сучасних стилів історіописання у самостійний напрям виокремлюється історія повсякденності, де головним об'єктом дослідження стає людина в усьому її розмаїтті та життєвих проявах (Теоретичне підґрунтя повсякденної історії закладено російським істориком А.Гуревичем, який обґрунтував « включеність людської особи» в історичний процес) [19, с. 174]. У цьому контексті важливими є висновки професора Л. О. Зашкільняка, що тільки з відтворенням способу життя людей – їх праці і побуту, радощів і негараздів – можна подолати суттєвий розрив між тим, як відображається суспільство у працях дослідників і як у них представлена людина, а також те, що «кожна особа, соціальна, зокрема й етнічна спільнота, виходячи із власної світоглядної системи, конструє «своє бачення історії» та свого місця у ній, в якому беззаперечно «свій суб'єкт» ідеалізується у порівнянні з іншими подібними суб'єктами, котрі розділяються на «свої» та «чужі», «прихильні» й «неприхильні», «дружні» і «ворожі». Із часом формуються індивідуальні й колективні стереотипи, які виступають елементом «незаперечної» історичної істини в оцінці «інших» та «інакших» [7, 93].

Окремі теоретичні положення були порушені на першому міжнародному науковому конгресі Українського історичного товариства «Українська історична наука на порозі XXI століття», де, зокрема, професор Ю.І.Макар зазначив: «За роки розвитку самостійної незалежної Української держави докорінно змінилися завдання Українського історичного товариства. Можна з радістю стверджувати, що наука більше не поділяється на вітчизняну і діаспорну, а переростає в єдину українську історичну науку, якою їй і належить бути» [2, с. 151].

Особливо важливими залишаються нині проблеми входження української історіографії у світовий контекст. У сучасних умовах не лише для української, але і для європейської історичної науки кардинальними залишаються питання інтеграції історичного процесу, методології та методики досліджень. Про це йшлося на XIX Міжнародному конгресі істориків в Осло (Норвегія), який відбувся у серпні 2000 р. У розгляді іншої теми, яка обговорювалася на конгресі «Кордони і зміни національних територій у Центрально-Східній Європі: на прикладі чотирьох сусідніх країн – Білорусі, Литви, Польщі, України» Я.Д.Ісаєвич зупинювався на принципово різних підходах до питань національної території. Ті народи, яким доводилося відстоювати своє право на існування, як правило, національну територію визначали в етнічних межах. Натомість народи, які мали привілейовану позицію в багатонаціональних державах, вважали законним т.зв. «історичні права» на завойовані в давнину землі [9, с. 160]. Участь українських вчених у Міжнародних конгресах істориків повинна сприяти «входженню» української історії у світовий контекст. [21].

Підсумовуючи стан історичних досліджень в Україні, В. А. Потульніцький зазначає: «На сьогодні ж українська історична наука ще не має власної науково-дослідницької версії історії України в її національно-державному вимірі, котра би знаходилась у відповідності зі світовою історією. Маємо в наявності російську, польську, єврейську та інші схеми історії України, котрі перебувають у протиріччі і

не відповідають одна одній, оскільки, що цілком зрозуміло, не враховують й ігнорують або ж представляють у міфологічному обрамленні специфіку українського історичного процесу в контексті історії Східної Європи і світу. Саме схеми домінуючих націй без врахування української схеми покладені в основу вивчення східноєвропейської історії у переважній більшості країн світу. Тому історія України має зайняти належне й атрактивне місце в уже практично поділеному світі весвітньої історії, яка в значній своїй частині побудована на міфах домінуючих націй щодо України і щодо себе і яка досі ігнорує українську історію» [28, 3-20].

У середині 1990-х рр. в українській історіографії визначилася група істориків, які намагалися впровадити в історичні дослідження нові методологічні підходи. До цієї групи істориків зараховують Я.Грицака, В.Підгаєцького, О.Толочка, Н.Яковенко та ін. Вони представляють течію у філософії історії, яку називають «філософією постмодернізму» або «ситуацією постмодернізму» у філософії [36, с. 92]. Дослідник С. Терно зазначає, що позиція В. Підгаєцького, Н. Яковенко та ін. утверджує «українське формулювання проблеми епістемологічної безвиході в історичній науці», за якого «історіку ніколи не дано пізнати об'єктивно те, що він вивчає», «що все, що історик говорить, - це тільки те, що виникає у нього тут і не є фактографією об'єктивної дійсності». [При цьому С.Терно зауважує, що такий підхід авторів означає, що історія – не наука, а мистецтво, в якому правих чи неправих не буває» і далі пише: « якщо метри історичної науки праві у тому, що історія не пізнавана, то постає запитання: як визначити, які інтерпретації історії мають право на існування, а які – ні? Яким «певним логічним нормам і певному фаховому набору історика» вони повинні відповідати? Історія не пізнавана – тому будь-які інтерпретації мають право на існування». Назагал, С.Терно зводить дискусію до «логічних норм»: якщо історія не пізнавана, то мають право на існування будь-які інтерпретації, тому що неможливо визначити, хто правий, а хто ні. А якщо історія пізнавана й є історична наука (при цьому він посилається на Ю.Мицика – О.С.), тоді можна говорити про те, що існують наукові й ненаукові інтерпретації історії, тобто доведені й обґрунтовані та недоведені, необґрунтовані». [36, с.107].

Водночас історик Л. В. Таран зазначає, з приводу «модернізму» чи «постмодернізму» у сучасній національній школі історіописання, що «позитивізм» і надалі утримуватиме свої позиції в українській історіографії, але в наш час, «коли руйнуються традиційні уявлення про історичний рух як прогресивний і закономірний, слід звернути увагу на «особистісний фактор в історії, зосередитися на людині, її світогляді, ментальних характеристиках» [34]. Дослідниця нагадує, що першу спробу застосувати модерністські підходи до аналізу історії України ще в 1970-х рр. зробив академік Я. Ісаєвич, тобто тоді, - коли це здійснювала і світова наука. [8]. Порівняння модернізму і постмодернізму, або як він сам зазначає «максі - визначення» провів В.Підгаєцький, проаналізувавши їх теоретико-методологічне і методичне наповнення у руслі « модернізм, або історія як культура» та «постмодернізм, або історія як література» [27]. Перспективним напрямом досліджень нині стає компаративна історіографія [19].(Білоруський дослідник Д.В.Карєв, який працює в руслі української проблематики створює «джерелознавство історіографіх» [10; 24, 217-222]. І. І. Колесник зазначає, що на фактографічному рівні, феноменологічно описуючи культуру, культурний процес, культурні події та факти, дослідники використовують звичайну мову, «робочу» лексику, на студії ж теоретичних узагальнень вони дедалі частіше звертаються до термінів психології («національний характер», «національний темперамент», «душа народу»), на заключному етапі абстрактні культурологічні характеристики постають у термінах психіатрії («інтровертна», «екстравертна культура», «невроз невизнання», «соціальний аутизм», «хутірський комплекс», «некрофілія культури» тощо) [Інтроверт – людина з психологічним складом, що характеризується замкнутістю, відлюдкуватістю, споглядальністю, направленістю до свого внутрішнього світу; протилежне – екстраверт. Аутизм – заглиблення у світ особистісних переживань з активним відстороненням від зовнішнього світу; некрофілія – у даному випадку прагнення до відродження старих ідей, звичаїв, порядків і т.ін. [17, с. 27]. Окремі положення автор ілюструє на прикладі образу М.Гоголя у професійній та масовій свідомості українців [15, 135-160].

У творчості І. Колесника сучасна історіографія представлена під кутом зору понять та дефініцій, показано етапи терміносистеми в історичних галузях знань [16: 18]. Дослідники В. Смолій та Ю. Левенець звертають увагу ще на один сучасний аспект сприйняття історії, який обумовлений кризою довіри до політико-історичних конструкцій, яка спричинила зміни взаємин професійного наукового знання й масової історичної свідомості. Вказані автори, зокрема, зауважують, що найсуттєвіший чинник нинішнього комунікативного спілкування через інтернет можна розглядати не лише як новітню схему спілкування та зв'язків, а й як сучасний засіб маніпулювання свідомістю, в тому числі й через історичні образи [32, с. 14]. Водночас Г. В. Касьянов зазначає, що суттєвим для сучасного аналізу історії України є питання відносин у владі, клановості бізнесових та державних структур, наявності групи інтересу та олігархії. Вчений підкреслює, що в Україні сформувалася система владних відносин, яка забезпечує економічні та політичні інтереси декількох бізнес-груп і пов'язаних із ними угруповань у системі управління й силових структурах центру та регіонів, які (групи) використовують інститути державної влади та представницької демократії з метою просування корпоративних інтересів та в конкурентній боротьбі [11, с. 160; 12; 13].

Висновки. Сучасна українська історіографія повинна стати інструментом створення новітньої концепції історії України. Щодо її витворення і побудови, то, безумовно, вона повинна б опиратися на існуючий досвід вивчення історичного минулого, акумулюючи і новітні ідеї та теоретичні підходи, сучасний дослідницький інструментарій наукового пошуку, який повинен охоплювати всю сукупність існуючих дослідницьких методів.

Література

1. Берк П. Мікроісторична дискусія / Пітер Берк // Нові підходи до історіописання / за ред. Пітера Берка. – 2-ге укр. вид., уточн. й випр. – К. : Ніка-Центр, 2010. – С.139 - 140.

2. Бурдяк В. Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття» / В. Бурдяк // Укр. іст. журн. – 2000. – №6. – С. 151.
3. Дашкевич Я. Р. Дорогами української Кліо. Про становище історичної науки в Україні / Я. Р. Дашкевич // Україна в минулому. – К. ; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 56.
4. Довідник з історії України : у 3-х т. – Т. I.(А-Й) / за ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К. : Генеза, 1993. – 240 с.; Том II (К-П), 1995.- 436 с.; Том III.(Р-Я), 1999. – 688 с.
5. Довідник з історії України (А-Я) : посібн. для серед. загальноосв. навч. закл./ за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2001. – 1136 с.
6. Зашкільняк Л. О. Міжнародна наукова конференція у Львові «Виклики сучасної історіографії: світовий та український контекст» / Л. О. Зашкільняк, Р. Б. Сирота // Укр. іст. журн. – 2002. – № 2. – С. 152.
7. Зашкільняк Л. О. Україна між Польщею та Росією: історіографія та суспільна свідомість / Л. О. Зашкільняк // Укр. іст. журнал. – 2005. – № 5. – С. 93.
8. Исаевич Я. Д. Круг читательских интересов городского населения Украины 16 - 17 века / Я. Д. Исаевич // Федоровские чтения 1976: Читатель и книга. – М., 1978. – С. 65 - 76.
9. Исаевич Я. Д. XIX Міжнародний конгрес істориків в Осло / Я. Д. Исаевич // Укр. іст. журн. – 2001. – № 1. – С. 159 - 160.
10. Карев Д. В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белоруссов и украинцев / Д. В. Карев. – Вильнюс : ЕГУ, 2007. – 312 с.
11. Касьянов Г. В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія / Г. В. Касьянов // Укр. іст. журн. – 2009. – № 1.
12. Касьянов Г. В. Сучасний етап української історіографії: методологічні та інституційні аспекти // Генеза. – 2004. – № 1(9). – С. 79.
13. Касьянов Г. В. Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування / Г. В. Касьянов // Укр. іст. журн. – 2006. – № 4.
14. Кентій К. В. Джерелознавчі й історіографічні питання в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка / К. В. Кентій // Укр. іст. журн. – 2001. – №2. – С. 151 - 152.
15. Колесник І. І. Гозоль у культурно-інтелектуальній історії України: міфи та стереотипи (до 200-річчя Миколи Гоголя) / І. І. Колесник // Укр. іст. журн. – 2009. – №2. – С. 135 - 160.
16. Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX ст.). – К., 2000. – С. 7.
17. Колесник І. І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей / І. І. Колесникова // Укр. іст. журн. – 2002. – № 1. – С. 27.
18. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія.- К.: Інститут історії України НАН України, 2013.- 566 с.
19. Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О. А. Коляструк // Укр. іст. журнал. – 2007. – №1. – С. 174.
20. Кондратенко Л. В. До 100-річчя від дня народження М.О. Бурмистенка / Л. В. Кондратенко, Л. М. Хойнацька // Укр. іст. журн. – 2002. – №6. – С. 152 - 154
21. Кульчицький В. Російська революція 1917 року: новий погляд / В. Кульчицький. – К. : Наш час, 2008. – 78 с.
22. Литвин В. М. На політичній арені України (30-ті рр.). Роздуми істориків / В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко // Укр. іст. журн. – 1994. – №1. – С. 10.
23. Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) / М. І. Марченко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – С. 3.
24. Масненко В. В. рец. на Карев Д.В. Белорусская и украинская историография конца XVIII – начала 20-х гг. XX в. в процессе генезиса и развития национального исторического сознания белоруссов и украинцев / В. В. Масненко. – Вильнюс : ЕГУ, 2007. – 312 с. // Укр. іст. журн. – 2009. – № 6. – С. 217 - 222.
25. Матях В. М. Сучасна українська новістика та перспектива наукових пошуків / В. М. Матях // Укр. іст. журн. – 2008. – № 6. – С. 150 - 164.
26. Мельникова О. О. Ренесанс середньовіччя? Роздуми про міфотворчість у сучасній історичній науці / пер. з рос. М. Ф. Котляр, Інст. іст. Укр. НАНУ / Мельникова Олена Олександрівна // Укр. іст. журн. – 2009. – № 4. – С.17-27.
27. Підгаєцький В. Модернізм і постмодернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє? / В. Підгаєцький // Україна модерна / за ред. В. Верстюка, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, В. Кравченка, М. Крикуна. – Львів : Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2000. – Ч. 4 - 5. – С. 289 - 318.
28. Потульніцький В. А. Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть / В. А. Потульніцький // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С.3-20.
29. Проблеми періодизації історії та історіографічного процесу // Харківський історіографічний збірник. – Харків, 2002. – №5. – С.17.
30. Проблеми української історіографії : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 30-річчю Укр. іст. т-ва і журн. «Український історик». 2 березня 1996 р. – Мукачево, 1996.
31. Реент О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О. П. Реент // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 16-19.
32. Смолій В. Парадокси історичного пізнання (замість передмови) / Смолій В., Левенець Ю. // Україна: політична історія: XX – початок XXI ст. ; ред. рада В. М. Литвин (голова) та ін. ; ред. кол. : В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголова та ін.). – К. : Парламентське вид-во, 2007.
33. Стяжкіна О. В. Історична наука у вузах. I Всеукраїнська нарада деканів історичних факультетів державних навчальних закладів / О. В. Стяжкіна, І. М. Гридіна // Укр. іст. журн. – 2002. – № 3. – С. 153.
34. Таран Л. В. Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму (на прикладі французької, російської, української історіографії) / Л. В. Таран // Укр. іст. журн. – 2007. – №2. – С.185 - 196.
35. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / В. Тельвак. – К. ; Дрогобич : Вимір, 2008.
36. Терно С. Вони грають зовсім не так, або постмодернізм у сучасній українській історіографії / С. Терно // Генеза. – 2004. – №1(9). – С. 92.
37. Удод О. А. Українсько-російські взаємини: історіографічні міркування й роздуми / О. А. Удод // Укр. іст. журн. – 2005. – № 2. – С.167 - 168.
38. Шаповал Ю. І. Україна XX століття: особи та події в контексті важкої історії / Ю. І. Шаповал. – К. : Генеза, 2001. – 559 с.
39. Kawski T. Judaica kujawsko-pomorskie i ich przydatnosc w edukacji regionalnej// Nauczanie historii na miare XXI wieku. Region – Patriotyzm – Edukacja / pod red. Z.Bieganskiego i T.Maresz. – Bydgoszcz : LOGO, 2010. – S.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПІД КУТОМ КОМЕМОРАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ

Наталія Тарасова,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та педагогіки
Державного ВНЗ «Національний гірничий університет» (м. Дніпропетровськ)

Розглянуто сутнісні трансформації української національної ідентичності в кризових соціокультурних умовах, актуальні засоби формування сутнісно нової національної єдності шляхом комеморативної політики, зорієнтованої на культуру (історію, етику, мистецтво).

Ключові слова: національна ідентичність, комеморативна політика етнокультурна ідентичність, політична ідентичність, конституційний патріотизм .

The article discloses nature of transformations into ukraine nation identity in sociocultural crisis conditions, topical means in formed by new essence nation's unity on the way of comemorative politic, what take one's orient to culture (history, ethic, art).

Key-words: nation identity, comemorative politic, ethnic-cultural identity, politic identity, konstitution patriotism.

Актуальність. Втретє, з часів набуття Україною державно-політичної незалежності, національна ідентичність потрапила в центр вітчизняного філософського дискурсу. І це зрозуміло, адже протягом чверті століття відбуваються все нові й нові глибинні зміни в свідомості, визначені радикальними соціально - політичними й культурними перетвореннями в світі. Трагічні події 11 вересня 2001 року в США, вибухи світового тероризму, війна з ІПЛ, посилення східно-міграційної хвилі й щоденні загрози насильницьких інцидентів в центрі класичної Європи сприяли активізації почуття національної солідарності й ідентичності в США та Європі. На алгоритм відродження ідентичності в такому контексті одразу після американської трагедії вказав С. Хантінгтон: «Допоки американці вважають, що їх країні загрожує небезпека, національна ідентичність залишається достатньо високою. Якщо ж почуття небезпеки притупляється, інші ідентичності знову беруть гору над ідентичністю національною» [в авт. пер.; 8, с. 15-16]. На його думку, збуджувачем відродження в США національної ідентичності, після кількох десятиліть перебування у «сні», послугувала національна небезпека, а головним стимулом психологічного й дієвого протистояння суспільства в загрозовому контексті – піднесення американського націоналізму як форми вияву високого національного почуття й свідомості. В трагічному українському контексті - Революції Гідності й війни на Сході України - загальмований соціально-економічними та політичними обставинами «постпомеранчевого» десятиліття процес відродження національної ідентичності активізувався знову. Про це свідчить пробудження у більшості населення почуття національної гідності як в ставленні до страшної кризової реальності, так і в прагненні національної єдності для досягнення бажаної позитивної мети майбутнього — європейської модернізації моделі суспільного розвитку, позбавленої рис тотальної корупції й олігархізму, фінансово-економічної й науково-освітньої відсталості, правової та морально-світоглядної деградації.

Не можна не визнати, що в цій складній системній руйнаційній ситуації, в єдності з громадянським патріотизмом, відіграв мібілізуючу роль і феномен націоналізму, який виявив весь досліджений фундаторами теорії нації й націоналізму суперечливий комплекс сенсів. Передусім, реалізувався його потенціал «духовного принципу», «душі, частина якої у спільному минулому, споминах, інша — у спільному майбутньому суспільної родини-нації, на чому наголошував Е.Ренан [4,с. 118]. Одночасно і потужність інтегральної «любові до Батьківщини», котра перевищує решту почуттів, думок, інтересів, прагнень, ставлячи націю «понад усе», сповідуване «батьком» інтегрального націоналізму Ш. Моррасом [9,с.129]. Яскраво виявилася ліберальна ціннісна наснаженість ідеями свободи та демократії, що живить оборонницьку національну стратегію чужим політичним і культурним впливам у процесі трансформацій на кшталт реформаційного націоналізму початку ХХ століття, дослідженого П. Альтером [6,с.672]. І, що не можна заперечити, ознаки чинного націоналізму Д.Донцова – «непримиримість, безкомпромисовість, фанатичність, аморальність», виправдовувані великою ідеєю з її «вибуховою силою в історії» [2,с.193]. Звичайно, чинники націоналізму як «міфу історичного реконструювання», забезпечені продуктивною дією людських ірраціональних факторів — інтуїції, пам'яті, волі, переживання, уяви, визначені Е. Д. Смітом [3,с.248]. Наразі й світоглядно-інструментальні вияви національного патріотизму, який тримається, передусім, громадянським почуттям і прагненням громадянського єднання. Наскільки це корелюється з концептуальними ідеями Ю.Хабермаса щодо конституційного патріотизму в сенсі «державно-громадянської солідарності, що.. формується лише разом з національною державою» [10,с.60] і європейської ідентичності як ціннісно-духовної «солідарності з усією Європою» [10, с.51], може дати дискурс перспектив його функціонування в реформаційній українській реальності .

В усякому разі, не можна заперечити факту «оживлення» послабленого після 2004 року процесу національної ідентифікації, як це відмічає Н. Амельченко. Говорячи про все ще недосягнуту національну солідарність, філософ наголошує на невдалості «гуманітарного проекту» з відродження національної ідентичності, вмотивованого концептуальними аргументаціями примордіалізму [6]. Погоджуючись з автором в більшості положень, не можна погодитись однак з думкою про те, що в культурницьких тлумаченнях української нації, як найбільш природних її аспектах «примордіалізм вичерпав себе не тільки в якості методу розуміння історії... Він не тільки втратив «наукову» респектабельність, яку йому надавав авторитет М. Грушевського, але й свою ідеологічну та соціально-політичну «потужність»..

«міфічний образ української нації так і не набув якості інструменту національної ідентичності й солідарності українського суспільства, не зважаючи на його домінування в підручниках з Історії України...., які дають дивовижний приклад переорієнтації з марксистської схеми пояснення історії через боротьбу класів на модель «боротьби українського народу за незалежність», яка принципово не змінює розуміння історії як конфлікту різних сил.. міфологеми українського національного міфу ... виступають потужними чинниками формування свідомості, так і не впоралися з проблемою української національної ідентичності» [6].

Навіть зайнявши позицію споглядача української сьогоденної соціальної реальності, не можна погодитись з тим, що національна ідентифікація зміненого трагічними соціально-політичними й кризовими фінансово-економічними обставинами, внутрішньою й зовнішньою міграцією суспільства перебуває в «стагнації». Хоча би тому, що не можна відмовити органічним аргументаціям Е. Ренана і Б. Андерсона про просторово-часові перетворення в «біографії» націй. Од часів державної незалежності нація, яка відбулася в Україні 1991 року, вже засвідчила якісно нову національну ідентичність у 2004 році. Зараз вона перебуває в своєрідній зоні розриву часової цілісності, в тій точці дискретності вибухового соціокультурного простору, де в соціальному та психологічному хаосі відбувається певне «завмирання»раціонального осмислення світу. Але саме в цей момент з'являються нарративи, що поновлюють випадання з історії як безперервності суспільного буття, сприяючи формуванню якісно нової свідомості - основи післякризового світогляду. І це стимулює внутрішній рух національної ідентичності - смислове перенавантаження національного почуття й самосвідомості людей, збагачених досвідом переживання кризи. Адже ця самосвідомість спрямована на подолання відчуження від власного небуття, од відчуження власної історії. Та замість відкидання минулого, провокуючого зриви в нікуди [1, с. 221-222], пропонує нову модель реальності, що відбиває неповторність шляху подолання соціальних катаклізмів. А втім свідчить про оновлення національної ідентичності спільноти досвідом структурної перервності інтернованих соціумом подій. Саме тому не можна не розуміти, що актуальна національна ідентичність постає змістовно відмінною як від української національної ідентичності доби боротьби «зневолених націй проти націй-гнобителів» початку доби незалежності, визначеної звільненням від інституцій та ціннісних засад комуністичного минулого, так і від проекту «помаранчевої» національної ідентичності 2004 року і такої «постпомаранчевого» періоду.

Зміна світового і внутрішнього українського контексту сприяла болісному усвідомленню багатьма людьми в різних регіонах необхідності ототожнення вже не за принципом протиставлення себе іншим всередині суспільства, диференціації за схемою «ми – вони», «свої - чужі», «друзі – вороги» а навпаки - об'єднання різноманітними зв'язками під гаслом спільних соціальних і культурних потреб виживання й майбутнього розвитку. Одночасно з цим, усвідомлюється необхідність розширення комунікації за принципом спільних інтересів і з європейським та неєвропейським світом, що в цілому надає перспективи позитивних соціально-економічних, правових, науково-освітнянських, ціннісно- духовних зрушень в українському соціумі.

Такий новий проект національної ідентичності може підтримуватися, на наш погляд, по-перше, свідомістю громадянської тотожності та інтелектуально і духовно доведеним до своєрідного конституційного патріотизму (Ю. Хабермаса) почуттям громадянської відповідальності перед співвітчизниками - як чесного, відданого, життєдіяльного служіння суспільній громаді, заснованого на законі й совісті, кантівському «законі всередині себе», етиці взаємодії свободи й відповідальності. По-друге, джерелами живлення національної цілісності суспільства та його небезпеки бачаться саме культурні чинники (історичні, міфічні, мовні, релігійні, морально-етичні, мистецькі). Оскільки в складні кризові періоди навіть нещодавньої української історії духовна, створювана в занепокоєних душах людей уявна реальність з її стратегічними орієнтирами на «ідентичність, чистоту, відродження, історичні коріння, самовизволення, формування «нової людини» й «нового суспільства» [3, с. 248] вже виявляла здатність поновлення лінії часово-просторової безперервності суспільного буття. І як доведено нашою суспільною практикою, насамперед, через турботу про знакові цінності в якості символів об'єднання «прапори й гімни,... воєнні паради, почесні загиблим героям, святині й музеї,..посібники з історії, ..присяги й міфології, навіть квіткові й тваринні тотеми» [3,с. 248], ставало досяжним продукування того самого «ентузіазму любові», «радісного прийняття своєї нації» та «ідентичності, подібної до власного імені чи обличчя», про які писав Е.Сміт [3, с. 249]. Тому каналами символічних ресурсів (масових святкування річниць визначних історичних подій та визначних релігійно-історичних дат, річниць з дня народження геніїв національної політики, культури й мистецтва, улюблених народних свят, перфомованих книжкових вернісажів та міжнародних спортивних змагань, карнавальних парадів та майданних концертів з української та європейської класики тощо) інтеріоризування до соціальної пам'яті спільного з культурного українського арсеналу сприятиме ментальному реконструюванню тотожності із «своїми»за духом, самовідчуттю кожним індивідом «я є частиною національного цілого».

А отже, справі справжньої консолідації української нації, що за кілька десятиліть перетворилась на мультикультурний, багатоконфесійний та полілінгвістичний, матеріально та духовно ускладнений соціум, який прагне вписати себе в складний європейський контекст, може послугувати конструктивне опрацювання відповідно вимогам часу комеморативної політики, результати якої в країнах Східної Європи кінця дев'яностих переконливо доведені, зокрема, Р.Брубейкером [7]. Впроваджена інформаційними засобами, політика культуротворчості соціальної пам'яті, сприятиме вирішенню багатьох нагальних суперечливих суспільних питань, серед яких, передусім, синтез цінностей та світоглядних орієнтирів етнокультурної й політичної (громадянсько-правової) нації в українському контексті.

Висновки. Вітчизняним комеморативним проектам, що впроваджувалися в минулі десятиліття в Україні, бракувало вказаного Н.Амельченко урахування сучасних культурницьких підходів. Сьогодні бачимо більш відповідні суспільним змінам спроби реконструкції футуро-креативних функцій соціальної пам'яті. В принципово іншому методологічному ключі, близькому європейському досвіду, впроваджуються комеморативні методи національної консолідації, що прагнуть подолати, насамперед, діючі всередині українського суспільства диференціюючі стереотипи. (Як приклад, можна відмітити певні позитивні комеморативні здобутки, у запропонованому для дискурсу, соціально-філософського осмислення та загальноукраїнського впровадження проект Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова «Культура примирення: нова історична свідомість в Україні». Хоча і він не позбавлений недоліків). Залишаємо за собою право на кампаративний аналіз певної кількості заявлених останнім часом комеморативних проектів, спрямованих на реконструкцію національної ідентичності в Україні, для наступної наукової розвідки.

Література

1. Андерсон Б. *Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма* [Текст] / Б. Андерсон. - М.: Канон-пресс, 2001. - 288 с.
2. Дмитро Донцов. *Ідеологія чинного націоналізму* [Текст] / Дмитро Донцов / *Націоналізм. Антологія*. - К.: Смолоскип, 2000. - с.188-197.
3. Ентоні Д. Сміт. *Доктрина та її критики* [Текст] / Ентоні Д. Сміт / *Націоналізм. Антологія*. - К.: Смолоскип, 2000. - с.235- 254.
4. Ернест Ренан. *Що таке нація?* [Текст] / Ернест Ренан / *Націоналізм. Антологія*. - К.: Смолоскип, 2000. - с.107-121.
5. Наталя Амельченко. *Проект «Відродження нації» як інструмент національної солідарності та ідентичності* [Текст] / *Перша сесія школи професійної журналістики «Нова Україна»*. - Сімеїз, 3 червня 2010 року
6. Петер Альтер. *Націоналізм: проблема визначення* [Текст] / Петер Альтер / *Націоналізм. Антологія*. - К.: Смолоскип, 2000. - с.211-216.
7. Роджер Брубейкер. *Етнічність без груп* [Текст] / Роджер Брубейкер. - М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2012. - 408 с.
8. Самюель Хантингтон. *Кто мы?* [Текст] / Самюель Хантингтон. - М.: Транзиткнига, 2004. - 635 с.
9. Шарль Моррас. *Повернення до живих речей* [Текст] / Шарль Моррас / *Націоналізм. Антологія*. - К.: Смолоскип, 2000. - с.121- 133.
10. Юрген Хабермас. *Расколотивый Запад* [Текст] / Юрген Хабермас. - М.: Весь мир, 2008. - 192 с.

УДК 321:355.02(477)

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Ігор Тодоров,

доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
Ужгородського національного університету

Висвітлено особливості становлення новітньої української національної ідентичності зумовлене російською агресією. З'ясовано, що формування нової української національної ідентичності як чинника національної безпеки пов'язане з безальтернативністю для сучасної України сценарію розбудови «держави-нації».

Ключові слова: ідентичність, російська агресія, революція гідності, міжрегіональні протиріччя, інтеграція до ЄС та НАТО.

The peculiarities of formation of modern Ukrainian national identity caused by Russian aggression. It was found that the formation of a new Ukrainian national identity as a factor of national security associated with no alternative for modern Ukraine scenario building «nation-state».

Key words: identity, Russian aggression, the revolution of dignity, inter-regional conflicts, the integration into the EU and NATO.

Революція Гідності привела до парадоксального результату: неготовність України до війни призвела до неочікуваних наслідків – патріотизм та рішучість українського суспільства не тільки дали відсіч російській агресії, а й засвідчили появу нового суб'єкта – української нації ХХІ століття. Про це ще рано говорити, але український опір породив принципово нову політичну та цивілізаційну реальність. Між традиційними центрами протистояння – Росією та Заходом – виник новий суб'єкт європейської політики та безпеки – Україна [1]. Сьогодні українське суспільство, політичні та державні інститути влади переживають складний період свого розвитку. Вперше після проголошення незалежності на порядок денний так гостро поставлені питання збереження національно-державного суверенітету, відновлення цілісності України. При чому загрози і виклики, що виникають у цьому контексті, є не лише продуктами зовнішнього походження. На жаль, російська агресія певною мірою стала можливою саме через внутрішні чинники, які мотивували зовнішнє втручання у внутрішні справи нашої країни. Серед таких, в числі іншого, необхідно вказати на несформованість національної української ідентичності.

Починаючи з президентських виборів 1994 р. почала вживатися метафора «двох Україн». Використовуючи фактори україно-російської двомовності та поліконфесійності, відповідні сили намагалися переконати широку громадськість у «неприродності» України як держави, принаймні, у її теперішніх кордонах; всіляко роздмухувалися міфи про немовби агресивну антиросійську сутність

української влади, здійснювалися постійні атаки на гуманітарну сферу нашої країни як таку, котра нібито будується на фальсифікації історії. Україна зображувалася як держава, що поділена на «україномовний і націоналістичний захід» і «російськомовний та сепаратистський схід».

Такий стан речей був досить вигідним регіональним олігархічно-клановим (політико-економічним) групам, оскільки принцип «поділай і володарюй» як ніякий інший відповідає їх прагматичним інтересам у сфері власності, а також зовнішнім деструктивним силам, оскільки внутрішня боротьба еліт, розколоте за регіональним принципом суспільство робило країну слабкою та узалежнює її не лише від внутрішніх проблем, а й від зовнішнього тиску. Ще в Законі України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. серед загроз національній безпеці України справедливо були зазначені прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів країни [2]. **Мешканці України, і особливо, Донбасу та Криму, особливою мобільністю не відрізнялися. Така ситуація підсилювала ксенофобські настрої. Адже впродовж часу українці в різних регіонах існували в різних політичних режимих і, фактично, росли в різних культурах. Практика засвідчує, що ліками від помилкових переконань можна вважати подорожі та спілкування. В цьому ж контексті варто додати, що соцімережі сприяють розвитку почуття спільності українців з різних областей. Війна — найсерйозніше випробування для будь-якого народу, і саме вона довела, що насправді українці готові йти назустріч один одному незважаючи на відмінності.**

Російська агресія є абсолютно закономірною. РФ насправді ніколи не визнавала незалежність України. Єдине питання, яке стояло – це повертати її у сферу власного впливу через контроль над маріонетковою владою, або зброєю. Підготовка до втілення такого задуму почалася з початку президентства В. Путіна. Активно це почалося з втягування в Угоду про Єдиний економічний простір, і одразу після її укладання – територіальний конфлікт навколо острова Тузла. Реальне втручання у внутрішні справи під час Помаранчевої революції і інформаційна війна після її перемоги. Посилення антиукраїнської пропаганди та формування агентурної мережі в Україні активізувалося з приходом до влади В. Януковича. Органи державної влади стали інструментом демонтажу національної незалежності. Передусім – це Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, Міністерство освіти і науки, прокуратура тощо. Діяльність владних структур знаходилась під контролем російських спецслужб, а українська економіка – під впливом російського державного капіталу. В самій Росії вже сформована сучасна агресивна міфологія щодо України як ворожої держави, створений могутній інформаційно-пропагандистській апарат антиукраїнського «виховання», або «бомбування» населення Росії. Міфи національного проекту про відродження імперії, про повернення Росією статусу наддержави, що мало ймовірно, поєднуються зі спробами повернути Україну в лоно російської держави, оскільки без населення і ресурсного потенціалу України Росія не може вирішити свої проблеми національної безпеки у внутрішньополітичному і зовнішньополітичному плані.

Ще до подій на Євромайдані можна було говорити про українців як про спільноти різного типу, то кінець 2013 – початок 2014 рр. подав уже численні приклади соціальної мобілізації цих спільнот і їхнього переходу у нову якість – самоврядних громад. Власне з таких самоуправних і добре солідаризованих громад в сучасній Україні постає громадянське суспільство. На жаль, за 24 роки української незалежності вище керівництво держави так і не виробило дієвої програми подолання політичного роз'єднання України: Окрім напруги по вісі східний регіон - західний регіон, в Україні спостерігалось зміщення рівноваги в системі «центр-регіони» на користь центру. Він виступає монополістом всіх політичних, економічних, інтелектуальних ресурсів держави, в той час як регіони залишалися залежними від нього. Неуспіх формування нової української ідентичності, деконсолідація українського суспільства та українських еліт є наслідком відсутності такого проекту, наявності кількох конкурентних культурних проектів і культурних канонів. Таким гальмівним чинником є міф про «спільноросійський світ», який є експортним варіантом російської пропаганди та який досі сприймається певною частиною населення України та українського політикуму. Одним із способів нейтралізації російських впливів, мала б бути *політика українізації*. Вона передбачає інтеграцію українського суспільства на основі мови, культурної традиції, історичної і політичної самосвідомості українського етносу, що фактично має на увазі асиміляцію етнічних росіян, що мешкають в Україні. У м'якій формі ця політика реалізувалась за президентства Л. Кравчука, в обмежених масштабах вона була продовжена при Л. Кучмі, деякі елементи цієї політики були заявлені і під час президентства В. Ющенка. За Януковича активно проводилася де-українізація. Революція Гідності сприяла українізації низу, яку підтримала державна влада, проте достатньо суперечливо.

Процес формування національної ідентичності в Україні стримувався низкою чинників: досить сильними позиціями регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінуючі; низьким рівнем міжрегіональної взаємодії в соціокультурній сфері; недостатнім рівнем розвитку вітчизняної культури, формування історичної пам'яті, здійснення патріотичного виховання; негативним впливом російських медіа, впливом глобалізаційних процесів (уніфікація, масовізація культури, культ споживання), наявністю елементів пострадянської ідентичності; певними особливостями ментальності українців (індивідуалізм, фаталізм, конформізм); посиленням процесів відчуження, деконсолідацією українського суспільства та українських еліт, міфом про «руський мір». Інтеграція українського суспільства можлива шляхом: посилення економічних зв'язків між регіонами, зменшення розриву у рівні соціально-економічному розвитку та рівні життя між окремими регіонами країни, розвиток української економіки як єдиного господарчого комплексу, *децентралізації владних повноважень від центру до регіонів України*. Децентралізація державного управління представляється найбільш оптимальним шляхом розв'язання існуючих проблем у відносинах між центром і регіонами. *Вироблення інтеграційної гуманітарної політики*, спрямованої на формування єдиної політичної нації, зокрема формування сучасної української ідентичності (нової, сучасної системи ідентифікуючих символів

українства). *Формування в Україні єдиного інформаційного простору*, протидія російському інформаційному імперіалізму, зміцнення державного статусу української мови поряд з відповідними умовами для регіональних мов і мов меншин на рівні територіальних громад.

Одним із найбільш важливих наслідків Революції Гідності є посилення консолідації українців та формування загальноукраїнської ідентичності, що має важливе безпекове значення. В Стратегії національної безпеки України (2015) зазначається, що нагальними завданнями політики національної безпеки є збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності. Також акцентується увага на реалізацію комплексу заходів державної політики, спрямованих на консолідацію українського суспільства та пошук загальнодержавного консенсусу щодо ключових питань розвитку держави [3]. Однією із загроз національній безпеці України є перманентний тиск з боку Росії не тільки у політичній, економічній та інформаційній сферах, а й емоційно-істеричний соціально-психологічний тиск, зникаюча раціональність і виваженість політичного класу і частини населення Росії, коли мова заходить про україно-російські відносини і виникаюча емоційність і агресивність, які несумісні з нормами цивілізованих міжнародних відносин між двома суверенними політичними та юридичними суб'єктами. Це призводить до емоційних і агресивних заяв, дій російської сторони в територіальних питаннях, в інституціях європейської співдружності, коли робляться спроби обмеження права України вирішувати проблеми національної безпеки згідно з власними інтересами. Цей емоційно-психологічний фактор є частиною загальної стратегії «присилування до братства» з Росією.

Проте на наших очах постала нова реальність. Є вагомі сподівання, що стара Україна, яка існувала до 2013 року, зникла. Наша країна, безумовно, вдячна Європі і США, всьому демократичному світові за допомогу, проте реально захистити себе може Україна лише сама. Ситуація у суспільній свідомості доводить безальтернативність у формуванні нової української ідентичності (як на державному, так і на індивідуальному рівнях) *виключно через русофобію*.

Висновки. Таким чином, на рівні держави потрібно розробити і впровадити такі заходи щодо формування загальнонаціональної ідентичності: забезпечувати всебічну підтримку процесу мовно-культурного відродження українців як титульного етносу та інших етнічних спільнот України; здійснювати захист інформаційного простору України; створення національного консенсусу що руху до НАТО та Європейського Союзу; забезпечувати популяризацію вітчизняної історії, культури, мови через медіа; здійснювати розвиток історичної пам'яті українського народу шляхом створення національних «місць пам'яті», здійснити процес декомунізації та деколонізації української пам'яті; підтримка інтенсивного розвитку вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного протекціонізму для національного виробника культурних товарів і послуг; розвиток вітчизняної системи освіти, особливо викладання історичних дисциплін, спираючись на кращі зразки історичного минулого; створення ефективних механізмів збереження національної історико-культурної спадщини, зокрема посилення відповідальності за руйнування чи розкрадання пам'яток культури; гармонізація державно-церковних та міжцерковних відносин, усунення політизації церкви; утвердження моральності та духовності громадян; створити довготривалі програми міжкультурного та міжрегіонального діалогу; створити механізми щодо сприяння задоволенні мовних, культурних, освітніх потреб українців за кордоном; вдосконалити шляхи ефективного забезпечення соціальної адаптації біженців в українське суспільство; посилити контроль над міграційними процесами. Подальший прогрес в створенні української національної ідентичності можливий на шляху розбудови України як модернової країни. Всупереч засадничим тезам глобалізації про послаблення суверенітету держави, для України проблема суверенітету є ключовою.

Література

- 1 Горбулін В.П. *Російська агресія спричинила появу нового суб'єкта – української нації*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/40345-gorbulin>
- 2 Закон України «Про основи національної безпеки». Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
- 3 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». Указ Президента України від 26 травня 2015 року №287. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>.

УДК 929

МИКОЛА СУМЦОВ - ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В СЛОВІДСЬКІЙ УКРАЇНІ

Ганна Хіріна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національного фармацевтичного університету (м. Харків)

Алла Лантух,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології
Національного фармацевтичного університету (м. Харків)

Висвітлено внесок академіка Миколи Сумцова у формування української національної ідеї, розвиток національної ідентичності в Слобідській Україні наприкінці XIX – початку XX ст. З'ясовано вплив наукових ідей Сумцова на формування української освіти, українську культуру.

Ключові слова: М.Ф.Сумцов, Слобожанщина, українська мова, національна ідея.

Academician Mykola Sumtsov's contribution in the process of formation of Ukrainian national idea and the development of national identity in Slobidska Ukraine late XIX – early XX century are studied in the article. The authors found out the influence of Mykola Sumtsov's ideas on the process of formation of Ukrainian education and features of Ukrainian culture.

Keywords: Mykola Sumtsov, Slobidska Ukraine, Ukrainian, national idea.

Актуальність. Микола Сумцов – постать в нашій культурі величезна та неповторна. Вчений, громадський діяч, справжній патріот. Таким він увійшов в історію. Все його життя, наукова творчість, різноманітна громадська діяльність без сумніву дуже сильно вплинули на формування духовного середовища Слобожанщини України. Його багато чисельні публікації, що були присвячені історії та етнографії Слобожанщини є для нас сьогодні справжньою енциклопедією нашого краю XIX ст. Патріотичні мотиви, повага до українського народу, намагання показати у своїх працях, що Слобожанщина – це не просто частина України, а її колыска української національної ідеї, національно-культурного відродження, є найхарактернішою рисою творчості М. Ф. Сумцова. Сьогодні ідеї вченого стають по-новому актуальними та дуже корисними для всіх нас. Все своє життя М. Ф. Сумцов активно займався викладацькою діяльністю, брав безпосередню участь у житті Харківського університету. 4 грудня 1908 р. проф. Сумцов був обраний деканом історико-філологічного факультету [9, ф. 2052, оп. 1, спр. 857, арк. 1], що стало визнанням його наукових і педагогічних заслуг. На цій посаді М. Ф. Сумцов залишався аж до закриття університету у 1919 р. Його цікавили й хвилювали проблеми життя й умови навчання та праці не лише студентів, але й викладачів. У 1897 р. він увійшов до створеної Радою університету комісії з розгляду питання про викладацькі гонорари. Комісія дійшла до висновку про нестабільність і неміцність матеріального становища вузівської інтелігенції. Разом з К. Андрєєвим, Д. Багалієм та І. Міклашевським він вимагав скасування системи гонорарів і збільшення професорських окладів [11, с. 26]. У 1897 р. М. Ф. Сумцов брав участь у складанні керівництва для студентів Харківського університету. Цією роботою й деякими іншими з даного питання вчений прагнув полегшити життя студентів, більшість із яких були вихідцями з малозабезпечених прошарків населення. А у 1908 р. навіть підтримав студентський страйк, про що відразу ж стало відомо в охоранці [10, ф. 733, оп. 201, спр. 100, арк. 1-3]. Спеціально політикою М. Ф. Сумцов ніколи не займався. Він намагався залишатися на позиціях безпартійного культурництва (за його словами), хоча це йому не завжди вдавалося. У своїх наукових працях, особливо з історії української культури, Сумцов виступав справжнім українським патріотом. Досліджуючи проблему проукраїнських симпатій вченого, необхідно звернутися до їхніх джерел. У своїх ненадрукованих спогадах він писав: «На моїм українстві відбилає сумна доля українського народу. Мої вади, хиби, змагання та бажання в значній мірі вирости на ґрунті загального політичного і культурного стану України, особливо найближчої мені Слобожанщини» [1, с. 169]. М. Ф. Сумцов досліджував проблеми історії української культури в один із дуже складних для України періодів, коли у 1863 р. в Указі міністра П. Валуєва було зазначено, що «української мови не було, нема і бути не може». Цензура не пропустила численні роботи вченого, що були присвячені М. П. Драгоманову, І. Я. Франку, Т. Шевченку.

Проф. Сумцов у 1907 р. першим почав в Україні читати лекції з української народної словесності українською мовою. Під тиском національно-визвольного руху, який був складовою частиною революції 1905-1907 рр., керівництво Харківського університету було вимушене дозволити викладання на історико-філологічному факультеті курсу «Історія малоросійської словесності», обумовивши при цьому, що він не є обов'язковим для студентів (сьогоднішньою мовою елективним), а вибір мови залежить від складу і бажання аудиторії. Тому проф. Сумцову дозволили читати даний курс не тільки російською, але й українською мовою [10, ф. 733, оп. 153, спр. 50, арк. 117, 167]. Вченого завжди хвилювало становище української мови і в навчальних закладах, і в суспільстві загалом. У листі до Б. Д. Грінченка він писав, що збирається почати читати лекції з української народної словесності українською мовою, якщо не завадить університетське начальство, і потроху обмірковує, як провести лекції, щоб були цікаві й корисні. Не обійшлося без сумнівів, чи зможе він читати лекції мовою, хоча й рідною, але частково забутою із-за складних життєвих обставин. Будучи активним прихильником і поборником української мови, М. Ф. Сумцов у розпал революційних подій початку XX ст. виступає в центральній пресі з різкою критикою та засудженням реакційної суті обмежень російської імперської влади, що душили українське друковане слово [3]. 28 вересня 1907 р. відбулась його перша публічна лекція українською мовою у Харківському університеті. Студенти й викладачі гаряче підтримали цей почин. На ім'я М. Ф. Сумцова надійшли вітальні телеграми не тільки з усієї країни, а й з-за кордону. Треба було мати велику громадянську позицію, щоб в умовах реакції почати читати публічні лекції в імператорському університеті українською мовою. Тим самим М. Ф. Сумцов порушив заборону уряду викладати національною мовою, завдяки своїй наполегливості й науковому авторитету зумів протистояти консервативному університетському керівництву, за що був зарахований до українофілів [9, ф. 2052, оп. 1, с. 138, арк. 1]. Але читання Сумцовим лекцій українською мовою було незабаром припинено, а сам учений став опальним, був звинувачений в антиросійській пропаганді й українському націоналізмі, у прагненні провести насильницьку українізацію, розчленити Росію, хоча ніколи й близько нічого подібного не говорив і не писав. Подібні звинувачення виникали й раніше у зв'язку з українською тематикою багатьох наукових робіт М. Ф. Сумцова. Вчений по-різному реагував на звинувачення в українофільстві. З одного боку, будучи українським патріотом, під терміном «українофільство» він розумів служіння інтересам української культури, розвиток української мови, бачив у ньому прогресивний зміст і сам зараховував себе до українофілів. З іншого боку, залишаючись професором Харківського університету і вболіваючи за своє службове становище, М. Ф. Сумцов чітко розумів, що

звинувачення в українофільстві можуть серйозно ускладнити його стосунки з керівництвом, тому свідомо йшов на компроміс, щоб не перебувати в постійній опалі й залишатися на службі. М. Ф. Сумцов в неодноразових бесідах з попечителем Харківського навчального округу переконував його у своїй благонадійності, щирій симпатії до російського народу. Він був відвертим, оскільки, справді, в його житті дуже тісно перепліталось українське та російське, бо народившись у Петербурзі, він виріс в Слобідській Україні, в Харкові, займався з однаковим інтересом і любов'ю як літературою українською, так і російською. Тому характерне для більшості жителів Слобожанщини тісне переплетення двох культур наклало свій відбиток і на М. Ф. Сумцова. Подібний компроміс із владою не був проявом його слабкості, навпаки, показував мудрість і далекоглядність ученого, який використовував усі доступні засоби для розв'язання і втілення в життя одного з головних своїх завдань – формування у слобожан національної самосвідомості та розповсюдження ідей українського національного відродження. За своїми поглядами М. Ф. Сумцов належав до прогресивного демократичного крила української інтелігенції. У розв'язанні культурницьких питань українофільською течією, у пропаганді української культури, відродження у правах української мови М. Ф. Сумцов був послідовником та однодумцем В. Б. Антоновича, М. С. Грушевського, М. І. Костомарова

В українському суспільстві Сумцов був дуже авторитетною людиною. Він неодноразово обирався почесним членом багатьох науково-громадських організацій. 3 грудня 1900 р. Історичне Товариство Нестора-Літописця при Київському університеті св. Володимира обрало його своїм почесним членом, а в 1898 р. учений встановив тісні зв'язки зі Львівським науковим товариством «Просвіта», дійсним членом якого він був обраний у червні 1908 р. [9, ф.2052, оп.1, спр.32, арк.1]. Міцні наукові стосунки склалися у Сумцова з київським товариством «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка, почесним членом якого його було обрано у квітні 1907 р.

Формуванню політичних поглядів М. Ф. Сумцова сприяла його участь у роботі Харківської міської Думи, хоча там він займався справами шкіл, музеїв, закладів охорони здоров'я. А зближення М. Ф. Сумцова з ліберальним рухом інтелігенції допомагало йому брати активну участь у боротьбі з реакційним університетським статутом 1884 р. Так само, як і Д.І. Багалей, В.П. Бузескул, М.О. Гредескул, М.Ф.Сумцов належав до ліберального крила університетської професорської колегії, в яке входила більшість викладацької складу Харківського університету. У 1901 р. Сумцов приймав активну участь у роботі спеціальної комісії професорів Харківського університету, яка підготувала доповідь про введення університетської автономії, що включала в себе вибірність адміністрації, широке студентське самоврядування, свободу викладання й наукового дослідження.

Революція 1905-1907 рр. не залишила вченого байдужим. Заперечуючи насильство, як засіб вирішення політичних проблем, М. Ф. Сумцов бачив у революційних подіях засіб розв'язання національно-культурних завдань, які стояли тоді перед Україною та іншими національними районами Російської імперії. Разом з Д. І. Багалієм він став автором «Записки по вопросу о цензуре книг на малороссийском языке» [2], яку послав на розгляд до Петербурга, в Академію Наук. У період 1905-1908 рр. Сумцов стає членом конституційно-демократичної партії [10, ф.733, оп.201, спр.100, арк.1-3], щоправда, це членство носило більшою мірою формальний характер і продовжувалось недовго. Близько до серця прийняв М. Ф. Сумцов першу світову війну. Розуміючи, що вона несе всім народам горе, бідкування, страждання, він бореться з нею доступним йому засобом – друкованим словом – і пише в 1914-1916 рр. цілий ряд статей [3, 4, 5], де пояснює згубний характер війни. Особливу цікавість викликала у харків'ян публікація Сумцовим листів свого сина Сергія, присланих ним з фронту [6]. М.Ф.Сумцов закликає жителів міста організувати посилки в армію воїнам, розміщує в «Южном крае» спеціальну статтю. За його ініціативою Пушкінське училище, в якому він був попечителем, надає свої приміщення під госпіталь. Особливу увагу приділяє М. Ф. Сумцов проблемам біженців, влаштування для них у Харкові гідних умов життя, проведення для дітей – біженців різдвяного свята. Якраз у розпал першої світової війни, коли великодержавний шовінізм досяг свого апогею, а вся офіційна російська преса рясніла патріотичними лозунгами і статтями про непоборну могутність царської Росії та несхитний російський дух, які приведуть до перемоги над Німеччиною (паралелі з сьогодишніми реаліями вникають самі по собі), М. Ф. Сумцов публічно дає відсіч реакційному чорносотенцю, співробітнику «Русской мысли», котрий опублікував на її сторінках статтю «Етюды о национализме», яка була пронизана великодержавним шовінізмом. «Найвсесяжнішої і безумовно найкращої народності, - писав М. Ф. Сумцов, - нема й бути не може» [7]. Ця думка вченого знайшла підтримку серед значної частини передової інтелігенції України початку ХХ ст., яка так само, як і сам М. Ф. Сумцов, гаряче любила Україну.

Висновки. Іноді, читаючи праці М.Сумцова, звертаєш увагу на те, що деякі його слова звернуті і до нас, сьогодишніх українців. Деякі моменти нашого життя Микола Сумцов передбачив ще на початку ХХ ст. У своїй роботі «Вага і краса української народної поезії» 1917 р. М.Ф. Сумцов звертається до ролі пісні в формуванні національної свідомості українців. Вчений згадує подію 1907 р., коли в стінах Австро-Угорського парламенту 32 русинських депутата заспівали: «Ще не вмерла Україна, / Ні слава, ні воля, / Ще нам, браття молодії, / Усміхнеться доля». «Таким чином, українська пісня в 1907 році голосно залунала в далекому Відні, як ознака політичної боротьби за народні права, на в дивовиж усім освіченим західним народам Пісня вийшла на політичне поле, як прапор поліпшення української народної долі, як проводир до кращого людського життя» [8]. (Микола Сумцов, 1917 рік, збережена орфографія автора).

Література

1. Багалій Д.І. Наукова спадщина акад. М.Ф.Сумцова/ Д.І. Багалій // Червоний шлях.-1923.-№3. – С.162-171.
2. Рукописний відділ Центральної наукової бібліотеки Академії Наук України ім. В.І.Вернадського м. Київ.

3. Сумцов Н.Ф. Малорусская цензура/ Н.Ф. Сумцов // Русские ведомости.-1905. - №73.
4. Сумцов Н.Ф. Германская печать накануне войны / Н.Ф. Сумцов // Южный край. - 1914. - №12217.
5. Сумцов Н.Ф. Исследования М.П. Драгоманова по фольклору в болгарском «Сборнике за народне умотворения»/ Н.Ф. Сумцов// Записки Харьковского университета. - Кн.4. – С. 1-11.
6. Сумцов Н.Ф. На поле брани. Из писем С.Н. Сумцова/ Н.Ф. Сумцов.- Южный край. - 1914. - №№12260, 12287.
7. Сумцов Н.Ф. Этюды по человеконенавистничеству/ Н.Ф. Сумцов// Южный Край. - 1916. - 10 марта.
8. Сумцов М.Ф. Вага і краса української народної поезії / М.Ф. Сумцов. – Черкаси, 1917. – 64 с.
9. Центральний Державний Історичний Архів України м.Київ.
10. Центральний Державний Історичний Архів Росії м. Санкт-Петербург.
11. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологический очерк /Н.А.Шип. – К. : Наукова думка, 1991. – 172 с.

УДК 29:94 (477) : 355.02

ФЕНОМЕНИ УПА ТА ЇХ ВИСВІТЛЕННЯ В УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ КУРСІ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ». РОЗДУМИ НАД «ЛІТОПИСОМ УПА»

Ігор Ходак,

Doctor Of Sciences, кафедра українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Показано історичну епопею УПА через феномени українського повстанського руху часів другої світової війни та повоєнного періоду.

Ключові слова: феномен, Українська Повстанська Армія, державотворчість, війна, патріотизм, історична справедливість.

A historic epic of the Ukrainian Insurgent Army (Ukrainian: Ukrayins'ka Povstans'ka Armiya, UPA) is viewed through a phenomenon of the Ukrainian insurgent movement during the Second World War and post-war period.

Key words: phenomenon, Ukrainian Insurgent Army, State establishment, war, patriotism, historic truth.

Листкуючи багатотомний корпус «Літопису Української Повстанської Армії», аналізуючи її історію в різних виявах, приходиш до висновку про феноменальність цієї неповторної військової структури, її бійців та також феноменальні історичні наслідки її боротьби. В чому ж полягає феномен УПА? Що такого здійснила вона в історії своєї боротьби, яка заслуговує епітету феноменальна? При чому і сама армія, і її боротьба.

Теза перша: перш за все кидається у вічі суто народний характер цієї армії. Вона творена народом, вона плоть від плоті народна. Коли згадаємо статистику населення Західної України середини 40-х років минулого століття, біля 6 мільйонів, переконаємося у вищесказаному. УПА не була великою армією, у ній воювало одночасно від 50-ти до 70-ти тисяч вояків. Але за час жертовної боротьби УПА, починаючи з осені 1942 року до останніх ударів з ворогом в другій половині 50-х років через її лави перейшло від 400 до 500 тисяч вояків. За зв'язки з УПА, за допомогу їй харчами, одягом, надання прихистку у своїх домівках, за допомогу ліками і лікування, за розвідувальну роботу для неї було репресовано понад 1 мільйон осіб. Співставимо ці цифри: 6 мільйонів, 500 тисяч, 1 мільйон, згадаймо тут же про стареньких і немічних, маленьких і безпорадних, і зрозуміємо народність УПА. З цим висновком розсипається головний московський міф про бандитів з УПА. Народ не може бути бандою. Бандитський висновок роблять ті, хто називає УПА бандитами. Саме в народному характері найбільший феномен УПА.

Теза друга: феномен державотворчості УПА. Як всім нам відомо – держава творить і розбудовує своє військо. В УПА все було з точністю до навпаки. Ця армія прагнула вкорінити в рідну землю найрізноманітніші форми державності. Від створення системи шкільництва на контрольованій території, своєї фінансової системи, пропагандистської, аж до розбудови знаменитої «Колківської республіки». Тут особливо вивищується державницький плід УПА – Українська Головна Визвольна Рада. Саме з ініціативи УПА під охороною її сотень в липневі дні 1944 року було створено цей прообраз парламенту, уряду, який мав понести в світі правду про воюючу Україну.

Теза третя: будь-яка армія не може бути створена без військової еліти, без офіцерів та генералітету. УПА заперечила цю істину. Розбудовуючись, УПА паралельно творить сама свою військову старшину через систему офіцерських вишколів «Олені», «Дружинники».

Теза четверта: четвертий феномен впливає із кривавої воєнної боротьби українських повстанців. Вони єдині в історії воєн вели бої водночас на 6 фронтів. Найголовнішими були антигітлерівський антинімецький та антикомуністичний антисоветський. Третій фронт творила борня з червоними партизанами. Четвертий фронт палахкотів братовбивчою боротьбою з подібною до УПА польською Армією Крайовою. П'яте і шосте - окремішні протистояння були супроти угорського окупанта в Закарпатті та румунського окупанта в так званій Трансністрії і на Буковині.

Теза п'ята: УПА єдина армія, яка успішно протистояла різним загарбникам, не маючи класичного тилу і допомоги з зовні. Вона мусіла захопити зброю, амуніцію, боєприпаси у ворога.

Теза шоста: феноменальна довготривалість воєнної боротьби УПА помножена на героїзм і жертовність виростає з фундаменту першої тези. Сторінки «Літопису УПА» рясніють тисячами і тисячами прикладів такої боротьби протягом півтора десятка років.

Теза шоста: феномен інтернаціоналізму УПА. Московський штамп про печерний націоналізм розсипається вмить, коли аналізуємо національний склад УПА. В ній воювали десятки національностей, гасло їх боротьби випередило час. Українські повстанці воювали під святим кличем: «Свобода народам! Свобода людині!»

Теза восьма: феномен незламності. Десятки тисяч упістів кинутих до страшних радянських концтаборів, чи занесених кривавим вихором війни в усі закутини світу, ніде і ніколи не відмовилися від ідеалів своєї боротьби. В концтаборах ГУЛАГу вони стійко терпіли всі знущання і тортури, а в моменти заворушень і повстань завжди були попереду. Так само в світах. Чи в європейських країнах, чи в США і в Канаді, чи в далекій Австралії всюди вони творили свої маленькі України, всюди вони організовували українське шкільництво, будували церкви, закладали свої ветеранські організації. Через них вони доносили світові правду про боротьбу українців, здобувши всюди пошанівок.

Теза дев'ята: феномен донесення ідеалів визвольної боротьби наступним поколінням підрадянських українців. Саме ветерани УПА і ОУН, перебувачи в концтаборах і на засланні переплавили українських десидентів 60-х – 70-х років із так званих «інакомислячих» в справжніх патріотів – самостійників, борців за волю України.

Теза десята: парадоксальний феномен УПА. З погляду воєнного УПА була приречена програти боротьбу з велетенською військово-репресивною советською машиною. Та сьогодні ми можемо стверджувати, що вона виграла цю боротьбу. Бо ідеали і цілі боротьби УПА торжествують уже 25-й рік. Це ми, це Україна, це наша самостійність і соборність. Якщо ми будемо гідними феноменів УПА, то все це святе для нас збережем.

Література

1. *Літопис УПА., Основна серія – 51 книга.- Нью-Йорк – Торонто – Київ, 1973-2015 pp.*
2. *Літопис УПА., 130 томів . – Нью-Йорк – Торонто – Київ – Львів – Луцьк, 1973 – 2016 pp.*

УДК 29:94 (477) : 355.02

УРЯД УНР В ЕКЗИЛІ ТА УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

Ольга Швед,

кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки і соціального управління
Інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка»

У розвідці йдеться про роль уряду УНР в екзилі щодо масштабної презентації та політичного захисту української ідентичності через мову культуру, історію та про етнічний розвиток українців попри тоталітарну інтернаціоналізацію та русифікацію.

Ключові слова: уряд УНР в екзилі, меморандум, національна ідентичність, русифікація, політичні репресії, дисидентський рух, українська мова та культура, УГКЦ.

Keywords: UNR government in exile, memorial, national identity, Russification, political repression, dissident movement, the Ukrainian language and culture, the Church.

Актуальність. Станом на сьогодні українською історичною наукою, а загалом, й іншими дисциплінами гуманітарного спрямування недостатньо вивчена роль уряду УНР в екзилі щодо масштабної презентації та політичного захисту української ідентичності у всьому діапазоні її проявів – мови, культури, історії. 1961 року Державний Центр УНР в екзилі оприлюднив меморандум «Про сучасне становище в Україні і українського народу під комуністичним режимом». У ньому зазначалося, що Україна уже 40 років позбавлена права на самостійне державне життя, яке вона здобула в роки боротьби за незалежність у 1918 році. Обґрунтовувалося теза про існування України в радянській державно-адміністративній системі як фікція, тобто вказувалося, що «московський комуністичний режим запровадив в Україні не тільки колоніальні форми експлуатації природних багатств України, а й нечуваний жорстокий визиск українського населення, а саме – у відношенні до українського колгоспного селянства, яке за свої примусові поставки чи продаж советській державі сільськогосподарських продуктів одержує найнижчу ціну».

Політика русифікації, як підкреслювалося в меморандумі, провадиться щодо українського народу такими шляхами: переселенням в Україну російського елементу (із 1926 до 1959 pp., за даними радянських переписів населення, кількість росіян в Україні зростає з 2677 тисяч до 7400 тисяч); за межами України перебуває в інших частинах Союзу 5129 тисяч українців, що становило майже 14% усіх українців. Проте, окрім колоніального економічного визиску і гальмування розвитку української національної культури, русифікації, основний злочин полягав у фізичному винищуванні українського народу. «Протягом сорока років московський режим в Україні безупинно провадив фізичне нищення українців, – йшлося у документі, – шляхом політичного терору, організацією штучного голоду серед селянства України під час запровадження примусової колективізації, запроторенням на вірну загибель до таборів примусової праці та засланням в пустинні частини Сибіру, що означало також вірну смерть від хвороб, холоду, голоду та фізичного виснаження на тяжкій, непосильній праці. Цими нелюдськими способами московський комуністичний режим знищив до 10-ти мільйонів українців».

Завдяки політичним зверненням та меморандумам уряду УНР в екзилі до керівництва Сполучених Штатів та західноєвропейських держав, час від часу на сесіях ООН, нарадах ЮНЕСКО, засіданнях ВОЗу, Червоного Хреста та інших міжнародних об'єднань та організацій українське питання набувало публічності та вимагало реагувань з боку уряду Радянського Союзу. Якби не політична активність уряду УНР в екзилі, то репресії органів радянської влади, компартії та КДБ були б набагато агресивнішими й процеси деукраїнізації досягали б максимуму. Уряд УНР в екзилі вимагав від уряду УРСР звіту на сесії ООН як постійного члена щодо захисту національних інтересів громадян України у сфері економіки, освіти, науки, культури, наполягав перед ООН вивести УРСР з рядів членства як таку, що не захищає інтереси власних громадян.

З іншого боку, цю ж позицію уряду УНР в екзилі висвітлювали західні радіостанції. Постійно в програмах українською мовою доводили до відома громадян УРСР про реальний стан економічно-господарського та політичного життя в Радянському Союзі та про міжнародну політичну ситуацію, доносили неперекручену інформацію про дійсні показники та приховану статистику. Інформували про дисидентський рух та політичних в'язнів, нагадували про необмежену діяльність УГКЦ та УПЦ за кордоном та релігійне підпілля в атеїстичному СРСР.

Висновки. Як бачимо, завдяки уряду УНР в екзилі та українському підпіллю за залізною завісою в СРСР процеси національної ідентифікації та етнічного розвитку не згасали на тлі тоталітарної інтернаціоналізації та русифікації.

УДК 821.161.2.09

НАЦІОНАЛЬНА СКЛАДОВА ДРАМАТУРГІЇ МИКОЛИ КУЛІША

Валентина Школа,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та компаративістики
Бердянського державного педагогічного університету

Стаття базується на аналізі творів Миколи Куліша. Досліджуються національні мотиви у його п'єсах. Розглядається інтерпретація драматургом української національної ідентичності.

Ключові слова: творчість, інтелігенція, націоналізм, імперіалізм, денационалізація, національно-культурна самоідентифікація, ідентичність, етнічність, стратегія поведінки, пам'ять, зрада, історія.

The article is based upon the analyses of works of M. Kulish's. The clause the author deals with the research of national motives in creative activity of Kulish's. In the work observes the Ukrainian national identity in the interpretation of the playwright.

Key words: creativity, intellectuals, nationalism, imperialism, denationalization, national and cultural self-identification, identity, ethnicity, behavioural strategy, memory, treason, history.

Актуальність. Намагання повернутися до своєї етнічної спадщини й національної культури характерне для інтелігенції початку ХХ століття. Це був час національно-визвольних змагань. Епохальні події відобразилися у творах українських митців цього періоду. Національна складова – питома риса творчості найвизначнішого українського драматурга ХХ століття Миколи Куліша (1892-1937). На потреби звернення митців до національних питань письменник наголошував у своїх публіцистичних виступах. І незважаючи на звинувачення в тому, що він «прикипів до цієї проблеми», заявляв: «Навіть і в подальших своїх п'єсах [] я все одно буду відбивати й освітлювати національну проблему» [4, с. 460]. М. Куліш спостеріг негативні тенденції, що проявилися у кінці 20-х – на початку 30-х років і відобразив цей процес майже у всіх своїх творах.

Відмова від національної ідентичності: а) від мовної належності – «Мина Мазайло» (Мина); б) від історії – «Мина Мазайло» (Тертика, Губа). Етноісторія, за словами Ентоні Сміта, звертається до періодів «золотої доби», сподіваючись за допомогою настанов та прикладів тієї епохи відновити суспільство в майбутньому [5, с. 128]. Одним із таких періодів для українців були часи козацької держави. Але в ХХ столітті нащадки героїв не цікаві знати про подвиги своїх предків (Мазайло, Тертика, Губа); в) від релігії – «97» (97 селян дали дозвіл на вилучення церковних речей), «Прощай, село» (селяни сплячуть ікони), «Вічний бунт» (занедбана церковна споруда); г) від території – витісняються з свого простору персонажі п'єс «97», «Комуна в степах», «Отак загинув Гуска», «Прощай, село»; прагнуть укорінитися в своєму просторі, тому, відмовляючись від власної ідентичності, мімікріують «Мина Мазайло» (Мазайло-Квач-Мазайло-Мазенін), «Вічний бунт» (Гай-Гайка); у своєму просторі дозволяють висловлюватися чужинцям на кшталт: «Дивлюсь – не «Харьков», а «Харків»! Нащо, питаюсь, навіщо ви *нам* [підкреслення наше – В.Ш.] іспортілі город?» [4, с. 125]; «Ви серйозно чи по-українському?» [4, с. 140] тощо.

Націоналізм – форма «політичної релігії» з своїми власними священними книгами, літургіями, святими та ритуалами [5, с. 133]. Деякі персонажі М. Куліша сповідують інші, ніж націоналізм, ідеології, тому: а) відмовилися від своїх, здійснюють чужі ритуали герої «97», «Комуни в степах», «Хулія Хурини», «Зони», «Закута», «Патетичної сонати»; б) прагнуть синтезувати свої й чужі ритуали герої «Прощай, село» (Роман, Зосим, Пархімча), «Патетична соната» (Іван Степанович Ступай-Ступаненко), «Народного Малахія» (Малахій Стаканчик, Тарасівна); в) керуються у житті чужими священними книгами герої «Народного Малахія»; г) борються за чужі ідеали герої «Патетичної сонати»: «за Китай-город воювали» [4, с. 256] (Китай-город – район Москви – В.Ш.). «За інтернаціонал летять кулі і проти, а за Україну де? *(Кричить)*. Та постривайте! Що ж ви робите? Гей ви, що там, і ви, що тут – українці ж, що ж ви робите? Спиніться!» [4, с. 242]; д) їхні дії скеровує чужинець – петроградський робітник – «Патетична соната», партієць – «Маклена Граса»; е) у

вирішенні життєво важливих проблем покладаються на чужинців – росіян – «Мина Мазайло» (тьотя Мотя), «Патетична соната» (Андре). Легковірною, продажною і слабосилою назвав українську душу Юліан Вассиян [4, с. 211]; є) відмовляються від національного на користь інтернаціонального – «Патетична соната» (Лько), «Мина Мазайло» (Мокій).

М. Куліш відзначив таку характерну для українців рису, як брак єдності: розбраталися через дрібниці персонажі «Мини Мазайла», посварившись «за стрічку, за якийсь там стиль» [4, с. 127]. Колишній активний борець за встановлення радянської влади спостеріг імперську природу нового ладу. У «Мині Мазайлі» тьотя Мотя, яку запросили бути арбітром українці, нездатні розв'язати проблеми у власному домі, звинувачення у шовінізмі (носила біло-синьо-червоного прапора) відкидає поясненням: «під біло-синім носила червоного. Червоний зостався» [4, с. 148]. Розчарування у теперішній реальності переживають персонажі М. Куліша, прототипом яких можна назвати його самого: Пуп із «Зони», Овчар із «Закуту», Ромен із «Вічного бунту», Падур із «Маклена Граси». Відобразив драматург і притаманне українцям почуття комічного. На цій рисі національної вдачі українців наголошував автор у листі до друга від 12 серпня 1924 року [4, с. 505]. Природу цієї властивості українського характеру Олексій Дей пояснював тим, що «гумор був своєрідним духовним засобом самозахисту в умовах боротьби з різними зовнішніми нападниками та внутрішніми поневолювачами в часи гніту і лихоліть» [2, с. 5]. У комедійному ключі витримано майже всі сцени п'єс «Хулій Хурина», «Отак загинув Гуска», подано деякі епізоди «97», «Комуни в степах», «Народного Малахія», «Мини Мазайла». Тип вертепного комічного героя – українського наївного дядька – змальовано у «Зоні» й «Закуті». Персонаж М. Куліша носить ім'я свого інтермедійного прототипу – Клим, але, на відміну від успішного народного героя, у фіналі він терпить фіаско. Інтермедійних персонажів – Запорожця та шахраюватого цигана – нагадують Вишневий і Муна з «Комуни в степах». Трансформація письменником народних образів виявляється в тому, що у змаганні з чужинцем Запорожець ХХ століття зазнає поразки.

Використовував письменник й інші засоби фольклорної поетики. Більшість його драм мають в своїй основі казковий сюжет: у пошуках потрібного предмету чи стану головний герой вирушає в дорогу, пройшовши на чужій території випробування, повертається додому з предметом пошуків («97», «Комуна в степах», «Прощай, село» (Марко), але автор трансформує цей сюжет: найчастіше герой, попри всі зусилля і страждання, не виконує своєї місії («Отак загинув Гуска», «Зона» (Клим), «Закут» (Клим), «Патетична соната» (Марина), «Прощай, село» (Зосим), «Маклена Граса») або досягнуте дає результат протилежний від очікуваного («Хулій Хурина», «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Патетична соната» (Лько)), поширена модель, коли, виконавши завдання, герой розчаровується у його результатах («Зона» (Пуп), «Закут» (Овчар), «Маклена Граса» (Падур)); представлена й модель, коли герой не виконує покладене на нього завдання, не вважаючи його доцільним і справедливим («Вічний бунт»).

Висновки. Таким чином, проведений аналіз творів одного з найталановитіших українських драматургів засвідчив, що національна складова займає чільне місце у його естетиці.

Література

1. Вассиян Ю. Степовий сфінкс / Юліан Вассиян // Хроніка 2000. – 2000. – № 3 – 4. – С. 199 – 222.
2. Дей О. Народні анекдоти / Олексій Дей // Народні усмішки / Упоряд. П.Ф. Гальченка, передм. О.І. Дея. – К.: Дніпро, 1986. – 310 с.
3. Куліш М. Твори: В двох т. – К.: Дніпро, 1990 / Микола Куліш. – Т. 1: П'єси / Упор., підгот. текстів, вст. стаття та коментар Л.С. Танюка. – 509 с.
4. Куліш М. Твори: В двох т. – К.: Дніпро, 1990 / Микола Куліш. – Т. 2: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади про письменника / Упор. Л.С. Танюк. – 879 с.
5. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Ентоні Сміт. – К.: Видавництво «К.І.С.», 2004. – 170 с.

УДК 159.9

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ДУХОВНО-АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Олена Шуст,

кандидат хімічних наук, бакалавр релігійних наук, старший лаборант кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті проаналізовано психологічні й духовно-аксіологічні особливості формування національної ідентичності в Україні, зокрема роль Церкви як консолідуючого фактору, що забезпечує становлення моральних та духовних цінностей.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, психологія, самоідентифікація, нація, національна самосвідомість, духовність, цінності, релігійна ідентичність, християнство, Церква.

The article analyzes the psychological and spiritual-axiological features of formation of national identity in Ukraine, including the role of the Church as a consolidating factor in ensuring the establishment of moral and spiritual values.

Key-words: identity, national identity, psychology, self-identification nation, national identity, spirituality, values, religious identity, Christianity, Church.

Національна ідентичність – це концепт підтримування та постійної репродукції патернів цінностей, символів, пам'яті, міфів та традицій, які є складниками спадщини націй, та водночас ідентифікацію особистостей з цією особливою спадщиною, її цінностями, символами, пам'яттю, міфами й традиціями» [11, с. 30].

Формування національної ідентичності є основним фактором формування нації та однією з виразних домінант в науковому, політичному й публіцистичному дискурсах. Потреба національного самовизначення виникає в результаті глобалізаційних процесів та колізії між уявленнями громадянина й універсальними цінностями. Кризові явища національного контексту актуальні й в Україні, де процеси націєтворення знаходяться практично на початковому рівні, а одним з першочергових завдань є подолання ідентифікаційної кризи населення та активного націєтворення. Необхідність дослідження категорії «ідентичність» за словами С. Хантінгтона підтверджується тим, що «ідентичність важлива, оскільки визначає поведінку людини» [6, с. 78]. Хоча проблематиці ідентичності присвячена значна кількість праць в різних царинах наукового пізнання, варто зазначити, що розпочато дослідження цього явища саме в психології, зокрема Е. Еріксоном, З. Фрейдом, К. Юнгом.

Запровадження терміну «ідентичність» традиційно пов'язують з Е. Еріксоном. Ідентичність – це міцно засвоєний та прийнятний особою образ самої себе у всьому багатстві відношення особистості до зовнішнього світу, відчуття адекватності і стабільного володіння власним «я» в незалежності від змін «я» та ситуацій; здатність особистості до повноцінного вирішення завдань на кожному етапі її розвитку. Ідентичність передовсім – це ознака зрілої особистості [9, с. 12].

Еріксон також визначив ідентичність як почуття особистої тотожності та історичної безперервності особистості. На думку психолога, ідентичність існує на двох рівнях: 1) індивідуальному (Я-ідентичність), що передбачає ототожнене сприйняття себе і усвідомлення безперервності свого існування в часі і просторі; 2) соціальному, котрий включає сприйняття того, що інші визнають мою тотожність і безперервність. Кожен з рівнів ідентичності має два полюси: позитивний – те, якою особою повинна бути з точки зору свого соціального оточення, і негативний – те, якою особою не повинна бути. В ключі поступального розвитку важливо, щоб позитивна ідентичність переважала негативну.

Сам термін «ідентичність» походить від латинського *identifico* – «ототожнюю». Психологи визначають ідентичність як усвідомлену приналежність об'єкта (суб'єкта) до другого об'єкта (суб'єкта) як частини і цілого, особливого і всезагального [8, с. 56].

Засновник психоаналізу З. Фрейд увів в наукову термінологію поняття «ідентифікація» [7, с. 16-18], а його послідовник К.Г. Юнг – поняття колективного (трансперсонального) несвідомого, сховища прихованих спогадів, в котрих міститься досвід всієї нації. Зміст колективного несвідомого складають архетипи – універсальні мислеформи, що містять значний емоційний компонент. Архетипів багато – персона, тінь, аніма, анімус, але головним архетипом Юнг вважав «самість», тобто ідентичність. На основі теорії Юнга деякі сучасні дослідники намагаються ввести в науковий обіг поняття «несвідомий компонент національного інтересу» [10, с. 56-64].

Дослідження ідентичності в когнітивно-орієнтованій психології почалися соціальними психологами Х. Теджфелом і Д. Тернером, що випрацювали теорію соціальної ідентичності. На думку вчених, соціальна ідентичність пов'язана з категоризацією, завдяки якій встановлюється різниця між «своїми» та «чужими». Становлення ідентичності проходить три етапи. На першому відбувається соціальна категоризація (пізнання соціальної структури оточуючого світу). На другому – особа вибирає групу, котра їй підходить та вивчає правила та цінності цієї групи. На третьому етапі – в особи формується почуття тотожності з групою і вона ідентифікує себе з нею [5, с. 24].

На сьогодні ідентичність, як об'єкт наукової рефлексії, пов'язана не стільки з проблемою самоідентифікації, як з проблемою співвідношення людини в різних соціокультурних контекстах. В подібному ракурсі дана категорія виводить на фундаментальну проблему пошуку людського в людині, як єдності в різноманітті, стійкості у відносності і плінності, свободи й відповідальності тощо. Групова й особистісна ідентичності – два полюси самоідентифікації, що визначають індивідуальність людини, які неможливо категоризувати й осмислити поза соціокультурним контекстом. Єдність особистості в різноманітті її ідентифікацій досягається через інтеріоризацію властивих даних ідентифікації цінностей, формування і об'єктивізації особистісного сенсу, який впливає з психологічного механізму реалізації особистості, тобто визначає досягнення особистістю власної автентичності. Етнічна ідентичність є віднаходженням себе в нормативно-ціннісному просторі етнокультури, що вирішує проблему визначеності людини в світі. Як і у випадку особистісної ідентичності, етнокультурна ідентичність також може розглядатися як процес, що направляє інтеграцію особистості [1, с.14].

Ідентифікуючись з певною нацією, людина приймає моральні цінності, що переважають у даному суспільстві. Визначаючи цінності, створені у минулому, людина працює у руслі примноження та передання їх наступним поколінням. Держава стає цінністю лише тоді, коли створює і гарантує умови для реалізації всіх компонентів, які творять систему цінностей народу та дає шанси для розвитку кожної окремої особистості [4, с.154].

Генеza та існування сучасної форми державності тісно пов'язаний з формуванням і розвитком такого виду соціальної спільності як нація. До основних факторів розвитку нації належать: 1) спільність території проживання, що сприяє близькості і сприйняттю природних феноменів і консолідації соціальної спільності; 2) спільність економічної діяльності, що визначається однаковими ресурсами та формує подібний тип господарювання; 3) культурна єдність, що відображається в спільності мови, релігії, соціальних норм поведінки; 4) спільне етнічне походження людей (цей фактор не є вирішальним); 5) історичний досвід, відчуття спільної долі, спільного минулого, теперішнього і майбутнього; 6) спільність національної самосвідомості [5, с.34].

Національна ідентифікація, на думку М. Й. Боришевського, є не лише складовою, а й провідним чинником розвитку національної самосвідомості [1, с. 140]. Розвиток почуттів національної відповідальності (усвідомлення людиною відповідальності за сьогодення і майбуття своєї нації) та національної гідності власне забезпечується наявністю цих складових в національній самосвідомості особистості.

Феномени «національна свідомість» і «національна самосвідомість» є світоглядними орієнтаціями особистості та відрефлексованим сприйняттям людиною себе як носія національної свідомості, тому Боришевський відносить їх до духовної сфери [2, с. 38]. Духовна єдність народу зумовлюється не лише ментальністю, традицією та символами, а й аксіологічними орієнтирами, які за своїм змістом в Україні є християнськими. Людина відчуває себе спроможною мати позитивну позицію стосовно життєвих труднощів і напружень лише за умови існування певної опори. Такою опорою є християнська віра, оскільки вона спроможна дати людині орієнтацію в житті, не виключаючи при цьому (якщо віра є автентичною) жодних відчужувальних впливів. Вкрай актуальним постає завдання переосмислення своєї життєвої позиції, викристалізування системи морально-етичних та світоглядно-ідеологічних норм, свого ставлення до держави в цілому та до процесів, пов'язаних з трансформацією суспільно-політичного життя від тоталітаризму до демократії [3, с.153-154]. Тому, окрім лінгвістичного та етнічного походження серед важливих елементів національної ідентичності, варто виокремити релігію, що належить до її базових елементів. Релігія сягає мови символів, обрядів, звичаїв, що пов'язані з національною приналежністю та виражає національну ідентичність [12, с. 11-12].

З часу прийняття християнства Володимиром Великим (988 р.) Церква стала об'єднуючим, громадотворчим фактором соціальної співдії. Церковна організація зближувала суспільні верстви, встановлювала гуманне, товаристське співвідношення, засноване на християнській моралі, виступала основним чинником стабілізації громадського і суспільного життя [3, с.149-150].

Історично в багатьох випадках саме релігійна ідентичність давала поштовх формуванню виокремленого почуття етнічності і національності. Власне в Україні після розпаду СРСР релігійна ідентифікація стала помічним середником національної консолідації.

Після проголошення незалежності в Україні розпочався процес «виходження з підпілля» Української Греко-Католицької Церкви. Ідентифікація себе з УГКЦ, особливо на Західній Україні, було способом маніфестування власної ідентичності та опозиції Росії. Процес становлення української нації вимагав забезпечення необхідних для успішного здійснення мети цього процесу чинників, і, саме, УГКЦ творила умови для формування української спільноти, пробудивши національну свідомість українців [3, с. 46]. Релігія була одним з прихованих факторів, котрий найперше підтримав відроджену етнічну свідомість, а далі перенісся на вищій рівень – будовання політичного народу, стаючи засадничим визначником культурної виокремленості [13, с.11-12].

Релігійність, як доміinantна риса національного характеру, її особливий внутрішній духовний стан, спосіб її самооцінки й самодостатня система критеріїв для сприйняття усіх проявів зовнішнього світу, – стала неформальним духовним регулятором життя українського суспільства, завдяки вмінню генетично поєднати і зробити загальним надбанням внутрішні та зовнішні сторони релігійно-церковної ідеології та практики [3, с. 102].

Українська Греко-Католицька Церква, як спадкоємиця Київського християнства, і сьогодні покликана не лише сприяти відродженню вже створених нею, однак, на жаль, відкинутих тоталітарним суспільством цінностей, а й прагнути переконати суспільство покласти християнські цінності в основу його життєдіяльності [3, с.153].

Висновок. В динамічному змінному світі, де можна спостерігати невинну плінність культурних детермінант, зміни цінностей, політичних й економічних чинників, важливо встановити особисту та національну самоідентифікацію, оскільки для корабля, котрий не має орієнтиру куди плисти, жоден вітер не буде попутним. Національна ідентичність поруч з особистою ідентичністю може розглядатись як процес, що направляє інтеграцію особистості. В структурі національної ідентичності важливу функцію відіграє релігія, яка в Україні традиційно пов'язується з християнством, а Церква як інституція духовна та суспільна здатна здійснювати особливий вплив на особистість в напрямку виховання нової системи морально-етнічних цінностей та переконань, творити умови для формування української спільноти, пробудивши національну свідомість та відіграючи консолідуючу роль нації навколо державотворчої ідеї.

Література

1. Аполлонов И. А. Традиционный и посттрадиционный модуль личностной идентичности // Вестник Адыгейского государственного университета. – Вып. 2 (59). – 2010. – С. 11 - 14.
2. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві / М.Й. Боришевський // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. — С. 138 - 144.
3. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М.Й. Боришевський. – К.: Беркит, 2000. – 63 с.
4. Волинець О.О. Функціонування української греко-католицької церкви в контексті державно-церковних відносин [Текст]: дис... канд. філос.наук: 09.00.11 / Волинець О.О.; Національний ун-т «Львівська політехніка». — Л., 2003.— 210 с.
5. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика. М., 2006. – С. 34.
6. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон / пер. с англ. А. Башкирова. М., 2004. – 635 с.
7. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я». [Электронный ресурс] / З. Фрейд. – Режим доступа: <http://www.klex.ru/1as>.
8. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность. М., 2004. – 259 с.
9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – 2-е изд. – М.: Флинта, МПСИ, Прогресс, 2006. – 352 с.
10. Юнг К.Г. Об архетипах коллективного бессознательного // Юнг К.Г. Архетип и символ. М., 1991 – 98 с.
11. Smith A. Interpretation of National Identity / A. Smith // Modern Roots: Studies of National Identity. Ed. by A. Dieckhoff and N. Gutierrez. – Aldershot: Ashgate, 2001. – P. 21-56.
12. Tożsamość narodowa, jej uwarunkowania i konsekwencje. [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.is.uw.edu.pl/zaklady/zsocog/joanna/Publ/PDF/Rozdzial1.pdf>.

ТВОРИ Г. Ф. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ДОЗВІЛЛЯ ДВОРЯНСТВА ХАРКІВЩИНИ

Станіслав Щербак,

аспірант кафедри всесвітньої історії

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

У роботі висвітлено особливості літературних творів українського прозаїка Г. Ф. Квітки-Основ'яненка як історичних джерел у вивченні інтелектуального дозвілля як складової повсякдення дворянства Харківщини у першій чверті XIX ст. Аналізуються твори «Шельменко-денщик», «Француз-мажордом», «Пані Вопіюхіна».

Ключові слова: інтелектуальне дозвілля, дворянство, Харківщина, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко.

The details of literature stories by Ukrainian prosaic G. Kvitka-Osnovyanyenko as the historical sources at observation of an intellectual leisure as part of everyday life of Kharkiv's nobility in the first quarter of XIX century is studied. The stories «Shelmenko-soldier», «Frenchman-mazhordom», «Mrs. Vopyuhina» is analyzed.

Key words: an intellectual leisure, a nobility, Kharkiv region, G. Kvitka-Osnovyanyenko.

Актуальність. Літературні твори в історичних дослідженнях, присвячених проблематиці мікроісторії та історії повсякденності, виступають як важливі джерела у формуванні образу реальності через призму художньої творчості. Багато українських письменників дворянського походження залишили після себе твори, в яких зображувався побут і дозвілля поміщиків. Ці життєписи є цінними історичними джерелами, але до них слід ставитися критично і порівнювати з подіями, що мали реальне місце в конкретному історичному часі. Твори можуть носити суб'єктивний характер сприйняття письменника в описуваний період. Вивчаючи художні твори як джерела, ми аналізуємо особисті якості самого персонажа, його взаємодію з суспільством, що є важливим в дослідженні повсякденності провінційних поміщиків. Одним із класиків української літератури, який описував побут, життєві стратегії, ціннісні орієнтації своїх персонажів, був відомий письменник Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Він належав до одного з найстаріших місцевих дворянських родів і описував у своїх творах особливості побуту і дозвілля харківських поміщиків початку XIX ст. та їхній вплив на формування ціннісних орієнтацій усього соціального стану. У його творах ми знаходимо такі найпоширеніші види інтелектуального дозвілля місцевого дворянства, як читання, відвідування театру, світські розмови. Це і актуальність обраної тематики.

Історики, етнографи й філологи вивчають літературну спадщину Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, що нам може давати узагальнену інформацію з даної проблематики. Історіографію можна умовно поділити на три періоди: перший – кінець XIX ст. – 1917 – 1920 рр., другий – 1920 – 1991 рр., третій – 1991 р. – наш час. Перші наукові праці про творчість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка належали відомому етнографу М. Ф. Сумцову. Автор показав особливості побуту слобідсько-українського дворянства в творах письменника [15]. Указана робота характеризується історико-етнографічною спрямованістю. У 1920 – 1991 рр. продовжувалось вивчення творчості письменника та 1979 р. в Києві було опубліковане повне зібрання творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в 7-ми томах [4-10]. Ці джерела мають історіографічну цінність щодо зображення ціннісних орієнтацій, культурних потреб його персонажів-поміщиків, а також їх побуту, інтелектуального дозвілля, а саме їх читацьких вподобань та відвідин театру. У творах зображені деталі інтелектуального дозвілля дворянського стану. Починаючи з 90-х рр. XX ст. і по сьогодні, проблематика дослідження творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка має актуальність серед українських вчених. Про це свідчать статті харківських філологів Т. Космеда [12], Л. Мельник [14], Т. Товкайло [16], дисертації Ю. Кириченко [11], О. Ятішук [18], робота Л. Ушкалова [17], яка присвячена життю і творчості письменника. У наукових працях вчені досліджують історико-етнографічну та філологічну складову, що свідчить про різносторонність аспектів вивчення творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

Мета дослідження – проаналізувати літературні твори Г. Ф. Квітки-Основ'яненка як історичні джерела у вивченні інтелектуального дозвілля дворянства Харківщини в першій чверті XIX ст.

Поміщики були основними персонажами в творах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка. Їхніми прототипами виступало харківське дворянство. Письменник зображував дворянство як прихильників усталених традицій. Причиною формування такого образу було особисте знайомство Г. Ф. Квітки-Основ'яненка з багатьма місцевими поміщиками. Довге спостереження особливостей життя дворянського стану стало основою для написання творів.

Наприклад, у творах висвітлюється інтелектуальне дозвілля провінційних поміщиків. Серед видів відпочинку на першому місці було читання як спосіб проведення власного дозвілля в своїх маєтках. Персонажі таких творів «Пані Вопіюхіна» [5, с.311], «Виховання дівчат» [4, с.310], «Шельменко-денщик» [8, с.192], захоплювалися читанням французьких романів, книг релігійного спрямування і газет. Слід підкреслити, що релігійна література, наприклад, Євангеліє користувалося популярністю серед представниць старшого покоління дворян (пані Вопіюхіна) [5, с.311], французькими романами захоплювалися молоді дівчата (Евжепі Опецковская «Шельменко-денщик») [8, с.192], а газети, наприклад «Московские ведомости», як джерела інформації були популярні серед людей похилого віку (Кирило Петрович Шпак «Шельменко-денщик») [10, с.160]. Такі вікові та літературні уподобання пояснювалися тим, що старше покоління харківського дворянства було більш релігійне і недостатньо освічене на відміну від молоді, яка захоплювалося французькою белетристикою, і стежила за

тенденціями часу. Саме вплив французької белетристики і став причиною розповсюдження серед молодих представників дворянства «галломанії» - повального захоплення французькою культурою і мовою. Наприклад, у п'єсі «Шельменко-денцик» персонаж Евжеп Опецьковская у спілкуванні разом з російськими вживала такі французькі слова, як «mon cher ami», «bonjour », au revoir «, що перекладається» мій милий друг «, здрасуйте «, «до побачення» [10, с.202-207]. У творах «Француз-мажордом» [4, с.326-327], «Виховання дівчат» [9, с.308] Г. Ф. Квітка-Основ'яненко відтворив образи дворянської молоді та вихователів, які були одержимі французькою мовою, знання якої визначало високий статус в суспільстві [4, с.326-327; 9, с.308]. Таким чином, у творах письменника ми бачимо читацькі уподобання дворянства та комунікаційні особливості, які характеризувались користуванням у спілкуванні французькою мовою.

Висновки. Вивчивши літературні твори Г. Ф. Квітки-Основ'яненка як історичні джерела, ми прийшли до висновку, що вони містять у собі цінні факти про інтелектуальне дозвілля харківських дворян. У творах письменника міститься інформація про читання книг та газет, світське спілкування, що характеризувалось вживанням французької мови серед дворянської молоді. Отже, вивчення художніх творів видатного письменника формує перед нами картину інтелектуального дозвілля провінційних поміщиків Харківщини.

Література

1. Єфремов С. О. *От літературицини до літератури. На згадку про Г.Ф. Квітку-Основ'яненка* / С. О. Єфремов // *Книгарь*. – 1918. – № 12 - 13. – С. 685 - 692.
2. Журавльова Н. М. *Засоби вираження ввічливості слобожан у творах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка* / Н. М. Журавльова // *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди*. – Х.: Видавець Прокопенко Г.Є., 2003. – Вип.11. – Частина II. – С. 15-27.
3. Зубков С. Д. Григорій Квітка-Основ'яненко / С. Д. Зубков // *Квітка-Основ'яненко Г. Ф. / Зібрання творів у 7-ми томах*. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.1. – С. 5 - 26.
4. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. *Воспитание девиц* / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // *Зібрання творів у 7-ми томах*. – К.: Наукова думка, 1979. –Т. 2. – С. 310 - 314.
5. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. *Госпожа Вопшохина* / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // *Зібрання творів у 7-ми томах*. – К.: Наукова думка, 1979. –Т. 2. – С. 310-314.
6. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. *Дворянские выборы* / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // *Зібрання творів у 7-ми томах*. – К.: Наукова думка, 1979. –Т. 1. – С. 97 - 154.
7. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. *Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбикова, помещика в трёх наместничествах. Рукопись XVIII века* / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // *Зібрання творів у 7-ми томах*. –К.: Наукова думка, 1979. –Т.6. – С. 17 - 254.
8. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. *Пан Халевський* / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // *Зібрання творів у 7-ми томах*. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.5. – С.379 - 480.
9. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. *Француз-мажордом* / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // *Зібрання творів у 7-ми томах*. – К.: Наукова думка, 1979. –Т. 2. – С. 306 - 310.
10. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. *Шельменко-денцик* / Г. Ф.Квітка-Основ'яненко // *Зібрання творів у 7-ми томах*. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.1. – С.154 - 234.
11. Кириченко Ю. С. *Автор, оповідач, читач у структурі художньої прози Г. Квітки-Основ'яненка [Текст] автореферат дис канд.філол.наук: 10.01.01 / Ю. С. Кириченко; Харк.нац.ун-т ім. В.Н. Каразіна*. –Х.: Б.в., 2012. – 20 с.
12. Космеда Т. А. *Проблема міжкультурної комунікації в тексті Г.Ф. Квітки-Основ'яненка* / Т. А. Космеда // *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг.ред. проф. Л. А. Лисиченко / Харк.держ.ун-т ім. Г. С. Сковороди*. –Х.: Видавець Прокопенко Г.Є., 2004. – Вип.11. – Частина 1. – С. 23 - 28.
13. Лімборський І. В. *Теоричість Григорія Квітки-Основ'яненка: Генеза художньої свідомості, європейський контекст, поетика [Текст] / І.В. Лімборський*. – Черкаси.: Брама Україна, 2007. – 107 с.
14. Мельник Л. В. *Народні корені Квітичного слова / Л. В. Мельник // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг.ред. проф. Л. А. Лисиченко / Харк.держ.ун-т ім. Г.С. Сковороди*. –Х.: Видавець Прокопенко Г.Є., 2004. – Вип.11. – Частина 1. –С. 45 - 55.
15. Сумцов Н. Ф. *Слободско-украинское дворянство в произведениях Г. Ф. Квитки*. / Н. Ф. Сумцов // *Киевская старина*. – 1884. – № 6. – С. 201 - 209.
16. Товкайло Т. І. *Слободжанський діалект – основа творчої скарбниці Г.Квітки-Основ'яненка* / Т. І. Товкайло // *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг. ред.. проф. Л.А. Лисиченко / Харк.держ.пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди*. –Х.: Видавець Прокопенко Г.Є., 2004. – Вип.11. – Частина I. – С. 55-58.
17. Ушкалов А. В. *Григорій Квітка-Основ'яненко / А. В. Ушкалов*. – Х.: Фоліо, 2012. – 120 с.
18. Ятищук О. В. *Побут та звичаї українського народу в творчості Г.Ф. Квітки-Основ'яненка [Текст]: автореферат дисканд.іст.наук: 07.00.05 / О. В. Ятищук*. – Львів., 2009. – 18 с.

УДК [37.018.1 : 37.011.31] (477) «18»

ДОМАШНІЙ УЧИТЕЛЬ ТА ДОМАШНЯ ВЧИТЕЛЬКА: ЕКСКУРС У ПРОСТОРИ І ЧАСІ

Галина Яковенко,

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Висвітлено особливості особового складу домашніх учителів у ХІХ в Харківському та Одеському навчальних округах. З'ясовано особливості та професійні характеристики цієї групи педагогічних працівників.

Ключові слова: домашні учителі, Харківський та Одеський навчальний округ, домашні учительки.

The tutors' personnel features are reflected of XIX century in Kharkiv and Odesa educational districts. The personal and professional descriptions of this group of pedagogical workers are found out.

Keywords: tutors, Kharkiv and Odesa educational districts.

Актуальність. Образ головної дійової особи в домашній освіті в Україні: яким він був? У першій половині XIX ст. це був чоловік, переважно дворянського походження. Інколи це були міщани або особи духовного стану. Отримання свідоцтва домашнього вчителя дещо підвищувало соціальний статус його носіїв. Серед домашніх учителів було багато представників іноземних держав – як тоді вони називалися – піддани, або місцевих мешканців іноземного походження. Усі вище названі особи добре знали іноземну мову, бо вона була їх рідною. Місця компактного проживання іноземців – губернські центри, серед яких були і центри навчальних округів – Харківського, Київського, Одеського. По кількості іноземних громадян лідирував Одеський навчальний округ. Німці (колоністи), французи, англійці, греки, італійці – це далеко не повний перелік – навчали предметам своєю мовою, а також російською. Місцеві учителі найбільше викладали російською та французькою. Громадяни іноземного походження та іноземні піддани виявляли більшу активність щодо набуття педагогічної професії. Можна припустити, що навчання дітей у приватних будинках було єдиним джерелом матеріального забезпечення. Рівень загальної освітньої підготовки дозволяв здобути свідоцтво домашнього вчителя декількох предметів, бо добре знали іноземну мову, були її носіями.

Щодо життєвих стратегій, то саме матеріальний чинник спонукав чоловіків (вони складали більшість) до пошуку роботи домашнього вчителя. Вони суміщали основну роботу з додатковим прибутком. Здобувачами посад домашніх учителів були представники нижчих чиновницьких рангів, неодружені жінки, удови та небагаті дворяни. Щодо освітніх стратегій, то домашні учителі намагалися отримати дозвіл на викладання декількох предметів, найчастіше – це комбінація з російської та французької мов. Все ж таки більшість домашніх учителів намагалася надавати повний обсяг початкових знань. Універсальний набір предметів підвищував конкурентоспроможність домашніх учителів на ринку праці. За цими фактами «проглядається» процес зубожіння дворянства та пошуки ним інших або додаткових джерел прибутку, а може й існування.

У Харкові навколо університету та стрімко розвиваючої промисловості також були іноземці – німці, французи, бельгійці, греки. Вони групувалися навколо своїх храмів, що ставали також освітніми осередками. Заможні іноземці залучали домашніх учителів до навчання своїх дітей. Представники багатих дворянських родин запрошували студентів і випускників університетів навчати різним предметам дочок і синів, для яких освіта була і показником статусу, і шляхом до цивільної чи військової кар'єри. Випускники університетів часто працювали домашніми учителями – чи за основним заняттям, чи суміщаючи з іншими. Попит на їх освітні послуги був великим. Навіть викладачі університетів часто зверталися до індивідуального навчання, як до джерела додаткового прибутку. Дворяни, втрачаючи звичні джерела існування, обирали для себе педагогічну діяльність. Знання, необхідні для цього, вони також отримували за допомогою домашньої освіти. На прикладах професорів Імператорського Харківського університету можна переконатися у популярності домашнього навчання. Т.Ф. Степанов, професор політичної економії на третій рік навчання в університеті (1815) потрапив на роботу до будинку одного поміщика наглядати за його сином, який навчався у повітовому училищі. Домашній учитель знаходився на повному матеріальному забезпеченні та отримував 300 рублів. Так він закінчив курс університетської освіти [5, с.41]. Повернувшись до Харкова наприкінці літа, найняв собі квартиру та жив на кошти, що залишилися від попередніх років, проведених при дітях поміщика [5, с.42]. І.О. Сливицького, ад'юнкта кафедри загальної історії складне матеріальне становище змусило суміщати навчання в університеті, «здобуваючи утримання та квартиру», з приватними уроками. Гідно подолавши труднощі, він закінчив у 1828 р. етико-політичний факультет зі ступенем кандидата [3, с.267]. За спогадами М.М. Ковалевського про викладача університету П.П. Цитовича, той «пройшов гімназію та університет, утримуючи себе уроками» [5, с.52]. Суміщаючи ці заняття, він мав можливість і навчатися, і задовольняти життєві потреби. Отже, заняття домашнім навчанням допомогло подолати матеріальну скруту та здійснити свої професійні плани.

Заслужують на увагу погляди щодо домашнього навчання самого В. Н. Каразіна, який одержав освіту спочатку в Кременчуцькому, а потім у Харківському приватних пансіонах, щодо домашнього навчання та виховання. Він намагався прищепити своїм дітям міцне та здорове, практичне та патріотичне ставлення до таких інституцій, як Батьківщина та суспільство. Відомий громадський діяч вважав, що сформувані такі риси особистості можливо лише у державних школах [2, с.127]. До французьких гувернерів і домашніх учителів він ставився досить глузливо. У родинному колі В. Н. Каразін сперечався із дружиною про переваги громадського виховання. Але йому прийшлося, перебуваючи як у с. Кручику, так і в Санкт-Петербурзі, віддаючи данину моді, запрошувати гувернерів іноземного походження. Прийшлося підшукати для дітей учителя-француза, з найкращими рекомендаціями та з погодинної платою. Учитель Шевальє на урок історії приніс напіврозважальну книгу із назвою «Парижанин живий і не хоче жити без пригод». Син Вася, який уже вивчав історію за підручником Кайданова, повинен був його залишити. Уклінно дякуючи, В.Н. Каразін заплатив домашньому учителю десять карбованців за урок та відмовився від його послуг [2, с.128]. Так він відмовився виховувати французький патріотизм, а вимагати від француза глибоких знань вітчизняної історії, було б вкрай недоречно. Перекоаний у правильності своїх поглядів щодо навчання та виховання, В.Н. Каразін розгорнув громадський рух щодо створення університету.

У другій половині XIX ст. чоловічі образи домашніх учителів змінюються на жіночі. Із поступовим поширенням жіночої середньої освіти підготовка домашніх учителів продовжувалася в інститутах шляхетних дівчат (їх вихованки уже у першій половині XIX ст. виконували учительські обов'язки),

відбувалася в спархіяльних училищах та гімназіях з педагогічними класами. Професійна діяльність домашніх учительок відбувалася у школах різного відомчого підпорядкування – церковнопарафіяльних, міністерських, земських. Домашні учительки зі своєю початковою педагогічною освітою складали основний контингент педагогів у масових школах, навчали найбільш необхідних, бо й самі походили з незаможних станів населення. Індивідуальне навчання захищалося привілеєм заможних, там також працювали домашні учителі – і чоловіки, чисельність яких серед домашніх учителів поступово зменшувалася, і жінки, які все більше намагалися працевлаштуватися. Чоловіки не зникають з педагогічної ниви, вони обіймали місця у чоловічих середніх навчальних закладах – училищах, гімназіях. На прикладі м. Харкова можна прослідкувати національну належність здобувачок вакансій домашніх учительок. Найбільше охочих працевлаштуватися було серед росіянок, за ними – німкені та французьки. За попитом на першому місці – росіянки, на другому – жінки з німецької общини – наявність середньої освіти надавала можливість їм претендувати на вакансії. Серед загальної кількості кандидаток на роботу домашньої вчительки вони складали у різний час (друга половина – кінець XIX ст.) від 22% до 31%. Щодо німецьких підданих, то їхня кількість складала за переписом 1897 р. 125 чоловіків та 128 жінок та відповідно 98 чоловіків та 99 жінок тих, хто народилися у Німеччині. Приблизний відсоток жінок, які займалися педагогічною роботою і бажали працевлаштуватися – 21% (станом на 1897 р. записалося для одержання роботи 48 осіб). Отже, п'ята частина кількості осіб жіночої статі німецького походження займалася педагогічною діяльністю.

Д.І. Багалій, характеризуючи становище харківських французів, підкреслив, що вони розподілені на два земляцтва – етнічних французів та франкомовних, останнє, головним чином складали гувернантки і бонни [1, с.142]. Посилаючись на матеріали перепису 1897 р. дослідник навів дані про те, що в місті мешкало 80 чоловіків та 161 жінка французької національності [1, с.142]. У таблиці XI матеріалів цього ж перепису наведено чисельність іноземних підданих відповідно 62 особи чоловічої статі та 136 жіночої [4]. Далі за переписом 1897 року чисельність французів у м. Харкові становила: ті, що народилися у Франції (частина з них могла прийняти російське підданство) відповідно 37 чоловіків та 88 жінок (табл.VII) [4]. Отже, кількість осіб жіночої статі, а саме вони нас цікавлять, було вдвічі більше, ніж чоловіків. Саме ці жінки були претендентками на здобуття місць гувернанток і бонн. У 1897 р. записалося для одержання місць 37 французенок, тобто від загальної кількості французенок, мешканок Харкова, це складало приблизно 17%. Таким чином, кожна шоста жінка виконувала педагогічні обов'язки. Можна також зробити висновок про наявність трудової еміграції серед французенок – жінки приїздили на роботу на певний час і не змінювали свого підданства. Порівнявши кількість одержаних місць із чисельністю здобувачок іноземного походження, можна припустити, що не всі вони знаходили роботу взагалі та довготривалу, зокрема. Перевагою у працевлаштуванні користувалися російські гувернантки, учительки та бонни, які мали широкую спеціалізацію.

Висновки. Проаналізувавши динаміку плинності кадрів у жіночих гімназіях видно, що знайти посаду у навчальному закладі було досить проблематично. У жіночих гімназіях учительки зі званням «домашньої» складали більше половини від усього особового складу педагогічного колективу. Це свідчить про те, що ця частина учителів тривалий час обіймала посади, не змінюючи місця роботи. Домашні учительки зверталися до керівництва гімназій, готові очікувати звільнення будь-якої посади. Тривалий педагогічний стаж переважної більшості домашніх учительок свідчить про те, що вони присвячували своїй роботі значну частину життя. Крім покликання, матеріальні причини (також пенсійне забезпечення) спонукали міцно триматися за посаду, не роблячи перерви на влаштування особистого життя. Серед ветеранів праці – вдови та неодружені жінки. Проміжний та підсумковий аналіз списків домашніх учителів, які працювали у гімназіях, показав, що професійна група домашніх учителів мала дуже низький рівень трудової мобільності. Стосовно професійної мобільності, то учительки підвищували свій кваліфікаційний рівень дуже рідко та мали початковий рівень педагогічної освіти. Очевидно, він цілком задовольняв вимогам до педагогічної підготовки. Вік працюючих переважно становив більше 30 років. Щодо соціального стану, то домашніми учительками були не тільки представниці місцевого дворянства, хоча їх була більшість. Місцеві дворянки із відомих сімей активно займалися освітньою діяльністю. Представниці міщан, купців та родин священиків, маючи свідоцтво домашньої учительки, також займалися педагогічною діяльністю.

Література

- 1.Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования.1655-1905/ Д. И. Багалей. – Х.: 1912.–Т. 2. – 973 с.
- 2.Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования 1805 – 1905 под. ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалей; Вступ. статья Т.Г. Павловой. – Х.: САГА, 2007. – 45, 168, 390, XII с.
- 3.Данилевский Г.П. Украинская старина. Материалы для истории украинской литературы и народного образования. Харьковские народные школы 1732–1845/Г.П. Данилевский. – Х.: Изд. Заленского и Любарского, 1866. – 404 с.
- 4.Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897, XLVI. Харьковская губерния. Издание Центрального статистического комитета министерства внутренних дел, 1904. – 298 с.
- 5.Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2-х тт. Т.1/Уклад. Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко, В.І. Кадеєв, С.М. Куделько, Б.К. Мигаль, С.І. Посохов; Вступ стаття В.Ю. Іващенко; Науковий редактор С.І. Посохов. – Харків: САГА, 2008. – 540 с.

РОЛЬ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД СИСТЕМНИХ ЗМІН

УДК 37. 477

РОЛЬ ТВОРЧОЇ, КУЛЬТУРНОЇ, ДУХОВНОЇ, МИСТЕЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Виксюк Натаалія,

асистент кафедри образотворчого мистецтва та реставрації імені Миколи Фіголя
Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті проаналізовано значення та роль творчої, культурної, духовної, мистецької інтелігенції України у формуванні, становленні та розвитку України як незалежної держави.

Ключові слова : інтелігенція, інтелектуали, творча інтелігенція, Україна, мистецтво, системні зміни, реформи, незалежна Україна .

The article analyzes the importance and role of the creative , cultural , spiritual , artistic intelligentsia of Ukraine in the formation, establishment and development of Ukraine as an independent state .

Keywords: intellectuals , intellectuals , intellectuals , Ukraine , art , system changes , reforms, independent Ukraine.

Актуальність. Протягом століть український народ розвивався в надзвичайно несприятливих умовах, адже імперські й тоталітарні режими економічно, соціально, морально, психологічно сприяли поширенню комплексу культурної неповноцінності української нації або ж безпосередньо руйнували її духовні та культурні структури. Проте, пройшовши всі віхи історичних випробувань, український народ засвідчив свою міць та спроможність зберегти потенціал до розвитку навіть у найнесприятливіших обставинах. Розпад Радянського Союзу і крах комуністичної системи ознаменували початок нової історичної доби в геополітичних, суспільних, економічних і культурних процесах цілого світу. Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. розпочався новий етап розвитку українського суспільства. Україна стала суверенною демократичною державою, в житті якої почалися радикальні зміни та реформи. В українському суспільстві склалася нова соціокультурна ситуація, яка характеризувалася іншими соціально-економічними умовами, формами власності, характером стосунків між людьми, соціальною структурою, системою цінностей, культурним та духовним відродженням нації. У державі почали відбуватись нові істотні позитивні зміни у всіх сферах суспільного життя, каталізатором до яких стала інтелігенція [3, с. 435]. Джерелом натхнення та протидією всім несприятливим умовам стала культурна, творча, духовна та мистецька українська інтелігенція, яка підтримувала творчі сили українського народу та стимулювала його до динамічного розвитку. Вона відіграла та продовжує відігравати одну з найважливіших ролей у творенні України як держави, а також репрезентує її на міжнародній арені, як країну надзвичайно талановитого соціуму й державу необмеженого потенціалу.

Завдяки докорінним змінам у відносинах між державою і церквою, які гарантувалися Конституцією України, задекларованого в ній принципу свободи совісті та віросповідання, та із виходом церкви із підпілля, духовна інтелігенція набула нових можливостей для розвитку, що стало вагомим поштовхом для відродження моральності українського суспільства в цілому, його оздоровлення та повернення на засади християнського розвитку, а також стимулювало до розвитку його культурного та мистецького потенціалу [4, с. 265-289]. Поштовх до розвитку отримало і християнське мистецтво у різноманітних його проявах, відновлювались духовні християнські святині, розбудовувались нові храми, монастирі, активно розвивалося сакральне мистецтво: іконопис, фреска, мозаїка, вітраж, народна ікона, що позитивно впливало на культурне та духовне відродження українського народу та на його самоідентифікацію. Важливу роль у цьому процесі відігравали монаші спільноти, зокрема сестри Чину Святого Василя Великого, які пріоритетно займались культурно-просвітницькою діяльністю, робили свій вагомий внесок у збереження пам'яток української культури та у відродження християнського мистецтва України [9, с.533].

Мистецька інтелігенція зробила свій вагомий внесок у процес формування свідомості українського соціуму, яка з моменту здобуття Україною статусу незалежної держави, мала можливість вільно творити, не відчуваючи тоталітарного удушення творчого потенціалу, що мало місце у радянські часи. Художники О. Заливаха, І. Марчук, М. Бідняк, В. Задорожний стали лауреатами Державної премії ім. Т. Г. Шевченка за цілу низку своїх шедевральних робіт та презентували Україну на міжнародній арені, роблячи свій вагомий внесок у створення позитивного іміджу держави як високорозвиненої та глибоко-духовної [10, с.2-5]. Культурна інтелігенція усвідомлювала значну роль освіти, необхідність її реформування та підвищення ролі освічених кадрів у житті України. В. Кремень, В. П. Андрущенко, М. Ф. Степко, наголошуючи у своїх працях, виступах й публікаціях на важливій ролі української освіти, що повинна б не лише постійно адаптуватися до соціально-економічної ситуації в державі, але й випереджати ці процеси, формуючи їхню сутність і кадрове забезпечення [11, С.5].

Відбулась активізація гуманітарної інтелігенції України, особливо в період першого десятиліття незалежності, яка проявлялася в організації та проведенні великої кількості конференцій, семінарів, симпозіумів. Під час цих заходів та в деяких наукових публікаціях гучно звучали голоси прихильників ідеї зростання ролі інтелігенції у житті суспільства. Це питання ставилося у першу чергу у зв'язку з потребою освіти населення. Наголошувалося також на необхідності «гармонізувати знання та віру»,

«попередити незворотні деформації в менталітеті як локальних спільнот, так і цивілізацій в цілому, а головне — у відродженні і постійному збагаченні вищих моральних ідеалів і життєвих пріоритетів»[1, с.10]. Почали відбуватись позитивні зрушення в системі середньої освіти, у школах урізноманітнилися навчальний процес, появлялися перші авторські школи. Особливий розвиток отримали нові види середніх навчальних закладів з ранньою профілізацією — гімназії, ліцеї. Спостерігався початок реформування системи вищої освіти. Для підвищення її рівня була введена система акредитації, найбільші навчальні заклади отримували статус національних. Крім державних, з'явилася велика кількість комерційних вузів, як наслідок кількість вищих навчальних закладів в державі зросла практично вдвічі [6, с. 6]. Відбулися позитивні зрушення і для творчої інтелігенції. Завдяки зникненню державного контролю, розширилися можливості гастрольної діяльності. Однак, багато театрів, творчих колективів через скорочення державного фінансування потрапляли у складні ситуації. Відбулося, з одного боку, усвідомлення необхідності їх підтримки органами влади, в тому числі місцевої, з іншого боку, йшов пошук спонсорів та меценатів [12, с. 412-415].

Нові можливості відкривалися і перед українською культурою у зв'язку із формуванням в Україні громадянського суспільства. Новий громадський (так званий «третій» — на відміну від перших двох — державного та комерційного, бізнесового) суспільний сектор — це сума недержавних неприбуткових організацій, які сьогодні вже здатні впливати на хід суспільних, культурних процесів. За роки будівництва нової держави виникли десятки громадських об'єднань, що презентували інтерес різних національностей і відроджували їх культуру, мову, звичаї та традиції. У Криму, Закарпатській, Донецькій, Одеській областях були розроблені програми задоволення духовних потреб національних меншин. У Закарпатті створено центр словацької, угорської, німецької культур. У Києві та в інших містах відкрито бібліотеки єврейської, польської культур, тюркомовних народів та української діаспори [12, с. 235-243]. Безперервний культурний потенціал несли у собі творчі колективи, діячі мистецьких жанрів, які активно поширювали у світі українську культуру. Проводилися різноманітні українські фестивалі, завдяки яким в Україну прибували гості із США, Канади, Нідерландів, Франції, Німеччини, та інших прогресивних країн світу. Фестивалі зав'язували творчі контакти, які були надзвичайно корисними для розвитку українського мистецтва та культури [2, с.154-213]. Активно пропагують у світі історію та культуру нашого народу діячі української діаспори. Великими тиражами вийшли дослідження з історії українського народу О. Субтельного, О. Прицака, Т. Гунчака, А. Жуковського.

Незалежна Українська держава стала запорукою вільного розвитку літератури. Насамперед слід наголосити, що в Україну почали повертатися твори заборонених тоталітарним режимом письменників, поетів зі світовим ім'ям: Івана Багряного, Уласа Самчука, Євгена Плужника, Євгена Маланюка, Олега Ольжича, Олександра Олеся, Олени Теліги, Зеновія Красівського, Богдана-Ігоря Антонича та ін. [8, с.1]. З'явилися неупереджені твори молодих українських літераторів, серед яких виділялися П. Селецький, О. Орос, О. Виженко, П. Кралюк, С. Українець, В. Мастерова, І. Римерук, О. Здобужко, В. Герасим'юк. Сучасна літературна молодь замислюється над етіологічними проблемами української душі крізь призму відновлюваної етногенетичної пам'яті. Так, в історіософській ліриці П. Селецького («Новітня казка про Івана Побивана» та ін.), С. Українця («Плач полонянок», «Сповідь і спокута Петра Калнишевського»), О. Чекмишева («Ворог», «Мазепа») та в інших творах стали відчутними досить жорсткі неореалістичні інтонації. Історія для цих авторів не предмет захоплення, а суворий урок, без засвоєння якого неможливе самоствердження українства як повноправного володаря свого життя [7, с.5]. Плідно працювали в українській літературі давно визнані майстри слова І. Драч, В. Крищенко, І. Калинець, М. Луків, Р. Іваничук, П. Перебийніс, Р. Федорів, Є. Сверстюк, В. Захарченко та багато інших майстрів слова.

Всяляє націю також і українське кіномистецтво. Зокрема, це проведення у березні 1995 р. у Москві кіновернісажу «Нове українське кіно», де були показані стрічки як знаних режисерів — М. Ілленка, В. Дахна, М. Мащенко, А. Сирих, так і молодих талановитих постановників — С. Маслобойщикова, В. Кастеллі, О. Чорного, В. Домбровського та ін. На екранах з'явилися фільми талановитих режисерів О. Бійми «Казка», «За ніччю день іде»; В. Артеменка «Ой, на горі калина», «Солдатські вдови», «З матір'ю на самоті». Знято ряд короткометражних картин режисерів-початківців О. Чорного, В. Домбровського, І. Миленка, Н. Андрійченка та ін. [5, с.2-6]. У вересні 1997 р. у Парижі демонструвався кінофільм київського режисера В. Криштофовича «Приятель покійника». Ця стрічка була показана на Канському кінофестивалі.

Висновки. Культура, творча, духовна й мистецька інтелігенція стала джерелом розвитку та становлення України як суверенної незалежної держави, попри всі виклики та несприятливі обставини, симулюючи позитивну поступову її трансформацію у європейську державу [6, с. 476-564]. Піднесення української культури, мистецтва, духовності в умовах незалежності, просування її до європейського просвітницького рівня неминуче тому, що український народ протягом віків створив самобутні цінності, які щедро вкладає у світову скарбницю цивілізації. Маємо надію, що і надалі зростатиме роль інтелігенції у державотворчих процесах, формуванні єдиного духовного простору, утвердженні гуманістичних цінностей, національної самосвідомості та патріотизму нашого народу, а Україна виходитиме на новий якісний рівень європейської держави.

Література

1. Астахова В. И. *Образование в системе социальных ценностей современного мира* // Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності: Збірник наукових тез (за матеріалами XV Харківських політологічних читань) / Астахова В. И. // Харків: НЮАУ. – 2004. – С. 10.
2. Про пам'ятна книга Гімназії Сестер Василянок у Львові [Текст] / Гімназія Сестер Василянок (Львів). - Львів : Основа. Ч. 3 / ред. І. Гургула. - [Б. м.] : [б. в.], 1995. - 272 с.

3. Грінченко Г. Хрестоматія по історії світової культури. / Г. В. Грінченко // М.: Юрайт, 1998. – 669 с.
4. Грушевський М. Нарис історії українського народу. / М. С. Грушевський // К.: Либідь, 1991. – 398 с.
5. Журавський В. Вища освіта як чинник державного розвитку // Урядовий кур'єр / Журавський В. – 2003. – №34. – С. 6-10.
6. Історія української культури / За загаль. ред. І. Крип'якевича. – 4-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 2002. – 656 с.
7. Кремень В. Г. Стан і шляхи вищої освіти України // Університетська освіта країни ХХІ століття: проблеми, перспективи, тенденції розвитку. Міжнародна науково-практична конференція / Кремень В. Г. // Харків. – 2000. – С. 5.
8. Культура України ХХ – початку ХХІ століття. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://intranet.tdmi.edu.ua>.
9. Надопта А. Діяльність Северини Париль'є ЧСВВ по збереженню пам'яток української культури / А. Надопта. // Народознавчі зошити. – 2011. – С.533.
10. Особливості розвитку української культури в другій половині двадцятого століття [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://osvita.ua/unz/reports/culture/11371/>.
11. Роль гуманітарної інтелігенції України в кін. ХХ — поч. ХХІ ст. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.stattionline.org.ua/histori/114/21238-rol-gumanitarno%D1%97-inteligenci%D1%97-v-ukra%D1%97ni-u-kinci-xx-pochatku-xxi-st.html>.
12. Україна: проблеми самоорганізації. [В 2 т.] / В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко. К.: Промінь, 2003 – Т. 1. Критика історичного досвіду. – 384 с. ; Т. 2. Десятиріччя суспільної трансформації. – 464 с.

УДК 811.161.2'27

РОЛЬ ТВОРЧОСТІ О. ЗАБУЖКО В ПРОЦЕСІ ДЕРУСИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Наталія Карікова,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
та мовної підготовки іноземних громадян

Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця

Розглянуто роль сучасної творчої особистості в процесі знеросійщення української титульної нації. Увагу приділено постаті найпопулярнішої української письменниці сучасності – Оксани Забужко.

Ключові слова: дерусифікація, знеросійщення, письменниця О. Забужко, українська літературна мова.

This article considers the role of modern creative person in the process of derussification of Ukrainian titular nation. The attention is paid to the figure of most popular Ukrainian writer of our time – O.Zabuzhko.

Key words: derussification, writer O. Zabuzhko, the Ukrainian literary language.

Актуальність. Безумовно, Оксана Забужко є яскравим представником сучасної творчої інтелігенції, що через свою письменницьку діяльність послідовно й свідомо, крок за кроком, намагається зазнайти пересічних українців з їх справжньою історією. Її називають найвпливовішою українською письменницею сучасності. Початок активної діяльності О. Забужко припадає на 1985 рік, коли в київському видавництві накладом усього 500 примірників вийшла її перша книга – лірична збірка «Травневий іній». А далі були нові книжки, поетичні та прозові, серед яких можна назвати «Диригент останньої свічки» (1990), «Польові дослідження з українського сексу» (1996), «Сестро, сестро» (2003); «Музей покинутих секретів» (2009), що принесли їй світове літературне визнання. Так, про останній її твір – роман «Музей покинутих секретів» – відомий український публіцист і дисидент Л. Плющ сказав: «Своєю масштабністю, багатожетністю, багатоголоссям, глибиною проникнення в душі людей, у трагедію скаліченої людини й нації «Музей» на десятиліття без сумніву стане проблемою й предметом гуманітарних наук. І вимагатиме від україністики суттєвого підвищення її рівня» [5]. Будучи за освітою філософом (у 1987 р. вона захистила дисертацію «Естетична природа лірики як роду мистецтва» на звання кандидата філософських наук), О. Забужко написала значну кількість філософсько-літературознавчих праць, як-от: «Дві культури» (1990); «Шевченків міф України» (1997); «Філософія Української ідеї та європейський контекст: франківський період» (1992); «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2007) та ін. Широко відома вона й своїми публіцистичними працями, наприклад: «Дві культури» (1990); «Хроніки від Фортінбраса» (1999); «Репортаж із 2000-го року» (2001); «Let my people go. 15 текстів про українську революцію» (2005); «З мапи книг і людей» (2012); «Український палімпсест» (2014) та ін.

Чи не першою письменницею одразу ж відгукнулася на події Революції Гідності 2013-2014 рр., видавши «Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву» (2014). Через свою багатогранну творчість, а також активну громадянську позицію (згадаймо її численні інтерв'ю на телебаченні та радіо, періодичне читання публічних лекцій для широких мас, участь у громадських проектах як в Україні, так і поза її межами і т. ін.) О. Забужко береться розв'язувати важливі для нас, українців, питання: Хто ми насправді? Які ми? Що ми знаємо про себе? Адже, на її думку, проблема сучасних українців полягає в тому, що здебільшого ми не знаємо і не хочемо знати своєї справжньої історії. Так, авторка згадує, що працюючи над романом «Музей», головною темою, «яка мене вела при написанні книги» була, «беззбройність безпам'ятного перед майбутнім, яка є прокляттям українського суспільства»[3]. Оця колективна непам'ять, що її більшовики насаджали на українських землях репресіями та голодом, дається взнаки і сьогодні. Саме тому процес дерусифікації, що сьогодні тільки-но набирає обертів, є надзвичайно важливим і вкрай потрібним для завершення проекту «Успішна Україна».

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» В. Бусела трактує *дерусифікацію* як усунення русифікації [1, с. 288]. Знаходимо й ширше тлумачення: «*Дерусифікація*, знеросійщення – це процес чи державна політика у різних державах чи певних їх частинах, спрямовані на відновлення автохтонними народами (переважно титульною нацією) ознак національної ідентичності: мови, культури, історичної пам'яті, втрачених унаслідок русифікації» [2].

Як відомо з історії української мови, на початку 20-х років минулого століття вже були спроби дерусифікувати, або українізувати (поширеніший під ту пору термін) українське суспільство. Тоді процес українізації заторкнув усі сфери суспільного життя: українською мовою мав заговорити чиновницький апарат (претенденти на посаду держслужбовця мали скласти іспит з української мови!), армія, наука й освіта, театр, церква. Фахівці називають період від 1923 до 1929 років добою небувалого розвою української літературної мови, що відбувся природним шляхом. Проте, як ми знаємо, він був припинений більшовиками насильницькими методами, які за будь-яку ціну (навіть ціною фізичного знищення частини української нації, про що свідчить штучний голодомор на Україні в 1932-1933 рр., визнаний 24 країнами світу як геноцид українського народу) намагалися побудувати комуністичне суспільство з єдиною мовою спілкування – російською. Великодержавна мовна політика Москви призвела до виникнення в Україні соціального прошарку «безмовних» людей, яких О. Забужко у своєму есе «Мова і влада» (1990) назвала «ментально кастрованими» [4, с. 118-119].

Показово, що ще на поч. 1990-х років О. Забужко як літератор, а отже людина, що безпосередньо працює «з мовою і в мові», почала бити на сполох, тому що під ту пору в Україні склалася жахлива лінгвістична ситуація, коли українське слово почало гинути й вимирати [4, с. 102]. У вже згаданому критичному нарисі вона зазначила: «По суті, національна мова – чи не єдина абсолютно неборна нематеріальна даність, із форм якої душа негодна вийти так само, як із «приділеного» їй тіла: словом структурується все наше внутрішнє життя, від мислення до сновидінь, і не дарма прагнення прибрати до рук цей «психічний зонд», невідпорне знаряддя контролю за людиною () – прагнення узурпувати право на вноормування мови притаманне вській владі, знаній в історії людства» [4, с. 105]. Тому так важливо сьогодні дбати про рідну мову, плекати й захищати її, бо ті політики, що спекулюють мовним питанням, мовляв: «Яка різниця, українською мовою говорити чи російською? Ми і так один одного прекрасно розуміємо», насправді не розв'язують проблеми, а навпаки, провокують нові соціальні вибухи.

Висновки. Трагічні сторінки нашої справжньої історії ми, українці, повинні знати, щоб більше ніхто не міг відібрати у нас нашої мови, нашої культури, нашої землі. І безперечно, роль нашої творчої інтелігенції, яскравим репрезентантом якої сьогодні є Оксана Забужко, в процесі дерусифікації, або ж виходу з колективної непам'яті надзвичайно важлива і як ніколи на часі.

Література

1. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Дерусифікація [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki].
3. Забужко О. Про секс у криївці, розвал ГУЛАГу унівцями і тотальну забудькуватість українців (інтерв'ю) [Електронний ресурс] / Забужко О. // Режим доступу : http://texty.org.ua/pg/article/solodko/read/19459/Zabuzhko_pro_seks_u_kryjivci_rozval_GULAGu.
4. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2009. – 352 с.
5. Плющ Л. Чари з країни 03 [Електронний ресурс] / Л. Плющ. – Режим доступу : http://litakcent.com/2010/01/25/chary-z-krajinyoz.html (12.01.2013)

УДК 78.071.1(477)»1914/1919»Н.Нижанківський

ФОРМУВАННЯ МИТЦЯ НА ТЛІ ВОЄННОЇ ДОБИ: НЕСТОР НИЖАНКІВСЬКИЙ

Наталія Кобрин,

кандидат історичних наук, викладач Львівської середньої спеціалізованої музичної школи-інтернату ім. С. Крушельницької

Композитор і піаніст Н. Нижанківський належить до стрілецького покоління митців, творчість яких формувалася в умовах національно-визвольних змагань початку ХХ ст. та воєнного шляху в Українській Галицькій армії. У статті розглянуто маловідомий період життя музиканта в роки Першої світової війни та вплив цих подій на його композиторську творчість.

Ключові слова: Н. Нижанківський, Перша світова війна, музична творчість.

The composer and pianist N. Nyzhankivsky belongs to a generation of Ukrainian artists marked by the rise of the national liberation movements of the early twentieth century. Formative to their outlook was their military service with the Ukrainian Sich Riflemen during World War I and the Ukrainian Halytska Army of the short-lived West Ukrainian People's Republic of 1818-1919. The article examines a little-known period of Nyzhankivsky's life at the time of his military service during World War I and its impact on his work.

Key-words: N. Nyzhankivsky, World War I, musical works.

Актуальність. «Недоспівана пісня» - такими словами сучасники означили творчість Н. Нижанківського, композитора, піаніста, одного з чільних представників української культури міжвоєнних років минулого століття. Його життя і творча діяльність — невід'ємна частина національно-культурного

розвитку України, була пошматована подіями Першої та Другої світових воєн, еміграцією, численними втратами. Навіть більше, життєпис Н. Нижанківського є вражаюче яскравою ілюстрацією долі цілого покоління галицько-українських митців (композиторів, літераторів, художників). До цього ж покоління — названого стрілецьким поколінням, належать знамениті композитори-пісенники М. Гайворонський, Р. Купчинський, А. Лепкий, поет В. Бобинський, співак М. Голинський, композитор і музикознавець З. Лисько, мистецтвознавець М. Голубець та ін. Реалії, в яких формувалося означене мистецьке покоління, були визначальними для їхнього світогляду: активна національно-громадська і мистецька позиція родини та оточення, Перша світова війна й національно-визвольні змагання 1914-1921 рр., прагнення до високо професійної освіти, іноді емігрантський досвід, різнобічна громадсько-просвітницька, мистецька й творча діяльність. У цьому контексті постає і Н. Нижанківський, ім'я якого поруч із композиторами С. Людкевичем і В. Барвінським, вписане в українську спадщину міжвоєнних десятиліть ХХ ст. На жаль література, яка б розкривала деталі неординарної життєвої долі й творчості митця, є до сьогодні дуже скромною. З неї варто виокремити коментований бібліографічний покажчик І. Соневицького [8]— музикознавця з української діаспори, який з величезними труднощами зібрав розкидані у світі музичні твори митця, та невелику монографію Ю. Булки [2]. Надто скупими рядками в сучасних студіях висвітлено роки формування композитора, які співпали із періодом національно-визвольних змагань 1914-1921 рр.

До літа 1914 р., тобто до початку Першої світової війни, Н. Нижанківському вже минуло 20 років. Він провів дитинство на Стрийщині серед громадсько, культурно-мистецько, навіть політично активної провінційної інтелігенції, визнанням авторитетом серед якої був його батько священик і композитор О. Нижанківський. У передвоєнні роки Н. Нижанківський вже здобув визнання української галицької музичної критики як акомпаніатор «Стрийського Бояна» та композитор (на жаль нот цих ранніх творів не знайдені), навчався на музикології Львівського університету в А. Хибінського. Воєнна перерва в освіті Н. Нижанківського мала величезний вплив на його світогляд, діяльність і мистецьку творчість. У своїй автобіографії композитор згадував про неї коротко: «По році (йде мова про 1914 р. - Н. К.) здаю іспит на Академії у Відні. Прийняли безплатно на фортепіано і гармонію, з якої через три тижні перейшов на контрапункт. Та був недовго! Війна, неволя. У 1919 — хормейстер в театрі Садовського. Хотів працювати, та своєрідні обставини не дали, так що обмежився до складання партитур із поодиноких голосових партій [...] В 1920 вертаю до Відня, кидаю фортепіано, бо рука прострілена» [2, с. 45-46]. Життя Н. Нижанківського протягом воєнних років було насичене різними, серед них і драматичними подіями:

- Восени 1914 р. майбутній композитор став студентом Віденської музичної академії на безоплатному навчанні (фортепіано, теорія музики), а також філософського факультету Віденського університету (спеціальність — історія), рівночасно брав активну участь у студентському товаристві «Січ» і навіть був диригентом хору цього товариства.

- В лютому 1915 р. Н. Нижанківський увійшов до складу Виконного комітету з підготовки Шевченківського концерту у Відні [3].

- В кінці березня 1915 р. композитор отримав скерування до австрійської армії та виїхав на фронт, однак воювати довелося не довго.

- 1915-1918 рр. він провів у російському полоні в м. Бобрів, згодом у м. Задонськ Воронежської губернії. Впродовж трьох років російського полону в таборах на території поблизу Воронежа збереглася лише коротка інформація за 1917 р.: «У вересні 1917 р. до Комітету допомоги українським виселенцям при УЦР за посередництвом особисто йому знайомої А. Франко адресувався бранець Нестор Нижанківський (1893- 1940). На його зверненні власноруч рекомендація доньки каменяра, котра, як уже згадувалося, брала участь в українських допомогівих інституціях: «Н. Нижанковський, піаніст, полонений австрійський офіцер, знаходиться в Задонську Воронежської губ. лагері воєннополонених. Звернувся до мене з проською о вистаранє ся йому позички для поратования підрваного серцевою хворобою здоровья і прислання їх на приватну адресу. Анна Франко. Київ, 21/IX 17 року» [...] 28 жовтня 1917 р. Н. Нижанківському на його прохання виплатили позичку у 100 руб» [7, с. 64-65]. Сам музикант згодом у листах до Р. Придаткевича згадував ще й про хори та солоспіви написані під час полону [6, ч. 59].

- Весною 1918 р. Н. Нижанківському вдалося повернутися додому й він кілька місяців перебував у с. Завадів на Стрийщині, поступово відновлюючи власні музичні заняття. Його душевний стан ілюструє фрагмент листа від 26 травня 1918 р., якого цитує Р. Придаткевич: «Нині скажу Тобі те, що якби не фортепіано та музика, прийшлося б, здається, переміститись на лоно Авраама... Скажу коротко: у мене знищена рука — і нічого в душі не співає... Сум огортає мене, коли подумаю, скільки я втратив. І за що?» [6, ч. 59]

- В листопаді 1918 р. композитор разом із братами Степаном (у 20-х рр. ХХ ст. членом УВО та ОУН) та Богданом добровольцем зголосився до складу Української Галицької Армії. Зі спогадів Р. Придаткевича відомо: Н. Нижанківський служив у Третньому галицькому корпусі, що стояв на Самбірсько-Щирецькому напрямі, а згодом став зв'язковим старшиною нового П'ятого корпусу під командуванням генерала Гембачева [6, ч. 59].

- На Великдень 1919 р. під час короткотермінової відпустки Н. Нижанківський разом із батьком О. Нижанківським зустрічав у Стрию Українську республіканську капелу під керуванням знаменитого диригента О. Кошиця та композитора К. Стеценка. О. Кошиць згадав про зустріч із молодим музикантом у своїй книзі спогадів «З піснею через світ»: «Увечері я з Тучапським та деякими капелянами поїхали до Нижанківського. Там ми провели час надзвичайно гарно. Його син, талановитий піаніст з своїм товаришем Р. Придаткевичем-скрипаком грали нам багато гарного» [4, с. 38].

- Протягом 1919-1920 рр. після переходу УГА за Збруч він отримав нерегулярне заняття корретитора в театрі при міністерстві культури і освіти УНР, провадив із Р. Придаткевичем, музикознавцем М. Грінченком та співаком М. Голинським концерти для військових старшин у

Кам'янець-Подільському університеті, працював у відділі з організації хорів при уряді УНР та хормейстером Державного драматичного театру М. Садовського.

- В грудні 1920 р. як ад'ютант зв'язкового старшини УГА сотника Олесницького [6, ч. 60] Н. Нижанківський перебував в Одесі, а далі емігрував до Відня з метою продовжити музичні студії.

Ще деякі деталі воєнної епопеї молодого композитора знаходимо у спогадах його друга, скрипаля й композитора Р. Придаткевича. З них, зокрема, зрозуміло, що, зважаючи на стан здоров'я, воєнна служба таки була не для нього. Ось фрагменти спогадів Р. Придаткевича зі слів Н. Нижанківського: «Найфатальніше це, що мене завітали до відслуження решти при війську (7 місяців) — ну, мені останніми часами легше зі серцем» (йшлося про службу в армії 1913 р. - Н. К.). Саме тут дізнаємося і про серцеву недугу композитора, яка невідступно супроводжувала його життя. Далі, як писав Р. Придаткевич, «відпроваджуючи мене (тобто Р. Придаткевича — Н. К.) до потягу і знаючи, що я їду до безпечнішого роду війська (Р. Придаткевич служив у кінному полку, а Нестор у піхоті — Н. К.), він запевняв, що на фронті піддасть до неволі» [6, ч. 59]. Найбільшим ударом воєнних років для Н. Нижанківського стало вбивство його батька композитора, диригента, громадського діяча, комісара ЗУНР у Стрийському повіті о. О. Нижанківського, якого розстріляли поляки в травні 1919 р. Цей факт зафіксувала видана у Відні 1921 р. «Кривава книга»: «Вбито без суду визначного українського композитора о. Остапа Нижанківського, тільки тому, що убійники знали, що він належить до найвизначніших Українців» [5, с. 37]. Сам композитор дізнався про цю трагедію лише через декілька місяців у м. Кам'янець-Подільський: концерти Української республіканської капели у Стрию — це остання, задокументована у спогадах О. Кошиця, зустріч Н. Нижанківського з батьком. На думку І. Соневицького [8, с. 7], вже під час війни Н. Нижанківський був автором низки вокальних і хорових творів, які вивершував у наступні роки. Спираючись на різні джерела, до таких композицій, ймовірно, можна віднести ранні солоспіви «Не співай по весні» на сл. І. Манжури, «Прийди, прийди» на сл. О. Олеса (обидва, наймовірніше написані у Задонську), фортепіанний вальс *cis-moll* (виник як імпровізація у 1917 р., але остаточна версія відноситься до 1934 р.) та віолончельний «Сентиментальний вальс» *g-moll* (варіант 1921-1922 рр.), можливо обробки стрілецьких пісень для чоловічого хору *a cappella*, опубліковані у «Великому Співаннику Червоної Калини» (1937).

Для ранніх романсів і фортепіанного «Вальсу» характерне вишукане і делікатне переосмислення ознак старогалицького сентименталізму та інтонацій меланхолійної стрілецької лірики. Яскравий взірець — романс «Не співай по весні» з питомим для нього ніжним і витончено ліричним мелодизмом, який наче підхоплює традицію солоспівів О. Нижанківського. Шлях в УГА не пройшов безслідно і для всієї зрілої творчості митця, в якій виразно простежується ґрунтовне заглиблення в національну традицію, своєрідний експресіонізм, вплив інтонацій стрілецької пісенності. Зрештою, у наступні десятиліття Н. Нижанківський буде постійним учасником концертів стрілецької пісні й музики у Празі та Львові, а його композиції — неодмінною частиною їхніх програм. Серед знакових для композитора творів, які виразно нав'язані трагедіями воєнних років варто назвати найпопулярніші солоспіви «Жита» (сл. О. Олеса) та «Засумуй, трембіто» (сл. Р. Купчинського), фортепіанне тріо, «Жалібний марш» для духового оркестру, хорові обробки (вісім з них, тобто третина, — це опрацювання стрілецьких пісень). Серед стрілецьких пісень Н. Нижанківського — різнопланові композиції: романсова лірика («Човник хитається», «Казала дівчина»), марші («Ми сміло в бій підем») та, що показово, своєрідний пісенний епілог січового стрілецьтва «Засумуй, трембіто» та «Ой, зацвила черемха» Р. Купчинського. Це, переважно, однострофічні композиції з мелодією у верхньому голосі, однак з експресивно насиченою музичною тканиною (широко розспівні середні голоси, хроматизована гармонічна мова, прийоми лінійної та імітаційної поліфонії). Музичною пам'яткою пережитої війни стала стрілецька пісня «Засумуй, трембіто», яка у творчості композитора має два варіанти: обробка для мішаного хору знаменитої мелодії Р. Купчинського (надрукована у «Великому Співаннику Червоної Калини») та один із кращих його солоспівів «Засумуй, трембіто» на вірші Р. Купчинського, але з мелодією самого Н. Нижанківського, яка синтезувала близькі та знайомі інтонації стрілецької пісні, стильові риси українського кобзарського епосу та динамічну напругу коломийки.

Важливою мистецькою подією пражської еміграції у 20-х рр. була прим'єра фортепіанного тріо, центром і суттю якого є наспів панахиди «Зі святими упокой» — медитація, нав'язана болючими спогадами Першої світової війни, смертю батька, втратою друзів, в якій поєднані «подих смерти й спомини про тих, що головами наложили, щоб «волю добути або дома не бути» [1] (не випадково тріо традиційно звучало на концертах товариства «Червона Калина»). «Жалібний марш» Н. Нижанківського, приурочений до 10-ліття смерті С. Петлюри, для духового (варіант для симфонічного) оркестру побудований на фольклорних інтонаціях та мелодії гімну «Ще не вмерла Україна».

Висновки. Саме роки національно-визвольних змагань, шлях в УГА, гостра реакція на вбивство батька (відомо, що композитор принципово і за будь-яких обставин відмовлявся говорити польською мовою) дозволяють краще зрозуміти національний світогляд Н. Нижанківського та природу його музичної творчості.

Література

1. Балтарович В. Стрілецька пісня в музиці й слові / В. Балтарович // Українські Вісті. – 1936. – Ч. 271. – 24 лист. – С. 3.
2. Булка Ю. Нестор Нижанківський. Життя і творчість / Юрій Булка - Львів, Нью-Йорк, 1997. - 60 с.
3. Вітошинський Я. Шевченківський концерт у Відні 1915 року / Я. Вітошинський // Новий Час. – 1935. – Ч. 93. – 28 квіт. – С. 19 - 20.
4. Кошиць О. З піснею через світ. /О. Кошиць. - Київ, 2008. - 432 с.
5. Кривава книга. Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919-1920. - Відень, 1921. - 242 с.
6. Придаткевич Р. Спомини про Нестора Нижанківського / Р. Придаткевич // Свобода. - 1954. - Ч.59. - 27 берез. - С. 2; Ч.60. - 30 берез. - С. 2.
7. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914- 1939)./О. Рубльов - Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. - 648 с.
8. Соневицький І. Композиторська спадщина Нестора Нижанківського /Ігор Соневицький / Богословія. - Ч. 45. - Рим, 1973. - 34 с.

ФЕНОМЕН УКРАЇНСТВА У СВІТІ

УДК 94 (477) «19»

ПРОЦЕС ОБ'ЄДНАННЯ ЗАКОРДОННИХ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Любомир Губицький,

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук
Київського національного торговельно-економічного університету

Кирило Доброхлоп,

студент факультету торгівлі та маркетингу
Київського національного торговельно-економічного університету

Подано перебіг об'єднання українських молодіжних та військових організацій в єдину структуру. Досліджено історію заснування Організації українських націоналістів та її попередників як етапу боротьби українського народу за незалежність в 20-30-х роках ХХ століття.

Ключові слова: націоналістичний рух, націоналізм, організація, об'єднання, політична сила, Українська військова організація, Організація українських націоналістів.

It is described the progress of association of Ukrainian youth and military organizations into one. History of creation of the Organization of Ukrainian Nationalists and its predecessors is researched as a phase of Ukrainian national struggle for independence in 20-30s of the twentieth century.

Key words: nationalistic movement, nationalism, organization, union, political group, the Ukrainian Military Organization, the Organization of Ukrainian Nationalists.

Актуальність. Після поразки національно-визвольних змагань в Україні у 1917-1920 рр. боротьба за суверенітет і національне відродження оновилася на тій частині української землі, яка залишалася за межами УРСР. Головна роль у цій боротьбі належала Організації українських націоналістів (ОУН) та її попередникам, зокрема Українській військовій організації (УВО).

Мета розвідки - простежити історію та розвиток українських націоналістичних організацій поза межами УРСР в 20-30-х роках ХХ століття, викласти основні завдання цих організацій, обґрунтувати необхідність їх об'єднання (злиття) в ОУН.

УВО була заснована в липні 1920 р. за безпосередньою участю та очільництвом Євгена Коновальця. Провід організації складався спочатку з офіцерів Українських Січових стрільців. На першому з'їзді представників українських військових організацій у Празі 31 серпня 1920 р., було ухвалено постанови, де говорилося, що завданням УВО є «збудувати українську самостійну соборну державу - незалежно від того, які політичні та соціальні форми ця держава матиме». Починаючи з того часу УВО здійснює чимдалі більше виступів проти польської влади. Ці виступи психологічно мобілізують українську молодь, яка шукає способів включитися в національну боротьбу. Ідеологом цієї молоді стає Дмитро Донцов, публіцист та філософ, який прибув до Західної України ще перед першою світовою війною. Найважливіша праця Донцова, яка зіграла значну роль у формуванні світогляду молоді Західної України, з'явився у 1925 р. і мала назву «Націоналізм». У ній автор засуджує те, що він називає «туманними фразами всесвітнього братерства» чи «спільності інтересів селянсько-робітничих мас усієї Росії». Українська молодь за кордоном також почала організовуватись у подібні об'єднання. Перше таке об'єднання постало 1921 року в таборі інтернованих вояків Української Галицької армії у чеському містечку Ліберець. Воно мало назву «Група української національної молоді» (ГУМН). Крім цієї групи, у Чехословаччині виникли й інші націоналістичні осередки. Оскільки ті організації були малочисельні, за пропозицією Миколи Сціборського вони об'єдналися, утворивши 1925 р. «Легію українських націоналістів». Через те, що «Група української національної молоді» і «Легія українських націоналістів» не відрізнялися одна від одної ідеологічно чи програмово, представники обох об'єднань вели переговори щодо їх можливого злиття. Того ж року було створено «Союз організацій українських націоналістів» (СОУН). Йдучи назустріч ініціативі української націоналістичної молоді, провідники націоналістичних організацій скликали I конференцію українських націоналістів, що відбулася у Берліні в листопаді 1927 р. На ній були присутні керівні представники декількох націоналістичних організацій: УВО, ГУМН, та інших. Координатором Конференції був полковник Є. Коновалець, якого вже тоді всі бачили єдиним кандидатом на провідника майбутньої об'єднаної організації. Після тривалих дебатов конференція висловилася за злиття усіх націоналістичних організацій, включно з УВО, в одну - Організацію українських націоналістів. Останнім кроком перед скликанням конгресу стала II конференція українських націоналістів, що відбулася у Празі 1928 року. Політичною метою ОУН Конгрес проголосив створення Української Самостійної Соборної Держави, що охоплювала б усі населені українцями території, які тоді перебували у складі СРСР, Польщі, Чехословаччини, Румунії. Конгрес підбив підсумки роботи шести комісій, ухвалив постанови та Устрій Організації українських націоналістів. Останнього дня конгрес вибрав провід ОУН на чолі з Євгеном Коновальцем.

Висновки Таким чином, на Першому Конгресі Українських Націоналістів наприкінці січня 1929 р. покликано до життя Організацію Українських Націоналістів (ОУН), яку надалі очолюватиме Євген

Коновалець. Протягом десяти років Коновальцеві, його побратимам та жертвенному членству вдалося здобути для ОУН передове місце і визнання в українському суспільстві. ОУН постала внаслідок самостійного процесу розвитку українського суспільного й ідейного життя в напрямку до націоналізму, як результат багатобічних шукань організаційних форм для української визвольної боротьби, як результат об'єднання декількох організацій зі спільними завданнями та єдиною загальною метою – відновлення української державності. Вона народилася в процесі боротьби найактивніших українських патріотів за права української нації проти ворожої окупації.

Література

1. *Боротьба за українську ідею: Збірник публіцистичних творів / Д. Квітковський – Детройт-Нью-Йорк-Торонто: Дослідна фундація імені Олега Ольжича в США, 1993 – с. 387 – 388.*
2. *Життя і смерть полковника Коновальця: Документи. Матеріали. Спогади. Щоденники. Листи. Фотографії. – Львів: Червона Калина, 1993 - с. 105-106.*
3. *Історія України в датах – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1995 – с. 198-199, с. 350 -351.*
4. *ОУН: минуле й майбуття – К.: Фундація ім. О. Ольжича, 1993 – с. 40 – 41.*
5. *Націоналізм і націоналістичний рух: історія та ідеї / О. Баган – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. – с. 71 - 75, 82 – 86.*
6. *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / під ред. і кер. С. Кульчицького – К.: Наукова думка, 2004 – с. 3 - 4, с. 65 – 66.*
7. *ОУН і УПА в боротьбі за Українську Державу / Ю. Борець – Львів: Логос, 2002 – с. 14 – 15.*
Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Т. Гунчак – К.: Либідь, 1993 – с. 211 -220.

УДК 78.07/.071 : 787.6

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ТРАКТУВАННІ ЄВРОПЕЙСЬКОЮ ПОЛІТИЧНОЮ ДУМКОЮ (середина ХІХ – ХХ ст.)

Ігор Держко,

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Здійснено аналіз українського питання у його трактуванні європейською політичною думкою. Розглянуто основні моделі інтерпретації українського питання у європейській інтелектуальній традиції.

Ключові слова: українське питання, Європа, Україна, політична думка, буферна зона.

The analysis of the Ukrainian issue in its interpretation of European political thought has been performed. The basic models of interpretation of Ukrainian issues in European intellectual tradition have been considered.

Keywords: Ukrainian question, Europe, Ukraine, political thought, buffer zone.

Втрата української державності та розподіл питомих історичних територій між ворогуючими імперіями мав призвести до кінцевого забуття української історії. Асиміляторська політика окупаційних режимів, здавалося б, досягала своєї мети. Проте визвольний рух пригнічених націй у ХІХ ст., вибух європейських буржуазно-демократичних революцій, привернули увагу багатьох дослідників до політично-упосліджених народів та їх можливого місця в нових політичних реаліях.

Новостворені конституції в реформованих імперіях вимагали врахування культурних та духовних запитів багатьох поневолених народів, особливо слов'ян, які втратили державність. Ще за 10 років до європейської «Весни народів» 1848 року Йоган Георг Коль (1808 – 1878), німецький дослідник, один з зачинателів антропогеографії, здійснив мандрівку від Харкова до Одеси та з Одеси до Перемишля. Був щиро здивований освітнім, культурним та духовним рівнем розвитку «забутих» у Європі українців. Високо оцінив глибину та естетичну привабливість українських пісень та дум. 1841 року надрукував в Німеччині книгу про Україну «Мандрівки по Росії і Польщі. Україна, Малоросія». Писав, що «відносно віку малоросійського роду належить пріоритет перед великоруським народом». Також «абсолютно ясно, якщо колись велетенське тіло російської держави буде розпадатися, то Малоросія буде однією з тих частин, які добровільно відокремляться».

Багато науковців розуміли, що позитивне розв'язання українського питання сприятиме визволенню й інших пригноблених народів, а також процесам демократизації багатонаціональних імперій. Кароль Гавлічек-Боровський (1821 – 1866) у той же час зазначав, що «Україна – це постійне прокляття, яке самі над собою проголосили її гнобителі. Доки не буде виправлена кривда, завдана українцям, доти неможливий міжнародний спокій». Європейські революції 1848 року настільки перелякали царський уряд можливою активізацією українців, що було вирішено ще більше пригнітити їх валуєвським циркуляром (1863) та Емським указом (1876). Початок ХХ ст., як ніколи, загострив нерозв'язані міжнаціональні взаємини в частково-реформованих імперіях.

Багато європейських соціологів, істориків та соціальних філософів ще уважніше продовжували вивчати слов'янську проблематику Європи та роль українців у цьому нерозв'язаному питанні. Р. Челлен стверджує, що Росія під прапором панслов'янізму прагне реалізувати свої расистські ідеї. Росія-«сто народів» зовсім не відповідає поліетнічним Сполученим Штатам – низька російська культура зловживає вищими. Сетон-Ватсон, історик-славіст, стверджує, що Україна – не модерна вигадка, а застаріла

проблема Європи. Переяславська угода – це «вогонь та вода». Несумісною є автократія напівтатарської Москви з вільними устремліннями поневолених народів, це підміна політичної власності крадіжкою. Смертельна мовчанка щодо України обернеться військовою, якщо не спинити Росію в захопленні її територій на нинішніх землях Австро-Угорщини. Фрідріх Науман, автор концепції «Середня Європа», редактор журналу «Hilfe», розмірковував, що протистояння між Росією та Пруссією та Австрією може збалансувати відновлена державність балтійців, поляків та рутенців, які є спільної соціально-економічної конфесії. Учасник цього ж руху «Середня Європа» Ханс Дельбрук вважав українців західними слов'янами та щитом проти російської імперії. Британець Макіндер пропонував перебудувати Східну Європу на зразок Західної та з вільних держав створити антиросійську коаліцію. Після Першої світової війни – антибільшовицьку. Передбачив майбутній пакт Ріббентропа-Молотова. З Росією не буде миру – або тиранія, або анархія. Макс Вебер наголошував, що «30 млн. українців – це та проблема, яка змушує завмирати найпослідовніших російських демократів». Вивчив російську та українську мови. Знав програми українських партій. Був песимістичний щодо перспектив Росії. Передбачував Жовтневий переворот та трансформування царського імперіалізму в народний імперіалізм, який підтримуватиме імперська інтелігенція на основі великоросійського шовінізму та мілітаристських масових інстинктів. 1916 року публічно заявив, що центральний пункт розв'язання Першої світової війни – Україна, її незалежність спинить бойові дії. Дуже критично відносився до більшовицьких програм «ощасливлення» чужих народів при тотальній кризі свого, рідного. Застерігав, щоб не трактувати солдатський пролетаріат як народ, «демос», це – юрба, стихійний «охлос». Звертав увагу на те, як з «расово спорідненими» слов'янами росіяни ведуть себе на зразок монголів.

У міжвоєнні десятиліття європейські науковці прогнозували загострення протистоянь між Радянським Союзом, Німеччиною та Заходом в цілому. Знову виникає потреба як в теорії, так і на практиці, формувати буферні зони та політично-військові амортизуючі відносини. Україна, про яку багато держав забуло після Першої світової війни, вкотре привертає увагу як незреалізований, але можливий чинник стабілізації. Формується ідея творення «зеленого інтернаціоналу», який протистоятиме «червоному», в котрому домінують більшовики. Не тільки в наукових журналах, а й у пресі оцінюють можливість існування Української держави майже словами Йогана Георга Коля, що «Україна роздерта між сусідами. Але матеріал для будівництва української держави лежить готовий: коли не сьогодні, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів велику й незалежну Українську Державу». Але від тих думок швидко відмовляються, бо виникає можливість укладати дипломатичні стосунки з СРСР заради вигідної торгівлі та міжблокових залаштункових маніпуляцій – Лондон, Берлін, Москва, Вашингтон. Економічний зиск від радянської індустріалізації, закупівля дешевого зерна, митецьких цінностей та коштовностей, забраних у колишньої аристократії та забороненої Церкви, закрили очі на Голодомор, соціальні репресії та формування одноосібного сталінського режиму з його перманентним терором та щойно розбудованим ГУЛАГом.

За українців почнуть говорити наприкінці 40-х у контексті руху Опору Української Повстанської армії. Проте ядерне протистояння ворожих політичних систем та спроби досягнути часткового примирення знову послабили «напругу» українського питання. Дисидентський рух 60-х, повернення Йосипа Сліпого з Сибіру у Ватикан в черговий раз нагадало Заходу про українську проблему. Проте, налагодження стосунків між США та СРСР, членство в ООН УРСР, нові торгові угоди, співпраця в космосі хитнули маятник у бік більш прагматичних проблем, ніж національне питання українців. Лише екзильні уряди та діаспора утверджували ці питання урядам західних держав. Перебудова, розпад СРСР, проголошення незалежності України, нагадало світові, що Україна була тимчасово окупована, а не навіки покорена. Вона почала відроджувати ідентичність. На цьому новому етапі перед Україною постало завдання заради збереження власної мови, власної культури, перестати бути об'єктом політичних інтересів та інтриг й стати суб'єктом творення власної історії, а, в такий спосіб, і світової.

УДК 78.07/.071 : 787.6

ФЕНОМЕН БАНДУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Віолетта Дутчак,

доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри народних інструментів і музичного фольклору
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Висвітлено мистецькі здобутки бандуристів в українській діаспорі ХХ – початку ХХІ століття крізь призму збереження традицій української національної культури. Проаналізовано специфіку розвитку бандури в інонаціональному оточенні.

Ключові слова: бандура, бандурне мистецтво, українська діаспора, національний музичний інструментарій, фольклорні традиції.

This article deals with the artistic achievements of Ukrainian diaspora's bandura players in XX – the beginning of XXI centuries through the prism of tradition preservation of Ukrainian national culture. The specifics of bandura development in multinational environment are being analyzed.

Keywords: bandura, bandura art, Ukrainian diaspora, national music toolkit, folklore traditions.

Актуальність. Бандурне мистецтво, як давній вид професійної народної творчості українців, у ХХ столітті отримало нові вектори розвитку, визначені не лише змінами іманентних ознак інструментарію, жанрово-стильових пріоритетів, умов освіти, форм виконавства, але й просторовими межами – поширенням цього виду мистецтва поза Україною. Нові соціально-політичні та культурні умови в Україні, специфіка культуротворення в інших державах світу, в свою чергу, забезпечили динаміку розвитку бандурного мистецтва, що позначилося на багатьох рівнях: конструктивно-органологічному, культурно-мистецькому, комунікативному тощо. На сьогодні відчутною стає потреба узагальнюючого осмислення феномену бандурного мистецтва української діаспори у часово-просторовому обширі, що, функціонуючи в умовах іноетнічного середовища, за своєю сутністю зберігає національну прикметність і забезпечує не лише тяглість кобзарської традиції, але й перспективність її подальшого розвитку [5].

Мета статті – дослідження специфіки функціонування та динаміки розвитку бандури в українській діаспорі ХХ – початку ХХІ ст.

Бандура в українській діаспорі поширилася й розвивалася нерівномірно. У її функціонуванні за кордоном розрізняємо чотири основних періоди. Перший період – початок століття (до 20-х років), коли презентація бандури відбувається в межах вільного пересування українських митців територіями колишньої Російської імперії та Речі Посполитої. Другий період – 20-30-і рр., коли у середовищі українців-емігрантів першої хвилі знаходимо лише поодинокі факти про бандуристів та фахові товариства. Наступний, третій період – 40-50-і рр., впродовж якого до Європи, Америки, Австралії прибуває нова хвиля післявоєнної еміграції, починається активне впровадження бандури в мистецький побут українців, створення колективів та майстерень з виготовлення інструментів. Закріплення здобутків цього періоду відбувається у наступні 60-80-і рр., коли, в основних географічних ареалах проживання українців, формуються потужні провідні мистецькі осередки бандуристів, втілюється в життя скоординована програма організації навчальних кобзарських курсів для молоді в українських таборах Європи та Америки, створюється новий оригінальний репертуар, активізується концертна діяльність окремих виконавців та ансамблів. З кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. розпочинається четвертий, сучасний період розвитку бандурного мистецтва діаспори, зумовлений після проголошення незалежності нашої держави налагодженням щільних зв'язків всіх українців світу й співпрацею бандуристів діаспори та материкової України, об'єднанням зусиль всіх бандуристів у проведенні спільних конкурсів та фестивалів, гастрольних подорожей тощо.

Географія країн, де функціонували бандурні осередки, зумовлювалася політичними чинниками та особливостями напрямів еміграційних хвиль впродовж ХХ ст., а також соціальним статусом та інтелектуальним рівнем емігрантів. Таким чином, I період трудової еміграції, переважно селян та дрібних ремісників з терен Галичини, спрямований переважно до Америки (Канади, США), не дає поштовху для розвитку музичних осередків, в т.ч. бандурних. Окремі зафіксовані історично «спалахи» навчання та виконавства бандуристів в Росії (Москва, Петербург, Катеринодар) цього періоду можна визначити як активізацію діяльності інтелігенції у справі популяризації музичної культури серед еміграційних кіл та в середовищі українських етноісторичних спільнот Російської імперії.

Друга еміграційна хвиля (після I світової війни), що була спрямована переважно до європейських країн – Польщі, Німеччини, Чехословаччини, Франції – за своїм соціальним статусом була інтелектуально вищою, а наявність в її рядах національно свідомої студентської молоді сприяла появі перших структурованих організацій, товариств, осередків, видавничої діяльності. До цього періоду відносимо також первісне поширення бандури за океаном (США, Канада).

Третя еміграційна хвиля фіксує стрімку активізацію бандурного мистецтва – після Другої світової війни в Євразії (Польща, Німеччина, Італія, Франція, Великобританія, Китай), Америці (США, Канада), Австралії, а також в Росії (внаслідок штучного переселення і виселення українців за Урал, на Далекий Схід, до Сибіру).

Для четвертого періоду, внаслідок нового притоку емігрантів з України, чому сприяли демократичні зміни в країні, характерним стає перерозподіл питомої ваги концентрації українців у зарубіжжі – активізація діяльності традиційних центрів, зокрема в Америці (США, Канада) та Європі (Польща, Німеччина), асиміляція та згасання окремих осередків (Росія), створення нових (Франція). Сьогодні в середовищі нових емігрантів спостерігається відродження інтересу до бандурного музикування як у спеціалізованих навчальних закладах, так і в загальноосвітніх (Італія, Португалія, Угорщина, Казахстан та ін.).

Саме поза межами України в діаспорі вперше були опубліковані підручники гри на бандурі (Г. Хоткевича, 1909; В. Шевченка, 1913), нотний репертуарний збірник («Наша пісня», Прага, 1926), започаткувалися навчальні курси гри на бандурі (Катеринодар, Кубань, 1913; Москва, 1913, Прага-Подєбради, 1926–1927), утвердилася сольна та ансамблева концертно-академічна форма виконавства (творчість В. Ємця, М. Теліги, кубанських колективів 20-30-х рр.), організаційні структури (товариство «Кобзар», Москва, 1913; товариство «Кобзар», Прага, 1923), ініціювалися та реалізувалися звукозаписи епічно-ліسنного та інструментального концертного репертуару бандуристів та ін., що суттєво випереджувало аналогічні процеси на материковій Україні.

Крім того, в 1923 р. в Берліні (Німеччина) вийшло унікальне науково-публіцистичне видання В. Ємця «Кобза і кобзарі», що започаткувало наукові дослідження кобзарства в історично-виконавському аспекті. Загалом, діаспора, порівняно з Україною, і в наступні періоди ХХ ст. презентує широкий спектр монографічних, навчально-методичних («Кобза і бандура» П. Конопленка-Запорозжця, «Кобзарський підручник» З. Штокалка, «Короткий курс гри на харківській бандурі» В. Мішалова) і нотних видань (Г. Китастого, Г. Назаренка, С. Ластовича-Чулівського, Р. Левицького та ін.),

рукописів, автори яких торували відмінну від материкової української ділянку розвитку бандурного мистецтва, що ґрунтувалася на традиціях харківської школи гри та інструментарію, поширеного в 20–30 роки ХХ ст. в Україні, а пізніше витісненого київсько-чернігівським напрямом внаслідок репресій проти інтелігенції, що відстоювала харківський напрям. На відміну від України 50–80-х рр, у репертуарних виданнях бандуристів зарубіжжя переважали епічні, духовні твори (думи, історичні пісні, коляди і щедрівки, канти і псалми), композиції патріотичного спрямування (пісні січових стрільців, воїнів УПА), твори на вірші Т.Шевченка, І. Франка, І. Багряного та ін.

Композиторська творчість реалізовувалася у різножанровій площині авторських інструментальних зразків (концерт, соната, сюїта, варіації, п'єса), вокально-інструментальних та інструментальних обробок й аранжувань. Творчість бандуристів діаспори є переважно вокально-інструментального ансамблевого спрямування (духовні композиції, обробки народних пісень, компонування масштабних наскрізних вокально-інструментальних композицій). Сольна творчість орієнтована на традиційні жанри кобзарства (думи, биліни, історичні пісні, параітургічні твори) та інструментальні композиції для удосконаленого хроматичного інструментарію. Композиторська діяльність в діаспорі забезпечила професійний технічний та художній ріст виконавців, внутрішні напрацювання, у т. ч. новаторські, в навчально-освітній та концертній практиці бандуристів зарубіжжя, розширила межі співпраці українських бандуристів у світі.

Виконавська творчість бандуристів зарубіжжя презентує жанрову (інструментальна та вокально-інструментальна), формотворчу (сольна та ансамблева), видову (мандрівна та концертно-академічна), типологічну (однотемброва та мішана) класифікацію. Тембр бандури у поєднанні з голосом виступає унікальною домінуючою ознакою української національної музики в світі – «етнічним звукоідеалом». Виконавські тенденції бандурного мистецтва діаспори є уособленням засад спадкоємності у збереженні національних традицій регіональних шкіл, зокрема у кобзарських та академічних стилях (автентичному традиційному, професійному академічному, фольклорно-аматорському, авангардному), орієнтації на автентичний кобзарський і сучасний концертний репертуар.

Яскраві досягнення в бандурному мистецтві діаспори визначає доробок першочергово солістів – митців-виконавців, які забезпечили збереження традиційного репертуару кобзарства – дум та історичних пісень, розвиток інструментальних народно-танцювальних жанрів на різних історичних етапах. Серед них – В. Ємець, М. Теліга, Л. Гайдамака, Г. Назаренко, Г. Китастий, В. Луців, Г. Бажул, З. Штокалко, С. Ластович-Чулівський та ін,

Композитори, які увійшли в історію бандурного мистецтва діаспори, – М.Теліга, Г.Китастий, С. Ластович-Чулівський, Л. Гайдамака, Окс. Герасименко, Ю. Олійник, Ол. Герасименко-Олійник, В. Мішалов, Ю. Китастий, Ю. Фединський – забезпечили появу нових жанрових пріоритетів бандурного виконавства, перш за все, інструментальних, сприяли розвитку техніки гри на інструменті, розширення музичного мислення солістів і учасників колективів.

Важливим фактором збереження бандурних традицій у середовищі українського зарубіжжя ХХ ст. став звукозапис [7]. Поступове вдосконалення техніки звукозапису сприяло довговічності фіксації зразків бандурного виконавства (стилістики, домінуючих жанрів, особливостей репертуару на різних історичних етапах). Звукозаписи бандуристів української діаспори стали своєрідним дзеркалом поширення форм і жанрів виконавства: чоловічого, жіночого, мішаного; сольного – вокально-інструментального чи інструментального; ансамблевого – камерних (дуети, тріо, квартети) та великих форм (капели); акомпануючого (комбінованого). Крім того звукозаписи зберегли своєрідність не лише виконавського стилю, манери співу та гри, але й рівень технічного володіння інструментами, голосом, декламацією, артистичними даними. Формування яскраво виражених рис стилів виконавства, що проявилось у підборі репертуару, виявили їх спрямованість як на внутрішні ознаки кобзарської гри та співу (національні), так і на зовнішні (інонаціональне, неукраїнське мистецьке оточення). Загалом, динаміка звукозаписної діяльності бандуристів діаспори засвідчила тенденцію до загальної професіоналізації бандурного мистецтва в зарубіжжі.

Титульною в зарубіжному кобзарстві стала діяльність чоловічої Капели бандуристів імені Т. Шевченка (Детройт, США), керівниками і диригентами якої були відомі митці – Г. Китастий, Г. Назаренко, В. Божик, П. Потапенко, І. Задорожний, В. Колесник, О. Махлай, А. Бріттен, Б. Герявенко [8]. Капела бандуристів ім. Т.Шевченка виступала в еміграційному середовищі як носій саме національної музики та інструментарію, здійснювала плекання і розвиток української пісні, пропагувала творчість українських композиторів. Це засвідчує її багатий виконавський архів та каталог звукозаписів, до якого входять українська хорова класика М. Березовського, Д. Борзнянського, А. Ведея, М. Лисенка, К. Стеценка, А. Гнатишина, твори Г. Хоткевича, Г. Китастого, численні українські народні пісні, канти, псалми. За весь час функціонування на чужині Капела Бандуристів ім. Т. Шевченка дала біля тисячі концертів, у т.ч. і на найкращих світових сценах, видала численні довгограючі платівки, касети, аудіодиски, відеодиски, опрацювавши понад 600 творів бандурного і хорового репертуару. Вона була і залишається унікальною концертною одиницею українського зарубіжжя, яка об'єднуючи виконавців вже третього покоління бандуристів-емігрантів, пропагує українське традиційне мистецтво в діаспорі, сприяє вихованню нових кадрів виконавців.

Майстри бандур українського зарубіжжя (С. Ластович-Чулівський, В. Ємець, брати Ол. і П. Гончаренки, В. Гляд, В. Вецал, К. Блум, А. Бірко та ін.) не лише забезпечили збереження харківського типу інструментарію з його технічними характеристиками та виконавськими можливостями, запропонованими свого часу в Україні ще Г. Хоткевичем, але й визначили новий підхід до хроматизації інструмента, його строю та форми, що виявило автономію конструкції бандури. Пріоритетні напрями пошуків майстрів зосереджувалися у виборі матеріалів (натуральних та штучних) для деки бандури; пошуку оптимального співвідношення кількості струн та їх хроматизації; удосконаленні механізму

перемикання тональностей (на основі тотальної й індивідуальної системи). Новаційні зміни в конструкції бандур спрямовувалися не лише для відтворення автентичних зразків, але й інших виконавських напрямів сучасного мистецького простору, що синтезують український фольклор, кантрі, поп-музику, Old time, джаз та академічну музику і формують стилі New Age, World music тощо.

Освітньо-педагогічна діяльність виявилася у створенні розгалуженої системи бандурних навчальних осередків різного рівня (цикли практичних лекцій, школи, табори, курси) під егідою як провідних концертних колективів, так і громадських та церковних організацій. Методика гри на бандурі в діаспорі переважно ґрунтувалася на харківському способі гри, популяризована в Україні Г. Хоткевичем і продовжена на еміграції його учнями (Г. Бажулом, Л. Гайдамакою та ін.), а також новими авторськими синтезованими методиками С. Ластовича-Чулівського, Г. Назаренка, В. Мішалова, Ю. Китастого та ін.

Свідченням посилення інтересу до бандурного мистецтва в сучасній діаспорі є висока оцінка діяльності його представників у незалежній Українській державі: присвоєння високих звань – Героя України Григорію Китастому (США); заслуженого артиста України Віктору Мішалову (Канада), Ользі Герасименко (США), Вірі Зелінській (Канада), Володимиру Моті (Канада); нагородження орденами «За заслуги» Володимира Луціва (Великобританія), Юрія Олійника (США), Віктора Мішалова (Канада), присудження Національної премії України імені Тараса Шевченка Капелі бандуристів ім. Т. Шевченка (Детройт, США).

Значні творчо-виконавські здобутки бандуристів діаспори, їх досягнення у суспільно-громадській, педагогічній, видавничій справах виокремили бандурне мистецтво українського зарубіжжя у важливий мистецький напрям, що значною мірою уможливив збереження і розвитку давніх кобзарських традицій та новаційних засад творчості, сприяв критичному й об'єктивному висвітленню проблем сучасного кобзарства в наукових дослідженнях та періодиці. Бандурне мистецтво зарубіжжя актуалізувало культурний діалог України та держав зарубіжжя, суттєво вплинуло на їх зближення, спільні пошуки нових шляхів розвитку цього виду творчості.

Висновки. Особливості результатів діяльності бандуристів діаспори, позначені прагненням до збереження традиційних національних засад і паралельним пошукам якісно нових стилетворчих принципів, співзвучних новим ідеям та тенденціям естетичних і художніх віянь часу на європейському та американському континентах, що дозволили бандурному мистецтву українського зарубіжжя стати потужним чинником протидії асиміляційним та глобалізаційним процесам ХХ – початку ХХІ ст.

Література

1. Дутчак В. Г. «Живі струни» Уласа Самчука – бандурне мистецтво в історичному розрізі. / В. Дутчак // Наукові записки. Серія «Мистецтвознавство». – Тернопіль-Київ. – №1(13). – 2005. – С. 102 – 108.
2. Дутчак В. Г. Бандурне мистецтво діаспори. Проблеми виконавства. / В. Дутчак // Мистецтвознавчі записки – Київ. – В. 5 – 2004. – С. 22 – 29.
3. Дутчак В. Г. Удосконалення бандури в контексті історичного розвитку кобзарства України та діаспори. / В. Дутчак // Студії мистецтвознавчі. Театр. Музика. Кіно. – Число 4(8). – Київ : Видавництво ІМФЕ, 2004. – С. 64 – 72.
4. Дутчак В. Г. Часопис «Бандура» (Нью-Йорк). 20 років у річці розвою кобзарського мистецтва. / В. Дутчак // Мистецтвознавчі записки – В.1 (2). – 2002. – С. 34 – 41.
5. Дутчак В. Г. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття : монографія / Віолетта Дутчак. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. – 488 с. ; іл.
6. Карась Г. В. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття : монографія / Ганна Карась. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 1164 с.
7. Максимюк С. З історії українського звукозапису та дискографії / С. Максимюк. – Львів-Вашингтон : Видавництво Українського Католицького університету, 2003. – 288 с.
8. Самчук У. Живі струни. Бандура і бандуристи / Улас Самчук. – Детройт, США, 1976. – 466 с.

УДК 94 (477)

УКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ З'ЇЗДИ У ЧЕХО-СЛОВАЧИНІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Андрій Криськов,

доктор історичних наук, доцент кафедри
українознавства і філософії Тернопільського
національного технічного університету ім. Івана Пулюя

Висвітлено процес підготовки та проведення з'їздів українських науковців, які в силу різних обставин опинилися в еміграції. Прослідковано завдання цих форумів, з'ясовано основні напрями досліджень українських вчених за кордоном.

Ключові слова: з'їзд; науковець; український; Чехо-Словаччина.

The process of preparation and realization congresses of Ukrainian scientists who were in exile explained. The purpose of these forums followed. The main research abroad Ukrainian scientists are identified.

Key words: congress; scientist; ukrainian; Czecho-Slovakia.

Актуальність. Події другого десятиліття ХХІ ст. засвідчили, що міграції як особливий вид переміщення людей, стали глобальним явищем. Якщо переважна більшість європейських країн має понад столітню історію дослідження впливів еміграції на різні сфери суспільного життя та практику її

регулювання, то українська держава лише відкриває для себе практичні аспекти цієї проблеми. На друге десятиріччя ХХ ст. припав один з найбільших в історії міграційних рухів, який охопив більшість країн Європи. До сьогодні відсутні точні цифри кількості емігрантів з українських земель, однак характерним для цієї хвилі еміграції було те, що основу її склали ідейні натхненники, організатори, прихильники і захисники української державності. Серед них поважне місце посідали науковці, які спромоглися у вкрай важких умовах створити ряд навчальних і наукових українських установ за кордоном. 1 листопада 1924 року постановою зборів Українського історико-філологічного товариства був заснований Український академічний комітет. За мету діяльності йому було поставлено: «а) утворити осередок для організації українських наукових сил, а саме: сприяти утворенню нових наукових установ; дбати про підтримання існуючих і піклуватись про допомогу українським науковим силам у виконанні їх наукових планів; дбати про національні наукові з'їзди, а також про наукову видавничу справу; б) утворити осередок для поширення зносин українських вчених і закордонними вченими та установами; в) бути посередником між українськими науковими силами і комісією з інтелектуальної співпраці при Лізі Націй» [4, арк. 14]. Отже, вже при створенні передбачалось, що товариство має стати координатором дій між українськими науковцями та їх науковими установами і закордонною наукою. Очевидно, що вже при заснуванні товариства передбачалось проведення на за кордоном українських наукових з'їздів. Піднесенню авторитету комітету сприяло те, що його генеральний секретар О. Шульгин зміг швидко встановити зв'язок з Комісією для міжнародної інтелектуальної співпраці (Commission Internationale de la Cooperation Intellectuelle) в Женеві та її виконавчим органом – Інститутом інтелектуальної співпраці в Парижі. В Женеві Академічний комітет отримав статус національної української комісії для міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі націй. Український вчений В. Січинський у 1927 р. здобув право на одну з п'яти міжнародних стипендій, які Ліга націй надавала на конкурсній основі вченим [6, арк. 10]. Робота комітету у Лізі націй тривала до 1934 року, але була припинена в зв'язку з прийняттям СРСР до цієї міжнародної організації. Український академічний комітет також виступав оборонцем прав українських вузів та наукових установ у Чехо-Словаччині, вів боротьбу проти їх ліквідації. Високий авторитет цієї установи сприяв тому, що дуже швидко його членами стали всі українські вузи та наукові товариства у ЧСР, Наукове товариство ім. Шевченка у Львові та Український науковий інститут у Берліні. Окрім колективних членів, до комітету входили І. Горбачевський, О. Колесса, О. Лотоцький, М. Славінський, С. Смаль-Стоцький, О. Шульгин і А. Яковлів [7, арк. 12; 1, с. 193-195].

Після налагодження своєї діяльності, після оформлення своїх інституцій та товариств наукові кола української імміграції взялися за реалізацію плану скликання українського наукового з'їзду. Не випадково місцем проведення зустрічі українських науковців була обрана Прага. До того ж, лише в Празі знайшлась українська організація, яка взяла на себе реалізацію ідеї проведення з'їзду. Це був Український академічний комітет.

Перший Український науковий з'їзд відбувся у Празі 3-7 жовтня 1926 р. під егідою Українського академічного комітету. Витрати на проведення заходу покривалися субсидіями українських наукових установ та вузів у Чехо-Словаччині, а також членськими внесками учасників з'їзду. На нього були запрошені і вчені з Радянської України, проте збори Української Академії наук з недовірою поставились до з'їзду та до його організаторів. Проти участі в роботі з'їзду висловився навіть такий авторитет української науки, як М. Грушевський [3, с. 495].

Урочисте відкриття з'їзду відбулось 3 жовтня 1926 р. у приміщенні Геологічного інституту в присутності українських та чеських вчених, представників чеських державних установ та національних колоній у Празі (грузинської, білоруської, вірменської та інш.). Робота з'їзду розпочалась узагальною доповіддю Д. Дорошенка «Розвиток української науки за останні 50 років». 4-6 жовтня відбувалися секційні засідання в аудиторіях Карлового університету. Секцій діяло чотири: 1) історично-філологічна (чотири підсекції); 2) права і суспільних наук (дві підсекції); 3) природнича (три підсекції); 4) технічно-математична. Таку, так би мовити, полінауковість напрямів роботи з'їзду голова оргкомітету І. Горбачевський пояснював наступним чином: «Виємкові умови праці українських вчених як на еміграції, так і на рідних землях, примушують комісію відступити від нормального планування з'їзду по якимсь галузям наук та закреслити його таким способом, щоб на з'їзді були представлені всі галузі знання» [1, с. 245-256]. На 41 засіданні було прочитано і обговорено 154 доповіді. Під час роботи форуму була проведена виставка українських наукових книг та підручників, виданих за період з 1917 по 1926 рік. Експонувалось близько тисячі книг [4, арк. 24], вхід на виставку був вільним для всіх бажаючих. Крім цієї, планувалось також проведення палеографічної, картографічної, педагогічної, агрономічно-технічної, шевченківської виставок, вечір української музики та виставка пам'яток визвольної боротьби України [7, арк. 2-4]. На з'їзді було прийнято рішення про проведення наступного зібрання українських науковців через п'ять років – у 1931 році.

Однак за роки після I Українського наукового з'їзду ситуація для української емігрантської науки змінилась на гірше. Всі українські вузи в Чехо-Словаччині перебували на грані закриття через нестачу фінансування. Змінилась і міжнародна ситуація, а з нею і ставлення чехо-словацьких урядових структур до українських іммігрантів, які своїми діями заважали нормалізації відносин між Чехо-Словаччиною та Польщею і СРСР.

Все ж II Український науковий з'їзд відбувся. Його проведення стало можливим завдяки діяльності Українського академічного комітету і пожертвам українських установ та окремих осіб. Головним завданням форуму було підбиття підсумків наукової праці українців за кордоном за останнє десятиліття, сприяння налагодженню наукових зв'язків між окремими установами і науковцями, а також планування праці на майбутнє.

З'їзд працював з 20 по 24 березня 1932 р. Як і в 1926 році, діяли 4 вищеназвані секції. На з'їзд запрошувались 137 осіб з Чехо-Словаччини, Німеччини, Польщі, Румунії, Австрії, Франції, Бельгії та Великобританії. Прибуло 104 науковці. Було заслухано і обговорено 159 доповідей. З'їзд ухвалив низку резолюцій про підсумки, завдання і подальший розвиток української науки за кордоном, які були опубліковані у повідомленні про роботу з'їзду у 1934р. [2, с. 249; 5, арк. 9, 21-23].

Висновки. Українські наукові з'їзди засвідчили потенціал та здобутки української науки за кордоном, намітили нові плани в її розвитку, здійсненню яких, однак, перешкодило важке фінансове становище українських науковців.

Література

1. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Ч.1. – Прага, б.м., 1942. – 336 с.
2. Симон Петлюра. Статті / Петлюра Симон. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.
3. Ульяновська С., Ульяновський В. Українська наукова і культурна еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами / С. Ульяновська, В. Ульяновський // Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 123.
5. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО), ф. 3563, оп. 1, спр. 49.
6. ЦДАВО, ф. 3972, оп. 1, спр. 56.
7. ЦДАВО, ф. 4465, оп. 1, спр. 226.

УДК 821.161.2(71)-1.09

МОВА ЯК ОЗНАКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНОМОВНОЇ ПОЕЗІЇ КАНАДИ)

Ірина Накашидзе,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства

Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В. А. Лазаряна

Увагу приділено мові як ознаки національної ідентичності та одного з кодів України. Матеріалом для аналізу стали вірші про мову україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст. (Дана Мура, Л. Тиховської, І. Темертея, Р. Кедр).

Ключові слова: національна ідентичність, українськість, україномовна поезія Канади.

Attention is paid to the language as one of the signs of national identity and one of Ukraine's codes. The poems about language written by Ukrainian-Canadian writers of the second half of the 20th century (Dan Mur, L. Tykhov's'ka, I. Temertey, R. Kedr) were chosen as the material for analyzing.

Key-words: national identity, being Ukrainian, Ukrainian-Canadian poetry.

Національна ідентичність багатовимірною за своєю суттю. Це поняття має поєднувати два виміри: з одного боку, громадянський і територіальний, а з другого – етнічний і генеалогічний. Серед складових національної ідентичності виділяють і такі ознаки етнічної спільності, як історія, фольклор, мова та література. Ю. В. Мариненко, досліджуючи проблему національної ідентичності в українській прозі ХХ ст., наголошує, що «системотворчим імперативом української літератури є, по-перше, прагнення сказати світові про Україну й українців, по-друге, сказати все це по-українськи» [5, с. 9]. А. Фігуся-Ралько у своїй книзі «Українська Канада» наводить слова редактора «Українського голосу» Івана Сирника: «Крім громадянства моєї країни, я ще маю своє окреме духовне громадянство. Це моя «Свята Святих». Я – українець, і своєї української духовності я за ніяку ціну не зречуся. Я не можу зречтись свого українства так, як не можу зречтись своїх батьків і сказати, що їх у мене ніколи не було. Я можу змінити своє державне громадянство, переїхавши в іншу країну і прийнявши там нове громадянство, але я не можу змінити мого національного роду» [10, с. 76].

«Українськість» як форма національної ідентичності знаходить своє вираження в україномовній поезії Канади другої половини ХХ ст. Одним із проявів ідентичності та одним із кодів України в ній є мова, як одна із прикмет самобутності України. «З образом України генетично тісно пов'язаний розвиток теми рідної мови, рідного слова, пісні. Виступаючи в ролі національної святині, духовної берегині українського народу, образ рідної мови несе однозначно позитивний експресивний заряд, що виражається через ряд епітетів емоційно-оцінного значення» [1]. Так, у поезії Дана Мура «Рідна мова» українська мова визначена як першооснова зв'язку з Україною, образ якої поєднує у собі сакральні стихії (землю (степ), воду (річки Дніпро й Дністер) й повітря), часопросторові ознаки якої (територія України, юність й старість ліричного героя). Образ мови опоетизовується поетом шляхом вживання епітетів та метафор: *рідна, солов'їна, мрійна, чародійна, коштовний скарб, дар Бога* [6, с. 10]. У поезії «Мова» Л. Тиховської рідна мова постає однією з першооснов буття, що постійно розвивається, даючи поштовх до розвитку людства. Поетеса піднімає питання чистоти мови, що є актуальним для української діаспори в Канаді: *«Нарікають, що у краю / Мова помішалась, / Лише мова в діяспорі / Чистою зосталась»* [9, с. 16]. Лірична героїня Л. Тиховської закликає забути суперечки навколо мови і зосередитись навколо проблеми її збереження як коріння народу й умови державності України.

У поезії І. Темертея образ мови розгорнуто через опозицію своя–чужа. Його ліричний герой висловлює своє неприйняття англійської та французької мов, що є офіційними у Канаді. У його визначенні причини такого ставлення (*чужа мова*) започатковано у вірші «Живу я у сина на поверсі третьому» у зв'язку з мотивом відчуженості: «*А мова довікл чужа / така чужа / чужа-чужаниця*» [8, с. 344]. Г.-Г. Гадамер, осмислюючи питання батьківщина–мова, вказує на те, що батьківщина – це провідна константа людського буття – «щось споконвічне». У «реальному вимірі батьківщина – це передусім мовна батьківщина» [2, с. 188]. Бо саме «у рідній мові струменить уся близькість до свого, у ній – звичаї, традиції й знайомий світ» [2, с. 189]. Відчуження від рідної нації, від рідної мови спричинює жахливу духовну хворобу екзистенційно-герменевтичного плану. До теми української мови як прояву національної ідентичності звертається і Яр Славутич у своїх публіцистичних та наукових працях, відстоюючи позиції чистоти та філігранності мови. Настанову на писати рідною мовою й робити це майстерно, він розглядає як громадянську позицію українських поетів діаспори: «Громадяни різних держав, ми – передусім – громадяни української мови. Лише з нею можна продовжувати українську національну духовність» [7, с. 143]. В. Загорій національну ідентичність представників української діаспори порівнює із хворобою, якої неможливо позбутися: «Ті, кого ми не дуже точно називаємо українською діаспорою, мають не тільки дуже благородну хворобу – ностальгію, вони повсюдно несуть у собі й невиліковну україноцентричність» [3, с. 5]. Одним із проявів такої «україноцентричності» у творчості поетів-емігрантів у Канаді є звернення до зображення етнічної батьківщини, яка розгортається як амбівалентний образ в уяві ліричного героя: духовно близька і одночасно географічно далека. Влучно ця теза сформульована у поезії Р. Кедр «Ти така мені рідна й близька»: «*Ти така мені рідна й близька / І така невимовно далека. / Ти тому мені рідна й близька, / Що така безнадійно далека*» [4, с. 357]. У характеристиці батьківщини у наведених рядках повторено епітети «рідна» і «близька», їм протиставлено означення «невимовно далека», що є вказівкою на географічну точку, уточнення якої скорельовано на духовний зміст («безнадійно далека»). Драматичний пафос вираження відчуття опозиції близька–далека поглиблюється з розвитком мотиву неможливості повернення ліричного героя на Україну, що зумовлено біографією самого поета. Аналогічне відчуття є лейтмотивом у творчості більшості україномовних поетів Канади другої половини ХХ ст. Світосприймання навколишньої дійсності поетами-емігрантами відбувається крізь призму України.

Література

1. Грицик Г. Наснилась мені Україна (про мову діаспори поезії) [Електрон. ресурс] / Г. Грицик // <http://www.kulturamovny.org.ua/KM/pdfs/Magazine46-47-12.pdf>.
2. Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова [Текст] / Г.-Г. Гадамер // Герменевтика і поетика: Вибрані твори. – К.: «Юніверс», 2001. – С. 188-194.
3. Загорій В. Його енергія добра і віри [Текст] / В. Загорій // Дмитро Нитченко – людина ідеї. Нариси, спогади, листи, поезії. – К.: Ярославів вал, 2003. – С. 5-7.
4. Кедр Р. Поезії [Текст] / Р. Кедр. – Торонто: В-во «Євшан-зілля», 1983. – 372 с.
5. Мариненко Ю. В. Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40-50-х років ХХ століття: Автореф. дис... докт. філол. наук: 10.01.01 [Текст] / Ю. В. Мариненко. – Львів, 2007. – 36 с.
6. Мур Дан. Скрижалі туги: Поезії [Текст] / Дан Мур. – Едмонтон, 1973. – 120 с.
7. Славутич Яр. Українська література в Канаді: [Вибрані дослідження, статті й рецензії] / Яр Славутич. – Едмонтон: Славутич, 1992. – 336 с.
8. Темертей І. Поезії [Текст] / І. Темертей. – К.: Неопалима купина, 2004. – 512 с.
9. Тиховська Лена Ліра: поезії [Текст] / Лена Тиховська. – К.: Видавництво імені Олени Телізи, 2001.–80 с.
10. Фігус-Ралько А. А. Українська Канада [Текст] / А. А. Фігус-Ралько. – Київ-Вінніпег, Наша культура і наука, 2003. – 184 с.

УДК81-116.3

ФЕНОМЕН УКРАЇНЦІВ В РЕСПУБЛІЦІ АРГЕНТИНИ

Ганна Поглод,

асистент кафедри іноземних мов і перекладу, викладач іспанської мови
Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника

У статті висвітлено життя української громади в Республіці Аргентині, процес формування культурних і просвітницьких товариств, виховання молодого покоління до всього українського, через рідну мову, історію, пісню, танець. Окреслено внесок українців у науку, промисловість і сільське господарство Аргентини.

Ключові слова: громада, культурно громадські організації, вишанувати пам'ять, Українська центральна репрезентація.

Key-words: community, cultural nacional organizations, Central Ukrainian representation, commemorate.

Імміграція українців в Аргентину починається в другій половині ХІХ ст. В 1897 році дванадцять чи чотирнадцять українських родин із західної Галичини, яка на той час була в складі Австро-Угорщини, прибули до Аргентини. Коли іммігранти приїхали в країну, аргентинський уряд їх відправив в провінцію Місіонес, де вони опинилися в околицях міста Апостолес. Їх поселення там, було стратегією місцевого уряду, організувати європейську імміграцію в своїй провінції, як на майбутнє,

форму реклами сусідньої Бразилії.[3] Колоністи отримали земельні ділянки по 123,6га, одна частина землі використовувалася під городи, а друга для розведення худоби. Дуже важко було прижитися до жаркого клімату, а ще були вимушені займатися городництвом, садили цукровий буряк, рис, тютюн і ще *mate* (*yerba mate*)-чай південноамериканський. До речі, першою особою, яка займалася вирощуванням чаю в провінції Місіонес, був Володимир Гнатюк український емігрант.[1,с.420-443] До початку I світової війни в провінції проживало 10 тисяч вихідців з Галичини. В той же час до Буенос Айреса вже прибуло приблизно 4.000 українських емігрантів. Найбільше українців емігрувало в Аргентину між двома світовими війнами, приблизно 50.000 чи 70.000, їх географія широка, але найбільше з Буковини і Волині, це були селяни. Також серед прибулих було багато освічених осіб і політиків, які боролися за незалежність України. Половина з цих емігрантів поселилася в Буенос Айресі, а решта з них подалася в Місіонес, для зміцнення української громади, а також формувати нові колонії в інших сільськогосподарських регіонах, наприклад, в провінції Чако. Приблизно від 5.000 до 6.000 українців втекло від комунізму і приїхало в Аргентину в 1946 - 1950рр. Серед них були професори університетів, військові, кваліфіковані працівники і техніки. Ці освічені емігранти допомагали політикам аргентинського уряду проводити в країні індустріалізацію [2,с.28] Після розпаду Радянського Союзу з 1994 року в Аргентину прибуло приблизно 4.000 українців. Кількість українських іммігрантів і їх нащадків, які проживають в Аргентині приблизно, вважається, 500.000. Це є четверта країна на американському континенті, друга в Латинській Америці і сьома в світі [3]. Життя громади було організоване в культурних громадських організаціях. В 1924 році в Буенос Айресі було засновано культурно-просвітницьке товариство «Просвіта» тут його головний осідок, крім цього, воно ще має 9 філіалів в містах провінції Буенос Айреса і три філіали в провінції Чако. На протязі цього часу «Просвіта» видає двомовну газету «Українське слово» («La Palabra Ucraina»). Асоціація має зону відпочинку «Веселка», яка знаходиться недалеко від столиці. Українська асоціація «Відродження» була заснована в 1939 році, центральний осідок знаходиться в Буенос Айрес, також має три філіали в провінції Буенос Айрес і зону відпочинку «Калина». Газета Асоціації «Наш Клич» останні роки не видається через фінансові труднощі. В 1947 році було створена Українська Центральна Репрезентація в Республіці Аргентині, в яку на сьогоднішній день, входить більше як 30 асоціацій української діаспори. Також в Українську Центральну Репрезентацію входять випускники університетів Аргентини, фундація Тараса Шевченка, яка займається підтримкою порядку на українському цвинтарі в Монте Гранде і пам'ятником Тарасові Шевченкові в Буенос Айрес, молодіжна організація «Пласт», СКУ, Союз українок, «Просвіта» і «Відродження» - всі ці організації мають свої власні осідки. В Аргентині працює більше 20 танцювальних ансамблів і хорів, найбільш відомі танцювальні ансамблі – балет «Просвіта», «Весна», «Київ» («Просвіта», український балет Дунай, капела бандуристів «Тарас Шевченко», «Журавлі» (Відродження). Різні українські організації працюють в Республіці Аргентині, де проживає багато українських емігрантів, в таких містах як Посадас, Обера, Апостолес, Леонардо Алем в провінції Місіонес, в містах провінції Чако, в місті Кордоба і в її провінції. Що до релігійного життя, то в Аргентині діє Українська Автокефальна православна церква (Церква Присвятої Покрови в Буенос Айрес), українська єпархія Пресвятої Покрови в Буенос Айрес (українсько-візантійського обряду), яка підпорядковується УГКЦ – з її осідком в м. Києві. В єпархію входить Собор Пресвятої Покрови в столиці, 18 церков і 36 каплиць по всій країні, яка нараховує 150 тисяч прихожан, видає двомовну газету «Голос української церкви» (*La Voz de la Iglesia Ucrainiana*). Також діє Християнська Євангельська Церква в Південній Америці.

В 2006 році в Буенос Айрес була створена громадська організація «Оранта», яка займається охороною громадських прав іммігрантів і біженців колишніх країн Радянського Союзу і Східної Європи. При культурних товариствах «Просвіта», «Відродження» і при Українській греко-католицькій церкві в Буенос Айрес працює українська суботня школа. Також діють курси з української мови при національному університеті Місіонес, при культурному українському товаристві «27 серпня» («27 de Agosto») в місті Посадас (Місіонес), при почесних консульствах України Місіонес і Чако, в Північно-східному національному університеті (UNNE) міста Ресістенсія (Чако), а також філіали в Сан Бернардо Лас Бреняс (Чако). При Університеті Буенос Айрес (UBA) на кафедрі перекладу іноземних мов (факультет права) можна отримати звання перекладача з української мови, здавши відповідний екзамен (екзаменаторами є Леонід Голоцван і Олег Яхно).

В 1967 році Патріархом Йосипом Сліпим було засновано в Аргентині Український інститут освіти і культури. Головним завданням Інституту, це підтримка і вивчення нащадками українських емігрантів в Республіці Аргентина української мови і культури в контексті християнства візантійського обряду, а також підготовка викладачів і вчителів з різних предметів про історію і культуру України при парафіях і культурних центрах. Також Інститут займається науковими дослідженнями і видавничою справою, кожного літа організовує двотижневі інтенсивні курси з української мови, які відвідують дорослі і молодь, в провінціях Місіонес, Мендоса, Чако і Буенос Айрес. Так як навчальний заклад не має власного приміщення, на даний час працює при Українському католицькому соборі святої Покрови в столиці. Українці в Аргентині завжди мали і мають добру репутацію своїм ставленням до праці, чесні і толерантні. Багато з них залишили значний слід в історії соціальної громади, а також в соціально-політичному житті Аргентини. Гордістю української діаспори є: 1) доктор *Юрій Полянський* - геолог, географ і археолог; професор університету в Україні і в Буенос Айресі, член наукового товариства ім. Тараса Шевченка, почесний член асоціації географів Аргентини, професор – імірит університету Буенос Айреса. Його іменем названа одна з головних аудиторій факультету точних наук цього університету. Серед його багато чисельних публікацій є дослідження «Про швидкі потоки скелястих відходів в посушливих і вулканічних зонах і Пізньо палеозойських Аргентини»; 2) професор *Шиян Ірина*, доктор в біохімії і фармацевтиці. Народилася в Україні і здобула освіту в Аргентині, професор університету. Серед її різних досліджень відзначено її внесок в

Молекулярну діагностику про спадкові хвороби. Її наукові праці були опубліковані в Journal of Medical Genetic у en el American Journal of Medical Genetic. В даний час проживає в Буенос Айресе; 3) *Петро Лилик* - відомий лікар, нейрохірург, засновник і директор медичного інституту(ENERI) в Буенос Айресе, президент Української Центральної Репрезентації в Республіці Аргентині; 4) *Євгеній-Володимир Юзв* - радіолог, засновник Інституту одонтологічної радіодіагностики в місті Ла Плата в провінції Буенос Айресе. Мер міста Беріссо протягом 1991 - 1995 років, а також був президентом Української Центральної Репрезентації в Республіці Аргентині. Помер у 2015 році; 5) *Густав Гробокотель* - президент групи Лос Гробо(Los Grobo) - це економічна аргентинська група, яка займається виробництвом і експортом сільськогосподарської продукції в Аргентині, Парагваї і Уругваї. Головний підприємець вирощування пшениці і сої; 6) *Рамон Гренюк* - власник компанії, яку заснував його батько Дмитро Гренюк - син українських емігрантів, які прибули в 1936 році і зайнялися посадкою, збором і висушенням трави мате «Росамонте»; 7) *Хорхе(Юрій) Нестор* - президент тютюнової кооперації Місіонес (СТМ); 8) *Дієго Муруняк* - почесний консул України в провінції Місіонес, віце-президент тютюнової кооперації Місіонес(СТМ); 9) *Еліас Андрухович* - власник готелю Кабаняс парку(Cabañas Del Parque) в місті Обера (Місіонес); 10) *Оскар Пабло Дудик* - законодавець в провінції Чако; 11) *Оскар Коровайчук* - підприємець сільськогосподарського сектору, почесний консул України в провінціях Чако і Формоса; 12) *Горасіо «Чанго»(Chango) Спасюк* - композитор акордеоніст чамаме (chamamé), внук українських емігрантів, переможець World Musik Awards de la BBC.

В столиці є символи української громади, які формують її середовище, це вулиця Україна, типова архітектура європейської країни, пам'ятник Т. Шевченку в престижному парку «Трес де Фебреро». В першій половині листопада 1970 року привезли в парк фігуру поета і скалу з алегоричними фігурами, відкриття пам'ятника відбулося 5 грудня 1971 року в рамках святкування тижня культури України, який тривав з 28 листопада по 5 грудня. Упродовж тижня відбувалися фестивали пісні і танцю, концерти, конференції і художні виставки. Скульптором пам'ятника є Леонід Молодожанин, який підписує свої твори як Лео Мол. В березні місяці кожного року вшановують народження поета, яке відбувається біля пам'ятника Кобзаря. У заході приймають участь керівництво Української центральної репрезентації в Аргентинській Республіці, чисельні представники українських громадських, культурних, молодіжних, релігійних та жіночих організацій, а також співробітники Посольства та члени їхніх родин. Зазвичай, це святкування відбувається під супровід музики і українських народних танців і читанням поезії Тараса Шевченка. Кожного року, третю неділю листопада українська громада вшановує Голодомор спричинений сталінським режимом в 1932-1933рр., який забрав життя 7 млн. українців. Україна заявляє про визнання цього факту, як акту геноциду. Це вшанування завжди відбувається у центральному Кафедральному соборі аргентинської столиці, щоб привернути увагу громадськості. В 2008 році Світовий Конгрес Українців спрямував свою діяльність на те, щоб пронести факел «Полум'я голодомору» по різних широтах світу, і таким чином просити визнання геноциду. Уряд міста Буенос Айреса підтримав цю акцію протесту, відімкнувши електроенергію на багатьох вулицях, на прохання Української Центральної Репрезентації. Також українська громада пам'ятає 22 січня День Соборності України, цього року о 18.30 біля пам'ятника Т. Шевченку в центральному парку м.Буенос Айреса «Трес де Фебреро» відбувся Флеш-моб «Україна єдина», в якому брали участь Українська Центральна Репрезентація та Посольство України і їх родини в Аргентинській Республіці.

Висновки. Вже 119 років як українці прибули в Республіку Аргентину, їхні діти і внуки за паспортом аргентинці, але вони не загубилися на далекому континенті, там вони організували свої культурні осередки, де вивчається рідна мова, пісня, танець, розписується писанка до Великодня і любов до всього українського. Сьогодні аргентинські українці не стоять осторонь подій в Україні, вони переживали події Майдану 2004 року, Революцію Гідності 2013-2014рр., організують допомогу бійцям АТО.

Література

1. *Wasylyk, Mykola (1994) Ukrainians in Argentina(Chapter), in Ukraine and Ukrainians Throughout the World, edited by Ann Lencyk Pawliczko, University of Toronto Press: Toronto, pp. 420-443 Kuropas, Myron B. (28). «¡Hola Argentina!». Ukrainian Weekly. Archivado desde el original el 26 de noviembre de 2015. Consultado el 22 de marzo de 2007.*
2. *Yatsiv, Ihor. «Interview with Joseph Hazuda, about the UGCC in Argentina». Ukrainian Greek Catholic Church (en ucraniano). Consultado el 22 de marzo de 2007.*
3. *Michael Soltys. A different kind of multinational: Immigrants to Argentina from Eastern Europe Originally published in the Buenos Aires Herald, 1998.*
4. *Diccionario español-ruso. Moscú«Russki yazik», 1988*

УДК: 327(477+497.1)

УКРАЇНЬСКА ДІАСПОРА В ХОРВАТІЇ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Галина Саган,

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка

Висвітлено розкол української діаспори у Хорватії, який почав посилюватися упродовж останніх років. Дано оцінку суспільній діяльності обох частин діаспори української та русинської й показано, що такі сепаратистські тенденції мають політичне підґрунтя.

Ключові слова: українська діаспора в Хорватії русини, русинське питання.

The article deals with the split of the Ukrainian diaspora in Croatia, which began to grow in recent years. It gives an estimate of the social activity of both parts of diaspora the Rusyn and Ukrainian and is shown that these separatist tendencies are politically motivated.

Key words: *Ukrainian diaspora in Croatia, Rusyns, the Rusyn issue.*

Актуальність. Друге десятиліття XXI ст. для української діаспори в Хорватії наповнюється низкою подій та процесів, які не завжди позитивно впливають на збереження її національної ідентичності. Українська діаспора в Хорватії належить до традиційних національних меншин і вважається автохтонною нацією, тобто такою, яка проживає на цих теренах понад 100 років. За останнім службовим переписом населення з 2011 р. русинів та українців у Хорватії є трохи менше ніж 4000, хоч один із активних діячів української діаспори в Хорватії Славко Бурда – перший заступник Голови Європейського конгресу українців Республіки Хорватія зазначає, що їх є значно більше. Про перші поселення українців у Хорватії згадується ще 1745 р., тобто живуть вони тут понад 250 років. За цей період українцям довелося подолати чимало труднощів матеріального та духовного характеру. Ні війни, ні різні політичні режими, економічні кризи тощо не змогли зруйнувати національну ідентичність української меншини на теренах Хорватії. Нові виклики з'являються й у XXI ст. Їх характер, на наш погляд, має досить часто політичне підґрунтя. Чимало проблем виникло у визначенні національної ідентичності, намаганні протиставити сучасній самоназві етносу «українці» більш ранню назву «русини» та спекуляціями різного ґатунку щодо окремої т. зв. «русинської етнічності». За 250 років існування української діаспори в Хорватії ні діаспоряни, ні місцева влада не виводили дане питання до рівня проблеми. Усі з розумінням сприймали існування двох етнічних назв «русини» й «українці» як назви однієї національної меншини.

Підбурення ситуації навколо питання русинства на початку 90-х років XX ст. пережили українські діаспори в Словаччині, Польщі, Румунії. Цю проблему пробували роздуть і в Закарпатті. Захисником та одним із авторів ідеї існування русинів як окремого етносу можна вважати американсько-канадського вченого угорсько-українського походження Павла Маґочі, автора фундаментальної праці «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948)» (авторизований переклад якої з англійської з'явився 1994 р. в Ужгороді українською мовою). На повагу заслуговують його старання щодо становлення українознавчих студій в Гарвардському університеті [2], фундаментальне дослідження історії українських земель і народів [7]. Однак, відстоювання думки про те, що русини, у т. ч. закарпатські українці, є окремим східнослов'янським народом, який сформувався в Центральній Європі, свого часу завдало чимало проблем для національної єдності українців як в Україні, так і поза її межами. Актуалізувалося це питання не в кращому варіанті й в Хорватії на початку XXI ст.

Низка українських науковців провели ґрунтовні дослідження та аналіз робіт прихильників теорії русинства та науково обґрунтувати її псевдо походження. Так, професор Май Панчук аргументовано довів помиляковість доводів П. Маґочі [9], вказавши на не ледь помітні зміщення акцентів, хронологічні неточності та авторську упередженість при мотивації дій тих чи тих політичних сил, їхніх лідерів, які діяли у регіонах, де збереглася самоназва «русини». Цілковито погоджуємося з думкою М. Панчука, що політичне русинство загрожує етнічній і політичній єдності України, її незалежності, тому відвернути її – означає забезпечити вільний соціально-економічний, політичний і духовний розвиток українського народу, всіх національних громад України.

Історико-філологічне дослідження С. Лук'яничук, М. Нагірного [8] та О. Савчука [6] на прикладі Хорватії також обґрунтовано спростовує намагання протиставити сучасній самоназві етносу «українці» більш ранню назву «русини» та спекуляції різного ґатунку щодо окремішності русинської етнічності. Автори вказують на нагнітання цієї проблеми з одного боку деякими лідерами діаспори (І. Мудрий, віце-президент Координаційної ради представників русинської меншини), а з іншого – цьому сприяли законодавчі зміни в Хорватії. Так, 25 квітня 2001 р. було прийнято зміни до Конституції Хорватії, за якими в «Історичних основах» згадувалися (на відміну від першого варіанта 1990 р.) і русини, й українці, причому як два окремі народи, хоч і перелічені один за одним [15]. Таке трактування було закріплене і в останніх змінах до конституції від 16 червня 2010 р. [14]. У 2004 р. в Хорватії схвалено закон про захист національних меншин, після чого було засновано окремі координаційні ради як української, так і русинської національних меншин в Хорватії. З 2002 р., після схвалення Конституційного закону про права національних меншин, русини отримали право на місця у Радах меншин у Вуковарсько-Сріємській жупанії, місті Вуковар, опщинах Богдановці й Томполевіці, а також на місця представників меншин у місті Загреб й Осієчко-Баранському окрузі. У вересні 2009 р. Рада у справах національних меншин Хорватії схвалила пропозицію Координаційної ради представників русинської меншини затвердити їхні офіційні символи у Хорватії. Офіційним гербом русинів став щит з ведмедем та елементи хорватського герба-шахівниці, а урочистим гімном – пісня «Браття-русини». Було встановлено і День русинської меншини – 25 травня [6, с. 59].

На лідерські амбіції у середовищі української національної меншини як чинний сепаратистських настроїв в українсько-русинській діаспорі свого часу вказував С. Бурда. Зокрема, він зазначав, що результатом суперечок всередині «Союзу русинів і українців Хорватії» та бажанням окремих осіб здійснювати власну політику культурного розвитку української меншини у Хорватії став вихід із СРУХ у 2008 році 4-х українських культурно-мистецьких товариств і формування «Української громади Республіки Хорватія». Нині «Українська громада» налічує понад 400 членів, з поміж них понад 350 – українці. Їхня політика в окремих колах інших організацій національних меншин, у 2010 р. зазначав С. Бурда, вважалася повністю сепаратистською, яка виразно спрямована на розкол русинської і

української національних меншин [1]. Однак, зараз ситуацію кардинально змінилася. С. Бурда є активним учасником різних мистецьких і громадських заходів «Української громади», регулярно друкується у головному часописі товариства. Ще у 2010 р. С. Бурда висловлював стурбованість з приводу того, чи за 10-20 років збережуться усе більше й більше роз'єднані спільноти русинів і українців, чи спонукатиме це до подальшої асиміляції і роз'єднання. Нині ми можемо констатувати, що розкол стався значно раніше. Із назви «СРУХ» вже забрали слово «українців». Хочеться сподіватися, що це тимчасові зміни, які не приведуть до якихось незворотних процесів і не нашкодять українській діаспорі в Хорватії.

З огляду на останні події у житті української діаспори в РХ складно оцінити перспективи об'єднання русинів та українців. Посольство України в Хорватії бере активну участь у житті обох частинах роз'єднаної діаспори. Так, «Українська громада РХ» звітує, що за останні два роки (2014-2015 рр.) разом зі співробітниками посольства відзначали важливі події для українського народу: покладали вінки до пам'ятника жертвам концентраційного табору в Ясеновці, вшановували пам'ять загиблих військових III українського фронту в Ілоку, вшановували пам'ять жертв Вітчизняної війни в Хорватії, спільно були проведені заходи в пам'ять про жертви Чорнобильської катастрофи тощо [4]. У середині січня 2015 р. Посол України в Хорватії О. Левченко зустрічався з активістами русинської громади, інформував їх про механізми реалізації Мінських угод, події на Сході України і в Криму. Також обговорили шляхи подальшої співпраці Союзу русинів РХ з Посольством. А вже 31 січня 2016 р. О. Левченко відвідав ювілейний 50-й Бал Русинів Республіки Хорватія, який відбувся у Вуковарі. Цей традиційний культурний захід зібрав русинів з усіх товариств, які працюють у Хорватії [10].

Таким чином, аналіз діяльності русинської та української спільноти в Хорватії за останні часи дозволяє зробити наступні висновки. Хорватські українці не тільки активно підтримують свою національну ідентичність, а й співпрацюють з хорватськими державними інституціями та Посольством України в Хорватії; вшановують усі свята та пам'ятні події як Хорватії, так і України; демонструють співчуття щодо сучасних подій в Україні, матеріально і духовно допомагають воїнам АТО та їхнім дітям. Русини Хорватії співпрацюють з хорватськими державними інституціями та Посольством України в Хорватії; усі їхні мистецькі та громадські заходи спрямовані на утвердження ідеї, що русини окремих народів зі своєю мовою, піснями, танцями тощо, і жодної згадки про своє коріння, прабатьківщину. У виданнях Союзу русинів РХ «Думки з Дунаю», «Нова думка» практично відсутні слова – Україна, український тощо. Фотоматеріали журналів теж демонструють відхід від усього українського – ніде немає символіки української держави, все рідше одягаються у традиційні українські вишиванки та інше. Серед заходів, до яких вони долучаються чи організують, немає жодного, який би був пов'язаний з творчістю українських митців Т.Шевченка, Лесі Українки чи когось іншого. Ніяк не реагують на сучасне та минуле суспільно-політичне життя в Україні. А ще не так давно русинські лідери та «Нова думка» висловлювали інші думки. Так, русинський письменник В. Костельник терміни «рутени, русини» пояснював як одними з найдавніших народних назв українців [5]. Автори чи коментатори текстів «Нової думки» часто після терміна «український» у дужках зазначали і (або) «руський» («русинський») [12]. Зазначення «руською, тобто українською», свідчить, що автори стояли на позиції, що «русини» – це українці [11]. Фактично лейтмотивом більшості публікацій «Нової думки», принаймні наприкінці ХХ ст., було твердження: «русин» – традиційна, а «українець» – актуальна назва того самого народу. Зазначмо, що нині представники русинських та українських товариств разом стараються не приходити на якісь заходи. Так, у Новому Загребі є велика магістральна вулиця за назвою *Українська*, що розмежовує райони Травно, Утрине і Сопот. Свою назву вона дістала на знак вдячності Україні, яка перша з країн – членів ООН визнала незалежність Хорватії 8 вересня 1991 року. На цьому ж просторі також лежать вулиці Австрійська, Ватиканська, Ісландська та Німецька, названі на честь інших країн, котрі не заборилися офіційно визнати Хорватію незалежною державою. 10 жовтня 2015 р., у Загребі урочисто відзначили День Української вулиці. В урочистостях взяли участь представники української громади Хорватії, посол України в Республіці Хорватії О.Левченко, співробітники української амбасад, громадські діячі Загреба. Був присутній український поет Олександр Ірванець, чию книжку в понеділок, 12 жовтня, представляли у Європейському домі в столиці. Захід почався біля нещодавно встановленого пам'ятника Тарасові Шевченку. Хор українського культурного товариства «Карпати» з липовлян виконав гімни Хорватії та України «*Lijera naša Domovina*» і «*Ще не вмерла Україна*». Далі культурна програма тривала біля пам'ятного каменя на Коперниковій вулиці, біля якого виріс уже чималий каштан – символ Києва [3].

Висновки. Будемо сподіватися, що дві групи української національної меншини у Хорватії, незважаючи на різні політичні й національні провокації відновлять свою співпрацю, не будуть шукати причин своєї окремішності, а стануть вище сепаратистських амбіцій і дбатимуть про подальше збереження своєї ідентичності, знайомитимуть світ з багатою українською культурою. У цьому контексті важливого значення набуває і позиція України, її політика щодо збереження численних діаспор, зокрема й найдавнішої – на Балканах.

Література

1. Атаманюк Ю. Славко Бурда: Деякі хорватські русини не вважають Україну своєю прабатьківщиною / Юрій Атаманюк // *Час і Події*. 08 квітня, 2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/6958/>
2. Віднянський С.В. Магочій Павло-Роберт [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України*: Т. 6: *Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2009. - 790 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Magochy_P*
3. Джура Відмарович. У суботу, 10 жовтня, у Загребі урочисто відзначили День Української вулиці. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukr-net.info/14352/>

4. Звіт про виконання плану та програми Української громади Республіки Хорватія (за період від 1 вересня 2014 року до 30 червня 2015 року) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/.../RZZ2015/...> – Назва з екрану
5. Костелник В. Рускосц (русинство) на Горннци и у швецє / В. Костелник // Нова думка. – 1991. – № 86. – С. 53.
6. Лук'янчук С., Нагірний М., Савчук О.. Національний розвиток українців Хорватії у другій половині XVIII – на початку ХХІ ст.: Історико-мовний аспект / С. Лук'янчук, М. Нагірний, О. Савчук. // Наукові виклади. – 2011. – № 6. – С. 56-60.
7. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2012. – 794 с.
8. Нагірний М. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття / Микола Нагірний// Нововолинськ, 2012. – 328 с.
9. Панчук М. Політичне русинство в Україні / Панчук Май // Політична думка. – 1995. – №2-3 (6) С.116-123 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lemky.com/86-politichne_rusynstvo_v_ukraini.html
10. Посол України в Хорватії Олександр Левченко відвідав ювілейний 50-й Бал Русинів Республіки Хорватія.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/44406-posol-ukrajini-v-khorvatiji-oleksandr-levchenko-vidvidav-juvilejni-50-j-bal-rusiniv-respubliki-khorvatija>
11. Румянцев О. Галичина–Боснія–Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках / О. Румянцев – К., 2008. – 242 с.
12. Удвари и фразеологийни словник лемковских (руских) диалектох // Нова думка – 1991. № 88. –С. 28.
13. Promjena Ustava Republike Hrvatske (2010) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hr.wikisource.org/wiki/Promjena_Ustava_Republike
14. Promjena Ustava Republike Hrvatske (2010.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hr.wikisource.org/wiki/Promjena_Ustava_Republike_Hrvatske_%282010.%29 – Назва з екрану
15. Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232289.html> – Назва з екрану.

УДК: 327(477+497.1)

КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В СЕРБІЇ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Галина Саган,

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка

П'янкova Єлизавета

студентка напряму підготовки «Історія» Інституту суспільства
Київського ніверситету імені Бориса Грінченка

Висвітлено основні надбання і культурну діяльність української діаспори в Сербії в перші роки ХХІ століття. З'ясовано основні аспекти діяльності культурно-просвітницьких організацій, товариств, установ створених українцями на території сучасної Сербії.

Ключові слова: еміграція, українська діаспора в Сербії, культурна і освітня діяльність, культурні зв'язки.

It is revealed the main heritage and culture activities of Ukrainian Diaspora in Serbia in the first years of the XXI century. It is found out the basic of cultural and educational organizations, companies, institutions, that Ukrainian established on the territory of Serbia.

Key-words: emigration, minority, cultural and educational activities, cooperation, cultural ties.

Ще у XVIII ст. з території сучасної України, земель Закарпаття, Галичини, Буковини за різних історичних і економічних умов у Сербію емігрувало чимало українського населення. Переселенці заселяли переважно автономний край Воеводина, в якому проживають і дотепер. Новий Сад та міста Врбас, Кула, Сремська Митровица, Інджія – також стали рідною обітницею для українського народу. У п'ятдесятих і шістдесятих роках минулого століття там українці утворили низку громадських об'єднань. У 1909 р. в Прняворі, а в 1912 р. у Каменіці відкрили «Руську читальню Товариства «Просвіта». У 1919 в Нові Саді, а згодом і в Руському Керестурі заснували першу українську організацію – Русинське народне товариство «Просвіта» (РНТП), яке намагалось залучити до роботи, ту частину українців, які називали себе русинами. У рамках товариств «Просвіта» працювали бібліотеки, драматичні гуртки, створювалися хоріві колективи, які вивчали народні, церковні та класичні твори. Концерти, вистави та інше також демонстрували Українські Громади Белграда, Петровграда, Суботиці, Смедерева, «Просвіта» з Нові Саду та Белграда. Дані заходи популяризували українську культуру як серед українців, так і серед інших народів Сербії [7, с. 309-314]. З часом «Просвіта» відкрила свої філії у Великому Бечкереку (сьогодні Зренянин), Суботиці, Шіду та інших місцях. У Смедереві було засновано Товариство «Кобзар», яке мало драматичні та музичні гуртки. Такі ж гуртки існували в Шабці, Пожаревці, Заечарі та інших містах. Українська молодь заснувала Товариство студентів. Українські організації отримували від держави фінансову допомогу. Серед українських емігрантів було багато високоосвічених людей, які залишили помітний слід в освіті, мистецтві та культурі Сербії [1].

Виникнення товариства «Просвіта» на території Сербії, неабияк вплинуло на подальший розвиток української мови, літератури і письма не тільки у Воеводині, а й в інших містах Республіки. Наступним результатом організації культурного життя стало запровадження першої україномовної радіопередачі у Сербії «Врбас-Кула», яка вперше на радіохвилях прозвучала 3 червня 1990 р. Інформування і новини виключно українською мовою неодмінно позитивно вплинуло на українських переселенців, підіймаючи їх національну гідність і дух [4]. Найбільшим успіхом товариства «Просвіта» можна вважати те, що

своєю активністю воно переконало суспільство і державні інституції в тому, що українці, мають право на своє існування та рівноправний розвиток з іншими меншинами на просторах Сербії. Так, у 2002 р. схвалили Закон про захист прав і свобод національних меншин, в якому українцям надали статус національної меншини Сербії [4]. Результатом нинішньої діяльності українських товариств стала організація різних концертів і тематичних вечорів. Успіхом користуються поїздки українських дітей та молоді в Україну на Літні українознавчі табори, а від 1998 р. «Просвіта» щорічно організовує Літні школи україністики, які проходили на Фруській Горі, Бачкому Петровці, Сремській Митровиці, Сомборі в Сербії, у місті Долина Івано – Франківської області та Бучачі і Борщеві на Тернопільщині. Діяльність цих шкіл триває дотепер. Товариство видало вісім номерів журналу «Українське слово» [2].

Культурно-просвітницька діяльність української діаспори в Сербії ледь не охопила усі сфери громадського життя, так за сприянням товариства «Просвіта» було відновлено діяльність національного українського товариства плекання української культури і мови «Коломийка». Традиційно, кожного року, у листопаді місяці товариство готує культурно-розважальну маніфестацію «Вечір української музики – Бал», що проходить у Сремській Митровиці. Даний захід у 2013 році зібрав неабияку кількість виконавців, декламаторів, танцювальних колективів, зокрема дитячий фольклорний ансамбль і дівочу вокальну групу «Горлиця», заснування якої належить Надії Ляхович [3]. Щорічно «Коломийка» також організовує «Шевченкові вечори», «Річний концерт» і відкривають Літні школи українознавства для дітей і підлітків. Товариство займається й видавничою діяльністю, друкує двомовний журнал «Вісник» [3].

Разом з «Коломийкою», не байдужими до відновлення і збереження українських традицій на території сучасної Сербії є культурно-мистецьке товариство ім. Івана Сенюка в м. Кула і товариство «Карпати» у м. Вербас. Так, у 2013 році танцювальна група Товариства ім. Івана Сенюка у Руському Керестурі в приміщенні Будинку культури відзначили 53-й Общинський огляд музично-фольклорної творчості. Організатором цього огляду було Культурно-просвітнє об'єднання общини м. Кула. Змагалися солісти, групи й ансамблі з усіх населених пунктів общини: з Сівца, Црвенки, Крушича, Руського Керестура і Кули. Українців на цьому огляді представляло Культурно-мистецьке товариство ім. Івана Сенюка з Кули. Товариство виконувало багато українських народних танців, зокрема старша танцювальна група Товариства виконала гуцульські весільні танці. Мистецькі керівники колективу Надія Воротняк, Йосиф Сапун і Ярослав Кулеба [6]. Неможливо оминати і не сказати про 10-й Фестиваль української культури «Калина», який є найзначнішим культурно-мистецьким заходом української спільноти Сербії. У цьому фестивалі беруть участь товариства, носії української культури в Сербії та в сусідніх республіках - Хорватії та Боснії і Герцеговині. Так, у 2013 році на фестиваль приїхали КМТ ім. Івана Сенюка з Кули, Товариство плекання української культури «Коломийка» зі Сремської Митровиці, Культурно-просвітнє товариство «Карпати» з Вербасу, що понад двадцять років презентує українську та русинську культури, звичаї та мову. Український центр культури «Кобзар» з Нові Саду і Культурно-мистецьке товариство «Калина» з Інджії, що є наймолодшим українським культурно-мистецьке товариством у Воєводині. Усі Товариства активно беруть участь у численних оглядах та культурних заходах, представляють культурно-мистецьке багатство і творчі надбання українського народу, традицій, мови [6].

У лютому 2015 року в Сербії традиційно відзначили День рідної мови. Зараз понад 100 дітей початкових класів вивчають українську в школах Воєводини, Кули, Вербасі, Сремській Митровиці, Латарку, Нові Саді, Будісаві, Інджії. Українська мова звучить на РТ Воєводини, на місцевих Радіо Інджія, Радіо Кула, регіональному Радіо Вербас та Радіо Нові Сад. Українською мовою виходить газета «Рідне слово», дитячий часопис «Соловейко», літературно-культурологічний журнал «Слово» та інші видання, які видає ГВУ «Рідне слово». Товариство української мови, культури і літератури видає періодичне видання «Українське слово» [5]. На міжнародних симпозіумах і конференціях, що організовуються Сербською академією наук і мистецтв (САНМ), Матицею Сербською та університетами Сербії, останніми роками регулярно звучать доповіді з українознавчої проблематики. Одним з найактивніших виявів практичної взаємодії академічних учених обох країн є постійний обмін літературою та науковою інформацією. На початку ХХІ ст. практично всі видання САНМ, Белградського і Новісадського університетів (біля 30 найменувань) почали замовляти й отримувати наукові видання в НБУ імені В.І. Вернадського. Також бібліотека стала отримувати десятки монографічних досліджень, переважно з філології та географії. Значним досягненням українських учених стало видання покажчика з сербського фольклору і літератури, де подано відомості про праці вчених та фахівців, у яких відображаються українсько-сербські зв'язки в галузі літератури й фольклору, переклади українською мовою творів сербських письменників і творів сербської народної творчості, а також роботи українських учених, опубліковані за межами України за період 1837 - 2004 рр. Не залишилася без уваги гуманітарна допомога і співпраця між Україною та Сербією. Останніми визначними подіями можна вважати відкриття пам'ятної дошки відомому сербському вченому і церковному діячу Йовану Раїчу на фасаді Києво-Могилянської академії у Києві (лютий 2009) [7, с. 284 - 285]. У 2009 році 16 лютого українську аудиторію неймовірно вразила п'єса сербського режисера Божидара Ждуровича «Професіонал» у Київському муніципальному театрі «Сузір'я». Переклали п'єсу з сербської мови викладачі Львівського національного університету імені І. Франка Алла Титаренко та Марія Васишин. На прем'єрі була присутня держсекретар Міністерства культури Республіки Сербія Надіца Момерова, яка висловила подяку Україні за підтримку, яку тут надали при постановці п'єси [7, с. 284-285].

Висновки. Українська діаспора відіграла важливу роль у збереженні культурних надбань в Республіці Сербія. Вивчення української мови, збереження і плекання традицій українського народу

стали невід'ємним завданням української меншини, починаючи від найперших років еміграції і до сьогодення. Зараз, на початку ХХІ ст. цей зв'язок тільки укріплюється завдяки взаєморозумінню обох держав, яким неодмінно варто шукати спільні шляхи, щоб не втратити давніх традицій, які тільки збагатять культуру обох народів.

Література

1. Атаманюк Ю. Інтерв'ю з Борисом Небесним /Юрії Атаманюк// Час і Подія. – 2008. № 52 [Електронний Ресурс] – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/4072/>
2. Атаманюк Ю. Святковий місяць українців в Сербії / Юрії Атаманюк // Час і Подія. – 2010. № 49 [Електронний Ресурс] – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/7484/>
3. Ляхович П. Вечір української музики – Бал, Сремська Митровиця / Петро Ляхович // Товариство плекання української мови «Коломийка» [Електронний Ресурс] – Режим доступу: <http://dniukkolomejka.blogspot.com/2013/11/2013.html>
4. Офіційний сайт Української світової Інформаційної мережі Міжнародна Громадська Організація українців «Четверта Хвиля» // 20-річчя «Просвіти» в Сербії, інтерв'ю з Мирославом Гоцаком. – 2010. № 174 [Електронний Ресурс] – Режим доступу: <http://usim4.ukrainians.net/ua/archive/2010/novyny174d.htm>
5. Проник Ф. Міжнародний день рідної Мови / Филип Проник // Рідне Слово. – 2015. № 116 [Електронний Ресурс] – Режим доступу: <http://www.ridneslovo.co.rs/rs116/index.html>
6. Проник Ф. 53-й Общинський огляд музико-фольклорної творчості. / Филип Проник // Рідне Слово. – 2013. № 95 [Електронний Ресурс] – Режим доступу: <http://www.ridneslovo.co.rs/rs95/index.html>
7. Саган Г. В. Югослов'яни у ХХ столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною / Саган Галина Василівна // Культурне життя української діаспори в Югославії у контексті презентації українства у світі. – Київ, 2012. – с. 309-314, 284-285

УДК: 327(477+497.1)

КУЛЬТУРНО – ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РЕСПУБЛІЦІ ХОРВАТІЯ В ХХІ СТ.

Галина Саган,

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка

Анастасія Трофимченко,

студентка напряму підготовки «Історія», Інституту суспільства, Київського Університету імені Бориса Грінченка

Висвітлено своєрідність культурно-просвітницької діяльності української діаспори в Республіці Хорватія в ХХІ столітті. Заходи проведені Українською громадою Республіки Хорватії, для збереження національної самобутності українського народу на території Балканського півострову.

Ключові слова: українська діаспора в Хорватії, культурно-просвітницька діяльність українців, українські товариства.

Deals with the originality of cultural and educational activities of the Ukrainian Diaspora in the Republic of Croatia in the XXI century. The measures conducted by Ukrainian community of the Republic of Croatia, to preserve the national identity of the Ukrainian people on the territory of the Balkan peninsula.

Key words: Ukrainian diaspora in Croatia, cultural and educational activities of Ukrainians, Ukrainian communities.

Українці й русини в Хорватії належать до найбільш давньої української діаспори у світі. Починаючи з середини ХVІІІ століття значно поживавиась активність переселень українців на територію Балканського півострову. У свій час переселення були обумовлені різними причинами, наприкінці ХІХ - на початку ХХ століття українці з Галичини, яка в той час перебувала у складі Австро-Угорської імперії, мігрували до Посавини (східна Хорватія), а звідти – на інші території сучасної Хорватії. Міграції українців наприкінці ХІХ-початку ХХ ст. були спричинені економічними умовами, а також бажанням Австро-Угорщини населити цей край християнським населенням.

Але вже давно закінчився час, коли українці відправлялися на Балкани, щоб своєю присутністю там, збільшити кількість християнського населення. Тепер, в ХХІ столітті, українці відправляються на Балкани, для самореалізації в різних видах діяльності. Дружні відносини України з Хорватією, можна назвати одними з най активніших з тих, що почали формуватися після здобуття незалежності обох держав. Це пояснюється географічною близькістю, слов'янською спорідненістю, наявністю української діаспори на Балканах. Надзвичайно важливою складовою в житті української діаспори є потужні процеси культурно-просвітницької діяльності. Для дослідження даної теми наявна достатня кількість джерел, звіти, матеріали «Нової думи» – друкованого органу русинської спільноти Хорватії, програмні матеріали Української громади республіки Хорватія, тощо.

В українській та зарубіжній історичній науці відсутнє комплексне дослідження культурної співпраці України та Хорватії в ХХІ ст. Тематично близькі до проблеми є праці П. Трощинського та А. Шевченка [9], Є. Пашенка [5], Г. Саган [6]. Так, дослідження В.Трощинського та А.Шевченка в сучасній українській історіографії стало першою монографією про джерела та етапи формування української діаспори. А наукові дослідження Є.Пашенка та Г.Саган, перші наукові доробки в галузі культурних

відносин Хорватії та України в ХХ ст. Прикладом формування «зустрічних течій» є ставлення до України у Республіці Хорватія. Обидві країни одними з перших взаємовизнали свою незалежність. Своє перше посольство на теренах колишньої Югославії у 1995 р. наша держава відкрила саме у Загребі. Враховуючи потужні проукраїнські настрої у хорватському суспільстві, воно ініціювало заходи, спрямовані на прищеплення уявлення про Україну як про дружню державу. Культура продемонструвала себе як могутній засіб утвердження міжнародної солідарності.

Діяльність діаспори в Хорватії охоплює різні сфери культурного та просвітницького життя країни, зокрема, можна виділити активну видавничу діяльність, культурно-мистецьку, просвітницьку та інші сфери діяльності. Одним з дієвих шляхів популяризації України в Хорватії стало впровадження україністики як фахової дисципліни. Загребський університет протягом тривалого часу був чи не єдиним вузом на теренах південно-східної Європи, де цей предмет як факультативний викладався з початку 60-х років минулого століття. Посольство суверенної України надало допомогу у налагодженні навчального процесу та забезпеченні потрібної літератури. Була видана, зокрема, двотомна антологія української ліричної поезії – від перлин усної народної та класичної творчості до сучасної модерної поезії. Книга вийшла в авторитетній серії «Бібліотека Парнас» видавництва Матиці хорватської [8]. У звітному періоді 2015 р. Українська громада РХ у співпраці з УКПТ «Іван Франко» (Вуковар) та УКПТ «Дніпро» (Рієка) видала дві книги: спогади Антіна Гралоюка «Українці Вуковарського краю» та «Видатні українки. Українські пісні з репертуарної скриньки найкращих голосів України» (автор Ольга Камінська). Традиція «літніх шкіл», яка стала запорукою збереження національної свідомості русинів й українців Хорватії [3, с. 22], знайшла своє продовження в ХХІ ст. Значення «літніх шкіл» особливо зростає з огляду на те, що з 2006 р. у Хорватії набув чинності новий освітній стандарт, згідно з яким обсяг вивчення материнської мови національних меншин у звичайних школах скоротився з 5 до 3 годин на тиждень [7]. Діаспора щорічно проводить десятки заходів присвячених відзначенню пам'яті українських поетів, письменників, громадських діячів, художників, митців. Протягом звітнього періоду Українська громада Республіки Хорватія та товариства - члени громади організували та провели 106 виступів на просторах Хорватії, 9 виступів за кордоном, а також організували 17 виставок та презентацій. У грудні 2014 р. тематичними театральними дійствами, концертами та маніфестаціями був відзначений день Святого Миколая. У дні Різдва та новорічних свят діти, які приймали активну участь у роботі українських товариств, були нагороджені подарунками. У березні 2015 року Українська громада РХ відзначила дні всесвітньо відомого поета і митця української культури Тараса Григоровича Шевченка. У всіх українських товариствах були організовані вернісажі картин та фотографій поета, проведені літературно-музичні вечори. У квітні 2015 року українські товариства, члени Української громади РХ, згідно українським традиціям відзначили Христове Воскресіння - найбільше християнське свято [1].

10 березня 2016 р. у м.Липоваяна, де проживає українська громада, в міському Товариському домі відбувся літературний вечір, присвячений творчості Тараса Шевченка, який організували культурно-просвітницьке товариство «Карпати» та українська греко-католицька церква. У заході взяли участь співробітники Посольства України в Хорватії, представники владних структур, активісти товариства дружби «Хорватія-Україна», члени культурно-мистецьких товариств українців Хорватії, представники мистецьких та наукових кіл, українського греко-католицького священства та Союзу українців і русинів. На цьому літературному вечорі школярі середніх шкіл, в яких викладається українська мова, разом зі своїми вчителями декламували поетичні твори Тараса Шевченка та виконали пісні на слова Кобзаря [2]. З нагоди 200-ї річниці від дня народження Т. Шевченка, Українська громада РХ, Мерія Загреба, Посольство України в РХ, представник української національної меншини міста Загреб, представники української національної меншини та шанувальники української культури 21 травня 2015 року в Загребі, на вулиці Українській, відкрили пам'ятник Кобзарю [11]. Урочистий захід був широко висвітлений хорватськими і українськими засобами масової інформації. На відкритті були присутні високі гості: представники Хорватського Сабору (Парламенту), адміністрації міста Загреб, представники численних хорватських та українських організацій, Посольств різних країн, акредитованих у Хорватії, гості із-за кордону, керівники українських товариств, представники духовенства та численні гості – шанувальники української культури [10]. Крім цього, можна згадати недавно проведений вечір пам'яті Т.Шевченка в селі Петрівці. Про цю подію кореспондент газети «День» Хрієнко М. писав: «У селі Петрівці зі мною ніби сталася телепортація – в мене було таке відчуття, що я раптово опинився десь на Полтавщині або Черкащині. Поетеса Славка Плішка-Гралоюк читала вірші українською мовою зі своєї книжки поезій «Сонце і грім», пізніше бабуся Катерина Ступ'як (їй вже 86 років) щирою українською мовою розповідала про своє життя в Боснії та Хорватії, а ввечері в сільській школі я фотографував дітей, які давали чудовий концерт для дорослих, присвячений пам'яті Тараса Шевченка. Коли далеко за кордоном я потрапляю в таку ж ситуацію, як у селі Петрівці (воно за сім кілометрів від Вуковара), то мені думається про те, що українці, відірвавшись із різних причин від Великої України, створюють для себе маленьку модель України, яка мила їхньому серцю [10]. Тільки в Хорватії, Українська – це назва великої магістральної вулиці у Новому Загребі, що розмежовує райони Травно, Утрине і Сопот. Свою назву вона дістала на знак вдячності Україні, яка перша з країн – членів ООН визнала незалежність Хорватії 8 вересня 1991 року. На цьому ж просторі також лежать вулиці Австрійська, Ватиканська, Ісландська та Німецька, названі на честь інших країн, котрі не забарилися офіційно визнати Хорватію незалежною державою. Тут шанують не тільки нашу державу, а і наших громадян окремо. У галереї «Umjetnost osmjeha» («Мистецтво усмішки») відбулося відкриття виставки молодого і талановитого української художниці Дарії Лисенко, яка вивчає історію мистецтв у Загребському університеті. Її

перша експозиція у Загребі отримала позитивний відгук у численних відвідувачів, серед яких були представники мистецьких кіл, а також української громади Загреба. Посол України в Хорватії Олександр Левченко, відкриваючи виставку, привітав Дарію з творчим успіхом, нагадав присутнім, що вона також відома як поетеса, переможниця хорватського поетичного конкурсу «Письменники і література» в 2015 р. [4].

Висновки. Українська громада Республіки Хорватія як центральна організація українців у Хорватії згідно плану реалізує свої програми завдяки фінансовій підтримці Ради з питань національних меншин Республіки Хорватія та Міністерства науки, освіти і спорту. У процесі добре організованої діяльності, хорватські українці успішно виконують заплановані програмні завдання, продовжують традицію збереження національної ідентичності, мови та культури українців на просторах Хорватії.

Література

1. *Ukrajinska zajednica Republike Hrvatske. Українська громада Республіки Хорватія Remetinečka cesta 79 a, Zagreb «Звіт про виконання плану та програми Української Громади Республіки Хорватії»*. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/Image/RZZ2015/Croatia.pdf>- Назва з екрана.
2. *В місті Загребі відкрили пам'ятник Шевченкові.* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://i-pro.kiev.ua/content/v-misti-zagrebi-vidkrili-pam%E2%80%99yatnik-tarasu-shevchenku/>-Назва з екрана.
3. *Нагірний М. «Літні школи» як чинник збереження національної ідентичності русинів та українців Хорватії» / Микола Нагірний // Проблеми слов'янства. – Нововолинськ, 2012. – 328 с.*
4. *Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України* [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.UkrDay.net – Назва з екрана.
5. *Пащенко Є. Українсько-хорватські взаємини від давнини до сучасності/ Євген Пащенко // Хорватія – Україна. Культурні зв'язки від Адріатики до Дніпра. – Загреб. 1996. – С. 241.*
6. *Саган Г. Югослов'яни у ХХ столітті: громадські та культурні зв'язки з Україною. – Київ. 2012.– 568 с.*
7. *Семинар у Ораховиці // Нова думка. 2006. № 135. С.12.*
8. *Супрун В. Культурна сфера українських діаспорних зв'язків. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.staationline.org.ua/obraz/33/2200-kulturna-sfera-ukra%D1%97nskix-diasporix-zv-yazkiv.html> Ukrajiska Lirika. – Zagreb, 1998. – 257 s.*
9. *Троцинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі / В.П. Троцинський, А.А.Шевченко. – К.:Видавничий дім «Альтернатива», 1999. – Т. 15. – С.350*
10. *Хрієнко М.І. Хорватська модель української мрії / М.І. Хрієнко.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/media/horvatska-model-ukrajinskoji-mriji>
11. *Шевченкове слово на Балканах.* – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kobzar.info/news/novini/ShevchenkoveslovoBalkanakh/>-Назва з екрана.

УКРАЇНОЗНАВСТВО ЯК ПОЛІТИКА І ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ

УДК 321 (477)

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Віктор Білополий,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії та політології
Державного вищого навчального закладу

«Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» (м. Дніпропетровськ)

Станіслав Руденко,

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства
Державного вищого навчального закладу

«Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» (м. Дніпропетровськ)

У статті висвітлено основні проблеми сучасної України: боротьба за незалежність, процеси державотворення, формування громадянського суспільства, великі шляхи до Європейської інтеграції та умови нашої майбутньої перемоги.

Ключові слова: Україна, держава, влада, політика, громадянське суспільство.

The paper shows the main problems of modern Ukraine which are: the struggle for independence, the processes of nation's and civil society formation, difficult ways to European integration and the conditions of our future victory.

Key words: Ukraine, state, state power, politics, civil society.

Актуальність. Після руйнації комуністичної системи в Україні була спокуса опинитися в європейській системі координат, але для цього, як писав німецький конфліктолог Ральф Дарендорф, необхідно було пройти три певні «епохи». *Перша*, «час Законодавця» мала б тривати кілька місяців чи років, коли було б створено правову основу функціонування демократії та вільного ринку. Упродовж *другої* – «часу Економіста», що мав охоплювати перші роки, - слід було провести інтенсивні реформи, які зі збанкрутілої планової держави зробили б гнучку, життєздатну й конкурентноспроможну ринкову економіку. Зрештою, в уже оновленій країні мав настати «час Громадянина» - повільний, завдовжки в десятиліття, процес формування громадянського суспільства з маси пострадянського населення [1]. Країни Східної Європи та Балтії через певний період пройшли ці «епохи» і вступили в НАТО і Європейський Союз. А чому ж не вдалося це зробити нашій державі? У перші роки незалежності було зроблено необхідні кроки для утворення України як самостійної держави, а саме: було завершено формування державних установ і закладено підмурівок законодавчої бази для України як держави з демократичним політичним режимом та ринковою економікою. Однак, конституційна модель не сприяла формуванню відповідальної влади, а відсутність виборів одразу після здобуття незалежності законсервувала у вищих органах держави розстановку політичних сил, характерну для останніх років СРСР. Водночас, політичні сили, які проголошували незалежність України, своєю метою апелювали до патріотизму, не змогли сформулювати конструктивної програми економічних реформ та змін у системі управління державою. Ані у внутрішній, ані у зовнішній політиці Українська держава не отримала свого «обличчя»: чітко визначених цілей, інтересів та уявлень про механізми їх реалізації. Поєднання цих чинників призвело до гіперінфляції, зубожіння людей, олігархізації економіки та політичної кризи.

Україна не мала встановлених основ суспільного життя, не мала вибору провідних політичних гравців, всі вони не дуже турбувалися про власну політичну історію та про те, як виходити з політичної та економічної кризи (перебігають, змінюють програми, зраджують, сепаратистськи налаштовані, маневрують, сваряться). Давногрецький філософ Платон говорив: «Коли до влади приходять люди бідні і спрагі до особистого благополуччя, коли вони отримують доступ до загального багатства, переймаючись, як би вхопити ласий шматок для себе, тоді не може бути й мови про добрий державний устрій, тоді влада перетворюється на предмет суперечок» [3, с. 245]. У бідній країні керівництво завжди корумповане. Політик приходить до влади керуючись якими мотиваціями? Влада дає йому матеріальний достаток, можливість впливати на людей, популярність тощо. У такій країні, як Україна, політик чесним шляхом це отримати не може. І справа не тільки в ньому одному. Адже, політик не може бути один, поруч має бути команда. Ця команда в свою чергу, може бути ще нахабнішою, ніж він. Тому на роль політичних соратників слід відбирати людей психічно та фізично стійких (а у деяких випадках навіть жорстких), здатних мислити не лише тактично, але й стратегічно. Здавалося б, що ми доволі динамічне суспільство, але при цьому його ефективність залишалася надзвичайно низькою. Наявний плюралізм думок не створив достатнього вибору управління. Через практичну відсутність середнього класу і реальної цивілізованої еліти сформувався і розвивався клас політичний. Це політико-бюрократична й інтелектуальна обслуга фінансово-промислових кланів, які утворили правлячу верхівку. Політичний клас в українському форматі не був носієм стратегії розвитку країни. Тому увесь європейський

досвід залишається в Україні незадіяним. Якщо можна було б зобразити графічно шлях світової історії, то лінія нашої держави на цьому графіку поводитиме себе не так як треба: вона то поверталася б назад, то закручувалася б у спіраль, то кидалася б у різні боки, зупинялася б на місці, перетворювалася б на крапку, тільки іноді йшла б уперед. Україна бездарно втрачала історичний час, відведений їй історією, щоб рухатись вперед. Для того, щоб зрозуміти складники цього лиха, потрібно вже сьогодні мати системну картину перспектив, ресурсів, ризиків та загроз. А у нас її немає. Є певні надії на нову владу. Німецький професор Роланд Піч, працюючи в Києво-Могилянській академії, помітив певну закономірність, що українці рухаються вперед не так, як західні європейці. На Заході послідовно йдуть до якоїсь мети. В українців певний час відбувається нагромадження сил, енергії – і раптом вибух. Отже, є періоди зосередження цих сил, які ніби приспані, підспудні, але насправді накопичуються. Це у нас склалося історично. Хто міг наприкінці 1980-х увести, передбачити, що в Україні, де, здавалося б, знищено все, всі дисиденти пересаджені, раптом з'явиться Народний Рух, який стане такою потужною силою, що фактично зруйнує радянський устрій. Далі все заспокоїлося. У Русі почали боротися за владу. Рухів відклонувалося чотири. І раптом з'являється Майдан, що стало несподіванкою і предметом захоплення для всього світу. Централізація і узурпація влади В. Януковичем, відмова від європейських цінностей стали мотивом появи Євромайдану – Революції гідності. Стало можливим повернення України у європейську систему координат. Наша держава переживала неймовірне свято єднання, вірячи в себе, у свою силу та перемогу. Перемогу добра над злом.

Саме покоління, народжене за незалежності з усіма її недоліками й недоперемогами, зуміло перевернути країну з голови на ноги 2014-го і саме воно вчить її нині правильно ходити. І хоч би чого йому не коштувало все-таки навчити. Чи здобула Україна те, про що мріяла, вірячи в диво, тримаючи барикади? Ні. Що заважає? Багато що. Тягар рабства, який плекався цілі століття, «совок» - стереотипи мислення і поведінки homo soveticus, система (створена при Л. Кучмі), котра не бажає поступатися, люди, котрі їй служать. І без усунення їх, без створення нової моделі співіснування нічого доброго не буде. Ми, так багато говоримо про заміну еліт, про очищення влади, омолодження політики, про нові постаті й брак лідерів, що вже давно мусили б зайнятися всім цим на практиці. Хто і як може все це змінити, запобігти сповзанню в те саме багно, з якого так важко виборсувалися? Це зробить покоління «коктейлю Грушевського», покоління шинних барикад, покоління добровольців і кіборгів. Ці зможуть усе! Не виключено, що будуть помилки, непорозуміння, труднощі й, не виключено, розчарування. Але йдеться про цілком нових людей, якісно нових, для котрих слово «Батьківщина» не порожній звук і не шелестіння зелених купюр. Варто зазначити, що риторика нинішнього керівництва революційна, а на практиці вона реально контрреволюційна. Відверте карикатурне розслудування справ Майдану, очевидні домовленості на місцевих виборах із колишніми регіоналами, відсутність покарань для функціонерів режиму Януковича, повернення награваного Януковичем і його поплічниками, імітація наступу на олігархів – то все не вигадки, а на жаль, наша об'єктивна реальність. Проте, громадськість не лишається осторонь цієї несправедливості. Десь, у темному підвір'ї можуть скоїти побиття колишнього діджея сепаратистських мітингів, десь, як у Кривому Розі, громадськість береться відстоювати свій вибір, попри рішення ЦВК, яка поквапилася вмити руки, і при млявих реакціях центру на очевидні фальсифікації на місцях, а таки добилася свого (перевибори міського голови у м. Кривий Ріг відбудуться 27 березня 2016 року). Часом протест виходить за межі мирного: ми ще довго пам'ятатимемо стрілянина в Мукачевому й вибух гранати під Радою. Владі варто на це зважити хоча б із міркувань самозбереження, але на разі висновків не помітно.

Відбувається криза і в українському політикумі. Коаліційні чвари, буфонада в парламентській залі як на ток-шоу – все це ми постерегали ще за часів Ющенка. Нинішній президент усіляко намагається відмежуватися від політичного іміджу свого попередника, але йому це не вдається. Проте, глава держави, який вільно володіє англійською і не боїться залізти у ковш екскаватора, справляє враження більш вольового лідера. Але наявність в актуальній політиці таких персонажів, як Геннадій Кернес, чи доволі млява реакція на відверто хамську перепалку Саакашвілі й Авакова під час офіційного заходу, де господарем ситуації є сам президент, вказує на те, що нинішній очільник держави також не надто поспішає приборкувати «любих друзів» і відвертих ворогів, які демонструють бажання домовлятися.

Слід наголосити на тому, що тисячу разів був правий загиблий сержант Олексій Болдирєв, коли писав, що від війни найбільше втомилися ті, для кого її просто не існує. Це підтвердять і тисячі тих, хто відслужив та повернувся додому, і волонтери, рахунки яких порожні чи вже більше в «мінусах». Можна молитися, вірити в безальтернативність Мінських угод, рахувати втрати Росії в Сирії, але цим важко обійти один факт: війна надовго. У лютому-березні-квітні 2016 року треба кимось замінити дембелів, які прослужили рік, і всі жарти «хай сини Порошенка воюють» та теоретизування на тему, того, як нам потрібна професійна армія, знову активізується у мережі. Але будуть, і ті, хто піде добровільно удруге-втретє чи вперше за повісткою. Так було шість хвиль поспіль, і щоразу здавалося, що брати до війська вже геть нікого.

Україна і далі живе в умовах незавершеної революції. Кількість невдоволених тим, як розвивається країна порівняно з початком Революції гідності, не просто не зменшилася, а навпаки, лише зростає. За даними соціологічного дослідження, проведеного в грудні 2015 року Фондом «Демократичні ініціативи» (ФДМ) та Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), уже 60% населення вважає, що події в Україні розвиваються в неправильному напрямку, тоді як у грудні 2013 року таких було лише 52%. І головні аргументи тих, хто дотримується цієї думки – падіння рівня життя (68,9%) та високий рівень корупції (67%). За офіційною оцінкою Мінсоцполітики у листопаді 2015 року

фактичний розмір прожиткового мінімуму становив для працездатних 2875 грн., для дітей віком від 6 до 18 років – 2930 грн, для пенсіонерів – 2052 грн. При цьому в Держбюджеті на 2016-й рік закладено мінімальну заробітну плату в розмірі 1378 грн. (з травня 1450 грн.), а мінімальну пенсію – 1074 грн. (1130 грн.), тобто в обох випадках вони не покривають і половини навіть розрахованого Мінсоцполітики фактичного прожиткового мінімуму [2, с. 5-6]. Владі доведеться шукати можливості уникнути соціального вибуху та триумфу популістів і реваншистів в умовах об'єктивної обмеженості бюджетних ресурсів.

Висновки. Таким чином, нам в перспективі необхідно ще дуже багато працювати. Треба таки з «нуля» побудувати військо, бо те, яке маємо, з весільними генералами у верхах, знову схоже на потвору, залишену нам у спадок. Необхідно зламати хребет системі насилля, на порожньому місці створити прокуратуру й суди, бо пацієнт, як виявилось, лікуванню не піддається. Злочинці мусять сидіти у в'язницях, особливо ті, хто довів країну до такого жаху. Треба конче змінити модель функціонування держави і починати слід негайно, не чекаючи, доки знову навідається дядечко Байден, щоб дати наганяїв. Він може і не приїхати. Система влади мусить бути змінена, бо нинішня - нежиттєздатна, люстрацію має бути проведено, але не фейкову, а таки справжню. Україна повинна бути звільнена, а перемога не виторгувана, а здобута.

Література

1. Dahrendorf. Raif (1990) *Reflections on the Revolution in Europe: In a letter intended to have been sent to a gentleman in Warsaw. New York: Random House.*
2. Олексієнко О. Потреба раннього пробудження // *Український тиждень*. – 2016. - № 1-2 (425-426). – 15-21 січня 2016. – С. 5-6.
3. Платон. *Политика или государство. Сочинения: в 3 т. (Платон. – М.: Мысль. – 1971. – Т. 3. – 650 с.*

УДК: 140.8

ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ У КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Остап Моравецький,

викладач кафедри філософії та економіки

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Актуальність. Нагальною потребою українського суспільства за сучасної доби стає подолання негативних проявів глобалізації. Йдеться про наростання процесів культурного відчуження, проявами якого є втрата національної ідентичності, смисложиттєвих компонент, розповсюдження споживацької свідомості, які деформують ментальність в Україні, насамперед, молодого покоління. Особливої уваги нині потребує вивчення культурних детермінант, що спричиняють негативні прояви глобальних трансформацій. Деградація свідомості під впливом ЗМІ, духовний занепад, аксіологічна криза, уніфікація, посилення бюрократичного пригнічення в ході глобалізації стають реаліями планетарного масштабу. Детально розроблений філософами понятійно-категоріальний апарат виявляється актуальним для сучасного українського суспільства, оскільки надає змогу докладних як теоретичних, так і емпіричних досліджень відчуження за сучасної доби.

У ХХІ ст. феномен відчуження стає тотальним і пронизує усі сфери людського буття. За умови поширення євроатлантичних культурних схем в глобальному просторі, необхідно дослідити детермінанти, форми, наслідки відчуження в Україні та з'ясувати ефективні шляхи його подолання. Крім того, загострюється аксіологічна криза, що полягає у відчуженні традиційних і поширенні споживацьких цінностей. Ця обставина спричинює гносеологічну кризу, яка виявляється у нездатності індивіда зі споживацьким світоглядом досягнути складні реалії сьогодення та належним чином відреагувати на зміни в сучасному просторі, що може призвести до екологічної катастрофи, третьої світової війни, знищення життя на Землі.

Метою дослідження є формування нової стратегії освіти та виховання, що повинна базуватися на основі гармонізації людської природи шляхом активізації креативного потенціалу індивіда (фантазії, інтуїції, уяви), відродження цінностей, що ґрунтуються на традиційних національних, релігійних уявленнях. В такій ситуації особливої актуальності набуває естетико-гносеологічний шлях подолання відчуження шляхом зміни аксіологічних пріоритетів за принципом гуманізму.

Основні ідеї. За сучасної доби глобалізації розповсюдження відчужених форм життєдіяльності в Україні відбувається завдяки впливу масової культури через тотальність масової комунікації. Сучасна постіндустріальна доба характеризується економічною інтеграцією, негативні наслідки якої (криміналізація господарчої діяльності, маргіналізація ряду країн, економіко-політичний диктат) сприяють поширенню міжнаціонального, технологічного, трудового відчуження. Автором одночасно констатується, що глобальна інтеграція є закономірністю розвитку людства, й тому для ефективного подолання глобальних проблем оптимальною є теорія конвергенції (зближення різних соціальних систем з їх наступним синтезом в «змішаному суспільстві»). Відзначено, що в сучасних умовах на Україні шлях конвергенції є найбільш ефективним, за допомогою якого можливе нівелювання проявів політичного відчуження.

Висновки. Соціальними явищами, що продукують відчуження, є, насамперед, одномірність (закріплення за всіма об'єктами певної незмінної функції) і тотальність, а остання зумовлює фінансово-економічну глобалізацію. Автор наголошує, що шляхом розв'язання проблеми відчуження, пов'язаної із глобальною експансією масової культури, є світоглядна парадигма авангардизму. Естетико-гносеологічна модель подолання відчуження шляхом зміни аксіологічних пріоритетів може виконати ряд важливих функцій у системі реформування стратегії освіти та виховання: запобігти хибній трансформації української ментальності шляхом формування системи гуманістичних цінностей та розбудові духовності; сприяти зростанню самобутнього інтелектуального розвитку молоді методом активізації креативного потенціалу індивіда.

УДК : 321.01 : 328. 185 :316. 75 : 342 :35

ІДЕОЛОГІЯ ДЕОЛІГАРХІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИК УКРІПЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Володимир Таран,

доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії
Запорізького національного університету

Висвітлено один із аспектів ідеології деолігархізації, що розкриває суперечність між сутнісними особливостями української олігархії і процесом удосконалення української державності.

Ключові слова: ідеологія, олігархія, деолігархізація, влада, корупція.

There is disclosed one aspect of ideology of deoligarchisation, that reveals a contradiction between the essential features of Ukrainian oligarchy and the process of improvement of Ukrainian statehood.

Key-words: ideology, oligarchy, deoligarchisation, power, corruption.

Актуальність. Комплексні кризові явища, що охопили сучасне українське суспільство практично в усіх сферах його діяльності, потребують всебічної розробки стратегії і тактики реформаційних дій. Серед сучасних ідеологічних принципів системного реформування в Україні ідея деолігархізації посідає особливе місце, оскільки її реалізація спроможна кардинально вплинути на позитивні зрушення в удосконаленні української державності, негативні тенденції в котрій значною мірою обумовлюються олігархічною сутністю нинішньої влади і державного устрою.

Усвідомлення серйозності проблеми, викликало появу цілому ряду спеціальних робіт, присвячених даній темі як в загально-теоретичному, так і конкретно-практичному аспектах. Такі дослідники, як С. Дацюк, В. Портніков, О. Соскін, В. Василенко, В. Глазунов, М. Томенко, В. Каспрук, М. Рябчук, О. Кривдик, В. Мельничук та інші, займалися не тільки аналізом феномена олігархії в Україні, його природи і сутнісних властивостей, але й намагалися сформулювати певні концептуальні засади трансформації олігархічної системи в іншу структурну організацію, яка більшою мірою відповідає виклику часу. Однак програма деолігархізації не дає відповіді на всі запитання. Одним із них є місце української олігархії в національно-державному будівництві України. Перш за все треба виходити із того, що олігархія (від грецької *Oligarchia* – «влада небагатьох») – форма державного управління або політичний режим, при якому влада зосереджена в руках невеликої групи людей - представників великого монополізованого капіталу і, переважно, обслуговує їх особисті або групові інтереси, а не інтереси всіх громадян. Незважаючи на існування різних видів олігархії, як відображення здатності пристосовуватися до різних соціально-політичних умов на різних етапах історичного розвитку, сутнісні її риси залишаються незмінними. Олігархія завжди пов'язана з феноменом багатства, яке, на відміну від інших видів «могутності», не має межі. Надмірна жадібність до грошей призводить до надмірного бажання влади, «засдроців і суперництва», нехтування законами і моральними нормами, розбещення суспільства, презирства до народу, нищення середнього класу, озлиднення більшості населення тощо [3, с.245-251]. Крім того, олігархія завжди демонструвала протидію демократії, виступала джерелом корупції, сприяла монополізації усіх сфер суспільного життя, зокрема економіки. Очевидно, що українська олігархія несе в собі усі загальні риси, притаманні олігархії як явищу в цілому. У той же час вона має свої специфічні ознаки, обумовлені конкретно-історичними обставинами злиття багатства, влади, правоохоронної системи і криміналітету. До того ж у своїй масі вона не представляє національно-державницької складової українського соціально-політичного руху, що виступає гальмуючим фактором розвитку української державності і націотворення в цілому. Її виникнення було підготовлене українським комуністсько-радянським минулим, а соціальною базою стала **мішанина «комсомольців 1980-х» та вихідців із «кримінальних 1990-х»**. Ця владна система почала складатися ще за часів Л.Брежнєва, коли відбулося зрощення частини партійної номенклатури з криміналітетом та правоохоронними органами. А номенклатур но-кримінальна тіньова економіка з набуттям Україною незалежності була просто легалізована. Вкравши спочатку всі партійні, а потім і народні гроші, ці нові структури кинулися грабувати країну – те єдине, що вони вміли й до чого прагнули [1]. Саме за таких передумов сьогоднішня українська олігархія представляє собою певний симбіоз залишків представників колишньої компартійно-комсомольської системи, що зберегли за собою високі адміністративно-управлінські і політичні посади, вихідців з кримінальних

структур і частково удачливих підприємців нової генерації. Специфічні умови розвитку української держави перехідного періоду, яка знаходилася на етапі переформатування попередньої командно-адміністративної радянської політико-економічної моделі на пострадянську, а фактично буржуазну, з ознаками первинного накопичення капіталу, дозволяла використовувати відповідні – легальні, напівлегальні і нелегальні – засоби накопичення капіталу: фінансові афери, штучне банкрутство підприємств з метою їх купівлі за безцінь, рейдерські захоплення різноманітних об'єктів, перетворення промислових підприємств на металобрухт тощо. Особлива фінансово-комерційна активність спостерігалася навколо підприємств ВПК, які традиційно представляли собою складні інтеграційні комплекси вже нового СНД-шного простору. А це обумовлювало тісні зв'язки між олігархічними групами різних суб'єктів даного простору і у першу чергу Російської Федерації. До того ж слід додати, що наявність у таких зв'язках інтересів міжнародних кримінальних груп теж відбилася на характері українського олігархату.

Віжливо відзначити, що певна частина цього олігархату значною мірою була пов'язана з російською газовою трубою та економічно-енергетичною залежністю України від Росії. І тут помітну роль відіграв президент Л. Кучма, яскравий представник попереднього радянського ВПК, кампанію обрання котрого фінансував і активно підтримував Кремль, а прихід котрого до влади у 1994 р. тодішній керівник військової розвідки України О.Скіпальський навіть назвав «спецоперацією Москви». Власне, Л. Кучму і можна розглядати батьком нинішньої олігархічної системи відносин у країні [1]. Більше того, як зазначає В. Каспрук, Л. Кучма «був ставленником, олігархолюбом і олігарховодом – селекціонером цієї специфічної породи населення» [2]. Колишній президент Л. Кучма, по суті, породив Януковича, режим якого став співучасником російської військової агресії щодо України. Дехто вважає, що Кучма був державником. Частково з цим можна погодитись, адже він справді чимало зробив у плані розбудови адміністративної вертикалі. Однак він будував не стільки українську Україну, скільки міцну вертикаль влади під себе [1]. З іншого боку, саме Л. Кучма максимально розширив канали проникнення російського олігархічного бізнесу в українську економіку і політикум.

Що стосується появи нової генерації українських олігархів навколо енергетичних україно-російських систем, то вона бере початок з відомих угод між В. Чорномірдіном і Л. Кучмою, які закріпили «формули» закупки російського газу. Суть цієї «формули» була простою – ми отримували дешевий газ, а в обмін погоджувалися з корупційною схемою постачання через різноманітні фірми-прокладки, які ділилися доходами з російськими «газовими генералами». Так «Газпром» перетворився на кишеню російського авторитаризму, а в нас з'явилася група ділків, що збагачувалися на посередництві. Це і Д.Фірташ у своїй «хімічній» іпостасі (це газова ціна, що підтримувала низьку ціну на український товар), це і Р.Ахметов (дешевий метал, котрий витримував конкуренцію тільки завдяки газовій ціні), це і В.Пінчук (пряме постачання труб для «Газпрому») «Якщо б не було цих угод, якщо б не було дешевого російського газу, - прямо пише В.Портніков, - то не було б ані української олігархії, ані відсутності реформ, ані В.Януковича. А Україна вже років 10 як була б у НАТО і років 5 – як в ЄС. Ось що відбулося з-за цієї ціни, котрій так раділи українці 20 років тому». Але негативні наслідки були такими глибокими, що «навіть події 2004 року не розірвали порочного кола, а призвели лише до появи нових схем і формул» [4].

Стає очевидним, що саме з певними українськими олігархічними колами, які давно були тісно вплетені у кланово-олігархічну систему РФ, пов'язані драматичні події з анексією Криму і військовий конфлікт на Донбасі, де збіглися давніші геополітичні інтереси Росії щодо України з боку путінського режиму та інтереси відповідних українських кланово-олігархічних структур, які намагалися зберігти у такий спосіб (навіть ціною державної зради) свій політико-економічний вплив на дані регіони, а через них і на Київ після подій на Майдані у 2013-2014 рр., що суперечило логіці розвитку української державності. Саме в олігархічній природі нинішньої української влади, що прийшла на зміну правлінню В.Януковича, треба шукати і відповіді на запитання стосовно гальмування будь-яких юридичних процесів та політико-економічних і кримінальних санкцій проти навіть найбільш одіозних представників попередньої влади (переважно олігархів), перманентно «невдалого» правового забезпечення позовів до міжнародних інстанцій щодо повернення вкрадених режимом Януковича величезних коштів, непослідовної і подвійної політики відносно відвертого зовнішнього агресора в політико-економічній і правовій площинах, що не йде на користь українській державі. У цьому ж контексті слід розглядати такі дії влади як нерішучість у прийнятті санкцій проти анексованого Криму, відсутність зрозумілої стратегії розв'язання військово-політичної кризи на Донбасі (показово, що навіть інтереси України у Мінських переговорах «відстоюють» представники українських олігархічних кл, що мають або бізнесові інтереси на окупованій території України і в Росії, або тісно пов'язані з політико-олігархічними кланами РФ), маявисть військових дій на східному фронті, які не акцентуються на перемозі над ворогом, а спрямовуються на стримування наступальної енергії власних збройних сил, розповсюдженні відверто песимістичної інформації та дискредитації національно-патріотичних формувань. Це цілком закономірно, адже, як зазначав у свій час Платон, олігархи, «найвірогідніше, не зможуть провадити жодної війни, тому що або мусили б удатися до послуг натовпу, давши йому зброю, і тоді боялись би його більше, ніж ворогів, або, відмовившись від такої допомоги, повністю проявити себе на полі бою справжніми олігархами, а їх було б там небагато, і, до того ж, вони не захотіли б нести воєнні видатки, бо над усе люблять гроші». [3, с.250].

Особливістю олігархічної системи в Україні є і те, що наявність базових кастових інтересів забезпечує тісний взаємозв'язок і порозуміння олігархів різних мастей. Не випадково використовується навіть таке поняття як «олігархічний консенсус», яке означає взаємну (політико-економічну і юридично-

правову) підтримку українських олігархів незалежно від їх поділу на проєвропейських і проросійських, на тих, хто уособлював владу В.Януковича і тих, хто представляє нинішню політичну владу в Україні. Це проявляється і в тому, що фактично жодний з тих, хто організовував і підтримував сепаратистські тенденції і рухи на Кримському півострові і на Донбасі, розхитав політичну ситуацію на Півдні і Сході країни, сприяв військово-політичному залученню Росії до розв'язання внутрішньополітичних проблем в Україні, до сьогоднішнього дня не поніс реального покарання. Це спостерігається і в тому, що нинішня влада намагається допомогти уникнути економічних санкцій чи зняти їх з тих, хто мав відношення до попередньої влади і приймав участь у фінансуванні антидержавних програм і сепаратизму, створенні масштабних корупційних схем, руйнуванні вітчизняної економіки, розкраданні величезних коштів із державного бюджету, вивезенні капіталу за межі країни тощо.

А Крим і Донбас для певної частини українських олігархів залишаються містами власного збагачення: збереження підприємств, торговельних мереж, кримінальних механізмів власного збагачення. Для цього активно задіюються всі структури української законодавчої, виконавчої і судової влади, через які здійснюється отримання відповідних квот, лобювання власних інтересів, уникнення відповідальності за різноманітні порушення тощо. Крім того, максимально використовується можливість залучати іноземні гроші начебто на гуманітарну і економічну допомогу постраждалим регіонам, а відтак застосовувати корупційні схеми для привласнення певної частини цих коштів. У політичному плані збереження таких гарячих точок для самого правлячого режиму є також «привабливим», оскільки дозволяє використовувати образ «зовнішнього ворогу» як аргумент для «списування» власних прорахунків у політичних і економічних справах (відсутність економічної стратегії і економічних реформ, зрозумілої фінансово-грошової політики, соціальної програми, занедбання системи охорони здоров'я, руйнування науки і системи освіти тощо). Зрозуміло, що українська олігархія є явище неоднорідне. В ній є незначна частина досить кмітливих і прогресивних представників, котрі усвідомлюють стратегічні вигоди від розпрозорення бізнесу, встановлення чітких правил гри, стабільної демократії та інтеграції у євроатлантичні структури, а також необхідність стимулювання державно-національних процесів в Україні. Однак більша її частина орієнтується саме на кримінальний або напівкримінальний бізнес, який, зрозуміло, легше робити на сході, за російсько-путінськими методами. Для них і правова, демократична, національна держава європейського типу є не лише шкідлива, але й смертельна. А олігархічна модель залишається найбільш привабливою [5].

Висновки. Отже, розробка і реалізація ідеології деолігархізації – це реальна можливість руйнування політико-економічних передумов сепаратизації, регіоналізації і змови з олігархічно-кримінальною російською владою, а відтак – сприяння подальшому процесу укріплення української державності.

Література

1. Василенко Володимир. «Наша незалежність не примха долі, а закономірність //Електронний ресурс». – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/117345>
2. Каспрук В. Українська олігархія: Моя відповідь Кучмі // Українська правда, 21 липня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/07/21/3497053/?attempt=1>
3. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – С.245-251. – 355 с.
4. Портников В. Кінець газової «халявки» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/blogs/10246-konets-gazovoj-halyavyi.htm>
5. Рябчук Микола. «Я – український космополіт» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/media-corp/2008-08-28/40242>

УДК 908 (477) (045)

СТАТУС УКРАЇНОЗНАВСТВА В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Інна Терешко,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

У статті розглядаються основні проблеми статусу українознавства на сучасному етапі, наголошується про його місце і роль у розбудові національної системи освіти, відродженні національних цінностей.

Ключові слова: українознавство, середня та вища освіта, спеціальність (спеціалізація) українознавство.

The article examines the main problems of Ukrainoznavstvo status at present. Is his place and role in the development of the national education system, revival of national values.

Keywords: Ukrainoznavstvo, secondary and higher education, specialty (specialization) Ukrainoznavstvo.

Актуальність. Сьогодні національна наука, освіта і виховання повинні досліджувати сутність національних інтересів України, національної ідеї, історичного покликання народу, формувати у підрастаючого покоління їх розуміння. Як зазначає О. Сухомлинська, «школа не може працювати без ідейного наповнення, бо вона живе не лише знаннями, а й ідеями. Навчально-виховний процес неможливий без ідейності, без світоглядної проблематики, як такої, що формує картину світу молоді, бо вся навчально-виховна робота ґрунтується на ідейно-світоглядних цінностях» [4, с. 70]. Масштабні

бачення та розуміння мають формуватися впродовж усього життя людини. Тоді ми не будемо свідками таких дивацтв, коли політики, державні діячі, відомі науковці говорять, що в Україні національна ідея не спрацювала, що ми не знаємо, яку державу будемо.

Олег Гринів вбачає найголовнішу хибу українського народу у примарному сподіванні на національного вождя, який переведе через Йордан, тобто з берега космополітичної доморощеної клептоолігархії (влади злодіїв) на берег національної меритократії (влади гідни), коли сам народ буде обирати керівництво з найкращих представників нації – людей високого інтелекту, високої моралі, високого патріотизму [1, с. 132]. Сподівання наші не безпідставні. Адже саме такі патріоти, які були виховані на засадах українознавства у 90-х роках минулого століття, організували Революцію гідності, захищали Донецький аеропорт, саме таких, національно свідомих людей, повинно виховувати українознавство й сьогодні.

Нині в Україні ми спостерігаємо системне явище фізичного, матеріального, морального, духовного винищення української нації. Відповідно для боротьби з такими фактами потрібно конструктивне бачення і система противаг. Такою системою противаг ми можемо назвати українознавство, яке є і системою наукових інтегрованих знань про Україну, і ідеологією. Воно завжди було органічною формою нації- та державотворення, завжди залежало від історії нашої держави. Звичайно добре, що у багатьох педагогічних університетах останнім часом успішно діють польські, ізраїльський та ін. центри, відкриваються спеціальності «Російська мова», «Китайська мова», але парадокс у тому, що під загрозою опинилося рідне українознавство. Це разуючий і недопустимий факт, який мав би примусити наукову та освітянську еліту задуматися. Доля українознавства в школі – це майбутнє України, яке залежить від учителя. А підготовка національно-свідомого вчителя – це відповідальне державне завдання. Тому надзвичайної актуальності в умовах реалізації завдань Болонської угоди захистити національні інтереси нашої держави шляхом підвищення ролі українознавчих дисциплін у системі середньої та вищої освіти України. Для успішного введення українознавства в систему середньої та вищої освіти наприкінці ХХ століття була організована науково-методична і нормативно-правова база: за роки незалежності нашої держави створено три наукових українознавчих інститути, у багатьох вузах України засновано кафедри і центри українознавства; «Українознавство» як окремий навчальний предмет викладається у загальноосвітніх школах, багатьох вищих навчальних закладах України; фахівцями розроблено навчальні програми для шістьох ланок освіти; успішно захищено кандидатські і докторські дисертації зі спеціальності «Українознавство». У 1998 році Постановою Кабінету Міністрів України і відповідними рішеннями Колегії Міністерства освіти і науки України (грудень 1995 р., грудень 1997 р.) до Державного стандарту освіти було введено навчальний предмет «Українознавство».

На превеликий жаль, на початку III тисячоліття, на противагу раніше прийнятим урядовим постановам і міністерським рішенням, почали пропонуватися концепції та ідеологеми, які мають «відвертий якщо не антиукраїнський, то принаймні антиукраїнознавчий характер» [2, с. 169]. Спеціальність і спеціалізацію «українознавство» (починаючи з 1998 року) неодноразово то вводили, то виводили з переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах. Поза увагою управлінців залишається виконання постанови Кабінету Міністрів України щодо введення українознавства у навчальні плани як інваріативної дисципліни. Фактично припинено підготовку до прийняття на загальнодержавному рівні проекту Державної цільової програми «Українознавство», в якій серед іншого пропонувалося особливу увагу звернути на підготовку педагогічних кадрів з українознавства. Сьогодні відбулися суттєві зміни в Переліку галузей знань та спеціальностей, зокрема, ставиться під сумнів існування українознавства у змісті підготовки майбутніх учителів-філологів (спеціальність і спеціалізація «Українознавство» виведено з напрямку підготовки «Філологія»). Але ж, в загальноосвітню школу з вересня 2015 року введено урок «Українознавство», як предмет за вибором. Досвід показує, що саме вчителі-філологи викладали раніше і викладають тепер цей курс у школі. Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266 окрему спеціальність «Українознавство» знову необґрунтовано вилучено з переліку підготовки «магістрів». Перелік вступає в протиріччя з певними міжнародними документами, що їх Україна зобов'язалася виконувати в рамках діяльності Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Зокрема, ще у 2008 році Україна приєдналася до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини. В минулому році вийшло розпорядження підписане Прем'єр-міністром України А. Яценюком «Про затвердження плану заходів з виконання Конвенції на 2015-2016 роки». Конкретний план заходів містить положення, реалізація яких вимагає зусиль працівників саме українознавчого профілю, що є нереальним з урахуванням так званих «останніх новацій». Так, пункт 1 передбачає підготовку працівників освіти з питань вивчення культурної спадщини; пункт 3 передбачає включення до навчальних програм загальноосвітніх установ і вищів українознавчих дисциплін і таке інше [4, с. 40 – 42].

Поки українознавство буде курсом за вибором в загальній середній та вищій школі, доти українці не зможуть збудувати власну потужну і самодостатню державу. Це завдання в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини успішно здійснюється викладачами кафедри української літератури, українознавства та методик їх викладання упродовж двадцяти трьох років. З 1992 року в УДПУ імені Павла Тичини на філологічному факультеті відкрито спеціалізацію «Українознавство», 1997 р. – створено кафедру української літератури та українознавства (нині – кафедра української літератури, українознавства та методик їх навчання), у 2012 році відкрито магістратуру зі спеціальності: 8.18010007 Українознавство. За цей час розроблено унікальну модель підготовки вчителя до українознавчої роботи в школі, створено науково-дослідну лабораторію «Етнологія Черкаського краю», «Науково-методичний центр

дослідження вишивки Східного Поділля», «Театр Слова», науковий архів на основі фольклористичних експедицій студентів, аспірантів та викладачів кафедри, яким послуговуються науковці з багатьох міст України. При лабораторії працює постійно діючий семінар для вчителів Уманського, Тальнівського, Христинівського, Монастирищенського, Маньківського, Жашківського районів, Мала Академія Наук. Науковці кафедри докладають значних зусиль до збереження етнічної і фольклорної пам'яті регіону, про що свідчать монографії «Уманське весілля», «Уманські колядоспіви дівчини», «Лірники Уманщини», «Купальська обрядовість Уманщини», «Етнопедагогічні дослідження: історія досвід, перспективи», «Українознавство в освітньому просторі сучасної школи», фольклорно-етнографічні довідники одного села («Фольклорний світ села Городецьке Уманського району Черкаської області», «Фольклорно-етнографічна спадщина села Легезине Уманського району Черкаської області») та ін.. На засадах ініціативи наших викладачів здійснюється видання науково-педагогічного часопису «Гумань», який став своєрідним центром поширення освітньо-виховного досвіду з регіонального українознавства. Схвальну оцінку нашої роботи дали академіки О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, С. П. Павлюк, високопосадовці, письменники, журналісти, кінорежисери та ін. Вважаємо, що за час свого існування в УДПУ імені Павла Тичини, українознавство набуло динамічного розвитку. У співпраці з академічними установами України та кафедрами українознавства інших навчальних закладів наші фахівці-українознавці проводять роботу на різних рівнях: на теоретичному (написання наукових праць викладачами і освітньо-кваліфікаційних робіт студентами), на навчально-методичному (за останні чотири роки розроблено і видано 56 посібників, методичних рекомендацій, з яких 6 затверджено МОН), на експедиційному (проводяться навчальні практики, видаються фольклорні збірки), на науковому (організуються конференції, круглі столи, створено архів матеріалів пошукових експедицій), на просвітницькому (українознавство популяризується у медіа-просторі), на реконструктивному (відновлюються народні традиції у позааудиторній діяльності). Про наш досвід впровадження науково-методичних розробок з українознавства у навчально-виховний процес факультету української філології було заявлено в 2011 році в Національному центрі народної культури Музеї Івана Гончара, на Міжнародному Конгресі українознавців у 2013 р., на Міжнародній конференції «Українознавство: стан, проблеми, перспективи розвитку» в 2015 р.. Однак, результати тільки тоді чогось варті, якщо вони стають надбанням усієї громади, допомагають у вирішенні проблем.

Висновки. Отже, розв'язання проблеми введення українознавства у діяльність вищих навчальних закладів насамперед потребує відповідної законодавчої основи і нормативно-правового забезпечення (запровадження вивчення українознавства як інваріантної (обов'язкової, незмінної) навчальної дисципліни), а також суттєвого посилення дослідницько-інноваційної діяльності вищої школи. Фундаментом, на який будуть кластися цеглини високоцивілізованої європейської держави – України, у справі підготовки майбутніх спеціалістів має стати українознавство, що є потужним засобом виховання національної самосвідомості, патріотизму, формування громадянської культури та позиції.

Література

1. Гринів О. Правда боротьби, сила держави, слава звитяги. Непрентензійні нотатки / Олег Гринів. – Львів, 2016. – 368с. С. 132.
2. Зеленська В. Українознавство в небезпеці. Виступ на щорічній Міжнародній науково-практичній конференції «Стан, проблеми, перспективи розвитку у країнознавстві» / В. Зеленська // Українознавство. – № 1 (6). – 2003. – С. 169 – 170.
3. Кононенко П. П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів / П. П. Кононенко. – К., 2005. – 680 с.
4. Семінар про перспективи підготовки кадрів з народознавства та координацію дослідницької діяльності ІМФЕ ім. М. Т.Рильського НАН України Київ, 4 березня 2015 року / Валентина Борисенко // Народна творчість та етнологія – №2. – 2015. – С. 40 – 42.
5. Сухомлинська О. В. Школа Сухомлинського у Павлиші – погляд крізь призму часу: науково-популярне видання / О. В. Сухомлинська. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 124 с.
6. Токар Л. Українознавство а системі наук і навчальних дисциплін / Л. Токар // Освіта України. – 2003. – 19 вересня. – С. 3.

УДК 378.02

УКРАЇНА В УМОВАХ МОДЕЛІ «СУСПІЛЬСТВА ЗНАТЬ»: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Ірина Утюж,

доктор філософських наук, завідувач кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету

У статті робиться спроба ревізії соціокультурних підстав теперішньої ситуації в Україні, узятих з урахуванням становлення західної інституціональної (освіти, науки й ідеології), соціальної, економічної сфери в умовах постінформаційної доби – «суспільства знань».

Ключові слова: «суспільство знань», інноваційність, креативність, постстандартизований розум.

The article attempts to audit sociocultural reasons the current situation in Ukraine, taken considering becoming west institutional (education, science and ideology), social and economic spheres in terms of post-informational era - «knowledge society».

Keywords: «knowledge society», innovation, creativity, poststandardized intelligence.

Сучасний світ структурований як освітньо-відтворювальна система, у якій домінують західні освітні інститути й технології, а периферійну зону складають соціальні практики, що з різних причин досі не залучені в ринкові ігри. Перед нами, якщо скористатися висловом І. Валлерстайна, досить «жорстка криволінійна... ієрархія» [1, с. 151], невідома історичним системам минулого.

За цивілізаційним поглядом, розуміння ситуації помітно змінюється. Цивілізаційний плюралізм, що породжує реальні міжцивілізаційні відносини, можна кваліфікувати як інтеросоціальний агон, який має доволі невизначені правила гри (якщо не вважати такою глобалізацію як гру на зниження незахідних акторів) і її досить проблематичні соціокультурні результати.

У пропонованій статті ставиться за мету зробити ревізію соціокультурних підстав теперішньої ситуації в Україні, узятих з урахуванням становлення західної інституціональної (освіти, науки й ідеології), соціальної, економічної сфери. Відомо, що багато сучасних держав світу, незважаючи на їхню цивілізаційну природу й суперечливий історичний досвід, віддали перевагу тій історичній «осі», яку продукував Захід, починаючи з 1500 р. (К. Маркс, І. Валлерстайн, У. Мак-Ніл), і навколо якої він зводив структуру своєї цивілізації. Спочатку на цій «осі» була створена *цивілізація модерну*, корелятом якої стало індустріальне суспільство, придатна йому парадигма культури й антропологічний тип; наприкінці ХХ ст. почала формуватися *цивілізація постмодерну*, якій відповідало постіндустріальне, точніше – інформаційне суспільство, що втілює себе в культурному постмодерні й консьюмеричному антропологічному сюжеті. На цьому шляху і знаходиться сучасна Україна. Україна нового тисячоліття характеризується динамізмом, складністю і непередбачуваністю соціокультурного розвитку. Сьогодні процеси, що відбуваються в Україні, як і в цілому в світі виступають в якості відкритості, обміну знання та інформації. Світове західне суспільство претендує в своєму розвитку на посткапіталістичну модель існування і ця модель умовно отримує назву «суспільство знань». Німецький дослідник П. Друкер визначає «суспільство знань» як середовище, де знання є першочерговим і всеохоплюючим ресурсом для індивідів. Інші ресурси – капітал, праця, земля не зникають, але відходять на другий план, оскільки вони всі можуть бути отримані за допомогою нових знань. Але знання можуть бути продуктивними лише тоді, коли «інтегровані у певне завдання» [2, с. 231]. Відтак «суспільство знань» постає у П. Друкера як «суспільство організацій», оскільки мета будь-якої організації полягає у тому, щоб інтегрувати спеціалізовані знання у загальне завдання, спільну мету. В даних умовах Україна-держава повинна зробити все, щоб суспільство пережило освітню революцію, яка дозволить «подорослішати» людині. Структурація і аналіз феномену «суспільства знань», дає можливість зрозуміти, в якому напрямку повинно розвиватись українське суспільство, культура, держава.

Україна в умовах моделі «суспільства знань» повинна вибрати шлях на презентацію розвитку людиноцентричного виміру: формувати не одноміру людину – людину споживача, а багатовимірну людину, в основі якої буде лежати сформований постстандартизований спосіб мислення. Тоді сучасний культурний простір буде визначатись новітніми креативними концептами – світоглядним та науковим, актуалізованим соціальними, культурними та філософськими дискурсами. Креативна, інтелектуально-освітня діяльність повинні вклячати особистість в процеси і норми суспільного життя. Формування і трансформація соціальної культури повинні бути направленими на відтворення людських спільнот. Сучасна Україна в епоху інформаційної доби, використовуючи енергію знання зможе одержати відповіді на всі виклики сьогодення. І тому основна задача української сучасності сформувати інфосоціум – простір, поза яким вже не можуть існувати як суспільство так і людина. Це простір суспільства заснованого на знаннях, або «суспільство знань».

Застосовуючи концепцію аутопойсису самоорганізації й самореференції до аналізу соціальних систем, Н. Луман показав, що розрізнення системою самої себе й навколишнього середовища і є аутопойсис, або автономність соціуму, тобто, окреслюючи свої межі й виділяючи себе із середовища, система самоутворюється. Оскільки збереження стійкості в умовах замкнутості системи на саму себе – це інтенсивна розтрата внутрішньої енергії всіма її елементами, відкритість системи функціонує не для когось і навіть не для себе, вона є відкритою всередині себе. Відкритість усіх компонентів системи робить її дійсно відкритою і, на відміну від замкнутої системи з її структурним консерватизмом і постійною боротьбою із зовнішнім середовищем, відкрита система з її невпинним структурогенезом постійно підтримує відповідність внутрішньої структури зовнішньому середовищу, що зводить нанівець можливість її руйнування [3].

Нову (навіть майбутню) морфологію українського суспільства становлять мережі, і характеризуються вони відкритістю для інновацій, високою динамічністю, не ризикуючи при цьому втратити стабільність, оскільки в них важлива інтерактивна щільність, високий рівень інтерпретацій, вільне поєднання рівноправних і незалежних партнерств, можливість досягнення спільних цілей через колективне самообмеження, активне включення в прийняття рішень. Комп'ютеризовані інформаційні лінії зв'язку, пронизуючи громадське життя сучасного світу в різних напрямках – горизонтально й вертикально, усередині окремих країн, регіонів і транснаціонально, утворюють розгалужену мережу комунікацій, функції яких часто порівнюються з функціями нервової системи, яка керує організмами, що закладає мультікультурний, взаємозалежний транзитивний світ. На зміну сприйняття простору через динаміку соціальних відносин людей у їхній тимчасовій практиці приходять ідеї «потоків простору» (space of flows), який формується поза тимчасовими межами навколо потоків (капіталу, інформації, технології, організаційної взаємодії, образів, звуків і символів), що домінують у процесах економічного, політичного, знакового та іншого життя. Вказані фактори обумовлюють антропологічний поворот в соціокультурній реальності України. Він формує нові соціально-комунікативні можливості «суспільства знань». Комунікативні процеси стають головним чинником при формуванні посткапіталістичної моделі – «суспільства знань», де інтеграція науки, освіти та громадських сфер

життя знаходяться у взаємодії. Роль і значення комунікації в суспільстві можна простежити, провівши аналогію з позицією Ю. Габермаса стосовно зовнішніх комунікацій сфери науки. Так, на думку вченого, «комунікація між політично уповноваженими замовниками і професійно компетентними вченими великих дослідницьких інститутів означає критичну зону переводу практичних питань у науково сформульовані проблеми і зворотного переводу наукової інформації у відповіді на практичні запитання» [4, с. 150]. Подібні процеси стали нормою західних-європейських наукових спільнот, комплекс комунікацій в яких спрямований на тісну взаємодію з політикою, освітою і широкою громадськістю. Водночас, зазначимо: у вітчизняній науковій системі помітний розрив, який відокремлює науку від багатьох сфер громадського життя. Це стоїть на заваді становлення суспільства знань, інноваційно-креативної економіки.

Література

1. Валлерстайн И. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация [Текст] / И. Валлерстайн. – М.: Т-во научных изданий КМК, 2008. – 176 с.
2. Друкер П. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества / П. Друкер. – М.: ООО «И.Д.Вильямс», 2007. – 336 с.
3. Луман Н. Введение в системную теорию / Никлас Луман / (Под редакцией Дирка Веккера). Пер. с нем. / К. Тимофеева. М.: Издательство «Логос», 2007. – 360 с.
4. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / Ю. Хабермас. – М.: Праксис, 2007. – 208 с.

УДК 130.2

СОЦІОЛОГІЧНІ ЗАСНОВКИ ОБГРУНТУВАННЯ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО ОБРАЗОВНАВСТВА

Михайло Ясінський,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука» (м. Рівне)

Стаття присвячена розвитку наукової дисципліни «Історичне образознавство» та містить основні положення циклу робіт автора, що підтверджують необхідність пізнання, потребу вивчення та доцільність використання історичних образів у дослідженнях історії.

Ключові слова: історичні уявлення, історичні дослідження, історія культури, теорія історії культури, культурологія.

The article is devoted to development of scientific subject «Historical Art Science» and contains the substantive statements of the author's cycle of works, which confirm the necessity of cognition, study and expedience of usage of historical images in research of history.

Keywords: historical notions, historical research, history of culture, theory of history of culture, culture science.

Актуальність. Проблема осягнення історії людства як суперечливого, діалектичного процесу в усій його багатоманітності присвячені роботи сучасних українських дослідників: В. Андрущенко, В. Баранівського, Ф. Барановського, О. Білоруса, В. Беха, І. Бойченка, В. Кременя, В. Крисаченка, П. Кравченка, С. Кульчицького, М. Лукашевича, В. Мадіссона, М. Михальченка, І. Надольного, М. Недюхи, С. Пирожкова, М. Поповича, М. Розумного, К. Ситника, В. Танчера, В. Ткаченка, В. Шинкарука, В. Шевченко, В. Ярошовця, О. Яценка, Т. Ящук та ін. Однак варто відзначити, що в українських дослідників немає єдиної точки зору щодо розуміння історії [1].

Минуле – результат фіксації порушень стабільного стану. Історія – розповідь про минуле. Реєстри змін – глобальна функція історії. У безперервному циклі буття кожен із завершених нами етапів є, водночас, не лише післямовою пройденого, пережитого і створеного, але й необхідною передумовою успішного початку нового, незвіданого, трохи таємничого та вже впізнаваного нашою пильною увагою майбутнього. Майбутнє зріє в нашій суспільній уяві й історичне минуле для нього є єдиним благодатним середовищем, у якому це майбутнє здатне неодноразово народжуватися і, маючи поживу, стрімко зростати. Минуле гине, перестаючи бути уявлюваним нами минулим. Загибель історії має місце тоді, коли ми перестаємо відчувати на собі тягар минулого. Новітні пошуки систематизованих історичних уявлень можуть дати поживу історичній науці. «Вперед у минуле!», – такий лозунг істориків. По відношенню до окремої людини все те, що вже мало місце чи відбулося, є минулим. Людина не може знаходитися в минулому часі, а отже, таке, яке можна сприйняти безпосередньо, минуле цій людині не доступне. Натомість, ми можемо уявити минуле і таким чином наблизити його до себе. Зафіксований в пам'яті образ здатний породжувати думки. Проте, образ того, що мало місце чи відбулося, може бути втілений не лише в думку. Численні образи збережені в словах, речах, предметах, діях, мріях. Відсутність образів позбавила б нас мислення. Відсутність пам'яті позбавить нас минулого. Майбутнє історичного образознавства полягає у дослідженні того минулого, котре було створене, зафіксоване та збережене людською увагою. Розвиток історичного образознавства є незворотнім процесом, оскільки людство на сучасному етапі його розвитку вже не здатне функціонувати без підсиленої науковими теоріями постійної роботи головного мозку, тривкого напруження уяви та успішної реалізації суспільної

мислетворчості. У зв'язку з глобальною інформатизацією суспільства історичні знання, як певний обсяг інформації про минуле, перестають бути тотальною необхідністю: при потребі їх нагального отримання необхідні інформаційні матеріали можна отримати в достатньому обсязі з численних писемних та, здебільшого, електронних джерел. Історія, як зібраний, класифікований та збережений на певному носії обсяг інформації про минуле перестала бути всезагальним вченням, стаючи захопленням істориків, потребою інтелігентів та нав'язливим обов'язком учнів. Повернути до життя історію можна, необхідно і вкрай важливо. Для цього потрібно змінити не так хід історії, як окремі історично застарілі уявлення про наше минуле. Більше того, необхідно створивши новітні інструменти для дослідження минулого, запропонувати також і нові ідеї, сформулювати нові завдання, поставити перед собою нову мету.

Історичність людини як роду і індивіду в класиці визначається її діяльністю, в якій об'єктивується, упредметнюється, перетворюється й ідеально відтворюється об'єктивний світ як соціальний у його історичній змінюваності. При цьому діяльна активність суб'єкта, спрямована на пізнання і перетворення створених людством форм життєдіяльності, здійснюється як нескінченний процес самопізнання суб'єкта, який супроводжується творчістю нових форм життя, а значить і історії [2]. Деісторизації суспільства, що має місце сьогодні, слід протиставити розуміння історії як досвіду мислення: немає минулого, яке не можна було б досягнути, немає мислення, якого б не знала історія, немає іншої історії, аніж історія мислення та його наступної реалізації. Втрачаючи саме таку історію, ми втрачаємо набутий людством досвід мисленнєвої діяльності, губимо свою унікальну здатність творити, керуючись уявою, думкою, свідомістю. Людина, що мислить, творить. Людина, що творить, мислить. Людина створила історію, як власне уявлення про минуле. Ця ж людина впізнала й повернула собі минуле, уявляючи його своєю історією. Через взаємообумовленість розвитку людства з розвитком мислення відбувається розвиток культури.

Будь-яка культура є історичною в своїй основі. Історія – збережений досвід людства. В історії відображені особливості мислення народів, рас та цивілізацій. Вивчаючи історичне минуле людства маємо, перш за все, шукати сенс в культурі мислення його соціальних груп та утворень.

Соціальної ідеї XIX століття, проголошеній Ф. Енгельсом та відомій під гаслом «Праця створила людину», у XXI ст. ми, історики, зможемо протиставити власну формулу розвитку людства. Ми проголошуємо: Людина створила працю. Праця стала діяльністю, що уможливила перетворення. Вінцем перетворюючої діяльності стала творчість. Завдяки творчості має місце поступ суспільної думки. Праця – потреба розуму. Праця – досягнення мислення.

Історія мислення є історією людства. «Факт стає історичним, коли він пройшов через осмислення істориком» [3]. Історія людства є історією його культури. «Сучасна українська філософська думка робить висновок, що спадкоємність і безперервність культурно-історичного досвіду складають обов'язкову умову розвитку особи. Таким чином досягається єдність людини з історією світу як власною історичністю. Соціально-культурна спадкоємність розглядається як входження історії в особу і, відповідно, особи в історію, історичну суспільно-духовну тяглість» [4]. Культура – сумарний продуктивний результат мислетворення і саме тому ми повинні вивчати історію розвитку мислення, індивідуалізовані продукти мисленнєвої діяльності, їх вплив на наступний розвиток культури. Фіксуємо наявність навіть у пересічної людини власного, своєрідного сприйняття сутності історичних подій на рівні індивідуальної свідомості, тим більший інтерес викликає наукове, професійне розуміння цієї проблематики фахівцями: соціологами, філософами, істориками, психологами, антропологами, етнологами тощо [5]. Разом з тим, представники різних наукових течій і напрямів сходяться на думці (або, принаймні, не заперечують), що сутнісною складовою кожного з мисленнєвих процесів є окремі засадничі елементи мислення – образи. Через пізнання образів людство здатне вивчати, пізнавати, досліджувати й аналізувати розвиток мислення. Образ – першооснова суспільної свідомості. Дослідження образів вимагало формування теорії образотворення, її історичного обґрунтування, з'ясування перспективності розвитку. Ми запропонували власне наукове бачення історії, окрему цілісну світоглядну теорію, ґрунтовну категоризацію перспективи досліджень, єдину систематизацію історичних уявлень та цілісну систему найбільш перспективних, на наш погляд, наукових та навчальних дисциплін із запропонованої нами галузі знань. Спостережуваній нами практиці деісторизації суспільного мислення ми можемо і здатні протиставити ідею історичності суспільства. *Людина, як споживач інформації, мабуть не може не визнавати своєї мізерності перед нескінченним потоком знань, досвідів, спостережень тощо. Окрема людина змушена також визнавати свою особисту неміч навіть при побіжному переліку об'єктів, засобів чи продуктів, створених людством протягом історично окресленого часу власного розвитку. Цивілізаційні методи глобального виробництва продуктів культури змушують зневіритися в історичному призначенні окремої людини. Сформованим колись системам історичних цінностей сьогодні протиставлені інші ціннісні системи, кількість яких невпинно зростатиме саме через тотальну деісторизацію суспільства.*

Пошук виходу з кризового стану історичної думки розпочався разом із змінами усвідомлення сутності історії. «Із застаріванням внаслідок реалізації, власне, закриттям «проекту Модерну» в ситуації Постмодерну пов'язані глибинні зміни в усвідомленні історії не як межі людського буття, а його первинної підвалини, екзистенціального горизонту. Таким чином, історія розглядається сьогодні лише як символічне подвоєння життя, простір можливих епістемологічних стратегій її інтерпретації, розташований поміж тим, що відбувалось насправді, та закріпленими в різноманітних джерелах уявленнями про цю історичну реальність її сучасників» [6]. Історія, яке сьогодні постає як уявлюване суспільством минуле, зазнає змін під дією суспільної свідомості; суспільство ж, в свою чергу, змінюється, до певної міри, також завдяки зміні ним власного історичного мислення.

Висновки. На питання, чи зможемо ми уникнути втрати власного минулого, на сьогодні важко відповісти однозначно, разом з тим, розвиваючи теорію історичного образознавства, ми пропонуємо власну ствердну відповідь по даній проблемі: 1) Розвиток суспільного мислення, зростання суспільної свідомості і пріоритетність суспільних поглядів на культуру в сумі неодмінно призведуть до формування людини, здатної мислити в унісон суспільству та бути джерелом системи суспільних пріоритетів та цінностей; 2) Організація наукових досліджень історичних образів уможливить вирішення проблем ідеологізації, героїзації, уніфікації чи деісторизації суспільного минулого; 3) Використання основ історичного образознавства в навчально-виховному процесі дозволить не лише виявити відмінні від попередніх підходи до формування навчальних цілей та відшукати оригінальні методи їх реалізації, але й сформуванати засади історичного мислення та глобалізувати створену в процесі розвитку людської свідомості неповторну й цілісну систему антропологічної мислетворчості, зробивши її максимально досяжною, практично необхідною та теоретично доступною. Перетворення системи гуманітарних знань в систему суспільних уявлень – першочергове завдання історичної освіти. «Кожна нова епоха, нове покоління мислителів привносили щось нове в філософське розуміння історичних подій в залежності від рівня розвитку науки - від простої констатації наявності існування феноменів минулого, сьогоденного та майбутнього і аж до глибинного осягнення «всеодності», за вдалим виразом В.Соловйова, буття людини в системі космосу» [7]. Наша історія породжена, сформована та утворена нашою уявою як незаперечним результатом мислення; в неповторності нашого мислення – запорука перспективності історії.

Література

1. Мельник А. І. *Історія як предмет соціально-філософської рефлексії (український дискурс на рубежі століть)* / А. І. Мельник / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Інститут вищої освіти АПН України. – Київ, 2009. – 37 с.
2. Корабльова Н. С. *Багатомірність ролі реальної реальності: соціально-філософський аналіз* / Н. С. Корабльова / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії. - Університет внутрішніх справ, Харків, 2000. – 38 с
3. Халимон М. М. *Реактуалізація пам'яті та досвіду в нарративній філософії історії. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 23 с.*
4. Халецький О.В. *Роль соціально-культурної спадкоємності у розвитку особи. Історико-філософський аспект* / О. В. Халецький / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. 09.00.05 – історія філософії. Львівський національний університет. Львів, 2005. – 14 с.
5. Колесников К. М. *Українська історична наука та історіософія на рубежі XIX – XX століть* / К. М. Колесников / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Дніпропетровський державний університет. – 17 с.
6. Кислюк К. В. *Філософія історії в історії філософії : проблема «початку» та «кінця»* / К. В. Кислюк / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03.- соціальна філософія та філософія історії. - Університет внутрішніх справ, Харків, 1999.
7. Димитрова Л.М. *Філософія історії як світоглядна і методологічна парадигма* / Л. М. Димитрова / Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії. - Київський університет імені Тараса Шевченка.- Київ, 1998.

КУЛЬТУРА УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ І ХРИСТІЯНСТВО

УДК 283:262.12:172.15](092)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДАХ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Катерина Білецька,
магістр богослов'я, викладач кафедри філософії та економіки
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Проаналізовано ставлення А. Шептицького до польсько-українських та внутрішньоукраїнських конфліктів. Окреслено бачення Митрополитом розбудови української державності, представлено його суспільно-політичну діяльність.

Ключові слова: митрополит Андрей Шептицький, християнський патріотизм, українська державність, український національно-визвольний рух.

The attitude of A. Sheptytsky to Polish-Ukrainian and internal Ukrainian conflicts is analyzed. The Metropolitan's vision of the Ukrainian statehood development is outlined, his social and political activities are presented.

Key words: metropolitan Andrey Sheptytsky, Christian patriotism, Ukrainian statehood, Ukrainian national and liberation movement.

Актуальність. Андрей Шептицький походив з родини, що проживала на польсько-українському кордоні, представники якої вибирали різні релігійні та політичні шляхи. Його брат був польським легіонером і генералом польської армії, племінник – офіцером запасу та римо-католицьким священиком, загинув у Катині. Роман Марія Олександр граф Шептицький обрав українську ідентичність та духовну кар'єру. Руський Митрополит, він за часів Австро-Угорської імперії був віце-маршалком Галицького сейму. Під час Першої світової війни був ув'язнений росіянами, а у 1918 році з початком польсько-українського конфлікту Андрей Шептицький підтримав ідею створення незалежної України. Його пастирська діяльність позначена багатьма політичними кроками, однак сам він не вважав себе політиком. Натомість Митрополит Андрей у своєму першому пастирському зверненні до вірних Станіславівської єпархії пояснює згадану вище активність так: «Я справді не лікар, ані хлібороб, ані політик. Але я ваш батько! А батькові не байдуже те, що його дітей живо обходить» [10, с. 3]. Свій суспільно-політичний авторитет Шептицький здобув ще за часів Австро-Угорської імперії, коли український визвольний рух в Галичині лише набирив потенціалу, залишаючись при цьому лояльним до влади Габсбургів [5]. У Східній Галичині на той час існував досить складний етнополітичний механізм, який складали українці, поляки, австрійці та євреї. А. Шептицький на той час не бачив доцільності революційної боротьби, яка, очевидно, лише порушила б рівновагу в регіоні, до того ж, далеко не на користь українців. Шептицький, спочатку як єпископ, а потім як митрополит, натомість вбачав доцільність у емансипації українців як нації, кристалізації в єдиний національний моноліт. У цьому ключі спробуємо проаналізувати і систематизувати суспільно-політичні погляди та діяльність Митрополита. Вступаючи на митрополичий престол 17 січня 1901 року, Андрей Шептицький на привітання відповів, що тільки любов до свого народу спонукала його прийняти на себе цей важкий обов'язок. Він наголошував, що патріотизм є явищем наскрізь християнським [10, с. 17]. У «Першому слові пастиря» він відвів цьому питанню важливе місце, аналізуючи біблійне підґрунтя та характерні риси, природу справжнього патріотизму. Останньому не властиві погорда та ненависть до інших народів, він проявляється у праці та самопожертві і є, за словами Митрополита, обов'язком християнина. Любов до своєї родини та Батьківщини в контексті загальнолюдської любові природно є «найпершою любов'ю» [10, с. 17]. Дана проблематика цікаво розкривається на тлі польсько-українських відносин. У статті А. Шептицького «Відносини русинів до поляків», опублікованій у 1899 році в газеті «Прапор», він пише про те, що як українці, так і поляки вже зростають з тим переконанням, що між цими двома народами не може бути згоди. Роздумуючи про причини цієї ненависті, він приходить до висновку, що «ненависть руського народу відноситься до тих неморальних діл, які приходиться руському народові зазнавати від поляків на своїй власній землі; до того неморального ладу, яким хочуть руський народ силоміць ущасливити» [6, с. 114-115].

Від своїх поглядів А. Шептицький не відступився і в міжвоєнний період, коли україно-польські відносини ще більше загострилися. В цьому плані варто згадати лист митрополита до о. Джованні Дженоккі (апостольського візитатора, що в 1922 році прибув до Галичини з метою дослідження причин україно-польської конфронтації). В листі до о. Дженоккі Шептицький зазначав наступне: «Правдивий патріотизм є нічим іншим у своїй суті, як правдивою любов'ю до ближнього. І я став таким чином українським патріотом. Уся моя праця, яка зродилась з цієї любові, мала завжди на меті добро, яке я бажав зробити для свого народу. [...] Усе добро, яке я зміг зробити українцям, на жаль, часто було представлено поляками як зло, що я робив їм, полякам...» [7, с. 125].

Християнський патріотизм у розумінні Митрополита Андрея був рушійною силою його пастирської і суспільно-політичної діяльності, яка була скерована у бік досягнення «ідеалу нашого національного життя – нашої рідної всенаціональної Хати-Батьківщини» [12, с. 5]. У посланні до

духовенства під заголовком «Як будувати Рідну Хату» Митрополит ставить завдання не лише перед клиром, але й перед українським народом «створити такі суспільно-християнські обставини, які забезпечували б громадянам правдиве і стає щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відсередній тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищувати межі від зовнішніх ворогів. Такою могутньою та запевнюючою щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різнорідних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним тілом» [12, с. 5-6].

У цей контекст розбудови української державності, створення національного моноліту Архипастир поміщає і головну мету свого служіння – спасіння душ. Використовуючи такі поняття як «держава», «народ», «державне будівництво», «влада», «форма правління» тощо, Андрей Шептицький не має на меті задоволення якихось власних політичних чи державницьких амбіцій. Цього вимагає від Митрополита оригінальне бачення ним Церкви Христової [1, с. В-192]. І власне суспільний вияв останньої є дуже дотичним до його бачення ідеальної держави, «Рідної Хати-Батьківщини» – національного моноліту, збудованого на християнських цінностях і принципах.

Для здійснення цього найбільшого дочасного добра кожної нації потрібно виховувати в народі громадянські чесноти, такі як: «відповідальність за громадське добро, за вибори, справедливість і чесність в орудуванні спільним грошем, ощадність у видатках громади» [1, с. В-200] тощо. В першу чергу це є завдання духовенства. Школами громадянських чеснот повинні бути також родина, громада та різні товариства.

Досліджуючи природні основи чи конституційні елементи національної єдності, Андрей Шептицький зупиняється на мові, стихійній волі до єдності та об'єднанні українських Церков [12, с. 24-27]. У декреті Асп. Собору «Про єдність» Митрополит розвинув цю тему: «Нема сьогодні для нашого народу більшої прикмети як єдність і нема для нашого духовенства важнішої праці, як праця над національною і християнською єдністю народу. Ці дві праці взаємно доповнюються» [1, с. В-206]. У згаданих вище двох останніх творах слуга Божий Андрей велику увагу приділяє дослідженню перешкод на шляху розбудови української державності, виокремлюючи наступні: 1) брак політичних та соціологічних досліджень, зокрема національної психіки (феномен москвофільства та проблема партійної боротьби між москвофілами та народовцями); 2) проблема національного проводу та способу приходу його до влади як наслідок моральної деградації народу [12, с. 22-23]; 3) брак твердого і чіткого поняття закону, спричинений історичними обставинами, зокрема довголітнє перебування українців під чужоземним пануванням; 4) недоліки українського патріотизму, позбавленого самокритики і базованого виключно на емоційності.

Останній недолік яскраво простежується на тлі ставлення Андрея Шептицького до українського націоналістичного руху. В контексті національної політики Митрополита згадані взаємини є важливими, оскільки є прикладом практичного застосування християнських та національних принципів у досягненні національної ідеї. В 1932 р. Митрополит видав «Послання до української молоді», у якому давалася схвальна оцінка патріотизму, національній свідомості, готовності на жертву, але водночас там містились наступні слова: «Любов не може йти в парі з ненавистю, бо ненависть чим більше звершена, тим більше з любови робить якийсь егоїзм. Можна своїх прав боронити і своїх прав доказати, але не шляхом ненависти до других людей а маєте ще й ту хибу, що свої гадки і свій спосіб бачення речей надто часто хочете накинути иншим навіть часом засобами насильства і сліпого терору» [11, с. 358-359]. Хоч жодної ідеології чи організації не названо, однак зрозуміло, що малось на увазі. Надзвичайно різкий лист проти націоналістів був ним виданий 2 серпня 1934 р. після вбивства директора Львівської гімназії Івана Бабія. В листі виконавці і організатори цього акту прямо названі терористами, звинувачуються у злочині і підступі [8, с. 480]. Видаючи іноді проти оунівців досить різкі послання, Владика Андрей ніколи не відсторонювався від них цілковито. Зокрема, він взяв до себе на роботу полковника Андрія Мельника, котрий після виходу з ув'язнення (1928 р.) ніде не міг знайти працю. При Шептицькому Мельник виконував обов'язки головного наглядача митрополитичих лісів. Також з ініціативи митрополита в 1933 році став головою КАУМ – Католицька акція української молоді (Орли) [2, с. 8-9]. Приблизно через місяць після проголошення акту про відновлення української державності указом Я. Стецька (фактично це був указ ОУН (б)), 7 липня 1941 року, Митрополит вислав лист до полковника Андрія Мельника, де писав, зокрема, наступне: «Ціле українське громадянство домагається, як умову конечно потрібну, Вашого порозуміння з Бандерою та зліквідування так страшно шкідливого для української справи роздору» [3, с. 925].

Після переходу ОУН у підпілля в лавах УПА перебували військові капелани. Щодо цього відомий лист-подяка Митрополиту від офіцерів куреня Є. Коновальця від 13 березня 1942 р., в котрому вони дякують за присланого священника. Серед тих, хто підписав цей лист є прізвище Романа Шухевича [4, с. 968-969]. Відомо також, що під час нападу військ НКВС в жовтні 1944 року на старшинську школу УПА «Олені» серед загиблих числився єромонах Рафаїл Хомин, котрий належав до монахів-студитів. Ігуменом студитів тоді був брат Митрополита о. Климентій Шептицький. В Унівській студитській лаврі існував підпільний шпиталь, де лікували повстанців. Навряд чи о. Климентій міг здійснювати всі ці заходи не порадившись з своїм братом-митрополитом [2, с. 8-9]. Водночас, подаючи повстанцям допомогу, Владика Андрей не припиняв критики, якщо вони переступали межі Божого закону. Зокрема, відоме його послання «Не убий» від 11.11.1942 р. стосувалося не тільки терору нацистів. В ньому був розділ «Вбивство брата-громадянина», який явно натякав на «розбірки», які вели між собою бандерівці і мельниківці [9, с. 547]. У своїх поглядах, ставленнях до спільнот чи ідеологій, кроках,

зокрема і політичного характеру, Андрей Шептицький керувався християнським патріотизмом. Він допомагав різноманітним освітнім, культурним, господарським установам («Просвіті», «Сільському господареві», Науковому Товариству ім. Шевченка, «Рідній школі», «Пласту»), заснував Національний музей, Земельний банк гіпотечний, Народну лічницю тощо.

Висновки. Підсумовуючи варто сказати, що Андрей Шептицький розумів необхідність розвитку всіх ланок національного життя, потребу культурного, освітнього, економічного зростання як невідмінну передумову самостійного буття українського народу. Його основне завдання як Пастиря – спасіння душ. Однак оригінальний спосіб його реалізації, який пролягав через конкретне середовище – Андрей Шептицький провадив до Царства Божого вірних-українців і сам був українцем – вимагав від Митрополита різноманітних кроків, зокрема політичних. Він був для свого народу «всім у всьому»(I Кор. 10, 33) і це визначало його «політику».

Література

1. Базилевич А.-М. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького [Текст] / А.-М. Базилевич // Твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. – Т. I. – Торонто, 1965. – С. В-9 – В-237.
2. Бриндак І. Митрополит А. Шептицький і рух ОУН-УПА [Текст] / І. Бриндак // Слово. – 2007. – № 3 (33). – С. 7 – 9.
3. Лист митрополита Андрея Шептицького до полковника Андрія Мельника [Текст] / А. Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. – Т. II: Церква і суспільне питання, кн. 2: Листування / упор. А. Кравчук. – Львів: Місіонер, 1999. – С. 925.
4. Лист офіцерів Українського куреня ім. Євгена Коновальця до митр. Андрея Шептицького [Текст] // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. – Т. II: Церква і суспільне питання, кн. 2: Листування / упор. А. Кравчук. – Львів: Місіонер, 1999. – С. 968-969
5. Роцина Л. Політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=15719.
6. Сапеляк А. Київська Церква на слов'янському Сході. Канонічно-єкуменічний аспект [Текст] / А. Сапеляк. – Львів: ГВС, 2002. – 264 с.
7. Сапеляк А. Україна крізь віки: релігійно-церковний аспект [Текст] / А. Сапеляк. – Львів: Червона Калина, 2006 – 262 с.
8. Шептицький А. Відозва митр. Андрея Шептицького до народу з приводу вбивства дир. гімназії Івана Бабія [Текст] / А. Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. – Т. II: Церква і суспільне питання, кн. 1: Пастирське вчення та діяльність / упор. А. Кравчук. – Львів: Місіонер, 1998. – С. 480 –481.
9. Шептицький А. Не вбий [Текст] / А. Шептицький // Шептицький Андрей. Пастирські послання (1939-1944р.) / упор. О. Гайова, Р. Тереховський. – Т. III. – Львів : Артос, 2010. – с. 828.
10. Шептицький А. Пастирський лист до вірних Станиславівської єпархії, даний у дні св. пророка Ілії, 1899 р. (Перше слово Пастиря) [Текст] / А. Шептицький // Твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. – Т. I. – Торонто, 1965. – С. 1 – 20.
11. Шептицький А. Слово до Української молоді [Текст] / А. Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. – Т. II: Церква і суспільне питання, кн. 1: Пастирське вчення та діяльність / упор. А. Кравчук. – Львів: Місіонер, 1998. – С. 358 – 362.
12. Шептицький А. Як будувати Рідну Хату[Текст] / А. Шептицький. – Львів: Гердан, 2003.- 48 с.

УДК94(477):378.147

ПОСТАТЬ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ КІНЕМАТОГРАФІ

Наталія Валько,

викладач історії Екологічного коледжу Львівського національного аграрного університету

У статті розглянуто актуальність висвітлення «портрету» митрополита Андрея Шептицького в художніх і документальних фільмах України, а також телевізійних спецпроектах, які відіграють важливу роль в поширенні історичної пам'яті про різні аспекти його життя та діяльності.

Ключові слова: історичний фільм, документальний фільм, поетичне кіно, мультимедійний фільм, архівне відео, телевізійний проект, документальний серіал, кінематограф.

The article discusses the relevance of coverage «portrait» of Metropolitan Andrey Sheptytsky in feature and documentary films Ukraine, as well as TV Special, which play an important role in the dissemination of historical memory about the different aspects of his life and work.

Keywords: historical film, a documentary, a poetic film, animated film, archival video, television project, documentary series, cinema.

Актуальність. Митрополит Андрей Шептицький є однією з найвпливовіших, найвизначніших постатей в історії українських земель першої половини ХХ ст. Про нього вже написано і сказано досить багато як у науково-історичних дослідженнях, так і під час обговорень серед широкого загалу. Проте його особистість, окремі аспекти діяльності, світогляду викликали і продовжують викликати інтерес серед режисерів і журналістів не лише в Україні, а й поза її межами. Різні за характером і рівнем спроби аналізу особистості митрополита в кінематографі засвідчують сталий інтерес до вивчення його життя та діяльності. І один з таких аспектів відображений у кінематографі незалежної України.

Першим в Україні історичним фільмом про митрополит Андрія Шептицького є «Владика Андрей» відомого українського кінорежисера Олесь Янчука. Він відзнятий на кіностудії «Студія Олесь-фільм», за сприяння Українського конгресового комітету Америки (УККА), за участю Національної кіностудії художніх фільмів ім. О. Довженка. Це один з небагатьох відомих фільмів, який профінансувала держава - Міністерство культури і туризму України і державна служба кінематографії України. Авторами сценарію є Михайло Шаєвич та Олесь Янчук. Зйомки проходили у Львові, Чернігові, Відні, Ватикані та парку «Олександрія» у Білій Церкві. В головній ролі українські актори Сергій Романюк, Євген Нищук, Федір Стригун. Всеукраїнська прем'єра фільму відбулась 4 вересня 2008 року. Сценарій стрічки було схвалено ієрархами Ватикану. Однак це не перший художній фільм в якому висвітлювалася діяльність українського митрополита. Одним з прикладів відображення його особистості в радянському кінематографі, який цілком відбиває офіційну позицію суспільної думки того часу, є фільм «Іванна», знятий у 1959 р. режисером Віктором Івченко. У цій картині Шептицький постає запеклим ворогом радянського ладу, байдужим до розправ нацистів з місцевим населенням, зокрема євреями, та зрадником власного народу. Такий образ повною мірою відповідав ставленню до нього радянських органів пропаганди, тому фільм з успіхом транслювався та був відмічений спеціальними нагородами. Таким чином, якщо постать Шептицького і фігурувала у засобах масової інформації Радянського Союзу, то лише в негативному забарвленні.

Ще раз митрополит згадувався в СРСР, коли у 1982 році виходить кінострічка: «Тайни Святого Юра». Режисер Валерій Підпалій. В ролях знімалися Андрій Харитонов, Богдан Ступка, Федір Стригун.

Тривалий час пам'ять про митрополита довгий період зберігалася переважно в документах та фотоматеріалах і вважалася, що немає збережених відеоматеріалів про Андрія Шептицького. Однак українські пластуни віднайшли архівне відео 1930 року, на якому в кадрі з'являється митрополит Української греко-католицької церкви (УГКЦ) Андрей Шептицький. Історики кажуть, що це єдине відоме відео з митрополитом Шептицьким, який очолював УГКЦ в першій половині ХХ ст. Німий фільм «Свято молоді» знятий у червні 1930 року у Львові. Автор стрічки – учасник Пласту, фотограф і згодом знаний початківець кінематографа в Галичині Юліян Дорош. Митрополит був одним з найбільших меценатів ХХ століття. Особливо його хвилювала доля дітей, тому він брав під опіку цілі сиротинці. Для того, щоб сучасні діти знали про цю історичну та релігійну постать катехитична комісія Києво-Галицького Верховного Архiepіскопства УГКЦ у співпраці із відеопроєктом «З любов'ю до дітей» представила мультиплікаційний фільм про митрополита Андрія Шептицького – «Андрій Шептицький - Світло любові». У ньому в надзвичайно доступний спосіб показано життя слуги Божого митрополита Андрія, зокрема його дитинство та душпастирську діяльність. Побачив світ також і новий мультфільм з серії «Духовне намисто». Цього разу малечі пропонувалося ознайомитися з родинним селом «Прилбичі». Багатосерійний документальний фільм «Машина часу» з Андрієм Охрiмовичем також намагається відновити історичну пам'ять про великого митрополита. Це була моя давня мрія – реалізувати проєкт про Шептицького», – сказав у коментарі Департаментові інформації автор сценарію документального серіалу Олег Криштопа. Телерозповідь про Митрополита Андрія побудована у хронологічному порядку. Про родину, юність та становлення майбутнього духовного лідера українців, про діяльність Митрополита у часи Першої світової та Українсько-польської війни 1918 року, а також про створення стараннями Шептицьких Російської Греко-Католицької Церкви. Економічна діяльність Церкви у міжвоєнні часи, про діяльність Митрополита Андрія у часи першого приходу радянської влади, німецької окупації та після повернення більшовиків. Прикметно, що чільним експертом у телепроєкті про Митрополита Андрія виступає Глава УГКЦ Блаженніший Любомир. Першоієрарх УГКЦ розповідає про великого очільника Церкви не лише як спадкоємця престолу, а й як науковець. Ще одну сторінку життя великого митрополита розкриває документальний фільм «Як будувати Рідну Хату» (автор сценарію О. Гайова, 1995 р.) «Ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенаціональна Хата - Батьківщина», - писав митрополит Андрей Шептицький у посланні 1941 року «Як будувати Рідну Хату». Що повинна робити Церква, яке завдання українського народу, «щоб створити такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищати межі від зовнішніх ворогів». У 1993 році з'явився на телеекранах документальний відеофільм «Світільник Істини». (автор сценарію О. Гайова). Сюжет цього фільму розпочинається 29 липня 1865 року у с. Прилбичах на Яворівщині коли в родині графа Івана та графині Софії з роду Фредрів Шептицьких народився третій з черги син, Роман-Марія Олександр – майбутній митрополит Галицький. Мало хто із сучасників 34-літнього Архiepіскопа міг збагнути його місію у Вселенській Церкві, Його покликання до служіння святій справі Унії – єднанню православних і католиків у єдиній Церкві Христовій. Фільм «Слуга Божий Андрей Шептицький» (2007 р.) відзнятий в особливому жанрі, який відносять до поетичного кіно. Його представляє відео-студія імені Івана Миколайчука. Режисер: Євген Козак. Актори: Олександр Громиш, Олександр Гринько. Сюжет фільму переповнений духовними текстами, пророчими словами митрополита. Автором «молитви за Андрія» є українська поетеса і дисидент Ірина Калинець. Також у фільмі озвучується лист до всіх високопреосвящених і преосвящених православних архієреїв в Україні і на Українських землях, пророчі слова Митрополита. Читає тексти у фільмі Олександр Гринько.

Про порятунок митрополитом євреїв під час Голокосту свідчать очевидці цих подій у документальній стрічці: «Андрій Шептицький і євреї», який представила студія «Київнаукфільм» у 1994 році. Передмову до фільму написав Мойсей Фішбейн – визначний український поет і перекладач єврейського походження, лауреат премії ім. В. Стуса, член Національної спілки письменників України.

Ювілею видатного митрополита приурочено багато нових журналістських розслідувань і телевізійних проєктів, серед яких «Історична казка»: Митрополит Андрей Шептицький, на телеканалі

Espresso TV. Перший канал 29 липня 2015 року показав спеціальний проект до 150-річчя від дня народження Андрея Шептицького. Про те, що зробило митрополита справжнім патріотом і прикладом духовного лідерства для усього світу, про секрети завоювання довіри українців і усі найбільш суперечливі моменти біографії говорили в прямому ефірі Глава Української Греко-Католицької Церкви Блаженніший Святослав, український правозахисник, публіцист, релігієзнавець, член-засновник Української Гельсінської групи, віце-ректор Українського Католицького Університету Мирослав Маринович, перший заступник генерального директора Музею історії Києва Тетяна Костенко, доктор соціальної економіки, доцент Папського Грегоріанського університету (Рим) Зиновій Свєреда і професор Варшавського університету та Києво-Могилянської академії Оля Гнатюк. Модератором дискусії виступить історик, радник керівника Українського інституту національної пам'яті Олександр Зінченко.

Він очолював церкву за правління чотирьох ворожих режимів. Як йому це вдавалося? Митрополит, який робив усе для миру і порозуміння, у той же час підтримував радикалів. Про це розповідає спеціальний проект «Історична правда» на телеканал ZIK з Вагтангом Кіпіані. Окрему серію про митрополита Андрея Шептицького в своєму проекті «Зроблено в Україні» присвятив також Канал 24 TV. Цікавим є проект «Знаки часу» християнської місії «Апостол». Програма присвячена економічній, суспільній, політичній, культурній та релігійній діяльності великого митрополита Андрея Шептицького його зв'язках з гуцульським краєм.

У духовній спадщині митрополита Андрея Шептицького майже не натрапляємо на слова «Харків», «харків'яни», «Слобожанщина», «Слобідська Україна». Проте митрополит Андрей Шептицький мав чимало зв'язків і стосунків зі слобожанами і навіть перебував на землі Слобідської України один рік. Фільм: «Слобожанська місія великого митрополита» відкриває невідомі й маловідомі сторінки біографії митрополита Андрея Шептицького та історії слобожанських земель, що опинилися на території сучасної Росії. Автор документального фільму Українська парафія свв. Сергія і Вакха в Римі.

Висновки. Таким чином, постать Андрея Шептицького завжди фігурувала в українській кінематографії і засобах масової інформації та продовжує викликати інтерес і досі. Це суттєво впливає на формування його «портрету» в Україні і світі. У період незалежності, вивчення життя та діяльності митрополита ще більше активізувалося. На хвилі підвищення інтересу в ЗМІ до постаті митрополита спостерігається тенденція до героїзації його образу, а також намагання поширити історичну пам'ять про нього та прищепити її по всій Україні. Неодноразово в телевізійних проектах лунала думка, що постать Андрея Шептицького може об'єднати сучасне українське суспільство та служити моральним орієнтиром для українців по обидва боки Дніпра. Для народу, який знаходиться в процесі розбудови власної державності, потрібен образ митрополита Андрея Шептицького, який відноситься до історичних персоналій, що плекали ідею національного відродження України.

Інформаційні ресурси

http://www.ktm.ukma.kiev.ua/show_content.php?id=674
<http://zik.com.ua/ua/news/2006/05/25/40324>
http://telekritika.kiev.ua/news/146/0/21430/v_ukraini_rozpochalis_zjomki_khudozhnogo_filmu_vladika_andrej/
<http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2008/06/26/32249/>
<http://24tv.ua/n593516>
<https://www.youtube.com/watch?v=1D1gjiSNqMk>
<https://www.youtube.com/watch?v=tPYH9XqdzJg>
www.apostol.if.ua/index.php/105-podiyi-ta-anonsy/684-drlrylol
<http://espresso.tv/>
<https://www.facebook.com/espresso>
www.ukkb.wordpress.com

УДК : 27:008

КАТЕГОРІЇ МИЛОСЕРДЯ І ЛЮБОВІ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ

Леся Волошин,

ліцензіат богослов'я, докторант Люблінського католицького університету (Польща)

У статті з позиції богослов'я проаналізовано категорії милосердя і любові в українському мовному просторі. Зокрема утверджується синонімічний спектр: милість, любов, серце, дар та їх похідних термінів, використання в різних жанрах мистецтва.

Ключові слова: Бог, Церква, духовність, культура, мова.

In article from positions of theology analysed the category of mercy and love in Ukrainian language space.

Keywords: God, Church, spirituality, culture, language.

Актуальність. Впродовж історії спасіння людства Бог говорить як до кожної людини, так і до народу Божою мовою. Людина покликана спілкуватися зрозумілою мовою: якщо вона говорить Божою мовою, значить у чистоті серця говорить мовою милосердної любові. Віддзеркалення людиною мови свідчить про її взаємовідносини з Богом, іншими людьми, тому Папа Франциск пропонує вивчати нову

та усім зрозумілу мову – мову милосердя, яка відкриватиме людству двері цивілізації милосердя. Оглядаючи канву українського етногенезу, можна спостерегти, що мовний вектор процесу державотворення, виконуючи суспільно-політичну, соціально-економічну, інші функції, періодично змінювався. Під впливом історичних, політичних, культурних та інших передумов відмирили одні слова, рецепційно виникали нові, оновлювалися морфологічні та синтаксичні звороти. Дбаючи про свої мовні здобутки, українське суспільство формувало правопис, який протягом Х–XXI століть зазнав більше 10 змін, що визначали способи передавання мовлення на письмі, тим самим відображали минуле задля майбутнього народу. Лексика української мови розвивалася впродовж віків.

Аналізуючи лексичні поняття *милосердя*, *милість*, *любов*, *серце*, *дар* та інші похідні від них терміни в площині їх історичного походження і розвитку, розкривається багатоаспектність української лексики, що наповнена глибоким, тонким, точним сприйняттям дійсності. Значення указаних термінів з особливістю розуміється у 2016 році, адже Церква в Україні поряд із страшними кровопролитними військовими подіями духовно переживає Святий Рік Божого Милосердя – час навернення, очищення, єднання з Господом та ближніми. Варто пригадати, що у переддень свята Божого Милосердя 2015 року Папою Франциском проголошено 2016 рік – Святим Ювілейним Роком, присвяченим Божому Милосердю, про що 11 квітня 2015 року видано Буллу *Misericordiae Vultus (Обличчя Милосердя)*. Святіший Отець, якого людство буде пам'ятати як *Папу Милосердя*, у Буллі навчав про вічне Боже Милосердя і людина завжди буде у Ньому перебувати. Необхідно відкритися на Божі несподіванки, позаяк Господь не втомлюється відчиняти своє Серце для людей, які просять милосердя. Як знак відкритості серця, Понтифік ухвалив 13 грудня 2015 року відчинити Святі Двері в катедрі Римської дієцезії – Папській Латеранській базиліці св. Йоана, а далі – в інших Папських базиліках та у кожній місцевій Церкві, чим надана можливість відзначити Ювілей і на місцевому рівні.

Отож, що означає лексема *милосердя*? Іменник *милосердя* середнього роду, дозволяє відчитати два слова в поєднанні двох різнокореневих груп: прислівника *мило* та іменника *осердя (сердя)*, які об'єднуються в спільнокореневу групу, або іменників – *милість* та *серце*. Етимологічний словник української мови пояснює термін *милосердний* через посередництво давньоруської мови як запозичений: зі старослов'янської – *милосердь*. Латинською мовою звучить *misericordia*, польською – *miłoserdytu*, російською – *милосердный*. Утворений з основ прикметника *миль* – милий, іменника *срьдьце* – серце. Похідним від іменника *милосердя* є прикметник *милосердний* – виявляючий милосердя; викликаний, зумовлений *вчинком милосердя* або схильний, готовий до добрих учинків; означає, що він вживається як постійний епітет до слів *Господь*, *Бог*. Можна почути вигук, виражений в стані хвилювання: *Боже милосердний!* Від прикметника *милосердний* похідними вважаються: *милосердий*, чоловічого роду: свідчить про співчутливий погляд, вираз обличчя; *милосердитися*, над ким, недоконаний час: виявляти милосердя; *милосердник*, чоловічого роду: добрий серцем, співчутливий чоловік; *милосердність*, жіночого роду; чоловічого – милосердний; *милосердствувати*, недоконаного часу: виявляти милосердя. Термін *милосердя*, пояснення якого подано *Великим тлумачним словником української мови*, означає *добре, співчутливе ставлення до когось; вияв жалості, помилування*; читаємо про запозичений з французької мови вираз *сестра милосердя*.

Слід взяти до уваги формулювання терміну *милосердя*, поданого з богословського пункту бачення св. Іваном Павлом II в Енциклопедії *Dives in Misericordia (Бог багатий Милосердя)*. Так, Енциклопедією подається використання у старозавітних книгах слова *hesed (доброта, любов)*, що відноситься і до Господа (*союз з ізраїльським народом*), і до людей (*подружній союз*). Термін *rahmit (милосердя)*, конкретизується словами *любов, вірність*, зроджуючи цілу гаму почуттів, між якими – *ласкавість, врозуміння*. У термінології Старого Завіту наявні вислови, які по-різному застосовуються в одному й тому ж сенсі: слово *hapan (виявлення ласки, великодушність, ласкава готовність)* висловлює ширше поняття від згаданих термінів *hesed* та *rahmit*. У даному контексті варто пояснити значення терміну *Боже Милосердя*. Це безконечне милосердя Бога Отця, Бога Сина, Бога Духа Святого до грішної людини. Поняття *Боже Милосердя* згідно *Короткого теологічного словника* вважається *готовністю прийти на допомогу потребуючим* та, на думку богословів Rahnera K., Forgrimlera G., *походить з факту, що Бог є безмежним у кожній своїй досконалості*. У *Словнику біблійного богослов'я* пояснюється, що у зв'язку зі злиденим станом людини, Бог являє свою *милість*, відповідно, людина, наслідуючи Творця, повинна проявляти милосердя до ближніх. Дане поняття подібно визначено релігієзнавцями Колодним А., Лобовиком Б., а саме: *співстраждання, любов до ближнього, як актів милосердної любові*. Відповідно до визначень даної терміногрупи можна прийти до висновку, що Христос своєю діяльністю, скерованою до людської особи, об'явив *милосердну любов*, яку можна назвати *любов'ю, котра діє чи діяльною любов'ю*. Вона особливо відчувається при зіткненні з терпіннями, фізичними чи моральними немочами. У такий спосіб виявлена біблійною мовою *любов* називається *милосердя*. Божий Син об'явив Бога-Отця як *Любов* (див. I Йо 4. 16), Бога *багатого Милосердя* (Еф 2. 4). Уприсутнення Отця – Любові і Милосердя – це месіанське післаництво Христа, що закликає людину свідчити своїм життям про Месію. Виявлення *Любові* і *Милосердя* має той вигляд і те ім'я – Ісус Христос, чим підкреслено друге ім'я *Любові* – *Милосердя* та друге ім'я *Милосердя* – *Любов*.

Словником біблійного богослов'я термін *милість* трактується, як: *милосердя, що схиляється над скорботою; щедра вірність у відношенні до своїх, непохитна вірність у своїх обіцянках; прихильність серцем і всім еством до тих, кого Він любить; невичерпна справедливість*. У зазначеному Словнику слово *милість* поєднане з богословським терміном *благодать* та юридичним поняттям *благодійність*. Слід підкреслити, що іменник *благодійність* поєднується зі словом *добродійність*. В українській мові дані терміни полягають у злитті двох старовинних слов'янських слів: *благо* і *діяти* та *добро* і *діяти*, що в сучасному звучанні означає *робити добро* та отожднюється з юридичним терміном *благодійна діяльність*, тим самим акцентуючи увагу на

безкорисливій допомозі. Аналогічно трактуються як синоніми терміни *меценатство* та *спонсорство*. Так, до *актів милосердя* – національного *меценатства* відноситься ініціатива Ліги українських меценатів та Національної ради з питань культури і духовності щодо проведення Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яценка. Конкурс вважається щорічним загальнонаціональним заходом для підвищення рівня знань з української мови, виховання любові до мови, функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя. Вираз *милосердя* треба відрізнити від зовнішньої *добродійності*. У справах *добродійності* серце людини може й не брати участь, як у справах *милосердя*, – коли *серце милує*. При *добродійності*, залежно від духовного стану особи, такі дії можуть відбуватися й через марнославство, самозамилування чи бажання позбутись прохаючого. Проте добрими є ті справи, котрі чиняться з чистого серця і з чистим наміром, як наприклад, вчинок євангельської вдови (пор. Лк 21. 2. 4). Синонімом до слова *милосердя* є іменник *терпеливість*. Однак, сучасні особи різних вікових категорій, висловлюючи вітання з нагоди урочистостей, нерозумно бажують *терпіння*, а не *терпеливості*, вважаючи їх тавтологічними поняттями. Такі привітання свідчать про низький рівень духовності та культури таких осіб, відсутність *щирості наміру* щодо побажань. Лексема *терпіння* в окремих випадках окреслюється як вчинок милосердя – безстрашне ісповідництво, мучеництво, подібно як і страждання. Слово з подібним коренем *терпеливість* – означає витривалість у доброму, в милосердній любові до кінця. Однак, зазначені терміни не конкретизуються ні спеціалізованими словниками, у т. ч. й богословськими, ні нормами Катехизму УГКЦ *Христос наша Пасха* (за виключенням згадки про *дев'ять плодів Святого Духа*, де указано 4 плід – *терпеливість*), тому семантика цих понять потребує спеціального дослідження.

Розглядаючи лексему *любов*, варто підкреслити, що в Старому Завіті виражалось як досконала *милість*. Після гріхопадіння (Бут 3. 1-24) таємниця Божої *милості* перейшла у *милосердя* через обітницю спасіння. У Новому Завіті *любов* проявилась із незрівнянною для людини силою (Йо 3. 16). Бог своєю ласкою започаткував діалог *любові* з людьми та в ім'я цієї *любові* зобов'язав і вчив їх любити один одного. *Коротким теологічним словником* щодо терміну *любов* пояснено, що в християнстві він характеризує виникаючу з людської природи радикальну реалізацію людини як бажаного і покликаного Богом створіння. Аналізуючи іменник жіночого роду *любов*, можна виявити, що в українській мові спостерігається комплекс похідних від нього термінів. Переплітаючись з іменниками середнього роду *милосердя*, *серце*, лексема *любов* їх експресивно увиразнює, емоційно доповнює, в окремих випадках узалежнює, що являється як особливістю українського культурного середовища, так і основним завданням людини, покликаної до реалізації Божих планів. Термін *любов*, як зауважено науковцями Болдирєвим Р., Коломієць В., Лукіною Т. означає старослов'янське слово *любы*, церковно-слов'янське – *любовь*, російське – *любовь*, що утворене на базі старослов'янського *любы* – означає *любов*, успадкована з грецького імені Агапія – *любов*. Вказане слово звучить польською мовою *miłość*, англійською – *love*, німецькою – *liebe*, французькою – *amour*, болгарською – *любов*. В українській мові термін *любов* розуміється наступним способом: почуття глибокої сердечної прихильності до кого-, чого-небудь – *люблений*, *люблячий*, *любов*; до особи *протилегної статі*; кохання – *любність*, *любонька*, *любощі*; глибоку повагу – *шанобливе ставлення до людини*; глибоку приязнь, *викликану родинними зв'язками*; духовне прагнення до чого-небудь. До похідних іменників від слова *любов* належать більше 300 поширених іменників, прикметників, дієслів. Поняття *любов до людини* з похідними термінами: *людинолюбство*, *людинолюбець*, *чоловіколюбець*, *чоловіколюб'я* означають: *людинолюбство*. Термін не новий: ще в часи патристики св. Йоан Золотоустий говорив про час *людинолюбства*, а не суворості суду; милості, а не осудження. У перекладах літургійних текстів присутні елементи, що забезпечують розуміння лексеми *чоловік*, збережено церковнослов'янське слово *Чоловіколюбець*, як вживання імені Ісуса Христа.

Етимологія іменника середнього роду *серце* розкриває його історичне коріння. Так, старослов'янською мовою цей термін звучав *срьдьце*, його сучасна форма розвинулась із давньоруського *сердьце*, що виникла з праслов'янського *srъdъce*. Праслов'янське слово *srъdъ* виходило з індоєвропейського *kerdis* – серце. Споріднені з ним – грецьке слово *kardia*, німецьке – *herz*, англійське – *heart*, польське – *serce*, болгарське – *серце*. Слід підкреслити, що в українській мові поняття *серце* трактується як 1) орган людини; 2) середина, глибина, внутрішність, серцевина; 3) серце, душа, дух, думка, почуття, бажання. Слово *серце* в медичній термінології окреслюється як центральний орган кровоносної системи, місце з лівого боку грудної порожнини, де розміщений цей орган. У медицині також вживаються терміни: *пивне серце*; *полив'яне серце*. У контексті духовно-культурної традиції народу *серце* людини, за твердженням Калашника В., символізує зосередження почуттів; сукупність якостей, рис, властивих особі. Термін *серце* включає широкий спектр значень – від образу, що має емоційне забарвлення, до символу, що привідкриває внутрішній центр духовного життя: *сердечно* – щиро, від душі; *сердега* – той, кому співчують; *сердитися* – почувати гнів, *безсердечний* – жорстокий; *добросердя* – доброта, вболівання (сердобольний), протилежне – *твердосердя* – відсутність довіри, антонім до іменника милосердя (пор. Мк 16. 14); *милосердя*; *серцеїд*; *Серцевідець* (Бог – знавець людського серця), *осердя* почуттів, життєвих сил людини; дух, душа; сукупність відчуттів, почуттів, думок. Доцільно показати значення спорідненого з вищевказаними поняттями слова *дар*. У Старому Завіті поняття *дару* – це: 1) *дар Божий* (пор. Бут 15. 18; Втор 4. 5-8, 8. 7); 2) *дари Богові* (пор. Лев 4. 5; II Сам 24. 21-25). Даний термін у книгах Нового Завіту підкреслено як *дар Богові в Ісусі Христі* (пор. Йо 15; Єв 8. 3). *Дар* єднає милосердною любов'ю, спонукає до *взаємодячності* (пор. II Кор. 9. 12-15). Разом з тим, можна вважати, що більше дякує Богові той, хто дарує, адже його стимулююча риса – *щедрість* – це Божий дар, тому «Більше щастя – давати, ніж брати» (Ді 20. 35). Даровані християнину духовні та матеріальні блага є багатством, яким він розпоряджається та допомагає служити ближнім. Іменник *дар*, як конкретизує мовознавець Бусел В., є те, що 1) жертвується, приноситься в дар; 2) здібності,

талант, обдарування: а) дар мови – здатність говорити взагалі; б) висока культура, тобто складові духовної співпраці з Господом та іншими людьми. Даром милосердного служіння Богу і народу вважається жертва українських мучеників, у тому числі й сучасних. У 2013-2014 роках Український народ вкотре з молитвою та мирним протестом повстав на *Революцію гідності*, зарахувавши до *Героїв Небесної сотні* нових мучеників за свободу й гідність – мучеників Євромайдану, а також кривавої війни 2014-2016 років – хоробрих воїнів України, яких народ називає *воїнами добра*. Жертва життям, як служіння милосердям, дозволяє прийти до висновку, що діянням Святого Духа християнські принципи, закладені в серцях українців, рясніють своєю плідністю. Водночас вони є завданням, серцевина якого – нова євангелізація поколінь, у т. ч. катехитичне навчання не тільки дітей, але й осіб зрілого та старшого віку, які позбуватимуться *авторитарного способу мислення*, постійно підтверджуватимуть прикладом життя *найвищий Авторитет* – Творця.

Висновки. Таким чином, в українській мові існує *взаємозалежність, взаємодоповнення, взаємобогачення, взаємозамінність* лексем *милосердя, милість, любов, серце, дар* та їх похідних термінів, увиразнюючи рівень моральності, що наповнює українські поетичні, прозові, хорові, музичні, іконописні та інші види надбання, показує складний процес усвідомлення народом духовної, національної, історичної ідентичності. Оскільки мова, як основний чинник взаєморозуміння в суспільстві, відіграє визначальну роль як у житті окремого громадянина, так і народу; тому слід високо піднести рівень українського мовного ресурсу у площині релігійного, суспільного, політичного, правового, культурного життя. Добре знання та повага до української мови буде відображатись на трактуванні українцями інших мов членів світового співтовариства і, відповідно, на позитивному відношенні цих народів до української мови, значить, і нації.

УДК : 27:008

ХРИСТІЯНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ КУЛЬТУРИ

Леся Волошин,

ліцензіат богослов'я, докторант Люблінського католицького університету (Польща)

Володимир Андрушко,

Кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та культурології

Національного лісотехнічного університету України (м. Львів)

Назар Микита,

магістрант Національного лісотехнічного університету України (м. Львів)

У статті з позиції богослов'я розглянуто актуальні проблеми християнської духовності, моралі, культури та їх роль у національному та культурному відродженні України, взаємозв'язок релігії, Церкви і культури.

Ключові слова: Бог, Біблія, релігія, Церква, духовність, мораль, культура, освіта, людина.

It is considered from the point of theology the urgent problems of Christian spirituality, moral cultural issues and their role is the national and cultural revival of Ukraine, the relationships of religion, Church and culture.

Key words: God, the Bible, religion, Church, spirituality, morals, culture, education, human.

«Я – Світло світу. Хто йде за Мною, не блукатиме у темряві, а матиме світло життя» (Йо.8.12).

Проблеми культури є одними з головних чинників сучасної цивілізації і є надзвичайно складними. Як розуміти культуру? Яка її генеза, сенс та роль у житті людини і суспільства взагалі? Як відомо, латинське слово *cultura*, що означає «обробіток», «виховання», «освіта», «розвиток», походить від слова *cultus* – «шанування», «поклоніння», «культ». Зауважмо, що культура як збереження навколишнього світу і турботи про нього заповідана Богом. Існує Божий план розвитку світу, реалізація якого є і умовою культури. Отці та вчителі Церкви, вслухаючись у науку і наслідуючи приклад Христа – засновника Церкви, завжди підкреслювали божественне походження культури. Богослов'я культури ґрунтується на догмі і правді віри про створення світу та людини.

Перші три розділи книги Буття допомагають краще збагнути Божий план розвитку культури та місце людини у ньому. Створивши людину Бог поселив її в раю, звелівши обробляти і зберігати своє творіння (Бут.2.15). Ось чому правда про світ і про саму людину становить цю істину, якою людство повинно керуватися, правильно користуватися світом для своїх цілей, не зловживаючи ним, пам'ятаючи, що людині, її людськості Бог ввірив видимий світ як дар і водночас як завдання. Урочисто звучать поставлені Господом завдання: «Будьте плідні й множтеся і наповняйте землю та підпорядкуйте її собі; пануйте над рибою морською, над птаством небесним і над усяким звіром, що рухається по землі» (Бут.1.28). Ці слова, за визначенням св. Івана Павла II, – це найперше і найповніше визначення людської культури. У них – Боже благословення для людини на її дорогу в життя, на працю і на культурну діяльність в тому числі. «Перші сторінки книги Буття – зазначав Понтифік, – дають змогу торкнутися самої істини того, що називаємо культурою, даючи нам змогу вловити її первісне і фундаментальне значення, від якого можна дійти й до того, що становить істину нашої індустріальної цивілізації». Тому життя в суспільстві слід будувати на Божому задумі адже, «богословський підхід, – наголошував св. Іван Павло II – потрібен як для розуміння, так і для розв'язання сучасних проблем людського співтовариства». У промові про роль культури в житті народів, виголошеній у Раді ЮНЕСКО 2

червня 1980 року, св. Іван Павло II сказав: «Людина живе істинно людським життям, завдяки культурі. Культура – це специфічний спосіб людини «існувати» і «бути». Культура – це засіб, яким людина стає ще більше людиною: вона більшою мірою «є» Нація – це велика спільнота людей, об'єднаних різними зв'язками, але насамперед об'єднаних культурою. Нація існує «через» культуру і «завдяки культурі». «Культура» – вказується у Компендіумі соціальної доктрини Церкви, – повинна бути першочерговою сферою присутності і діяльності Церкви й окремих християн. II Ватиканський Собор вбачає у розриві між християнською вірою і щоденним життям одну із найсерйозніших помилок нашого часу».

Провідний вчений Українського католицького університету Віктор Жуковський стверджує: «Культурний розвій нації чи окремої людини визначають процеси, які відбуваються у сфері духу. Який духовний стан народу, така його культура! Який духовний стан митця, такий і плід його творчості. Від акценту, який народ ставить у виховання нащадків: на культивуванні духу нації чи на вихолощенні духовного з усіх сфер життя, таку культуру і одержує: культуру життя, розвитку і добробуту, або ж – смерті, деградації і злиднів». Отже, третього не дано. «Сучасні тенденції несприйняття людського страждання, вияви надмірного егоїзму, вибір того, що корисніше та вигідніше у житті людини, виразно засвідчують, у якому напрямку ми рухаємось. Твориться нова культура осмислення людського життя і його подальшого прийняття або знищення – наголошує о. Ігор Бойко, ректор Львівської духовної семінарії Святого Духа, – Якою вона є?» – На жаль «культурою смерті», основною причиною цього є криза моралі.

Досвід багатьох країн світу переконливо свідчить, що запорукою процвітання будь-якої нації є її здорова духовна сфера, християнська мораль. Адже саме висока християнська духовність і мораль, домінуюча роль у яких належить релігії, формує людину. Позбавлення народу його духовності та моралі, відхід від релігії, знищення, плондрування та зневаження релігійних святих і обрядів поширює зневіру, бездуховність, аморальність, зростання злочинності, підлості та підступності, ненависті. Без релігії люди відчужуються, стають ворогами, руйнуються родини.

Аналіз тисячолітньої історії українського народу свідчить про те, що ще задовго до офіційного прийняття християнства на Україні були високого рівня оригінальна культура, писемність, фольклорний епос, лірика, кам'яна і дерев'яна скульптура й архітектура, народне мистецтво, ремесла українських племен дохристиянського періоду стояли на вищому рівні, ніж у дохристиянській Західній Європі. В епоху язичницьких часів наші предки вже жили моральним життям, котре відповідало канонам ще невідомого їм християнства, яке почало поширюватися в Україні в більшій чи меншій мірі надзвичайно рано і вже ніколи потім не зникало з нашої землі.

Християнство не заперечувало того, чим жив до його прийняття наш народ. Воно принесло східнослов'янському народові вищу мораль, ідеали і культуру, осередками яких стали церкви. Прийняття християнства і становлення церковної структури в часи Київської Русі впровадили Україну в коло європейських країн, породили її писемну культуру та заклали основи історичної пам'яті.

Таким чином, християнство, яке дуже й дуже рано появилось та почало розвиватися в Україні й офіційно запроваджене 988 року, принесло глибоку християнізацію народу, яка вилилася у великій побожності та моральності, цих основних підвалинах християнської культури. Багато найдавніших рис із характеру українців яскраво свідчить, що християнство дуже рано прийнялося в Україні, творячи власну окрему культуру, головню народну культуру. Тому українська тисячолітня культура, – наголошує Світлої пам'яті Євген Сверстюк, доктор філософії, головний редактор газети «Наша віра», політ'язень радянського режиму, автор книг, численних есе і статей із літературознавства, психології, релігієзнавства, поезій, перекладів із німецької, англійської, російської мов, лауреат Державної премії ім. Тараса Шевченка (1995 р.) за книгу «Блудні сини України», – християнська». Українська Церква, чесно й реально виконуючи своє високе завдання відповідно до духовних обставин в Україні-Русі, глибоко й широко охопила все народне життя і дала повну йому спроможність прийняти глибоку християнізацію, а тим самим утворити українську національну культуру. Українська народна культура й українське народне духовне життя з християнством в своїй основі легко розвивалося й міцніло. Християнство стало найсильнішим чинником освіти й культури українського народу, піднісши їх на високий ступінь. Воно дало літературі, музиці, образотворчому мистецтву, фольклору невичерпний розсип тем.

Божі храми стали центральною віссю формування численних міст і сіл, надаючи їм зовнішнього християнського вигляду. Церква почала вводити справжню освіту. Під великим впливом християнської віри вироблялася жива народна українська мова. Латинська чи церковнослов'янська мова віддаляли мирян від кліру, а вживання Українською Церквою національної мови додало бар'єр. Майже з часу своєї організації на українській землі Українська Церква мала Святе Письмо національною мовою (Остромирове 1056 р. і Київське 1092 р. Євангелія). У 1581 р. в Острозі було надруковано Біблію. Прилучення українців національною мовою до Святого Письма сприяло вищому розумінню ними євангельських текстів, формуванню у них самосвідомості, національної єдності, зміцнювало основи національної культури. Церква почала вводити справжню освіту. Вже за життя Володимира Великого засновуються духовні школи, де боярські діти і діти горожан збиралися на науку. Цим князь Володимир поклав у нас початок шкільної справи, заклавши міцні підвалини для освіти, скерувавши на європейські шляхи. Цю ж справу, але вже в більшому розмірі продовжував його син Ярослав, якого прозвали Мудрим. В основі всього він ставив Божий закон – Божу правду: чи це був складений князем Ярославом кодекс прав «Руська правда» (упорядковані цивільні закони, що служили основою судочинства на Україні до XIV століття) – один із перших на Сході Європи, в якій кара на горло – чужа український ментальності, була замінена грошовою карою, а це була революція в тодішній ідеології. Кривава родова помста і кров за переступи взагалі, як основа поганства на Русі, була поамалу знищена. Чи то «Номоканон Ярослава», що

мав на Україні значення офіційного кодексу церковного права, і ним користувалися у своїх діях митрополити, єпископи і монастирі Української Церкви в усіх часах до XVI століття. В пізніших часах (до кінця XVIII століття) зверталися до «Номоканону» у вирішенні важливих питань. Період князювання Ярослава Мудрого дійсно став золотим добою для релігійного та церковного життя. У 1037 році був зведений величний собор св. Софії – Божої Премудрості. Бо мудрість стоїть на першому місці між моральними чеснотами. Це дар Святого Духа, а той дар також стоїть на першому місці. А щойно далі йдуть інші дари Святого Духа: розум, рада, знання, кріпость, побожність і страх Господній. «Початок Премудрості – страх Господень», записано в Книзі Соломонових приповідок (9,10). Це є одним із найглибших виявів культу – почитання Божої Премудрості. Звівши «Золоті ворота» – символ могутності і величі Київської держави князь Ярослав спорудив на них надбрамну Церкву «Благовіщення», віддавши у ній в 1037 році весь український народ під заступництво Пресвятої Богородиці, як запоруку тривкості і непереможності держави, народу, що перебуває у Божій Премудрості та Господній страху. «Бійся Бога і заховуй заповіді Його, й в Ньому є цілий чоловік» (Екл. 12.13.). Церква є великою і автентичною школою і тому появилися книги до церковного літургійного вжитку, а згодом до загального культурного: повісті, посібники з історії та географії. Починається переклад літератури староруською мовою. Книги що розходилися по всій Україні були головною підвалиною поширення християнства та освіти. Ярослав Мудрий перший заклав бібліотеку при храмі св. Софії у м. Києві. Він мав біля себе цілий штаб переписувачів і перекладачів доброї духовної літератури для потреб вірних.

Отже, саме християнська мораль у поєднанні з освітою та культурою дозволила нашій державі ще за князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого піднятися до світового рівня та стати могутньою як духовно, так і економічно. Понад 70 років безбожницького існування та викорінювання гуманних принципів християнства призвело до втрати духовних цінностей, а отже, до – суспільної апатії, егоїзму, духовного і економічного хаосу та занепаду нації, збезділення особи, згання духу сім'ї, родини, відкинення християнської, Божої моралі, яку Сам Господь заклав у людині і за якою вона повинна жити. Складені упродовж багатьох століть традиції зруйновано.

Сьогодні Україна переживає тяжкі випробування, насилля, утиски, глибоку духовну кризу, страшну моральну деградацію, потворну гріховність. Маємо атрофію суті людського буття, цинічну зневагу людини як Божого образу. Абсолютне знецінення її як духовної істоти, внутрішнє спустошення, моральне звиродіння. Тому, без духовного культурного відродження суспільства на цінностях християнської моралі годі мріяти про побудову суверенної, гуманної, цивілізованої, правової держави, соціальний спокій у суспільстві. Тільки через християнську мораль та етику, культуру можна сформувати свідомі морально-етичні засади особистості, краще пізнання нею Божої величі і необхідності жити за Заповідями Божими, законами держави.

Християнська мораль плекає не тільки певні норми поведінки, але і виховує людину у любові до Бога, до своєї землі, до родини. Християнська або Божа мораль – це є Закон, за яким повинна жити людина, щоб уникнути різних трагедій, як тут на землі, так і після смерті. Християнська мораль – це Ісус Христос, це Його Особа, Син Божий, Він і Його Слово, Яке каже: «Небо і земля перейдуть, але слова Мої не перейдуть» (Мт. 24,35). Син Божий, друга Особа Пресвятої Трійці, рівний за гідністю і сутністю з Отцем, неповторна Божа Особа, Слово Боже, Він Бог і Людина в одній Особі з двома природами – Божою і людською. Ось чому, ми чинимо розумно, коли віримо Його Словам. Він не може ні помилятися, ні говорити неправди, а також тому, що Ісус Христос підтвердив правду Своїх слів Воскресінням і численними чудами. Його наука не є сукупністю абстрактних правд, – це участь у живій Божій тайні.

Висновки. Попри всі випробування, падіння, понад дві тисячі літ християнства неспростовно довели: Слово Ісуса Христа рятує людей від деградації, тобто остаточного морального падіння, від планетарного зодноріднення на засадах ненависті як норми життя і наживи як панівної ідеології. Немає такої діянки життя, якої б не торкнулося християнство. Суспільно-політичний і культурний прогрес світу немислимий поза релігійним первнем, який понад два тисячоліття репрезентує християнство. Кожна європейська нація у своєму розвитку зазнавала впливу християнського духа. Україна не виняток.

УДК : 27:008

РОЛЬ ІНСТИТУТУ СЛУЖІННЯ В СИСТЕМІ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Леся Волошин,

ліцензіат богослов'я, докторант Люблінського католицького університету (Польща)

У статті показано роль інституту служіння в системі християнських цінностей народу України.

Ключові слова: Бог, Церква, духовність, мораль, служіння.

The article shows the role Institute of service in the system of Christian values of the Ukrainian people.

Keywords: God, Church, spirituality, morality, service.

Біблійна ідея служіння, притаманна сучасному *інституту служіння*, наповнила духовне єство, найпотаємніші глибини життя Українського народу. Це сталося завдяки служінню невтомною євангелізаційною працею багатьох поколінь святих християн української землі, відважних українських мучеників за Христа, сьогоднішніх захисників суверенної державності.

Основи *інституту служіння* закладено в усіх сферах як релігійного, так і суспільного життя загалом. Його штрихи відчитуються у документах Церкви, деталізуються в нормативно-правових актах України, рішеннях громадських і благодійних організацій, їх видно у сучасній креативній капеланській та волонтерській діяльності. Суть даного поняття в Старому Завіті акцентована на релігійному, суспільному служінні, в Новому Завіті – на служінні Христа місією Відкуплення людства, тобто служіння Богові – це служіння задля любові. Старозавітна *Богослужба – служба Господу*, що зображена у таких книгах: Виходу 10. 8, І Цар 8. 1-13; Втор 18. 5. І; Сир 45. 15 та інших. Перша Служба Божа, яку отримала Церква – новий народ, здійснилася у Великий Четвер (Мт 26. 26-28). У Катехизмі УГКЦ *Христос наша Пасха* (далі – *КУГКЦ*) наголошено, що вершина богослужбового життя Церкви – Божественна Літургія (з грецької *літургія – спільне діло*) – служіння Бога людям і людей Богові. Служба Божа – це *дар Божої милосердної любові* для людини, який з особливим молитовним піднесенням відчувається у свв. Літургіях Української Греко-Католицької Церкви, Римо-Католицької Церкви, ним багата і св. Літургія у Православній Церкві, яку можна пережити з очищеним серцем через участь у Святих Тайнах. Отже, у духовному вимірі дане поняття окреслюється терміном *служіння*. Подібно пояснюється питання *тріади служіння*: Богу <> суспільству <> конкретній особі. Однак дане служіння в силу суб'єктивних причин, спровокованими гріховним станом, не завжди є співрозмірним і співвідповідальним. Відповідальне, добросовісне служіння в державі формує основу, а саме: 1) життя громадянина, як християнина, 2) моральну, правову культуру особи, яка буде розуміти, що відповідатиме за свої вчинки: перед Богом, Церквою, сумлінням, іншою людиною, громадянським суспільством. Високоморальна особистість, вихована у християнському дусі, є взірцевим громадянином і відповідальним працівником, за покликом сумління готова послужити іншим людям. Виконання цих завдань неможливе без самовідданого служіння всіх членів Українського суспільства. Допомогти особам, яким складно самостійно прийти до нормальної життєдіяльності, покликані державні органи, громадські організації та товариства, громадяни. У такий спосіб функція служіння набиратиме *нової форми – взаємослужіння*: суспільство служить для добра особи та особа служить суспільному добру. Приклад *служіння Спасителя <> Церкви <> християнина* є взірцем для державних та суспільних інституцій у справі самовідданого служіння народу. В Енцикліці св. Івана Павла II *Dives in Misericordia* (*Бог багатий Милосердям*) мовиться про служіння Церкви, яка поділяє спільно з вірними глибоке прагнення справедливого життя, ілюструючи католицьким соціальним вченням. Проте, часто програми, які починаються зі справедливості і мають служити співжиттю між людьми, на практиці деформуються, завдаючи значної шкоди. В *КУГКЦ* конкретизовано поняття *милосердя* через *служіння* Церкви, оскільки найвище її покликання – не в пануванні, а в служінні. Церква не владарює, а допомагає: вона служить убогим, хворим і найбільш нужденним. Церква зосереджує увагу на програмі служіння, якою є *Христова програма милосердя*, що стала програмою народу, Його Церкви. Це твердження співпадає з переконанням попереднього Папи Венедикта XVI, що милосердна любов до всіх потребуючих є обов'язковою, як і здійснення Тайн, проповідь Євангелія, а тому Церква не може нехтувати справ милосердя, а навпаки – ініціювати нові форми для реалізації доручених завдань. Служіння, як основний елемент діяльності Церкви: 1) показує приклад наслідування Господа у здійсненні Його уряду, місії навчати, освячувати, керувати; допомагає у виконанні священничого, пророчого, царського служіння; 2) скеровує природу християнського обов'язку до служіння Господу, один одному для добра Церкви, всього суспільства; 3) домагається через дієву милосердну любов жертвовної посвяти для вірних на шляху їх освячення. Водночас, у Церкві викликає занепокоєння *служіння* зі сторони органів влади, яке повинно здійснюватись у дусі милосердя. Залишається фактом, що наявні проблеми існували у час написання Енцикліки *Dives in Misericordia* (*Бог багатий Милосердям*) (далі – *Енцикліки*), однак на початку XXI століття вони не змінились, а переформатувались в іншу площину – суспільно-політичну. *Енцикліка* відкриває картину зловживання влади стосовно поодиноких осіб; громад, народів. Звернено увагу на: 1) тривогу і страх людини сьогодення, 2) яку позбавляють свободи говорити правду; 3) визнавати віру. Технічні засоби, якими користується сучасна цивілізація, криють у собі можливість мирного поневолення людей; наявні тортури, які використовуються владою як знаряддя панування або політичної переваги, чим ведуть до самознищення. Виконуючи функцію служіння, в *КУГКЦ* роз'яснено суть покликання державних органів для забезпечення організації життя народу, охорону його моральних цінностей, свободи, справедливості. Нагадується на необхідності координації органами влади зусиль громадян для досягнення спільного добра, обмеження та викорінення правовими засобами різних проявів зла. Відносно функцій влади у вказаному *КУГКЦ* показано позицію праведного Андрея Шептицького, який навчав: 1) про служіння влади спільному благу; 2) зберіганню й охороні природної й істинної свободи громадян та суспільства загалом. Держава не може здійснювати своїх функцій, порушуючи гідність особи, моральні, суспільні, соціальні принципи. Слід указати, Церква не абсолютизує владу та її носіїв і не приймає її повної автономії від Бога, навчаючи, що відповідність Господньому закону – це критерій законності. Християнин, будучи членом суспільства, зобов'язаний дотримуватись Божих законів і, відповідно, законодавства держави. *КУГКЦ* звертає увагу на зловживання владою у корисливих цілях, серед них – явища корупції та хабарництва, що руйнують державу, моральний стан суспільства та особи. За гріховну корупційну дію відповідають як ті, що вимагають та приймають хабар, так і ті, що пропонують та дають хабар, чим підкреслюється рішуча позиція Церкви. Цілеспрямоване навчання Церкви щодо сутності гріха, розуміння відповідальності за участь в особистих чи суспільних гріховних проступках, духовна протидія прогрішенням формує здоровий

моральний клімат суспільства. Продовжуючи тематику інституту *служіння* актами милосердної любові, потрібно зазначити, що її сенс скеровує до тематики суспільного виміру християнської любові. В *Енцикліці* описується про роль милосердя й справедливості в укладенні братерських взаємовідносин. Людство може ставати більш гуманним, коли в людських і суспільних взаємовідносинах через месіянську благовість Євангелія зі справедливістю показується милосердна любов – як орієнтири обидвох чеснот. Переплітаючись із постулатами *Енцикліки*, навчанням *КУГКЦ* продовжується, що фундаментом усіх міжособових відносин у суспільному житті є християнська любов, відкриваюча гідність людської особи. В *КУГКЦ* указується на суспільний гріх як гріх окремої особи в її суспільному житті (наприклад, злочини вбивства, крадіжок, розбою, шахрайства), так і ознаку цілої структури гріха, існуючої в українському суспільстві чи міжнародній спільноті (злочини корупції, торгівлі людьми, наркотиками), що є запереченням суспільного виміру християнської любові, тобто гріхом. Вчинки осіб, які зловживають сумлінним, відповідальним служінням Церкві <> суспільству <> окремій людині: 1) суперечать любові до Бога і ближніх, як найвищій християнській цінності, та перетворюються на духовну загрозу; 2) їх протиправне служіння стає *антислужінням* – водночас гріхом та злочином, що виступає проти *Бога <> Церкви <> людини <> народу* з відповідними правовими наслідками. Варто зауважити, що в сучасній суспільно-правовій площині використовується термін *служба*. Шемшученко Ю. С. розглядає зазначений термін як вид діяльності в суспільному розподілі праці, пов'язаний з виконанням інтелектуальної та іншої розумової (нефізичної) праці, в державних органах називається *державною службою*.

Дієвим у душі служіння (*служби*) вважається піклування про здоров'я суспільства, його моральний клімат, що характеризується ставленням до *інвалідів, громадян похилого віку, малозабезпечених громадян*. Необхідно підкреслити акт милосердної любові – *служіння з 1990 року Руху з надання паліативної допомоги*. Одним із вчинків милосердя вважається морально припустиме з біоетичних критеріїв *донорство органів людини*, що відповідає Закону України від 16 липня 1999 року № 1007-XIV *Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини*. За багаторічну донорську діяльність, направлену на рятування життя громадян, Указом Президента України від 11 березня 2008 року № 210/2008 громадянам присвоюється почесне звання *Заслужений донор України*. Актами милосердя можна назвати *служіння капеланів військових формувань, структур органів внутрішніх справ, пенітенціарних установ*. Продовжує розвиватись *інститут капеланства в освітніх закладах, медичних установах*. У зв'язку з військовими подіями в Україні, переселенням осіб із зон операцій, набув важливого значення *інститут волонтерства*, діяльність якого широкомасштабна, однак не цілком врегульована на законодавчому рівні. Аналізовані сегменти *служба та служіння* об'єднує єдина смислова складова – відповідальність не тільки за себе, але й за інших людей: проявляючи милосердя, робити добрі вчинки для добра ближніх. Це означає, що динаміка розуміння відповідальності прямо пропорційна динаміці зростання моральних принципів особи. Дана сентенція не потребує додаткового обґрунтування: перед Богом мають цінність конкретні справи, дії, до кінця виконане служіння в душі милосердної любові. Ретроспективно-перспективним аналізом поняття *служіння* доведено, що в історії понад двотисячолітнього періоду християнства постала необхідність вдосконалення *інституту служіння*. Усвідомлене *служіння людиною* через визнання в іншій людині особистісної неповторності, цінності її життя, гідності, свободи скеровує до *служіння суспільству, служіння Богу* – Взірцю милосердного служіння. Відповідальне, добросовісне служіння в державі у різноманітних його проявах формує основу життя громадянина, як християнина, моральну, правову культуру особи, яка буде розуміти, що відповідатиме за свої вчинки. Обґрунтовано, що служіння – головна *християнська програма* на шляху вдосконалення людини та переміни громадянського суспільства у суспільство християнське, в котрому будуть жити за християнськими цінностями. Принципи милосердя й гуманізму, сприяння розвитку благодійної діяльності стали більш аргументованими в українському соціумі, відтворюючи його соціальні, правові, інші процеси, набираючи багатовимірних рис *милосердної служби благодійністю*. Використовуючи креативний підхід до вирішення проблемних питань, указані організації можуть більш активно брати участь у розбудові громадянського суспільства, не перекладаючи тягар виключно на державні установи, а залучати та правильно використовувати внутрішньоструктурний потенціал. Церква, будучи таїнством Божої любові, є взірцем для співпраці між членами громадянського суспільства. Співпраця Церкви і держави в суспільно-правовому середовищі має бути скерована до функціонування *інституту служіння* у сфері відносин, що охоплюють релігійні, соціальні, сімейні, медичні, психологічні, житлові, інші площини діяльності для вирішення проблемних питань потребуючої людини чи спільноти. В умовах сучасного симбіозу суспільно-релігійних, соціально-правових, культурно-історичних зв'язків Церква та суспільство в Україні потребують *нової моделі богословсько-суспільного осмислення понять християнин <> вірний Церкви, християнин <> член громадянського суспільства, громадянин <> християнин*, який завдяки силі любові, милосердя, що спонукають до зміни особистого життя, свідчить про Бога своєю поставою. Своєю поставою він бере участь у трансформації громадянського суспільства в суспільство християнське, де християнські цінності становлять пріоритетне значення, виходячи поза межі конфесійної приналежності, особливо в період захисту євроінтеграційних прагнень українського суспільства, оборони від російської військової агресії.

Висновки. Отже, інститут *служіння* – головна християнська програма на шляху вдосконалення людини та переміни громадянського суспільства у суспільство християнське, в якому громадяни: а) будуть жити за християнськими цінностями, б) розумітимуть, що милосердя в справедливості є вищим, ніж милосердя в несправедливості. У вказану програму повинні спільно здійснювати внески як державні, так і церковні структури, розуміючи, що таке служіння походить від Бога.

МЕСІАНСЬКА РОЛЬ УКРАЇНИ ТА ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ У ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ КИРИЛО-МЕФОДІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Сергій Дідик,

кандидат історичних наук, викладач кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету

На базі основних документів Кирило-Мефодіївського братства, з'ясовано роль України у майбутній слов'янській федерації народів. Проаналізовано базові принципи функціонування Кирило-Мефодіївського товариства, які ґрунтувалися на загальноприйнятих християнських цінностях і ідеях.

Ключові слова: Кирило-Мефодіївське братство, «Закон Божий», Реч Посполита, слов'янська федерація народів, братчики.

Based on the basic documents of the Cyrillo-methodian brotherhood, clarified the role of Ukraine in the future Federation of Slavic peoples. Analyzes the basic principles of operation of the Cyril-Methodius society, which was based on common Christian values and ideas.

Keywords: Cyril and Methodius brotherhood, the «Law of God», Polish-Lithuanian Commonwealth (Republic), a Federation of Slavic peoples, the brothers.

Яскравим представником українського національно-визвольного руху в Україні початку ХІХ ст. було Кирило-Мефодіївське товариство. І хоча проіснувало воно не довго, по собі воно залишило яскравий слід і мало значний вплив на майбутні покоління патріотів, борців за волю України. «Слов'янське суспільство св. Кирила та Мефодія» знаменувало собою перехід від культурницького етапу національно-визвольного руху до етапу політичного [5, с. 276]. У програмних документах Кирило-Мефодіївського братства («Закон Божий» М. Костомарова та «Статут товариства св. Кирила та Мефодія») містяться чіткі політичні вимоги щодо майбутнього України. Вона мала стати вільною і незалежною – українською «непіддеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським» [4, с. 257-258; 5, с. 277]. Братчики ледве не вперше заявили про необхідність здобуття незалежності України. Більше того, члени братства висловилися і за незалежність усіх слов'янських народів. Під слов'янськими народами – племенами вони розуміли – українців (южно-руссів), росіян (северно-руссів), білорусів, поляків, чехів, словенців, болгар, південних слов'ян (иллиро-сербов с хурутанами) [3, с. 390; 4, с. 150-152]. Усі слов'янські племена мають об'єднатися у світову слов'янську федерацію. Об'єднатися не тільки політично, але й духовно – «Принимаем, что духовное и политическое соединение славян есть истинное их назначение, к которому они должны стремиться». Але при цьому, усі вище перераховані «славянские племена» зберігають свою незалежність [3, с. 390]. За кожним слов'янським народом визнають його право на власну державу – «Реч Посполиту», на власну мову, культуру, літературу, освіту, суспільні справи. Кожен слов'янський народ мав самостійно керувати своєю «Реч Посполитою» [3, с. 390; 4, с. 150-151]. Слов'янські «Речі Посполиті» і світова федерація слов'ян мали будуватися на демократичних засадах. Кожною окремою «Реч Посполитою» мав керувати вибраний на рік правитель. Так само вибраний на рік правитель мав керувати усім Союзом слов'янських народів. Спільним органом керівництва слов'ян проголошувалися сейм або рада слов'янська. Цей орган мав вирішувати найбільш важливі питання, які стосувалися інтересів «цілого Союзу слов'янського». Декларувалося, що у кожній Речі Посполитій буде повна рівність і свобода, а стани взагалі скасовувалися. Поспільство мало обирати собі керівників – «депутатів» і «урядників» не за їх походженням чи статками, а виключно за їх розумові здібності і освіченість [4, с. 170]. Чому майбутні держави слов'янських народів називалися «Реч Посполита», – як і колишня держава поляків і литовців? Ми припускаємо, що для кирило-мефодіївців польсько-литовська Річ Посполита була зразком демократії, але специфічної – шляхетської демократії, демократії не для всіх, а лише для обраних. Тому вони вирішили, взяти за зразок цю шляхетську демократію, з її правами, вольностями і привілеями, і поширити її на усіх громадян майбутньої справедливої, вільної, демократичної слов'янської держави. І Україні належить ключова роль у цьому процесі – вона буде наріжним каменем цієї федерації – «Камень его же не брегоша зиждущі, то і бисть во главу угла». Саме Україна стане тим месією, посланим Богом, який врятує слов'янські народи. І доки жива Україна, у інших слов'ян є шанси на спасіння [4, с. 257-258].

Чому вибір пав саме на Україну? Ми знаходимо пояснення у «Законі Божому». Україна, на думку автора, являла собою країну волелюбну, таку, у якій не було ні панів, ні царів. А були козаки – «Там усі були рівні і старшини вибирались і повинен (старшина) був слугувати всім і за всіх працювати. І жодної помпи, ні титула не було між козаками». Наголошувалося також на історичній місії козацтва – захищати православну церкву і братів-християн [4, с. 256-257]. Автор «Закону Божого» вважає, що у Україні склалися особливі стосунки з Богом – «І не хотіла Україна іти услід язиків, а держалась закону божого, і всякий чужестранець, заїхавши туди, дивувався, що ні в одній стороні на світі не було такого братства, такої віри, нігде муж не любив так щиро своєї жони, а діти родителів» [4, с. 256-257]. Християнські цінності відігравали важливе значення у формуванні ідей і поглядів братчиків. Християнськими ідеями буквально просякнуті основні програмні положення Кирило-Мефодіївського товариства. Більше того, свою назву товариство отримало на честь святих – братів Кирила і Мефодія – слов'янських просвітителів, творців слов'янської азбуки, проповідників християнства, перших перекладачів богослужбових книг на слов'янську мову. Розглядаючи «Статут Кирило-Мефодіївського товариства» впадає у очі те, що життя майбутніх вільних слов'янських народів буде повністю регламентуватися

християнськими нормами і принципами моралі – «Принимаем, что правление, законодательство, право собственности и просвещение у всех славян должны основываться на св[ятой] религии господина нашего Иисуса Христа», «Чтоб вера Христова была основанием законодательства и общественного порядка в целом союзе и в каждой республике» [4, с. 151, 170-172]. Братчики висловлювали сподівання, що слов'янські народи, не зважаючи на певні відмінності у віросповіданні, знайдуть спільну мову, а християнські церкви зможуть примиритися [4, с. 151]. Можливо, братчики думали про об'єднання і створення спільної для усіх слов'ян християнської церкви – по аналогії з слов'янською федерацією вільних народів. Усі дії кирило-мефодіївців мали бути узгоджені з «євангелістськими правилами любови, кротости и терпения». А правило, запроваджене видатним мислителем доби Відродження Н. Макіавеллі: «Цель освящает средство» – відкидали, як безбожне [4, с. 152]. Поєднання християнської і національної ідеї не було винаходом кирило-мефодіївців Вірогідно, вони її запозичили в польських інтелектуалів, передовсім із твору Адама Міцкевича «Книги народу польського і пілігримства польського», виданого у Парижі 1832 р. [2, с. 15-16]. Незважаючи на запозичення однієї з центральних ідей, «Закон Божий» М. Костомарова був досить оригінальним твором, який по-новому, оригінально розглядає історію українського народу. Може навіть скластися враження – що це нова біблія майбутньої вільної Речі Посполитої українського народу.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що братчики Кирило-Мефодіївського товариства вбачали будівництво майбутньої слов'янської федерації народів виключно на принципах християнської етики і моралі. Наголошувалося також на демократичних засадах слов'янської федерації. Важливе місце у своїх програмних документах кирило-мефодіївці відводили майбутній вільній і демократичній Україні. Вона виступає у ролі рятівниці та визволительки усіх слов'янських народів. У цьому полягала її доленосна місія, головне завдання визначене Богом.

Література

1. *Вибрані документи з матеріалів слідчих справ членів Кирило-Мефодіївського товариства* // <http://litopys.org.ua/rizne/kmt01.htm>
2. Донік О.М. *Україна: у переддень та в добу ліберальних реформ 1860 – 1870-х років* / Олександр Донік. – К.: Кріон, 2012. – 240 с.
3. *Історія України: Хрестоматія* / Упоряд. В.М. Литвин. – К.: Наук. думка, 2013. – 1056 с.
4. *Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т.* / АН УРСР / Упоряд. Бутич М.І., Глизь І.І., Франко О.О. – Київ, 1990. – Т. 1. – 544 с.
5. *Хрестоматія з історії України* / Упоряд. та автор коментарів Уривалкін О. М. – К.: КНТ, 2007. – 520 с.

УДК 271.2-23-732-675-526.62

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІКОНИ: ТРАДИЦІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Роман Галуйко,

кандидат філософських наук, асистент кафедри теорії та історії культури
Львівського національного університету імені Івана Франка

Розглянуто церковні традиції та іконописний канон іконографічних типів Богородичних ікон. Досліджено найбільш суперечливі зображення на релігійну тематику – храмовий розпис у с.Верин (Львівська обл.) та ікона-оберіг до Євро-2012 художника Василя Стефуріака.

Ключові слова: канон, церковні традиції, іконографічні типи Богородичних ікон.

It has been considered a church tradition and iconic canon iconographic types of Marian icons. It has been researched the most controversial images of religious subjects – temple painting in the village Veryn (L'viv region) and icon-charm for Euro 2012 painted by Vasyly Stefurak.

Key words: canon, church traditions, iconographic types of Marian icons.

Актуальність. Християнська ікона, яка займає особливе місце у православній церкві, переживає сьогодні новий етап у українській культурі. Про це свідчить хоча би той факт, з якою зацікавленістю до ікони звертаються науковці, богослови, мистецтвознавці, філософи, історики. Протягом останніх років незалежності нашої держави з'явилося багато нових досліджень на іконографічну тематику. Але разом з тим, як виникають теоретичні напрацювання, з'являються і конкретні практичні результати – нові ікони, такі ікони, які не вписуються в рамки іконографічного канону. Світовою батьківщиною ікони є Візантія. Саме ця культурна духовна традиція подарувала світові не лише перших художників, але й релігійні діячі розробили концепцію ікони. Апологети священних зображень виробили основні засадничі принципи, розкрили зміст та ідею ікони, пояснили призначення ікони. Було вироблено канон – свого роду взірць, за яким слід творити ікони. Чи це не означає, що іконописний канон раз і назавжди утвердив свого роду еталони іконописних зображень, і відхилення від канону суперечить традиції та вченню Церкви? Це питання хвилювало і відомого богослова С. Булгакова, який ще з більшою силою загострює це питання. «Має бути вирішене й інше питання: чи можуть і тепер виникати нові ікони догматичного змісту або ж навпаки, можливості їх обмежені і всі вичерпані іконописним каноном? Відповідь на це питання безсумнівна: так, можуть» [1, с.120-121].

На прикладі українського іконописного мистецтва, ми впевнено можемо заявити, що українська ікона в її історичному і національному розвитку зазнавала багатьох змін та нововведень. Пам'ятаючи про те, що в іконі не можна порушувати канонічні та богословсько-філософські основи, апологети священних зображень залишили для майбутніх поколінь, котрі прийняли православну віру, можливість розвитку ікони відповідно до національних традицій даного народу. В іконографічну тематику вводяться зображення українських князів, монахів та осіб, котрі сприяли розвитку церкви, як наприклад, Володимира і Ольги, Кирила і Мефодія, Антонія і Феодосія – але після їхньої канонізації Церквою. Д. Степовик говорить, що цікавим нововведенням в українське ікономалярство було зображення віруючих поряд зі святими небожителями. У XVII ст. на іконах Богородиці Покрови малярі Центральної (Наддніпрянської) і Східної (Лівобережної) України іноді малювали портрети конкретних людей під благословляючим покровом Богородиці. Були також ікони з зображенням розп'ятого Ісуса Христа перед яким стояли конкретні люди, що моляться [2, с. 6 - 7]. І в наш час, починають повертатися до такої традиції розпису храмів. Зокрема, в селі Верин, Миколаївського району Львівської області, художник Микола Гаврилів з благословення настоятеля Михайлівської церкви – о. Василя Говгери розписав храм у згаданій традиції. «На куполі головною на зображенні є Богородиця з Ісусом Христом на руках. А під її покровом – два римські папи Іван Павло II та Бенедикт XVI, кардинал Любомир Гузар, два єпископи Стрийської єпархії, двоє вояків УПА, Віктор і Катерина Юценки та їх син Тарас» [3]. Така неординарна подія викликала жваве обговорення у суспільстві. І 26 серпня 2011 р. на одному з львівських телеканалів відбулася дискусія навколо розпису даного храму. Але, попри дискусії, які точаться навколо розпису храму, прихожан у церкві не стало менше [4]. При цьому художник М. Гаврилів говорить, що розписуючи храм, він не порушив жодних церковних канонів. А зображення на східному куполі – бажання самого настоятеля отця В.Говгери. Той каже – змалювати історичних постатей є традицією українського церковного розпису [5]. З цього можна зробити висновки, що сучасний стан речей і суспільний розвиток по-новому розглядає іконописне мистецтво, яке складалося довгими віками. І тепер за бажанням настоятеля храму, на іконописних зображеннях можна малювати людей, котрі до впадоби настоятелю: можна малювати фундаторів і меценатів храмів, наближених до настоятеля, найщедріших жертводавців храму, не беручи до уваги церковних традицій та канонів. На сьогоднішній день на превеликий жаль доводиться констатувати, що до іконописного мистецтва приходять люди з вулиці, які володіють художньою технікою і майстерністю, але не мають богословсько-духовного підґрунтя [2, с.290]. Відтак церкви наповнюються іконами незрозумілого змісту, за створення яких беруться непрофесіонали. Так, тепер вже в Івано-Франківській області, місцевий селянин Василь Стефурак намалював до Євро-2012 ікону-оберіг. Пан Василь не має художньої освіти. Малювати навчився наслідуючи класиків. Ікони малює у вільний час і те на замовлення [6]. 8 жовтня 2011 р. ікона-оберіг була представлена мешканцям м. Коломиї. На іконі зображена Богородиця з малям Ісусом, котрий в руках тримає футбольний м'яч, над футбольним полем, по краях якого національна символіка країн-господарів Євробачення [7]. Найбільш інтригуючим дійством було освячення ікони. До останнього ніхто не знав, як духовенство поставиться до такої нетрадиційної святині. Проте місцевий архиєрей Микола Сімкало сказав наступне: «Це є добрий знак. Ми подивилися – ересі немає, і тому ми поблагословили. Хай у добрий шлях, у добру путь іде. Попробуємо цього разу з Богом зробити щось добре» [8]. Мабуть при цьому, церковний ієрарх забуває призначення ікони, яке полягає в тому, щоб викликати у людині внутрішні пориви її душі, підсилити її віру, засудження гріховного. Можливо, дана ікона мала підсилити віру українців у перемогу української збірної на Євробаченні, а згодом якщо перемога була досягнута – гравці збірної України могли бути увіковічені зображенням в іконостасному ряді як ті, що прославили нашу державу та прославляють українську церкву. Про таку загрозливу ситуацію, яка заповонила українську духовну культуру говорив український дослідник Д. Степовик: «Церкви наповнюються неканонічними іконами, виконаними без спеціальних знань, певних традицій. Виразно окреслюється тенденція так званої модерної ікони» [2, с.290-291]. При всьому цьому популяризація модерністських настроїв в іконописному мистецтві губить багатовікову традицію.

Висновки. Розглянуто церковні традиції та іконописний канон іконографічних типів Богородичних ікон. Досліджено найбільш суперечливі зображення на релігійну тематику – храмовий розпис у с. Верин (Львівська обл.) та ікона-оберіг до Євро-2012 художника Василя Стефурака.

Література

1. Булгаков С. *Икона и иконопочитание. Догматический очерк.* - М.: Русский путь, 1996. – 159 с.
2. Степовик Д.В. *Сучасна українська ікона: З іконо творчості Христини Дохват.* - К.: Мистецтво, 2005. – 304с.: іл. – Текстівки і ред.англ.
3. ТСН. ua «У Львівській церкві Юценка зобразили поруч з Богородицею», Львів 24 вересня [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/article/print/ukrayina/u-lvivskiy-cerkvi-yuschenka-zobrazili-poruch-z-bogorodiceyu.html>
4. «Особистий прийом»: владика Венедикт про розпис церкви в с. Верин, 29 серпня 2011р. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tv.zik.ua/news/detail/2933>.
5. Вавришук О., Радіон Є. Сюжет про церкву з унікальним стінописом на Львівщині (відео) / Львівщина, 5 канал. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://5.ua/newslines/184/1/68135/>.
6. Житель Ивано-Франковщины нарисовал икону-оберег для Евро-2012 / Подробности, 18 июля 2011. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2011/07/18/780935.html#comments>.
7. о. Перцович В., Благословення ікони, присвяченої Євро-2012 / Коломийсько-Чернівецька єпархія. 2009-10-09. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kolomyia.org/se/sites/ep/19851/>.
8. Мацьків М. Футбольна ікона. / Культура й стиль життя 05.11.2010. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,6163844,00.html>.

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ГАЛИЧИНІ У ДІЯЛЬНОСТІ ХРИСТІЯНСЬКИХ СУСПІЛЬНИКІВ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.

Андрій Кліш,

кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Висвітлено значення мовного питання в українському національному русі кінця ХІХ століття крізь призму діяльності представників суспільно-християнської течії. З'ясовано їх роль у захисті української мови на законодавчому рівні.

Ключові слова: суспільно-християнський рух, мовне питання, Галичина, українська мова.

It is revealed the importance of the language issue in the Ukrainian national movement of the late 19th century through the prism of representatives of social and Christian currents. Found out their role in the defense of the Ukrainian language in law.

Key-words: social-christian movement, the language issue, Halychyna, Ukrainian.

Актуальність. Питання щодо ролі мови у державотворенні та її збереженні набуло особливого значення у контексті сучасної мовної ситуації в умовах глобалізації, що особливо поширилися на початку ХХІ ст. Галицькі українці Галичини упродовж кінця ХІХ – початку ХХ ст. докладали неабиякі зусилля для боротьби за національні права. Значну роль у цьому процесі відігравали політичні партії, що висували чимало вимог національно-культурного характеру.

Метою цієї статті є спроба проаналізувати роль представників суспільно-християнської течії у вирішенні мовного питання у Галичині наприкінці ХІХ ст.

Науковий доробок дослідників із задекларованої проблематики обмежується публікаціями Т. Антошевського [1], А. Кліша [2–4], І. Левицького [5], І. Монолатія [6] та інших дослідників. Зазначені автори в основному узагальнено аналізують суспільно-християнську течію. Проте окреслена нами проблема не знайшла ґрунтовного висвітлення у наукових публікаціях, тому аналіз історіографії дає змогу зробити висновок про те, що на сьогодні у науковій літературі відсутні праці, що ґрунтуються на дослідженні зазначеної проблеми, у яких було б з'ясовано роль християнських суспільників у розв'язанні мовного питання у Галичині наприкінці ХІХ ст. Діячі суспільно-християнської течії наголошували на важливості й значенні рідної мови у житті суспільства. 6 лютого 1895 р. О. Барвінський, виступаючи на засіданні Державної ради щодо мовних питань, наголошував на тому, що «мова єсть власне тим сполучником, що зєднує індивідуа в різко визначні народні індивідуальности, кладе основи до їх окремішного істнованя і дає зарод до самостійного, питомого житя. Матерна мова єсть, отже, і остане природним органом наших найглубших думок, нашого внутрішнього житя, оно єсть сею животною, творчою силою, і тому матерна мова так тісно звязана з самосвідомістю народности» [5, с. 39]. Пріоритетним питанням у становленні національної ідеї прихильники суспільно-християнської течії вважали мовне. Зокрема, вони зазначали, що «хто не плекає ідею національну, той дбає поперед все за мову. Тому і всі народи домагають ся іменно як найширших прав для своєї мови. Они дбають, щоби мова їх уживала ся не лише в житю родиннім, але і в житю прилюднім: в школі, церкви, уряді, науці, в законодавстві і у всяких зносинах з властями» [7, с. 1]. О. Барвінський зауважував, що самовизнання беззаперечного права українців на функціонування рідної мови, підтримував такі ж мотивації й сусіднього народу: «Язык єсть першим й найголовнішим засобом духового і морального розвитку національности, позаяк виходить з душі народу і найліпше виявляє і виражає его думки і чувства. Справа языкова належить отже до найважніших але неперечно і найтрудніших питань» [8, с. 41]. Окрім, того він заперечив твердження, що українська мова — «простонародний діялект, прибраний на скору руку сфабрикованою науковою термінологією» [9, с. 1–2] та вимагав у влади запровадити викладання обов'язкових предметів, зокрема всесвітньої історії, українською мовою.

Будучи переконаним, що суспільно-політична ситуація в краї вимагає рівноправного функціонування обох мов унаслідок історичних причин, які неможливо змінити, О. Барвінський подав у галицький сейм внесення щодо можливості запровадження в усіх школах обов'язкового вивчення української та польської мов [8, с. 40]. Він аргументував це тим, що таке нововведення стане передумовою позитивного розв'язання українсько-польського конфлікту. Зокрема, він зазначав: «Найпростішу дорогу до обопільного пізнання» не можна дозволити оминути, адже «суспільність руска як і польска не забезпечені перед потрясеннями, які можуть тяжко діткнути обидві народности; нехай же скуплять свої сили і поагодженєм межинародних відносин зміцнять ся на чорну годину грози, яка може нас заскочити» [8, с. 44].

Підносячи значення рідної мови, О. Барвінський та його однодумці не заперечували важливість вивчення у школі польської мови. У сеймі і КШР вони вимагали, щоб польська й українська мови були однаково трактовані й обов'язковими до вивчення у середніх школах. У цьому контексті вони вступали у суперечку з українськими націонал-радикалами, які заперечували необхідність вивчення українцями польської мови, бо польські кола не бажали вивчати українську. Християнські суспільники звертали увагу на те, що знання іноземних мов є ознакою висококультурності особи, а націонал-радикали такими заявами уподібнювались до польських шовіністів [8, с. 39].

Поряд з тим, відстоювалася думка про необхідність вдосконалення української наукової мови. Особливо на це питання зверталася увага, коли загострилось питання заснування українського університету, і тоді зайшла мова про відсутність української наукової термінології, без якої неможливий розвиток національної науки. Це, на нашу думку, свідчить про те, що християнські суспільники виступали проти національного шовінізму. Зокрема, на думку О. Барвінського молоді потрібно учить «своє любити а чуже шанувати». Представники суспільно-християнської течії на законодавчому рівні намагалися добитися рівноправності українців та поляків у Галичині. 16 січня 1898 р. Руський сеймовий клуб підтримав проект А.Вахнянина щодо врегулювання мовних взаємин в Галичині. Він передбачав усі аспекти використання української мови в судах та адміністрації [10, с. 2]. Слід зазначити, що до А.Вахнянина ніхто з українських депутатів аналогічного законопроекту не вносив на розгляд сейму. Характерною рисою цього законопроекту стало дотримання національної рівності та справедливості [11]. Йшлося про кардинальну реформу функціонування обидвох мов в адміністрації краю, притому на випадок схвалення законопроекту урядники мали б здавати екзамен з української мови [12, с. 191–193]. Це стало ще одним прикладом відстоювання А. Вахнянином національних прав галицьких українців. Для розгляду проекту створено адміністративну комісію, яка 20 січня 1998 р. прозвітувала, зазначивши доцільним вирішувати українсько-польські мовні взаємини у сеймі, без залучення Державної Ради. Комісія вважала за доцільне користуватися законами, прийнятими у 1867 і 1869 рр. і визнала обидві мови урядовими. Окрім того, вона не бачила причин особливого ставлення до мовного питання, оскільки українська і польська мови схожі настільки, що першу не потрібно вивчати спеціально [13, арк. 8–10].

Варто зазначити, що однією з форм захисту української мови християнські суспільники бачили розвиток освіти. Зокрема, О. Барвінський за підтримки коаліції вимагав у міністра освіти заснування української гімназії у Тернополі. Завдяки чому 14 жовтня 1898 р. її урочисто відкрито [4, с. 77–78]. 6 червня 1899 р. відбулося засідання комітету парламентської коаліції за участю прем'єр-міністра Туна. О. Барвінський відстоював необхідність вирішення мовної проблеми одночасно в усіх краях. Його підтримали чеські депутати. Спільно вони запропонували зазначити це питання у програмі коаліції, проте цю ідею не підтримали «Польське Коло», австрійський «Католицький Центр» та прем'єр-міністр, для якого пріоритетним було розв'язання німецько-чеського конфлікту. Фактично коаліція розпадалася, а німецька лівиця намагалася утримати гегемонію над слов'янськими народами імперії, для чого виношувала ідею союзу з поляками [14, с. 1]. На загал у Державній Раді точилася боротьба між прихильниками та противниками федералізації й децентралізації влади у монархії Габсбургів. А. Вахнянин, виступаючи 27 жовтня 1899 р. у парламенті під час дискусії над урядовою програмою, наголошував на важливості вирішення національного питання. Він підкреслював недопустимість одностороннього вирішення мовного питання для одних народів імперії за рахунок інших й пропонував надати усім народам рівні права та можливості. Відтермінування вирішення цієї проблеми загрожувало глибокою кризою для країни. Уряд М. Кларі, на думку А. Вахнянина, не був у змозі її вирішити. Він запропонував ідею перетворення Австро-Угорщини на національну федерацію під проводом династії Габсбургів [15, с. 1].

Висновки. Таким чином, християнські суспільники чітко розуміли вагу мовного питання. Вони на законодавчому рівні намагалися захистити українську мову. На жаль, переважна більшість з них не була реалізована через низку причин. Насамперед, українське представництво у законодавчих органах було незначним та слабким, щоб вирішувати важливі питання суспільно-політичного, економічного та культурно-освітнього життя українців. Попри те, зроблено О. Барвінським, А. Вахнянином та їх однодумцями доволі багато. За час їх депутатської каденції відкриті українські школи при семінаріях у Станиславові, Тернополі, Львові, українські класи в Коломиї та Перемишлі, видано розпорядження про навчання поляків української мови в гімназіях.

Література

1. Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (80-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) [Текст] / Тарас Антошевський. – Львів, 1997. – 36 с.
2. Кліш А. Формування суспільно-християнського руху в Східній Галичині наприкінці XIX ст. [Текст] / Кліш А. Б. // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2011. – Випуск 50. – С. 37–42.
3. Кліш А. Освітні аспекти діяльності суспільно-християнського руху в Східній Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.) [Текст] / Кліш А. Б. // Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. – К., 2011. – Т. XXVIII. – 82–87.
4. Кліш А. Вплив представників суспільно-християнської течії на відкриття української гімназії в Тернополі [Текст] / Андрій Кліш // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» / [За заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Ч. 1. – С. 77–78.
5. Левицькій І. Александер Барвінській в історії культурного – С. 39.
6. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія [Текст] / І. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
7. Принципи національності // Руслан. – Ч. 21. – 26 січня (2 лютого) 1897. – С. 1–2.
8. Бесіда п. Барвінського при мотивованню 1. внесена 23. січня 1896 // Правда. – 1896. – Ч. 3.
9. З нагоди рускої рускої гімназії в Тернополі // Руслан. – 1898. – Ч. 51.
10. З Союму // Руслан. – 21 січня 1898.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 818. – Оп. 1. – Спр. 18. – 156 арк.
12. Stenograficzne sprawozdania Sejmu krajowego Kroślestwa Galicyi I Lodomerji wraz z wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1896/97 od 28 grunia 1895 do 8 lutego 1896.

13. ЦДДАЛ України. – Ф. 818. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 8-10.

14. Криза правди // Руслан. – 11 червня 1899. – С. 1.

15. Річ посла Вахнянина, виголошена в державній Раді, дня 27. жовтня, при розправі над заявою правительства // Руслан. – 1 падолиста 1899. – С. 1.

УДК 930.85: 7.034. 7 (477)

СВОЄРІДНІСТЬ МЕТОДІВ ТЛУМАЧЕННЯ БІБЛІЙНИХ ТЕКСТІВ У ПРОЗІ ІОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО

Тетяна Коробко,

викладач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету

У статті досліджується творчість Іоанікія Галятовського з огляду на методи тлумачення біблійних текстів в українській літературі доби бароко.

Ключові слова: метод, чотирисенсова біблійна герменевтика, Біблія, бароко.

In the article is considered the prose by Ioanikiy Galyatovskiy given the method of interpretation of biblical texts in Ukrainian instructive prose of Baroque.

Keywords: method, four-sense Bible hermeneutics, Bible, Baroque.

Специфіка української барокової прози інтригувала багатьох видатних українських вчених. Особливостям барокового стилю, тематиці та проблематиці, жанровій своєрідності, художньо-образній системі творів були присвячені наукові розвідки таких літературознавців, як І. Франко, М. Сумцов, П. Житецький, М. Марковський, Д. Чижевський, М. Возняк, І. Чепіга, В. Кречотень, І. Іванько, Д. Наливайко та ін. Що стосується ролі біблійних текстів у виборі теми твору, структурі художнього образу, її впливу на знакову форму барокового стилю, то узагальнюючих робіт зовсім мало. Таким чином, **актуальність** даної роботи полягає у тому, що існує необхідність ґрунтовного з'ясування місця та ролі методів тлумачення текстів в українській бароковій прозі.

Метою представленого дослідження є спроба проаналізувати чотирисенсову біблійну герменевтику на прикладі проповідей І. Галятовського, як найкращих зразків втілення чотирисенсової біблійної герменевтики в канву поезики художніх творів бароко. Одним із основних правил художньої творчості І. Галятовського було правило пояснення тексту в тексті. Взагалі, у добу бароко «важливою частиною будь-якого художнього твору була інтерпретація, котра безпосередньо вводилася в текст і часто мала перевагу над описом того, що інтерпретувалося. Твір без тлумачень, без інтерпретацій виявлявся просто незакінченим, тому витлумачувалося все – і зрозуміле, і незрозуміле... Кожне явище, кожен сюжетний мотив, кожного героя митець пропонував сприймати як дзеркало, в котрому відображались вічні істини, про які й ішла мова в частині, що інтерпретувала зображуване» [5, с.23]. Невичерпним джерелом вічних істин була Біблія, тому вона й стала підґрунтям художньої творчості барокових письменників. «Майже на кожній сторінці творів І.Галятовського є посилання на Святе Письмо. Подібно до інших схоластів XVII століття, І.Галятовський часто обирає не цілий біблійний текст із завершеною думкою, а уривки, навіть окремі слова» [8, с.8]. Щоб узгодити різні підходи до тлумачення Святого Письма, І.Галятовський у першому казанні «На воскресіння Господнє», вміщеному в «Ключі розуміння», зазначає: *«Чворакій ест сенс в Писмѣ Святом: Литературный, Моральный, Аллегоричный и Анагогичный. Литературный сенс належит до Гісторыи самои. Моральный належит до обычаюв добрых, котрыи повинна душа наша заховати, и до злых, которых ся повинна душа наша хронити. знайдутся. Аллегоричный належит Церкви воуюючої, котрая на земли знайдутся Анагогичный зась сенс належит до Церкви триумфуючої, котрая знайдутся в Небѣ»* [3, с.35].

В українському православ'ї буквальне прочитання Біблії вважалося за основне, але в творчості барокових письменників, зокрема й у І.Галятовського, «літературному» сенсу приділяється мало уваги. Звісно, що при посиланні на історичний факт, І. Галятовський передбачав буквальне, а не алегоричне значення тексту. У нього була схильність розподіляти духовну істину на два рівні: поверхневий, заснований на буквальному значенні тексту, і більш глибокий, що походить із містичних глибин. Так, розтлумачуючи триєдність Бога, І. Галятовський стверджує, що Бог уже існував у трьох іпостасях ще до часу всього. Письменник обстоює цю тезу, спираючись на граматичний принцип герменевтики: слово «Аз», яким йменує себе Бог у Біблії, вміщує літеру «А», з якої починається абетка багатьох народів світу. І. Галятовський, як представник барокового мислення, вважає мову штучною знаковою системою, яку люди використовують для спілкування. Слова – це знаки речей, які відбиваються у поняттях. «Буття як рівновелике собі вимірює свій обшпр, який окреслюється тим, що воно є у слові» [2, с.92]. Значення слова-знака встановлюється через його стосунок до предмета, який воно позначає. Отже, за аналогією «психологічного» та «граматичного порядку» [6, с.208], вживане в Біблії слово «Аз» вказує на причетність Ісуса Христа до початку всього. Правдива інтерпретація світу, на думку письменника, починається лише після звернення до богонатхненних текстів: в низці священної історії, пророцтв, моральних повчань перебуває Слово, що створило й підтримує буття Космосу. Буквальне прочитання Біблії не відкриває повної суті сакральної правди. Алегорична метода дозволяє за конкретною подією побачити якість повчання або повідомлення метафізичної істини, спілкуватися з

Логосом як з поетичним Космосом, де світ відображено в повноті й істині. Прикладів алегоричного тлумачення Біблії в І.Галятовського можна відшукати дуже багато.

У межах української барокової традиції «префігурації» природним є використання І.Галятовським метафор, заснованих на перенесенні властивостей і ознак подій, що відбувались у Старому Завіті на передбачення подій у Новому Завіті. Таким чином автор отожднює метафізичні та натуралістичні образи. Абстракція, матеріалізована в біблійному Слові, сприймається автором як відкрита й цілком зрозуміла інформація. Якщо навіть якийсь поняття й не можна втиснути в логічний ряд пояснень, – воно сприймається на віру, як цілком природне явище. Так, без найменшого сумніву І.Галятовський говорить про людей, які йдуть з Єгипту до обіцяної землі, і про людей які *йдуть* із землі на небо, переходять через Червоне море і через воду хрещення, по дорозі вони їдять манну небесну й п'ють воду з каменя. Поясненням висловів *«істи тіло Христове»* й *«пити його кров»* письменник навіть не переймається, вони виступають як загальнозрозумілі, бо є складниками символів віри. Центральне місце в алегоричній методі тлумачення Біблії І. Галятовським належить концепції Бога. Від Бога походить будь-яке добро, він альфа й омега, *«А́вкар и Кра́ль всего свѣта»* [3, с.33]. У його владі все створити чи все знищити, благословити чи покарати. *«Огнемъ есть Богъ»* [3, с.345]. Образ вогню для зображення Бога тут логічно вмотивований (переклад одного з наймень Бога Яхве означає «той, що породжує вогонь»), побудований на аналогії природничих властивостей полум'я: вогонь може зруйнувати будь-які форми, а також має силу очищення. Часто вживане І.Галятовським слово *«Трійця»*, як одне з імен Бога, у Святому Письмі не зустрічається, там є лише вчення про неї. Природу *Святої Трійці* автор намагається розтлумачити через образ людини. Пізнання людини самої себе залишається відкритим і незавершеним, але все ж таки на більш досконалому рівні, ніж пізнання нею Бога. Барокова людина мала уявлення про триєдну сутність універсума – Божу, людську і природну, на основі якої вона стала прообразом макрокосмосу, бо складається із трьох частин – тіла, розуму, душі, яка теж має три властивості. Отож, як людська душа єдина, але разом з тим має три властивості, так і Бог єдиний, але має три іпостасі. Образ *Трійці* тлумачиться І.Галятовським на символічному рівні: як сонце *«кругло, свѣтло и тепло»*, так і Бог триєдиний. Образ *сонця* традиційний для українського бароко. Сонце є архетипом Бога Отця, Ісуса Христа, Духа Святого не лише у творчості І.Галятовського. А.Радивилівський, наприклад, теж порівнює Бога із сонцем: *«...на Фаворѣ Лице его просвѣтися, яко Сонце»* [4, с.92].

Прообразом триєдності Бога І.Галятовський також вважає веселку, акцентуючи на триєдності її кольорів: синього, зеленого й червоного. Символіка веселки будується на кількості кольорів. В українських легендах зазначається, що райдуга поєднує в собі сім основних кольорів. Чому І.Галятовський згадує лише три кольори? На підставі тріади, що *«містить всі речі у їхньому найменшому об'ємі»* [1, с.496], християнський Захід помічає в ній лише три основних кольори як символ Трійці: синій – небесна природа Христа, червоний – страсті Христа, зелений – місія Христа на землі. За Біблією, веселка була створена Богом після всесвітнього потопу, як знак його обітниць більше ніколи не насилати на людей потоп та як символ зв'язку між небом і землею. Як символ посередника між Богом і людьми, веселка також асоціюється з образом Діви Марії.

Число три – символ достатності. У нумерології воно означає ключове слово створіння. Самодостатня Триєдність Бога стала ніби мостом між двома полярними поняттями, що протидіють одне одному: світло й темрява, чоловік і жінка, небо й земля. Розділивши себе на дві половини й усвідомивши свої дії, Бог породив третю величину – Бога-Сина, котра знову зв'язала все творіння в Цілісність. Дуада й Тріада перебувають в основі світу. Тріада реалізується в причині всіх речей – у Божій Трійці. Христос – одна з іпостасей Трійці. Дуада виражається у дуалістичній природі Боголюдини. *«Так в Христѣ под двома натурами Бозкою и чловѣчою една Персона найдуться»* [3, с.86]. І.Галятовський розтлумачує подвійну сутність Христа через теологічний та філософський спосіб пізнання світу, що розподіляє всесвіт на дві частини: створену Богом й нестворену Божу. Подвійна сутність Христа виявилась під час його розп'яття: як людина, стверджує письменник, Ісус *«муки терпел и умер накрѣстѣ и в Гробѣ положенный, и встал з мертвых. Але яко Бог затмил солнце, затряс Землю, покрушилъ опори, отворил гробы, и воскресил умерлых, котрыи з гробов виишли»* [3, с.86]. Світовідчуття І. Галятовського має дуалістичний характер: всі речі, створені Богом мають «невидиму», духовну, й «видиму», тілесну, природу. Більшість понять, втілених у художніх образах його творів, теж мають двоїстий характер і будуються, наприклад, на грі слів «видима – невидима». Зважаючи на те, що серед барокових тропів одне з чисельних місць належить символам, органічно поєднаним з алегоріями, метафорами, гіперболами та іншими засобами асоціативної побудови образів, все ж таки варто застерегти, що «...ми не маємо справи з однорідним сплавом символів. Стиль бароко вимагає не розширеного тлумачення символіки, а конкретного і точного. ...барокові символи не завжди тотожні символам античного, візантійського, романського, готичного або ренесансного мистецтва» [7, с.91].

Моральний сенс прочитання Біблії І.Галятовський буде на основі подвійної природи людини: тіло, зважаючи на своє походження (Адам заплений із землі), має приземлені орієнтири, душа, будучи від Божого Духа, навпаки, має високі устремління. Автор вдається до класифікації гріхів людини. Вона може грішити від слабкості, від невідання, від злоби. Проте, стати набожною людина має можливість навіть в останні хвилини свого життя. Загалом, І. Галятовський вважає земне життя тимчасовим тяжким випробуванням перед вічним перебуванням людини у благодатному небі. Отож, біологічна смерть – не кінець життя, а лише спосіб переходу в інші виміри буття. Особливості потойбічного життя І. Галятовський розкриває у межах аналогічного сенсу прочитання Біблії. Згідно із вченням автора після смерті праведники поповнюють число ангелів. Про дотримання класифікації сенсів прочитання Святого Письма, запропонованих ним самим, І. Галятовський турбується мало. Ми штучно розподілили приклади інтерпретації тексту Святого Письма в його творах, згідно із запропонованою письменником герменевтичною методою: буквальный, алегоричний, моральний, аналогічний сенси прочитання Біблії.

До окремих слів та понять зі Святого Письма І.Галятовський в межах барокової традиції застосовує всі чотири сенси одночасно. Наприклад, слово *Єрусалим* у буквальному сенсі означає місто, в алегоричному – *Церкву*, що воює на землі, в моральному – *добру душу*, в аналогічному – *Церкву переможну на небі*.

Характерною рисою творчої манери І.Галятовського можна вважати його схильність до накладання подвійного сенсу на окремі біблійні фрази та поняття. «Смерть Христова двояким способом може розуміти. Перший раз вглядом забейцон, тым способом великій грѣх забойцы мѣли, ведлуг твоеи мовы. Другій раз смерть Христову вглядом самого Христа терплячого можемо уважати, котрую смерть Христос поднял з послушанія, тым способом иж великую ласку Божую смерть Христова заслужила и за грѣхи людскіи Богу досит учінила» [3, с.269]. Улюблена письменником аналогія будується на принципі правдоподібності, визначеної ще Аристотелем, як стосунок «між текстом і тим, що читач вважає за правду» [9, с.54]. Змалювання дійсності засноване на біблійних текстах, у творах І.Галятовського виливається у створення якогось третього тексту, незалежно від тексту Біблії. Автор, таким чином, творить власний текст.

«...Ведлуг сенсу Топологічного, - пише екзегет, - Желю и польннам пресльдоване и урапене и фрасунок називається, котрый пельнем и Желю Давид и ваш народ жидовскій был накормленый, еднак анъ Давид, анъ ваши жиды правдывого желчи и правдивым оцтом не были накормлены. Зачим не до них, але до Христа самого тыи Слова Давидовы стягаются, gdy тыи слова ведлуг сенсу лътературного попросту розумьемо о правдивой желчи и о правдивом оцтѣ, котрого жолчию правдивою и оцтом правдивым Сам Христос тылко накормленый есть, не кто іиный» [3, с.180]. У наведеній цитаті топологічний сенс накладається на буквальный, значить буквальный сенс, як і в попередньому випадку, є відправною точкою побудови розгалуженої системи значень слів і висловлювань, причому текст має деконструктивну форму: І.Галятовський порушує послідовність фраз, протиставляє прямий сенс і переносний, а символічне значення слова передує тут його прямому значенню. Такий принцип побудови тексту є закономірним для письменника. Він спочатку приділяє увагу творенню власного тексту, де інтерпретує біблійні вислови й поняття, а потім підтверджує їх біблійним текстом. Таким чином можна зробити висновок, що для письменника є рівноцінними інтерпретаційний текст і той текст, що підлягає інтерпретації.

Висновки. Індивідуальний стиль І. Галятовського спирається на чотирисенсову біблійну герменевтику. В літературній спадщині письменника за частотою вживання найменше зустрічається аналогічний принцип тлумачення Святого Письма, найбільше – алегоричний. Проте для нього залишаються рівнозначними всі чотири сенси прочитання Біблії, як правдивого засобу її розуміння. Письменник використовує різні варіанти застосування чотирисенсової біблійної герменевтики як одного з художніх засобів зображення сфери сакрального.

Література

1. Андреева А. Энциклопедия символов, знаков, эмблем [Текст] / А.Андреева, В.Куклев, А.Ровнер. – Астрель. АСТ, 2006. – 624 с.
2. Гайдеггер М. Навіщо поет/ Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. [Текст] / М.Гайдеггер; ред. М.Зубрицької. – Львів, 1996. – 192 с.
3. Галятовський І. Месія правдивий [Текст] / І.Галятовський. – К.: Друк. Києво-Печерс. Лаври, 1669. – 353с.
4. Радивилівський А. Огородок Маріи Богородици [Текст] / А.Радивилівський – К.: Друк. Києво-Печерс. Лаври, 1676. – 192 с.
5. Софронова Л.А. Поэтика славянского театра XVII – первой пол. XVIII в.в.: Польша, Украина, Россия [Текст] / Л.А.Софронова. – М.: Наука, 1981. – 264с.
6. Сосюр Ф.де. Курс загальної лінгвістики [Текст] / Ф.де.Сосюр; переклад з фр. А.Корнійчук, К.Тищенко – К.: Основи, 1998. – 324 с.
7. Степовик Д.В. Система тропів в українському бароко//Українське бароко і європейський контекст [Текст] / Д.В.Степовик; ред. О.Г.Костюка, О.К.Федорчук. – К., 1991. – 191 с.
8. Сумцов Н.Ф. К истории южнорусской литературы XVII века [Текст] / Н.Ф.Сумцов. – Харьков: Типография М.Ф. Зильберберга, 1885. – 197 с.
9. Тодоров Ц. Поэтика // Структурализм «за» и «против». Сб. ст. [Текст] / Ц.Тодоров; перевод с фр. А.К. Жолковокого; ред. Е.Я.Басиной. – М.: Прогресс, 1975. – 54 с.

УДК 26 (477)

ВПЛИВ ХРИСТИЯНСТВА НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Наталія Мостова,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ)

Висвітлено проблеми прийняття християнства, з'ясовано його вплив на розвиток українського суспільства. З'ясовано, що у всі періоди нашого минулого Православна церква завжди була з народом, навчала та врозумляла, показувала й втілювала в життя все найкраще.

Ключові слова: християнство, суспільство, Православна церква, розвиток, релігія, віра.

It is revealed where Christianity was adopted and how Christianity influenced on the development of the Ukrainian society.

It is found that in all periods of our past the Orthodox Church had always been with people, the church taught and set our society, showed and put all the best into practice.

Key-words: Christianity; society; the Orthodox Church; development; religion; belief.

*«Ми віруєм Твоїй силі / І Духу живому / Встане правда! Встане воля!
/ І Тоді одному / Помоляться всі язики» (Т. Г. Шевченко «Кавказ»)
«Всі триєві держави та / великі культури розвивались /
з розвитком релігії і падали з / її упадком» (В. Липинський)*

Актуальність. Конкретні історичні, географічні природні умови життя народу зумовлюють його побут, психологію, національні риси характеру. Одне з чільних місць у формуванні нації як певної етнічної та духовної спільноти посідає релігія, яка може виступати в ролі важливого, а часом вирішального фактора державотворення. Християнство як одна із світових релігій було важливим чинником, що сформував європейську цивілізацію. Християнство в Україні має більш як тисячолітню історію. Розуміння релігійного фактора в житті народу допомагає правильно осмислити його культуру, його долю і призначення, місце у світовій цивілізації. Релігія під назвою «християнство» – зародилася ще в четвертому десятилітті першого століття нашого літочислення у східній провінції Римської імперії – Палестини. Для того щоб адекватно сприймати й орієнтуватися у всіх питаннях цієї світової релігії, треба зробити крок у бік пояснення її ідейних витоків. Християнство виникає і початково розвивається у середовищі іудейської діаспори, які сповідували іудаїзм, а потім і язичників. Тому зрозуміти його витoki можна лише звернувшись до релігійного світогляду давніх євреїв, їх національно-конфесійної писемності (Старий Завіт) та до їхньої оригінальної культурної традиції. Можна сказати, що ідейний комплекс, закладений у Старому Завіті, визначив обрій розвитку ідейної структури християнської релігії. До основних старозаповітних ідей слід віднести: ідею теїзму, тобто світогляду, що стверджує буття єдиного, «живого» й особистісного Бога; ідею креаціонізму, відповідно до якої Бог, «з власної волі» є творцем усього сущого, включаючи людину; антропоцентричну ідею, тобто виділення Богом людини як такої (образ і подoba Божі), функції якої притаманні лише людині; ідею «первородного гріха», або порушення першими людьми волі Бога, надаючи перевагу «зла» - «добру», «розрив» із Богом, що спричинив викривлення безсмертної і блаженної природи людської, тобто хвороби і смерть; ідею заповіді Бога з людиною (зокрема – з богообраним народом), яка повинна нормувати і регулювати морально бездоганні відносини з Творцем і людей одне з одним; ідею спокутування людей від «первородного гріха» і відновлення первородного блаженного стану, гармонії з Богом і світом; ідею Месії (помазаника) – спасителя, посередника між Богом і людьми (перша версія), або Богом і обраним народом (друга версія). Історія християнства в Україні тісно переплітається з історією її культурного, духовного, суспільного розвитку. Офіційною датою впровадження християнства у Київській Русі вважається 988 рік, коли князь Володимир хрестив свій народ. Введення християнства на Русі було обумовлене логікою її історичного розвитку як могутньої ранньофеодальної держави, однієї з найбільших у Європі. Русь прийняла нову релігію на засадах самостійної, рівної між іншими європейськими державами, не підпадаючи ні під яку політичну або ідеологічну залежність. Християнство давало нові можливості розвитку духовного і матеріального. Його впровадження на Русі здійснювалося з ініціативи княжої верхівки. Тогочасні князі, що не раз бували за кордоном у чужих державах, мали змогу порівняти життя християнських і язичницьких країн, зрозуміти різницю в їх укладі і надати перевагу першим. Саме у княжому середовищі почалася християнізація руських земель: їхні діти здобували високу на той час освіту, відстоювали християнську віру, розуміючи її надзвичайне значення, зумовлене, перш за все, тим, що християнство, як віровчення, побудоване на Біблійних книгах, принесло в Руську державу писемність. Але треба акцентувати увагу на тому, що хрещення відбулося в Києві, а не в іншій якійсь столиці. Гасло «із Києва по всій Русі» стало відоме ще з 1888 року, коли в Російській імперії вперше на церковному та державному рівні відзначали 900-річний ювілей з часу запровадження християнства в Київській Русі святим рівноапостольним князем Володимиром Великим. У цей час у різноманітних публікаціях та окремих виданнях багато уваги приділялося історичному та богословському осмисленню цієї події, а особливо детально висвітлювалась місія рівноапостольського князя. Цікаво, що вже тоді центром всіх святкувань було саме місто Київ, а не Москва, як це було у 1988 році. І справді, хіба ж не з древнього града Києва, після проголошення християнства державною релігією, воно розповсюдилось по всій Русі й навіть за її межами? Як відомо, Велике Московське князівство утворилось набагато пізніше. Тому саме Київ зі своїми давніми святинами – Свято-Михайлівським Золотоверхим монастирем (1108), Святою Софією Київською (1011), Свято-Успенською Києво-Печерською Лаврою (1051), Свято-Михайлівським Видубицьким монастирем (1070) – є свідками всіх процесів, пов'язаних із християнізацією Київської Русі-України, зросту духовної, інтелектуальної та культурної могутності неосяжної Київської держави [1]. «Вчителі слов'ян (Кирило і Мефодій) виступили просвітителами не тому, що принесли заморську мудрість темним і неосвіченим слов'янам, а тому що прагнули відстояти місце слов'янських народів у християнському світі» [2].

І якщо нація – це перш за все духовна єдність, то християнство стало тією духовною основою, а потім вже політичною, що згуртувало націю у могутню Руську державу. Крім того, християнство принесло на слов'янські землі нові уявлення про світ та людину як такі, що створені Богом, віру в єдиного Бога-Творця, що виявляється у трьох іпостасях Отець, Син і Святий Дух, а також віру в Ісуса Христа єдиного Божого Сина, що прийшов у світ, щоб стати жертвою за гріхи людства і цим спасти людей, дати їм вічне життя. Разом з новим віровченням, християнство принесло в Русь нову мораль, що будувалась на біблійних заповідях, основу яких становить любов до Бога, до ближнього, новий погляд на сім'ю та шлюб. Любов тут є не лише одним із атрибутів самого Бога, а

також показником якості відносин людини з Богом і людей одне з одним (заповідь любові. – Мф. 22, 37-39). Відносно людини християнство вчить про особливу цінність будь-якої особистості, вбачаючи в ній безсмертне духовно-матеріальне ество, створене Богом за своїм образом і подобою і покликане наслідувати Царство небесне. В силу цієї обставини життя людини на землі має підкоритися меті обоження. Слід врахувати, що в християнстві показником обоження людини в земному, грішному житті є плоди Святого Духа: любов, радість, мир, довготерпіння, благодать, милосердя, віра, покірливість і стриманість. Моральна доктрина християнства є універсальною, оскільки, по-перше, в ньому проголошений принцип етичної рівності всіх людей (у їх ставленні до Бога, який любить усі свої творіння), скасовуючи усі попередні національні і майнові, статеві рамки; по-друге, християнство проголосило рішучу боротьбу з частиною природи людини, яка поневолена гріхом (до так званих смертних гріхів належать гордість, скупість, нечистота, заздрість, нестриманість, гнів, лінощі); по-третє, християнство апелює до гідності та доброчесності людини, закликає її наслідувати заповіді «блаженства» (Мф. 5, 3-14), здолати зло добром, не відповідати насильством на насильство, любити ворогів. Крім того в християнській релігії міститься ідея воскресіння (яка передбачає воскресіння плоті і душ людей) для наступного блаженства у вічному просвітленому світі. Однак лише праведники можуть стати спадкоємцями Царства Божого, і показниками їх праведності є головні цінності християнства – віра, надія, любов. Усі історичні події першого тисячоліття свідчать про те, що християнство на землях теперішньої України існувало ще до великого князя Володимира, але святий рівноапостольний володар запровадив його на державному рівні. І це було мудрим політичним кроком: воно розширило її політичні та економічні зв'язки з Німеччиною, Римом, Польщею, скандинавськими країнами. Володимир Великий, досягнувши певних вершин у розбудові Київської держави за допомогою сили зброї, прекрасно розумів, що цього зовсім не достатньо для її утвердження та розвитку. Для цього потрібно мати зовсім іншу «силу», яка б консолідувала та об'єднувала руську людність. Перші спроби такого об'єднання, які виявилися у спорудженні пантеону язичницьких ідолів, були невдалими. І тільки завдяки християнству Володимиру Великому вдалося об'єднати розрізнені землі своєї великої держави та повністю змінити на краще життя своїх підданих. Святий рівноапостольний князь Володимир є справді великою постаттю в нашій історії: справа, ним звершена, має вічне значення не тільки для нашого народу, але і для всієї християнської Європи, з якою Київська Русь жила вже тоді в тісному спілкуванні. Велич його християнського та державного подвигу оцінили вже його сучасники. Про це яскраво свідчать два похвальних слова просвітителю Русі, які дійшли до нас із цієї давньої епохи. Перше із них належить відомому русичу митрополиту Київському святителю Іларіону, друге належить менш здібному письменнику – Якову Мниху, який також возвеличує велику справу святого Володимира [3]. Син Володимира Ярослав Мудрий 1051 р. поставив митрополитом Київським першого вітчизняного церковного діяча Іларіона. Літопис так характеризує святителя Іларіона: «Муж благ і книжник і постник» [4]. Це обрання ясно показало, що могутня держава, яка за своїми розмірами була набагато більша, ніж увесь візантійський патріархат, повинна мати свою автокефальну церкву. Професор О. Лотоцький говорить, що благовірний князь Ярослав Мудрий так само, як і його батько, ставив собі за ціль встановити чи, власне відновити ту автокефалію, що фактично існувала від початку християнства на Русі. За часів Ярослава Мудрого Київська Русь досягла найбільшого розвитку. Політичному і культурному піднесенню Київської Русі сприяла християнізація суспільства. В усіх великих містах зводились храми, монастирі, які ставали центрами культури і освіти. З розповсюдженням християнства паралельно відбувалося й поширення мережі шкіл для навчання новонавернених. Варто наголосити на тому, що в той час і впродовж багатьох віків школи не поділялися на «світські» та «духовні». У всіх цих навчальних закладах викладачами були священники або ж ченці як найосвіченіші представники тогочасного суспільства. Навчання базувалося також на вивченні богослужбової та богословської літератури, церковного співу та уставу. Першими «букварями» досить довгий час були такі книги, як «Псалтир» і «Апостол». Зрозуміло, що випускники таких шкіл в майбутньому працювали як у церковних, так і у державних інституціях та уміло втілювали внутрішню і зовнішню політику Київської Русі.

Традицію шкільництва принесла з Візантії в Русь саме Православна Церква. Після заснування школи рівноапостольним князем Володимиром, де навчалось близько 300 дітей, древні літописи зберегли свідчення про відкриття ще низки шкіл на Русі. Так досить швидко (XI ст.) у нас сформувалася ціла система шкільної освіти: «книжкового вчення» або ж епархіальні, монастирські школи, школи грамоти, жіночі школи. Вогнище освіти підтримували в нас найбільше монастирські та епархіальні осередки. Завдяки їхній діяльності в Україні формувалася розвиток писемності, богословської думки, мистецтва, архітектури тощо. Нова релігія сприяла також поширенню писемності. При храмах, монастирях створювалися школи, бібліотеки, існували також спеціальні майстерні, де переписувалися й перекладалися книги з іноземних мов. Але не треба забувати, що важливу роль також відігравали Київські князі, які створювали у своїх володіннях осередки для переписування та перекладу з грецької та інших давніх мов книг, формували бібліотеки та школи. Вже в час благовірного князя Ярослава Мудрого з'являються в нас цілі династії інтелектуальної еліти, що дало можливість професору Михайлу Грушевському сміливо стверджувати про першу «академію наук» цього часу [5]. Із Києва по всій Русі розповсюджувалося не тільки християнство, але й просвіта, яка передбачала заснування шкіл. Так, під 1097 роком згадується, що преподобний Нестор їздив у Володимир, що на Волині, для огляду училищ та установи вчителям. Це є прямим доказом, з одного боку, поширення освіченості серед людей, а з іншого – належного впорядкування та нагляду за ходом науки й за зовнішнім станом шкіл [6]. На цей

період також припав розвиток вітчизняного літопису і літератури. Перший давньоруський літописний звід (1037 – 1039) – відоме «Слово о законі і благодаті» митрополита Іларіона. «Повість временних літ» Нестора-літописця та інші твори того часу були пройняті пафосом християнства, його духом і мораллю. Характерною рисою літератури тих часів була патріотична спрямованість, поєднана з християнськими моральними настановами. Згадаймо добре відоме «Слово о полку Ігоревім» з його пафосом державництва і любові до рідної землі. Варто сказати ще про одну доленосну ознаку християнства давньої Русі і його культури, яка сягає аж нашого часу. Східне християнство тяжіло до внутрішнього світу людини, воно відкрило й оспівало внутрішнє багатство людської природи, запропонувало шлях до духовного вдосконалення особи. Після запровадження християнства в Київській Русі розвивається монументальна архітектура, що уособлювала собою велич і міць держави. Це при Володимирі була збудована у Києві Десятинна церква, Ярослав Мудрий звів знаменитий Софійський собор, прикрашений мармуром, фресками, мозаїкою, на одній із стін зображений сам Ярослав з родиною. З архітектурою пов'язаний розвиток живопису. Київська Русь знала прекрасні зразки монументального живопису, іконопису. Найвідоміші з ікон того часу – «Печерська Богоматір», «Дмитро Солунський», «Борис і Гліб».

Отже, християнство створило духовну основу єдності Київської Русі-України як великої держави. На жаль, нащадки рівноапостольного князя Володимира, благовірного князя Ярослава Мудрого, великого князя Володимира Мономаха не послідували їх доброму прикладу, а шукали влади та скарбів світу цього, першості й права володіння Київським престолом. І, незважаючи на всі зусилля архієпископів, примирення ворогуючих сторін так і не настало. У результаті князівських міжусобиць Київська Русь прийшла до занепаду, а з часом й взагалі була завойована та поділена територіально. Все це також негативно відбивалося в житті Православної Церкви, яка зазнавала переслідувань та утисків, особливо в час католицької експансії. Не заглиблюючись у детальний хронологічний огляд формування та еволюції історичного процесу, зазначимо, що у всі періоди нашого минулого Православна Церква завжди була з народом, навчала та врозумляла, показувала й втілювала в життя все краще, чим і зараз ми пишаємось – літературою та архітектурою, просвітницькою і благодійною діяльністю, мистецтвом й культурою. Тож сьогодні наша історія допомагає нам стати християнсько-європейською демократичною державою, консолідуючи на державотворення весь український народ, незалежно від етнічного походження. Проголошення незалежності України відкрило новий етап у стосунках між церквою і державою. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» і нова Конституція України проголосили свободу світогляду і віросповідань в Україні, що є неодмінною умовою побудови громадянського суспільства.

Висновки Отже як свідчить наша більш ніж тисячолітня історія, релігійне відродження завжди було неодмінним складником національного самовизначення. Це стало важливим чинником державотворення в Україні. У своїй книзі «Історія церкви в Україні», священник, історик Ю. Федорів пише: «Свою церковну історію треба вивчати без упередження, без осуду наших предків, бо їх судитиме Справедливий Суддя, її вивчати треба так, щоб з неї робити розумні і логічні висновки» [7]. Сьогодні нам необхідно активно працювати над тими речами та процесами, які об'єднують як нашу державу, так і Православну церкву. І тільки разом, влада і народ, духовенство та християнська інтелігенція, ми можемо з Божою допомогою збудувати міцну Українську державу. А найкращим фундаментом для такої країни, подібно як в час Хрещення, повинна бути єдина, автокефальна, тобто незалежна, Помісна Українська Православна церква, навколо якої буде формуватися нова свідома християнська спільнота, яку ніякі ворожі сили ніколи не здолають.

Література

1. Доповідь Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета на Помісному Соборі Української Православної Церкви Київського Патріархату з нагоди 1025-ліття Хрещення Руси-України 27 червня 2013 року. Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/stattiadopovidi/3601-dopovid-patriarkha.html>
2. Історія релігії в Україні. – К., 1999. – С. 91
3. Епіфаній (Думенко), архієп. Хрещення Київської Руси-України та виникнення і розвиток церковно-освітніх закладів Православної церкви // *Із Києва по всієї Русі : збірник матеріалів наукової богословсько-історичної конференції, присвяченої 1025-літтю Хрещення Київської Руси-України / [під ред. архієп. Переяслав-Хмельницького і Бориспільського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клоца]. – К. : [Київська православна богословська академія], 2013. – С. 9 – 19.*
4. Цит за: Златоструй. Древняя Русь X – XIII веков. – М. : «Молодая гвардия», 1990. – С. 82.
5. Цит за: Епіфаній (Думенко), архієп. Хрещення Київської Руси-України та виникнення і розвиток церковно-освітніх закладів Православної церкви // *Із Києва по всієї Русі : збірник матеріалів наукової богословсько-історичної конференції, присвяченої 1025-літтю Хрещення Київської Руси-України / [під ред. архієп. Переяслав-Хмельницького і Бориспільського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клоца]. – К. : [Київська православна богословська академія], 2013. – С. 9 – 19.*
6. Асконченський В. Киевъ съ древнейшимъ его училищемъ академію : в 2 ч. – К. : Въ университетской типографіи, 1856. – Ч. 1. – С. 12.
7. Федоров Ю. Історія церкви в Україні. – А., 2001. – С. 344 - 345.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Ростислав Процюк,

викладач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Розглянуто вплив релігійної ідентичності на формування національної ідентичності як цілісного феномена. Здійснено порівняльний аналіз підходів до розуміння релігії в контексті націотворення, а також з'ясовано основні моделі взаємодії церкви та суспільства у контексті формування національної ідентичності.

Ключові слова: релігійна ідентичність, національна ідентичність, примордіалізм, церква, громадянське суспільство.

Religious identity influence on the national identity formation has been considered. The comparative analysis of approaches in understanding religion in the context of nation-building has been performed and basic models of interaction of church and society in the context of national identity formation were found out as well.

Keywords: religious identity, national identity, primordialism, church, civil society.

Актуальність. Релігійна ідентичність є одним з найбільш значущих чинників, що визначають формування національної ідентичності вцілому. Криза релігійної ідентичності може істотно стримувати процеси націотворення, водночас виступаючи інструментом зовнішніх маніпуляцій. Ще одним викликом є теоретичний контекст аналізу релігійної сфери націотворення. Примордіалістські підходи до розуміння нації інтерпретують релігію як елемент національної традиції, розуміючи її як символ і нехтуючи при цьому як динамічність релігії, притаманній їй як феномену, так і трактуючи сам акт віри поверхово. Для цього підходу будь-які зміни у релігійному житті суспільства, які віддаляють його від «канонічного» взірця сприймаються як виклик, який необхідно подолати. Модерністські теорії, ставлячи під сумнів примат етногенетичного чинника і наголошуючи на динамічних аспектах націотворення, розглядають вплив релігії більш гнучко і нелінійно, залишаючи місце для релігійних трансформацій. В українському випадку примордіалістські інтерпретації знаходять свій вияв у прагненні збудувати єдину помісну Церкву православної традиції (греко-католиків також часто включають до цього проекту), яка була б духовною підвалиною української державності. Прибічники модерністських підходів здебільшого сприймають поліконфесійність українського суспільства або нейтрально, або як благо, здатне через «духовну конкуренцію» збагатити і оновити як кожну з церков, так і суспільство загалом. Перспективу «національної» церкви більшість модерністів сприймає як виклик релігійній свободі (та й свободі загалом) і найкоротший шлях до духовного застою. Зрештою, приклад існування таких де-факто державних церков у Греції та Росії більш ніж промовистий. Їх месидж прозорий: чи може християнство поступатися свободою внутрішньою, духовною, задля свободи зовнішньої, політичної? Ця теза ставить фундаментальне питання про взаємодію помісних церков і суспільства, у межах якого вони існують, про модель такої взаємодії та межі соціальної відповідальності Церкви. Аналіз моделей такої взаємодії у контексті формування національної ідентичності є метою нашого дослідження.

Залучення концепту громадянського суспільства до розгляду поставленої проблеми лише у першому наближенні виглядає спірним. Християнським церквам в Україні були притаманні дві моделі взаємовідносин у системі церква-держава-суспільство. Для церков східної традиції близьким є прагнення до тісної співпраці з державою, намагання стати вищим духовним авторитетом у суспільстві, користуючись опікою влади, бути «mater et magistra». Однак така позиція є хиткою, оскільки передбачає необхідність йти на не завжди однозначні з євангельської точки зору компроміси з державою. З іншого боку — суперечить самим принципам демократії, відповідно до яких жодна партикулярна система цінностей не може визнаватись універсальною для цілого суспільства. Зрештою, в історії Церкви надмірна близькість до Держави завжди мала сумні наслідки для її духовного здоров'я. Інша модель притаманна протестантським церквам. Вона полягає у відокремленні від «світу», зосередженні на питаннях внутрішнього духовного росту, до певної міри протиставленні себе решті суспільства. У питаннях націотворення протестанти займали нейтральну позицію, наголошуючи на першорядності приналежності до Тіла Христового, а не земної Батьківщини. Така модель «церкви в облозі» сформувалась під час переслідувань в радянський період, однак сьогодні протестантизм демонструє радикальну зміну моделі суспільних взаємовідносин. Річ у тім, що окреслена позиція «ізоляції» є невідповідною самому духові Біблії, яка наголошує на необхідності для Церкви співпереживати та брати діяльну участь у вирішенні суспільних проблем, залишаючись вірним євангельській правді. Іншими словами, не можна проповідувати ближньому небайдужого, люблячого, жертвовного Христа Спасителя, залишаючись осторонь його переживань і турбот. Для сучасного українського протестантизму стає характерною модель соціального пікування Церкви, її живої включеності у вирішення проблем українського суспільства. Вона особливо яскраво проявилась у ставленні до Революції Гідності і конфлікту на Сході. Абсолютна більшість євангельських церков Донбасу однозначно висловили проукраїнську позицію і зазнали нечуваних в новітній історії переслідувань. І хоч їх зазнали усі проукраїнськи налаштовані громади, однак саме щодо протестантів вони були особливо жорстокими. Проте навіть звірячі катування і вбивства служителів і членів їх родин не похитнули їх переконань.

Висновки. Таким чином з'явилася нова модель співвіднесеності національної та релігійної ідентичностей, заснована не на причетності до традиції, а на усвідомленому, біблійно вкоріненому виборі і переконанні, що бути християнином в Україні – це бути українцем.

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І УКРАЇНСЬКА МОВА В БОГОСЛУЖІННІ

Наталія Пуряєва,

кандидат філологічних наук, докторантка Інституту української мови НАН України

Висвітлено основні напрямки діяльності предстоятеля УГКЦ митрополита Андрея Шептицького, спрямовані на націоналізацію Церкви, зокрема впровадження української мови в її богослужбову практику.

Ключові слова: УГКЦ, митрополит Андрей Шептицький, українська мова в богослужінні.

The basic directions of activity of the UGCC Metropolitan Andrey Sheptytsky aimed at the nationalization of the church, including the use of Ukrainian language in its liturgical practice are highlighted.

Keywords: UGCC (Ukrainian Greek-Catholic Church), Metropolitan A. Sheptytsky, Ukrainian language in worship.

«До нашого народу не можемо йти з програмою легковаження або й висміювання всього, що рідне, що наше ... бо таким представленням річі зробимо їм правду Христової науки зненавидженою».

Пастирське послання митроп. А. Шептицького від 26.IV.1931

Процеси націоналізації УГКЦ в богослужбово-обрядовій ділянці – проблема, що вивчена недостатньо. Зокрема, малознаною залишається діяльність у цій галузі предстоятеля УГКЦ (1901–1944) митрополита Андрея Шептицького. Бажаючи реформувати ввірену йому Церкву для розвитку і духовного добра її членів, митрополит жваво відгукувався на всі новітні церковно-реформаційні віяння – як європейські, так і ті, що відбувалися у Великій Україні. Докладаючи чимало зусиль для національного відродження українського народу, Шептицький працював також над пошуком ідентичності УГКЦ: з одного боку, прагнув очистити греко-католицький літургійний обряд від латинських нашарувань, що з'явилися в ньому після Берестейської унії, намагався повернутися до обрядових форм доунійної доби, а з іншого – прагнув націоналізувати Церкву через впровадження в цю сферу української мови. Без перебільшення, діяльність митрополита Андрея, що припала на першу половину ХХ ст., стала передвісником багатьох реформ II Ватиканського Собору (зокрема й мовно-літургійної) і підготувала для неї благодатний ґрунт.

Андрей Шептицький посів престол митрополита УГКЦ, коли мовно-реформаційні рухи в ній вже дали певні плоди. Так, в перші десятиліття ХІХ ст. українська мова почала входити до богослужбової проповіді (І. Левицький, І. Могилинецький, М. Шашкевич) [9], із 1870-х рр., часу виходу у світ перших греко-католицьких народномовних молитовників у перекладі І. Пулюя, а відтак перекладацької колегії митрополита Сильвестра Сембратовича, вона поступово входила до приватної молитовної практики греко-католиків [3]. Крім того, в Галичині вже були підготовлені та опубліковані кілька перекладів різних книг Святого Письма [4]. Однак всі вони призначалися для приватного читання, а не для літургійного вжитку. Богослужіння традиційно обслуговувала літургійна церковнослов'янська мова, що завдяки збереженню автентичної української вимови сприймалася значною мірою як хронологічний (староукраїнська), функціональний (літургійна) та стилістичний (сакральна) варіант української мови. Активні дискусії щодо мови Церкви, які час від часу спалахували в Галичині, починаючи з першої половини ХІХ ст., підкреслено не порушували питання впровадження народної мови в богослужбову практику УГКЦ – «свята святих» церковної комунікації, один із найважливіших чинників її конфесійної ідентичності.

Питання народної мови в Церкві було для митрополита Андрея насамперед питанням повернення їй справжньої пастирської ролі (на відміну від, скажімо, УАПЦ, де народна мова Церкви мала стати першим кроком до її дерусифікації та церковної автономії). Ще в період єпископства на Станіславівській кафедрі Шептицький ставить собі завдання зближення духовенства й мирян, посилення виховного впливу на вірних для піднесення їхнього морального і духовного рівня. Тому він не тільки виголошує проповіді та пише пастирські послання українською мовою – вперше в історії УГКЦ у пастирському посланні «До моїх любих гуцулів» (1900) він звертається до пастви на діалекті. На цю мовну позицію митрополита надзвичайно позитивно відгукнувся І. Франко, відзначивши її безпрецедентність: «Митрополит Андрей Шептицький від самого свого вступлення на єпископство почав призвичаювати нас до іншого типу, інших форм, іншого характеру, який панує в його посланнях. Почати з того, що замість заплісненої псевдо-церковщини... він пише свої листи чисто галицько-руською народною мовою, а подекуди, приміром, у голоснім посланні до гуцулів, не цурається промовляти навіть діалектом – річ досі нечувана у наших церковних достойників» [13].

У квітні 1906 року в Кам'янці-Подільському та парафіях Подільської єпархії на Великодньому богослужінні, коли за традицією євангельський уривок – Йн. 1, 1: «Споконвіку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог...» – читають різними мовами, він прозвучав також і українською мовою. Ініціатором цього нововведення став єпископ Подільський і Брацлавський владика Парфеній Левицький, активний учасник процесу українізації Православної Церкви, член редколегії з підготовки до видання Євангелія українською мовою на основі перекладу П. Морачевського. Великодній євангельський уривок для цього був розтиражований (20 000 примірників) і розісланий по всіх парафіях єпархії [8, 83].

Звістка про цю подію донеслася до Галичини. У львівській пресі пролунали заклики запровадити таку традицію в УГКЦ. Підтримуючи зазначену ініціативу, митрополит А. Шептицький створив спеціальну комісію для перекладу Святого Письма, до якої увійшли найвизначніші галицькі богослови й

філологи [1, 29]. Початок Першої світової війни, російська окупація Галичини та російське ув'язнення митрополита протягом 1914–1917 рр. перешкодили повній реалізації задуму. Комісія встигла підготувати лише Євангеліє від Матвія, яке не було опубліковане [Там само].

Після війни до співпраці над українським перекладом Святого Письма долучилося правління Ставропігійського інституту у Львові (на той час українофільське). За його дорученням переклад євангельського великоднього уривка (Йн. 1, 1) здійснив єпископ Луцький Йосиф Боцян, відомий як один із найкращих перекладачів українською мовою релігійного трактату Томи Кемпійського «Наслідування Христа» (1920). Переклад Й. Боцяна отримав схвалення Митрополитичого ординаріату, євангельський уривок розтиражовано в друкарні Ставропігії та розіслано по парафіях для прочитання на Великдень [1, 30]. У самому Львові в 1917 р. у Ставропігійській церкві Успіння Пресвятої Богородиці великоднє євангеліє українською мовою прочитав о. Олександр Стефанович¹². Це був початок власне богослужбового використання української мови в УГКЦ.

Після повернення митрополита Шептицького з російського ув'язнення праця комісії для перекладу Святого Письма відновилася. До її складу увійшли: богослови о. О. Бачинський, о. Т. Галуцинський, о. Я. Левицький, о. Ю. Дзерович, О. Барвінський; філологи К. Студинський, І. Кокорудз, О. Макарушка, В. Шурат, Ф. Колесса [1, 31]. Переклад здійснював о. Я. Левицький на основі грецького оригіналу з залученням латинського, церковнослов'янського текстів, усіх тогочасних українських перекладів, а також польського, німецького, французького і англійського [Там само]. Комісія під проводом самого митрополита А. Шептицького працювала над редагуванням опрацьованих фрагментів. Її засідання відбувалися щотижня, що свідчить про прагнення митрополита чимскоріше завершити цю нагальну справу. Підготовлене комісією видання «Святе Письмо Нового Завіта» з «апробатою» Греко-католицького митрополитичого ординаріату та благословенням митрополита А. Шептицького було опубліковане в друкарні оо. Василян у Жовкві в 1921 р. (сьогодні воно відоме як переклад о. Я. Левицького).

Ще одна ініціатива митрополита відбувалася в ключі розвитку діалогу УГКЦ з іншими Церквами, насамперед УАПЦ у Великій Україні. Ідеться насамперед про співпрацю з православним церковним діячем проф. І. Огієнком, а точніше, богослужбово-перекладацьку діяльність останнього у Львові під патронатом митрополита. Ще в період праці на посаді міністра сповідань уряду УНР (1919–1920) І. Огієнко провадив активні перемовини з греко-католицьким духовенством – видавництвом оо. Василян у Жовкві, Українською дипломатичною місією в Римі – щодо перспективи видання в Галичині власних богослужбових перекладів, зокрема Божественної Літургії св. Іоана Золотоустого. Серед інших його кореспондентом був також А. Шептицький, якому він надсилав пробні варіанти перекладу для перегляду і оцінювання (див. зокрема лист до митрополита від 04.06.1921 в: [5, 88–89]). У 1922 р., після поразки національно-визвольних змагань в Україні, Огієнко емігрував до Львова. Сприянням митрополита Шептицького він влаштувався на посаду викладача української мови Жіночої вчительської семінарії, де працював протягом наступних чотирьох років (1922–1926). Того ж таки 1922 р. у Львові в друкарні Ставропігійського інституту, який попередньо отримав дозвіл на це від митрополита Шептицького [11, 155–156], побачили світ такі богослужбові видання І. Огієнка: «Свята Служба Божа св. отця нашого Іоана Золотоустого мовою українською» (Львів, 1922), «Свята відправа Вечіря і Рання мовою українською» (Львів, 1922), «Православний молитовник для початкових шкіл мовою українською і церковнослов'янською»¹³ (Львів, 1922).

А 26 березня 1922 року з благословення митрополита Андрея, незважаючи на значний опір частини святоюрської ієрархії, Божественна Літургія Іоана Золотоустого в перекладі на українську мову православного професора І. Огієнка вперше була відправлена в греко-католицькій церкві Преображення Господнього у Львові [7]. Відзначимо, що ця подія цілком вписувалася в контекст тогочасної дискусії в УГКЦ про «оживлення» церковного обряду, одним із основних засобів якого вважали народну мову богослужіння. Цю ідею обстоювали насамперед члени священицького Товариства св. апостола Павла, куратором якого був безпосередньо митрополит Шептицький. Часопис «Нива» – провідний голос цього товариства – протягом 1921–1922 рр. публікував численні статті з закликами до мовної реформи богослужіння¹⁴ та систематично висвітлював перекладацьку діяльність УАПЦ, даючи їй позитивну оцінку. Дозвіл митрополита на відправу української Служби Божої, таким чином, не тільки демонструвала його бажання підтримувати діалог із іншими українськими конфесіями, а, безперечно, свідчила про його підтримку ідеї українізації Церкви, зокрема впровадження української мови в богослужіння.

Про активне сприяння справі українізації літургійної практики УГКЦ, намагання надати цій діяльності статусу офіційної позиції Церкви з боку митрополита Шептицького свідчать також його «апробати» і «благословення» на всіх українськомовних церковно-богослужбових виданнях, а також полемічних брошурах, які обстоювали право і необхідність української мови бути мовою богослужіння. Так, зокрема, з «одобрення» митрополита побачили світ: а) церковно-богослужбові книги: «Псалтырь в

12 Священик, громадський діяч (наровець) о. Олександр Стефанович разом із О. Огоновським та О. Слюсарчуком був членом перекладацької колегії митрополита Сильвестра Сембратовича, що в 1878 р. підготувала та видала кілька народномовних молитовників.

13 Всі три видання містили передмову та благословення владики УАПЦ, єпископа Кременецького Діонісія Валединського.

14 Пор., для прикладу: «...безумовним чинником оживлення Богослуження і обряду є чиста народна мова... богослуження можна перекласти на українську мову, щоби в той спосіб народ зрозумів, яка велика ідея живої Христової віри міститься в тих Богослуженнях. Наколи св. апостол Павло наказує голосити науку Христа в зрозумілій мові, то певно, що се відноситься і до Богослуження, бо вони є живою формою, живим образом живої віри. З впровадженням реформи в Богослуженнях не треба чекати, бо вона прийде і без нас, але тоді могла би бути звернена проти нас» [2, 201–202].

языці церковно-словенськомъ съ переводомъ на языкъ народно-рускій о. А. Бачинського» (Львів, 1903), «Книга псалмів» у перекладі о. Я. Левицького (Львів, 1925), молитовник «Гостинець для католицької рускої молодіжи» (Жовква, 1930) оо. П. Філяса та Є. Ломницького (наклад 200 ддя), б) богослужбові видання з переспівами молитов: «Із глибини воззвах. Молитвеник» (Жовква, 1905), що містив поетичні переспіви знаного галицького письменника В. Щурата; в) полемічні брошури на захист народної мови в богослужінні: «Чому наші від нас утікають» (Перемишляни, 1932) о. О. Ковча, де основною причиною «дезерції» греко-католицького обряду з боку вірних священник називав незрозумілість церковнослов'янської мови, та ін.

1920–1930-ті роки були позначені активною працею митрополита над розвитком богословської науки в УГКЦ та здійснення літургійної реформи. За його сприянням були засновані Богословське наукове товариство (1923), науковий часопис «Богословія» (1923), Міжепархіальна літургійна комісія (1929), проведено кілька єпископських конференцій (1927, 1930 та 1933 рр.), де літургійні проблеми посідали центральне місце. У цьому контексті тривала також праця над богослужбовими перекладами, і вже у 1933 р. у Львові з благословення Митрополитичого ординаріату був опублікований «Єрейський молитвослов» у перекладі на українську мову о. Я. Левицького, члена перекладацької комісії митрополита Шептицького. Тут уперше українською мовою перекладено тексти богослужінь добового кола: полуночниця, утрєня, часи, вечірня, повечеріє, а також тропарно-кондаковий цикл і молитви перед Службою Божою, до та після Святого Причастя [6]. В молитвослові була вміщена також Молитва за Божу мудрість митрополита А. Шептицького українською мовою [6, 527–529].

У 1941 р. єпископ-помічник митрополита Йосиф Сліпий на його доручення створив спеціальну комісію для перекладу Божественної Літургії українською мовою. Протягом 1941–1944 рр. комісія підготувала повний переклад Божественної Літургії св. Йоана Золотоустого. Він так і не був опублікований через нацистську окупацію Галичини і залишився в Україні [10, 102]. Уже в період виконання реформаторських постанов II Ватиканського Собору голова перекладацької комісії УГКЦ митрополит Йосиф Сліпий у передмові до українського перекладу «Божественної Літургії св. Йоана Золотоустого» (Рим, 1968) згадує про цей переклад як такий, що його він прагнув відтворити у новому виданні [12, 8].

Висновки. Діяльність митрополита Андрея Шептицького у галузі націоналізації літургійного обряду УГКЦ через впровадження в богослужіння української мови мала м'який, еволюційний характер. Митрополит прагнув підготувати ґрунт для реформи шляхом створення умов для дискусії, апробації різноманітних нововведень, своєрідного призвичаєння до них духовенства і вірних. Виваженість підходу, притаманна йому, стала ознакою всієї подальшої діяльності УГКЦ в галузі богослужбової мови.

Література

1. Барвінський Александер. Чи українська мова придатна для перекладу св. Письма і молитов, та духовної проповіді? [Текст] / О. Барвінський. – Перемишль, 1921.
2. Гадзевич Ом. Оживленне церковного богослуження і обряду [Текст] / Ом. Гадзевич // Нива. – 1921. – Т. 16, ч. 6–7. – С. 199 – 202.
3. Голик Р. Голос душі: українські молитовники й стереотипи релігійної культури в Галичині [Текст] / Р. Голик // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2013. – Вип. 23. – С. 34–43.
4. Даниленко А. Перші переклади Нового Заповіту новоукраїнською мовою: Антоній Кобилянський проти Пантелеймона Куліша [Текст] / А. Даниленко // У словому полі мови. Пам'яті Інни Петрівни Ченіги. – К., 2011. – С. 91–106.
5. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (1907 – 1968) [Текст]. – Т. II. – К., 2001.
6. Єрейський молитвослов. Переклав о. Яр. Левицький [Текст] / Яр. Левицький. – Львів, 1933.
7. Кметь І. Іван Огієнко (майбутній митрополит Лларіон): науково-педагогічна діяльність ученого у Львові (1922 – 26 рр.) [Текст] / І. Кметь // <http://hram.lviv.ua/2250-vdbulasya-naukova-konferencya-poet-na-sluzhzb-narodovpryrochena-ratuyat-mitropolita-larona-ogyenka.html>
8. Ковальчук Т.В. Спроби українзації богослужінь в українських єпархіях РПЦ у 1905 – 1917 роках [Текст] / Т.В. Ковальчук // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. – 2011. – Вип. 2. – С. 81 – 86.
9. Мозер М. Уживання української мови греко-католицькою Церквою в Галичині (1772–1859) // М. Мозер. Причинки до історії української мови [Текст] / М. Мозер – Харків, 2008. – С. 474–561.
10. Німчук І. Митрополит Йосиф Сліпий [Текст] // І. Німчук. Календар української родини на св. рік 1950. – Мондер, 1950. – С. 101 – 102.
11. Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1914 – 1925) [Текст] / І. Орлевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18. – Львів, 2009. – С. 153 – 169.
12. Священна і Божественна Літургія во святих отця нашого Йоана Золотоустого [Текст]. – Рим, 1968.
13. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм [Текст] / І. Франко // І. Франко. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 45. – С. 377–400.

**«СТАРОРУСЬКІ ОПОВІДАННЯ» ЯК ПАРАДИГМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ І МОТИВІВ У ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА**

Лілія Роман,

кандидат філологічних наук, асистент кафедри суспільних наук та українознавства
ВДНЗ «Буковинський державний медичний університет»,

Ігор Роман,

кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Висвітлено вплив Біблії та давньоруських перекладів болгарської і візантійської літератур на формування циклу «Староруських оповідань» Івана Франка. З'ясовано, що цілісність і системність інтерпретації євангельських образів у творчості І. Франка досягається завдяки тому, що він опрацьовує всі біблійні матеріали в новозавітному ключі.

Ключові слова: Біблія, Новий Завіт, І. Франко, українська література, християнство.

It is revealed the influence of the Bible and ancient Byzantine and Bulgarian translations of literature on the formation of the series «Old Russian stories» written by Ivan Franko.

It was found that the integrity and consistency of evangelical interpretation of images in the works of Frank achieved because it works out all the biblical materials in the New Testament way.

Keywords: Bible, New Testament, Ivan Franko, Ukrainian Literature, Christianity.

Актуальність. Можна полемізувати щодо особистої релігійності І. Франка, але високу оцінку християнської Біблії засвідчує сам письменник: «Ті книги, які ми привикли називати Біблією <> здобули собі від мало не двох тисяч літ величезне значення, особливо відтоді, відколи покладені основою християнства і разом з його запануванням у Римській імперії зробилися миродайними не лише для пануючої церкви, але також для загалу народів і суспільностей у трьох частях світу, вникнули своїм духом і світоглядом глибоко в серця незліченних мільйонів людей і творять ще й досі одну з основ людської цивілізації» [3, т. 38, с. 403]. Читаючи слова І. Франка про Біблію та її роль у відродженні європейського суспільства, ми повинні пам'ятати про часову та історичну дистанцію, яка відділяє теперішнього читача від сучасника І. Франка, а також імовірні відмінності соціокультурного та інтелектуального контексту, адже все це впливатиме на розуміння значення цитованих нами висловлювань. Як і кожен діяч культури, І. Франко змушений був зважати на ідеологію, строгу цензуру, вподобання та стереотипи свого суспільства. «Основи суспільності» часів І. Франка скептично ставилися до Біблії і церковного передання. Вони «свято вірили» в прагнення політичних партій і лідерів покращити суспільство, в науково-технічний прогрес та в можливість досягнення «благоденствія» за допомогою однієї лише інженерії. За таких умов публічне відстоювання Святого Письма і християнства як найбільш перспективного рушія соціокультурного відродження Європи свідчило про наукову принциповість і мужність І. Франка. Слід також зауважити, що, віддаючи пошану високим надбанням християнства та його ролі в духовному відродженні Європи, І. Франко писав: «Щодо християнства, то ми також не думаємо нехтувати його великого і добродійного впливу на моральне відродження людей. Воно, без сумніву, дало старинному світові, що задихався в безтямній розкоші, або потопає у чорній зневірі і розпущі, вищу мету життя, вказало йому новий світ ідей і вірувань, давало його душі зовсім іншу силу й іншу волю, ніж могли йому дати наскрізь матеріалістичні філософи епікурейської та цинічної школи і навіть ніж давали метафізичні спекуляції метафізиків» [3, т. 12, с. 12-13]. Хоча й літературно-критичні статті та наукові дослідження І. Франка свідчать про схильність автора читати Біблію з позитивістських позицій і, попри глибоку пошану до Нового Завіту і Біблії загалом, основна увага письменника зосереджується не на сакральних, а на філософських і на культурологічних аспектах Святого Письма. Для адекватного витлумачення функцій євангельських образів, символів і мотивів у прозі І. Франка важливо збагнути специфіку Франкового розуміння Біблії загалом і Нового Завіту зокрема. Святе Письмо І. Франко розглядав не як закам'янілу збірку афоризмів і не як зведений кодекс догматичних та моральних приписів, а як невід'ємну частку історії людства. «Біблію, – стверджував І.Франко, – можна теж вважати збіркою міфів, легенд і психологічних мотивів, які в самій Біблії опрацьовані в такий чи інший спосіб, зате сьогодні можуть бути опрацьовані зовсім інакше, відповідно до наших поглядів на світ і людську природу» [3, т. 27, с. 263]. Водночас, незважаючи на ліберальне прочитання Біблії, І.Франко визнає вирішальне значення церкви для формування відповідних образів та ідей у світовій літературі та мистецтві. «Під імпульсом апостольської проповіді постає вже в перших віках церкви оживлена літературна діяльність, яка майже відразу появляється у всіх головних центрах тодішнього цивілізованого світу» [3, т. 38, с. 404]. Така висока оцінка впливу традиційної церкви на життя українського суспільства спонукає письменника приділяти багато уваги церковним традиціям і обрядам українців при розробці художніх образів. Той факт, що письменник розглядає Біблію як відображення духовних і філософських настанов християнської церкви IV – V ст. [3, т. 38, с. 404], важливо взяти до уваги, тому що він проливає світло на один із секретів поетики художніх творів письменника. Цілісність і системність інтерпретації євангельських образів у творчості І. Франка досягається завдяки тому, що він опрацьовує всі біблійні матеріали в новозавітному ключі. Водночас задекларовані ним історизм та позаконфесійність тлумачення еволюції текстів Біблії звільняли його від зобов'язань догматичного чи канонічного характеру.

Проведене нами дослідження особистісних і світоглядних витоків звернення І. Франка до Нового Завіту зумовлене пошуком ключових аспектів для систематизації і правильного витлумачення тих матеріалів, які знаходимо в циклі «Староруські оповідання». У «Передньому слові» до них І. Франко зазначає: «На Русі здавна були люди, що, торгуючи з греками, вміли грецьку мову. І от ми бачимо, що такі люди <> беруться й самі перекладати дещо з грецького на мову не то церковну, не то руську. <> Вони хапають грецькі житія святих, грецькі патерики, тобто оповідання про подвиги і пригоди святих пустинників <>. Згодом на взір грецьких вони силкуються писати й самі подібні повістки, звичайно якісь чуда, про які вони чували або яких були свідками. Такі оповідання дуже цікавили старих русинів. Їх радо переписувано <>. Із монастирів або з княжих дворів, де вони складалися, відписи їх переходили до менших міст, до духовних по селах; духовні при церковних науках оповідали їх простому народові <>. От із тих-то староруських оповідань хочемо подати вам невеличкий вибір, щоб ви самі переконалися, як виглядало те наше старе письменство, що читали і чим любувалися наші предки перед сотками літ. Вибираємо на перший раз пару оповідань, перекладених із грецького, а пару таких, що були зложені самими русинами <>» [3, т. 21, с.111-112]. Як бачимо, ці оповідання не були створені безпосередньо І. Франком, всі вони стали результатом відбору та обробки давньоруських перекладів болгарської і візантійської літератур. У центрі кожного оповідання – цінності та настанови представників інших народів та інших епох, тому особливий інтерес викликає культурологічна оцінка новозавітної символіки в системі символів і образів української культури, яка проявилася у відборі і характері обробки творів І. Франком. На користь цієї думки служать слова О. Купчинського: «Вибір падає на особливо цінні та маловідомі джерела, також ті, в яких дослідник вбачає історичну спадкоємність з пізнішими пам'ятками і зв'язок із сучасністю» [2, с. 132]. Дослідник слушно зауважує, що в обробці І. Франка «пам'ятка досліджується як об'єкт літературно-художньої творчості. З неї запозичаються сюжети і образна система, засвоюються естетичні принципи, ідейні або морально-етичні особливості відповідної епохи, використовуються стилістичні та мовні особливості <>» [2, с. 132]. Не один дослідник помічає певний лібералізм І. Франка при застосуванні біблійних символів і образів, і ми, проаналізувавши вищезгадані твори, можемо підтвердити думку, висловлену Л. Боднар: «Негречне»поводження зі Святим Письмом, полемічний пафос, парадоксальність становлять творчу прикмету його (Франкової – Л.Р.) індивідуальності, творчої природи» [1, с. 311]. Водночас І. Франко, аналізуючи в «Передньому слові» першоджерела, які лягли в основу «Староруських оповідань», пише про їх авторів: «А що се були звичайно люди світські, купці або вояки, то їх цікавлять уже не самі строго церковні книжки <> вони хапають грецькі <> патерики <>. Згодом на взір грецьких вони силкуються писати й самі подібні повістки, звичайно якісь чуда, про які вони чували або яких були свідками» [3, т. 21, с. 111].

Саме до такого типу творів належать «Оповідання про лакомого опікуна», «Оповідання про половчанина», «Оповідання про чоловіка, що позичав Богу», «Оповідання про розбійника Флавіана» та «Оповідання про каменяра Евлогія». З погляду формальної присутності новозавітних образів та символів, ці твори не дають підстав для такого детального аналізу, який був проведений з попередніми оповіданнями збірки. Мотиви сюжетів згаданих творів взяті з Біблії і репрезентують своєрідні медитації на різні місця Нового Завіту. Мораль і богословський зміст «Оповідання про лакомого опікуна» та «Оповідання про половчанина» перегукується з такими місцями Нового Завіту: «Я не кину вас сиротами, Я прибуду до вас! Ще недовго, і вже світ Мене не побачить, але ви Мене бачити будете, бо живу Я і ви жити будете!» (Іван.14:18,19). «Отже, признавайтесь один перед одним у своїх прогріхах, і моліться один за одного, щоб вам уздоровитись. Бо дуже могутня ревна молитва праведного!» (Як. 5:16). Історія, описана в «Оповіданні про розбійника Флавіана», покликана дати свідчення того, як у найнесподіваніших ситуаціях життя справджується дівість євангельських заповідей: «Любіть один одного братньою любов'ю; випереджайте один одного пошаною!» (Рим.12:10). «Отож, як твій ворог голодний, нагодуй його; як він прагне, напій його. Не будь переможений злом, але перемагай зло добром!» (Рим.12:20,21). Християнська мораль «Оповідання про чоловіка, що позичав Богу», до якої в результаті дивних та містичних подій приходить головний герой, підтверджує життєвість надсутнісних важливих істин з Нового Завіту: «Давайте і дадуть вам; мірою доброю, натоптанною, струснutoю й переповненою вам у подолок дадуть. Бо якою ви мірою міряєте, такою відміряють вам» (Лук.6:38). «Наказуй багатим за віку теперішнього, щоб не неслия високо, і, щоб надії не клали на багатство непевне, а на Бога Живого, що щедро дає нам усе на спожиток, щоб робили добро, багатилися в добрих ділах, були щедрі та пильні, щоб збирали собі скарб, як добру основу в майбутньому, щоб прийняти правдиве життя» (1Тим.6:17-19).

Запозичені з древніх патериків та житій святих, тексти вищезгаданих оповідань є фактично розширеним історичним тлумаченням різних етичних настанов Нового Завіту. Основні стилістичні прийоми, які використовує І. Франко в цих оповіданнях, в основному засвоєні з патериків і через парадоксальні ситуації навчають розпізнавати євангельські мотиви в поведінці людей. Але прикметну рису Франкової інтерпретації новозавітних матеріалів можна сформулювати в одній сентенції, яку висловлює «чоловік, який позичав Богу»: «Має Бог тисячі способів, до людського серця і отворити його на добро і милосердя. Одному отворить серце ударами горя і нещастя, а другому несподіваним і незаслуженим добродійством» [3, т. 21, с. 128]. Закцентуймо, що ця мудрість проходить лейтмотивом і в таких оповіданнях, як «Терен у нозі» та «Юра Шикманюк брів Черемош». Більш складною є новозавітна мотивація «Оповідання про каменяра Евлогія». Основний філософський зміст цього оповідання полягає в тому, що Бог різними шляхами веде людину до спасіння, шляхи, якими Бог промишляє про людину, несповідувані. Нерідко те, що нам здається добрим і корисним для людини, насправді виявляється глибоким для неї, а те, що навколишнє середовище сприймає як занепад і втрату, може бути

найоптимальнішою умовою для спасіння душі. Водночас у різних місцях оповідання знаходимо цілком прозорі натяки на такі євангельські істини, як: «Іще вам кажу: Верблюдові легше пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство ввійти!» (Матв.19:24). «Жаде́н раб не може служити двом панам, бо або одного зненавидить, а другого буде любити, або буде триматись одного, а другого знехтує. Не можете Богові й мамоні служити!» (Лук.16:13).

Висновки. Підсумовуючи проаналізовані тексти «Староруських оповідань», можна виділити такі характерні настанови і цінності, які більшою чи меншою мірою лягли в основу моралі творів і, безперечно, нав'язані відповідними євангельськими мотивами: необхідність пам'ятати про плинність земного життя і смерть; не будь зажерливим, використовуй багатство на благо людям; початок всякого зла – срібололюбство; не надійся на свою силу, багатства, але бійся Бога, молися і пам'ятай що твоя доля у руках Божих; що б ти не робив, пам'ятай, що за все даси відповідь перед Богом; любов хай буде нелицемірна, не будь переможений злом, але перемагай зло добром; блаженні милостиві, бо ті помилувани будуть; Бог добрий, він щедро нагороджує, захищає праведника і різними шляхами тягне до спасіння грішника. Як показав аналіз «Староруських оповідань», усі вони мають певний богословський зміст, проповідують важливі настанови християнської етики. Якщо порівняти ідеали й цінності, що сповідають ці твори, а також використані в них новозавітні мотиви, образи і символи та новозавітні матеріали, використані письменником в інших текстах його прози, то можна помітити, що вони надзвичайно близькі за своєю функціональною роллю і багато в чому повторюються. Окрім інших чинників, у цьому випадку виявилася послідовність і цілісність художнього стилю І. Франка, вірність письменника певним художнім принципам. Саме прагнення дотримуватися наукових засад літературної діяльності, продуманість і системність створених І. Франком художніх образів пояснює послідовність письменника в розгортанні схожих за змістом новозавітних образів і мотивів.

Література

1. Бондар Л. П. Світоглядна й естетична функція міфа в творчості Івана Франка // Іван Франко і світова культура : матеріали міжнар. симпозиуму ЮНЕСКО, (Львів, 11-15 верес. 1986 р.). – К. : Наук. думка, 1989. – Кн. 2. – С. 308 – 312.
2. Купчинський О. А. Давньоруські писемні пам'ятки як об'єкт дослідження і джерело творчості Івана Франка / О. А. Купчинський // Іван Франко і світова культура : матеріали міжнар. симпозиуму ЮНЕСКО, (Львів, 11-15 верес. 1986 р.). – К. : Наук. думка, 1989. – Кн. 2. – С. 129–132.
3. Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1976-1986. –Т. 1-50.

УДК 930.1:141.319.8:[37]:[27] (477)

ПРАВОСЛАВНА АНТРОПОЛОГІЯ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА В КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ УТВЕРДЖЕННЯ В ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Дмитро Слободянюк,

старший викладач кафедри філософії

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

У статті розкрито сутність православної антропології Памфіла Юркевича – видатного вітчизняного мислителя і педагога XIX століття. Зроблена спроба показати, що ідеї філософсько-антропологічного вчення П. Юркевича необхідно використовувати у справі виховання національної свідомості і самосвідомості українців. Останнє розглядається як один із ефективних засобів втілення в життя української національної ідеї.

Ключові слова: українська національна ідея, «серце», православна антропологія, душа, моральний вибір, виховання, національна свідомість, духовне життя людини.

The article reveals the substance of the orthodox anthropology of Pamphile Yurkevych as a pedagogue and one of the most outstanding domestic thinkers of the XIXth century. It is an attempt to prove the fact the Pamphile Yurkevych's philosophical-anthropological doctrine ideas are to make use of in cause of Ukrainians' national consciousness and self-consciousness upbringing. The application of the thesis as one of the most efficient means of Ukrainian national idea embodiment claimed to be dominant.

Keywords: Ukrainian national idea, «heart», orthodox anthropology, soul, moral choice, upbringing, national consciousness, inward human's life.

Актуальність У сучасному масиві досліджень у галузі історії вітчизняної філософії спостерігається підвищення інтересу до осмислення теоретичної спадщини Памфіла Юркевича (1826–1874). Він – найвидатніший вітчизняний мислитель XIX століття. Ідеї його православної антропології суперечили марксистсько-ленінській філософії – офіційній філософії України радянського періоду. Упродовж усього радянського періоду саме ім'я П. Юркевича тодішня влада воліла піддати забуттю. П. Юркевич – «мисленник першорядної сили і проникливості думки» [6, с. 177], найвизначніший представник Київської школи філософії [3, с.117], прихильник «філософії серця». Більшість філософських праць П.Юркевича перевидані в Україні українською мовою [7]. Ідейно-теоретична спадщина П. Юркевича є досить багатогранною. Вона містить багато оригінальних думок з проблем філософської антропології, гносеології, етики, історії філософії, філософії релігії, філософії права, педагогіки. Ідеї православної антропології П. Юркевича мали вплив на російську і українську філософську думку XIX–XX століть. Виховання «серця» (виховання людини) — давня традиція

української педагогіки. Істотний внесок у її розвиток зробив своїми антропологічними ідеями П.Юркевич. Ця традиція була далі розвинута в наукових підходах відомих педагогів ХІХ – ХХ століть, одержала подальше теоретичне обґрунтування в творчості сучасних науковців. Творча спадщина П. Юркевича і понині ще залишається недостатньо вивченою і малозадіяною в сучасній культуротворчій процес. А її потрібно ґрунтовно вивчати (особливо ідеї православної антропології), щоб збагнути глибинний смисл феномену української духовності, щоб з честю і гідністю пройти через ті випробування, які постали перед нами у ХХІ столітті, щоб ефективно утверджувати в життя українську національну ідею.

П. Юркевич народився в Україні і прожив тут більшу частину свого життя. Саме тут він сформувався як філософ. І саме тут мислитель написав більшість своїх філософських праць. Філософсько-антропологічне вчення – найцінніша складова ідейно-теоретичної спадщини мислителя. Проблема людини є центральною для усієї багатогранної творчості П. Юркевича. І це не випадково, адже антропологічна проблематика була провідною, як у європейській, так і у вітчизняній філософії середини ХІХ століття. Розглядаючи проблеми походження людини, її сутності, місця і ролі у світі, філософська антропологія того часу виробила кілька концепцій.

Матеріалістична філософія відстоювала ідею єдності людського організму і таким чином намагалася подолати дуалізм тілесного і духовного. Один із виразників такої точки зору М. Чернишевський стверджував, що духовне – це лише видозмінене матеріальне. Цей мислитель був переконаний, що з часом можна буде вирішувати усі проблеми духовного життя людини. Потрібно, на його думку, тільки як слід вивчити фізіологічні процеси в організмі людини.

Ідеалістична філософія Нового часу запропонувала свій підхід до проблеми людини. Зокрема, І. Кант зазначав, що «визначення провідних родових ознак людини» – це основне завдання філософської антропології. Найсуттєвішою родовою ознакою людини цей мислитель вважав її розум і здатність до пізнання. Г. Гегель розглядав людину як вияв роду людського і як ступінь саморозвитку і самопізнання абсолютної ідеї.

П. Юркевич був віруючою людиною, сином православного священика. Він отримав богословську освіту (закінчив 1847 року Полтавську семінарію, а 1851 року – Київську духовну академію). Тому немає нічого дивного в тому, що він став саме релігійним мислителем. П. Юркевич розробив власне філософсько-антропологічне вчення. До основних принципів цього вчення належать такі: 1) людина не є продуктом еволюції тваринного світу, а створена Богом «згідно з власною неподільною природою як окрема і індивідуальна особистість»; 2) сутність людини – наявність в неї духу, а не наявність родових загальних ознак (уяви, розуму, волі); 3) кожна людина є індивідуально неповторною, її душа має свої особливості і своєрідний розвиток; 4) свобода – це здатність людини як духовної істоти піднятися вище причинно-наслідкових зв'язків, протистояти інстинктам, які лежать в її біологічній природі; це можливість самовизначитись у своїй діяльності і робити моральний вибір; 5) людина, будучи духовною і вільною істотою, є відповідальною за кожну свою думку і вчинок; 6) людина покликана перенести свій духовний стан у зовнішній світ і цим самим виконувати одну із основних заповідей Бога – «установлення миру, загальної приязні та братерства між людьми». П.Юркевич розробив ці принципи православної антропології, спираючись на ідеї Біблії та вчення християнських мислителів. Безперечно, богословська освіта, багаторічний досвід викладання в Київській духовній академії і в кращих світських вищих навчальних закладах Москви, глибокі знання історії вітчизняної і європейської філософії, знайомство із новітніми для того часу філософськими течіями і осмислення їх надбань – усе це разом узятє допомогло П. Юркевичу створити власну антропологічну концепцію. Антропологічне вчення П.Юркевича містить розробку мислителя і ідеї «серця». Основні засади своєї «філософії серця» П. Юркевич виклав у праці «Серце і його значення в духовному житті людини, згідно з вченням слова Божого» [7, с. 73–115]. У цій праці ним розгорнута цілісна філософсько-антропологічна концепція про серце як визначальну основу фізичного та духовного життя людини. П. Юркевич стверджує: «Серце є хранитель і носій усіх тілесних сил людини» [7, с.73]; «Серце є осереддя душевного і духовного життя людини» [7, с.74]; «Серце є містилице всіх пізнавальних дій душі» [7, с.74]; «Серце породжує слово («позаяк слово є явлення або вираження думки, то й воно виходить із серця» [7, с.75]; «Серце є осереддя багатоманітних душевних почувань, хвилювань і пристрастей» [7, с.76]; «Серце є осереддя морального життя людини» [7, с.76].

У творах П. Юркевича серце набуває філософського концепту. Мислитель обґрунтовує значення серця в житті людини, вбачає в ньому онтологічний корінь буття людини. Серце також розглядається ним як передумова пізнання. У житті серця – переживаннях, почуттях і реакціях, а не в думці, з її формою всезагальності, знаходить вираз індивідуальність особистості. З цих позицій П.Юркевич виступає проти ідеї самозаконня (автономії) людського розуму, проти вбачання в раціональному началі сутності людини. «Філософія серця» П.Юркевича є методологічною основою усієї його ідейно-теоретичної спадщини [5]. У філософії релігії П.Юркевича серце є природною основою релігійності людини, джерелом релігійної віри, релігійного почуття та органом богопізнання і богоспілкування. У етичному вченні, виходячи зі своєї «філософії серця» мислитель заперечує утилітаризм і «розумний еґоїзм», а також формалізм і ригоризм. П.Юркевич був переконаний, що саме серце – передумова для безкорисливих учинків людини. Педагогічна концепція П. Юркевича – це продовження і конкретизація ідей його православної антропології.

Дослідниця творчості мислителя Н. Мозгова справедливо зазначає, що «філософію П. Юркевича можна по праву назвати філософією людської душі, мікрокосму, пізнати який можна лише за допомогою людського серця» [4, с. 25]. Як стверджують сучасні українські науковці, національна ідея – це «усвідомлена нацією найбільш актуальна й перспективна мета, на шляху до досягнення якої нація

спроможна якнайповніше розкрити й реалізувати свої потенційні можливості, зробити помітний внесок у розвиток людської цивілізації та посісти гідне місце серед інших національних спільнот» [1, с.322]. Важливою умовою досягнення будь-якою нацією успіху в життєдіяльності та самореалізації є створення нею власної держави. На це вказував ще видатний німецький філософ Г.-В.-Ф.Гегель (1770 – 1831). Він справедливо наголошував на тому, що народ стає духом, досягає значних результатів у становленні свідомості духу і завдяки цьому стає історичним народом «єдино і винятково у формі держави» [2, с.271–272]. Таким чином, українська національна ідея передбачає, насамперед, виконання нашою нацією наступних завдань: 1) створення і розбудова власної держави; 2) досягнення такого стану власного розвитку, який відповідає вимогам статусу «історичної нації». У 1991 році українці спромоглися відновити власну державність. Нині продовжується процес розбудови незалежної української держави. Щодо ж набуття українською нацією нової якості, яка б дозволила говорити про неї як про «історичну націю», то тут нам потрібно ще докласти багато зусиль і виконати багато необхідної для цього роботи. Сьогодні, нам, як представникам української нації, слід осмислити і застосувати на практиці найбільш ефективні засоби для досягнення цієї нашої найбільш актуальної і перспективної мети. В цій справі важливо використовувати все краще із світового і вітчизняного досвіду націо- і державотворення. Важливо також задіяти теоретичну спадщину тих мислителів і науковців, для яких центральною проблемою їх творчості була проблема людини. До останніх можемо віднести і П. Юркевича. Одним із ефективних засобів втілення в життя української національної ідеї, на наш погляд, є виховання національної свідомості і самосвідомості. Національна свідомість – це вираз ставлення людини до всього, що стосується національних феноменів. Національна ж самосвідомість – це оцінка людиною себе як носія, суб'єкта ставлень до національних феноменів. Іншими словами, національна самосвідомість – це відрефлексоване сприйняття людиною себе як носія національної свідомості. Переконані, що досягнути високого рівня у громадян України національної свідомості і самосвідомості можна лише за умови правильної організації усєї вітчизняної системи освіти і виховання. Як відомо, дуже важливо давати молодим людям у школах і університетах знання основ наук (які за своєю природою є інтернаціональні), але також не менш важливо, щоб українські школярі і студенти в цей же час пізнавали історію і культуру своєї нації. Це дозволить нашій молоді уникнути феномену власного історичного безпам'ятства, а отже уможливить набуття нею національної гідності. Останнє передбачає, зокрема, що молоді усвідомлять свою відповідальність перед Батьківщиною. Це неодмінно станеться, але тільки тоді коли наша, і середня, і вища школи при організації навчально-виховного процесу подолають формалізм. Також при цьому важливо, щоб вітчизняні педагоги обов'язково враховували індивідуально-психологічні особливості молодих людей. Використання педагогічних ідей П. Юркевича, які, як нам відомо, виникли як результат продовження і конкретизації його філософсько-антропологічного вчення, сприятиме успішній реалізації завдань виховання національної свідомості і самосвідомості. П. Юркевич, як ми вже зазначали вище, наголошував, що серце є містилицем усіх пізнавальних дій душі. Вчення П. Юркевича про роль серця у пізнанні може бути виражене у наступних тезах: 1) серце виражає і розуміє такі духовні стани, які в силу своєї духовності і життєвості недоступні для відстороненого знання розуму, тобто переживання світу багатше від знання про нього; 2) щоб стати діяльною силою духовного життя, знання повинно проникнути до серця й увійти в цілісний стан душі (отже процес пізнання включає в себе й відношення до пізнаваних явищ, що означає єдність гносеологічного і аксіологічного підходів в осмисленні дійсності). Друга теза – це вираз цінної філософської ідеї П. Юркевича, яка має велике значення для педагогічної практики. Кожен педагог повинен завжди про неї пам'ятати і слідувати їй. І тоді його діяльність, безперечно, буде більш ефективною, більш результативною. Це, зокрема, стосується і справи виховання національної свідомості і самосвідомості. Останнє ж є одним з засобів, які необхідні для успішного утвердження в життя української національної ідеї. П. Юркевич, як релігійний мислитель, постійно наголошував на необхідності дотримання людьми християнських цінностей. Релігія в змозі відігравати роль одного із чинників консолідації українського суспільства. Згуртована нація – неодмінна умова для втілення в життя української національної ідеї. Тож ідея П. Юркевича про необхідність християнського виховання молоді може теж бути використана у справі утвердження в життя української національної ідеї.

Висновки. І як мислитель, і як педагог, П. Юркевич заслуговує бути ідеалом для українців будь-якого віку. В інтелектуальну історію людства він увійшов головним чином завдяки своєму філософсько-антропологічному вченню. Більшість ідей цього вчення не втратили актуальності.

Література

1. Боршівський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / М. Боршівський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
2. Гегель Г. Філософія права / Г. Гегель. – М.: Мисль, 1990. – 524 с.
3. Зеньковський В.В. Історія Русской философии: в 2 т. / В. В. Зеньковский. – Л.: МП «Его» и др., 1991. – Т.1. – Ч.2. – 279 с.
4. Мозгова Н. Г. Феномен Памфіла Юркевича / Н.Г. Мозгова // О религиозных философах России и Украины: персоналогические очерки [Текст]: Монография / [Аляев Г.Е., Емельянов Б.В., Мозговая Н.Г., Суходуб Т. Д.]. – Полтава: ООО «АСМИ», 2010. – С. 21-36.
5. Слободянюк Д. І. «Філософія серця» як методологічне підґрунтя ідейно-теоретичної спадщини Памфіла Юркевича / Д.І. Слободянюк // Філософські обрії – 2009. – №22. – С. 30 - 44.
6. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К.: «Орія» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с.
7. Юркевич П. Д. Вибране. / П.Д. Юркевич – К.: Абрис, 1993. – 416 с.

НАТАЛЯ НАЗАР – ВЗІРЕЦЬ ЖЕРТОВНОСТІ ТА ВІРНОСТІ ІСТИНИ ПРО ФУНДАМЕНТАЛЬНУ ЦІННІСТЬ, ГІДНІСТЬ ТА НЕДОТОРКАНИСТЬ КОЖНОГО ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

*«Світло далеких зірок іде до нас тисячі літ. / Згасне зірка, а світло її золоте
розтоплює у серцях лід, / розтоплює лід»*

(Г. Осадча)

*«Пшеничне зерно, коли не впаде / на землю і не завмре, /
залишиться саме - одне; / коли ж завмре, / то рясний плід принесе»*

(Ів. 12,24)

Світлій пам'яті Наталі Назар присвячується

Галина Терешкевич (с. Діогена),

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри філософії та економіки
(курс біоетики) Львівського національного університету імені Данила Галицького

Галина Осадча,

громадська організація «Християнська Україна»

Висвітлено жертовність та вірність Істині про фундаментальну цінність, гідність та недоторканість людського життя, зокрема кожної ненародженої дитини на прикладі життя Наталі Назар.

Ключові слова: *Наталя Назар, цінність людського життя, вірність Істині, наукові праці, приклад служіння, дороговказ, спогади, талант, поетичні збірки.*

It is revealed sacrifice and fidelity to the Truth about fundamental value, dignity and inviolability of human life, especially of each unborn child at the example of Natalya Nazar's life.

Keywords: *Natalya Nazar, the value of human life, fidelity to the Truth, scientific works, an example of service, guiding, memories, talent, poetry collections.*

Я мала від Господа щастя познайомитися з Назар Наталею Омелянівною у 2002 р. в Марійській дружині при церкві святого Онуфрія (однією з членкинь якої була Наталя), де читала лекцію з біоетики. Після цієї лекції Наталя запропонувала свою книжку «Монолог ненародженої дитини» [13], в якій вона порушила тематику недоторканості людського життя, адже ця тема її хвилювала. Ця збірка глибоко вражає великою любов'ю до кожного людського життя, особливо ненародженого, на варті якого вона стоїть у своїй поезії. Згодом на основі її книг «Монолог ненародженої дитини» [13], «Обірвана пісня любові» [15], «Незавершена весна» [16] студенти Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького ставили вистави на двох Міжнародних науково-практичних конференціях з проблем біоетики (2003 р.; 2009 р.) [1; 19] та на щорічних загальноуніверситетських студентських наукових конференціях [2 – 12]. Її поезія, без сумніву, натхненна Духом Святим, бо те, що лягало на папір низочками слів – проростало в юних душах, які мали честь ознайомитись з її римованими рядками. Поетичний внесок пані Наталі важко переоцінити. Її багатогранний талант, викресаний безумовною Любов'ю до Божої Істини, залишається з нами у її науковій праці (зокрема, в кандидатській дисертації), де вона вперше порушила моральні проблеми демографічної політики в Україні, у її численних поетичних збірках, вишиваних іконах, добрій педагогічній діяльності, у її ідеї захисту життя ненароджених дітей (про це свідчить її активна участь у роботі: Інституту біоетики імені Ярослава Мудрого, руху «За життя» та «Християнської України»), різних благодійних ініціативах, зокрема відвідування будинку престарілих, дітей-сиріт тощо.

Наталя Назар – взірець достойної християнки, переконливого та результативного вченого-дослідника (здобула науковий ступінь кандидата наук з державного управління), вишуканого поета-лірика, тонкої вразливої душі в царині її покликання освітній, просвітницький, душу та тіло опікаючій діяльності – охороні здоров'я. Була викладачкою біоетики та християнської етики Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

Наталя гуртувала біля себе молодь, відкривала їм таємниці та чесноти християнської етики та персоналістичної біоетики, облагороджувала юні душі величчю та силою християнської доктрини. Наталя була надзвичайно активна у всьому, що стосувалося життя суспільства, особливо піклувалася духовним вихованням молоді, була активною, не байдужою, щирою, доброзичливою, безкорисливою, скромною, мудрою, шляхетною, відповідальною, терпеливою, безкомпромісною, лагідною і водночас вимогливою, насамперед до себе. Перелік її чеснот можна було б продовжити, втім всі слова залишаться тільки рядками на папері, бо немає слів, здатних описати велич її душі. Всі ці риси прослідковуються у її численних наукових працях. Втім найбільшу вагу має те, що вона вперше захистила в Україні дисертацію, де розглядався моральний аспект гідності і недоторканості людського життя від моменту запліднення і до Богом призначеного відходу, хоча в сучасному світі ці засади часто нехтуються. При кожній нагоді вона нагадувала довколишнім абсолютний моральний закон Творця «Не убий!», що часто зневажається внаслідок державної та суспільної деморалізації. Наталя Назар активно брала участь у

проведенні конференцій з теми захисту сім'ї, її значення для особи та держави, духовно-моральних аспектів демографії, в своїй дисертації розробила рекомендації з метою вдосконалення чинного законодавства в сфері демографічної політики. Варто зазначити, що не зважаючи на її значні наукові здібності, шлях до захисту дисертації був тернистим.

Черпаючи силу у Господа, піднесена Найсвятішими Тайнами, могутня духом Наталя обдаровувала саявом своєї душі кожного, хто звертався до неї з будь-якого приводу. Її талант педагога, вільне володіння аудиторією допомагали їй скеровувати молодих людей на добру дорогу. Багато дівчат – її вихованок – дякували Наталі за те, що завдяки їй повчанню, дотримались дошлюбної чистоти, яка є запорукою міцного подружнього життя. Школа, де Наталя Назар була класним керівником та вчителем християнської етики і географії, завдяки її ініціативі отримала покровительство Святої Йосафати Гордашевської, ім'я якої почесно носить. Великим внеском у виховання школярів було також створення нею Музею чудотворних ікон Пресвятої Богородиці, який і досі діє у школі. Цій справі вона віддала частинку свого життя. В медичному університеті, де вона викладала «Основи біоетики та біобезпеки» і «Основи християнської етики та моралі», студенти запам'ятали, з якою любов'ю та відповідальністю Наталя Омелянівна викладала свої предмети, як ретельно готувалася до лекцій та з якою повагою зверталася до них, називаючи кожного власним іменем. І так було у всьому – у відданості Господу Наталя була прикладом самозречення. За будь-яких обставин, навіть дуже хворою, не пропускала Служби Божої. Згодом, коли через хворобу, вже більше не могла ходити, священник щодня приносив Святі Тайни додому. Переносила хворобу з великою терпеливістю. Навіть, коли втратила зір, зазначувала: «Краще бути у фізичній сліпоті, ніж зрадити Ісуса». Любила повторювати: «Просіть лише дару Святого Духа і опіки Пресвятої Богородиці! Як будете храмом Духа Святого - не будете лицемірити, будете йти правильним шляхом! Нічого не просіть, лише за все дякуйте і прославляйте Господа, тоді ніколи не помилитеся, бо ж Господь Сам знає і дасть вам те, що для вас є найважливішим». «Господь не розкидається терпіннями, на них треба заслужити». «Найважливіше – не зійти з хреста». «Якщо довіряти Господу, то на сто відсотків». В таких, сповнених Святим Духом, цитатах вона залишилася з нами, закарбувалася у пам'яті всіх, хто її знав. Всім еством несла велику місію служіння, була на диво дисциплінована, спокійно засвідчувала вірність Христові, цілковито довіряючи Йому; особливо це виявилось в часі її важкої хвороби. Коли зустрілася з нею перед операцією, перші її слова були такими: «Ісус за нас так багато страждав. То ж і я можу хоч трішечки задля Нього потерпіти». А тоді вона сказала: «Сестро Діогено, я хочу бути доцентом. Я вірю, буде кафедра біоетики в медичному університеті і я буду вашою правою рукою!» Так вона вірила у справу, якою горіло її серце (хоча доплату до зарплати за присудження їй наукового ступеня з моменту надання диплома за місцем роботи на той час ще не отримувала). Подібно до онкохворого хлопчика з всесвітньо відомої п'єси Е. Шмітта «Оскар та Рожева пані», вона мріяла про майбутнє, якого у неї на Землі вже по суті не було. Коли прийшов час робити коштовну магнітно-резонансну діагностику, незважаючи на те, що їй пропонували це зробити в приватній клініці, де це роблять комфортно і відповідно дорожче, Наталя і далі послуговувалася державними клініками, де обслуговується більшість громадян. Після другого оперативного втручання, коли нам остаточно стало відомо, що пухлина таки є злоякісною, я сказала їй про це. Наталя дуже спокійно прийняла цю звістку. І тільки здригнулася тоді, коли довідалася, що про це знає її тато. А коли дізналася про об'єднання біоетики і філософії – двох концептуально різних дисциплін в одну із суттєвим скороченням кількості годин на біоетику в Львівському національному університеті імені Данила Галицького, то вона, навіть важко хвора і незряча, була готова боротися за викладання біоетики як самостійної дисципліни аналогічно до всіх інших медичних університетів України. Мріяла про створення кафедри біоетики, що сприяло б поширенню моральних цінностей серед молоді.

Наталя Назар відійшла до Бога 11 липня 2015 р., проживши 38 років життя. Господь покликав Наталю у розквіті творчих сил. Чому? Вона могла б зробити ще багато добрих справ. Відповідь на це питання знаходимо в Книзі Мудрості: «За короткого часу ставши досконалим, він виповнив довголіття, душа бо його Господеві була вгодна, тим і забрав він його поспішно з-посеред лукавства.» (Муд. 4, 13-14). Земний політ Наталі був під крилом Святого Духа. Наталя знала, що найвищою і остаточною метою життя є єдність з Богом у Вічності, яка вже починається на Землі, тому єдиний Господь надавав зміст її життю, і з цієї перспективи вона розглядала всі події на Землі. Вона, ведена Святим Духом та під Покровом Пресвятої Богородиці, була безумовно вірна Господнім засадам, реалізуючи Його цінності, часто навіть ціною втрат або жертви, бо знала, що йде до Великої Перемоги, вірила і переконувала інших, що Христове Воскресіння є гарантією Воскресіння людини. Наталя передбачила своє коротке життя в поезії. Проте краса життя визначається не кількістю прожитих років, а його змістовним наповненням. Вона залишила нам своє слово, гарні спогади, дороговказ і приклад служіння, який надихає на жертвні справи на славу Божу та на добро народу.

За земного життя ми звикли до її присутності, а коли людина відходить, ми тужимо за нею, оцінюємо значимість її життя та діяння. Наш духовний зір наче загострюється. Ми стаємо більш чутливими, помічаємо все те прекрасне, що несла людина у земному житті. Вона віддала все найкраще в собі і себе, свою працю нам, залишивши приклад. Вона інколи цитувала слова святої Терези з Лізьє: «Я не вмираю, я входжу в життя і відчуваю, що після смерті моя місія на Землі лише розпочинається». Тепер зі сміливістю ми можемо повторити слова, які цитувала Наталя, до неї.

Література

1. *Біоетика в системі охорони здоров'я і медичної освіти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 26–27 березня 2009 р. — Львів: ЛНМУ імені Данила Галицького, 2009. — 630 с.*

2. Матеріали 66-ї студентської наукової конференції з міжнародною участю «Досягнення сучасної медицини», 21–22 квітня 2005 р. / ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2005. — 172 с.
3. Матеріали 67-ї студентської наукової конференції з міжнародною участю «Досягнення сучасної медицини», 13–14 квітня 2006 р. / ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2006. — 138 с.
4. Матеріали 68-ї студентської наукової конференції з міжнародною участю, 26–27 квітня 2007 р. / ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2007. — 180 с.
5. Матеріали 69-ї студентської наукової конференції «Досягнення сучасної медицини», 10–11 квітня 2008 р. / ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2008. — 166 с.
6. Матеріали 70-ї загальноуніверситетської студентської наукової конференції, 23–24 квітня 2009 р. / ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2009. — 188 с.
7. Матеріали 71-ї загальноуніверситетської студентської наукової конференції «Досягнення сучасної медицини», 22–23 квітня 2010 р. // ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2010. — 178 с.
8. Матеріали 72-ї загальноуніверситетської студентської наукової конференції, 28–29 квітня 2011 р. / ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2011. — 178 с.
9. Матеріали 73-ї загальноуніверситетської студентської наукової конференції, 19–20 квітня 2012 р. / ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2012. — 236 с.
10. Матеріали 74-ї загальноуніверситетської студентської наукової конференції «Досягнення сучасної медицини», 18–19 квітня 2013 р. / ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2013. — 268 с.
11. Матеріали 76-ї загальноуніверситетської студентської наукової конференції «Досягнення сучасної медицини», 24–25 квітня 2014 р. / ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2014. — 286 с.
12. Матеріали 76-ї загальноуніверситетської студентської наукової конференції «Досягнення сучасної медицини», 16–17 квітня 2015 р. / ЛНМУ імені Данила Галицького. — Л., 2015. — 322 с.
13. Назар Н. Монолог ненародженої дитини, комп'ютерний набір В. Мельник, 2001 р. 16 с.
14. Назар Н. Найбільше таїнство життя / Назар Н. // комп'ютерний набір Р. Терен. — 2002 р. — 64 с.
15. Назар Н. Незавершена весна / Назар Н. // комп'ютерний набір Г. Підвальна. — 2004 р. — 14 с.
16. Назар Н. / Обірвана пісня любові / Назар Н. // в-во Марійська Дружина молоді церкви с. Онуфрія (Львів). — 2007 р. — 24 с.
17. Назар Наталія Омелянівна. Удосконалення організаційно-правового механізму державного управління демографічними процесами в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. 25.00.02 / Назар Н.О., Львів, 2011. — 20 с.
18. Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (повний переклад, здійснений за єврейськими, араміїськими та грецькими текстами) / о. І. Хоменко. — Львів: Місіонер, 2008. — 1460 с.
19. Формування особистості студентів як майбутніх фахівців лікарської справи, працівників охорони здоров'я та інших соціально-орієнтованих установ у контексті біоетики. Тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., 6–7 березня 2003 р. — Львів, 2003. — 194 с.

УДК 17.023.33:614.23

ЗНАЧИМІСТЬ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ НА ПРИКЛАДАХ СЛАВЕТНИХ ЛІКАРІВ

Галина Терешкевич (с. Діогена),

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри філософії та економіки
(курс біоетики) Львівського національного університету імені Данила Галицького

Попович Богдан,

асистент кафедри медичної інформатики Львівського національного медичного університету імені
Данила Галицького, аспірант Національного університету «Львівська політехніка»

Попович Тарас,

аспірант Львівської національної академії мистецтв

У статті висвітлюються цінності та засади біоетики, а також акцентується на значимості вибору орієнтирів для наслідування на прикладах Гіппократа, Косма і Дем'яна, Пантелеїмона, Абу Алі аль-Хусейн ібн Абдалах ібн Сіні, Мойсея Маймоніда, Агапіта Печерського, святителя Луки (Валентин Феліксович) Войно-Ясенецького, Джузеппе Москаті, с. Марти Вецкої тощо, що відіграють важливу роль в реалізації покликання лікаря.

Ключові слова: покликання лікаря, цінності і засади біоетики, приклади для наслідування, милосердя, жертвність, служіння, зцілення душевних і тілесних недуг, вражаюча любов до істини.

Abstract. In the article highlights the values and principles of bioethics, also focused on the importance of the choice of benchmarks to follow the examples of Hippocrates, Cosmas and Damian, Panteleimon, Abu Ali ibn al-Husayn ibn Abdal Sina, Moses Maimonides, Agapit Pecherskyu, St. Luke (Valentin) Voyno-Yasenetsky, Giuseppe Moscati, s. Martha Vyetska etc., which play an important role in the implementation of the doctor's vocation.

Key words: vocation of a doctor, values and principles of bioethics, examples to follow, compassion, sacrifice, service, healing emotional and physical ailments, impressive love of truth.

Лікар існує з Господньої установи і є знаком Його милосердя (Сирах 38, 1–3, 6–7). Для лікаря важливими є не тільки професійні уміння, а й віра та взаємовідносини з Творцем, бо у Ньому він знаходить сили у служінні людям. «Та й лікарям слід так само молитись до Господа, щоб Він полегшив страждання хворого та врятував життя» (Сирах 38, 14). Вибір орієнтирів завжди є чи не найважливішим у житті кожного. Торуючи шоденну професійну дорогу, важливо мати приклади для наслідування. Покликання лікаря за усіх часів було у великій пошані серед людей. Сучасні соціологічні

опитування, зокрема в Україні, свідчать, що довіра до лікарів похитнулася.

Незрівняним прикладом реалізації глибинного сенсу покликання лікаря є Христос, бо Він так полюбив світ, що прийшов віддати Своє життя як викуп за багатьох. Лише керуючись любов'ю, ми зможемо відчувати болі і страждання інших як свої. І тільки тоді в особі хворого можемо побачити Господа, який сказав: «Що ви зробили одному з братів Моїх найменших, те ви Мені зробили» (Мт. 25, 40), а також «Будьте милосердні, як Отець ваш милосердний» (Лк. 6, 36).

Кожний лікар, починаючи свій професійний шлях, виголошує клятву), яка пов'язана з ім'ям *Гіппократа*, давньогрецького лікаря, який увійшов в історію як батько медицини. У цій клятві вперше були сформульовані етичні засади лікаря. Гіппократа ще античні історики називали «зіркою і світлом лікарського мистецтва». Він зібрав усі відомі на той час медичні спостереження, систематизував їх і дав їм філософське обґрунтування. Гіппократ висловлювався: «Чисто і непорочно буду я проводити своє життя», «Могутній дух рятує розслаблене тіло», «Не нашкодь!», «Деякі хворі, незважаючи на свідомість приречених, одужують тільки тому, що впевнені в майстерності лікаря» тощо [2, 12-14]. Зворушливою в історії християнства раннього періоду є доля римських юнаків *Косми і Дам'яна*, щедрих за своєю вдачею, які були практикуючими християнами. З історії Церкви вони відомі як лікарі-безсрібники: безкоштовно лікували всіх, у тому числі братів-християн, переслідуваних під час гоніннь на християнство в Римській імперії. За це Косма і Дам'ян стали жертвами переслідувань у роки правління імператорів Галлієна (253–268 рр.) і Авреліана (270–275 рр.); [8, 5-7]. Святий великомученик і цілитель *Пантелеймон* (з Никоїдії, тепер м. Ізміт, Туреччина) за професією був лікарем. Він присвятив своє життя хворим і стражденим. Пантелеймон відзначався великим милосердям до вбогих, яких лікував без грошей, часто чудесним способом. Він лікував усіх, що зверталися до нього, відвідував ув'язнених і при цьому зціляв страждених не тільки медичними засобами, але перш за все іменем Господнім. Оскаржений своїми колегами-лікарями перед імператором Діоклетіаном у тому, що він проповідував Христову віру, Пантелеймон загинув мученицькою смертю 305 року [4, 412-413]. *Абу́ Алі́ аль-Хусей́н ібн Абдалла́х ібн Сіна* (лат. Авіценна) (з Афшани, неподалік від Бухари, тепер Хамадан. Його батько походив з м. Балха — сучасний Афганістан) — перський вчений-енциклопедист, лікар, філософ, хімік, астроном, теолог, поет народів Таджикистану, Середньої Азії та Ірану, музикант. Авіценна був найвідомішим філософом середньовічного ісламу, послідовником античної традиції (насамперед аристотелівської, стоїчної та неоплатонічної), яку він пристосовував до практичних потреб життя та завдань природничо-наукових досліджень. Авіценна був переслідуваний за свої світоглядні переконання. Його філософські праці були написані під впливом Аль-Фарабі, Аристотеля та неоплатоніків і, у свою чергу, вплинули на схоластиків XIII ст. Алі Ібн Сіна вважається найвпливовішим поліматом Золотої доби ісламу. Ібн Сіна написав близько 450 трактатів на теми з різних галузей науки, в тому числі і медицини. Його найвідомішими роботами є «Книга зцілення», «Обширна філософська і наукова енциклопедія» і «Канон лікарської науки», який був основним підручником для вивчення медицини у багатьох середньовічних університетах. Це ціла медична енциклопедія, що розглядає з великою повнотою (у межах знань того часу) все, що відноситься до здоров'я і хвороб людини. «Канон лікарської науки» був першою книгою, яка стосувалася теми експериментальної медицини, доказової медицини, випадково-контрольованих досліджень. Канон встановив правила і принципи перевірки ефективності нових ліків і медикаментів, які і дотепер є основою клінічної фармакології і сучасних клінічних досліджень. В «Каноні» багато уваги приділяється не лише способам лікування різних хвороб, але й питанням профілактики, попередження хвороб, збереження здоров'я людини. Важливе значення Авіценна надавав фізичним вправам, режиму харчування, відпочинку, особистій гігієні людей різного віку. Авіценна твердив: «Світячи іншим — згораю сам», «Немає безнадійно хворих, є лише безнадійні лікарі», «Якщо я не прокладу стежини до людських сердець, вони не звернуться до мене» [5, 225-227]. *Мойсей Маймонід* (родом з Кордови, Іспанія) – один з найвидатніших єврейських філософів Середньовіччя, визначний лікар, теолог жив і працював у XII ст. Беручи до уваги праці Аристотеля, Платона та арабських філософів, в своїх творах М. Маймонід пояснював єврейську релігійну філософію. Його найвідоміші праці «Мішне Тора» («Повторення Закону», 1180) і «Море невухим» («Путівник розгублених», 1190) мали великий вплив на єврейську філософію Середньовіччя.

Досяг значних успіхів в медичній практиці. У 1185 році Маймоніда було призначено особистим лікарем султана Єгипту Салах ад-Діна. Молитва Маймоніда, написана в Середньовіччі, ніби написана недавно, і звучить так актуально: «О, Боже, наповни мою душу любов'ю до мого мистецтва і до усіх створінь. Не допусти, щоб бажання заробити, чи пошуки слави керували моїм мистецтвом, бо в такому разі вороги правди і любові могли б це використати і відсторонити мене від шляхетного обов'язку служити Твоїм дітям. Підтримай сили мого серця, щоб воно було завжди готове служити, як багатим, так і бідним, як друзям, так і ворогам, як злим, так і добрим людям. Нехай при спілкуванні з хворим мій розум залишається ясним, не обтяженим ніякою сторонньою думкою, щоби я виразно усвідомлював те, чому мене навчили досвід і наука, бо ж величними і розкішними є пошуки, що мають за мету підтримання життя і здоров'я всіх створінь. Вчини так, щоби мої хворі могли довірятися мені і моему мистецтву. Якщо ж невігласи засуджуватимуть і висміюватимуть мене, нехай любов до мого фаху буде моїм захистом, зробить мене непорушним, щоби я зміг вистояти в правді, незалежно від знатності, положення чи віку моїх друзів. Уділи мені, Боже мій, поблажливості і терпеливості щодо хворих - знедолених та грубіянів. Даруй мені поміркованість в усьому, але ненаситність в науці. Позбав мене впевненості, що все мені під силу. Дай мені силу, волю та змогу помножувати свої знання, бо ж нині я вже здатен відкрити в своїй свідомості речі, про існування яких я ще вчора не здогадувався, адже наука велична, а людський розум постійно сягає вперед» [9, 20-21].

Преподобний *Агапіт Печерський*, чернець Києво-Печерського монастиря, один з найвідоміших фахівців у галузі медицини XI ст.. Агапіт молитвою та зіллям, яке сам готував, зцілював душевні і тілесні недуги. Вилікував Чернігівського князя Володимира Мономаха, якому передав зілля. Був визнаний «безмідиком», оскільки не брав за лікування платні. Літописець у «Києво-Печерському Патерику» розповідає, що один лікар-вірменин, який мав значну практику в лікуванні, спочатку з недовірою ставився до Агапіта, але, згодом, пересвідчившись у численних зціленнях пацієнтів через Агапіта, прийняв християнську віру і став ченцем Києво-Печерського монастиря. Преподобний Агапіт похований у Ближніх печерах Києво-Печерської лаври [4, 131-136].

В. Ф. Войно-Ясенецький (архієпископ Лука) (з м. Керч) — унікальний лікар, видатний професор хірургії, церковний діяч, талановитий проповідник, який написав 55 наукових праць з хірургії, фізіології та анатомії та 12 томів проповідей. Найвідомішою є його книга «Нариси гнійної хірургії», нагороджена Сталінською премією першого ступеня, яка була настільною книгою російських хірургів. В цій книзі святий Лука висвітлив християнський підхід лікаря до хворого, любов до людини як образу і подоби Божої. Його скальпель та молитви врятували життя багатьом хворим, зокрема в роки Другої світової війни. За визнання істини багато разів ув'язнювався та відбував адміністративні заслання. Святитель Лука (Войно-Ясенецький) не схибив з істинного шляху і проніс вогонь віри крізь усі земні випробування в роки безвір'я.

Він написав книгу з дуже глибоким змістом «Дух, Душа і Тіло», в якій зазначив: «Між духом, душею і тілом існує постійний зв'язок і взаємодія. Все те, що відбувається в душі людини протягом її життя, має значення й необхідне тільки тому, що все життя нашого тіла й душі, всі думки, почуття, вольові акти найтіснішим чином пов'язані з життям духу». В цій праці Войно-Ясенецький подає глибоке обґрунтування батьківського підходу до хворого. Для нього не було «медичного випадку», а була жива страждаюча людина, фізичне одужання якої він пов'язував із зверненням до Бога [7, 40].

Архієпископ Лука зазначає: «Євангеліє включає в себе найбільш піднесене вчення про людину і гідність її особистості та містить виключно високу мораль. Євангеліє є звісткою справжнього, найвищого гуманізму». Найвищим проявом моральності, згідно з вченням Христа, є готовність врятувати людину, бо «немає більшої любові від тієї, як хто життя своє за ближніх віддає» (Ів. 15, 13). Це справжні слова Христа, які є основою християнської моралі і християнських відносин між людьми». Архієпископ Лука зауважував: «Не пробуйте розділяти образ хірурга і єпископа. Образ, розділений надвоє, неминуче виявиться помилковим [2,15]. Його справи за своїм значенням виїшли за межі свого часу, захопили життя багатьох поколінь, стали заповітом та ідеалом для наслідування. У всесвітньо відомому художньому фільмі Джакомо Кампіотті «Джузеппе Москаті. Любов, яка зцілює» (2007 р.) на основі реальних подій, беззаперечним ідеалом постає лікар *Джузеппе Москаті*, котрого у 1987 р. Папа Іван-Павло II визнав святим. Постать Джузеппе Москаті вражає. Блискучий розум, сила духу, цілеспрямованість, гідна подиву жертвовність та вражаюча любов до кожної людини як особистості, віддана дружба, послідовність у переконаннях та вчинках, — всі ці якості гармонійно поєднував у собі Москаті, уособлюючи незмінну відданість Богові.

Джузеппе Москаті, італійський лікар, науковий співробітник, професор університету, наголошував: «Пам'ятайте, що, займаючись медициною, ви взяли на себе обов'язок постійно вчитися, відноситись з любов'ю і співчуттям до відкинутих, з вірою і ентузіазмом, не слухаючи похвали, критики чи заздрості, бути відповідальними перед Богом» [11, 33]. Завжди виважений, спокійний та милосердний до нужденних. Всупереч суспільним обставинам, які відкрито заперечували універсальні, вічні і незмінні цінності та етичні засади, Джузеппе Москаті, реалізуючи їх, не втративши своєї автентичності, мав незаперечну повагу серед людей із різних суспільних верств. Він стверджував: «Не наука, а милосердя перетворило світ». «Життя — це мить. Триумфи, почесті, багатство і наука — перехідні. Всі спокуси життя відходять. Залишається лише вічною любов — причина всякої доброї справи. Бо любов — це Бог». «Люби істину, будь собою без удавання, страхів та умов. Якщо істина накликає на тебе переслідування, прийми їх; і якщо вона коштує тобі мук, терпи їх. І якщо заради істини тобі доведеться принести в жертву самого себе і своє життя, принеси цю жертву мужньо». «Озбройтесь твердістю духа. У кожного з нас своє місце в битві. Господь дав нам все, і Він питає, як ми розпорядились Його дарами». «Не забувайте, що перед вами не тільки тіла, а й душі безсмерті, божественні, так що любіть їх, як самих себе. Працюйте з вірою і ентузіазмом, глухі до похвали і осуду». Аналізуючи життя святого, бачимо безцінні якості чужиного християнина та зразкового лікаря. Москаті був активним дослідником (його роботи значно розширили знання про цукровий діабет та сприяли відкриттю інсуліну), членом Королівської медико-хірургічної академії, невтомно приймав пацієнтів не лише в шпиталі, а й у власному домі, навчав студентів, та, на запитання колеги про те, як він все встигає, відповідав: «Людина, котра починає день із Божественної Літургії та Євхаристії, має невечірнє джерело сил та натхнення». Особливої уваги вартує його трактування хвороби, яку розглядав у контексті людини в її інтегральності: «Допомоги потребує не лише немічне тіло, а й слабка душа, що просить порятунку».

Відтак, потребуючі отримували повноцінне лікування, що часто зцілювало не лише фізично, а й змінювало все життя людини. Святий Джузеппе Москаті чітко демонструє нам аксіому: дорога до Всевишнього не пролягає окремо від реальності. Щобільше, вона її перевищує. Лише занурившись у глибину людських страждань, ми зможемо піднятися до Бога. Джузеппе Москаті ніколи не ухилився від жертвовної допомоги найбіднішим із бідних і вибрав ту дорогу, яку хотів. Він міг би мати все, та отримав ніщо. Проте в тому «ніщо» він знайшов ВСЕ.

Висновок. Реалізація покликання лікаря на моральних, абсолютних, вічних і незмінних цінностях та засадах на основі зворушливих прикладів Гіппократа, Косми і Дем'яна, Пантелеїмона, Абу Алі аль-Хусейн ібн Абдалах ібн Сіні, Мойсея Маймоніда, Агапіта Печерського, святителя Луки (Валентин Феліксевич) Войно-Ясенецького, Дузеппе Москаті сприятиме підвищенню ефективності системи охорони здоров'я, а також організації навчального процесу, спрямованого на підготовку гуманних та висококваліфікованих фахівців.

Література

1. Войно-Ясенецький, В. Ф. Наука и религия / В. Ф. Войно-Ясенецький. – М. : ОБРАЗ, 2007. – 191 с.
2. Грандо А. А. Врачебная этика: пособие / А. А. Грандо, С. А. Грандо. — К.: Триумф, 1994. — 256 с.
3. Києво-Печерський патерик / пер. із церковнослов. М. Кашиуби і Н. Пікулик ; 2-ге вид., виправл. — Л. : Свічадо, 2010. — 192 с.
4. Луцик І.Я. Життя святих, пам'ять яких Українська Греко-Католицька Церква кожного дня впродовж року почитає. – Львів: Свічадо, 2011. – С. 800.
5. Павлович Т.П., Пилипцевич Н.Н. Авиценна – выдающийся врач-философ / Павлович Т.П., Пилипцевич Н.Н. // *Материалы международной научной конференции «Авиценна: мыслитель, ученый, гуманист».* Республика Беларусь, г. Минск. – 18 декабря 2013 р. – С. 225-227.
6. Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (повний переклад, здійснений за єврейськими, арамейськими та грецькими текстами) / о. І. Хоменко. — Львів: Місіонер, 2008. — 1460 с.
7. Святитель Лука (Войно-Ясенецький) Дух, душа и тело: избранные поучения / В. Ф. Войно-Ясенецький. – 2-е изд. – М. : Даръ, 2006. – 318 с.
8. Тургалло Д. Життя святих по изложению святителя Димитрия, митрополита Ростовского. Изд-во прп. Максима Исповедника, 2004. Т. 11. – 205 с.
9. Юлиш Е.И. Великие врачи средневековья. Моисей Маймонид и его «Молитва врача» [Текст] / Е.И. Юлиш // *Новости медицины и фармации.* - 2007. - N 2. - С. 20-21.
10. Giovanni Paolo II. Lettera Enciclica Evangelium Vitae, 25 marzo 1995 / Giovanni Paolo II. — Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1995. — 192 p.
11. Jelardi A. Giuseppe Moscati e la scuola medica sannita del Novecento / A. Jelardi. — Benevento: Edizioni Realtà Sannita, 2004. — 303 p.

УДК 392.1

ХРИСТІАНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Сергій Убогов,

кандидат фармацевтичних наук, доцент, доцент кафедри контролю якості і стандартизації лікарських засобів Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. А. Шупика (м. Київ)

Показано історичні та етнокультурні аспекти християнської ідентичності українського народу. З Біблійних позицій проаналізовано позитивні та негативні риси української ментальності.

Ключові слова: духовність, менталітет, культура, християнство, Святе Письмо, український народ.

The historical and ethno-cultural aspects of the Christian identity of the Ukrainian people shown. From the Biblical position the positive and negative features of the Ukrainian mentality analyzed.

Key-words: spirituality, mentality, culture, Christianity, Scriptures (Bible), Ukrainian people.

Сучасна наука довела, що кожний народ має свій характер, свою ментальність, які впливають на його історію, на долю самого народу й кожного його представника. Ментальність народу виявляє себе в народній культурі, ядро якої становить духовність. Осмислити складну проблему становлення духовності народу можна за умови ознайомлення з його духовно-культурною спадщиною. Культура вважається визначальним фактором формування і розвитку етносу. Саме у народній культурі (мові, традиційному укладі життя і праці, системі духовних, етичних й естетичних цінностей) знаходиться «генетичний код» етносу.

Перші спроби визначити риси національного характеру були зроблені ще Геродотом, Ксенофонтом, Платоном, Аристотелем і Страбоном, які намагалися виявити різницю між народами та ідентифікувати особливості рис їх характеру. Згодом учені пов'язували національний характер із історичною долею народів, його світоглядом, культурними пам'ятками тощо. Під «національним характером» почали розуміти або притаманний представникам конкретної нації набір основних особистісних рис, узагальнення поширеного соціально-психологічного типу чи культурно-історичної цілісності на певному етапі розвитку, або систему уявлень, вірувань та цінностей, що існують в етносі. Український етнокультурний масив існував у складі давньоруського народу вже від початку утворення Київської Русі. Процес формування українського етносу прискорився у другій половині XII ст., коли внаслідок феодальної роздробленості Київської держави поглибилися етнокультурні відмінності між Північно-Східною Руссю (Московією) та Південно-Західною Руссю (Україною). Перша ж згадка про Україну міститься в Іпатіївському літописі і датується 1187 роком [2]. Величезну та ключову роль у формуванні характеру і ментальності русько-українського народу зіграло християнство, в яке офіційно була хрещена Київська Русь за часів великого князя Володимира у 988 році після Різдва Христового. При чому, як свідчать літописці, населення Києва і південно-руських (сучасних українських) земель прийняло християнську віру без спротиву, на відміну від північних регіонів Руської держави – в Новгороді, Ростові [3]. Прийняття Руссю християнства сприяло зміцненню державності, розповсюдженню писемності, створенню визначних пам'яток літератури. Під його впливом активно розвивалися живопис, кам'яна архітектура, музичне мистецтво, розширювалися і зміцнювалися культурні зв'язки Русі з Візантією, Болгарією, країнами Західної Європи. Почали відкриватися школи, в яких вивчали письмо, читання, арифметику, іноземні мови, риторичку, навчали співу, давали знання про поетику, а також з географії, історії. Основним джерелом викладу філософських, соціальних та морально-етичних питань на Русі стала Біблія, особливо Новий Завіт. Іншим важливим джерелом давньоруської філософсько-літературної думки були твори «Отців церкви», матеріали перших Вселенських соборів, а також церковно-богословські та літописні твори вітчизняних авторів, таких як митрополит Іларіон, ігумен Никон, чернець

Нестор, ігумен Мойсей та ін. Християнство внесло докорінні зміни у світогляд людей. Якщо в основі язичницьких політеїстичних вірувань стародавніх слов'ян лежав страх перед стихійними силами природи, ворожими і пануючими, то християнська віра в Єдиного Бога Творця плекала надію на спасіння, давала почуття захоплення навколишнім світом. Як наслідок, християнство вплинуло на формування різних сторін української ментальності та культури – на світогляд, духовно-етичні цінності, мову, працю, побут, звичаї, традиції, мистецтво, творчість. Язичництво було витіснене з багатьох сфер життя українців. Так, наприклад, колядки і щедрівки, які древні слов'яни співали у язичницькі свята на честь різних божеств, наповнилися новим змістом – їх стали приурочувати до Різдва Христового [4].

Вплив Христової віри на становлення національної української свідомості продовжується і дотепер. Вивчення проблеми національного характеру набуло особливої актуальності в умовах розбудови духовного фундаменту українського суспільства. У зв'язку з цим слід звернути увагу на праці вітчизняних дослідників (Г. Ващенко, П. Гнатенко, М. Костомаров, О. Кульчицький, В. Липинський, Ю. Липа, І. Мірчук, І. Огієнко, Є. Онацький, О. Потєбня, І. Рибчина, М. Сумцова, Б. Цимбалістий, Д. Чижевський, П. Чубинський, П. Феденко, М. Шлемкевич, В. Янів, Я. Ярема й ін.), що спрямовані на поглиблене вивчення особливостей українського національного характеру.

Так, згідно з дослідженнями основними рисами, якими характеризуються етнічні українці, є:

- щирість, відкритість, мужність, сентиментальність, висока чутливість, емоційність, схильність до рефлексії. Предметний світ для українця стає цікавим тоді, коли є нагода для інтенсивних переживань;
- швидке інтуїтивне сприйняття сутності складних природних та соціальних явищ, розвинена увага, мрійливість, допитливість, інтровертивність, тонке відчуття гармонії, виражений підхід до вирішення складних справ,
- споглядність. Українцям властиві релігійність, прагнення до духовного життя, прагнення до чогось ідеального, бажання порозмірковувати над сутністю речей;
- гостинність, душевна теплота, доброзичливість, чуйність, м'якість, любов до дітей, милосердя до хворих;
- любов до сім'ї; сім'я є найкращим середовищем для збереження душі народу, вона з молоком матері передає дитині «народні гени». Батьки – носії певних норм, традицій культури. А саме у дитинстві на підсвідомості закладаються основи національної ментальності;
- шанування жінки, матері, шанобливе ставлення до батьків (до них навіть звертались на «Ви»). Батько – незаперечний авторитет у сім'ї. На основі цього ставлення виховувалась така якість, як послух – важлива моральна риса у вихованні;
- повага до старших людей як близьких, так і чужих;
- активні прояви національних почуттів, патріотизм, волелюбність, відчуття господаря, працьовитість, повага до власності;
- уповільненість, зваженість, консерватизм, універсальність, відсутність агресії, терплячість і толерантність;
- любов до природи, музичність, співучість, поетичність, ліричне сприйняття життя, прагнення отримати освіту, здоровий оптимізм, м'який гумор;
- поєднання індивідуалізму, характерного для західної ментальної орієнтації, і східної вразливості, колективізму, бурхливої реакції на соціальну несправедливість, частково перемішаної з найвною вірою в сильного правителя, «царя-батьку».

При цьому чільне місце в житті української нації завжди посідала релігія, а тому релігійність є однією з домінуючих рис українського національного характеру. Із релігією українці завжди пов'язували бажання жити «по совісті», шукали у ній внутрішню опору й надію.

З усього вищезазначеного незброєним оком видно наскільки традиційний український менталітет близький до християнського, новозавітного способу мислення та життя. Можна стверджувати, що справжні українці – це просто природжені християни. Християнський світогляд, християнська етика та християнська культура відгукуються у серці українця як його рідні

Однак, слід зауважити, що в ході складних історичних соціально-політичних процесів, а саме під час перебування українських земель під Монголо-татарським ігом, у складі Російської, Австро-Угорської імперій, Речі Посполитої, Румунії, Чехословаччини, а особливо в умовах Радянського режиму позитивні риси українського національного характеру піддалися суттєвій деформації.

Як негативні риси, що стали проявлятися в українській ментальності, можна визначити такі:

- постійне прагнення покласти провину за свої численні біди на когось іншого, примирення з негативними явищами;
- загальна аполітичність, прагнення уникнути особистої відповідальності за стан громадських справ – «моя хата з краю, нічого не знаю»;
- відсутність почуття національної єдності, анархічність;
- нездоровий скепсис населення стосовно власної еліти, як продажного та аморального прошарку суспільства;
- відсутність волі до покращення долі власними силами («рідна партія за все подбає»);
- показна працелюбність (аби керівництво нас помітило, а робота якось зробиться), амбіційність («знай наших»);
- патерналізм («він за це гроші отримує, тому хай подбає за всіх нас»);
- безпорадність («все рівно хтось прийде та зробить, а моє діло маленьке»).

Ще однією, з позицій християнства вкрай серйозною проблемою є залишки в українській свідомості язичництва, що проявляє себе у всіляких забобонах, язичницьких обрядах і звичаях, так званому двовір'ї (змішуванні християнства та язичництва), потягу до ідолопоклонства, містики, магії,

окультизму. Аналізуючи все вищезазначене з Біблійних позицій, можна говорити про те, що українському характерові притаманні дві основні групи рис:

перша група – це позитивні риси, що відповідають принципам християнської та загальнолюдської моралі і що сформувалися, передусім, під впливом християнства;

друга група – це негативні риси, що сформувалися під впливом язичництва та «духу цього світу», який діяв в національній історії Руси-України.

Слава Богові, що позитивна, а по суті християнська складова в характері українця значно переважає! Однак, не слід на цьому заспокоюватися. Християнські риси необхідно і надалі зберігати, культивувати, передавати по спадку та розвивати в національній свідомості і культурі пересічного, а особливо молодого українця. А від негативних і деструктивних якостей слід цілеспрямовано та рішуче позбавлятися. Саме про це говорив апостол Павло, коли закликав віруючих християн перемагати плотську гріховність (недоліки характеру, моральні вади) силою відродженого духу й оновленого розуму, тобто трансформованою Христом ментальністю. **«Але ви не так пізнали Христа, тому що ви чули про Нього і були навчені в Нім, – бо істина в Ісусі, – щоб ви відкинули попередній спосіб життя старої людини, яка зітліває в звабливих пожадливостях, а оновилися духом розуму вашого, та зодягнулися в нову людину, створену за подобою Божою, в справедливості та святості істини»** (Еф.4:20–24) [1].

Згідно Святого Письма – Біблії Бог створив усі народи, всі національності і всі етнічні групи для слави Своєї. **«Хваліть Господа, всі народи, прославляйте Його, всі племена»** (Пс.116:1) [1]. В кожному етносі є своя унікальна сукупність чеснот і талантів, що покликані являти та прославляти Премудрість і Велич Бога Творця Вседержителя.

Український народ щедро обдарований Богом як духовними, інтелектуально-творчими, фізичними, так і природними скарбами (чого варті тільки чарівні українські співочі голоси, врода українських жінок, майстерність українських митців, багатство українського чорнозему, краса українських краєвидів і т.д.). Однак, українці отримали все це не тільки для своїх потреб, не для задоволення власної пики і амбіцій, а для служіння Богові та іншим людям. А кому багато дано, з того більше спитається потім (Лк.12:48) [1].

У Христі Ісусі всім народам, які були язичниками, в тому числі й українському народові була протягнута рука Божої милості і спасіння від грядущого на людський світ гніву. **«І нехай буде відомо вам, що спасіння Боже послане язичникам»** (Дії.28:28) [1].

Тому українська нація створена і покликана бути спасенною, бути з Богом, бути християнською – християнською не тільки по назві, а християнською по суті та образу життя. Євангельські цінності поправу повинні зайняти свої місця в людських серцях, в думках, на устах та у всіх сферах українського суспільного життя – у сім'ях, церковних громадах, на підприємствах, у магазинах, громадських місцях, закладах освіти і культури, лікувальних установах, військових частинах, органах влади, політичних і бізнесових структурах. Український народ беззаперечно покликаний служити своїми талантами справі проповідання Євангелія Ісуса Христа та утвердження Царства Божого на землі – це його головна місія, що також підтверджується особливим геополітичним розташуванням України.

Молімося, аби Господь допоміг нам гідно виконати нашу національну духовно-історичну місію для слави Триєдиного Бога, Христової Церкви та для слави українського народу. Бо сказано Богом – **«Я прославлю тих, що прославляють Мене»** (1-Сам.2:30) [1].

Література

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2004. – 1416 с.
2. День інформації «Глибоке коріння України» (до 825-річчя з часу першої літописної згадки назви «Україна» / Центр. б-ка ім. Т.Г. Шевченка для дітей м. Києва; авт.-уклад. Н.А. Жуковська. – К., 2012. – 15 с.
3. Релігієзнавство: підручник / В.І. Лубський, В.І. Теремко, М.В. Лубська. – 2-ге вид., доповн. – К.: Академвидав, 2008. – 464 с.
4. Українське народознавство / Г.С. Лозко. – Вид. 5-те зі змінами та доповн. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 512 с.

УДК 1:930.1

ОСОБЛИВІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНЦІВ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ОРІЄНТАЦІЯ

Світлана Шевчук,

кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроекологічного університету

З'ясовуються особливості українського менталітету, констатується його змішаний характер з домінують західноєвропейських традицій. На цій підставі пояснюється проєвропейський вибір українців.

Ключові слова: менталітет, діяльність, раціоналізм, індивідуалізм, повага до окремого індивіда та його свободи.

The paper deals with features of Ukrainian mentality, its mixed character with the dominant of West-European traditions is stated. On this ground the pro-European choice of Ukrainians is explained.

Key-words: mentality, activity, individualism, rationalism, respect for the individual and his freedom.

Актуальність. Намагаючись усвідомити та проаналізувати сьогоденню українську культурно-політичну реальність, зокрема вибір українцями європейського шляху розвитку, найперше наштовхуємось на питання: «Чому Європа, а не Росія?». Очевидно, що відповідь не лежить на поверхні, а є результатом складних, часто трагічних, соціально-історичних взаємодій і взаємозв'язків народів-сусідів. З-поміж інших чинників, які могли б прояснити це питання, на нашу думку, вирізняється проблема особливостей національного менталітету народів.

Поняття менталітету (ментальності) виникло як антитеза дослідженню історії ідей, пов'язувалося зазвичай з діяльністю окремих видатних мислителів. На противагу історії ідей та ідеологій, аналіз ментальності виступив найважливішим засобом вивчення уявлень, типових для основної маси людей, тієї більшості, в якій вбачають дійсного творця історії. Таким чином, ментальність відрізняється від ідей, ціннісних орієнтацій. Вона відрізняється значною стійкістю, охоплює глибокий рівень колективної свідомості, функціонує під впливом дії традицій, культури, соціальних структур, сфери несвідомого і всього середовища проживання людини. На думку А. Я. Гуревича, «світ культури утворює в даному суспільстві певну глобальність, - це ніби те повітря, яким дихають всі члени суспільства, те невидиме всеохоплююче середовище, в яке вони занурені. Отже, щоб правильно зрозуміти поведінку цих людей, економічну, релігійну, політичну, їх творчість, їх сімейне життя, їх побут, потрібно знати основні властивості цього «ефіру» культури». [6, с. 549]. Таким «ефіром» культури будь-якого суспільства і є ментальність. У цілісній системі будь-якого типу культури взаємозв'язок матеріальних, соціальних і душевно-духовних процесів настільки складний і багатовимірний, що в пошуках першооснови тієї чи іншої культури нерідко звертаються до явищ психологічного порядку. Так, Х.Ортега-и-Гассет знаходить «першофеномен» історії в специфіці сприйняття, унікальному погляді на сіт індивідуума і народу загалом. Кожен народ має свій «життєвий стиль», що формується внаслідок неповторного «корінного відчуття життя», «раціональної орієнтації духу», індивідуального бачення світу. [5, с. 402]. Живе тіло культури складається не тільки із соціально-економічного каркасу, але й з найтонших душевно-духовних процесів і явищ. Духовні орієнтири та ментальні структури, таким чином, визначають типологічну спільність сприйняття, осмислення і переживання реальності членами однієї культури. Менталітетом, виниклим у певній спільноті, людина керується у своїй поведінці, за допомогою його складових вона відбирає імпульси і враження, що йдуть від зовнішнього світу, перетворюючи їх на свій внутрішній досвід. Спільнота ніби «нав'язує» певні категорії та уявлення своїм членам.

Світоглядними домінантами, що утворюють кістяк моделі менталітету нації в кожному культурну добу, є уявлення про світ і людину. Якщо світ розуміють як феномен діяльний, якщо сутність людини вбачають в її активності та відносній незалежності від світу, якщо, нарешті, буття світу і людини не мислять поза процесом їхньої взаємодії, то можна говорити про діяльність як спосіб утвердження буття людини у світі, про діяльність як домінанту ставлення до світу і, відповідно, утворення менталітету. Якщо ж природу розуміють як спонтанну, раз і назавжди дану, якщо людину мислять як залежну від світу акциденцію, нарешті, якщо активність людини сприймають тільки в її негативному потенціалі – як порушення рівноваги і цілісності світу, то можна говорити про недіяння (споглядання) як єдино можливий спосіб взаємодії людини зі світом. Недіяння у цьому випадку розуміють як спосіб утвердження буття людини у світі. Так перед нами постає питання про співвідношення різних за змістом культурно-історичних типів ментальності на рівні значних регіональних культурних спільнот, якими є Захід та Схід, Європа та Росія, Росія та Україна. Здається, що саме синхронне дослідження соціально-культурних систем, якими є Європа та Росія, Росія та Україна, дасть нам розуміння своєрідності та початків власної ментальності, а разом з тим виявлення тих розумових установок і стереотипів мислення, які дозволять відновити нашу спільноту і обрати вірний орієнтир подальшого розвитку. На відміну від культури східних слов'ян західноєвропейська культура, що виникла на ґрунті античної і сформувалася під впливом різномірних духовних чинників, мала як соціально-економічні, так і духовні передумови для поступового перетворення на «культуру діяльності».

Ідея створення світу (догмат творення), його нетотожності з Богом-творцем в очах європейця поступово позбавляла його божественної досконалості і священної недоторканості, що дозволило в ході історичного розвитку сформуванню діяльний, «технологічний» підхід до світу не як до «храму», а як до «майстерні», підхід, що, на думку С.С.Аверінцева, виявився «більш сприятливим для природничо-наукового раціоналізму» [1, с. 447] і зумовив в остаточному підсумку більш динамічний характер європейської культури.

На противагу антично-християнському, засадовою для східного світорозуміння є ідея Небуття. Тому для східної культури світовий абсолют не тільки безликий, але й по суті своїй є Ніщо, порожнеча, але така, в якій уже все є в неявному вигляді. Тому на відміну від християнської космології, де світ з'являється як результат діяльності Бога-творця, у даосській він не створений, а постає, що підкреслює його недіяльність, спонтанно-натуральну природу.

Засадовою для світогляду і світорозуміння східних слов'ян, маємо на увазі росіян та українців, є ідея православ'я. Загальновідома характеристика православ'я як ідеї, віддаленої від дійсності, як пронизаної візантизмом. У моральному світі візантизм не має того високого, часто перебільшеного, розуміння земної особистості. Візантійський моральний ідеал схильний до розчарування у всьому земному. Етика православ'я просочена прагненням до вічного, абсолютного, у ній завжди йдеться про долю і майбутнє людства, оскільки окремий індивід може знайти моральне заспокоєння і порятунком тільки разом з людством, в універсальному духовному організмі колективного життя людей.

Проте православ'я українців значно відрізнялось від православ'я росіян, і причина цієї відмінності полягає у природній толерантності українського народу, у близькості до західноєвропейської культури, у постійних зв'язках з Римом. Духовні вожді українського народу завжди боролися за незалежну українську церкву: «церква повинна відповідати характерові раси, бути українською для українських душ і тільки українською для їх єднання з Богом».[4, с. 243]. Дещо інакше розповсюджувалось християнство в Московській Русі. Вплив грецьких священників став причиною тривалої ізоляції Російської держави, а впровадження в національну самосвідомість ідеї «Москва – третій Рим» ніяк не сприяло зближенню між православною і католицькою церквами. Відповідно й головні ідеї православ'я в цьому регіоні пустили більш глибокі корені. Далекість цих ідей від дійсності можна спостерігати в усьому: у зневазі до облаштованості життя тут і тепер, в ігноруванні зручностей заради вищої ідеї, і, якщо в товщі народній завжди можна було знайти ставлення до поточного життя, ґрунтоване на здоровому глузді, то в освічених колах світові проблеми впродовж тривалого часу в історії заступають все інше. Отже, поширення християнства на територію східних слов'ян йшло зі Сходу, а не із Заходу, що стало однією з причин розходження між православною та католицькою версіями вчення Христа. Неабияким моментом у цьому було глибоко вкорінене у свідомість слов'ян поганське світосприймання і світовідчуття, що надавало своєрідних рис православної обрядовості. Водночас близькість західних меж і постійні зв'язки з європейськими державами, особливо в період розквіту Київської Русі, істотно доповнювали елементами раціоналізму менталітет наших предків. Таким чином можна говорити про змішаний тип ментальності, в якому цілком уживаються західний раціоналізм зі східною ірраціональністю, а також індивідуалізм, пов'язаний з ідеєю рівності, повагою до окремого індивіда та його свободи, гострим неприйняттям деспотизму, абсолютної монаршої влади, та колективізм, ґрунтований на соборності людини, єдиному житті в єдиній істині, на відсутності уваги до окремої особистості, що звужує можливість для неї вибору. Внаслідок цього в ході історичного розвитку цих народів, поділу земель на Московську та Київську Русь, відповідно змінилися й доміанти в типі мислення, що вилилося в характерний стиль життя і тип культури північних та південних слов'ян. Непростий процес поширення християнства в Київській Русі змусив масову свідомість нашарувати культ богів на культ природи. Водночас християнська ідея про самоцінність людського життя не була сприйнята на Русі. Тому за тисячу років у Росії не виникло жодної теорії чи течії, що ставлять людину над усе. Для порівняння згадаємо такі течії в Західній Європі, як гуманізм, романтизм, екзистенціалізм тощо.

Характеризуючи підстави українського характеру дослідник Ю. Липа виокремлює таку його рису, як еллінізм. Проте еллінізм, перейшовши до праукраїнських трипільських народностей, зустрівся там з місцевими впливами, що змінили в тому світогляді дуже багато. Передусім похитнулася віра у всесильність індивідуальності. Природа українських земель набагато суворіша від природи Середзем'я, і боротьба зі стихіями не сприяла самовпевненості окремого індивіда. Як вказує Ю. Липа, «У сучасній українській расі не знайдемо елліністичного індивідуалізму як правила. В устрої українського села нема надмірної окремішності: селянин – це член солідаристської асоціації, своєї громади». [4, с. 153]. Водночас дослідники відносин у російській селянській громаді відзначали, що колективність була віковою традицією, неписаним законом, регулятором поведінки. М. О. Бердяєв підкреслював прагнення співвітчизника «розчинитися в колективному»: «російську людину занадто легко «заїдає середовище». Вона звикла покладатися не на себе, не на свою активність, не на внутрішню дисципліну особистості, а на органічний колектив, на щось зовнішнє, що повинно її підносити й рятувати». [2, с. 84].

Висновки. Отже, такі риси західноєвропейського менталітету, як діяльнісна активність, раціоналізм, індивідуалізм, ідея рівності, повага до окремого індивіда та його свободи, неприйняття деспотизму тією чи іншою мірою притаманні й українській ментальності, хоча і в пом'якшеній східним ірраціоналізмом формі. Тому не дивно, що погляд сьгоднішніх українців спрямований до більш далеких територіально, але ближчих ментально націй. Переконані, що схожі ментальні особливості мешканців Західної Європи та України слугуватимуть підґрунтям для активного спілкування та співпраці, і які вкажуть нашим співвітчизникам на вірний орієнтир майбутнього облаштування власного дому.

Література

1. Аверинцев С.С., Левада Ю.А. Християнство // *Философская энциклопедия: В 5 - ти т. - М. 1970. - Т. 5. - С. 447.*
2. Бердяев Н.А. *Судьба России. - М., 1995. - С. 84.*
3. Леонтьев К. *Византизм и славянство: Россия глазами русского. - СПб. - 1991. - С. 193.*
4. Липа Ю. *Призначення України. - К., 1997. - С. 243.*
5. Ортега-и-Гассет Х. *Что такое философия? - М., 1991. - С. 402.*
6. *Философский словарь. - К., 2006. - С. 549.*

**НОВІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОКУЛЬТУРНІ ГЕНЕРАЦІЇ
ТА ЇХ РОЛЬ У НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОМУ ПОСТУПІ УКРАЇНИ:
«ШІСТДЕСЯТНИЦТВО» «ВІСІМДЕСЯТНИЦТВО», «ДЕВ'ЯНОСТНИЦТВО»**

УДК 801.561.1

ДО ПИТАННЯ ПОЕТИЧНОГО ІДІОЛЕКТУ ВАСИЛЯ СТУСА

Яна Білик,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства
Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова

Розглянуто стилістичну функцію ключового слова «біль» в поетичній збірці В.Стуса «Палімпсести».

Ключові слова: мовна естетика, метафора, «біль».

To be analyzed the stylistic function of keyword is considered «pain» in poetic V.Stus' collection «Palimpsests».

Keywords: faithfulness of a translation, metaphor, «pain».

Актуальність. Структура поетичних творів В. Стуса дає можливість простежити найрізноманітніші типи метафор, до складу яких увійшло слово «біль». Причому це не лише прямі чи приховані літературні асоціації, а й уведений до художнього тексту історико-культурний матеріал, що має суттєвий естетичний вплив на тематичний і формотворчий характер поезій творця. Поетичному ідіостилію Василя Стуса притаманні мовні форми, які набувають великого значення, матеріалізуючи, так би мовити, потужну систему переживань, почувань, страждань тощо. Ключові слова у збірці «Палімпсести» демонструють діалектику почуттів, що виражають емоційні та морально-психічні стани, формуючи категорію ліричного суб'єкта як героя драми почуттів, якому притаманні *біль, жаль, жалощі, жаління, туга, журба, зажура, крик, сльози, зойк, ридання, самота, німота*. Така мовно-естетична поведінка виявляє екзистенціальний тип сприйняття світу – через почуття, почування, яке «нібито висвічує існування людини, її буття у світі» [2, с. 47]. Поезія В. Стуса – наскрізь людська й людяна, вона повна піднесення і падіння, відчаїв і спалахів радості, прокльонів і прощень, криків болю й скреготів зціплених зубів, зіщулень у собі і розкривань безмежності світу. Перед нами не «живий смолоскип», а людина. Людина, так би мовити, з великої літери.

У контексті словообразної антропології поета людина виступає істотою, яка страждає. Продовжуючи художні традиції сакрального письменства, де страждання постає важливим моральним концептом (у стилістичній системі Біблії, життійній літературі), страждання у творах В. Стуса посідає високе місце, набуваючи загальнолюдського філософського змісту – одвічного болісного пошуку людиною «пристановища духу, гармонії всередині внутрішнього світу» [2, с. 47], про що свідчить вірш «Земля гойдається під нами».

Поетизми *журба, туга, жаль, сум* виявляються стилістично маркованими у поезіях поета, часто становлять структурний і змістовий каркас тексту. Це явище спостерігалось, насамперед, і у творчості поетів, у яких ліричний струмінь викладу домінує над епічним, – М. Вінграновського, А. Костенко. Така ж тенденція помітна у творах І. Драча, Б. Олійника, Д. Павличка, які розширювали асоціативне поле слів-експресем *біль, сльоза, туга, печаль, самотність* тощо. В. Стус чи не найповніше з-поміж інших представників його доби розвинув пошук нових відтінків слів емоційно-психологічного змісту. Поет демонструє таке бачення внутрішньої форми мовного образу, коли підставою для зближення понять, що означають реалії зовнішньої і внутрішньої сфери, виступає емоційний зміст предмета. Метонімія почуття, перенесення рис внутрішнього світу у реальний світ, мотивується у В. Стуса не лише тим, що ліричний суб'єкт, який має у собі певний емоційний стан, перебуває у певному оточенні, а співмірністю двох субстанціальних сфер – матеріальної і духовної: реаліям внутрішнього світу відповідають певні денотати зовнішнього. Зосередимося на авторській вершині мовно-поетичної системи *болю – нагірний біль, горний біль*, що має у собі семантику прилучення до справжнього, абсолютного, виявляючи позитивний морально-етичний зміст почуття. Поезія «У небо, у надвиш, у стужу прелюту» показує індивідуальну семантизацію лексеми *біль*, що виростає на основі внутрішньої будови макроконтексту: *У небо, у надвиш, у стужу прелюту, до сонця, Ікаре, ти, рабе, розкриль! Отам і одержиши останню покуту, розпалиши, як горно, нагірний свій біль*. Через *біль* матеріалізується усвідомлення поетом своєї творчої індивідуальності (я *магма магми, голос болю болю*) і неповторності свого життєвого шляху – *дороги болю: Благословляю твою сваволю, дорого долі, дорого болю* («Уже Софія відструменіла»). Одночасно *біль* виступає і каталізатором творчості (*так тяжко мною пише біль*). Одночасно *біль* виступає і каталізатором творчості (*так тяжко мною пише біль*), і її результатом (*І ти підносишся, гінкий, як слово – біль*). Зрештою, у поезії «Мені здається, що живу не я» сам ліричний суб'єкт Стусових поезій окреслюється через метафоризовану сполуку *кавалок болю*, де це почуття розуміється в знаходженні, формуванні, утвердженні себе: *Мені здається, що живу не я, а інший хтось живе за мене в світі в моїй подобі... Очужілий в своєму тілі. І, кавалок болю, І, самозамкнений, у тьмуцій тьмі завис*.

Концептуальні ознаки поняття *біль* містяться у метафорах-символах, де *біль* постає атрибутом духовного злету (*крилатий біль*), просвітлення, осяяння (*свічка болю, ясен біль, і просвітилась болям далина*), гносеологічною призмою, яка змінює усталений порядок речей (*усевитончуваний біль*).

Почуттєва» інформація, яку добуває поет з конкретного предмета, стає певною мовною формою емотивного змісту, що, у свою чергу, набуває ознак опредмеченої реалії – відправної точки асоціації, ведучи за собою оказіональні словосполучення типу *грона болю; грона зажур; антрацитний біль; сон одвертий, як біль; курчаточко жовтаве, наче жаль; небо, наче біль, голубе*. Перенесення ознак з конкретно-чуттєвого на внутрішньо-почуттєве, викликане ціннісним осмисленням, спостерігається в тексті вірша «Ярій, душе! Ярій, а не ридай», у якому *біль* набуває форми грона калини – символу України: *Застерігає доля нас зарання, що калинова кров – така густа, така крута, як кров у наших жилах. У білій стужі білих голосінь це грона болю, що паде в глибінь, на нас своїм безсмертям окошилось!*

Василь Стус зазначає, що емоційні розпади енергії факту, предмета, явища залежать від маси ірадіюваного предмета. Обов'язком поета є використати цю енергію по мірі уміння бачити, відчувати і відображати. Від уміння автора «вслухатися» в предмет, який, навіть будучи віддзеркаленим, може зберегти свою емоційну послідовність [3, с. 30].

Смислова структура слова *біль* в індивідуально-авторському ракурсі демонструє утворення на його основі лексичних оказіоналізмів (*стобіль, передбіль, самобіль*) і оказіональних синтаксичних сполук (*тороси болю, груди болю, тінь болю, біль мічений, на попіл вигорілий*), на ґрунті яких виростає уявлення про масштабність, глибину відчуття. Біль у поезіях В. Стуса реалізується також у спектрі світлотіньових, акустичних параметрів, дотикових властивостей (*цятка болю, грім болю, голос болю, біль загуслий, пелехатий*). Особлива виразність при цьому може досягатися, наприклад, в опредмеченні: *В овали болю безкінечний світ вривається захланно, ніби злодій...* Завдяки використанню метафоричного сполучення *овали болю* одночасно умовно позначається і грань високої духовності, і так би мовити, силове поле «відчуття-недосягання», яке призначене служити захистом від зовнішнього втручання. Традиційні метафори допомагають зрозуміти авторський стиль, зокрема зміст мовних образів. Так, глибинний внутрішній зміст словосполучень *скалок болю, грудка болю, головошка болю, цівка болю* може асоціюватися з фразеологізмами *колоти серце, муляти на серці, пекти серце, серце кров'ю сходить*. Чудо перетворення відбувається в тій «грудці болю», «скалку болю», якими став поет, коли він нарешті відчуває *власну смерть живою, як і загибель самовороттям...*, коли він знаходить у собі ж таки своє місце в світі, коли відшукує сенс свого життя.

Якщо назвати поетових героїв настрої і почуття, то ці герої в усіх його найкращих творах народжені боєм емоцій, душевних рухів у процесі їхнього оформлення, самоформування тощо. Коли психологічна суть Стусової поезії відображається у схоплюванні почуттів перед тим, як вони скристалізувалися, коли його поетичний зір здатний бачити форму ще неформеного, а його поетичне слово в найкращих поезіях «Палімпсестів» спроможне знайти шлях до самопізнання, до пізнання життя взагалі, парадокс полягає в тому, що, заглиблюючись в себе, концентруючись на збагненні плінності свого внутрішнього я, поет краще, ніж хто інший, досягає можливості відтворювати світ, що йому протистоїть, в самій істоті цього світу атрибутів і проявів.

Прикметники *червоний* і *білий* допомагають створити колористичну гаму слова *біль*. Наприклад, у поезії «Стовпами кригу облягло» конструюють *червоний біль* структурують семи «яскравий», «виразний», створюючи у підтексті конкретно-чуттєвий образ крові – «*біль од нагая*», позначаючи емоційну глибину. Метафорична сполука *білий біль* створюється за подібністю звукових комплексів слів або на основі омонімічності слів *біль* (почуття), *білі* (нитки) і *біль* (яскраво-білий колір) Різні віршові контексти поглиблюють інтегральну структуру цього образу, дають підставу по-різному тлумачити його зміст. У вірші «Нічна хмарина зупинилась над» *біль* набирає білого кольору у зв'язку з тим, що створює емоційний фон спогаду про травневе цвітіння: *Це біла ніч? Чи біла маячня, чи сніг травневий, чи білий біль мій, а чи полудневий непроминальний сон мій?* У поезії «Горить сосна – од низу до гори» структура за *біль біліша* становить психологічну деталь портрета, що видає хвилювання, острах: *Пустіть мене, о любчики, пустіть! Голосить Галя, криком промовляє, ... Прив'язана за коси до сосни, біліє, наче біль, за біль біліша*. Разом з тим вона передає моральну оцінку ситуації, зображеної в народній пісні: поет подає героїню як безвинну жертву, її страждання – чистим, світлим (пор. у Одкровенні Іоанна Богослова: «І сказав він мені: це ті, що прийшли від великої скорботи; вони омили одяг свій і убілили його кров'ю Агнеця») [2, с. 50].

Метафора *білий біль* настільки органічна в ідіолекті В. Стуса, що авторський індивідуалізм *біль-білий світ* іде від поетичної фраземи *білий світ*, яку поет виводить від слова *біль* («Ми нібито обернені свічаддя»). Дослідники-літературознавці творчості поета звернули увагу на тавтологічні звороти типу *біль болю, самота самоті*, позначивши відповідні конструкції як «поняття у квадраті» [4, с. 159]. Смиислове навантаження подібних стиістично маркованих зворотів виявляється у підсиленні, акцентуації шляхом взаємодії однакових понять у складі мікробразу їх смислової квінтесенції. Оскільки семантична взаємодія різних форм одного і того самого іменника уявляється як процес віднайдення у назві предмета його сутності, то сполука, наприклад, *біль болю* – це *біль* у найвищому вияві його сутності. Біль як універсальне, всеосяжне почуття у Стусовому ідіолекті — *впізнаний*. У зіставленні з узуальним *впізнаний* *впізнаний* має підсилену атрибутивну семантику, тобто абсолютної ознаки і міг би тлумачитись як «*такий, що його кожен може впізнати*». В поезії «Костомаров у Саратові» експресема *біль*, її, так би мовити, внутрішня форма відображає ті смислові сегменти, які розкривають конкретно-чуттєвий, фізичний зміст цього поняття: «*Забуті Богом і забуті світом, ми заселяєм голу порожнечу якимись духами, для нас чужими, щоб настромитись на впізнаний біль*». До речі, сам В. Стус зауважує, що через тропи, як «спосіб точнішого виявлення змісту» [3, с. 26] детальніше розкриваються нові складові семантики поетизмів *біль, журба, самота, туга* тощо, розширюється їх асоціативний зміст. Поетика В. Стуса має свої особливості у плані мовного оформлення рис почуттів, станів, настроїв, адже у Стусовій мовній системі лексика емотивного змісту сполучається з

рідковживаними, оказіональними елементами типу *простаний біль, надим туги, чистопис журби* тощо. Варто зауважити також, що твори поета поповнюють і фразеологію національної поетичної мови словосполученнями, в яких ключовими є назви емоційних переживань: *відринуті від болю, пити тугу, обперзати розпач, причаститися печалі* тощо.

Висновки. Таким чином, лексична парадигма із семою «болю» розширюється за рахунок сполучуваності назв опредмечених понять, їх атрибутів. Генітивна і прикметникова метафори – конструкції, в межах яких реалізуються виражальні можливості номенів емоційно-психологічного, – служить знаряддям зміщення меж зовнішнього і внутрішнього світу у мовній картині синкретизму буття, де матерія і дух існують нерозривно. Назви морально-психічних станів, емоцій із знаком «мінус» В. Стус підняв до рівня універсальних форм.

Література

1. Оліфіренко Л. Функціонально-естетичне навантаження ремінісценцій та парафраз у художніх творах В. Стуса [Текст] / Л. В. Оліфіренко // *Лінгвістичні студії*. – Донецьк. – 2004. – Вип. 12. – С. 315.
2. Бондаренко А. І. Лексична парадигма «страждання» в поезії В. Стуса [Текст] / А.І. Бондаренко // *Мовознавство*. – 1995. - № 2. – С. 47 – 54.
3. Стус В. Вікна в поза простір / В. Стус. – К.: Веселка, 1992. – 262 с.
4. Павлишин М. Квадратура круга: пролегомени до оцінки Василя Стуса [Текст] / М. Павлишин // *Всесвіт*. – 1993. - № 11. – С. 159.

УДК 39/821.161.2.09 – 05:94(477) «654»

РАДЯНСЬКЕ ПОВСЯКДЕННЯ У СПОГАДАХ «ШІСТДЕСЯТНИКА» ІВАНА ДАНИЛОВИЧА НИЗОВОГО (1942-2011)

Галина Виноградська,

молодший науковий співробітник відділу етнології сучасності
Інституту народознавства НАН України

У статті проаналізовано особисті спогади одного з представників «шістдесятництва» - українського публіциста, письменника, громадського діяча Луганщини Івана Низового (1942-2011) як джерело до вивчення різних аспектів радянського повсякдення (від матеріального забезпечення до міжособистісних взаємин з колегами-«шістдесятниками», такими як Василь Стус, Грицько Чубай та іншими).

Ключові слова: радянський, повсякдення, шістдесятники, Іван Низовий, Василь Стус, Грицько Чубай

The article analyzes the personal memories of one of the representatives of the «sixties» - ukrainian publicist, writer and public figure of Lugansk Ivan Nyzovij (1942-2011) as a source for studying various aspects of Soviet everyday life (from material support to interpersonal relationships with colleagues - «sixties», such as Vasyl Stus, Hryhoryj Chubaj and other).

Keywords: Soviet, everyday life, sixties, Ivan Nyzovij, Vasyl Stus, Hryhoryj Chubaj

Актуальність на сучасному етапі проблеми фіксації і видання спогадів «шістдесятників» як одного з джерел до вивчення ще не дуже далекої, але такої що з кожним роком стає все віддаленішою, радянської дійсності (наслідки якої ми пожинаємо сьогодні), наголосив Юрій Винничук у одній зі своїх статей, присвячених відходу у вічність Романа Лубківського. Він з сумом констатує що, переходячи у інший вимір такі особи забирають з собою «свої таємниці». І тих, які написали свої спогади є за його словами «дуже мало». Зокрема це Валерій Шевчук, Ірина Жиленко, Світлана Короненко, Віталій Коротич, Роман Іванчук, Юрій Смолич, Павло Загребельний [2, с.1]. До цього переліку слід додати ще і спогади Івана Низового (1942-2011), українського письменника, публіциста, громадського діяча, який 40 літ свого життя віддав на розбудову українства на Луганщині. І як зазначила його донька Леся Низова в одному з інтерв'ю про батька, він жив у лігві ворога, але не скорився [17, с.9].

Постать Івана Низового цікава вже насамперед тим, що він належить до того кола українських письменників і громадських діячів, які при усіх сучасних їм владах не приховували свого українського патріотизму. А ще поважний письменницький і публіцистичний доробок І.Низового налічує понад 6 тисяч творів, які опубліковані у понад 100 книгах [4, 15, 7]. Суттєвим «недоліком» яких є хіба те, що видавалися вони (особливо останні) дуже малими тиражами, за свій кошт, і, за фактично зруйнованої в українських реаліях системи книгорозповсюдження, залишилися відомими вузькому колу читачів на регіональному рівні.

А шкода, адже І. Низовий - член Національної спілки письменників України з 1972 року, член Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, Лауреат премій імені Бориса Горбатова, Микити Чернявського, братів Богдана і Левка Лепких, Олекси Гірника, міжнародної премії за найкращий музичний твір — ораторію «Лелече» (музика Богдана Климчука), Нагороджений медаллю «Будівничий України» [4, с.1].

Деякі аспекти літературної творчості І. Низового, а саме символіка і семантика його образних елементів та ономастика Луганщини у його творах вже були предметом наукових досліджень учених з Луганщини [5,16]. Також є опубліковані біографічні та бібліографічні матеріали про нього на паперових носіях та на електронних ресурсах [1,4, 6,7,8,11,14,15], у підготованому до друку 5-томнику «Вибране», який наразі перебуває у домашньому архіві доньки письменника. Однак поза теренами свого

слобожанського оточення, на загальноукраїнському рівні, а тим більше на Заході України про нього відомо мало. Зокрема електронний каталог Інституту літератури ім.Т.Шевченка не видає жодного посилання за запитом щодо персоналії І.Низового, чи його творів. Ресурс наукової бібліотеки ім.Вернадського дає тільки 5 позицій видань його творів (чотири за 1970-1990 рр.. один – за 2007 рік). Така ж ситуація і на ресурсі Наукової бібліотеки ім.Стефаніки у м.Львові (5 позицій за 1960-90 рр.). Перелічені позиції – це, в основному, окремі поетичні збірки І.Низового, видані у радянський період. Натомість відомостей про дослідницькі матеріали про нього, ані його публіцистики чи спогадів, згадані ресурси не мають.

Тому, **метою** нашої статті є привернути увагу наукового загалу до факту існування спогадів Івана Низового і дати аналіз на предмет їхнього фактологічного наповнення щодо реалій радянського повсякдення, як у матеріальному так і у міжособистісному вимірах.

Фактично три твори «А Марківка - як Маківка»(2011), «Мене ж сам Бог охороня» (2011) та «Зустрічі без прощань» (2003) [9,13,12] висвітлюють у хронологічному вимірі життєвий шлях автора від народження, через становлення світогляду до активної творчої і життєвої позиції.

У перших двох з переліку автор намагається віднайти свої пракорені і досліджує історію заселення тієї частини Слобожанщини, де знаходиться його рідне село Марківка Білопільського району Сумської області. І таки докопуються до відомостей про переселення поміщиком - військовим відставником російської царської армії майже цілого села з Черкащини на «пожалувані» йому Слобожанські землі. Ця гілка роду Низового по матері на прізвище Великород і відіграє найбільше виховне значення у його духовному становленні. Адже це була родина з міцними козацько-господарськими традиціями, яка за своє кровно напрацьоване майно зазнала розкуркулення. А за іронією долі саме до тих активістів-більшовиків, які займалися розкуркуленням і належав батько автора – Данило Низовий. Оця амбівалентність образу батька з одного боку як рідної людини, а з іншого - як представника нелюдської системи, що завдала кривди усій його родині, та й українству взагалі, простежується у багатьох і прозових, і поетичних творах письменника. З тексту ми дізнаємося багато подробиць про перенесені ним жахиття війни, окупації, радянського звільнення, воєнного і повоєнного голодного і холодного дитинства, про ранне сирітство, бабусине виховання, взаємини з однолітками, шкільні реалії, отримаємо яскраві портрети-характери односельців, змальовані юначі спроби самостійного заробітку у колгоспі, на комсомольських будовах в Сибіру і Казахстану, службу в армії. І все це описано з подробицями щодо змальовання помешкань, у яких доводилося жити, одягу, який мав можливість носити і харчів, якими підтримував своє існування.

У третьому творі автор оповідає про своє літературне становлення, про знайомство з Петром Скунцем, який став хрещеним батьком Низового щодо його шляху у літературу, оскільки запримітив талант у солдата-строковика і допоміг йому видати його першу збірку. З дотепністю і гумором, і в той же час майже з бухгалтерською точністю розповідає Низовий про свій перший гонорар, який він як автор-початківець, отримав за свою першу збірку, і скільки всього він міг придбати на нього (одяг, взуття, харч, квитки на дорогу).

А далі – вступ на факультет журналістики Львівського університету ім.Франка і входження у коло львівської творчої патріотичної еліти. Як писав сам Низовий: *«У місті Лева й до сьогодні маю багато друзів-літераторів. Це, перш за все, сліпий з дитинства поет Микола Красюк, дуже любий моєму серцю Роман Качурівський, іще три Романи – Іванчук, Лубківський та Кудлик, Іван Гуцук, Марія Барандій, Любов Горбенко (до речі, родом з Лисичанська), Володимир Каліка, Микола Петренко. Не випали з моєї пам'яті покійні вже Ростислав Братунь, Андрій Волоцук, Володимир Лучук. Згадуються й ті, з ким мене познайомила онука Івана Франка Віра Петрівна: Ігор Калинець, Дмитро Герасимчук, Ірина Стасів-Калинець... Залишилось у пам'ятку й гостювання в сім'ях Ірини Вільде (з її невісткою Антоніною я вчився на одному курсі та в одній групі), Володимира Лучука та Оксани Сенатович. У Львові ж започаткувалася моя багаторічна дружба з Анатолієм Тараном Добрі стосунки зав'язалися і з Григорієм Донцем, Володимиром П'яновим, Богданом Горинем, Миколою Вінграновським...»* [12, с.10-11].

Для дослідників життєвого і творчого шляху багатьох видатних постатей української культури цінним первинним джерелом можуть послужити детальні і образні описи-замальовки Низового своїх зустрічей з Василем Стусом, Григорем Тютюнником, та іншими, з якими його зводила письменницька діяльність. Ось як він пише про Василя Стуса: *«Найяскравішою постаттю серед молодих «геніїв» був, звичайно ж, Василь Стус, посланець шахтарського Донецька. І не тому, що вирізнявся досить високим зростом чи худорлявим, наче вирізьбленим з дикого каменю, обличчям. Привертали увагу його спокійні рухи, зваженість поведінки, розсудливість і впевненість у собі, якість зверхне, але не образливе, ставлення до своїх молодших, менш досвідчених колег. Ні, він не повчав, не нав'язував своїх думок і переконань, не хизувався своїми різнобічними знаннями – він переконливо говорив те, що знав і в що доконечно увірував, обстоював свої позиції, своє бачення світу. Мені це імпонувало, тож я з глибокою повагою прислухався до Василевих слів і трохи соромився за своє невігластво. Справді, Василь Стус був для мене неабияким авторитетом»* [12, с.9-10]. І хоч спогад про В.Стуса не є дуже об'ємним – всього дві сторінки, все ж для дослідника кожна подібна згадка є неабиякою знахідкою.

Постаті свого багатолітнього друга Григорія Чубая І.Низовий присвячує значно більше сторінок у своїй книзі – вісім [12,с.15-22], на яких з гумором і дотепністю, а згодом з сумом і жалем переповідає реалії та психологічну атмосферу їхнього побуту на Вищих літературних курсах у Москві, сімейні негаразди Григорія та багато іншого. Змальовуючи середовище свого буття та героїв своїх спогадів, автор, у більшості випадків, колоритними мазками дає інформацію про зовнішність персонажа, про екстер'єр та інтер'єр приміщення, де відбувається подія, про те, що їли, пили, тощо.

Іван Низовий прожив 69 років, помер у 2011 році від важкої онкологічної хвороби, похований на одному з луганських цвинтарів на території, яка зараз знаходиться під контролем сепаратистської псевдореспубліки «ЛНР». Його дружина і донька, рятуючись від переслідувань, дислокацією свого вимушеного переселення обрали Львівщину, як край, який найбільше, поряд зі своєю рідною Сумщиною, любив їхній чоловік і батько. Завдяки старанням Л.Низової і громадсько-культурних активістів у м.Городку (де поселилися Низові), у Львові та у м.Судова Вишня впродовж осені 2014 та 2015 рр. було проведено декілька літературних вечорів пам'яті І.Низового, завдяки яким деяке коло наших земляків вже познайомилися з творчістю цього митця [3, с.1]. Ще до переселення, відразу по смерті батька, Леся Низова взялася за упорядкування його творчої спадщини і самотужки підготувала 5-томне видання (кожен том має обсяг понад 800 сторінок), яке потребує тільки коштів на оплату поліграфічних витрат. Властиво 4-й том під назвою «Мені давно не все одно» вміщує понад 20 рубрик, у яких погруповано публіцистичні і прозові твори, та проаналізовані вище спогади.

Загальну назву п'яти томнику - «Бути народом», дала епохальна для подальшої долі І.Низового смілива громадсько-політична стаття у луганській газеті «Молодогвардієць» від 23 січня 1988 року, у якій автор вперше на повний голос заявив про утиски української мови на Донбасі, і окреслив найважливіші проблеми і завдання, виконання яких мало б зберегти українську присутність у тому краю [10, с.3].

Епохальна, оскільки після неї активна громадська діяльність і патріотична українська позиція автора була одним з факторів, який сприяв підтриманню проукраїнських настроїв у значній частини тамтешнього люду, що і дало позитивний результат на Всеукраїнському референдумі 1991 року. Епохальна ще і тому, що після неї почалися приховані і відкриті нападки на автора з боку проросійсько налаштованих осіб. На те, що відбувалося потім у часи незалежної України, коли Схід України був відданий на відкуп місцевим чиновникам, Іван Низовий і коло його однодумців з «Просвіти» та інших громадських організацій без фінансової і ідеологічної підтримки з центру, з Києва, на місцевих владних рівнях вплинути не могли. Тому і сталося там те, що сталося. Однак приклад Івана Низового і його однодумців – патріотів української ідеї на Слобожанщині та Донбасі (Володимира Просіна, Олександра Стешенка, Василя Леоненка, Сергія Зятева, Надії Кошель, Романа Рибнікова та інших) показує, що та частина України, є таки українською, хоч і дуже поруйнованою радянським та новітнім проросійським тоталітаризмом, і таки сучасна боротьба за неї є доцільною і необхідною.

Література

1. Болонська Л. Іван Низовий: «Я зробив багато і зроблю йще...» [Текст] / Л.Болонська // Вечерний город. – Луганск. – 2010. – № 2. – С.6.
2. Винничук Ю. Подзвін по динозаврах [Текст] / Юрій Винничук // Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/42921>. - 23.10.2015.
3. Виноградська Г. Український Донбас: Вечір пам'яті Івана Низового (26.04.2015, Львів) Г.Виноградська // Режим доступу: <http://mausterni.com/publication.php?id=110095>.
4. Іван Данилович Низовий [Текст] // Режим доступу: <http://www.ounb.sumy.ua/index.php?page=nz>.
5. Колесникова Л. Слово-символ як один з образних елементів поезії Івана Низового [Текст] / Л. Колесникова // Вісник ЛДПУ ім. Тараса Шевченка. – 2000. – № 9 (29). – С. 190-193.
6. Неживий О. Поет праці [Текст] / О.Неживий // Ракурс-плюс. – 2007. – № 1. – С. 7.
7. Низовий Іван Данилович [Текст] // Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Низовий_Іван_Данилович.
8. Низовий Іван // Режим доступу: <http://mausterni.com/user.php?id=5537>.
9. Низовий І. А Маркієвка - як маківка: до історії роду-родини і рідного села. Спогади, вірші. [Текст] / Іван Низовий. – Луганськ, СПД Резніков В.С., 2011. – 160с.
10. Низовий І. Бути народом! [Текст] / Іван Низовий // Молодогвардієць. – № 10 (4755). - 23 січня 1988.- С.3
11. Низовий Іван [Текст] // Жайвори над Луганищиною : Літературні портрети членів Луганської обласної організації Національної спілки письменників України: в 2 ч. – Луганськ: Світлиця, 2004. – Ч. 1. – С. 197 -210.
12. Низовий І. Зустрічі без прощань: Літературні спогади. [Текст] / Іван Низовий. – Луганськ: «Луга-принт», 2003. – 84 с.
13. Низовий І. Мене ж сам Бог охороня / Іван Низовий // Цим дорожу – СПД Резніков В.С., 2011. – 352 с. – С.283 - 343.
14. Низовий Іван Данилович // Письменники Луганищини: бібліографічний словник / Упоряд. та авт. передм. О. І. Неживий. – Луганськ : Шлях, 2000. – С. 16-17.
15. Низовий Іван Данилович [Текст] // Письменники Радянської України 1917-1987: бібліографічний довідник. – К.: Рад. письменник, 1988. – С. 436.
16. Терновська Т. П. Власні назви в поезії Івана Низового [Текст] / Т. П. Терновська // Сучасний ономастичний простір Луганищини. – 2008. – С.181-185.
17. Чорняк Г. Жити у лігві ворога і не скоритися [Текст] / Галина Чорняк // Народна думка. Часопис Городощини. - 2014. - № 45 (1948). – С.8-9.

**ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ДЕСКРИПТОРИ
В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «БЕРЕСТЕЧКО»**

Ганна Віват,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства та лінгводидактики
Одеської національної академії харчових технологій

Ольга Гриньків,

викладач кафедри українознавства та лінгводидактики
Одеської національної академії харчових технологій

Роботу присвячено дослідженню власних назв як змістово-композиційних чинників поетичного тексту. Йдеться, зокрема, про пізнавально-когнітивну функцію онімів у романі «Берестечко» Ліни Костенко.

Ключові слова: власні назви, топонім, антропонім, семантичний вузол.

This work focuses on the study of proper name as contents and compositional factors at poetry texts. The paper investigates studying and cognitivng function of onims at the novel «Berestechko» by Lina Kostenko.

Key words: proper name, toponym, antroponym, semantic slot.

Онтологічні та гносеологічні властивості власних назв, оскільки їх відносять до сильних позицій тексту [1, с. 95], неодноразово були предметом наукових студій прикладного мовознавства, лінгвопоетики, ономастики, порівняльного літературознавства та інших наукових напрямів філології. В результаті таких досліджень зроблено висновок про власні назви як дескриптори, які є носіями значущої інформації, «специфічними видами згорнутих національно-культурних текстів, що зберігають у своїй семантичній пам'яті культурно-історичні сюжети, вписані у сучасну суспільну свідомість» [9, с. 1], тобто виконують роль носіїв суми фонових знань [2, с. 215]. Власні назви у творчості Ліни Костенко досліджували Ю. Карпенко ([3]), М. Мельник ([6]), В. Мельничайко ([7]), Л. Петрова ([8]), однак їхні дослідження не зачіпають проблем, висвітлених авторами цієї праці. Метою, яку поставили перед собою автори статті, є дослідження змістово-композиційних чинників, інформативної значущості й емотивного характеру власних назв у романі «Берестечко» Ліни Костенко та особливостей їхнього оприявлення в поетичному тексті. У романі «Берестечко» Ліни Костенко простежуються дві основні онімічні групи – топоніми й антропоніми. У художній літературі топоніми й антропоніми здебільшого несуть глибинне смислове навантаження, спрямовують думку реципієнта в певне русло, виказують авторське ставлення до зображуваного, формують конотативну зарядженість текстів [1, с. 96]. Так, топонім *Берестечко* авторка роману від імені свого героя ідентифікує з поняттям *поразка*, відсилаючи читача до сумнозвісної події, гіркої поразки війська запорозького під Берестечком 1651 року. Ліричний герой роману, від імені якого ведеться розповідь, розглядає цю поразку не лише як особисту трагедію, але й як величезне горе всього українського народу, остаточне його уярмлення іншими державами. Образно порівнюючи свій вільний народ із волом, ліричний герой роману передрікає йому долю робочої худоби на теренах інших держав у разі невідновлення своєї військової сили українським козацтвом: «*Оце і все. Ця галич над містечком. / Народі вільний, аж тепер ти – віл. / Моя поразка зветься Берестечком. / На Київ наступає Радзивілл*» [4]. Антропонім *Радзивілл* вказує на конкретну історичну особу, яка загрожує безпеці рідного краю ліричного героя. Таке ж семантичне навантаження несуть топоніми *Річ Посполита*, *Литва*... Вони, об'єднані одним семантичним вузлом: вказують на безпосередню загрозу, що нависла над Україною від сусідніх держав: «*Куди не поткнешся – один ярем. / І кожен тягне тебе, душоуб, – / за руки – Річ Посполита з царем, / азіяти – за п'яти, Литва – за чуб*» [4]. Перелічування топонімів під час віртуальної подорожі ліричного персонажа теренами України вказує на його роздуми про етимологію назв тих поселень, які наголошують на характерних рисах людей, що мешкають у них: «*Поля й поля. Півонія і півень. / Дрімайлівка, Нехаївка, Сватки*» [4]. Відчутним є бажання ліричного героя бачити інші назви українських населених пунктів, які були б співзвучні з протилежними настроями їхніх мешканців, і, вибудовуючи іншу композицію твору, вказували б на бажання українців боротися й перемагати, на вміння відстоювати честь свого роду й народу, на непримиренну позицію щодо свого буття у цьому світі: «*А де ж мої Немиринці і Гнівань, / Велике Дрюкове, Драчі!, Шабельники?! / Мій Лютіж, мій Перечим і Суцани...*» [4]. Великий осуд головного персонажа відчутно при перелічуванні групи топонімів, зв'язаних семантичним вузлом умиротворення та безплідних каяттів, оскільки ті почуття не на часі: «*Копичинці, Зозулинці, Тальне, / Попасне, Очеретяне, Гречане, / Затишне, Бурякове і Хмільне! / Прилуки, Луки, Липи, Липовеньки. / Лелеківки, Березівки, Стави. / Дубовий Гай, Гильці, Берестовеньки. / Великі Бубни – що ж задубли ви?!*» [4]. Велика зневага відчувається у ставленні головного героя роману до тих чоловіків, які сховалися від війни і намагаються відсидітися по теплих закутках, запічках, закапелках при бабських спідницях. Всю гаму його почуттів передано за допомогою такого топонімічного ряду: «*Он Димер – все димарики й домарики. / Сховалися, либонь, під хвартухи / Мар'янівкам, Мотронівкам, Варварівкам / Іваньки, Андруші і Явтухи*» [4].

Через тих «домариків», що сповідують життєву стратегію типу «моя хата скраю», на слушну думку головного героя роману, Україна й перетворилася з квітучого на пропачий край, змальований за допомогою

топонімів, сплетених у відповідний семантичний вузол: «Велика Глуша, Жаботин і Гадач. / Тишки. Почали. Вовковиї. Стрий. / Куди не глянеш – Гайворон і Галич. / Чорнобиль, Чорнобай і Чорторий» [4].

Наступна група топонімів вказує на чужинське походження мешканців, що заснували поселення на українській землі й почувуються на ній господарями, нехтуючи правилами співжиття й припиняючи права корінного населення: «А оніно – Халча, Шандра, Кандиби, / Келеберда, Калга, Темрюк, Ташлик. / Оце ваш слід, прибуду і задиби, / отой татарський клекіт – Казарлик. / Бербері. Печеніги. Карачайці. / Підляшки. Году-Турка. Москалі»[4].

Тяжкий докір за зневіру й відчай, за приривчання й терпіння, простежується в наступній низці топонімів, що просякнута великим болем за долю нездалого до боротьби, недоугого на спротив народу: «Відчалась. Втомилась. Приривчалась. / Чунгул. Пекельне – на своїй землі!»[4].

Критичні нотки звучать і в перелічуванні групи топоніми, що вказують на бездіяльні сподівання, на даремні надії на те, що все саме собою утрясється, на пустопорожню балакучість (балакливість) багатьох індивідів. Такі риси характеру та стиль поведінки призводять до халепи й великого сорому (стиду), впевнений ліричний персонаж твору: «О Дар-Надія! Ждани та Бояни. / Ірклієв. Млієв. Злобин веремій. / Великий Стидин. Халеп'я. Холон'є! / Ліпляє братолюбних Балаклій»[4].

Велику руїну на місці квітучої України змальовує авторка роману за допомогою лише називних речень, переданих через топоніми відповідного семантичного вузла: «А он і Київ. Подивись – та пильно. / Моя Вкраїно, ти це чи не ти? / Скрізь Лиховки, Недогарки, Топильно, / Погарщина і Рубані Мости. / Зарубинці. Попільня. Попелюхи. / Попонне. Погорільці. Гробове»[4].

Кінця-краю не видно запустінню й опустошенню, що настає після розорень та руїн, означених такою топонімічною групою: «Нежиловичі. Несолонь. Свинюхи. / Кальне, Грузьке, Холодне і Криве! / Бориничі. Дуліби. Гориславичі. / Яриловичі. Княжичі. Пеньки. / Старі Червища і Нові Безрадиці, / Нові Голгочі та Чотирбоки!»[4].

Запопадливість, черезмірна чемність, терплячість, богобоязність, миролюбність, відкритість, щирість і щедрість не є на часі в описуваній ситуації. Саме такі визначальні риси українського характеру через топонімічний ряд підкреслює Ліна Костенко у романі – «Спасибівка. Терпилівка. Адами. / Звенигород. Гостомель. Хотимир...» – і вказує на негативні результати, отримані від тих добродійних рис, притаманних українському менталітету, закликаючи до боротьби за волю, до самостійності, самовизначеності за допомогою інших топонімів: «Мала Глумча з Веселими Тернами / І П'ятихатки між Семимогил. / Усім вітрам відкритий на Роздолі, / На Кусоньки подертий у ярмі – / Великий край Неданової Волі! / Хто ж волю дасть, як не взяли самі?»[4].

Цікаву групу індивідів, яка позитивно характеризує козацтво в цілому, акумулює в собі антропонім *Мамай*. Цим збірним образом козаків-пасіонаріїв називає авторка скаліченого зброяра, що як козак-характерник невідомо звідки взявся біля поверженого гетьмана і допомагає йому прийти до тям та зібратися з силами для порятунку України, для нових звершень і перемог.

Невипадковим є й антропонім *Тризна* в цьому творі. Він вказує на безмежний відчай і підкреслює глибину трагедії козацтва після поразки під Берестечком, а з ним і всієї України, оскільки тризно ще з дохристиянських часів називали поминальний обряд: «І що не день – не вісті, а трутизна. / Дзвін бамбіляє десь в монастирі. / Поклони б'є у Лаврі Йосип Тризна, / і з гніву плачуть сиві кобзарі»[4].

На негативному впливі єднання з московитами наголошує авторка твору, залучаючи до образного змалювання трагедії України топоніми й антропоніми, що пов'язані з сусідньою державою та її історичними постаттями: «Бує Київ стольний. Русь була святою. / А московити – Русь уже не та. / У них і князя звали Калитою, – / така страшна захланна калита! / Дрімучий світ. Ні слова, ні науки. / Все зазрєбує, нарване, хмільне. / Орел – двоглавий. Юрій – довгорукий. / Хай Україну чаща ця мине»[4].

Для вагомішого семантичного навантаження авторка роману подекуди використовує фонічну співзвучність слів з топонімами чи антропонімами. Ці омофони та омографи, підкреслюють і значеннєву їхню спорідненість типу *сорочка – Сорочинці; Берестечко – берестове; Чигирин – з чагарин; Гайворон – гайвороння* або такі: «Хмельій Хмельницький! Де ж твої клейноди?» чи такі: «Козак Небаба, ох, таки ж не баба! / Якби під ним не встрілили коня, / хіба б поліг від рук якогось драба / козак Небаба, вітрові рідня!»[3].

Попри величезну кількість власних назв (топонімів, антропонімів, теогімів), центральним образом роману все ж є топонім *Україна*: «Вночі скриплять вози. Переселенці ідуть / Світ за очі, покидавши своє, / шукати Україну в Україні» [4].

Несхитна віра в віднайдення себе в собі звучить у цих рядках. На ідейному рівні вони перегукуються з віршами Василя Стуса «Остання сповідь Северина Наливайка»: «В суцільних ворогах пройшли роки-рої, / Руїна захлинається руїною. / Ми на Вкраїні хворі Україною, / На Україні в пошуках її»[10].

Тут простежується заповітне бажання ліричного героя – об'єднання народу на ґрунті українськості задля спільної справи: перемоги України в кривавій борні з поневолювачами. Для цього поет устами ліричного героя закликає українців перш за все віднайти Україну в собі, відкинувши всі чвари й непорозуміння. Символом воле тут виступає «вогненний» топонім *Стожари*: «Забудьмо все у цю священну мить. / Забудьмо наші розбрати і чвари. / Я вас веду – і воля нам горить, / Вона горить нам вічно, як Стожари»[10].

У романі Ліни Костенко також, попри всю трагедійність становища, простежується віра в українську ментальну волелюбність і працьовитість, яка й зможе врятувати Україну: «Десь має ж бути, десь вона та е! / Своя. Свобіда ще не занапащена. / Де вже не владен лях ані Аллах. / Дністро і Бує, Поділля і Брацлавщина / Самі себе вивозять на волах»[4].

За допомогою ряду топонімів і теоніма *Аллах* авторка також, наголошує на важливості проблеми української самоідентичності й самовизначеності наароду задля звільнення від ярма і вселяє віру в можливість того звільнення.

Деякі власні назви в художньому творі виконують лише номінативну функцію, не акумулюючи в собі жодних додаткових значень, однак у більшості поетичних текстів топоніми й антропоніми «є важливим компонентом тексту й одним зі способів номінації художнього образу, оскільки створюють каркас до дії, сюжету, виступають як текстотворчий фактор»[5, с. 92].

Висновки. Отже, власні назви в романі «Берестечко» Ліни Костенко є змістово-композиційними чинниками та оприявнюють когнітивну зарядженість тексту в історичному контексті. У романі названо імена конкретних і вигаданих осіб, назви справжніх і придуманих поселень, що відповідали описуваній ситуації й служили текстотворчим сегментом. І все ж наскрізним образом роману є *Україна*. Цей топонім зустрічається найчастіше в «топонімічних роздумах» ліричного персонажа твору. Ю. Карпенко, підрахувавши кількість ужитків кожної власної назви в романі, щодо цього образу слушно зауважив: «Панує серед топонімів, як і взагалі серед власних назв, **Україна**. Вище неї тільки Бог (38 ужитків). Україна в романі – і місце дії, і Батьківщина, і найвищий, найдорожчий символ»[3]. Із таким твердженням дослідника неможливо не погодитися.

Література

1. Віват Г. І. *З роси, з води і з кетяга калини... Поезія Ігоря Калинця: монографія [Текст] / Ганна Віват – Одеса: ВМВ, 2012. – 192 с.*
2. Віват Г. І. *Семантика художніх символів у поетичному просторі Василя Стуса: монографія [Текст] / Ганна Віват – Одеса: Апрель, 2014. – 264 с.*
3. Карпенко Ю. О. *Про онімію роману Ліни Костенко «Берестечко» [Текст] / Юрій Карпенко – Режим доступу: dspace.opi.edu.ua.*
4. Костенко Л. В. *Берестечко [Текст] / Ліна Костенко – Режим доступу: www.ukrclassic.com.ua.*
5. Кочан І. М. *Лінгвістичний аналіз тексту. / Ірина Кочан – К.: Знання, 2008. – 423 с.*
6. Мельник М. Р. *Власні назви в осмисленні світу поетом: «Дума про братів Неазовських» Ліни Костенко [Текст] / М. Р. Мельник. – Режим доступу: karpenko.in.ua.*
7. Мельничайко В. Я. *Власні назви у романі Ліни Костенко «Берестечко» [Текст] / Володимир Мельничайко // Наукові записки. Серія: Літературознавство / За ред. проф. М.Ткачука – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – Вип. 31 – С. 13-25.*
8. Петрова Л. П. *Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «укр. мова» [Текст] / Л. П. Петрова – Х.: 2003. – 19 с.*
9. Співак С. М. *Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії: комунікативно-когнітивний підхід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «германські мови» [Текст] / С.М. Співак – К.: 2004. – 20 с.*
10. Стус В. С. *Остання сповідь Северина Наливайка. [Текст] / Василь Стус. Укр. слово. Хрестоматія укр. л-ри та л-рної критики ХХ ст. Т. 3. – К.: Рось, 1994. – С. 339.*

УДК: 81'373.21-021.191

ТОПОНІМНА МІСТИФІКАЦІЯ – ЯЛІВЕЦЬ ТАРАСА ПРОХАСЬКА

Марія Доценко,

аспірант кафедри української філології і культури
Донецького національного університету (м. Вінниця)

З'ясовано вплив постмодерністських мотивів на контекстну семантику і поетику літературного топоніма Ялівець. Доведено використання прийому містифікації, спираючись на семантико-стилістичну структуру оніма. |

Ключові слова: ім'я-образ, контекст, літературний топонім, містифікація, постмодернізм, поетонім, поетика, семантика, структура.

In the article was found the influence of postmodern motifs on contextual semantics and poetics of a literary place name Yalivets. Is proved using the method mystification, based on semantic and stylistic structure of the onym.

Key-words: name-image, context, literary place name, mystification, postmodernism, poetonym, poetics, semantics, structure.

Кожна власна назва у художньому тексті функціонує як ім'я-образ: має певну семантико-стилістичну структуру, сформовану контекстом твору. Елла Кравченко, спираючись на теоретичну школу В. М. Калінкіна [1], у своїх наукових розвідках приділяє велику увагу зв'язку поетоніма з апелятивною та онімною лексикою, вивченню ігрових прийомів, що ускладнюють звукосмислову структуру поетоніма. Використання цієї методології дало можливість довести здатність поетоніма до безкінечного змістового насичення і невичерпності семантики імені в художньому творі [2, с. 42 – 58]. У даному дослідженні нами здійснена спроба виявити кореляцію між цією здатністю поетоніма і загальним змістом та тенденціями культурно-історичної епохи постмодернізму. Матеріалом для

теоретичних узагальнень обрано роман представника групи Станіславський феномен Тараса Прохаська з оглядом на цікавість і недослідженість у руслі ономастики усього творчого доробку письменника і цього роману зокрема.

Письменник-постмодерніст демонструє читачеві художнє переосмислення реальності. Підходячи до аналізу сегменту топонімного простору роману, варто звернути увагу на розуміння Тарасом Прохаськом поняття «місце»: *«Колись Франц казав Себастьянові, що на світі є речі набагато важливіші від того, що називається долею. Франц мав на увазі передовсім місце. Є місце – є історія (якщо ж снується історія, значить, мусить бути відповідне місце). Знайти місце – започаткувати історію. Придумати місце – знайти сюжет. А сюжети, зрештою, теж важливіші, ніж долі. Є місця, в яких неможливо вже нічого розказати, а іноді варто заговорити самими назвами у правильній послідовності, щоб назавжди оволодіти найцікавішою історією, яка триматиме сильніше, ніж біографія. Топоніміка задатна запровадити у блуд, але нею можна цілком обійтися»*. Більш конкретно авторський погляд прояснює наступний контекст: *«Якщо **місця справді є найсправжнішими сюжетами**, то кульмінацією Ялівця як міста були, безумовно, часи, коли міським архітектором стала Анна – донька Франциска»*. Можна припустити, що Прохасько обігрує одну з дефініцій терміну сюжет – тема або об'єкт зображення (у живописі, музичному творі і т. д.) – наголошуючи на тому, що місто – це продукт, результат вигадки, фантазії: *«Дітям мультиплікаторів, які ні на крок не відходять від тата, стати архітектором неважко. Особливо у **місті, яке придумав тато**»; «Він знайшов собі **Ялівець, вигаданий Францом**»; «Ялівець з'явився двадцять п'ять років перед тим. **Це місце вигадав Франциск, якого частіше називали Францом**». Це можна вважати попередженням, натяком на «несправжність» міста.*

Повертаючись до розгляду авторського використання категорії сюжет, необхідно звернути увагу на ще одну рівноправну трактовку цього поняття: у максимально загальному вигляді сюжет – це свого роду базова схема твору, яка включає послідовність дій, що у творі відбуваються, і сукупність в ньому відносин між персонажами. Звичайно сюжет включає в себе наступні елементи: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку і постпозицію; а також у деяких випадках пролог і епілог. Основною передумовою розгортання сюжету є час, причому як в історичному плані (історичний період дії твору), так і в фізичному (плин часу протягом твору). Використавши тематичний апелятив-додаток **початок** («Коли Франц навчив Анну читати і писати — довгий час він не хотів, щоб вона вміла, бо розумів, що Анна буде не писати, а записувати, і не читати, а перечитувати, а це здавалося Францові непотрібним — вона захотіла довідатися більше про **початок Ялівця**, про маму») Тарас Прохасько передає читачеві власне розуміння місця як дії, перебігу дій.

Підходячи до визначення контекстної семантики Ялівця (як об'єкта зображення), варто звернути увагу на апелятивні замісники поетоніма; у його структурі інтенсифікується сема 'домівка': *«Невдовзі випустили Себастьяна, і вони вернулися **додому разом**»; «Тим часом у **Ялівці** – тому **родинному місці**, куди слід було повести Анну – на неї чекали Непрості»*.

У романі старанно підкреслюється добра атмосфера, яка панує у місті: *«У Станіславі професор надивав Франца, і через кілька днів той побачив **місце, де почувся на місці – сродно і щасливо**. Через рік Франциск вернувся туди і почав будувати містечко»; «Франц знайшов **місце, яке робило подорожі необов'язковими**»; «Ялівець **став раєм** для письменників, журналістів, есеїстів, публіцистів і репортерів». На наш погляд, функціонування цих мікроконтекстів сприяє утворенню у палітрі структури поетоніма головної змістової ніші – семи 'утопія'.*

В основі кожного художнього твору автором закладається певна широка ідейна домінанта, яка обов'язково співвідноситься з напрямом і стилем, у якому твір виконаний. А вже елементи цієї домінанти здійснюють вплив на різні рівні художнього простору. У досліджуваному романі Тараса Прохаська на виділений нами сегмент (поетонім Ялівець) набуває з контексту семантики містифікованого топосу, як частини ігрової природи постмодерністського тексту.

Іпостась містифікації як умисного введення в оману реалізується численними прецедентами взаємодії поетоніма з апелятивом **модний**: *«Я знаю, що мама з'явилася вже тоді, коли **Ялівець став модним**. Таких курортів більше в світі не було»; «Я знаю, що перша Анна з'явилася вже тоді, коли **Ялівець став модним**»; «Найперша Анна з'явилася у Ялівці вже тоді, коли **місто ставало модним курортом**». Цей прийом постійного наголошення полягає у запевненні читача ХХІ століття, що місто Ялівець широко відоме, що воно певний час користувалося загальною увагою, успіхом, визнанням. Поруч з цим у художній простір введено надзвичайно великий об'єм реальних топонімів. У такий комплексний спосіб реалізується постмодерністське загравання автора з читачем, намагання зробити «неможливе» можливим.*

Штрихів до загального звучання неможливості додає мовна гра на рівні апелятивних замісників поетоніму Ялівець. Прикладом цього може слугувати авторське поетичне характеризування міста як **джинового курорту** (*«Пацієнтів на **джиновому курорті** стало ще більше»*). Письменник створює стилістичну фігуру оксюморона, поєднуючи в одному образі семи 'лікування', 'цілющі властивості' і 'шкідлива звичка'.

Таку незвичайність в образі поетоніма Ялівець посилює взаємодія з апелятивною лексемою **химерний**: *«А ще через п'ять років **Ялівець був найхимернішим і досить модним курортом Центральної Європи**»*. Але вважаю чи на ірреальність Ялівця як художнього топосу, варто зазначити, *химерний* – це не тільки *чудернацький* і тд., а також і синонім до понять *фантастичний, нездійсненний*. Такий прийом можна вважати «грою декодування» тексту, зорієнтованою на співтворчість читача.

Висновки. Таким чином, контекстна семантика поетоніму *Ялівець* полягає в поєднанні у структурі імені-образу характеристик міста як ідеально-утопічного, і в той же час – неможливого. Варто звернути увагу на чітку і досить широку вказівку реальних топонімів, поряд з якими поетонім також сприймається як реальний. Ці факти дають підставу номінувати *Ялівець* як поетонімну містифікацію: вигадку, витівку з метою заплутати, ввести читача в оману. Такий прийом можна вважати обумовленим стильовою специфікою постмодернізму. Зроблені висновки дають підстави для подальших досліджень впливу особливостей культурно-історичного фону на онімний простір художнього твору.

Література

1. Калинкин В. М. *Поэтика онима* / Валерий Михайлович Калинкин // Донецьк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
2. Кравченко Э. А. *Контекстная семантика и поэтика онима Лолита в романе В. Набокова «Лолита»* / Э Кравченко // Восточноукраинский лингвистический сборник. Вып. 12. – ОДонець, 2008. – С. 42 – 58.
3. Прохасько Т. *НепрОсті* / Тарас Прохасько // Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 140 с.

УДК 801.631.5 + 821.161.2

ПОЕТИКА ЕКСПРЕСІОНІЗМУ В ДИСКУРСИВНОМУ ПОЛІ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО МОДЕРНІЗМУ

Ірина Лис,

викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету

У статті розглядається проблема становлення експресіонізму як мистецького напрямку, з'ясовуються його філософське підґрунтя та історичні передумови виникнення; виокремлюються основні риси західноєвропейського інваріанта експресіонізму й обґрунтовуються перспективи вивчення генетико-типологічних особливостей його українського варіанта.

Ключові слова: експресіонізм, вираження, ірраціоналізм, деформація, естетика потворного.

In the article the problem of expressionism establishing as art movement is considered, its philosophical base and historical background of formation are revealed, the main features of West-European invariant of expressionism are singled out, the perspectives of genetic-typological study of its Ukrainian invariant are found.

Key words: expressionism, expression, irrationalism, deformation, aesthetics of deformity.

Питання про експресіонізм як модерністський напрям у мистецтві загалом, і в літературі зокрема, й у теоретичному, і в історико-літературному аспекті є складним і багатограним, тому відкриває перспективи для ґрунтовного дослідження цього феномена. На переконання німецького теоретика К. Едшміда, експресіонізм – явище наднаціональне, не лише особливе «завдання мистецтва», але й «вимога духу», «не програма стилю», а «питання душі», «проблема людства», тому він «існував у всі часи» [3, с. 333].

Експресіонізм сформувався як реакція на реалістичний тип творчості, який базувався на філософії позитивізму та емпіризму й акцентував увагу на вимозі об'єктивізму в мистецтві. Експресіоністи виступили проти міметичності й раціоналізму, а визначальною естетичною категорією обрали вираження (експресію). Для них важливим стає те, щоб мистецтво відображало свідомість людини, її внутрішні переживання та емоції.

Цілісне осмислення феномена експресіоністичного мистецтва також потребує врахування історичних обставин. Насамперед, експресіонізм нерозривно пов'язаний з передчуттям апокаліптичної катастрофи, зумовленої Першою світовою війною та подальшими революціями в Європі. У світогляді експресіоністів знайшла відгук проблема страждання, яка є провідною у філософсько-етичних творах Артура Шопенгауера. Страждання має космічний характер і є базою всіх природних форм життя. Його причина, за Шопенгауером, полягає у прив'язаності до життя, у «волі до життя», що за своєю суттю є ірраціональною, індивідуалістичною, суб'єктивною. У пошуках «нової людини» експресіоністи апелюють також до так званої «фундаментальної інтуїції» Шопенгауера, яка побудована винятково на інтуїтивному пізнанні та сприйманні світу людиною. Вона ж суголосна з міркуваннями французького мислителя-інтуїтивіста, одного із визначних представників «філософії життя» Анрі Бергсона (1859-1941). Для Бергсона інтуїція, індивідуальне переживання – це найвище знання, завдяки якому можна досягнути абсолютного пізнання світу. Естетичні пошуки в творчості багатьох експресіоністів визначив і психоаналіз віденського лікаря-психіатра Зигмунда Фрейда (1856-1939). За його загальновідомою концепцією людина – поєднання трьох елементів: природного «я», раціоналістичного «я» і морального «я» («Воно», «Я» і «Над-Я»). Людина є жертвою боротьби цієї тріади, і лише імпульси підсвідомості стимулюють її до діяльності, зокрема до художньої творчості. Доцільно згадати про вплив на світоглядні позиції експресіоністів аналітичної психології швейцарського науковця Густава Юнга (1875-1961). Досліджуючи таємниці людської підсвідомості, Юнг презентує душу як абсолютне «я» («своїсте ядро» або «замість»), яке не піддається раціональному осмисленню.

Щодо світоглядно-філософського підґрунтя українського експресіонізму слід зазначити, що схожим до Фрейдового було Франкове тлумачення психіки. Покликаючись на працю Макса Дессуара

«Подвійне Я» («Das Doppel-Ich»), І. Франко погоджувався, що психіка людини дворівнева: у ній є так звана «верхня свідомість» (те, що на рівні традиційного уявлення тлумачать як свідомість) і «нижня свідомість» (те, що міститься під свідомістю, «глибока верства психічного життя», що перебуває в тіні) [2, с. 323].

Хронологічні дані щодо етимології терміна «експресіонізм» дещо розмиті, але, без сумніву, дефініція поширилася після виставки Берлінського Сецесіону 1911 року, на якій група нових художників (Ж. Брак, К. Ван Донген, М. Вламінк, А. Дерен, Д. Дюфі, А. Марке, П. Пікассо, О. Фрієз) була представлена як експресіоністи.

Не менш яскраво і виразно заявив про себе літературний експресіонізм, який презентували численні журнали й авторські книжки, зокрема в Німеччині показовими були часописи «Буря» («Der Sturm») Вальдена, «Акція» («Die Aktion») Пфемферта, «Новий пафос» («Das neue Pathos») та інші; в Австрії – «Поклик» («Der Ruf») і «Бреннер» («Der Brenner»), у Польщі – «Zdrój». Важливою подією стала публікація у 1920 році антології експресіоністичного вірша «Сутінки людства», укладеної Куртом Пінтусом. Підзаголовок антології «симфонія новітньої поезії» спонукав дослідників провести паралель між структурою «Сутінок людства» і Дев'ятою симфонією Бетховена. На сторінках антології було надруковано вірші 23 найвизначніших поетів-експресіоністів, які досить гостро зобразили тотальне відчуження людини, руйнівний вплив цивілізації, механізації та урбанізації на мікрокосмос особистості, впровадивши тим самим бунтарські тенденції у поетичному мистецтві.

На відміну від малярства, експресіонізм у літературі був розділений на два крила – на ліве, політизоване, з яким пов'язують експресіоністичний акціонізм, і праве, що відстоювало свободу мистецтва від політичного впливу. Представники обох відгалужень бачили себе реформаторами, які повинні були показати людству небезпеку сучасного життя і непевність майбутнього.

Найяскравіше літературний експресіонізм виражений у ліриці, презентованій творчим доробком Георга Гайма, Георга Тракля, Готфріда Бенна, Франца Верфеля, Ернста Штадлера, Йоганнеса Роберта Бехера та інших. Вірші цих поетів відзначаються високою емоційністю, чуттєвим надривом, гротескністю образів, рефлексійністю, поєднанням протилежностей: пафосу й екстазу – з вульгарністю; мовчання – з ліричним криком. На рівні поезики з'являється схильність до виразної ритмізації і довгих дифірамбічних розмірів, а також тяжіння до прозаїзації мови. Щодо тематики, то вона є близькою до французького символізму, зокрема до творчості А. Рембо, П. Верлена і Ш. Бодлера. Це й вплинуло на формування певної системи мотивів експресіоністичного напрямку, домінантою якої стає мотив смерті із супровідними мотивами хвороб, божевілля, абсолютного спустошення. Особливої інтерпретації зазнають мотиви жіночого начала, щура, птаха, вивчення яких відкриває перспективи для подальших наукових досліджень. Найпоказовішим був німецький варіант експресіонізму, хоч паралельно він розвивався і в мистецтві інших європейських країн – Чехії, Польщі, Болгарії, Росії, Румунії, Угорщині. Маючи суспільно-історичні та світоглядно-психологічні передумови, синтезуючи різні національні традиції та особливості художньої свідомості, експресіонізм як спосіб образного вираження став вищим міжнародним.

В Україні важливі елементи експресіоністичної естетики проявилися вже наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. в новелістиці Василя Стефаника. На формування оригінального стилю В. Стефаника вплинуло його навчання у Краківському університеті та знайомство з письменниками «Молодої Польщі» – С. Пшибишевським, К. Тетмасром, Я. Каспровичем, С. Виспянським, В. Орканом.

Домінантою новел В. Стефаника є «гола душа» людини, яка була епіцентром експресіоністичного світогляду. Скупість слова, зосередженість на головному, а також психологічна структура душі новеліста у симбіозі породили його відомий «камінний стиль».

Досліджуючи творчий доробок І. Франка, Р. Голод простежує ознаки, характерні для творчості експресіоністів. Це і глибока емоційність («На роботі»), і образ крику, який ніхто не чує («Навернений грішник»), і описи кошмарних снів та фантазмагоричних видінь героїв («Перехресні стежки»). Науковець зазначає, що «в поетичних творах І. Франка і в його прозі міститься чимало доказів практичного втілення в художній творчості теоретичних постулатів ідейно-естетичної концепції письменника, близьких до положень експресіоністичної доктрини» [1, с. 258].

Виразні експресіоністичні тенденції простежуються у творах О. Турянського, М. Яцкова, О. Довженка, М. Куліша, В. Винниченка, М. Хвильового, В. Поліщука, Я. Савченка, І. Дніпровського, М. Бажана, П. Тичини, Т. Осьмачки. Найяскравішою серед поетів даного спрямування є творчість Т. Осьмачки (збірки «Круча», «Скитські вогні», «Клекіт»).

Заслуговує на увагу українська драматургія, представлена В. Винниченком («Пророк», «Дисгармонія», «Базар») та М. Кулішем («Маклена Граса», «Народний Малахій», «Патетична соната»).

Поширенню ідейно-естетичних постулатів експресіонізму на українському ґрунті сприяли періодичні видання футуристів – «Семафор у майбутнє», «Катафалк мистецтва» (1922), «Бумеранг» (1927), «Нова генерація» (1927-1930), які знайомили своїх читачів з усіма закордонними мистецькими новинами. Цікавою сторінкою театрального простору в Україні були новаторські пошуки режисера Леся Курбаса. Навчаючись у Відні, він був добре обізнаний з новітніми модерністичними течіями. Його захоплювали ідеї театриків німецького експресіонізму В. Воррінгера, В. Кандінського та К. Едшміда. Певні естетичні засади експресіонізму втілював у національному кінематографі О. Довженко, який також черпав знання авангардного мистецтва за кордоном і прагнув «європеїзувати» наше кіно («Звенигора» (1928), «Арсенал» (1929), «Земля» (1930)).

Щодо українського національного варіанта експресіоністичного мистецтва більшість літературознавців одностайно підкреслюють його слабку ідейно-естетичну обґрунтованість, його строкатість і неоформленість у самостійну стильову одиницю. Однак ця теза видається принаймні

контroversійною. Ілюзія відсутності експресіонізму як самостійної, самоцінної та самодостатньої одиниці національного літературного процесу викликана не так реальним станом речей, як недостатньою глибиною вивчення цього питання, зумовленою відомими ідеологічними чи навіть політичними табу недалекого минулого. Нині ж навіть побіжне знайомство з літературно-критичними працями І. Франка чи художніми творами В. Стефаника незаперечно доводять: український експресіонізм – закономірне, не випадкове, самобутнє й оригінальне явище в дискурсі світового літературного процесу першої половини ХХ століття. На відміну від західноєвропейського, який культивував проблеми особистості, український експресіонізм зумів спроектувати національні проблеми у русло загальнолюдських. Трансформуючи досвід німецького експресіонізму через національне світосприйняття, застосовуючи народно-поетичну традицію та фольклор, український варіант на пряму, безперечно, став важливим етапом розвитку національного модернізму.

Література

1. Голод Р. Іван Франко та літературні напрями кінця ХІХ – початку ХХ століття [Текст] / Р. Голод. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2005. – 281 с.
2. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство: посібник [Текст] / Н. Зборовська. – Київ: Академвидав, 2003. – 390 с.
3. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі [Текст] / Р. Мовчан. – Київ: Стилюс, 2008. – 544 с.

УДК 930.85 (477)

ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.: НОВІ ПОШУКИ В МИСТЕЦТВІ

Наталя Литвин,

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету

Висвітлено ставлення влади до мистецтва в цілому, розкрито нові стилі і пошуки в поезії, літературі, архітектурі, кіномистецтві.

Ключові слова: «шістдесятництво», поетичне кіно, монументально-декоративне мистецтво.

It is revealed the government's attitude to the arts in general in these years, new styles and disclosed in searches of poetry, literature, architecture and cinema.

Keywords: «Sixties» poetic cinema, monumental and decorative art.

Актуальність. Українське мистецтво другої половини ХХ століття цікаве й різноманітне. Про це свідчать художні досягнення в різних видах мистецтв, які отримали світове визнання в 1960-1970-ті роки, а також 1980-1990-ті насичені значущими подіями. У ці роки відбулося: 1) нове осмислення національних джерел, витоків українського мистецтва; 2) повернення «забутих імен», створення панорами українського мистецтва; 3) активне освоєння міжнародної культурної спадщини.

Водночас в українському мистецтві другої половини ХХ століття були великі проблеми і протиріччя, які ускладнювали його нормальний розвиток. Навіть в часи «відлиги» 1960-х років українське мистецтво, як і колись, залишалося «прикладним», таким, яке обслуговувало радянську партійну ідеологію. Але, незважаючи на це, з'являлися й високохудожні твори в різних галузях культури.

Українська література другої половини ХХ століття розвивалася досить драматично й неоднозначно. Основними тенденціями її розвитку можна вважати: 1) Протистояння «соціалістичному реалізму», який призводив до одноманітності літератури аж до 1980-х років; 2) Різноманіття тем і мотивів, обумовлених об'єктивними законами розвитку культури. На мистецькій арені з'явилося покоління шістдесятників, тісно пов'язаних із російськими митцями. Незважаючи на ідеологічні рамки, поставлені українському мистецтву в 1950-1970-ті роки, великі художні відкриття О. Довженка, М. Стельмаха, М. Рильського, О. Гончара, Г. Тютюнника були відзначені Ленінськими та Шевченківськими преміями. Актуальними стали теми космічної, всепланетної причетності (І. Драч, В. Симоненко), апокаліптичності (М. Вінграновський). Словесне мистецтво, так само, як інші види мистецтва, захищали від будь-якого насильства, нав'язування ідей. Лише на початку 1980-х років в українську літературу повернулися вигнані, змушені мовчати поети і прозаїки, наприклад, Василь Мисик (1907-1983), який був помилково арештований як «ворог народу». У 1970-ті роки почався новий наступ на мистецтво й літературу. Але, незважаючи на це, вийшли друком твори Д. Павличка, Л. Костенко, В. Земляка, П. Загребельного, Г. Тютюнника. Новим кроком в українській прозі став роман Г. Тютюнника «Вир», у якому життя села подано у вигляді філософсько-узагальноної моделі. Слідом за Тютюнником ціла плеяда молодих прозаїків узаконювала право на самобутність української прози, далекої від обов'язкового оптимізму в зображенні «людини праці». Так, в епічній трилогії А. Дімарова «І будуть люди» сільське свято є уособленням традиційної могутньої сільської моралі, що здатна протистояти духовній розгубленості [1, с.251]. Особлива роль у становленні української літератури цього періоду належить Олесю Гончару (1918—1995). Саме він у 1993 році отримав звання «Інтелектуал світу», саме йому випало нелегке завдання: об'єднати в єдине ціле, в єдиний культурний блок українську літературу в другій половині

XX століття. Так само, як свого часу Ремарк і Хемінгуей, О. Гончар в 1960-ті роки звертається до теми війни. Екстремальні ситуації його героїв у романі «Людина і зброя» висвітлюють найкращі та найцінніші риси людини. Набагато драматичніше звучать ці мотиви у «Тронці» й особливо – у відкритому «Соборі». Літературна творчість Олександра Довженка тісно пов'язана з його новаторською діяльністю в кіно. В 1956 р. в журналі «Дніпро» з'явилася кіноповість Довженка «Зачарована Десна», де повною мірою виявляється образ, названий «довженківським характером». М'який, справжній ліризм людського буття у ті роки був незвичний для української й загалом для радянської літератури. Особливо у творах О. Довженка привертала увагу тема дитинства з його багатими враженнями, філософськими міркуваннями, різноманітними естетичними вподобаннями. У «Поємі про море» образи села, праці, землі виростають до могутніх символів [2, с.113].

Оригінальним представником так званої «міфологічної» прози 1970-х рр. став Володимир Дрозд (1939). Уже у віці двадцяти років став членом Спілки письменників. У романах і повістях «Маслини», «Катастрофа», «Вистава» постає тема екології душі, неможливості її очищення в жорстоких обставинах сучасності. Письменник сам говорив про вплив на його творчість спадщини Гоголя і Лесі Українки, їхніх фантастично-казкових мотивів.

Загалом, українська література другої половини XX століття становить багатоплановий «культурний блок» з особливими прийомами художнього освоєння реальності. Українська література перебуває в тісному взаємозв'язку з театром, кінематографом. Водночас вона пов'язана і з філософськими пошуками діячів української культури.

Доля українського вірша другої половини XX століття схожа з долею інших видів мистецтва. Як зазначають критики, на долі українського вірша негативно позначилася неможливість донести до широких кіл читачів сучасну поезію, імена нових талановитих авторів. Тогочасний читач здебільшого не сприймав високої поезії. Одним з основних досягнень поезії цього періоду можна вважати усвідомлення людини як головного об'єкта для роздумів. Вірші Василя Симоненка «Тиша і грім», Івана Драча «Соняшник», «Протуберанці серця» Миколи Вінграновського та інших – це життя такого героя в узагальнено-філософському піднесеному сенсі життя [1, с.252]. Характерна риса української поезії цього періоду – пошуки нових форм висловлювання, збагачення віршованої лексики. Прикладом може стати творчість Ліни Костенко. Після виходу збірок віршів «Випромінювання землі», «Млини», «Подорожі серця», її твори заборонили друкувати. Відновлення літературного життя віршів Ліни Костенко – кінець 1970-х років. Широкою популярністю користується поема «Маруся Чурай» (1980). Поетесу часто називають легендою української поезії за її волелюбність, за квіти, що вона кидала під ноги політичним в'язням у роки радянського тиску [3, с.134]. Вагомим внеском у розвиток української поезії стала творчість Василя Стуса. За публіцистичний лист «Я обвинувачую» Стуса засудили. За кордоном вийшли друком збірки його поезій «Зимові дерева» (1970) і «Свіча в свічаді» (1977). Твори В. Стуса набули особливого звучання після його смерті. Образи поета – філософські й водночас емоційно-жагучі. Поезія 1980-1990-х років протистояла кризі суспільної свідомості. На відміну від поезії 1960-х років, що осмислювала людину як об'єкт, на перший план постає суб'єктивна індивідуальність. Поети 1980-х наголошують на віддаленості людини від соціальних умов та зовнішніх впливів. Український вірш 1980-х років відкриває безмежний світ духовної сили людини. Тарас Мельничук, Василь Герасим'юк, Ігор Римарук та інші поети, які активно творили в цей період, дивляться на світ іронічно або, навпаки, зі спокоєм.

У цей період зародився новий напрямок у кіномистецтві – «поетичне кіно». Розквіт поетичного кіно припав на 1960-ті роки. Однак його твори нелегко пробивали собі дорогу в життя: так, дивом зберігся фільм І. Драча і Ю. Ілленка «Криниця для спраглих», не вийшли в прокат «Тіні забутих предків», «Вечір на Івана Купала» тощо. Сергій Параджанов у 1966 р. за фільм «Тіні забутих предків» одержав спеціальний приз на Венеціанському кінофестивалі, але був репресований владою за «несоціалістичне» кіно. «Тіні забутих предків» створено до 100-річчя від дня народження М. Коцюбинського, за повістю якого і написано сценарій до фільму. З прем'єри цього фільму в кінотеатрі «Україна» в 1965 р. почалися арешти української інтелігенції. Сергій Параджанов і Юрій Ілленко висловили свою зачарованість світом Карпат, людьми, що живуть там у гармонії з природою. У фільмі відчутний вплив гуцульського іконопису. Не випадково вражений фільмом президент Франції Шарль де Голь замовив собі особисту копію фільму. Дебют Юрія Ілленка у режисурі – «Криниця для спраглих» за сценарієм Івана Драча про винищення українського села, був заборонений постановою ЦК КП(б) України на 22 роки. Наступний фільм «Вечір напередодні Івана Купала» – алегорична історія України, було знято з екрану рішенням міністра культури СРСР Романова і покладено на полицю на 18 років. Фільм реабілітовано в 1988-му році. В 1967 р. дирекція Венеціанського кінофестивалю персонально запрошувала Юрія Ілленка з фільмом «Вечір на Івана Купала» на фестиваль з гарантією головного призу «Золотий лев» Святого Марка, але міністр культури СРСР Романов стверджував, що такого фільму взагалі не існувало. В 1971 р. на XXIV з'їзді комуністичної партії України вустами першого секретаря Львівського обкому КПУ тов. Добрика було заборонено наступний, третій фільм Ілленка «Білий птах з чорною ознакою», як «найбільш шкідливий фільм, що колись було зроблено в Україні, особливо шкідливий для молоді» [4, с.169]. У фільмі вперше в історії було введено як головного героя вояка УПА. Рятуючи себе, Петро Шелест, перший секретар ЦК КПУ, бо саме він дозволив показати фільм з'їздові, посилає «Білого птаха» на Московський міжнародний кінофестиваль. Фільм триумфально виборює Гран Прі фестивалю, завдяки півгодинній овації шести тисяч глядачів кремлівського палацу з'їздов, де проходив кінофестиваль. За якийсь час П. Шелеста знімають за націоналістичний ухил, а фільм опиняється в опалі на довгі роки. «Білого птаха» можна було побачити в Токіо, Монреалі, Нью-Йорку, Парижі, Тегерані, лише не в Україні. Наступний фільм «Мріяти і жити» за сценарієм Івана Миколайчука і Юрія Ілленка було 42 рази зупинено у виробництві на різних стадіях.

В різні роки були заборонені майже всі проекти Ілленка на стадії сценарію. Серед них було заборонено для постановки трилогію про Київську Русь – «Князь Ігор», «Володимир Красне Сонечко», «Ярослав Мудрий». Заборонено екранізацію «Лісової пісні» Лесі Українки. Всього Юрій Ілленко написав 42 сценарії, але лише сім з них стали фільмами.

Українська архітектура другої половини ХХ століття позначене різними рисами: 1) Зберігається принцип регулярного планування міста, прикладом чого можуть бути ансамблі Хрещатика в Києві, у якому поєдналися традиції українського бароко, Русанівський масив у Києві, історико-архітектурний комплекс у селищі Пирогово; 2) Розвивається український модерн, у стилі якого зведено будівлі Консерваторії в Києві (архітектори Л. Катов, Я. Червоний, 1955-1958), Київського поштамту (В. Приймак, Владний); 3) Прагнення зробити будівлі міста декоративними; 4) Чільна роль так званих типових проектів, у яких будинки були схожі між собою. За рахунок цього втрачалася, стиралася з пам'яті поколінь національна самобутність архітектури[1, с.260].

У 1960-1970-ті роки ситуація змінюється: виникає нова образність, нові пластичні рішення, послаблюється культурна замкненість української архітектури. Так, у будинку Палацу спорту (архітектори М. Гречина, О. Заваров), Палацу культури «Україна» (Е. Маринченко) відчутна робота з новими матеріалами, вплив архітектурного постмодерну. Палац культури «Україна» являє собою трапецієподібну будівлю. Використано багато натуральних матеріалів – мармур, граніт, світлий вапняк. Однією з перших споруд, у якій виявилися нові принципи архітектури, став Палац спорту, який було збудовано на залізобетонному каркасі без декору. Зовнішнє оздоблення Палацу склали скло пакети з оригінальним алюмінієвим обрамленням. Чіткі й гармонійні об'єми підкреслюють універсальність будинку. Нові архітектурні форми домінують у будівлях Донецька, Харкова, Черкас, Канева й інших українських міст. Так, вирізняється сучасним виглядом будинок кіноконцертного залу «Україна» в Харкові (В. Васильєв, Ю. Плаксієв, В. Реусов, 1963). Важливим напрямом в українській архітектурі цього періоду стала стилізація форм народного зодчества. Багато форм української архітектури пов'язані з певними місцевими матеріалами – деревом, цеглою, вапняком, черепашником, глиною. Незважаючи на значні фінансові труднощі, усе більше усвідомлюється необхідність формування індивідуального вигляду міста й села.

Висновки. Отже, українській архітектурі другої половини ХХ століття, як і іншим видам мистецтва, властиві, з одного боку, продовження традицій, з іншого – активний творчий пошук, який стимулюється ідеями національної самосвідомості. Із середини 1980-х ситуація змінилася. Вирішальну роль у змінах, що відбулися у суспільстві, відіграло здобуття Україною статусу незалежної держави. Змінилося і ставлення до мистецтва. Мистецтву як складовій частині української культури стали повертати права на незалежний розвиток, далекий від меж «соціалістичного реалізму». Пліуралізм думок і поглядів, свобода вибору для кожної людини тепер визначали зміст української культури.

Література

1. Українська культура в європейському контексті. / Ю. Богущий, В. Андрущенко, Ж. Безверцук, Л. Новохатько. – К.: Знання, 2007. – 679 с.
2. Тонтово Л. Українське мистецтво другої половини ХХ ст. / Л. Тонтово. – К., 2005. – 256 с.
3. Шаповал Ю. Людина і система (штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). / Ю. Шаповал – К.: Інститут національних відносин і політології АН України, 1994. – 270с.
4. Пересецький Р. Д. Метаопис у сучасному кіно: український контекст // Теорія та історія культури (філософські та культурологічні виміри). – К., 2009. – Вип. 28. – С. 168 – 178.

УДК 811.161.2'44(Покальчук Ю.)

ЛІНГВОСТИЛЬОВІ ПАРАМЕТРИ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ЮРІЯ ПОКАЛЬЧУКА

Неля Павлик,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Інституту філології та соціальних комунікацій
Бердянського державного педагогічного університету

Стаття присвячена дослідженню лінгвостилістичних параметрів портретного опису у прозі Юрія Покальчука. Увага зосереджена на семантиці та формальному вираженні портрета як структурного компонента художнього твору.

Ключові слова: композиційно-мовленнева форма, літературний опис, портретний опис, портрет.

The article deals with the studying of linguo-stylistic parameters of the portrait description in Yuriy Pokalchuk's prose. The attention is focused on semantics and formal expression of a portrait as a structural component of a work of fiction.

Keywords: composition and speech form, literary description, description of the portrait, portrait.

Актуальність. У сучасній лінгвістиці спостерігається постійна увага до засобів і способів репрезентації творчої індивідуальності окремого письменника. Різноманітність поглядів і підходів до вивчення художньої мовтворчості зумовлює потребу всебічного розгляду авторського стилю. Стаття

присвячена дослідженню лінгвостилістичних параметрів опису в прозі Юрія Покальчука. Увага зосереджується на семантиці та формальному вираженні портрета як структурного компонента художнього твору. Мета статті – з'ясування природи портретного опису та розкриття внутрішньотекстового навантаження мовних одиниць, що його наповнюють. Для аналізу обрано романи «Озерний вітер», «Шабля і стріла» та деякі оповідання автора.

У лінгвістичній літературі опис визначається як композиційно-мовленнєва форма, що характеризується послідовністю відтворення логічних зв'язків між явищами, поняттями, фіксацією зорових спостережень, об'єктивністю викладу тощо [3, с. 115]. Завдання опису полягає у зображенні низки ознак осіб, явищ, предметів, подій, місцевості та ін., відібраних автором відповідно до задуму та прагматичної настанови [7, с. 137]. Традиційно виділяють такі види опису: *антропоморфні* (портрет), пов'язані з характеристикою людини (як зовнішнього вигляду, так і психологічних, якісних, індивідуальних рис особи, її душевного стану, дій, звичок, міміки, жестів тощо), *предметні, просторово-часові* (пейзаж, інтер'єр тощо) (Т. Насалевич); *подієві*, пов'язані з описом подій (Г. Солганик). Деякі вчені (М. Брандес [2, с. 83]; Т. Насалевич [4, с. 5] та ін.) до описів зараховують так звані характеристики, які розкривають не лише зовнішні риси, а й внутрішні якості людини. Що стосується літературного портрета, то його вивчають як опис зовнішнього вигляду персонажа, характеристику його індивідуальних рис, моральних якостей, внутрішнього психологічного стану, поведінки, міміки, жестів тощо, що є одним із засобів створення художнього образу.

Аналіз лінгвістичної літератури (Г. Солганик [7], М. Брандес [2], Г. Старикова [8], Т. Насалевич [4], Н. Бохун [1] та ін.) і результати комплексного дослідження композиційно-мовленнєвої структури портретних описів, виявлених у прозі Юрія Покальчука, дозволили класифікувати портрети за такими ознаками:

1) за об'єктом портретного опису:

- опис зовнішності персонажа твору, наприклад: *«Озерний мешканець лежав голий проти сонця, і було видно, що худорляве тіло, поза сумнівом, гарно сформоване вже тепер. Природа відміряла йому усе пропорційно настільки, що важко було б тут говорити про якусь незграбність. Його довге густе волосся, що здавалося зеленим, коли він випірнув з Озера, підсихаючи на сонці, ставало світлішим, точніше – русявим з білявими переливами. Зараз, коли він спав, воно звисало на стовбур дерева розкішними пасмами. Тонкі, виразні риси обличчя, правильний ніс, пухкуваті широкі вуста, міцне, вперте підборіддя, довгі пухнасті вії, темної, майже чорної барви, як і густі брови такого ж кольору, склалися в чарівливий образ. Вії прикривали великі, трохи видовжені в кутиках очі, мінілися в кольорові від зеленого до пронизливо блакитного, залежно від того, яке докільля оточувало їх володаря»*[6, с. 6];

опис кінетичних характеристик (жестів, міміки, постави, манер), наприклад: *«Поголений і чистий оросут був не лише чудової статури і сильний, але й просто гарний зовні, по-чоловічому гарний»*[6, с. 97]; *«Вершник був зовсім юний, майже одних літ з Айдаром як на вигляд, обличчя його було скошене болем і очі сумні, але він усміхнувся крізь силу і привітався»*[6, с. 151];

– опис мовлення, тембру голосу, манери говоріння тощо, наприклад: *«Мати покликала його неслухняним голосом, і Волин озирнувся, як завжди, мить це мовчав, а потім спитав лагідним, теплим голосом»*[6, с. 12]; *«Голос його дзвенів і рвався високо поза хмари, як та стріла, яку запустив він останньою в небо, і такий сильний і пронизливо чистий він був, що чутно було його і в аулі, і, здавалося, на багато-багато кілометрів навкруги чи на увесь казахський степ, що ніби прилиши, прислухаючись до пісні Асана»*[6, с. 155];

внутрішній портрет персонажа, тобто опис рис характеру, інтелекту, почуттів, вчинків, переживань тощо, наприклад: *«Мовчазна, тиха, ще доволі молода жінка, кругловида, чорнява, прийняла коней, закликала до хати, і лише в хаті, коли підвела очі, які весь час тримала додолу опуценими, побачив в них зняковілий і розгублений Данило чорний вогонь незгасної ніколи жаги, пристрасті, глибинної жіночої потреби»*[6, с. 139];

опис соціального стану, наприклад: *«Він був зараз в окулярах, у військовій формі, їхній, сандіністській, і цей погляд керівника і ватажка, природженого лідера, те, що я ненавидів понад усе»*[6, с. 527];

за будовою та обсягом описового матеріалу виокремлено:

– цілісний, або автономний портрет, який містить докладний, розгорнутий опис персонажа, наприклад: *«Його товариш був у всьому протилежний. Худорлявий, тонкий, як лозина, особливо у порівнянні з Данилом, густе, цупке, як кінська грива, чорне волосся, швидше, правда, темно-коричневе, ніж просто чорне, ледь пробиті вусики над припухлими, ще трохи дитячими губами і очі кочовика-степовика, лише ніби трохи довші, ніж звичайно у його народу, вії і ширший розріз очей, темних і блискучих. Шаровари на ньому були зелені, а сорочка, можна було здогадатись, колір жовта, ноги ж збиті в кров значно гірше, ніж у Данила, бо ще не звикли до босоніжжя в степу»*[6, с. 94];

фрагментарний неповний портрет, у якому актуалізується значуща, з погляду автора, ознака, наприклад: *«Першим наздогнав Данила **бородань з важким м'ясистим обличчям, сповненим ненависті й побагровілим від напруження***»[6, с. 129];

3) за кількістю персонажів, включених у портретний опис, розрізняють моно- та групові портрети. Обстежений текстовий матеріал засвідчив, що письменник надає перевагу моно портретам, наприклад: *«Він розплющив очі – ось перед ним стояв високий стрункий юнак із темними кучерями і великими продовгуватими, також темними очима. Брови чорні, як смола, вуста пухкі й чуттєві, точене підборіддя. А яким же йому ще бути – Південному Вітрові, гарячому подихові далеких теплих країв, пристрасному уривателю, завойовникові сердець – Перелесникові»*[6, с. 34];

зрідка зафіксовано групові портрети двох персонажів одночасно чи більше, наприклад: «Нерозлучні близнюки Як і Биж були нижчими демонами із роду Куця. Обидва маленькі, порослі чорно-сірою шерстю, з козячими рижками, з борідками і з веселими усміхненими обличчями, вони мали напівлюдські-напівчарлині постаті, і їхнім призначенням у світі було наводити химерні мрії, відганяти від дійсності, заманювати у думки, далекі від справжніх можливостей, від реального буття» [6, с. 33]; «Головне ж – незвичні для московського натовпу обличчя – жовтуваті, мигдалевоокі, окреслені густо-чорним волоссям і бровами обличчя людей Сходу» [5, с. 161];

4) за динамікою і характером викладу в оповіданнях спостерігаються:

- статичні портретні описи, у яких увага зосереджена на обличчях героїв, їх зовнішньому вигляді, що здебільшого є постійними, незмінними, наприклад: «Вїхав у панський двір кабриолет, чотирма кіньми запряжений, і ступила на землю з нього панночка, тоненька, як стеблинка, з пишною зачіскою і синіми волошковими очима, у білій мереживній сукні» [6, с. 158];

- динамічні портретні описи, які разом із розвитком сюжетних ліній фіксують трансформацію у зовнішніх рисах чи внутрішньому психологічному стані персонажів або ж пов'язані з відтворенням кінетичних характеристик, наприклад: «старійшина, сивий, з ріденькою борідкою, що нещодавно так шанобливо і поважно приймав гостя жірау, а зараз, здавалось, на очах постарів і змалів, згорбився, тільки очі світили, як у беркута, – насторожено, зі стриманою силою і напругою» [6, с. 154].

Серед мовноструктурних ресурсів, що беруть участь у створенні портретних описів у досліджуваних творах Юрія Покальчука, особливе смислове навантаження припадає на лексичні засоби, зокрема традиційні для аналізованого функційного типу мовлення тематичні групи лексики: соматичну – позначає тіло людини та його частини, вестиментальну – включає назви одягу, взуття тощо і кінетичну – передає міміку, жести, поставу героїв (Г. Старикова, Н. Бохун), наприклад: 1) «Очі її метали іскри, аж вогнився пісок там, куди сягав її погляд. Голова піднята, і підборіддя піднесене так, що волосся спускалося по щоках довгими зеленавими ручаями» [6, с. 42] – у цьому уривку увага акцентована на соматемах **голова, очі, підборіддя, волосся, щоки**; 2) «На нього дивилось втомлене, знервоване обличчя, блідість якого підкреслював темно-синій спортивний костюм, у який він щойно перевдягся. Синьо-чорне волосся було скуйовджене, і він пригладив його рукою. Очі підпухли від сліз і блищали, уста болісно стулені» [5, с. 163] – у виділеному контексті візуальний портрет героя створюється за допомогою соматем **обличчя, волосся, очі, уста** та вестими **темно-синій спортивний костюм**; 3) «Тонкий дівочий стан, гнучка постать, м'які, нечутні кроки, граційні порухи тіла – усе лишалося в уяві Данила, коли вона, швиденько промайнувши двором, щезала в глибині будинку на жіночій половині» [6, с. 100] – тут для опису постави героїні слугують кінетемами **стан, постать, порухи, кроки** тощо.

Оскільки завдання літературного опису полягає в яскравому й образному змалюванні персонажів твору, то цілком логічним є використання в обстеженому текстовому матеріалі художньо-виражальних засобів мови. Зокрема, при створенні прокоментованих портретних описів актуалізуються:

- дескриптивні (описові) та кваліфікативні (оцінні) прикметники, які увиразнюють зовнішній вигляд персонажа та поглиблюють характеристику його індивідуальних рис: «Риси обличчя були так само **загострені і тонкі, але мужніші, більші, твердіші, погляд осмисленіший, вагоміший, впевненіший**» [6, с. 29]; «Дивилася незворушно, і її **великі сірі очі, що час від часу мінилися блакитними і зеленими барвами, зараз здавалися глибоко-блакитними, кольору світлої блакиті, в яку забарвлена нескінченність**» [6, с. 55];

- порівняльні конструкції, компонентами яких часто виступають емоційно-забарвлені або оцінні лексеми, наприклад: «На широкому ліжку, розкинувшись уві сні у тоненькій нічній сорочині, розкішне волосся її розлетілося по подушках, обличчя під місячним світлом, коли Данило нечутно наблизився до неї, видалося йому напрочуд гарним і спокійним, глибоко-добрим і чистим. **Як квітка папороті**» [6, с. 164]; «вийшла **Ганя, бліда як смерть, як за нею хмура як ніч, з підтислими губами показала пани**» [6, с. 168]. Також у функції порівняння виступають зооніми переважно з негативною семантичною оцінкою портретної характеристики персонажів, наприклад: «І нащо мені той **чортів хлопець, оте щеня, що як вишкірється, ну, геть ховрах, недарма я його тушканом прозвав, а він ще сміявся, що так його і в дитинстві прозивали товариші, що я вгадав**» [6, с. 183]; «Айдар глянув на Касим-султана, який стояв на відстані кількох кроків перед ним, невисокий, худий, з гострими вилицями і з **очима хижого, настовбурченого птаха**» [6, с. 195] та елементи природи чи навколишнього світу, наприклад: «**Великі кошлаті вії, густі, довгі брови, глибокі очі, як степ, як далина, як сон**» [6, с. 216]. Прикметною особливістю порівнянь є контрастне зображення зовнішніх рис персонажів, наприклад: «**Михайло був ледь вищий за нього, але контраст був очевидний, може, й тому, що Михайлова хвороба надавала його обличчю жовто-блідого кольору, який різко відтіняла здорова Адріанова смаглявість**» [6, с. 421]; «**Ви можете собі уявити, що таке низькорослий кадет з рожевими щічками? І як до нього ставляться здорові, ситі, вгородані хлопці**» [6, с. 519];

- ампліфікація переважно прикметників, які виступають маркерами психологічного настрою та внутрішнього стану людини: «Та коли султан вийшов із юрти, за ним майже услід вийшла й Шолтан, і Айдар зустрівся з її поглядом, **трохи зляканим, але й відчуженим, замкненим, чужим, відстороненим**» [6, с. 195]; «Айдар не видобув із себе ні слова, мовчав, **незворушний, білий і холодний, як гірський лід**» [6, с. 210].

Висновки. Отже, портрет у літературному творі – це опис зовнішнього вигляду персонажа та характеристика його індивідуальних рис, моральних якостей, внутрішнього психологічного стану, поведінки, міміки, жестів, що є одним із засобів створення художнього образу. Серед найбільш значущих

вербальних одиниць, виділених у проаналізованих творах Юрія Покальчука, вкажемо на дескриптивні (описові) та кваліфікативні (оцінні) прикметники, порівняння, контраст, ампліфікацію однотипних лексем тощо.

Література

1. Бохун Н. В. Мовностилістичні особливості створення портрета персонажа в іспанській художній літературі XIX-XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Н. В. Бохун. – К., 2007. – 20 с.
2. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс : [учебник] / М. П. Брандес. – М.: Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
3. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів [Текст] / С. Я. Єрмоленко [та ін.]. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
4. Насалевич Т. В. Портретний опис у різних типах тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. В. Насалевич. – Одеса, 2003. – 16 с.
5. Покальчук Ю. В. Кольорові мелодії : Повісті та оповідання [Текст] / Юрій Покальчук. – Рад. письменник, 1984. – 207 с.
6. Покальчук Ю. В. Шабля і стріла [Текст] / Юрко Покальчук. – Харків: Фоліо, 2003. – 543 с.
7. Солганик Г. Я. Стилистика текста : [учеб. пособ.] / Г. Я. Солганик. – М.: Флинта: Наука, 1997. – 256 с.
8. Старикова Г. В. Лексика портретных описаний : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Г. В. Старикова. – Ленинград, 1984. – 16 с.

УДК 811.161

ГРЕЦЬКІ ТА ЛАТИНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ПОЕТИЧНОМУ ДОРОВКУ ЛІНИ КОСТЕНКО

Любов Пац,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та латинської мови
Національного фармацевтичного університету (м. Харків)

Проаналізовано грецькі та латинські запозичення як стилізову ознаку творчої манери Ліни Костенко на матеріалі поетичної збірки «Річка Геракліта»; окреслено тематичні параметри лексичних запозичень, особливості введення їх у канву художнього тексту та функційне навантаження, що визначає прикметні риси ідіостилу поетеси.

Ключові слова: лексичні запозичення, латинізми, грецизми, ідіостиль, творча манера.

Analyzed the Greek and Latin as borrowing stylistic features creative manner Kostenko on the material of poetry collection «The river of Heraclitus»; outlines options thematic lexical borrowing, especially their introduction into the fabric of a literary text and functional load that determines the distinctive features idiosstyle poet.

Keywords: lexical borrowing latinisms, hretsyzmy, idiosstyle, creative manner.

Актуальність. Словниковий склад будь-якої мови – динамічна система, що перебуває в постійному русі і невинно поповнюється лексичним матеріалом як за рахунок власних мовних ресурсів, так і через запозичення з інших мов. Слова неслов'янського походження з'являлися в українській мові в різні періоди її формування і розвитку та асимілювалися відповідно до її фонетичної і граматичної складових.

Ми свідомо обрали за об'єкт свого дослідження латинізми та грецизми в поетичній спадщині Ліни Костенко, з одного боку, через певне послаблення наукового інтересу до вивчення конкретних мовних фактів лексико-семантичного мовного рівня, з іншого – завдяки тому, що мовна палітра поезій Л. Костенко – яскравий приклад вправного і гармонійного, збалансованого поєднання національного мовного ресурсу і запозичень.

Історично склалося так, що знання латинської мови ще з XVI-XVII століть вважалося в українському суспільстві ознакою освіченості та інтелігентності, тим більше, що латинська та грецька мови були включені до освітніх програм європейських університетів, а згодом і українських навчальних закладів. На сьогодні знання і розуміння глибини запозиченої лексики та вправне її використання є ознакою обізнаності автора, а стосовно Ліни Василівни Костенко свідченням глибокодумної, надзвичайно ерудованої особистості з широкими світоглядними позиціями.

Характерною рисою творчої манери поетеси є її вміння поєднувати питому українську лексику з виразним національним забарвленням та запозичені лексеми, причому органічно співіснують поетичні рядки, як усунілі сформовані власне українськими одиницями: *На віях тиші мерехтять сніжинки. / Зима крізь вії дивиться на світ. / Шляхи і діти їх – стежинки – / шукають вранці згадку до воріт/* (1, с. 89), – так і з великою кількістю запозичень, що при цьому не викликають дискомфорту: *Вокзали, темпи, терміналі, / в прогрес запряжена душа /* (1, с. 181); *Шалені темпи. Час не наша власність. / Фантастика – не мріяв і Жюль Верн. / Кипить у нас в артеріях сучасність. / Нас із металу виклепає модерн /* (1, с. 74). Ще раз переконуємось у виваженості кожного слова, уживаного Ліною Костенко. Так, лексема *фантастика* [< грец. *phantastike* – здатність уявляти] має три значення: 1). Уявлення, образи, думки, створені домислом людини; 2). Вид художньої творчості, у якому описуються нереальні

події та явища; 3). Перен. щось нереальне, нездійсненне [2, с. 702], а вжита у відповідному контексті поряд із прізвиськом письменника-фантаста Жюль Верна відзначається актуалізацією усіх трьох лексико-семантичних варіантів полісемантики.

Ще одним своєрідним штрихом творчої манери поетеси постає її вміння зіставляти національну та неукраїнську реальність чи ментальність через поєднання в одній синтагмі лексем різного походження: *Від магістралі за два метри / уся закутана в що є, / сидить бабуся, як Деметра, / у відрах моркву продає* (1, с.250). Перед очима відразу ж вимальовується стара бабуся з нехитрим крамом на обочині дороги, а незвичне порівняння її з богинею Землі Деметрою вивищує звичайну сільську жінку над сірою буденністю з її клопатами про хліб насущний. А чого варті рядки *І сонний гриб в смарагдовій куфайці / дощу напився і за день підріс* (1, с. 162), де традиційний український одяг простої робочої людини стає смарагдовим, можливо, тому, що це своєрідний символ звичайнісінького українця, який споконвіку безперестанно гарує у важкій праці. І так само, як смарагд [від грецького *smaragdos*], що означає *темно-зелений різновид берилу; коштовний камінь*[2, с. 633], куфайка – вартісна річ, без якої немислиме життя навіть сучасного українського селянина. У двох словах Ліни Костенко – глибока філософія і поштовх до роздумів.

Іноді паралельне використання різної за походженням лексики призводить до бінарної опозиції *своє – чуже*, не з метою підкреслення протиріччя чи переваги одного над іншим, а задля окреслення близького, рідного, того, що приховане глибоко в серці і емоційно бентежить душу: *Стара дзвіниця й досі ловить тави. / Танцює цпн на житньому току. / Ну що мені магнолії, агави? / Я поцілую мальву у щоку* / (1, с. 213).

Поетеса ніколи не переходить межу в уживанні запозиченої лексики, у тому числі й слів латинського та грецького походження, можливо, через те, що глибоко проникає в сутність кожного іншомовного слова, послуговується найтоншими відтінками семантики, спираючись як на пряме, так і переносне значення таких одиниць: *Сади стояли в білому наливі. / Іскрив зеніт, як вольтова дуга* / (1, с. 158). Тут лексему *зеніт* вжито у прямому значенні: [*лат. zenith < араб. samt, semt – дорога, напрям*] *найвища точка небесної сфери над головою спостерігача* [2, с. 287], але більшої художньої образності і виразності поетеса досягає при уживанні слова в прямому й переносному значеннях у межах одного контексту: *Вечірнє сонце, дякую за день! / Вечірнє сонце, дякую за втому, / за тих лісів просвітлений Едем / і за волошку в житі золотому. / За твій світанок і за твій зеніт, / і за мої обпечені зеніти* / (1, с.163). В останньому випадку лексема *зеніт* набуває переносного значення *найвищий ступінь розвитку, вершина чого-небудь* [2, с. 287].

Засобом підсилення художньої образності доволі часто є використання не просто переносного значення запозичених лексем, а їх індивідуально-авторське переносне вживання, зазвичай одноразове і таке, що не виходить за межі твору: *І молодик над смужкою лісів / поставить позолочений апостроф* (1, с. 54); *Ніч підняла завісу / біла симфонія снігу / пливла над цоглами лісу* (1, с.92).

Через призму латинських і грецьких запозичень, що гармонійно влітаються в поетичне мовлення Л. Костенко, можна простежити ряд парадигматичних відношень, що в них можуть вступати лексичні одиниці. Зокрема йдеться, наприклад, про синонімію: *Це як гіпноз, як магія безодні, / як струм жаги, що в голосі богів,* / (1, с.141), де легко простежити смислову співмірність слів *магія* і *гіпноз*. *Магія* [лат. *magia < грец. mageia – ворожба*] – *перен. про надзвичайну силу впливу на кого-небудь* [2, с. 426]; *гіпноз* [грец. *hypnos – сон*] – *перен. найвищий вияв захвату від чого-небудь, під час якого людина неначе зачарована й не може вимовити жодного слова* [2, с. 176]. Репрезентують іншомовні слова й антонімічні відношення, часто займаючи при цьому максимально контактну позицію: *Гармонія крізь тугу дисонансів / проносить ритми танцю по землі* / (1, с. 57), де *гармонія* [грец. *harmonia – стрункий порядок*] – *поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей (предметів, явищ, частин цілого)* [2, с. 153], а *дисонанс* [франц. *dissonance < лат. dissonare – різко звучати*] – *перен. брак чогось у гармонії, невідповідність слів або поведінки когось настроям, переконанням інших людей* [2, с. 228].

Аналізуючи латинізми і грецизми як прикметну ознаку ідіостилю Ліни Костенко, ми звернули увагу на лексико-семантичну наповнюваність запозичених слів і дійшли висновку про різноманіття тематичних груп, представлених у досліджуваних поезіях. Звичайно ж, перевагу надавано іншомовній лексиці, пов'язаній із літературою, музикою, живописом. Найчастотнішим уживанням відзначаються, зокрема, лексеми *поет* [*грец. poietes*] і *поезія* [*грец. poiesis*]: *А всі були вже трішечки поети* / (1, с.237); *Ще слів нема. Поезія вже є* / (1, с. 245); *Поети ж є і краці й щасливіші. / Спасибі, що ти вибрала мене* / (1, с. 65); *Якби це було просто щастя, / то це було б просто щастя. / А все, що зверх того, це вже – поезія* (с.263), що однозначно свідчить, якої ваги надавала Л. Костенко поезії в житті людини, підкреслюючи важливу місію поета в суспільстві, що повсякчас доводить поетеса своєю громадянською позицією і небайдужістю до справ громади. Можливо, пошук місця поета в житті, його призначення і спонукають Ліну Василівну до постійних роздумів: *Поезія потрібна двякам /; Поети не потрібні вже нікому* / (1, с. 73). Залюбленість поетеси у дивосвіт музики відчувається в доборі запозичених слів, пов'язаних із цим різновидом мистецтва: *Лункі октави дальніх голосів / запише обрії у вечірній простір* (с. 54); *Я вже забула. Не моя провина / – то музика нагадує про Вас, / то раптом ця осіння хуртовина* (с. 22), а посилений інтерес до історії Давнього Риму та Греції виявляється у великій кількості історичних топонімів і власних імен, відомих нам із міфів та легенд: *Були Геракли і Перикли, / і не порнуха, а Парнас* (1, с. 85); *Ти де була, у Всесвіті чи Спарті? / Яким вікам світилася вві млі?* (1, с. 65); *стоїть зима, кошлата, як Сибілла* (1, с. 65); *Любов підкралась тихо, як Даліла, / а розум спав, довірливий Самсон* (1, с. 103). Вартий уваги і той факт, що Ліна Костенко по-своєму використовує запозичені терміни і поняття, які в неї, як правило, втрачають термінологічне значення, яким вони були наділені в межах своїх галузей: *По срібній лінві тої амплітуди / проходять*

дивні видива буття (1, с. 25); Цвіли у нас під вікнами акації. / А повинь прибувала по **інерції** / і заливала всі комунікації (1, с. 148).

Висновки. Наявність у мові лексичних запозичень аж ніяк не є показником її слабкості чи нерозвиненості, а навпаки засвідчує спроможність засвоєння таких одиниць на всіх мовних рівнях і рівносьильне їх використання нарівні з власне національними лексемами, що, власне, і стало характерною ознакою творчої манери Ліни Костенко.

Література

1. Костенко Л. В. Річка Геракліта / Ліна Костенко; упоряд. та передм. О. Пахльовської; худож. С. Якутович. – К. : Либідь, 2011. – 288 с. : іл.
2. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. : О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.

УДК 81'37=161.2

СЕМАНТИЧНА СВОЄРІДНІСТЬ НЕОЛОГІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

Мирослава Пігур,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання
Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка

Розглянуто семантичну своєрідність лексичних новотворів у поезії Василя Стуса. Окреслено тематичні групи номінацій, які найактивніше поповнювалися автором у його творчості.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, неологія, семантика, художній образ.

Semantic peculiarities of Vasyl Stus's neology. This article consiolders the semantic peculiarities in the poetry of Vasyl Stus. The sematic groups of nominations which were actively created by the author are outlined.

Key words: author lexical new-formation, neology, semantics, artistic image.

Актуальність. Шістдесятництво в Україні ХХ століття найбільш яскраво проявило себе в художньому слові. Василь Стус – представник пізнього шістдесятництва – зафіксував у своїй творчості перехід від однієї культурної традиції до іншої. Поета захопила філософія епохи, суть якої полягала в кризі віри, у відсутності гідного ідеала. В. Стус чи не найретельніше з-поміж інших представників тієї доби шукав нові відтінки слів, виокремлював їх емоційно-психологічне забарвлення, створював лексичні знаки-символи, за допомогою яких підсилював зміст, зосереджував увагу на загостреному сприйнятті явищ, процесів, щоденних реалій, відкривав світ ілюзорний, який відобразив філософське світосприйняття письменника.

Багато дослідників літературної спадщини В. Стуса відзначали, що творчість цього митця різнопланова, а його мова відзначається надзвичайною новотворчістю. Авторські, або індивідуально-авторські, неологізми створюють письменники і, за твердженнями багатьох дослідників, лексеми за межами твору практично не функціонують, тому вони ніколи не втрачають своєї новизни, наприклад: *життєсмерть, сонцепад, усепокора, сколінені мужі* та ін. (В. Стус).

У сучасному мовознавстві дослідження авторських новотворів займає значне місце. Починаючи з другої половини ХХ ст. з'являються численні публікації про інноваційні словотвірні процеси в лінгвістиці (Н. Фельдман, О. Земська, Е. Різель, В. Хохлачова, О. Чиркова, Г. Вокальчук та ін.), створюються так звані персональні словники новотворів (Загальний словник авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60-70 років ХХ століття / за ред. Г.М. Вокальчук). І зараз мовознавці говорять про виокремлення неології в окрему галузь лінгвістичних досліджень, хоч неологізми вивчаються в розділі лексикології і разом з архаїзмами належать до пасивної лексики.

Впродовж останніх років створено спеціальні центри неології, зокрема англійської, німецької, французької, російської мов, в яких фіксуються й досліджуються нові слова та їх значення, аналізуються причини і моделі їх утворення та здійснюється лексикографічна обробка цього матеріалу. Щодо української неології, то сьогодні можна стверджувати, що «неологія української мови, зокрема суспільно-політична лексика, вивчається здебільшого в плані загальних словотвірних, лексико-семантичних та стилістичних тенденцій» [1, с. 38].

Тому завданням сучасної неології є з'ясування семантики і типології нових слів у мові і мовленні.

У довідковій та науково-методичній літературі терміном «неологізм» позначається утя слово або вислів, що з'являється в мові. Найбільш повно поняття неологізма обґрунтовано в такому окресленні: «Слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на утя ж етапі її розвитку, і новизна яких усвідомлюються мовцями (загальнономовні неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні або індивідуально-авторські неологізми)» [6, с. 377]. На думку Ж. Колоїз, поряд із терміном «неологізм», має право на існування поняття неології, як науки про утя слово. Ним слід послуговуватися під час вивчення різноманітних нових явищ у мові (нових форм слова, валентностей, нових словотворчих засобів, нових фразем, нових синтаксем тощо) [3, с. 18].

У мовотворчості В. Стуса чільне місце займає філософська лексика, оскільки це пов'язано з бажанням митця досягнути вищій категорії утя, адже автор у своїх творах порушує проблеми сенсу існування людини, її призначення на землі.

Філософські новотвори дозволяють автору створити неповторні картини внутрішнього світу ліричного героя, передати його психологічний стан. Зафіксовано новотвори, які позначають утя, існування людини (*життєсмерть, самопроминання, пречекання, смертєіснування, бутись, знебути*): *Забутим днем, забутим світом сушишся, / та серця тихо мовиш: слава богу, / що все минуло, знебуло, пішло / пірвалося дорогою своєю* [4, с. 286]; *У затишку утя же не судилось: / ударив грім – і зразу шкереберть / усе пішло, що ніби тільки снилось, / як життєіснування й життєсмерть* [4, с. 104].

Велику семантичну утя складає лексика, що позначає пізнання, мислення, самоусвідомлення (*всезадум, самопереростання, невідомінь, самопрозрівання, вглиблення, неправота, всенаучений, геніально-чуткий*): *і тільки те? А вглиблена чуття? / а самороздаровування – замість / самозбереження? А крик добра – / ці щедрі іскри самопрозрівання?* [5, с. 17]; Та *невідомінь, чорна плівка посмерку / вертає відчуття себе самого, / і світ вимірюється тільки спином, / що забаряє смертню мить чинінь* [4, с. 170].

Зафіксовано багато новотворів, які передають екзистенційність, відчуження. Вони ілюструють перебування ліричного героя у власному світі, його відокремлення від суспільства (*відслонення, самообмеження, спроневіра, самоуникання, самопроминання, висамітніти, збайдужений*): *Висамітніє день. Висмоктали сили, / висотали біль* [5, с. 122]; *Знай: утя же еннее / самообмеження, маління, втрата / окрадливих орбіт* [4, с. 144].

Частотними є утворення на базі семантичного поля «небо». Використовує автор для позначення особи, яка утя сенсом життя для ліричного героя: *Старечою ходою / із костюмом – іще бриниш мені всеобрієм* [4, с. 302]. В іншому контексті новотвір з таким компонентом позначає втрату неба, що символізує зникнення ідеалів, вищих сил, духовний занепад людства: *все трошити впень / і нівечити, і помалу неба / додолу попускати, аби світ / безнебим став* [4, с. 220]. Для характеристики Колими В. Стус використовує своєрідне означення *стогрім*, яким окреслює жахливе місце, де поневіряються «неблагонадійні»: */ світ надовкола – стогрім – Колима. / Провалля і кручі. Горби і горби* [4, с. 263]. Поет використовує персоніфікацію, а для доповнення оживлення утя складні новоутворення: *З зазубринами грім, немов рубель, / пригнічнує поважні хмари-гарби, / і часто падають із дового удари: / ушпарить – синій пучиться рубець* [4, с. 163].

Достатньо вживаними є авторські лексичні новотвори (АЛН) з семою *світ*. Такі лексеми належать до різних частин мови і позначають різноманітні реалії. Найчастіше такі новотвори вказують на місце дії: *Ти десь по закрайсвіту – наче бджілка, / що попід крильцями тримає ярій / пилوک зажури* [4, с. 271]. Це вказівка на далекі землі, що пов'язано з первісними уявленнями про світ, тобто суб'єкт дії знаходиться за межею звичного світу. Обставиною місця виступає і наступний новотвір: *Спробуй – спекайся мороки: / за крайсвіту – Україна!* [4, с. 214]. В цьому випадку іменник вказує на місцезнаходження України, яка є дуже далекою для ліричного персонажа, який перебуває на засланні, що дозволяє нам співвідносити його з самим В. Стусом. Інколи *крайсвіт* може бути і абстрактним поняттям: */ досить руку простягнути, / щоб за крайсвіту засягнути, / за гостру кригу розставань* [4, с. 197].

Новотвори з компонентом «світ» часто в поезії В. Стуса є складними, одна з частин яких є прикладкою: *Готуйся до злету. Кінець животінню. / На тебе чатують світи-галаї* [4, с. 244]. *Світи-галаї* походить від діалектного прислівника *галасвіта*, який позначає невідомий напрямок. Тут новотвір набуває утя значення всього невідомого, що чекає людину. З контексту випливає, що автор має на увазі потойбічний світ, перехід в царство мертвих. Де нікому невідомо, що там на нього чекає. Це слово може мати й інші значення, позначати вищий кращий світ: *А ті, що йдуть крізь / смерті, поринають в галаї-світи, світища-галаї* [4, с. 207].

В. Стус в своїх поезіях не тільки використовує фольклорні образи та національні символи, а й переосмислює їх, творить нові слова, які отримують утя додаткове смислове та емоційне навантаження. Опис чужини як непривітної землі, де людина відчуває себе самотньою, присутній у багатьох українських народних піснях, переказах. Такою вона постає і в поезіях Василя Семеновича, який сам відчув, що таке чужина, туга за рідним краєм: *Крило торкає холодок вагань. / Обабіч – чужаниця-чужина* [4, с. 192]. Душевний неспокій огортає на чужині, для кращого зображення якої автор використовує своєрідну редуплікацію, що дозволяє читачу сприймати її як живу істоту. Причиною страждань постає чужина знову: */ вже болить душа, на дуб здубіла, / в цій чужаниці, чужбі-чужині!* [4, с. 248] Використання спільнокореневих морфем створює відповідний ефект – високу експресивність, яка передає емоції ліричного персонажа. Автор творить і дієприкметники із семою «чужий»: *Сто ночей / попереду і сто ночей позаду, / а межі ними лялечка німа: / розпечена, аж біла з самоболю, / як цятка пекла, лаконічний крик / усесвіту, маленький шротик сонця, / зчужілий і заблуканий у тілі* [4, с. 68].

Часто вживаються лексеми, утворені на основі сталих епітетів: *Тут буриться похмурий амарант / і айстри у покірній непокорі / останні долітовують прозорі / дні вересня – ясноджерельний кант* [4, с. 206]. Традиційним образом в народній творчості є вороний кінь. В. Стус творить на його основі прикметник: *Під борлаками як запах безу / убрався обрій вороноконий / у смерк, у репет, у крик, у кров* [4, с. 210]. Згідно зі словником, вороний – це: «чорний із синюватим полиском». Разом з тим слово має обмежену валентність. У цьому контексті *вороноконий* – темний колір неба, який нагадує масть вороного коня. Іншого значення набуває прикметник утворений таким же способом: *Тонкостанна тополе! / Ти мечем видаєшся лиш здалека. / Ти не меч. / Ти лиш утя* [60, с. 104]. Тополя своїм силуетом нагадує тонкий дівочий стан, в народній творчості часто струнку дівчину порівнюють з цим деревом. Таким чином автор створює персоніфікований художній образ.

В поезіях наявні АЛН, складовою частиною яких є сема «журба». Великий ступінь вияву туги автор передає за допомогою префіксоїда *сто-*. *Пропадить аеродроми, спелеться в **стожурбі!*** [4, с. 272] З таким компонентом творить поет і прикметники: */ заспокоєння нехитрі / зупиняють руку на плечі / **прижурному*** [4, с. 255]. Тут *прижурний* означає втомлений.

Дорога – один з образів українського фольклору, наявний і в творах В. Стуса: *Ламка і витка веспадна **вседорога***. / *Дорога до Бога – ламка і витка* [4, с. 245]. *Вседорога* – це життєвий шлях, який кожен має пройти. Наявність префіксоїда *все-* підкреслює широту охоплення вчинків людини. Часто в народній творчості вживається синонім до слова *дорога* – *путь*: *Невже тоді помислили: **безпуть** є / в пекельній товчі нескінченних тріпань, / апокрифом здобиться житіє* [4, с. 208]. *Безпуть* позначає відсутність дороги, правильного життєвого шляху.

Окрему семантичну утя становить конфесійна лексика. В. Стус не тільки часто використовує релігійні образи, а й переосмислює їх і створює на **цій основі нові слова**: *Сяє срібне серце землі **всепекельними** калюжами* [4, с. 289]. Інші новотвори переважно пов'язані з позитивними **поняттями релігії**: *Мені за березневі є дари – / оця **богорожденність**, стала святість* [4, с. 224]. Тут йдеться про причетність ліричного героя до Бога. Зв'язок з вищими силами позначає і лексема **всепрощення**: *Яка недоторканна ця пишнота / і **всепрощення** добрих все очей!* [4, с. 224]. **Всепрощення** – це та ласка, яку можна отримати лише від Бога, тобто слово безпосередньо стосується небесних сил. Префіксоїд *все-* може надавати тексту врочистості, піднесеності: */ поверни у дні забуті, / росою згадок окропи, / віддай **усеблагій** покуті / і тихо вимов: лихо, спи* [4, с. 281]. На основі конфесійної лексики створюється оксюморон: *все, що маємо, – / Бог дарував / та на тіло прогінне, / прозоре **знеплочене** тіло, / щоб будило твоїй дух, свої таєви вогненні поклає* [4, с. 275]. *Знеплочене тіло* позначає відсутність плоті, тобто самого тіла, однак з контексту випливає, що йдеться про відсутність плотських бажань, фізичних утіх. Наявне ненормативне утворення форми множини від застарілого *благостиня*: *Отак і ти постанеш знов, поете, з майбутнього високих **благостинь*** [4, с. 122].

Досить часто поет творить нові слова з темпоральним значенням. Деякі з них мають абстрактну темпоральність, тобто не позначають конкретного відрізка часу: *Дивись, як ясно час твоїй почезає / і як гряде **безчасся** звіддала* [4, с. 324]. *Безчасся* позначає відсутність часу, однак у цьому контексті слово ще є й синонімом до *невідоме*. Такі новотвори можуть **позначати весь час, вічність**: *Задосить. Приостань. Упився гроз? Від правіків на **всевіку** упився?* [4, с. 278]. Інколи слова з темпоральним значенням використовуються для номінації простору: *Неначе стріли, випущені в **безліт**, / згубилися між обидвох країв* [4, с. 192] *Безліт* позначає невідомий напрямок. Багато АЛН називають конкретну частину доби: *а як любку спізнаєш і згаєш **поранок*** [4, с. 40]. Такі новотвори можуть складатися з двох частин, які називають антонімічні поняття: *Уводнолені течуть / як **ноче-дні**, так і **дне-ночі**, / лиш серце вірити не хоче / і цідить сміху сіру каламуть* [4, с. 107]. Наявність цих новотворів створює ефект переживання ліричного героя, якому байдуже, яка частина доби, адже утя же не цікавить зовнішній світ. Інколи темпоральна семантика втрачається: *Блакитний світ – як блекота. / Блакитний світ **звечірнів*** [4, с. 41]. Тут відбувається перенесення ознаки за кольором – потемнішав, тобто став гіршим.

Колірні новотвори є яскравими образно-зображальними засобами в руках талановитого майстра слова, використовуючи які автор створює неповторні картини природи, підкреслює переживання ліричних героїв. Переважають колірні епітети: *Осики лист **карозелений** / тремтить на вітрі і тремтить* [4, с. 295]. Досить часто поет використовує ахроматичні кольори, які можуть бути виражені різними частинами мови: *Ледве мріли / **біль-білі** радісні хатки* [4, с. 324]. Редуплікація підкреслює близьку і служить також засобом експресивності. Інколи сема «колір» може реалізовуватися в іменниках: *О, як та біла **білота** боліла, / о, як боліла біла білота!* [4, с. 242]. Наявність спільнокореневих, однокореневих слів, а також повтор виконують стилістичні функції та забезпечують градацію. Часто чорний колір є складовою АЛН: *А берег віри в **чорноталі** скрес, / лишивши тільки воду – тьмяну й голу* [4, с. 311]. Рідше новотвори містять хроматичні кольори: *Аж потім раптом бризнуло: збілів / бузок розквітлий, сосни бронзотілі / пірнули в крони* [4, с. 64] Спектральні кольори також можуть виражатися іменниками: *Гордо горить фіолетовий жар. / А по синьому – смерк. По вогню – **фіолети*** [4, с. 41].

Висновки. Отже, новотвори В. Стуса вражають різноманітністю і неповторністю. Вони належать до різних лексико-семантичних утя. Найчисельнішою є філософська, що вважається однією з ознак творчості поета. Серед цієї групи можна виділити три підгрупи: лексика утя та екзистенційна, найменування процесів пізнання. Саме завдяки розумінню філософських новотворів можна досягнути всю глибину поезії. Значне місце в творчості поета займають фольклорні образи та їхня трансформація. Новотвори покликані в надзвичайній формі відобразити оригінальність світобачення і світосприйняття поета, вони є специфічними ознаками авторського стилю. Читаючи В. Стуса, можна стверджувати, що він не тільки поет, а й **мовотворець**. Значна кількість АЛН та їхня семантична різноманітність розкривають великі можливості українського словотворення.

Література

1. Адах Н. Словотворчість Василя Барки / Н. Адах // *Дивослово*. – 2013. – №6. – С. 38-42.
2. Вокальчук Г. Лексичні новотвори М. Семенка та інших поетів ХХ ст. з погляду статистики / Г. Вокальчук // *Лінгвостилістика : об'єкт-стиль, мета-оцінка*. – К. : НАНУ, Інститут української мови, 2007. – С. 226-234.
3. Колоїз Ж. Про питання про диференціацію основних понять неології / Ж. Колоїз // *Вісник Запорізького державного університету*. – 2002. – №3. – С. 78-83.

4. Стус В. Зимові дерева / В. Стус. – Брюссель : Література і мистецтво, 1970. – 207 с.
5. Стус В. Вибрані твори / В. Стус. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 352 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / [за ред. В. Русанівського, О. Тараненко, М. Зяблюк та ін.] – К. : Українська енциклопедія, 200. – 752 с.

УДК 82.02

РОЛЬ ШІСТДЕСЯТНИКІВ У НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОМУ ПОСТУПІ УКРАЇНИ

Оксана Подлесна,

здобувач наукового ступеня кандидата філологічних наук,
магістр з філології, вчитель української мови та літератури

Української загальноосвітньої школи I-III ст. №13 Селидівської міської ради Донецької області

У статті розкриваються особливості шістдесятництва як явища української культури. Увагу зацентовано на проблемі осягнення культурного буття українського народу, показується тяглість і неперервність традицій культурного поступу.

Ключові слова: шістдесятництво, покоління, національно-духовне відродження, культура.

In the article features of sixties as a phenomenon of Ukrainian culture. Zaksentovano attention on the problem of understanding the cultural life of the Ukrainian people, showing continuity and continuity of traditions of cultural development.

Key-words: sixties generation, national and spiritual revival culture.

Дуже непросто зрозуміти суть 60-х років, проаналізувати генеалогію, окреслити їхній контекст, простежити еволюцію. Ці роки становлять собою точку відліку цілої низки парадоксальних, часто конфліктних процесів. Про 60-ті роки дискутують, їх вивчають, заперечують, їх боготворять. Явище шістдесятництва було неоднозначним як за творчими постатями, так і за стильовими течіями та ідейно-естетичними вподобаннями: це модерністи, неоромантики та неонародники. Таке різноманіття свідчило про багатство відновлюваної української культури. Шістдесятництво – це філософський феномен і новий відлік часу інтелектуальної історії України. Його учасники зв'язали воедино розірваний час української культури, відновили комунікативну функцію соціокультурного простору завдяки відродженню сакральної ролі Слова. Шістдесятництво – це відтворення, відбудова елітарного шару української культури, історичного мислення, естетичного чуття. На перший погляд шістдесятництво як суспільно-естетичне явище досить вивчене, але все-таки залишається багато питань, які потребують точної, вичерпної відповіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Аналіз наявної наукової літератури, присвяченої висвітленню багатьох аспектів виникнення й розвитку літературного шістдесятництва на теренах України, його місця в контексті історії України ХХ століття, засвідчує, що означена проблема викликає зацікавленість багатьох істориків, культурологів, літературознавців. Цілком очевидно, що через об'єктивні причини науковий пріоритет у висвітленні проблеми належить зарубіжним дослідникам К. Фармеру, Я. Білоцерковичу, Б. Кравченку [1]. Зокрема, за їх ініціативою опрацьовано й уведено до наукового обігу цінні документальні масиви, які надалі послужили основою для ґрунтовних монографічних досліджень.

Серед вітчизняних істориків, які одними з перших звернулись до з'ясування причин виникнення явища шістдесятництва в середовищі літературно-мистецької інтелігенції України, були Г. Касьянов, А. Русначенко, О. Шевчук, В. Баран, Ю. Данилюк, О. Бажан, Б. Захаров. Значний науковий інтерес становить спадщина І. Рибалки, зокрема праця «Така наша доля: сторінки життя мого покоління», у якій автор характеризує діяльність української інтелігенції після ХХ з'їзду КПРС. Вагомий внесок у розробку проблеми зробив В. М. Литвин, який пов'язує діяльність української інтелігенції в основному з рухом «шістдесятників» та дисидентським рухом. Беззаперечну наукову цінність становлять праці сучасних літературознавців - В. Хархун, Р. Корогодського, А. Тарнашинської. Про витоки українського шістдесятництва, яке викликає значний інтерес дослідників, чимало написано самими учасниками руху – І. Дзюбою, Є. Сверстюком, М. Коцюбинською та багатьма іншими. Українські літературознавці В. Брюховецький, М. Ільницький, Т. Салига, М. Слабошпицький (перелік дослідників можна продовжувати) створили цілу низку літературних портретів найяскравіших митців цього покоління.

Позитивно оцінюючи праці вищезгаданих науковців, слід зауважити, що здебільшого вони висвітлюють проблеми політичного дисидентства, менше – релігійного інакодумства, і ще менше – історико-культурних аспектів явищ тодішнього літературного простору. Це дозволяє нам говорити про нагальну потребу подальшої розробки проблеми й засвідчує її актуальність.

Метою цієї наукової розвідки є з'ясування об'єктивних чинників зародження літературного шістдесятництва в Україні в епоху «відлиги» шляхом аналізу принципів та механізмів утілення державної політики в галузі літератури в зазначений історичний період.

Виклад основного матеріалу. Шістдесятники – це покоління митців «відлиги», які своїми творами внесли в свідомість народу нові ідеї та довели, що справжнє українське мистецтво завжди жило та буде жити.

Свідомість цього покоління зазнало меншого впливу радянської ідеології з усіма її викривленнями. Воно стало свідком падіння культу особи Сталіна. У системі цінностей цього покоління з'явилися несподівані для радянського морального кодексу індивідуалізм, культ свободи самовираження, скептицизм, гуманізм без сурогатних домішок класового підходу, космополітичність культурних смаків. Воно уособлювало собою суспільно-культурне явище, течію,

духовний феномен – шістдесятників. Найважливішим моментом у формуванні світогляду шістдесятників був вплив гуманістичної західної культури. Різними стежками, здебільшого через переклади, до України потрапляли твори Е. Хемінгуей, А. Камю, А. Сент-Екзюпері, Ф. Кафки та ін. Одкровенням стало італійське кіно епохи неореалізму. Художники заново відкривали імпресіоністів, Ван-Гога, Модільяні, мексиканський монументальний живопис і скульптуру. Надбання західної культури сприяли підвищенню статусу загальнолюдських цінностей, модернізації свідомості молодшого покоління інтелігенції, посяли відразу до «соціалістичного реалізму». Закономірним наслідком цих зрушень було відродження інтересу до власної культури, її багатств. Врешті-решт з'явилася потреба визначити свою культуру не в тіні «старшого брата» а в контексті загальносвітової культури. Нове покоління інтелігенції, крім більшої свободи та інформованості, мало в активі вищий культурний рівень, талант і смак. Відбулася певна переоцінка цінностей: це покоління вважало природним своє право на розкутість, щирість почуттів, звернення передусім до внутрішнього світу людини, прагнуло до відновлення чистої естетики, культивувало красу, палко бажало новизни й подолання занедбаності своєї культури. В результаті творчість і громадська діяльність шістдесятників стали справжнім проривом у сформованій монолітній системі заідеологізованої культури. Поетичні вечори І. Драча, Ліни Костенко, М. Вінграновського та ін. збирали тисячні аудиторії. Плеяда блискучих літературних критиків повернули цьому жанрові звання літератури. Нову хвилю в кінематографі представляли С. Параджанов, Ю. Ілленко, Л. Осика. Нові імена, ідеї з'явилися в гуманітарних науках: історії, археології, літературознавстві, мистецтвознавстві. Звичайно, коло шістдесятників було значно ширшим. До них горнулися молоді вчені, вчителі, студентство. Цілком логічно стала занепокоєність вищих партійних органів. З початку її доводилося стримувати, оскільки вона не збігалася з віяннями часу. Втім довго чекати не довелося: сигнал було надано. 8 березня 1963 р. у Москві відбулася зустріч М. Хрущова з мистецькою інтелігенцією, зміст якої послужив «керівництвом до дії» для маси апаратників усіх рівнів. Почалася чергова кампанія на зразок ідеологічного погрому 40-х – початку 50-х рр. У пресі, на зборах творчих спілок почалося цькування шістдесятників. Першими пролунали звинувачення у «формалізмі», «космополітизмі», відході від «марксизму-ленінізму».

Словесні атаки супроводжувались адміністративними заходами. Спочатку почали обмежувати публікації шістдесятників у літературних журналах («Жовтень», «Прапор», «Вітчизна», «Ранок», «Дніпро» та ін.), газетах – скрізь, де вони раніше мали трибуну. Більшість шістдесятників-поетів «першої хвилі» – Л. Костенко, І. Калинець, Г. Кириченко, Б. Мамай-Сур, В. Голобородько та ін. перестали друкуватись саме після 1963 р. Стали забороняти, а то й просто розганяти літературно-мистецькі вечори. Закрили клуби творчої молоді. Перекриваючи повітря шістдесятникам, влада сподівалася, що таким чином вдасться підкорити їх, примусити діяти суто за законами системи. Проте результат не відповідав задуму. Частина шістдесятників дійсно досить швидко «переорієнтувалася» (серед таких були й дуже талановиті люди) і стала робити те, що від них вимагалось, частина відійшла від громадської діяльності і поринула у суто фахові проблеми. Однак певна частина нового покоління не змогла відмовитися від своїх позицій і пішла на приховану або відкриту конфронтацію з владою [4].

Невід'ємною частиною суспільно-культурного життя України у перші половині 60-х рр. став сам-видав: ціла система розповсюдження не визнаної офіційно або забороненої літератури. Десятки літературних і публіцистичних творів, яким був перекритий шлях до публікації в офіційних виданнях, передруковувались на машинках, перефотографувались на фотоплівку, надиктовувались на магнітофонні стрічки, навіть переписувались від руки і читалися тисячами людей, здебільшого інтелігенцією. Поширювались твори Ліни Костенко, В. Симоненка, С. Свєрстюка та ін. Згодом самвидав став політизуватися. В 1964-1965 рр. з'явилася ціла серія анонімних публіцистичних статей («З приводу процесу над Погружальським» – відгук на пожежу в Центральній науковій бібліотеці у Києві, під час якої згоріла безцінна колекція українки; «Про сучасне і майбутнє України», «Націоналісти?», «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство») та ін. Статті підіймали найактуальніші та найболючіші проблеми сучасності: підлегле становище України в СРСР, стан української мови і культури, русифікація, злочини сталінізму тощо.

Висновки. Світ шістдесятників – парадоксальний і контрастний, але у них була віра, що є і буде жива Україна. Вам же, молодому поколінню, слід навчитися розрізняти добро від зла, правду від брехні. Вірте у справедливість, чесність і порядність. Не йдіть проти себе. Не бійтеся сказати, що думаєте. Беріть з собою у життя прекрасне мистецтво шістдесятників. Бо вони в свій час прийшли до істини, істина – це вільна Батьківщина, рідне слово, демократичне життя, свобода слів і дій, а також любов.

Література

1. Павлова О.Ю., Мельничук Т.Ф., Грищенко І.В. *Історія української культури [Текст] / О.Ю. Павлова, Т.Ф. Мельничук, І.В. Грищенко; [за ред. О.Ю. Павлової]. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 8-58.*
2. *Табачковський Віталій У пошуках невтраченого часу [Текст]: Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників / В. Табачковський. – К.: Вид. ПАРАПАН, – 2002. – 300 с.*
3. *Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво в «духовній ситуації» своєї доби: синергетичний вимір [Текст] // Слово і час. – 2007. – №3. – С. 20.*
4. *Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти). – К.: Смолоскип, 2010. – 632 с*
5. *Українська та зарубіжна культура [Текст]: Навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Р.М. Вечірко та ін. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 49-69. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://6201.org.ua/files/1/ukr_ta_zar_kulultura.zip*

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ «БУ-БА-БУ» В ПЕРІОД СИСТЕМНИХ ЗМІН

Юлія Сухорукова,

здобувач наукового ступеня кандидата філологічних наук,
магістр з філології, вчитель української мови та літератури

Української загальноосвітньої школи I-III ст. №13, Селидівської міської ради, Донецької області

Розглянуто особливості творчості письменників літературного угруповання «Бу-Ба-Бу» (Юрія Андруховича, Олександра Ірванця та Віктора Неборака), які вплинули на розвиток сучасної української літератури 80-х років XX століття.

Ключові слова: карнавальна література, літературне угруповання, «вісімдесятники», поезія 90-х років
It describes the features of the writers of the literary group «BU-BA-BU» (Yuri Andrukhovych, Oleksandr Irvanets and Viktor Neborak) that have influenced the development of modern Ukrainian literature of the 80-ies of XX century.

Keywords: the carnival literature, the literary group, «the eighties», the poetry of 90-ies

Покоління вісімдесятників переосмислило попередні духовні цінності, заангажовані наслідками тоталітарного мислення, створило справжню революцію в естетичній свідомості, підпорядкувавши її світовим філософським концепціям. Вони мислили мистецькими асоціаціями, ремінісценціями, цитатами, що дозволяє виявити належність до певної епохи, культури, особистості. Дослідження творчості літературної групи «Бу-Ба-Бу» залишається актуальним науковим напрямком у сучасному українському літературознавстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При підготовці роботи використані дослідження, присвячені актуальним проблемам сучасного українського літературного процесу (І. Андрусак, Т. Гундорова, Н. Анісімова, Є. Баран, І. Бондар-Терещенко, Н. Зборовська, М. Ільницький, М. Рябчук та ін.), літературно-критичні розвідки щодо творчості Ю. Андруховича, О. Ірванця й В. Неборака (Н. Білоцерківець, В. Габор, І. Кручик, А. Таран та ін.).

Літературна група «Бу-Ба-Бу», незважаючи на понад двадцятирічну історію та значний внесок у літературний процес, ще й до сьогодні не стала предметом широкого наукового вивчення (дисертаційні дослідження В. Моренця, І. Старовойт, Н. Філоненко).

Мета статті – визначити місце й значення для українського літературного процесу кінця XX – початку XXI століть поетичного угруповання «Бу-Ба-Бу».

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 80-х років минулого століття в українській літературі, відбуваються переорієнтації світоглядного характеру, формується нова літературна ситуація, яскравим стилем якої стала карнавалізація. Ідея Карнавалу, яку нові митці сприйняли від Михайла Бахтіна («Франсуа Рабле і народна культура середньовіччя та Ренесансу»), стала основною засадою в процесі руйнування офіційної (радянської) культури, творчою енергією свідомості та культури.

Метою карнавальної літератури кінця 80-х років XX ст. було відтворення дійсності в іронічно-ігровій тональності, з метою показу порожнечі, неважливості усіх тих цінностей, що були в радянському суспільстві предметом оспівування та звеличення. Ілюзія інакшої реальності в поетичних текстах створюється за допомогою таких типово карнавальних засобів, як бурлеск, буфонада та балаган.

Разом з тим, починає змінюватися і ставлення до літератури, розуміння її завдань і функцій, як з боку авторів, так і з боку літературознавців та критиків, що сприяло перенесенню акцентів тематики й проблематики творів, найуживаніших їхніх образів і форм [8].

Літературна теорія та сама література стають більш відкритими та демократичними, про що свідчить, зокрема, виникнення численних літературних угруповань, новаторська розробка традиційних тем й образів, розширення меж поетичного мовлення.

У цьому непростому контексті інтелектуального та соціально-політичного розвитку постає творчість вісімдесятників, яка подекуди стала своєрідною антитезою до творчості класиків соцреалізму. Твори цих письменників важко обмежити рамками певного напрямку чи течії. Це, насамперед, новий тип світобачення, мислення, творчості, нова мова.

Поетична група «Бу-Ба-Бу», яку від самого початку діяльності критики сприймали як епатажну, стала яскравим виразником нових поглядів на літературу. Її представники – Юрій Андрухович, Олександр Ірванець та Віктор Неборак – означили свою творчість як «бубоніння дебіла-імбецила постчорнобильського раю земного. Бубабу – це аварія на злеті космічного корабля, вибух у домі металургійного комбінату, спущене колесо в комбайна «Нива» на безкраїх колгоспних золотих ланах» [1], і вже цим означенням (точніше, одним із багатьох подібних) декларували авангардне, епатажне спрямування своєї діяльності, ґрунтоване на попередніх культурних традиціях, в першу чергу радянських часів. Своїм головним завданням «бубабісти» обрали свідоме протиставлення себе на той час вже вихолощеній і нежиттєздатній радянській ідеології, а також зумовленій цією ідеологією свідомості пересічного українського громадянина зокрема і цілій системі традиційних культурних орієнтирів нації загалом [6]. Вже перші публічні виступи «Бу-Ба-Бу» (найрезонантніші з них – у Київському театрі імені Івана Франка та у Львівському оперному театрі опери і балету під назвою «Крайслер Імперіал») засвідчили, що діяльність групи є справді явищем у вітчизняному літературному процесі, за визначенням Т. Гундорової [3], «особливим культурним феноменом». Підкреслено екстравагантні твори бубабістів викликають полярні відчуття у читачів: від захоплення до неприйняття. Тому у цьому контексті їхню творчість треба розглядати не як руйнування традицій, а як

їхнє оновлення, розвиток, введення в систему світових формостильових взаємодій. Автори не створюють певний літературний канон, а прагнуть бути почутими та прочитаними. Кожен з них хотів заробити собі на життя літературною працею і мати можливість при цьому висловлювати власну, а не надиктовану кимось думку [8]. За словами Олександра Ірванця, «хоча сьогодні, з відстані років виглядає, що ми таки й справді домоглися дещо змінити в літературі, але тоді ми більше переймалися тим, щоб добре писати. Краще, ніж писали тоді інші, краще, ніж те, що можна було прочитати на сторінках тодішніх видань. Пізніше з'ясувалося, що ми таки справді створили новий, не канон, ми створили нові правила гри. Кажучи простіше, ми повернули гру в поезію. Хоча не тільки ми, вся генерація вісімдесятників трудилася над цим» [2]. Бубабісти синтезують у своїй творчості новаторство та традиційність. Так, Ю. Андрухович, О. Ірванець і В. Неборак відновили практику неофіційних поетичних вечорів із залученням інших видів мистецтва (музики, театру, живопису), завдяки відмові від будь-яких обмежень на тематичному, образному, мовному рівнях, розширили межі поетичного мовлення. У літературу бубабісти прийшли як покоління письменників-урбаністів. Їхня поява обумовлена очевидною потребою створення саме міської літератури і за змістом, і за формою. Твори Ю. Андруховича, О. Ірванця й В. Неборака не лише про місто, його мешканців та події, вони й написані мовою міста [5]. За ними прийшли інші цікаві письменники, для яких вони стали першовідкривачами багатьох тем і образів. Творчість цих письменників є певною реакцією на стимули, які породжує саме життя. Пориноючи в абстрактне минуле, міфи, перекази, легенди, бубабісти не забувають життєві проблеми, чітко висловлюють власну життєву та громадянську позицію. Митці у спокійній розповідній манері поетично переосмислюють історію українського народу, літератури. У порівнянні з літераторами 60-70-х років XX століття їхні твори позбавлені впливу конкретної історичної епохи, для них не характерні закличні інтонації. Головним предметом зацікавленості для Ю. Андруховича, О. Ірванця й В. Неборака є фрагменти щоденного життя – летючі моменти, незначні епізоди, позірні почування. Література бубабістів позбавлена високої «поетикальності» з одного боку та грандіозних історичних тем і постатей – з іншого. Вони не поривалися впливати на політичні процеси, проте політика, болючі проблеми сьогодення в них присутні, особливо в іронічних поезіях О. Ірванця, есе Ю. Андруховича, виступах на літературних подіях В. Неборака. Ліричні мініатюри, які також зустрічаються у творчості бубабістів, витончені і навіюють екзистенційні роздуми. Саме через все це творчі вечори цих авторів і були, і залишаються популярними серед молоді, хоча вони виступають перед публікою здебільшого вже не як представники літературного угруповання, а як окремі автори, широко відомі своїми творами [8].

Автори нерідко змінюють сам статус слова: воно виступає і формою, і змістом поезії, її матерією, втрачаючи свою номінативну функцію. У своїх поетичних творах бубабісти експериментують з мовними засобами: це лексичні та семантичні авторські неологізми, імітація суржику, залучення сучасної лексики, просторіч, вульгаризмів; звукові прийоми, метричні схеми, строфічна організація (від звичайних катренів до строфоїдів та сонетоїдів), ритміко-синтаксичні конструкції (зокрема використання прийому апунктуації) тощо. Ці митці активно використовують прийоми постмодернізму (стилізація, ремінісценція, метафоричність) і неоавангардзму (бурлеск, епатажістність) у поєднанні з традиціями народнопісенної творчості та української класики [8]. Враховуючи особливості ідіостилів Ю. Андруховича, О. Ірванця й В. Неборака, виокремлені такі носії стилю бубабу: поєднання публічності та популярності аж до культовості, ритуальність, карнавальність, іронічність та самоіронічність, пародійність, синтетичність, урбанізм, єдність масовості й елітарності. [9]. Як зауважив в одному інтерв'ю Олександр Ірванець: «Після «Бу-Ба-Бу» в українській поезії стало можливим писати все, досягнеть успіху залежить тільки від міри таланту. Ми зруйнували дуже багато шаблонів».

На думку Анатолія Дністрового, заслуги цієї групи неможна недооцінювати. Вони вражають, – вважає він, – якщо бодай поглянути на ті трансформації, котрі відбулися в художній мові, а також у манері поведінки письменників (їдеться про так звані авторські стратегії) [4]. Читачам цікаві ці яскраві, небуденні емоції – через проблеми, струси, катаклізми, колізії, – всього цього бубабістам якраз не бракує. Як і розвинутої уяви, багатої фантазії вкупі з високим рівнем освіченості та ерудиції.

Таким чином, представники угруповання «Бу-Ба-Бу» виконали головне завдання неоавангардистів – зруйнували народницькі стереотипи у сприйнятті української поезії, основними мотивами якої майже два століття були визвольна боротьба й любов до батьківщини, а поет виступав будите-лем народної свідомості, пророком нації [7]. Бубабісти переконали, що поет – це звичайна людина, яка може (має право) бути недосконалою. Мабуть, найпромовистіше сказав про це В. Неборак в одному інтерв'ю: «Ми намагалися зруйнувати певні стереотипи загумінковості української літератури, ніби це щось таке сільське, народницьке, повчальне, гіпертрофовано-цнотливе» [8].

Висновки. Творчість учасників «Бу-Ба-Бу» стала ситуативно-концептуальним мистецьким відгуком на суспільну рефлексію. Аналіз доробку Ю. Андруховича, В. Неборака та О. Ірванця свідчить, що вони внесли значні зміни в сучасну українську поезію, прозу, драматургію, перекладацьку діяльність. Діяльність угруповання сприяла демократизації літературного життя, що виявилось, зокрема, й у виникненні численних літературних угруповань, викликала новий інтерес до сучасної літератури – і не лише у критиків та літературознавців, а й у читачів, насамперед, молоді. Отже, беззаперечний внесок літераторів групи «Бу-Ба-Бу» у вітчизняну літературу засвідчує їхню значимість і дозволяє розглядати як неординарне явище в українській літературі.

Література

1. *Бу-Ба-Бу // Четвер.* – 1992. – № 1(3). – С. 26.
2. *«Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Олександр Ірванець, Віктор Неборак): Вибрані твори : Поезія, проза, есеїстика [Текст].* – Львів: Піраміда, 2008. – С. 392.

3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн [Текст] / Т. Гундорова. – Київ: Критика, 2005. – С. 77–95.
4. Дністровий А. Втрачений совок [Текст] / А. Дністровий // Книжковий клуб плюс. – 2007. – №12. – С. 38–39.
5. Клименко В. Бу-Ба-Бу. 20 років потому [Текст] / В. Клименко // Україна молода. – 2005. – Ч. 56. – 31 бер.
6. Лебединська Н.М. Явище літературного покоління в українській культурі кінця ХХ ст. // Наукові праці: науково-методичний журнал. - Т. 118. Вип. 205. - Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – с. 35 – 40.
7. Літературознавчий словник-довідник за редакцією Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К.: ВЦ «Академія», 2007.
8. Філоненко Н. Синтез масового й елітарного в поетичних творах групи «Бу-Ба-Бу» (На матеріалі збірки «Бу-Ба-Бу: Т.в.о.//ри») [Текст] / Н. Філоненко // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Відп. ред. В. А. Зарва. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – Вип. XIV: Лінгвістика і літературознавство. – С. 137–143.
9. Філоненко Н.М. Група «БУ-БА-БУ» як явище українського літературного процесу кінця ХХ століття – Харків, 2007.

УДК: 821.161.2:82 '06

«ІМПОЗАНТНІСТЬ» ПОСТМОДЕРНІЗМУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Галина Царик,

старший викладач кафедри латинської та іноземних мов
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Висвітлено визначальні риси у культурі постмодерну українських письменників кінця ХХ - ХХІ століть та їх вплив на сучасну українську літературу та читача. Особлива увага приділяється дослідженню процесів та явищ, які вплинули на формування сучасної української літератури.

Ключові слова: постмодернізм, інтелектуалізація, демократизація, деконструкція, пейоризація, інтертекстуальність, фрагментарність, алюзія, іронія, культурна дифузія.

The defining features in postmodern culture of Ukrainian writers of the late XX - XXI centuries and their imposition on modern Ukrainian literature and readers are revealed. Particular attention is paid to the processes and phenomena, which influenced on formation of up-to-date Ukrainian literature.

Key words: postmodernism, intellectualization, democratization, deconstruction, pejoration, intertextuality, fragmentariness, allusion, irony, culture diffusion.

«Ми не можемо дефініювати того, всередині чого перебуваємо» (Ю. Андрухович)

Актуальність. Постмодернізм – сучасність: стан суспільства, філософське та емоційно-естетичне бачення, світовідчуття та світосприйняття, і як наслідок - напрям у мистецтві, зокрема в літературі. Царина даного дослідження – культура постмодерну в українській літературі. Усі ці соціокультурні зміни (постмодерністська чутливість - postmodern sensibility; саморефлексія постмодерності, бурхлива динаміка неологічних лексем, номінація нових реалій), відображають сучасні українські письменники постмодерними новаціями у літературі, від інтелектуалізації до пейоризації, а «по дорозі» захоплюють ще такі процеси як демократизацію з деконструкцією, що дає підстави представникам «доброго старого декадансу» говорити про концептуальні проблеми. Елітарна академічна культура критикує і сучасного письменника і читача, вважаючи перших – або зарозумілими, або за- вульгарними; других – найвими, а подекуди ідеологічно і ментально відсталими, нездатними оцінити багатозаровість художніх смислів. Змішування високого з низьким, емоційність і цинізм, автентичність та західна експансія відбувається сьогодні, зокрема, постмодернізм приймає цю хаотичність, намагаючись зберегти та підкреслити етнічні цінності, похвалити або піддати сумніву чуже, визначити ступінь розвитку, самостійності та конкурентоспроможності, при цьому елітарність та масовість успадкована.

Сам термін *постмодернізм* — один з найновіших «*-ізмів*», де префікс «*пост-*» свідчить про те, що постмодернізм виник після модернізму або після доби модерну. Вперше його вжито у живописі у 1870 році. «1917 р., німецький автор Рудольф Паннівці вжив його для характеристики стану сучасної культури; 1934 року термін знову виник у іспанського автора Федеріко ді Оніса, наприкінці 1930-х рр.; британський історик А. Тойнбі назвав «постмодерним» період, що починався після 1875 р., коли означився перехід від політичного мислення в межах національних держав до глобальної взаємодії; у продовж 1950-х – 1960-х рр. термін широко вживався в літературознавстві США; у 1975р. Ч. Дженкс застосовав його під час обговорення сучасної архітектури». Влучно відображає стан постмодерну як «доповідь про знання» публікація праці французького філософа Ж.-Ф. Ліотара у 1979 році [5].

Серед західноєвропейських літературознавців розглядали постмодернізм як літературну парадигму американець Дж. Барт, англієць Д. Лодж, італієць У. Еко, який стверджував, що кожна доба має свій постмодернізм. В українську літературу постмодерна культура увійшла у 1960 році. Л. Лавринович, М. Коваль, С. Русова, Т. Денисова, Т. Гундорова, Н. Зборовська, В. Пахаренко, Г. Мережинська – українські літературознавці, аналізуючи творчість українських постмодерністів, виділили «феміністичний варіант» Оксани Забужко; «карнавальний» Юрія Андруховича, Юрія Іздрика, Тараса Прохазька; «київську іронічну школу» Володимира Діброва, Богдана Жолдака, Леся Подерев'янського. Надмірне використання пейоризації постмодерного тексту (вживання лайливої лексики) іронічної школи викликало бурхливу критику. [5].

Юрій Андрухович у романі «Перверзія», даючи оцінку сучасній українській літературі, пише: «Девальвація високого слова: писати якомога поетичніше. Це «шиза» старшого покоління. Молоді роблять **щось інше**»[2, с.145], проте співає оду Алегорії [2, с.87,91], хвалить Метафору [3, с. 342]. На семінарі на тему **пост**карнавальне безглуздя світу звучить: «Живемо нині під знаком печального слова **«після»**[2, с.37], втілення нашого остаточного **«після»**[2, с.39]; **пост**історичне сприйняття Світу досягло стану повного Спокою «[2, с. 92]; **пост**модернізм у політиці»[2, с. 94]; **«пост**любовний» час [2, с. 220]; Власне те щось інше являє собою «нав'язливу суміш алюзій, іншомовних цитат, висловів у лапках, всередині яких виникали інші лапки, лапок було більше, ніж усіх інших знаків, разом узятих, за дужку він виносив найнесуттєвіше, а найважливіше скромно ховав у дужках, наче такий собі напівзайвий додаток, до того ж грати словами почав уже з першого речення»[2, с.94]. «Перверзія» Андруховича – це карнавал, з його перевдяганням, інтелектуалізація досягається за допомогою інтертекстуальності, фрагментарності, алюзії, іронії, культурної дифузії. Андруховича «Перверзія» – найяскравіший зразок постмодернізму, децентрується людина детермінована різними фізичними, біологічними, психологічними та соціальними силами. Звідси і «смерть автора». «Чому так вийшло? Тому що великі поети мусять бути стихійними пророками. **пост**модерну і Неборак пророк його»[3, с. 234]. Усі можливі конвенції навмисно порушуються постмодерністами.

Творчості О. Забужко властивий плюралізм («формула – не «або-або», але «і-і» («not either – or, but both»), гендерність («біле-чорне, чоловік-жінка, верх-низ»тощо), відкидаючи концепцію «смерті автора» чи «смерті читача», залишається однією з найімпульсивніших (у значенні – найвпливовіша) авторок постмодерної культури.

Не уся сучасна література є постмодерною. Так, існує багато спільних рис та відмінностей і один автор може поєднувати елементи напрямів у своїй творчості, або чергувати їх. Нарешті, здобутки класиків відіграють не останню роль, попри децентрацію, фрагментарність, дегероїзацію історії, намагаючись інтелектуалізувати текст майстри постмодерну насичують його культурними алюзіями, використовуючи відомі сюжетні лінії світової літератури.

Література

1. Андрухович Ю.І. Рекреації. Романи. – К.: Час, 1996. – 287 с.
2. Андрухович Ю. Перверзія: Роман. – Львів: Класика, 1999. – 290 с.
3. Андрухович Ю. Таємниця. Замість роману. – Харків: Фоліо, 2007. – 478с.
4. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики. – К.: Meredian Czernowitz, Майстер книг, 2011. – 480 с.
5. Висоцька Н.О. Методичні рекомендації до курсу «Новітня зарубіжна література»/ Уклад.: Висоцька Н.О. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2015. – 60 с.
6. Гнатюк О. Авантюрний роман // Андрухович Ю.І. Рекреації. Романи. – К.: Час, 1996. – С.10-26. References: 1. Andruhovych Y. Recreations. Novels. – K.: Time, 1996. – 287

ОБРАЗ УКРАЇНИ У КУЛЬТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ

УДК 377.3

ОЛЕНА ТЕЛІГА ЯК ПРЕДСТАВНИЦЯ ПОКОЛІННЯ «ТРАГІЧНОГО ОПТИМІЗМУ»

Мар'яна Богдадюк,

аспірантка Львівського науково-практичного інституту
професійно-технічної освіти НАПН України

У роботі аналізується творчість Олени Теліги як представниці покоління «трагічного оптимізму», визначено головні ідеї поезії письменниці та значущість мови і нації як невід'ємної частини суспільства.

Ключові слова: мова, нація, «трагічний оптимізм», поезія, Валуєвський, Емський укази, літературний стиль.

Creation of Olena Teliga as representative of generation of «tragic optimism» is in process analysed, certainly main ideas of poetries of authoress and meaningfulness of language and nation, as inalienable part of society.

Key-words: language, nation, «tragic optimism», poetry, Valuevskiy, Emskiy decrees, literary style.

Актуальність. Загальновідомо, що однією із найважливіших ознак повноцінної держави є її мова і нація. Завдяки мові кожна етнічна спільнота відрізняє себе від інших, мова є інструментом збереження і передачі духовного багатства народів, запорукою їх єдності. Чимало було написано та сказано про українську мову, про її красу та співучість, про її величезне значення для нашого народу, що є справжнім подарунком долі. Історично склалося, що для України мова і нація мала і продовжує мати особливе значення. В умовах бездержавності, тотального наступу антиукраїнських сил, українська мова завжди стояла на сторожі нашої національної безпеки, не дозволяла нам забути своє етнічне походження. Згадати хоча б XIX ст., коли більшість українських земель перебували під гнітом іноземних імперій. Саме тоді, зусиллями наших національних «будителів», таких як І. Котляревський, П. Куліш, Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, та багато інших, вдалося відродити мову, розбудити українську націю. Таких прикладів можна навести безліч. Її не знищили Валуєвський, Емський укази XIX століття про заборону української мови, наша мова вистояла в тяжкі 30-ті роки XX ст., відомі як період «розстріляного відродження». Схоже що і в наші дні – часи незалежної України, перед мовою встали нові випробування, зусиллями тих, які так нічого і не навчились у найкращій вчительки життя – історії. Яскравим прикладом є поетеса Олена Теліга – представниця «трагічного оптимізму», готова покласти своє життя у подвигу задля України з оптимістичною вірою у її майбутнє, незламний борець за волю і честь української нації і мови, частиною якої вона себе усвідомила. Пізніше цей погляд точно виразила Ліна Костенко «Загибель – це ще не поразка. В переможних боях також бувають полеглі». Вона стала одним із символів нескореності духу і переконання. Вміла йти і сама вміла вести за собою навіть на той шлях, куди не зважилися ступити багато хто, з тодішніх чоловіків. Олена Теліга постає для нас як свідомий і рішучий фанатик ідеї – борець, яких в ті часи і зараз потребує українська нація [1, с. 123-127]. Ще за життя, творчість О. Теліги була високо оцінена її сучасниками – українськими письменниками, громадсько-політичними діячами. Досить прочитати один вірш письменниці, щоб відчутти прихід у літературу поета великої культури і непересічного хисту. Сьогодні в нашій державі багато людей, також, стоять перед подібним вибором: залишатися сірою зденационалізованою масою чи стати на шлях розбудови української нації. В цьому відношенні життя Олени Теліги є прикладом для кожного, як такий вибір зробити остаточно. Її творчість залишається цікавою та повчальною і в наші дні. Головна риса її поезії в єдності життя і слова. Гранично точна і відверта у своїй поезії Олена Теліга написала у своїх рядках усе: «Не любов, не ніжність і не пристрасть / Але серце – збуджений орел!». Публіцистика Олени Теліги стала голосом того орла [6, с. 154-159]. Так, Юрій Крен вказував на поєднання в поезії письменниці поєднання жіночності з чоловічою мужністю. Він писав: «Тихої злагоди і бурхливої радості сповнені вірші поетеси Олени Теліги, що хоче сполучити жіночу ніжність з суворим заповітом жіночої посвяти Вона знає, що не до лиця їй «з мечем в руці» ставати до бою («Ми ж ваша пристань – тиха і ясна»), але коли зброя випадає з рук чоловічих, вона, не вагаючись, стане у лави, щоб потім, коли мине потреба, у книзі життя знов розгорнути сторінки ніжності і любові» [4, с. 419-426].

Найголовнішою рисою її творчості й суттю її величини треба вважати її безприкладну щирість, яка пронизує кожен рядок поетеси. На думку Олега Штуля авторка не грається словами, а викладає на папері всі глибини своєї душі. Життєву філософію письменниці він подає її рядками: «Щоб власній вірі непохитній / Палить лампаду в синій млі / І йти крізь грудні і крізь квіти / Зі сміхом по сумній землі». Олег Штуль пише, що водночас, разом із захопленням життя, Олена Теліга відчуває весь його трагізм, щоправда і серед того ворожого світу вона знаходить красу і кидає клич перемоги й надії. Іншими словами, в сприйнятті світу Оленою Телігою присутні радість і трагізм, щастя і біль [12, с. 379]. Олег Жданович, справжнім поклонником письменниці вважав служіння музи. На його думку, поклавши на себе вінок мучеництва, Олена Теліга стала символом перемоги духу над матерією, ідеалу над тиранією, відваги над інстинктом самозбереження [3, с. 446]. Пам'яті Олени Теліги присвячені рядки Євгена Маланюка. Він жаліє з приводу смерті поетеси і вказує, що трудно було б знайти іншу людину, яка б

була в такій мірі живим запереченням смерті, нехтувала смерть, вчила як її треба перемагати. Характеризуючи Телігу як поетеса, Маланюк стверджує, що тематика цієї жінки виявила дальший відхід від традиційної у нас лінії жіночої лірики. Письменник виявляє психологічну спорідненість у творчості Олени Теліги і Лесі Українки [8, с. 337]. Жінкою із серцем орла бачить письменницю Олена Логвиненко. Зокрема остання відзначала, що життя і поезія становили два рівноправних крила її особистості, а тому непохитна українка прагнула пізнати їх до самозречення [7, с. 457].

Літературний стиль Олени Теліги належить до українського класицизму, так званої, празької поетичної школи (Є. Маланюк, О. Ольжич, Ю. Липа та інші), і саме її вірші незрідка можуть правити за досконалі взірці класичної образності. На думку Теліги, новий тип української жінки, який має своїх попередниць у козацькій і княжій добі появляється і в сучасній Україні. «Такий тип, - пише Теліга, - вже народився на Україні і переможно силоміць починає вдиратися до її літератури» [11, с. 45], пор.: «*Не зірвуться слова, гартовані, як криця, / І в руці перо не зміниться на спис. / Бо ми лише жінки. У нас душа криниця, / З якої ви п'єте: змагайся і кріпись! / Ще сальви не було, не заревли гармати / Та ви вже на початку. І ми в останній раз / Все, що дає життя іскристе і багате, / Мов медоносний сік збираємо для вас*» Такі жінки, як показано у фрагменті тексту, творять підставу нації, вони уможливають вимріяний і майже недосяжний синтез сталі і ніжності [5, с. 454-455]. Стиль Олени Теліги бурхливий, піднесений, інколи це словесний смерч зі своїм темном, з сконцентрованою образних уяв, несподіваних порівнянь несамохить напрошується паралель між поетикою її віршів та її есеїв. Доцільно зіставити поезії «Неповторне свято» («Гарячий день – і враз достигле жито») з одного боку, а з другого – «Махнути рукою! Розіллять вино!...», що в них та сама тема героїчного пориву, трактується, в першому випадку – декламаційно-повчальною, а в другому – образно і поетично [10, с. 420]. Майже однакову тему маємо також у вірші «Чоловікові» («Не цвітуть на вікні герані») – формально, мабуть цілком коректному, а проте холоднувато-розсудливому – й у «Вечірній пісні», що є унікальною не лише в нашому, а й у цілому європейському письменстві своєю музичністю, образністю, композицією і емоційною наснагою. Неповторний є цей твір і в поетичній творчості самої Олени Теліги, пор.: «*Не візьмеш плачу з собою – / Я плакати буду пізніше, / Тобі ж подарую зброю: / Цілунок гострий, як ніж / Щоб мам ти в залізнім святі / Для крику і для навчань / Уста рішучі як вистріл / Тверді як лезо меча*». У жанровому відношенні поезія письменниці є виключно й без винятково лірична; авторка скрізь постає в першій особі, без найменшої спроби перетворення її на епічну третю особу або на драматизований діалог» [2, с. 423 - 425]. Смерть Теліги лише доповнює її поезію, надаючи поезії великого звучання. Оця беззастережна саможертвність – аж до смерті – лягла в основу її героїчної поезії героїчного чину Олени Теліги і зробила з неї національну героїню нашої доби.

Висновки. На наш погляд, держава, яка не захищає свою мову – приречена. Як слушно стверджує поетеса Ліна Костенко: «Нації вмирають не від інфаркту, спочатку в них відбивають мову». Ще категоричніше висловлювався філософ Йоган Гердер: «Хто не любить своєї мови, солодких святих звуків дитинства, не заслуговує на ім'я людини». Тож бережімо, плакаймо, шануймо свою рідну українську мову.

Література

1. Бойко Ю. Олена Теліга як публіцистка і поетка // Літературний зошит. – Новий Ульм, 1947. – Ч. 1. – С. 123 - 127.
2. Державин В. Поетична творчість Олени Теліги // Самостійна Україна. – Чикаго, 1950. – С. 423 - 425.
3. Жданович О. Література й революція // Олена Теліга. Вибрані твори. – Київ, 2008. – С. 446.
4. Клен Ю. Ніжність і посвята // Вісник. – Львів, 1935. – Ч. 6. – С. 419 - 426.
5. Котенко Н. Вихор і вогонь Олени Теліги // Олена Теліга. Вибрані твори. – Київ, 2008. – С. 454 - 455.
6. Лавріненко Ю, Теліга О. Аглая української поезії і дійсності // Олена Теліга. Вибрані твори. – Київ, 2008 – С. 154 - 159.
7. Логвиненко О. Жінка із серцем Орла // Олена Теліга. Вибрані твори. – Київ, 2008. – С. 457.
8. Маланюк Є. Пам'яті Олени Теліги // Українське слово. Париж, 1952. – Ч. 537. – С. 337.
9. Сверстюк Є. Поет // Олена Теліга. Вибрані твори. – Київ, 2008. – С. 12 - 13.
10. Семків Р. Передмова // Олена Теліга. Вибрані твори. – Київ, 2008. – С. 420.
11. Шевчук Г. Без металевих слів і зітхань даремних // Арка-Мюнхен, 1947. – Ч. 1. – С. 45.
12. Штуль. О з ритмом Життя // Олена Теліга. Вибрані твори. – Київ, 2008. – С. 379.

УДК 82.091: 821.161.2

НАЦІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ВАРІАНТУ НАТУРАЛІЗМУ

Наталія Венгринович,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету

Висвітлено генетико-типологічні особливості українського варіанта натуралістичного мистецтва. З'ясовано об'єктивні передумови виникнення й перспективи для подальшого розвитку й трансформації українського натуралізму в нових культурно-історичних обставинах.

Ключові слова: натуралізм, літературний напрям, стильова тенденція, творчий метод, індивідуальний стиль, позитивізм.

The genetic and typological peculiarities of the Ukrainian version of naturalistic art have been revealed. Objective prerequisites of naturalism emergence in Ukraine and prospects for its further development and transformation in new cultural and historical circumstances have been clarified.

Key words: *naturalism, literary school, creative method, stylistic tendency, personal style, positivism.*

Актуальність дослідження. У нашому літературознавстві немає однастайності щодо генетико-типологічних особливостей українського варіанта літературного натуралізму. Через ідеологічне табування напряму в радянський період міцно утвердився стереотип, що натуралізм в українській літературі не дістав значного поширення, а яскраво виявлені риси натуралізму наявні лише в деяких творах Володимира Винниченка. Звичайно, як тільки зникли ідеологічні заборони, ставлення до напряму пом'якшилося, однак інерція негативного його сприйняття зберігалася ще упродовж тривалого часу й у пострадянський період. Проте присутність натуралізму як цілісного та самодостатнього явища в історії розвитку українського літературного процесу була очевидною ще для Лесі Українки – авторитетного й глибокого знавця нашої літератури. В одному з листів до матері Леся зачисляє до представників напряму не тільки його чільного національного репрезентанта і популяризатора – Івана Франка, але й Івана Нечуя-Левицького, творчість якого традиційно й небезпідставно прийнято розглядати в контексті реалістичного напряму літератури. Таке судження Лесі Українки покаже в аспекті необхідності розмежування понять «натуралізм» як літературний напрям і «натуралізм» як стильова тенденція. Бо коли у творчості І. Франка поетика натуралізму проявляється на певному, хай і нетривалому, етапі еволюції його естетичної свідомості як домінуюча форма художнього мислення, то в загалом реалістичному творчому методі І. Нечуя-Левицького натуралізм радше абсорбовано як стильову тенденцію. Корені натуралістичної стильової тенденції в українській літературі можна шукати в глибині віків, скажімо, в апокрифічних сюжетах із деталізованими описами пекельних мук, які чекають на грішників, або в давніх легендах про сповнену жорстокостей подорож у потойбіччі Марка Проклятого, або в бурлескно-трагедійній творчості мандрівних дяків. Натуралістичні вкраплення неважко віднайти також у бурлескно-трагедійній за характером «Енеїді» І. Котляревського, особливо ж у фактографічному фіксуванні етнографічно-побутових обставин життя героїв, точному відтворенні особливостей їхнього мовлення.

А. Волков та М. Нефьодов до письменників, у творчості яких виявляються елементи натуралізму, зараховують Є. Гребінку, Т. Шевченка, Марка Вовчка, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького. На думку В. Поважної, adeptами або й творцями натуралістичного напряму в Україні різною мірою були В. Горленко, О. Кониський, М. Грушевський, А. Чайковський, Г. Бораковський, М. Павлик. М. Ткачук додає до цього переліку також Б. Грінченка, Грицька Григоренка, С. Коваліва, В. Левенка; Н. Косило – А. Свидницького та М. Коцюбинського. Д. Наливайко найбільш значущими представниками напряму в українській літературі вважає О. Кониського, І. Франка та В. Винниченка. У дискурсі українського натуралізму можна згадувати й імена інших письменників, у творчості яких більшою чи меншою мірою знайшли втілення ідейно-естетичні принципи, прийоми, засоби художнього зображення, що належать до поетикального арсеналу напряму. Маємо на увазі, зокрема, В. Стефаніка, А. Кримського, О. Турянського та інших авторів. Однак щодо їхньої творчості, як і щодо творчості згадуваних вище письменників, можемо лише констатувати факт впливу поезики натуралізму, очевидність оприявлення натуралістичних стильових тенденцій в окремих художніх творах, але не домінування напряму як системи художнього мислення бодай на певному етапі еволюції естетичних поглядів автора. Цілісно ж натуралізм утвердився як окремий феномен українського літературного процесу в останній третині XIX ст. і його поява пов'язана з цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних культурно-історичних обставин. Це, зокрема, і відносно стабілізована політична та соціально-економічна ситуація, яка породжує застійні явища у сфері духовного життя; і поживавлення міжкультурних і міжлітературних зв'язків, і поява в українській літературі «молодих духів», передусім І. Франка та М. Павлика, які під впливом свого соратника й наставника М. Драгоманова взялися популяризувати духовні надбання європейської філософії, науки та літератури в українському духовному середовищі.

На переконання більшості дослідників феномену українського натуралізму, письменником, творчість якого перебувала під домінуючим впливом поезики натуралізму впродовж тривалого часу (конкретніше, йдеться про ранній період творчості), був саме І. Франко. Філософською основою репрезентованого його творчістю натуралізму природно стала філософія позитивізму. Важливим чинником у формуванні Франкової концепції «наукового реалізму» була і творчість Е. Золя: український митець солідаризувався з намаганнями француза теоретично обґрунтувати позитивістську тезу про те, що праця сучасного письменника повинна нагадувати роботу науковця-експериментатора. Крім того, на вироблення Франкового індивідуального (а відтак і українського національного) варіанта натуралізму мали вплив й інші національні моделі напряму: І. Франко регулярно інформує українську «читаючу публіку» про зміст німецькомовного журналу «Der Kunstwart», де часто друкуються літературно-критичні статті про натуралізм і натуралістів; у своїх оглядах І. Франко коментує матеріали, присвячені розвитку натуралізму у Франції, Росії, Німеччині, країнах Скандинавії. У дискурсивному полі натуралізму український письменник згадує імена Е. Золя, Ф. Достоєвського, М. Кретцера, Г. Гарта та інших авторів. Український натуралізм, репрезентований передусім творчістю І. Франка, увібрив у себе генетико-типологічні особливості різних національних варіантів напряму, зберігаючи при цьому оригінальний характер. Як і світовий інваріант напряму, український натуралізм базувався на позитивістській світоглядно-філософській основі, мав низку характерних для міжнародної моделі типологічних особливостей (фактографізм, документалізм, описовість, дрібнопис, увага до деталі,

об'єктивізм, одержимість наукою, детермінування чинниками «раси», «середовища» і «моменту» поведінки героїв, принцип життєподібності, курс на демократизацію тематики, увага до проблеми спадковості тощо). Типологічні розбіжності між українським варіантом натуралізму і світовим інваріантом полягали в зміщенні акцентів мотивації поведінки персонажів із фізіологічних до соціологічних; у «дрейфуванні» від абсолютного об'єктивізму до проявів авторського дидактизму та привнесення просвітницької тенденції в художні твори, від стриманої описовості й документалізму до публіцистичної емоційності, від байдужого нігілізму до пропозиції певної позитивної «програми»; зрештою, у поміркованому ставленні до «естетики потворного».

Висновки. Український натуралізм мав не лише об'єктивні передумови виникнення, але й перспективи для подальшого розвитку й трансформації в нових культурно-історичних обставинах. Про це свідчить творчість вітчизняних письменників, у яких елементи натуралізму поєднуються з поетикою модерних художніх систем, зокрема О. Кобилянської, В. Стефаника, М. Коцюбинського, В. Винниченка та інших.

Література

1. Волков А. *Натуралізм* / А. Волков, М. Нефьодов // *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 359 – 362.
2. Голод Р. *Натуралізм у творчості Івана Франка: до питання про особливості творчого методу Каменяря* / Р. Б. Голод. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 108 с.
3. Косило Н. *Типологія англійського та українського натуралізму кінця XIX – початку XX ст.: проблематика, поетика* : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.01.05 / Н. В. Косило. – Тернопіль, 2010. – 20 с.
4. Лесин В. *Словник літературознавчих термінів* / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – К.: Радянська школа, 1965. – 430 с.
5. Матвійшин В. *Український літературний європеїзм : монографія* / В. Г. Матвійшин. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
6. Наливайко Д. *Проблема натуралізму в українській літературі* / Дмитро Наливайко // *Літературознавство : матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів*. – К., 1996. – С. 118–130.
7. Поважна В. *Розвиток української літературної критики у 80–90 роках XX ст. (До проблеми критеріїв і методу)* / В. Поважна. – К. : Вища школа, 1973. – 268 с.
8. Ткачук М. *Концепт натуралізму і художні шукання в «Бориславських оповіданнях» Івана Франка: навч. посіб.* / М. Ткачук. – Тернопіль, 1997. – 66 с.
9. Франко І. *Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко*. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

УДК 821.161.2+82-95

ІВАН ФРАНКО І УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ МОДЕРНІЗМ

Роман Голод,

доктор філологічних наук, професор, директор Інституту філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Матеріал присвячено дослідженню поетики модернізму у творчості Івана Франка. На основі отриманих результатів зроблено висновок, що елементи символізму, експресіонізму, сюрреалізму присутні у творчій спадщині письменника.

Ключові слова: поетика, творчий метод, літературний напрям, модернізм, символізм, експресіонізм, сюрреалізм, літературний процес.

Material is devoted to the investigation of the modernistic poetics in Ivan Franko creative work. On the basis of the obtained results the conclusion has been made. It includes the fact that elements of symbolism, expressionism, surrealism are presented in creative heritage of the writer.

Key words: poetics, creative method, literary trend, modernism, symbolism, expressionism, surrealism, literary process.

Проблема Франкової причетності до українського модернізму неодноразово перебувала у полі зору літературознавців. У різні часи до неї зверталися М. Євшан, М. Зеров, С. Єфремов, І. Денисюк, Н. Шумило, С. Павличко, Т. Гундорова, Л. Сенік, М. Легкий та інші дослідники літературного процесу. Власні взаємини з так званою «ною» літературою намагався з'ясувати і сам Франко. І все ж, незважаючи на велику кількість інтерпретаційних моделей (які нерідко суперечать одна одній), ця проблема усе ще потребує ґрунтовного й неупередженого аналізу. Адже справжнього Франка, Франка-новатора і водночас традиціоналіста, не можливо втиснути у вузькі рамки «народника» чи «не каменяря». Франко «цілий чоловік» значно глибший і змістовніший, ніж окремі іпостасі його амбівалентного «Я», і, тим більше, ніж схематичні моделі цих іпостасей.

Однією з тих органічних часток, із яких сформувався феномен модернізму, був символізм. З'явившись у Франції ще у 70-х роках XIX століття, в українській літературі символізм розвинувся значно пізніше – на початку XX століття. До українських символістів літературознавці зачисляють, як правило, Олександра Олеся, М. Вороного, Г. Чупринку, П. Карманського, В. Пачовського, С. Твердохліба; до літературних угруповань, які сповідували постулати символізму – «Молоду музу», «Українську хату», «Митусу»; до теоретиків, які ці постулати розробляли чи адаптували на національному літературному ґрунті – О. Луцького, М. Вороного.

Франко намагався спрямувати новаторські пошуки молодого покоління літераторів (тієї ж «Молодої музи») у річище традицій власне українського літературного процесу. Навіть більше, у деяких своїх творах і циклах («Син Остапа», «Неначе сон», «Сойчине крило», «Зів'яле листя» тощо) він спробував продемонструвати, як саме це можна зробити. Те, що спроби ці виявилися досить вдалими та переконливими, мало вплив на особливості подальшого розвитку всієї української літератури.

Попри суперечливе ставлення Івана Франка до молодомузівської естетичної доктрини (письменник не сприймав декларацій про табування суспільно-корисної діяльності митця), він усе ж був надто витонченим естетом, щоби не помітити цікавих новаторських підходів у творчості представників угруповання; він був надто ерудованим знавцем літератури, аби не вловити, що ці підходи зумовлені іманентними процесами в розвитку світового літературного процесу. Тож не дивно, що й у творчості самого Франка є багато рис, типологічно споріднених із творчістю представників «Молодої музи». Це, зокрема, помітно й на рівні звернення до поетики символізму. Густа насиченість символічними образами поезії та белетристики Івана Франка зумовлена навіть не підпорядкуванням певній естетичній доктрині, а індивідуальними особливостями креативного мислення письменника; його схильністю і вмінням перетворювати образ обставин місця дії у символ, знаходити вічне у буденному, сакралізувати найдрібніші деталі побуту, бачити «іскру божества в дійсності». Густою символічною наповненістю відзначається поетика повісті Івана Франка «Воа constrictor». Як і в «Перехресних стежках», символика у «Воа constrictorі» міститься вже в самій назві, що перекладається як «змій-давун». Органічне поєднання елементів символізму, реалізму та натуралізму зустрічаємо й у новелі Франка «Odi profanum vulgus». Модерністські новації у творі проявляються, зокрема, на жанровому рівні: автор вводить у звичайну епічну оповідь елемент драми – діалоги дійових осіб. В «Odi profanum vulgus» персонажі виступають у ролі «живих символів» (термінологія М. Вороного), носіїв ідей, притаманних представникам різних груп інтелігенції. Густа насиченість символікою притаманна й іншим Франковим творам, таким як «Великий шум», «Борислав сміється», «Хома з серцем і Хома без серця», «Як Юра Шикманюк брів Черемош» тощо.

Безперечно, перелічені вище твори лише підтверджують думку про те, що у прозі взагалі й у Франковій зокрема існує більше підстав говорити про *символічність* чи *символіку*, ніж власне про *символізм*. І тим унікальнішим у поетикальному аспекті є прозовий твір Франка, в якому естетика символізму є домінантною. Йдеться про присвячене пам'яті Михайла Драгоманова оповідання «Рубач». У ньому автор зокрема символічно описує той величезний вплив, який справив його вчитель – М. Драгоманов – на розвиток української та світової культури і цивілізації, ведучи боротьбу з ідолопоклонством, консерватизмом, невіглаством та іншими «запорами на шляху людськості». Символічним у творі є також образ спадкоємного зв'язку між різними поколіннями української інтелігенції.

Отже, є підстави визнати поетику символізму складовою частиною естетичної свідомості Івана Франка. Слід також зазначити, що елементи символізму на рівні окремих художніх творів Франка утворюють синтетичні сполуки з елементами інших літературних напрямів, урізноманітнюючи таким чином палітру засобів художнього зображення письменника. Поетика експресіонізму теж присутня у творчості І. Франка. Український письменник, хоч і з величезною повагою ставився до розумової «наукової підкладки» у творах мистецтва, все ж не міг не помітити пануючої в кінці XIX – на початку XX ст. тенденції до посилення емоційного звучання у творах представників модерністської літератури. Навіть більше, Франко час від часу й сам експериментує в царині «емоцій». Переважно це своєрідні ірреальні вкраплення в канву загалом реалістичних творів.

Спадкоємними зв'язками експресіонізм пов'язаний і з натуралізмом, до популяризації якого в Україні теж долучився І. Франко. Експресіоністи запозичили в натуралістів увагу до непривабливих, дискомфортних сторін реальної дійсності, курс на демократизацію тематики (урбаністичні мотиви, живопис соціального «дна»), біофізіологічне потрактування поведінки персонажів і бажання епатувати читача зображуваними картинами. Франко вмів епатувати реципієнта і натуралістичним фотографізмом, і гіперболізованим, а часом навіть деформованим зображенням реальної дійсності. На рівні конкретних художніх творів елементи експресіонізму переважно проявляються як своєрідні ірреальні вкраплення в канву загалом реалістичних творів.

Пронизливий крик і мовчазне терпіння – протилежні форми реакції митців на один і той самий подразник – недосконалу дійсність («на зламі віку» виникло особливо багато доказів цієї недосконаlosti). Образ крику в нічній пітьмі, крику, якого ніхто не чує, – типовий для творчості експресіоністів. Згадаймо хоча б класичну в цьому аспекті картину Е. Мунка «Крик». Ця назва, характерна для живописних полотен експресіоністів, цілком підійшла б до наповнених звуковими образами літературних картин І. Франка. У «Наверненому грішнику» очищення через крик приходить до Василя Півторака у мить найвищого емоційного напруження, коли звідусіль насуваються на нього жертви бориславської нафтової лихоманки. У «Перехресних стежках» поетика експресіонізму проявляється чи не найяскравіше з усіх Франкових творів в описі фантасмагоричного видіння Регіни, яке, щоправда, цілком реалістично пояснюється (збудженням станом психіки, близьким до афекту).

У пошуках відповідних засобів вираження «світового болю» І. Франко звертається до поетики напряму, який на початку XX століття синхронно зароджується у різних національних літературах. Звичайно, український письменник не міг бути добре обізнаним з ідейно-естетичною доктриною експресіонізму, яка за його життя тільки починала формуватися, але геніальність І. Франка полягає в тому, що він дуже тонко відчував ті об'єктивні обставини, які впливали на загальний розвиток світової літератури, і це йому давало можливість правильно передбачати (чи й випереджати) поступ літературного процесу. Так само щодо елементів сюрреалізму в естетичній концепції Івана Франка

зауважимо: вживаючи термін «сюрреалізм», маємо на увазі не чітко сформульовану ідейно-естетичну доктрину, що остаточно скристалізувалася в Європі вже після смерті письменника («Перший маніфест сюрреалізму» датований 1924 роком), а про прийоми та засоби художнього зображення, ідейно-естетичні настанови у творчості Франка, що читаються потенційно в руслі європейського сюрреалізму.

Характерною рисою мистецтва модернізму загалом і сюрреалізму зокрема є абсолютизація якогось одного прийому чи засобу художнього зображення і на цій основі створення певної художньої школи. У Джойса це «потік свідомості», у Кафки – поетика сновидінь. Франко використовує сюрреалістичні вкраплення в художніх творах не як самоціль, а поліфункціонально. Наприклад, описи сновидінь можуть характеризувати психологічний стан героя (сни о. Нестора, п. Олімпії в «Основах суспільності», Ангаровича в «Для домашнього огнища», Рафаловича в «Перехресних стежках», Владка в «Лелі і Полелі»), нести символічне значення (сни Германа Гольдкремера в «Воа constrictor'i», Ангаровича в «Для домашнього огнища»), а також брати участь у сюжетотворенні, виконуючи функцію антиципації.

Для сюрреалізму притаманні також хаотичність і безлад у композиційній структурі, образній системі. Дуже часто безлад створюється штучно, і тоді сюрреалістичний художній твір стає схожим на фарс. Теоретики літератури вважають, що сюрреалізм успішно застосовує «техніку» фарсу: прискорення дії, повтори, нагромодження випадковостей, синхронні рухи кількох персонажів тощо. І хоч зазначена вище манера загалом не характерна для творчості Франка, все ж і в нього є твір, показовий в аспекті згущення сюжетного і образного безладу аж до перетворення на фарс. Абсолютизація хаосу в новелі «Син Остапа» полягає в динамічному перебігу подій, калейдоскопічному нагромодженні образів, мішанині комічних та незрозумілих ситуацій.

Про чудову новелу І. Франка «Неначе сон» («останній спалах великого таланту перед його затьмаренням – хворобою письменника») І. Денисюк пише, що це «маленький шедевр суворого наукового реаліста несподівано оригінальний своєрідним поклоном автора новим богам літературним – модерністичним» [1, с. 104]. На думку науковця, «сюрреалізм Франкової новели спирався на сюрреалізм народної казки, на її фантастику, умовність і символіку», а «літературно-фольклорний символізм і сюрреалізм були притаманні також іншим творам Франка останнього періоду його творчості («Син Остапа», «Терен у носі», «Як Юра Шикманюк брів Черемош» та ін.)» [1, с. 111].

В оповіданнях «Малий Мирон» та «Під оборогом» автор використовує прийоми «потіку свідомості» та «внутрішнього діалогу» для того, щоб якнайповніше розкрити багатий внутрішній світ дивакуватої дитини. Пізніше ці прийоми «запатентували» як власні винаходи модерністи. Сюрреалісти активно застосовували їх у власній творчості, прагнучи досягти «психічного автоматизму» або працювати «під диктовку думки». Задовго до виникнення ідейно-естетичної доктрини сюрреалізму Іван Франко творчо застосовував майбутні її структурні елементи: поетику сновидінь, прийом потоку свідомості, асоціативність та інтуїтивізм в основі креативних процесів, абсолютизацію хаосу, фрагментарність, безсюжетність тощо. Це дає підстави припустити, що модерністи, яких стереотипно вважають принциповими «ворогами» будь-яких традицій у мистецтві, були не такими вже й радикальними новаторами у своїх творчих пошуках. Оригінальність і революційність у них з'являлася переважно на рівні абсолютизації окремих прийомів і засобів художнього зображення, тих самих, які вони могли успадкувати(!) в тому числі і в міфічного «ворога» модернізму – І. Франка.

Загальний аналіз творчості Івана Франка доводить, що у власних естетичних пошуках письменник часом випереджав розвиток світового літературного процесу. Він зумів творчо засвоїти не тільки елементи побутуючих у тогочасній літературі романтизму, реалізму, натуралізму, але й напрямів, які за життя Франка тільки формувалися. До останніх, зокрема, належали символізм, експресіонізм і сюрреалізм.

З іншого боку, навіть поверховий аналіз творчості українських модерністів доводить, що, попри декларативні суперечки з Франком, ніхто з них не відмовився від його спадщини. Ні молодомузівці, ні хатяни, ні митусівці, ані представники пізніших генерацій модерного українського письменства не позбулися у власній творчості соціальної заангажованості чи національної своєрідності. І, як виявилось, цим вони зберегли оригінальність і значущість українського модернізму в порівнянні зі світовим.

Література

1. Денисюк І. Казковий чудесний покажчик у новелі Франка «Неначе сон» / І. Денисюк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 1999. – Вип. 27. Українська фольклористика. – С. 104 – 111.
2. Денисюк І. «Усе мистецьке є символом». (Розшифровані й нерозшифровані символи у «Перехресних стежках») / І. Денисюк // Іван Денисюк. Невичерпність атома. – Львів, 2001. – С. 101 – 109.
3. Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / М. Євшан. – К., 1998. – 658 с.
4. Качуровський І. Антиципація як архітектонічний засіб / І. Качуровський // *Symbolae in honorem Volodymyri Ianiw* / – München, 1983. – С. 468 – 478.
5. Легкий М. Іван Франко і канон українського модернізму. [Спроба (де)канонізації] / М. Легкий // Франкознавчі студії/ Ред. кол. Є. Пшеничний (голов. ред.), А. Войтюк, В. Винницький та ін. – Дрогобич: Вимір, 2001. – Випуск перший. – С. 83 – 93.
6. Малахов Н. Модернізм: Критический очерк/ Под ред. В. Ванслова / Н. Малахов. – М., 1986. – 152 с.
7. Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1978 – 1986.
8. Шумило Н. Полеміка Івана Франка і «молодомузівців» / Н. Шумило // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конфер. – Львів, 1998. – С. 772 – 776.

ОБРАЗ ВІТЧИЗНИ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

Ольга Гриб,

асистент кафедри музичного мистецтва
Львівського національного університету імені Івана Франка

Висвітлено роль українських композиторів ХХ ст. в збереженні фольклору, вплив народних мотивів на їх творчість, про велич і невмирущість народної спадщини в сучасній музичній культурі.

Ключові слова: український, національний, музика, фольклор, творчість.

The work explains the role of Ukrainian composers of XX century in the preservation of folklore, impact of the folk motives on their work and the greatness and eternity of the folk heritage in contemporary music.

Keywords: Ukrainian, national, music, folklore, art.

Актуальність дослідження. Патріотична тематика, як одна із центральних, природньо сформувалася у творчості українських композиторів починаючи ще від українських симфоній Е. Ванжури, М. Калачевського, опер і кантат М. Лисенка. У ХХ ст. низка творів з прикметником «український» була продовжена: «Українська сюїта» для симфонічного оркестру М. Колесси, «Українське весілля» В. Барвінського, «Український квінтет» Б. Лятошинського та інші. Окрім узагальнених визначень з'являються фольклорно-регіональні, що немов уточнюють та збагачують етно-музичну карту України: «Лемківське весілля» М. Колесси, «Карпатський концерт» та «Гуцульський триптих» М. Скорика, «Волинські прелюдії» М. Вериківського. Та важливим є не стільки вербальне окреслення композитором своєї «українськості» (чи фольклорно-діалектної зорієнтованості), скільки глибинне проникнення в етнічний музичний корінь, володіння композитором національною музичною мовою. Можна встановити таку залежність – чим виразніше постає образ України у творчості композитора, тим цікавішою є його творчість (не тільки для земляків, але й для іноземців, особливо на тлі катастроф західного музичного авангарду ХХст, що остаточно дегуманізував мистецтво, вилімінував з його першині Краси і Гармонії, національної своєрідності, тощо). Сьогодні можна стверджувати, що саме завдяки своїй «українськості», кращі твори Б. Лятошинського, Л. Ревуцького, Є. Станковича, М. Скорика будуть лише набувати конкурентоздатності у ХХІ ст., не втрачаючи оригінальних якостей у світовому контексті.

Так, музика Б. Лятошинського – очевидно, найбільш видатного композитора ХХ ст. – попри всю складність музичної мови творів 20-х, 60-х років стане найбільшим мистецьким пам'ятником незламності національного духу у протистоянні сталінському терорі, трагедіям війни, ідеологічному тискові «застійних» часів. Опера «Золотий обруч», що ставилася у 1929 р. на сцені Харківського театру водночас із процесом над міфічною «Спілкою визволення України», парадоксальним чином на духовному рівні протистояла нищенню цвіту української інтелігенції: (академіків С. Єфремова, А. Кримського, Л. Старицької-Черняхівської, а з ними понад 1000 засуджених на цьому першому в СРСР політичному судилищі). У фіналі опери теми Золотого обруча ніби здійснюється над темою – голосінням Маври, як образу жертв українського народу. А мелодія давньої української колядки, що стала в опері темою Дажбога, сплине у Третій симфонії символом незламності Вітчизни (побічна партія І частини).

Цікаво, що Б. Лятошинський бачив Україну гілкою єдиного європейського «музичного дерева». Про це свідчить кода ІV симфонії композитора, де теми дзвонів карільйону бельгійського міста Брюгге, несподівано набуває рис української веснянки. Такий загальноєвропейський контекст-грунт національної своєрідності виявлять (кожен по своєму) учні Б. Лятошинського: Л. Грабовський, І. Карабиць, Ю. Іщенко, Є. Станкович, а також українські композитори шестидесятники: М. Скорик, Г. Ляшенко, Л. Дичко, Л. Колодуб. Їх фрагменти національного образу світу стануть частинами мозаїчного зображення Вітчизни у постмодерністичну добу.

Так, Валентин Сильвестров в ліричних епізодах симфонії «Тихих піснях», Кантати на слова Т. Шевченка виразно апелюватиме до українського музичного бароко, зокрема кантового трьохголосся, яке стане провідною фактурною формулою втілення ліричних образів композитора. А «гул» його симфонічних партитур нагадуватиме акустику храму чи особливості звучання бандури з гудінням-резонуванням незаглушуваних струн цього інструмента. Так національний первень, а точніше – образ Вітчизни постане у В. Сильвестрова на глибинному рівні відповідності національним музичним архетипам, тембровим уявленням – пріоритетом українського народу.

Є. Станкович віддалить у глибину праслов'янських часів «горизонт самоідентифікації» українців, актуалізуючи в фольк-опері «Квіт папороті» найдавніші шари календарно-обрядового фольклору. У фіналі опери «Велике купало» Є. Станкович піднімається до діонісійської величі давніх обрядів, вперше відтворених у музиці І. Стравінським в балеті «Весна священна» (також, до речі, створеного на основі волинських веснянок). А обробка пісні «Глибокий колодязю» з опери Є. Станковича стала чи не найглибшим втіленням образу Жінки – Матері – Вітчизни в українській музиці.

М. Скорик також віддавав данину оргіастичним образам язичницької України (в «Карпатському концерті», «Гуцульському триптиху», у фіналі І скрипкової сонати). Та дуже цікавою видається генеза його ліричних тем, зокрема, знаменитої «Мелодії», що із прикладного музичного номера кінофільму «Високий перевал» перетворилася у музичний символ сучасної України.

Як пояснити феномен дивовижної популярності цієї теми? Чому весь народ – від Заходу і Сходу України – сприйняв «Мелодію» М. Скорика як свою? Окрім простоти контуру, загальної форми, звертає

на себе увагу стовідсоткове «попадання» композитора у музичні архетипи, інтонаційні звороти, які ми ніби десь чули, які нам знайомі. І дійсно, при певному відстороненні від чарівного «обличчя» теми М. Скорика помічаєш, що вона дивовижним чином нагадує мелодію пісні С. Людкевича «Ой, співаночки мої» (з тією різницею, що перша фраза у М. Скорика завершується висхідним ходом). І далі композитор (по своєму) немов договорює «музичне слово», сказане С. Людкевичем.

Висновки. Отже, прикладів «співтворенням» образу Вітчизни в українській музиці достатньо: чого варте співставлення знаменитої теми А. Кос-Анатольського «Гей, піду я межі гори» і з подібними низхідними тетраходами у М. Нижанківського! Все це свідчить про інтегральну єдність національного (тіла музики), де цементуючим елементом є образ Вітчизни, до втілення якого композитори приходять різними шляхами, та у вищих своїх злетах дивовижно доповнюють один одного. В цьому – сила, слава і велич української музики, де образ Вітчизни не обмежився народною піснею, а створив ряд музичних символів, однаково потужних і «читабельних» як в національному, так і світовому контекстах.

Література

1. Лісецький С. Українська музична література // К., «Музична Україна», 1993
2. Новакович М. Канон українського музичного модернізму (на прикладі творчості Б. Лятошинського). Видавництво «Твердиня». Луцьк - 2012
3. Ольховський А. Нарис історії української музики // К., «Музична Україна» 2003
4. Ситник М. Євген Станкович: По життю я однолюб // Джерело тижня, №31 2003

УДК 930.85

УКРАЇНКА У ТВОРЧОСТІ ГЕНРИКА ЖЕВУСЬКОГО

Тарас Гриневич,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін
ІІІІТ Національного університету «Львівська політехніка»

Тези доповіді присвячені життю та літературній діяльності польського письменника Генрика Жевуського. Розглядаються проблеми минулого України у його творах.

Ключові слова: Генрик Жевуський, романтизм, історія, Україна, козацтво.

Abstract devoted to the life and literary work of the Polish writer Henryk Rzewuski. The considered problems of the past of the Ukraine in his works.

Keywords: Henryk Rzewuski, romanticism, history, Ukraine, the Cossacks.

В епоху романтизму постало багато пам'яток письменства, що звертались своєю тематикою до висвітлення різних сторін життя народу у минулі епохи. Вони були покликані у популярній формі зобразити важливі події, що визначали історичну долю та суть народу, показати через них «душу народу». Втілення цього письменники віднаходили у діяннях видатних історичних персоналій, яких змальовували у всіх тональностях властивих стилю романтизму. Одним із таких літераторів, що зобразив у своїй творчості події та діячів спільної польсько-української історії, був Генрик Жевуський. На жаль, у вітчизняній науці не має окремих досліджень присвячених зображенню історичної українки у творчості видатного польського письменника. Вивчення його діяльності та літературного доробку дозволить зрозуміти специфіку візії України та її минулого у польських інтелектуальних колах епохи романтизму. Адже саме вони у значній мірі вплинули на формування образу українського народу у масовій свідомості поляків, який побудує і до сьогодні та впливає на всі сторони польсько-українських взаємин. Генрик Жевуський народився у магнатській родині в 1791 р. у м. Слауті на Волині. Навчався у школі монахів-кармелітів у Бердичеві, пізніше у виховному інституті ксьондза Ніколе в Петербургу та Кракові. Після короткої військової служби в російській армії він вдався у тривалі подорожі по Європі, а в 1825 р. разом із А. Міцкевичем здійснив поїздку у Крим. Спілкування між ними та глибокі знання Жевуським старопольських шляхетських традицій надихнули Міцкевича до написання найвідомішого його твору «Пана Тадеуша». Поселившись у 1850 р. у Варшаві він взявся видавати газету «Dziennik Warszawski» у якій пропагував свої консервативно-католицькі погляди. Втім в 1856 р. він перебрався у свої маєтки на Волині та помер в 1866 р. у Чуднові.[3]

В 1839-1845 рр. Г. Жевуський видав перший і найвідоміший із своїх творів «Щоденник пана Северина Сопліци, чесника парнавського», який став чи не найвідомішим зразком специфічного польського жанру прозової літератури – «шляхетських гавенд» (балачок, розповідей). В ній розповідь ведеться від імені видуманого персонажа, учасника подій середини XVIII ст., пана Сопліци. Основна увага у творі зосереджена на описі образів діячів Барської конфедерації 1768-1772 рр. та побуту цієї епохи. В одному із оповідань циклу письменник описав життя сина відомого гайдамацького ватажка Сави Чалого Йосифа Сави-Цалінського. Він отримавши по батьку шляхетство і в часі Барської конфедерації на чолі власного значного загону прославився у багатьох акціях проти російських військ. Автор наголошує на глибокому захопленні та шані із сторони польської шляхти за його вчинки, попри його козацьке походження [1; С.52-59] Г. Жевуський змалював у своєму творі і образ відомого українського магната, канівського старости, Миколая Василя Потоцького (1712-1782). Письменнику вдалось влучно передати усю колоритність особистості кресового магната, що у своєму житті мався від крайнощів насильника та злочинця, до неймовірно щедрого мецената.

Окреме оповідання Г. Жевуський присвятив особливостям життя Запорізької Січі. Попри не відповідність до історичних фактів письменник змальовує цікавий образ козацтва, що відповідав стереотипним поглядам тогочасного польського суспільства. Він подає популярний в епоху польського романтизму сюжет про бажання Січі (а зокрема вдуманого кошового отамана Семена Козира) приєднатися до Барської конфедерації у боротьбі проти Росії. Але його смерть та московські інтриги, що привели на отаманство вигаданого Юрія Майбороду, перешкодили таким планам. Жевуський описує устрій Січі, її судові звичаї та побут проживання. Так, згідно із стереотипами автор вказує, що за звичаями Січі кошовим могла стати лише неписьменна людина. Саме слово «кошовий» походить від кошика із сміттям, який козаки висипали на новообраного отамана, що мало символізувати саме козацтво. Запорожці у нього відзначаються нехтуванням матеріальних цінностей та вигоди, що демонстративно пропивали або нищили здобуте багатство [1; С.65-69]. Сам Г. Жевуський вустами Сопліци захоплюється красою та багатством України називає її найгарнішою частиною польської держави. На тлі подій XVIII ст. розвертається сюжет іншого відомого твору Жевуського «Запорожець». У ній змальовуються особливості побуту простого народу та шляхти на Україні, козацького життя та гайдамацьких походів.[2]

Висновки. Генрик Жевуський був представником польського романтизму і, як багато діячів своєї епохи, багато уваги присвячував українській проблематиці. Саме події історії України часто були тлом його творчості, що на думку автора відповідали духу романтизму та зображенню справжньої «душі народу». У своєму творі «Щоденники Сопліци» образи із минулого України представлені у дусі стереотипів мислення шляхетського світогляду доби сарматизму.

Література

1. Rzewuski H. *Pamiętki Soplicy*. – Kraków: Zielona Sowa, 2009. – 124 s.
2. Rzewuski H. *Zaporożec*. – Warszawa: S.Lewental, 1877. – 358 s.
3. Ślisz A. *Henryk Rzewuski: Życie i poglądy*. – Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1986. – 326 s.

УДК 82(091):821. 161. 2: 7. 033. 5

АТРИБУТИ ГОТИЧНОЇ ПОЕТИКИ В ОПОВІДАННІ ХОМИ КУПРІЄНКА «НЕДОВРИЙ ВІЩУН»

Ірина Гросевич,

аспірантка з української літератури

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті здійснено теоретичне узагальнення атрибутів готичної поетики, зокрема простежено еволюцію образу відьми у світовій та українській літературах, проаналізовано фольклористичність, фантасмагорію, концепт страху, архетип дороги, імпліцитну натуралістичність як домінуючі риси готичної організації оповідання Хоми Купрієнка «Недобрий віщун».

Ключові слова: готична поетика, жах, «gothic story», оніричні мотиви, преромантично-готичний пейзаж, містицизм.

In the article deals the theoretical generalization attributes of gothic poetics especially highlights the evolution of the image of the witch in World and Ukrainian Literature, analyzed the folklorism, the phantasmagoria, the concept of fear, the archetype of way, the implicit naturalistic as dominant features of the gothic organization in the story «Bad Soothsayer» by Homa Kuprijenko.

Key words: gothic poetics, horror, theme of death, gothic story, romantic landscape of gothic, mysticism.

В парадигмі наукового вивчення літературних явищ важливе місце займає готична організація художнього твору – комплекс жанрово-стильових особливостей, поетикальних констант, система образного, тематико-мотивного та інших її рівнів. Ігор Качуровський у статті «Готична література та її жанри» акцентує увагу на «страхові» як на конститутивному елементі готичної свідомості та цілком слушно зауважує, що «готика є прямим запереченням раціоналізму, реалізму, позитивізму» [8, с. 59], оскільки зароджується своєрідна «філософія зла», яке починають тлумачити як «метафізичне начало, без якого неможливо уявити цілісну картину світу» [11, с. 160]. Іван Денисюк у розвідці «Літературна готика і Франкова проза» порівнює виникнення готичних мотивів у світовій та українській літературі, наголошує на їх диференційних ознаках та виокремлює домінуючі жанрововизначальні риси твору Івана Франка «Петрії і Довбушуки» як роману готичного. Однак загалом питання готичної організації художнього твору, виокремлення, аналіз та систематизація її складових усе ще залишається актуальним в українській літературознавчій науці.

Події в аналізованому творі відбуваються у так званому селі К., де «стільки відьом, більш, чим на всьому білому світі, а скільки пакостів вони роблять бідним людям, котрі тутечка живуть» [1, с. 186].

Характерною рисою образного рівня готичного твору вважається образ відьми. Художній критик Алістер Сук виводить етимологію образу відьми ще з Біблії, з оповіді про царя Саула, який звернувся за порадою до так званої Аендорської чарівниці. Потім відьми з'являються у класичний античний період у вигляді крилатих гарпій і «стріксі» – моторошних совоподібних летючих істот, що їдять немовлят [4].

Слід зауважити, що сучасний образ відьми сформувався у свідомості людини лише у період раннього Відродження під впливом гравюр Альбрехта Дюрера «Чотири відьми» (1497) та «Відьма верхи на цапі» (приблизно 1500). За однією з мистецтвознавчих теорій, Дюрер і його сучасники надихалися гравюрою «Битва морських богів» італійського митця Андреа Монтені (приблизно 1431-1506 рр.), у якій художник подав своє бачення Заздрості.

Натомість в українському фольклорі відьмою називають жінку, яка знається з нечистим, володіє надприродною силою і використовує її для того, щоби шкодити людям. В українській демонології відьми займалися відбиранням молока від корів, адже коров'яче молоко з росою – найулюбленіша їхня страва [12, с. 49]. Саме за таким заняттям її застає один із головних героїв оповідання Хоми Купрієнка «Недобрий віщун» Охрім Прокопенко – церковний староста – свою двоюрідну сестру Степаниду: «Що се ти здумала! Та я тебе зараз вірвочками зв'яжу да завтра чуть світ у суд і відправляю!» Вона заголосила: «Прости, мій братику, не вези мене у суд. Ти і так мені всі ребра переламав!» Ну, як би там не було, а все-таки своєї рідні жаль» [1, с. 192].

За І. Денисюком, характерною рисою української літературної готики є яскравий фольклоризм, а точніше – міфологізм, побудова сюжетів на зіткненні людини з вигаданими народною уявою демонологічними істотами – відьмами, чортами, перелесниками, русалками [7]. Бінарну опозицію добра і зла спостерігаємо в аналізованому оповіданні Х. Купрієнка: втіленням темних сил постає відьма Степанида, а уособленням добра – молода пара Іван та Оксеня.

Прикметно, що сюжетна подія відбувається «у суботу, що перед клечальною неділею» [1, с. 187]. За народними повір'ями, це одна із трьох наймістичніших ночей у році, коли прокидаються мерці, і люди, щоб їх задобрити, влаштовують поминальні обіди та відвідують їхні могили. Цікаво, що в давнину на воротах біля хат вішали вінки з гілля й квітів, зелені м'яти, любистку, чебрецю, васильків, полину та інших духмяних трав, які могли відганяти нечисту силу. Саме цієї містичної ночі молода пара Іван та Оксеня й зустрічається з відьомським поріддям: «Тільки що вимовив се Іван, як зашумить щось біля їх листям. Вони глядь – аж свиня превеликая, як корова, поуз їх так, мов вихор, пробігла. Іван та Оксеня кріпко злякались і тільки що перехрестилися та хотіли швидше іти додому, коли чують – щось шамотить, вони озирнулись – жінка у білій сорочці так до них і швидяє. Вони й обімліли» [1, с. 188]. Як бачимо, зіткнення диявольського й людського змальовано в дещо фантазмагоричному плані у творі. На наш погляд, цілком доречно було б вважати фантазмагорію одним із складових елементів готичної організації тексту. Однією з жанровизначальних рис готичного твору є жах як екзистенційна домінанта-філософема, що в оповіданні Х. Купрієнка підсилюється сюрреалістично-оніричними елементами: «страшні сні не давали їй і тут ніякого покою, їй здавалось, що лиха відьма стоїть під вікном і все дивиться на неї, а очі горять, наче вуголі, і зуби скрегочуть» [1, с. 190].

Варто наголосити на одній із основоположних складових естетичної платформи літературної готики – ідеї ескейпізму [2, с. 197], котра представлена у творі Х. Купрієнка архетипом Дороги. У світовій культурі архетип Дороги являє собою пошуки правди, краси, любові; символізує, з одного боку, духовну та соціальну свободу, а з іншого – стан занепокоєння, хвилювання, вічного пошуку [9, с. 408]. Небезпеки, що загрожують життю героїв, підстерігають їх саме на дорозі: на дорозі відьма погрожує розправою молодій парі; на дорозі майбутньому нареченому Оксені – Іванові Настенку – з'являються фантазмагоричні марева: «і не успів ще пройти й половини дороги [Іван. – І. Г.], аж відкіль не візьмись білий клубок завбільшки з добру голову та так йому під ноги і підкотився» [1, с. 190]; на дорозі, зрештою, молодий хлопець гине. Отож, дорога є невід'ємним атрибутом поетики аналізованого твору, який реалізується у мотиві блукання й переслідування головних героїв: «аж привидіння вже недалеко від нього Побіг Іван так, що й землі під собою не чує. А мертвець за ним гониться» [1, с. 194].

У традиційних «gothic story» світовій літературній спадщині розгортання готичного ефекту, як правило, сприяє відповідна кольористика (у творах переважають темні та похмурі барви). Натомість символіко-концептуальну функцію в готично-просторовій організації аналізованого оповідання українського автора відіграє білий колір. В українській культурі білий колір означає невинність, чистоту й радість. Він нейтральний: пов'язаний із чарівною силою денного світла, що виражає спорідненість із Божественною силою. В давнину це – колір бога Білобога, ангелів, святих, праведників [3, с. 431]. Проте в українській кольористичній традиції білий колір символізує також і порожнечу та безтілесність, а також інколи його пов'язують із образом смерті. У давні часи білий колір використовувався для позначення трауру, і тому покійників одягали у біле та покривали білим саваном. Примари та мерці з'являються людям у білій одежі [5], що, власне, й спостерігаємо в творі Х. Купрієнка: «коли чують – щось шамотить, вони озирнулись – жінка у білій сорочці так до них і швидяє» [1, с. 188]; «на кладовищі на однім хресті щось біліє, як сніг, та вихається, мов на колісці» [1, с. 194].

Готичне осмислення теми смерті у творі дещо модифіковане: смерть постає як образ – символ – деталь і трансформується у мотив помсти та приреченості: «Твій батько мене кріпко обидив. Зроблю ж і я тобі лихо, бо я вже поклялася відомстити вашому роду» [1, с. 188]. Як наслідок – «два десятника держали на руках куски розірваного Іванового тіла» [1, с. 196].

Однією із глибинних форм категоризації готичної дійсності виступає концепт страху. Страх – один із базових інстинктів людини. Незрозуміле і страшне завжди привертало увагу, інтригувало, примушувало страждати, тужити в очікуванні розгадки. Ось як концепт страху актуалізовано в тексті твору: «Ні живі ні мертві були Іван і Оксеня, сидячи під деревом. Вони не тямали, що перед ними діялось. Обое трусилися, мов у лихоманці. А далі Іван трохи очнувся від страху та перехрестився» [1, с. 188]; «Іван дуже злякався і, не озируючись, кинувся навтьоки» [1, с. 190].

Прикметно, що у творі Х. Купрієнка практично відсутній преромантично-готичний пейзаж, котрий, за визначенням І. Лімборського, є однією із концептуальних рис готичної поетики в українській

літературі [13, с. 159]. Не знайшли свого яскравого втілення в художній канві оповідання й натуралістичні сцени людських страждань та катувань. Проте говорити, що «Недобрий віщун» характеризується абсолютною відсутністю елементів натуралізму, буде помилкою. Натуралізм тут, радше, дещо замаскований за машкарою емоцій головних героїв твору та прихований у надрах їхнього підсвідомого передчуття страху. Лише у фіналі твору автор частково еруптує на поверхню імпліцитний характер натуралістичної поетики описами на кшталт: «Два десятника держали на руках куски розірваного Іванового тіла» [1, с. 196]; чи: « відкопали, розкрили домовину побачили на її [відьми. – І. Г.] морді кров» [1, с. 196]. Важливе смислове навантаження у готичній організації аналізованого твору відіграє його назва. У слов'янській міфології віщунами називали пророків, провісників, котрі знали минуле, теперішнє і майбутнє. Символічно-фатального характеру набувають віщування зозулі в оповіданні Х. Купрієнка: «А се вже звісно, що як нічю зозуля почне кувать, то вже не к добру. Або у тім дворі, де вона кука, зробиться велика пропажа, або хто-небудь вмре» [1, с. 190]. У народних уявленнях зозуля – носій ідеї горя і смутку – символізує, з одного боку, віщування, що визначає межі життя і смерті, щасливого або не щасливого кохання; з іншого – сумну жіночу долю. Специфіка цього орнігосимволу в українській народній творчості, на відміну від, скажімо, поезії народів західноєвропейських, полягає в тому, що зозуля не лише віщує тривалість життя, а й часто є пророчицею лиха, неминучої, невідоротної біди [6], що, власне, й спостерігаємо у згаданому творі.

Висновки. Отож, готична організація оповідання Хоми Купрієнка «Недобрий віщун» визначається комплексом таких ознак: 1) контамінація фантазмагорії з оніричними елементами; 2) трансформація теми смерті у мотив помсти та приреченості; 3) концепт страху як одна із глибинних форм категоризації готичної дійсності; 4) архетип дороги, актуалізований семою переслідування та блукання; 5) імпліцитна натуралістичність як форма психологізації образів твору. Власне, перелічені риси в їхній синтагматичній цілісності й забезпечують готичний ефект аналізованого оповідання.

Література

1. Антологія української готичної прози: у 2-х т. – Т. 1 / упорядкув. і передм. Ю. П. Винничука; худож.-оформлювач О. М. Іванова. – Харків: Фоліо, 2014. – 604 с.: іл.
2. Білоус О. Архетипи готичного роману (спроба семіотичного аналізу готичної прози) / О. Білоус // Американська література на рубежі ХХ–ХХІ століть: матеріали ІІ Міжнародної конференції з літератури США, (Київ, 24–26 вересня 2002 р) / Укл. Т. Н. Денисова. – К.: ІМВ, 2004. – С. 191 - 197.
3. Веклич Ю. І. Порівняльна семантика лексем на позначення білого та чорного кольорів у культурах країн світу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua/>
4. Войтович В. М. Українська міфологія / В.М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.: іл.
5. Грицик І. Летіла зозуля та й стала кувати (символи птахів в українських народних баладах): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine52-6.pdf>
6. Денисюк І. Літературна тотіка і Франкова проза: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/ukr_literaturoznaustvo/68/68_2006_denysjuk.pdf
7. Качуровський І. Готична література та її жанри [Текст] / Качуровський І. // Сучасність. – 2002. – № 5. – С. 59 - 68.
8. Коркішко В. О. Архетип дороги в житті і творчості М. В. Гоголя (на матеріалі епістолярію письменника) / В. О. Коркішко // Актуальні проблеми іноземної філології : міжвуз. зб. наук. ст. / [Відп. ред. В. А. Зарва]. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – Вип. III: Лінгвістика і літературознавство. – С. 408 - 415.
9. Лавкрафт Г. Сверхъестественный ужас в литературе / Г. Лавкрафт // Хребты безумия: сборник; [пер. с англ.] – М.: АСТ: ЛЮКС, 2005. – С. 647 - 731.
10. Лімборський І. Західноєвропейський готичний роман і українська література / І.Лімборський // Всесвіт. – 1998. – № 5-6. – С.157-162.
11. Милорадович В. Українська відьма: Нариси з української демонології / упорядкув., переклад і передм. Олени Таланчук; худ. оформл. І. Вишинського. – К.: «Веселка», 1993. – 66 с.: іл.

УДК УДК 82(091):821. 161. 2: 7. 033. 5

КОНФЛІКТ «БАТЬКІВ І ДІТЕЙ» У ПРОЗІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО: ДО ПРОБЛЕМИ МІЖГЕНЕРАЦІЙНИХ СТОСУНКІВ

Марта Дрогомирецька,

старший викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Висвітлено проблему міжпоколінневих стосунків у дебютній збірці Агатангела Кримського «Повістки і ескізи з українського життя» (1895), яка стала одним із перших проявів ранньомодерністичного бунту. З'ясовано, що етичний конфлікт у творах молодого прозаїка вийшов за тематичні рамки сімейних стосунків у простори соціального устрою та етнокультурних взаємин, отримавши індивідуалістичне забарвлення та виразне національне спрямування.

Ключові слова: міжгенераційний конфлікт, інтелектуальний бунт, переоцінка цінностей, декаданс, національна ідентичність.

The article highlights the problem of intergenerational relations in debut collection by Agatangel Krymskyi «Stories and Sketches about Ukrainian Life» (1895), which became one of the first manifestations of

early modernism outspread. It has been clarified that an ethical conflict in the works by a young writer went beyond the theme of family relationships and raised the topic of social organization and ethno-cultural relations, getting individualistic coloring and clear nationalist orientation.

Keywords: intergenerational conflict, intellectual revolt, reassessment of values, decadence, national identity.

Як правило, кожен літературний покоління характеризує критичне ставлення до спадщини «батьків»: ровесники гуртуються на основі ідейних та емоційно-психологічних зв'язків і виробляють своєрідну жанрово-стильову систему, намагаючись дати власну відповідь на нові виклики часу.

Учасник гуртка «Плеяда» (1888-1893) Агатангел Кримський належав до покоління «Молодої України», котре наприкінці XIX століття взялося за модернізацію культурного і політичного життя. Попередниками «Молодої України» були «Громади» 1860–1870-их років, які дотримувалися теорії «малих діл», а наступниками – група «Молода муза», мистецькі середовища журналів «Українська хата» та «Дзвін», представники яких брали безпосередню участь у боротьбі 1917–1921 років за українську державність.

Основні прозові твори Агатангела Кримського – збірка «Повістки і ескізи з українського життя» (1895) і роман «Андрій Лаговський» (1905) – змальовали покоління молодих бунтарів, для яких були характерні нонконформізм, сецесійні жести, настрої декадансу. Соломія Павличко, Тамара Гундорова, Марія Мокалиця, Мар'яна Гірняк, Ганна Останіна, Юрій Горблянський та інші дослідники частково торкалися цих важливих аспектів, однак питання міжпоколінних конфліктів у творчості різнобічно обдарованого митця вимагає докладнішого вивчення. Адже Агатангел Кримський фактично першим порушив тривожну й болючу морально-етичну проблематику, яка згодом стала визначальною в модернізмі. Притім помітним є інтертекстуальне протистояння молодого письменника з попередниками: якщо у Анатолія Свидницького, Івана Нечуя-Левицького, Івана Франка міжпоколінний конфлікт мав соціально- та побутово-психологічний характер, то у збірці «Повістки і ескізи» його висвітлено у формі загостреного морально-етичного парадоксу.

Скажімо, оповідання «Батьківське право» з першого ж епізоду занурює читача у вир етичних суперечностей – куховарка Горпина лупцює десятилітню доньку Настю за те, що непокірна дитина відмовилася підтвердити неправдиву заяву матері та ще якась не по-дитячому поважно запитала: «Чому ж, коли ви мати, я мусю геть в усюмо вас слухать?» [3, с. 3].

Цей конфлікт сюжетно увиразнюється дальшими зіткненнями в панській сім'ї і продовжує різноаспектно розвиватися в наступних творах збірки. Невипадково в оповіданні «Перші дебюти одного радикала» шестикласник Петрусь Химченко отримав реноме «нігіліста»: навмисно порушуючи пряmlinійною своєю поведінкою умовний етикет, він вдавався до своєрідного карнавалізованого протесту, коли йшов на спектакль в українській сорочці чи демонстративно розмовляв українською мовою.

Тамара Гундорова інтерпретує декадентську свідомість Андрія Лаговського з однойменного роману як «надмірну реакцію на моральний авторитаризм батьків і школи» [1, с. 112]. Однак насправді у А. Кримського цей конфлікт вийшов далеко за рамки сімейних та шкільних стосунків у просторі несправедливого соціального устрою та дискримінаційних етнокультурних взаємин. Міжгенераційне протистояння породжене тут суперечностями між абстрактними етичними приписами, на яких суспільство виховує молодь, і реальною життєвою практикою, коли носії влади на різних щаблях соціальної ієрархії – сімейному, шкільному, службовому – лукаво маніпулюють цими приписами аби тримати в покорі особу, однак самі не виконують власних зобов'язань. Директор гімназії, наставник, батько – всі вони поведуться боязливо перед начальством і нахабно у ставленні до менших, використовуючи для зміцнення свого владного статусу підпорядковане становище юної особи та її довіру до авторитетних понять.

Власне, зраджена довіра провадить героїв А. Кримського до «нігілізму» й декадансу. Автор здійснює своєрідні експерименти, примірюючи раціоналістично змодельовані засади традиційної моралі до живого життя, і тоді вибухає сфера підсвідомого, бунтує психофізіологічний первень, відбуваються емоційні зриви персонажа. «Я – продукт сучасної цивілізації, я дегенерат, я декадент, я людина з *fin de siècle*, я неврастенік...» [3, с.26], – відверто признається перший в українській літературі герой-декадент з повісті «Не порозуміються», яка була 1895 року надрукована у збірці «Повістки і ескізи», а потім увійшла у склад роману «Андрій Лаговський». У цьому та інших своїх творах А. Кримський зумів проникливо виразити настрої епохи «кінця віку», які згодом зазвучали у творчості Лесі Українки («Блакитна троянда», 1896), Осипа Шпитка («Вирід», 1901), Олексія Плюща та ін.

Інтелектуальний бунт юних персонажів А. Кримського спрямований проти будь-якого владного авторитету, в тому числі й імперського. Адже, якщо виникає конфлікт, закони ієрархізованого суспільства дають право деспотичному можновладцеві здійснити брутальний гвалт над особою заради відновлення нормалізованих відносин. Великодержавний шовінізм, расова упередженість, соціальна й етнічна дискримінація настільки огидні, що у юних героїв А. Кримського мимоволі прокидається приспана національна свідомість, кристалізуючись у крикливий демонстративний націоналізм, як в оповіданні «*Psyhopathia nationalis*».

Молодий письменник не тільки полемізував із закостенілою традицією, а й узявся перекодувати національні символи в знаки модерного світу для розбудови новітньої української ідентичності. Мова, вишиванка, демонстративний патріотизм є для його героїв і протестними засобами, і способом легалізації національного Я в модерній добі.

Викриваючи фальшивий патріотизм і поверхове народолюбство («Історія однієї подорожі», «Сирота Захарко»), Агатангел Кримський водночас доводив Іванові Франкові, Михайлові Павликові та їхнім однодумцям-драгоманівцям, що «можна ж бути й соціалістом і не погорджувати народними святощами» [2, с.316].

Висновки. Отож, тема «батьків і дітей» пов'язана в Агатангела Кримського з культурно-філософським концептом зміни епох – руху від традиційного до динамічного способу життя, в якому неуніфікована, критично мисляча особистість підпорядковується не стереотипу, а взаємозв'язаним потребам особистісного щастя і суспільного прогресу, прагне відновлення власної ідентичності, свободи і справедливості. Рішуча «переоцінка цінностей» та етична парадоксальність вирізили збірку Агатангела Кримського на тлі попередньої реалістичної традиції і проклали дорогу експериментальній прозі і драматургії Володимира Винниченка, Валер'яна Підмогильного, Віктора Петрова-Домонтовича та інших митців-неореалістів ХХ століття.

Література

1. Гундорова Т. *Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму : Постмодерна інтерпретація.* – К., 1997. – 297 с.
2. Кримський А. «В поті чола» // А.Ю. Кримський. *Твори : У 5 т. – Т.2.* – К. : Наукова думка, 1972. – С. 307-322.
3. Кримський А. *Повістки і ескізи з українського життя / Написав А. Кримський; Видано під доглядом М. Павлика.* – Коломия, Львів : З друкарні М. Білоуса і В. Манецкого, 1895. – 334 с.

УДК 821.161.2(092):323.12

УКРАЇНЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В ІДЕОЛОГІЧНИХ ТВОРАХ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Наталія Зінченко,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка

У статті розглядається громадянська позиція героїв ідеологічних творів І. Нечуя-Левицького, в яких порушується нова для української літератури 60-70-х років XIX століття теми інтелігенції, як зразок національного виховання засобами літератури.

Ключові слова: І. Нечуй-Левицький, світогляд письменника, тема інтелігенції, національне самоутвердження.

The article deals with civic stand of characters of ideological works by I. Nechui-Levytsky as an example of national education by means of literature. A topic of the intellectuals which is new for the Ukrainian literature of the 60–70s of the nineteenth century is broached in these works.

Key-words: I. Nechui-Levytsky, a writer's world outlook, a topic of the intellectuals, national self-assertion.

Суспільно-політична атмосфера ХІХ ст. впливала на вироблення українськими письменниками своєрідного мислення, порушення у творах найскладніших проблем свого часу. Гостро постає питання про спрямування українського руху на розв'язання не тільки культурно-освітніх завдань, а й соціальних, наповнення його прогресивними європейськими ідеями, однак ця робота мала ґрунтуватися на національних засадах.

Для українського народу проблема самоутвердження, відстоювання національної мови, національної культури і літератури стала необхідною умовою всього суспільного розвитку у другій половині ХІХ ст. Прогресивна тогочасна інтелігенція – М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, І. Карпенко-Карий, І. Нечуй-Левицький та ін. – в атмосфері колоніального поневолення українського народу розбудовувала його духовність. Важливу роль у цьому відіграв перший український літературно-критичний журнал «Основа», програмною вимогою якого була необхідність національного відродження, утвердження національної своєрідності народу і його культури. За порівняно невеликий час свого існування (1861-1862) «Основа» зуміла підняти ряд складних і суперечливих питань самоутвердження української літератури, її вільного розвитку [1].

Саме тоді, коли «Основа» «розворушила українське питання», у молодого Івана Левицького, студента Київської духовної академії, з'явилося бажання писати українською мовою, а стаття М. Костомарова «Две русские народности», надрукована в «Основі», значною мірою визначила погляди І. Нечуя-Левицького на національне питання [5, т. 10, с.15]. Аналізуючи в «Історії українського письменства» творчість І. Нечуя-Левицького, С. Єфремов справедливо зазначав, що «напрямок його літературної діяльності й зміст його численних творів залежать цілком од тієї надзвичайної епохи, коли він почав літ і свідомості доходити» [3, с. 481]. Своім літературним дебютом («Дві московки», «Рибалка Панас Круть», «Причепка») І. Нечуй-Левицький заявив про себе як знавець народного життя.

М. Драгоманов указує на такі сильні сторони таланту Нечуя-Левицького, як вірність змалювання народного побуту, жіночих народних типів. Ідеалом автора, зазначає критик, є «простонародний український ідеал», оскільки українські ознаки сьогодні зв'язують тільки з простолудом, а наука так званої «отечественної» мови (власне російської) обертається для українця відчуженням від рідної мови, денационалізацією. Перед у винародовленні і денационалізації в Україні ведуть «паничі» типу Лемішківського з «Причепи». Отже, «взята в широкому розумінні ідея д. Нечуя зовсім вірна» [2, с.284].

Позицію Драгоманова поділяв і Єфремов. Він зазначав, що І. Нечуй-Левицький «зауважив і показав наслідки «обрусення», звернув увагу на цю болячку нашого національного життя в своїх повістях і оповіданнях із побуту інтелігенції». Оглядаючи літературно-публіцистичні праці Левицького, які дають розуміння світогляду, творчого методу письменника («Сьогочасне літературне прямування», «Українство на літературних позах з Московщиною»), Єфремов у монографії «Іван Левицький-Нечуй» (1924) наголошував на його прозорливості у національному питанні. Він наводить рядки Ол. Потєбні із рецензії на «Народні пісні Галицької і Угорської Русі» Я. Головацького, написаної 1879 року: «Взагалі денационалізація зводиться до поганого виховання («на дурное воспитание»), до моральної хвороби: до неповного користування явними засобами сприйняття, засвоєння, діяння; до ослаблення енергії думки; до мерзоти запустіння на місці витиснутих, але нічим не заступлених форм свідомості; до ослаблення зв'язку недорослих поколінь з дорослими, заступленого тільки кволим зв'язком з чужими; до дезорганізації громади, аморальності, спідлення» [4, с.456-457]. С. Єфремов влучно підмітив, що «в живих образах Левицький сказав буквально теж саме на деякий десяток років попереду вченого» [4, с.457].

Під час роботи в Полтавській духовній семінарії І. Левицький зазнавав національного тиску («Я знав, що мені не вдержатися в духовній семінарії, як я буду писати по-українській» [5, т.10, с.16]), посилювався він згодом і у Каліській гімназії, коли викладання усіх предметів переводилося на російську мову.

Погляди І.Нечуя-Левицького на українську національну справу (ті, які потім ляжуть в основу його ідеологічних повістей) відразу впали в око цензури. Збірку повістей вдалося видати лише у Львові, у Галичині. А за Нечуєм-Левицьким закріпилося ім'я соціально і національно заангажованого письменника-демократа. Надії соціального і національного визволення Нечуй-Левицький покладає на героя-інтелігента, який, на його думку, повинен стати ідеологом просвітницького руху. Звернення до теми інтелігенції, яку Нечуй-Левицький розробляв паралельно з селянською, не було просто бажанням розширити тематичний діапазон своєї творчості. Воно стало виявом органічної потреби письменника реалізувати в художній формі своє розуміння ролі інтелігенції в національному визвольному русі.

У постановці суспільних проблем у творах І. Нечуя-Левицького найбільш болючою і актуальною була проблема національних відносин у тогочасному суспільстві, стан розвитку українського народу як нації і розвитку його національної культури. Боротьба за право на національне самовизначення була найбільшою потребою часу. Особливо гостро такі питання порушувалися у творах із життя інтелігенції («Хмари», «Над Чорним морем», «Неоднаковими стежками» та ін.).

Одним із перших творів української літератури, де порушувалася проблема інтелігенції і народу (селянства), стала повість-хроніка І. Нечуя-Левицького «Хмари» (1870-1874). Головна ідея твору – протест проти насильницької русифікації, соціально го і національного гніту з боку царського самодержавства, символ лом чого виступають «чорні хмари» (звідси і перша назва твору – «Чорні хмари») – символ національного гноблення, символ усіх тем них сил, які намагаються денационалізувати українську молоддь, ві діврати її від рідного народу, перетворити на прислужників російського царизму, душителей української національної культури» [1, с.354].

Повість має досить широку тематичну основу: патріархальне життя українського купецтва, київського міщанства, духовенства, освічених кіл суспільства (викладачів духовної академії й університету), система народної і вищої освіти в Україні та ін. На цьому тлі й у різних взаєминах із представниками інших суспільних верств і кіл соціально вирізняється діяльність інтелігентів-українофілів. Уже з перших сторінок твору письменник на прикладі духовної академії показує, як у житті України запанувало грубе, експансивне великоруське державне начало, яке не розуміє і не визнає чужих звичаїв і традицій. Висунувши провідною ідеєю у повісті проти стояння й опір національному гнобленню, державній політиці «обрусення» в усіх життєвих сферах і виявах, автор шукає дієвих і можливих у тих умовах засобів боротьби та здорових національних сил. Персоніфікується це у двох постатях – великороса Степана Воздвиженського й українця Василя Дашковича. Тут, як і далі, Нечуй-Левицький у творенні характерів головним чином спирається на російську й українську ментальність, яка збігалася з живими життєвими враженнями письменника, винесеними зі стін Київської духовної академії, а пізніше була детально описана М. Костомаровим у праці «Две русские народности».

Представником нового покоління української інтелігенції 60-70-х років XIX ст. в повісті «Хмари» є Павло Радюк. На відміну від кабінетного вивчення абстрактної «слов'янської душі» українофілом Дашковичем, Радюк намагається свої ідеї прикласти до практичного життя. Виходячи зі своєї культурницької програми, Радюк організовує читання лекцій для народу, пропагує заборонену літературу (Ренана, Бюхнера, Прудона, Фейербаха), популяризує «Кобзар» Т. Шевченка, записує українські народні пісні, пропонує заснувати у Києві недільні та вечірні школи. Радюк щиро вболіває за рідну поневолену Україну, бажає бачити її вільною і щасливою: «Овіяний духом поезії і пісень, неба, тепла; квіток, він неначе бачив душею свою Україну, свою дорогу Україну budouщого часу. Вона вся вставала перед ним, гарна, як рай, чудова, як дівчина першої пори своєї краси, вся засаджена садками, виноградом і лісами, вся облита ріками й каналами, з багатими городами і селами» [5, т.2, с.149]. Такі ж мрії про краще майбутнє, думається, міг висловити і сам письменник. Думки про світле майбутнє України з'явилися у Левицького під впливом поезій Шевченка (зокрема «Ісаїї. Глави 35», яка друкувалася в журналі «Основа» і яку, певно, читав Левицький ще будучи студентом Київської духовної академії). До речі, саме цей уривок, де герой твору проголошує своє бачення ідилічної України, вилучався цензурою як тенденційний, а весь ідейний зміст повісті вважався українофільським.

«Новий герой» іноді виявляє свою безпосередність, обмеженість (*«І од чого почати? І за що взятися?»*), але у своїх пориваннях герої вірний своєму народові: *«В його душі була мета, ясна й проста – народ й Україна...»* [5, т.2, с.149].

Важливим етапом у просвітницькій діяльності інтелігентів, на думку І. Нечуя, є, з одного боку, освічення народу, а з другого – проблема «українізації» денационалізованої української нації, повернення самої інтелігенції до своїх національних витоків. *«Нема чоловіка без лиця, нема народу без національності»*, *«Людина без національності, як дерево без коріння»*, – таке глибоке переконання Комашка, героя повісті «Над Чорним морем» [5, т.5, с.109]. Погляди Комашка – це погляди людини, безмежно відданої своєму народові, своїй країні, своїй культурі. Однак, у своїх промовах і закликах він іноді втрачає почуття об'єктивності, коли доводить, що український націоналізм – то *«зовсім інше й нове діло, бо він злучується з гуманними, просвітніми принципами, з прогресом, встоює за маси, за народ»* [5, т.5, с.110]. За такі переконання своїх героїв І. Нечуй-Левицький дїставав тавро «буржуазного націоналіста». Та в своєму націоналізмові, який загострювався у письменника з почуття національної образи, національного пригнічення, І. Нечуй-Левицький ніколи не виявляв ворожості до інших націй. *«Він (український націоналізм) виступає з великою толерантністю до інших народів та до усякої віри, стає за маси, за народ»* – проголошує автор устами свого героя.

Справа, розпочата поколінням Радюка у 50-60-ті роки, продовжена іншими «новими людьми» у 80-ті роки. Їх товариство, коло ідей та параметри практичної діяльності стають ширшими. Герої повісті «Над Чорними морем» – Комашко, Мавродїн, Навроцька, Мурашкова – виступають за впровадження наукових знань, просвіту народу, проти соціальної несправедливості. Важливим етапом у просвітницькій діяльності інтелігенції, на думку Нечуя-Левицького, є проблема «українізації» нації, повернення самої інтелігенції до своїх національних витоків.

Герої ідеологічних творів І. Нечуя-Левицького – типи цілком живі, реальні, кожен зі своїм особливим характером. Саме через ці різні характери про стежується уся складність і багатобарвність життя, яке відтворює автор, порушується тема інтелігенції, нова для української літератури 60-70-х років ХІХ ст., важлива українська національна ідея, виявляється громадянська позиція письменника.

Література

1. Білецький О.І. Іван Семенович Левицький (Нечуй) / О.І. Білецький // Збір. праць: у 5 т. – К.: Наук. думка, 1965. – Т.2. – 671 с.
2. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т.1. – 531 с.
3. Єфремов С.О. Історія українського письменства / Сергій Єфремов [худ. оформл. В.М. Штогрин] – К.: «Феміна», 1995. – 688 с.
4. Єфремов Сергій. Вибране / Сергій Єфремов : Ст. Наук.розвідки. Моногр.; [упоряд., перед. та прим. Е. Соловей] – К.: Наук. думка, 2002. – 760 с.
5. Нечуй-Левицький І.С. Збір.творів: у 10 т. / І.С. Нечуй-Левицький. – К.: Наук. думка, 1968. – Т.2. – С.5-387. – Т.5 – С.100-314. – Т.10. – 587 с.

УДК 821.161.2: 82-25

КОНСТРУЮВАННЯ СЮЖЕТУ В ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ «ЦВІТЕ ТЕРЕН» Л. ГЕНЬБИ

Валентина Кравченко,

кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури
Запорізького національного університету

Висвітлено оригінальність інтерпретації Л. Геньбою величного почуття кохання в сюжеті драматичної поеми «Цвіте терен», репрезентованому фольклорним інтертекстом.

Ключові слова: інтертекст, сюжет, художня та образна парадигми.

The article deals with L. Hen'ba original interpretation of sublime feeling of love in the plot of the dramatic poem «Tsvite teren» («Blackthorn is Blooming...»), which is represented by folklore intertext.

Keywords: intertext, plot, artistic and imaginative paradigm.

Актуальність теми. Тема кохання, як одна з основних у літературі будь-яких періодів, особливе місце посідає у творчості Любові Геньби, відомої Гуляйпільської поетеси, члена Національної спілки письменників України, авторки поетичних збірок «Грушеве» (1992), «Іменем твоїм» (1995), «Паралель» (1999), «Повези мене у красиве» (2006), «Душа іде на сповідь» (2006). Любов співає завжди одним голосом – і в часи Соломона, і сьогодні. Поезія Л. Геньби – це возвеличення любові у найширших її проявах, і, перш за все, кохання жінки і чоловіка. Її ліричний герой охоплений солодкою мукою глибоких почуттів, його найменші порухи налаштовані на кохання. Там, де з'являється зрада, через невимовний щем мандруємо до душевного спустошення. Світ поетеси не має напівтонів і напівлюбові. Сила світла пробивається навіть крізь розпач її ліричного героя. Отож, драматичні поема «Цвіте терен», що ввійшла до нової збірки «Обвітрені сувої половчанки» (2012) сприймаються як дві частини одного життєрозуму, як дві сторони життя – трагедія душі через втрату любові і апофеоз кохання.

Терен, тотемна рослина, – символ кохання, а значить – символ життя, магнетизувала уяву. Л. Геньба стверджує, що, знає, як відбуваються весілля, виросла на українських піснях, сама наспівувала їх усе життя, а пісня про терен була її дамокловим мечем, любов'ю і болем усього життя. Закорінене в

фольклор, вивірене життям слово Л. Геньби проросло, за авторською дефініцією, у «міні-п'єсі на одну дію, довжиною у життя» «Цвіте терен», у якій герої вигадані, а історія справжня. Шкала виміру глибини духовного життя у поетеси надто висока.

Мета нашого дослідження – розкрити майстерність конструювання сюжету у драматичному етюді «Цвіте терен» Л. Геньби в контексті народної пісні.

За словами Л. Геньби, твір писала близько трьох тижнів. Від часу задуму й створення поеми виходить на арену, як на віче з Богом. Оживають речі, знайомі з дитинства – героїня викохана народним епосом, напоєна правічною мудрістю. Це від бабусі, яка любила приспівки, від маминого слова, яка думала піснями, від настрою тата, який мав добрий голос і співочу душу. Усе це не могло не сформувані в письменниці відчуття життєдайної сили. З маленької зернинки, що в дитинстві несвідомо, але трепетно забриніла в душі правдивою українською піснею, проросло осердя твору – розмислу, у якому – магія слова й велич душі.

Отож, модельована поетесою історія кохання репрезентована продуктивним фольклорним інтертекстом, піснею «Цвіте терен», про що говорить однойменна назва. Динаміка стильової адаптації фольклорного інтертексту, що є зв'язним сегментом авторського тексту, позначена специфікою погодженості пісні з естетичною структурою «міні-п'єси», а отже, фольклоризм твору виявляється найперше у внутрішній, семантичній організації твору та характері світовідчуття.

Авторка безкомпромісна в судженнях про взаємини жінки й чоловіка, відстоює чесність і естетику почуттів, на основі яких вибудувала сюжет і простежила взаємозв'язки людського світу краси й любові та проведала аналогію з рослиною. Висока духовність поетеси сприяла адекватній передачі внутрішнього світу закоханої героїні.

Драматична поема «Цвіте терен», в основі якої лежить внутрішній динамічний сюжет, конфлікт світоглядних та моральних принципів, побудована у формі монологів-роздумів. Зміною ритміки вірша окреслено етапи настрою ліричної героїні: краса весни і щастя кохання; сватання, про яке нагадує *терен (наче спомин, зацвіта* [1, с. 89]); *причитання*, написане у формі народних поховальних голосінь, як свідчення психологічного зламу й гіркої образи (бо ж милий *наслідив*); і найвищий злет людської думки – прощення зрадливого (*а я біду перебуду*). Глибокого емоційного впливу досягнуто інтерпретацією любовної історії крізь призму власної долі, тобто проведена чітка паралель між авторкою і життєвою струною героїні. Розмірковування над долею ліричної героїні – це самозаглиблення, бо виношений твір – згусток народного-фольклорного підходу до сокровенної теми. Пригадалася «Маруся Чурай» Л. Костенко, яку вона поселила в Полтаві й разом із нею жила її життям, і в ньому вмістилися складники життєпису народу. Так само і Л. Геньба подала не суто історичний, а життєвий опис, який є сокровенним лейтмотивом життя людини. На канві драматичної поеми авторка тонко проведала грань великого кохання, його розквіту, злету й падіння. Твір набуває ознак повчальної притчі з його високою ідеєю – закликати бути красивими, утвердженням християнського всепрощення.

Філософія мудрості, прочитувана в пісні про терен і його опалий цвіт, – це початок і кінець, життя і смерть. Контекстуальну антонімію вбачаємо і в такому: *пісня, любов* – іменники жіночого роду, а *терен* – чоловічого. У цьому підказка поетеси до розгадки смислу твору, який проглядається не тільки в емоційному стані ліричного героя, у трансформуванні думки письменниці в побутове, а й у наверненні до внутрішнього, глибинного. Письменниця – носій думок народу, знавець життя: у нього є початок і кінець, а точніше отой безкінечний кругообіг, що породжує запитання: де ж похідна початку, як зародилася думка, чи ми підвладні долі, а чи навпаки, і чому вона вибрала нас?

Кажуть, що кохання народжується на небесах, а це дівоче кохання народилось серед безкрайого ковилового степу, збурило море почуттів, затопило, заповнило собою по самі вінця, як настоянне солодко-терпке вино. І не одинока пташка защебетала в тернових кущах, а хор тернових птахів заспівав реквієм коханню. Але ж не знала героїня, які тернові сади приготувала для неї доля, як роздряпуватимуть душу тернові колючки, як упиватимуться в серце, наповнюючи кожен клітинку отрутою відчаю, і які ріки сліз омиватимуть ті рани, роз'їдатимуть їх сіллю розпачу, завдаючи неймовірного болю.

Твір починається умотивованою розв'язкою: після щастя сталася трагедія – *незрадливий* (авторка не дала йому й імені!), іншу кохає. Героїню розриває біль: *Душа тоді намаялась до строку, / Наплакалась, настраждалась, ой!* [1, с. 89]. Боже благословення на щастя не виправдалось: *терен, наче спомин, зацвіта* [1, с. 89]. Часовий екскурс дав можливість авторці заглибитись у минуле: вона згадує зародження почуття, поетизує любов, що прийшла до сильної героїні (*біду руками розведу* [1, с. 90]) піснею зі споривів, дзюркотінням коників у травневому степу, забіленому терновим цвітом. Письменниця наводить нас до сприйняття кохання, як свята. Підтвердженням цього є виважене грайливе вживання епітета *білий* (*небо білобоке, білі шатра, білі шати*), що неодноразово підтверджує чистоту помислів і цнотливість героїні. Оригінальні епітети *хмари довготелесі, душа ошатна*, ставок **заповітній** сприяють поглибленню основного мотиву – возвеличенню почуття кохання.

У юності пісня життя називається любов'ю: *Весна співала органім хором. / Весна цвіла і весна радла* [1, с. 90]. Поетеса стверджує діалектику життя: весна, світло, запахи, кольори; сім'я, чуються голоси дітей. Приземляючи почуття, авторка короткими штрихами описує *застілля* – все відбувалося, як годиться. Але найвищих емоцій досягнуто карбуванням апофеозу кохання: *вбиралась душа на свята* [1, с. 90].

Передчуття біди справдились. Нанизуванням однорідних присудків пришвидшено сюжетну дію: *роздайбіда роздавала, розікрала, розібрала*. У стилі народних тужливих голосінь, що є неодмінними атрибутами похорону, з притаганими їм прокльонами причин нещастя (*А бодай би ти впала з дуба* [1, с. 91]), однозначними натяками природи *граки харчать, що нелюба*, метафорично виважено – *під*

серденьком зацвіта / Чорним зацвітом – самота – драматизовано дію, передано психоемоційний стан героїні. Метафори, як засіб експресії (*Весна до тебе мене пригріла, А проснулась зірка рання, / Попалила маків цвіт, сад кружля у вальсі на осонні*), не тільки підсилюють переживання, а й проєктують мотив безвихідності. Любов згасла, бо коханий іншу полюбив. Опав терновий цвіт любові, залишився лиш терпкий присмак болю. Серед семи смертних людських гріхів прелюбодійство – найпідліший. Небесну чистоту кохання утопано в bagno: коханий розгубив високі моральні цінності. А відчуття покинутої – начебто живцем закопана в землю. Звістка про *нелюбу* – рівнозначна смерті, про що в тексті символізує згадка про хрест. Той хрест приріс до героїні, і вона приречена нести його до певної межі, до часу, коли її розіпнуть на ньому.

Л. Геньба подала психологічний портрет героїні як людини надчуттєвої за допомогою простих окличних речень (*Наплакалася, настраждалася, ой!, Я нелюба, тобі нелюба!, прости, Боже, гріх мій!, А я ж з роду мальви!, Розступіться, люди!.., У садочку «тьох та тьох!»*, *Це в хутір наш прийшла пора весіль!*). Вони передають душевний біль серця, по вінця наповнене болем ще до кінця незбагненої трагедії. І вже за ними простежується градаційне напруження та відчай зболеної душі. Такі роздуми вартісні, і за цих конкретних обставин висловлення цілком умотивовані, як думки та емоції, передано за допомогою риторичних речень, якими майстерно пересипано текст (*душа ... питається: «Та де ж я?»*, *Чи пройшло? А чи прийшло?, то ти ото там, чи не ти?..*). Великої емоційної сили досягнуто фольклорними звертаннями до найрідніших, до того родинного начала – матері й бабусі, у яких людина завжди шукає заступництва й порятунку. Душа героїні ще не охолола від кохання, вона ще до кінця не збагнула лиха, питаючи *та де ж я?..*, вона ще вбрана в *голубі одежі*, що символізують надію. Головна героїня в стані афекту (і цей стан авторка майстерно умотивувала повторами *я не та, не та, не та*, образом-символом пустої хати) – закричала на весь світ словом-плачем. Згустки болю вона викрикує: *Ой, матусю Горе так у спину диха; Ой, бабусю, лихо!* Авторка вдається також до засобу іронії (*тут потіха*), а у фіналі твору іронія переростає у сарказм: *А біду оту звали Люба, / А прабабу, напевно, згуба* [1, с. 91]. Екскурс у дитинство – шукання виправдання й причин нещасливого кохання – подано в народному стилі: півсела шептало про шабаш відьом, який відбувається в сакральному місці – біля ставка, як пересторога старших жінок дівчатам. Розумні сусідки – це типовий реалістичний образ всезнаючих пліткарка, втілення самовпевненості, які все бачать: *Ой, брехала та сорока, / Брехала складенько. / На те ж вона і сорока, / На те й побрехеньки* [1, с. 95]. І героїня здатна повірити, що причиною розриву з коханим є чаклунство, відьомські сили, які можуть впливати на порухи людської душі. Розкриттю духовної несумісності коханої та коханого підпорядковано зображально-виражальні засоби: численні повтори (*А коханнячка святого, / І красивого, й хмільного, / Не дає. / То ж бо й є, зменшено-пестяві форми слів (коханнячко, матусю, щастячко веселеньке)*). Особливою асоціативною інформативністю в поетичній мові вирізняються структури з порівняльними зворотами: *терен, наче спомин; ім'я мое – птах; думки, як бджоли, в мені роїлись*. Вони підводять до думки, що хлопець, зневаживши кохання, найперше принизив себе. Монологічне мовлення героїні – це не тільки виливання болю й жалю. Майстерність авторки полягає в тому, що вона показує сильну натуру, впевнену в собі жінку, що бачить красиве навкруг, і душа її повниться величчю, здатністю вистояти, бо втрата любові до неї не може призвести до кінця життя: Лірична героїня в розв'язці сюжету вивищується на весь світ: *А знаєш, і все ж, я лишаюсь в раю / Забута всіма, у любові стою* [1, с. 94]. Вона сповідує всепрощення, бо то найстрашніша кара: *І відплачу, і відплачу, / І опісля махну рукою – / Бог з тобою / Та й Бог з тобою. / І поставлю за нас свічу* [1, с. 96]. Після ще одного монологу-звертання героїні до коханого, звучать прощальні слова в дусі народних побажань: *На дорозі на далекій, / Де мене не буде, / Хай тобі ведеться легко / І в свята, і будні!* [1, с. 94]. Щоб не висохло джерело в пустелі нелюбові, героїня чинить по-християнськи – прощає зрадливого коханого! У підтексті твору закодовано добро: попросить коханий, хоча й колишній, краплю води – дасть, попросить вина любові – наллє по вінця.

У кінці твору розв'язка драматизується. Минув день печалі, в якому залишилось усе: вона і він, біле й червоне. Авторка з гіркотою констатує: *Відпустила я кохання / На той світ* [1, с. 97]. Інкорпоровані рядки з пісні пісень, яку співають і в горі, і в радості (*Цвіте терен, цвіте терен, / А цвіт опадає, / Хто з любов'ю не знається, / Той горя не знає* [2]) у текст твору, підсилюють ідею всепрощення. Твір закінчується оптимістично, хоча болю ще немає краю. Оптимізм у глибокій упевненості героїні, що *буде після ночі день, / Після горя – щастя, / І співатиме пісень / Соловей вінчасто* [1, с. 97].

Висновки. Отже, українська народна пісня, в якій закодована доля жінки, на нашу думку, стала основою драматичної поеми «Цвіте терен» Л. Геньби, у якій поетеса застерігає від моральної деградації. Їй притаманні тонкий психологізм, витончений ліризм, глибока філософія. Образність пов'язана з процесами емоційно-психологічного самовираження ліричного «я». Глибинний зміст емоційно-чуттєвого авторського споглядання світу створило ефект стереоскопічного словесного зображення. Мова твору є тим екстралінгвістичним чинником збагачення естетичної функції та експресивних, виражально-зображальних засобів, якими майстерно володіє поетеса, взірцем стилістичної обробки української пісні, ще однією сходинкою до вічної тайни слова.

Література

1. Геньба Л. *Цвіте терен / Любов Геньба // Обвітрені сувої половчанки. Лірика. – Мелітополь: Видавничий будинок ММД, 2012. – С. 89–98.*
2. *Цвіте терен. Українська народна пісня. – Режим доступу : <http://www.pisni.org.ua/songs/916080.html>*

УКРАЇНЬСЬКА ПИСЬМЕННИЦЬКА ПУБЛІЦИСТИКА ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИЧНИЙ ҐРУНТ

Ігор Павлюк,

доктор наук із соціальних комунікацій,
провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, професор
кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено історично закономірні та ідеологічно деструктивні тенденції існування офіційної та опозиційної письменницької публіцистики в замкнутій тоталітарній державі 1939-1945 років у контексті потенційного поглиблення та згортання у ній демократичних свобод, збереження національної ідентичності та виходу на глобальні загальнолюдські проблеми.

Ключові слова: публіцистика, війна, тоталітаризм, демократизація, глобалізація.

The article examines the historical patterns and ideologically destructive tendencies of the existence of official opposition in literary journalism closed totalitarian state of 1939-1945 in the context of deepening and potential clotting in it democratic freedoms and the preservation of national identity and access to global human problems.

Keywords: publicism, war, totalitarianism, democratization, globalization.

Початок першого етапу Другої світової війни 1 вересня 1939 року, який, як відомо, супроводжувався падінням Польщі, призвів до встановлення на окупованих Радянським Союзом землях Західної України репресивного режиму, хоча гноблені Польщею, Румунією та Угорщиною українці сподівалися від визволення позитивних змін. Із встановленням радянської влади на окупованих територіях НКВС заарештував і депортував у Сибір основну частину українських політичних лідерів. Було ліквідовано усі українські політичні партії, кооперативи, читальні та бібліотеки товариства «Просвіта». До 30 тис. українських активістів змушені були емігрувати до окупованої німцями Польщі. Загалом політичне, економічне, духовне життя реорганізувалися на радянський манер. Включення Західної України до складу Української РСР, без сумніву, було значною історичною подією, оскільки вперше за багато століть українці з'єдналися в межах однієї державної структури. Але через свою обмежену тривалість це об'єднання не спричинило глибоких змін ні в Західній, ні в Радянській Україні. І все ж воно мало певний вплив: перше знайомство з радянською системою виявилось для західних українців в основному негативним досвідом, у результаті якого багато з них дійшли висновку, що «більшовицької» влади слід уникати будь-якою ціною. Близько 550 тис. українців Лемківщини та Холмщини, що на східних окраїнах Польщі, ввійшли до німецької окупаційної зони [2, с. 116-128]. Українськомовні письменники, які репрезентували Радянську і Західну України обмінялися посланнями, широко оприлюдненому у пресі: радянську. Так, у зверненні «Письменники Радянської України до письменників Західної України», зокрема, зазначено: «Ми з особливою радістю вітаємо вас у віколомні дні, коли звільнений народ Західної України готується до своїх перших Народних Зборів <...>. Ми певні, що разом з своїм народом письменники на своїй ділянці культурного фронту зроблять усе, щоб викоринити ворогів народу, мерзенну агентуру польських панів, буржуазних націоналістів і створять всі умови для швидкого зростання нової культури. До роботи, товариші! Хай живе радянська влада! Хай живе радянська культура! Хай живе армія миру і гуманізму – Червона Армія її залізний маршал, син українського народу товариш Ворошилов! Хай живе радянський уряд на чолі з товаришем Молотовим! Хай живе Комуністична партія (більшовиків) України і її славний керівник товариш Хрущов! Хай живе Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)! Хай живе улюблений вождь народів, наш учитель і друг Йосиф Віссаріонович Сталін!». «Ми, західно-українські письменники, вирости з народу, з народом зрослись і з народом підемо по шляху нової доби <...>. Хочемо виявити вам, брати-визволителі, паку, глибоку вдячність і то на ділі <...> Хай живе улюблений вождь народів, наш учитель Йосиф Віссаріонович Сталін <...>. В. Пачовський, К. Студинський, В. Щурат, Д. Лукіянович, П. Козланюк, Я. Галан, Я. Кондра, М. Рудницький, І. Керницький, Я. Цурковський, А. Волощак, Ірина Вільде, О. Дучимінська, Р. Купчинський, М. Мельник, Ю. Шкрумеляк, В. Софронів-Левицький, Ол. Дан, Д. Гаврилюк, М. Яцків, М. Голубець, О. Бондарович, Є. Яворівський, К. Гриневичева», – клялися у вірності радянській владі західноукраїнські «інженери людських душ» у зверненні-відповіді «До письменників Радянської України» [4, с. 110-111].

Такі були тогочасні ідеологічні реалії літературно-мистецького та інформаційного простору, в яких навіть про геноцидний голод в Україні 1930-х років радянські письменники-публіцисти писати не мали права. Радянська політика з початком Другої світової війни була спрямована на цілковите знищення української преси через уніфікацію, русифікацію, централізацію, ліквідовуючи практично всі українськомовні періодичні видання, створивши цілком нові органи комуністичної пропаганди.

На західній Україні в 1941 році особливо посилювався радянський терор, супроводжуваний масовими вбивствами по тюрмах українського населення у Львові, Дрогобичі, Рівному, Луцьку, Вінниці, Умані та в інших містах України, про що писали тоді навіть американські газети «New-York Post», «New-York Tribune» від 7 липня 1941 року. Вони одержували інформацію від кореспондентів «Associate press», які перебували у Львові.

22 червня 1941 р. німці напали на СРСР, а «советські вожді, – як писав у спогадах Черчілль, – засліплені своєю догмою, не зробили тих заходів забезпечення, що диктувалися глуздом, були заскочені зненацька і на початку жахливо розгромлені...». З приходом німців українці приступили до відновлення

української преси, але нові окупанти підпорядкували її гострій цензурі. Розпочався другий етап війни, який тривав до осені 1944 року, коли Україна була звільнена Радянською Армією від німецьких військ. Увесь цей період уже геополітично об'єднана Україна перебували між нацистським і радянським режими без системного захисника своїх інтересів – власної держави, виявилися беззахисними перед воєнними спустошеннями і загарбницькою політикою мілітаризованих агресивних тоталітарних держав, які розпочали війну.

Інша, сказати б, альтернативна правда полягала в тому, що провід ОУН, як і велика національно свідомо частина українського народу, передусім Західної України та еміграції, побачили в приході німців в Україну сприятливу ' нагоду для визволення з «більшовицької неволі» й розгорнули активну діяльність по створенню самостійної української держави, тому вже 30 червня 1941 р. у Львові урочисто прийнято «Акт проголошення Української держави», призначено голову українського національного уряду на чолі з Я. Стецьком. З мовчазної згоди Гітлера і його намісників в Україні Коха та Розенберга, які спочатку здавано не помічали національно-визвольної боротьби провідників ОУН, поряд з німецькими штандартами на міських та районних управах висіла й українська національна символіка. Але 9 липня 1941 р. підступна гра «нових хазяїв» закінчилася розпущенням правління Української держави, відправленням до Берліна С. Бандери, Я. Стецька та інших членів українського національно-визвольного руху, не дозволивши їм створити навіть «маріонетковий» український уряд. Сподівання на те, що більшовики і фашисти знищать одне одного, також виявились помилковими, адже за твердженням У. Самчука, «німці вимагали перемоги тотальної, абсолютної, неподільної, а їхні противники – того самого. Перед нами стояв не німецько-російський фронт, а німецько-світовий. Хоч і хто з них переміг би – для нас там не було місця. Що для нас залишалося – нелегальщина. Для збереження обличчя» [6, с. 89].

Після цього система окупаційного правління утвердилася на всій Україні, починаючи від міністра східних територій А. Розенберга, райхскомісара Е. Коха та його заступника Даргеля. «Новий порядок» цілком користувався радянською методологією управління, що зокрема проявлялася у таких формах: утворення концентраційних таборів для ізоляції та знищення потенційних і активних ворогів системи, депортація працездатного населення на будови та підприємства Німецького райху, використання організованого голоду як інструменту геноциду в Україні, збереження колгоспів і державної промисловості для максимальної експлуатації населення, цілеспрямована політика формування адміністративних структур за територіальними, а не національними ознаками [3].

Зі створенням 20 серпня 1941 року Райхскомісаріату у Рівному, Волинь і Полісся стали тереном діяльності українського резистенсу («Поліська Січ», «Українська Повстанська Армія», створена центральним проводом ОУН), який воював на два фронти, а з весни 1944 року були знову скерований проти більшовиків. Адміністративно Райхскомісаріат поділявся на «генеральбецірки» з генерал-комісарами на чолі, а ті, в свою чергу, – на «крайзи», очолювані гебітскомісарами. Місцева адміністрація складалася з районних міських управ та сільських старост. Українська допоміжна поліція підпорядковувалася німецькій поліції та німецькій цивільній владі. З економічного боку Райхскомісаріат було перетворено на німецьку колонію, яка входила в обсяг німецького Lebensraum (життєвого простору) і мала бути джерелом харчів та робочої сили. Промисловість німці не відбудовували, за винятком галузей, пов'язаних з видобутком деяких видів сировини, приміром, марганцю.

Усі культурні товариства, включаючи «Провіту», були ліквідовані. Дозволялася лише початкова освіта. Наукові установи, бібліотеки, музеї закрили. Відновила свою діяльність УАПЦ (Українська Автокефальна Православна Церква), Автономна Православна Церква. Але німці дискримінували національну автокефальну церкву, фаворизуючи Автономній, що визнавала Московську патріархію [2, с. 122, 123].

У таких умовах легальна колаборантська та радянська преса часів німецької окупації були чи не єдиним, нехай і спотвореним німецькою та радянською пропагандами, українським вікном у світ. Газети могли тільки вихвалити окупаційні режими і сприяти вербуванню українських робітників до Німеччини. Справжній національний дух у ній жорстоко присікався як фашистами, так і радянськими державними органами: так було зі спробою О. Теліги, І. Рогача, О. Чемеринського видавати у Києві «Українське слово» та «Літаври», У.Самчука й І. Тиктора заснувати українське фундаментальне видавництво на Волині (газета «Волинь»), «Україною в огні» О. Довженка – з іншого боку.

З ліквідацією обома тоталітарними режимами (гітлерівським і сталінським) осіб, організацій і партій, котрі представляли у середовищі західних українців ліберально-центристські тенденції, залишалася лише одна політична організація – підпільна мережа ОУН., про яку вже 22 грудня. 1942 р. начальник поліції безпеки та СД таємно доповідав у Берлін, зокрема, про те, що «на думку керівника руху Бандери, німецький вермахт треба вважати головним ворогом України. Керівні кола ОУН не вірять у перемогу Німеччини над Радянською Росією. Німеччина буде такою мірою ослаблена, що не зможе продовжувати війну. Скориставшись цією ситуацією, армія, створена з українців, зможе завдати нищівного удару по німецьких збройних силах і створити незалежну Українську державу. Створенню цієї держави не зможе перешкодити і Росія, знесилена після поразки у війні проти Німеччини...» [1].

Підпільна преса на цьому часопросторі, видання якої було пов'язане з українськими збройними з'єднаннями «Поліська Січ», згодом УПА, а також радянськими партизанськими загонами, – окреме україномовне, національне джерело інформації у тих умовах.

Отож, із початком Другої світової та Великої Вітчизняної воєн кожен із українських письменників мусив визначитися: «на чийому боці барикад» «прирівнюватиме перо до штика»: одні з них (як О.

Довженко, А. Малишко) ставали радянськими військовими кореспондентами, публіцистами, нарисовцями, памфлетистами, авторами патріотичних пісень та віршів, сатиричних плакатних текстів, інші (як У. Самчук) – редакторами, кореспондентами чи просто дописувачами колаборантської преси, газети «Волинь» зокрема, ще інші – були публіцистами підпільної української преси [5, с. 77-85].

Висновки. Дослідження публіцистики це так чи інакше – своєрідний типологічний аналіз ідеологічної боротьби «ізмів» (антибільшовизм, антисемітизм, антифашизм, антиамериканізм) з тією чи іншою мірою художньої майстерності, філософсько-психологічного узагальнення, у тій чи іншій суспільно-політичній системі координат. Учитуючись у різножанрові твори воєнного періоду із незмінно присутнім у них публіцистичним духом, де відображено боротьбу ідей, техніки, людського духу, расових, класових, гендерних стереотипів, культури і цивілізації загалом на справді світовому рівні, ще раз стверджуємося в думці, що публіцистика – дійсно найоб'єктивніше дзеркало суспільного життя часопростору. За роки війни вона попри увесь жорстокий тиск цензури, засвоївши великий і тоталітаризований художньо-інформаційний простір, еволюціонувала від плакатних гасел, ідеологічних лозунгів, штучного ліричного героя до створення героїчного епосу, художнього аналізу ідейно-естетичного відродження духу вільної особистості, усього народу, віднайдення і показу зв'язків між особистим і загальнолюдським, національним, демократизація, розкріпачення, гуманізація суспільного мислення. А художня рафінованість, незалежність окремих публіцистичних творів цього часу від ілюстративних функцій, глибина і тривожність думки, естетична орієнтація на вершини світового мистецтва дають право писати про поетичну, прозову, навіть драматургічну публіцистику воєнних років як про самостійний напрям у літературі. У характерній своєю екстремально межовою, екзистенційною концентрацією «життєвого потягу» (А. Тойнбі) кожної людини зокрема і нації загалом публіцистиці періоду війни задіяний, розвинений увесь, відомий на той час, арсенал літературно-мистецьких засобів, стилів, жанрів, щоби висвітлити і уславити солдата, людину, яка бореться, патріота, і піддати зневазі всіляку агресію, мілітаризм, людиноненависницьку суть окупаційних режимів.

Література

1. Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф / Галина Гордасевич. – Вид. третє, допов. – Львів : ЛА «Піраміда», 2001. – 208 с.
2. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України / Андрій Жуковський., Орест Субтельний. – Львів: Вид-во наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1991. – 230 с.
3. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. – С.659.
4. Павлюк І. З. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917-1939, 1941-1944 роки : Монографія. – Львів: Каменяр, 2001. – 286 с. (с. 183).
5. Романишин Ю.О. Підпільна преса ОУН-УПА (1942-1950 рр.) / Ю. О. Романишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку / Інститут народознавства НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Державний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2000. – Вип. 6. – С.77-85.
6. Самчук У. На білому коні / Улас Самчук // Дзвін. – 1993. – № 2-3. – С. 89.

УДК 008-75.01

АРХЕТИПНИЙ ЖИВОПИС ОЛЕКСАНДРА АНТОНЮКА

Тетяна Пуларія,

кандидат культурології, доцент, доцент кафедри культурології та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи і фінансів (м. Дніпропетровськ)

Виявлено основні ознаки архетипного живопису в творчості українського художника Олександра Анатолійовича Антонюка, особливості втілення архетипів Героя та Самості, їх етнонаціональне забарвлення.

Ключові слова: архетип, архетипний живопис, архетип Героя, архетип Самості, Олександр Антонюк, сакральний живопис, сучасний український живопис.

It is revealed the basic signs of the archetypal painting in the works of Ukrainian artist Olexander Antoniuk, the features of the Hero and the Self archetypes implementation and their ethnical coloring.

Key-words: archetype, the archetypal painting, the Hero archetype, Modern Ukrainian painting, Olexandr Antoniuk, the sacral painting, the Self archetype.

З часів відкриття З. Фрейдом позасвідомого як самостійного безособистісного начала людської душі змінюється і розуміння місії мистецтва в культурі: не відображати дійсність, а встановлювати багатоманітні психологічні зв'язки з трансцендентним. Саме тому актуально залишається архетипна парадигма вивчення мистецтва, теоретично обґрунтована у працях К. Г. Юнга та послідовників аналітичної психології і творчо переосмислена українськими філософами (С. Кримський, В. Личковах, О. Кирилук, Н. Ковальчук, М. Попович, В. Табачковський, Н. Хамітов, В. Ятченко та інші).

На тлі тривалої тотальної десакралізації, яка в постмодерній художній свідомості набуває прояву в іронічному переосмисленні минулого [4], та в умовах перетворення мистецтва на предмет моди і комерції естетичні пошуки сучасних українських митців, спрямовані на інтеграцію вищих духовних цінностей, заслуговують, на наш погляд, уважного аналізу з боку естетиків, мистецтвознавців, культурологів.

Об'єктом цього дослідження стала творчість сучасного українського художника Олександра Антонюка, яка є яскравим взірцем самобутнього втілення універсальних ціннісних ідей.

У мистецтвознавчих розвідках, присвячених творчості О. Антонюка, здебільшого презентуються його окремі персональні виставки («На дорозі в Еммаус» (2011, Галерея сучасного сакрального мистецтва Isonart, м. Львів) [3; 8; 10]; «Сакральна ботаніка» (2012, там же) [9] та ін.), міститься сюжетно-образний аналіз його полотен, звертається увага на їх філософський підтекст та незвичність творчої манери.

Мета статті – виявити ознаки і риси архетипного живопису в творчості Олександра Антонюка.

Звернення до культурних першоджерел, в першу чергу, до сюжетів і образів Старого та Нового Заповітів, виявляє філософське підґрунтя образотворчості О. Антонюка. Художник далекий від канонічного зображення героїв і подій Священної історії. Йому досить одного-двох атрибутів, щоб проникнути у духовну сутність персонажу. Так, вогненний меч Архангела Михаїла асоціюється, з одного боку, з повергнутим Люцифером, з іншого – із Божественною свічею, що освітлює шлях істинний (Михаїл в перекладі з єврейської – «Рівний Богові»). Пророк Єремія, один із чотирьох великих старозаповітних пророків, відомий своїм пророцтвом про зруйнування Єрусалиму та викриттям боговідступників, зображений в колодках, на золотому тлі: «Пророка нема без пошани, – хіба тільки в вітчизні своїй та в домі своїм!» [1, Мт. 13: 57]. Дві скрижалі в руках у пророка Мойсея – мов крила, що підносять його до Бога, який зійшов на Синай в диму і вогні (червоно-чорний ореол над головою пророка). У крупноплановому зображенні богатиря-визволителя Самсона захоплює проникливий погляд його синіх очей, густе синяво-чорне волосся – джерело його чудодійної сили.

В цих образах знаходить своє втілення архетип Героя – воїна світла, захисника сакральних цінностей, непохитного у своїй вірі, жертвовного.

Образ Ісуса Христа займає особливе місце в іконографії творів О. Антонюка, які за сюжетом перекликаються з подіями земного життя Ісуса, старозаповітними пророцтвами про явлення Месії: «Вїзд до Єрусалиму» (2007; 2008) [1; Мт. 21: 7; Ів. 12: 14–15; Лк. 19: 35; Мр. 11: 7], «Ісус і Самарянка» (2007) [1, Ів. 4: 4–30], «Пастир добрий» (2007) [1; Ів. 10: 1–21; Лк. 15: 3–7; Мт. 18: 12–14], «Христос у пустелі» (2007) [1, Мт. 4: 1–11], «Христос у золотому човні» (2007) [1, Мт. 13: 2–3], «Сівба» (2007) [1, Мт. 13: 3–8], «Чудесна ловитва риби» (2008) [1, Лк. 5: 5–6], «Чудо в Кані Галілейській» (2009) [1, Ів. 2: 1–11], «Втеча до Єгипту» (2010) [1, Мт. 2: 13–15], «Він прив'язує до винограду свого молодого осла» (2011) [1, Бт. 49: 11].

Христос, за словами К. Г. Юнга, є «зримий вираз архетипу Самості», цілісність божественної властивості, перетвореної людини, не заплямованої гріхом [13, с. 49]. «Він в нас, а ми в ньому» [13, с. 49]. Саме це відчуваєш, доторкнувшись серцем і душею до образу Христа, яким він постає на живописних полотнах О. Антонюка. Спокусливого сучасного споживача мистецтва нелегко ввести в «архетипний транс» методами візуальної інтерпретації «вічних образів». Тим і вражають картини О. Антонюка, що вони мають дивовижну властивість зачаровувати, занурювати у світ первообразів, міфологічного просторово-часового виміру. Мистецтвознавець Ф. Розінер, досліджуючи творчість литовського художника і композитора М. Чюрльоніса, виділяє ознаки архетипного живопису: мале зображується великим – і навпаки; обриси предметів нагадують про щось інше, надаючи багатозначності образам; картина світу постає логічно необґрунтованою, реально незвичною («рука під водою», «багаття на недосяжній висоті» тощо); ілюзія множинності, розриву і взаємопроникнення стихій (землі, води, неба) і просторів («верх» стає «низом» по відношенню до інших предметів, «близьке» одночасно «далеке»); вкраплення загадкових деталей у зображення (розписів, ієрогліфів тощо); символічне використання різних технік, колористичних прийомів; «знакова множинність»; асоціативність з попереднім культурним досвідом глядача; творення світів наново [7, с. 293–295].

Саме ці перелічені зображувальні принципи і контрасти, що притаманні архетипному живопису, присутні у творах О. Антонюка. І перш за все – це контраст між піднесеним духовним, втілений у виразних, реалістично зображених очах його героїв, і по-дитячи наївною тілесністю. Очі – універсальний символ носія душі від єгипетських зображень на гробницях, шумеро-аккадської пластики (адоранти), фаюмського портрета до візантійської ікони – у персонажів О. Антонюка традиційно великі. Глибокий і вдумливий погляд однаково людський у Ісуса і Лева («Лев Тетраморфа», 2009), і навіть у колосків Пшениці («День другий», 2012). Це погляд святого з ікони, проникливий і люблячий, через який і відбувається духовне спілкування. Він звернений до позасвідомих глибин кожного з нас і допомагає відчутти в собі Божественне начало.

І навпаки – зображуючи тілесність, автор вдається до прийомів «наївізму». «Наїв» тут виступає не як стиль (стилістичні рамки взагалі непритаманні образотворчому почерку О. Антонюка), а як спосіб бачення світу, «прадавній казково-міфологічний тип художньої свідомості» (В. Личковах) [5, с. 80], що проявляється синхронно. Це і спосіб дитячого сприйняття, яке ближче за все стоїть до архетипу.

Позитивна містифікація дитинства характерна для християнської культури, на протилежності язичницькій. «Підійшли до Ісуса тоді Його учні, питаючи: «Хто найбільший у Царстві Небеснім?» Він же дитину покликав і поставив її серед них, та й сказав: «Поправді кажу вам: коли не навернетесь і не станете, як ті діти, – не ввійдете в Царство Небесне! Отже, хто впокориться, як дитина оця, той найбільший у Царстві Небеснім» [1, Мт. 18: 1–4]. На думку філософа і богослова В. Зеньковського, «духовний зміст дитинства не може бути охарактеризований як нижча, попередня фаза духовного розвитку. Дитя не тільки не стоїть нижче за нас, але, за словами Христа, ми не можемо досягти ідеалу, якщо не будемо як діти, і це означає, що дитяче духовне життя, духовна організація як тип ближче стоїть до ідеалу, ніж наше» [2, с. 158].

Завдяки відсутності побутового фону, атрибутів земної реальності на більшості полотен О. Антонюка, його картини сприймаються як Текст, що вимагає глибокого і вдумливого прочитання,

занурення у різні культурні шари, спілкування із власним позасвідомим. На наш погляд, це досягається вмільним поєднанням принципів архетипного живопису. Перш за все, використанню чотирьох рівнів первинних архетипових проєкцій в культуру, «морфологічних матриць», як їх виділяє культуролог А. Пеліпенко [6]: чисел, візуальних форм, рольових образів, модулюючих стратегію поведінки людини в культурі (деміург, культурний герой, трікстер та інш.), міфологем («Дерево Життя», «Дерево пізнання», «Втрачений Рай», «Козел відпущення», «Ноев ковчег»).

Впорядковані ряди білястих крапок і дрібних штрихів на полотнах О. Антонюка надають їм фактурності і створюють ефект потертої від часу і місцями вигорілої шкіри, породжуючи у глядача асоціацію із середньовічними окладами священних рукописів. Саме цей прийом дозволяє також об'ємно сприймати зображення, всупереч порушенням лінійної перспективи. Натомість хаотичне вкраплення чисел, арифметичних рядів, хрестиків, стрілочок, елементів часового механізму додає загадковості, утаємниченості алхімічних текстів, а ширше – занурює у світ позасвідомого, світ архетипних символів. Присутність на картинах літер єврейського алфавіту – це і дань східній традиції, і авангардистський прийом синестезії, і нагадування євангельської сакраментальної фрази: «Споконвіку було слово» [1, Ів. 1: 1].

Таким чином, глядач одразу опиняється в середині міфу з його властивістю «вічного повернення» (М. Еліаде), позаісторичних зразків поведінки, що можуть існувати в різних культурних циклах [11]. Цьому сприяють і колористичні прийоми, майстерно відпрацьовані автором. Пастельність тонів; використання чистих кольорів, накладених один на одного подібно вуалям, де обов'язково верхня – біла, напівпрозора; розкладання білого кольору на веселкову гаму; відсутність чітких обрисів – риси імпресіоністичної образності – породжують погляд крізь серпанок літ, де біблійні мотиви переплітаються з українськими фольклорними, козацькими, лицарськими. Маленький Ісаак на жертівнику; Адам, вигнаний з Раю; Ісус, що проповідує у човні, або ж розмовляє із Самарянкою біля колодязя чи перетворює воду на вино; істоти Тетраморфу – всі вони у вишиванках. Анголи у нічному місті виглядають як воїни світла («Постаті у п'єтмі», 2009), а Ангол Господній, що зупинив руку Авраама («Бог випробовує Авраама», 2008), зображений у козацькому строї.

Символічні для української культурної свідомості іконографічні сюжети вгадуються в біблійних сценах, написаних О. Антонюком. Оспіваний у пісенному та образотворчому фольклорі сюжет зустрічі козака з дівчиною біля криниці вбачається в картині «Ісус і Самарянка». Криниця – один із улюблених образів художника, символ чистоти почуттів, здоров'я, життєвої енергії, жіночий архетипний образ, який в євангельському тексті набуває нових конотацій: праведного життя у душі й істині. «Кожен, хто воду цю п'є, буде прагнути знову. А хто питиме воду, що Я йому дам, прагнути не буде повік, бо вода, що Я йому дам, стане в нім джерелом тієї води, що тече в життя вічне» [1, Ів. 4: 13–14]. Основи «християнського етосу» (В. Личковах) глибоко закладені в українській ментальності. Тому і Ісус на полотні вдягнений у білий вишитий хітон, і Самарянка в українському строї, з хрестиком серед червоного намиста. Покірливо схиливши голову, вона слухає живе слово Христа. Перед нами постає архетипний образ українки з «Шевченкового міфу» (О. Забужко).

Та якщо сприйняття біблійних образів як персонажів реального життя, як членів родини – риса, характерна для української народної свідомості (згадаймо колядку «Святі орачі», де Господь Бог, Син Божий, Божа Мати, святі Миколай та Михайло здобувають хліб насущний важкою працею в полі), то канонізація засобів праці – прийом суто постмодерний. Роль трактора як трудівника полів і годувальника селянської родини художник підносить до особливої ролі Святого Миколая у релігійному світосприйнятті українця («Житіє преподобного трактора»), тим самим освячуючи культ землеробської праці.

Соціальна значимість мистецтва, за К. Юнгом, – у «художньому розгортанні праобразу»: «воно невпинно працює над вихованням духу часу, тому що дає життя тим постатям і образам, яких духу часу якраз всього більше бракувало» [12, с. 119]. Архетипний живопис О. Антонюка покликаний до творення та розгортання початкової цілісності душі, рух до якої і є сутністю людського існування у світовому цілому.

Література

1. *Біблія або Книги Святого письма Старого й Нового заповіту/ [із мови давньоєвр. й грец. на укр. дослівно наново пер. проф. І. Огієнком]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1168 с.*
2. *Зеньковський В. В. Психологія дитинства : [Учеб. пособие для вузов] / В. В. Зеньковський. – Екатеринбург : Деловая книга, 1995. – 346,[1] с.*
3. *Крип'якевич-Димид І. Слово про трактор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iconart.com.ua/ua/articles/40>*
4. *Личковах В. А. «Зазеркальє» неклассической эстетики / В. А. Личковах, О. Н. Петрова // Перспектива метафизики. Классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков : Матер. междунар. конференции (Санкт-Петербург, 28–29 октября 1997 г.). — СПб., 1997. — С. 46–56.*
5. *Личковах В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури / В. А. Личковах. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. – 196 с.*
6. *Пеліпенко А. А. Архетип / А. А. Пеліпенко // Культурологія. Енциклопедія. В 2-х т. / [Гл. ред. и автор проекта С. Я. Левит]. – М. : РОССПЭН, 2007. – Т. 1. – 2007. – С. 124–125. – (Серия «Summa culturologiae»).*
7. *Розинер Ф. Я. Искусство Чюрлениса / Ф. Я. Розинер. – М. : ТЕРРА, 1993. – 352 с.*
8. *Філевич М. Олександр Антонюк: «На дорозі в Еммаус» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iconart.com.ua/ua/exhibitions/33>.*
9. *Філевич М. Олександр Антонюк «Сакральна Ботаніка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iconart.com.ua/ua/announces/73>.*

10. Цимбаліста М. «На дорозі в Еммаус»: презентація живопису Олександра Антонюка у Львові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/kaleidoscope/44708/>.
11. Элиаде М. Аспекты мифа / Мирча Элиаде; [пер. с франц.]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Академический Проект, 2001. – 240 с. – (Концепции).
12. Юнг К. Г. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству // Собр. соч. : в 19 т. / К. Г. Юнг ; [пер. с нем. В. Библина]. – М. : Ренессанс, 1992. – Т. 15 : Феномен духа в искусстве и науке. – С. 93–120.
13. Юнг К. Г. Эон : Исследования о символике самости / К. Г. Юнг ; [пер. с нем. В. М. Бакусева]. – М. : Академический Проект, 2009. – 340 с. – (Психологические технологии).

УДК 821.161.2-311.6

«ЛІТЕРАТУРНА» МОДЕЛЬ ІСТОРІЇ В РОМАНІ «ЛЮДОЛОВИ» З. ТУЛУБ

Тетяна Сушкевич,

кандидат філологічних наук, викладач кафедри українознавства
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті аналізується сюжет, хронотоп, система персонажів і нарація в романі «Людолови» З. Тулуб. Доводиться, що названі прийоми, використані авторкою у творі та сприйняті читачем, актуалізують, «оживлюють», «психологізують» історичне минуле у літературному тексті та увиразнюють провідну ідею «Людоловів».

Ключові слова: «літературна» модель історії, сюжет, хронотоп, персонажі, нарація.

In the article there are analyzed subject, time and space, system of characters and narration of Z. Tulub's novel «Liudolovy». We prove that these techniques, which author used in the work and reader can percept, actualize and «revive» historical past in literary text and make expressive the main idea of «Liudolovy».

Keywords: «literary» model of history, subject, time and space, characters narration.

«Не лише джерела (історичні. – Т. С.) потребують розуміння, а вся історична дійсність повинна бути зрозуміла як текст» [3, с. 13]. Таку функцію може виконувати український історичний роман. Автор, створюючи текст, і читач, сприймаючи цей текст, «реконструюють» історію в художніх образах, вибудованих на особливостях сюжету, хронотопу, системи персонажів, нарації й інших формозмістових чинників, тобто елементів літературної моделі роману.

Актуальність. Жанрова своєрідність роману «Людолови» З. Тулуб стала предметом дослідження у працях І. Дзюби [1] і М. Сиротюка [4], творення жіночих образів - у праці Л. Ковригіної [2]. Однак рецепція історії у творі є недостатньо вивченою. Тому мета пропонованої статті – проаналізувати рецепцію історичних подій та образів у романі «Людолови» З. Тулуб і розглянути специфіку елементів тексту як «літературної» моделі історії.

Події «Людоловів» З. Тулуб відбуваються в кінці XVI – на початку XVII ст. за гетьманування П. Сагайдачного. Точного датування часу дії у романі немає. Про час дізнаємося з діалогів між персонажами. Так, Сагайдачний говорить: «І ось вже вісім років, як я гетьманую» [5, с. 66] (очевидно, йдеться про час від завоювання Синопу 1614 р., коли зміцнився авторитет Сагайдачного, а не від 1616 р., коли він став гетьманом). Так само не акцентується увага і на місці дії. Події відбуваються на хуторі Повчанських, у Хотинській фортеці, на базарі у Кафі, у Стамбулі (в палаці падишаха), у Львові, у Києві (серед братчиків), на Січі. Рідко зустрічаються розлогі описи місцевості. Подія, в основному, локалізована, крім того у ній бере участь обмежена кількість персонажів. Наприклад, рада на Січі відбувається за участі гетьмана, козацької старшини і січовиків. Але усі січовики виступають у ролі одного персонажа – натовпу. Подібний епізод зустрічаємо, коли Горпина продає рибу на кафському ринку. Основними персонажами у цьому епізоді є Горпина й Олена, на тлі зображено натовп (інші торговці, покупці, раби). Час зображуваних подій наштовхує читача на думку, що головним героєм твору є Петро Сагайдачний. Справді, у романі йому відведена значна частина оповіді. При зображенні цього персонажа новаторство З. Тулуб убачається вже у тому, які ситуації використовує письменниця для розкриття характеру Сагайдачного. Кількість епізодів битв і походів за участі гетьмана незначна, про них розповідають інші персонажі. Більше фігурує персонаж Петра Конашевича в епізодах рад Запорозького війська, Київського братства, під час ділових переговорів з польським королем та ін. Вчинки персонажа у названих ситуаціях дозволяють зрозуміти його образ. Сагайдачний умів володіти собою, натовпом і співбесідником: «Знав він і те, що в хвилини вагань і зламу зайва віддана людина багато важить, і, щоб остаточно привабити його до себе, привітно всміхнувся і дав йому руку. Юзик упіймав її на льоту, поцілував і сльози бризнули йому з очей» [5, с. 88]. Або: «Сагайдачний потроху заспокоювався. Звик він загнздувати буйних січовиків. Ще мить – і він опанує себе і заговорить. І майстри перетворюються на м'який віск в його руках» [5, с. 195]. Часто авторка використовує поряд із діалогами внутрішнє мовлення персонажа (непряму мову), через які читач не тільки дізнається про можливе майбутнє розгортання подій, а й складає враження про героя.

Бачимо Петра Сагайдачного і в любовних стосунках з дочкою козацького старшини Настею Повчанською. Спочатку в епізодах з коханою він постає як козак-герой, лицар для дами серця, наприкінці роману – немичним старцем. Проте така зміна меншою мірою пов'язана із Сагайдачним, а

швидше зі змінами у житті самої Насті. Оскільки події за участі Повчанської чинять суттєвий вплив на розгортання сюжету роману, то Настю також можна вважати головним персонажем твору поряд з іншими героями, доля яких проектується на сюжет. А. Ковригіна зазначала: «Створюючи галерею жіночих персонажів, З. Тулуб розширює їх діапазон в українській історичній прозі. Головні жіночі персонажі роману «Людолови» переважно не відповідають виробленому українською літературою канону» [2, с. 46]. На основі зіставлень дослідницею роману З. Тулуб з творами української літератури XIX ст. і зарубіжною романістикою (лицарськими романами, вальтерскоттівським типом роману) дослідниця стверджує, що введення письменницею у сюжетну канву твору ліній таких героїнь, як Настя Повчанська, Горпина і Медже, – новаторська риса у komponуванні системи персонажів. Адже «так склалося, що у фольклорі і літературі жіночі образи лише доповнювали детально виписану постать головного героя. У змістовій канві твору їм відводилася роль катализаторів любовної інтриги» [2, с. 46].

Однак у «Людоловах» через сюжетні лінії, пов'язані з названими героїнями, розкривається так звана проблема людоловства. Використовуючи композиційний прийом зіставлення, З. Тулуб через аналогічні події та ситуації у долях Насті і Горпини, Горпини і Медже показує, якою залежно від характеру, статусу й середовища героя є розв'язка цих сюжетних ліній. Так, живучи у родині Повчанських поряд із Настею і в Криму з Нур'ялі, Горпина відчула, що таке панство, козацька старшина, праця, втрата дитини, чоловіка, полон, ясир. По-іншому це бачила Настя, і майже так само історія повторилася з татаркою Медже, хоча в останньому випадку людоловами були козаки. Таким чином, З. Тулуб ніби ставить питання: то кого ж вважати людоловами? Відповідь дає роман: це явище не має національності. Це історія українська, польська, татарська. Людолови були породжені тим історичним часом, і важливо, щоб вони не продовжували існувати надалі, зважаючи на ситуацію 30-их рр. XX ст., коли писався роман.

Письменниця вдається до зазначеного прийому не тільки при зіставленні сюжетних ліній, а й порівнюючи двох героїв у певній ситуації (наприклад, Сагайдачного і Бородавку як гетьманів, як представників козацької еліти і низів [6, с. 423-454]). Окрім зіставлення, використовує З. Тулуб й інші композиційні прийоми. У «Людоловах» вона широко послуговується монтажем. Загалом твір складається з двох томів, які діляться на частини. У кожній з частин по чергово описуються події із Сагайдачним, Настею, Горпиною або Медже, і таким чином монтується оповідь. Є епізоди, у яких герої діють одночасно. З огляду на таку організацію тексту можемо виділяти кілька сюжетних ліній, означниками яких виступають головні герої твору: лінія Сагайдачного, Насті, Горпини і Медже. Іноді ці лінії пересікаються. Тож сюжетні зв'язки ліній мають циклічну структуру. Розгортаючись у вигляді циклів, лінії персонажів перетинаються і передбачають повернення героя в розв'язці у вихідну точку (для більшості героїв повернення означає смерть). У частині «Осман іде !!!» [див. 6, с. 416-432] події відбуваються за участі більшості персонажів твору, проте діють вони у різних хронотопах. Монтаж подій у межах однієї частини позначає кульмінацію і наближення розв'язки роману.

Ще один досить поширений у «Людоловах» прийом komponування – це деталізація. Події твору передаються переважно через діалоги персонажів, тому зображуються у деталях. Так, Сагайдачний – Насті, Горпина – Нур'ялі розповідають про своє минуле. Укладання угод між Сагайдачним і польським королем, створення Київського братства завдяки діалогам відбувається ніби «на очах» у читача. Таким чином, історія актуалізується, історичний час стає близьким читачеві.

У зв'язку з подібною побудовою оповіді автор у романі представлений переважно «репліками» (словами автора) у розгортанні діалогу, а також в історичних відступах (наприклад, про лавру, про традиції ремісничих цехів та ін.), які виконують функцію узагальнення інформації. Така структура нарації нагадує драматичну, коли кожен діалог становить собою окремий епізод, як сцена у драмі. У межах діалогів наявні драматичні ситуації з характерним для них напруженням. Наприклад, під час розмови з Нур'ялі Горпина думає: «Нудота пройшла, але голова її палала. Що робити? Як тепер? Залишитися назавжди з Нур'ялі і дати Коржеві загинути жорстокою смертю або викупити його, кинутися йому в ноги і розповісти про все?» [5, с. 312]. Так виникає інтрига.

У «Людоловах» маємо вкраплення іншого тексту, а саме цитування актових книг, судових справ, легенд XVI–XVII ст., які надають історичного колориту й імовірного характеру зображеним подіям.

Висновки. Отже, модель історичних подій у романі «Людолови» З. Тулуб складають такі елементи: 1) сюжетні прийоми монтажу і деталізації подій, зіставлення подій і персонажів; 2) локалізація подієвого простору і нечітке датування подій; 3) наявність у ролі головних персонажів історичних осіб та вигаданих; 4) драматизована нарація і цитування історичних джерел. Названі прийоми, використані авторкою у творі та сприйняті читачем, актуалізують, «оживляють», «психологізують» історичне минуле у літературному тексті та увиразнюють провідну ідею «Людоловів»: явище «людоловства» не має національності, було породжене історичним часом, і важливо, щоб воно не існувало надалі у майбутньому.

Література

1. Дзюба І. Славетна епопея Зінаїди Тулуб / І. Дзюба // *З криниці літ: У 3 т. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. : Статті. Доповіді. Передмови. Деяко про добрих сусідів і духовну рідню. – С. 556–561.*
2. Ковригіна А. Особливості творення жіночих образів у романі З. Тулуб «Людолови» / А. Ковригіна // *Українська мова і література в школі. – 2009. – № 8. – С. 46–51.*
3. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Р. Козеллек ; [Перекл. з нім. В. Шведа]. – К. : Дух і літера, 2006. – 436 с.
4. Сиротюк М. Й. Живий перегук епох і народів: ідеї інтернаціоналізму в українському радянському історичному романі / М. Сиротюк. – К. : Дніпро, 1981.
5. Тулуб З. Людолови : Історичний роман. У 2 т. / З. Тулуб. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 1. – 1988. – 470 с.
6. Тулуб З. Людолови : Історичний роман. У 2 т. / З. Тулуб. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 2. – 1988. – 572 с.

МОВНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ІВАНА ФРАНКА

Оксана Трумко,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства
Львівського державного університету внутрішніх справ

Висвітлено мовний образ української сім'ї у художньому дискурсі Івана Франка. З'ясовано лексико-семантичні засоби вираження віку членів сім'ї, їх соціального статусу, зовнішнього вигляду, рис характеру, особливостей внутрішньо-сімейної комунікації.

Ключові слова: мовний образ, українська бідна селянська сім'я, лексико-семантичні засоби, сема.

The verbal image of Ukrainian family in the artistic discourse of Ivan Franko is dealt. The lexical-semantic means of expressing age of family members, their social status, appearance, character traits, characteristics of intra-family communication is ascertained.

Key words: verbal image, Ukrainian poor peasant family, lexical-semantic means, same.

У лінгвістиці під мовним образом розуміють комплексне відображення елементу дійсності засобами мови [4, с. 101]; вербальні відповідники ментальних образів певних предметів, абстракцій чи явищ, що формуються на основі національних концептуально-структурних канонів і лексико-семантичних особливостей відповідної мовної системи [10, с. 68]. Характеристики образу (його соціальність, індивідуальність та оцінність) у мові художнього твору представлені дескриптивно (описово) й оцінно [1, с. 16, 23].

Мета даної доповіді – виявити мовні засоби вираження образу української сім'ї, зокрема її членів, у художньому дискурсі Івана Франка.

Одним із типів сімей, який Іван Франко описує у своїх творах, є українська селянська бідна сім'я. Цей тип сім'ї характеризують такі ознаки: 1) брак землі та грошей для сплати податків і позичок; 2) відсутність альтернативних засобів існування; 3) поширення пияцтва; 4) залучення дітей до праці в ранньому віці (як правило, пастушили) [9, с. 104]; 5) неписьменність, спричинена тяжкими умовами селянського життя та особливостями менталітету (селянському світогляду була притаманна моральна абсолютизація фізичної праці, а до діяльності, побуту й дозвілля упривілейованих верст населення селяни ставилися критично і з недовірою) [6, с. 25]; навчання дітей позбавляло селянське господарство потрібної дармової робочої сили і батьки важко мирилися із цим [3, с. 76]; 6) еміграція, зумовлена зубожінням селянства, відсутністю заробітку тощо.

Образ батька формує інформація про його вік, виражена якісним (**старий** [8, т. 21, с. 74]), відносним («**може тридцятип'ятилітній чоловік**» [8, т. 15, с. 212]) прикметниками, кількісним числівником («**йому 67 років**» [8, т. 21, с. 434]). Батько міг мати статус **вдівця** («**Він удівець – жінка вмерла два роки тому, і з нею розбилося все його життя**» [8, т. 21, с. 425]), що вважався низьким у тогочасному суспільстві [5, с. 94]. Зовнішні ознаки образу батька ілюструють метафоричні словосполучення та порівняння зі значенням негативної оцінки: «**Чоловік той дивне яєсь *мав подобіє в своїй фізіономії до одного з тих буків, що вінчали Довбушів верх***», «**Додаймо до того велетну булаву в широкій, як лопата, руці, топір і широкий ніж за ременем, – а стоїть перед нами первий-лучший бандит Аbruцців або Піренеїв**», «**чорний і похмурий, як та буря, що лютилась вночі**» [8, т. 14, с. 9, 45], створюючи загальну характеристику образу батька як «кримезної, грубої, похмурої людини» [2, с. 59, 1605, 1095]. Вираз обличчя батька позначають прикметники, що вказують на недостатній вияв певної ознаки **напівдобродушний, напів'їдко-насмішливий** та прикметник **понурий** [8, т. 15, с. 50; т. 18, с. 323], що відображає «сумний, зажурений, похмурий, мовчазний, непривітний, невеселий, гнітючий вигляд батька» [2, с. 1049]. Прикметники зі значенням негативної оцінки **грубий і різкий** [8, т. 15, с. 75] передають тон мовлення батька, за допомогою сем «**дуже суворий, жорстокий, неприємний для слуху**» [2, с. 262, 263]. Одяг батька характеризують прикметники зі значенням негативної оцінки **брудний, заболочений, подерттий, чорний** [8, т. 16, с. 338; т. 14, с. 81], порівняння (**чорний**) **як саж** [8, т. 14, с. 80]. Доповнює інформацію про батька повідомлення про незадовільний стан його здоров'я, а саме: іменник **каліка-чоловік** [8, т. 21, с. 224]. Семантика дієслів **зігнувся, послаб, постарівся** у сполученні із прислівником **передчасно** [8, т. 21, с. 224] свідчить про те, що він є «фізично слабим, безсилим» та «втратив силу, енергію, стійкість, занепав духом» [2, с. 459, 1079, 108]. Душевний стан батька розкривають дієприкметники **зламаний та знеохочений** [8, т. 21, с. 224]. За допомогою семи «людина, що втратила бажання, цікавість до чого-небудь», «морально знесилена» [2, с. 461, 471]. Стосунки між батьком та дітьми є асиметричними. Семи: «визначає та контролює дії дітей», «впливає на формування їх особистості» – містить значення дієслів **ділати** («перетворювати кого-, що-небудь у когось, щось; надавати кому-, чому-небудь певних властивостей, якостей, ознак, якогось вигляду; примушувати кого-небудь бути кимсь» [2, с. 1229]), **провадити** («керувати діяльністю кого-, чого-небудь» [2, с. 1146]) та **питати** («сприяти виникненню або підсиленню чого-небудь» [2, с. 944]) («**Отець провадив кожидй їх крок, провадив ко злomu, питав у них гордість і ненависть діла і синів такими, як був сам**» [8, т. 14, с. 45–46]). Батько може застосувати щодо дітей фізичну силу (семантика дієслова **обломити**) («**Того дня і цілий слідующий тиждень Степан не приходив до школи, лежав слабий <...> певно, його старий Леськів мусив добре «обломити»**» [8, т. 15, с. 84]).

Образ матері формує характеристика її зовнішнього вигляду: дієприкметник **помарніла** [8, т. 15, с. 55] позначає матір як таку, що 'схудла, поблідла від тяжких умов праці, життя, хвороби, утратила здоровий вигляд, красу, привабливість' [2, с. 1040].

Ставлення матері та дітей передає дієслово **любити** в поєднанні із прислівником **дуже**, що вказує на високий ступінь вияву її почуття, дієслово **тішитися** («мати приємність та вітху, одержувати радість та задоволення» [2, с. 1455]). Заперечна частка **не** у сполученні із модальним дієсловом **могти** та семантикою інфінітива **зарадити** ілюструє 'нездатність матері впливати на процес формування та встановлення особистості дітей, їхні вчинки' [2, с. 417], тому що становищем матері у сім'ї є низьким («дуже любила своїх синів а по мимо того, вона плакала за ними, плакала над їх моральним упадком, – плакала, бо не могла тому зарадити» [8, т. 14, с. 45]).

Також образ матері можуть формувати прикметник та дієприкметники **жовтий, зв'ялий, поритий (морщинами)**. Вони позначають її обличчя, яке є 'блідє, змарніле, із жовтим відтінком; худє, засохле, вигоріле, позбавлене свіжості, вкрите зморшками, шрамами' [2, с. 369, 459, 1066]. Прикметник **червоні**, дієприкметники **болячі, виплакані** характеризують повіки як такі, що 'змінїли свій нормальний вигляд через сльози, біль: розпухли та почервонїли' [2, с. 1597, 92, 145]. Вищий ступінь порівняння прикметників зі семами негативної оцінки **дикий** та **страшніший** інформує про очі. Вони 'викликають подив, почуття страху, переляку' [2, с. 295, 1400]. Дані про одяг матері передає прикметник негативної оцінки **брудний** [8, т. 14, с. 49]. **Образ дітей** розкривають: вказівка про вік дитини, виражена за допомогою іменників, прикметників та числівників («хлопчина-восьмїлїток», «семїлїтнїй хлопчина», «її було всього п'ять лїт» [8, т. 15, с. 75; т. 18, с. 320; т. 15, с. 92]), інформація про рід занять («пастушата у добрих людей, та ї за то мають їду ї одежину яку-таку» [8, т. 15, с. 230]). Опис зовнішності передають дієслово **удаватися** на виявлення 'зовнішньої схожості із матір'ю' [2, с. 1496] («весь удався в матір» [8, т. 15, с. 75]), прикметники **невеличкий/маленька/тендітна, русявий/біле** [8, т. 15, с. 75, 94] на позначення росту та кольору волосся, порівняння «мов льон, волосся» [8, т. 15, с. 94], інформація про одяг дитини («в одній сорочині, довгїї до кїсток і підперезанїй червоною крайкою» [8, т. 15, с. 94]). На належність до бідної сім'ї вказують зовнішні ознаки дітей: **марність** («худий, мізерний, блідий» [2, с. 647]), **слабовитість** («немїцної будови, схильний до захворювань» [2, с. 1341]), **жалібний** та **сумний** (погляд) [8, т. 15, с. 56, 75]. Інтелектуальні здібності передає фразеологічна сполука **мати глузди в голові** [8, т. 21, с. 73], тобто дитина є 'кмітлива, розумна, розважлива' [7].

Світогляд дитини визначає 'любов до природи' («В сні і на яві вона прислухалася до неї (лісової пісні) зимовими вечорами <...> **любувалася** нею весною <...> **прислухалася** до неї в пекуче лїтнє полудне <...> **Вї сні ї на яві у неї все одно та одно на думцї – лїс і його тайники**» [8, т. 15, с. 92]) та 'страх перед надприродними силами, що зумовлений наївними віруваннями' («поглянула на стелю, в якїї стримів забитий чорний, грубий, дерев'яний гак, дивачно понакарбовуваний. **Сей гак в її уяві був «кусїкою»**, «Ах, як радо, з якою розкїшишо **слухала вона казок про лісових духів, про ті напївстрашні, напївпринадні твори людової фантазїї, а особливо про мавок**» [8, т. 14, с. 93, 92]).

Ставлення до батька передає дієслово **боятися** [8, т. 15, с. 81], у значенні якого є сема 'відчуття страху, зумовленого можливістю застосування батьком фізичної сили щодо сина'.

Образи дорослих дітей. Позитивно представлений образ виражений прикметниками **незвичний** («був появою наскрізь незвичайною серед малорозвитих, притупих, заляканих та брудних сїльських дїтей» [8, т. 21, с. 223]), що характеризує хлопця як такого, що 'вирїзняється з-помїж інших зовнішніми ознаками, характером, здібностями, талантом, розумом' [2, с. 761]. Прикметники позитивної оцінки на позначення якості, форми чи кольору характеризують ознаки зовнішнього вигляду дитини: **статний** [8, т. 22, с. 492], **незвичайної (вроди)**, **з золото-жовтим волоссям, блискучими кучерями, з синїми, лагідними очима** [8, т. 21, с. 222]. Фразеологізм «**кров з молоком**» [8, т. 21, с. 222] відображає інформацію про свіже, рум'яне обличчя хлопця [7]. Прикметники зі семами позитивної оцінки **щирий, одвертий і добрий** [8, т. 21, с. 222], **працьовитий** [8, т. 14, с. 266] характеризують сина як такого, що 'говорить правдиво', є 'прямолінійним, безкорисливим, чистосердечним, приязним, чуйним, лагідним, гостинним', 'сумлінно ставиться до роботи' [2, с. 116, 1639, 307, 1103]. Прикметники позитивної оцінки **добрий** (у сполученні із прислівником **незвично**) та **бистрий** позначають високий ступінь вияву розумових здібностей [2, с. 307, 761, 78] («Гриць, маючи незвичайно добру пам'ять і бистре око, засвоював собі все, що чув, придивлявся до всього, що бачив» [8, т. 21, с. 223]), прикметник **повільний** підкреслює 'поміркованість хлопця та його виваженість у діях' [2, с. 998] («зроду повільний собі» [8, т. 14, с. 266]).

Ставлення сина до батька передають дієслова **впадати (дуже)** («дуже впадав коло батька» [8, т. 21, с. 426]), **утїшати** («син узявся потїшати його» [8, т. 21, с. 439]) та **цїлувати** («Він кинувся до постелї, вхопив холодну батькову руку і почав цїлувати її ї обливати слїзьми» [8, т. 21, с. 244]), що позначають 'дії сина, спрямовані на підтримку батька, та засвідчення своєї турботи, любові' [2, с. 1508, 209, 1588].

Негативно представлений образ позначає іменник **натура** у сполученні з прикметником **дикий/дикший**, тобто він є 'страшний, дивний, незвичайний' [2, с. 295]: «Їх із природи дика натура стала, під проводом такого ж вітця, ще дикшою і безпосередньо запровадила молодцїв на дорогу зла і переворотності» [8, т. 14, с. 45]. Відсутність будь-яких теплих почуттів до матері, поваги до неї передають абстрактні іменники в поєднанні з прийменником **без**: «**Без чутства, без згляду на вік і слабїсть здоров'я** вони обходилися з нею» [8, т. 14, с. 45]. Дїєслова **буркати, давати пізнати** (незадоволення) ілюструють 'негативне ставлення до батька' (тобто «докучливо висловлював своє

невдоволення чим-небудь, дорікав» [2, с. 103, 759]) («і не без того було, щоб і він не раз не буркнув на батька або іншим способом не дав йому пізнати свого незадоволення» [8, т. 21, с. 427]).

Висновки. Отже, у художньому дискурсі Івана Франка мовний образ української сім'ї формують мовні засоби для вираження опису та оцінки побуту сім'ї, зовнішнього вигляду її членів, рис їхнього характеру та особливостей взаємодії зі соціумом. Це лексеми *каліка, брудний, заболочений, зіссаний нуждою/недугою, подертий, помарнілий, понурий, слабовитий*, метафори, фразеологізми та порівняння, наприклад *чорний і похмурий, як та буря/як сажа, мов льон, волосся, широка, як лопата, рука, мати глузди в голові*. Стосунки між батьками та дітьми є авторитарними. Батько, виступаючи головою сім'ї, визначає дії дітей. Мати рідко висловлює свою позицію та впливає на дітей.

Література

1. Брага І. І. Мовна репрезентація образу держави у пресі України (кінець 1970-х – початок 2000-х років) : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 [Текст] / І. І. Брага. – К., 2002. – 217 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / під ред. В. Буцел. – К. : Ірпін'я ВІФ «Перун», 2004. – 1440 с.
3. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) [Текст] / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 631 с.
4. Елисеєва О. В. Замещающая функция символа как критерий выделения символического наполнения концептов [Текст] / О. В. Елисеєва. – М., 2006. – с.
5. Миронов Б. Н. Традиционное демографическое поведение крестьян в XIX – начале XX вв. [Текст] / Б. Н. Миронов // Брачность, рождаемость, смертность в России и СССР. – М., 1977. – С. 83–104.
6. Присяжнюк Ю. П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.) [Текст] / Ю. П. Присяжнюк // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 23–33.
7. Фразеологічний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/49/53415-0.html>
8. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1978–1979. – Т. 14–22.
9. Чмелик Р. П. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX століття (структура і функції) [Текст] / Р. П. Чмелик. – Львів, 1999. – 143 с.
10. Щепанська Х. А. Мовний образ, концепт, вербальний символ і їх функціонування [Текст] / Х. А. Щепанська // Лінгвістичні дослідження. – 2012. Вип. 33. – С. 66–71.

УДК 82

СИМВОЛІКА ЗНАЧЕНЬ ОБРАЗУ МАТЕРІ В КАЗЦІ-ЕСЕЇ «БЛАГОСЛОВИ, МАТИ!» ДОКІЇ ГУМЕННОЇ

Ольга Філіпенко,

асистент кафедри українознавства та лінгводидактики
Одеської національної академії харчових технологій

Здійснено осмислення символічного аспекту міфологеми «мати» в міфологічно-архетипному різновиді художнього мислення Докії Гуменної в казці-есеї «Благослови, Мати!».

Ключові слова: символ, архетип, міфологія, мати, печера, вирій, лабіринт.

Having done comprehension of symbolize aspect in the myth «Mother» which is the mythological and archetypical variety of artistic thinking in the story «Bless, Mother!» by Dokia Humenna.

Key-words: a mother, the cave, the paradise, the mase, the symbol.

Різноманітний та широкомасштабний матеріал літературної спадщини Докії Гуменної виступає мірою оригінальності письменниці, говорить про творчу самобутність та прояви неповторної індивідуальної концепції її творчості. Вивчаючи художні твори Докії Гуменної, слід вирізняти міфологічно-архетипний стильовий різновид художнього мислення авторки. Саме цей різновид художнього мислення письменниці представлений твором «Благослови, Мати!»: Докія Гуменна, спираючись на історичні праці та дослідження, фольклор, міфологію, спробувала охарактеризувати культ Матері, її символічні прообрази. Як зазначає Петро Сорока, – «це книга про культ матері, що яскраво засвідчений міфологією і фольклором, що сформував українську особистість» [5, с. 301].

Мета розвідки - розкрити взаємозв'язок символічного ряду образів «мати», «печера», «вирій», «лабіринт» у творі Докії Гуменної «Благослови, Мати!». Простежити парадигму цих жіночих образів як сакралізованих символів жіночого ряду.

Образ Матері у світовій культурі має декілька символічних значень: 1) Велика Мати, Мати-Земля (годувальниця та охоронниця всього живого); 2) Мати-Природа; 3) Божа Мати, Богородиця, де «віра у безмежну доброту і всезаступництво Богородиці переростає у своєрідний культ [1, с. 112]; 4) Берегиня (оберігає домашнє вогнище). Українській традиції теж притаманна шана і повага до жінки в родині. Авторка повісті «Благослови, Мати!» наголошує, що культ Матері незмінний, він береже духовну субстанцію – дух сім'ї, її душу.

Від сформованого в добу мадену міфологічного світогляду людини походить сакралізована та проявлена у світовій культурі на архетипному рівні феноменальна функція печери. Адже «печера асоціюється з материнським лоном. Цей стан символізує основний атрибут

материнського архетипу та материнського начала: ввійти в печеру – означає вернутись в лоно матері-землі» [4, с. 374]. «Печера, як храм-святилище або її наподібнення, лишається на всі віки, починаючи з мадлену... Сама назва мітраїчного храму була «печера» [3, с. 55]. Міркуючи про роль печери в міфології, Докія Гуменна вибудовує багатовекторні паралелі, які можна, без перебільшення, назвати свідченням універсальної обізнаності письменниці та вченого не лише з міфологіями основних світових культур, але й глибокого знання про природу різних векторів руху людської цивілізації від прадавніх часів і до сьогодення. Міркування про роль і характер печери у світовій міфології не втратили актуальності і в наш час. Про це свідчать як твори популярних у світі письменників (П. Коельо, М. Павич, Б. Акунін), так і новітні знахідки науковців та новаторське осмислення прадавнього архетипу печери. Міркуючи про роль печери у формуванні прадавнього світоосмислення Докія Гуменна зауважує: «Багато індійських храмів влаштовано в печерах. Та й не забудьмо, що перші християни молилися в катакомбах... Цей «печерний» екскурс зробили ми тому, що ідея печери відіграла велику роль в міфології» [3, с. 55-56].

Архетип печери в концепції Докії Гуменної тісно пов'язаний із ще одним прадавньо міфологічним поняттям. Мова йде про вирій, тобто те місце, де і знаходиться початок початків, час часів, який ще ненароджений. Місце, де зустрічаються простір, час, міжчасся в одній єдиній структурі: «Щоб добитися вирію, лона всесвіту, безчасового джерела, треба пройти дуже велику, важку й небезпечну дорогу, – кажуть міти й вірування всіх релігій. Так відбилося в пам'яті людства те, що тисячоліттями практикувалося в мадлені. Адже він тривав щонайменше двадцять тисячоліть, то й маємо право сказати, що звичай відклався в мітах, ба, навіть у підсвідомості нашої, із практики десятків тисячоліть» [3, с. 57]. Привертає увагу у даному міркуванні декілька принципових складових. Першим із них, очевидно, слід вважати оригінальне бачення письменницею і вченим ключового для міфології багатьох національних культур архетипу «вирію». Вирій розглядається тут як категорія, яка семантично й символічно пов'язана архетипом всевладної жіночності. Точніше, з тією смисловою концепцією, згідно з якою вона є предковичним началом, основою основ, у якій ще немає нічого суцього, й водночас, вже є все для того, щоб все суще мало змогу невдовзі з'явитись. Вирій, а точніше, дорога до нього, це дорога одночасно й у минуле й у майбутнє, адже Докія Гуменна не дарма слушно підкреслює, що вирій розглядається саме як «безчасове джерело». Разом із тим «вирій» зримо може символізуватись якраз у буттєвому архетипі «печери», у якому єднаються сакральний, магічний й матеріально-фізичний виміри. Саме на універсальності архетипу «вирію», що, характерний, за версією митця й дослідника, для «міфів і вірувань всіх релігій», що вирій є нічим іншим, як лоном Всесвіту, явищем трансцендентним й позачасовим. «Лона Всесвіту» – це також один із усталених пробразів універсальної архетипно-міфологічної картини всевладної жіночності.

Художньо-образне відтворення картин давньоминого подається авторкою повісті у динаміці метафоричного зображення. Це зображення вміло поєднується Докією Гуменною з документально-образними свідченнями «першопрохідців» печер періоду мадлену. Власне, цей шлях і трактується як шлях до вирію, а печера – це також ще й «той світ». Докія Гуменна цікаво обґрунтовує таке бачення й за допомогою використання прикладів з давньоєгипетської «Книги мертвих». Жінка є охоронницею, оберегом входу до еару, тобто раю, за давньоєгипетськими уявленнями. Таке бачення походить ще з доби палеоліту. Цікаво, що сама Жінка вже не сприймається лише як універсалія. У семіосфері міфології Давнього Єгипту її присутність вже може замінювати приналежний їй символ – трикутник. «Цим трикутником запечатано вхід до лабіринту» [3, с. 60-61]. Невипадково, що функцію оборони царства мертвих або функцію оборони кордону між матеріальним і нематеріальним, між буттєвим та езотеричним знову покладено на жінку. Саме її символ є тим універсальним генокодом, який може стати або ключем, або замком між двома величезними смисловими й буттєвими просторами, що ними є світи духовного й матеріального або зримого й незримого. «Лабіринт, – зазначає Валерій Войтович, – це важка й небезпечна дорога до вирію, у нього одвічна таїна життя і смерті, умирання – воскресіння» [2, с. 270]. Лабіринт також є ззовні подібним до людської анатомії, адже мав, за міфологічними уявленнями, повернути назад у лоно матері (у вирій) людину, яка пройшла земне коло свого життя. Лабіринт також є танком, який «імітує вхід до палеолітичної печери, до її святилища-вирію» [3, с. 62].

Висновки. Отже, Докія Гуменна вибудовує цікаву тривимірну паралель, згідно з якою вирій-лоно Всесвіту втілюється у буттєво-образних формах печери, лабіринту та танку, який імітує лабіринт. Всі ці три виміри єднає універсальна метаодинаця – постать не просто жінки, а жінки-матері. Адже саме мати – «символ життя святості, вічності, тепла, всеперемагаючої любові» [4, с. 292].

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, образи-символи «мати», «печера», «вирій», «лабіринт» утворюють смислову єдність, яка простежується як в українському фольклорі, світобаченні так і в багатьох світових культурах до нашого часу.

Література

1. Віват Г. І. Образ Богородиці в українській поезії ХХ століття (на матеріалі творчості поетів-дисидентів І. Світличного, В. Стуса, І. Калинця/ Віват Г. І. // Література. Фольклор. Проблеми поетики: [збірник наукових праць]. – Вип. 25. – Київ, 2006. – С. 111-119.
2. Войтович В. Українська міфологія [Текст] / К.: Либідь, 2002. 664 с.; іл.
3. Гуменна Д. Благослови, Мати! [Текст] / Об'єднання Українських Письменників „Слово»Нью-Йорк, 1966. – 265с.
4. Символи, знаки, емблеми: Енциклопедія [Текст] / Авт.-сост. Д-р ист.наук, проф. В. Э. Багдасарян, д-р ист. наук, проф. И. Б. Орлов, д-р ист. наук В. А. Телицын; под общ. ред. В. А. Телицына. – М.: Локид-Пресс, 2003. – 495 с.: ил., вкл.
5. Сорока П. Докія Гуменна. Літературний портрет [Текст] / Тернопіль: Арії, 2003. – 495 с.

**«УКРАЇНА І ШЕВЧЕНКО»:
ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ В МИСТЕЦЬКИХ ПРАКТИКАХ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Лілія Шпирало-Запоточна,

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри менеджменту мистецтва
Львівської національної академії мистецтв

Досліджується зміна культурно-ціннісних орієнтирів, пошук нових художніх засобів і форм інтерпретації імперативів «Україна і Шевченко» в мистецьких практиках нового тисячоліття. Через призму світоглядних і моральних цінностей даних образів, порушується проблема автентичності мистецтва, його національної форми, часових параметрів. Акцентується увага на переосмисленні ролі, місця та самого феномену Тараса Шевченка, в культуротворчих і державницьких процесах сучасності.

Ключові слова: культурно-ціннісні орієнтири, мистецькі практики, атрибути духовності, національна пам'ять, образотворення.

Changing of the cultural and value reference points, search of new artistic means and forms of interpretation imperatives «Ukraine and Shevchenko» in the artistic practice of the new millennium. Through the prism of ideological and moral values this images disrupted the problem of authenticity of its national art form, time parameters. Attention is accented on the interpretation of the role, place and phenomenon of Taras Shevchenko in cultural and state evolutionary processes of our times.

Key words: cultural and value reference point, artistic practices, spiritual attributes, national memory, image making.

Реалії художнього життя початку ХХІ століття яскраво продемонстрували структурні трансформації культури та мистецтва. Процес переоцінки світоглядних орієнтирів найбільш рельєфно проступив в образотворчих видах мистецтва, які виявилися більш чутливими до таких змін. Трансформаційні процеси торкнулися естетичних і духовних критеріїв пізнання й опредметнення об'єктивної реальності, призвели до видозміни художньої мови, технічних і технологічних засобів. Завданням для України сьогодні стало визначення своєї ідентичності, свого місця та голосу в загальнолюдському культурному розвитку [4, с. 195]. У контексті мистецьких практик низки вітчизняних художників можна простежити як упродовж останніх десятиліть переосмислювалися й під впливом різних культуротворчих процесів трансформувалися такі святі для кожного українця імперативи як «Україна і Шевченко». Постаттю Великого Кобзаря, його пророчими словами надихалося не одне покоління митців. У творах Т.Шевченка міститься весь генетичний код українського народу, закріплений на рівні національної пам'яті. У них витокі світоглядних і моральних цінностей – пошана до матері та до рідного краю, любов до мови та краси, вміння жертвно кохати та приносити себе в дар іншим. Але передусім, його твори просякнуті неоціненністю людського життя, людської гідності та змагання за волю, за свободу думки, за право бути господарем своєї землі та свого життя. «Т.Шевченко підняв на найвищий рівень ту дорогоцінну духовну спадщину, яку протягом віків створювали безіменні генії – творці народних пісень», – зазначалося з нагоди ювілейних роковин Кобзаря на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського [5].

Процес самоідентифікації нації не мислиться поза реконструкцією історичної пам'яті. Вона проявляється як на буттєвому, так і духовному рівнях. Мисткиня Г.Новоженець не оперує у звичній для непересічного глядача образно-метафоричній мові. Мистецтво ХХІ ст. з його пошуками нових, нетипових форм образотворення вимагає освіченого, добре поінформованого глядача, який би вільно орієнтувався в тенденціях і напрямках художнього життя. На буттєво-сутнісному рівні Г. Новоженець звертається до усталених символів нашої звичаєвості – вишитих сорочок, тканих запасок, крайок, поясів тощо. Фрагменти взорованих речей сміливо вводить в композиційне тло живописних полотен. Рельєфно увиразнюючись в живописній структурі локальних – червоних, чорних, охристих кольорових плям вони творять своєрідний «архетипний експресіонізм». Такі твори не можуть не хвилювати, вони стимулюють нашу уяву, пробуджують історичну пам'ять, апелюють до свідомості кожного українця. З покон віку вишиті сорочки – це наш генетичний код, оберіг, який веде нас по життю – від народження до смерті та ідентифікує як націю.

Високою мистецькою культурою відзначаються роботи графіка Б. Пікулицького, ранній твір якого «Тополя. Шевченко»(1986), виконаний в класичній реалістичній манері, постає як філософська ретрансляція образу неньки-України з шевченкового однойменного твору. У пейзажних роботах митця 2000-х рр. виразно простежується існування національної форми, здатність дати історичний зріз буття українського народу в його ключових символах і мотивах.

Відчуття понадчасовості матеріальної краси природи України з огляду на її ментальну специфіку сприйняття, присутне у пейзажних полотнах Ю. Смольського, І. Онуфрик, живописі на склі – М. Мотики. Твори мисткині А. Лебідь-Коровай продовжують ретрансляцію шевченкових мотивів. Якщо перший за часом створення – «Червона калина»(1988) узагальнює образ, то наступний – «Хортиця. Козацький хрест» (2011) конкретизує його. Перед нами постає монументальний свідок славних часів гетьманщини. Цей мотив не раз траплявся у художніх творах самого Т.Шевченка, який відшукував в українських степах таємничої загадки нашої історичної пам'яті. Великий Кобзар з дитинства захоплювався розповідями діда про цю давню добу, а в зрілому віці знав і досліджував козацькі літописи. Предметом його уважного вивчення став опублікований у 1848-1964 рр. літопис Самійла Величка, численні події якого лягли в основу його поетичних творів на історичну тематику [6, с. 115].

Нинішній цикл мисткині «Знаки асоціацій. Символи» (2014) пов'язаний з прадавніми символами-архетипами, які сягають ще трипільських часів. Присутня тут і християнська символіка – богородчанська й низка сакральних атрибутів, самодостатніх у своєму концептуальному наповненні. Багатством і розмаїттям сакральної та побутової автентики що осмислює філософські проблеми часових вимірів є творчість О. Андрущенко. Такі твори як «Автентика»(2008), «Розп'яття», «Чорна макітра»(2011) в контексті стрімких глобалізаційних процесів сприймаються як своєрідні національні символи нашого буття. Проблема національної форми завжди була визначальною в образотворчому мистецтві самого Т.Шевченка. Як зазначають сьогодні дослідники творчості Великого Кобзаря «Його глибоко-національне мистецтво – це не лише засіб «самозбереження»нації, воно також є ідейною силою зростання національної самосвідомості і самоповаги, загартування національного характеру і національної психології»[1, с. 19].

Можливість простежити як впродовж майже трьох останніх десятиліть переосмислювалася імперативи «Україна і Шевченко» дають нам полотна М. Безпальківа. З цитування локальних сюжетних явищ у творах 1980-х р. «Кавказ»(1984), «Думи мої, думи...»(1988), «Моя ти Музо...» (1989) М. Безпалько переходить до подій всенародного масштабу де на рівні підсвідомості синтезуються такі поняття як буття, історія, нація, Вітчизна. У таких полотнах як «Покинута хата» (2003), «Батькова комора» і «Старий млин»(2012), «Поліські квіти» (2013) буття втратило свій звичний плін і вийшло з часових координат людської екзистенції. Заради великої всезагальної ідеї художник свідомо розлуcaється з упорядкованою картиною світу; у відчутті нашого соціуму візуально послуговується власним формовиявом, суголосним часові й опертим на традиційні народні джерела. Ця маніфестація у просторі й часі конкретних форм життя народу чи окремої особи має свою сакральну ціль – пізнати власну самість і досягти повсякчасної присутності в образах-символах іманентного начала [2, с. 12].

Знімає часові параметри між минулим і сьогоденням твір митця Т. Салія «Борітеся – поборете ...» (2014). На смислово й енергетичному рівні він суголосний з тими подіями що відбуваються у державі. Ці шевченкові рядки, лунали на Майдані, з ними йшли в бій, з ними формується нова держава. У контексті сьогоднішніх доленосних для всієї України реалій митці усвідомили, що Т.Шевченко не культова постать, а – культурний феномен, який дає мотивацію до боротьби й інтерпретується, передусім, на духовно-сутнісному рівні. Ось чому мистецький проект Л.Слободяна «Зцілення духовністю»– серія складних та містких образних художніх інтерпретацій, що поєднують у собі аспекти сакральності та філософського тлумачення людської екзистенції є суголосним з тими моральними засадами і принципами, які в свій час так натхненно у поетичних рядках виголошував Великий Кобзар. Слова Т. Шевченка й сьогодні поміж нас. Їх знають, вивчають, ними захоплюються не лише в Україні, а й в усьому світі. Вони звучать в духовній музиці композитора українського походження М.Кузана – в ораторіях «Неофіти», «Давидові псалми», «Послання». До першого твору митець В.Нестеренко виконав серію графічних аркушів, своєрідну присвяту безчисленным українським мученикам, які віддали своє життя, але не зреклись своєї віри. В зображеннях людей, одні з яких ідуть у вічність, інші – у вірі й надії ступають вперед, В.Нестеренко ретранслює історичну пам'ять про наших духовних героїв. Ціною власного життя вони пізнали правду і дали нам приклад гідний для наслідування. Вищим своїм духом Т.Шевченко відчув вартість і значення мученицької смерті. І ці страждання, ця жертвовність знаходиться сьогодні на історичному переломі. Людська пам'ять вічна, а слова мої пророчі, з цими настановами немов би звертається поет до нас, тримаючи в одній руці свічку, а в другій – перо, в творі – «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» (2000). Ці рядки поетових віршів, лаконічно введені в композицію аркуша поглиблюють його смислове прочитання. Подібні роздуми продовжуються в живописних полотнах «Думи Кобзаря»(1995) та «Я не нездужаю нікроу»(1989). Долучаючи колір В.Нестеренко уварзює емоційне прочитання творів. Доля України в образах минулого не дає спокою думкам поета. Його хвилювання акцентуються в напруженні контрастних співставлень – світлих і темних, холодних і теплих тонів, а в певних місцях і введенням по контуру мотивів локальних плям синьої і червоної барви. Втім стан глибоких роздумів, внутрішньої напруги підкреслено і вільною манерою живописного мазка, який то звізуалізує предмет, то розчиняє його, кинувши в легу історичної пам'яті. Філософські роздуми про жертвовність містять полотна М.Грималюка. Як реквієм за усіма загиблими сприймається тіло безіменного героя, діагонально розміщене на чорному тлі квадрата, у творі «П'єта»(1999). Минуло сімнадцять років з часу написання полотна, а який актуальним є воно сьогодні. Чим більше усвідомлюється тяглість історії, тим яскравіше увиразнюється сутність тих подій що відбуваються. Маніпуляція з просторово-часовими координатами працює на їх ущільнення. Самодостатні й увиразнені форми чорного й червоного квадратів намагаються замкнути композицію, зафіксувати предмет думки і образу. Це стягування до єдиного центру, через світ думок і пророцтв її великих мужів, втілено в наступному, близькому за стилістикою полотні «Пророк»(1992). Звернення до модерного образу, до світу духовної спадщини біблійних пророків з їх «Пізнай істину – і істина визволить вас», зачіпає історико-інтелектуальну традицію. Ці слова були співзвучні Т.Шевченку релігійним переживанням всієї суспільності, глибиною притрасті, експресії вислову, визначивши і його емоційну амплітуду від любові до спопеляючого гніву [3, с. 20]. Усі твори енергетично підсилені локальними площинами червоного, який в певних місцях рефлексує чи перетікає в оранжеву барву. Певна міра експресивності притаманна роботам митця В.Семенюка. У сюжетну канву своїх творів він часто вводить написи – рядки з поетичних творів Т.Шевченка. Стилістично вписані в чорно-білу композицію аркушів вони органічно співіснують з його сюжетним наповненням – «Встала весна», «Люде, люде»(1987). У низці творів «Великий льох»(1988), «Сліпий, кривий, горбатий» (1995) постмодерністська деканонізація художніх образів трансформується у своєрідне площинно-схематичне їх прочитання. Аркуші сповнені тонкої іронії, пошуку нової духовності що ґрунтується на

основі синтезу раціональних та ірраціональних форм ставлення до життя. Не заглиблюючись у соціальні колізії життя, пам'яті Великому Кобзареві присвячує своє пейзажне полотно О.Крохмалюк «Дніпро біля Канева» (2001). Наближене до естетики експрессионізму воно творить яскравий, сповнений внутрішньої динаміки краєвид, так поетично оспіваний Т.Шевченком у «Заповіті»: На відміну від безпосереднього ліризму, діалог між митцем і природою досить емоційний, як і барвиста й експресивна художня мова.

Підсумовуючи мистецькі практики кінця 1980-х початку 1990-х рр. спостерігаємо пошук нової художньої форми, колористичних контекстів, глибоко індивідуального осмислення образу «Україна і Шевченко». Саме в творах цього періоду особливо рельєфно проступило це своєрідне відчуття українця у своєму середовищі. Подальші трансформаційні процеси відбулися на зламі століть, коли на зміну реалістично-побутовій оповідальності й цитатам, прийшло значно ширше та концептуальніше прочитання імперативів «Україна і Шевченко». Вони заакцептувалися у площині історичних переломних віх історії, в метафоричних краєвидах, символах і атрибутах нашої духовності, в культурно-ціннісних орієнтирах, в катарсичному переживанні. Маємо переосмислення самої постаті Т.Шевченка, його місця та ролі в культуротворчих і державницьких процесах сучасності. Т.Шевченко сьогодні – це символ нашої революції, виразник національних почуттів, прагнень і домагань свободи та незалежності. Він – в культурному ландшафті України, в етнонаціональному духовному просторі буття українського народу, в психічній енергії мас Майдану.

Висновки. Розгляд мистецьких практик черговий раз засвідчив, що дослідження закономірностей формування живописного простору, його зв'язків та взаємодії з пластичними формами, гармонійного колориту, певна стилізація й інтерпретація, не зважаючи на динамічні зміни культурних парадигм, залишаються традиційними для українського мистецтва.

Література

1. Андрущенко Т. *Святе сонечко загляне* / Т. Андрущенко. – Львів: Афіша, 2003. – 95 с., 31 іл.
2. Безпальків М. *Малярство. Графіка: Альбом* / Авт. тексту та упоряд. Л.Р.Шпирало-Запоточна. – Львів, 2012. – 135 с., іл.
3. Задорожна С. *Тарас Шевченко і виклики сучасної доби* / С. Задорожна // *Шевченкознавчі студії: зб. наук. праць*. – К., 2013. – вип. 16. – С. 19-26;
4. Меднікова Г.С. *Українська і зарубіжна культура ХХ століття: навч. посіб.* / Г.С. Меднікова. – К: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 214 с., 48 с. іл.
5. Т.Г.Шевченко – до 200-річчя від дня народження / Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
6. Шейко В.М. *Історія української культури: навч. посібник* / В.М. Шейко, Л.Г. Тишевська. – К.: Кондор, 2006. – 264 с.

УДК 7.071.1(092)

ДЖЕРЕЛА ТВОРЧОСТІ ЛЮБОВІ МІНЕНКО

Людмила Чорна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Канівського гуманітарного інституту Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини

Висвітлено етапи формування світогляду художниці Любові Міненко. Проаналізовано фактори, які вплинули на розвиток її творчості.

Ключові слова: творчість Любові Міненко, Іван Гончар, «шістдесятники», премія імені Василя Стуса.

Deals with the stages of the artist's world view of the painter Lyubov Minenko and analyses the factors that influenced on the development of her creative work.

Key-words: creative works of Lyubov Minenko, Ivan Honchar, «The people of the sixties», Vasyl Stus Prize.

Любов Павлівна Міненко – сучасна українська художниця, член Національної спілки художників України (2000р.). Її твори ввійшли як до багатьох вітчизняних музейних збірок, так і приватних колекцій Австралії, Великобританії, США, Канади, ФРН, Ірану та інших країн. Почерк у Любові Міненко впізнаваний, кожен, хто хоч раз бачив її твори, зможе вирізнити їх з-поміж робіт інших авторів. Вона є неодноразовим переможцем (2011, 2012 рр.) мистецького «Конкурсу без кордонів», що проводиться під егідою ЮНЕСКО. Про життєве та мистецьке кредо Любові Міненко свідчить присудження їй у 2013 році премії імені Василя Стуса, яку щорічно вручає Українська асоціація незалежної творчої інтелігенції творчим людям «за талант і хоробрість», притаманність «Стусового духу й цілеспрямованості, які самовіддано й безкорисливо служать Батьківщині, горять і світяться»[7]. Про Любов Міненко знято документальну стрічку «Канівський хорал» (режисер Богдан Брага, автор сценарію Анатолій Горовий)[10]. Зазвичай, її мистецькі виставки супроводжуються публікаціями у пресі, серед яких відзначимо статті Раїси Лиш[4], Оксани Сіваченко[9], Олени Рябець[8], Наталі Кучер[3], Лариси Варди-Просвятківської[1]. Однак, на нашу думку, поза увагою авторів залишилися важливі події у житті мисткині, які здійснили вирішальний вплив на формування її світогляду та життєвих принципів, відобразилися у творчості.

Мета даного дослідження: на основі аналізу наявних публікацій, а також інтерв'ю, взятого у Любові Міненко автором статті, показати джерела творчості художниці, розвиток і становлення її мистецької особистості у контексті історичних подій в Україні.

Народилася Любов Міненко (у дівочтві – Шульга) 5 травня 1950 р. в м. Каневі. Дівчина виростала серед мальовничих канівських горбів, які свого часу полонили Тараса Шевченка, стали його нездійсненою мрією (поселитися тут і працювати до кінця життя), були і є натхненням для багатьох поколінь митців. Хоча вважалось, що Люба мешкала у Каневі, однак на вуличках її дитинства, розмічених між горами Божицею і Чортицею, проходило окремішне від міста життя. Тут дотримувалися українських традицій і звичаїв, лунали народні пісні. Особливо красиво співала мама. Дівчинка плакала, слухаючи її. Мама бідкалася, що дуже вразливою росте дочка, «не виживе у світі».

Батьки були релігійні. Перший похід Люби у церкву у віці восьми років закінчився трагічно: її викликали на шкільну лінійку і ганьбили перед усіма учнями. У дівчинки стався нервовий зрив. Це було перше зіткнення із жорстокою несправедливістю у житті. Хоча Канів жив під аурую Шевченкової могили, вперше, за словами художниці, «зачепив» її поет у 7-му класі. Слова западали в серце, і згодом школярка знала напам'ять майже всю поезію Тараса Шевченка. Пізніше, за висловом Любові Міненко, «добре дався» їй Григорій Сковорода, бо писав про те, про що її «душа кричала». Талант до малювання майбутньої мисткині вперше примітив і всіляко підтримував директор школи Іван Сорокопуд, який був не лише хорошим педагогом, але й відомим краєзнавцем, який усе своє життя досліджував історію Канівщини. Свою любов до рідної землі передавав дітям. В школі Люба трималася одноосібно, займалася спортом. Якось сталася подія, що запам'яталася на все життя: коли її образила однокласниця, – зуміла дати відсіч. Тоді собі поклялася: «Жити буду – ніколи ні одній людині не дозволю себе образити!» Колючий, непоступливий характер Любові Міненко згодом неодноразово проявлявся у життєвих ситуаціях. Вона не зраджувала тих моральних цінностей, котрі успадкувала від батьків, не відступала від своїх принципів. За першої спроби Любові Міненко не вдалося поступити до Київського державного художнього інституту: сюди приходили після закінчення художньої школи, а вона була самоуком. Лише у 1969р., завдяки сприянню відомої художниці Тетяни Яблонської, Любов стала студенткою. Викладачами у неї були Данило Лідер, Сергій Подерев'янський, Тетяна Яблонська, Микола Стороженко. Друзі знайомлять її із Іваном Макаровичем Гончаром – знаним на той час художником і скульптором. Нині він більш відомий як невтомний збирач української старовини, зразків народного мистецтва, чийм старанням створено цілий музей, який налічує тисячі оригінальних експонатів. «Хата-скриня», а її господар – «світла людина», – такі були перші враження дівчини. Вона стала частим гостем у домі Івана Гончара.

У 1970 р. Іван Макарович відвідав Канів, гостював у Любених батьків, які хвилювалися, слухаючи його відверті розмови. Потім батько човном відвіз Гончара до Бучака – села на високих Дніпрових пагорбах, яке здавна приваблювало кінорежисерів, художників та поетів. Роки були тривожні: пройшла перша хвиля «покосу» української свідомої інтелігенції, насувалася друга... Студенти потай обговоювали арешти митців, зокрема, загадкову смерть у 1970 р. художниці Алли Горської. Даючи Любові Міненко почитати книги із української історії, Іван Гончар радив «тримати свої почуття при собі», ні з ким не вступати у дискусії («твоє героїство нікому не потрібне»). Студенти спілкувалися маленькими групами, одна із яких сформувалася навколо Михася Бородавки. Керівництво інституту прагнуло позбавитися від вільнолюбивого студента – запропонувало йому розподіл на село. Михайло відмовився. Незабаром йому підкинули гаманець і ув'язнили. Однак, коли у великій залі інституту керівництво паплюжило, таврувало Михайла Бородавку, який «зганьбив інститут», – ніхто зі студентів цьому не вірив: вони шуміли, свистіли. Згадуючи навчання в інституті, Любов Міненко з особливою вдячністю відгукується про свого безпосереднього наставника Данила Лідера, який не намагався її «ламати», а підтримував творчі пошуки. Художниця не сприймала канонів «соціалістичного реалізму». Перші твори Любові Міненко, з якими вона вийшла на широкий загаль, були представлені на студентській виставці 1974р. у Харкові. Ленінградські мистецтвознавці, які оглядали роботи початківців, відразу звернули увагу на «українську» серію полотен молодої художниці. Пророкували дівчині велике майбутнє, «якщо їй не скрутять шию і не переб'ють ноги». З тієї виставки кудись поділася «шевченкіана» Любові Міненко, що теж стало своєрідним «поцінуванням» її робіт [6]. Ще під час навчання Любов одружилася із Миколою Міненком. Коли ним зацікавилось КДБ, молоде подружжя, хоча мало власний будинок у приватному секторі, вирішує тікати зі столиці. У 1976 р. Любов Міненко, отримавши фах «художник – постановник театру», бере направлення на роботу до Хмельницького музично-драматичного театру. За два роки праці головним художником-постановником оформила 10 вистав. Згодом Міненки повернулися до Києва. У 1980 р. пані Любов виконує для Палацу одружень на вул Червоноармійській монументальне оформлення в техніці карбування. Хоча ескізи були схвалені Художньою радою, однак твір Міненко був здертий зі стіни через декілька днів.

Те, що з її працею цілого року так брутално повелися, дуже вразило мисткиню. Вона не вміла і не хотіла налагоджувати «потрібні зв'язки», кланятися «метрам» від мистецтва, тому «замовчала» на довгі десять років. Займалася домашнім господарством, виховувала донечок, продавала на Андріївському узвозі ювелірні прикраси, які створював Микола Міненко. Завдяки художньому смаку автора, вони користувалися великим попитом. Однак інколи «проривалося» – ілюструвала книги: Тамари Ніколаєвої «Українська народна одяга» (1985), «Київ та Київщина (1986), пізніше – «Історія національного одягу» (1996). Писала картини, які не виставляла «на загаль».

У 1992 р. вирішили зробити виставку ювелірних виробів у Київському державному музеї Т.Г. Шевченка. Музейні працівники запропонували подати ще й картини Любові Міненко, експертну оцінку яких здійснили науковці: знаний шевченкознавець та мистецтвознавець Володимир Яцюк та науковець Тетяна Чуйко (нині – заступник директора Національного музею Т.Г. Шевченка). Схвальний відгук музейників надихнув мисткиню на творчу працю. Вона поїхала туди, де черпала натхнення – до Канева, до батьківського дому. За чотири місяці, які залишалися до відкриття, художниця створила

декілька десятків полотен. Це були ілюстрації до творів Лесі Українки, ескізи до вистав Миколи Куліша. Після відкриття виставки виявилось, що картини, які раніше планувалися радше для оздоблення вітрин із ювелірними прикрасами, найбільше привертали увагу відвідувачів, частина творів відразу були закуплені і згодом поїхали до Ірану. Саме у виставковій залі доля звела Любов Міненко із Євгеном Сверстюком, який на довгі роки став ширим поціновувачем її творчості, старшим другом, мудрим наставником. На той час у приміщенні Державного музею Т.Г. Шевченка в одній із маленьких кімнаток знаходилася редакція газети «Наша віра», якою керував Євген Сверстюк. Тут гуртувалися «шістдесятники», яких не зламав радянський режим. Це були люди, хоча і старші, однак душевно рідні. Спілкування із ними надихало на творчість, картини створювалися «на одному диханні», «наче мою рукою хтось водив», – пригадує мисткиня. Дев'яності роки стали періодом розквіту таланту Любові Міненко. Її твори експонувалися у виставкових залах провідних столичних музеїв та культурних установ, ними захоплювалися у Черкасах, Каневі, Умані, Львові. На початку 2000-х у Києві, з ініціативи Надійки Світличної, став створюватися «Музей шістдесятництва». Пані Любов активно допомагала в його оформленні, подарувала декілька картин. За пропозицією керівника музею Миколи Плахотнюка, стала вести дитячу артстудію.

З 2003 р. Любов Міненко працює викладачем у Канівському коледжі культури і мистецтв та Канівському гуманітарному інституті. Як колись її мудрі вчителі, вона прагне не «ламати» юних художників, а допомогти розквітнути їх таланту, бути особистістю.

Мистецький доробок Любові Міненко налічує близько 3000 робіт (олійні, акварелі, пастелі, аплікація тканиною). Вони створені за мотивами творчості Лесі Українки, Тараса Шевченка, Миколи Гоголя. Є портрети Василя Стуса, Євгена Сверстюка. Вражає канівська тематика: мов космічні протуберанці – кольори рвуться вгору. Авторка не любить дивитися на предмети «знизу» – все бачиться начебто «з польоту птаха» – згори. Твори Любові Міненко не лишають байдужим глядача. Вона пише їх «на одному подиху», не залишаючи «на завтра». Характеризуючи картини художниці, мистецтвознавці відзначають, що вони «українські – за національною сутністю образів, тональністю гарячих кольорів. І водночас модерні за композицією, грою кольорів»[5]. Космос творів Любові Міненко, особливе прочитання Шевченкових поезій, зокрема, підкреслює Раїса Лиша, зазначаючи, що «пластика її «Реве та стогне Дніпр широкий» – це могутні космічні хвилі усесвіту, на яких злітає в якусь захоплюючу височінь душа...» [4, с.15]. «Світ несподіваний, розкований і добрий», – таким бачив творчість мисткині Євген Сверстюк, який не минав нагоди, щоб сказати добре слово на відкриттях її виставок, порівнював творчість Любові Міненко з поетичним світом «Лісової пісні» Лесі Українки[1].

Заслужений художник України Валерій Франчук відзначає, що її живопис «глибоко втрамбований в український мелос, діє на грані реального і божественного» [11, с.1]. Художник- «шістдесятник» Опанас Заливаха, зважаючи на тернистий творчий шлях Любові Міненко, називав її «амазонкою», яка «виборює на сльозах і крові дорогу в мистецтві»[11, с.1]. Сама ж мисткиня впевнена, що «тільки усвідомивши себе як особистість цілого народу – можеш творити». Найбільша її мрія – «щоб у нас була міцна держава Україна». І в сприянні цьому – бачить сенс свого життя.

Література

1. Варда-Просвятківська А. Канівський код. Художниця Любов Міненко поєднує час: культуру Трипілля та сьогодення / Лариса Варда-Просвятківська // День. – 2010. – №117.
2. Давиденко В. Номінантка / Валентина Давиденко // Слово Просвіти. – 2006. – №13(338).
3. Кучер Н. Любов Міненко. Позачасся / Наталя Кучер // Наша віра. – 2013. – №2(298).
4. Лиша Р. Сади і містерії / Раїса Лиша // Наша віра. – 1999. – №6.
5. Мельник О. Золотий перетин / Ольга Мельник // Українська газета. – 2008. – №45(185).
6. Поклад Н. Стрітіння з Любов'ю Міненко / Наталка Поклад // Персонал: Всеукраїнський загальнополітичний освітянський тижневик. – 2008. – №9(261).
7. Премія імені Василя Стуса / Електронний журнал «Дніпро»/ http://www.dnipro-ukr.com.ua/premii_view-42.html – Заголовок з екрану.
8. Рябець О. Канівські візерунки / Олена Рябець // День. – 2008. – № 31.
9. Сіваченко О. Нестримність і спокій пензлів / Оксана Сіваченко // Дзеркало тижня. – 2003. – №13.
10. Телекомпанія ГЛАС. Любов Міненко. Канівський хорал. <http://www.glas.org.ua/projects/teleportret/Minenko.html>. Заголовок з екрану.
11. Франчук В. Вітальна Любов Міненко до її славного ювілею / Валерій Франчук // Слово Просвіти. – 2010. – №19(552).

СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ

УДК 398.8 : 396

ПОНЯТТЯ ЗОВНІШНЬОЇ КРАСИ ДІВЧИНИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ ПРО КОХАННЯ

Ірина Бокало,

викладач відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів
і природокористування України «Ірпінський економічний коледж»,
аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

Викладено народнопоетичне сприйняття дівочої краси: зовнішності, одягу, вінка, прикрас. Проаналізовано ряд художніх засобів, завдяки яким ідеалізується образ красивої дівчини в українських народних піснях про кохання.

Ключові слова: народна пісня про кохання, образ дівчини, етноестетика, сталі епітети, символ.

The article shows us the perception of girl's beauty in folk poetry: appearance, clothes, wreath and decorations. The artistic means are analyzed, thanks that the image of a beautiful girl is idealized in the Ukrainian folk songs about love.

Key words: folk song about love, girl's image, ethnic aesthetics, epithets, symbols.

Актуальність. Значну роль у виборі шлюбної пари відіграла зовнішність. У морально-етичному плані поняття зовнішньої краси співвідносилось з ідеальною поведінкою, яка визначена була традицією для молодих людей напередодні одруження: чемність, чесність, скромність, акуратність тощо: «Аксіологічні стандарти внутрішнього світу молодих людей та їх фізична зовнішність, тобто виключно індивідуально-особистісні прикмети, а не соціальний статус, є основними при виборі нареченого (нареченого). Цей органічний синкретизм внутрішніх і зовнішніх ознак в основному впливає і на зародження особливого почуття – кохання, присутність якого для щасливого шлюбу є обов'язковою» [2, с. 232]. Отже, зовнішня краса тільки доповнювала перелік цих чеснот.

Традиційне суспільство визначило норми і для такого поняття, як зовнішня краса – це найпоширеніші ознаки людини: ідеалом краси є антропологічний стандарт, а не виняток із нього [3, с. 181]. Народна творчість (особливо пісенність) художньо «опрацювала» антропологічний стандарт парубка та дівчини і створила ідеальні образи завдяки типізації ознак: «Саме типізація за найхарактернішою ознакою, якістю чи вчинком, поданих у крайніх виявах, і забезпечує силу дії народнопоетичних творів, їх емоційну наснагу. Ця закономірність типізації виявляється на всіх рівнях пісенної поезики, починаючи від композиції і аж до поетичних засобів» [4, с. 31].

Вибір, типізація, закріплення постійним вживанням цієї образності відбувається в душі етноестетики. «Постійні тропи означають улюблені кольори, які стосуються вибраних дерев, рослин, птахів тощо або ж навпаки, означуване слово, а також предмет, до якого воно стосується, викликають до себе негативне ставлення. Найбільшого поширення набули постійні епітети. Їх називають ще апіорними, орнаментальними» [5, с. 12]. Серед найпоширеніших постійних епітетів, які стосуються зображення вроди (зовнішності) дівчини, можна назвати *карі очі, чорні брови, біле тіло, руса коса, діва красна, мила чорноброва, біле/рум'яне личко, білі рученьки* тощо.

Еталон краси дівчини є національно зумовленим, у ньому проявляються погляди українця на зовнішню красу. Ще М. Костомаров зауважив, що характер дівчини – поезія, це її сфера. Як у творах мистецтва дівчина є ідеалом поетичної творчості, так і народна поезія втілює у дівчині вершину краси, кульмінацію жіночого існування [8, с. 164-165].

Традиційні уявлення українців про зріст відповідали антропологічному стандарту, що знайшло своє відображення у досліджуваному жанрі. Аналізуючи українські народні пісні, М. Гримич дійшла висновку, що пріоритети щодо невеличкого зросту дівчини, як і хлопця, варто пояснювати тим, що «українська порода» в XIX ст. була переважно низькорослою, що було зручно для хліборобської праці, тому цей стандарт вважався бажаним [3, с. 181].

Ідеальні риси обличчя, описані у досліджуваному жанрі, співвіднесені з антропологічним стандартом. Класичні риси обличчя українців, як хлопців, так і дівчат, – це чорні брови, карі очі. В піснях про кохання неузгоджені означення типу «*дівчина з чорними очима*» та епітет *мила чорнобрива* стали постійними, що зауважив І. Денисюк: «Що ж до пісень про кохання, то в них ідеал втілений в образі дівчини, складниками якого елементи не тільки фізичної, а й духовної, моральної краси. Українська дівоча, парубоча краса – то «хорошая врода з чорними очима». Отже, «*карі очі*», «*чорні брови*», «*біле личко*» (але не без рум'янцю – барви здоров'я) – це постійні епітети в портреті красуні» [5, с. 20]. Для підтвердження цієї думки можна навести чимало прикладів: «*Така красна – коби рожа, Як тополя, така гожа, А в рум'янцю така сила, Що всі цвіти погасила*» [12, с. 39]. Естетизм підсилюється порівняннями дівчини із рожею, тополею, червоною калиною. Вона красива й доглянута, у неї «*брови як шнурочок*», «*стан тоненький*», «*походонька пишна*».

Догляд за красою вимагав від дівчат дотримання низки вимог: «Красиві ті, що очі чорні, рот маненький, ніс кирпатий, по зросту щоб ни здорові і ни малі, щоб і ни товсті, волосся чорни, на обличчю круглолиці і білолиці. І часто дівчата умивають ця пахучим милом і мажуть лице маслом щоб ни загорало лице, і волосся примазують оливою. І звичайно дівчата васильки носять, щоб пахніли, і часнику і цибулі ни їдять» [6, с. 447]. Навчити дівчину правильно доглядати за собою було завданням матерів, про що знаходимо відповідні згадки у піснях цього жанру: «*Ой я в полі була, Пшениченьку жала, – На те мені мати платок дала, Щоб не загоряла*» [1, с. 180].

Для українців фізична краса не була надзвичайною цінністю, більше уваги приділялося догляду за своєю зовнішністю, за чим дівчата найбільше слідували і з чим пов'язували своє дівочтво: «А жаль мені дівування, Дівочього прибирання. Що в суботу ізмиюся, А в неділю приберуся» [12, с. 42].

Вживання промислових косметичних засобів для дівчат не було звичкою, тому у піснях акцентовано на природній красі, а не на штучно створеній: «Я ся не малюю, ані не фарбую, Я на своє личко фарби не купую» [11, с. 42]. Часто для підкреслення своєї краси дівчата використовували природні матеріали: «Буду малювати личка малинами, очка чорницями» [11, с. 42]; іноді косметичні засоби приймали в дарунок: «Іванку, Іванку, купи ми рум'янку» [11, с. 56]. Все ж косметика не належала до табу, тому для приваблення партнера дівчата могли застосовувати різні засоби: «Поїду до міста, куплю кукурвасу, Намалюю чорні брови для того часу» [13, с. 34].

Головною ознакою дозрілості дівчини, було довге волосся, відповідно і довга коса. Це неодмінний атрибут дівчини у традиційній культурі українців. Зачіска і головний убір були тими двома важливими елементами, які насамперед вказували на вік (дівчина/жінка) і на готовність дівчини до шлюбу [7, с. 27]. Коси плели по-різному, часто в них вплітали кольорові стрічки, букетики квітів тощо.

Дівоча коса була не лише зовнішнім маркером віку і соціального статусу, а й мала величезне символічне навантаження, адже ритуали, пов'язані із дівочою косою, виконували під час весілля (розплітання/заплітання коси, вплітання весільного вінка, покривання голови/відрізання коси). Частими у народних піснях про кохання є сталі епітети *руса (жовта, довга) коса, коса до пояса*. Образ дівочої коси у народних піснях символізує дівочтво і невинність, відповідно і всі ритуальні дії з косою (розплітання, заплітання, розчісування тощо) мають відтінок ритуального значення.

Безтурботне життя у домі батьків залишається для дівчини періодом, коли вона «гребінчиком русу косу чесала» [12, с. 349]. Розчісування коси у ліричних піснях символізує підготовку дівчини до заміжжя, також демонстрація коси є засобом приваблення парубка: «Розчешу я русу косу восени, Щоб до мене жвавий хлопець приходив, Срібла, злата приносить» [12, с. 7]. Два маркери (пора – осінь, подарунки парубка) конкретизують бажання дівчини привернути увагу до себе, утворити пару. Розчісування коси восени є своєрідною демонстрацією готовності до шлюбу дівчини, а також того, що дівчина ще не засватана і хоче привабити хлопця, адже саме осінь є найсприятливішою порою сватань і весіль.

Вінок символізував не тільки її належність до відповідної соціальної групи, а й незайманість, через що набув значного символічного значення: «Барвінковий вінок мислиться теж як символ дівочої цноти. Вінок взагалі – це безконечник, символ круговороту сонця» [5, с. 18]. Образ дівчини у віночку – один з найяскравіших прикладів добропрекрасності українського фольклорного образу, що гармонійно поєднує у своєму змісті естетичне (вінок як прикраса) з етичним (вінок як дівоча честь) [2, с. 234]. Вінки плели із живих і штучно виготовлених квітів, трав, часом уплітали гілочки дерев, пир'я чи інші декоративні елементи.

У народних піснях про кохання вінок, крім сталого епітета «барвінковий», означається, як «павляний», «з чистого злата, а хоть не злотий, то злотов надуваний» [12, с. 391] і означає незайманість дівчини. Тому втрата вінка є метафоричним означенням втрати незайманості, дівочої честі.

У народних піснях про кохання серед інших прикрас, які носили дівчата, згадується про стрічки, квіти, сережки, намиста та персні. Тяжіння до красивих, багато оздоблених речей теж було прерогативою молодого покоління, особливо жінок. Введення таких елементів вбрання або аксесуарів демонструвало статок дівчини, а відтак давало змогу швидше знайти собі пару і створити сім'ю [7, с. 29]. У народних піснях прикраси є символом дівочої вроди та молодості або, навпаки, вказують на марнотратство дівчини, яка думає тільки про вроду і забуває про господарство. Народні прикраси у фольклорних текстах можуть також бути символами багатства. Це пов'язано з металом, з якого вони виготовлені [9, с. 162], так само і кількість разків намиста свідчили про соціальний статус дівчини: «В багатій дівчиноньки намисто на грудях; а в бідній дівчиноньки одна коралина; а в бідній дівчиноньки намиста немає» [11, с. 47]. Сережки, перстень, намисто та інші прикраси одночасно прикрашають дівчину, стають оберегом від нечистої сили та виступають невід'ємним атрибутом кохання. Дівчата могли купувати ці прикраси самі «Ой піду я на місто, куплю собі намисто, на шию повішу, це й хлопців потішу» [12, с. 10], або ж приймати їх в дарунок від хлопців. Дівчата також могли продавати власне намисто, щоб купити хлопцеві дрібні подарунки, щоб здобути його прихильність: «Не хвастайся, дівчинонько, та добрим намистом, бо прийдеться, доведеться намисто збувати, козакові молодому тютюн купувати» [11, с. 44].

Проте носили персні та інші прикраси тільки дівчата на порі. Одягали їх не кожного дня, а тільки на свята та на вечорниці [9, с. 155]. Якщо дівчина приймала прикраси від парубка, то це було виявом того, що вона прихильно ставиться до його залицянь.

Важливу статевовікову символіку мав колір як самого вбрання, так і його декору (вишивки, аплікації, вибійки). Яскравістю та відкритістю кольорів виділявся костюм дівчини «на виданні», який сигналізував про готовність до її шлюбу [7, с. 30]. Поява фартуха у дівочому вбранні свідчила, що дівчинка стала дівчиною і може ходити з однолітками на вечорниці та дівочі гуляння [7, с. 28]: «Припну фартух дорогий – Срібні-злоті береги, Гофрована середина, Преподобна дівчина!» [12, с. 10]. Серед інших елементів дівочого одягу, які найчастіше згадуються в народних піснях про кохання, – сорочка, бинда, запаска тощо.

Одяг був маркером соціального статусу дівчат і хлопців, тому дівчата оцінювали свої можливості вийти заміж за того чи іншого хлопця, звертаючи увагу на свій і його одяг: «В тебе жупан, в мене – свитка, не повінчаємось» [14, с. 182]. Відповідно і хлопці оцінюють соціальний статус дівчини за її одягом, причому одяг вважається привілеєм: «Тим дівчина не сватана, що не чорноброва. Хоть чорнява, не чорнява, та хазяйського батька, На її ляна сорочечка, сиржова запаска» [1, с. 250].

Негативом позначені образи дівчат, які не відповідають антропологічному стандарту українців. Нетипові риси тіла чи одягу, його поєднання гумористично викриті у жартівливих та танцювальних піснях. Єдиною традиційно негативною рисою зовнішності дівчат є рудий колір волосся. Постійними стали епітети «*руда та поганая*», негатив образу часто доповнюється вказівками на те, що вона живе далеко або родом із незабезпеченої родини, «*пребагатая*», що сприяє підсиленню неприхильного ставлення до неї. З рудими дівчатами хлопці не хочуть підтримувати стосунки, тому парубок хоч і любить «*три дівчиноньки*», з рудою обов'язково розлучається: «*А з рудою, препоганою Пиду, мабуть, розпроцаюся*» [10, с. 334].

Висновки. Народні пісні про кохання свідчать про те, що врода і зовнішність дівчат не були основними критеріями у виборі подружньої пари, хоча відігравали не останню роль. Прикраси, про які згадано у піснях про кохання, мають естетичне і символічне значення, причому спектр цих символічних значень дуже широкий. Символічним маркером стала коса, а зачіска свідчила про особливості інтимного життя дівчини. Особлива роль належить вінку, адже саме цей атрибут символізував готовність дівчини до шлюбу і її незайманість. Сама вартість одягу та прикрас не була визначальним критерієм для вибору подружньої пари.

Література

1. Гринченко Б. Д. *Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с нею губерниях. Том III. Песни.* – Чернигов, 1899.
2. Гарасим Я. *Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору.* – Львів, 2010.
3. Гримич М. *Традиційний молодіжний фольклор: соціобіологічний підхід // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / Наук. ред. М. Гримич.* – К. : Дуліби, 2010. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – 2010.
4. Дей О. І. *Поетика української народної пісні.* – К. : Наукова думка, 1978.
5. Денисюк І. *Національна специфіка українського фольклору (матеріал до лекції) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 31.* – Львів, 2003. – С. 3 - 22.
6. Дикарев М. *Збірки сільської молодіжи на Україні // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / Наук. ред. М. Гримич.* – К. : Дуліби, 2010. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – 2010.
7. Косміна О. *Дівоче вбрання // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / Наук. ред. М. Гримич.* – К. : Дуліби, 2010. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – 2010.
8. Костомаров М. *Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства.* – К. : Либідь, 1994.
9. Малинська Н. А., Церковняк-Городецька О.Г. *Символіка вінка і персня в українському фольклорі.* – Вінниця: Глобус-Прес, 2008.
10. *Народні пісні: Записи Людмили Єфремової.* – К.: Наукова думка, 2006.
11. *Пісні кохання / Упоряд., передм. О. І. Дей.* – К. : Дніпро, 1986.
12. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край. Материалы и исследования, собранные д.чл. П. П. Чубинским. Том пятый. Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные.* – СПб, 1874.
13. *Українські народні пісні: родинно-побутова лірика.* – Ч.1: *Пісні про кохання.* – К. : Дніпро, 1964.
14. *Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича.* – К. : Наукова думка, 1983.

УДК 398.8 (=161.2): 392.14

УКРАЇНСЬКІ ХРЕСТИННІ ПІСНІ: ЖАНРОВИЗНАЧАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Оксана Бриняк,

кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту народознавства НАН України

У розвідці досліджено специфіку тематико-мотивного фонду, символіки і художньо-виражальних засобів хрестинної поезії українців. Встановлено жанрові особливості хрестинних пісень у системі родинно-обрядової уснопоетичної творчості, доведено існування органічної формально-змістової єдності елементів обрядової фольклорної традиції. Національна своєрідність української хрестинної поезії з'ясована на основі компаративістичного аналізу з білоруською і польською пісенністю. Підтверджено генетичну спорідненість родильної обрядовості з її вербальним супроводом – піснями, замовляннями, побажаннями; визначено їх функціональні зв'язки. Залучення сучасних записів хрестинних пісень дозволило простежити тяглість етнокультурної традиції та зміни творів на ідейно-тематичному і структурно-семантичному рівнях.

Ключові слова: хрестинна пісня, родильна обрядовість, жанр, мотив, образ, символ, троп, традиція, національний, регіональний.

In the report the specificity of the christening poetry of Ukrainians on the thematic-motivated, symbol-image and artistic-stylistic levels is established. The genre peculiarity of christening songs in the system of family-ritual folklore is studied out. The organic formal-content unity of the ritual folklore components is shown. The national singularity of the Ukrainian christening poetry in the context of Byelorussian and Polish songs is presented. The genetic unity of family ritualism and its verbal accompaniment – songs, magic sayings, wishes – is established; their functional connections are determined. The stability of the ethnocultural tradition and transformations of compositions on the ideological-thematic and structural-semantic levels on the basis of new records are shown.

Keywords: christening song, maternity ritualism, genre, motif, image, symbol, trope, tradition, national, regional.

Актуальність. У доповіді встановлено органічну єдність акціонального та вербального компонентів родильно-обрядового циклу. Пісенність не лише виконує суґестивно-захисну, соціалізуючу, розважальну та естетичну функції, а й ілюструє в художньо-поетичній манері ключові обрядодії. Аналіз етнографічного матеріалу дав змогу виявити такі самобутні обрядові дійства, як «одвідки» (відвідування породілі жіноцтвом), «зливки» (обмивання рук поліжницї та баби-бранки), «квітка» (дарування повітухою пучечків зілля присутнім на хрестинах гостям). Простежено в основних ритуалах дифузію язичницького та християнського світобачень. Удалося з'ясувати загальнонаціональну специфіку, регіональні варіації та суто локальні явища («продирини» («очедерини») на Полтавщині, «колагачини» на Гуцульщині) родильної обрядовості українців.

Здійснено структурно-типологічний аналіз системи мотивів хрестинної поезії українців. На основі естетично-функціонального та ідейно-тематичного принципів виділено величальні, гумористичні і застільно-бесідні мотиви. Величальні групуються навколо ключових персонажів родильних обрядодій – повітухи, породілі, її чоловіка, кумів та новонародженого. Мотиви, пов'язані з бабою, ґрунтуються на змальовуванні ідеального образу родопомічниці, визначальними рисами якого є мудрість, професійний хист, скромність. Указано, що попри ідеалізацію персонажа, він не позбавлений самоіронії, яка яскраво ілюструється в мотиві «баба-повітуха сама звеличує себе». Виявлено мотив «повітуха звертається до Богородиці», семантика якого пов'язана із символічним навантаженням образу Діви Марії як покровительки всіх матерів. Стилістика діалогу уподібнена до замовляння. У доповіді простежено функціональність образу батька новонародженого, що ототожнюється з ролю творця-деміурга. Показано шлях трансформації образу коваля з міфологічного нарративу в пісенну традицію як наслідок процесу евгемеризму. Не зважаючи на первісне величання, тексти затратили свій пафосний стиль, поступившись іронічній манері. Проаналізовано семантику й інших мотивів, пов'язаних із маскулітним образом, – «чоловік іде за повітухою»: персонаж пісні долає важку дорогу, виявляючи подружню любов; «чоловік не вірить породілі»: батько признає дитину, беручи її на руки (рудимент звичаю родоплемінного ладу). Величальні мотиви, в яких фігурує породіля, опираються на гіперболізацію їїпологових страждань, ілюструють взаємини з чоловіком, бабою-повітухою, ставлення до дитини. З'ясовано символічний зміст одного з архаїчних мотивів «журавель прилітає до породілі». Творам із цими мотивами притаманний завуальований еротизм. Величання кумів базується на функціональній важливості цих персонажів у хрестинному дійстві. Виявлено релікти міфологічного мислення у мотиві «кум (кума) освічує стіну», згідно з яким персонажі наділяються властивостями небесних світил. У доповіді визначено центральні мотиви, пов'язані з немовлям, – «дитина-ангел народжується», «дитина-ангел охрещується». Пісні з цими мотивами містять побажання довголіття самому новонародженому, його батькам, а в деяких варіантах – усій родині та присутнім гостям.

Серед хрестинної пісенності превалюють твори з жартівливими мотивами про стосунки кумів. Більшість із них ґрунтується на темі забороненого кохання між хрещеними батьками. Проте варіації на цю тему в піснях обігруються з колоритним гумором, оскільки сміх на хрестинах набував ритуального характеру. Інші мотиви цього циклу стосуються пропивання кумами господарства.

Мотиви, в основу яких закладено алгоритм обрядодій і які розкривають специфіку поведінки господарів та гостей на гостині з нагоди хрестин, вважаємо застільно-бесідними. Обґрунтовано, що до групи пісень із цими мотивами доцільно зарахувати твори, які активно виконувалися на гостині, не мають величальних та виразних гумористичних елементів, але в них фігурують основні учасники хрестин. Доведено, що в одній хрестинній пісні може існувати контамінація різних за естетично-функціональним та ідейно-тематичним характером мотивів.

Завдяки компаративістичному аналізу виявлено тотожні мотиви у білоруській («повітуха вирушає до породілі», «баба промовляє молитву перед пологами», «батько кує дитину» та ін.) та польській хрестинній пісенності («кум залицяється до куми», «кума напивається»). Спільним для трьох фольклорних традицій є застосування образу Богородиці як покровительки породіль.

У доповіді виявлено й проаналізовано специфіку і функціональне призначення тропів: епітетів (зображальних, виражальних), порівняння, метафори, метаморфози, паралелізму, гіперболи, літоти і стилістичних прийомів (суфіксів здрібнілості-пестливості, медіальних та фінальних формул, які сконцентрованістю думки набувають характеру афоризмів).

Символіка жанру представлена природними стихіями, рослинним і тваринним світом, елементами їжі та питва. Хрестинна поезія оперує власною колористикою та нумерологією. Образи хрестинних пісень означають такі фундаментальні поняття буття, як материнство, плодючість, ріст, розвиток, здоров'я, краса, достаток та щаслива доля. Аналітичний розгляд образно-символьної системи хрестинних пісень уможливив проведення аналогій з весільними піснями, колядками, щедрівками та замовляннями.

Архаїчність родильного пісенно-обрядового комплексу доводить наявність у його структурі реліктів давньослов'янських язичницьких вірувань (коваль-деміург, Род-журавель, культу води, вогню, дерев і птахів). Завдяки дослідженню семантики ключових символів удалося простежити бінарність світобачення українців – поєднання у ньому язичницького та християнського начал.

Висновки. У доповіді з'ясовано жанрово специфіку хрестинної поезії українців на тематично-мотивному, символічно-образному та художньо-стилістичному рівнях у складі обрядового фольклору. Виявлено формально-змістові зв'язки хрестинних пісень із творами весільного циклу, колядками, щедрівками, жартівливими і танковими піснями, дитячими забавлянками і мирилками, молитвами, замовляннями, побажаннями, афоризмами, що є доказом міжжанрових дифузійних процесів і органічної генетичної єдності компонентів української народної словесності. Встановлено національну специфіку хрестинної поезії українців у порівнянні з білоруською і польською пісенністю, оскільки

серед слов'янського уснопоетичного простору саме у цих традиціях жанр збережений на достатньому для дослідження рівні. Показано тяглість фольклорної традиції на основі новітньої джерельної бази. З'ясовано, що на сучасних хрестинах побутують пісні величального характеру, функціонально спрямовані на особу новонародженого та членів його родини, а обрядова специфікація творів про кумів є нечіткою, оскільки пісні виконуються як на хрестинах, так і на весіллі чи інших святкових застіллях.

Література

1. Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1, оп. 2, од. зб. 616. – 58 арк.
2. Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 28-3, од. зб. 313. – Рукопис. – 55 арк. (Життя сьлян в піснях для Лятычвского повіту. – Пісні (без мелодій) – Історичні, побутові, родинні, хрестильні, обрядові (купальські) та ін. / [зібрані А. Трофимовим в Летичівському районі, Кам'янець-Подільської обл.]).
3. Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 31-2, од. зб. 24. – Рукопис. – 12 арк. (Танцюра Г. Т. Народні пісні про породілю (з мелодіями). – 1922–1926).
4. Антонович В. Три національні типи народні / Володимир Антонович // Павлюк С. Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції : монографія / Степан Павлюк. – Львів, 2006. – С. 213–224. – (Препринт / НАН України, Ін-т народознавства).
5. Гура А. В. Аист / А. В. Гура // Славянская мифология: энциклопедический словарь. – М., 1995. – С. 29–31.
6. Людові вірування на Підгір'ю / зібрав д-р. Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. 5. – С. 160–218.
7. Милорадович В. П. Народные обряды и песни Лубенского уезда, Полтавской губернии. Записанные в 1888–1895 г. / В. П. Милорадович // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1897. – Т. 10. – С. 1–223.
8. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Головацьким. – М., 1878. – Ч. 2 (Обрядные песни). – 841 с.
9. Ой видно село : народні пісні села Арданово Іршавського району Закарпатської області. – Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003. – 644 с.
10. Пісні Тернопільщини. Календарно-обрядова та родинно-обрядова лірика : пісенник / [упоряд.: С. Стельмащук, П. Медведик]. – К. : Музична Україна, 1989. – Вип. 1. – 495 с.
11. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре (по поводу сказки о Несмеяне) / В. Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 1999. – 288 с.
12. Радзінная паэзія / [уклад. М. Я. Грынблат, В. І. Алатав ; ред. Г. І. Цітовіч]. – Мн. : Навука і тэхніка, 1971. – 782 с. : ноты. – (Беларуская народная творчасць).
13. Ребошанка І. Народження символу. Аспекти взаємодії обряду та обрядової поезії / Іван Ребошанка. – Бухарест : Кристеріон, 1975. – 251 с.
14. Сокіл Г. Хрестинні пісні в системі обрядової поезії українців / Ганна Сокіл // Хрестинні пісні / [збрала та упорядкує. Ганна Сокіл]. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 3–25.
15. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; [атрибуція автогр., упорядкує., передм. і прим. О. І. Дея]. – К. : Наукова думка, 1983. – 527 с. : іл., ноты.
16. Хрестинні пісні / [збрала та упорядкує. Ганна Сокіл]. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 202, [5] с. : іл.
17. Чубинський П. П. Мудрість вікві / П. П. Чубинський. – К. : Мистецтво, 1995. – 224 с.
18. Dworakowski St. Zwyczaj rodzinne w powiecie Wysoko-mazowieckim / St. Dworakowski. – Warszawa, 1935. – 191 s.
19. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. – Kraków, 1882. – Cz. 1. – 358 s.

УДК(641.5+642.7)(38):39

ХЛІБ У ТРАДИЦІЯХ, ОБРЯДАХ, РИТУАЛАХ УКРАЇНЦІВ

Ганна Віват,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства та лінгводидактики
Одеської національної академії харчових технологій

В роботі ідеться про духовну складову харчування в українській традиції, зокрема в хлібовому її сегменті. Розглянуто різноманіття ритуалізації хліба у всіх його різновидах: зерновий хліб, хлібобулочні вироби, страви з борошна.

Ключові слова: хліб, зерно, борошно, ритуал, свято.

The paper investigates the spiritual component of food in Ukrainian tradition, particularly its component concerned with bread. We examine the diversity of ritualization of bread in all of its varieties: whole grain bread, bakery products, flour dishes.

Keywords: bread, bakery products, ritual, celebration.

Українці – нація аграрна. Географічне положення та кліматичні особливості нашого краю дозволили розвинути сільське господарство в різних напрямках. Землеробство сприяло вирощуванню різноманітних зернових та бобових культур: жита, пшениці, вівса, проса гречки, ячменю, кукурудзи, соняшнику, гороху, квасолі, бобів, науту (нуту). Здавна культивувалися й численні овочі, коренеплоди, прянощі та ягоди, розвинулося, бахчівництво, бджолярство, виноградарство та садівництво. Народ України повністю використав сільськогосподарські можливості свого краю, виробивши розмаїту і щедру культуру харчування [1, с. 3], однак хліб постав наріжним каменем у матеріальній та духовній культурі українського етносу. Про хліб написано багато наукових, а ще більше художніх творів, однак ця тема є невичерпною. Метою цієї праці є наукові студії хлібової обрядовості у контексті культурно-історичної настанупності.

Технологія випічки хліба в нас відома ще з часів Київської Русі. Згадки про випічку хліба можна вважати задокументованим фактом уже в XI столітті [2, с. 85]. Про пріоритетність Хліба в харчуванні українського етносу свідчить розмаїття борошняних, круп'яних та хлібобулочних страв, представлених в українській кухні, в чому можемо пересвідчитися, звернувшись до різних українознавчих джерел. Наприклад, відомий французький письменник Оноре де Бальзак, перебуваючи в Україні, у 1848 році писав у листі до пані Ширковичевої: «як ви приїдете на Україну, в цей рай земний, де я запримітив уже 77 способів приготування хліба» [9, с. 217].

Назви різновидів хліба залежать від борошна, з якого вони виготовляються: житній (чорний, чорниш, сірий), пшеничний (білий, білаш, питальований), вівсяний (вівсяник, ощипок), кукурудзяний (малай, малайник), змішаний (суржик); від способу розчину (прісний, розчинений, квашений) та випічки (повний, вихватень, глевтяк); а також від мети його випікання (паска, весільний коровай, калачі, шишки, веснівочки, разовий тощо) [1, с. 92-121].

Історично технологія випічки хліба та його якість і збіжжя, з якого його випікають, різняться також за регіонами України, що залежало від кліматичних умов, у яких велося господарство. Так, у західних регіонах превалюють вироби з кукурудзи (малаї, малайники), а східні й центральні регіони більше споживали страви з житнього та пшеничного борошна. На півночі України пекли в основному житній хліб. Хліб в Україні існує не лише як харчовий продукт, але й як духовна складова, зреалізована в багатьох традиціях, ритуалах та обрядах. Хлібова обрядовість в Україні ведеться ще з язичництва. У народних повір'ях хліб протиставлявся усьому нечистому. Звичай благословляти хлібом пояснює уявлення про хліб як оберіг. Зустрічати хлібом-сіллю є теж не що інше, як своєрідний очисний обряд, адже той, хто до вас завітав, не завжди має чисті наміри. У християнстві обрядовий хліб є оберегом, що пов'язаний із життям, відродженням, тобто поверненням до життя, його неперебутністю. Хліб є ритуальною стравою в обряді хрещення, у весільному, в поховальному, в поминальному обрядах та ін. Отже, хліб супроводжує людину від її народження і до самого кінця земного життя.

Найвідомішим ритуальним хлібом на українському весіллі є коровай, який ділять між гостями в кінці шлюбної церемонії. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) твердить, що «Весільний коровай – це ритуальний священний жертвний хліб, що заступив м'ясу жертву. Слово «коровай» порівнюють з санскрит. *kavja*, ст. сл. *кравай*, лат. *саго* – м'ясо, пор. і *крава* – корова, кров, литовське *karaiszis* – хліб, пиріг, а це ясно вказує, що коровай – весільна жертва богам» [5]. Микола Сумцов, Віктор і Зоряна Давидюки також наголошують, що коровай, який на сучасному етапі вважають символом щастя та добробуту, подавником сонячної енергії, сконцентрованої у хлібному зерні, пройшов еволюцію від ритуальної тваринної жертви до рослинної. Зокрема, Микола Сумцов писав: «З появою хліба, як засобу харчування, виникла світла думка, що Богам бридка кров жертвних тварин, і хліб стає головним предметом жертвопринесень» [10, с. 6-7]. Це вказує на довготривалість і складний шлях розвитку людської спільноти, в тому числі й українців як етносу. На сучасному етапі розвитку українського народу коровай є символом людського благополуччя – хлібом, який освячений Господом на щастя, на добро, на довгі літа молодят. Пекти коровай повинні лише заміжні жінки, які шасливі у шлюбі. При цьому коровайниці повинні виконати ще кілька магічних дій перед тим, як приступити до випічки цього святкового хліба: ще донедавна вважалося, що особливу магічну силу має коровай, для якого воду брали з семи криниць, муку з пшениці, яка росла на семи полях і її принесли у семи міхах; покладено в тісто сім кіп яєць, знесених сімома білими курками; масло брали із семи посудин, а збито його з молока, яке брали від семи корів. Бгали (робили) коровай жінки, але всадити його у піч повинен був поважний чоловік: «Коровай же спорядили в саму суботу, / Посадить його впростили Кирика Голоту» [8, с. 557].

Є й інші різновиди ритуального весільного хліба. Дивень – хліб у вигляді товстого кільця. Його печуть на весілля для нареченої, яка повинна кризь нього подивитися на нареченого та гостей, а також перед від'їздом до дому нареченого вона повинна подивитися кризь дивень на схід сонця, щоб діти були гарними. Калач – пшеничний хліб вищого гатунку, плетений із трьох-чотирьох качалок тіста, – використовують у обрядах сватання, один із періодів якого називають «калачини», запрошення на весілля, хрестин, храмових свят, похоронів. Калач є також обрядовою стравою, коли носять вечерю до родичів чи хрещених батьків. Шишки – обрядові весільні хлібці (невеликі булочки), які наречена роздає при запрошенні гостей на весілля та якими прикрашали коровай. Лебеді – печиво у вигляді птахів, яке печуть на весілля для молодих на Слобожанщині. Лежні – пироги з капустою, які випікали на великі свята, в тому числі й на весілля. Просвірки – так називають на Слобожанщині прикраси на весільному короваї у вигляді кульок. Перепієць – невеликий весільний хлібець особливої форми, який використовують у ритуалі перепивання. Не лише господарі, які організують весілля, пригощають хлібом (короваєм, шишками, калачами) гостей. Гости навзаєм також приходять на весілля зі своїм хлібом. На Поділлі, наприклад, на весілля несли великий домашній хліб (буханець). Останнім часом несуть і гарний магазинний хліб. На Закарпатті випікають стручень для таких подій.

Велику кількість різновидів хліба заангажовують в Україні й до Великодня. Основним із них є паска – весняний здобний обрядовий хліб. Такий хліб іще називають бабою. Мазурки – пироги типу бабок, які готували переважно до Великодня. Перепічка маленька пасочка, яку дають священникові після освячення пасхального хліба. Папушник, так на Галичині й Полтавщині називають паску.

Проводи є продовженням великодніх свят, на яких поминають померлих родичів. Для поминального обряду також пекли спеціальні різновиди хліба. Стульники – хліб із пшеничного борошна з загорнутими всередину краями. На західному Поліссі такий хліб випікали на поминки. Легкодушники або подавники – хлібці, які дають за упокій душі на Гуцульщині та Галичині. Книш – обрядовий хліб продовгуватої форми з білого тіста, яке розплюскували і згортали вдвоє так, що краї сходилися посередині. Книші носили в церкву на Проводи і Поминальницю. Такий різновид хліба, наприклад,

згадано в «Енеїді» Івана Котляревського при описі поминок по Анхизу: *«І зараз миттю всі пустились / Горілку, м'ясо купувать, / Хліб, булрики, книші вродились, / Пішли посуду добувать»* [7, с. 54].

Багато різновидів ритуальних хлібобулочних виробів випікали на Різдво й Коляду. Роголик – спечений виріб із тіста у вигляді пташки, який готували на Різдво на західному Поліссі. Роголики каали в мішок із мукою, щоб мука не виводилася. Коврачик або колядник – великі пшеничні пряники у формі вісімки роздавалися колись колядникам на Одещині. Звідси й назва пряника. Кукуц – малий хлібець, який давали дітям у день Нового року на Галичині. Хрещик – малий хлібець із викладеним із товченої пшениці хрестиком. Із ним господар увечері перед Водохрещам обходить своє обійстя, малюючи на дверях хрестики на західному Поліссі. На інші свята також здавна випікали різні хлібобулочні вироби. Так, на свято Андрія в західних регіонах України пекли пилинички – маленькі хлібці, а також калиту, яку намагаються вкусити на ігрищах. Балабушки – кукурудзяні пряники, які пекли на свято Андрія на Одещині. Мандрики – коржики з пшеничного тіста й сиру, пекли на свято Петра й Павла. Проскура, проскурка – білий хлібець особливої форми, що використовується у православному богослужінні. На Маковея та Спаса випікали спеціальні коржі, пряники чи пироги з медом і маком, які називали маківниками, маковиками, мокорженниками, медяниками, медівниками тощо. У тв. Ліни Костено: *«У них зірчані пряники жертвні. / Вони без маку не спечуть коржа. / Тут і діжа в них, наче місяць вповні. / У них і місяць сходить, як діжа»* [6]. Обрядовим в Україні буває не лише випечений хліб чи хлібобулочні вироби, але й хліб зерновий – у вигляді каші чи свіжого зерна. Пшеничним чи житнім зерном, наприклад, обсипають молодят після вінчання (на Поділлі), з хлібом, зерном і водою на Вінниччині зустрічають («перестрівають») весільний поїзд, який повертається з вінчання. На Полтавщині також молодих благословляли зерном. Це могло бути не лише житне чи пшеничне зерно. Овес також використовували для таких ритуальних дійств, як-от описано у творі Михайла Макаровського: *«Се ж тут коїлось, а в Хресцях добрий батько й мати / Заходились до дружини сина виряджати; / / От і до діжі старая ньька виступає, / Зерном вівсяним Панаса густо обсипає»* [8, с. 558]. А ось Новорічне посівання (засівання) можна здійснювати лише зернами жита чи пшениці. За допомогою жита або пшениці перевіряють чистоту місцевості для побудови будинку. Наприклад, вибираючи місце для хати, після заходу сонця, крадькома, щоб ніхто не бачив, насипали по кутах обраної місцини невеличкі купки жита. Спочатку насипали жита там, де має бути покуть, потім там, де піч, далі – там, де сходяться причілакова і глуха стіни, і, нарешті, у тому кутку, де двері. «Якщо ж доторканою на ранок буде тільки та купка, що на покуті, то хату можна ставити на обраному місці, не боячись ніяких поганих наслідків, тому що сила покутя перемагає всіяку ворожу силу» [12, с. 14].

Одним із найдавніших культів у різдвяній обрядовості українців є дідух – різдвяний сніп. Він є сакралізованим знаком матеріального та духовного життя народу, символом урожаю, добробуту, багатства безсмертного предка зачинателя роду, оберігає роду тощо.

«З хлібом, зерном, борошном, пирогами родичі йшли провідувать покійника, щоб у хаті після смерті члена родини не було збитків» [11, с. 135]. Не менш заангажованим в українській обрядовості є й зерновий хліб у вареному вигляді – кутя (кутиця), коливо (канун), логаза, «бабина каша», святкова каша, хрестильна каша тощо. Ритуальними є й деякі страви з борошна. Наприклад, вареники на думку Олександра Знойка, протягом тисячоліть були в язичників ритуальною стравою, присвяченою божеству неба Місяцю. Вони пов'язувалися «з астральним люнарним культом небесного вогню й води» [21, с. 102]. Недарма ж вареники (з різними начинками) в українській системі харчування є досить частою стравою: їх готують майже на всі свята, у вихідні дні, на гостину, як-от описано у тв. Ліни Костенко: *«Коли ж вона внесла у друшляку / лунарний символ – ліплені вареники, / то греки також прийняли цей культ / і стали вже навік його зволенники»* [6]. Обрядовими в українській культурі є не лише конкретні борошняні й зернові страви та вироби з хліба. Деякі етапи гостини мають у своїй назві термін «хліб», так звані «хлібові» обряди. Наприклад, «хлібини» та «калачини». «Хлібини» або «хлібове» – етап сватання, при якому батьки молодих обмінюються хлібом, тобто дають згоду на одруження дітей, і застілля, яким цей обряд завершується, а також етап весілля – гуляння в молодій на третій день [1, с. 120]. «Калачини» – післявесільний обряд дарування з роздачею калачів дарувальникам.

Висновки. Різноманіття ритуалізації та обрядовості хліба у будь-якому різновиді (зерновий хліб, крупи, хлібобулочні вироби, страви з круп і борошна) та вигляді (сирому, печеному, вареному, смаженому), а також сакралізації та символізації (хліб для щоденного ужитку або призначенні для конкретної події) свідчить про глибину хліборобської звичаєвої культури українців, самобутню красу українських традицій.

Література

1. Віват Г. І. Словник-довідник старовинних і діалектних назв страв, продуктів, харчових виробів та кухонного начиння різних регіонів України. / Ганна Віват. – Одеса: ВМВ, 2014 – 384 с.
2. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. / Хведір Вовк – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. Закувала зозуленька: антологія української народної поетичної творчості – К.: Веселка, 1998. – 512 с.
4. Знойко О. П. Міфи кийівської землі та події стародавні. – К., 1989. – С. 101 – 102.
5. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. Монографія Видання друге. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
6. Костенко Л. В. Скідська Одиссея. / Ліна Костенко. – Режим доступу: poetry.uazone.net.
7. Котляревський І. П. Енеїда. / Іван Котляревський. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи. – К.: Наук. думка, 1982. – 320 с.
8. Макаровський М. Наталя. / Михайло Макаровський. Українські поети-романтики 20-40-х років XIX ст. – К.: Дніпро, 1968. – 636 с.
9. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – К.: Довіра, 1992. – 256 с.

10. Сумцов М. Ф. Хлеб в обрядах и песнях. / Микола Сумцов. – Харьков, 1885. – 143 с.

11. Українці. Історико-етнографічна монографія у двох книгах. / За ред. А. Пономарьова. – Опішне: Укр. народознавство, 1999. – Кн. 2 – 544 с.

12. Українська родина: Родинний та громадський побут / Упорядник Лідія Орел. – К.: Вид-во імені Олени Телізи, 2000. – 424 с.

УДК 39 – 477

ХРИСТИЯНСЬКА І ФОЛЬКЛОРНА СИМВОЛІКА У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ

Лідія Дворніцька

науковий співробітник відділу освітніх технологій
та популяризації українознавства

Науково-дослідного інституту українознавства ІОН України (м. Київ)

У статті йдеться про те, що українські митці використовували у власному творчому доробку християнську та фольклорну символіку з метою передання власного світосприйняття, надання виразності поетичній мові, емоційно-смысловій місткості образу та потужного ідейно-естетичного впливу на реципієнта. Слід відзначити також спорідненість творчого доробку відомих митців-універсалів Г. Сковорода, Т. Шевченка та В. Михайліва.

Ключові слова: українські митці, українська народна символіка, християнські символи, фольклорні символи, біблійні символи.

The article said that the Ukrainian artists used in their own creative works of folk and Christian symbolism with the aim of transferring their own worldview, giving expression poetic language, emotional and semantic image capacity and strong ideological and aesthetic impact on the recipient. It also noted the affinity of creative works of famous artists universal G. Skovoroda, T. Shevchenko and V. Myhayliwa.

Key words: ukrainian artists, ukrainian folk symbols, Christian symbols, folk symbols, biblical characters.

Серед діячів української культури чимало яскравих, самобутніх особистостей, твори яких проникнуті глибоким інтересом до національних витоків, сповнені прагнення глибоко осягнути не лише надбання мистецтва, а й глибини людського духу. І, хоча митці жили і творили в різні часи, об'єднує їх любов до рідної землі, а також потяг до універсалізму. Як зазначає В. Рубан, у їхніх творах «...поезія, музика, малярство немов проростають одні в одних, являючи неповторні взірці тісної взаємодії різних його видів, що дає підстави говорити про певні явища синкретизму» [6, с. 25].

Мета нашої роботи – визначити, як українські митці використовували у своїй творчості християнські та фольклорні символи і чи мала місце наступність та спорідненість їхнього творчого доробку.

Один із найвідоміших митців-універсалів – Григорій Савович Сковорода, український філософ, поет, педагог, який добре співав, грав на бандурі, ніколи не розлучався з сопілкою, завжди мав при собі Біблію і малював ілюстрації до деяких своїх творів. У філософській творчості митця можна зустріти чимало біблійних символів. Скажімо, у його вченні про «дві натури» – видиму (зовнішню) й невидиму (внутрішню) стверджується, що невидима, вічна натура – це духовна першопричина суцього, істинне в природі, Бог. На одному з малюнків, що слугував ілюстрацією до трактату «Розмова п'яти подорожніх», Г. Сковорода, передаючи ідею нерівної рівності, зображує фонтан і надає таке пояснення: «Бог багатому подібен фонтану, що заповнює різні посуду за їх обсягом. Над фонтаном напис: нерівна усім рівність. Ллються із різних рурок різні токи в різні посуду, що стоять навколо фонтану. Менший посуд менше має, але в тому є рівний більшому, що однаково є повний» [10, с. 73].

З величезною повагою ставився Григорій Савович до слова Божого, зазначаючи, що «це істинне і єдине начало є зерно і плід, центр і гавань, початок і кінець...». Про Біблію ж говорив: «Коли ж вона створена до Бога і для Бога, тоді ця книга, що Богом дихає, і сама стала Богом» [15]. Не оминув увагою Сковорода і символ світлого духа, що є вісником Господа, помічником людини на тернистому шляху богопошуку – янгола. Наприклад, у творі «Брань архистратига Михаила с сатаной о сем: легко ли бытъ благим» архангел є головним героєм. Також у збірці «Сад божественних пісень» досить часто вживається вищезгаданий символ: «Де Господь Яковий є, де невечірня зоря, / Ангелів рід встає...» [14].

На думку Сковорода, найголовніше завдання людини на землі – пізнання Бога і самого себе. Перепони ж на шляху богопошуку чинять біси, які у творчості філософа – не міфічні зі духи і прибічники Диявола, а деструктивні почуття, емоції і стани (гнів, журба, заздрість, меланхолія і т.ін.). У процесі спілкування з оточуючими, людина, охоплена «бісом» чинить руйнівний вплив, бо «поки ми їх слушаємо, ми цей дух в себе вбираємо» [4, с. 428]. Наступний символ – кільце, що в християнстві є уособленням вічності, Сковорода виводив символом єдиного. Досить часто гравюри, якими він ілюстрував власні твори, мали форму невеликого за розміром кола. Вписане в трикутник око, що в іконописі символізує Всевидюче Око Бога в трикутнику – символі Трійці, Сковорода також зобразив власноруч, надавши таке пояснення: «Аще кто с Пифагором раскусил фигурный триугол, образующий истину, той видит, яко в нем 3, 2 и 1 есть тожде». Далі, пояснюючи інші християнські символи (квадрат (що на іконах є символом землі), просфора (богослужбовий літургійний хліб)), Сковорода зазначає: «Триугол, квадрат, коло, сонце, просфорный хлѣб, с вырѣзанным средѣ его и вынятым чрез іерея квадратом или триуголом, преломлен, просто сказать, растолкован Лукѣ и Клеопѣ, все сіє єдиноєсть

образует» [1, с. 145]. Як бачимо, творчість Григорія Савовича Сковороди сповнена найрізноманітніших символів, що зображені як за допомогою слова (Бог, Біблія, янгол, біс, град Божий, слово, коло, квадрат, просфора), так і у графічній формі з подальшим поясненням (трикутник, Око Боже, фонтан як символ Бога і нерівної рівності). І саме за допомогою символів та алегорій автор передає власне світосприйняття філософа-митця, метою життя якого є самопізнання та богопошук. На думку Чижевського, «Філософічний стиль Сковороди - це своєрідний поворот філософічного думання від форми мислення в поняттях до /.../ мислення в образах та через образи. Він повертається від термінологічного вжитку слів до символічного їх ужитку. Сковорода приспособлює скарб філософічної термінології до свого стилю думання, поняття стають символами» [11, с. 47]. А Валерій Шевчук зазначає: «Григорій Савич переніс проблеми загальної філософії у сферу етики (морального вчення), а вся його творчість – один великий заповіт чи посланіє не тільки свого часу чи свого народу, а людям часів у усіх земель» [12, с. 209].

Філософські ідеї Г.С. Сковороди, українська народна символіка та Святе письмо мали великий вплив на формування особистості та світосприйняття Т. Г.Шевченка – не менш відомого митця-універсала, віртуозного поета, прозаїка, драматурга й живописця, чудового співака.

Але ті самі біблійні символи, що використовував у своїй творчості Г. Сковорода, у віршах Шевченка набувають іншого значення. Скажімо, символ Ока Божого, що у Сковороди найперше уособлює єдність, у Шевченка набуває більшої конкретики й «олюднення»: «А ти, Всевидящее око!/Чи Ти дивилося звисока,/ Як сотнями в кайданах гнали/ В Сибір невольників святих,/.../І Ти дивилося на них/І не осліпло! Око, око!/ Не дуже бачиш Ти глибоко!» [8, с. 260].

Дещо інакше зображує Шевченко і янголів. Якщо в Біблії та у творах Сковороди це – небесні істоти, або ж уособлення найкращих людських рис, то Шевченкове символічне наповнення образу янголів вражає різноманіттям. На думку поета, янголами можуть бути і діти («Отож і спить собі дитина, мов янгеляточко в раю» [8, с. 324], і жінки, що здатні розрадити у скрутну хвилину (згадаймо листи до В. Репніної, де поет називає її «добрим янголом»). Є у творчості поета і символ янгола-охоронця: «...И по терновому пути/ Да волиг ангел-охранитель» [8, с. 222].

Також в образі янгола Шевченко втілює власні надії, сподівання, творчі злеті: «І стане ясно перед ним/ Надія ангелом святим» [8, с. 198], «...Витаєш ти, мій херувим,/ Золотокрилий серафим.» [8, с. 152]. Досить часто зустрічаються біблійні сюжети та християнські символи й у живописній спадщині Великого Кобзаря, зокрема образ янгола («Визволення апостола Петра з темниці»), символ розп'яття (на ескізі, створеному в 1850 р.) та зображення монастирів (Видубицького, Воздвиженського у Полтаві, Почаївської лаври). Сповнена творчість Шевченка і української символіки, зокрема рослинної (тополя, калина, верба, билина, лілія, мак, барвінок, сон-трава, ряст, явір, ясен): «Посадила стара мати/ Три ясени в полі./ А невістка посадила/ Високу тополю/Три явори посадила/Сестра при долині/А дівчина заручена – /Червону калину» [9, с. 332].

Використання цієї символіки сприяло надзвичайної виразності поетичної мови, емоційно-смислової місткості образу та потужного ідейно-естетичного впливу на реципієнта.

Часто зустрічається у поезіях Шевченка символ козацької могили з досить широким спектром значень. Як зазначає О. Дrajньювський, «Могили-гори у Шевченковій поезії, це символи колишньої слави і волі, вони — містерія України! Вони всі круглі, а круг у скитській символіці означав вічність — це неначе земляні печаті відвічних власників — автохтонів України» [2, с. 2]. Розрита ж могила, як зауважив В. Пахаренко, це «символ наруги загарбників над українською душею, символ її безповоротного нищення: «могили мої милі / Москаль розриває.../ Нехай рие, розкопує,/ Не своє шукає...» [5, с. 47]. Смилова інтерпретація даного символу то звужується до фону, на якому відбуваються основні події, то розширюється до рівня послання, що звернене не лише до сучасників, а й до прийдешніх поколінь.

Фольклорні, рослинні та біблійні символи можна зустріти й у творчості українського художника, поета і мистецтвознавця Юхима Михайліва. Митець був одним із членів «Малого братства», заснованого Л. Курбасом та Г. Нарбутом у Києві (1919 р.). Метою діяльності «Дев'ятки» була «самовіддана служба мистецтву загалом, а меті відродження української культури – зокрема» [7].

Під впливом Д. Яворницького художник зацікавився фольклорною символікою. Вивчаючи проблеми становлення і розвитку українського народного мистецтва, Михайлів збирав в околиць селах взірці народного орнаменту, уважно вивчав творчість Шевченка (результатами досліджень стали монографії «Гончарна кераміка на Україні», «Ткачування на Україні», «Т. Шевченко» та книги про Шевченка-художника). Характеризуючи творчість Михайліва, Марко Роберт Стех зазначає, що митець «...нерідко komponував цілі цикли картин на основі музичних структур. Приміром, створений 16-го року триптих «Соната України», в якому мрійливо-медитативна картина «Старий цвинтар» становить музичне адажіо, композиція «Зруйнований спокій» бринить дещо моторошними звуками алегро, а візія «Блукаючий дух» завершує сонату містерійним музичним скерцо. В ідеалістичному прагненні до синтезу мистецтв, а зокрема до малярства, музики і поезії, творчість Михайліва споріднена з мистецтвом провідних символістів, а особливо – литовця Мікалоюса Константінаса Чюрльоніса. Проте, на відміну від Чюрльоніса, який послідовно шукав універсальної мови символів, не прив'язаних до конкретної національної традиції, Юхим Михайлів органічно вкорінений у чорнозем українського мистецтва. Чи не всі його картини глибоко поєднані не лише з очевидними символами рідної національної традиції, а й зі структурами українських орнаментів...» [7].

У творчості Володимира Михайлова християнські символи (хрест, змії, коло) органічно переплітаються з народнопоетичними (маки – символ смерті і спокою, кургани, сузір'я Великого Вozу).

Тут же можемо зустріти і розриту могилу (картина «Зруйнований спокій»), і дерево над кручею Дніпра («Загублена воля»), що ясно говорить про спорідненість творчості Михайліва і Шевченка.

Козацька могила і гетьманська булава (символ влади) на тлі безмежжя степів становлять єдину композицію картини «Загублена слава». Як зазначає М. Кочубей, «Трагічний пафос або сумна поезія твору створюють епічну картину світу, немов побаченого художником на відстані віків. У картині видно протиставлення мальовничої квітучої природи і загубленого припорошеного символу минувшини, розквіт і занепад, який трактується як безперервність. Композиційна спрощеність картини тільки гранично загострює сприйняття задуму» [3, с. 202].

Образ чайки, що в українських народних піснях є уособленням нещасливої жіночої долі, Михайлів використав у картині «Чайка». За словами самого художника, чайка є уособленням України, що лине у часі, перебіг якого символізує ріка, яка віддзеркалює безмежну блакить небес.

Поетична творчість В. Михайліва також сповнена символізму і тісно пов'язана з колористикою його картин: «Мою палітру опоїв / Блакитний колір України, / Що від Дніпровських берегів / До рук шовкових — плине, плине» [13].

У музиці барв, якою сповнені картини і вірші Михайліва, часто зустрічаються його улюблені кольори — жовтий та блакитний. Блакитний колір для митця — символ духовного злету, уособлення пронизаної сонцем небесної далечини, що являє собою безмежжя Всесвіту, відкритого для творчої особистості. Саме тому блакитних і золотавих відтінків найбільше у палітрі живописця.

Висновки. Як бачимо, творчість українських митців сповнена найрізноманітніших символів, за допомогою яких автори передають власне світосприйняття. Але одні й ті самі символи у різних митців набувають, почасти, різного, а то й зовсім протилежного значення. Використання фольклорної символіки сприяло надзвичайної виразності поетичної мови, емоційно-смісловій місткості образу та потужного ідейно-естетичного впливу на реципієнта. Також можна відзначити ідеалістичне прагнення митців-універсалів до синтезу мистецтв і певну наступність та спорідненість їхнього творчого доробку.

Література

1. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів: У 2-х т. — К., 1973. — Т. 2.
2. Дражньовський О. Тарас Шевченко про козацькі могили / Олександр Дражньовський // Свобода (Нью Йорк). — 1989. — Ч. 47.
3. Кочубей М. Живописні сонати України художника Юхима Михайліва / М. Кочубей // МіСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія : зб. наук. пр. з мистецтвознав. і культурології / Ін-т проблем сучас. мистец. Нац. акад. мистец. України. — К. : ФЕНІКС, 2012. — Вип. 8.
4. Лист Г.Сковороди до М. Ковалинського. Лютий – травень 1764 р. // Сковорода. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги, Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. — Київ. Наук. Думка, 1983.
5. Пахаренко В. Незбагнений апостол: світобачення Шевченка. — Черкаси, 1999.
6. Рубан В. «Мою палітру опоїв блакитний колір України» Поетика і синтетика творчості Юхима Михайліва / В. Рубан // Юхим Михайлів : матеріали міжнародної конференції / Національна Комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. — К., 1997.
7. Стех М.-Р. Очіма культури [Електронний ресурс] / М.-Р. Стех // Символістичне малярство Юхима Михайліва. — Режим доступу: <http://www.ex.ua/71869250>
8. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 2.
9. Тарас Шевченко. Кобзар. — К.: Дніпро, 1987.
10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. — К., 1992.
11. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. — Харків, 2004.
12. Шевчук В. Григорій Сковорода - людина, мислитель, митець // Шевчук В. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. К.: Рад. Письменник, 1990.
13. http://www.glas.org.ua/projects/teleportret/uhim_mihajloff.html
14. http://varsavva.narod.ru/zmij_ukr.html
15. http://varsavva.narod.ru/pesni_ukr_all.html

УДК 398.2 : 395

ЕТНОЕТИКЕТНІ КОНСТРУКЦІЇ В СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

Марина Демедюк,

кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту народознавства НАН України

Окреслено роль етноетикетних конструкцій у структурі казкового нарративу. З'ясовано, що традиційні вітання, звертання, побажання а прокльони увиразнюють казкові сюжети, надають текстам етнорегіонального колориту.

Ключові слова: народна казка, етноетикет, етнокультурна специфіка, сюжетна схема.

The role of ethnic-and-etiquette structures in the structure of folktale narrative was outlined. It was found that the traditional greeting, addressing, wishes and curses distinguish folktales and provide texts their ethnic-and-regional color.

Keywords: folktale, ethnoetiquette, ethno-cultural specificity, narrative scheme.

Своєрідний феномен духовної культури українців становить етноетикет, в якому закодовані стійкі етнопедагогічні та етнофілософські орієнтири. За визначенням лінгвістичної енциклопедії, мовний етикет є системою «стійких формул спілкування, рекомендованих суспільством для

встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, дотримання спілкування у виразній тональності відповідно до їхніх соціальних ролей і рольових позицій відносно один одного в офіційних і неофіційних обставинах» [10, с. 340]. Етикетні конструкції формуються історично у різних верствах народу й передаються від покоління до покоління, втілюючи еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності й честі, української шляхетності й аристократизму духу [16, с. 20]. Український мовний етикет у сукупності усіх ситуацій, на переконання С. Сабліної, – це «явище прогресивне й суто національне» [14], оскільки відображає характер українців, їх ментальність, склад розуму, самобутній спосіб мислення й світосприймання.

Важливим засобом вияву комунікативної функції мови є звертання [масло, с. 10], у варіантних формах яких відображені культурні цінності народу та його ментальні риси. В українській народній казці звертання відзначаються спорідненістю із формами, вжитими у ліричній поезії: «*Ти ж мій голубе сизий, як я за тобою скучила*» [12, с. 106]; «*Таточку-голубчику, віддайте мене за його*» [3, с. 186]; «*А де ж ти, серденько, кладеш те кільце*» [18, с. 57]; «*Лебедю мій, соколику мій, не буду більше свариться*» [18, с. 567]; «*Чого ти, дівчино-рибонько, плачеш*» [19, с. 12]. Зменшено-пестливі форми використовуються і при звертанні до персонажів-злотворців: «*Зміечко-любочко, не їж мене*» [1, арк. 43]. Зменшено-пестлива лексика, вжита у цих порівняннях, також підкреслює їх національну своєрідність, надаючи епічному сюжетові ліричної тональності.

Розглядаючи казку як глибоку і мудру книгу життя, звернемо увагу на національні особливості діалогу. Відомо, що індивідуальна майстерність казкаря «з найбільшою силою проявляється у побудові та характері діалогу» [6, с. 22]. Але й тут визначальна роль відведена фольклорній традиції, у рамках якої функціонує твір. Звідси й поважне звертання героя казки до вірного коня, ймовірно, привнесене у казку із героїчного епосу: «*Коню мій милий, коню мій любий, кидай по пивтора пуда с під копита землі*» [12, с. 87]; «*Коню мій милий, коню мій любий, чи украдемо у Змія Єлену*» [3, с. 163]. Аналогічною є і форма звертання коня до господаря: «*Пане мій любий, пане мій милий, як я тебе довго ждав*» [18, с. 324]; «*Пане мій любий, нащо ти мене потребуєш?*» [13, с. 171]. Наголосимо на функціях композиційної ритмічності, що спостерігається не у всіх казках і не обов'язково у всіх її частинах. але там, де вона наявна, ритмічність підвищує художність казки, надає їй додаткового емоційного забарвлення [9, с. 163].

Етнорепрезентативною є своєрідність розмови тварин, що містить виразні елементи мовленнєвого етикету [4, с. 153]: «– *Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаємо з тобою! – Коли ти, кумонько, хочеш, то я й так чую*» [12, с. 112]. Розмова чоловіка з дружиною у казці також часто відбувається за всіма канонами ліричної поезії: «*Чого се ти, мила, почорніла? – Од сонця, милий, почорніла, а од вітру змарніла*» [15, с. 48].

На особливу увагу заслуговує побутовий гумор в українських народних казках. Елементи сміхової культури українців, влітаючи у казковий текст, позбавляють останній надмірної епічності та піднесеності. Якраз завдяки використанню побутової лексики для передачі традиційних мотивів українська народна казка (зокрема сюжети багатирського змісту) стилістично вирізняється на фоні інших слов'янських. Гумористичні елементи знаходимо і в зображенні героя багатиря, і в описі злотворця, в окремих деталях оповіді: «*Булава его по долони, як муха, укусила*» [3, с. 270]; «*Підійшов до дерева, цюкнув сокирою*» [12, с. 79]; «*Аж пирхає, аж захлинається проклятий*» [5, с. 29]; «*Та нащо ти двигаєш на собі того лиха*» [7, с. 396].

Традиційні привітання та побажання, вжиті казкарями для увиразнення оповіді, містять чимало цікавого для характеристики народної психології. Семантичний центр вказаних етикетних словесних конструкцій складають слова з коренем добр-, здоров-, благ-, ласк- [11, с. 10]: «*Ой, будьти ласкаві, прийдіть до моєї жінки*» [7, с. 67]; «*Сказав: Дзінь добрий*» [7, с. 86]; «*Дай, Боже, дінь добрий*» [7, с. 209]; «*Дай, Боже, здоровля, дідуню*» [7, с. 306]; «*Дзінь добрий! – Добре здоровля!*» [2, с. 5]; «*Здоров, брати. – Дай, Боже, здоровля*» [2, с. 75].

Виразну національну специфіку мають традиційні народні прокльони, які органічно вписуються у казковий текст. Прокляття, за висловом М. Сумцова, так само «властиві народам, як і молитви, і можна засумніватися, чи існував би де-небудь народ без молитви і прокляття» [17, с. 10]. У етносів, які знаходяться на вищих щаблях розвитку, прокляття отримало широке застосування в різноманітних сферах життя: особистій, сімейній, суспільній. Ці мовленнєві звороти майже не зазнали впливу християнства, а навпаки – зберегли давні міфічні уявлення. Прикметно, що прокляття біблійного походження «не проникли в українську усну словесність і не вплинули на неї» [17, с. 10]. У народних казках вказані мовленнєві конструкції виражають своєрідність побутової лексики із гумористичними елементами, що властиво лише українським варіантам: «*Бодай тебе злидні побили*» [7, с. 288]; «*А бодай его лиха година знала*» [18, с. 679]; «*Бодай ви були пропали, прокляти*» [18, с. 395]; «*А щоб я вчорашнього дня не діждала, коли я виїла!*» [3, с. 46]. Вживання у складі цих зворотів слів із міфологічною конотацією (злидні – міфічні істоти, що уособлюють недолю і бід; лиха – персоніфіковане втілення невдачі) свідчить про їхнє архаїчне походження.

Висновки. Таким чином, розглядаючи той чи інший фольклорний твір, не варто забувати, що уснопоетичний текст – це система, що підпорядковується законам фольклорної естетики, тому кожен її елемент незалежно від рівня застосування та місця у певній класифікації призначений для створення високомистецького зразка фольклорної культури, який є носієм та виразником розуміння народу, його естетичних смаків та уподобань, всього, що він любить і поважає в людині, що вважає гідним насмішки й осуду, його норм моралі [8, с. 320]. Аналіз стилістичної форми українських народних казок доводить існування національної специфіки казкового наративу і на лексико-синтаксичному рівні. Національні варіанти етикетних конструкцій надають традиційним сюжетам нового звучання, сприяючи їхньому входженню у комунікативний простір етносу.

Література

1. Архів Інституту народознавства НАН України, Ф. 1, оп. 2, од. зб. 512. – 96 арк.
2. Галицькі народні казки [в Берліні пов. Бродського із уст народа списав О. Роздольський. Впоряд. і порівняння додав І. Франко] // Етнографічний збірник : у 40 т. – Львів, 1895. – Т. 1. – VIII + 188 с. ; іл.
3. Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях / Б. Д. Гринченко. – Чернигов, 1897. – Вып. 1–2. – 390 с.
4. Демедюк М. Національні прикмети українських народних казок у зібранні Івана Рудченка / Марина Демедюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. пр. / редкол. : Семенюк Г. Ф., Снитко О. С., Івановська О. П. та ін.]. – К., 2009. – Вып. 31. – С. 150–156.
5. Записки о Южной Руси / издалъ П. Кулишъ. – СПб. : Въ типографіи А. Якобсона, 1857. – Т. 2. – XIII, [1], 354, [1] с.
6. Иванова Т. О своеобразии поэтики волшебных сказок А. Н. Корольковой / Татьяна Иванова // Вопросы поэтики литературы и фольклора. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1977. – С. 15–23.
7. Казки та оповідання з Поділля : в записках 1850–1860 рр. / [упорядк. М. Левченко]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1928. – Вып. 1–2. – 598 с.
8. Крук У. Структурна типологія комічного в українських народних родинно-побутових жартівливих піснях / Уляна Крук // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2006. – Вып. 37. – С. 317–325.
9. Лазутин С. Г. Поэтика русского фольклора : учеб. пособ. для филол. фак. ун-тов / С. Г. Лазутин. – М. : Высшая школа, 1981. – 208 с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
11. Масло О. В. Національно-культурний компонент у лексиці українських народних казок : автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика» / О. В. Масло. – Х., 2008. – 24 с.
12. Народныя южнорусскія сказки. / издал И. Рудченко. – К. : Въ типографіи Е. Федорова, 1870. – Вып. II. – 209 с.
13. Оповідання Р. Ф. Чмихала / зібрав Володимир Лесевич // Етнографічний збірник. – Львів, 1904. – Т. 14. – IV + 341 с.
14. Сабліна С. В. Сучасні мовознавчі проблеми дослідження українського мовного етикету [Електронний ресурс] / С. В. Сабліна // Вісник Запорізького державного університету. Серія: Філологічні науки. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – № 3. – Режим доступу до статті : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/468.ukr.html>
15. Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И. И. Манжура // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Х., 1890. – Т. 2, вып. 2. – 164 с.
16. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20–22.
17. Сумцов Н. Ф. Пожелания и проклятия (преимущественно малорусскія) / Н. Ф. Сумцов. – Х. Типография губернского правления, 1896. – 27 с.
18. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел : материалы и исслед., собранные д. чл. П. П. Чубинским. – СПб., 1878. – Т. 2. : Малорусскія сказки. – 688 с.
19. Чарівне кресало : укр. нар. казки з Волині і Полісся / [запис, упорядкув., вступ. ст. та прим. О. Ф. Ощуркевича]. – Львів : Каменяр, 1995. – 157с. ; іл.

УДК 7.071.2-056.262:398.8(477)

МАНДРІВНІ СЛІПІ СПІВАКИ У КУЛЬТУРІ ТА ПОВУТІ УКРАЇНИ

Оксана Денисюк,

викладач кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

На основі аналізу праць дослідників кобзарського мистецтва XIX – XXI ст. з'ясовано роль мандрівних співців у культурі українського народу. Досліджено образ кобзаря відповідно традицій, світогляду та міфології українців. Виокремлено основні ознаки образу: сакральність, бідність, мобільність, сліпота, зв'язок з культом померлих, сила молитви.

Ключові слова: кобзар, лірник, сліпі співаки, культура України.

Based on the analysis of research papers about kobzars art of XIX - XXI century the role of itinerant singers in the culture of Ukrainian people was found out. The image of kobzar according to traditions, philosophy and Ukrainian mythology was studied. The basic features of image were determined: sacred, poverty, mobility, blindness, connection with the cult of the dead, the power of prayer.

Keywords: Kobzar, lyrist, blind singers, Ukrainian culture.

Здавна музиці і співу належить особливе місце у передачі народних традицій. Як підкреслював Е. Алексєєв, «спів є одним з провідних стрижнів всієї духовної культури. Без нього не обходиться ні релігія, ні мораль, ні початок філософії та історії» [11, с. 310]. Співець знаходився на найвищому щаблі народно-національного самопізнання, представником якого в свій час було козацтво, він був на висоті козацького життя з його славою, недовговічною волею і зрадливою долею. Він відчував у собі здатність відкликатися на всі радості і печалі козацького життя живим творчим словом, в якому чути всі відтінки людських почуттів. Це слово, яке торкалося душі і серця кожного козака, кожної людини, на думку П. Житецького міг сказати тільки такий співець, який засвоїв певний метод думок і почуттів, який вироблявся під впливом культурної звички до самоспостереження, до аналізу пережитого і обдуманого

[5, с. 56 – 57]. Тобто, творці і виконавці дум були носіями так званого «абсолютного минулого», яке на думку М. Бахтіна віддалене від реального часу певною якісно-часовою – «епічною дистанцією» [11, с. 171], іншими словами, вони були носіями і охоронцями основи життя – своєрідного генетичного коду – історичної пам'яті цілого народу.

Окрім того вони були гласом народу, а отже, за трактовкою О. Потебні, гласом Бога [10, с. 396]. Слухачі дум та пісень часто називали кобзарів і лірників Божими людьми, які хоч і не бачать, та «душею з Богом перебувають і більше видять та знають, чим ми грішні» [6, с. 277] або сприймалися простими людьми як природне продовження одвічної розмови з Богом уже не в храмі, а, так би мовити, на побутовому рівні [12, с. 39]. Немаду роль у цьому відіграв репертуар співця, найбільше думи і псалми, які є відображенням ментальності та високих моральних норм українців.

Здавня вважалося, що людина отримувала дар співу від Бога. Народитися музикантом, співцем в езотеричній традиції вважалося великою кармічною заслугою, оскільки цим людям була дарована безпосередня можливість творити найвищу красу життя [4, с. 75]. За легендами українські співці отримували свій дар від Божих сил, які занурювали їхню уяву в «Устин-річку», або «Вустинську річку» [13, с. 39].

Розглянемо більш детально образ каліки перехожого, бандуриста, кобзаря, лірника, торбаніста. Першою ознакою образу сліпого співця, на думку К. Михайлової, є його **сакральність**. У багатьох міфічних традиціях світу жебрак уособлювався з божеством, яке мандрує по світу, випробовуючи людей, а також сприймався як персоніфікований образ незвичайного бачення, обоженної пам'яті колективу [8, с. 327.]. Вважалося, що співець, як сліпий, так і зрячий, знає всесвіт у просторі й часі, уміє називати своїм словом, створює світ у його поетичному, текстовому втіленні, паралельно нетекстовому світові, створеному деміургом [13, с. 38]. Друга ознака – **бідність**. Як категорія у фольклорі бідність протиставлялася багатству. Бідний отримував моральну характеристику і ставав синонімом святого і праведного [9, с. 140]. У християнській традиції завжди пропагувалася аскеза, прикладом чого є життя святих та людей. Наступна, третя, ознака – **мобільність**. Все життя сліпих співаків проходило в дорозі. До неї в них було особливе ставлення, а найбажанішою смертю була смерть у дорозі. Постійне перебування у дорозі підкреслювало приналежність кобзарів до «іншого» світу. Адже дорога була своєрідним «проваляям» між початком і завершенням шляху, вона пролягала у світі хаосу, за межами освоєного простору, світу людей [15]. За своє життя сліпці проходили значні відстані, а окремі райони вивчали настільки, що могли ходити там без поводитирів. Так, лірник Андрій Зоря, який проживав у м. Янові у батьківській хаті одного разу пішов з іншими лірниками на ярмарок у Калинівка, яка розташована на значній відстані. Під вечір всі порозходились, а Андрія забули і він змушений був сам добиратися додому. Його батько згадував: «Через села з Калинівки йде дорога до Пикова, а є поворот на Янів. Поворот він проминув, вертатися йому не хотілося, і він пішов у Пиків, а з відти приїхав додому» [1, с. 670]. Інший лірник Мусій Шуга, за свідченням В. Боржковського ходив без поводитиря, брав його тільки у далеку дорогу, а у Вінницю (16 верст) і по Вінниці ходив сам [1, с. 674]. Четвертою ознакою є **сліпота**. К. Михайлова у своєму дослідженні «О семантике странствующего певца-нищего в славянской культуре» наводить думку В. Залмена про те, що у середньовіччі в деяких країнах, і не тільки європейських, одним з основних джерел заробітку для сліпих було мандрування зі співом. Сама ж сліпота сприймалася як заклик до занять співами [9, с. 143].

Тому в XIX ст., коли народжувалася сліпа дитина або з вадами зору батьки віддавали її в науку до кобзаря, лірника або бандуриста. Показовими, на нашу думку, є розповіді самих кобзарів і лірників, як дійшли до нас. В «Українських записах Порфира Мартиновича» у повідомленні про кобзаря Івана Кравченка є цікавий епізод. Пан Крюковський, взяв свого кріпосного Івана Кравченка у трьохлітньому віці до двору, щоб той був при паничу. Після всіх знущань хлопець важко захворів і втратив зір, як сказали лікарі – цукор, яким полюбляв жбурляти у кріпака панич, виїв йому очі. Коли від хлопця не стало зовсім ніякої користі, як непотрібну річ його відправили додому. Врешті-решт батьки віддали хлопця в науку до лірника, що він зміг заробити собі копійчину на прожиття [3, с. 483]. Так само чинили і ті чоловіки, як стали сліпими через якесь каліцтво. Наприклад, лірник Мусій Шуга, який осліп будучи парубком. Щоб прогледувати себе і дружину пішов в науку до Бискібського лірника Олекси [1, с. 674].

Цікавим, на нашу думку, є дослідження директора інституту сліпих у Пуркерсдорфі (біля Відня) проф. К. Бюрклена «Психологія сліпих». У ньому автор ґрунтовно досліджує не лише психічний стан сліпця, а й ті здібності, які отримує така людина [2]. «Втрата зору з самого початку підвищує значення всіх інших чуттів. На перше місце виходить у сліпого слух» [2, с. 20]. У своєму дослідженні вчений доводить, що перебуваючи тривалий час у світі звуків (у більшості випадків все життя), сліпі надзвичайно добре оволодівають здатністю відчувати зв'язок між звуком голосу і характеру. За допомогою мови і слуху вони відчують внутрішній зв'язок між людьми. Втрата зору з самого початку підвищує значення всіх інших чуттів і тому вони уміють читати у людських серцях. Після низки різноманітних експериментів, автор дійшов висновку, що сліпий краще читає у наших серцях, аніж зрячий читають по обличчям [2]. Надзвичайну чутливість, інтуїцію і надприродні здібності сліпих співців відзначають чимало дослідників і самих кобзарів. За свідченням кобзаря А. Парфиненка люди аж до початку XX ст. віддавали перевагу незрячим віщунам та ворожкам, ми можемо говорити і про середину XX ст., якщо пригадати популярність сліпої Ванги. За розповсюдженими у народі уявленнями сліпота символізувала смерть, а отже сліпці жили не тільки у цьому світі, а й у світі мертвих. Тому вони отримували здатність бачити майбутнє, їх життєвий досвід сприяв набуттю навичок знахарства. Відомі факти, коли кобзарі самі осліпляли свою дитину (сина), щоб він продовжував сімейну традицію. К. Михайлова описує випадок, коли в Болгарії, на початку XX ст., мати-жебрачка іноді навмисне осліпляла одного із своїх синів для продажу сліпим жебракам, щоб згодом він годував сім'ю [9, с. 143].

П'ятою ознакою є **зв'язок з культом померлих**. Це відображено в особливо шанобливому ставленні до кобзарів і лірників, а також у тому, що у більшості слов'янських народів цих мандрівних співців називали дідами, дз'ядами. Дід – у язичницькій традиції означав предка роду, померлого предка, родича. Так само називали і календарні поминки, присвячені померлим предкам [14, с. 226]. Ніби підкреслюючи зв'язок дідів і кобзарів у народі говорили: «Діди під землею лежать (тобто нічого не бачать, темно), а кожне слово чують» [14, с. 226]. Інколи дідом називали знахаря або чаклуна; дідусем називали домовика; лісним або водяним дідом називали лісовика або водяника [14, с. 227]. Зв'язок дідів з потойбіччям підкреслюється В. Івановим і В. Топоровим, оскільки обряди, що відбувалися на часто померлих пов'язувалися з іменем Волоса-Велеса [7, с. 180], бога потойбічного світу давніх слов'ян, і, нагадаймо, одночасно покровителя співців і музикантів [7, с. 128 – 129]. У більшості слов'янських народів сліпі музиканти вважали календарні поминки своїм святом. Їх, як знавців обряду та музикантів, досить часто запрошували брати участь у похоронах, виконувати певні функції під час оплакування померлого та по дорозі на кладовище. У західних слов'ян сліпий старець часто заміщав священника, а інколи навіть очолював похоронну процесію [9, с. 145 – 146]. І остання, шоста, ознака образу кобзарів і лірників – **сила молитви**. У православному розумінні молитва – це природній стан людини, потреба молитви закладена у свідомість людини. Віра у силу Слова старця базується на вірі у силу молитви до християнських святих. Вважається, що якщо святий допомагав страдникам за життя, то немає жодного сумніву, що він продовжуватиме це робити і після смерті. Сліпці старці, як «Божі люди», з'єднувальна ланка між двома світами, уособлення померлих предків, втілення мудрості, можуть просити Бога про будь що і отримати від нього позитивну відповідь. Тому і зверталися до них з проханням помолитися про здоров'я або пом'янути померлого і просити для нього Царства Божого. Співець-мандрівник мав певний стан душі, він багато думав, вступав у співзвуччя з Абсолютом, багато чого чув за своє життя, багато чого пережив, освячений ритуалом спілкування з вищими силами, старець намагався поділитися мудрістю з народом, трансформуючи отримані знання і перекладаючи їх на мову, яку розумів народ.

Отже, основна функція сліпого співця мала вертикальну спрямованість, він виступав як медіатор між небесним і земним світами, між Богом і людьми, між предками та нащадками, між старшим і молодшим поколінням.

Висновки. Все вище сказане зумовлювали і репертуар, який складався з релігійних пісень – кантів і псалмів, з пісень про життя і діяльність святих, на морально-етичні теми і звичайно з дум.

Література

1. Боржковській В. Лирники / В. Боожковській // *Кіевская старина*. – 1889. – Т. XXVI. – С. 653 – 708.
2. Бюрклен К. Психология слепых / Под ред. и с предисл. В.А.Гандера. – Государственное учебно-педагогическое издательство. – М., 1934. – 264 с.
3. Горленко В. Бандуристь Іванъ Крюковскій / Текст девяти думъ, съ біографической замѣткой / В. Горленко // *Кіевская старина*. – 1882. – Т. I. – декабрь. – С. 481–518.
4. Дашак А. Божественна природа звуку : Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2003. – 108 с.
5. Житецкий П. О языкѣ и поэтическомъ стиле народныхъ малорусскихъ думъ / П. Житецкий // *Кіевская старина*. – 1892. – Т. I. – С. 23 – 60.
6. Косовський Я. Подільські лірники та жебраки / Я. Косовський // *Шляхами Золотої Поділля: Регіональний збірник Тернопільщини: Укр. Архів*. – Т. XXI. – Філадельфія, 1970. – С. 277.
7. *Мифологический словарь* / Гл. ред. Е.М.Мелетинский. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – 736 с.
8. *Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т.* / Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: Сов. Энциклопедия, 1992. – Т. 2. – К-Я. – 719 с.
9. Михайлова К. О семантике странствующего певца-нищего в славянской культуре / К. Михайлова // *Язык культуры: семантика и грамматика*. – М., 2004. – С. 138 – 156.
10. Потемня А. Эстетика и поэтика. Ред. кол.: М. Ф. Овсянников (пред.) и др. Сост., вступ. статья и примеч. И. В. Иванько и А. И. Колодной. – М.: «Искусство», 1976. – 614 с.
11. *Українська художня культура*. – К.: Либідь, 1996. – 407 с.
12. Хай М. Лірницька традиція як феномен української духовності / М. Хай // *Родовід*. – № 6, 1993. – С. 39 – 47.
13. Черемський К. Традиційне співоцтво. Українські співці-музиканти в контексті світової культури : Наукове видання. – Харків : Вид-во «Атос», 2008. – 248 с.
14. Шапарова Н. С. *Краткая энциклопедия славянской мифологии : Около 1000 статей* / Н. С. Шапарова. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астрель», 2001. – 624 с.
15. Щепанская Т. Б. *Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX – XX вв.* / Т. Щепанская – М.: «Индрик», 2003. – 528 с.

УДК [392.3 + 392.91] (477.83/.84 + 477.86)

УКРАЇНСЬКІ ТРАДИЦІЇ ВИБОРУ ВЛАСНОГО ІМЕНІ ДЛЯ ДИТИНИ НА ОПІЛЛІ

Ірина Денис (Жанас),

кандидат історичних наук, асистент кафедри соціології та культурології
Національного лісотехнічного університету України (м. Львів)

У роботі проаналізовано українські традиції вибору власного імені для дитини на території історико-етнографічного району Опілля. Розглянуто основні мотиви, якими керувалися батьки при найменуванні немовляти.
Ключові слова: українські традиції, власне ім'я, основні мотиви найменування немовляти, Опілля.

Ukrainian traditions of the choice of the proper name are in process analysed for a child on the territory of the historical and ethnographic district of Opillya. Basic reasons that was followed by parents at the name of baby are considered.

Keywords: *Ukrainian traditions, proper name, basic reasons of the name of baby, Opillya.*

Як відомо, власне ім'я – це юридично зафіксоване слово, за допомогою якого відбувається індивідуалізація (легалізація) певної людини. В Україні (як на Буковині, так і на Опіллі. – І. Д.) порядок присвоєння імені визначається українським законодавством, проте вибір імені здійснюють батьки дитини залежно від свого бажання та уподобання [2, с. 69 – 70].

Слід зазначити, що визначень терміна «власне ім'я» існує сьогодні досить багато, кожен дослідник вносить у це поняття свою наукову новизну і свій індивідуальний підхід. Наприклад, російська дослідниця С. М. Толстая стверджує, що «имя – в народной традиции персональный знак человека, определяющий его место в мироздании и социуме; мифологический заместитель, двойник или неотъемлемая часть человека; объект и инструмент магии» [5, с. 408]. А ім'янаречення, як дає продовжує дослідниця, – важливий акт, який надає новонародженому статус людини. Ім'я остаточно формує людину: пор. укр. «*Прибери пня, дай ему имя – и з него буде чоловік*»; болг. (прокляття) «*Да му ся не найде имято!*» (*Щоб йому імені не знайшлося*); кашуб. *топо w̨etazac* «умерти» [5, с. 408].

Варто зауважити, що людина без власного імені не мислиться ніколи, незалежно від того, на якій стадії суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку не стояла б певна суспільно-історична етнічна група. Власні імена людей знаходимо у творах найдавнішого народного епосу і найдавніших пам'яток писемності античності. Про звичай надавати імена новонародженим як уже давню традицію людства згадується ще у гомерівській «Одіссеї», де один з персонажів (Алкіної) говорить: «Хто б не родився на світ – родовита людина чи проста, кожного з них породивши, іменням батьки наділяють» [1, с. 148].

Власне ім'я супроводить людину протягом усього життя, становить її своєрідний невід'ємний індивідуальний атрибут. «Ім'я першим зустрічає людину при появі її на світ і останнім залишається з нею, коли вона покидає земне» [3, с. 3].

Важлива особливість імені як невід'ємного життєвого супутника кожної людини усвідомлювалася, очевидно, ще у середовищі найдавніших первісних колективів. У зв'язку з цим уже на тому історичному рівні у власне ім'я починає укладатися своєрідний культовий зміст, з ним асоціюються певні магичні й містичні поняття; поступово ім'я людини у різних народів обростає своєрідними повір'ями, а вибір і надавання його супроводяться відповідними звичаями й обрядами.

Якими були повір'я, звичаї та обряди, пов'язані з власним іменем у наших дохристиянських слов'янських предків, тепер, звичайно, невідомо. Про них можемо лише здогадуватися на основі різних фрагментарних писемних пам'яток уже відносно пізніших історичних часів.

Дослідники власних імен людей одночасно відзначають, що донедавна (у деяких народностей і тепер) у власні імена люди завжди вкладали певний надприродний зміст, спрямований найперше на побажання новому членові сім'ї лише добра і щастя (щодо захисту його від «нечистої сили», побажання певної позитивної фізичної чи моральної якості та ін.). За В. Ташицьким, «в іменах, які наші предки давали своїм дітям, містилося благословення на все життя, бажання домогтися того, що було закладене в імені» [10, с. 5]. Підтвердження віри давніх людей у певну надприродну силу власних імен знаходимо ще у грецького філософа Платона і його послідовників [3, с. 18]. Цікаві з цього приводу свідчення знаходимо також у російського історика XVIII ст. В. Татищева. «Некоторые обманчики, – чи не з обуренням відзначає історик, – вдумали внашатає неразумным, якобы в имени некоторое таинство заключається, и суще такое, что из одного некоторые будущие приключения хотят познать и пренное имя, якобы не есть уже существующее имя, которому верить немало охотников находится. К тому многие другие обстоятельства вымыслили как точнее скажу: 1) имя то токмо существующее, которое при рождении, 2) попом, 3) по святцам во имя святого даное и пр., которые все никакого основания в законе не имеют, следовательно, ни нужды, ни противны называться не могут» [4, с. 384]. Писемні пам'ятки і пізніші етнографічні спостереження підтверджують, що вказане свідчення В. Татищева стосується і повір'їв, пов'язаних з власними іменами в Україні. Як свідчить Б. Ястребов, віра у вплив власного імені, даного новонародженому, на його подальшу долю, а у зв'язку із цим і віра в силу усяких, пов'язаних з іменем забобонів, хоча дещо похитнулася, проте мала ще міцні корені в Україні (зокрема на Херсонщині) навіть у кінці XIX ст., набравши тут різних форм [9, с. 7]. Оцінюючи це явище, автор вказує, що воно нагадує поширену серед давніх варварських народів віру у віщу силу слова і засновані на цій вірі всякі замовляння та ворожбу [9, с. 7]. Варто зауважити, що етнографічні матеріали, зібрані експедиційним методом на території історико-етнографічного району Опілля, і сьогодні підтверджують той факт, що власне ім'я все-таки впливає на долю людини [6]. Закономірно, що вірування наших пращурів у надприродну властивість власного імені знайшли собі у різних місцевостях різноманітні форми реалізації, які, еволюціонувавши (і, очевидно, взаємодіявши), історично сформувалися у стійкі звичаї та обряди і вже як усталена традиція механічно передавалися від покоління до покоління аж до наших часів. У важливій події найменування немовляти первинне значення для батьків і родини мали насамперед такі моменти, як час і місце його присвоєння, навіть особа, що його вибирала, а з цим відповідно й пов'язані різноманітні звичаї та обряди, яких дотримувалися наші предки-ополяни при ім'янареченні. Правила вибору імені різні у різних етнічних, конфесійних і локальних традиціях. Загальновідомо, що відношення між конкретною особою та її власним ім'ям не дане від природи, а є довільним, а навіть великою мірою випадковим. Справді, у самого індивідуума ім'я не закладене від природи чи властивості, що їх виражає це ім'я. Звичайно, якщо комусь дають ім'я *Павло*, то це ще

зовсім не означає, що він завжди буде малим, так само і те, що особа з іменем *Надія* завжди буде нести зі собою певну надію. Відношення найменувача (той, хто дає ім'я) до найменованого, а отже, й до самого імені не є абсолютно довільним. Наші предки з давніх-давен дотримувалися відповідних звичаїв і традицій при номінації особи. Найменувач не є абсолютно вільним при виборі імені для новонародженого. Свобода дій найменувача великою мірою обмежена при акті найменування. У сучасних умовах людина, наприклад, не може обрати іменем для своєї дитини будь-який знак, тобто будь-який звуковий комплекс. У її розпорядженні для цього є усього близько ста чи декількох сот спеціальних слів (власних особових імен), усталених традицією. Лише з цього кодексу можна вибрати для новонародженого ім'я, та й то, виявляється, не усяке, бо для хлопчиків є одні імена, а для дівчаток – інші. Варто зазначити, що навіть у цих рамках найменувач не є абсолютно вільним у виборі імені, а сам процес вибирання не є зовсім стихійним. Здебільшого у найменувача є цілком конкретний привід чи підстава для вибору саме цього імені, а не якогось іншого. Інакше кажучи, найменувач у своїх діях залежний від чинних мотивів найменування, підпорядкованих загальним принципам номінації. Отже, хоча зв'язок між особою та її іменем довільний, але він значною мірою вмотивований, принаймні, у свідомості найменувача, тобто батьків.

Відомо, що мотиви найменування бувають різні. Найчастіше вони пов'язані з естетичними, релігійними та політичними уподобаннями чи переконаннями середовища, у якому живе найменувач. У цих мотивах, як справедливо зауважив П. П. Чучка, захований спосіб мислення народу, його психологія, різні вірування, погляди на світ, на життя і на смерть [8, с. 39].

Варто зауважити, що мотивів, якими керувалися і керуються батьки при вільному виборі імені для своєї дитини у звичайних умовах, є декілька. М. А. Худаш стверджує, що етнографічні матеріали дають підставу говорити про три основні традиційні мотиви вибору й надавання дітям власних хрещених імен: а) вибір і надавання імен за церковним календарем чи святцями («принесені» імена); б) вибір і надавання дітям імен на чийсь честь (батьків, друзів, знайомих, авторитетних людей, культурних і громадських діячів та ін.); в) пізніше практикований, новітній мотив – вибір дітям імен за певною існуючою у даній конкретній місцевості модою на імена або традицією (тут і вибір милозвучних імен, і звичайне наслідування, і традиція, пов'язана з культом певного святого тощо) [7, с. 184].

Кожолянюк Г. К. вважає, що основними мотивами, які у наш час визначають обрання імені для новонародженої дитини в Україні, і на Буковині зокрема, є: 1) сімейна традиція, за якою дітей називають іменами дідуса – бабусі, батька – матері або близьких родичів; 2) зв'язок імені дитини з іменами видатних національних героїв, відомих письменників, артистів, кіногероїв, спортсменів (*Богдан, Тарас, Павло, Роксолана, Софія, Назарій*); 3) ніжні і милозвучні імена (*Алла, Аліна, Олена, Світлана*); 4) утворення жіночих імен від чоловічих (*Богдана, Володимира, Руслана, Олександра, Романна*) [2, с. 70].

На думку П. П. Чучки, якщо виходити не лише з нинішніх узвичаєнь, а й із того, від чого саме залежав вибір імені хоча би протягом останнього сторіччя, то до провідних мотивів найменування треба віднести, принаймні, чотири, а саме: а) побожність чи забобонність батьків; б) родинні традиції; в) визначні чи авторитетні особи; г) вплив часу. Ці ж мотиви, як стверджує дослідник, є визначальними у наш час як у чехів, так і в угорців [8, с. 42].

Кожен із сучасних дослідників власних імен (і М. А. Худаш, і Г. К. Кожолянюк, і П. П. Чучка) по-своєму розглядає основні мотиви, якими керуються батьки при найменуванні своїх нащадків, однак загалом у всіх науковців мотиви ім'янаречення повторюються. А це свідчить про те, що як на Опіалі чи на Буковині, так і по всій Україні в цілому українські традиції вибору власного імені для новонародженої дитини здебільшого є одними і тими ж. І сьогодні, незважаючи на час високого розвитку наукового і технічного життя народів світу, у тому числі й українців, за іменем більшість людей ще вбачає надприродну силу. Мешканці історико-етнографічного району Опіалля, як і України в цілому, вірять у те, що між людиною та її іменем існує нерозривний зв'язок, що ім'я має здатність впливати на риси особистості, на її приналежність, здоров'я, щастя і долю загалом. Звичайно, іменний репертуар будь-якої місцевості України, зокрема Опіалля, становить собою своєрідну, неповторну і відносно відкриту систему, яка завжди реагує на різні культурно-історичні фактори: чим багатше життя народу на культурно-історичні події, тим активніше входять до ужитку нові імена і вибувають із нього застарілі. І цей процес настільки природний і динамічний, наскільки природне й динамічне життя на планеті Земля.

Література

1. Гомер. *Одіссея*. – К. : Дніпро, 1968. – 462 с. з іл.; 13 л. іл.
2. Кожолянюк Г.К. *Родинно-хрестинна обрядовість* / Георгій Костянтинович Кожолянюк // Кожолянюк Г.К. *Етнографія Буковини* : у 3 т. – Чернівці : Золоті литаври, 1999–2004. – Т. 2. – 2001. – С. 45–86.
3. Морошкин М. *Славянський іменослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке* / М. Морошкин. – СПб., 1867. – 108 + 213 с.
4. Татищев В.Н. *История Российская: в 7 т.* / Василий Никитич Татищев. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1962–1968. – Т. 1. – 1962.
5. Толстая С.М. *Имя* / С.М. Толстая // *Славянские древности : этнолингвистический словарь* : в 5 т. / под ред. Н.И. Толстого. – М. : «Международные отношения», 1995–2009. – Т. 2 : Д – К (Крошки). – М., 1999. – С. 408–413.
6. Ханас І. *Матеріали етнографічної експедиції / Ханас Ірина* // *Архів Інституту народознавства НАН України*. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 571. – 25 с. (дод. А).
7. Худаш М.А. *З історії української антропонімії* / Михайло Луквич Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
8. Чучка П.П. *Антропонімія Закарпаття (Вступ та імена)* / Павло Павлович Чучка. – Ужгород, 1970. – 103 с.
9. Ястребов В. *Малорусские прозвища Херсонской губернии* / В. Ястребов // *Этнографический очерк*. – Одесса, 1894. – С. 1–2.
10. *Taszycki W. Rozprawy i studia polonistyczne. 1.* / W. Taszycki // *Onomastyka*. – Wrocław–Kraków, 1958. – S. 5–47.

ЕТИОЛОГІЧНА ЛЕГЕНДА В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Марія Качмар

кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту народознавства НАН України

Висвітлено процес входження в українську фольклористичну науку терміна «етіологічна легенда» на основі міжнародної класифікації неказкової прози. Звернено особливу увагу на сучасні концепції та трактування цього жанрового різновиду легенди (дослідження В. Сокола, О. Бриціної, В. Давидюка, Л. Дунаєвської та ін.) в загальноєвропейському контексті.

Ключові слова: етіологічна легенда, класифікація неказкової прози, мотив, термін.

The process of joining the Ukrainian folklore science term «etiological legend», based on the International Classification of unfairy prose, is elucidated. Attention is paid to the modern concept and interpretation of this genre kind of legend (researches of V. Sokil, O. Britsyna, V. Davydyuk, L. Dunajevska etc.) in the European context.

Keywords: etiological legend, classification of unfairy prose, motive, term.

Народна словесна культура – надзвичайно різноманітне, багатогранне ціле, яка зберігаючи рудименти минулих епох, зазнає постійних змін відповідно до сучасних реалій. Не є винятком й етіологічна легенда – народнопрозовий твір про причини та процеси появи різних явищ матеріальної та духовної культури. Незважаючи на архаїчне походження окремих мотивів та доволі активне побутування творів на початку ХХІ століття, українська фольклористична наука не виробила ще єдиного одностайного погляду на цей жанровий різновид легенди. Термін «етіологічна легенда» – словосполучення, в якому кожен із членів різного походження. Так, слово «легенда» походить від лат. «legenda» (те, що має бути прочитаним) [18, с. 401; 8, с. 243; 5, с. 222]. Дослідники жанру вказують на запозичений книжний характер цього терміна, який лише згодом стали використовувати для називання народних творів. Його ж дефініцію вчені тлумачать по-різному. Щодо означення «етіологічний», то у словниках натрапляємо лише на відповідний іменник «етіологія» (від грец. αἰτία – причина та λόγος – вчення, слово) [15, с. 209]. Словник іншомовних слів та Великий тлумачний словник сучасної української мови подають такі тлумачення цього терміна: 1) вчення про причини та умови виникнення хворіб; 2) причина виникнення захворювання, патологічного стану [15, с. 209; 3, с. 357]. Отже, термін «етіологія» спочатку використовувався у медицині, оскільки словникові статті не містять інших значень. Взавши до уваги значення етіології як самої причини виникнення явища (саме це словосполучення має основне смислове навантаження), вважаємо термін «етіологічна легенда» тотожним номінації «легенда про причини виникнення». Саме його з відповідним значенням використовують у фольклористичній науці багатьох країн світу.

Українська етіологічна легенда стала об'єктом зацікавлення збирачів народної словесності ще у другій половині ХІХ століття. Саме тоді з'явилися перші публікації цих творів у виданнях П. Чубинського, М. Драгоманова, на початку ХХ століття – В. Шухевича, В. Гнатюка. Першим в українській фольклористиці, хто використав для позначення цих творів термін та дав своє визначення легендам про походження, був Володимир Гнатюк. Учений у науково-популярному збірнику «Як постав світ: Народні легенди з історії природи й людського побуту» (Львів, 1926) вказував на те, що окрему групу творять легенди з історії природи та людського побуту. «У нас коротко можна назвати їх, – вважає дослідник, – хіба чужим терміном «експлікативні легенди», себто такі, що пояснюють, звідки взялося якесь природне явище, або чому воно саме таке, як його бачимо» [4, IV].

Такі висновки укладача збірника українських легенд вважаємо цілком очевидними та закономірними, оскільки українська народознавча наука до 1939 року в Галичині розвивалася у контексті європейської. Скажімо, уже на початку ХХ століття, окрім відомого казкового покажчика Аарне-Томпсона, вийшли у світ невеликі покажчики, укладені Аарне, фінських етіологічних легенд і фольклорних пояснень голосів і звуків природи (1912) [1, с. 177], каталог естонського прозового фольклору (1918) [1, с. 177], покажчик фінської фольклорної прози 1908–1918 років (1920) [1, с. 177], в яких окрему групу творів становили етіологічні легенди. У радянський період розвитку фольклористики проявилася кілька цікавих тенденцій. По-перше, закріплення і тривале домінування в українській науці поділу легендарного матеріалу за способом зображення дійсності на міфологічні, апокрифічні і героїчні твори та відсутність терміна «етіологічна легенда» науковому вжитку. Легенди, що стосувалися різноманітних явищ природи та суспільного життя, українські фольклористи найчастіше розглядали в межах міфологічних та апокрифічних творів. Цілоком інша тенденція сформувалася у російській та білоруській народознавчих науках (погляди В. Проппа, В. Гусева). Поворотним моментом у вирішенні цієї проблеми стало проведення у 1963 році Міжнародної Будапештської наради, де комісія з неказкової прози рекомендувала поділити легенди і перекази на чотири розділи: етіологічні та есхатологічні; історичні та культурно-історичні; надприродні істоти і сили (міфічні оповідання) та міфи про богів і героїв. Згодом на VII Міжнародному конгресі антропологів та етнографів, який відбувся в Москві у 1964 році, цю класифікацію уточнили, матеріал про природу об'єднали у трьох рубриках: етіологічні, есхатологічні легенди та culturalia [1, с. 182]. Однак, незважаючи на міжнародне визнання цієї класифікації, вона не мала значного впливу на розвиток фольклористичної думки в Україні та Радянському Союзі загалом.

У другій половині ХХ століття в українській фольклористиці продовжує домінувати поділ легенд на міфологічні, апокрифічні та героїчні. Одним із перших, хто вводить в українську науку термін «етіологічна легенда», є О. Дей. Незважаючи на запропоновану класифікацію, яка, на думку В. Сокола, досить хитка, бо ґрунтується на різних принципах та підходах [17, с. 24], вчений виділяє серед інших груп міфологічні та етіологічні легенди, які відобразили давні поганські уявлення про всесвіт і природу, про походження людей і рас, про відвічність і змінність життя на землі, про її різних мешканців і т. ін. [7, с. 15]. Однак і тут спостерігається тенденція до звуження меж вживання терміна «етіологічна легенда», оскільки вчений твори про походження рослин, тварин, птахів та про чудодійні перетворення одних видів живої природи в інші об'єднує у групу під назвою «зоогонічні легенди» [7, с. 15]. Проте важливим залишається сам факт вживання та використання терміна «етіологічна легенда».

Із здобуттям незалежності України відбуваються зміни у фольклористиці. Важлива роль у введенні в наукову термінологію терміна «етіологічна легенда» та наповненні його відповідним змістом належить В. Соколові. Вчений у монографічному дослідженні «Народні легенди та перекази українців Карпат» (Київ, 1995), взявши за основу міжнародну класифікацію неказкової прози, яка була запропонована на Міжнародній Будапештській нараді у 1963 році та VII Міжнародному конгресі антропологів та етнографів у Москві в 1964 році, висловив власну думку щодо вирішення цього питання і запропонував поділ відповідного матеріалу на такі розділи: етіологічні й есхатологічні легенди; біблійно-героїчні та агіографічні легенди; легенди про міфічні істоти, сили, предмети; історичні перекази; топонімічні легенди й перекази [17, с. 25]. Дослідник також першим в українській науці запропонував визначення цього жанрового різновиду легенди, розглядаючи етіологічні легенди як твори, що в персоналізованій, алегоричній чи символічній формі пояснюють причини походження якого-небудь явища природи чи суспільного життя.

Світова наукова спільнота, дотримуючись міжнародної класифікації неказкової прози, активно займається дослідженням етіологічних легенд (праці Б. Кербелите [11], Н. Веліуса [20], О. Белової [2]) та використовує такий поділ матеріалу при укладанні збірок. В українській фольклористичній науці це питання залишається до кінця не вирішеним та не з'ясованим. Скажімо, у Львові у 2007–2008 роках побачили світ два видання енциклопедичного типу: «Українська фольклористика: Словник-довідник» (Львів, 2008) та «Мала енциклопедія українського народознавства» (Львів, 2007). У словникових статтях про легенду різняться не лише дефініції фольклорного жанру, а й самі класифікації: в основі однієї лежить міжнародний поділ [16, с. 305], інша відображає відому концепцію розмежування легенд на міфологічні, апокрифічні та героїчні, навіть не згадуючи про етіологічну [5, с. 222]. Саме таку тенденцію щодо класифікації легендарного матеріалу та визнання етіологічної легенди спостерігаємо у фольклористичній науці. Позицію В. Сокола поділяють О. Бріцина та Г. Довженок, зараховуючи до етіологічних легенди, які пояснюють походження світу (космогонічні), людей (антропологічні), небесних світил (солярні, лунарні та астральні), появу об'єктів ландшафту, рослин, тварин тощо, виникнення народів, окремих соціальних груп, їх звичаїв [19, с. 16]. А. Дунаєвська, вважаючи правомірним поділ легендарного матеріалу за типами міфологічного персонажа, також виділяє етіологічну легенду, однак, на відміну від О. Бріциної та Г. Довженок, у межах космогонічної легенди [9, с. 6]. У фольклористичних працях також вживається цей термін у вузьких значеннях. Скажімо, у В. Давидюка натрапляємо на відоме вже словосполучення «етіологічні міфи», які пояснюють причини виникнення окремих природних чи соціальних явищ [6, с. 9]. У дослідженнях багатьох науковців, які використовують термін «етіологічна легенда», дуже часто присутнє просто незрозуміле його застосування [13, с. 546]. Варто також зазначити, що така невизначеність у вживанні наукової термінології та відсутність єдиної прийнятої класифікації неказкової прози зумовили розгляд окремих тематичних груп етіологічних легенд у межах, наприклад, апокрифічних народних творів [10, с. 13].

Варто відзначити, що певні відмінності існують і в дефінітивному визначенні. Вони стосуються переважно використання у формулюванні дефініції такого компонента, як «причина виникнення чи походження». Хоча переклад з грецької терміна «етіологія» прямо вказує на причину як головний компонент словосполучення, простежується тенденція визначення етіологічної легенди як народного прозового твору про походження різноманітних явищ, їх виникнення без вказівки власне на причину [14, с. 33; 11, с. 7; 12, с. 799; 19, с. 10]. Така ситуація, на нашу думку, пов'язана із своєрідністю окремих тематичних блоків етіологічних легенд (творів про появу землі, перших людей, окремих культурних надбань тощо), які, за В. Давидюком, мають «імпліцитний характер, тобто пояснюють не причини виникнення об'єкта, а саму послідовність його появи» [6, с. 9]. У ширшому застосуванні відповідного терміна основний акцент переноситься із власне причини походження об'єкта на зображення і пояснення процесу його виникнення. Однак твори з космогонічними й антропологічними мотивами на позбавлені рис етіологізму. Ці легенди мають етіологічну природу, проте новіші за походженням [6, с. 9], тому вона не представлена прямо, а лише в окремих рудиментах. Тому вважаємо правомірним дефінітивне визначення етіологічної легенди як народного прозового твору про причини походження окремих явищ природи та суспільного життя із обов'язковою вказівкою на своєрідність окремих тематичних блоків.

Література

1. Азбелев С. Н. Проблемы международной систематизации преданий и легенд / Азбелев С. Н. // Русский фольклор. – Москва, Ленинград : Наука, 1966 – – Т. 10: Специфика фольклорных жанров. – 1966. – С. 176–195.
2. Белова О. «Народная Библия»: восточнославянские этимологические легенды / Ольга Белова. – М. : Индрик, 2004. – 596 с. – (Серия : «Традиционная культура славян»; Публикация текстов).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : близько 250 000 слів та словосполучень / [уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1727 с.
4. Гнатюк В. Як постав світ: народні легенди з історії природи й людського побуту / Володимир Гнатюк. – Львів, 1926. – VIII, 119 с.

5. Давидюк В. Легенда / Віктор Давидюк // Українська фольклористика : словник-довідник / заг. ред. Михайла Чорнопиского. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – С. 222.
6. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / Віктор Давидюк. – Луцьк : Вежа, 1997. – 299 с.
7. Дей О. І. Легенди та перекази / Дей О. І. // Легенди та перекази / [упорядкув. та прим. А. Л. Іоаніді; вступ. ст. О. І. Дея]. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 7–36.
8. Дунаєвська Л. Ф. Легенди та перекази / Дунаєвська Л. Ф. // Українська народнопоетична творчість / Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. – К. : Наукова думка, 1983. – С.243–253.
9. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Л. Ф. Дунаєвська. – К., 1998. – 30 с.
10. Зайченко О. С. Українська народна апокрифічна легенда: проблема розвитку і побутування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика»/О. С. Зайченко. – К., 2004. – 19 с.
11. Кербелите Б. Типы народных сказаний: структурно-семантическая классификация литовских этиологических, мифолог. сказаний и преданий / Бронислава Кербелите.– СПб. : Европейский дом, 2001.– 605 с.
12. Конан У. М. Этыялагічныя легенды / Конан У. М. // Беларускі фальклор: энцыклапедыя : в 2 т. – Мінск : Беларуская советская энцыклапедыя, 2006. – Т. 2. – С. 798–799.
13. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / [авт.-уклад. Ковалів Ю.]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 607 с.
14. Пропп В. Я. Жанровый состав русского фольклора / Пропп В. Я. // Пропп В. Я. Поэтика фольклора : [собрание трудов В. Я. Проппа / сост., предисл. и коммент. А. Н. Мартыновой]. – М. : Лабиринт, 1998. – С. 28–69.
15. Словник іншомовних слів / [уклад. Морозов С. М., Шкарарупта Л. М. та ін.]. – К. : Наукова думка, 2000. – 664 с. – (Словники України).
16. Сокіл В. Легенда / Василь Сокіл // Мала енциклопедія українського народознавства / голов. ред. С. Павлюк. – Львів : Ін-т народознавства, 2007. – С. 305.
17. Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат / Василь Сокіл. – К. : Наукова думка, 1995. – 157 с. – (Препринт / НАН України, Ін-т народознавства).
18. Сухобрус Г. Легенди та перекази / Галина Сухобрус // Українська народна поетична творчість. – К., 1958. – Т. 1. – С. 401–423.
19. Бріцина Л. Українські епічні прозові нарративи [Електронний ресурс] / Л.Бріцина, Г. Довженок. – Режим доступу : // <http://ukrainaforever.narod.ru/ukrproza.html>
20. Velius N. Lithuanian etiological tales and legends. Etiological legends [Електронний ресурс] / N. Velius. – Режим доступу : <http://ausis.gf.vu.lt/eka/verbalf/etcont.html>

УДК 398.21

ФОЛЬКЛОРИЗМ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ САТИРІ ІВАНА ФРАНКА (на матеріалі оповідань «Звірячий бюджет», «Опозиція», «Як Русин товкся по тім світі»)

Богдан Кріль,

кандидат філологічних наук, бібліограф Наукової бібліотеки
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Досліджено фольклорні елементи у політичних оповіданнях І. Франка «Звірячий бюджет», «Опозиція» та «Як Русин товкся по тім світі». Проаналізовано структуру та сюжет творів. Виявлено традиційні мотиви, образи, структурні та сюжетні схеми.

Ключові слова: Іван Франко, художня література, політичне оповідання, сатира, фольклор, фольклоризм.

The use of folk elements in the political stories of Ivan Franko «Opposition», «The Beast's Budget», «How Rysyn Wondered on the Hereafter» is studied. Their structure and plot are analyzed. Traditional folk motifs, images, structure and plot schemes are revealed.

Keywords: Ivan Franko, fiction literature, political story, satire, folklore, folklorizm.

Важливим жанром малої прози кінця XIX ст. було так зване політичне оповідання. Із моменту появи на початку XIX ст. у жанрі відбулася певна еволюція. Агітаційно-політична складова, як стверджував І. Денисюк, вимагала удосконалення форм її вираження [2, с. 103]. Письменник мусів знайти той засіб, який допоміг би йому наблизитись до читача. У пошуках такого засобу письменники зверталися до народного джерела. Одним із найвидатніших письменників цього жанру був Іван Франко. Саме він увів терміни «політичне оповідання» та «політична казка», спершу як підзаголовки власних прозових творів. Вони виражали не якісь другорядні формально-структурні ознаки, а змістовну домінуючу твору [2, с. 103]. Працюючи над своїми сатиричними творами, І. Франко також звернувся до народної творчості, яка володіє широким спектром випробуваних часом засобів.

Загалом, застосування елементів народної творчості в авторських творах (фольклоризм) проявляється у трьох аспектах: I – функціональний, в якому розрізняють кілька рівнів: стильотворчий – використання мовностиглістичних засобів, жанротворчий – використання жанрової структури чи сюжетної схеми і системотворчий – звернення до образної та символічної системи народної творчості;

II – трансформація фольклорного елемента; III – зближення із фольклорним джерелом [8, т. 16, с. 401]. Для дослідження було обрано три сатиричні твори І. Франка: «Звірячий бюджет», «Опозиція», «Як Русин товкся по тім світі». Такий вибір обумовлений різним підходом письменника до використання фольклорних елементів та різним ступенем зближення із фольклорним джерелом. Однак найпомітнішою є жанрова різниця.

На жанротворчому рівні «Звірячий бюджет» та «Опозиція» тяжіють до народної казки. У першу чергу, це помітно при аналізі структури творів. Зокрема, йдеться про композиційне обрамлення казок – т. зв. ініціальні (початкові), медіальні (супровідні) та фінальні (кінцеві) формули, які у народній казці слугують традиційним зачином, кінцівкою та скріплюють між собою повторювані сюжетні колізії [8, с.177.] Так, казка «Опозиція» розпочинається словами *«Була собі раз Опозиція»* [9, т. 20, с. 33]. Це видозміна традиційної ініціальної формули чарівної казки *«Жили-були дід і баба», «Був собі чоловік»* і т. п.

На сюжетному рівні «Опозиція» найбільш близька до чарівної казки, для якої типовим є троїстість фабули: боротьба з антагоністом спочатку фальшивих героїв, а потім протагоніста, який за допомогою чарівних помічників добивається успіху [6, с. 26–60]. У творі Франка з Опозицією (антагоністом) спочатку бореться найстарший міністр (фальшивий герой), потім – шеф секційний (фальшивий герой), а потім Перемісник (протагоніст), якому допомагають Кішка і Рябко Хельт (чарівні помічники). Як і в народних творах, сюжетні колізії скріплені традиційними медіальними формулами, які у творчій інтерпретації І. Франка мають вигляд *«Опозиція стоїть, нюхає, облизується, одним словом орієнтується»* [9, т. 20, с. 33–36]. Ці слова з незначними доповненнями і варіаціями Франко розмістив між усіма епізодами твору. Традиційної фінальної формули у творі немає. Замість неї письменник використав коломийку політичного змісту.

«Звірячий бюджет» має дещо відмінну від «Опозиції» структуру. Зокрема, відсутні повторювані однотипні сюжети. Ініціальна формула *«За горами за Бескидами в Тридев'ятому царстві був собі цар»* змінена з точністю до навпаки *«Не за горами, не за Бескидами, а таки в нашій краю був собі великий та могутий цар»*. Присутня традиційна фінальна формула *«Від того часу в звірячому царстві запанував правдивий божий супокій»*. У зв'язку з відсутністю повторюваних сюжетів, медіальні формули чітко не виділені [9, т. 20, с. 29–32].

Персонажі запозичені з казок про тварин. Однак традиційні образи І. Франко дещо змінив. Найкраще це помітно на прикладі образу Лева. У народнопоетичній системі лев голодний, неситий, лютий звір, [1, с. 210]. І. Франко об'єднав традиційний образ хижого звіра із традиційним образом «доброго царя». З одного боку: *«великий та могутий цар, що звався Лев, а на прозвище Ситий-їсти-не-хоче. Добрий то був цар і справедливий»* [9, т. 20, с. 28], а з іншого – той самий Лев проявляє себе як лютий звір: *«як не розлітується, як не клацне зубами, та не рикне своїм здоровенним голосом, то всі звірі трохи зі страху на місці не попадали»* [9, т. 20, с. 28].

Використання тваринних образів характерне і для «Опозиції». Наприклад, Опозиція *«не кусає, не гарчить, а м'явкає», «їсть овес», шеф секційний «кутий остро на всі чотири копита», Рябко Хельт «не м'якенька ліберальна кішка, а товстий, зубатий британ»* і т. д.

Дещо особібно стоїть твір «Як Русин товкся по тім світі». Якщо основним фольклорним джерелом для «Опозиції» та «Звірячого бюджету» був казковий епос, то в цьому творі І. Франко найчастіше звертався до апокрифів – неканонічні перекази біблійних сюжетів про першопочаток світу, Христа, Богородицю, апостолів, святих, кінець світу та потойбіччя. І Франко апелює до них за допомогою слів «Як відомо»: *«Як відомо, руська душа не зараз по смерті летить на той світ, але ще якийсь час літає по тих місцях, де спочиває тіло»* [9, т. 16, с. 245], *«Пекло, як відомо, все стоїть отворене»* [9, т. 16, с. 247].

Із народних вірувань письменник запозичив образ чорта. Згідно з міфологічними уявленнями *«часом чорт показується людям паничем, німцем, ляхком, у куденькому фраці, з-під котрого теліпається невеликий хвіст; у німецькому брилі, з-під котрого стирчать ріжки»* [5, с. 90]. У І. Франка чорт описаний аналогічно: *«В тій хвилі явився обіч нього гарний паничик у шапочці з когутячим пером, у зеленій курточці і в червоних обтислих штанятах, з блискучою лісочкою в руці»* [9, т. 16, с. 248].

На сюжетному рівні оповідання близьке до апокрифічного твору «Слово о збуреню пекла». Я. Мельник уточнює, що інтертекстом Франкового «збурення пекла» (епізоду побудови в пеклі Русиною церкви, відтак і його визволення з пекла) є українські народні легенди про Соломона, зокрема, широко тиражовані в цих легендах епізоди з *anima infelix* (нещасною душею, яку чорти не випускають із пекла), які виявляють близьке «свояцтво» з драмою «Слово о збуреню пекла» [4, С. 9].

В своїх творах І. Франко широко використовує малі фольклорні жанри:

– порівняння: *«Наближається обережно, мов до брикливої шкани»* («Опозиція»), *«Обступили його столицю що тая чорна хмара»* («Звірячий бюджет»), *«Завив, мов ціла сотня вовків», «Обтріпалися грішні душі, мов мухи, видобуті з води»* («Як русин товкся по тім світі»);

– прислів'я та приказки: *«szlachcic na zagrodzie rowny wojewodzie», «гинь, або смерть твоя»* («Звірячий бюджет»), *«Як я їй кінця не доїду, то чорт лисий нічого не зробить», «М'явкайте, хоч до кінця світу, то нічого не вим'явкаєте», «Не забагайте печеного леду», «У нього такими Кішками хоч гать гати, хоч мости мости»* («Опозиція»);

– побажання: *«Дай тобі, Боже, много літ прожити»* («Звірячий бюджет»);

– погрози: *«Не діждете тишитися, панове!»* («Як русин товкся по тім світі»);

– прокльони: *«Нехай з тобою говорить той, хто в болоті трясє», «Щезай помано, дай мені чисту годину»* («Опозиція»);

– голосіння: *«А що ж наші діточки будуть їсти, ой-ой-ой, го-ло-о-овонько наша бідна, недо-о-о-ленько наша несосвітенна»* («Звірячий бюджет»).

На мовностилістичному рівні у текстах багато ідіоматичних висловів та фразеологізмів: *«гала-драла», «заллю чортам гарячого сала за шкіру», «накажіть йому остро»* («Як русин товкся по тім світі»), *«ні стій, ні пожди», «Звірячий бюджет», «ну та й дубова ж у тебе голова»* («Опозиція»).

Також важливе місце у творах займає фольклорний наратив. Письменник застосував прийоми народного оповідача, покликані встановити безпосередній контакт зі слухачем: «а треба вам знати» «сього вам уже не скажу», «не треба вам і доповідати того, що все й справді сталося так, як казав Лев» («Звірячий бюджет»).

Висновки. Як свідчить викладений матеріал, фольклоризм у громадсько-політичних сатиричних творах І. Франка присутній на всіх можливих рівнях. Маніпулювання фольклорними сюжетними схемами та традиційними словесними формулами, широке використання паремій дозволило письменнику досягнути ефекту комічності, тонко висміяти тогочасні політичні реалії. У передмові до казки «Опозиція», надрукованої в 1987 р. у журналі «Житє і слово» Іван Франко писав: «Отся казочка написана ще в початку 1891 року, скоро по проголошенні т. зв. «нової ери» Господи, як же небагато від того часу змінилися обставини, як мало навчилася наша «принципальна» опозиція з кораблекрушення «нової ери!» Навіть кішки і рибки ще не перестали бути пострахом для неї, хоч називаються тепер не Цішками і Райхельтами, а іншими пореклами. Значить, моя казочка не тільки не стравила сучасного інтересу, але потроху показала навіть пророцтвом» [Цит. за: 9, т. 20, с. 473]. Ці слова, спроектовані на українські реалії ХХІ ст. якнайкраще характеризують неминущу актуальність Франка-сатирика, що змушує дослідників знов і знов звертатися до його політичних оповідань.

Література

1. Василько З. Символіка фольклорного образу / Зоряна Василько. – Львів : ДПА Друк, 2004. – 392 с.
2. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. / І. О. Денисюк. – Львів : Академічний експрес, 1999. – 267 с.
3. Марчук Г. Новаторство Івана Франка у збагаченні жанрових форм сатиричної прози [Електронний ресурс] / Марчук Г. // Івано-Франківська обласна національна наукова бібліотека ім. І. Франка : офіційний сайт. – Режим доступу : <http://lib.if.ua/franko/1327413372.html> – Дата перегляду : 9.02.2016.
4. Мельник Я. Два «Слова» давнього українського письменства («Слово о лазареві воскресені» і «Слово о збуреню пекла») : причинки Івана Франка / Ярослава Мельник // Українське літературознавство. – 2011. – Вип. 74. – С. 3–11.
5. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу : ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – 2-е вид. – Київ : Обереги, 2003. – 144 с.
6. Пропп В. Я. Морфологія волшебної сказки / В. Я. Пропп. – Москва : Лабиринт, 2001.
7. Сабат Г. Про свиню, звірячий парламент і встидливу опозицію: сатирично-політичні казки Івана Франка [Електронний ресурс] / Г. Сабат // Івано-Франківська обласна національна наукова бібліотека ім. І. Франка : офіційний сайт. – Режим доступу : <http://lib.if.ua/franko/1327413372.html> – Дата перегляду : 9.02.2016.
8. Українська фольклористика : словник-довідник / за заг. ред. М. Чернопиского. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 447 с.
9. Франко І. Збір. творів: у 50 т. / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 1976–1986.

УДК 821.161.-2-3.09'19

КОЗАК МАМАЙ ЯК ДУХОВНИЙ ПАНТЕОН. ТЕМПОРАЛЬНА ФОРМАЦІЯ ГЕНЕТИЧНОГО КОДУ КОЗАКА МАМАЯ: ФОЛЬКЛОРНО-МІФОЛОГІЧНА ПЕРЦЕПЦІЯ

Дана Куриленко,

Аспірант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті репрезентовано та досліджено феномен побутування образу Козака Мамає як українського фольклорного героя та першопредка міфічних реалій.

Регеновано закодований образ Козака Мамає в образно-символічній формі архетипу воїна-сакрального предка, воїна-козака, воїна-носія культурних цінностей як буттєвої домінанти в формі духовного пантеону.

Ключові слова: духовна генерація, фольклор, міф, генетичний код, сакральний часопростір, медіатор, козак-шевальє.

In the article there is a representation and investigation of the phenomenon of the image of Cossack Mamay as a Ukrainian-folklore hero and a pre-ancestor of the mythic realis.

The regenerated code of Cossack Mamay in the image-symbolic form of the archetype of the war-sacrid ancestor, the Cossack-warrior, the warrior who decodes ethno-cultural values as the being-dominant in the form of the spirit panteon.

Key words: spiritual generation, folklore, myth, genesis code, sacral time-space, mediator, Cossack-shevalie.

Постановка проблеми. У духовній перспективі побутує поняття Традиції, яке ретранслює загальний, космічний фундамент світобудови. Традиція виявляється в етнокультурних формах. «Традиційною цивілізацією ми називаємо цивілізацію, яка ґрунтується на принципах у прямому сенсі цього слова, тобто таку, в якій духовний порядок панує над усім іншим, де все прямо чи опосередковано від нього залежить, де як наука, так і суспільні інститути є лише минущими, другорядними, несамодостатнім додатком до духовних ідей» [19, с. 150].

Козак Мамає пов'язаний з міфічно-фольклорними образами культурного героя та першопредка в два способи: перший зв'язок простежується за допомогою аналізу козацького фольклорного матеріалу, другий – через визначення специфіки та ролі міфу як конкретного реалізатора образу-етнотипу Козака Мамає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темпорально у 2-й половині ХІХ першій чверті ХХ ст.

широко популярною була народна картина «Козак Мамай», про що свідчать дослідження етнографів П. Білецького, О. Дершко, Т. Марченко, П. Жолтковського, О. Найдена, О. Скальковського, Ф. Уманцева, Д. Щербаківського, М. Чорної та ін.

Поняття міфічного та фольклорного етнотипу досліджували Ф. Шеллінг, А. Нямцу, Ю. Лотман., Я. Поліщук, Є. Мелетинський та ін.

Ступінь розробленості цієї проблеми є низьким, фольклорно-міфологічні елементи образу Козака Мамає й досі лишаються поза увагою науковців.

Актуальність наукового дослідження вмотивована необхідністю потрактування фольклорно-міфічного етнотипу як соціально активного феномену в романі О. Є. Ільченка «Козацькому роду нема переводу», зокрема відповідно до семантичних домінант та вербалізацією генетичного коду в текстовій матерії твору.

Метою даної статті є дослідження духовного етнотипу Козака Мамає як культурного, філософського феномену загалом, так і вивчення генези та витоків міфічно-фольклорної образності на конкретному прикладі в творчості О. Є. Ільченка, зокрема, використавши філологічний, історичний та компаративний методи.

Виклад основного матеріалу. В основі народного світосприйняття, як доводить вивчення фольклору, лежить міфопоетичне уявлення про світ. Ярослав Поліщук у монографічному дослідженні подає огляд праць, у яких вивчається міф [15]. Інтерес до пізнання міфу простежується уже в «Поетиці» Аристотеля. Аристотель пропонує різні моделі взаємозв'язків міфу і літератури. У філософській доктрині Платона міф постає як необхідна форма розуміння людиною світу – пригадування світу ідей.

Становлення уявлень про міф у новій історії розпочинається епохою романтизму, коли міфічні елементи були не лише постійною частиною художньої образності, але й зібрани на собі увагу вчених-філософів. Виняткова заслуга у цій справі належить німецькому філософу Ф. Шеллінгу. Спираючись на ідеалістичну концепцію людини Гегеля, романтичну націософію Гердера, антропологію Гумбольдта, він обґрунтував феномен міфу як предмет наукового пізнання, заперечивши водночас поверхове, однозначне трактування міфу у якості примітивної, атавістичної форми людської свідомості» [15, с. 30]. Необхідність постановки міфу філософ виводив із площини його значення: феномен міфу постає як поєднання об'єктивного і суб'єктивного, матеріального та ідеального. За допомогою міфу «людина осмислює і переймає божественність буття: єдність божественного розпадається на множинність у міфах заради пізнання й розкриття істини» [15, с. 31].

Одвічне питання про те, чому міфологічні сюжети, мотиви, герої, образи не втрачають своєї популярності, хвилювало дослідників літератури протягом століть. Тому пошуки відповідей, за твердженням А. Є. Нямцу, вимагають залучення великої кількості матеріалів різних культурно-історичних епох [13, с. 3]. Щоб зрозуміти причини живучості міфу, звернемо увагу на його сутнісні структурні характеристики та риси. Думається, що саме такі особливості міфу, як нерозмежованість природного і надприродного, байдужість до суперечностей, прагнення уникати абстрактних понять і категорій, чуттєво-конкретний характер, метафоричність та емоційність і зумовили його надзвичайну живучість, тобто часту апеляцію митців до міфологічних подій і героїв, сюжетів і образів протягом тисячоліть.

Пояснюючи причини живучості міфу, Є. М. Мелетинський у роботі «Від міфу до літератури» наголошує, що міф продовжує зберігати певну цінність, зрозуміло, не властиву науковим знанням. Міф намагається вирішити деякі проблеми, які практично знаходяться поза наукою. Міф виключає події, що не піддаються поясненню, і колізії, котрі не вирішуються. Те, що менш зрозуміле, міф намагається інтерпретувати за допомогою того, що більш зрозуміле. Мета гармонізації і регламентації домінує над жагою знань [9, с. 31]. Навіть сьгодні наука не спроможна повністю витіснити міфологію, бо наука не може пояснити і вирішити такі метафізичні проблеми як зміст життя, мета історії, таємниця смерті. На допомогу приходять міфологія, що претендує на їх вирішення [20, с. 67]. На відміну від науки, міф не ставить собі за мету пізнати світ, адже головне для нього підтримувати гармонію і контролювати особистий, суспільний, природний, космічний порядок.

Представники тартуської школи, зокрема Ю. М. Лотман, вважають, що бурхливий ріст міфології у прадавні часи був зумовлений відсутністю історії: «Міф заповнив семантичну пустоту. Велику роль у творенні міфу відігравали чутки, усні перекази, домисли» [7, с. 326].

У постнекласичному дискурсі національна міфологія зазнає суттєвої ревізії, відбувається процес перекодування цілих семантичних полів (культурологічного, релігійного, соціального), першочитання в цьому контексті образних і сюжетних архетипів. Це дозволяє означити перспективу становлення новітніх формально-змістових конструктів як визначальних для генерації постулату пізнання та декодування образу Козака Мамає. Архетипний характер образів у романі з народних уст О. Є. Ільченка «Козацькому роду нема переводу.» [5] забезпечує зв'язок із фольклорно-етнічною традицією та національним духовним світом, культурою загалом. Можна потрактувати цей твір як живу (рухому, динамічну) картину, притаманну театру бароко про пригоди Козака Мамає. На кодифікацію архетипу «воїна – сонячного божества, воїна-героя, воїна-ватажка, воїна – сакрального предка, воїна-козака» [11, с. 6] в образі Козака Мамає вказує О. Найден [10].

У структуральному полі домінують декілька «віх» духовної генерації у постулаті образу Козака Мамає. Серед них реінтерпретуються наведені нижче відповідники. М. Чорна, досліджуючи картину «Козак Мамай», ґрунтуючись на положенні про Запорізьку Січ як лицарський орден-ореол, пантеон боротьби, де козаки-характерники були посвячені в таємне знання, вказує на «деякі з особливостей козацької магічно-містичної практики» [17, с. 27]. М. Ольховик називає кілька причин, через що бароковість як наскрізна універсалія художнього мислення зберігає свою актуальність. Дослідниця

визначає бароковість як метаісторичний феномен стиістичного позначення межових, пограничних, нестабільних процесів в історико-культурному зрізі, що якнайповніше відповідає світоглядним особливостям сучасного «художньо-естетичного дискурсу», вказує на можливість наповнення естетичних принципів бароко «універсалистичним, транскультурним сенсом», притаманним постмодерну, коли «текст», «мова», «знаки» не просто створюють дійсність, а насаджують її як ті симулякри, що керують поведінкою людей, їхнім сприйняттям та свідомістю квазі-реальності», аналогічність бінарних опозицій [14, с. 280-283]. О. Юрчук, означуючи необарокові тенденції в українській літературі ХХ століття, вказує на «модифіковані повтори елементів бароко», до яких відносить «трагізм світовідчуття, динамізм, бінарність мислення, переосмислення християнських образів та традицій класичної літератури, ускладненість форми, превалювання її над змістом, бароковий надмір, який передано через надривність, бравурність, карнавалізованість і театралізованість дійсності, буфонадність» [18, с. 7]. Дослідниця обумовлює їхню появу у постмодерному дискурсі «типологічною схожістю моделей світогляду, історичного, соціокультурного, мистецько-естетичного розвитку перехідних епох» [18, с. 7].

Сучасні вчені вважають, що фольклор, який продукується і живе у хатньому просторі поділяється на словесний і образотворчий [8, с. 9]. Образотворчий феномен є ключовою складовою образу Козака Мамає, адже картини з однойменним персонажем були оберегом у кожній домівці та слугували як своєрідне духовне надбання. До останнього належать: А) народна картина «Козак Мамай»; Б) народна ікона «Юрій Зміборець»; В) настінні розписи; Г) вишивані рушники.

В образі козака Мамає уособлено все українське козацтво, його войовнича шляхетність духовне єднання з Богом. Його фігура на всіх картинах зображується канонічно. Він має правильний продовгуватий овал обличчя, тонкий ніс з горбинкою, чорні брови, світлі очі, довгі вуса, виголену голову з чубом-оселедцем. Таку зачіску мали шляхтичі-воїни, вона була символом спадкового володіння військовим мистецтвом. Відомо, що в традиційному суспільстві зачіска не була справою моди, вона вказувала на приналежність людини до певного суспільного стану. Поруч з Мамаєм – речі-атрибути, які свідчать про його причетність до військового стану: шабля, спис, кінь, лук, сагайдак зі стрілами, пістоль, мушкет, ріг- порохівниця, чаша. Козак Мамай має в руках музичний інструмент, кобзу або бандуру, він є символом взаємодії двох провідних верств суспільства - воїнів і поетів. Він – мислитель, поет, медіатор, творець дружинної героїчної поезії. За Д. Яворницьким, саме музично-поетична творчість була невід’ємною складовою військової культури козацтва. Відомо, що носіями та творцями справжньої героїчної поезії були саме чини вищої дружини. Поруч з козаком – чаша, можливий варіант – кубок або кухоль – «чаша знань», чаша мудрості. Адже саме творче мислення є запорукою успішної перемоги в бою. Значного поширення набула картина після ліквідації Запорізької Січі. Мамай уособлював народну силу духу, незламність волі у святій борні з поневолювачами. Зображення козака Мамає сприймалося в означений час як своєрідний пам’ятник героїчному минулому українського народу. У другій половині ХІХ століття саме з козацтвом пов’язували українці всі свої мрії і сподівання на краще життя і національне визволення. Для молодого покоління, для дітей Козак Мамай поставав уособленням життєвих сил нації, зримим образом справжнього патріота. Легенди, перекази про Мамає розповідали дітям старші, діди, батьки, мами. Ці розповіді передавалися у спадщину від покоління до покоління. Козак Мамай – це архетипний образ воїна-творця, воїна-мислителя, він спонукав до формування особистості з потужною силою, урівноваженим розумом та високою духовністю, здатної до великих вчинків. Про це свідчить і типовий підпис, який поміщали народні художники у нижній частині картини: «Не завидую нікому — ні панам, ані царю. / Богу своєму святому я за все благодарю! / Хотя титулом і не славен, та жизнь весело веду, / У ділах своїх ісправен, я вовік не пропаду» [10, с. 106].

Усвідомлення та ототожнення себе з прадавнім архетипним образом розвивалася повноцінна людина-патріот. Козак Мамай – це лицар честі і доблесті, захисник нашої незалежності. У даному образі народ втілює своє прагнення до волі, він є уособленням народного розуміння фізичної вправності, чоловічої вроди, а також високих моральних якостей – поваги до старших, співчуття до слабших, почуття справедливості, товариськості, душевної щедрості, оптимізму і тонкого гумору. Козацька система виховання поширювалася по всій Україні, не було вищої оцінки для хлопця, ніж «козак». Цей ідеал упродовж віків спонукав до активної патріотичної діяльності в ім’я України [11, с. 197]. Образи та картини у другій половині ХІХ – першій чверті ХХ ст. в українській сільській хаті прикрашалися зазвичай вишиваними рушниками, на яких було зображено дерево життя, дерево роду як генератор ментальності українця. Таке поєднання декларувало причетність українського роду до славного козацького стану та його героїчного минулого і накладало певні зобов’язання даної сім’ї щодо виховання нащадків у патріотичному руслі.

Рушник-обережок є вінцем захисту та соціокультурного виміру формації картини «Козак Мамай». «Вишиваний рушник, як вид народної художньої культури, – пише Китова, – функціонує в складному переплетінні художнього, фізичного і соціального. Основне середовище його перебування, джерело «навантаження» – обряд. Включаючись у структуру обряду, він набуває іншого значення – стає символом іншого шару художньої культури – обрядовості» [6, с. 15]. У контексті родинної обрядовості рушники супроводжують людину на всіх етапах життя, від колиски до могили. Видовженою формою рушники нагадують дороги, мости, асоціюються з долею, життєвим шляхом, фатумом.

Запорозький козак і воїн, запорозький козак і «лицар» – це поняття, що ніколи не відокремлювалися одне від одного. Коли говорили про козака, то розуміли, що він, безперечно, воїн; якщо розмірковували про січовика, то мали на увазі, що він, поза сумнівом, «лицар». Француз Н. де Бартеон так характеризував запорожців: «Ці люди виростили в труді, як скіфи,

загартовані всілякими злигоднями, як гуни, здатні до війни, як готи, засмагли на сонці, як індійці, і жорстокі, як сармати. Леви в переслідуванні ворога, схожі на турків у підступності, подібні до скіфів у люті, вони християни за своєю вірою» [12, с. 98]. Козаків слушно вважають не лише воїнами, які боролися з ворогами, захищаючи рідну землю. Козацтво було ще й яскраво вираженим національним, соціальним, політичним, державним, культурно-історичним феноменом. Його сила, велич і міць були настільки впливовими, суспільно значущими, що практично кожен українець прагнув стати козаком.

У народнопоетичній творчості українського народу кінь, за твердженням І. Денисюка – символ швидкості, витривалості, степової волі, тобто «релікт наїзницького способу життя» [3, с. 18]; символ вірності та відданості. «З цим нерозлучним побратимом долав колишній лицар чи козак безмежні степові простори. У піснях кінь наділений лицарською вдачею. Він рятує свого вершника у боях, радіє його успіхам і сумує невдачами, навіть карає свого пана у випадку неморальності, а коли той загинув, копитами копає могилу й біжить до батьків сповістити про смерть сина. Це майже сакральна тварина» [3, с. 18]. Про сакральність цієї тварини та позитивне, шанобливе ставлення до неї в українській народній традиції свідчить і те, що «загиблих у битві бойових коней князі хоронили на спеціальних помостах і насипали над ними кургани, наче над воїнами» [1, с. 526], або «коли ховали богатирів, які жили колись на світі, то разом з ними ховали і коней, «бо вірно жили» [2, с. 537]. Український мовознавець та етнолог В. Кононенко твердить, що «кінь уособлює для українця вільне життя, нескорений дух, стрімкість дій та вчинків. Кінь невід'ємний від козака, отож і від ідей волелюбства, свободи» [4, с. 237]. Погоджується з В. Кононенком дослідниця українського бестіарію О. Сліпущко, яка теж пов'язує образ коня з притаманним для українців потягом до волі, «до особистої незалежності індивіда та нації». «Кінь є символом прагнення до боротьби, а також уособленням мужності, сміливості воїна у бою» [16, с. 129].

Запорізький козак, який проводив більше половини свого життя у походах, цінував свого коня і любив його. У думках, що наспівували кобзарі, кінь був найріднішою істотою для українця: «У нього (козака) бідного сиротини, чорна бурка – його сват, сивий коник – його брат». У легендах і переказах фіксується тотемічний образ чарівного помічника – коня. Природа образу коня у творах – хтонічна, замогильна, пов'язана з функціями переміщення та лікування (саме кінь, перемігши орла, лікує рани козака). Зі зникненням вірування функція коня як помічника-лікаря втрачається. Легенди та перекази зберігають сталі формули на позначення коня як зооморфної тварини – предка, посередника між двома світами (він сповіщає родині про загибель свого господаря), крилатого коня (визволяє хазяїна від вірної смерті, несучи його на собі), замогильного коня тощо. Закономірною послідовністю вирізняються сюжети творів, в яких образи чарівних помічників – коня та чури (джури) – набувають рис, узятих із історичної дійсності. Козацький кінь, подібний до казкового чи билинного богатирського чарівного коня, що «з'їв трави три милі, випив води пів-Дунаю», набуває ознак реальної тварини, які згодом витісняють прикмети його чарівності, роблячи сюжет зрозумілішим. У жанрі легенди та переказу «чарівність» помічників поступово втрачається, і загалом про неї сприймається як художня прикраса, хоч елементи надзвичайного ще присутні (кінь говорить людським голосом). Із часом образ чарівного помічника в козацькому фольклорі поступається місцем історично реальному образу помічника-чури, молодшого товариша, який навчався військової справи, допомагаючи козакові.

Висновки. Образ козака, лицаря-шевака є однією з традиційних в українському фольклорі структур, що в загальному вигляді художньо акумулює соціально-історичні, ідеологічні, морально-психологічні закономірності українського буття в їх змістовій взаємозумовленості. За змістовими характеристиками цей образ є своєрідним психологічним типом або поведінковою моделлю, що відображає суттєві сторони індивідуального чи колективного буття. Фольклорний образ козака прикметний доволі високим рівнем семантичної універсалізації, внаслідок чого він сприймається в читацькій свідомості як образ-символ, що стає багатofункціональним при включенні в духовну свідомість іншої культурно-історичної епохи, яка сягнула іншого сприйняття навколишнього світу й людської природи. Найочевиднішим результатом такої рецепційної універсалізації стає, як правило, розширення й збагачення змістового обсягу персонажа (сюжетної схеми), ускладнення інтегральних і диференціальних характеристик під кутом зору синхронії та діахронії його функціонування. Більшість дослідників стверджують, що козак Мамай – «це узагальнено-збірний образ українського козацтва», «надіндивідуальний первообраз-архетип» [10, с. 103], «народний ідеал захисника свободи» [17, с. 251]. Можна стверджувати, що Козак перебуває в сакральному часопросторі, на що вказує поєднання основних еквівалентів світу (дерева, списа) з медіатором (конем). Відтак, Козак Мамай є генератором часово-просторових, темпоральних структур як пантеон духовних, сакральних нашарувань на перехресті часів та епох.

Література

1. Войтович В. М. *Українська міфологія* / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
2. Дашкевич В. Я. *До питання про заложних тварин в уявленнях українського народу // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія*. Київ: Либідь, 1991.
3. Денисюк І. *Національна специфіка українського фольклору (матеріали до лекції) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Випуск 31 Львів, 2003. – С. 3-22.*
4. Кононенко В. І. *Рідне слово. Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів* / В. І. Кононенко. – Київ: Богдан, 2001.
5. Ільченко О. Є. / [Твори в 2-х т.]. / О. Є. Ільченко – К., 1979. – Т. 1. – 683 с.
6. Китова С. *Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника*. – Черкаси: Брама,

Вид. Вовчок О. Ю., 2003. – 224 с.

7. Лотман Ю. М. Ретиосфера. - СПб., 2000. - 704 с.

8. Мойсеїв І. Храм української культури (Філософія семіосфери): Посібник-дослідження. - К., 1995. - 464с.

9. Мелетинский Е. М. От мифа к литературе. - М., 2001. - 167 с.

10. Найден О. С. Образ воїна в українському фольклорі: Семантичні та образні аспекти. - К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. - 260 с.

11. Найден О. С. Українська народна картина. Фольклорний та етноісторичний аспекти походження і функцій образів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури»/ О. С. Будний. - К., 1997. - 54 с.

12. Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка / Наливайко Д.С. - К. : Дніпро, 1992. - 395 с.

13. Няму А. Е. Поэтика традиционных сюжетов. Черновцы: Рута, 1999. - 176 с.

14. Ольховик М. «Море-океан» : спроба неobarокового аналізу [Електронний ресурс] / Марина Ольховик. - С.279–287. - Режим доступу : www.philosophy.ua/lib/olhovuk-doха-10-2006.

15. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. Видання друге, доповнене і перероблене. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. - 351 с.

16. Сліпушко О. М. Давньоукраїнський бестіарій // Дніпро. Київ, 1995. № 9-10. - 207 с.

17. Чорна М. Символіка української народної картини «Козак-Мамай» / М. Чорна. - М. : Артанія, 2002. - С. 20–29.

18. Юрчук О. О. Неobarокові тенденції в українській літературі ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук. : спец. 10.01.01 «Українська література» / Олена Юрчук. - К., 2007. - 20 с.

19. Guénon R. Orient et Occident. 2ed. - P., 1947.

20. Rosalinde. Euphues golden legacie // The Complete Works of Thomas Lodge. - N.Y.: Russell & Russell. INC., 1963. - V.1. - P.1-66.

УДК 398.8(477):746.3

ПІСЕННИЙ ФОЛЬКЛОР УКРАЇНИ ПРО НАРОДНУ ВИШИВКУ (за матеріалами збірника українських пісень, упорядкованого Михайлом Стельмахом)

Наталія Мамчур,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Здійснено аналіз текстів народних пісень, упорядкованих М. Стельмахом. Закцентовано увагу на світоглядному уявленні українців на власну діяльність у процесі виготовлення і оздоблення вишивкою тканих виробів, а також пов'язані з цим морально-етичні норми та звичаєві канони, відображені у народній пісенній творчості.

Ключові слова: пісенний фольклор України, вишивка, Михайло Стельмах, сорочка, рушник.

Lingual and folklore analysis of folk songs texts systematized by M. Stelmakh is done. The attention is focused on the Ukrainians' philosophical attitudes to their own activities connected with woven things and decorating them with embroidery. Moral, ethical norms and traditional canons associated with these activities making and reflected in the poetics of folk songs are studied.

Key words: song folklore of Ukraine, embroidery, Mykhaylo Stelmakh.

У ХІХ – початку ХХ ст. українська традиційна народна культура стала предметом системного дослідження відомих письменників, композиторів, істориків, культурологів, а етнографія і фольклористика набули рис самостійних гуманітарних наук. У цей час публікуються ґрунтовні праці, збірки першоджерельних матеріалів П. Іванова, Б. Грінченка, І. Франка, В. Гнатюка, В. Шухевича та інших [3]. Специфікою українського культурного процесу було й те, що майже кожен письменник водночас був і фольклористом.

Збірник народних пісень, укладений М. Стельмахом, що вийшов друком у 1971 р. в рамках серії «Народні перлини», можна розглядати як наукове першоджерело для досліджень з українознавства [1]. Зокрема, для нас є цікавими питання стосовно народного світогляду українців на власну діяльність у процесі виготовлення і оздоблення вишивкою тканих виробів, а також пов'язані з цим морально-етичні норми та звичаєві канони, відображені в народній пісенній поезії.

У таблиці № 1 представлено приклади пісенного фольклору із збірника М. Стельмаха «Народні перлини: українські народні пісні», де у поетичні формі освітується традиційне вишивання, пов'язані з ним світоглядні уявлення етносу.

У наведених уривках пісенного фольклору прослідковується декілька рівнів етнографічно значимої інформації: звичаєво-господарська; родинно-побутова; спеціально-виробнича (матеріально-технічна, економічна, технологічна, мистецька); естетична, морально-етична, педагогічна, магічно-обрядова тощо. Виробничо-мистецька діяльність по виготовленню тканини і виробів з неї для українців була дуже важливою завжди, оскільки мова про це ведеться в усіх піснях – від календарно-обрядових до рекрутських і солдатських. Займались цією роботою жінки різних вікових груп, незалежно від майнового та соціального стану. Вони і сіяли льон-коноплі, і збирали їх, і прями, і ткали, і шили-вишивали. Необхідно зазначити, що в народній мові терміни «шити» і «вишивати» були, подекуди залишаючись і дотепер, лексично спорідненими.

Таблиця № 1

<p>Весняночка-паняночка (1) «Ой весно, весно да весняночко, Де твоя дочка да паняночка?» «Десь у садочку шие сорочку; Шовком та біллю да вишиває, Своєму милому пересилає: «Надівай її щонеділеньки, Споминай же мене щогодиноньки. Шовком я шила, а біллю рубила, Жаль мені козака, що я полюбила» [1, С. 23 – 24].</p> <p>Купи мені, моя мати (2) «Купи мені, моя мати, За три копи голку, За чотири золотії Червоного шовку. За п'ятого золотого Мальовані п'яльця, Хай вишию, вимережу Милому рукавця». Шовком шила, шовком шила, Золотом рубила Все для того миленького, Що вірно любила. Шовком шила, шовком шила, Сріблом гаптувала, Все для того козаченька, Що вірно кохала...» [1, с. 105].</p> <p>Весна-красна наступає (3) «... Вчора була суботонька, Сьогодні – неділя, Чом на тобі, чумаченьку, Сорочка не біла?» «Якби в мене, дівчинонько, Матуся рідненька, Була б в мене щонеділі Сорочка біленька!» «Піди, піди, моя мати, В Умань до торгу, Купи, купи, моя мати, За три копи голку. За другого золотого – Червоного шовку, За третього рублевика – Мальовані п'яльця: Я вишию, вималюю Чумаку рукавця». Шовком шила, шовком шила, Золотом рубила, – Задля того чумаченька, Що вірно любила...» [1, с. 110].</p> <p>Не хились, тополе (4) «... Рушник на кілочку – Рушничок біленький, Рушничком утрися, За тесов стіл садися!...» [1, С. 168 – 169].</p>	<p>Хусточко ж моя (5) «Хусточко ж моя Червоная! Тебе милий дав, Бо мене сподобав Коло мої криниченьки, Як зо мною стояв. Я ж по хустоньці Вишиваю, Шовком, золотом Мережаю, Дрібненькими слізюньками Та й обливаюсь. Ой я хустину вишиваю, З нею думкою Розмовляю – Все про того та козаченька, Що я кохаю: «Хусточко ж моя Вишиваная! Чи на те ж тебе я Та вишивала, Щоб нелюбому, та немилу Тепер віддавала?! Хусточко ж моя Гаптованая! Чи на те ж бо я Гаптувала, Щоб старому, супротивному Тебе чіпляла?!...» [1, С. 256 – 257].</p> <p>Ой мій батько гіркий (6) «... Ой ти, мати моя, Нащо ж мені жінку бить ? Нащо мені жінку бить, Як уміє все робить ? Як уміє все робить: І пошиє, і помаже, Без вечері спати ляже І нікому не розкаже!» [1, с. 272].</p> <p>Де ти, калино, росла (7) «... Жито жала із жінцями, Кужіль пряла з молодлицями. Зимою у світлонці, А літом на нивоньці...» [1, С. 289 – 290].</p> <p>Ой кум до куми залицявся (8) «Ой кум до куми залицявся, Посіяти конопельки обіцявся... Вибирати конопельки обіцявся... Змолотити конопельки обіцявся... Вимочити конопельки обіцявся... Витіпати конопельки обіцявся... Випрясти конопельки обіцявся... Її наткати полотна обіцявся... Її пошити сорочечку обіцявся» [1, С. 328 – 329].</p>
---	---

Шили-вишивали дівчата і жінки в зимову пору року вдома, в теплу пору – на свіжому повітрі: у садочку (1), на нивоньці, у полі (7). Вишивали для себе і родинних потреб, але не тільки, очевидно, обов'язки по забезпеченню родини одягом займали левову частку життя кожної жінки-українки. Дівчина змалку до повноліття повинна була оволодіти усіма тонкощами жіночих видів рукомета, інакше вона вважалась непридатною до подружнього життя. Уміння ж шити-вишивати підносилось до еталону, до вичерпної характеристики достатності і досконалості жіночих чеснот: високого рівня розвитку, належного виховання, працелюбності і терпеливості, мистецького хисту тощо (6).

Єдиним зразком пісенного фольклору, в якому оповідається про виконання жіночої роботи чоловіком, є гумористична пісня «Ой кум до куми залицявся» (8). У цій легкій жартівливій пісні розкривається повний процес виготовлення одного з найскладніших і найважливіших виробів одягової групи – жіночої вишитої сорочки – від початку до кінця. З притаманним українцям гумором, розважністю і життєвою мудрістю наші предки закодували у пісні і передали нам у спадок алгоритм універсального аграрно-виробничого процесу.

З огляду на те, що у переважаючій більшості пісень опоетизується виключно дівоча (рідше жіноча) вишивальна творчість, можна стверджувати, що у такий парадоксальний спосіб, який використано в пісні «Ой кум до куми залицявся», народ прагнув зацентрувати увагу дівчат на

пріоритетності саме цього технологічного процесу серед усіх інших подібного виробничого спрямування, що пояснюється не лише господарсько-побутовими мотивами, але й чинниками більш високого, життєтворчого, навіть космотворчого рівня.

Українська етнопедагогіка сповідувала принципи виховання підростаючої молоді на позитивному досвіді. Мотивація, стимулювання дівчат до навчання і праці здійснювалось поетично піднесеним уславленням, суспільним вихваланням їх досягнень та успіхів. Водночас недоліки, вади засуджувались (але дуже рідко) у гумористичній формі.

Повертаючись до предметно-професійних питань у процесі виготовлення і художньої обробки тканини, необхідно зазначити, що українській громаді до предметів вишивки відносились з повагою і пошануванням. Усі етапи складного аграрно-виробничого і мистецько-технологічного процесів супроводжувалось обрядовими діями, пов'язаними з піснями, примовляннями тощо. Українці надавали подібній роботі сакрально-містичного, магічного значення. У побутовому плані наявність в хаті білих чистих рушників, носіння білої чистої сорочки, особливо у неділю, слугувало показником добробуту родини, неперервності суспільних традицій морального-етичного плану. Цим опікувались матері, жінки, сестри. Якщо у хлопця (чоловіка, козака, чумака) не було жінок, спроможних подбати про належний вигляд його вбрання, до цієї справи добровільно долучалось стороннє жіноцтво. Милосердні дівчата (до речі, не лише кохані) і прали сорочки козакам-чумакам, і шили-вишивали. Якщо ж у дівчини виникала особиста зацікавленість до хлопця, вона переборювала усі перешкоди, що стояли на заваді до втілення задуманого – не шкодувала ні коштів, ні сил, ні часу, щоб вишити в подарунок коханому сорочку чи хустинку (2, 3).

У піснях знаходимо відомості про усі суспільно значимі вироби одягової та інтер'єрної груп ужиткового, декоративного, обрядового призначення – це рушники, намітки (перемітай), хустини (хусточки), чоловічі і жіночі сорочки тощо. Для виготовлення цих виробів, окрім уже згаданих лляних і конопляних, використовувались і шовкові тканини: для сорочок (2, 3) та для хустинок (4). При цьому, окрім білих і небілених, побутовали тканини червоного кольору (2, 3, 4). Вишивання виконувалось шовком (1, 2, 3, 4), «золотом» (2, 3, 5, 8), «сріблом» (2), біллю (1) – спеціально обробленими лляними або конопляними, небіленими або відбіленими нитками. З робочих інструментів і приладь у піснях згадуються лише голка і «мальовані п'яльця», що свідчить про індивідуально-родинний характер виконання вишивальних робіт.

Українські дівчата володіли багатьма вишивальними техніками, що характерно для української нації. У народних піснях поетизуються, звичайно, найвишуканіші і найскладніші, такі як гаптування (2, 5), мережання (2, 5), шиття-малювання (3) тощо. Традиційним було в декоруванні одного виробу поєднання декількох вишивальних технік, що свідчить про високу майстерність дівчат. Реальність подібного феномену підтверджується оповіданням про вишивання у теперішньому (1, 5), та у минулому (2, 3) часі. Тобто подібне вишивання не просто бажаний, омріяний проект, але цілком завершена, здійснена справа.

Стосовно орнаментики вишиваних виробів у пісенному фольклорі прямих вказівок не знаходимо. Але, зважаючи на художньо-мистецькі особливості перерахованих вище вишивальних стібів, можна зробити деякі висновки і про це явище вишивального мистецтва. Так, гаптуванням називається вишивка «золотом» і «сріблом» спеціальними розшивками контура і площини малюнка. Вишивка може бути як вільною, по малюнку, так і рахунковою. Мережання – вишивання прозорими рахунковими швами по розрідженій структурі полотна. Техніки переважно рахункові, але можуть бути і вільними. «Шиття-малювання» може означати або вільну гладь по малюнку, або метафоричне порівняння вишивання з малюванням за допомогою голки і нитки. Враховуючи це, можна стверджувати, що у вишиванні виробів українські дівчата використовували і орнаментальні композиції геометричного орнамену, і рослинно-флористичні, і, очевидно, їх комбінації, поєднання.

Стосовно способів використання – обігу ткано-шитих виробів з пісень дізнаємося, що дівчина дарує власноруч вишиту сорочку милому хлопцю-козаку, щоб він одягав цю сорочку щонеділеньки і згадував дівчину щогодиноньки (1, 2, 3). Хлопець дарує уподобаній дівчині ткану хустину, а вона її оздоблює вишивкою, щоб потім віддавати хлопцеві на знак омріяних заручин (5). При цьому вона бідкається, аби (очевидно за наполяганням рідні) вишиту хустину не довелось віддавати нелюбому. Чистий білий рушничок висить у хаті на кілочку в очікуванні бажаного, дорогого гостя: щоб той утерся після вмивання перед тим, як сісти за гостинний стіл (4). Білою переміткою завивають наречену на весіллі, знімаючи з неї дівочі головні прикраси (віночок, стрічки-позлітки тощо), тобто переводять дівчину у новий соціальний статус – статус заміжньої жінки, молодиці (8). Як бачимо, вишивкарство тріумфує у стосунках між дівчиною і парубком, виступає невід'ємним атрибутом весільної і родинної обрядовості.

Висновки. Таким чином, зразки пісенного фольклору, проаналізовані зі збірника, М. Стельмаха «Народні перлини: українські народні пісні», акцентують увагу на значимих аспектах, пов'язаних з виробничими і суспільно-побутовими канонами українців у процесі виготовлення і оздоблення вишивкою різних виробів.

Література

1. Народні перлини: українські народні пісні / Упоряд. Михайло Стельмах. – К. : Дніпро, 1971. – 298 с. : іл.
2. Українські народні пісні в записах Гната Танцюри. / Упоряд. М. К. Дмитренко, Л. О. Єфремова. – К. : Асоціація етнологів, 2001. – 543 с.
3. Українська фольклористика : проблеми методології : монографія / Микола Дмитренко. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2014. – 364.

УДК 75.031.072.2 (4 Укр)

СТИЛЬОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ НАРОДНОЇ КАРТИНИ ПОЛТАВЩИНИ

Аліса Нестеренко,

старший викладач кафедри основ архітектури
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

В даній статті висвітлено тенденції сучасної народної картини на прикладі традиційного народного живопису Полтавщини. Проводиться порівняння сучасної народної картини та народної картини XIX ст. – поч. XX ст.

Ключові слова: народний живопис, Полтавщина, традиції, національні образи, жанр народної картини, художні символи, сучасні тенденції.

This article describes the trends of contemporary folk paintings on the example of the traditional folk art of Poltava. Comparing modern folk painting and folk paintings of the XIX century – beginning of XX century.

Keywords: folk painting, Poltava, traditions, national images, popular genre paintings, artistic symbols, the current trend.

Процес самоідентифікації українців, як нації з власною культурою, активізувався з отриманням Україною незалежності. Початок XXI ст. вирізняється особливим творчим підйомом серед народних майстрів. Заново були відкриті для глядача традиційні жанри народного мистецтва, серед них народна картина, витинанка, писанкарство, вибійка, народна іграшка, лялька-мотанка. Український народний живопис зародився в часи формування української народності. На середину XIX ст. народна картина остаточно відокремилася в самостійний, один із найцінніших жанрів українського народного мистецтва. Полтавщина – регіон з власними сталими традиціями народної картини.

Мета статті – провести аналіз сучасного декоративного розпису, на прикладі народної картини Полтавщини, що дозволить визначити шлях подальшого розвитку народного мистецтва України.

Сучасну народну картину Полтавщини варто розглядати в контексті історії народного мистецтва, як етап, що має безпосередні ідейні та звичаєві зв'язки з минулим. Охарактеризувати творчість авторів народної картини початку XXI ст. можливо провівши порівняння з мистецтвом майстрів XIX ст. – поч. XX ст. На сьогодні в жанрі народної картини працює низка майстрів: Дігтяр Н.М., Кобзар Т.В., Матвієнко А.М., Мохірева Ю.А., Новобранець І.Я., Онацько М.О., Омельченко В.Б., Новобранець І.Я., Чорна С.В. Майстри народного малярства в своїй роботі орієнтуються на участь у художніх виставках. Сучасну народну картину можливо дослідити саме за зразками представленими на виставках народних майстрів, що організовуються Національною спілкою народних майстрів України [6]. Слід зауважити, учасниками таких виставок є члени спілки народних майстрів, що обмежує коло авторів і не дозволяє побачити повну картину.

Розглядати зразки народної картини представленої в сувенірній торгівлі та на мистецьких ярмарках, як приклад традиційного національного декоративного малярства не доцільно. Такі картини виконують як можливий елемент етнодизайну і тематика залежить від кон'юктури ринку. Більшість сучасних майстрів народної картини мають вищу або середню художню та педагогічну освіту. Саме під час навчання майбутні художники знайомляться з національними традиціями народної картини, вивчають техніки народних розписів та отримують практичні навички виконання живопису. В народних картинах сучасних майстрів просліджується зв'язок з народною картиною попередніх століть. Інколи майстри, буквально копіюють композицію, техніку виконання та колорит, що знецінює картину, як твір мистецтва. Слід зазначити, що сучасні майстри використовують надбання попередніх поколінь народних художників, як мотивацію для реалізації власних творчих ідей. Вивчення історії України, зокрема, історії мистецтва, дозволяє сучасним майстрам чітко орієнтуватися в часовому діапазоні та відчувати особливості художньої мови. Особливо цікавим жанром народної картини майстрів Полтавщини є сюжетні (побутові) твори. Побутовий жанр на сьогодні не втратив своєї актуальності, залишаючись основним в творчості народних майстрів. Найчастіше можна зустріти сюжети, взяті з народного фольклору. Картина є ілюстрацією до пісні, казки, приказки, зображувала обряд чи народний звичай. На сьогодні, над побутовим жанром народної картини на Полтавщині працює низка талановитих народних майстрів – Онацько М.О., Омельченко В.Б., Новобранець І.Я., Кобзар Т.В.

Прикладом вдалого використання традицій народного живопису є роботи Новобранця Івана Яковича (1939 р. н.) [7]. Художник використовуючи звичні національні образи, трансформує їх у власні символи. Майстер не намагається скопіювати живописну техніку чи принципи композиційної побудови, але наслідує характерний декоративізм зображень (рис.1). Картини Новобранця І. Я. сповнені внутрішнім статичним спокоєм близькі до зразків народної ікони.

Рис.1. Новобранець І.Я. «Пісня» - «Чи я ж тобі не казала», 2007 р., полотно, олія.
До деяких жанрів народної картини сучасні майстри звертаються досить рідко, до таких слід

віднести натюрморт та народну ікону. Так, використання в іконописі православних канонів зумовлює непопулярність вільного трактування релігійних образів. Сюжетне розмаїття, великий жанровий асортимент народної картини майстрів Полтавщини дозволяє зробити висновок про духовність і самовизначення українського народу. У ХХІ ст. українське народне мистецтво зазнало змін, набуло статусу суспільного явища, їх творчість набуває індивідуальних рис. Як результат, з'являється ціла плеяда народних майстрів, творчість кожного автора набула індивідуальності, оригінальної авторської манери. Але сюжетні традиції, що створювалися впродовж віків, залишаються сталими.

Література

1. Бушак, С.М. Козак Мамай. Феномен одного образу та спробу прочитання його культурного «ідентифікаційного» коду: альбом. / С.М.Бушак – К.:Родовід, Оранта, 2008. – 304 с.
2. Полтавський художній музей: альбом / [упор. К.Г. Скалацький]. – К.: Мистецтво, 1982. – 151 с.
3. Пономаренко С. Народна картина Полтавщини (з фондів ДМНАПУ) / С. Пономаренко / Музейний збірник: зб. наук. пр. – К.:ІМФЕ НАН України, 2008. – С.164–175. – укр.
4. Скалацький, К.Г. Народна картина та ікона Полтавщини / К.Г.Скалацький. – К.: Родовід, 1997. – 46 с.
5. Найден, О.С. Орнамент українського народного розпису. Витоки, традиції, еволюція / О.С. Найден – К., 1989. – 132 с.
6. Народне мистецтво Полтавщини. Каталог / Автор – упоряд.: А.П. Маркарян. – К.:Сімон, 2014. – 96 с.: іл..
7. Ханко, О. Неповторний світ Івана Новобранця // Образотворче мистецтво. – 2000. – № 1-2. – С. 95.

УДК 398.1

КУЛЬТУРОТВОРЧА ЦІННІСТЬ ФОЛЬКЛОРНИХ ТРАДИЦІЙ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Марія Новосад,

кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри релігієзнавства, теології і культурології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті розкрито сучасні проблеми фольклорного руху серед молоді, що є необхідною умовою для набуття національних культуротворчих цінностей.

Ключові слова: фольклор, звичаї, національна самосвідомість, традиційна культура, автентичність.

The article deals with modern problem of the folk movement among young people is a prerequisite for entry into the national kultuytvorchyzuinnostey.

Keywords:folklore, custom, national consciousness, traditional culture, authenticity.

Духовне відродження нації неможливе без звернення до першоджерел культурного буття, без вивчення та опанування духовних цінностей, які знайшли втілення у традиційній культурі та пройшли випробування часом. На сучасному етапі культурно-історичного розвитку суспільства простежується тенденція актуалізації автентичного мистецтва, зокрема, фольклору, традицій, звичаїв, народних промислів тощо. Як відомо, набуття національних духовних цінностей пов'язане із завданням формування національної самосвідомості, обов'язковою умовою в процесі якого виступає високий ступінь переведення культурних цінностей у сферу особисто засвоєних. Водночас зв'язок цей не односторонній, оскільки рівень національної свідомості, в свою чергу, детермінує оригінальність та самостійність сприйняття традиційної народної культури. В сучасних умовах шляхи розвитку національної самосвідомості пролягають крізь процеси усвідомлення й розуміння способу життя наших пращурів, їхніх традицій, звичаїв, обрядів, художньої культури. Без цього процес духовного відродження нації не можливий. Серед національних духовних цінностей важливо виокремити яскравий та унікальний феномен – фольклор - частина народної культури, колективна, заснована на традиціях творчість груп чи індивідів, зумовлювана надіями і сподіваннями спільноти як адекватне вираження її культурної та соціальної самобутності. Фольклорні зразки та цінності передаються усно, шляхом імітації та іншими каналами. Його форми охоплюють мову, слово, поезію, музику, танці, жести, міфи, обряди, ремесла, архітектуру та інші різновиди художньої творчості[2, с. 18].

Фольклор є найважливішою опорою національної самосвідомості, засобом національного виховання й соціалізації людини в народній культурі. Важливість пізнання фольклору для сучасної людини, і особливо дитини, -ціннісному ядрі національної культури, бо саме в художніх образах, усистемі мови, в жанровій визначеності явищ фольклору поєдналися та знайшли втілення духовні засади життя, морально-естетичний кодекс, продуктивний досвід обрядової діяльності, пов'язаної з працею, родинним побутом українського народу. В цьому великий виховний потенціал фольклору, відмова від якого руйнує культуру, суспільство та особистість [4, с. 426]. Загалом необхідно відзначити зростання естетичного й виховного потенціалу фольклору у формуванні та розвитку особистості, розширення естетичного моменту в еволюції його сприйняття. Нині фольклор сприймається і оцінюється як явище культури і мистецтва. При цьому важливо врахувати властивість мистецтва (фольклор як його форма, як комплекс складних поліелементних видів синкретичного мистецтва) комплексно впливати на духовну культуру людини.

Метою нашого дослідження є висвітлення соціокультурного та психолого-педагогічного аспектів

проблеми прилучення молоді до національних культурних цінностей та опанування ними фольклорних традицій за сучасних умов, що передбачає вирішення таких завдань: а) в'яснення рівня і напрямів дослідження даної проблематики в роботах сучасних науковців; б) здійснення порівняльного аналізу традиційних та сучасних умов, форм і методів трансмісії культури; в) вивчення провідних культурно-мистецьких форм та методів, які сприяють опануванню фольклорних традицій дітьми у сфері дозвіллевої діяльності.

Сьогодні зростає вагомість наукових досліджень, у яких простежуються трансформаційні зміни, що відтворюють соціальну свідомість на рівні тих її світоглядно-ключових категорій, що здійснюють функцію «формування людського духу». Провідним носієм цієї функції завжди був фольклор, образ-формула етносамоусвідомлення суспільно опрацьованих способів культурного буття. Його дослідженню як соціокультурного явища присвячено чимало теоретичних праць. Проблематика їх досить різноманітна: від етнографічних спостережень за різними жанрами народної творчості до спроб розроблення теоретичних концепцій з окремих її форм і напрямків. Фольклор вивчається не тільки в окремих жанрових формах, але й як самостійна галузь культури із своїми специфічними ознаками й закономірностями розвитку, зокрема наукові дослідження (Я.Гарасима, С.Грици, Л.Кияновської та ін.). Проблемі наукових ідей та поглядів щодо національної самобутності українського фольклору присвячено розвідки «Фольклористичні концепції М. Грушевського та І. Франка», «Філарет Колесса про національну специфіку українського фольклору» І.Денисюка [1.с. 274]. Незважаючи на кількісні показники таких робіт їх зміст залишає осторонь таку проблему, яка б дала відповідь на сучасні питання щодо відродження фольклорних традицій, які акумулюють в собі не тільки потенції нації, але й мають здатність формувати ціннісні установки щодо перспектив розвитку соціального буття етносу.

Важливо розкрити специфіку сучасних процесів прилучення молодого покоління до національних культурних надбань, оскільки є окремі регіони, в яких сталося порушення зв'язку поколінь, і які із-за воєнних подій не мають можливості здійснювати фольклорний рух. Багато складних проблем виникають у спробі осмислення механізмів дії традицій та звичаїв, які в минулому здійснювались стихійно, в умовах глибокої децентралізації соціального життя. Опанування культури відбувалося поза налагодженою системою народної освіти, завдяки усній та наочній передачі традицій, звичаїв, майстерності, які дбайливо зберігались і фактично виступали в ролі акумуляторів фольклору, який завжди є головним засобом виховання й прилучення до культури молодого покоління [5, с54].

Варто зауважити, що сполучним елементом локальної традиції, в якому і через який реалізовувались фольклорні цінності, творчі потенції їх носіїв, виступала фольклорна група, колектив, ансамбль. Життя людини у фольклорі, таким чином, є безперервним процесом засвоєння та програвання нових ролей. Тому в різний час носії фольклору виступали як ті, що засвоюють, реалізують і передають фольклорні цінності. Так, соціально-структурною одиницею, що представляє національні та діалектні фольклорні традиції, виступає сім'я, яка була і залишається замкненою групою виконавців, що має свою систему фольклорних цінностей з характерними особливостями виконавського спілкування й відіграє провідну роль у культурному вихованні молодого покоління. Важливим є те, що розвиток і виховання у традиційній культурі завжди носить комплексний характер. Жоден жанр народної художньої творчості не виступає як самостійний, а становить органічну складову єдиного цілісного явища, дії, обряду, одягу, національної кухні тощо. Ідея відродження дієвості фольклорної спадщини ґрунтуються на розумінні художньо-творчої самоцінності фольклору, на необхідності збереження та розвитку традиційної культури в її локальних, регіональних варіантах, а також в цілому. Такі ідеї об'єднують нині численних прибічників, серед яких переважна більшість – вчителі шкіл, викладачі ВНЗ, працівники культури, студенти, школярі, діти в єдиний фольклорний рух, який в зв'язку з останніми подіями в Україні активізувався як у містах, так і в сільській місцевості.

Щодо сучасної культури фольклорний рух виконує досить важливу функцію – створює середовище існування традиційної культури на нових реаліях. Зрозуміло, що тут відбувається процеси взаємовпливу традиційної та сучасної культури. Яскравим прикладом є телепередача «Фольк-music» з О.Пекун на першому національному. Збирання фольклорних та етнографічних матеріалів, їх вивчення та відтворення у сценічних варіантах досить важливий процес для сучасних молодіжних колективів, ансамблів та окремих виконавців. Водночас здійснюється репрезентація автентичного мистецтва, що й надає українській культурі самоідентичності. Нині значної популярності набули фольклорно-етнографічні фестивалі, свята, концерти, конкурси, виставки національного одягу, народних промислів, національної кухні тощо.

Для подальшого етапу розвитку фольклорного руху має набути поширення пошукова, науково-дослідницька і педагогічна діяльність. Тобто прагнення не тільки пропагувати, але зберігати, національні духовні цінності й передати їх наступним поколінням. Тому функція трансмісії культури все більше повинна переходити від безпосередніх форм спілкування до соціальних інститутів виховання – шкіл, позашкільних закладів, культурно-мистецьких агенцій, що активно використовують фольклор та його традиції у вирішенні цілого комплексу педагогічних завдань. Опанування фольклору в умовах урбанізованого суспільства потребує педагогічної організації цього процесу і коштів на їх існування. У сучасній соціокультурній ситуації навчання виступає специфічною формою соціалізації дитини в традиційній культурі і забезпечує розвиток фольклористичної діяльності через створення відповідних для цього умов. Виникає потреба розмаїття форм педагогічних організацій, які б сприяли всебічному вивченню, засвоєнню фольклорних традицій дітьми та підлітками у нових соціокультурних умовах. Зокрема, створення студій, гуртків, ансамблів, шкіл народної творчості, академій народного мистецтва, дитячих аматорських універсальних об'єднань, які б комплексно використовували культурно-комунікативні та інтерактивні засоби масової інформації, що суттєво впливають на характер

сприйняття та опанування фольклору молоддю. Проте, все назване вище потребує ідентифікації педагогічного підходу керівника до фольклорного колективу, групи чи навіть кожного окремого учасника. Оскільки, керівник фольклорного колективу є носієм інформації, а учасник фольклорного колективу як той, що сприймає інформацію. Відповідно процес навчання виступає, як своєрідний, специфічний канал зв'язку де фольклор є предметом опанування представлений у вигляді знакової системи. Розуміння фольклорних текстів, мелодики, ритму сприяє формуванню на їх основі ставлення дитини до традиційної народної культури й вимагає міжособистісного спілкування та спільної художньо-виконавської і творчої діяльності. Важливим моментом фольклорного руху є підбір репертуару, який має відповідати віковим особливостям, вокальним можливостям учасників з врахуванням художньо-педагогічного значення зразків дитячого чи дорослого фольклору, календарних жанрів, лірики, різних елементів танцювального та інструментального матеріалу.

Репертуар повинен бути побудований на матеріалі певного регіону (області, району, міста, села), який наділений характерними етнографічними особливостями, має особливий локальний стиль, власну мову народної традиції. Тобто фольклорний матеріал повинен засвоюватися за законами письмової культури, подається в стилізованому вигляді або підлягає певній авторській обробці згідно з художньо-естетичними критеріями й стереотипами сучасної концертно-сценічної практики.

Варто зауважити, що головним завданням в роботі з фольклорним колективом є вивчення народнописанної мови (мовно-діалектних, інтонаційно-ладових, метроритмічних елементів), формування слухових уявлень, розвиток у дітей відповідно до традиції способу мовно-музичного та естетичного мислення. Загалом дитячий фольклор – це методично й художньо цінний матеріал, оскільки він тісно пов'язаний з етапами розвитку художньої свідомості дитини й опанування нею дедалі складніших мовно - та музично-інтонаційних зворотів. Таким чином керівнику фольклорної групи необхідно розширювати самодіяльність особистості дитини в процесі взаємодії з цінностями традиційної національної культури через так званий комунікативно-мовний дитячий фольклор. Програмування роботи в дитячому фольклорному колективі передбачає комплекс вирішення навчально-виховних, художньо-творчих, рекреаційних завдань, опанування учасниками пошуково-дослідницької, музично-виконавської, художньо-прикладної, побутово-дозвілевої та інших видів діяльності. Доцільним є поєднання в навчально-виховному процесі теоретичних методів із практичними, зокрема використання таких форм, як примовки, лічилки, ігри, святково-обрядові дії (новорічно-різдвяне колядування, щедрування, обряди водіння кози, зустріч весни, великодні забави, купальські обряди) дитячі пісні, календарні твори. Все це спрямовує на вивчення рідної мови, розвиток художнього мислення, творчих здібностей та формування почуття національної самоідентичності.

Проте, прилучення молоді до фольклорних культурних цінностей на сучасному етапі соціокультурного розвитку має опосередкований характер і відбувається переважно завдяки цілеспрямованій організації фольклорного навчання та виховання в групових формах навчальної та дозвілевої діяльності на базі соціальних інститутів виховання (шкіл, позашкільних закладів, музичних приватних студій, закладів культури і мистецтв тощо).

Важливу роль у формуванні практичних навичок репродуктивної та творчої діяльності молоді відіграє організація та проведення кастингів для телепрограм: «Голос діти», «Голос країни», «Х – фактор», «Маленькі гіганти» та інші. Саме тут здійснюється творче спрямування, жанрово-стильові уподобання молодих талантів й комплексний підхід до опанування пісенних традицій, де останнім часом надається пріоритетності не традиційній культурі, а поширенню русизму. Варто ввести певний відбір репертуару на популяризацію українського пісенного фольклору чи пісні, що окреслює національнусамобутню культуру.

Висновки. Можна зробити певний висновок: сучасні проблеми фольклорного виховання молоді потребують якісного вдосконалення організації навчального процесу та практики художньо-педагогічного керівництва; здійснення комплексного підходу до опанування фактів традиційної культури; поетапний процес організації фольклористичної та етнографічної діяльності; формування мотиваційно-потребової сфери дитини; забезпечення вікової диференціації в методиці фольклорної діяльності; орієнтації на глибоке вивчення традиційної культури в її локальних (регіональних) варіантах; збільшення бюджетних коштів на забезпечення фольклорних експедицій та діяльність колективів, груп, ансамблів та окремих виконавців, якими представлений сучасний фольклорний рух в Україні.

Література

1. Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики / Я. Гарасим // Навч. посіб. – К.: Знання, 2009.- 301 с.
2. Грица С. Фольклор у просторі та часі / С. Грица // Вибрані статті – Тернопіль: СМП «Астон», 2000. – 228 с.
3. Кияновська Л. Стильова еволюція галицької музичної культури XIX- XX ст. / Л. Кияновська // - Тернопіль, 2000. - 339 с.
4. Новосад М. Пісня як домінанта у формуванні духовної культури українського народу / М. Новосад // Перевал. – 2001. – № 3-4. – С.426 - 431.
5. Новосад М. Пісня – складова частина сакральної культури України / М.Новосад// Зб. наук. праць. – Ів.-Франківськ: Плай, 2002. – С.50 - 62.

ДВОКАЛЕНДАРНІСТЬ В УКРАЇНІ: ВИТОКИ І СЬОГОДЕННЯ

Оксана Сапеляк,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології сучасності
Інституту народознавства України НАН України (м. Львів)

Заторкується кілька проблематичних аспектів двокалендарності в Україні у діахронному ракурсі.

Ключові слова: юліанський календар, григоріанський календар, святкування, традиція, обряд.

The author touches several problematic aspects of the two calendars of the traditional holidays in Ukraine in diachronic perspective.

Keywords: Julian calendar, the Gregorian calendar, celebration, tradition, ceremony

Від часу відновлення незалежності України ведеться мова про важливість творення в державі цілісності суспільного та церковно-релігійного життя, як у всьому цивілізованому світі: Присяжна Ю. «У нове тисячоліття – з новим календарем» (1999) [6, 13 серпня]; Остафіїв Т. «Особливості календаря» (2010) [5, с.22], «Єдина дата святкування Пасхи – можлива!» (2011) [4, с.17]; Лучків Я. «Чому ми святкуємо Різдво не 25 грудня, а 7 січня» (2012) [3, с.13] та ін. Мої багаторазові виступи на зустрічах з молоддю та інтелігенцією Львова, Івано-Франківська, Луцька та на радіо «Незалежність» (1997, 2001, 2006) знаходили розуміння та підтримку широкого загалу. Одначе дотепер ведеться полеміка щодо дати святкування Різдва Христового, Нового року, Великодня.

Варто зазначити, що 1923 р. Міжправославний конгрес у Константинополі прийняв рішення про узгодження юліанського календаря з григоріанським. Таким чином нині всі західні християнські церкви (Католицька, Протестантські, Православні) святкують усі свята згідно з григоріанським календарем. В Україні, Росії, Білорусі, Грузії, Сербії, Єрусалимі, православні Польщі святкують Різдво Христове також 25 грудня, але за старим юліанським календарем.

Як бачимо, двокалендарність зберігається головно в країнах колишнього ССРСР. Атеїстичний комуністичний режим використав збереження юліанського календаря в своїх цілях формування «советского человека». По-перше, це сприяло не тільки відокремленню Церкви від держави, а й ізоляції від західного світу; по-друге, пропагуючи бучне святкування Нового року, применшувалося, збіднювалося, сприймалося як другорядне Різдво Христове. Якщо до кінця 50-х років ХХ ст. в українських селах 1 січня практично не приймалося як свято і всі урочистості припадали на Різдво, Василя і Водохрища, то вже у 70-ті, особливо з поширенням телебачення, Новий рік стає в Україні основним зимовим не стільки святом, бо позбавленим релігійного смислу, а як шоу, базованим на розвагах, причому не народних, та гучних застіллях. Фактично такий стан зберігається дотепер у пострадянському просторі. Нема потреби доводити, що промосковські сили загалом, тим більше Московська Православна Церква не підтримують ідею переходу на григоріанське числення.

З другого боку патріотів лякає те, що святкування за григоріанським календарем стане причиною ще одного роз'єднання українців. Страх перед змінами – одна з головних причин стосовно вирішення багатьох проблем сучасності, цієї – в тому числі. Очевидним є те, що прийняття всіма конфесіями григоріанського календаря було б значним кроком до єднання християн в Україні. Водночас – єднання з усім християнським світом. Не має підстави боятися, що святкування Різдва 25 грудня вплине на занепад народної обрядовості. Святкування залишатимуться в українському обряді, але в єдності з усіма християнськими народами згідно з астрономічним часом. Цей висновок базується на конкретних фактах святкування українцями в країнах поселення. Адже не слід оминати того аспекту, що українство – не тільки українці на матірніх землях, а практично в усіх країнах Європи, американського континенту, Австралії, Азії (за Уралом). Звісно, не мовиться про українців у межах Росії. Але, колишні іммігранти з України, скажімо, в південноамериканських державах, всіх конфесій святкують усі християнські свята разом з іншими етнічними групами, котрі населяють ці країни.

Чи це заважає зберігати українську традиційну обрядовість? Якраз найважливіший етномаркер української етнотрупи в цих країнах – релігійна приналежність. У Парагваї Українські Церкви – потужний засіб самоідентифікації етнічної групи, носій національних традицій. Трансмисія християнських цінностей в українській церковній обрядовості забезпечує монолітність цієї діаспори. Українська етнічна група, зберігаючи свою культуру, тобто певною мірою соціально-психологічну реінтегрованість із середовищем, не зазнає кризи внутрішнього роздвоєння та соціальної й етнічної маргіналізації [7, с.71-73].

В Аргентині Різдво Христове (25 грудня) в середовищі українських громад дотепер зберігає елементи традиційної обрядовості. Якщо йдеться про духовність, то вона виявляється в обов'язковості перебування разом усіх членів родини під час вечері напередодні Різдва. Спільна вечеря, запалена свічка, випрятана хата (квартира), відповідні прикраси, колядування – все це зовнішній вияв внутрішніх релігійних почувань, чуттєвої спільноти родини. Тільки в українських родинях, як свідчили респонденти, «під обрус мама кладе сіно, під стіл – сіно. Ставили в кут дідуха». Ритуал внесення дідуха до хати виконував дід або батько. У містах дідуха не вносять (як і в сучасній Україні). Одначе в цій країні в українських родинях збереглася традиція підготовки до Різдва: ретельне прятання в домі, готування традиційних страв, передовсім куті (з пшениці, до якої додають меду, маку, горішків). Тут кутю називають «пшениця», як і на Покутті, звідки в основному виїжджали наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. українці. Обов'язково варять «пирого» (вареники), рибу, голубці і всякого, що є, – 12 страв. На Свят-вечір не могли їсти м'яса, тільки на Різдво», – розповідали в провінції Місіонес. Накриваючи на

стіл, на Свят-вечір ставлять тарілку для померлих. Надається сакрального значення порядку вживання страв. Після вечері посуд повинен залишатися до ранку на столі. Дотепер тут зберігається колядування. Першою під час Свят-вечірньої трапези повинна виконуватися коляда «Бог предвічний». Показово, що молоді, яка слабо розуміє українську мову, знає українські коляди, охоче їх співає вдома і в церкві. Усією родиною намагаються зібратися також на Великодній сніданок. Зрозуміло, українці всіх конфесій поза Україною Воскресіння Господнє теж святкують разом з усіма християнами, але зберегли дотепер обряд освячення паски. Він виявився одним з найстійкіших, радше найстійкішим елементом української обрядовості. У 30-х роках ХХ ст. у містечко Саєнз-Пенья (провінція Чако) приїхало чотири українські родини. На Великдень вони прийшли з пасками до латинської церкви і були надзвичайно здивовані, що пасок тут не печуть і не освячують. Хоч туди тривалий час не приїжджали українські священики, обряд зберігався: «Ми самі молилися, покропили водою, - і так щороку», - оповідала Пелагія Баб'як (91-річна мешканка міста). Лише 1980 р. сюди прибуло декілька Сестер Службниць Пречистої Диви Марії, які зміцнили народні релігійні традиції [8, с.146-147].

Українці в Аргентині зберігають також освячення води на Йордан. Водосвяття, що його дотримуються всі українські родини, - велелюдні.

Як бачимо, святочні урочистості за григоріанським календарем нітрохи не вплинули на занепад народних релігійних традицій. Навпаки, саме завдяки цьому зберігся весь цикл календарної обрядовості. В Україні ж практично занепади новорічні звичаї та обряди, оскільки 14 січня – звичайний робочий день. Не зайве нагадати, що російський цар Петро I, приймаючи 1700 р. григоріанський календар у світському житті і зберігаючи юліанський у Церкві, керувався не релігійно-догматичними мотивами. Зрештою навіть – не раціональними. Не піддається розумінню, як можна святкувати Новий рік перед Різдом Христовим, якщо літочислення починається від Різдва. Дотепер ірраціональними виглядають наші святочні листівки з написами «З Новим роком і Різдом Христовим», зрештою - навіть такими ж привітаннями один одного. Царська календарна реформа творила людину роздвоєну: одну – для світського життя, іншу – для церковного. Беззаперечно, що російський цар керувався суто політичними мотивами: одним із способів духовного виокремлення із християнського світу, творення власного центру «православ'я» (відоме кредо: «Москва – третій Рим»). В Україні, яка перебувала в колоніальній залежності від Росії, Українська Церква – залежна від Російської, у той час уже як її складова, мусила також дотримуватися старого календаря.

Гострі суперечки щодо переходу на астрономічний календар у Церкві викликало нововведення в 1916 р. єпископа Григорія Хомишина. Станіславівський єпископ не вважав календарну реформу загрозою для єдності українського народу. Однак українська інтелігенція розцінювала таку реформу негативно з політичних міркувань. Олександр Колеса, Льонгин Цегельський (член УНДП), Лев Левицький та інші висловили думку про те, що поки немає власної держави, зміни календаря передчасні. Іншої думки дотримувалася газета «Діло». Редактор часопису Володимир Темницький заявив на засіданні ЗУНР: «Я вважаю, що григоріанський календар не є шкідливим для нашої народної справи, що юліанський календар не є ніякою національною святістю, ані національною ціною» (виділ. Мое – О.С.). Відомий історик, дійсний член НТШ Степан Томашівський зазначив, що юліанський календар не може асоціюватися з національною ідеєю. Більше того, підкреслював: єпископ Хомишин керувався не виключно церковно-релігійними мотивами, а й національно-політичними. Степан Томашівський висловив, зокрема, тверде переконання: проведення такої реформи – необхідність.

Нині, в незалежній Україні, повернення до проблеми календаря – цілком умотивоване, викликане вимогами нових відносин. Думку багатьох українців висловлено в листі до газети «День», в якому автор говорить про те, що йому «дивно й незрозуміло», чому в Україні Різдво святкується після Нового року, і «на підставі чого ми так уперто протиставляємо свою різдвяну традицію іншим...», протиставляємося не лише здоровому глузду, а й Слову Біблії». Ці аргументи доводиться чути неодноразово, особливо те, що «ми живемо за тим самим календарем, що й усі народи світу. Сівбу намагаємося проводити в найсприятливіші астрономічні строки. Тобто за небесним календарем... Здорово людина не може перебувати одночасно у двох часових вимірах» [3, с.13]. На ці питання о. Євстратій (УПЦ КП) відповів наступне: «Внутрішньої церковної необхідності переходу на григоріанський календар я не бачу», щоправда, не уточнив, яка потрібна «внутрішня церковна необхідність». Адже чимало родин зокрема української інтелігенції вже нині свідомо святкують Різдво та Великдень за григоріанським календарем, щоб мати змогу перебувати в духовній злуці зі всім християнським світом.

Питання єдиного календаря постає і в зв'язку з відкритістю кордонів, тіснішими стосунками України з країнами світу, особливо ж – виїздом великого числа українців у пошуках праці в держави Європи та Америки (т.зв. «трудова еміграція»), яка не втрачає постійних контактів з родинами в Україні. У сім'ях, куди приїжджають у час «Різдвяних відпусток» українські заробітчани з Європи, фактично зміщується святкування Різдва Христового. Тобто частина Української Церкви (віруючі) вже дотримуються григоріанського календаря. Але брати участь в урочистостях Богослуженнях вони змушені в римо-католицьких храмах.

Сучасні дослідники трудової української еміграції в країнах Європи наголошують, що в Італії, Португалії, Іспанії урочисті Богослуження на Різдво та Великдень – багатолюдні, українські родини намагаються їх святкувати. Загалом храм став центром, навколо якого об'єднуються наші емігранти так само, як понад сто років тому у різних країнах поселення. Однак оминається незручне питання про те, що святкування за юліанським календарем створює їм додаткові значні труднощі в процесі адаптації. Якщо Різдво не у вихідні дні, то доводиться в господарів просити дозволу відпустити їх з роботи. Чимало роботодавців ідуть на зустріч, але не всі розуміють, чому українці значно пізніше відзначають християнські свята. Адже діаспора «є частиною суспільства країни проживання...» [1,

с.140-143]. Реальністю є й те, що відтак частина молоді в цьому середовищі починає переходити на латинський обряд.

Зрозуміло, вихід з «руського міра», в орбіті якого дотепер перебуває велика частина українського суспільства, в тому числі й двокалендарність, потребує значних зусиль не принагідних роз'яснень, а постійної і послідовної наполегливої праці не лише клиру всіх Українських Церков, а й інтелігенції, особливо ж засобів масової інформації.

Література

1. Годованська О. Новітня українська діаспора. Трудові мігранти в Італії, Іспанії та Португалії [Текст] / Оксана Годованська . - Львів, 2011. - 191 с.
2. Єзрейшій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. [Текст] / О. Єзрейшій. - Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. - 168 с.
3. Лучків Я. Чому ми святкуємо Різдво не 25 грудня, а 7 січня [Текст] / Я.Лучків // День. - № 8-9. - 2012.
4. Остафій Т. Єдина дата святкування Пасхи – можлива! [Текст] / Т.Остафій // Пізнай правду. Католицький часопис. – 2011. Березень-квітень. - № 2 (96).
5. Остафій Т. Особливості календаря [Текст] / Т.Остафій // Пізнай правду. Католицький часопис. – 2010 (листопад) – 2011 (лютий). - № 1 (95).
6. Присяжна Ю. У нове тисячоліття – з новим календарем [Текст] / Ю.Присяжна // За вільну Україну. – 1999. – 13 серпня.
7. Сапеляк О. Парагвайці українського походження [Текст] / Оксана Сапеляк. - Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2011. - 143 с.
8. Сапеляк О. Українська спільнота в Аргентині. Історико-етнологічний аспект [Текст] / Оксана Сапеляк. - Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2008. - 286 с.

УДК 811.161.2'42

КОЛЕКТИВНЕ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКЕ У ФОЛЬКЛОРНО-МОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Руслан Сердега,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Висвітлено питання співвідношення колективного та індивідуально-авторського у фольклорно-мовному процесі. Простежено зв'язок фольклору з професійною літературою.

Ключові слова: фольклор, колективне, індивідуально-авторське, професійна література, усна народна творчість.

It is revealed the relation between collective and individual in a folk-linguistic process. Traced the relationship of folklore with professional literature.

Key-words: the folklore, collective, individual, the professional literature, the oral folk arts.

Актуальність дослідження. Фольклор – це невід'ємна частина української культури, оскільки він є вмістилищем різноманітної інформації – про життя народу, його звичаї, побут, традиції, вірування і сподівання. Тому не дивно, що він привертав увагу багатьох дослідників (М. О. Максимовича, Я. Ф. Головацького, І. І. Срезневського, О. О. Потебні, М. Ф. Сумцова, М. І. Костомарова, Ф. М. Колесси, Л. Ф. Дунаєвської, Р. Ф. Кирчіва та ін.). Але й до сьогодні не достатньо висвітлені питання генезису фольклору, зокрема ролі індивідуального та колективного начал у постанні та виникненні нових народнопоетичних творів. Цікавою в цьому плані є стаття О. І. Чікало «Українські пісні-хроніки: колективне та індивідуальне у фольклоротворенні», в якій дослідниця зазначає таке: «На перший погляд може здатися, що проблема авторства не має жодного стосунку до фольклору – продукту колективної свідомості. Проте така візія не завжди виправдана. Є випадки, певною мірою локальні відносно головного масиву усної традиції, коли пісенні зразки, зберігаючи родові ознаки фольклору, акумулюють авторські елементи» [4, с. 748]. Загалом у народознавчій науці викристалізувалося дві точки зору щодо генезису усної творчості етносу. Перша з них зводиться до виникнення фольклору як результату колективної творчості. Вона свідчить, що народнопісенна традиція – це ланцюжок поступових еволюційних змін, кількісне накопичення яких призводить до виникнення нової якості. Інша стверджує, що в основі генезису фольклорних зразків індивідуальний творчий акт, який не виходить за межі народної поезики [4, с. 749]. В. Я. Пропп зазначив, що «генетично фольклор повинен бути наближений не до літератури, а до мови, яка також ніким не вдумана й не має ні автора, ні авторів. Вона виникає й змінюється цілком закономірно і незалежно від волі людей, завжди там, де для цього в історичному розвитку народів склалися відповідні умови» [1, с. 22]. Усна народна творчість, дійсно, виникає майже одночасно з мовою. Українська дослідниця І. Є. Руснак зазначає: «Фольклор упродовж свого тривалого існування був явищем динамічним, змінюваним, на кожному новому історичному щаблі розвитку набував нових особливостей та ознак, що залежало від змін усієї духовної культури» [3, с. 7]. Зрозуміло, що ті зміни, які відбувалися в мові, також позначалися на ньому. Крім того, закономірним є погляд на співвідношення фольклору і літератури як на єдиний процес становлення традицій словесного мистецтва, точкою відліку в якому виступає специфіка народної словесності. Ї

характерними ознаками є колективність творення, масовість побутування, анонімність та багатоваріантність у виконанні.

Народна поетична творчість веде свій початок від глибокої давнини, коли люди не вміли писати, тому цілком природно, що їй була притаманна усна форма вираження. Фольклор і література співвідносяться між собою як дві (попередня і наступна) стадії розвитку словесного мистецтва. Найдавніші з відомих літератур склалися близько 6000 років тому, проте література виросла з фольклору, ввібрала в себе багатство його рис, а традиції усної народнопоетичної творчості сягають глибини віків. Специфіка фольклору перш за все полягає в тому, що він є продуктом усної творчості мас. Під фольклором розуміють творчість соціальних низів усіх народів, незалежно від ступеню їх розвитку. Виходячи з усної природи фольклору, встановлюється, що народнопоетична творчість не має автора (може його не мати), а літературний твір завжди його має. Також літературний твір, на відміну від фольклорного, що весь час варіюється, не змінюється, бо автор встановлює канонічний статус того чи іншого тексту, як остаточного. Звідси виводиться такий висновок: фольклор відрізняється від літератури тим, що є творчістю колективною, безавторською. Це, в цілому, правильно. Але в той же час відомими є твори авторів, що мають фольклорну форму побутування, як, наприклад, «Рева та стогне Дніпр широкий» Т. Шевченка, «Ніч яка місячна» М. Старицького, «Стоїть гора високая» Л. Глібова та ін. Окрім цього, не можна виключати можливого існування автора і в наче суто фольклорному творі, наприклад, авторство такої народної пісні, як «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» приписується легендарній народній поетесі й співачці Марусі Чурай. Проте, очевидно, авторство як таке слід вважати загалом явищем періоду виникнення літератури. Що ж до фольклору, його текстів, то колективна традиція завжди була домінуючою в усній народній творчості, що не дозволяло окремому творцеві вийти за її межі. Та він, очевидно, й не дуже претендував на це, навіть не міг претендувати, бо все те, що не відповідало колективній традиції в загальному контексті її відтворення та сприймання, відкидалося як зайве.

В перші століття виникнення писемності на літературу великою мірою впливала мова фольклору, традиції. Цей ранній, по суті своїй анонімний період в історії літератури, яскраво демонструє роль колективного досвіду засвоєння дійсності. Вже відбулося звільнення творця від безпосереднього впливу аудиторії (співтворчості), а колективна традиція продовжувала впливати на літературу. Але і в тих випадках, коли автор відомий, він переважно оперував традиційним сюжетом, проте відокремлений писемністю від аудиторії автор усе більше звільнявся від впливу колективної традиції, колективної свідомості у творчості. Індивідуальність набувала все більшої ваги у створенні нової традиції — нового досвіду художнього засвоєння дійсності. Так народжувалася традиція з домінуючою творчою індивідуальною волею. Це відбувалося тоді, коли колективна традиція зруйнувалася і деякі її елементи були замінені новими, здатними не тільки передавати індивідуальні повідомлення, але й відповідати колективним потребам. Сталисть фольклорних і змінюваність літературних традицій пояснюється властивістю свідомості, яка лежить в їх основі. Колективна традиція більш стала, вона змінюється відповідно до змін у свідомості колективу, які відбуваються набагато повільніше, ніж у свідомості індивіда, але поступово в фольклорі відмирає багато тільки йому притаманних рис. Взаємовплив і взаємозв'язки фольклору та літератури складні й різноманітні. Численні приклади такого взаємовпливу фольклорно-літературних зв'язків є важливою проблемою вивчення як для літературознавства, так і для фольклористики. Писемна літературна традиція тісно пов'язана з усною народною словесністю. В. Пропп писав: «Фольклор є доісторією літератури» [2, с. 171]. Таким чином, усна народна творчість і писемна літературна традиція співвідносяться між собою як дві стадії розвитку словесного мистецтва.

Зрозуміло, що фольклор передувє літературі, яка фактично виросла з нього. Сьогодні ж усне й писемне мистецтва слова перебувають у постійній взаємодії, стимулюють і збагачують одне одного. Однак у різні періоди їх становлення й розвитку взаємопроникнення фольклорних і суто літературних писемних елементів було неоднаковим. Так, наприклад, у давній літературі спостерігається спорадичне використання фольклору, а письменники-романтики вважали його основним джерелом творчості. Новітня ж доба, як зазначає І. Є. Руснак, ознаменована художньо-філософською конкретизацією фольклору [3, с. 11]. Таким чином, усна народна творчість і література перебувають у тісній взаємодії тривалий час. Наслідком же тривалої взаємодії обох художніх словесних систем зокрема є явище фольклоризму в професійній (авторсько-писемній) літературі. Під цим явищем розуміють високохудожнє поєднання фольклору і літератури, свідоме звернення письменників-професіоналів до фольклорної естетики. І. Є. Руснак дає цьому поняттю таке визначення: «Фольклоризм — трансформація, переосмислення, розбудова традиційно фольклорних мотивів, образів, композиційних схем і художніх засобів у канві авторського художнього тексту» [3, с. 11]. Він може реалізовуватися письменниками на різних функціональних рівнях: через запозичення, стилізацію, наслідування, переспів, цитування, включення до авторського тексту фрагментів фольклорних творів без посилання на них (центон), символічне переосмислення міфологемних реліктів тощо. У зв'язку з цим, слушно зауважує І. Є. Руснак, у межах творчості одного письменника чи дослідження одного твору розрізняють такі основні принципи фольклоризму: 1) трансформацію, за якої художник слова творчо переосмислює, видозмінює фольклорний елемент; 2) максимальне збереження автентичних одиниць фольклору [3, с. 11]. Масштабно це явище в українській літературі виявило себе в творчості представників Харківської школи романтиків, «Руської трійці». В основі цього специфічного явища лежить намагання дослідити і донести до суспільства знання, які увиразнюють національну самобутність українців, привертають увагу до цінностей, моральних настанов, культури та життєвого досвіду українського народу. Однак хоча фольклор, як писав В. Я. Пропп, і «доно літератури» [2, с. 171], бо саме з нього вона постає, існує чимало відмінностей між усною народною творчістю та літературою

професійною. Перш за все ці дві форми словесного мистецтва відрізняються мовою. Фольклорні тексти послуговуються простонародною, говірковою мовою. Що ж до авторських художніх текстів, то для них властива мова літературна. Якщо ж письменник при написанні того чи іншого твору й використовує діалект, то він це робить із певною стилістичною настановою.

Зближує літературу та фольклор наявність у кожного з цих видів словесного мистецтва жанрової системи, але й тут спостерігаємо суттєві відмінності, бо й там, і там є специфічні жанри, що властиві або тільки усній народній творчості, або літературі. Наприклад, роман, жанр властивий для літератури, голосіння – для фольклору. Відрізняються ці види словесного мистецтва й художніми засобами. Для усної народної творчості характерними є традиційність і сталість, що відповідним чином позначається й на її засобах. Так, наприклад, у фольклорних текстах використовуються переважно постійні епітети, традиційні, сталі метафори та порівняння тощо. Художні літературні твори навпаки запрограмовані на оригінальність, яка є необхідною умовою їх постання. Навіть традиційні художні засоби тут зазнають переосмислення, наповнюються новим оригінальним змістом.

Відрізняється фольклор від професійної літератури й характером творення та побутування текстів. Народна словесність існує в усній формі. Професійна література базується на писемній традиції, яка зароджується значно пізніше за фольклор на основі письма. Народна словесна творчість виникає ще в дописемний період і передається за допомогою усного мовлення з покоління в покоління, тобто її тексти зберігаються в народній пам'яті. З часом, звичайно, тексти усної народної творчості теж можуть бути зафіксовані в одному чи кількох варіантах за допомогою письма збирачами фольклору. Що ж до професійної літератури, то її тексти практично відразу фіксуються на письмі й ним передаються, транслюються на читацьку аудиторію тощо. Також літературний твір, на відміну від фольклорного, що весь час варіюється, не змінюється, бо автор встановлює канонічний статус того чи іншого тексту, як остаточного.

Ще однією виразною особливістю народнопоетичних творів є анонімність. Автор первинного фольклорного тексту практично завжди залишається невідомим. Звичайно, інколи авторство за рідкими поодинокими випадками може бути встановлено. Однак і такий відносно авторський текст також може існувати в багатьох варіантах, і не всі з цих варіантів, зрозуміло, належать одній і тій же людині.

Висновки. Таким чином, можна говорити що усна народна творчість і література тісно взаємодіють одна з одною, але попри всі взаємовпливи спостерігаємо між ними численні відмінності, які наштотвують на думку, що перед нами два окремих самостійних види словесного мистецтва, що відрізняються як своїм походженням, так і формами існування, функціями тощо.

Література

1. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. — 364 с.
2. Пропп В. Я. Поэтика фольклора (Собрание трудов В. Я. Проппа) / В. Я. Пропп. — М. : Лабиринт, 1998. — 351 с.
3. Руснак І. Є. Український фольклор: навч. посібник / І. Є. Руснак. — К. : ВЦ «Академія», 2010. — 304 с.
4. Чікало О. Українські пісні-хроніки: колективне та індивідуальне у фольклоротворенні / О. Чікало // Народознавчі зошити: серія філологічна. — 2014. — № 4. — С. 748–753.

УДК 393:821.161.2

СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ ПРО СМЕРТЬ У ТВОРІ МАРІЇ МАТІОС «НАЦІЯ»

Тетяна Хлівна,

викладач кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

На основі ретельного прочитання твору М. Матіос здійснено порівняльний аналіз літературного твору та етнографічних відомостей щодо поховальної обрядовості українців. З'ясовано, які елементи давнього обряду побутують в народі до сьогодні.

Ключові слова: поховальна обрядовість, світоглядні уявлення українців, повір'я, уявлення українців про смерть.

Based on the careful reading of the work Maria Matios comparative analysis of literary works and ethnographic information about burial rituals of Ukrainian people was made. The elements of old ritual that still are in use among people were found.

Keywords: burial rituals, Ukrainian philosophical notions, beliefs, ideas of Ukrainian people about death.

Сучасна українська література позначається постійним рухом, розвитком, вона еволюціонує, прогресує. Літературні митці сучасності відрізняються неповторністю, неординарністю, винахідливістю, але все більше звертаються до фольклорної пам'яті народу, світоглядних уявлень українців.

Серед авторів літератури ХХІ століття яскраво вирізняється Марія Матіос. Її твори досліджували відомі літературознавці, такі як: В. Андруцька, А. Браеску, Я. Голобородько, К. Хижняк та ін. Про творчість авторки висловлювались Дмитро Павличко, Павло Загребельний. Газета Верховної Ради

України «Голос України» відгукнулась про твір М. Матіос «Нація» так: «Спроба батога для нації – ось чим є книги Марії Матіос. Її книги — це удар і виклик» [1]. Я. Голобородько вважає: «Книжками «Нація», «Одкровення» і «Солодка Даруся» М. Матіос реактуалізувала чи не найтрадиційнішу якість української літератури – інтерес до етнорегіональної колористики» [5, с. 67]. У творі М. Матіос «Нація» нами виявлено значну кількість зразків, що стосуються народних звичаїв, побуту, уявлень. У зв'язку з обмеженням щодо обсягу тез ми зупинимося на уявленнях українців про смерть. Феномен смерті є основою в будь-якій релігійній концепції. Вивчення уявлень наших предків про смерть та потойбічний світ є перспективним напрямом досліджень духовної і культурної спадщини українського народу [2, с. 31]. М. Матіос вдало зображує у творі віру українців у справедливість смерті, готовність до її приходу: «А що трунаПеред тим, коли так нагло вмерла головиха, десь із півроку, як ми з дідом поробили труни. Подумала я собі так: хто його знає, коли й як смертечка наша прийде?...Отако-о-о собі подумала – та й зробила, як подумала: заказала труни. Най буде. Їсти не просять. Підфарбує, як треба буде» [7, с. 223]. Існують уявлення, що людина як і в земному житті, відчуває, думає, діє й у потойбіччі: «Скажу тобі, дочко, таке: як мене рік по моїй смерті, то не кладіть ніякий пам'ятник, пам'ятника не треба, щоби залізо й камінь не тиснули груди» [7, с. 249]. «У голови в труні покладіть лише калину й васильки, а решту не кладіть, бо решта зівяне і засмердитьсь. А якби я прокинулася та устала. Ой, устану» [7, с. 241]. У творі можемо побачити, що до смерті українці ставилися з повагою: «І ніколи, дочко, не говоріть при житті дурниці про смерть. Як маєш сказати щось дурне, візьми в рот води й трохи потримай Бо видиш, Іван Петриків, не проти п'ятнички святої будь казано, якось п'яний говорив, як у дурному розумі. Каже, мені, як умру, вже все однаково буде, а хоч би в штанці валятися, а хоч би деінде Іван умер на другий день після Петра-Павла Доц не ставав перед тим три добі Івана з Кривулі везуть ховати Уже майже підходили до села. А перед самим поворотом заєць коням перебіг дорогу. Коні схарпудилися та пішли галопом. Труна перевернулася. Думаєш, не шукали Івана по обочинах у болоті? А все винен дурний язик. У таку хвилину сказав пусту гадку» [7, с. 235]. «Смерть – то не показ і не весілля. Лише на весілля люди одне перед одним гоноряться. А смерть – не гонор. То лише друге життя. І перейти в нього треба без гонору, але й не так, щоби на збитки. Смерть сердити не можна» [7, с. 244]. Побічно авторка згадує ігри при мерцеві, що побутували в Україні приблизно до кінця XIX століття, зокрема звичай «грушки»: «А то тепер звичаю «грушки» вже нема, то нема чого коло тіла веселитися. То давно було, що приходили до небіжчика на забаву, та й тішилися, що відійшов у краще життя. А потому переінакишили все Звичай умер, а трембіта заграла веселої Так що «грушки» нема, то й не нагадуйте. Тепер і так люди з розуму походили. Але шкода, що нема «грушки». Неньо мій як умирав, то ще люди приходили на «грушку». Висіли одно на одному, тішилися, віскали попід стіни» [7, с. 243].

Радянська дослідниця Н. Велецька, проаналізувавши слов'янські ритуали, дійшла висновку, що давні уявлення ґрунтуються на «вічному колообігу діалектичної тріади: життя-смерть-життя» Йдеться про зв'язок двох світів як світу предків і світу нащадків та вплив померлих на життя на землі [6, с. 239]. Такий зв'язок бачимо у творі «Нація»: «І, Боже борони, вас виделки класти на стіл! Кладіть самі ложки А виделки — Боже борони, не давайте, аби мене чорти в пеклі не носили на вилах!» [7, с. 245]. «Ото кажу тобі: якби в разі чого домашні не подивилися й я умерла без свічки, то не забудьте передати мені на той світ свічку. Мало що може бути! Можу в сні умерти, може дома нікого на ту годину не бути. Усе може бути. Але свічку передати — передайте. Та як будете передавати, то добре думайте ким. Передавайте кимсь добрим, незабутливим, таким, на кого є точна надія» [7, с. 233].

Одне з найпоширеніших порівнянь смерть-сон представлено письменницею у «Вставайте, мамко»: «Тато як ліг на лаві під вікном, то так і не встали більше. Ми думали, що заснули наш тато, а тато заснули навіки» [7, с. 230].

У монографії О. Седакової обряду смерті-сну протиставляється сидіння при покійнику [8, с. 57]. Марія Матіос у своєму творі теж згадує про цей обряд: «І не лишайте тіло саме вночі» [7, с. 239]. Вважалося, що залишати небіжчика одного вночі не можна, бо нечистий може викрасти його душу.

Особливого значення у світогляді українців та філософії буття набувала дорога, яка мала ритуальну та сакральну значимість. Вона співвідносилась з життєвим шляхом, шляхом душі в потойбічний світ [9, с. 124]: «Хай буде Катерина Земля її пером Бо мусила би зараз збиратися в далеку дорогу з вами. – Ой у далеку дорогу зібралася моя Катерина У далеку, пане-товаришу Лиш на цей раз без мене» [7, с. 79]. У творі М. Матіос підкреслює обрядове значення дороги в уявленнях українців про смерть. Вважається, що того, хто перейшов дорогу похоронній процесії або обігнав її чекає лихо, хвороба чи смерть: «Або ще друге було. І також на біду знак був. Ховали Гриця-ковалю. А то було серед днини. Машин на дорозі повно. А коваль жив у кінці села, поки процесія перейшла все село до цвинтаря Не всі шофери терпіння мали їхати за похороном. Ну, та й обігнала одна машина процесію. Йой, кажуть, то не є на добре — обгонити похорон. Так і було. Не наїхав той шофер далеко. Отамо-о коло клубу мусів або сам убитися, або дітей із школи бити на смерть. То він викрутив руль, та так, що заїхав у стіну клубу А в той день прислали з району комісію, бо молодіж написала, що кіна в селі нема, то й прийшла комісія в клуб дивитися, що й до чого. Та так двох людей з комісії й смерть у клубі знайшла, як машина в'їхала з вулиці» [7, с. 240].

М. Матіос зупиняється на ролі домовини та специфіці її виготовлення. Виготовлення труни було важливим етапом поховальних приготувань: «На першу труну дід сам вибирав породу й рубав дерево тоді, коли треба. Бо то, що рубане в червні, — червие. А то — ще якась. А так дід сам вибрав для себе й для мене деревину. Ще тоді зір мав добрий. Та й зробили Грицько з Петром (покійники, царство їм небесне) на колгоспній пилорамі нам труни На горіще винесли, я поклала все, що треба до смерті старими покривалами вкрили І вже мені на один клопіт менше. Най чекають свого часу» [7, с. 224]. Лексика дому

настілки пов'язана з позначеннями труни, могили (*хата, к'ша, куца, хоромина, домовище* тощо), що можна зустріти заборону вживання слова «дім» на позначення житла, натомість дозволялося вживання слова «двір», під яким розуміється помешкання, оселя. Труна та могила в обрядовості являються новим домом – але й дім осмислюється як дещо протилежне двору і пов'язане з підземеллям [8, с. 73-74]. Показовим є наведений Д. Яворницьким спогад старих людей про запорожців, які, відводячи місце в курені молодикові казали: «Ну, синку, оце и вся тобі домовина! А як умреш, то ще менш буде» [3, с. 59]. Марія Василівна у своєму творі порівнює труну з хатою: «Оце наша найголовніша хатка, що порохи в ній тепер протираєш» [7, с. 229]. «Ото й усього маєтку – оця чорненька хатка, що вигрівается тепер разом з нами на сонечку» [7, с. 238]. «Бо, бігме, встану, з цієї хатки, як не зуважите мою волю!» [7, с. 246].

Українці вважали, що «легку» смерть слід заслужити, тому добрі, справедливі люди помирили швидко, а злі, котрі за життя коїли лихо, зналися з нечистою силою, ворожили, мали тяжку смерть. Недоброю вважалася і раптова смерть. У творі «Нація» згадується про смерть праведників і грішників: «А-ну, дивися, верстак мого діда – Сава. Що вже охотник до жінок був – то раз. Але й охотник до звірини також був такий, що не дай Боже!.. А часом як недобре поцілять, то що вже ті олені мучилися, як сукровицею сходили, поки дух спускали Ну, то розказую тобі, що вмер Сава, а бойкині вже не було, то ховали його старші онуки. Си-и-и-роти, яку гризоту мали! Труна була добріська, але як зачало увечір тіло гнати та гнати, а до ранку вже так вигнало, що мушили кришку забивати, а воно жене та й жене, сукровиця з-під кришки капає, сморід у хаті стоїть І залізо під труну клали, й ноги перев'язували. Хто що знав, то казав і то робили, а не помогло, покойному. Другим помагало, а йому – ні. То так зранку другої днини й поховали, як якогось жидюка, преч би ся казало. Уповідали, що навіть із гробу сукровиця точилася. А все, дочко, ота охота. То убита звірина ще довог кров'ю з Сави виходила Це кажу тобі, й аби ти це знала: живе – навіть коли воно звірина, все Таки живе й жити хоче. І навіть за скривджену звірину гріх маємо, а що вже казати за людину?!» [7, с. 227-228]. «Але ж бо наш тато заслужив такого знання – дня й години свої смерті. Бо тато говорив всі говіння, в свято не робив, не лихословив, ворогів не наживав. Маму не бив. Дітей на стороні не мав. Любасок також. Людей не шахрував. Сповідався два рази на рік, бідного не обидив, з каліки не засміявся. Молитовні книжки все неділями читав і нас учив» [7, с. 230]. «А що мала покойна Варвара Білейчука з Білого Потока? Та не так Варвара, як її фамілія? Відумре бабинка – й оживає. Відумре – й оживає. Поклали на стіл, склали її руки, засвітили свічку – а вона, покійниця, відкриває очі й силується сісти. Гай, було так два чи три рази за день Божий, то аби нарешті спокійнилася, діти наймали в дванадцятьох церквах служби. Бо де то таке було, щоби так людина каралася?

А все, дочко, гріх-и-и. Бо й мольфарила, й ворожила. А що мстива була покійниця, а скупонька, най Бог хоронить!» [7, с. 230-231].

Звичай припиняти роботу в селищі в момент звістки про смерть до завершення поховальних дій зустрічався в глухих гірських місцевостях Карпат ще в кінці ХІХ ст. [4, с. 144]. У творі «Нація» після сповіщення про смерть героїні, навіть військові з МГБ не наважилися на арешт: «– Ого-о-о, це не діло, пане-товаришу, це горе теменне, це сльози криваві, бо що буди робити без свої газдині з дрібними дітьми й старим татом у цих скалах, запалися бодай би дівка в хаті невіддана. О-о-ох, маю гризоту чорну – втер сльозу Шандро. –Гм – закашляв другий військовий і подивився на Корниля. Корнильо закашляв і собі. – Невчасно померла ваша жона, Шандро, невичасно – нарешті відкашлявся другий військовий» [7, с. 76]. У ґрунтовній монографії О. Седакової подано таблицю «Узагальнена схема поховального обряду». Дослідниця виділила 18 етапів, зокрема: 1. «Приготування до смерті» (у старих). 2. «Похорони. До моменту смерті». 3. «Агонія». 4. «Після смерті». 5. «Виготовлення труни та поховального одягу». 6. «Виготовлення могили». 7. «Обрядові акти в домі до винесення труни». 8. «Сидіння при покійному». 9. «День поховання». 10. «Винесення труни». 11. «Поховальна процесія». 12. «Поховання». 13. «Повернення з кладовища». 14. «Поминки (обід вдома)». 15. «2-й та 3-й день після поховання». 16. «Сороковий день». 17. «Дії протягом року». 18. «Дії через 3 (5, 7) років». [8, с. 85-92]. Нами виділено курсивом ті дії, які відбувалися під час підготовки та проведення поховального обряду.

Висновки. Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що письменниця з етнографічною точністю зафіксувала у своєму творі поховальну обрядовість українців Карпат. Вважаємо, що введення М. Матіос етнографічних відомостей у твір робить його «живим» та сприяє поширенню інформації про звичаї та обряди українського народу серед наших сучасників.

Література

1. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Андруцька Я. В. Зміна світоглядних уявлень людей про життя та смерть: язичництво і християнство / Я. В. Андруцька // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2012. – Вип. 3. – С. 30 - 37
3. Балушок В. Г. Обряди українців та давніх слов'ян / В. Балушок. – Львів – Нью-Йорк: В-во М. П. Коць, 1998. – 216 с. : іл.
4. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов / Н. Велецкая – М.: Наука, 1978. – 318 с.
5. Голобородько Я. Буковинська орнамента Марії Матіос / Я. Голобородько // Вісник Національної академії наук України. – К., 2008. – № 3. – С. 66 - 73
6. Гейштор А. Слов'янська міфологія / Пер. з польськ. / А. Гейштор. – К. : ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2014. – 416 с.; іл.
7. Матіос М. Нація: Видання шосте / М. Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 256 с.
8. Седакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / О. Седакова. – М.: «Индрик», 2004. – 320 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования.)
9. Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. Т. 2. Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под. ред. Н.И. Толстого. Т. 2: Д-К. М., 1999. – 687 с.

МІФО-РИТУАЛЬНА ОСНОВА ДИТЯЧОГО ФОЛЬКЛОРУ ТА ІГОР

Олена Хомік,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Анастасія Ботвінко,

студентка (магістр) філологічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті проаналізовано традиційні жанри дитячого фольклору та ігор крізь призму обрядової культури та міфологічного мислення. Розглянуто основні апотропейні образи колісанок, зокрема образ kota, та з'ясовано міфо-ритуальні витоки популярних дитячих ігор.

Ключові слова: дитячий фольклор, коліскова, міфологічна картина світу, гра, оберег, апотропей.

The article analyzes the traditional children genres of folklore and children's games through the prism of ritual culture and mythological thinking. The main guarding images of lullabies are examined, including the image of the cat, and the origins of mythological-ritual popular children's games are researched.

Key words: children's folklore, lullaby, mythological view of the world, game, talisman, apotropey.

Народження дитини, її виховання, повноцінний розвиток є надзвичайно важливим для кожної родини. У народній культурі існують уявлення, що діти «приходять» до нас із потойбічного світу і тому потребують магічного захисту: уживання евфемістичної лексики, різноманітних табу, виконання й дотримання певних обрядів тощо. Такі вірування повною мірою відбито в численних номінаціях на позначення новонародженої дитини: *Бог дав гаразд, Богородиця дала, лелека приніс, упав з неба, у колодязі знайшли, у лісі знайшли, у гнізді сидів* та інших. Міфо-ритуальну основу мають і коліскові пісні, пестушки та ігри, що виконують оберегову, продукувальну та розвивальну функції – привернути до дитини або відвернути від неї певні надприродні сили, уберегти від будь-якої небезпеки, сприяти здоров'ю немовляти, швидкому ростові, майбутньому благополуччю тощо. Так, наприклад, коліскова пісня сприяє не лише гарному сну немовляти, за допомогою колісанок дитину фактично відправляють в інший позитивний світ й очікують на її повернення сильнішою і здоровішою, бо, як справедливо зауважує М.Толстой, «сон – це відкриття межі між своїм і чужим простором. Тільки через сон – умирання і подальше народження дитина набуває нового статусу, статусу рівноправної людини» [6, с. 91]. Сама ж коліска завжди знаходиться в підвішеному стані, що забезпечує дитині збереження життєвої сили. Як відомо, символіка висоти, верху мала особливе значення в комплексі родильної обрядовості – щоб діти «стояли», виживали, росли. Своєрідним оберегом у текстах українських колісанок є прихід до немовляти kota. У слов'янських віруваннях кіт належить до нижнього потойбічного світу, втілює негативну силу, але водночас є символом оберегу дому, незамінним помічником у господарстві. По-перше, кіт має здатність перебирати на себе всі хвороби і весь негатив: «*Ой на kota – воркота, На дитину – дрімота! Ой на kota все лихо, Ти, дитино, спи тихо*» [2, с.28]. По-друге, здавна була помічена здатність kota швидко засинати, спати більшу частину доби. Саме з цими повір'ями був пов'язаний звичай класти kota в колыску перед тим, як туди клали дитину. До kota звертаються з проханням приспати дитину, обіцяючи за це подарунки: «*Дамо тобі сала, щоб дитина спала*» [2, с.53]. Його просять підмести хату, сіни, винести сміття: «*Ой ти, коте сірий, Та вимети сіни; А ти, кішко, не ворчи, Пиди сміття одимчи*» [2, с. 139], бо, за народними віруваннями, прибирання є апотропеєм від будь-якого негативу, лиха. Кіт міг приносити пояс, що забезпечувало дитину як надійним оберегом, так і символізувало перехід до людського простору: «*Пішов котік у лісок, Найшов котік поясок, За люлечку прив'язав Та дитину покачав*» [2, с.149]. У колісанках відбувається своєрідне ототожнення маляти з котом, причому покарання дитини за погану поведінку переноситься на kota: «*Будем бить по лапках, Щоб не ходив по лавках, Щоб не скидав кружечків, щоб не з'їдав вершечків*» [2, с. 53]. Таким чином дитині демонстрували, що з нею буде, якщо вона не буде слухатися дорослих: «*Ой ти, коте, котку, не лизь на колодку – Розіб'єш головку. Та буде боліти – Нічим завертіти*» [2, с.130]. Іноді у текстах колісанок з'являється й архаїчний мотив обміну: «*А, а, а, на kota воркота, На дитину дрімота. А кіт буде варчіти, А дитина мовчіти*» [2, с.136]. Порівняймо, у текстах замовлянь хвороби обмінюються на здоров'я: «*...у мене син, у вас дочка, – нате вашій дочці крикливці, а моему народженому сину Івану дайте сонливіці...*» [3, с.104]. Крім того, kota іноді просять оббігти навколо хати, накреслюючи тим самим оберегове захисне коло: «*А ти, коте волохатий, Біжи кругом хати*» [3, с. 128].

Невід'ємною складовою життя дитини є ігри. І хоча сама гра в народній традиції мала амбівалентне значення, дитячі усвідомлювалися лише як позитивні, що в жодному разі не можна було переривати. Таке ставлення до дитячих ігор пояснюється тим, що малята перебувають під покровительством янголів і мають пройти певні етапи ініціації [4, с. 381]. Гра, як і коліскова, знайомить дитину з примітивною схемою картини світу, дає перші уявлення про тварин, птахів, міфологічні істоти, найважливіші принципи і правила, якими вона має керуватися протягом життя. Наприклад, відомий варіант дитячої гри у жмурки – «киці-баба» не що інше, як частина ритуалу, присвяченого Рожаниці, що, певно, виконувався вагітними жінками. Адже значення гри пов'язане з ловлею дітей, а глибше – із визначенням статі майбутньої дитини; навіть сама поза готовності «киці-баби» – простягнені вперед руки – відповідає малюнкам на давніх вишивках Рожаниць.

Зазвичай перед грою відбувається жеребкування. Процес жеребкування визначає гру як ритуально оформлене дійство, що маркує не тільки її початок, а й має апотропейну, стау семантику ініціації, яка повсякчас зустрічається в обрядах родинного циклу. Жеребкування є способом організації

гри, під час якого виокремлюється певна ігрова особа (або група), для якої (яких) властиві характеристики «чужого» світу: неповноцінність – «крайність», позбавлення звичного соціального оточення. Вихід гравця за межі «свого» світу дає йому можливість отримати новий соціальний статус, а іноді й нове ім'я (*сваха, коваль, чоботар* та інші), що за основними ознаками міфологічного мислення тотожне новій долі: «*Вийди проч корольок*», «*Яривон вийди вон*» [1, с. 5]. Магічний засіб заміни імені дуже поширений як у слов'янській народній традиції взагалі, так і в українській зокрема. Він пов'язаний передусім із обиранням нового імені, в основі якого лежать уявлення про необхідні для певної людини властивості, зрештою зі своєрідним переродженням людини та обдуренням негативних потойбічних сил, отриманням бажаного результату.

Давні за походженням лічилки є своєрідним механізмом побудови у грі нового часу і простору. Уведення до лічильного ряду певних знакових об'єктів є відтворенням міфологічного порядку, першотворення («*церква встала*») або народження («*привела три сини*»). На думку дослідників [див.: 1; 2; 4], це той космологічний акт, який дає змогу усвідомлювати будь-яке жеребкування як першопочаток: «*Покололо, покотило / По дорозі волочило, / Сонце, місяць і зірки / На кілочку вийдеш ти*». За допомогою лічлонок простір гри набуває таких категорій, як «живий», «позитивний», «рай» і «неживий», «негативний», «пекло». Під час гри він конструюється по-різному: тримаючись за руки, діти утворюють коло, креслять на землі «город», використовують дерева і стовпи як просторові елементи гри, споруджують «вершини» чи вербально окреслюють своє положення в грі – «*стою на гарячому камені, на гарячому місці*» тощо. Просторові параметри, що пов'язані з давніми міфологічними і ритуальними уявленнями, становлять суть гри, без цього вона втрачає свій сенс, а гравці не можуть перемогти зло.

Використання в лічилках чисел, зазвичай першого десятка, теж має міфо-ритуальні витoki: «*Раз і два – росла трава, / три, чотири – покосили, / п'ять – на сонечку сушили, / шість – в копичку поклали, / сім – корівку годували, / вісім – молочко давала, / дев'ять – діток напувала, / десять – привела телятко*» [2, с.76]. Так, у народній культурі число, на думку С. Толстої, наділене додатковим смислом, набуває певної конотації, стає об'єктом оцінки та символізації [5, с. 207]. Особливого значення числовий код набуває у магічно-ритуальних текстах і, зокрема, у лічилках і замовляннях, де число та лічба є магічним прийомом, оскільки «це збирання беззахисного під захист порядку, де перелічується те, що втілює життя і забезпечує його» [5, с. 195]. У лічилках завжди використовується формула зменшувальної лічби, але на відміну від замовлянь, для яких це спосіб знешкодження небезпеки, у лічилках – зміна соціального статусу гравця. Зауважимо, що у міфологічній картині світу різні числа мають неоднакову символіку. Як зауважує М. Новикова, числа від одного до чотирьох символічні всі без винятку, а числа, вищі від чотирьох, символічні неоднаково інтенсивно [3, с. 301]. Найбільш сакральним є число два, що пов'язано і міфологічними уявленнями про «парність/непарність», «позитив» і «негатив». Саме тому під час лічби виділялися щасливі і нещасливі числа, а результат жеребкування часто зберігався в таємниці. Розмежування парного і непарного числа як відповідно щасливого чи нещасливого й досі зберігається в народних традиціях українців, зокрема, на весіллі число сватів, коровайниць мало бути непарне; на урочисті свята беруть непарну кількість квітів, букет з парним числом кладуть у труну покійнику тощо. Проте для дітей, які ледь уміють рахувати, продуктивність уживання чисел першого десятка пов'язана передусім із кількістю пальців на руках: «*Раз, два, три, чотири, п'ять! / П'ятеро пташат летять! – / Перше, друге, третє п'яте. / Йду четвертого шукати*» [2, с. 48]. В основі багатьох лічлонок лежить також явище трансформації чисел: «*Аза, дваза, / Триза, риза, / Чопик, бучик, / Жута, рита. / Девир, пастер, / Ф'ю»; «Інкі, пінкі / Ляда, мінкі, / Інкі, квас, / Бутер, вас, / Ти, зайчику, / Тікай в ліс*» [2, с. 112]. В. Анікін пов'язує це давні походженням ігор, своєрідними уявленнями людини про числа, побутовими та іншими заборонами на лічбу, що породили так званий негативний рахунок та викривлені форми числівників [2, с. 12]. «Структура й принципи утворення викривлених чисел у жеребкуванні точно відтворює структуру й утворення підставних слів (евфемізмів)», які використовувалися, наприклад, на полюванні, а також були поширені в таємній мові людей певних професій. Так, зокрема, давні мисливці, рибалки, воїни боялися рахувати себе, свою здобич, зброю. Але через те, що без цього не можна було обійтись, з'явилася таємна, умовна, зрозуміла лише своїм лічба» [5, с. 200].

Поділ ігрового простору на «свій» і «чужий» зумовлений переходом межі та переселенням в інший світ. Так, наречена повинна була переходити у світ «чужих» (інше плем'я, рід, до родичів свого чоловіка); покійник відправлявся у світ «мертвих» духів; а новонароджена дитина – навпаки – із потойбіччя у світ живих тощо. Завдяки поділу простору за принципом дуальних опозицій («лівий/правий», «нижній/верхній») у грі виникає певна напруга. Так відтворюється ідея протистояння, або війни, яка в широкому розумінні є міфологемним конструктом. Гра ґрунтується на принципі вправності використання гравцями ігрових предметів, що в народній культурі характеризуються як «чоловічі» і «жіночі». Ігрові предмети не тільки мають відповідне міфологічне навантаження, а й визначають хід протистояння. Перемога пов'язана із вправністю гравців «загнати» ігрові предмети до значущих сакральних місць.

Більшість дитячих ігор починається з утворення кола (гра «Веребей», «Мак», «У короля» та ін.): «*Усі стають в коло і співають <>*» [2, с. 7], «*Діти стають у коло, ходять, співають <>*» [2, с. 9], «*Діти утворюють коло, всередині – веребей <>*» [2, с. 10], «*Зайчик стає в середину кола <>*» [2, с. 12]. Коло – один з найбільш значущих міфологічних символів, що відбиває уявлення про циклічний час («коло життя», «річне коло») і про основні форми структурування простору (поділ на «свій» і «чужий», де воно виступає як межа замкненого простору, що охороняється. Рухам по колу у народній культурі надається особливе магічне значення: після весілля свекруха і молода, увійшовши до хати, тричі обходять коло

вогнища; породіллям обводять коло столу для полегшення мук; після пологів жінку з дитиною на руках тричі обводять навколо столу тощо. Рух по колу є важливою складовою народних медичних практик: хворого обводять навколо дерева, знахарі обводять хворе місце рукою, під час нападу лихоманки хворий бігає навколо церкви, могильних або придорожніх хрестів. Окреслення магічного кола на землі залізним предметом (ножем, косою, сокирою), крейдою, вугіллям, червоною фарбою, освяченим маком, захищає людину від нечистої сили. Дитина або діти, які стають у коло, уособлюють його центр, вісь, тобто коло, яке обертається навколо них [4, с. 312]. Це певний апотропеїчний ритуал, який спрямований на захист від небезпеки, що існує в навколишньому світі. Порівняймо із обереговими замовляннями: «...Круг мого двора камінна гора, Осиковий кіл, терновий вогонь, Вогняна ріка. А за тою рікою або ж упир, або відьма, або злий дух є. То він до мене не перелізе, не перейде, Бо я нічого не боюся, Бо коло мене на варті Три Святих стоїть: Єден – Архіл, другий – Гавріл, Третій – Георгій Побідоносець. Вони з голими мечами стоять, Нечестивим духам, Живущим врагам голови стинають, А що добре – до мене на ніч присилають...».

Поділ простору за допомогою креслення квадрату теж має давні витоки. Так, квадрат – символ упорядкованості й стабільності, гарантії та надійності, бо спирається на чотири сторони світу; символізує етапність основних життєво-часових процесів: чотири пори року, чотири пори дня; чотири етапи життя тощо. Справді, у більшості магічних текстів людину охороняють із чотирьох боків: «За горами, за ріками там, ми спать лягали. Матір Божа в головах, Ісус Христос у ногах, ангели хранителі по боках – хранять мою душу до самого ранку од ножа, од меча, од лихого чоловіка»; «На хресті лягаю, хрестом покриваю, Хрест в головах, покрови в ногах, Гангели по боках...».

Висновки. Отже, дитячі розглянувши давні дитячі фольклорні жанри та ігри, дійшли висновку, по-перше, про їх міфо-ритуальну основу, по-друге, про властиву їм поліфункційність, по-третє, про тісний зв'язок з іншими сакральними жанрами фольклору, зокрема обереговими замовляннями.

Література

1. Аксьонова Н. В. Міфо-ритуальні основи дитячих ігор (на матеріалі Слобожанщини кінця XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. історичних наук : спец. 07.00.05 – етнологія / Н. В. Аксьонова. – К., 2007. – 20 с.
2. Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки/ [укл. Галина Василівна Довженко]. – К. : Наук. думка, 1984. – 469 с.
3. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / М. Новикова // Українські замовляння. – К. : Дніпро, 1993. – С. 199–307.
4. Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / Т.А. Агапкина и др. ; отв. ред. Н. И. Толстой ; РАН, Ин-т славяноведения и балканистики. – М. : Международные отношения. – Т. 2 : Д – К (Кроушки). – 1999. – 697 с.
5. Толстая С. М. Семантические категории языка и культуры : Очерки по славянской этнолингвистике / С. М. Толстая. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 368 с.
6. Толстой Н. И. Славянские народные толкования снов и их мифологическая основа / Н. И. Толстой // Сон – семиотическое окно: XXVI Випперовские чтения. – М., 1994. – С. 14–19.

УДК 398.8 : 179.6

ОБРАЗ НАРОДНОГО ГЕРОЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПІСНЯХ-ХРОНІКАХ (діахронний зріз)

Оксана Чікало

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України

Висвітлено процес становлення образу народного героя в українських піснях-хроніках. Вказано на семантичні нашіарування, характерні для творів, що виникли на певному історичному відтинку.

There is revealed the process of the national hero image's formation in Ukrainian songs-chronicles. It is specified on semantic layers that are peculiar for certain historical spams.

Пісні-хроніки історичної тематики виникли на ґрунті давньої епічної традиції українського народу. У них відтворено події, пов'язані діяльністю та трагічною загибеллю яскравих особистостей, героїчні вчинки яких закарбувалися у пісенній творчості українців. Поява таких творів свідчить про тривку історичну пам'ять народу, який у поетичній формі намагався увіковічнити своїх славних синів, що виступали проти іноземного поневолення. В епіцентрі хронікальних оповідей – образ народного героя, який накопичив типові риси, що засвідчують тяглість фольклорної традиції, а також акумулював елементи притаманні для конкретного історичного періоду, якого стосується пісня-хроніка. Крізь його призму проглядаються світоглядні уявлення українців, їхні етичні та естетичні уподобання, які цікаво простежити в динаміці.

Мета доповіді – проаналізувати як змінювався семантичний відтінок образу народного героя в піснях-хроніках у діахронії, виявити поетичні відмінності його зображення та сталі елементи.

Оскільки найстарші фіксації пісень-хронік сягають кінця XVIII–початку XIX століття, то найдавнішим історичним періодом, який охоплює сюжетика співанок-хронік є опришківський рух [1, с. 126]. Найвідомішим персонажем того часу був Олекса Довбуш. Образ народного захисника увібрив риси, якими народ вважав за потрібне наділити своїх героїв для відстоювання прав та

свобод поневоленних (благородство, фізична сила, надзвичайна краса та ін.). Переважно велич його виявляється у його зовнішніх характеристиках, змальованих за допомогою традиційних засобів вираження.

Образ Лук'яна Кобилиці дещо відмінний від попереднього. Його прототипом став керівник селянського руху на Буковині в 40-х роках XIX ст. Хоча причини руху селян під проводом Кобилиці й опришківського руху не відрізнялися, однак методи боротьби були різними. Кобилиця не лише очолив організовані виступи селян, а й намагався змінити долю народу, використовуючи свої депутатські повноваження. Співанки-хроніки переважно зосереджені на громадській діяльності, внаслідок якої К. виступає як депутат, заступник знедолених, який шукав правду, спричинився до скасування панщини. Образ вимальовується вже не стільки завдяки зовнішнім характеристикам, особливій героїзації (виявляється за допомогою протиставлення Кобилиця – «турма війська»), скільки змальованням його депутатської діяльності.

Порівняно з Довбушем, образ Кобилиці наділений новим семантичним відтінком. Він засвідчує динаміку розвитку української громади, яка від стихійних опришківських виступів проти чужинецького поневолення зробила перші спроби організації громадсько-політичного спротиву, які зображені крізь призму трагічної долі видатної особистості.

Двадцяте століття з його бурхливими політичними колізіями, катастрофами та спробами відновлення української державності залишило свій відбиток у фольклорі, який засвідчив кардинальні зміни у соціальній психології та національно-державних орієнтирах народу. Розгляд пісенного матеріалу, який стосується національно-визвольної боротьби XX ст., засвідчив, наявність персоналізованого образу народного героя – січового стрільця, повстанця, однак уже політично та патріотично наснаженого. Вплив тогочасних історичних реалій та суспільно-політичних тенденцій позначився на семантиці образів, які, на відміну від зразків воєнної тематики XIX ст., відтворюють випадки свідомої присвяти боротьбі за волю народу. Ця особливість стосується і специфічного змальовання персонажів, особливо жіноцтва (Олени Степанівни), образи якого проникнуті патріотизмом та відданістю Україні.

Стрілецькі поетичні новини стали підвалиною для виникнення пісень-хронік періоду ОУН-УПА, що припадає на середину XX ст. Зазначений масив ліро-епосу тривалий час існував у надзвичайно напружених умовах підпілля, що значною мірою відобразилося на сюжеті цих творів. У них змальовано, як правило, картини загибелі повстанців у нерівному бою, унаслідок зради, безстрашної поведінки перед смертю.

На відміну від зразків давнішого походження (наприклад, опришківських), поетичним новинам повстанської тематики не властиве віддзеркалення портретних характеристик, змальовання надзвичайних якостей та властивостей. У них доблесть, благородство, якими наділені образи повстанців, дещо трансформовані і визначаються їхньою присвятою боротьбі за волю Батьківщини. Дослідник повстанського фольклору Є. Луньо слушно зазначає, що «у нас героїзм випливає з історичних обставин суспільного буття української нації, її домінантної цінності – визвольних і державотворчих поривань»[2, с. 143].

Сталим для поетичних новин усіх періодів є мотив загибелі героя, адже наділений надзвичайними моральними, фізичними якостями, народний оборонець від насильства й несправедливості ніколи не помирав у чесному бою чи звичайною смертю. Його, як правило, знищували підступом (грецький герой Ахіл, старозавітній Самсон, опришок Довбуш, Є. Коновалець).

Образ народного героя відтворений за допомогою поетичних означень – «рідний брат», «найкращий син», а також субстантива «вождь», у значенні «батько нації», що є цілковито новаторським у цьому циклі. Навіть безіменні герої називаються «братами-бойовиками», що засвідчує духовну близькість самих підпільників, а також любов і повагу, яка панувала у їхньому середовищі. Наведені приклади підтверджують, що українці завжди надавали родинним зв'язкам важливого значення. Особливе вшанування роду простежується ще з прадавніх часів, коли воно набуло сакрального змісту. У XX ст. рамки цього поняття розширилися. Як ілюструють хроніки, «батьком», «братом», «сином» України вважалися усі ті, хто вболівав за національну справу.

Висновки. Отже, у доповіді розкрито динаміку змальовання видатної особистості. В опришківських піснях-хроніках віддзеркаленням мужності та доблесті є портретні характеристики, володіння надзвичайними здібностями та властивостями, які відтворено за допомогою належних поетичних засобів. У них смерть персонажів не є виявом присвяти національному ідеалові, а радше віддзеркаленням підступності ворогів. У новинах XX ст. образ національного героя отримує виразне політичне забарвлення. Він, як правило, ідентифікується як патріот, покликаний відстоювати національні інтереси. Його героїзм визначається ступенем відданості та свідомій самопожертві справі визволення свого народу й утвердження його у власній державності.

Література

¹ Грабовецький В. Народ про опришків / В. Грабовецький // Жовтень. – 1984. – № 8. – С. 126–128.

² Луньо Є. Поетизація і героїзація Євгена Коновальця у народних піснях / Є. Луньо // Український визвольний рух. Науковий збірник. – Львів, 2006. – № 8. – С. 143.

ВІДРОДЖЕННЯ ДЖЕРЕЛ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕМОЦІЙНОСТІ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕНЕРАЦІЇ

Наталія Юзюк

відмінник народної освіти України, старший викладач кафедри музичного мистецтва факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Франка, вчитель-методист вищої кваліфікаційної категорії

Висвітлено аспекти актуального питання впливу музичного мистецтва на розвиток духовного світу молоді людини. Окреслено засади виховання національної культури через формування інтелекту та емоційної сфери.

Ключові слова: *традиції українського народу, формування особистості, духовна культура, інтелект, емоційна пам'ять.*

Actual problems of musical art's influence on young person's spiritual world development are revealed.

Principles of national culture education through intellect and emotional sphere forming are outlined.

Key-words: *traditions of Ukrainian people, formation of personality, spiritual culture, intellect, emotional memory.*

Процес модернізації загальної музичної освіти в Україні, котрий був розпочатий у 90-х роках ХХ ст., здійснюється як у напрямку орієнтування українського суспільства на стандарти європейського виміру освіти, так й у напрямку неспинного потужного національно-культурного відродження, – сьогодні вже сформувався найбільш сприятливий час для накопичення, збереження та піднесення вітчизняної духовної спадщини, що є вирішальним, відповідно до пророчого вислову патріарха українського музичного мистецтва, видатного композитора, професора Станіслава Людкевича: «Без духовної культури народ не здійсниться, держава не відбудується» [5, с. 389].

Відтак сьогодні, в добу відродження української духовної культури, питання правдивого дослідження надбань мистецької спадщини нашого народу, зокрема музичної, є вкрай актуальними. Виняткову потребу в наукових знаннях відчуває і національна школа. В нормативних документах зазначається: «...наріжним принципом, що має визначити напрям естетичного виховання в умовах незалежної України, повинно стати врахування кращого культурно-мистецького досвіду минулого, його коректне використання у межах принципово нового періоду історії.

Відчуття належності до культури великої країни, що вписана в європейський контекст, є найпродуктивнішим заходом естетико-патріотичного виховання інтелектуального потенціалу незалежної України. Саме цей підхід сприятиме формуванню всебічно розвинутої особистості, яка має жити і працювати в умовах третього тисячоліття» [2, с. 267].

Гуманістичний характер освіти, що базується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності, утверджує національну ідею, сприяє розвитку культури народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями, а отже, актуалізує загальнокультурне виховання молодого покоління на основі українських національних традицій. Особливе місце у виховному процесі серед навчальних дисциплін української загальноосвітньої школи посідають предмети естетичного циклу – музика, образотворче мистецтво, література. За допомогою цих предметів збагачується духовний світ людини, рівень її культури, і, що також дуже важливо, її національна культура. Саме завдяки особливостям свого впливу на дитину мистецтво, як ніяка з інших форм суспільної свідомості, є чи не найефективнішим засобом виховання загальної культури.

Однією з найважливіших особливостей мистецтва є його здатність силою слова, кольору, звуку увічнити пристрась думок і почуттів. Мистецтво дає знання про життя, про складні людські стосунки. Жодна сфера людської діяльності не має такої глибини емоційного впливу на людей, як мистецтво, і саме високохудожні мистецькі твори вказують нам на необхідність самовиховання та самовдосконалення. Різноманітні жанри, – трагічні та комедійні, – спостерігаються у всіх видах мистецтва, у тому числі і музичному. Виховання музикою має найточніший, найдоцільніший вплив на розвиток духовного світу кожної молоді людини, пов'язується із її загальним розвитком, здійснюється у контексті становлення різнобічної особистості.

Високо цінували українське музичне мистецтво, як важливий фактор виховання і всебічного розвитку індивідууму, такі видатні діячі української культури, як Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка та інші.

Існує чимала кількість цілісних авторських систем (класичних і сучасних) загальнодоступного музичного виховання дітей, створених відомими педагогами різних країн (Е. Жак-Далькрозом, К. Орфом, З. Кодемом, Р. Баром, М. Монтессорі, К. Роджерсом та ін.), які базуються на різних філософських принципах освітньо-педагогічного процесу формування молоді людини.

Вагомим надбанням в історії української музичної педагогіки є педагогічна спадщина відомих діячів музичної культури й освіти України ХХ сторіччя – М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового, С. Людкевича, В. Верховинця, Б. Яворського на багатьох інших.

Визначний український педагог, філософ, письменник-гуманіст В. О. Сухомлинський створив оригінальну систему виховання дітей через вплив музики, адже уміння слухати і розуміти музику він вважав однією з елементарних ознак загальної естетичної культури. Досвідчений педагог виховував звичайних, а не художньо обдарованих дітей, і звернення до їхнього емоційного світу сприймалося ним як сходинка у пробудженні розуму, свідомості, зацікавленого ставлення до праці. Він розглядав

музичне виховання не як виховання професійного музиканта, а як одну з важливих складових становлення молоді особистості.

Педагогічна система В. О. Сухомлинського пропонує своєрідне розуміння важливої ролі і значення розкриття та формування природної обдарованості молоді особистості у становленні і змужнінні художнього таланту. «Необхідно зорати і засіяти насінням краси поле дитячої свідомості», – писав він. Український педагог вважав, що мистецтво виховання повинно промовляти до людського серця. Вчитель плакав індивідуальність дитини, розвиваючи її творчу фантазію та емоційність через взаємозв'язок музичної інтонації і слова. Він зазначав, що: «Духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе в світі гри, казки, музики, фантазії, творчості. Без цього вона – засушена квітка» [8, с. 68], та підкреслював: «Якщо в ранньому дитинстві донести до серця красу музичного твору, якщо в звуках дитина відчує багатогранні відтінки людських почуттів, вона підніметься на такий щабель культури, якого не можна досягти ніякими іншими засобами» [8, с. 63].

Отже, думка, що дитину необхідно розвивати в музичному напрямку з раннього віку, не викликає заперечень, оскільки музика, як мистецтво, яке впливає на розвиток емоційної сфери та виховує художні смаки, сприяє формуванню інтелекту молоді людини.

Завданням загального музичного виховання є, насамперед, залучення молоді до цього виду мистецтва, до повноцінного сприймання музичних творів, тобто до розуміння мови музики, а тому велике значення мають (поруч із спеціалізованим навчанням у ДМШ) музичні заняття у дитячих дошкільних та шкільних установах. «Метою уроків музичного мистецтва в школі є «виховання музичної культури учнів як складової духовної культури. Поняття «музична культура» включає: морально-естетичні почуття і переконання, музичні смаки і потреби; знання, навички і вміння, без яких неможливе досягнення музичного мистецтва (сприйняття, переконання); музично-творчі здібності, що зумовляють успіх музичної діяльності. На уроках музичного мистецтва вчитель знайомить учнів із кращими зразками народної музики, творами української та світової класики, в тому числі і сучасної. Засвоєння класичної спадщини є основою виховання музичної культури учнів» [4, с. 5], – зазначається у положенні про освіту.

Оскільки духовний світ людини невід'ємний від духовної культури народу до якого вона належить, то без знань витоків своєї культури, без усвідомлення себе частиною свого народу, не стане можливим правдивий розвиток її духовності. На уроках музичного мистецтва, через ознайомлення з музичною творчістю композиторів різних національних шкіл, учні розширюють свій світогляд. Вивчаючи музику українських композиторів, вони знайомляться із особливостями образно-художнього мислення свого народу, що допомагає їм глибше пізнати рідну культуру та зрозуміти думку, що музична творчість українського народу – невянуча краса його духовної культури, а український фольклор є школою спілкування, живим «відгуком на всі найважливіші події історії» [7, с. 114], відбиттям віками сформованих уявлень минулих поколінь про всесвіт, природу, істину і гармонію у буденному житті. Відтак створюються умови для самостійного зрозуміння молоддю того, що українська нація має величезний пласт музичного мистецтва, який складовою частиною входить до сфери загальної української культури, яка є рівноцінною та неповторною серед інших світових культур.

Важливою умовою повноцінного комплексного музичного виховання є постійне звучання на уроці високохудожніх музичних творів, різноманітних за стилями та жанрами, – як українських композиторів, так і композиторів зарубіжжя. При таких обставинах створюється підґрунтя для розширення не лише музичного, а й загального художнього світогляду вихованців, збагачується сприймання та пізнання ними музики, надається можливість ефективнішого виховного впливу музичних уроків, відбувається досягнення взаємозв'язків музики і життя. Це має досягатися також завдяки зіставленню музичного мистецтва з іншими видами мистецтва, з життєвими подіями, через бесіди про специфіку музично-образного відображення світу, про закономірності музики тощо. Музика як мистецтво співпереживання, дає можливість вчителям впливати на формування самосвідомості своїх вихованців, модулювати їх естетично-оціночну активність, розвивати емоційно-інтелектуальний досвід, а також формувати правдиві морально-етичні засади і художні смаки. Молода людина вчиться розуміти кращі естетичні зразки світової музичної спадщини, вміти відрізнити високохудожню класичну, народну і сучасну музику від маловартісних масових взірців. Оскільки з екранів телевізорів ми постійно бачимо надбання чужої культури, сьогоднішній вчитель повинен стати дієвим носієм нашої духовної культури, інтелегентним освітянином, а кожна загальноосвітня школа має стати справжнім осередком національної культури.

Характерною особливістю сприйняття музичного мистецтва є органічне і нерозривне поєднання сенситивних та когнітивних моментів через інтелектуальні емоції, коли водночас здійснюється вплив на переживання і думки слухачів. Кінцева мета, до якої має спрямовуватися музичне виховання – «разом з учнем проникати в душу музики, прагнучи таким чином, щоб і музика проникла в душу учня» [3, с. 16]. І тут доречно пригадати повчання Іоана Златоустого молодим регентам: «Основне завдання хорового співу – уважно стежити не тільки за правильністю слів, але й за станом своєї душі, коли вона відтворює всі ці слова» [6, с. 238], що є красномовним свідченням про прадавні естетичні витоки нашої духовності.

Відомо, що національний мелос, подібно до інтонації рідної мови, викликає в душі кожної людини резонанс її генетичного коду, закладеного природою, і саме через відродження та реконструкцію національної духовності вчителі музики зможуть допомогти відбутися прогресу нашого суспільства, у чому переконують провідні педагоги. Дійсно, в процесі розучування пісень та інсценізацій невеличких п'єс з музичним супроводом поглиблюється емоційне сприйняття історичних фактів, сторінок з народознавства та краєзнавства, наповнюється образним змістом вивчення історії – відтак молоде покоління у такій школі розвивається в найбільш комфортних умовах, і кожний навчальний заклад

стає повноцінним осередком національної культури, де відбувається активне залучення молодого покоління засобами духовної культури до загальнолюдських ідеалів, збережених у її пам'ятках.

Визначний педагог Г. Ващенко стверджував: «Крім [...] історії, географії і красном письменства, виховання свідомої любові до Батьківщини мусить мати місце на годинах природознавства, фізики, математики, а особливо на годинах співу (у змісті предметів, що дають підставу для розповідей про Батьківщину, а не штучно)» [1, с. 207]. Таким чином, музика, разом із літературою та образотворчим мистецтвом, є важливим засобом освіти і виховання, формування духовного світу молодого покоління українського суспільства. Використання музичного краєзнавства у навчально-виховному процесі сучасної школи (на уроках музики та в позаурочний час) також є ефективним засобом формування національної свідомості, самосвідомості, гідності, вихованню патріотичних почуттів нашого молодого покоління. Тим більше, що тепер ми маємо можливість дізнатися про життя і творчість багатьох діячів музичної культури, які були незаслужено забуті через несприятливі історичні події, відкрити для себе їхню величезну подвижницьку працю, що залишила невмирущий благодатний слід в культурній спадщині України. Відтак, творча діяльність вчителя музики ХХІ сторіччя, який «мусить бути митцем, що мислить, як педагог, і педагогом, що відчуває, як митець» [6, с. 144], також зможе зіграти важливу роль у становленні нової української генерації.

Висновки. У нашу добу, коли здійснюється реформування української громади, кардинальним є вирішення питання відродження національної культури та повернення до духовних джерел людства, і саме інтелектуальна емоційність може стати важливою творчою парадигмою виховання молоді. Таким шляхом, через регенерацію нашої історичної пам'яті, з часом, неодмінно відбудеться ренесанс духовних звичаїв українського народу та становлення України як європейської держави.

Література

1. Ващенко Григорій. Твори / Г. Ващенко. – Т. 4: Праці з педагогіки та психології. – Київ, 2000.
2. Вища освіта України і Болонський процес : Навчальний посібник / За редакцією В. Г. Кременя. Авторський колектив. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004.
3. Идеи эстетического воспитания. Антология. В 2 т. – Т. 1. – / Сост. В. П. Шестаков. – М. : Искусство, 1973.
4. Корнілова О. В., Белова І. М. Методика навчання музичного мистецтва у 5 класі : Методичний посібник для вчителів / О. В. Корнілова, І. М. Белова. – К.; Ірпін'я : Перун, 2005.
5. Людкевич С. Життя і творчість: в 2 т. / С. Людкевич; упоряд. З. Штундер. – Львів, 2005-2009.
6. Меднікова Г. С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття : Навч. посібник / Г. С. Меднікова. – К. : Знання, 2002.
7. Падалка Г. М. Учитель, музика, діти / Г. М. Падалка. – К., 1982.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К., 1977. – Т. 3.

УДК 398.21 + 398.4 (234.372 1/2)

МОТИВ КОНТАКТУ ЛЮДИНИ З ДУХАМИ ПРИРОДНИХ ЛОКУСІВ У ДЕМОНОЛОГІЧНИХ ОПОВІДАННЯХ КАРПАТ

Світлана Ягело,

старший інспектор наукового відділу

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького;

аспірант Інституту природознавства НАН України

Проаналізовано демонологічні оповідання про духів-«господарів» природних локусів, де центральним епізодом, який стимулює сюжетний розвиток, є контакт демонічної істоти з людиною.

Ключові слова: демонологічне оповідання, мотив, сюжет, образ.

Analyzed demonological story about ghost-«masters» of natural locus where the central episode is the contact of demonic creature with person, which stimulates the development of the plot.

Keywords: demonological story, motif, plot, character.

Народні демонологічні оповідання – багатий пласт української неказкової прози, який активно функціонує й сьогодні, та є «одним з найстійкіших фрагментів сучасного фольклору» [11]. Джерелом формування та змістовим наповненням вказаного жанру стали первісні демонологічні вірування та уявлення, згідно з якими людина, як представник реального світу, не сприймалася автономно. Вона була частиною природи і піддавалася впливу демонічних істот, які населяли в її уяві навколишнє середовище. Ці духи мали великий спектр впливу на природу і людей, могли переселятися в різні речі або в живу істоту. Саме те, що «давні вірування та повір'я становили не лише широку сферу ритуалізації життєдіяльності людей, а й основу їхньої самосвідомості» [2, с. 61], спричинило живучість народної демонології. Це, безумовно, пов'язано з актуальністю народних уявлень, які акумульовані у текстах усної словесності, зокрема у демонологічних оповіданнях про зустріч людини з духом, нечистою силою. Вважаємо, демонологічні оповідання сформувалися за принципом «репроективності» – не просто на основі віри у реальність існування демонологічних істот, а й на певній візуалізації персонажів оповідання [12]. Розглядаючи комплекс демонологічних оповідань українців Карпатського регіону про духів-господарів природних локусів, простежуємо наскрізний сюжетотворчий мотив – контакт духа з людиною. Зазначений мотив проявляється у двох тематичних блоках: 1) контакт лісної з лєгінем; 2) контакт хлопця з майкою.

В основі першого тематичного блоку лежить мотив «лісна зваблює героя», який розгортається двома способами. У першому варіанті герой не іде на контакт з антагоністом у силу певних обставин: *«Тот легінъ з божи тих людий пустивси тікати на двір ид неї. Его ньеньо крикнув на тих другах: Не пустить его, бо его лісна вікликла»*[13, с. 205], *«Від ид ним не виходив, зачыви си страхати и шукати ліку. Его вилічив [М. П.] оделеном и зрад-зілым и ардановов водов»*[13, с. 205]. Отже, захиститися від негативного впливу демонічної істоти можна і самому, і за допомогою родичів. Така сюжетна колізія типова для зразків демонологічної прози XIX-XX ст. У другому варіанті, який більш поширений у сучасній традиції, герой контактує з бісицею. Обов'язковою умовою можливості контакту є нерозголошене дев'ятиразове (в окремих варіантах дванадцятиразове) сновидіння: *«муцини собі сп'ют і шо думает собі дуже за жінку або приснитси, то треба рано розказати, а якщо не розказав, то вона приходить»*[8]. У результаті такого контакту чоловік божеволає: *«Та й то який, шо вона його забрала. Лісами вин ходив тай тая. Його найшли вже не в своїм розумі»*[7]. Підкреслимо, що в давнину божевільям вважалося вселення нечистої сили у людину [4], таким чином, вказаний стан героя, який перебував у певній комунікативній ситуації з представником «того» світу, вважалося ознакою причетності людини до «антисвіту». У зображенні наслідків контакту головного героя з антагоністом проявляється загальноукраїнська тенденція – герой залишається живим, на відміну від зображення впливів російських та білоруських демонологічних істот, які закінчуються летально. *«За народними уявленнями, зазвичай русалки – похитливі жінки, що проводять час в основному в любовний іграх з хлопцями й у відношенні до чоловіків ведуть себе завжди вороже без будь-якої причини. Русалки можуть залоскотати людину до смерті»*[10, с. 419]. Вплив українських жіночих образів має дещо гумористично-доброзичливе наповнення: *«годувала заячими одходами, бубелька»*[6], *«вона його годує добре, бере глини, того-того з колоди гнилої потерухи, тай нагодувала його. А йому си здає, шо не знати яка їда добра»*[9]. Таку особливість демонологічного персонажа вважаємо регіональною, оскільки у фольклорних зразках з Бойківщини і Лемківщини не зустрічається подібна характеристика.

Другий тематичний блок властивий сучасній оповідній традиції Бойківщини. Центральним тут виступає мотив «хлопець одружується з майкою». *«Був хлопець, не міг женитися. Пішов по ворожках. Ворожка каже: «Тобі дівка не стоїть, а стоїть майка»*[1, арк. 94]. За порадою ворожки, хлопець купив нові чоботи, поставив на визначеному місці, де мали танцювати майки. У цьому оповіданні ворожка виконує функцію помічника героя. Вона радить: *«Ше як увидиши, як будут танцювати, а ти постав там чоботи і як увидиши, шо їдна сі буде вбирати у чоботи, той чес би в'на ни могла затиснути чоботи, бись її ймив. То, каже, твоя жінка»*[5]. У поданому тексті демонічна істота стала дружиною хлопця через силування: *«мушу бути вже твійов жінков»*[5]. В іншому зредукованому варіанті з цього ж регіону у червоні чоботи влізло дві майки. Й одна з них з власної волі стала дружиною парубка: *«Злапав двох, а одна каже: «Я буду твоя»*[1, арк. 95]. Підкреслимо, що заволодіння частиною гардеробу є традиційним мотивом багатьох південнослов'янських фольклорних текстів і повір'їв [3, с. 14].

У повнішому варіанті оповідання майка укладає угоду: *«Буду я твійов жінков, але жеби ти мене нічо не питав, шо я буду робити. Бо як мене запитаєш, то вже я піду від тебе гет»*[5]. Така умова дає вказівку на те, що майка, як представник чужого простору, володіє надприродним знанням, про яке не можна допитуватися. Це знання проявляється у можливості бачити ангелів та злих духів, які з'являються по чергово на похороні дитини і на похороні свекрухи. Джерелом виникнення наведеного оповідання слугувало вірування в існування світу свого і чужого. У зазначеному тексті змальовано співіснування таких двох категорій – герой та антагоніст, які є представниками різних світів тому не можуть співіснувати в одному просторі.

Аналогічне уявлення лежить в основі тексту з сюжетотворчим мотивом «чоловік проживає з демоном». Сюжетна лінія побудована на кількох основних моментах – чоловік ловить повітрулю, забирає хустку, щоб не полетіла, *«платину запрятав і жив із тою повітрулею як із жоною»*[14, с. 187]. Повітруля також наділена неприродним знаннями: *«зналася на усяких трава – котра від якої хвороти»*[14, с. 187]. Наявність певних «чудесних» вмінь є ознакою «антисвіта» демонічної істоти. При першій же нагоді повітруля покидає свого чоловіка. Така ситуація вказує на те, що представники двох світів не можуть знайти точку дотику та спільно перебувати в одному локусі.

У сучасних записах демонологічної прози простежується певна відмінність персонажів від оповідань XIX-XX ст.: у семантиці раніших фіксацій наголошуються мотиви, що ототожнюють жіночі істоти з нечистою силою, на них перенесені небезпечні і ворожі для людини функції, сучасні ж зразки демонологічних оповідань зосереджують увагу на дещо гумористичному відтінку, комічному зображенні цих персонажів.

Література

1. Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од.зб. 512. – 96 арк. (Демедюк М. Записи демонологічної прози у Богородчанському р-ні Івано-Франківської обл.).
2. Бевз Р., Наумовська О. Українська демонологія: народні вірування та церковні канони / Роман Бевз, Олеся Наумовська // Література. Фольклор. Проблеми поетики: збірник наукових праць / Київський національний університет ім. Т. Шевченка; редкол.: Семенюк Г. Ф., Шнитко О. С., Івановська О. П. та ін. – К., 2009. – Вип. 32. – С. 60–64.
3. Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян (Традиционная духовная культура славян / Современные исследования) / Л.Н. Виноградова – М.: Индрик, 2000. – 432 с.
4. Ефимова Е. С. Основные мотивы русских быличек (Опыт классификации) [Електронний ресурс] / Елена Ефимова – Режим доступу до статті: <http://www.ruthenia.ru/folklore/efimova7.htm>.
5. Запис С. Ягело 10. 07. 2003 у с. Пороги Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. від Климович Миколи Михайловича, 1929 р. н.

6. Запис С. Ягело 10. 07. 2010 у с. Криворівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від Білак Васи́лини Васи́лівни, 1937 р. н.
7. Запис С. Ягело 14. 07. 2010 у с. Бистрець Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від Зеленчук Васи́лини Васи́лівни, 1941 р. н.
8. Запис С. Ягело 6. 07. 2010 у с. Криворівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від Дячук Калини Миколаївни, 1963 р. н.
9. Запис С. Ягело 9. 07. 2010 у с. муха Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. від Якиб'юк Васи́лини Васи́лівни, 1934 р. н.
10. Зеленин Д. Восточнославянская этнография / Д. Зеленин ; [пер. с нем. К. Д. Цивиной]. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 512 с.
11. Неклюдов С. Ю. Образы потустороннего мира в народных верованиях и традиционной словесности [Электронный ресурс] / С. Ю. Неклюдов. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/neskludov8.htm>
12. Неклюдов С. Ю. Семантика фольклорного текста и «знание традиции» [Электронный ресурс] / Неклюдов С. Ю. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/neskludov21.htm>
13. Шухевич В. Гуцульщина : ч. 5 // В. Шухевич. – Верховина : Верховина, 2000. – 300 с.
14. Як то давно було: Легенди, перекази, бувальщини, билиці та притчі Закарпаття у записах Івана Сенька / Запис та підготовка текстів, упорядк., пердм., примітки та словник – Іван Михайлович Сенько. – Ужгород : Закарпаття, 2003. – 368 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

УДК 477.46

ТАРАСОВА ГОРА В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ ЛАНДШАФТІ УКРАЇНИ

Ольга Білокінь,

учений секретар Шевченківського національного заповідника (м. Канів)

Віта Дзима,

завідувач відділу охорони пам'яток історії, культури та природи Шевченківського національного заповідника (м. Канів)

У статті відображено роль Тарасової гори в формуванні національно-культурних цінностей через феномен Кобзаря, а також діяльність Шевченківського національного заповідника по дослідженню, збереженню та популяризації пам'яток, об'єктів історико-культурної спадщини і музейних предметів.

Ключові слова: ціннісні пріоритети, гуманістична совість, історична пам'ять, Шевченківський меморіал, реконструкція, національний образ музею.

The article represents the role of Tarasova mountain into formation of the national and cultural values by means of the phenomenon of the Kobsar and also represents the activities of Shevchenko national park on exploration, custody and popularization of the historical and cultural heritage and museum objects.

Key words: value priorities, historical memory, humanist conscience, Shevchenko's memorial, reconstruction, national image of the museum.

Актуальність. Утвердження базових цінностей, національної ідеї, світогляду українського народу значною мірою викристалізувалося під знаком феномену Тараса Шевченка. За визначенням С. Я. Єрмоленко, «осмислення національно-культурних цінностей через Шевченкове слово – показовий суспільно-світоглядний художньо-естетичний процес» [2, с. 280]. Саме тому особливу роль в історико-культурному ландшафті країни відіграє Тарасова (Чернеча), яка стала одним із національних центрів єднання українців усього світу навколо ідеї створення Української Соборної Держави, знаковим «місцем пам'яті» [3, с. 154]. Як свідчить один із записів до книги вражень відвідувачів Шевченкової могили, «він і по смерті не перестає бути гарячим учасником у долі відданої йому нації, для якої ім'я Тараса Шевченка залишається назавжди символом національного об'єднання... 27.07.1908». Ще 22 травня 1861 року, проводжаючи українського пророка по Останньому земному шляху у вічність (від Успенського собору в Каневі до Чернечої гори), священник Гнат Мацкевич сказав: «Благоговій до граду нашого, Україно: в нас покоїться прах Тараса Шевченка...» [5, с. 80]. Тож для мільйонів людей шляхи до пізнання Кобзаря пролягають і через Канів – місто, де поет мріяв побудувати хату, а Чернеча гора, згодом перейменована на Тарасову, стала місцем його вічного спочинку.

Є. Сверстюк підкреслив, що «жаден народ не ототожнював поета зі своєю душею і не поєднав його зі своєю долею, як українці» [4, с. 284]. Ці слова підтверджують і рукописні книги вражень, започатковані на Тарасовій горі з кінця 19 ст. Звертаючись до Шевченка, прочани покликаються на нього як на символ правди («Тарасе, рідний батьку!... тільки одынъ на нашій землі душа правдыва. 10.09.1897. Ф. Ковтунъ»), до того ж, непроминальний, непідвладний часу і кон'юктурі («Яка влада д'нам не приходила, а він си завше межи нас. 6.07.1965»). Образ поета уявляється втіленням совісті, при цьому гуманістичної, а не авторитарної; пробудженої, а не в стані спокою («Шевченко – це діючий вулкан нашої совісті. Д. Горещкий. 29.06.1969»). За Е. Фроммом, гуманістична совість оцінює виконання нами людського призначення, це наш власний голос, голос нашого справжнього «Я» («Батьку Тарасе! Ти вчиш нас бути собою. А. Кудря. 28.07.1964») на противагу авторитарній – інтеріоризованому голосу авторитету (держави, вождя, громадської думки), якому ми прагнемо догодити і чийого невдоволення остерегаємось. Гуманістична совість вимагає «стати тим, чим ми є потенційно», «тоді як авторитарна совість має справу з людським послухом» [7, с. 153]. Усвідомлення постаті Шевченка як виразника саме гуманістичної совісті і є підґрунтям безмежної відкритості текстів. Тільки такому адресату можна цілком довіритись, попросити поради («До сего время стогне, Тарасе, Украина от ныправды, ... сам знаеши, яка упруга у нас натура, щоб вытерпить усе зло... Що посоветуешь, батьку, робить? 1906 р.»; «Порада твоя, батьку, мені нужна дуже... не маю більш ні в кого ту пораду попитать... 23.05.1926»).

Однією з найхарактерніших рис культури є тривання, підтримування традиції. Історія Тарасової гори вочевидь переконає, що відродження історичної пам'яті нашого народу, втілене в знаках матеріальної культури національної святині та її довкілля, у формуванні семіотично маркованого культурного ландшафту, – відображає ціннісні пріоритети народу, прокладаючи шляхи і до відродження української душі.

Сьогодні до складу Шевченківського національного заповідника входять пам'ятки історії, архітектури, мистецтва, археології, об'єкти, що становлять історичну і культурну цінність, органічно пов'язані з Шевченковою могилою в один меморіальний комплекс. Найбільш знаковими є могила Т. Г. Шевченка (1861 р.) з пам'ятником на ній (1939 р., скульптор М. Г. Манізер); будинок музею Т.

Шевченка (1934–1937, 1939 рр., арх. В. Г. Кричевський, П. Ф. Костирко); могила доглядача Шевченківського меморіалу І. О. Ядловського (1933 р.); Багатошарове городище «Пилипенкова гора»; перший народний музей Т. Г. Шевченка – «Тарасова світлиця» (1884 р., розібрано 1936 р. у зв'язку з будівництвом сучасного музею; відтворено 1989–1991 рр.) та знаки пошанування новітньої історії. Так, 2009 року на Тарасовій горі, неподалік могили Кобзаря, було встановлено пам'ятний знак українському патріоту, Герою України Олексі Гірнику на місці його самоспалення 21 січня 1978 року як протесту проти русифікації України (скульптор А. Балог).

Особливої актуальності нині, в час утвердження національної самосвідомості, набуває тема відродження культурно-історичного середовища Тарасової (Чернечої) гори, окремих пам'яток, довкілля тощо. Кожен період історії, кожне покоління, події та особистості, вносять зміни в образ Шевченківського меморіалу, де домінує могила Тараса Шевченка. Восени 2011 року після широкого обговорення, залучення фахівців під час реставрації могили поета до епітафії на стилобаті із Шевченковими словами «*Свою Україну любіть, // Любіть її Во время люте, // В останню тяжкую минуту // За неї Господа моліть*» було внесено барельєфне зображення хреста (лиття), який увінчував поховання українського Пророка з 1884 по 1923 рік.

За більш ніж 75-літню історію Шевченківського меморіалу зазнавали змін художнє оформлення та експозиція музею Тараса Шевченка. Надзвичайно важливою для науковців заповідника була підтримка громадськості України і багатьох країн світу щодо збереження та відтворення національного образу канівського музею Тараса Шевченка, знівельованого під час реконструкції у 2010 році. Прагнення численних шанувальників України та інших країн світу щодо оформлення музею в національному стилі, належного обсягу музейних предметів з фондів заповідника переконливо свідчили про бажання громадськості бачити в музеї образ Тараса Шевченка в контексті української культури. Це було відображено і в численних записках до книг вражень, зокрема, «*Де вітражі? Де розписи? 11.09.2010*»; «*Де ж те наше, українське? 16.09.2010*»). Навесні 2015 року було розпочато здійснення першочергових заходів щодо повернення національного колориту музею. Вже відновлено орнаментальний поліхромний вітраж, відкрито розписи в кесонах, створені за ескізами архітектора музею Василя Кричевського. До речі, ці роботи проходили в присутності внука видатного зодчого – художника Василя Лінде Кричевського (США) та представників благодійного фонду «Дар» (голова правління фонду – Валентина Подгорна), які здійснювали на Тарасовій горі зйомки документального фільму «Василь Кричевський». Цього ж року науковцями Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника здійснено наукове обстеження та реставрацію пам'ятника-хреста (арх. Віктор Сичугов), що з 1884 по 1923 роки був на могилі Тараса Шевченка, а нині знаходиться біля входу до музею біля могили Кобзаря.

Шевченкова творчість не лише ввібрала специфіку, світоглядні мистецькі тенденції епохи, національні базові концепти, – вона дотепер впливає на розгортання фактури колективної пам'яті, суспільної ідентичності. З огляду на це, в експозиції музею значно ширше представлено твори Тараса Шевченка – від прижиттєвих видань до сьогодення, зокрема, присвячених 200-річчю поета, таких, що відтворюють суспільні настрої, як-от: Шевченків «Кобзар» (Київ, 2014), виданий Інститутом літератури імені Тараса Шевченка НАН України, Малою академією наук України та Всеукраїнською асоціацією музеїв із серії «Бібліотека українського воїна», з обкладинкою в кольорах військового камуфляжу. Книгу, що розпочинається епіграфом «*Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая*», – адресовано українським воїнам, які відстоюють незалежність України. А про силу впливу і потребу таких інформаційних посилань йдеться в записі до книги вражень від 3 травня 2015 року учасника АТО Євгена Беляєва: «*Перебуваючи в зоні проведення АТО, я часто бачив, як наші воїни після повернення з бою брали до рук «Кобзар» і читали*». Автор розмірковує про історичне та суспільне підґрунтя ролі цієї книги, підкреслюючи: «*Сьогодні «Кобзар» надихає нас до перемоги над російським агресором. Завтра без України не буде! Разом пережемо!*».

Оскільки постать Кобзаря володіє надзвичайно потужним національно-смісловим потенціалом, у багатьох мистецьких творах сучасних авторів з колекції заповідника, представлених в експозиції музею, на виставках, образ Тараса Шевченка закорено в контекст національної культури (виразною ілюстрацією цього може бути живописний твір черкаського художника Василя Цимбала «Тече вода в синє море», 1999). Повернувшись до експозиції вишитий портрет Тараса Шевченка роботи Катерини Костиркіної (1960), що так полюбився відвідувачам. Нещодавно в музеї з'явилося художнє полотно Олександра Мельника «Шлях у вічність» (2013), на якому зображено Шевченкову домовину під червоною китайкою в оточенні канівських дівчат у час останнього земного шляху Кобзаря на Чернечу гору. Про вікову історію свідчить і довкілля національної святині. Відновленням суспільної пам'яті та встановленням історичної правди є окремі поховання на цвинтарі урочища Монастирок біля Чернечої гори. Трагічну сторінку долі українського народу відображає пам'ятний знак жертвам голодомору в Україні 1932–1933 років, встановлений 2003 року на пропозицію заповідника відповідно до спогадів очевидців. Багато хто відвідує на цьому цвинтарі й могила кобзаря Олексі Чуприни (1908–1993), що більше тридцяти років співав біля національної святині і заповідав бути похованим неподалік Тарасової гори. Не заростає стежка пам'яті й до місця поховання праху корінної британки Віри Річ (Елізабет Джоан Річ) (1936–2009) – відомої перекладачки творів Т. Г. Шевченка англійською мовою. Її заповіт отримати місце вічного спочинку саме біля Тарасової гори було виконано 15 квітня 2011 року.

Втіленням пошанування народом козацької звитяги, героїчного літопису постав поміж Чернечою та Пилипенковою горами 21 травня 2007 року пам'ятний знак українському гетьману Івану Підкові, похованому в цих місцях, як і Самійло Кішка, Яків Шах, інші достойники, про що свідчать архівні та фольклорні джерела. Ще одним прикладом відродження історико-культурного ландшафту Тарасової

гори стало відтворення в 2013–2014 церкви Покрови Пресвятої Богородиці, що здійснювалося за малюнками французького митця Жана-Анрі Мюнца, іншими документальними свідченнями. Знаковою подією стало освячення священослужителями кількох конфесій 9 березня 2014 року цієї козацької церкви, що є символом духовної єдності України. В церкві обладнано також музейний експозиційний куточок з інформацією про святу обитель, визначних осіб, причетних до її історії та відтворення.

Наукові працівники здійснюють значну діяльність із популяризації історії та сучасності Тарасової гори, вивчення феномену Тараса Шевченка. Так, лише минулого року ними було підготовлено 61 виступ на 28 міжнародних, всеукраїнських, регіональних конференцій та наукових засіданнях, здійснено 5 видань, 149 публікацій, надано ряд інтерв'ю щодо діяльності заповідника, історії Тарасової гори телеканалам українського телебачення, постійно оновлюються матеріали на сайті «Шевченківський національний заповідник». Розпочато роботу по впровадженню QR-кодів на пам'ятки (об'єкти) заповідника. На важливості подібної роботи наголосив Ф. Вайдакер, відзначивши, що «таким чином музей виходить поза свої стіни і може звертатися до набагато ширшого кола публіки, ніж його відвідувачі» [1, с. 422]. Цілі покоління шанувальників поета в роздумах про сучасні для них події, записаних до книг вражень, не просто звертаються до Шевченка («*Батьку рідний! Прийшов до Тебе з великим тягарем в час страшної кривди рідного краю. П. Черненко. 5.05.1918*»; «*У важкий час для молоді незалежної України духовну силу можна отримати лише в цьому, найсвятішому для українців місці. Солошенко І.М. 11.09.2005*»), а й чітко артикулюють аксіологічне мотивування відвідання Тарасової гори, адже «*в роки зневіри та масової переоцінки цінностей <...> – це припадання до цілющого джерела правди. В. Алексєєв. 21.09.1997*». Тут осягнення себе і світу постає в триєдності минулого-сучасного-майбутнього, за М. Бахтіним, «на рівні великого часу»: «*Стоїмо в духовному серці України, на святій Горі, що єднає дух українців «і мертвих, і живих, і ненарождених». Стоїмо перед словом Господнім, так ясно засвіченим в устах Тараса, перед світлою пам'яттю нашого генія. Відчуваємо, що Україна Єдина – є, була і буде. І наріжним каменем цього великого Храму людського Духа на землі в українців уже навіки зостане Тарас Шевченко, його нетлінна Гора. Педагоги та учні приватної авторської українознавчої школи Марії Чумарної (Львів) 07.06.1996*».

Висновки. Як бачимо, що Тарасова гора з меморіальними комплексами та довкіллям в усіх непростих історичних та суспільних контекстах була, є і завжди буде національною святинєю, втіленням єдності української спільноти.

Література

1. Вайдакер Ф. Загальна музеєлогія : Посібник [Текст] Переклад з нім. – Львів : Літопис, 2005. – 632 с.
2. Єрмоленко С. Я. Неокраєне крило Шевченкового слова // Мова і українознавчий світогляд: Наукове видання: Монографія [Текст] / С. Я. Єрмоленко. – К : НДІУ, 2007. – 444 с.
3. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури / А. Коник // Вісник Львівського університету [Збірник наукових праць]. – Вип. 32. – Львів, 2009. – С. 153–163.
4. Сверстюк Є. У дорозі до Шевченка [Текст] // На святі надій / О. Рибалко. – К.: Наша віра, 1999. – С. 283–285.
5. Тарахан-Береза З. П. Святиня : Науково-документальний літопис Тарасової гори [Текст] / З. П. Тарахан-Береза. – К. : Родовід, 1998. – 543 с.
6. Шевченко Т. Г. Кобзар. Вступна стаття, упорядкування текстів С. Гальченка. Підбірка афоризмів із поезії Тараса Шевченка М. Корнійчук, Г. Карпінчук. – К., 2014. – Серія: «Бібліотека українського воїна». – 320 с.
7. Фромм Э. Человек для себя: Исследование психологических проблем этики [Текст]. Перевод с английского Л. А. Чернышевой. – Минск : Коллегиум, 1992. – 253 с.

УДК [930.85:712.83](477.52-24)

ВІДРОДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ САДИБИ ТРОСТЯНЕЦЬ

Ольга Біррова,

кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України і всесвітньої історії
Харківської державної академії культури

Охарактеризовано садибу в Тростянці Сумської області. Розглянуто складові садибного комплексу та сучасний стан пам'ятки. З'ясовано значення музеєфікації для популяризації архітектурних об'єктів в туристичному показі.

Ключові слова: садиба, архітектура, пам'ятка, реставрація, музеєфікація, туризм.

It is characterized the homestead in Trostianets of the Sumskyi region. The components of the homestead complex and nowadays state of the sight are reviewed. It is found the significance of museumification for popularization of the architectural objects in the tourism.

Key-words: homestead, architecture, sight, restoration, museumification, tourism.

Актуальність. В українському науковому сьогодні чимало уваги приділяється дослідженню, збереженню та популяризації культурно-мистецькій спадщині. Незважаючи на це, багато об'єктів залишається в незадовільному стані і потребує термінової реконструкції та музеєфікації. Оскільки садибні комплекси – взірці історії та культури, мистецтва та архітектури української минувшини. Однією з таких садиб є маєток Тростянець колишнього Охтирського повіту, тепер місто Тростянець Сумської області. Будівництво комплексу відноситься до періоду раннього класицизму, у першій

половині XVIII ст. (1749 р.) побудовано «Круглий двір», який має ознаки фортеці з чотирма триповерховими вежами та садибну церкву. Будівництво Благовіщенської церкви та «Круглого двору» розпочали спадкоємці Т. Надаржинського, до якого Тростянець потрапив від охтирського полковника І. Перехрестова. У мемуарних описах збереглися дані про оселю, в якій мешкав Лозинський – управитель усіх Надаржинських маєтків [1, с. 30].

З 1820 р. Тростянець перейшов до генерала О. Корсакова, а з 1843 р. до князя В. Голіцина. Представникам родини Голіциних належить будівництво палацу, оранжерей та благоустрій парку. Центральна частина головного фасаду будинку – двоповерхова, виділена двома колонами по обох боках сходів. Другий поверх, з півциркульним вікном посередині, більшого розміру ніж інші два вікна, розташовані від нього праворуч та ліворуч. Декор фасаду доповнювали горельєфи та гірлянди. Портик паркової частини, прикрашений шістьма колонами, розташованими попарно та огорожений балюстрадою. На другому поверсі над цим портиком розміщувався балкон. Центральна частина другого поверху відокремлена від бокових частин нішами, в яких розміщено статуї. Увесь фасад прикрашений карнизом. Перед будинком були розбиті барвисті клумби. Бокові частини будинку були одноповерховими. Старовинний парк з віковими соснами та тополями розміщувався навколо будинку. У оранжереях парку росли екзотичні рослини, наприклад, є згадка про вирощування тут значної кількості ананасів [2, с. 156].

За часів Голіциних «Круглий двір» використовували як циркову арену. Про це говорить Г. Лукомський в статті журналу «Столиця та садиба»: «... Дуже цікавий цирк князів Голіциних, так званий «Круглий двір», майже цілком збережений. Ця овальна велика будівля являє собою точно маленьку фортецю з чотирма вежами по кутах та воротами посередині. У цих вежах жили циркові артисти, а також «танцюристкі» кріпацького балету, що був у князя Голіцина. Уздовж стін були розташовані стайні і місця для глядачів. Бар'єри лож не збереглися, але кімнати, що служили для артистів, залишилися майже в тому ж вигляді. В дворі знаходилася циркова арена під відкритим небом – свого роду грецький або римський Колізей» [3, с. 5]. Головна будівля ансамблю – палац. У дореволюційних виданнях міститься частковий опис інтер'єру палацу. Від колишніх власників, князів Голіциних, залишилися столи екатерининського часу, шифоньєрки, старі комоди [2, с. 155]. Деякі речі в будинку були власного виробництва кріпаків, які належали Голіциним: книга із зображенням виду Тростянця, два старовинні бокали чудового різьблення, зроблені з липи. У 1832 р. тут працював мідний завод, з 1846 р. – винокурний, а також пивоварний та селітроварний заводи, полотняна фабрика. У 1847 р. було побудовано цукровий завод. У 1868 – 1874 рр. маєтком володів петербурзький купець Марк. У 1874 р. Тростянець придбав відомий цукрозаводчик Леопольд Кеніг. Подальшому розвитку промисловості сприяло завершення будівництва залізниці у 1877 р. З 1881 р. в одній з економії Л.Є. Кеніга був кінний завод. В Тростянці також працювала парова паркетна фабрика, на якій виготовляли паркет з різного дерева та парові механічні лісопильні заводи. Останнім власником маєтку до 1917 р. був Юлій Леопольдович Кеніг [2, с. 155].

Сьогодні складові садиби: Круглий двір, будинок та церква занесені до реєстру нерухомих пам'яток України і охороняються державою. Будівля Круглого двору зображена на гербі міста Тростянець разом з трьома тростинками. Головний будинок маєтку відреставрований та частково музеєфікований. На першому поверсі відкрита картинна галерея, другий поверх не використовується для показів, в ньому планується відтворити житлові кімнати Кенігів, останніх власників садиби.

В одному з бокових флігелів розташовується краєзнавчий музей міста Тростянця. В іншому флігелі, де раніше знаходилася кухня, відкрито музей шоколаду фабрикою Корона. Поблизу будинку, на задньому дворі, створено парк з дерев'яними скульптурами. Парковою окрасою є дуб, який за легендою був посаджений ще за часів Голіциних, саме жолуді цього дубу туристи беруть на щастя та на згадку про маєток. Напроти Круглого двору зроблено алею закоханих з пам'ятником у вигляді серця, яка веде до садибного парку. Оскільки в садибу приїздив П. І. Чайковський в міському парку, неподалік від садиби встановлено пам'ятник цьому діячеві.

Висновки. Весь цей комплекс робіт дозволив включити садибу до популярного туристичного маршруту. На території Круглого двору проводяться всі свята та урочисті заходи міста, наприклад, відомий етнофестиваль «Стара фортеця. Подорож крізь століття». Тростянець музеєфіковано найкраще з усіх садиб Слобожанщини. Сьогодні в Україні варто продовжувати відродження пам'яток архітектури таких як садиби Шарівка, Мерчик, Наталівка та безліч інших об'єктів, які потребують ретельного наукового вивчення та музеєфікації.

Література

1. Лащенков Н. Из воспоминаний В.И. Ярославского о городе Харькове и Харьковской губернии [Текст] / Н. Лащенков // Харьковський сборник. – 1887. – Вып. 1. – С. 29–53.
2. Лукомський Г.К. З української художньої спадщини [Текст] / Г. К. Лукомський. – К. : Українські пропілеї, 2004. – 712 с.
3. Лукомський Г.К. Тростянець [Текст] / Г.К. Лукомський // Столиця и усадебна. – 1916. – № 54. – С. 3–6.

МЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРАФА СТАНІСЛАВА СКАРБЕКА

Наталія Божко,

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького

Висвітлюється благодійна діяльність графа Станіслава Скарбека з організації та функціонування одного з найбільших притулків для дітей і людей похилого віку у Галичині наприкінці XIX і початку XX ст.

Ключові слова: *благодійність, меценатство, Галичина, історична пам'ять.*

It is revealed the charity activity of the Count Stanislaw Skarbek through organization and functioning of the largest shelter for children and elderly in Galicia during the late 19th and early 20th century.

Key-words: *charity, patronage, Galicia, historical memory.*

Історична пам'ять кожного народу зберігає імена людей, що долучились до творення держави, тих, хто виборював право на свободу і незалежність цієї землі. Ми пам'ятаємо та шануємо політиків, військових, громадських та культурних діячів, без яких минуле нашого краю було б безособистісне. У цьому переліку ключові місця, як правило, посідають князі, відомі воєводи, ватажки народних повстань, президенти, військові тощо. У нашому дослідженні пропонуємо звернути увагу на людей, імена яких не завжди відомі широкому загалу, але діяльність яких істотно вплинула на історію нашого краю (Галичини), змінила уявлення про істинне розуміння шляхетності і меценатства. Один з них граф Станіслав Мартин Скарбек (20.11.1780 – 27.10. 1848).

Метою цього дослідження є спроба висвітлити організацію одного з найбільших тогочасних притулків для дітей і людей похилого віку у Галичині (у сучасній історіографії – Благодійний інститут графа Ст.Скарбека).

Про меценатську діяльність графа збережено не так багато інформації. Зокрема, у фондах рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка зберігаються документи, що висвітлюють життєвий шлях цієї неординарної людини, а також подають інформацію про організацію та функціонування інституту [3].

Діяльності графа також приділяв увагу у своїх наукових і публіцистичних дослідженнях відомий український історик Л.Войтович [1]. Згадують мецената Ст.Скарбека у краєзнавчій літературі дослідники Миколаївщини [2, 4,5].

Отже, Станіслав Скарбек – граф, землеласник, спадкоємець відомої шляхетної родини Скарбеків-Бельських, що володіла величезними маєтностями у Східній Галичині. У 20-х роках XIX ст. він викупив Дроговизьке староство з містом Миколаєвом і дев'ятьма навколишніми селами [4, с.3-4]. Цей вибір був зроблений не випадково. Миколаївщина здавна славилась розвинутим сільським господарством, але насамперед це був край розвитку ремесла. Торгівля та малі промисли, зокрема гончарство, виробництво полотна, олії, вироби зі шкіри і навіть будівництво річкових суден - все це з лісами і водами Дністра, однієї з найбільших рік України, сприяло розвитку краю.

Станіслав Скарбек належав до людей нового покоління, що формувалось у XIX ст. Він був передусім підприємцем. Його мало турбувала політика, державні посади Габсбурзької імперії. Насамперед, він цікавився розвитком промислів, відкриттям нових підприємств, застосуванням нового обладнання на них. Граф дбав про розвиток металургійного промислу у Галичині (Дем'янська ливарня), будував водяні та парові млини, деревообробні підприємства, заснував гуральні, винокурні та ін. Він інвестував кошти у розвиток сільського господарства, особливо тваринництва. Саме ця підприємливість і здатність до ризику в бізнесі принесли Станіславу Скарбеку великі прибутки, завдяки яким він став одним з найзаможніших магнатів Галичини першої половини XIX ст.

У XIX ст. успішні підприємці займались і благодійною діяльністю, вкладали кошти в розвиток інфраструктури регіону, сприяли розбудові міст. Історична пам'ять зберігає для нащадків імена таких українських меценатів, як Терещенки, Симиренки тощо. Вони опікувалися культурою і мистецтвом, заснували благодійні установи на Надніпрянській Україні. На Надністрянській Україні такою добродійною діяльністю займався Ст.Скарбек.

Зокрема, у 40-х роках XIX ст. Скарбек розпочав будівництво театру для міщан Львова. [3. с. 30]. Львів завдяки меценатській діяльності Ст. Скарбека отримав одне з найкращих і найсучасніших театральних приміщень того часу. Будівля символізувала успіх і можливості, а також статус людей, які могли дозволити собі відвідувати театр. Унікальною була багатофункціональність цього приміщення – тут діяли, крім театру, літературно-артистичні товариства, працювали крамниці, кав'ярні, знаходилася благодійна фундація графа. Можливо, що якраз там Станіслав Скарбек приймав рішення про заснування благодійного фонду для акторів похилого віку, що не мали постійного місця проживання. Згодом ця ідея трансформувалася у мрію збудувати заклад, де б знайшли притулок знедолені діти і люди похилого віку.

Він приймає рішення про будівництво притулку на власних землях у Дроговижі біля м. Миколаєва. Юридичні документи про перепрофілювання маєтку на благодійну інституцію були оформлені 1 серпня 1843 року [3. с.5]. 27 лютого 1844 р. було отримано дозвіл австрійського імператора.

Метою фундації було не лише будівництво притулку для дітей-сиріт і людей похилого віку, а також навчання і виховання молоді, підготовка їх до життя у суспільстві. За задумом графа молодь мала б також у закладі отримувати і професійну підготовку [3, с.35-36]. Це дало б їм змогу не поповнювати ряди знедолених, а влаштуватися на роботу, утримувати себе, створювати родини, ставати повноправними членами суспільства. Ці грандіозні плани потребували величезних коштів.

Задум графа вимагав від нього непростого і правового рішення - заповісти все своє майно на благодійність. У 1848 р. Скарбек складає заповіт, де дохід з усіх своїх маєтностей у Галичині заповідає використовувати на будівництво, організацію, а також утримання притулку [3, с.29-32]. Згодом розробляються і приймаються документи, за якими цей заклад мав би функціонувати. До таких документів, насамперед необхідно віднести «Statut organizacyjny Zakladu sierot i ubogich w Drohowyżu» [3, с. 35-58], а також «Instrukcja dla Kuratora i Rady administracyjnej fundacji St. hr. Skarbka» [3, с.59-80]. На превеликий жаль, цього ж року граф Скарбек помирає, і в пам'ять про нього Інститут дроговизький для сиріт і вбогих отримує назву «Інститут Скарбека» (більш вживане «Заклад»).

Ще за життя граф прийняв рішення, щоб керівництво притулком здійснював Кароль Яблонівський, який мав хист до громадської роботи і добре розумівся на фінансових справах. Він був одним з надкураторів Галицької ощадної каси (1851-1857 рр.), віце-президентом Галицького кредитного закладу у Львові [8]. Також для успішного керівництва закладом призначалась Наглядова рада, яка складалася з чотирьох осіб. Туди входили два станові депутати (місцеві) та два депутати зі Львова. Щороку Наглядова рада повинна була звітувати перед громадськістю краю за використані кошти [3, с.8].

Будівництво замку, тобто головної будівлі майбутнього притулку, було завершено 1865 року. Протягом 50-70-х років XIX ст. навкруги палацу були збудовані котеджі для служби і людей похилого віку; розбили сад і заклали став, побудували оранжерею, майстерні, лікарню, аптеку, пекарню та інші господарські приміщення. Відкриття «Інституту Скарбека» офіційно відбулося у березні 1875 р. Вперше було прийнято до притулку 345 сиріт та 50 осіб похилого віку [7].

Відповідно до Статуту притулком могли користуватися убогі мешканці Галичини, хто народився або мав тут постійне мешкання, але в силу певних обставин не міг сам собі порадити. Щоб у притулок могли потрапити усі, хто цього потребував, кожні шість місяців Дирекція сповіщала про вільні місця.

Однак більшу увагу звертали все ж на сиріт. Оскільки дітям потрібно було надати не лише житло, але й виконати волю графа, тобто: «wychowywac sieroty na rzemiestnikow, usposabiac je do pozytecznych domowych zatrudnien i dawac im odpowiednie wykształcenie» [3, с. 35-36]. Основним пріоритетом у виховному процесі притулку була праця. Дітей виховували в пошані до праці, як основного засобу привчання до порядку та наполегливості.

Прийняті сироти були на повному утриманні інституту. Вихователі, здебільшого ченці і черниці римо-католицької церкви, не лише турбувались про побут дітей, але й вчили їх доглядати за собою та допомагати іншим.

Також Заклад брав на себе зобов'язання стежити не тільки за вихованням, але й за навчанням дітей відповідно до навчальних планів публічних шкіл того часу. Сироти відвідували школу в Миколаєві, де навчання тривало чотири роки. Дітей навчали релігії, читати, писати, рахувати, а також польської та німецької мов. Тижневе навантаження для 1-2 класів було 22 год., а для 3-4 класів 26 годин. У школі сироти отримували не тільки початки грамоти, але й знання з природознавства, географії, історії, математики, геометрії тощо.

Після закінчення школи хлопці переходили до навчання ремісництва або городництва. Крайовий відділ намісництва затверджував ухвалу з переліком робітничих спеціальностей, які були потрібні на той час. У майстернях, що були на території притулку, їх навчали ковальства, бляхарства, гончарства, бондарської та сідлярської справи та ін. Навчання відбувалося під керівництвом майстрів. Щодня протягом трьох годин викладали теорію ремесла - технічний рисунок, креслення, техніку обробки металів, дерева, промисловий рахунок і орнаментику. Тому дирекція Закладу досить уважно ставилася до вибору майстрів, які мали навчати дітей. Одним з таких майстрів був Марко Мегеденюк - один із засновників Вишницької школи різьбярства та металевої орнаментики. Відомий майстер, вироби якого до сьогодні зберігаються в музеях Львова і Косова, навчав дітей обробітку деревини, виготовлення предметів домашнього вжитку, прикрас для храмів тощо. [5, с.86].

Сироти, що жили у притулку, мали змогу навчатись також і аграрної справи. Вихователі протягом трьох років передавали їм знання з природознавства, городництва, садівництва, бджільництва, майстерності вирощування квітів тощо. Усім необхідним реманентом, саджанцями, насінням та іншим матеріалом притулок забезпечував учнів за власний кошт [3, с.42]. Практичні заняття проводились в городах, де вирощували овочі до столу мешканців Закладу. Поряд в оранжереї молодь навчали квітникарству.

З кінця 80-х років XIX ст. у благодійному інституті Скарбека вчителем музики працював Д.Січинський [5, с.111]. У його обов'язки входило навчати вихованців співу та гри на інструментах, керувати духовим оркестром і добирати репертуар для нього. У Закладі проводились і обов'язкові заняття з гімнастики.

Після п'яти-шести років навчання випускникам інституту видавали відповідні документи про отримання певної фахової підготовки. За рішенням Наглядової Ради ті, хто вже мав можливість сам себе утримувати покидали Заклад.

Таким чином, благодійний Інститут Ст.Скарбека став, як свідчать сучасники, одним із вірцевих притулків в Австро-Угорській імперії кінця XIX ст. Про нього говорили і писали у тогочасній пресі, відвідували і переймали досвід виховання знедолених дітей [7].

«Інститут Скарбека» функціонував до 1939 р. У його діяльності були успішні зleti і падіння, які залежали не лише від фінансового становища, а й від політичних реалій того часу. Однак головним підсумком за його майже сімдесятирічне існування було те, що він став домівкою для сотень знедолених дітей. Цей благодійний притулок дав їм надію і можливість самовизначитися у житті.

Отже, діяльність благодійного інституту, який організував і матеріально забезпечив граф Ст.Скарбек є свідченням шляхетного діяння на користь убогих і немічних. Меценатство підприємливих людей XIX ст. свідчило про народження нової верстви населення. Цим успішним підприємцям важливе було не лише особисте збагачення, а й можливість через благодійність сприяти розбудові краю, розвивати ремесла, навчати і готувати кваліфікованих робітників тощо.

Висновки. Таким чином, знання історії свого краю, інформація про людей, які жили і діяли на нашій землі, зобов'язує нас, їхніх нащадків, зберегти цей чудовий край, а також прилучитися до збереження історичної пам'яті, особливо серед молоді.

Література

1. Войтович Л. Доля і недоля міста Роздола.// Миколаївщина. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Т.3 – Львів, 2006.
2. Гнатів Я. Ключ розуміння джерел духовності. Миколаївщина. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Т.1 – Львів, 1998.
3. Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника. – Відділ рукописів. – Фонд 9. Спр. 1576. Dokumenta I przepisy organizacyjne Fundacji Stanisława hr. Skarbka. Lwow. – drukarnia «Dziennika Polskiego». 1909. – 114 с.
4. Миколаївщина. Збірник наук.статей./ Відпов. ред. Л.Войтович. Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. –Т.1. 1998
5. Пришляк Я. Видатні особистості Миколаївщини.// Інститут українознавства ім. Ів.Крип'якевича НАН України. – Миколаїв- Монреаль – Львів. 1998.
6. Проскураков В. Львівські театри. Львів, вид-во «Центр Європи», 1997.
7. Субота Ігор. Інститут Дроговизький графа Станіслава Скарбека.// [Електронний ресурс]Режим доступу:<http://www.mykolaiv.lviv.ua/news/politic>
8. ФедунківЗ. Яблонські останні з власників. Кароль і Елеонора Яблонські.[Електронний ресурс]Режимдоступу: [http://burshtyn.if.ua/ articles.php](http://burshtyn.if.ua/articles.php).

УДК 002:61:027.7:069.015](061)(477.83)

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ МЕДИЧНОЇ КНИЖКОВОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ БІБЛІОТЕКИ МУЗЕЮ ХВОРОБ ЛЮДИНИ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

Ярина Гриновець,

бакалавр мистецтвознавства, магістрант факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, бібліотекар відділу автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів Наукової бібліотеки Львівського національного медичного університету імені Данила

Висвітлюється розмаїття, історична цінність та наукове значення бібліотечної збірки Музею хвороб людини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького у контексті вивчення національної культурної спадщини. Підсумовано результати співпраці між Науковою бібліотекою і Музеєм хвороб людини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького у напрямі дослідження рідкісних і цінних видань з книжкових фондів Музею.

Ключові слова: Музей хвороб людини, Наукова бібліотека, національне надбання, бібліотечні фонди Музею, медична книжкова спадщина, цінні видання.

It is revealed the diversity, historical value and scientific importance of library collections of the Museum of Human Diseases Danylo Halytsky Lviv National Medical University in the context of the national cultural heritage. It is summed up the results of cooperation between Scientific library and Museum of Human Diseases Danylo Halytsky Lviv National Medical University concerning the study of rare and valuable editions of the book collection of the Museum.

Key-words: Museum of Human Diseases; national cultural heritage; Scientific library Danylo Halytsky Lviv National Medical University, book collection of the Museum, medical book heritage, valuable editions.

Сучасне всестороннє вивчення національної культурної спадщини спричиняє пошук наукової зацікавленості історією бібліотечних зібрань та колекцій. Завданням працівників Наукової бібліотеки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького є опрацювання фондів та якнайширше висвітлення результатів досліджень, яке дає можливість дослідити історію книги та її шлях від друкарні до бібліотечної колекції, що становить неабияку історичну та наукову цінність. У рамках державної програми «Про організацію фонду медичної україніки як частини документальної пам'яті України» Наукова бібліотека Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького працює над збереженням та популяризацією медичної документальної та книжкової спадщини.

У межах співпраці між Науковою бібліотекою (керівник – Надрага Марта Степанівна) та Музеєм хвороб людини ЛНМУ імені Данила Галицького (керівник – доктор медичних наук, професор, академік НАМН, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки Зербіно Дмитро Деонисович) була організована робота з опрацювання та систематизації, зведення інформації про рідкісні і цінні видання з книжкових фондів Музею. Музей хвороб людини засновано в 1896 році професором-патологоанатомом Анжеєм Обжудом (1854-1910). Бібліотека є одним з важливих відділів Музею з унікальним зібранням видань, зокрема галузевих підручників.

Основою фонду стала колекція, що сформувалась на кафедрі патологічної анатомії від часу її створення у 1896 році та з подальшими постійними поповненнями збірки керівниками кафедри. Збереженням та поповненням бібліотечних фондів більше століття займалися керівники кафедри патанатомії (З. Дмоховський, 1910-1918; В. Новіцький, 1920-1941; М. В. Войно-Ясенецький, 1945-1952; Є. І. Пальчевський, 1952-1966; Д. Д. Зербіно, 1966-2000; Ю. О. Постішль, з 2000 р.). Упродовж багатьох років свій внесок у розвиток Музею зробила А. Ю. Рудницька. Зараз його зберігає і поповнює завідувач В. М. Федьків [6]. До особливо вартісних видань, які знаходяться в фондах бібліотеки, належать видання, що цінні та рідкісні за: значенням існуючих примірників; змістом; зовнішнім виглядом; маргінальними написами; печатками; екслібрисами; автографами авторів, а також періодичні видання наукових медичних осередків. На сьогодні фонд бібліотеки становить близько 500 примірників німецькою, польською, французькою, чеською, угорською та російською мовами. Більшість книг були видані в Німеччині (Берлін, Мюнхен, Вайсбаден, Ляйпціг, Єна), Австрії (Відень), Чехії (Прага), Польщі (Краків), Угорщині (Будапешт), а також Японії (Сендай).

У бібліотечній збірці є підручники, які видано керівниками інституту патології Львівського університету, зокрема «Pathologická anatomie a bakteriologie» (1897), яку засновник Музею, професор А. Обжуд видав спільно з чеським колегою П. Главою. Також у фонді бібліотеки Музею є два томи книги «Anatomja patologiczna» (1929, 1935) професора, завідувача кафедри патологічної анатомії (1919-1941), декана медичного факультету (1923-1924, 1939) Вітольда Новіцького, розстріляного 4.07.1941 на Вулецьких пагорбах у Львові. Починаючи з 1919 р. проф. Новіцький керував Закладом Патологічної Анатомії медичного факультету Університету імені Яна Казимира у Львові. У ході тривалої кропіткої організаційної та наукової праці йому вдалося вивести дану інституцію на високий академічний рівень – з рідкісними музейними експонатами, прекрасною бібліотекою, тисячами таблиць та рисунків, модернізованою лабораторією [5].

З-поміж інших примірників колекції Музею слід відзначити часопис «Archiv für pathologische Anatomie und Physiologie und für klinische Medizin» німецького вченого-патолога Рудольфа Вірхова. Колекція містить томи Архіву з 1864 р. (31 том) по 1939 р. (303 том). Було проведене ретельне їх опрацювання та зведення у єдиний каталог на базі спеціалізованої бібліотечної системи ІРБІС-64. У бібліотеці зберігається відоме німецьке багатотомне видання із патологічної анатомії «Centralblatt für allgemeine Pathologie und pathologische Anatomie» (1891-1934/35). Також цікавими для досліджень є низка посібників із патології, патологоанатомічної техніки кінця XVIII – початку XIX ст. Наприклад, «Lehrbuch der Pathologischen Anatomie von F.V. Birch-Hirschfeld» (1885, 1894, 1896), «Pathologische anatomie; ein lehrbuch für studierende und ärzte» (Aschoff L., 1909, 1913, 1923, 1928), «Allgemeine Pathologie von N. Ph. Tendeloo» (1919), «Schmaus Grundriss der Pathologischen Anatomie» (Gotthold Herxheimer, 1919), «Podręcznik histologii i anatomji mikroskopowej: z uwzględnieniem szczególnem ciała ludzkiego łącznie z techniką mikroskopową» (W. Szymonowicz, R. Krausego, 1924), «Beiträge zur pathologischen Anatomie und zur allgemeinen Pathologie» (1927, 1931), «Technik der histologischen Untersuchung pathologisch-anatomischer Präparate: für Studierende und Ärzte von C. V. Kahlden» (1893).

Власницькі знаки (відомості, що вказують на історію окремого примірника) книг із зібрання Музею найрізноманітніші: це літерні, графічні або тиснені знаки, що вказують на власника книги, окреслюють її приналежність до конкретного бібліотечного зібрання. Це пояснюється розумінням власника рідкісності та унікальності книги [4, с. 48].

Найпоширенішим бібліотечним знаком у колекції книг музею є різного роду рукописні позначки бібліотечного характеру (шифри, інвентарні номери і т. п.), на значній кількості примірників титульному та 17 аркуші знаходиться печатка «Наукова бібліотека. Львівський Медичний Інститут» «Бібліотека Львівського Державного Медичного Інститута» або «Instytut Anatomji Patologicznej U. J. K. we Lwowie». Часто зустрічається наліпка на форзаці «Zakład Anatomji Patologicznej Uniw. J. K. we Lwowie», здебільшого з вказуванням вихідних даних примірника (назва, автор, рік видання). Слід зазначити, що значна кількість виявлених у Музеї хвороб людини книжок бібліотеки є з книжкового фонду Закладу патологічної анатомії медичного факультету Університету імені Яна Казимира у Львові. Повний науковий опис книжкових пам'яток та їх шлях від друкарні до бібліотечної колекції становить неабияку історичну та наукову цінність. У 2006 році колекції Музею хвороб людини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького включно з бібліотекою були внесені до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання (постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 року № 665-р, підписана Міністром І.О.Вакарчуком (27 грудня 2006 року, № 665-р). 19 лютого 2006 року Міністерством освіти і науки України видано свідоцтво № 88, серія МН – про внесення колекції Музею хвороб людини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання. Сьогодні бібліотека не втратила свого значення, до неї є інтерес науковців, зокрема й бібліографів, які мають можливість почерпнути класичні основи патологічної анатомії та етапи становлення цієї науки.

На основі спеціалізованої бібліотечної системи ІРБІС-64 сформовано електронний каталог книг з колекції Музею хвороб людини, завдяки чому створено нові можливості для наукового опрацювання багаторічного надбання у вигляді колекції унікальних книг, зібраних відомими професорами європейського рівня.

Висновки. Завдяки співпраці між Науковою бібліотекою і Музеєм хвороб людини Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького систематизовано надбання багатьох поколінь науковців, що полегшить можливість доступу до унікальної збірки, відтак послужать подальшому розвитку української науки.

Література

1. Вітольд Новіцький [Електронний ресурс] / Центр Міської Історії Центрально-Східної Європи, 19.02.2016 – Режим доступу : <http://www.lvivcenter.org/uk/lia/persons/novicki-witold/>.
2. Кривенко, Маргарита. Власницькі знаки як джерело вивчення історичних колекцій : (на прикладі укр. приват. б-к Галичини кінця XIX - першої половини XX ст. у фонді Львів. нац. наук. б-ки України ім. В. Стефаника) / М. Кривенко. – С. 422-441.
3. Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького / ред. кол. : Зіменковський Б. С. (голова), Гжегоцький М. Р., Магльований А. В. [та ін.]. – Київ : Логос Україна, 2014. – 296 с.
4. Музей хвороб людини [Електронний ресурс] / Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 19.02.2016 – Режим доступу : http://www.meduni.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3119&Itemid=777&lang=uk.
5. Поспішіль Ю., Зербіно Д. Obrzut Andrzej / Ю. Поспішіль, Д. Зербіно // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка у 2 т. Т. II : А-Я. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – С. 211.
6. Швець Н. П. До методології дослідження «власницького знаку» : досвід роботи Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Я. Франка / Н. П. Швець // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2007. – Вип. 11. – С. 48-69.

УДК 371.134:811(07)

КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ – ОСНОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Віта Кириченко,

викладач кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Розглянуто роль культурно-дозвіллевої діяльності майбутніх учителів-філологів у збереженні культурно-мистецької спадщини України. На основі аналізу понять «культура», «дозвілля», «діяльність» запропоноване визначення культурно-дозвіллевої діяльності студентів. Увага акцентується на ролі української літератури та позааудиторної роботи у становленні майбутніх педагогів.

Ключові слова: культура, дозвілля, діяльність, культурно-дозвіллева діяльність студентів.

The role of cultural and recreational activity of future teachers-philologists in the preservation of cultural and artistic heritage of Ukraine was examined. On the bases of analysis of such concepts as: «culture», «entertainment», «activity» was proposed definition of cultural and recreational activity of students. Attention was paid to the role of Ukrainian literature and extracurricular work in the development of future teachers.

Key words: culture, leisure activities, cultural and recreational activity of students.

Актуальність дослідження. Реформування освіти в Україні вимагає пошуку шляхів якісного вдосконалення виховання студентської молоді. Розв'язання цього завдання неможливе без переосмислення традиційної теорії і практики виховного процесу, ґрунтовного дослідження вітчизняних та зарубіжних педагогічних традицій, аналізу сучасних досягнень психолого-педагогічної науки. Основні засади державної політики у сфері виховання визначені Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства», Сімейним Кодексом України, а також Законом «Про виховання дітей та молоді». Особливої уваги вимагає організація дозвіллевої діяльності молоді, яка вже у найближчому майбутньому буде брати активну участь у соціально-економічному, політичному і культурному житті українського суспільства. Участь у ній не тільки сприяє підвищенню якості теоретичних знань, а й підготовці їх до активної практичної діяльності, розвитку творчої особистості.

З-поміж стратегічних напрямів модернізації національної системи освіти, окреслених у Законах України «Про освіту», Концепції національного виховання та Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, одним із актуальних постає завдання щодо формування сучасного культурного дозвілля України, відродження, утвердження і подальшого розвитку національної системи культурно-дозвіллевої діяльності підростаючого покоління. Зокрема, у «Законі про освіту» стаття 26 «Основні завдання вищого навчального закладу» зазначено: «6) створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів; 7) збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства; 8) поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян...» [6]. Змістовне дозвілля є сферою розкриття творчого потенціалу особистості, провідною метою діяльності навчальних закладів та сприяє створенню сприятливого культурного середовища для самореалізації і творчого розвитку особистості, формуванню національної самосвідомості і громадянських якостей, культури особистості (моральної, політико-правової, естетичної, екологічної, інформаційної, комунікативної, культури побуту,

спілкування тощо), стимулюванню творчих, розважально-ігрових, спортивно-оздоровчих та інших соціально і особистісно конструктивних видів діяльності.

Усе вище перераховане становить те, чим живе людина та реалізується у мовно-культурних вимірах, парадигмах, орієнтованих на соціальні чинники, ментальні категорії буття. Зупинимось детальніше на визначенні термінів «культура», «дозвілля», «діяльність» у довідковій та науковій літературі. Дефініція «культура» у довідковій літературі розглядається як «вся сукупність досягнень людства в історично визначеному рівні розвитку суспільства і людини, виражена в типах і формах організації життя і діяльності людей, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях» [8, с. 87]. Етимологія поняття «культура» відповідає латинському «cultura» (обробка, вирощування, доглядання, поліпшення), що початково означало рільницьку, хліборобську працю, а потім поширилось на інші сфери людської життєдіяльності, в тому числі на розвиток, ушанування (культ), виховання, навчання самої людини [7]. У словнику В. Даля «дозвілля» тлумачиться як «вільний час, гуляння, вільний від справ час, забави, заняття для відпочинку» [5, с. 495]. В «Етимологічному словнику» М. Шанського «досуг» - «вміння, особливо добра якість, вільний час, відпочинок, як наслідок виконаної роботи у результаті досягнення чогось» [10, с. 176 – 177]. Науковці визначають поняття «дозвілля» передусім як «частина позаробочого часу, що лишається у людини після виконання непорушних позавиробничих зобов'язань (прихід на роботу та з роботи, сон, приймання їжі та інші види побутового обслуговування)» [4, с. 468] або як «вільний від роботи час» [1, с. 14]. При цьому очевидно, що поняття «дозвілля» нерідко ототожнюється з терміном «вільний час» який розглядається як «частина позаробочого часу (в межах календарного фонду), що залишається після необхідних витрат часу на задоволення потреб людини» [1, с. 36]. У «Педагогічному словнику» С. Гончаренка дефініція «діяльність» подається як «спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни». Універсальним предметом діяльності є природа й суспільство, результатом – олюднена природа [2, с. 98].

Таким чином, *культурно-дозвіллеву діяльність можемо розглядати як діяльність, яка триває у вільний від навчання або роботи час, стає способом існування людини та спрямований на розвиток, виховання і навчання особистості.*

Н. Сергеева стверджує, що перспективи становлення особистості значною мірою визначаються специфічними соціокультурними умовами, сформованими століттями історичного розвитку. Дослідниця підкреслює, що одна з головних цілей сучасної вищої освіти полягає в тому, щоб засобами морально-естетичного виховання, соціалізації й інкультурації (залучення індивіда до культури), відновити соціальне нормонаслідування і порушену культурно-історичну і національну самоідентифікацію, тим самим мобілізувавши здібності студентів до позитивної, культурної творчості, що поєднує інновації і традиції [9, с. 150].

Отже, підготовка майбутніх учителів-філологів до організації культурно-дозвіллевої діяльності буде успішною за умови її здійснення на засадах українознавства. Вважаємо, що опануванню народними нормами культурного дозвілля, звичаями і традиціями, виробленню практичних умінь і навичок здійснювати їх аналіз, використовувати в навчально-виховному процесі сприяють заняття з української літератури. На матеріалі художньої літератури формується світогляд сучасної молоді, його культура, художній смак, виховується національна психологія та національне світосприймання.

Вітчизняна література містить величезний фактичний матеріал з українознавства, у першу чергу це стосується світогляду та побуту нашого народу, і, безпосередньо традиційного дозвілля молоді. М. Грушевський підкреслював особливу роль української літератури в галузі освіти, оскільки в ній сконцентровані не тільки твори вітчизняних митців, але й історія, філософія, мистецтво, світогляд, духовність нашого народу, його виховні, естетичні та моральні ідеали, які розкриваються через літературні образи [3, с. 26 – 48].

Значною кількістю українознавчого матеріалу наповнена давня українська література (X–XVIII ст.). Твори давньої літератури – апокрифічні сказання, літописи, повчання сприяють формуванню найкращих людських якостей – доброти, справедливості, любові, чесності, милосердя. Під час вивчення «Слова о полку Ігоревім» формується образ позитивного героя, а також ідеал жінки-матері, в основі якого лежать жіночі образи творів. Апокрифічна література тих часів дає можливість студентам ознайомитися із морально-християнськими та педагогічними поглядами письменників X – XVIII ст.

Стосовно літератури інших періодів, ми виокремили твори С. Васильченка, І. Карпенка-Карого, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, Ан. Свидницького, М. Старицького, М. Стельмаха, Лесі Українки, Т. Шевченка та інших, у яких досить часто знаходимо інформацію про традиційне дозвілля українців.

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини викладачами кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання розроблено модель підготовки майбутніх учителів-філологів, невід'ємною складовою якої є позааудиторна робота зі студентами. Організація культурно-дозвіллевої діяльності майбутніх учителів-філологів – це спеціально організована система навчальних, і виховних заходів, спрямованих на поглиблення і розширення знань, умінь і навичок, отриманих у процесі навчання, формування творчих здібностей, наукових інтересів та інших умінь і навичок, які можуть бути використані у подальшій професійній діяльності.

З цією метою започатковано роботу студентського фольклорного наукового товариства імені Хрисанфа Ящуржинського, майстер-класів «Театр Слова» та «Український рушник», народного аматорського колективу «Софія», театру-студії «Вервечка», літературної студії ім. М. П. Бажана.

Студенти-учасники фольклорного наукового товариства імені Хрисанфа Ящуржинського у процесі діяльності займаються науково-дослідною та пошуковою фольклористичною або етнографічною діяльністю, яка розпочинається на I курсі і триває до кінця навчання у ВНЗ. Також молодь займається

писанкарством, знайомляться з народними виконавцями (з цією метою запрошуються народні колективи, кобзарі, лірники) тощо. Систематично проводяться зустрічі з вітчизняними та зарубіжними науковцями – дослідниками народної культури. Учасники майстер-класу «Театр Слова» не тільки беруть участь у всіх масових заходах, що проводяться в університеті, на факультеті, але й розвивають особисті інтелектуально-креативні здібності, оволодівають мистецтвом красномовства, набувають вмінь і навичок комунікативно доцільно користуватися засобами мови в різноманітних ситуаціях спілкування, формують власний ораторський стиль.

Робота майстер-класу «Український рушник» допомагає студентам у знайомстві з традиціями, звичаями та символікою українського вишивкарства, здобувають знання щодо виготовлення вишиваних виробів (робота проводиться поетапно, на першому етапі студенти вчать вишивати серветку (I курс) наприкінці навчання – рушник та сорочку (IV курс)), знайомляться з досвідом народних майстринь України. Діяльність учасників народного аматорського колективу «Софія» та театру-студії «Вервечка» спрямована на фіксацію, дослідження та відтворення фольклорних творів. Студенти займаються пошуковою фольклористичною діяльністю, збираючи народні пісні, ігри, обряди, танці та відтворюють їх на сцені. Варто підкреслити, що студенти беруть активну участь у масових заходах, у тому числі українознавчого спрямування: вечорах, виставах, конкурсах, зустрічах з науковцями, народними майстрами, акторами, письменниками та поетами, народними виконавцями тощо. Крім того, майбутні вчителі-філологи займаються пошуково-дослідною фольклорною та етнографічною діяльністю. Щороку студенти I курсу проходять фольклорну практику, одним з етапів практики є проведення українознавчого свята у селі (місті, поселенні міського типу) – місці проходження практики. Таким чином молодь отримує досвід організації дійства – від підготовки та написання сценарію до його втілення на сцені, створення костюмів, розподілу ролей, вивчення текстів тощо.

Висновки. Таким чином, організована культурно-дозвілєва діяльність майбутніх учителів-філологів сприяє всебічному осмисленню і введенню в активний обсяг усієї повноти культурно-мистецької спадщини України; збиранню, збереженню, дослідженню та відтворенню найкращих зразків національної культури; проведенню виставкової, популяризаційної діяльності, пов'язаної з вивченням і відродженням українського мистецтва.

Література

1. Говорун Т.В. Час нашого дозвілля. – К.: Політвидав, 1986. – 86 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
3. Грушевський М. Історія української літератури / М. Грушевський / Українська література в системі українознавства: Посібник / Укл. Кононенко П. П. – К.: НДІУ, 2004. – 300 с.
4. Грушин Б. А. Свободное время: Актуальные проблемы. – М.: Мысль, 1967. – 175 с.
5. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – Сп.-Б., М.: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1880. – 723 с. – с. 495.
6. Закон про освіту № 1556-VII від 01.07.2014
7. Могильний А. П. Культура і особистість: [Монографія]. – К.: Вища шк., 2002. – 303 с.
8. Новиков А. М. Педагогика: словарь системы основных понятий. – М.: Издательский центр ИЭТ, 2013. – 268 с.
9. Сергеева Н. В. Виховний потенціал надбань традиції народної культури / Н. В. Сергеева /
10. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – № 3 (50). – 2012. – С. 143 – 151.
11. Этимологический словарь русского языка / Под ред. Н. М. Шаньского. – Изд-во Московского ун-та, 1973. – 303 с.

УДК: 027.54(09)(477.83)

ПУБЛІЧНА БІБЛІОТЕКА ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ЕРНЕСТА АДАМА У ЛЬВОВІ

Марта Надрага,

директор Наукової бібліотеки Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького

У статті проаналізовано діяльність публічної бібліотеки Товариства народної школи ім. Ернеста Адама у Львові. Досліджено її заснування, організацію, структуру, фонд книгозбірні у 30-х роках ХХ ст., перелік періодичних видань. Проведено аналіз читацького руху згідно віку і професійної належності читачів.

Ключові слова: Львів, культура, бібліотека, Ернест Адам.

The article analyzes the activities of a public library of the Ernest Adam Lviv Society School. We studied the library establishment, library organization, structure, established quantitative libraries fund, list of periodicals in the 30 years of the twentieth century. Analyzed of readers activities according to readers ages and readers occupational status were made.

Keywords: Lviv, culture, library, E.Adam.

На політичній карті Львова 20- 30 рр. ХХ ст. була виражена конкуренція, суперництво, а інколи приховане протистояння різних національних спільнот і пов'язаних з ними організацій, а також їхній нерівний статус. Вочевидь в умовах II Речі Посполитої державну підтримку діставали саме польські установи міста. Велику роль у польському культурному та освітньому житті Львова займало Товариство народної школи (ТНШ). Свою діяльність у широких масах це товариство здійснювало через поширення книжки, проведення просвітницьких і культурних заходів.

Польське Товариство Народної Школи (ТНШ) – було промотором колонізаційної політики у галузі освіти та шкільництва. У рамках цієї політики й виникали чисельні бібліотеки цієї організації, які охоплювали різні райони тогочасного Львова, від центру до Клепарова. На початок 1939 р. активно діяли осередки «Кульпарків», «Левандівка», «Сигнівка», «Знесіння», книгарня Товариства народної школи ім. Реймонта та нараховувалося близько 17 книгозбірень, які існували при чисельних гуртках товариства (при осередках ім. Борельовського, ім. Т. Єжа, С. Жеромського, В. Недзялковської, Коло Пань). [2, арк. 1-20]

У бібліотеках численних філій і осередків Товариства народної школи у Львові знаходилося близько 50 тис. томів [9, S.157; 1, С.63;] Серед них помітно виділялася публічна бібліотека названа на честь Ернеста Адама. [3, S.199; 4, S.338; 8, S.14,153,207]. Львів'янин Ернест Адам (1868–1926) був відомою постаттю у місті. *За його активної участі наприкінці 1906 р. було створено одну з найбільших польських освітніх бібліотек Львова та Галичини. [11, 50s]. Засновники книгозбірні керувалися принципом: «Не кожна книжка, але добра книжка має бути в бібліотеці Товариства народної школи»* [7, S.2; 6, арк.2; 10, S.37].

Першим директором публічної бібліотеки ТНШ імені Ернеста Адама стала Ядвіга Врублевська (1907), згодом її керівниками працювали Владислав Кухарський (1907–1913), Владислав Віслоцький (1914–1915), Норковський (1916–1917), Ядвіга Вонсович (1918–1922) та Владислав Байорек (1932–1934). У листопаді 1934 р. було ліквідовано посаду директора, а керівництво книгозбірею передавалось особі, яка на той час очолювала Бібліотечну комісію ТНШ. У 1935 р. у штаті бібліотеки було 10 працівників. Збереглися також відомості про інших працівників. Так, у 1924–1934 рр. «Науковою читальною» керувала Кароліна Рудніцька, першу філію очолювала Гелена Солецька, а другу філію – Кароліна Дудековна. [7, S.10]

Основу фондів бібліотеки склали особиста книгозбірня Е. Адама: у 1924 р. він передав їй власну колекцію книг (16.184 назв у 18.399 томах). Унаслідок поповнення фондів та об'єднання книгозбірні із «Читальною науковою», наприкінці 1934 р. бібліотека вже мала 53.360 томів. Через рік фонд збільшився до 56.707 томів. Бібліотечні фонди були не лише численними, але й тематично різноманітними. Частину книгозбірні складали стародруки та література, видана у XVIII ст. Останні зберігалися в окремих приміщеннях і тимчасово не видавалися користувачам. Станом на листопад 1934 р. фонди бібліотеки та обох її філій налічували 53.360 томів. 50,6% з них становила белетристика польською мовою, 5,0% – драматургія та поезія, 4,5% – література для молоді, 23,8% – наукова література. Порівняно менше було художньої літератури іноземними мовами, а саме: 7,3% – французькою, 5,2% німецькою, 3,5% – англійською, 1,1% – італійською. [7, S.16-17].

Наприкінці 1935 р. фонд періодики бібліотеки нараховував 350 назв, цього року отримано безкоштовно 27 часописів: «Dziennik Urzędowy Min. WR i OP», «Dziennik Zarządu m. Lwowa», «Biuletyn Polsko-Ukraiński», «Gimnazjum», «Lwów w Cyfrach», «Ogniwo», «Oswiata Polska», «Miesiecznik literatury i sztuki», «Ogniwo, Plomyk», «Plomyczek», «Polskie Archiwum Psychologie», «Poradnik językowy», «Praca Szkolna», «Przedszkole», «Przewodnik oswiatowy», «Przewodnik pracy społecznej», «Ruch Pedagogiczny», «Rysunki i zajecia praktyczne», «Samorząd», «Szkoła Specjalna», «Spiew w szkole», «Teatr Ludowy», «Teatr w szkole», «Wychowanie fizyczne w szkole». [7, S.20]

Серед художньої літератури у фондах бібліотеки були твори Г. Сенкевича («Вогнем і мечем», «Пан Володийовський», «Потоп», «На ясному березі», «Хрестоносці» та ін.), М. Чайковського («Вернигора», «Стефан Чарнецький», «Овручанин», «Гетьман України», «Козацькі повісті»), М. Конопницької (поезії). З іноземних письменників були представлені Гомер («Одісея», «Іліада»), Й. В. Гьоте («Фауст», «Лис Райнеке», «Страждання юного Вертера»), Г. Гайне (Поезії), Г. Ібсен («Ворог народу», «Дика качка», «Лицарі півночі» та ін. драми), М. Гоголь («Ревізор»), Т. Шевченко («Кобзар»), Т. Тассо («Готфрід, або Звільнений Єрусалим»), О. Вайлд («Портрет Доріана Грея») та багато інших.

Фонд музичних творів складали лібрето опер Р. Вагнера (цикл «Перстень Нібелунгів», К. Гуно («Фауст»), Г. Меєрбера («Гугеноти»), Б. Сметани («Продана наречена») та ін.

З наукових та науково-популярних творів у каталозі бібліотеки можна було зустріти біографічні, етнографічні нариси, історичні, геральдичні, економічні, правничі дослідження і т. п. Філософська думка була представлена працями Цицерона, Й. Фіхте, Ф. Ніцше, Г. Струве та ін. [5,365s.]

Проаналізувати читацький рух книгозбірні дозволяє статистика відвідування читачів. Зі звіту бібліотеки [7, S.31-32] з'ясовано, що читачі віком до 14 років склали 3,36%, до 18 років – 32,43% та понад 18 років – 59,08%. За зайнятістю серед читачів переважали гімназисти та учні інших середніх шкіл (32,52%), 3% становили школярі загальноосвітніх шкіл, 12,79% – студенти, 21,74% – службовці, 12,79% – учителі, 0,48% – робітники, 0,98% – промисловці та торговці, 10,67% – інші категорії читачів. Як свідчить статистика, серед відвідувачів бібліотеки в основному були особи старші 18 років (59%). Чимало було молоді віком 15–18 років (32,4%).

Відображенням науково-видавничої діяльності бібліотеки є видання друкованих каталогів. Перший з них був виданий у 1912 р., [5,365s.] згодом, у 1925 р., доповнений. Каталоги вміщали низку рубрик, що дозволяло оперативного відшукати необхідну книжку: поезія, драма, белетристика, художня література.

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, можна впевнено стверджувати, що бібліотека ім. Е. Адама проводила широку культурно-просвітницьку роботу, яка проявлялася поширенням та популяризацією книжок і періодичних видань, здебільшого польською мовою. Задля цього були сформовані численні та різноманітні бібліотечні фонди, що охоплювали широке коло художньої, наукової та популярної літератури. Це дало змогу зацікавити різні верстви населення та задовольнити їхні читацькі запити.

Література

1. Кунанець Н.Е. Наукові бібліотеки Львова XIX – XX ст., орієнтовані на польського читача: заснування та формування фондів // Бібл. вісник. – 2006. – №4. – С.52-64.
2. Статистичні дані про стан бібліотек у м. Львові 1937-1939 // ЦДІА України у Львові. — Ф. 179, оп. 5, од. зб. 306. — 24 арк.
3. Biblijoteki oświatowe: Spis na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne / Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Warszawa : Nakł. Państw. Wyd-wa Książek Szkolnych we Lwowie, 1932.- 303s.
4. Chwalewik E. Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, galerie, musea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie na obczyźnie: W 2 t. – W.; Kraków, 1926. – T.1. –S.338
5. Katalog publicznej biblioteki Lwowskiego związku okręgowego Towarzystwa szkoły ludowej. – Lwow, 1912. – 365s.
6. Książnica publiczna T.S.L. im. E. Adama we Lwowie [Рукопис] // ЛННБ України ім. В. Стефаника, відділ рукописів — Ф. 9, Од. зб. 3003. — 24 арк.
7. Książnica publiczna T.S.L. im. E. Adama we Lwowie. Sprawozdanie za rok 1935.-47s.
8. Matwijów M. Walka o Lwowskie dobra kultury w latach 1945-1948/M.Matwijów.-Wroclaw: T-wo Przeciól Ossolineum, 1996. – 334s.
9. Ostanek A. Życie kulturalne i szkolnictwo polskie we Lwowie w latach 1921-1939 // Szkice Podlaskie. 2009.- Nr.17-18.- S.155 - 173.
10. Sedlaczek F. Książnica Publiczna TSL im. Ernesta Adama we Lwowie rozszerza swoją działalność //Bibliotekarz.-1936/1937. - N2.- S. 37.
11. Zamorski J. Ernest Adam - wielki cichy pracownik narodowy, Warszawa, 1927, 50s.

УДК 930.85

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ УСТАНОВИ ЛЬВОВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК МІСТА (кінець XVIII – XIX ст.)

Цубов Леонід,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарної підготовки
ІППТ Національного університету «Львівська політехніка»

Тези доповіді присвячені впливу культурно-мистецьких установ Львова на розвиток міста кінця XVIII – XIX ст. Зокрема, висвітлюється діяльність освітніх закладів, центру «Оссолінеум», книгарень, театрів тощо.

Ключові слова: освіта, культура, центр «Оссолінеум», книгарні, театр.

The abstract is specifically devoted to the impact of Lviv cultural and educational institutions at the end of the 18th - 19th century. The special attention is drawn to the activity of educational institutions, «Ossolineum» center, bookstores, theaters etc.

Key words: education, culture, «Ossolineum» center, bookstores, theaters.

Львів одне з найстаріших міст України, яке має свою дивовижну історію. Він ніколи не був великим промисловим центром. Це місто ніколи не належало до найбільш занаселених в Україні. Успіх Львова, насамперед, у вигідному геополітичному розташуванні, привабливому інвестиційному кліматі, великій кількості освітніх і культурних установ і, найважливіше, у високій якості професійних кадрів, що завжди проживали у ньому.

Метою цього дослідження є спроба аналізу розвитку культурно-мистецьких закладів Львова з кінця XVIII - протягом XIX століть, їх поява, функціонування і вплив на економічний і соціальний розвиток міської інфраструктури.

Львів кінця XVIII ст. це провінційне місто, у якому тільки почали виникати перші мануфактури. Ремесла і сировинні мануфактури були основними формами виробництва у місті. Відсутність великих і середніх підприємств у місті привела до того, що тільки 30.8 % активного населення було зайнято у промисловому виробництві. Більшість населення Львова, а це 25 тис на 1772 р., становили службовці, рантьє, прислуга і люди вільних професій [2,с.81]. Складалась ситуація при якій місту Львову відводилась роль глибокої провінції австрійської імперії. Усвідомлюючи існуючі проблеми, австрійська влада приймає ряд рішень, які повинні були б підтримати міщан та їх підприємництво. Зокрема, утворюється Дирекція цивільного будівництва, згідно рішення якої на десять років звільняються від оподаткування ті жителі Львова, які будують нові або ремонтують старі будинки. У 1790-х рр. почали розбиратися оборонні мури, що оточували середмістя, знищуватися вежі та брами, на місці засипаних ровів і валів насаджувалися парки в англійському стилі. Упорядковуються передмістя з Погулянкою, парком Залізна Вода, Цетнерівкою, Ботанічним садом, ставом Пелчинських тощо.

Уже у 30-х роках XIX ст. населення Львова зросло майже у два рази, а саме місто стало набагато гарнішим та більш комфортнішим для життя. Тепер у місті проживало багато урядовців, купців, лікарів, адвокатів, студентів, художників, літераторів та представників інших вільних професій, які не просто були мешканцями міста, - вони стали його творцями. Насамперед, у Львові виникає необхідність у нових освітніх закладах. Ще у 1775 році у місті розпочала роботу, так звана, нормальна школа з німецькою мовою викладання, при якій велась також підготовка вчителів. З 1798 р. у Львові діяли: одна чотирикласна, три однокласні (парафіяльні) і дві приватні початкові школи із загальною кількістю учнів понад півтора тисячі. Школа з українською мовою викладання була лишень одна при

Ставропігійському інституті, яка готувала вчителів для роботи у церковних парафіях [2, с.91]. У 1784 р, а згодом у 1819 р. у Львові розпочали діяльність дві академічні гімназії, які готували молодь до вступу у вищі навчальні заклади. Їх у місті з'явилося декілька: у 1784 р відновили роботу університет, як світський вищий навчальний заклад; у 1817 р. - відкрито реальну (торгівельну), а з 1844 р. – технічну академію. З перших років відновлення роботи львівського університету тут діяла бібліотека, у фондах якої було зібрано близько 50 тис книг. Однак, вона обслуговувала в основному працівників університету. У місті було також кілька бібліотек монастирів, гімназій, приватних шкіл, але усі вони були малодоступні для широкої громадськості.

У 1827 році відбулося відкриття Інституту Оссолінських. Це була загально крайова, культурно-освітня установа, що складалась із бібліотеки, музею і друкарні. У 1832 р. бібліотека відкриває читальні зали для відвідувачів. Періодика, що видавалась в Австрійській імперії тепер обов'язково надходила і до інституту. При бібліотеці організовувалися наукові товариства, видавався один з перших друкованих збірників Галичини «Часопис науковий книгозбірні імені Оссолінських». У ньому активно співпрацювали, як українські так і польські дослідники, зокрема, Т.Захаревич, В.Компаневич, І.Вагилевич. А.Бельовський, К.Туровський, Л.Набеляк, та ін. [4 с.22]. Цей заклад став для Львова не тільки однією з перших професійних бібліотек, громадсько-культурною установою, друкарнею, але й місцем інтелектуального єднання еліти міста і краю. Друкарня, що діяла при інституті Осолінеум була не єдиною у Львові. Ще з 1773 р. у місті діяла приватна друкарня Антона Піллера. Крім офіційних розпоряджень місцевої влади Піллер видавав навчальні посібники, наукову та художню літературу. З появою у Львові університету друкарня отримала назву «університетська». Окрім німецькою, вона видавала книги латинською, французькою та польською мовами. Саме у Піллера з 1776 р. друкувалась і перша на українських землях газета - тижневик французькою мовою «Gazette de Leopold»[1, с. 295].

Наприкінці XVIII ст. кількість періодичних видань у Львові зростає. Першим львівським щоденним виданням була газета «Dziennik patryjotycznych politykow», що виходила польською мовою з 1792 – 1798 рр., а з 1811 р., тричі на тиждень – «Львівська газета». У 20-х роках XIX ст. у місті розпочинають виходити друком перші літературні щомісячники «Розмаїтності», згодом часопис «Щоденна газета паризьких мод» [2, с.95]. Перша газета українською мовою «Зоря Галицька» побачила світ у травні 1848 р. Вона видавалась до квітня 1857 р. як орган першої політичної організації України Головної Руської Ради. У 1849 р. у Львові засновано урядовий часопис «Галицько-Руський вісник». Він виходив тричі на тиждень і друкував, в основному, офіційні матеріали австрійської влади. Напівофіційним органом, що друкувався в Австро-Угорській імперії українською мовою був «Вісник для русинів в Австрійській державі» 1850- 1856 рр. Окремо слід зупинитись на львівських книгарнях того часу. У книжкових магазинах передплачували газети та журнали, вибирали і замовляли книги. Тут можна було придбати твори львівських художників і замовити квитки до театру. Однією з найстаріших книгарень міста була книгарня львівського університету, якою керував Карл Готтліб Пфафф «Bibliopole академічний». Його обов'язками було комплектувати відповідний асортимент книг та видавати щорічні книжкові каталоги. До 1827 р. він видав 34 каталоги (24 польських, 5 французьких, 4 німецькі та 1 латинський). Другою за визнанням у Львові була книгарня родини Піллерів. Відома родина львівських друкарів могла похвалитися чудовими виданнями, а також пропонувала міщанам великий асортимент книг німецькою, французькою і польською мовами. У місті діяла також книгарня Карла Вільде, який з 1832 р. став головним постачальником літературних новинок бібліотеки інституту Оссолінських. Пошаною у львів'ян користувалася також книжкова крамниця Варфоломея Яблонського. Велике значення для міста мали також книгарні Едуарда Віняжа, Яна Міліковського, Герріха Кааленбаха та ін.[3]. Власники книгарень були високо освіченими людьми, які обов'язково володіли латинською, знали декілька інших іноземних мов, періодично проходили стажування у кращих книгарнях Відня чи Праги [4, с.49]. Наприкінці XVIII ст. поживилось і театральне життя столиці Галичини. Перший постійно діючий театр у Львові був заснований 1776 р., де виступали німецькі, а згодом і польські мандрівні трупи. Власником львівського театру був Франц Булла. У 1787 р. для театральних потреб місту було передано старе приміщення костелу Францисканців. Однак, це приміщення не відповідало потребам такої установи. Побудований відкритий літній театр у парку Яблонських (архітектор Марайно) з ініціативи В.Богуславського проіснував недовго, але мав великий вплив на розвиток театрального мистецтва краю. З початком функціонування греко-католицької семінарії у Львові, в її стінах виникає традиція постановки театральних видовищ. У 1835 р. вийшла друком упорядкована вихованцем семінарії Йосипом Лозинським збірка українських весільних пісень «Ruskoje wesile», яка лягла в основу однойменної сценічної постановки. Драматичний ігровий характер українського обряду дозволяв семінаристам зробити яскраве фольклорне видовище. За русинськими мотивами І.Вітошинський укладає водевіль «Козак і Охотник», який був поставлений у 1849 р. [5, с.20-22]. Театр греко-католицької семінарії мав для Львова велике значення. Однак, візиткою Львова XIX ст. був театр Станіслава Скарбека. Це була перша монументальна споруда у місті такого призначення. У 1833 р. граф С.Скарбек звернувся до австрійського уряду з пропозицією побудувати власним коштом театр у Львові. Дозвіл був отриманий і до розробки проекту були залучені одні з кращих архітекторів того часу - А. Піхль та Й. Зальцманн. За задумом фундатора ця будівля повинна була вміщувати у собі не тільки театральний зал, а також багаточисельні допоміжні технічні приміщення, готель для акторів, магазини, ресторани та ін. За задумом С.Скарбека - це повинен був бути грандіозний культурно-мистецький центр. Відкриття театру відбулося 1842 року. Це була монументальна

споруда у класичному стилі, яка за параметрами поступалася лише Міланському Ла- Скала та Дрезденському надвірному драматичному театру. Таким чином, мешканці Львова завдяки меценатській діяльності Ст. Скарбека отримали одне з найкращих і найсучасніших театральних приміщень того часу

Цей театр змінив Львів середини XIX ст. Забудовується стара частина міста, вона набирає сучасного вигляду європейських столиць. Театр С.Скарбека став величезним організмом, що потребував для свого існування не тільки мистецьких кадрів, але й інженерів, техніків, величезний штат допоміжного персоналу. Комерційне життя, що вирувало навколо театру сприяло товарообігу і збагаченню краю. Все це приводило до зростання інвестиційної привабливості міста і давало йому додаткові можливості для розвитку.

Таким чином, культурно-освітні установи, що з'явилися в середині 19 ст. привели до змін в соціально-економічному розвитку міста. Протягом другої половини XIX ст. населення Львова зросло в 2.2 рази [2, с.109]. Збільшувалась мережа фінансово-кредитних установ та їхній оборот. У місті відкривалися філії європейських банків. Так, 1853 року тут відкрив свою філію Австрійський національний банк, 1862 р. – Австрійський кредитний заклад для торгівлі і промисловості, а через три роки – Англо-австрійський банк. У 70-х роках з'явилися місцеві - Галицький гіпотетичний, Селянський і Крайовий банки. Львів стає великим залізничним центром з 1861 р., що був пов'язаний з іншими містами Європи. Львів розбудовувався, що неминуче вело до розширення території міста. Наприкінці XIX ст. до міської території були приєднали підміські села Клепарів, Замарстинів і Знесення. Кількість будинків у Львові зростає за 1870-1900 рр. з 2.5 тис до 4.4 тис., а квартир – з 17.4 тис. до 32.2 тис. [6, с.114].

Висновки. Львів став привабливим для людей вільних професій, представників заможних верств населення краю. У місті організовувались мистецькі об'єднання, товариства, музеї, формувалися архівні та літературні приватні збірки, що згодом передавались до публічних установ. Все це збагачувало культурне життя Львова, впливало на розвиток багатонаціонального міста і формувало його самотність.

Література

1. Ісаєвич Ярослав. Українське книговидання:витоки, розвиток,проблеми. –Львів: Інститут українознавства ім. Ів.Крип'якевича НАН України, 2002. -520 с.
2. Історія Львова. –К. Вид-во: «Наукова думка», 1984. - 412 с.
3. Котлобцлатова Ірина. Книгарі та книгарні у минулому Львова. [Електроннийресурс] /Режимдоступу:<http://zaxid.net/news/showNws>
4. Малець Софія. За часів Маркіяна Шашкевича. –Львів, «Центр Європи», 1992. - 94с
5. Проскуряков В., Ямаш Ю. Львівські театри. Львів, вид-во «Центр Європи».- 130 с.
6. Hozzowski S. *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772 – 1914.* – Lwow, 1935

УДК 78.15

ЗБІРНИК «ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА» Д. СІЧИНСЬКОГО - С. ЛЮДКЕВИЧА: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ, ЕТНОПЕДАГОГІЧНИЙ, МУЗИЧНО-ТЕРАПЕВТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Зоряна Юзюк,

кандидат мистецтвознавства, викладач Львівського державного музичного училища імені С. П. Людкевича, старший викладач Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка

Висвітлено особливості фортепіанного збірника Д. Січинського – С. Людкевича «Ще не вмерла Україна». Визначено важливість видання для професійного навчання і національно-патріотичного виховання юних піаністів України. Досліджено значення збірника в соціокультурному, етнопедагогічному, музично-терапевтичному аспектах.

Ключові слова: збірка, патріотичне виховання, соціокультурний аспект, народна педагогіка, ментальність, міжкультурні комунікації, емпатія.

Peculiarity of D. Sichyns`kuj – S. Lyudkevych's «Ukraine's glory has not perished yet»piano collection is revealed.

Collection's importance in young Ukrainian pianists' professional and national-patriotic education is defined. Collection's significance in socio-cultural, ethno-pedagogical, music therapy aspects is investigated.

Key-words: collection, patriotic education, socio-cultural aspect, folk pedagogy, mentality, intercultural communications, empathy.

Актуальність теми. Збірка «Ще не вмерла Україна» Д. Січинського – С. Людкевича – рідкісне явище в українській і світовій музичній літературі. Вражає масштабність творчого задуму митців, їх знання українського фольклору, вміння здійснити узагальнення мистецьких цінностей, визначити пріоритетні напрями розвитку національної культури. У статті автор продовжує власне дослідження збірника Д. Січинського - С. Людкевича «Ще не вмерла Україна». Внаслідок політичних репресій і геноциду українців, свідомого винищення української культури в радянський період, це видання примусово було видалено з бібліотек і приватних колекцій, внаслідок чого на сьогоднішній день збірка

є бібліотечною рідкістю (в Україні таке видання збереглося тільки в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського в Києві. Особлива цінність цього видання є те, що він з автографом С. Людкевича). Збірник «Ще не вмерла Україна» Д. Січинського – С. Людкевича тільки з 2014 р. починає отримувати належне вивчення в наукових дослідженнях і систематично впроваджуватись у практичній діяльності¹⁵.

Збірник «Ще не вмерла Україна» був написаний Д. Січинським у станіславівський період життя митця і надрукований М. Гасклером у Станіславі 1904 року. Хоча цей досить об'ємний опус був підготовлений композитором на замовлення видавця за дуже короткий період часу – менш ніж два тижні, але, очевидно, до цієї праці Д. Січинський йшов все своє життя.

У передмові до другого видання С. Людкевич висловлюється з великою повагою до творчого задуму Д. Січинського, дає високу професійну оцінку принципам опрацювання творів. Він також відзначає велику роль першого видання цього збірника (впродовж 8 років від часу друку) у поширенні українських народних пісень як на Батьківщині, так і за її межами, – як здійснення мрії Д. Січинського. Прикладом тогочасної великої популярності видання є згадка про цей збірник в одному із авторитетних закордонних музичних періодичних видань: «Збірник народних і популярних українських пісень Д. Січинського п. з. «Ще не вмерла Україна» послужив знаменито для популяризації наших пісень у нас і в чужинців. Найлучшим доказом сього був відзив про нього і в німецькій «Musik», як і факт, що великий наклад збірника протягом кількох літ цілковито розійшовся» [3, с. 285].

У збірнику «Ще не вмерла Україна» Д. Січинського - С. Людкевича представлено твори різної тематики – авторські патріотичні пісні-славні, старогалицькі, революційні пісні, українські народні пісні (історичні, родинні, жартівливі, ліричні). Варто зауважити, що назва збірника українськими дослідниками в музикознавчій літературі в радянський період іноді видозмінювалася. Першу, правдиву авторську назву збірника Д. Січинського, а саме – «Ще не вмерла Україна» – С. Людкевич зберігає у своїй передмові до другого видання у 1912 р. та використовує її у заголовку перевидання. Українські дослідники діаспори завжди вказують справжню назву збірника.

Перше видання збірника складається з 152 пісень. Для нього Д. Січинський здійснив фортепіанні обробки авторських творів композиторів – представників перемиської школи: о. М. Вербицького («Ще не вмерла Україна», сл. П. Чубинського), С. Воробкевича («Рідна мова», «Над Прутом» та ін., сл. Д. Млаки), о. В. Матюка («Крилець!», сл. Б. Кирчіва, «Родимий краю», сл. С. Мидловського, «Веснівка», сл. М. Шашкевича), а також творів інших українських композиторів Західної і Східної України: перший галицький славень 1948 року Т. Леонтовича (М. Любовича) «Мир вам, браття» (слова І. Гушалевича), пісню «Рече та стогне Дніпр широкий» (мелодія Д. Крижанівського, слова Т. Шевченка), солоспів о. О. Нижанківського «В гаю зеленім» (слова Б. Кирчіва), фрагменти з опер «Наталка Полтавка», «Чорноморці» основоположника української класичної музики М. Лисенка.

Окрім авторських творів до збірника увійшли переклади для фортепіано обробок народних пісень, здійснених В. Матюком, пісень з фольклорних збірників А. Єдлічки, А. Коципінського, українські народні пісні в обробці М. Лисенка, а також обробки народних пісень Д. Січинського.

Друге видання збірника налічує 200 пісень. Власні переклади та обробки С. Людкевич додає за №№ 153-200, а також за №№ 10, 19, 44, 54, 97, 104, 119 (заміняючи деякі пісні в перекладі Д. Січинського). С. Людкевич утверджує чільний задум збірника Д. Січинського, пропонуючи славень «Ще не вмерла Україна» на текст П. Чубинського, але з варіантом мелодії, як його співали у Східній Україні. Для другого видання збірника С. Людкевич також опрацьовує твори о. М. Вербицького, фрагмент з опери С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», українські народні пісні в обробках В. Матюка, М. Лисенка. Митець пропонує й власні гармонізації патріотичних пісень інших композиторів, а також народних пісень, зібраних Й. Роздольським, які на той час вже були розшифровані С. Людкевичем і видані у збірнику «Галицько-руські народні мелодії». Вибрані твори в авторській гармонізації з другого видання збірника «Ще не вмерла Україна» С. Людкевич видає у 1927 р. окремим опусом з назвою «21 народних пісень».

Яскравий національний характер збірника виявляється і в текстах пісень видання, у яких простежуються такі найхарактерніші риси національної ментальності українців, як героїчність, кордоцентризм, пантеїзм, повага до народної мудрості і спадкоємність традицій.

Використання народних пісень збірника в культурологічному аспекті є надзвичайно важливим, оскільки митці вибрали найбільш художньо вартісні зразки, що є сприятливим чинником виховання естетичного смаку молодого покоління українців засобами національного пісенного фольклору. Переосмислюючи вислів М. Драгоманова «будучи ногами і серцями в Україні, ми будемо держати голови в Європі», С. Людкевич застерігав молодих українських музикантів від бездумного переймання явищ зарубіжної культури, радив вважати на те, що справжній українській музиці властиві зовсім інші риси: «нинішня Європа не раз не може дати молодому українському музикантові тривких, змістовних і

15 Велика подяка за збереження примірників нот: Лідії Семенівні Чекас, викладачу Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка, за велику сміливість і відповідальність при збереженні впродовж надзвичайно складного радянського часу у приватній нотній колекції збірок «Ще не вмерла Україна» Д. Січинського - С. Людкевича і «21 народних пісень» С. Людкевича;

родині Володимира Климківа, диригента Хору імені Олександра Кошиця у Вінніпезі (Канада), за передавання збірника «Ще не вмерла Україна» в Слов'янську колекцію бібліотеки при Манітоському університеті Вінніпегу, а також працівнику Кімнати рідкісної книги, пану Джеймсу Коміновському і всім його колегам, за передачу копії збірника автору статті;

всім працівникам Нью-Йоркської публічної бібліотеки, хто допомагав передати автору статті копію ще одного збереженого збірника.

Особлива щира подяка Любові Олександрівні Кияновській, професору Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка, за ідею теми дослідження та велику наукову підтримку у вивченні цього питання.

здорових догм музичної культури та естетики, так потрібних йому для пропаганди музичних ідеалів у свого народу. І тому молоді українські музики, переймаючи всякі новітні гасла музичної культури, мусять виявити чимало здорового почуття та культурного інстинкту, а притім і критицизму, щоб уміти захопити собі на власність усе добре, здорове та зробити пригожним для ужитку рідної культури» [2, с. 392-393]

У соціокультурному значенні збірник є важливий тим, що в ньому об'єднано фольклорні зразки багатьох етнічних груп українців (Східна Україна: полтавщина; Західна Україна: львівщина, гуцульщина, лемківщина). Через пізнання фольклору природніше відбуватиметься взаємне сприйняття етнічної своєрідності культур представниками різних територій однієї держави.

Важливим є сприйняття збірника в аспекті етнопедагогічному. В текстах пісень можна зауважити велику шану до рослинного світу, рідної природи. Іноді явища природи залучаються в якості доповнення до душевних переживань героїв пісень, що забезпечує виховання молодого покоління до єдності з природою. Засобами національного колориту музики надзвичайно тепло передано романтичні переживання, почуття любові до рідного краю, щирі, безстрашний патріотизм і в авторських піснях.

Завдяки музичному матеріалу, а також особливостям текстів пісень, збірник отримує надзвичайну важливість і в аспекті музично-терапевтичному. Так, твір «На чужині загибаю» є яскравим прикладом вияву ностальгії і може допомогти передбачити це почуття в українських заробітчан за кордоном. Широкий спектр почуттів, закладених в піснях, робить доступним цей збірник для використання всіма віковими категоріями українців від дитячого до поважного віку в багатьох потребах. Ліричні твори можна радити слухати вагітним жінкам-українкам для кращого формування майбутньої дитини.

Фольклорист за професією, С. Людкевич вдало помітив наявність впливів музики інших націй на український мелодизм, називаючи це явище «мандрівними мелодіями». Сприймаючи українську пісню як музичний літопис, а також виявляючи в деяких автентичних зразках інокультурні впливи, композитор в своїх дослідженнях навіть спробував простежити і майбутнє українського фольклору: «Я вірю, як і вірив, і в красу, і в оригінальність українських пісень, і в здоровий культурний інстинкт народний, який і досі умів оригінально перетворити всі чужі впливи і тепер вибере собі з європейської культури те, що йому потрібне». Позитивною стороною явища співзвучності мелодизму деяких українських народних пісень з інтонаціями пісень інших народів світу є можливість використання цього збірника в якості засобу для міжкультурної комунікації. Асоціативність сприймання музики як виду мистецтва спрощує сприйняття української культури засобами музики представниками інших народів світу. Особливо доречно і потрібно це для іноземних студентів, для яких необхідно забезпечувати психологічний комфорт, відчуття рідного дому, що, завдяки музиці, можливо здійснювати навіть засобами чужої для них культури.

Автори збірника «Ще не вмерла Україна» у своїх творчих задумах продовжують кращі засади українських митців у створенні шкільних співаників з просвітницько-навчальною метою. Ставлячи високі вимоги до культурних запитів своїх сучасників, С. Людкевич спрямовував друге видання збірника для впровадження у домашньому музикуванні. Широко використання творів цього збірника у родинному колі підтверджує і М. Антонович. Разом з тим, використання творів збірника «Ще не вмерла Україна» з педагогічною метою навчання гри на фортепіано, забезпечуватиме єдність дидактичного і виховного компонентів музичної освіти засобами народної педагогіки. Відтак, важливим аспектом впровадження цього видання з метою професійного навчання і патріотичного виховання є те, що при виконанні юними піаністами творів, написаних на народнопісенній основі, відбуваються процеси формування емоційної сфери дитини, великого емоційного резонансу та емпатії, що допомагає вже з юного віку пробудити глибоку емоційну пам'ять покоління.

Висновки. Збірник «Ще не вмерла Україна» Д. Січинського - С. Людкевича є символом духовної єдності цілої України. Це видання є виявом національної свідомості перших професійних галицьких композиторів, їх бачення України як цілісної держави, їх великого бажання через народну пісенність зберегти генетичний код української нації, піднести патріотичний дух українського народу, підтримати прагнення до незалежності Української Держави. Збірник є своєрідним «духовним посланням прийдешнім поколінням», оптимістичним закликком із Західної України початку ХХ сторіччя в майбутнє. На сьогоднішній погляд, Д. Січинський у 1904 р. і С. Людкевич у 1912 р. є першими, хто об'єднав цілу Україну піснею о. М. Вербицького «Ще не вмерла Україна», яка лише згодом отримала офіційний статус славня. На початку ХХ ст. композитори створили духовний оберіг для нації, щоби тодішнє молоде покоління згодом, силою духовної єдності, змогло витримати всі жахи радянської окупації, Голодомору, II Світової війни, трагедії Чорнобиля і постійне знаходити сили на відродження. В збірнику авторами викристалізовано всі найважливіші духовні, естетичні надбання українського народу і визначних національних митців тогочасної доби, - скарби, котрі і надалі потрібно шанувати, розвивати і бережно нести у майбутні віки.

Література

1. Драганчук В. Національна ментальність і рівні її відображення в музиці / В. Драганчук // Наукові збірники АНМА ім. М. Лисенка : Музикознавчі студії : зб. статей / ред.-упоряд. В. Камінський; редкол. : І. Пилатюк (голова) та ін. - Львів, 2008. - Вип. 18. - С. 11-17.
2. Людкевич С. Проблема сучасної музичної культури в Західній Україні / С. Людкевич. - С. Людкевич. Дослідження, статті, рецензії, виступи / упор. З. Штундер. - Львів : Вид-во М. Коць, 2000. - Т. 2. - С. 389-395.
3. Людкевич С. Д. Січинський - Ст. Людкевич. Ще не вмерла Україна. 200 патріотичних і народних українських пісень на фортеп'ян (Передмова до другого видання) / С. Людкевич. - С. Людкевич. Дослідження, статті, рецензії, виступи / упор. З. Штундер. - Львів : Вид-во М. Коць, 1999. - Т. 1. - С. 285-286.

4. Музична терапія: конспект лекцій для студ. напряму 6.020204 «Музичне мистецтво» / уклад. В. М. Драганчук. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. університету імені Лесі Українки, 2007. – 64 с.
5. Терен-Юськів Т. Національно-державна мотивація творчості С. Людкевича / Т. Терен-Юськів. – Лондон : Українська Видавнича Спілка, 1984. – 80 с.
6. Українська душа : збірка оригінальних досліджень української ментальності / відповід. ред. В. Храмов. – Київ : Фенікс, 1992. – 128 с.
7. Штундер З. Станіслав Людкевич. Життя і творчість / З. Штундер. – Львів : ПП «Бінар-2000», 2005. – Т. 1 (1879-1939). – 636 с.
8. Якуб'як Я. С. Людкевич і українська ідея / Я. Якуб'як // Українська музика. Традиції та сучасність : Зб. статей / ред. кол. Ю. Булка, Л. Кияновська, Б. Луканюк, Я. Якуб'як (гол.); ВДМІ ім. М. В. Лисенка. – Львів, 1993. – С. 30-36.

МОДЕЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НОВОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ: ІНФОРМАЦІЙНА ДОБА В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 658 :17.023.36

КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Ірина Мисловська,

кандидат економічних наук, доцент кафедри філософії і економіки
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

У статті проаналізовано деякі аспекти культурного середовища в менеджменті та основні тенденції його розвитку. Описано національно-культурні особливості менеджменту. Обґрунтовано доцільність вивчення і застосування культурної складової у становленні ефективного менеджменту.

Ключові слова: культура, культурний фактор, культура підприємництва, культурне середовище, культурна взаємодія, комунікації, менеджмент, ефективний менеджмент

Some aspects of cultural environment in management and the main trends of its development have been considered. The national-cultural features of management have been examined. There have been established reasonability of study and application of cultural constituent in effective management formation.

Key-words: culture, cultural factor, business culture, cultural environment, cultural interaction, communications, management, effective management.

Актуальність. Створення ефективного менеджменту в Україні при переході до ринку передбачає вивчення і вдале використання існуючого досвіду цивілізованих країн світу, виступаючи важливою складовою економічного розвитку. Аналіз існуючих наукових праць з менеджменту свідчить про те, що вивчення національно-культурних особливостей сучасного менеджменту перебуває на сьогоднішній день на стадії розвитку та пошуку.

У даній роботі поставлено **за мету** проаналізувати роль культурного фактору у становленні ефективного менеджменту, визначити основні тенденції його розвитку.

Посилення міжнародного характеру управління у ХХІ ст. поставило перед теорією і практикою менеджменту багато нових питань, які доведеться з'ясувати. Найважливіші з них, на нашу думку, стосуються спільних ознак і відмінностей у місцевому та міжнародному управлінні; закономірностей, форм і методів управління - універсальних або застосованих тільки для конкретних умов різних країн; особливостей національного стилю в управлінні тощо. Адже без вивчення та врахування цих національних особливостей становлення ефективного українського менеджменту неможливе.

Попри всю багатоплановість наукових досліджень менеджменту слід відзначити, що деякі його аспекти вивчені, як нам видається, недостатньо. Зокрема це стосується власне національних особливостей менеджменту, зумовлених різним культурним фоном. Саме цьому аспекту проблеми автор вирішив присвятити дану роботу.

Культурно-кластерний підхід в аналізі цієї проблеми відображає виключно складні реалії, проблеми і можливості феномену національної культури для практики міжнародного менеджменту.

До основних аспектів культурного середовища можна, на нашу думку, віднести наступні: фізичні особливості; поведінка; належність до групи; значення роботи, професії; ієрархія потреб; комунікації.

Вивчення і врахування національно-культурних особливостей окремих працівників буде підвищувати ефективність їх роботи і діяльність фірми в цілому, а також забезпечувати в середині фірми і в її зовнішньому середовищі атмосфери національно-культурної гармонії і соціального миру, цих найважливіших складових того, що можна назвати якістю життя у фірмі в самому широкому розумінні цього слова.

Одним із завдань даної роботи є дослідження такого складного і важливого аспекту культурного середовища, яким виступають комунікації. Ми в своєму аналізі виділили вісім основних проблем комунікацій: 1) мовні бар'єри; 2) невербальне спілкування; 3) сприйняття; 4) стереотипи; 5) обставини часу і місця; 6) етика; 7) інформація в системі управління; 8) етноцентризм. Ціль даного аналізу - розкрити вплив культури підприємництва на формування ефективного менеджменту, показати перспективу його подальшого розвитку з врахуванням культурного феномену.

Комунікації виступають однією з найскладніших проблем культурної взаємодії у системі менеджменту. Практика менеджменту дозволяє виділити і сформулювати ряд ключових проблем, з якими стикається менеджер, особливо у системі міжнародного менеджменту, у повсякденній роботі, і які суттєво залежать від культурного фону.

По-перше, ми виділяємо серед таких проблем мовні бар'єри. Вони, на нашу думку, виступають серйозною природною перешкодою для ефективних комунікацій. Досвід бізнесу свідчить, що серед рецептів вирішення цієї проблеми потрібно визнати спілкування на головній мові міжнародних комунікацій - англійській.

Другою ключовою проблемою виступає, на нашу думку, невербальне спілкування. Важливими є оцінка і врахування спілкування без слів (жестів, поз, форм привітання, різних ритуалів тощо). Лише незначна частина головної інформації під час спілкування передається безпосередньо словами, більшість інформації - через вираз обличчя, пози, жести, значну роль відіграють також інтонації і модуляції голосу. Не вчасно вставлена у розмову пауза, безневинний (з точки зору своєї культури) жест, не адекватно сприйняті співбесідником із іншої культури, - все це може не лише спотворити враження від реально сказаного, але й визвати жорстку негативну особисту реакцію співбесідника, лише тому, що ми сприймаємо людей іншої культури через призму нашої власної культури.

Третя проблема - сприйняття. Негативний досвід, набутий раніше у спілкуванні з тією чи іншою особою, буде суттєво відбиватись на те, як сприймається і інтерпретується інформація, що отримана від неї взагалі - це добре відомо будь-якому менеджеру. Набагато сильніше можуть в цьому розумінні діяти уявлення, переконання і традиції національно-культурного характеру, тим більше, коли вони взаємодіють з аналогічними константами інших, суттєво відмінних культур.

Четвертою проблемою комунікацій у менеджменті виступають стереотипи. Стереотипізація може розглядатися як похідна від неадекватного сприйняття: наклеювання деяких ярликів представникам іншої нації або культури може призводити до відмови від об'єктивного сприйняття і аналізу інформації, заміни національними штампами.

Національна стереотипізація, як правило, - досить складний продукт розвитку тієї чи іншої культури, впливу певної ідеологічної обробки, політичних подій і інших процесів. Ця проблема може досить суттєво ускладнити і контакти, і ділові зв'язки у бізнесі. Головне завдання компетентного менеджера - в подоланні цієї важкої спадщини.

П'ята ключова проблема у системі комунікацій - обставини часу та місця. Тут можна виділити, на нашу думку, три головні моменти:

1) Значення плану і порядку в комунікації: їх дотриманню надається особливе значення у східній та ісламській культурі, у той час як західна культура звертає на це набагато менше уваги.

2) Місце ділового контакту за певних обставин також відіграє значну роль в ефективності комунікацій.

3) Особливим питанням комунікації є повага до часу (пунктуальність). Відповідно знайомство менеджера з цією ознакою національної ділової культури допоможе адекватно побудувати поведінку і доцільні реакції під час контактів, тим самим підвищить ефективність спілкування.

Шостою проблемою культури підприємництва виступає, на нашу думку, етика. У будь-якій національній культурі питання моралі і етики відіграють першорядну роль, і вони можуть суттєво впливати на ефективність комунікацій. Від питань зовнішнього вигляду на ділових переговорах у чужій країні і до проблем моральної прийнятності тієї чи іншої реклами з точки зору норм даної культури - у всій цій широкій гамі питань менеджер повинен проявляти глибоке знайомство з місцевою культурною традицією і максимум такту при оцінці прийнятності тих чи інших комунікаційних кроків і дій.

Ще одна проблема, що суттєво впливає на ефективність комунікацій у фірмі - інформація в системі управління: вплив централізації і децентралізації в системах інформаційного обміну, обробки і прийняття рішень. Ділові культури різних націй суттєво відрізняються у таких характеристиках, як контроль над інформацією, що циркулює у фірмі, включаючи і ту, яка надходить у фірму із зовнішнього середовища і безпосередньо із фірми. Отже, менеджеру слід чітко орієнтуватися в системі інформації для підвищення ефективності комунікацій.

Наступною проблемою культурного середовища в системі менеджменту виступає етноцентризм. Суттєвою перешкодою на шляху ефективної комунікації є проявлення етноцентризму, тобто переконання у зверхності своєї нації над іншими в інтелектуальній, економічній, естетичній, силовій та різних інших сферах, не кажучи вже про крайній прояв цього - шовінізм. Викривлене сприйняття, упередженість оцінки, небажання уважно аналізувати і інші негативні наслідки етноцентризму суттєво заважають успіху комунікацій у бізнесі.

Важливе значення в аналізі культурного середовища має вивчення стереотипів поведінки, характерних нації в цілому, її бізнесменам, менеджерам і спеціалістам зокрема. До основних таких стереотипів слід віднести американський національний стереотип, англійський, французький, національний стереотип, характерний для країн Близького і Середнього Сходу, японський і деякі інші, кожний з яких характеризується певним колом особистих специфічних рис. Це стосується і українського національного стереотипу.

Особливості національного стереотипу менеджер повинен вивчити і вдало враховувати в комунікаціях, що дасть можливість в значній мірі підвищити ефективність менеджменту.

Проаналізовані аспекти культурного середовища, в якому відбувається процес становлення менеджменту, суттєво впливають на ступінь його ефективності. Роль культурного фактору в умовах сучасного менеджменту має бути обов'язково врахована для його подальшого розвитку та удосконалення.

Висновки. Отже, вивчення і вдало застосування правил культурної взаємодії в системі менеджменту сприятиме значному підвищенню його ефективності. Результатом становлення ефективного менеджменту в Україні як однієї з необхідних умов успіху ринкових перетворень та інтеграції України в ЄС повинна стати досконала система управління на всіх рівнях господарської діяльності, особливо - на міжнародному.

Література

1. Wren D.A. *The Evolution of Management Thought*. - N.Y., 2009. - 560p.
2. Друкер П. Як забезпечити успіх у бізнесі : Новаторство і підприємництво / П. Друкер. – Пер. з англ. - Київ, 1994. – 319 с.
3. Ансофф И. *Стратегическое управление*. Пер. с англ. - М., 1989. - 358с.
4. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. *Основы менеджмента*. Пер.с англ. - М., 1997. - 704с.
5. Mc Gregor Douglas. *The Human Side of Enterpriser*. NX. Mc Draw-Hill, 2006. - 403с.
6. Стоян О. *Духовно-екологічний менеджмент у соціальній та економічній сферах сталого розвитку* / О. Стоян // *Економіка України*. - 2004.-№10.- С.77-78.
7. Богоявленська Ю. *Праксеологічні підходи у менеджменті* / Ю. Богоявленська // *Економіка України*.-2005. - №1. - С. 59-64.
8. Кредісов А. *Менеджмент: основні концепції 2-ї половини XX ст. і деякі тенденції розвитку на початку XXI ст.* / А. Кредісов // *Економіка України*. - 2005. - № 11. - С.12-20.
9. Мокряк В. *Корпоративне управління великими промисловими підприємствами: сучасний етап та актуальні проблеми* / В.Мокряк, Е. Мокряк // *Економіка України*.-2005.- №11. - С.12-20.
10. О'Коннор Дж. *Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем* / Джозеф О'Коннор и Иан Макдермотт. - М.: Альпина Паблишер, 2012. - 254 с.
11. Де Сото Е. *Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше* / Е. Де Сото. - К.: Ніка-Центр, 2009. - 232с.
12. Кириї В., Сікора Л. *Етногенеза арійських та доіндоєвропейських народів: історико-етнологічне дослідження* / Віктор Кириї, Любомир Сікора. - Львів: ЛА «Піраміда», 2012. - 842с.
13. Воробійова Н.П. *Організаційна культура в системі менеджменту* / Н.П. Воробійова // *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. - 2013. - №1 (21). - С. 46-48.

УДК 330.14:330.31

ІННОВАЦІЇ У ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ НАУЦІ ЯК ВИЯВИ КУЛЬТУРИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Ярина Топільницька,

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки і філософії
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

Розглянуто сучасний стан та проблеми розвитку розвитку фармацевтичної галузі України.

Ключові слова: фармацевтична галузь, культура постіндустріального суспільства, інновації, проблеми, ринок.

The current state and problems of development of the pharmaceutical industry of Ukraine.

Keywords: pharmaceutical industry, innovations, challenges, market.

Сучасний світовий ринок фармацевтичної продукції являє собою середовище, яке має стабільно високі темпи зростання виробництва та продажу продукції. У 2014 році обсяг світового ринку лікарських засобів досяг рівня 1,039 млрд. дол. США, що на 7% більше, ніж у 2013 році, при цьому прибуток 15 найбільших фармацевтичних компаній склав 121,7 млрд. дол. США [1].

Незважаючи на загалом позитивну динаміку фармацевтичний ринок має певні специфічні проблеми, які негативно впливають на його розвиток. Однією з таких проблем є значна вартість та тривалий час створення нових фармацевтичних продуктів, зокрема повний цикл розробки нового фармацевтичного продукту може тривати кілька років і вимагає значних капіталовкладень, проте в результаті може не пройти клінічних випробувань, що може призвести до банкрутства. За даними Центра Тафтса компанії-виробники в середньому витрачають 1,4 млрд. дол. США на один новий препарат. При цьому, інвесторам вдається повернути близько 1,2 млрд. дол. США [2].

Щодо сучасного стану фармацевтичної галузі України, то в натуральному вираженні фармацевтичний ринок продемонстрував спад на рівні близько 15%. У доларовому вираженні загальний обсяг продаж зменшився на 36% [3]. Стан вітчизняного ринку фармацевтичної продукції характеризується двома основними рисами: переважанням серед продукції, що поставляється застарілих лікарських засобів, а також гранично високої і постійно зростаючою частки імпорту. Україна - країна не інноваційної продукції, а генериків, 85,8 % ринку у 2015 році - це генеричні та традиційні препарати. Відповідно, з точки зору інновацій, фармацевтична галузь України значно відстає від розвинених країн.

Поряд з впливом макроекономічних чинників можна виокремити наступні проблеми у фармацевтичній галузі. Перша проблема - відсутність однозначної правової регламентації заходів державного регулювання інноваційної діяльності та неефективна боротьба з контрабандою та фальсифікатами. Друга проблема - це відсутність в переважній більшості фармацевтичних підприємств чіткої концепції управління інтелектуальним капіталом. Третя проблема - відсутність стимулювання виробників до розробки та впровадження інноваційних оригінальних препаратів та нарощування експортного потенціалу. Четверта проблема - відсутність ресурсів для розробки нових препаратів та застаріле обладнання.

Незважаючи на несприятливу макроекономічну ситуацію та падіння продаж на ринку, фармацевтична галузь України має значний потенціал до нарощування виробництва. По-перше, це пов'язано зі зниженням імпорту, по-друге, з появою великої кількості патентів на оригінальні препарати, що дозволить значно збільшити асортимент продукції.

Література

1. Белоножко Инна. Мировая Фарма: эра сверхприбылей подходит к концу? [Електронний ресурс] / Инна Белоножко // Первый независимый фармацевтический бизнес-портал. - Режим доступу <http://pharma.net.ua/publications/articles/14070-mirovaja-farma-era-sverhpribylej-podhodit-k-koncu>
2. Штёр Уве. Мировой фармацевтический рынок в 2014 году: гонка продолжается [Електронний ресурс] / УвеШтёр // Фармацевт Практик. – 2015. – №65. – Режим доступу до журналу: <http://fp.com.ua/articles/mirovoya-farmatsevticheskij-rynok-v-2014-godu-gonka-prodolzhaetsya/>
3. Костецкий К.В., Мілюковська О.А. Фармацевтичний ринок України: аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку [Електронний ресурс] / К.В. Костецкий // Фармацевт Практик / - Режим доступу: <http://fp.com.ua/articles/farmatsevtichnij-rynok-ukrayini-analiz-suchasnogo-stanu-ta-tendentsiy-rozvitku/>

УДК 37.015.31:17.022.1:61

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ СТУДЕНТА В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: КРИЗА ЧИ НОВІ ПРІОРИТЕТИ

Людмила Фоміна,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, основ психології та педагогіки Харківського національного медичного університету

Тетяна Скорбач,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови, основ психології та педагогіки
Харківського національного медичного університету

Інна Кулікова,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови, основ психології та педагогіки
Харківського національного медичного університету

У науковій праці розглянуто морально-етичні цінності сучасного студента, визначено причини, що впливають на їх формування, проаналізовано роль викладача в цьому процесі. На підставі розгляду особливостей морально-етичних цінностей вітчизняних та іноземних студентів, запропоновано рекомендації щодо підвищення ролі цих цінностей.

Ключові слова: студент, сучасність, гуманізм, моральні цінності, університет, постіндустріальне суспільство, криза, викладач.

The article deals with the moral-ethical values of modern student, it is determined reasons, that influence on their development, it is analyzed teacher's role in this process. On the basis of peculiarities of moral-ethical values of foreign and Ukrainian students there are proposed some recommendations on the crease role of these values.

Key words: student, contemporary, humanism, moral values, university, postindustrial society, crisis, teacher.

Вступ. На сьогодні у світі спостерігається неоднозначна напружена економічна, політична соціальна ситуація, що безпосередньо знаходить свій відгосок у кожній країні, зокрема і в Україні. Результатом цього є зміни, що опосередковано чи безпосередньо впливають на всі складові життя людини. Ці зміни вказують не лише на певні реформи, мета яких перетворити життя на краще, але й демонструють нове бачення самої людини, її життєвих орієнтирів, цілей та й узагалі формують певний принцип сприйняття світу. Ми є свідками того, що на сьогодні перед людиною постає складний вибір: стати частиною інформаційних технологій чи залишитися вірною своїм ідеалам, прямувати за натовпом чи залишитися наодинці, як писав ще в 30-х роках минулого століття відомий філософ Х. Ортега-і-Гассет у відомій книзі «Бунт мас».

Постановка проблеми. Вітчизняна педагогіка активно веде пошук, відповідь на ці питання, що не мають однозначної відповіді. Одна з ключових позицій вищої школи – сприяти тенденціям розвитку молоді людини, допомогти їй в організації самопідготовки, навчити правильно обирати життєві орієнтири, від яких у майбутньому залежатиме доля не лише окремої людини, але й цілого суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній педагогіці тривалий час акумулювалася думка, що поняття морально-етичних цінностей, які вироблені століттями та стали основою духовного життя людини, змінити не можна. Однак пріоритети сучасного життя доводять протилежність такої думки. Реалії студентського життя доводять, що самому студентові складно обрати правильні цінності. Особливо часто таку ситуацію ми можемо спостерігати на перших курсах як у вітчизняних групах, так і в групах іноземних студентів. Це пояснюється тим, що молода людина, яка потрапляє в нові умови, починає переоцінювати власні погляди, підсвідомо обирати лідера чи прагне сама ним бути, узаємодіяти з іншими студентами та сприймати себе по-новому. Відбувається не лише конфлікт інтересів, але й конфлікт усередині особистості, страх бути не таким, як інші. Варто також зауважити, що вчорашні абітурієнти не мають ще сформованого світогляду, а система ціннісних орієнтацій постійно може змінюватися в залежності від ситуації чи матеріальної вигоди.

Усе частіше ми є свідками духовного дискомфорту, зокрема в молодих людей. Вітчизняний дослідник В. А. Солодков зазначає, що «надбання промислових і науково-технічних революцій мали інтенсифікувати духовне життя народів, подарувати їм надію на здійснення мрії про гармонійні міжлюдські стосунки, про досягнення ідеалів гуманізму і демократії» [4, с. 25]. Досить прикро спостерігати, що сучасний студент орієнтується на пріоритети соціальних цінностей, які не завжди відповідають загальнолюдським, у першу чергу, духовній культурі й може призвести до

внутрішньоособистісних конфліктів, що неминуче призведе до заниженої самооцінки тощо. З нашої точки зору, завдання викладача вищого навчального закладу безпосередньо полягає в тому, щоб уміло поєднати матеріальні та духовні багатства, які б взаємодоповнювали один одного, сприяли в становленні гармонії, а не суперечили їй. На нашу думку, викладач має сприймати у вихованні таких цінностей, як «довіра», «взаємодопомога», «відкритість», «ширість» тощо. Дуже важливо коли викладач на заняттях подає не просто добре завчений матеріал, а намагається поєднати його з повчальними історіями, проводить виховні заходи, які можуть згуртувати студентів.

Такі заходи з боку викладачів є важливими як у групах вітчизняних студентів, так й іноземних, де ця ситуація є ще складнішою. Оскільки на заваді виникають такі проблеми, як різний рівень володіння мовою (іноземні студенти), різні моральні принципи того чи іншого світосприйняття (культура, релігія, моделі поведінки, мотиви навчання). Ми можемо зробити висновок, що в ставленні до студента необхідно розвивати паралельно не лише конкретні професійні знання, але й моральні та духовні складові суспільства, у якому він перебуває. Навчити його поважати країну, де він навчається, мову як найбільший скарб будь-якої нації, поважати людей, які знаходяться поряд з ним. Особливо важливо допомогти зрозуміти студентам молодших курсів внутрішній світ, який не завжди є ще сталим, і на нього можна позитивно вплинути. Щодо іноземних студентів, то це допоможе їм швидше подолати «культурний шок», який, за визначенням вітчизняного науковця Г. І. Деркач, переживає більшість студентів, які приїжджають на навчання з інших країн. Як правило, виникає протиріччя між тим, що студент чув про країну, і як все це відбувається насправді.

Життя сучасного студента не можна уявити без активної участі його в соціальних проектах: «Facebook», «VKontakte». Студент постійно шукає нову інформацію, ставить певні «лайки», навіть не замислюючись для чого це потрібно, яку інформацію це несе в собі, у чому його значення, яка його роль. І як результат, ми є свідками того, що це породжує небажання вчитися, ставати кращим, а навпаки, породжує «хворобу», яка має назву «байдужість». Це зменшує здатність студента бачити й робити висновки, аналізувати. Можна стверджувати, що Інтернет не завжди заохочує до позитивного мислення чи активних дій, оскільки не вимагає від глядача жодної співучасті.

Такий погляд поділяє і А. В. Лаврухін. Він зазначає: «Якщо людина, оточена тим, що не стосується її самої безпосередньо, це в подальшому призведе до «дефіциту особистого переживання», безпосереднього сприйняття та почуття. Саме тому людина як індивідуальність, особистість, «не знає, що робить». Вона долучається до могутніших об'єктивних соціальних структур. Техніка створює новий тип відповідної реакції, тип самовідчуття кожного індивіда як маси, Я-маса, Я-колектив» [3, с. 104]. Спостерігається «інформаційне рабство». Однією з ознак інформаційного рабства є факт відмови від спілкування з живими людьми, заміною яким постають позбавлені реальності картинки, незнайомі люди, яким ти сподобався і вони хотіли б з тобою товаришувати в соціальній сторінці. Проте найгіршим є те, що відбувається трансформація духовної сфери особистості, змінюються способи сприйняття й переживання людини.

Спостерігається певний конфлікт між психікою молодої людини і соціальними стандартами, які є нав'язаними, бажанням жити й неможливістю жити, так, як би хотілося, що в результаті призводить до «негативної картини світу», провокує антропологічну кризу. І як результат неминуче призводить до духовної катастрофи.

На нашу думку, навчання у вищому навчальному закладі є не лише процесом засвоєння нових знань, але й формування принципів взаємодопомоги, гуманізму в ставленні один до одного. Вітчизняний науковець Е. М. Давиденко вводить таке поняття, як «інформаційний гуманізм». За слушним визначенням Е. М. Давиденка: «Інформаційний гуманізм – це не просто академічна абстракція, а визначена практична діяльність щодо створення людських інформаційних умов для життя соціуму. Не сама по собі інформаційна технологія викликає стреси, перенапруту, хронічне нездужання й в цілому небезпеку для життя суспільства, а недостатнє врахування вимог комфорту, зручності під час її використання, гуманістичного розподілу її результатів. Майбутнє соціуму пов'язане з органічним об'єднанням інформаційного гуманізму як гаранта якісного життя людини в постіндустріальному суспільстві й інформаційних технологіях як засобу досягнення гуманістичних цілей» [1, с. 9].

Висновки. Таким чином, викладач повинен допомогти студентів навчитися правильно використовувати соціальні мережі, обирати з потоку інформації максимально корисну інформацію, яка допоможе молодій людині само вдосконалитися, отримати справді потрібні знання. Відповідь на питання, які морально-етичності цінності студента в постіндустріальному суспільстві ми зустрінемо: пріоритети вічних цінностей (дружба, довіра, взаємодопомога) чи нові (байдужість, інертність) залежить від клопіткої роботи викладача та студента. Оскільки виховання цілеспрямованої особистості з високим рівнем духовних цінностей може бути лише тоді, коли студент не забуває історію, поважає свою країну й прагне удосконалити себе за рахунок своєї праці, а викладач робить усе можливе, щоб студент не став творцем нових пріоритетів.

Література

1. Давиденко Е. М. Криза гуманістичної парадигми сучасного суспільства [Текст] / Е. М. Давиденко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Сер. : Гуманітарні науки. □ 2013. □ Вип. 2. □ С. 7-18.
2. Деркач Г. Психологические особенности адаптации иностранных студентов к условиям жизни и обучения в Украине [Текст] / Г. Деркач, В. Демченко // Новый коллектив. □ 2015. □ № 1. □ С. 18-22.
3. Лаврухин А. В. «Диалогизирующий фон» Р. Гвардини. Машина и человек. Предисловие к публикации / А. В. Лаврухин // Диалог. Карнавал. Хронопол : журнал научных разысканий о биографии, теоретическом наследии и эпохе М. М. Бахтина. – 1997. – № 3. – С. 104–141.
4. Солодков В. Актуальність гуманістичного спрямування соціального управління [Текст] / В. Солодков // Післядипломна освіта в Україні. – 2014. – № 2. – С. 25-30.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Александрова Валентина Федорівна - старший викладач кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

2. Алтухов Володимир Миколайович - старший викладач кафедри мовної підготовки Донецького національного технічного університету (м. Красноармійськ, Україна), член Національної спілки журналістів України.

3. Андрушко Володимир Тимофійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології та культурології Національного лісотехнічного університету України (м. Львів).

4. Анучина Любов Василівна - кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків).

5. Бабай Людмила Володимирівна - старший викладач кафедри мовної підготовки Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка.

6. Бабій Ірина Володимирівна - кандидат педагогічних наук, молодший науковий співробітник Львівського навчально-наукового центру професійної освіти НАПН України.

7. Бачишина Ольга Богданівна - аспірант кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка.

8. Бідецька Катерина Богданівна - магістр богослов'я, викладач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

9. Білий Дмитро Дмитрович - доктор історичних наук, професор, професор кафедри хореографії та мистецтвознавства Львівського державного університету фізичної культури.

10. Білик Яна Степанівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.

11. Білокінь Ольга Всеволодівна - учений секретар Шевченківського національного заповідника (м.Канів).

12. Білополий Віктор Васильович - кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії та політології Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» (м.Дніпропетровськ).

13. Бірлова Ольга Юріївна - кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України і всесвітньої історії Харківської державної академії культури.

14. Богдадюк Мар'яна Володимирівна - аспірантка Львівського науково-практичного інституту професійно-технічної освіти НАПН України.

15. Божко Наталія Миронівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

16. Бокало Ірина Михайлівна - викладач відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ірпінський економічний коледж».

17. Ботвінко Анастасія Юріївна - студентка (магістр) філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

18. Бриняк Оксана Миколаївна - кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України (м. Львів)

19. Букреева Ірина Вікторівна - кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

20. Валько Наталія Василівна - викладач історії Екологічного коледжу Львівського національного аграрного університету.

21. Варнавська Інна В'ячеславівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мовної освіти Херсонського державного університету.

22. Васильченко Олег Геннадійович - старший викладач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

23. Васильовська Ірина Михайлівна - здобувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

24. Васянович Григорій Петрович - доктор педагогічних наук, професор, директор Львівського навчально-наукового центру професійної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

25. Вдович Світлана Михайлівна - кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, доцент Львівського навчально-наукового центру професійної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

26. Венгринович Наталія Романівна - кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету.

27. Вихсюк Наталія Іванівна - асистент кафедри образотворчого мистецтва та реставрації імені Миколи Фіголя Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м.Івано-Франківськ).

28. Виноградська Галина Михайлівна - молодший науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України (м. Львів).

29. Висоцька Роксолана Романівна - викладач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

30. Віват Ганна Іванівна - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій.

- 31. Вінтонів Михайло Олексійович** - доктор філологічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри української мови Донецького національного університету (м.Вінниця).
- 32. Вінтонів Тетяна Миколаївна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету (м.Вінниця).
- 33. Войціцька Ірина Вікторівна** - кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету.
- 34. Волошин Леся Миколаївна** - ліцензіат богослов'я, докторант Люблінського католицького університету (Польща).
- 35. Газізова Олена Олександрівна** - кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (м.Київ).
- 36. Галушко Роман Мар'янович** - кандидат філософських наук, асистент кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету імені Івана Франка.
- 37. Гимер Надія Олександрівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, документознавства та інформаційної діяльності Української академії друкарства.
- 38. Гірна Наталія Мирославівна** - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 39. Головата Лариса Михайлівна** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- 40. Голод Наталія Степанівна** - старший викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету.
- 41. Голод Роман Богданович** - доктор філологічних наук, професор, директор Інституту філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).
- 42. Гончарук Лариса Володимирівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
- 43. Гончарук Валентина Анатоліївна** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- 44. Горошинський Іван Іванович** - магістрант спеціальності «Соціологія» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- 45. Грачова Аліна Вадимівна** - асистент кафедри італійської мови, літератури та культури Маріупольського державного університету.
- 46. Гриб Ольга Андріївна** - асистент кафедри музичного мистецтва Львівського національного університету імені Івана Франка.
- 47. Гримашевич Галина Іванівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.
- 48. Гриневич Тарас Богданович** - кандидат історичних наук, старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін ІППТ Національного університету «Львівська політехніка».
- 49. Гриновець Ярина Володимирівна** - бакалавр мистецтвознавства, магістрант факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, літературний редактор Прес-центру, бібліотекар відділу автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів Наукової бібліотеки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 50. Гриньків Ольга Володимирівна** – викладач кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій.
- 51. Грицаценко Валентин Георгійович** - доцент кафедри культурології та медіакомунікацій Харківської державної академії культури, заслужений художник України.
- 52. Гросевич Ірина Володимирівна** - аспірантка спеціальності 10. 01. 01 – українська література Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ).
- 53. Губицький Любомир Володимирович** - кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету.
- 54. Дворніцька Лідія Володимирівна** - науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (м.Київ).
- 55. Демедюк Марина Валентинівна** - кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України (м. Львів).
- 56. Денис (Ханас) Ірина Зеновійвна** - кандидат історичних наук, асистент кафедри соціології та культурології Національного лісотехнічного університету України (м. Львів).
- 57. Денисюк Оксана Юріївна** - викладач кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- 58. Держко Ігор Зеновійович** - доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 59. Дзима Віта Василівна** - завідувач відділу охорони пам'яток історії, культури та природи Шевченківського національного заповідника (м.Канів).
- 60. Дидик Наталія Михайлівна** - кандидат медичних наук, викладач кафедри ортопедичної стоматології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 61. Дидик-Меуш Ганна Михайлівна** - кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).

- 62. Дідик Сергій Сергійович** - кандидат історичних наук, викладач кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету.
- 63. Дмитренко Віталій Анатолійович** - кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.
- 64. Доброхлоп Кирило Єгорович** - студент факультету торгівлі та маркетингу Київського національного торговельно-економічного університету.
- 65. Доценко Марія Володимирівна** - аспірант кафедри української філології і культури Донецького національного університету (м. Вінниця).
- 66. Дробот Олена Володимирівна** - викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 67. Дрогомирецька Марта Миколаївна** - старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 68. Дружененко Раїса Сергіївна** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.
- 69. Дугчак Віолетта Григорівна** - доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри народних інструментів і музичного фольклору Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ).
- 70. Спик Лариса Іванівна** - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.
- 71. Єщенко Тетяна Анатоліївна** - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 72. Жангазінова Руслана Тарасівна** - здобувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 73. Жук Христина-Марія Петрівна** - викладач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 74. Зінченко Наталія Іванівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.
- 75. Зубець Наталя Олександрівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету.
- 76. Іщук Наталя Василівна** - викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, здобувач наукового ступеня кандидата філологічних наук кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
- 77. Калініченко Ольга Василівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, основ психології та педагогіки Харківського національного медичного університету.
- 78. Калінська Оксана Павлівна** - старший викладач кафедри гуманітарної підготовки Інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка».
- 79. Карікова Наталія Миколаївна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.
- 80. Качмар Марія Богданівна** - кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту народознавства НАН України (м. Львів).
- 81. Кириченко Віта Григорівна** - викладач кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- 82. Кінах Галина Богданівна** - викладач української мови та літератури Міжрегіонального центру професійно-технічної освіти художнього моделювання і дизайну (м. Львів).
- 83. Кліш Андрій Богданович** - кандидат історичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- 84. Кобрин Наталія Володимирівна** - кандидат історичних наук, викладач Львівської середньої спеціалізованої музичної школи-інтернату імені Соломії Крушельницької.
- 85. Ковальчук Іван Васильович** - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.
- 86. Козелко Ірина Романівна** - викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, здобувач кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
- 87. Козловська Лариса Степанівна** - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та літератури Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.
- 88. Колеснікова Ірина Анатоліївна** - доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та літератури Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.
- 89. Комаринська Зоряна Михайлівна** - кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної роботи та суспільних дисциплін Львівського навчально-наукового інституту Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи».
- 90. Конопленко Наталія Анатоліївна** - кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української та іноземних мов Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького.

- 91. Коробко Тетяна Олександрівна** - викладач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету.
- 92. Котерлін Ірина Богданівна** - асистент кафедри соціальних комунікацій та права Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- 93. Кочан Ірина Миколаївна** - доктор філологічних наук, професор кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
- 94. Кравченко Валентина Олександрівна** - кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української літератури Запорізького національного університету.
- 95. Кравченко Євдокія Григорівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету (м. Київ).
- 96. Крижко Олена Анатоліївна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.
- 97. Криськів Мирослава Йосипівна** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови і методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- 98. Криськов Андрій Анатолійович** - доктор історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.
- 99. Криль Богдан Михайлович** - кандидат філологічних наук, бібліограф Наукової бібліотеки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 100. Кудря Микола Миколайович** - кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри української та іноземних мов Київського національного університету фізичного виховання і спорту України.
- 101. Кудікова Інна Іванівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, основ психології та педагогіки Харківського національного медичного університету.
- 102. Куриленко Дана Володимирівна** – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- 103. Кушмет-Бодаммер Марія Станіславівна** - кандидат філологічних наук (м. Кан, Франція).
- 104. Лантух Алла Павлівна** - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Національного фармацевтичного університету (м. Харків).
- 105. Ленюк Марія Іванівна** - студентка філологічного факультету Запорізького національного університету.
- 106. Лещенко Тетяна Олександрівна** - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки Державного вищого навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія» (м. Полтава).
- 107. Лис Ірина Володимирівна** - викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету.
- 108. Литвин Наталя Миколаївна** - кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських та соціальних наук Київського національного торговельно-економічного університету.
- 109. Личук Марія Іванівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та класичних мов Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ).
- 110. Лук'янчук Ірина Василівна** - викладач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 111. Луц Уляна Ігорівна** - кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 112. Магрицька Ірина Василівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- 113. Мамчур Наталія Сергіївна** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- 114. Маргулов Артур Худович** - доктор історичних наук, професор кафедри української філології і культури Донецького національного університету (м. Вінниця).
- 115. Марискевич Тарас Георгійович** - кандидат історичних наук, доцент кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
- 116. Мацюк Зоряна Омелянівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
- 117. Мельничайко Володимир Ярославович** - доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови і методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- 118. Мельничук Оксана Михайлівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету.
- 119. Ментинська Ірина Богданівна** - старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».
- 120. Микита Назарій Олегович** - магістрант Національного лісотехнічного університету України (м. Львів).
- 121. Микитюк Оксана Романівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».
- 122. Мисловська Ірина Сергіївна** - кандидат економічних наук, доцент кафедри філософії і економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

- 123. Місяк Наталя Володимирівна** - кандидат філологічних наук, доцент загальноуніверситетської кафедри мовної освіти Херсонського державного університету.
- 124. Моравецький Остап Михайлович** - викладач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 125. Мороз Оксана Анатоліївна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.
- 126. Мостова Наталія Володимирівна** - доцент кафедри української та іноземних мов Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ).
- 127. Нагорняк Оксана Михайлівна** - викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 128. Надрага Марта Степанівна** - директор Наукової бібліотеки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 129. Накашидзе Ірина Сергіївна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені акад. В. А. Лазаряна.
- 130. Нестеренко Аліса Анатоліївна** - старший викладач кафедри основ архітектури Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.
- 131. Нестеренко Анастасія Костянтинівна** - викладач кафедри української мови, основ психології та педагогіки Харківського національного медичного університету.
- 132. Никифоренко Андрій Ростиславович** - старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін Донецького державного університету управління (м. Маріуполь).
- 133. Новосад Марія Гнатівна** - кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри релігієзнавства, теології і культурології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
- 134. Нос Наталія Миколаївна** - старший викладач кафедри мовознавства Українського державного університету залізничного транспорту (м. Харків).
- 135. Олійник Еліна Вікторівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.
- 136. Осадча Галина Станіславівна** - член ГО «Християнська Україна» (м. Львів).
- 137. Павлик Нея Віленівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.
- 138. Павлюк Ігор Зиновійович** - доктор наук із соціальних комунікацій, професор кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка, провідний науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.
- 139. Панчишин Мар'яна Василівна** - викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету.
- 140. Пац Любов Іванівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету (м. Харків).
- 141. Пержун Володимир Васильович** - кандидат наук із соціології, доцент кафедри соціології Чернівецького національного університету.
- 142. Пігур Мирослава Василівна** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- 143. Пішун Сергій Григорович** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.
- 144. Поглед Ганна Якимівна** - асистент кафедри іноземних мов і перекладу, викладач іспанської мови Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).
- 145. Подлесна Оксана Петрівна** - здобувач наукового ступеня кандидата філологічних наук, магістр філології, вчитель з української мови та літератури Української загальноосвітньої школи I-III ступенів №13 Селидівської міської ради Донецької області.
- 146. Попович Богдан Романович** - асистент кафедри медичної інформатики Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, аспірант Національного університету «Львівська політехніка».
- 147. Попович Тарас Романович** — аспірант Львівської національної академії мистецтв.
- 148. Процюк Ростислав Ростиславович** – викладач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 149. Пуларія Тетяна Вікторівна** - кандидат культурології, доцент кафедри культурології та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи і фінансів (м. Дніпропетровськ).
- 150. Пуряєва Наталія Володимирівна** - кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник і докторант Інституту української мови НАН України (м. Київ).
- 151. Путро Алла Олексіївна** - доцент кафедри української та іноземних мов Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ).
- 152. П'янкova Єлизавета Ігорівна** - студентка напряму підготовки «Історія» Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка.
- 153. Роман Ігор Олегович** - кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

- 154. Роман Лілія Анатоліївна** - кандидат філологічних наук, викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету (м. Чернівці).
- 155. Руденко Станіслав Григорович** - кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» (м. Дніпропетровськ).
- 156. Руснак Наталія Олександрівна** - доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- 157. Руснак Юлія Маноліївна** - кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету (м. Чернівці).
- 158. Саган Галина Васиївна** - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії Київського університету імені Бориса Грінченка.
- 159. Санівський Олександр Михайлович** - викладач кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- 160. Сапеляк Оксана Адамівна** - кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України (м. Львів).
- 161. Сергєєва Галина Анатоліївна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків).
- 162. Сердега Руслан Леонідович** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
- 163. Сідевич Лілія Іванівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету.
- 164. Сімович Оксана Ігорівна** - кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
- 165. Сімонок Валентина Петрівна** - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків).
- 166. Сініцький Андрій Цезарович** - кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроєкологічного університету.
- 167. Скорбач Тетяна Василівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, основ психології та педагогіки Харківського національного медичного університету.
- 168. Слободянюк Дмитро Іванович** - старший викладач кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.
- 169. Смольська Лариса Юріївна** - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 170. Снігур Анатолій Анатолійович** - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука.
- 171. Сніжко Наталія Володимирівна** - кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України (м. Київ).
- 172. Содомора Павло Андрійович** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 173. Срібняк Ігор Володимирович** - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Київського університету імені Бориса Грінченка.
- 174. Стечак Галина Михайлівна** - викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 175. Стох Малгожата** - студентка медичного факультету Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 176. Сухий Олексій Миколайович** - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка.
- 177. Сухорукова Юлія Юріївна** - здобувач наукового ступеня кандидата філологічних наук, магістр з філології, вчитель з української мови та літератури Української загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №13 Селидівської міської ради Донецької області.
- 178. Сушкевич Тетяна Олександрівна** - кандидат філологічних наук, викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 179. Таран Володимир Олександрович** - доктор філософських наук, професор кафедри філософії Запорізького державного університету.
- 180. Тарасова Наталія Юріївна** - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та педагогіки Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» (м. Дніпропетровськ).
- 181. Терешкевич Галина Тарасівна (с. Діогена)** - кандидат наук з державного управління, доцент кафедри філософії та економіки (курс біоетики) Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- 182. Терешко Інна Григорівна** - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- 183. Терещенко Світлана Іванівна** - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

184. Тодоров Ігор Ярославович - доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету, директор навчально-дослідницького Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції Ужгородського національного університету.

185. Топільницька Ярина Орестівна - кандидат економічних наук, старший викладач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

186. Трофимченко Анастасія Леонідівна - студентка напряму підготовки «Історія» Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка.

187. Трушко Оксана Михайлівна - кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства Львівського державного університету внутрішніх справ.

188. Убогов Сергій Геннадійович - кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри контролю якості і стандартизації лікарських засобів Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. А. Шупика.

189. Утюж Ірина Геннадіївна - доктор філософських наук, завідувач кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету.

190. Фаріон Ірина Дмитрівна - доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

191. Філіпенко Ольга Іванівна - асистент кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій.

192. Фоміна Людмила Володимирівна - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, основ психології та педагогіки Харківського національного медичного університету.

193. Хирівська Галина Петрівна - викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

194. Хіріна Ганна Олександрівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології Національного фармацевтичного університету (м. Харків).

195. Хлівна Тетяна Олегівна - викладач кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

196. Хобзей Наталія Василівна - кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.

197. Ходак Ігор Миколайович - Doctor Of Sciences, кафедра українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

198. Хомік Олена Євгенівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

199. Царик Галина Михайлівна - старший викладач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

200. Цубов Леонід Володимирович - кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарної підготовки ІППТ Національного університету «Львівська політехніка».

201. Червінська Лариса Омелянівна - старший викладач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

202. Черкес Надія Дмитрівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

203. Чикайло Ігор Володимирович - старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

204. Чікало Оксана Ігорівна - кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України (м. Львів).

205. Чорна Людмила Олексіївна - кандидат історичних наук, доцент Канівського гуманітарного інституту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

206. Чорняк Анна Миколаївна - викладач кафедри латинської та іноземних мов Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

207. Чура Анна Василівна - аспірантка кафедри порівняльної слов'янської філології університету імені Ф. Палацького (м. Оломоуц, Чеська республіка).

208. Шабат-Савка Світлана Тарасівна - доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови, заступник декана філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

209. Шарбенко Тетяна Вячеславівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та гуманітарної підготовки Державного вищого навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія» (м. Полтава).

210. Шатілова Олена Сергіївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

211. Швед Ольга Петрівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки і соціального управління Інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка».

212. Шевчук Світлана Федорівна - кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроєкологічного університету.

213. Школа Валентина Миколаївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та компаративістики Бердянського державного педагогічного університету.

214. Шпірало-Запоточна Лілія Романівна - кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри менеджменту мистецтва Львівської національної академії мистецтва.

215. Шуст Олена Вікторівна - кандидат хімічних наук, бакалавр релігійних наук, старший лаборант кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

216. Щербак Станіслав Ігорович - аспірант кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

217. Юзюк Зоряна Іванівна - кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри загального та спеціалізованого фортепіано Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка, викладач вищої категорії відділу загального фортепіано Львівського державного музичного училища імені С. П. Людкевича.

218. Юзюк Наталія Федорівна - старший викладач кафедри музичного мистецтва факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка, вчитель-методист вищої кваліфікаційної категорії, відмінник народної освіти України.

219. Юносова Валентина Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.

220. Юфименко Вікторія Георгіївна - старший викладач кафедри українознавства та гуманітарної підготовки Державного вищого навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія» (м. Полтава).

221. Ягело Світлана Петрівна - старший інспектор наукового відділу Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

222. Яковенко Галина Григорівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

223. Якубова Олена Михайлівна – аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка, старший викладач кафедри іноземних мов Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка.

224. Якубовська Марія Степанівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, документознавства та інформаційних технологій Української академії друкарства (м. Львів).

225. Ярова Карина Борисівна - старший викладач кафедри українознавства Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.

226. Ясінський Михайло Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне).

Наукове видання

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ:
МОВА, ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА**

Збірник матеріалів
науково-практичної конференції
з міжнародною участю з нагоди 15-річчя кафедри українознавства
16 березня 2016 року

Підписано до друку 01.03.2016 р.
Формат 60x84 1/8. Умовн.- друк. арк. 54,87.
Тираж 200 прим. Замовлення №394.

Підготовку та випуск видання здійснено
в Друкарні Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького